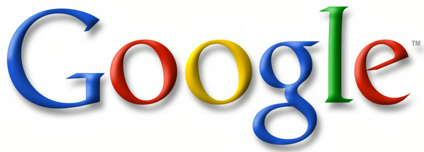
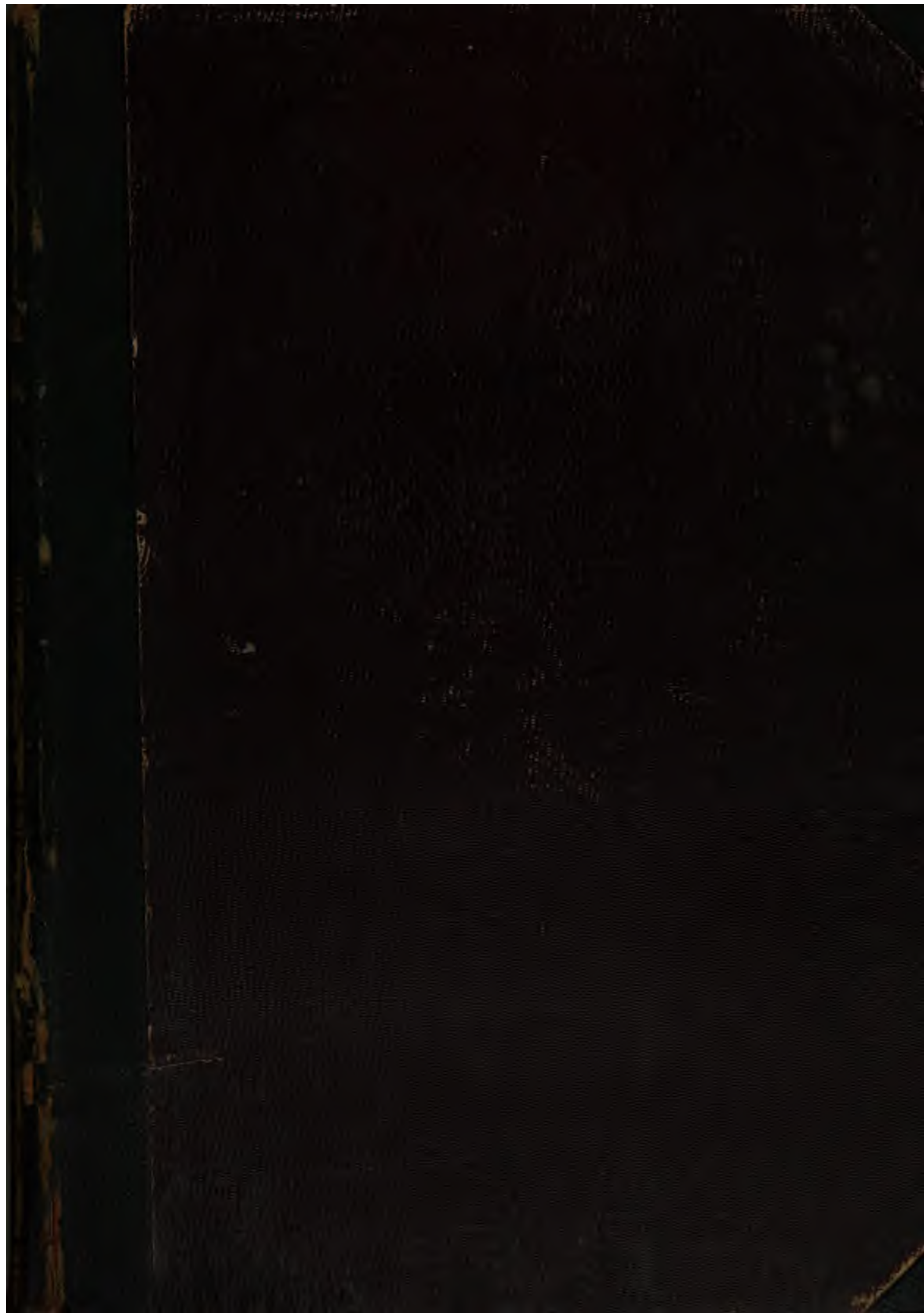

ÚJABB

NEMZETI KÖNYVTÁR.

ELSŐ FOLYAM.

KIADJÁK

ÜRMÉNYI JÓZSEF, KAZINCZY GÁBOR, ZSEDÉNYI EDVÁRD, B. EÖTVÖS JÓZSEF, TOLDY FERENC, ERDÉLYI JÁNOS, GHYCZY IGNÁC, JÓKAI MÓRIC, REGULY ANTAL, FÁY ANDRÁS, B. KEMÉNY ZSIGMOND, SOMSICH PÁL, HUNFALVY PÁL, CSENGERY ANTAL, VIDA KÁROLY ÉS FÉNYES ELEK.

GALANTAI GRÓF

ESTERHÁZY MIKLÓS

MUNKÁI.

EREDETI KÉZIRATOK ÉS KIADÁSOK UTÁN
A SZERZŐ ÉLETRAJZÁVAL

SZERKESZTÉ

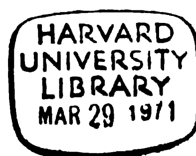
TOLDY FERENC.

Nagy-Héflán Sopron vármegyében.

PEST.
EMICH ÉS EISENFELS KÖNYVNYOMDÁJA.
MDCCCLII.

Tucker

ESTERHÁZY MIKLÓS ÉLETE.

IRTA

TOLDY FERENC.

A nagy fényű Esterházy család az Illésházyakéval együtt a Salamon nemzetség közös sarjadéka, mellynek a Csallóköz birtokosai közt már a tizenkettődik században előfordul okleveles nyoma [1]. 1238-ban osztoztak Salamon nemzetségbeli Salamon úr fiai, *Péter* és Illés, atyai birtokaikban, s akkor ez az Illésházy, amaz a Szerházy ágnak lett öse. Az utóbbi ház derék maradékai Ferenc, Pozsony alispánja, s a Keresztesnél 1596-ban elesett Márton, 1584 körül vevék fel az *Esterházy* nevet, melly e nemzetségnek a státus, a harcok, az egyház s a tudomány mezein szerzett érdemeivel, mai napig ragyogó helyet foglal el a nemzet történeteiben [2]. Ennek, valamint egyik első, úgy kétség kivül legnagyobb fia *Miklós*, kinek irásait ezúttal a haza elébe terjesztjük, Esterházy Ferencnek és Illésházy Zsófia, a nagy nádor Illésházy István nővérének fiok, Galantán, Pozsony vármegyében született, 1582. april 8-dikán. Jeles nevelését nagylelkü szülőinek, oktatását a nagyszombati tanodának köszönte. Egyik legjelesb növendéke az említett iskolának, lemondva a borról s a fiatalság egyéb gyönyöreiről, egész lélekkel neki feküit a tudományos mívelődésnek, öröme egykor és büszkesége szülőinek, ha akaratjok ellen azok vallása elhagytával, romai hitre nem tér [3], élte tizenkilencedik évében [4]. E lépés nem a jezsuiták csábjainak, mint sokan gondolnák, hanem, mint alább e sorokból, s még inkább saját munkájából látható, mélybe ható tanulásból származott meggyőződésnek eredménye volt; s e meggyőződés olly mély és erős, hogy szülői haragja, házuktóli eltiltatása, sőt kitagadtatása által is abban meg nem ingatták. Atyátlan tehát, de el nem csüggedve, anyabátyjához, Illésházy Istvánhoz, bár szinte protestánshoz, folyamodott, a nagy szívnek más nagy szívhez vonzódó bizodalmával. S e jeles státusember, tiszta keblü hazafi s a szerencsétlenséget nyugton tűrni tudó férfiú oldala mellett járdalá azon nagy iskolát, melly maga képes az embert egy viszontagságos élet terhei elviselésére megedzeni.

II. Tudnillik Illésházy, kit bajnok tettei, magas miveltsége, szónoki tehetsége és szilárd hazafiúi jelleme az országnak nem csak

[1] *Fejér* Cod. Dipl. Tom. II. p. 228.

[2] Így adja elő *Mednyánszky* Taschenb. f. d. vaterl. Gesch. 1821. 288—9. és 1830. 11—13. II. Én ugyan már *Zsigmond* alatt találok egy Valentinus Literatust *de Esterháza;* sőt ez a király engedményezett *Esterházy Andrásnak*, fivéreinek és fiainak nemesi címert 1436. (*Fejér* Cod. Dipl. X. 8. a 662. l.); azonban, mint függenek ezen Esterházyak a Szerházyakkal össze, meg nem határozhatom. Nem szükség megjegyeznem, hogy az Estoras név, s a bal hírű „Trophaeum“ Estorasféle oklevelei ügyetlen koholmányok.

[3] *Kolinovics:* Vitarum illustrium Vngariae Belliducum Liber I. p. 46. s köv. MS. (az egyetemi könyvtárban).

[4] L. *Timon Sámuelt:* Annales Regni Hung. ab A. 1598. usque ad A. 1662. perducti. MS. (az egyetemi könyvtárban) és *Kasy* Franc. Hist. R. Hung. Libr. VI. p. 100. *Jongelin* szerint (Cat. Palat. I. Schwandtner: Scriptt. Rer. Hung. T. II. p. 853.) *tisenhatodik* évében, mert az MDCXVIII. év világos hogy hibásan áll MDXCVIII. helyett.

fő nagyjai, de, a mi több, fő jelességei közé emelének; kiről a kassai Bocatius azt írhatá Bocskaynak: „nemzetünk e bölcs és honszerető férfiu ajkain mintegy csügg, és szavainak olly gyermeki engedelmességgel hódol, mint a Solonéinak hajdan az athenaeiek:" ez az Illésházy az udvaroncok irígységét el nem kerülheté. Ehez járult Rudolf sötét, türelmetlen, gyanakodó, zsarnok kedülete, ki a független lelkű, honfi társai bizodalmában erős, s e felett egyszersmind dúsgazdag és protestáns emberben legott kész volt titkos ellenséget látni, kitől bármelly módon meg kell menekülnie. S a szintolly igazságtalan, mint gaz ármány megszövetett. Illésházy személyes szabadsága megmentése végett öcscsével együtt titkon Lengyelországba futott, honnan, míg birtokai, sőt hitveseéi is elkoboztattak, hiában szorgalmazta a törvényes vizsgálatot. Azalatt a támadásig csigázott Magyarországban kitört, mitől az udvar rég tartott, anélkül hogy a sebeket orvosolni siete, a mozgalom: az erdélyi fejedelem annak élére állott, s a korona Rudolf fején megingott. Bocskay elfoglalván a felső részeket, követséget küld Illésházyhoz, őt visszahívja a hazába, jószágait visszaadja, és az elfoglalt Trencsény várába behelyezi. Rudolf az örvény szélén legyőzi Mátyás öcscse iránti gyülöletét, s a bécsi békeértekezleten leginkább Illésházy által sürgetett harmadik pontot is elfogadván, gubernatornak nevezi őt Magyarországon. Ez a becsületes fejedelem a kibékitést tüzé ki programmájául. Fő támasza Illésházy. Ez a nagy ember úgy bírta és használta fel a kor két hatalmasának, Mátyás főherceg és Bocskai István fejedelemnek bizodalmát, hogy végre is az ő hazafisága, mérséklete, finom és egyszersmind becsületes státusbölcsesége által létesült kettős béke árnyában a polgári, vallási és török háborgások alatt soká vérzett haza végre megpihenhetett [1].

III. Illy férfiú mellett járta Esterházy Miklós az országos élet iskoláját. Illésházy szerette őt, neki maga körül hatáskört engedett, őt tisztelettel töltötte el maga iránt s hálával kötelezte le; de hitbeli meggyőződését meg nem ingathatta. Minden édesgetés, kérelem és sürgetés foganatlan marada Esterházynál; sőt midőn magtalan bátyja Trencsény birtokával kínálá a szüléitől kitagadott ifjút, ez másodszor is elutasítja a hite árán mosolygó szerencsét, s nehéz, de elhatározott szívvel elhagyván a hatalmas nádor udvarát [1], más rokonához folyamodék, Kassa kapitányához, a szinte protestáns Magócsi Ferenchez (mert Magyarország fő nemzetségei akkor legnagyobb részt az új hitnek hívei voltak). Nem egészen két évig viselte Magócsi hadában a fegyvert, férfias jellemével kedvence urának, mint alvezér tükre a vitézlő népnek, s tisztelve mindenektől kik ismerték [2]: midőn a vezér váratlan halála (1610.) Esterházy életének új fordulatot adott.

IV. Felderült az új év első napja (1611). Magócsi özvegye, Szerdahelyi Dersfi Orsolya, ősi szokás szerint udvara minden tagjainak ajándékokkal kedveskedett. Az egy Esterházy ki lőn felejtve. Ez, megsértve e mellőzés által, elbocsáttatását kéri. Magócsiné okát kérdezvén az elhidegülésnek, midőn Esterházy azt állandóan titkolná, végre tudni állítja, s az ujévi ajándokot emlegeti. Esterházy nem tagadja tovább. A fiatal özvegy kézen fogja, kincstárába vezeti, s ‚Válaszszon kegyelmed tetszése szerint!' mond; s midőn az valami csekély értékű emlékeztetőt veszen, kérdi: vajjon nem talál-e itt annál becsesbet, vagy ollyat, mi maga minden egyébbel felérne? s a hüledezőnek önmagát s gyürűjét, mint állandó szerelem zálogát, hímetlen nyíltsággal felajánlja. Esterházy a születése, kora, szépsége s nemes gondolkodása szerint hozzá méltó nővel kezet fog, s rokonból és udvarnokból a hatalmas asszony hatalmas férje lön, annál boldogabb, hogy

[1] A bécsi (jun. 23.) és zsitvatoroki békekötés (novemberben) mindkettő 1606. köttetett meg.

III. [1] *Jongelin* szerint (Schwandtnernél, II. p. 853.) még a nádor életében; a kisebb hitelű *Kolinovics*, p. 47., szerint annak halála után, melly 1609. máj. 5. történt. De a két rész szíves viszonya azért fel nem bomlott. Illésházy özvegye Pálffy Katalin képében Esterházy Miklós adta át az orsz. rendeknek (1613: 33. tc.) a nádori levéltárt.

[2] *Kolin*. p. 47. *Jongelin*, id. h. *Schmitth* Palatini p. 177.

ez oktatásai és kéréseire hajolva, ura hitét is felvette [1]). És ez kezdete azon pályának, mellyet kevesen futottak meg ragyogóbban, és kevesen hasznosábban nem csak magoknak, de a hazának is. A mire a derék, de vagyontalan ifju férfi puszta érdem által bajjal megyen vala, azt a Dersfi és Magócsi kincsek és urodalmak ura könnyen érheté el olly korban, midőn jellem és ész csak gazdagságra támaszkodva válhatott hatalommá [2]).

V. De Esterházyban méltán, u. m. kinél erény és vagyon a legszebb frigyre lépett. Új birtokai leveles tárait átvizsgálván, meggyőződött, mikép Regéc vára, mellynek birtokában Magócsit és Homonnai Bálintot Bocskai István sürgetésére a bécsi béke meghagyta [1]), törvényesen ugyan hitvesét, de a jog szentségénél fogva lovászát, Alaghy Ferencet, illeti, testvérét vagy fiát azon Ferencnek, kivel Bocskai hatalmas védlettei könnyen végezhettek. S az igazságot mindenek felett tisztelő férfi a legnemesebb tettet a legszebb módon vitte véghez. Fényes ebédre látván Regécen a vidék urait, a semmit nem sejtő és szemérmesen vonakodó Alaghyt hozzá méltó ruhába öltözteti, őt vendégei sorában első helyre ülteti, midőn a poszpász hordatnék, honi szokás szerint víg poharak közt úgy élteti, mint a vár és urodalom igaz birtokosát; s elővonván kebeléből a jogait edző irományokat, illy szókkal iktatja be birtokába: „Vegye kegyelmed Regécet mint igaz sajátját.“ A vendégkoszorú nem kevesbbé lepetett meg, mint a szegény ifju; de Mátyás a vitéz harcosban az igazság emberét is felösmervén, hadi kapitánynyá, tanácsosává, majd Gábor, Dániel és Pál testvéreivel együtt báróvá, s így az ország nagyjai közé emelte, s a magtalan Alaghynak nem sokára bekövetkezett halála után őt Regécbe is visszaigtatta; a haza pedig csodálva ez önmegtagadó nagylelküséget, a legszebb bérrel jutalmazta, mellyet honfi nyerhet honfitársaitól: bizodalmával [2]). Hasonlóképp tett Esterházy Torna várával, melyet, szinte szabadon és önkényt, igaz örököseinek adott vissza [3]).

VI. A legközelebbi országgyülés 1613. tartatott meg. A török rendkivüli készületei új zivatart jósoltak kelet felől, melly mindenkép elfordítandó volt: a béke új biztositékaival, ha lehet, teljes készületű harccal, ha kell. Az ügy nem csak Magyarországé, de Austriáé, sőt a német birodalomé, mellyeknek hazánk előbástyája volt. Az örökös tartományok rendei Lincbe voltak összejöendők. A pozsonyi országgyülés oda követséget rendelt küldetni, a királyra bizva a kinevezést [1]). Miután azonban a linci gyülés csak 1614-ben létesült, Mátyás a nádor által újra Pozsonyba hivatta a magyar rendeket, hogy ott csak ez ügyről tanácskozván, magok válaszszanak követeket, s lássák el utasitással [2]). Az országosan választott nyolc bizodalmi férfiu közt volt Esterházy Miklós is [3]), és Napragi Demeter kalocsai érsek s Lépes Bálint nyitrai püspök mellett egyszersmind a legjelentékenyebb. A követség, a császár ohajtásához képest, irásban nyújtotta át beszédét [4]), a magán értekezletekben Esterházy a magyar hanyatló állapotokat s a török béke szükségét nyomos ékesszólással festvén, a szomszéd népek férfiai szeretetét és tiszteletét nagy mértékben kivívta [5]). Milly bizodalmát nyerte ki ez úttal az ifju státusférfi Má-

---

IV. [1]) *Kolin.* 47. l.

[2]) Nem hallgatjuk el a *Quaerela Hungariae* híres nyilatkozvány ezen sorait: „Nicolao Esterház, qui Domini sui olim Spect. ac Magn. Francisci Magócsi *lectum prodidit*, ac, post *qualemcunque tandem eiusdem mortem*, relictam in uxorem duxit, ac ad pontificiam religionem pertraxit, pro quo suo scelere ac patrocinio sibi in patronum clerum comparavit, et contra evangelium furere cepit.“ Cáfolatra e rágalom nem szorúl.

V. [1]) L. ennek XII: 10. pontját: Franciscum Magócsi et Valentinum Homonnai Maiestas sua ab impetitione iuris castri Regéc liberos pronunciare dignetur: Siquidem et alioquin cum Francisco Alaghy, haerede masculino, iam illi concordarunt.

[2]) L. *Timont* az id. h. p. 178. *Kazyt*, Tom. II. 101. l. *Kolinovicsot*, az id. kézirati munk. 47. l.

[3]) L. *Kazyt* az id. h., kit ezentúl *Timon* helyett idézendünk, mert munkája, *melly nem egyéb mint ennek plágiuma*, nyomtatva lévén, köz kézen forog.

VI. [1]) L. *Decretum* III. Matth. R. 1613: 43.

[2]) L. Thurzó György nádor levelét *Korachichnál:* Suppl. ad. Vest. Comit. T. III. p. 365.

[3]) L. II. Ferdinánd levelét az *Okm. Told.* a 347. szeleton.

[4]) L. azt kivonatban *Révai Péternél*, ki szinte tagja volt a követségnek. De Monarch. Hung. Centur. VII. Schw. II. p. 801—5., és *Kazy*nál, módja szerint

tyásnak úgy, mint legbefolyásosabb tanácsosainak, kevéssel utóbb bizonyodott be, midőn ő, az egyszerű, és pedig új, főnemes, Forgács Ferenc főérsek halálával a megürült esztergami szék betöltése kérdésében, az akkor még hatalmas Khlesl Menyhért bibornok utján, Pető László kamraelnökkel és Homonnai György országbíróval egyetértve, a számos, többnyire hitvítató, munkák, különösen Kalauza, és térítései által elhíresedett, tisztelt és rettegett Pázmány Péter kineveztetésébe elhatározólag befolyt, melly neki, mint a romai egyház buzgó hívének, épen ez egyház érdekében oly igen szivén feküt; őt magát pedig a király 1617. oct. 6. beregi, 1618-ban zólyomi főispánná, tanácsosává, majd magyar kir. főudvarmesterré nevezvén, az ország zászlósai közé emelte [6]. Mint ilylyen ez évben II. Ferdinánd koronázásánál ő vitte Magyarország zászlaját, s az új király által sz. István kardjával arany sarkantyús vitézzé üttetett [7].

VII. A következő (1619.) évben Esterházy újra két nevezetes követséget viselt. Elseje a nagykárolyi. T. i. az 1615-ben Nagy-Szombatban Mátyás és Bethlen közt kötött béke ugyanott 1617-ben megujíttatván, de az igazságszolgáltatás s némelly elvégezetlenül maradt magán ügyek elintézésére még 1615. Károlyba Ker. sz. János napjára rendelt összejövetel nem létesülvén, ennek megtartása 1617. september 21-kére tüzetett ki, hol aztán a nagyszombati béke felett mindkét részről kiadandó oklevelek is ki voltak cserélendők [1]. De e károlyi összejövetel újra, és egész 1619. elejéig elhaladt. Kik voltak, s mikor jöttek öszve a két fél követei, nem tudom; de annyi bizonyos hogy a király fő biztosa Esterházy volt, s hogy martiusban már állt az összejövetel, mert *ez alatt* vesztette el Esterházy hitvesét, kinek halála a zólyomi várban, martius 15. történt. Ehez képest a károlyi gyülés kétség kivül még Mátyás alatt nyittatott meg, ki martius 10. halt meg, végzései mindazáltal már II. Ferdinánd által erősíttettek meg. Mennyiben intéztettek el minden teendői, nem tudjuk, de hogy a nagyszombati pontok másodszor is megujíttattak, megerősíttettek, s a két fél kicserélt oklevelei által végkép elfogadtattak, szinte bizonyos [2]. S már itt Esterházy eldöntőleg működött, Bethlent olly szent fogadására

szónokilag kidolgozva id. m. I. 111—114. Az utasitás a cs. k. levéltárban.

[5]) ... desiderium sui, ac nominis famam apud exteros reliquit. *Palat.* p. 178.

[6]) L. II. Ferdinánd idézett levelét az *Okm. Toldalékban*.

[7]) L. *Ortelius Continuatus* 60. 62. l. — *Khevenhiller* Annales Ferdinandei Tom. IX. p. 18. 22.

[1]) L. Confirmatio Transactionis A. 1615. Dat. Tyrnav. d. 2. Sept. 1617. *Praynál*, Gabrielis Bethlenii Principatus Transylv. I. p. 37,38.

[2]) Ennyit és csak is ennyit említhettem a nagykárolyi egyezkedésről, mellynek tárgyáról, sőt idejéről is, részint csak összevetések után szólhatunk, míg annak irományai világot nem látnak. *Jongelin* az id. h. 1619. évre így említi: „In tractatu Carolino cum Gabriele Bethlenio, *per Ferdinandum II. delegatus erat* (Esterházy) pacis conciliandae commissarius;“ világos tévedéssel, mint alább észre vehetni, mert ezen egyezkedés még Mátyás halála előtt kezdődött. *Schmitth*, a Palatini R. Hung. harmadik kiadásában p. 178. így: „Quibus ornamentis iam illustrior (Esterházy) binas legationes suscepit: unam ad Bohemiae Proceres, alteram ad *Bethlenium* Karolinum, qua hominem turbis innutritum ad saniora, *perdita opera*, revocare nitebatur:“ szinte tévedéssel, mert a károlyi egyezkedés megelőzte a cseh követséget, s annyiban nem volt sikeretlen, mert a béke megköttetett. *Kolinovics*, id. kézirati munkája 48. lapján már határozottan martiusra teszi, azt beszélvén, hogy míg Esterházy Nagykárolyban működék, *idibus martiis*, hitvesét elvesztette. *Bél Mátyás* (Notit. Hung, II. 51.) nem említi ez egyezkedést hely szerint, de csak ez értethetik, hol, a nagyszombati békéről szólván, ezt adja hozzá: „*Ferdinandus* certe *foedus illud* sancte habendum existimavit, *iterumque ratum habuit.* Ita verba eius habent: „Quae omnia, ut eo sanctius servarentur, quo arctius firmabantur, *rursum* anno 1619. *consignatis diplomatibus*, *eadem ipsa renovata*, *confirmata, atque ratificata fuere*. Et *Bethlen quidem verbo suo Principis* bona fide, Transilvani autem fide christiana mediante, *promiserunt*, tam per se ipsos sancte et inviolabiliter observandos praedictos (articulos) stb.“ Erre vonatkoznak Homonnay György országbiró 1620. mart. 14. költ. levelének *Jászay* által (Figyelmező, 1839. 340. szel.) közlött szavai: „In Caroliensi Tractatione *anno praeterito* interveniente, *dipl mate, fide sua confirmato, quid non promisit!*“; és II. Ferdinandéi 1626. aug. 10. költ oklevelében, melly által Esterházyt fraknói örökös gróffá emeli: „Verum etiam in diversis et pluribus, tam in publicis tractatibus Commissarii Regii officio perfungendo, cum praedicti Principis Transilvaniae similiter delegatis Commissariis, nominatim autem in anno millesimo sexcentesimo *decimo nono*, *in oppido Károly* ...“ (l. *Okm. Told.* 318. szel). E békekötés egyik külön pontját említi *Hosszutóthy György*, ki 1627-ben követségben járván Bethlennél, Esterházynak, mint nádornak, tett tudósitásában „az elfoglalt jószágok“ pontjában oda veti Bethlenről: paratum sese restituere, *ac anno 1619.*“ (*Kovachich*, Scriptt.

bírván a király iránt tettel is tanusítandó barátságnak, hogy hihetőleg Bethlen juliusban tett ajánlatainak Ferdinánd részéről hallgatva mellőzése volt azon hosszas s a királyra nézve annyira alázó háborúk oka, mellyekbe őt a megsértett fejedelem bonyolította. Tagja volt Esterházy azon országos követségnek is, mellyet a magyarok a májusra öszvehítt pozsonyi gyülésből Prágába küldtek, miután Ferdinánd is elfogadta a magyar rendek közbenjárását közte s a feltámadt cseh rendek közt [3]. A magyar követség békés biztatásokat vitt királya nevében, mikre azonban, valamint Ferdinándnak időközben történt császárrá választatására, a csehek nem sokára Fridrik pfalzi gróf királylyá választásával feleltek.

VIII. A milly hajthatatlan volt Esterházy vallási meggyőződésében, olly állandó a király iránti hűségében. T. i. éltének változhatatlan célpontja Magyarország felszabadulása a török igától s a magyar vér és nemzetiség megmaradása: minden egyéb érdeknek, bármelly fontos, minden szenvedéseknek bármelly fájók — s ő azokat szintolly mélyen érezte mint minden más — szilárd meggyőződése szerint el kelle némúlniok, míg a pogány ellenség kiűzve nincs. Legyen aztán csak a nemzet — s ez vallásos hite — ismét ura hazájának: lesz akarat, mód és erő elég a többiről tenni. Ezért ő a sérelmek vitatását idő- és erőpusztítónak, a fegyveres ellenzéket és meghasonlást a nemzet életfája legemésztőbb betegségének tartotta. Ausztriát tekintette ő a legbiztosítóbb szövetségesnek, ki közelsége s összeköttetéseinél fogva segélyt, örökös fejedelemségénél fogva állandóságot legtöbbet igért; e mellett Mátyáshoz tisztelet és hála, Ferdinándhoz e törhetetlen lélek iránti méltánylás kötötte, melly felvilágosultabb és embéribb tanácsadókat érdemlett, mint spanyol és nem spanyol jezsuitái voltak. De végre e ház képviselte a romai egyház érdekét is, melly épen úgy össze volt nőve Esterházy szive s eszének minden gondolata s érzésével, mint az ellenfélé a protestantismus ügyével, mellyet az erdélyi fejedelmek oltalmaztak. És így, midőn Bethlen Gábor 1619. őszszel Magyarországba beütött, s a felföldet inkább személyessége mint fegyvere által villám sebességgel elfoglalván, s Pozsonyt a királyi várral és koronával együtt hatalmába kerítvén, diadalmas zászlóit Bécs alá vitte, sőt a dunántuli megyéket is egész a Muráig meghóditotta, a nádor pedig, engedve sürgetéseinek, Pozsonyba országgyülést hirdetett: Esterházy, meg nem ingatva e lángelmü fejedelem kérései által, meg nem rettenve hatalma és szerencséjétől, kevés társsal, rendíthetlenűl a király mellett állott [1]. Bethlennek Pozsonyból nov. 20-dikán a meg nem jelenthez intézett meghivó levele [2] mutatja, milly súlyt helyhetett a fejdelem ezen jellem, hazafiság s államügyek körüli jártassága után tiszteletben álló férfiú jelenlétébe. Sem kérés, sem fenyegetés, sem testvérbátyja Esterházy Gábor mesterségei őt eljövetelre nem birhatták [3]. Innen e népes országgyülés azon

Min. I. 279. l.). Ezekhez képest tévedett *Horváth Mihály* is, midőn (Tört. III. 189. l.) a károlyi egyezkedést, mellynek helyét meg nem nevezi, valamint Bethlen azon ajánlatát is aprílisre teszi, mellyet így beszél el *u. ott:* „Szőnyegre hozott ez alkalommal Bethlen egy szövetséget is Ferdinánddal lázongó alattvalói ellen, mellynél fogva bizonyos feltételek alatt tizezernyi" (Dóci szerint 3000; l. ennek levelét *Pray*nál, Principatus I. p. 44.) „haddal ajánlkozott táborba szállani Ferdinánd segedelmére, de a feltételekben meg nem egyezhetvén, az ügy ezuttal félbeszakadt." Emez ajánlat csak juliusban tétetett.

[3]) L. a királyilag megerősített végzést *Kovachich*nál, Suppl. ad Vest. Com. III. p. 382. — Esterházy követtársai Telegdi János nyitrai püspök, b. Batthyányi Ferenc és Apponyi Pál voltak. A magyar rendek levelét l. *Kazy*nál I. 164.

[1]) „Az urakban Esterházy Miklósnál, az ifju Zrínyi Györgynél és Nádasdi Tamásnál több nem marada a császár hívségében: irja az egykoru *Pethő Gergely*, 1619 évre. *Kasy* pedig I. 172.: „Pridie idus Nov. primum consilium habitum est, in quo unus fere desiderabatur Nicolaus Esterházyus, rebus maximis aptus, magnam factioni, si partibus accederet, vim allaturus."

[2]) L. azt *Kasy*nál, I. 237.

[3]) L. *Kasyt*, I. 172, 173. — Ellenben *Kolinovics*, id. kézirati munkájában igy ír: „Vnde (Praga) redux, frustraque per Sigismundum Forgácsium Palatinum, misso in id etiam Gabriele Esterházyo fratre, Bethlenii ad partes invitatus, nihilominus, postquam Posonii tandem, sub comitiis per Bethlenium ad III. Id. Nov. indictis, praesideque Palatino celebratis, ne quid Romanae religioni adversum sanciretur per heterodoxos, maximo conatu effecisset, pacis in locum praesentes inducias obtinet, quibus evolutis . . . . ." Egyébiránt a *Trophaeum domus Estoras* Gábort 1618-ban halatja meg, kétség kivül idő előtt.

végzése, melly őt Dóci András és Lónyai Andrással egyetemben a jövő besztercei gyülés elébe idézteti a nádor által [4]); midőn erre sem jelenék meg, a besztercei országgyülés (1620. május 31. — aug. 29.) egy külön törvénycikket alkotott, mellyben engedetlenségét felhozza ugyan, de a dunántuli vármegyék közbenjárására, úgy családja tekintetéből s azon reményben *„hogy ezentúl jó polgára lesz a hazának“* sz. Mihályig időt enged neki a megtérésre: mit ha nem teljesítene, előre már számüzöttnek nyilvánítja [5]). Ezen ujabb fenyegetőzés sem rendíthette meg Esterházyt, kinek cselekedeteit sem önzés, sem félelem, sem tévnézetek nem intézék; s így tűrnie kellett az ellenkirály boszúját, ki, legott a határnap eltöltével Dunán túl működő seregének egy osztályával Huszár István vezérlete alatt Esterházyt lakompaki várában körülvétette s hevesen ostromoltatta, hogy pártjára térítse ha lehet, hatalmába, ha nem [6]). De a császári tábornok, Dampier, ámbár Bethlen már Austriában járt, ez egy ember veszedelmét egy seregével egyenlőnek tartván, Német-Újhely alól szokatlan sebességgel segedelmére terem, Bethlennek meglepetésrül nem álmodó seregét hátba fogja, a lovasságot futamásra kényszeríti, a gyalogságban nyolc száznál többet Tarádi Mátyással együtt levág, s Esterházyt felmenti [7]).

IX. És nem sokára bekövetkezett a híres fejérhegyi ütközet, melly a cseh alkotmányt örökre eltemette (nov. 8. 1620.) A csapás Bethlent fő szövetségesétől fosztotta meg, Ferdinándot legkeserübb ellenségeitől szabaditotta fel, a magyar háboru pedig változó szerencsével folyt: így az ellenkirály, hajolva a székesvárosában (Nagyszombatban) őt felkereső francia követség tanácsára, *Haimburgba* békeköveteket küldött (1621. mart. 24. [1]). Ferdinánd részéről Lépes Bálint és Esterházy Miklós volt jelen ez értekezleten három német urral. Ezen összejövetel is több illyek sorsában osztozott: míg Haimburgban a „választott király“ címe fölött vitatkoztak, azalatt Bethlen Nagyszombatban tatár és török követeket és segélyigéreteket fogadott; s maga a francia követ is titkon szítogatta a tüzet Austria ellen. A tanácskozás alatt és után folyt a háború Tiszán innen és túl, de többen a fejedelem részén levő urak közől, köztök Forgács Zsigmond nádor is, a királyhoz tértek, miben nem lehet főleg Esterházy okos és meleg rábeszélései gyümölcsére nem ismernünk. A haimburgi összejövetel eloszoltával, Esterházy gróf Collalto cs. tábornokkal a Dunán túl együtt működvén, Rohoncot, Kőszeget és Körmendet megvették, s míg Esterházy, társának hadi intézeteit úgy mérsékelte, hogy a dunántuli megyéket, a honfivér kiméltével, okok és kérések által visszavezetné Ferdinánd hűségére [2]); másfelül a német lassuság és Batthyányi Ferenc szerencsés előmenetelei, kivált midőn hada törökökkel és végbeliekkel megszaporodott, Col-

[4]) Az egész decretum, mellyet Bethlen, mint akkor már „Magyarország és Erdély fejedelme“ erősített meg, *Katoná*nál látható, XXX. köt. 267. s köv. ll. Esterházyt a XXVIII. törvénycikk illeti, a 290. lapon.

[5]) Egészben a már királylyá választott Bethlen által megerősített cikkely így hangzik: Art. XXVII. Quamvis etiam magnificus Nicolaus Esterházy de Galantha, vigore articuli 28. diaetae proxime praeteritae, in hac praesenti diaeta personaliter comparere, ac rationem sui facti reddere debuisset; quia tamen ratione comparitionis ejusmodi, primum quidem per litteras suas, deinde per internuncios, quibusdam rationibus apud regnicolas sese excusare conatus fuisset; quibus non tantum non est datus locus, sed sententia quoque contra eundem pronuncianda fuisset; nihilominus tamen, habito respectu intercessionis nunciorum comitatuum Vltradanubianorum, nomine principalium suorum factae, considerataque ejusdem familia, sperantes etiam, eum deinceps bonum patriee civem futurum, eidem terminum usque ad festum B. Michaelis arch. proxime adfuturum, praefigunt eo fine, ut usque illud tempus majestatem suam in persona sua propria adeat, in ejusdemque et regni gratiam redeat; unioni subscribat, per hocque se fidelem patriae suae civem declaret. Vbi vero idem Nicolaus Esterházy intra praescriptum tempus, nulla publica habita tranquillitatis ratione, suam majestatem non adiret, in gratiamque ejusdem et regni non rediret, unioni non subscriberet; vigore praesentis statuti ex nunc prout ex tunc, et ex tunc prout ex nunc proscriptus et condemnatus haberetur. *Katona*, XXX. p. 532.

[6]) Ferdinánd 1626-ki oklevelében és *Jongelin*, p. 854. határozatlanul septemberre teszik ez ostromot, *Kazy* I. 182. oct. 1. jére, s utána *Kolinovics* 49. l.

[7]) L. *Kazy* az id. h.

[1]) A Ferdinánd gyakran említett levelében *(Okm. Told.*, 348. szel.) a haimburgi egyezkedés 1622re, a nikolsburgi pedig 1624re tetetvén, fel kell tennünk, hogy az oklevél kiadója az eredetinek számait hibásan olvasván s betükkel irván ki, ő okozta a zavart.

[2]) L. *Kolinovics*, az id. h. 49. l.

laltót visszanyomták (julius 1621. [3]). Dunán innen is nagyban folyt a háború, változó szerencsével ugyan, de egészben Bethlen előnyére. Az egyháziak tehát, kik a háború által javadalmaiktól elzáratva, legnehezebben viselték azt, s azok élén Pázmány, a békét kezdék javaslani, mire az alkudozások Morvában *Nikolsburg*ban (oct. 10. 1621.) csakugyan megkezdődtek. Ferdinánd részéről három némettel maga Pázmány és ismét Esterházy volt jelen. A béke az év utolsó napján csakugyan létre jött, s érezhető rajta, hogy Pázmány vallási tüzét Esterházy hazafisága mérséklé, engedni hajlandó az egyház kérdéseiben, hol a haza lecsendesedése és megmaradása volt szóban. A megkötött béke az udvarnál nagy örömöt gerjesztett: első hírét Esterházy maga hozta meg épen az új év napja estvéjén (1622); s ugyanö hozta meg martiusban a dunai megyék hódolatát. A hűségre tértek közt Batthyányi Ferenc is volt, ki elpártolása okául a zsarnokló idegen hadak garázdálkodásait hozta fel [4]). A király hálául Esterházyt kamarássá, s a Homonnai György által megürült országbiróságra emelte, egyszersmind új terhet tevén vállára, midőn Érsekujvár s a bányavárosi végek főkapitányává nevezé; az 1622. májusban Sopronba gyűlt katholikus rendek pedig nádorválasztáskor benne központosították voksaikat: de még most a protestáns Thurzó Szaniszló nyerte el a többséget [5]).

X. Újabb helyzete nem sokára alkalmat szolgáltatott Esterházynak egy jeles hadi tett kivitelére. Bethlen, a nikolsburgi béke szoros meg nem tartásán s a királyiak részéről többnemü bántásokon megindúlva, a császár iránt ellenséges birodalmi fejedelmek ajánlott szövetségére hajlani kezdett. Esterházy Miklós, ki Bethlen minden dolgát éber figyelemmel kisérte, ezt megtudván, a király tudtával küldött embere által le igyekezett ugyan öt csillapítani, de foganatlanúl: a fejdelem bámulatos gyorsasággal újra kirontott Erdélyből (auguszt. 1623.), rövid idõn Nagyszombatban állt seregével, sőt a császár fővezérét Caraffa Jeromost Gödingben szorongatta. Ferdinánd a nádort Thurzó Szaniszlót s az országbírót Esterházy Miklóst bízta meg, hogy új békeig fegyverszünetet kössenek Bethlennel, de ne személyesen, hanem követeik által [1]): mellyre Bethlen a közeledő tél és rendetlenkedő török és tatár segéd csapatai tekintetéből november derekán csakugyan rá állott: míg az utóbbiak, únván a Bethlen téli szállásait, zsákmánynyal rakva, s számos keresztyén foglyot magokkal hajtva, távoztak. Midőn ezek így a Nyitrán átkelének, Esterházy Miklós végbeliekből, úgy komáromi és érsekujvári huszárokból álló seregével megtámadta őket, s ismételt ütközetben vagy háromszázat bennök levágván, mintegy ezret a Nyitrába fulasztván, és zsákmánynyal terhelt számos tevét, lovat és drágaságokat elragadván tőlök, tökéletesen szétverte, s 1346 keresztyén rabot megszabadított. A győzelem jeléül elsőben hat török lobogót küldött Bécsbe [2]), maga pedig (január 20. 1624) Bécsben fényes bemenetet tartott. Diadal-lovaglatát török foglyok, kik közt két basafi s a zultánnak egy rokona, öt teve, négy öszvér, három pompás paripa, s különnemü elfoglalt zsákmányon kivül harmincöt lobogó emelték, melyek egyikén e felirat ragyogott: „Mahometnek és Krisztus istennek“ [3]). Egyébiránt e bécsi rándulat igazi

[3]) L. *Pethő Gergely* Krón. 1620. évre.
[4]) L. *Khevenhiller* Annal. Ferd. IX. 1670—1. ll.
[5]) A négy jelölt voksai így állottak: Thurzó Szaniszló 80, Esterházy 75, Erdődi 3, Batthyányi 1. *Khevenhiller*, IX. 1675. szel.

[1]) L. *Horváth Mih.* III. p. 205.
[2]) L. *Khevenhillert* X. 154. *Kolinovicsot* 49. l. Az elébbi *harmadiknak* mondja Esterházynak ezen, a törökön ejtett csapását; de hallgatva az elébbiekről. E korbeli történetünk illy hézagait majd a török források megnyitása fogja pótolni. — Egyébiránt a *Vaterl. Blätter* 1816-ki 85-dik száma szerint Miklós e győzödelemért nyerte volna adományul Kismartont II. Ferdinándtól, mit azonban *a kismartoni felirat*, mellynek adatai kétségkivül kir. adománylevelen alapszanak, megcáfol, így szólván: KISMARTON me a Mathia Corv. R. pro corona Hungariae Archiducatui Austriae titulo pignoris datam, *rara fidelitas* Comitis Palatini Nicolai Esterházy familiae acquisivit Anno MDCXXII.
[3]) L. Ketelert, *Istvánfi folytatóját*, (Colon. 1724. p. 532) és *Khevenh.* X. 596., kik a feliratot deákul adják: Machometo et Christo Deo.

célja egészen más volt. T. i. Esterházy, ki virasztó gonddal kísérvén Bethlen titkos lépéseit a portánál úgy, mint a protestáns hatalmaknál, rég ismerte e szintolly nagyra vágyó és nyugtalan, mint lángelmü fejedelem ravaszságát és őszintétlenségét, s itt látván idejét hogy, mielőtt Bethlen újabb szövetséget köthetne Ferdinánd ellen, egész erővel megtámadtatva szakadatlan háború által fogyasztassék, minek a külső viszonyok is épen most látszának kedvezni: jött, hogy ellenezze Ferdinándnál a nem csak sikeretlen, de ártalmas békét, melly által Bethlen időt nyerne, s azt újabb készületekre fordítaná. De a magyar tanácsosok, a töröktől féltökben, ellenkezőt javaslának; s február 7-dikén a nádor is számos magyar urakkal s a bányavárosok követeivel, úgy Bethlen követsége ötven személylyel Bécsbe érkezvén, az értekezletek csakugyan megindultak. Ferdinánd most, az Érsekújvárra visszatért Esterházy által levelekben újra is megintetve, ne békélne meg, miután Bethlen folyvást izgatja a budai basát, a török hadak a végházakban szakadatlanúl szaporíttatnak, Havaselfölde és Erdély tatárokkal rakvák, kik készen állanak tavaszszal Lengyel- és Magyarországba betörni; s a birodalmi fejedelmek véleményét is meg kivánván tudni, késett a békére hajlani, sőt míg az austriai rendeket gyülésre hívá, hadi készületekhez is látott. Igy a béke nem létesült, a fegyverszünet mindazáltal martius 25. meghosszabbíttatott május 1-ig, a statusquo megtartásával. De Bethlen nagyban folytatván a hadak gyüjtését, a király Montenegrót tábornokúl csakugyan leküldé: mire a magyarok sürgöny által német hadak küldésétől az országot megkíméltetni kérvén, és szükség esetére saját javokat és véröket felajánlván: Ferdinánd végre a békére hajlott, s azt a nikolsburginak alapján május 8. Bécsben meg is kötötte [4]). A következés, mint látni fogjuk, Esterházyt igazolta. Egyébiránt ez évben, sőt épen a bécsi egyezkedés idején (april. 16.), váltott Esterházy Szucsánban Turóc megye városában, gyürüt gróf Nyáry Krisztinával, Thurzó Imre, György nádor fia, ifju özvegyével; maga az összekelés pedig ugyanott julius 21-dikén ment véghez [5]). E boldog frigy derítette fel a haza gondjaival folyvást elfoglalt, az ellenzék által félre ismert, irígyeitől rágalmazott sőt gyakran üldözött státusember és hazafi életét; s e frígyből látott maga körül reményteljes magzatokat nevelkedni, kik az általa alapított új nemzetségi ágra egykor új díszt voltak vonandók.

XI. Míg ezek itthon történének, Ferdinánd követei a portánál kötést sürgettek, melly ellen Bethlen a protestáns hatalmakkal Konstantinápolyban, őmaga pedig Ferdinánd körében hathatósan dolgozott, a két császár közt idegenséget táplált, s késedelmeket okozott. Senki sem látta ez új cselszövényt is élesben által Esterházynál, s october 10. írt levele, a fenforgó viszonyokba s az emberek szíveibe volt mély belátásának ujabb tanusága, által Ferdinándot teljesen felvilágosította: de a nyílt s határozott elszánásra nem képes királyt mégis csak palástoló léptekre birhatta, bár jóslatai nyomban teljesedésbe mentek. T. i. míg Bethlen Ferdinándhoz ajándékokat s nyájas leveleket külde, seregét szaporította s azt táborba szállatván, a felső megyéket újra rémítgette [1]): ez által mind a török udvarnak kedveskedő, mind a bécsit függésben tartó. És így csak a következett (1625) év májusában, s akkor is Bethlen részvételével, létesülhetett *a gyarmati békekötés*, melyen Ferdinánd részéről három német úron kivül ismét Esterházy, s vele még Frangepáni Miklós és Cziráky Mózses voltak jelen. E béke által, ha minden sérelmek orvoslása nem is, de a zsitvatoroki és bécsi szerződések ujabb megerősítése mégis

[4]) A békepontokat l. *Istvánfi folytatójánál* p. 532. és *Khevenh*. X. p. 599. s köv. — *Pray*nál, Bethlenii Principatus, II. p. 3. egy apographból közöltetnek, helykelet nélkül apr. 4-kére téve, de helytelenül, mit Bethlennek Pázmányhoz írt, s ugyanott, 18. l. közlött, az értekezlet folyamatára mutató levele is tanusít, mely Kassán apr. 21. költ.

[5]) L. *Závodszky* naplóját Bél Mátyás Adparátusában, I. 378. l.

[1]) L. *Jászay*tól a gyarmati béke történetét, Tudománytár, új folyam II. 51—54. l.

eléretett. Ha a haza akkori állapotját, a követek egyediségét, mennyiben t. i. ismerjük, és Bethlen célzatait az eredménynyel egybe vetjük, nem lehet abban Esterházy mérséklete és kitűrése gyümölcsét fel nem ismernünk.

XII Második Ferdinánd ez időben életének negyvenhetedik évét töltötte be. A köz béke, a király halála esetében az interregnum megelőzése úgy, mint házának érdeke, a magyar koronának ennél maradását kivánták. A kitüzött utód (III.) Ferdinánd Ernő volt, ki tanulmányait ez évben bevégezvén, Czobor báróval együtt a jogból, különösen a romaiból s a történeti tudományokból szemelt tételeket, az udvarnál tartott vitában, védelmezett [1]). Ferdinánd nem bízott tökéletesen ügyéhez, s így az őszre (1625.) hirdetett soproni országgyülés elébe adott kir. előadások közt e pont nem fordult elő. A rendek mindenek előtt a Thurzó Szaniszló halála által megürült nádori méltóság betöltését hozták szőnyegre. „Az udvar, így beszéli Khevenhiller, oda törekedett, hogy a rendek Mátyás császár országos végzésétől elállva, hagynának fel a nádorválasztással, s helytartót kivánt nevezni minden ebből vonható következtetés nélkül; indokúl szolgált, hogy a helytartó csekély fizetést húz, míg a nádor huszonkét ezer magyar tallért, ezt hetven krajcárjával számítva. De ezen ok csak ürügyül használtatott a nádorválasztás meggátlására; s valóban, így folytatja Khevenhiller, a magyar királyhoz azért nem is illik egy nádor, mert felettébb való hatalommal bír, s ha nem jó szándéku, sok kárt tehet: amiért az előbbi királyok is a lehetségig gátolták a választást.“ [2]). Azonban az országgyülés, egyhangulag a II. Mátyás törvényére [3]) támaszkodva, küldöttség által négy jelöltet kért a királytól. Ferdinánd az országot egyes értelemben látván, „szívesen tartja meg — úgy nyilatkozott — a törvényt,“ s oct. 24. a katholikus rendek közől Esterházy Miklóst és Pálfi Jánost, a protestánsok közől Nádasdi Pált és Ostrosiczot jegyezte fel önkezüleg, s gyürüs pecsétjével lezárva, austriai cancellárja által a gyülésbe küldte, melly a városház teremében tartatott. Nádasdit huszonöt, Esterházyt százhuszonöt szavazat kivánta, a más két jelöltet egy egy; s így, kit a katholikusok már 1618-ban egyhangulag kivántak, most a protestánsok által is, a Bethlen hívein kivül, a haza első méltóságára meghivatott. A választás legott tizenegy órakor a téren összegyült népnek a terem ablakaiból kihirdettetett, s a nép által osztatlan örömzajjal fogadtatott. A rendek öszvesége a királyhoz vezette az új nádort, ki is nála a lovagteremben deák nyelven tette le esküjét [4]). E választást, noha Ferdinánd a kir. előadások tárgyalását sürgette, a sérelmek meghányása követte; s Esterházy, miután a rendekkel ügyessége [5]) és nyugalma által a közel szárra menő panaszokat tizenhétre szállíttatta le, másfelül a királyt kérćseivel mind ezeknek kedvező elintézésére birta. Meg lévén ekép nyugtatva a kedélyek, a királyválasztásnak kedvező perc is megérkezettnek látszott [6]). Az indítvány a főrendek gyülekezetében került szőnyegre, és Pázmány meg Esterházy lelkes pártolására a rendek is

[1]) *Khevenh.* X. 694. Zorbotnak irja.

[2]) *Khevenh.* X. 698.

[3]) L. *Pacif. Vienn.* 1606. Art. 3. — Matth. II. 1613: 7. — 1618: 4. Sőt II. Ferd. koronázási oklevelében a Septima Conditio is megerősítette a nádorválasztási jogot.

[4]) A *törvény szavai* (1625: 2.) e választásról ezek: „.... §. 1. In quam quidem Suae M. benignam Declarationem fideles Status et Ordines alacrius concurrentes, habito mutuo Illustrium sane Personarum, per suam Majestatem ad tantam eminentiam idonearum delectu, primum et ante omnes alios, occurrit Illustrissimus Dominus Comes Nicolaus Esterházy de Galantha, alias Judex Curiae, cui ob luculenta, et plus quam evidentissima erga Suam Majestatem, Patriam dulcissimam et Nobilissimam hancce Nationem Hungaricam, merita, partumque per se, nomini et familiae suae splendorem, jam pridem debitam Palatinalis authoritatis et eminentiae praerogativam, communibus votis atque suffragiis solenniter detulerunt. §. 2. Nihil hoc loci ambigentes; quin Sua Sacratissima Majestas, talem, tantum, totque nominibus de hoc Inclyto Regno optime meritum suum servitorem, eo loci sit habitura, quem conditio septima tempore felicis Coronationis per Suam Majestatem ultro acceptata, jam pridem declarat.“

[5]) „Durch seine Dexteritaet“ mond *Khevenh.* X. 700.

[6]) Illy, a hazai irókétól eltérő *rendben* adja elő e fontos eseményeket a teljes hitelű *Khevenhiller* az 1625-ki dolgok közt, az id. h.

hajolván: a császár titkos tanácskozmányt tartott, mellyben a pápai [7]) és spanyol követ is, Magyarország részéről a nádor, a főérsek s a cancellár vettek részt. Egy rész, főleg Pázmány és Esterházy, a választandó király legotti koronáztatását is sürgette; mások, s velök maga II. Ferdinánd, el kivánták azt halasztatni, nehogy a kis király kénytelen legyen atyjaként a vallást illető cikkelyekre megeskünni: melylyek kedvezőbb alkalom bevártával netán szelidíthetők volnának. Azonban az országos rendek a nádor által értesíttetvén, mikép a király a választásban megnyugszik, de a koronázás elhalasztandó lenne: a választásba azon feltétel alatt kivántak csak bocsátkozni, ha a kisherceg az ország minden vallásbeli és polgári jogaira, mellyeket máskor az új király koronázott fővel szokott megerősíteni, mint választott király esküszik. E helyzetben az atya-király, nehogy a nemzet szivét magától elidegenítse, megegyezett a koronázásban is [8]). Erre a királyfi, a feltételek esküvel megfogadása után, csakugyan egyhangulag elválasztatván, az öszves rendek az udvarhoz mentek, hol Pázmány a választást előadván, a herceg deák beszédben azt megköszönte, s az új nádor által magyar beszédben [9]) királynak üdvözöltetett. A koronázási oklevél más nap kiadatván [10]), s az országos védkincs a rendek által Pozsonyból Sopronba nagy pompával, többi közt Esterházy tigris- és párducbőrös ötven lovasának kiserete mellett, lehozatván, a gazdag magyar díszruhába öltözött kiskirály dec. 8. megkoronáztatott. Itt ősi szokás szerint a nádor az oltár bal részén megállván, s a koronát feltartván, a nemzet nyelvén hangosan így szólította meg a népet: „Oh dicső ország! oh magyarok, kikkik vagytok! akarjátok-e a jelenvaló Ferdinánd Erneszt austriai főherceg urat sz. István szent koronájával felmagasztaltatni?," s a gyülekezetnek „Akarjuk! Éljen a király!"

[7]) *Caraffa Károly*, ki ezekről Germania Sacrájában hitelesen tudósít.

[8]) L. *Istvánfi folytatóját* a XL. könyv végén.

[9]) L. *Istvánfi folyt.* a XLI. könyv elején.

[10]) L. törvénybe iktatva III. Ferd. első végzeményében 1637.

kiáltásaira a főérseknek nyújtotta át, ki azt a király fejére tette [11]). Az udvar a papságot, pártoló részvételeért, némi szabadalommal, Esterházyt Fraknó várával és urodalmával jutalmazta, s öt és utódait 1626. aug. 10. kelt oklevelében Fraknó örökös és szabad grófjaivá emelte [12]).

XIII. A milly szerencsés volt az 1625. év Esterházyra nézve, státusférfiúi munkálatai sikerében és saját háza fényének megalapitásában: szintannyi fájdalommal látogatta meg a reá következett, mert hatalmának idegenek által korlátoltatása egyszersmind a haza ügyének csökkenésével járt. Bethlen némi aprólékos sérelmek, ezek közt a nádornak tulajdonitott sértő nyilatkozatok ürügye alatt, harcüzenet nélkül, septemberben harmadszor kirontott Magyarországba, míg másfelül a budai és egri basákat is felültette, és Szilézián keresztül a Wallenstein által üldözött dán Mansfeldet s weimári Ernő herceget vonta magához. A szövetkezett ellenségre a császár Wallensteint küldte fővezérül, ki a galgóci téren megállapodván, ott Esterházy húsz ezer magyarral csatlakozott hozzá. Az ekép egyesült sereg Pethő Gergely szerint „olly erős had vala, hogy miótátul fogva az austriai fejedelmek bírják Magyarországot, soha Magyarországban illyen szép és erős hadok török ellen nem volt, úgy, hogy őmagával is a török császárral szabadon megütközhettek volna, mert csak lovas fegyveresse is magyar nélkül huszonhat ezer volt, gyalogja pedig negyven ezer" [1]). Mit vala teendő e

[11]) Az öreg *Timon* a maga kézirati Annalisaiban 83. l. s utána *Kazy* I. 223.. a koronázási ebédről szólván, Esterházynak Pázmánynyal az ülőhely elsősége iránt volt összeütközéséről emlékeznek, mit *Katona* XXXI. 133—135. a szemtanu s vendégtárs *Caraffa* hallgatásával cáfol. Annyi bizonyos, hogy egykoru iró arról nem tud semmit. s a *Katona* által felhozott asztalrend, melly a dolog természetével és *Khevenhiller* elbeszélésével X. 703. is egyezik, amaz előadást tévedésnek bélyegzi: de váltig megcáfolja Kazy előadását magának *Pázmány Péter*nek hallgatása, ki az 1629-ki nagyszombati zsinat actáiban (nálam a Szelepcsényi 1667-ki kiadása 151—3. l.) az 1622-ki esetet elbeszélvén, s az arra vonatkozó kir. végzést is közölvén, ama kérdésnek 1625-beni megujulását egy hanggal sem említi meg.

[12]) Az oklevelet l. az Okmányos Toldalékban I. sz. alatt.

[1]) *Pethő*, ez évre.

sereggel az erélyes és hazafi nádor, ha ő viseli a vezérpálcát! Wallenstein, miután a nádor testvére Esterházy Pál által védett és a budai vezértől szorongatott Nógrád alá siete, s a török, Bethlen sürgetésére épen elvonult vala, Érsekújvárt hagyván a hadi bútort, utána indúlt. Azalatt Esterházy, hogy Bethlen állapotját kitudná, színleg Kéry Jánost küldé hozzá békekövetül Palánkra; kit a mozgásokról értesült fejedelem haragos és büszke válaszszal bocsáta el: de midőn az utána érkező királyi derékhad vele szemben táborba szállván fő ütközetre készüle, a dán-német segédhadakkal még nem egyesült Bethlen e nagyszerű erő láttára elbúsúlt, és követeket küldött a kir. táborba, azt jelentve „hogy nem jött volna mostan a császár ellen úgy mint ellenség, hanem látván Magyarországnak a török miatt való veszedelmét, azért jött, hogy ő Ferdinánd cs. között és a török császár között békességet szerezzen, és hogy arra őneki a török császártul teljes hatalma vagyon: azért kéri őket, hogy bátor csak harmad napig, avagy ha tovább nem akarják, ottan csak másod napig legyenek mind a két felöl békességgel, és ő minden bizonynyal a két császár között békességet szerez" [2]). A nádor, cselt gyanítván, kérte, intette Wallensteint, ne hinne az ellenségnek, hanem ütköznék meg; de az elámított fővezér azt felelé: „ha nyilván tudná, hogy azon nap Konstantinápolyt megvehetné is a töröktül, de ő nem akarja az ütközetet és viadalt." „Minemű szó lett légyen ez — kiált fel búvában az ezeket beszélő becsületes öreg Pethő, egyébiránt a király híve — azt mire érthetni, ám tegyenek az eszes emberek itéletet felőle: tudom azt, hogy ha magyar úrtul hallottak volna illyen szót, meg tudnák a németek azt magyarázni és itélni!" [3]). Míg a követek két nap ide oda járának, másod nap éjjelén az álnok fejedelem eltűnt, reggelig Szécsényre érkezett, ott erős helyzetet vett, s harmad napra Mansfelddel s a weimári herceggel egyesült; Wallenstein pedig, és vele a nádor, csak három napra levén seregök eleséggel felkészülve, amaz meglepetve, ez fájdalommal jóslatának teljesülését látva, visszaszállottak, a nádor hadai a végházakba, a német armáda Galgóc felé téli szállásaiba; és — hogy ismét Pethőt szóllaltassuk — „mind az egész erős télig ott hevere népével; édes hazánkat, Magyarországot, harminc mélyföldnyire mind fölprédálá, és azt szörnyen elpusztítá, hallhatatlan nagy istentelenségeket cselekedvén benne az istentelen ember, mellyeket a szemérem miatt meg sem írhatni. De nem szenvedé el a bosszúálló igaz isten azt nékik, mert iszonyu nagy döghalált bocsáta reájok, ki miatt huszonöt ezer emberénél több hala meg. Végre onnan vissza Sléziába és Morvába vivé hadát telelni." Ez volt vége a büszkén megkezdett hadjáratnak. Harc, dicsőség és siker nélküli mozgások, a haza egy részének elpusztulása azok által, kik védelmére küldettek, s a császár legszebb serege nagy részének nyomorú elveszése! Caraffa mentegetése s a magyarok vétkelése szintolly igazságtalan, mint alapnélküli. De Wallenstein maga mellett nem türt dicsőséget; tiszta lelket még kevesbbé.

XIV. Megujúltak a békekötési értekezletek. Ferdinánd képét, Frangepáni Miklós és Cziráky Mózses társaival a nádor viselte. Őt, valamint Pázmányt, a Bethlennek hódoló megyék is, a folytonos pusztulásokba bele fáradva, hihetőleg a török vezérekkel támadt bonyodalmak által elkedvetlenedett Bethlentől is kéz alatt utasítva, a kemendi táborból oct. 18., s a barsiból oct. 25. költ leveleikben sürgetve kérték, hogy a derékbéke megköttessék, melly aztán, föleg Esterházy s az érsek hathatós közbenjárásokra, Pozsonyban december havában meg is lett, ez úttal Bethlenre nézve nem a legkedvezőbben [1]). A Ferdinánd által megújíttatni ohajtott török

[2]) *Pethő*, ugyanott.

[3]) L. az id. h., de a *bécsi* (mind első, mind második) kiadásokban; a kassai s a pozsonyi kihagyják. — *Kemény János*, önéletrajzában, eltérőleg, újra Kéryt küldeti a nádorral Bethlen táborába.

[1]) L. *Jászayt* a szőnyi béke történetében, Tudománytár, új foly. IV. köt. 190. l.

békére a zultán is hajlott, Ázsiában hanyatló állapotjai miatt: munkába vétetett tehát ez is a nádor s a budai vezérbasának, mint a két császár telhatalmasainak, követei által; de a török biztosok gáncsoskodásai miatt immár harmad hónapra foganatlanul elhuzódván az értekezletek, a különben olly önmérséklő nádor veszteni kezdé türelmét, s mind hadak gyűjtéséhez látni, mind olly fenyegető szavakat ejteni, mellyek a vezért és Bethlent egyformán nyugtalanították. A vezér ennek következtén a tatár khánhoz fordult, magának szükség esetére annak segedelmét biztosítandó, a miért Bethlen a basavezért megfeddé, de egyszersmind Pázmányt sürgetve kéré, miszerint a béke hova hamarébbi megköttetését eszközölné [2]. Időközben a magyar békebizottmány elnöke, Sennyei István cancellár, támogatva Esterházy hadi készületeitől, még egyszer s most sikeresen felhívta a török békekövetség elnökét, az egri basát, vetne véget késedelmeinek, s így a kötés, a zsitvatoroki, bécsi, komáromi és gyarmati békék alapján 1627-ki sept. 12. csakugyan megkészült, s a Szőny és Komárom közti mezőn az általa érdekelt három nemzet tekintetéből deák, *magyar* és török nyelven szerkesztve, mikép azt a buzgó magyar státusférfiak Zsitvatorok óta szokásba vették, a biztosok által más nap alá is íratott [3]. Esterházy, ismerve az ozmanok ázsiai bajait [4], szigorú volt, s a béke tartamára, mellyet a törökök huszonöt évre kivántak megkötni, nem hajlott, jól tudván, hogy illy pont nem a frígyeken, midőn szerencsések, könnyen túltevő törököt, hanem az azokhoz ragaszkodó magyar királyt szorítaná meg. A zultán ezt még azon évben, Ferdinánd, nem sietve, csak esztendő múlva erősítette meg. Az egész értekezleten, valamint a kötésen s azt követő körülményeken megérzik, mennyire imponált az ezuttal teljes hatalmu nádor erélye, kitől békebiztosai végkép függöttek [5], az ellenfélnek. A keresztyénségnek is nyugalmat igérő frígy fő szerzőjét IV. Fülöp spanyol király 1628-ban az aranygyapjas rend vitézévé nevezte, s e felőli oklevelét ezen évi julius 20-dikán adta ki, melly által Esterházy a fejedelmi tekintetű férfiak sorába lépett [6].

XV. A hír nem szűnt meg mindenünnen Bethlen újabb ármányait vagy hadi készületeit rebesgetni: mik, valóság vagy rémek, az álnok fejedelmet ismerő magyar státusférfiaknál kész hitelre találtak. A nádor végkép bele fáradva hosszas türelmébe, és csak Bethlen vég bukásában látva egy hosszasabb béke biztositékát, a szőnyi béke megerősitő levelével Konstantinápolyba menő cs. követ, b. Kuefstein mellé, az akkori országos szokáshoz képest, magyar követet adott Szombathelyi Márton személyében, azon titkos utasitással, fedezze fel a nagyvezér előtt Bethlennek a porta irányában is álnok politikáját, s indítványozza nála a nyugodni nem biró embernek a fejedelemségből kirekesztését [1]: de mind a fejedelem megelőző lépései, mind a követ hűtlensége miatt sikeretlenűl [2]. Sőt Bethlen, Kéry János tudósitása szerint, kit Esterházy 1629. tavaszszal küldött a fejedelemhez követűl, újra készült Magyarországba betörni, miben még is e hatalmas szellemet még azon évi novemberben bekövetkezett elhunyta gátlotta. Ha Kérynek hihetünk, aminthogy nincs is okunk nem hinni: Bethlen vég betegsége idején sok erdélyiek — hihetőleg a katholikus urak — rá únva a hatalmaskodó fejedelemre,

[2]) L. Bethlen Gábor e levelét *Jásszay*nál az id. h. 249—53. l.

[3]) L. azt e három nyelven kiadva *Gévay* által, Bécs, 1837. — E három nyelven készült a zsitvatoroki 1606., a második bécsi 1615., a harmadik bécsi 1616., a komáromi 1618., s a gyarmati 1625-ben.

[4]) Nevezetes felvilágosításokat vett ő erre nézve magától Bethlentől *Hosszutóthy György* által, kit hozzá e húzakodó alkvások alatt küldött követűl; l. ennek tudósitását *Kovachichnál* Scriptores Min. I. 277. s köv. ll.

[5]) A békebiztosok Sennyey István váci püspök és cancellár, báró Questenberg Gellérd, Esterházy Dániel, a nádor öcscse, és Kohári Péter voltak.

[6]) L. ez oklevelet a *Trophaeum* III. részében, mellyben a király őt *cognatus*nak nevezi. E rangján alapszik a „Celsissimus" cím, mellyet ez óta többször találunk a nádorra ruházva, s a „Princeps", melly a Trophaeumban áll. A romai sz. birodalmi herceg méltóságát fia, Pál nádor, nyerte I. Leopoldtól, 1687.

[1]) Az utasitást l. *Pray*nál, Bethlenii Principatus Transilv. II. 174. stb. ll.

[2]) l. *Kemény János* önéletrajzát *Rumy*nál, Monum. Hung. II. 129. l. V. ö. *Kéry János* jelentését a nádorhoz *Pray*nál, Principatus II. 191. l.

Esterházyt ohajták fejedelmökül [3]), de semmi nyoma, hogy ez részéről illy igyekezetnek bármikép is kedvezni kivánt volna [4]).

XVI. Esterházynak Bethlen halálával nyugalmasban folyni kezdő életét rövid időn Pázmány Péterrel volt összeütközése zavarta meg. E főpap és nagy ember, állása, a királyhozi viszonya s érdemei érzete által táplált méltó büszkeségében többször megsértette azon tekintetet, melly az ország első nagyját kétség kivül illette: de Esterházy azt a haza bokros bajai közt, mellyekben a király két leghívebb tanácsosának egyetértése olly szükséges vala, önmegtagadással elnézte. A béke helyreálltával azonban a főérsek nyomosabban a romai egyház bajai felé fordítván gondjait, Nagyszombatban megyei zsinatot tartott, mellynek önszerkesztett Irományai harmadik függelékében az esztergami érsek jogait tárgyalta [1]). A nádor abban saját hatósága több rendbeli sérelmét látván, ennek következtében egy emlékiratot nyújtott be a királynak, mellyben okadatolva terjeszté elő panaszai hosszu sorát [2]), figyelmeztetve a királyt, mikép senki sem javítja hibáját, mielőtt ezt megismerte, kérve őt, közölné e pontokat az érsekkel [3]) s intené meg, hogy határai közt tartózkodjék, azon kiváltságokat, mikkel a nádort királyok és törvények felruházták, illetetlenül hagyja, a közös terhekben pedig osztozzék. Végül, úgy mond, bár reá nem tartoznék az esztergami érseknek hosszas szokás által megalapított jogait összeírni, de miután ezekről nyomtatásban volt már szó: nehogy a maga és utódai jogkörét hanyag elnézés s idétlen hallgatás által csökkenni engedje, az esztergami szék úgy világos mint homályos díszeit (decora, másutt: ornamenta) a császárnak kifejteni kénytelen [4]). Ferdinánd elcsillapította a két nagy ember baját, de meg nem orvosolhatta. Pázmány nem felejthette a sebet, s várta az órát, mellyben azt fájdalommal fizesse vissza [5]).

XVII. S meghozta ezt az erdélyi dolgok újabb fordulata. Az ingatag és gyarló Brandenburgi Katalin s a szelíd és becsületes Bethlen István rövid fejdelemség után a sötétlelkü, önző I. Rákóci György választatott meg. E bonyodalmak elején mindjárt, nehogy a jövendő zavarok Magyarországot készületlenül találják, Ferdinánd rögtöni hadjáratot határozott, s azzal a nádort teljes hatalom mellett bízta meg. Ez, bár kelletlenül [1]), legott az igért seregek elsői [2]) élére állott;

---

[3]) „Certe ita sunt — ezek *Kéry János* szavai 1629. máj. 27-kéről, *Pray*nál, Princip. II. 197. l. — huius principis omnes Ordines pertaesi, ut ego sermone non facile explicaverim, et ita oderunt eum, ut vellent sese ab eo quantocyus liberari. Hominum Transsilvanorum maximorum iuxta et inferioris Ordinum animi in Ill. D. Vestram sunt conversi ita, ut velint hunc Principatum ab Ill. D. Vestra suscipi, imo ex praecipuis aliquot contulerunt quoque mecum de eo pluribus, quibus respondi ego, Ill. D. Vestram ne cogitasse quidem unquam de illo Principatu, nec suscepturum etiam, si citra unius hominis perniciem posset adipisci. Sed illi, si non propter se, requirunt, saltem pro communi bono faciat Sua Ill. Dominatio."

[4]) Nem is illyesmire céloz *Kemény János*, midőn II. 119.1. Esterházyról irja „hogy Bethlen Gábornak *igen nagy aemulussa vala*;" sőt a nádor Kornis Zsigmondot vagy Szilvásit ajánlotta volt a portának erdélyi fejedelmül; valaminthogy az sem áll, hogy „e fejedelemnek, keresztyénségnek javára nézendő dolgokban communicált s iratott *levelét* ezen palatinus *a portára küldötte vala*" (ugyanott): mert a Szombathelyinek adott titkos utasitásban a nádor világosan mondja: „*Si decorum esset*, hac de re (t. i. Bethlen kétszinűségéről a porta iránt is) ipsius scripta quam plurima *possemus producere*, quae exstant" (*Pray*nál II. 175.).

[1]) L. Acta et Decreta Synodi dioecesanae Strigoniensis ... celebratae Tyrnaviae, 1629. die IV. oct. et sequentibus.

[2]) E pontokat *Timon* kézirata után p. 96. 5. köv. közli *Kazy*: I. 256. s köv. ll.

[3]) *Timon* világosan mondja: „oravit Esterházyus Caesarem, *ut obiecta illa Pásmáno aperiat*", melly szókat a Timont csak stilizáló Kazy részrehajlásból elnyomni jónak vélt.

[4]) Esterházy emlékirata „*Ecclesiastica Privilegia Archiepiscopi Strigoniensis*" cím alatt látható *Kazy*nál a 258—61. lapokon.

[5]) A jezsuita *Timon*, kit az utóbbi történetirók is követnek, így ír kézirati Annalisai 97. lapján: „Adnitente Caesare amicitiam brevi redintegrarunt, ac inter se dilexerunt; idque eo facilius praestitum, quod Esterházyus fuerit summa humanitate et modestia: Pázmánum autem quotidie ad perfectiora contendere addecebat, quae scilicet sola pulcra et pretiosa sunt, caetera vero vana." De ezek üres phrasisok. A következés egyebet bizonyított. — *Podhraczky* pedig, Pázmány Életében, 38—9. ll., különös módon összezavarva a Thurzó pamlagpörét (l. felebb XII. fejezetünket) e komolyabb vitával, minden alap nélkül tagadja ezt, leginkább *Engel* ellen; még az évhiba (1632.) sem ezé, hanem a Pázmány életírójáé.

[1]) Mi a cancellárhoz írt leveleiből tünik ki, Munkái II. osztályában.

[2]) *Khevenhiller* XI. 1250. l. írja ugyan: „derohalben hat der ungarische Palatinus etliches Kriegsvolk gewor-

de a belháborút, ha lehet, megelőzendő, levélben inté Rákócit, mint a király alattvalóját, ne szorgalmazza Bethlen István ellen a fejedelemséget. Azonban Rákóci által éles válaszban elutasíttatván [3]), Nyitrából kiindult [4]), és Szepesnek tartva, ott 1631. január 7. érkezett meg, és Tököli Sebestyén által pompásan megvendégeltetett [5]). Fő hadi-szállását Kassán ütötte fel [6]), hová a felső megyéket, mellyeket az új fejedelem levelével megtalált, köz gyülésre hívta meg [7]), hogy gondolkodásukat kitapogassa, és kedvező esetben fölkelésre bírja. A gyülés népes volt felföldi urakban, de bár hívek, Rákóci ellen még is felkelni nem hajlandók. E mellett a kormány igéretei sem akarták teljesedni. A nádor Kassán jan. 23. a cancellárhoz, Sennyei Istvánhoz, intézett levelében panaszolja, mikép sem nehéz lovasság, sem pénz, de még levél sem jő; a császári had pedig, mellyet mellé adtak, jobbára hirtelen toborzott idegen nép, melly több hónap óta fizetés nélkül lévén, folyvást szökik a más pártra; úgy hogy egyedüli támasza saját, jó és hív hada Kovács Péter parancsa alatt, pénztára csak ön erszénye és mit saját hitelére teremthet. Rákóci azalatt mármár Váradon, mezei hada a hajduvárosokban, a hajduság hűsége kétes, török segély kérve, fenyegetőzés tatárral. Mind ezek dicstelen késésre kárhoztatták a nádort, ki észre kezdé venni, hogy e küldetése ama hatalmas férfiu munkája, kivel eddig a királyra befolyását osztotta, s ki most, büszkesége bántalmait megtorlandó, a haza ügyének veszedelmezésével bár, szükségtelen harcot javalt a királynak, a segély nélkül hagyandó Esterházy nevét majd elhomályosítót, s a király bizódalmát iránta csökkentőt. Azonban, a mit illy mostoha körülmények közt lehetett, a nádor megtette. Mert míg egyfelül nem szűnt meg a gubernátorhoz (id. Bethlen Istvánhoz) intézett bátor hangu levelekben Rákócira hatni; másfelül nem győzvén a segedelmet várni, s megúnván az ellenség alkalmatlankodásait, némelly portyázó csapatokat Szatmár felé küldött, melylyek Rákóci hadait nyugtalaníták, s egy véres csatában [8]) bennök csakugyan vagy három százat, köztök két hadnagyot, le is vágtak, két mást elfoglak több zászlóval együtt. őket Bodrogközből és Tokaj vidékéről kibolygatták, s folytonos izgatással fárasztották; söt, ha az áradások nem gátolják, derék támadást is intéz ellenök. Rákócit e kezdet csakugyan engedésre birta, minek következtében követeket küldött Kassára, kik a nádort fejdelmök békés hajlamáról tennék bizonyossá, hadi mozgalmai szükségét a királyi alvezérekre (Batthyányi Ádám? és Bornemisza) tolnák, s kijelentenék, mikép Rákóci minden kivánsága csak az, hogy Erdélyben és jószágain békével maradhasson, a császár őt ne bántassa, és közbocsánatot hirdessen. De a nádor, bár folyvást hiában várta a segélyt, az értekeződés első feltételeként az erdélyi hadak kivitelét követelte a király birodalmából, és csak többszöri szembenlétel után közlött némelly előleges kikötéseket s adta nekik által a béke alappontjait [9]). A követek, hivatkozva Pázmány biztatásaira [10]), széltiben panaszolkodtak a nádor szigorusága ellen, melly nem egyezneék a király akaratjával; de ez, ura érde–

ben;" de maga *Esterházy* világosan mondja: „rosz gaz had is volt ez, *az kiket generalis uramék gyűjtöttek volt.*" Munk. 192. szel.

[3]) *Kolin*. id. m. 51. l. és *Fleury magyar folytatója Katonánál* XXXI. 455, 6.

[4]) „Nem hagyom megtollasodni repülésig, hanem míglen csak pihes, addig előzöm meg:" e szavakat adja a nádor ajkaira a Rákócihoz szító *Kemény János*, önéletrajzában *Rumynál* III. 17., ki Esterházy leveléről hallgat, s ebben *Fessler* által is VIII. 609. követtetik.

[5]) *Leibitzer* krónikája *Katonánál* XXXI. 486. l.

[6]) S nem Erdély szélein, mint *Istvánfi folytatója*, nálam Colon. 1724. 537. l. és *Fleury folytatója* LIX. 365. l. (Katonánál az id. h.) állítják.

[7]) L. Esterházy *Munkái* közt a Sennyeihez irott levelei elsejét. A mi e fejezetben új, mind e forrásból meríttetett.

[8]) Azon levél, mellyre a Sennyeihez irottak másodikában Esterházy hivatkozik, nem jövén kezünkhez, e csata helyét meg nem határozhatni.

[9]) E pontok az általunk II. sz. alatt közlött levélhez voltak csatolva, de kezünkhez, fájdalom, nem jutottak.

[10]) „S noha ezek bezeg örömesben tractáltanak volna oda föl, s nyilván is beszélik másoknak, hogy ez nem ő felsége akaratja, hogy illyen rigide tractálunk velek, *mivel azt nekik megirta cardinál uram*". Levelek Sennyei Istvánhoz, 196. szel.

két tartva szem előtt, a külső erő hiányait erkölcsi erélylyel pótlotta, tűrve a fájdalmat, mellyet reá Pázmány mért, ki Rákóczival leveleket és izeteneket váltott s ennek a szilárd nádor elleni panaszait a királynak bemondogatta [11]. Febr. 27. költ levelében sürgeti újra a hadakat és pénzt, teljes önbizalommal levén, hogy, ha erőt kap, maradandó békét eszközöl [12]: mi ha nem történhetnék, a felelősséget az udvarnál levő ellenségeire hárítja. Azonban hatályos panaszai dacára is vég nélkül maradozott katona, élelem és pénz, a miért hadainak a szegénységen kellett élődnie; sőt késett a felküldött békealapra a király elhatározása is: ellenben, noha a nádor teljes hatalommal volt felruházva háborúra úgy, mint egyezkedésre, Pázmány utilevelet eszközölvén Rákócinak, követei számára Bécsbe, ott kezdének értekezni, s a nádor, egyezkedését Kassán nehezítve, késleltetve, kijátszva látta, mert az erdélyi követek minduntalan Bécsbe menetellel álltak elő. Végre Esterházy felindulván hatalma illy újabb hímezetlen sérelmén, kemény szavakban nyilatkozék a cancellár előtt [13], hathatósban szorgalmazá a király nyilatkozatát, s az ügy röghöni félbenhagyásával fenyegetőzött, ha az szabadságába kerülne is [14]. Időközben, hogy az erdélyi követeket szorítsa, Szatmárt és Kállót új őrséggel rakta meg, s előhadait Tokajnál a Tiszán átküldvén, Rakomaznál sáncba szállatta; míg másfelől követeléseit szelidítvén és fegyverszünetet kötvén a követekkel, ezek közöl Mikó Ferencet és Lónyai Zsigmondot a kész végzéssel Váradra bocsátotta. Azalatt Rákóci alvezérei, ifj. Bethlen István és Zólyomi Dávid, a császár Németországbani megnyomatása miatt itt vélvén lenni a kedvező időpontot, elkapatva tettre vágyó ifjui tüzöktől, s a fejedelemválasztás előtt tett igéreteit be nem váltó Rákócitól nem várva többé semmit, s azért, parancsára nem hajlva, a támadást megkezdék. Először is Kállót fogták ostrom alá, s egyheti megszállás után a várost felgyújtván s bevévén, a királyiakat a várba szorították [15]. Erre martius 15-kén egész erővel és dühhel a rakomazi sáncokra ütöttek, mellyekben Esterházy Pál és Bornemisza János vezérkedtek. Négy-öt órai harc után a királyiak közt szakadás támadván, mellyet az ellenség túlnyomó sokasága idézett elő, sőt egy része át is pártolván, a vezérek nem tarthatták többé magokat, s a más részszel hajókon és kompokon átvonúltak a Tiszán, hol sokan sírjokat is találták [16]. Másfelé mindazáltal Ko-

[11]) „De én aval keveset gondolnék, mert, ha életem szerencséltetésével is, tartozom uramnak szolgálnom, inkább föl köll vennem egy illyen gyűlőséget: noha nem tagadhatom bizony, hogy *nagy ssivem fájdalmával ne volna ez as cardinál uram processusa*, kitől csak azt sem érdemlettem hogy megírta volna, mivel ment Rákóci embere ő kegyelméhez; sőt, panaszát ellenem bevevén, ugy látom, *azon panaszt ő felsége előtt is segétette.* De elnyögöm ezt is, *menjen az többi után.* Engem, bizonyságul hívom az istent, hogy sem boszu, sem tisztességkivánás vagy magam haszna keresése nem hordoz, hanem uramhoz való igazságom és hazámhoz való kötelességem, *holott csaknem meghalok az sok búba, dologba*, mivel csak egyetlen egy emberem nincs, az ki ebben segétene." És ismét: „Noha nyilván tudom, hogy *mind* ezekre, az möllyeket im fölküldtem (l. 91. jegyzésünket) nem fogom vihetni őköt, *mivel nincs meg az az erő, as ki kivánlatnék;* mindazáltal azt mívelem, az mit mívelhetek, s *ha kinek ezután nagyobb pálcát adnak kezében, járjon az ezen az nyomon.*" U. ott.

[12]) „Ha van azért még is valami mód benne, illy jó igyekezetet ne hagyjunk félben: emberségemre! *ha csak három ezer németet küldenek is, mind ezeket végbe viszem, s úgy stabiliálom ez földet, hogy* jó gondviseléssel *az ő fölsége maradékja is nyugodalomban fog miattok maradni.* De ha mit illyent akarnának, ezzel nem köllene késni....". U. ott.

[13]) Martius 16. költ levelében; l. ezt III. szám alatt a Munkák 198—9. ll.

[14]) „Miért köllött hát *vagy ide küldeni engem*, vagy plenipotentiát adni, *ha* ott fön *akart* velek tractálni? *Az isten soha ne adta volna, hogy azt az kevély rosszsal ösmerhettem volna, holott mind ő gonoszsága ez*; de mivel udvarnál is consentiáltanak ennek, böcstelenségemmel tovább én itt ez dolgot nem continuálhatom, hanem, minekelőtte ők oda föl bucsuznának, nyilván eleit veszem, s hitemre mondom, hogy *örömesben rabja lessek én kegyelmes uramnak*, hogysem illyenformán való szolgája."

[15]) Kállóban Esterházy későbbi tudósitása szerint (apr. 21-kéről) a királyiak közöl csak hat v. hét fő esett el; az erdélyi sereg vesztesége nagy lehetett, mert „mikor Eörsi uram (Váradról) kijütt volna, *onnét*, nyolc szekérrel talált elől testeket és sebeseket, az kiket Váradra vittek, ugyan jó rendbeli embereket." Munk. 202. szel.

[16]) Így *Esterházy* Sennyeihez martius 16. írott levelében, l. Munk. 200—1. szel. Utóbb bővebb tudósítást nyervén, april 21. írja: „Mi fegyver miatt mind sem vesztettünk harminc embert el, kik közöl emberséges ember" (értsd: a javából, v. tiszt) „csak egy sem hullott el; hitre az kik megadták volt magokot, voltak, igaz, hatszázan de abban is alig vagyon már

vács Péternek jobban szolgált a szerencse. Ez martius 8-dikán, épen a kállai ostrom idején, a Szatmár felé levő erdélyi hajdúkra rontván, azokat Szinnyér-Váraljánál fölverte, s bennök mintegy ötszázat levágott: mihez képest a két fél vesztesége jóformán kiegyenlíttetett [17]. De az ekép kitört ellenségeskedések után is sem katona, sem élelem, sem pénz nem érkezvén, Esterházy hadi mozgalmakkal többé nem gyámolíthatta alkuvásait: még pedig annál kevesbbé, mert míg a nagy svéd király előmenetelei Németországban izgatólag hatottak a felföldi protestánsokra [18], másfelül a török is, Rákóci szorgalmazására [19], Érsekujvár környékét tíz ezer fővel pusztította [20]. Megkötötte tehát Esterházy a békét végkép april 3. — legalább ugy látszik, hogy a cancellár követe Sándor István már ez *után* érkezett meg a nádornak elhatározott nyilatkozásai s a kétes harcok által végre is kikényszerített azon utasítással: ne távoznék Kassáról, hanem fejezze be az egyességet. Esterházy már most kénytelen volt Rákóci fejedelemségében megnyugodni, de ez is viszont, a hajthatatlan nádor sürgetésére, bár kelletlenül, a király Erdély fölötti felségét elismerni, néhány várában királyi őrséget türni [21], s hitére fogadni „hogy *soha* ő felsége, az ausztriai ház s az alatta levő tartományok ellen semmiféle szín vagy ürügy alatt fegyvert nem fog, semminemű ellenségeskedést nem gyakorol; törököt, tatárt Magyar- és más keresztyén országok ellen nem izgat, sem fel nem hív; akár saját, akár idegen hadat Ferdinánd tartományaiba be nem viszen, sem be nem bocsát; kártékony terveket ő felsége ellen nem forral, sőt másoknak a békét felháborító tanácsait és szorgalmazásait, valamint ezek szerzőit, a köz jó iránti őszinte indulatja jeléül ő felségének fölfedezi.“ Így hangzik második pontja a tizenkilenc cikkes *kassai békének* [22], mellyről Esterházy méltó önérzettel írhatta Sennyeinek: „Úgy tetszik, *nagy fegyverrel is* csak ezt köllött volna végben vinni“ [23]. Ritkán létesült egy illy diplomatiai mestermű annyi ármány, akadály, sőt szerencsétlenség dacára illy szerencsésen, és pedig *egy*, magára hagyott, ember kifogyhatatlan munkássága, ingatlan szilárdsága, és sereggel fölérő erélye által; s ha az a reménylt gyümölcsöket még sem biztosította, nem az alkotó okozta, hanem a bekövetkezett viszonyok s a boszu következménye volt az: mint elbeszélésünk folyamából ki fog tűnni. Annyi áll, hogy a kassai béke Esterházy státusférfiúi tölgykoszorujába egyikét a legszebb érdemleveleknek tűzte [24].

két száz oda: az többi megjütt, s azok is mind élnek és békével vannak.“ — *Kemény János* csak ennyit említ ezen egész hadjáratról, önéletében, *Rumynál* III. 17.: Esterházy „előljáró hadai Tokajnál általköltözvén, és Rakomaznál sáncba szállván, holott a vice-generalis Bornemisza János, Bottyáni Ádámmal és több nevezetes uri főrendek, vitézlő emberekkel és szép hadakkal, ifj. gróf Bethlen István és Zólyomi Dáviddal lévő hadak által felverettetének, vitézlő módon. A palatinus Kassán, Rákóci Váradon lévén. Melly harcon énjelen nem leheték.“ — *Leibitzer* krónikája szerint, *Katonánál* XXXI. 486. l. „milites castra metati sunt ad fluvium Tibiscum, *in quo maxima pars periit*. Reliqui vero, ex conflictu aufugientes (aligha nem a visszatértek, kiket oda fenn Esterházy említ), in Scepusium venerunt, et hic commorati sunt usque ad festum Philippi et Jacobi (majus 1-éig): *tandem palatinus, re infecta, discessit.*“ Hogy nem re infecta, hanem végre is ohajtott sikerrel, látszik elbeszélésünkből.

17) *Esterházy* a Sennyeihez irt IV. levélben, id. h.

18) *Esterházy* Sennyeihez, 200 és 203. szel. Különösen a prot. lelkészek buzditották ifj. Bethlent és Zólyomit, s a népet.

19) *Timon folytatója* szerint Katonánál XXXI. 485. l.

20) *Ortelius Contin.* 12'. l. Az ez időbeli török szorongatásokról szomorú hírt ad *Khevenh.* XI. 1948. l.

21) *Engel*. IV. 472. l.

22) L. Diploma Tractatus Cassoviensis anno 1631. erectum, *Néveri Jantsowitth György* gyüjteményében, *Pray* kéziratai XXVI. kötete 126—7. lapjain (az egyetemi könyvtárban). — Hibáz *Engel* IV. 475. l., s utána *Horváth Mihály* III. 225. l., midőn e kötést csak „fegyvernyugvásnak“ mondják. Békének bélyegzi azt *tartalmán* kivül maga *Ferdinánd*, ki Sennyei Istvánhoz 1633. május 16. költ levelében (*Katonánál* XXXI. 564. l.) *pacificatio cassoviensis*nek nevezi.

23) Munk. 205. sz.

24) Több történetirók, mint *Timon*, *Kolinovics*, *Szirmay*, s egyenesen az utóbbi után *Fessler* is VIII. 615., ezen 1631-ki hadjáratból kettőt csinálnak, midőn Esterházyt 1632-ben Erdély felé vezetik, s az eperjesi békét *e nem létezett erdélyi hadjárattal* hozzák összeköttetésbe. — Én e hadjárat s a békealkvások folyamát így állítottam össze részrehajlás nélkül, hiteles forrásokból, s ezek közt magának Esterházynak leveleiből, melyek, ha tán a két részről elesettek számára nézve nem egészen szabatosak is — ösmerjük e részben az egykoru hivatalos jelentések hűségét! — minden egyéb tekintetben magokon viselik a belső igazság jellemét. Azonban nem hagyhatom még is az ellenfél egy nevesebb iróját *Szalárdi Jánost*

XVIII. A császárnak Németországban hanyatló ügyét látván felső Magyarország protestáns urai, Rákócit kijövetelre buzdítgatták; maga a svéd király is szövetségébe akarta vonni: ő azonban, gyanakodó lelke és zsarnoksága által az erdélyi főurak közől sokakat megsértvén, a hívást még most el nem merte fogadni. De más ok csakugyan meghozta a feszültséget a fejdelem és Ferdinánd között. T. i. még a svéd király emberének Rákócihoz érkezte előtt ez követe által kérte Ferdinándot, hogy Prépostváry Zsigmondot, ki többekkel éltére törekedvén, de elárultatván, az érdemlett büntetés elől Magyarországba osont, a kassai békéhez képest „melly különben is többfélekép megsértetett a királyiak részéről“, büntetné meg [1]). Ferdinánd ennek következtén Prépostváry ellen törvénylátás végett időt, helyet és birákat rendelt vala, miben mindazáltal Rákóci meg nem nyugodván, s az illy rendkivüli birószéket az ország törvénye elleninek állítván, gyülést kivánt, melly alatt Prépostváry elitéltetnék, miben viszont Esterházy, az 1622-ki 19. és 20. s az 1625-ki 22. (12?) törvénycikkekre támaszkodva, ellenkezett [2]). Rákócinak e miatti felindulása s holmi hadi készületek hírei nyugtalaníták Ferdinándot, ki attól tartott, nehogy, míg ő Németországban Gusztáv-Adolf ellen harcol, itthon a béke megzavartassék; s azért 1632. septemberben meghagyta Esterházynak — kit különben is kóci panaszai, s mi alig kétséges, a nádornak az udvarnál gyakran megforduló vágytársa sugarlásai folytán a bomladozó egyetértés kútfejének látszott tekinteni — hogy ezt Ráminél elébb ismét helyre állítsa. A nádor erre Kéry' Jánost, a gyarmati vár főkapitányát s bizodalmas emberét, kit már 1629-ben használt követül Bethlenhez, sürgetőleg Gyulafejérvárra küldte, s őt bő utasitással látván el [3]), általa a fejedelem nehézségeit és gyanúit eloszlatni törekedett. Kérte ezt hogy, ha voltak magányosok, miről ő nem tud, kik

említtetlenül, mint a ki, bár harminc évvel utóbb írt, mint a rakomazi ütközet legrészletesb elbeszélője még is figyelmet érdemel. Szerinte, bár számokat nem hoz fel, s bár ő a dolog más oldalróli túlozása gyanujától nem egészen ment, a királyiak veszedelme még is tetemesb volt, mint ahogy Esterházy az ütközet utáni napon tudta, s utóbb is, az udvar megnyugtatására bevallotta. Ennyiben egyezik vele, nagyjában, Leibitzer is, mint a 16. jegyzetben láttuk. Egyébiránt Szalárdi szerint, miután a nádor Kassára indította táborát, Rákóci mind a portát mind a budai vezérpasát tudósította ugyan e hadjáratról (ezt, mint láttuk, sikerrel is), de egyszersmind — saját szavaival élek — a *„palatinust is, és az urak között való jóakaróit hol postaköveti, s hol levelei által megtaláltatja vala*, (hogy) az békeségnek és *diplomák szerént való békéllésnek mindkét részről meg kellene tartatniok;* ha mi igazításra való dolgok fen volnának, placidis mediis, istenes eszközök, békeséges tracta által complanáltatniok, eligazodniok. Mellyre palatinus szinessen (szivessen?) késznek jelentvén magát, kivánván, hogy fejedelem bizonyos commissáriusit Kassára bocsátaná. Melly meglévén, *az idő vontatódik*, telik, a tél mendegel; azonban *az hadak onnan feljül gyültön gyülnek* vala, és *egy nagy armádát* még a Tisza jegén Tokajnál Rakomazhoz általszállítván, és azt a falun kivül napkelet felől, délről a Tisza morotvájátul fogva éjszakra által a folyó Tiszára nagy erős sáncban vivén, annak bástyáit lövő szerszámokkal megerősítvén, *az hadakat egyszer is másszor is megszaporítják nagyon*, s oda gyűjtik vala“. Alább: „Az idő már kinyilatkozván, a Tisza jege is elmenvén, nagy áradása vala, úgy hogy a hidasok Tokajtul egész Rakomazig járnának. Az ifjabb nagyurak is, Batthyányi Ádám, Zrínyi (hihetőleg a tizenöt éves Miklós, a költő, ki már akkor fölovászmester volt), és többek, Bornemisza Jánossal, kassai vicegenerálissal, Alagi Menyhárt főgenerálissal (erről febr. 27. Esterházy, levelében, azt mondja: „csak egyetlen egy emberem nincs az ki ebben (azaz a békealkvásokban) segétene, mivel *Judex Curiae uram csak alig van*“); az több öregebb urakkal, *palatinussal maradván a sáncban*, általjöttek vala feles néppel“. A nádor, mint leveleiből s Keménynél láttuk, nem mozdúlt ki Kassáról; Alagi sem, különben Esterházy Pál és Bornemisza nem vihetik vala a parancsnokságot. Alább ismét, magával ellenkezve: „Palatinus, midőn szinte már Kassáról *induló félbe* volna, érkezék hire postán, *meg ne indúlna*, mert már oda hiában menne; kinek mennyi busulása törődése lett legyen az armádának odarontásán, a nagy káros veszedelmen és gyalázaton, akarki megitélheti. Vissza várván azért a sáncból visszaszaladott fő rendeket és kevés népet, szégyenletiben *a tractát Tokajban rendelvén*, s arra, az abba forgott személyeket hátra hagyván, maga az urakkal felméne nagy szomorusággal.“ *III. könyv 1. rész.* Ismét: „Az fejedelemnek portától való confirmáltatása, fejedelemségébe való megerősíttetése és az szokás szerént bot, zászló, athnáme-küldés által meg lévén, s *a tokaji tracta által* romai császárral való békessége is megerősödvén....“ *III. könyv 2. rész.*

[1]) *Ortelius Contin.* 122. l.

[2]) L. *Esterházy*nak 1632. sept. 19. Kéry'János követjéhez írt utasitását *Hevenesi* kéziratgyüjteménye LXVIII. kötete 18-d. lapján. „De ím sem az terminus, sem hely, sem bírák nem tetszének ő kegyelmének; s az hol azelőtt haladókot ingyen csak hallani sem akart ő kegyelme, most azt maga keresi, *gyülést kivánván*, s az alatt való meglátását az Prépostváry uram törvényének, azt jelentvén ő kegyelme, mintha az jus extraordinarium nem volna országunk törvénye....“

[3]) Mellyre ez imént a [2]) jegyzésben hivatkoztunk.

okot adtak a fejedelem sérelmére, a fennálló végzések szerint bizottmányi úton, ne fegyverrel kivánjon elégtételt, melly csak az ország és közjó romlására vezet. Ferdinánd ellenségeiben ne bízzék: ím most is megveretett a svéd király Nürnbergnél [4]); a magyarországi készületeken ne akadjon fel, mellyek csak az övéi által idéztettek elé, hanem lépne vissza, ha van benne mód, a külső szövetségtől, s küldjön biztosokat: ő, Esterházy, a béke ügyét elé fogja mozdítani [5]). Különben pedig meghagyta követének, értesítse az erdélyi urakat, de egyszersmind a kassai parancsnokot is; s ha a fejedelem kiindulási szándékát látná, mind előtte, mind egyebek előtt is tegyen protestátiót. Kéry János válaszát nem bírjuk; de eljárása, ugy látszik, sikeres volt, mert az erdélyi hadjárat ezuttal csakugyan elmaradt; s miután a hős svéd király nov. 1. Lützennél elesett, Rákóci is hajlóbb lett a béke megujitására, melly 1633. januárban Eperjesen csakugyan munkába vétetett, de miután a németországi háború változó folyamát szemmel tartó Rákóci által sokáig húzatván, Ferdinánd végre biztosai visszahivásával fenyegetőzött, csak sept. végén, de mégis megköttetett, s általa a nikolsburgi és pozsonyi kötések helyre állíttattak [6]). E békealkvásokat, közvetlenül legalább, nem a nádor intézte.

XIX. Alig erősíttetett meg e béke, midőn ifj. Székely Mózses, miatta, Rákócit a portánál gyanusítván, onnan parancsot és hadakat kapott annak Erdélyből kiszorítására s a fejdelemségnek elfoglalására. De midőn Székely mindjárt a határon megveretvén, nagy nehezen Konstantinápolyba menekülhete, a zultánt mind ő, mind a svédek Ferdinánd ellen is felindították, s bár a béke ügyében oda érkező császári követ, Puchaim gróf, a zultánt csillapítani törekedett, ennek gyanuját teljesen mégis el nem oszlathatta. Ennek következtén a török csakugyan feles seregeket mozdított ki a magyar végek felé [1]), sőt az országban is szállongtak hírek, miszerint a Rákoson török tábor gyűl, s abba több körüllevő basák váratnak seregestül. Királyi zsoldos sereg nem létezett. Esterházy, nehogy a közelgető veszedelem készületlen találja az országot, s a rögtönzött hadak célszerűtlen és garázdálkodásaik által kártékony voltát saját tapasztalásából ismervén, a nemesség általános fölkelését rendelte el, mire magát mind az ország oltalmának érdeke által kötelezve, mind a törvény által [2]) jogosítva érzette. De Pázmány, és ismét Pázmány, oda tudta vinni a dolgot, hogy a nádori rendelet a vármegyékben vagy fel se olvastatnék, vagy siker nélkül elhangzanék. Szerencse, hogy a porta maga, mellynek ezalatt, Ázsiában meggyűlvén a baja, Perzsia ellen kellett egész erővel fordúlnia, békességes szomszédságot sürgetett Bécsben: s így a nádor örködő szándékainak eképi meghiusítása ez úttal a hazára veszélyt nem hozott; de Esterházyt a főérseknek minden esetre hivatlan és hatalmaskodó avatkozása annál mélyebben sebzette, mert a nyitrai káptalan előtt (1634. augustusban) letett tiltakozására,

[4]) Wallenstein által, épen august. 24-dikén.

[5]) „Csak ő kegyelme acceptálja és instituálja az commissiót, és küldje bizonyos főuri követit mennél hamarébb fel: megtapasztalja ő kegyelme, hogy az közjóért és hazánk s nemzetünk csendességéért szolgálni fogok ő kegyelmének is, noha tudom hozzám való idegenségét s számtalan haszontalan gyanuságit." *U. ott.*

[6]) L. e békéről *Prayt*, Hist. Reg. III. 329. s köv. ll.

[1]) *Pray* Hist. Reg. Hung. III. 331—2.

[2]) 1485: 10. „Quod Regiam Maiestatem sive in exercitu, sive aliter *extra regnum agere si contingat*, palatinus ex officio debet in regno semper esse locumtenens, et.... omnia facere et exercere, quae rex ipse posset et *deberet*, potest."

[3]) Pázmány t. i. Esterházy protestatiójának e szavait: „nihilominus ob consilia nonnullorum, qui et facultate et authoritate praediti sunt, et quibus *protectio et defensio patriae merito incumberet*, tantum abest ut salutari huic admonitioni requisitionique eiusdem D. Comitis Palatini pro bono publico obtemperassent ...quin potius" stb. *a királyra akará érteni*, midőn a *merito* helyett így adja szavait: „quibus *maxime* incumbit patriae defensio", s ezeket így magyarázza: „Cum igitur *nemini* incumbat *magis* quam Regiae Maiestati, in *protocollis extare voluit Dominus Palatinus Regem nostrum*, imo patrem vigilantissimum patriae, *torpore ac negligentia pressum*, salutem patriae, *hoc est officii obligationisque suae rationes negligere!*" S alább: „Nam quo pluribus oculis vigilat Regia Maiestas, certius ac melius iudicare potest, an sint causae necessariae et utiles, ob quas arma expediri debeant, *quam alii, qui forte suas habere possent praetensiones, boni publici velo obtectas*". A két nevezetes, eddig kiadatlan, irat a *Néveri-gyűjtemény*ben olvasható, *Pray kéziratai* XXVI. kötetében, e címek alatt: „Protestatio Comitis Pala-

mellyben, ha a hazát veszély érné, azokat tevé felelőssé, kik hatósága csorbitásával e rendszabályt sikeretleníték, Pázmány szintazon káptalan előtt (sept. 17.) tett ellentiltakozásában nem csak hirtelenkedéssel és hatalomköre áthágásával, hanem a felség megsértésével is vádolta a nádort, sőt a közjó fátyléba takart magán érdekről is gyanusította [3]. Ferdinánd sokkal jobban ismertea nádor hűségét és tisztalelküségét, hogysem illy vádakra hajtana; de a buzgó katholikus király a nem kevesbbé buzgó egyházfőhöz sokkal jobban vonzódott, mint hogy két magyar fő tanácsosa közt inkább biró mint engesztelőként lépne fel. Szomorú idő! midőn vagy a királyt sérteni, ha sérelem, vagy az ország első polgára tekintélyét aláásni, ha ártatlan, büntetlenül lehet. Mint feleltek volna meg lelkismeretök, mint a történet törvényszéke előtt azok, kik a haza legőrködőbb, legfáradhatatlanabb fiát boszuból állásában megingatni, buzgó gondoskodásait lelketlen tompaságból meghiusítani nem vonakodtak: ha a hitetlen ellenség, váratlanul nem gátoltatva, mint azelőtt és azután a béke kellő közepében annyiszor, rögtönzött csapást mér *a tán soha nem készületlenebb hazára?* S ki nem érti meg a nádor közvetett szándékát ezen, akkor már rendkivüli rendszabály megragadásában, t. i. felkölteni a nemesség régi hadi szellemét, melly, mióta I. Mátyás ez erőt elhanyagolta, benne kihúnytnak látszott? s a haza védelmét, s egykor tán annak fölmentését is a nemesség fölfegyverzésére alapítani, miután fájdalmasan tapasztalta annyiszor, mikép az időrül időre, s többnyire már a kész veszély percében, összeszedett, nagy részt idegen zsoldosok — kik sem vitézek, sem buzgók, sem hívek, gyakran idegen vezérek alatt, és ritkán pontosan fizetve, nagyobb csapás voltak a magyar földnépen, mint az ellenségen — soha e haza igáját össze nem törendik. Más sikert várt a saját vezérei alatt, saját költségén saját tűzhelyét védő nemességnek legszebb kötelességére felhivatásától, ha ez intézvény halottaiból feltámasztatva, ismét azzá képeztetik, mi egykor volt. Azonban a bizalmatlanság e gyógyszertől inkább rettegett, mint a betegségtől: és Pázmány nem pirúlt magát e bizodalmatlanság kész eszközévé tenni. Fájdalom, hogy az érsek sugarlásai a bajnok eleitől elhanyatlott nemességben olly szíves engedelemre akadtak; s hogy ő az ez év végén tartott soproni országgyülésen olly könnyen hívhatta elé ama 88-dik cikket, melly, míg a régibb felkelési törvényeket megujította, csak arra volt irányozva, hogy a nádor tettét helytelenelje [4]. Mégis Pray szerint „ez országgyülésen a versenygőket a hon közös szeretete ismét összefűzte". Mi a történetirók illy szóvirágai értékét csak a jelen elbeszélés folyama alatt is meg tanultuk becsleni.

XX. S ez így folyt, míg Pázmány élt. 1635 vége felé Bethlen István veszedelmes támadást intézett Rákóci ellen, s a törököt is megnyerte részére, ki Rákócinak Pázmánynyal folyó barátságos levélváltásáról tudósítva volt. Sem a lengyel király, sem Ferdinánd nem nyújtotta neki a kért oltalmat, söt ez a Rákóci zsoldjába állástól el is tiltotta úgy a magyar, mint a német hadi népet. E szoros állapotjában a fejdelem Esterházyhoz folyamodott pártolásért, de ez régtől fogva Bethlen Istvánt ohajtván a fejedelmi székbe visszahelyhetve látni, azt tanácslotta neki, engedne a kénytelenségnek, mondana le a fejdelemségről, fordítsa el ez által az őt és házát fenyegető veszélyt, s ne nyújtson a keresztyénség ellenségének újra okot a ha-

tini Nicolai Esterházy super insurrectione contra Turcam per eundem indicta, ac per Cardinalem Pázmány impedita;" és: „Reprotestatio Cardinalis Pázmány ad praemissa in contrarium". Emez költ: dominica proxima post festum exaltationis S. Crucis A. D. 1634. s amazt „proxime praeterito mense Augusti" költnek mondja. Mikép állhat tehát amaz alatt: „Datum Nitriae, feria 4. proxima post festum gloriosae conceptionis Deiparae Virginis A. 1634." (így *Kaprinainál is*, XXVII. fol. 30. l.): mi december 12re s így későbbre esik, annál kevesbbé értem, mert Pázmány Esterházy tiltakozására s annak tartalmára hivatkozik, ez csak tettekre.

[4]) „Hoc *per expressum declarato*, ne, *absque expresso* S. Sacr. Mai. mandato, *ad ullius requisitionem*, insurgere teneantur generaliter" a törvénynek, *semmi más körülmény által nem indokolt*, szavai.

zába berohanni. Pázmány itt is ellenkezőt javasolván a fejedelemnek s őt ellentállásra buzdítván: ez a kedvesebb tanácson indult, és bajából csakugyan szerencsésen kibontakozott. Kevéssel e háború után meghalt II. Ferdinánd (febr. 1637.), utána néhány héttel Pázmány, ki fölemeltetését jó részben Esterházynak köszönte; a trónra pedig III. Ferdinánd lépett, kinek elválasztásában szinte Esterházy olly lényeges munkarészt vett.

XXI. Azon kötelék, melly Esterházyt az udvarhoz kötötte, II. Ferdinánd halálával, kihez őt személyes szeretet is csatlotta, tágulásnak indult. Érzékenyebben kezdte venni azon nehézségeket, mellyek a haza első tisztviselőjét a törvények értelme ellen körében megszorítván, végre az 1637nek végén összegyült országos rendeket is felszólalásra birták [1]). Ezekhez járult egy, részben magán érdekbeli, kérdés, melly ugy látszik, a nádor kebelében végkép megérlelte a visszavonulás szándékát. A pozsonyi kamara t. i. Thurzó Erzsébetet, Thurzó Imre és Nyáry Krisztina egyetlen szülöttjöket, leányágra is néző atyai jószágai birtokában háborgatván, a nádornak, mint Nyáry Krisztina második férje és Erzsébet mostoha atyjának, biróságát meg nem engedte, tudván hihetőleg azt is, hogy a nádornak első hitvesétől született fia Esterházy István s mostoha huga közt házas frigy készül. A nádor nehezen vette a fiscus ellenszegülését, de kétségkivül még nehezebben az új cancellárnak, Lippai Györgynek, a királyi tanácsban ellene intézett durva megtámadásait, mellyek közbeszéd tárgyaivá levén, a követek tábláján a személynök interpelláltatására is adtak alkalmat [2]). A húzamos idő óta meggyült kedvetlenség martius 16-kán lemondásba tört ki. Hivatalában ő, úgy mond, s azokban mik a haza javát s a végvárakat, országunk védfalait illetik, utasitások, bizottmányok, rendeletek, szabályok által korlátoltatik; s így gyülöletet arat, ha esküjéhez ragaszkodik, lelkismeretében sérül, ha nem; az ország közjogát vagy az igazságkiszolgáltatást illető kérdések körül, törvényszabta és hosszas gyakorlat-erősítette körében gátoltatik, vagy, ha a felség tisztessége és saját méltóságának épsége tekintetéből nem tágít, rágalmakkal boríttatik: holott teendőit el nem hagyhatja, mi esküjével úgy, mint a felség s az ország köz javával ellenkeznék. Továbbá termékeny oka a felség s az országnál személye ellen költött keserűségeknek az, hogy az udvartól olly parancsok, bizottmányok, kiadványok származnak ki, mellyek ellen minduntalan fel kell forrnia, s nem javalhatva mindent, mi onnan, nem ő felsége de mások hibájából, jő,

[1]) Az 1638. martius 4. a felségnek fölterjesztett sérelmek 33. pontjában. „Qualis et quanta sit — így szólanak — officii palatinalis auctoritas, conditione septima (itt III. Ferdinánd koronázási oklevelének 7. pontja értetik), item articulis pacificationis viennensis ad tertium et undecimum, ac antecoronationem A. 1608: 11., A. 1613: 7., Ferdinandi R. A. 1555: 1. circa finem, ac in forma Juramenti eiusdem palatini, declaratum habent regnicolae; siquid contra easdem constitutiones introductum fuisset, Maiestas V. S. clementer reformare, ipsasque eatenus sancitas constitutiones sartas tectasque conservare, sicuti etiam auctoritatem banalem iuxta etc. in effectum clementer deducere dignetur.“ L. abaúji követ *Szemere Pál* azon országgyülési naplóját, 237—3. l. *Kaprinai* kéziratgyűjt. A. XXVII. köt. A kir. válasz szoros ragaszkodást igért a törvényekhez, *u. ott.* 253. l. s ennek következtében kelt az 1638: 32. tcikk.

[2]) Történt az összekoccanás január 4. „Értjük — így szólának a rendek — hogy az urak ő nagyságok közt is esett volna valami viszálkodás, kiváltképen Palatinus Urunk és Cancellarius között, az mellyet nekünk is szükségesképen értenünk kell: mert *as palatinalis dignitásnak defensiója is országostul nekünk incumbál*: azt hozván magával az, és sokunknak instructiónk is, elöttünk lévő septima conditio is; és *mivelhogy nekünk ezután is mediatorunknak kell lenni szükségképen*, s annak tisztit s méltóságát, *mint nehezen keresett és talált kencsünket*, ha ki megbántotta: miben s micsoda állapattal történt: kevánjuk hogy arrul informátiót vehessünk“. S hét pont alatt előhozván a hír rebesgetéseit, így folytaták: „. . . Több kemény és illetlen szók is estek volna, az mellyek mind az Palatinus méltóságával, s mind országunk megrögzött szabadságával s böcsületivel ellenkeznek; kikért minekünk méltán meg kell indúlnunk, és mint országunk javát s megmaradását *ha Palatinus Urunk* ő Nagysága *nem akarná is*, kit mi nem reménylünk, *hozzá kell nyúlnunk*.“ *Szemere* naplója az eml. helyen, 139,140. l. — E nevezetes országgyülés (mint legtöbb mások) még történetirójára vár, ki ezen közjogi tekintetben is fontos vitát kell hogy felderítse, s fel bővebben a nádor akkori állását udvar és nemzet között. Mi csak arra figyelmeztetünk itt, hogy bár a rendi táblán rég nem volt illy compact protestans ellenkezék, melly csakugyan most alakította meg magát „Status et Ordd. Regni Hungariae Evangelici“ név alatt; s bár Esterházy keményen ellenzette kivánalmaikat: a kedélyeknek még is buzgó hozzá ragaszkodását tapasztalta.

s kárhoztatva, mi a haza szabadságával és törvényeivel ellenkezik, makacsnak, vagy szinte pártütőnek neveztetik, sőt illy okokból vagyona is veszélyeztetik, mit eskütt tanukkal bizonyíthat; másfelül midőn a hazafiak, sürgetett ügyeikben ohajtott véget nem érhetnek, ha nyilványosan nem is, de titkos gúnynyal sértik, s olly színbe állítják, mellynek ha ő nem, de maradékai vallhatják kárát. Ki a lefolyt harminckét évi bel zavarok, támadások és zsákmánylásokra visszatekint, kénytelen, ugymond, bevallani, hogy ő a király szolgálatában s a haza védelmében polgári tisztét híven teljesítette, s nem fogja e terhet megfogyott erői mellett tovább is reá mérni, ki az utolsó háborgásokban jószágvesztéseket, sőt élete elleni incselkedéseket is türt. Ha ezek nem elégségesek arra, hogy hivatalától felmentessék, vétessék tekintetbe hajló kora, betegessége, s a nádori állás mineműsége, melly hasonló levén egy bomladozó nászádhoz, az okos kormányzó, midőn saját és mások megmentése reményét veszté, a kormányt másnak engedi által. Neki is, ki a haza és királyért soha sem késett saját javait is veszélyeztetni, több urodalmait adóssággal terhelni vagy zálogba tenni: hogy gyermekeit a hitelezők garázdaságaitól megóvja, s az elidegenített javakat visszaszerezvén, háza felépitéséhez láthasson, e költséges hivatal terhét le kell tennie, mellynek áldozatai őt birtokai visszaváltásától tiltják. S bár évdíjbeli hátralékairól nem panaszolkodik, miután az elhúnyt király azokat Regéc árába betudatni rendelte: de e mellett megmarad a tömérdek teher, melly állásával jár: miután a mindennapi nyílt házon kivül, közérdekből és magán bátorságul, háromszáz zsoldost kell nádori zászlója alatt tartania; s félő, nehogy, míg ő felsége kamarája csak hátralékok lajstromaival s jó reménynyel fizeti, magán értéke kimerüljön. És bár, ugymond, szintúgy érdemlett volna némi érdemdíjt, mint ő felsége egyéb védlettei, nem akart még is soha zsoldos lenni, sőt mint a haza édesfia s a király hű szolgája, különféle alkalmakkal, minden visszatérités, minden jutalom reménye nélkül, sajátjából mindenkor áldozatra késznek találtatott: de hogy így megszükült javadalmai mellett vitézlő népeket tartson, kémeket fizessen, Törökországba postákat, Budára és Erdélybe követségeket küldözzön stb., ezekre magát többé nem kötelezheti: míg viszont, ha ezek elmulasztatnak, a közjó szenved. Ehez járul hogy a törvény és hosszas gyakorlat által szabott és erősített királyi utalványok, különösen a harmincadi tartozások, mik a nádori zászlóalj ellátására rendelvék, a pozsonyi kamara, vagy inkább annak főnöke által, ellenséges indulatból, személye megvetésével, az ország végzései s a felség kötelezései ellen, betiltattak, és annak kirendelésétől függesztettek fel. Nem hiányzanak — folytatá — bizonyos férfiak *az országban*, kik súlyos bántalmakkal illeték [3]): melly szenvedhetetlen igazságtalanságot bár rég megtorolhatta volna, méltó fájdalma rohamait a türés erejével zabolázta, nehogy a boszú a közjó sérelmét idézze föl: de a hosszasan elnyomott szenvedés kifakadásának megelőzésére, mindenek — különösen a nemes ország színe előtt nyilatkozik, ugy mond, s ha elégtételt nem nyer, leteszi azon tisztet, mellyben e nélkül megsértetik a felség is, kinek személyét viseli, s a haza köz szabadsága, mellynek oltalmazását soha el nem mulasztotta. Betölti továbbá bántalmai mértékét azon kimondhatatlan jogtalanság, melly szerint a pozsonyi kamara olly törvényes ügyekben, mikben hivatalából s az ország törvényéből rendes bíró, az érdekeltség örve alatt őt, idézés és törvényes végzés nélkül, birói hatóságától megfosztotta, s a Thurzó-jószágok pörében még annak megvizsgálásából is önkénye szerint kizárta. Végre némellyek szokatlan, illetlen, sőt hallatlan vizsgálatokat intéztek ellene, és pedig ollyak által, kik sem birái nem lehetnek, sem eskü által igaz kijelentésre

[3]) Itt kétségkivül Lippai György értetik; s ez egész helyből azt veszszük ki, hogy, midőn januárban a rendek Esterházy mellett felszólaltak, ez maga simította el a dolgot, nehogy az úgy is felingerült kedélyek mellett az udvart is érintő kellemetlenségek jőjenek szőnyegre.

nem köteleztettek. Egyébiránt kérte honfitársait, ne magyarázzák félre bucsuzó szándékát: ő visszavonúlva bár, valahányszor személyes jelenléte, vagy egyébkénti szolgálata kivántatnék, épen oly buzgón vállal osztályrészt, mint azon tizenkét év alatt, míg az ország legfőbb tisztét viselte: s hogy elbocsáttatását könnyebben nyerje ki, minden megtéritésről lemond a felség, minden kártalanitásról a nemes ország irányában: elég jutalmat lelvén abban, ha magán életet élhetend. Elhallgatván végül azon súlyos okokat, mik őt a rendek tekintetéből is visszavonulásra késztik, kérte a királyt, hogy lemondását az országgyülésnek is benyújthassa, mint a mellynek a legszorosabb eskü által le van kötelezve [4]).

XXII. A hosszasan visszafojtott keserüség és komoly elhatározás hangja az, melly e nevezetes, az ország közjogi állására is nem csekély világosságot vető irомány egész szövetén elterjed, s hímetlen nyíltságával minden rejtett gondolatot kirekeszt, mellyet benne némelly történetiró feltalálni vélt [1]). Ha mégis a tüz a királyi palota belsőiből ki nem csapott, azt nem annyira, vagy nem egyedül a Thurzóügyben igért engedékenység akadályozhatta, melly végre is csak megtéritendő volt Esterházy gyermekeinek azt, a mivel az állam apjoknak tartozott; hanem kétségkivül III. Ferdinánd csillapitásai, mik nélkül Esterházy fényért homályt cserélt volna ugyan, de csendest, biztost, és háza irányában nem kevesbbé hasznost, mint a polc s a jutalom vala; s ha mégis Esterházy az ohajtott cserétől elálla, az a kifakadással járó enyhülésben és soha nem makacs, sőt könnyen engesztelhető kedélyességében föltalálható. Az így enyhült kebel visszatért ismét a köz dolgokhoz, s a tíz nap alatt létesült kibékülés király és rendek közt, kik e viszontagságos országgyülés alatt távolabb álltak egymástól, mint régtől fogva, újabb tanubizonysága ama nagy befolyásnak', mellyet a különben hitszigoru nádor a tömör többségü protestáns követházra azon bizodalomnál fogva gyakorolt, mellyel hazafisága és munkás közbenjárása azt eltöltötte.

XXIII. E kellemetleu hánykódásokat egy fénypont váltotta fel Esterházy Miklós házi életében, t. i. azon évi sept. 26-dika, mellyen a kismartoni várkastélyban fia István és Thurzó Erzsébet összekelése azon pompával ülletett, mellyel nagyaink az élet legédesebb napját hajdanta ülleni szokták. A nádor udvara e napokban az ország legtöbb nagyait és számos nemeseit látta vendégül, s diszesítették azokat, mint a történetirók beszélik, többi között ősi szokás szerint rendezett lóversenyek, hol ló és lovag vetélkedett a díjért, melly hol koszorú, hol gyűrű, hol kezkenő buzditásul szép kezek által nyújtatott. S ez tán utolsó öröme az öregedő nádornak. Két évvel utóbb másod hitvesétől, Nyáry Krisztinától, is özvegyül maradván, a nagyszombati egyetemi egyház egy egészen más pompa által a nádor fájdalmát hirdette: hol az elhúnytnak tetemei, a feketén bevont és több mint ezer lámpával nappal éjjel világított falak közt magos emeléken kitéve, a hívek ajtatosságát hívták fel [1]).

XXIV. Nem úgy folyt a kormányzás ezentul is, hogy Esterházy hazafiúi lelke abban megnyugbatott volna: s a polgárháboru szikrája a hamu alatt harapózni kezdett. A magyarok, kivált a protestánsok, kik törvényes uton ohajtották a veszélyt elháríttatni, országgyülést sürgettek [1]), országgyülést a nádor is, mellyben nem csak a törvényes országlás kiegészítő tényzőjét s a nemzeti szabadság

[4] Közlöm az egész levelet *Timon* kézirati évkönyveiből az *Okmányos Toldalékban* II. sz. alatt. Onnan vette *Kasy* is II. 65. s köv. II.

[1]) *Engel*, ki IV. 492. úgy adja a dolgot, mint stratagémát, de ki Esterházy psychéjében olvasni senem törekedett, sem erre elegendő elfogulatlansággal nem bírt. Szerinte indult *Horváth Mihály* is III. 233.

[1]) *Schmitth* Palat. 180. l.

XXIV. [1]) Ungarici interim ordines, et maxime Calvino-Lutherani perurgebant comitia in majum quidem mensem indicta, et ultra decembrem, sine ullo hactenus gravaminum levamine prorogata, quo gravibus, insolitisque exactionibus, religionis oppressione, regni in nupera cum turcis pacificatione, diminutione, sicque monarchico caesaris imperio suam violari privilegiorum libertatem querebantur" mond az udvarnak kedvező *folytatója Istvánfinak*, 539. l. Az itt említett (szőnyi) békekötés fő embere Questenberg volt.

őrét, hanem egyszersmind a nemzeti lelket koronként ébresztő, a közügyekre irányzó, s tettleges vállvetésre gerjesztő intézvényt látott. Az udvar azon meghasonlásokra, zajgásokra, költséges időpazarlásra mutatott, mellyel azok járni szoktak: a nádor, egy külön emlékiratban, nemes és bátor nyiltsággal megnevezte e bajok igazi forrásait, s azok orvoslása módjait [1]). Sok igéret tétetett, úgy mond abban, az országnak, melly nem teljesíttetett; sok törvény hozatott, melly nem sikeresíttetik: még a koronázási oklevél sem. Különbség tétetik a szabad és kizsarolt engedvények között: s mert a vallásiakat ilylyeneknek nézik, örök aggodalom, gyanu és nyugtalanság fogja el a kedélyeket. Igy aztán az ország sem teljesíti a teljesítendőket, péld. a porták pontos felvetését. Nyolcados törvényszékek, mellyeken a pörök végkép szoktak elhatároztatni, épen nem, vagy ritkán, fő törvényszékek (judicium generale) az ország felső részeiben harminc év óta épen nem tartatnak: ez oka hogy annyi magán ügy az országgyülésre kerül. Tartasson tehát a király gyakrabban fő, nyolcados és rendkivüli törvényszékeket: miután ezekkel a hazafiaknak köteles. Akkor aztán az országgyüléseken, kivévén a felebbezett és kiváltságos ügyek vizsgálatát, egyéb törvénylátásnak, az ország végzéseihez képest, nem kellene történnie. Lassítják a tárgyalások folyamát az előleges utasítások; lassitja az, hogy a követek gyakran béres ügyészek [2]), kik mások ügyeivel terhelvék, úgy a magán ügyi folyamodványok sokasága is: közölje ezeket a személynök a nádorral s egy főrendi bizottmánynyal, melly határozza el, mi való az ország elibe, mi a köz törvény útjára. A haladás egyik akadálya az, hogy a főrendek s a rendek külön tanácskoznak és izenetek által közlekednek; hogy a tagok nem bizonyos rendben, hanem pártonként ülik körül az asztalokat. Nagy baj a meghasonlás úgy az egyházi és világi urak, valamint magok az egyháziak közt is, és fájdalom! sokan készantag táplálják e meghasonlást, azt hivén, hogy így könnyebben tarthatnak meg bennünket határaink között [4]). Panaszkodik hogy a kezdeményt a rendek követelik, s a főrendek lenézésével, sőt teljes mellőzésével is hoznak országos végzéseket: mi onnan van, hogy a főrendek nem elég szorgalmasak, s jogaikat nem elég szemesen őrzik. A különben tilos magán összejövetelek több időt vesznek igénybe az országos üléseknél, s mit azokban a nemesek kolomposai végeztetnek, attól az országos ülésekben többé el nem téríthetők. Baj a jeles közférfiak hiánya is: a képesek t. i. nem készíttetnek elő, nem javadalmaztatnak a király és ország szolgálatára, s így a főhivatalok, mellyek hatalmat kivánnak, magán nagy vagyonúakkal töltetnek be, ha a szükséges belső kellékekkel nem birnak is [5]). Főpapi helyekre a felség csak magyar tanácsosai teljes ülésében tegyen kinevezéseket: majd találtatnak alsóbb rendbéli alkalmatos férfiak is. Akadály

[1]) Ezen még eddig történetiró által nem használt iromány: „*Opinio Palatini Regni Hung. circa instituenda et facilitanda futura Comitia Regni*“ költ 1641. dec. 12. s hű másolata *Jászay* kéziratgyűjteményében van, ki azt velem baráti készséggel közölte. Nem vettem az egésznek mását, azért azt, fájdalom be nem iktathattam most az Okm. Toldalékba.

[2]) „Mercenarii procuratores.“

[4]) „Quae (a meghasonlás) si aliquando alicui regno et provinciae nocuit, certe nunc maxime huic regno in tanta sua ruina, indigenarumque defectu nocere potest; cuius ruina et interitus *ruina erit vicinorumque regnorum et provinciarum*; sed quia non omnes sapere volunt, *multi cum gaudio quasi fovent potius* quam sopire contendunt *nostras dissensiones*, putantes, sat debili innixi fundamento. *hoc omnino ita debere fieri, sicque commodius posse nos in terminis nostris conservari.* Vtinam aliquando, vel potius continue, ne experiretur ista haec nostra gens, et ipsi vicini, cum ingenti suo ac servitii Suae Mai. damno et defectu.“

[5]) „Maximo animi dolore recogito penuriam hominum gentis istius nostrae hungaricae, quod est ex eo etiam, quod virtute, et animi et corporis dotibus praediti, facultatibus tamen fortunae carentes, non educantur neque ditantur ad servitium Suae M. et Regni, qui si ab inferioribus fortunae casibus paululum elevarentur, possent magno cum fructu et utilitate Suae M. et Regno servire. Et hoc adeo invaluit, ut nisi dives quispiam naturae beneficio habeat aliquid virtutis; aut vero quis bona ditiora post maiores suos consecutus sit, vel vero parta et acquisita pecunia sua bona aliqua ampliora acquirat: alioquin virtus sepulta iacet. Quoniam vero officia maiora, ad evitandum contemtum, facultates etiam requirunt; hinc et Sua M. huiusmodi maiora officia non iis qui ex virtute promerentur, officioque quoad animi et corporis dotes respondere et satisfacere possent; verum qui externis facultatibus aliquantum pollent, conferre debet. Et haec est causa, quod penuria sit hominum in Regno, non quod non possent quoad virtutem apti et sufficientes inveniri.“

szinte, hogy az erdélyi fejedelem, felföldi jószágai után, követeket küld, s a Fátrán tuli megyéket annyira pórázán tartja. Nem szivesen bocsátkozik — folytatja — a kormánytól elfordult kedélyek szemlélésébe s e jelenet fejtegetésébe, miután a hozott törvények nem teljesitéséről már emlékezett: de miután Ő Felsége e pont körül is őszinte és bizodalmas nyilatkozást vár, nem titkolhatja, ugy mond, hogy a hazafiak elidegenedtek az országgyülési ügyek tárgyalásától: magokat egy szájjal elhagyatottaknak, és semmi tekintet, még kevesbbé szeretet által vonzottaknak vallván [6]). Panaszkodnak hogy a hivatalok osztásából, az ország és király jövedelmei ügyléséből, a haza köz védelmének gondjaiból kizavartattak, hogy a végházak és végőrök, a törvények és igéretek nem teljesitése, a fizetések megszüntetése miatti vég elhanyagoltatása és romlása mellett, az ellenség kegyetlenkedéseinek kitétetvék: ahonnan azon folytonos gyanu busítja, miszerint Ő Felsége külföldi ministerei őket készakarva elhagyják, megvetik, s minden módon gyengíteni törekszenek'... „Miket hogy' lehessen rövid idő alatt megorvosolni, így folytatja, nem látom ugyan: de nagyobb rosznak elkerülése végett: ***hogy t. i. e nemzet, annyi bajtól elnyomatva, mintegy kétségbeesésből, a maga, de a szomszéd országok és tartományok vég romlásával is valamire ne vetemedjék*** · alázatosan könyörgök Ő Felségének, szánná e nehéz ügyeknek is ideje valamellyes részét, s a mit helybenhagyhatónak és kivihetőnek vél, azoknak rendelné el valóságos teljesittetését." Végre, úgy mond, a honvédelemről, ***a hazafiaknak e tárgyat illető gyanuságairól***, valamint a végek állapotjáról, számáról s a végőrök zsoldjáról egy külön iratban nyilatkozott, mellyet már 10—12 év előtt szándékozott a hazafiakkal közölni, mutatni akarván, mikép járuljanak ők is az ország oltalmához: ha az elhúnyt király által akkor, ***a legközelebbi országgyülés alatt*** pedig ***rosszakarói tanácsa és nógatására*** a mostani felség által attól el nem tiltatik. Most, miután megnehezedett rajta a kor, s annyi munka által meg van törve, ***hivatala letételéről gondolkodván***, nehogy ezek vele együtt eltemettessenek, négy emlékiratot terjeszt a felség elibe [7]): egyet a honvédelem módja és eszközeiről, egyet a végek állapotjáról, ismét egyet azon módról, mikép az elhúnyt királyok idején mind az egyházi, mind a világi urak az országot oltalmazták, s a királynak szolgáltak, a régi országos végzésekből szerkesztve; egy negyediket még az igazságszolgáltatás körüli azon nehézségekről, mellyek sokféle igaztalanságot és sokak elnyomatását okozzák. Ezekből — folytatja

(6 „. . tanto minus charitate aliqua affici . ."

7) „. . . nisi tunc per proxime defunctam C. Mai. aug. memoriae, alias D. nostrum clem., in proxime vero praeteritis comitiis per modernum D. et Regem nostrum clem. malevolorum meorum suasu et instigatione prohibitus fuissem: demandando S. M., ut nihil de iis cum regnicolis communicarem, et si quae cum iisdem vel privatim communicassem, ea etiam repeterem, quod etiam feci: cum tamen, si forte S. M. scripta mea sub iisdem comitiis Domino Personali et caeteris deputatis exhibita, ab iisdem non repeti, sed coram se adduci clementer mandare dignata fuisset: experta fuisset S. M. sinceritatem et fidelitatem meam." *) „Quod vero eadem scripta considerationesque meas cum Sua M. ***prius non communicavi*** (mint a követekkel): feci tum ex eo, quod adulari mihi per hoc non conveniebat, tum quod neque S. M. id praecepit, ***tum quod libertatem meam***, sine praeiudicio et derogamine authoritatis regis nostri, ***servare volebam***, sciens optime, ***unumquemque nobilium ad comitia vocatorum liberam habere vocem***. Iamvero cum et aetas mea aggravata sit, et fractus tot laboribus ***de mutatione etiam officii cogitem***, nolui una mecum sepulta esse praetacta etiam scripta."

*) Ester. országgyülések alkalmával többször is közlötte a rendekkel különösen a haza védelmét illető nézeteit. Igy a nemzeti muzeum könyvtára Széchényi-osztályában, a „***Protocollum Nic. Esterházy Palatini***" címü másolatgyüjteményben találtatnak többi közt: 1. ***Considerationes et media circa communem defensionem regni***, magyarúl, kelet nélkül, de e hely: „ennyi experientiám után mondom, mint az ki már isten akaratjábul csak ez terhes hivatalomnak is ***tizedik esztendeiben*** vagyok" mutatja, hogy azt az 1635-ki országgyüléssel közölte. — 2. Ismét: ***Considerationes et media circa communem defensionem regni***, deákul, szinte kelet nélkül; azonban itt viszont e hely: „***post tredecim annorum experientiam*** in hoc palatinali magistratu adquisitam" az 1638-ki országgyülésre mutat. — 3. ***Opinio seu discursus Palatini circa conservationem regni et confiniorum eiusdem***; a végén: „Anno 1641. Viennae," deák nyelven. A ***Jászay gyüjteményében*** levő gondosabb másolat szerint „dec. 12. 1641.," s így ez az, mellyet Esterházy a fen kivont emlékirat mellett adott be a császárnak, s mellynek ***Horváth Mihály*** adta vázlatát III. 235—7.—4. ***Considerationes circa confinia Regni***, magyarúl; kelet nélkül, az előbbeninek illető részeivel egyező. — Látható az első három az ***Okmányos Toldalékban*** III. IV. és V. számok alatt.

— megismeri majd a felség a dolgok állapotját, roszakarói és feladói rágalmait, s az elöadott bajoknak feltalálandja gyógyszereit is. *Érdemes leszen* Ő felségének, *azon tanácsosaival* értekezni, *kik előtt e dolgok ismeretesek*, s hathatósan hozzá látni ez ország fentartása és oltalmazásához: mellynek megmaradásától nem csekély mértékben függ a felség egyéb országainak java is. *Ezt tevén ő felsége* — igy rekeszti be emlékiratát a gondos nádor: — *kétség kivül megnyerjük a hazafiak sziveit*, bírjuk majd kedvezéseiket, s *nem alkalmatlan*, hanem, a felség örökös dicséretére, *kedves országgyüléseink lesznek* [7].

XXV. És csakugyan 1642. martius utolsóján kelt királyi levelével III. Ferdinánd az országot május 29-kére Pozsonyba köz gyülésbe meghívta. Esterházy lemondó szándéka, melylyet 1638-ban ugy látszik nem annyira letett, mint elhalasztott, s mellyet most tárgyalt előterjesztésében sem rejtegetett [1], állott folyvást, s ehez képest azt mind a királynak bejelentette, mind, a kir. meghivók szétküldetése előtt még a vármegyékhez bocsátott levelében (költ Semptén, april 6.) közzé is tette. Az eddig semmi történetiró által nem ismert tényt megalapító, Abaujhoz intézett, s ott ki is hirdetett kiadatlan levél egész terjedelmében így hangzik: „Reverendissimi, Reverendi, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii et Nobiles, Domini Amici nobis observandissimi! Tudván azt, hogy nem magonknak születtönk, nagy kivánója voltam én is annak mindenkor, hogy kegyelmes uraimnak és fejedelmimnek, s a szerint édes hazánknak és megkevesedett nemzetönknek mind szorgalmatossan, s mind jó igazsággal szolgáljak: megvetvén azaránt *minden tekéntetet, gyülöséget és kárvallásokat is*; aminthogy isten akaratjából negyven esztendőtől fogvást, negyedik fejedelmenket is szolgálom már, s a mint én gondolom, minden nagy méltó panasz és feddés nélköl, kész levén mindenkor, minden alkalmatossággal, ha kevántatott volna, életemet is elfogyatnom az ő fölségek hivségek mellett: az szerént szegény édes hazánknak és megkevesedett nemzetönknek is nagy jó indulattal és serénységgel igyekeztem minden tehetségem szerént szolgálnom; keváltképpen látván ez sok kölömkölömféle szorongatásokban való létét, életemtől való megválásommal is *kész voltam* volna szolgálnom és *segéttenem neki. De mivel isten azt nem akarta, s az alkalmatosság sem hozta*; ím mindazáltal mind *erőm és egésségem fottáig szolgáltam*, amint legjobban tudtam, kegyelmeteknek és édes hazámnak, egynehány rendbeli terhes és nekem igen súlyos és munkás hivatalokat viselvén; keváltképpen penig ez palatinusságnak (bátran mondhatom) kemény igájának viselésében im isten akaratjából tizenhat esztendőt töltöttem már el; s noha, ugy vagyon, *nem azzal a gyömölcscsel, amint én kevántam volna, avagy a mi szegény hazánk szüksége, avagy a kegyelmetek szolgálatja is*: de mivel itt az mentségnek helye nincsen, a helyett mint maga fiának, avagy, eddig való hivatalomot tekéntvén, atyjának, hogy bocsánatot adjon minden fogyatkozásimnak, nagy szeretettel kérem kegyelmeteket. És mivelhogy ím az mi kegyelmes urunk, koronás királyonk gyülést fog az nemes országnak és kegyelmeteknek hirdetni, idején akarom tudósíttanom kegyelmeteket, *hogy tovább én mostani hivatalomat semmi uton nem viselhetem, sok rendbeli töródésim, betegeskedésim, és sok egyéb fogyatkozásim miatt is*, eljárván ödőm is. Hanem hogy ennél is nagyobb szorongatásokra és kárvallásokra ne jusson szegény édes hazánk, méltó igen kegyelme-

[7] „Operae pretium erit igitur, si S. M. praevia circa haec *cum iis suis consiliariis, quibus nota sunt*, consultatione, operam et manum ad conservandum et protegendum hoc regnum, ex cuius permansione caeterorum quoque regnorum et provinciarum Suae M. salus dependet non modica, efficaciter admovere dignabitur. Quod si faciet S. M., absque omni dubio *lucrabimur animos regnicolarum*, affectumque illorum habebimus, *comitiaque non molesta, sed grata cum aeterna laude S. M. habituri sumus*. Haec sunt, quae Suae M. humillime ex debita fidelitate presentare volui, . . . neque aliud, citra notam adulationis, quam neque S. M. habere vult, neque aetati meae convenit, dicere possum: *mentiri vero* (bona venia Suae M. dixerim) *non licet*; proponens apud me usque ad ultimum spiritum me in fidelitate S. M. permansurum, in bonum etiam exemplum posteritatum, totiusque gentis meae."

[1] „Cum . . . . fractus tot laboribus de mutatione etiam officii cogitem."

teknek — — más illyen hivatalra való alkalmatos személyről gondolkodni, kiről alázatossan tudósítottam ő fölségét is, hogy isten öszvöhozván kegyelmeteket az gyölésre, válaszszon olly személyt, *a ki hasonló igassággal, gyömölcsösben szolgálhasson nálamnál kegyelmeteknek*, s nagyobb és megujóltabb erővel és szorgalmassággal is. Noha én is ezt a keves hátra maradott időmet is mind ezen erőtlenségemmel is, más tehetségem szerént való munkában nagy készséggel ajánlom az kegyelmetek szolgálatjára, és együtt kevánok élni halni kegyelmetekkel, az mí kegyelmes urunk és édes hazánk s nemzetönk szolgálatjában. Ebben penig, kérem azon is kegyelmeteket, meg ne botránkozzék, hogy illy dologra kellett resolválnom magamot, a ki szokatlan és másszor nem hallatott az országban, és de lege regni is egyébaránt is holtig való hivatal ez. De az, a ki hivataljának meg nem felelhet, mind erőtlensége s mind egyéb akadéki miatt, azt méltán holtelevennek tarthatni, kire nézve távol legyen az, hogy az én fogyatkozásimmal kárt tennék kegyelmeteknek, hanem hogy isten az ő jóvoltából szánja meg szegény hazánkat és nemzetönket, adjon olly gondviselőt ő fölsége után kegyelmeteknek, a ki tartsa meg fejedelmével való egyességét is kegyelmeteknek, és felelhessen meg egyébaránt is hivataljának is kegyelmetekhez való igazsággal és szeretettel való serény szolgálattal, szivből kivánom. Tartsa meg isten jó egészségben kegyelmeteket. Sempthaviae, die 6. aprilis, 1642. Earundem D. Vestrarum fautor et amicus paratissimus *Comes N. Esterházy*." [2]). Az ünnepélyes hangu, de, mint mindene Esterházynak, egyszersmind érzékeny sorok, bár mellőzik a részleteket: mindazáltal mély pillantást hagynak kedélyébe vetnünk, mely inkább a köz ügyek folyása s törekvései sikertelenségétől, mint fáradalmak által csakugyan megtört egészségétől elcsüggesztve, más tán szerencsésbnek ohajtotta átengedni a kormányt, s élete végét nyugalomban tölteni. Nem tudom, e lemondással összeköttetésbe hozható-e a májusra kihirdetve volt országgyülés elmaradása [3]): de annyi áll, hogy az soha alkalmatlanabb időben nem jöhetett az udvarnak, melly a sérelmek orvoslására nem igen hajolván, a nemzet érzelem-nyilatkozatát nádorválasztás által egyáltalában fel nem akarta hívni.

XXVI. Sikerült végre a fejedelmet a rendek újabb összehívására bírni. De bár a gyülés sz. Márton napjára (nov. 11-kére 1642.) határoztatott, a kir. meghivóknak — véletlenül vagy szándékosan — hibás elküldése következtén a főrendek arra kicsiny számmal jelentek meg, mi az országgyülés megnyittatását eleinte késleltette, végül gátlotta is. Tartott ettől eleinte mindjárt a nádor, miután időközben a császár hadereje Lipcsénél a svédek által végkép megtöretvén (oct. 23.), Ferdinánd annak megépitésére gondolta fordítandónak osztatlan figyelmét: mégis némely követekkel tartott bizodalmas értekezlet után gr. Forgách Ádámot Bécsbe küldte, általa az országgyülés múlhatlan megtartását sürgetendő, miután itthon az orvosolatlan, söt naponként gyülő sérelmek veszedelmes kitörést hagyának várni [1]). De bár a törökkel koronként megujított s mindkét oldali egyes sérelmek által ismét gyengített frígy ez év martiusában Szőnyben húsz évre újra megerősíttetett; mégis a végek, sőt az öszves ország elhanyagolt hadi állapotja annál nyomosabb gondos-

---

[2]) Egyik *eredeti* példányából, t. i. ugyan azon titoknoka kezével írva, ki a Nádasdihoz intézett értekező levelet szinte ez év végén tisztázta, s a nádor sajátkezével aláirva a *Kaprinai késiratai* A. osztál kötetében, 273—4. l.

[3]) *Kovachich* Vest. Comit. 795. l.

[1]) Szinte egyetlen, s mind eddig kiadatlan, söt a történetirók által nem is használt kútfő az 1642-ki országgyülés történetére, az akkori abaúji követ *Szemere Pál önkezü naplója* (Kaprinai kéziratai XXVII. köt.), melyre *Kovachich* hivatkozik ugyan, Vestig. Com. 795., de mint onnan látszik, azt nem olvasta. Szemere, ki a nádor minden magán tanácskozásain jelen volt, nov. 18. alatt írja, hogy a követek hathatósan sürgették a diéta megtartását: „ne hoc regnum nostrum, *tot periculis obnoxium*, *et tot publicis gravaminibus et querelis dietim magis ac magis onustum ad extremas deveniat angustias et eversiones*, nominibus omnium nostrum Sua Illustrissima Dominatio instet et supplicet apud S. M., ne praesentis dietae celebrationem intermittat, ne rebus infectis et *desperatis animis* ad principales nostros redeundum nobis fiat, et postmodum *aliquod ingens regno exinde malum ingruat*.

kodást igénylett [2]), mert a svéd győzödelem Rákócira s a már csak töle oltalmat reménylők naponként növekedő seregére biztatólag hatott. Késvén a válasz, nov. 26. a követek népes gyülésből a nádort, mint a király és nemzet közti közbenjárót, küldöttség által kérték, hogy a felség lejövetelét, az országgyülés megkezdését s a kir. előadások kiadását eszközölné. Esterházy szükség esetén személyes közbenjárását is igéré,mit azonban a császári biztosok lejövetele megelőzött, kik a gyülés eloszlatását nov. 29. csakugyan kimondották, kérvén a király nevében a rendeket, hogy a végek fentartása iránt a jövő országgyülésig is tanácsot és módot nyújtanának. De azok „országgyülésen kivül levén“ [3]) kinyilatkoztaták, hogy így semmiféle adót nem vállalhatnak: de az ország állapotja tekintetéből részletes gyülések tartását javaslották, mellyeken kirekesztőleg a honvédelemről, és csak egy évre, t. i. a leendő jövő országgyülésig, intézkednének. Siker nélkül, mert a főrendek e részben hozzájok nem járultak. A nádor pedig ez alkalmat is használta arra, hogy a legbefolyásosabb férfiakkal a rendek közöl különféle, részint a királynak is felterjesztett munkálatait közölje, véleményeiket meghallgassa, s őket ajánlott javaslatai elfogadására előkészítse. Nem múlt el nap, hogy e tárgyakról velök ne tanácskozott volna: dec. 2-kán Lónyai Zsigmond, az erdélyi fejdelem képviselője is jelen volt: s ez úttal nem rejtette el fájdalmát e gyümölcstelen országgyülés eloszlatása, törvényes állásának sebei s a török követség miképi elintézése felett, őszintén panaszolkodott a császári biztosok ellen stb., s lemondásáról is értekezvén velök, más nap, miután öszves gyülésben a királyhoz intézendő válasz elfogadtatott s a biztosokhoz átküldetett, *nádori kivatalát csakugyan letette.* Azonban a rendek ez ügyet a jövő országgyülésre halasztván, kérték őt hogy azt eladdig egész kiterjedésében folytatná; melly kivánságban megnyugodván, miután zárbeszédében a köz jót a rendeknek szivökre kötötte, a gyülés eloszlott: felszámíthatlan kárával a hazának, mert általa, kivált ha Esterházy tanácsai az udvar által bevétetnek, a küszöb előtt állott polgári háború talán még elfordíttatható.

XXVII. A bokrosodó hazai ügy, mint konstantinápolyi hírek által nyugtalanított Ferdinánd mindjárt az országgyülés eloszlása után a nádort tanácsa végett megkereste. Ez még egyszer felszólalt azon bátor nyíltsággal,melly minden nyilatkozatait a király irányában bélyegezte [1]). A végekre nézve, u. mond, sem kerületi sem megyei gyülésektől nyomos segedelmet nem várhatni, s ha részletes gyülekezeten ajánlanának is a rendek, az legfelebb némi hadak állitásából állana, mellyek az ő tetszésök szerint levén eltartandók és kormányozandók, bel támadás esetére inkább kárára lennének a köznek úgy, mint a végeknek, hogysem hasznokra. És sokan a rendek közöl örömest látják, u. m., a hiányt, hogy panaszra annál több okuk, s veszélyes szándékuk kivitelére, ha van, könnyebb alkalmok legyen. Ezen elidegenülése pedig a kedélyeknek, jegyzé meg, nem fog enyhülni, míg sérelmeik nem orvosoltatnak, s az ország végzésein alapvó követeléseiknek elégtéve nem leszen; sőt zavarnál egyéb nem várható, mert minden tanácskozásaikban, midőn saját megmaradásuk s a felség ügye felhozatik, legott azzal állnak elő, mikép vallási és egyéb szabadságaikban sértve és háborgatva vannak, és sem a kir. igéretek, sem az országos törvények, sem a koronázási feltételek nem teljesíttetnek: minél fogva a dolog oda látszik hajlani, hogy roppant és veszedelmes változásba törjön ki. Gyakrabban kimondotta ezt, folytatá, és különféle irott véleményeiben bőven kifejtette: de nem lát senkit, ki e nehézségek elhárításán munkálódnék: ellenben igen is látja tanácsait jobb időkre elhalasztatni: mi alatt a meg-

[2]) *Szemere* nov. 25. alatt „multorum (ablegatorum) habitae et intermixtae sunt querelae de ruina confiniorum et *improviso statu totius regni.*

[3]) „Nos hic, quandoquidem extra generalem dietam, nullas dicas et contributiones in nos assumere possemus.“

[1]) *Opinio seu discursus Palatini R. H. circa confiniorum subsidium, ac regnicolarum constitutionem*, Turcarumque de expediendo ad portam oratore praetensionem; kelt Fraknó várában, január 14. 1643. L. az *Okmányos Toldalékban*, a VII. szám alatt.

hasonlások és zavarok növekszenek s a gyűlölet tenyészik. A halogatással az igéretek kötelező ereje meg nem szűnik, s ha azalatt ő felsége dolgai odakünn jobbra fordulnának is, az országos végzésekkel a rendek többségének beleegyezése nélkül ellenkezni nem lehet: erőhatalomhoz nyúlni pedig nem vezet célhoz, mert az ország szerkezete és állapotja különbözik a többiétől: kebelében levén a török, ki az ellenséges rendeket támogatni mindig kész. Söt súlyosítani fogja nehezségeinket a haladék, s legjobb esetben a katholikus rész méltán félhet, miként az engedmények megszorítás helyett inkább bővitendők lesznek: az értsürgeté, u. m., a sérelmek megszüntetését a közelebb eloszlatott országgyülésen. Mi tevők legyünk hát: részletes gyülésektől csak elégtelen segedelmet várhatván, országos segélyt és adót országgyülés nélkül a rendek nem nyujtván, fegyvert pedig nem levén tanácsos rendelkezésök alá adni: ha még is a vármegyék némi pénz, eleség és munkabeli segélyadásra felszólíttatnak, a főrendekre kellend hatni, hogy a megyei gyüléseken megjelenvén, a királyi kivánságot pártolják. Minthogy pedig a magyarok, főleg a protestánsok, követeléseik fő támaszát a fegyverben és török segítségben keresik: fő dolog a magyar tanácsosok teljes gyülésében mind azon pontjait a királyi kötelezettségeknek kijelelni, mik akár a vallás dolgában, akár a többi igéretek közől teljesíthetők: a lehetségesek legotti teljesítése is rendkivül lekötelezné őket. De a veszély küszöb előtt: tenni kell! Akkor aztán bizvást hirdethet, úgy mond, ő felsége részletes vagy országos közgyülést, s a magyar minden lehetőt megteszen. Avagy az erdélyi fejedelemtől félünk? ez ellen is a hazafiak megnyugtatása a legjobb szer: mert a magyarok hozzáállása nélkül ő nem merhet kitörni, ezek pedig hozzá nem saját magáért ragaszkodnak, mint ki kormánya, fösvénysége, haszonlesése és török függése miatt otthon sem szerettetik: hanem vallási és egyéb szabadságaik végett, mellyek megadatván, lecsillapodnak: söt a fejedelem is, a magyaroktól nem reménylvén semmit, hajlani fog a királyhoz. De — újra meg újra ismétlé: — nehogy a magyarok a fejedelemnek kedvezzenek, meg kell nekik az övéket adni, *még pedig jókor:* mert a fejedelemnél, úgy mond, s a magyaroknál olly készületeket lát, mellyeknek vége szövetséges támadás s a végsőnek megkisértése leszen. Tehát még tavasz előtt, mielőtt a fejedelem mélyebben bebonyolodnék a zavarok tömkelegébe, minden megadhatót rendszerbe szedve, azonnal létesíteni is kell: akkor aztán bátran hirdethet, ugymond, részletes országgyüléseket ő felsége; ömaga is, ha tetszik, kész a felső részekbe menni, s a kedélyeket a király kivánságára hangolni: mi a közjóra gazdagon gyümölcsözendik: *különben semmi jót nem igérhet, s nem hogy segélyre nincs kilátás, de félő nehogy az ország, rútúl összezararodván, a jövendő veszedelmek súlyosabbak legyenek az eddigieknél, a hazának s a felség híveinek úgy, mint az egyháznak romlása- és soha helyre nem hozható pusztulásával.*

XXVIII. Másfelül Rákóci untig elégséges időt hagyott Ferdinándnak a maga meggondolására. Nem tagadhatni, rég fajlalta ő némelly személyes sérelmeit, rég sürgették őt sokan a felföldi protestánsok közől fegyveres közbenjárás végett, a császár külső ellenségei régóta keresték szövetségét: ő még is nyugton maradt, akár félelemből, nehogy ő, a kevesek által kedvelt fejdelem, míg határain kivül harcol, otthon székét elveszejtse, vagy főurát, a zultánt, maga ellen indítsa; akár természetes tussuságból, és vállaló szellem hiányából. Még február elején 1643. fia lakodalmán, Jakusith György veszprémi püspök előtt úgy nyilatkozék, mikép a császár semmit alkalmasbat nem tehetne, mint a vallásszabadságot tisztelve, a protestánsoktól 1608. óta elvetteket visszaadni: melly esetben ellenségei ellen még az evangelicus rend lelkes segedelmére is számot tarthatna: de a békítő szót a püspök visszautasította, mondván, miszerint a császárnak tilos a vallás szabadságát megerősíteni, s az egyházakat

a papság jogsérelmével visszaadni [1]. Még Esterházy kérlelő levelére is, mellyet neki a cs. követ, Kéry János, adott meg, hímetlen nyíltsággal, de engesztelékeny szellemben válaszolt a császár számára átadott izenetében. Ha — úgymond — a franciák és svédek, kik vallásban tőle különböznek [2], a (ref.) vallásnak segedelmöket ajánlották: neki kénytelenségből is ugyanazt kell tennie, s nem akarván kegyeletlen lenni, fogja Magyarországban is, hol a hit különféleképp zaklattatik, s főleg *az országgyülések halogatása* s a törvények elhanyaglása által sértetik és nyomatik. Eddig ugyan még nem szövetkezett a külfölddel, s legyen a császár meggyőződve, hogy sem magán érdekből, sem a vett sérelmek megtorlása végett nem fog nemzete veszélyével a vég eszközhöz nyúlni, sőt elszenvedendi, míg lehet, azon igaztalanságokat, mellyek által a császár hívei újra meg újra kihívják, s mellyek olly súlyosak, hogy nincs fejedelem a nap alatt, kinek türödelmét azok ki nem fárasztanák; s bár a császár az igért elégtételt meg nem adta, még sem szövetkezett annak ellenségeivel, attól ezentúl is tartózkodandó, ha, ugymond, isten dicsősége, a vallás és haza szabadsága nem kényszeritendi: mert olly terhes szolgaságot, millyen a lléleké, egyáltalában nem türend. Említé még a császár embereinek ármánykodásait mind a portánál, mind Bécsben, úgy hogy megbuktatása már csak az időtül és kedvező alkalomtól lenne felfüggesztve. Nézze el tehát a császár, ha méltó neheztelése s az országos szabadság és vallás elnyomása feletti fájdalma gyűlöletes szavakba tört ki; hallgassa ki igazságos lélekkel panaszait, s vigasztalja meg a megbántott országot, mellynek az ő háza nem csekély részét teszi. Nem feledi ő, folytatá, azon hálát, mellyel ősei és önmaga tekintetéből magát a császári ház iránt lekötelezve érzi; sem azt, mit esküttt II. Ferdinándnak: de él még Milith Péter, és tanusíthatja, hogy esküjéhez azon feltételt kötötte: „ha a császár, népeivel együtt, a frigy pontjait híven megtartja, s őt test és lélek szerint nyugalomban hagyja“: miről a császár őt szinte hittel biztosította [3]. — Mind ezek mellett semmi sem történvén Rákóci megnyugtatására, ez Gyulafejérvárt april 26. csakugyan megkötötte a franciákkal és svédekkel a császár elleni frígyet [4]. Csak akkor küldött Ferdinánd egy püspök követet hozzá, őt a kitöréstől visszatartóztatni, mikor Rákóci hosszas értekezések után végre kinyerte a portától a hadviselési engedelmet. Későn. Rákóci, a magyarok érzései kipuhatolására, decemberben Sáros-Patakra jött, hol a felföldi elégületlenek küldöttei által szabadító gyanánt üdvözöltetett.

XXIX. Időközben a bécsi udvar, Rákóci minden lépéseiről jókor értesítve [1], a dánokkal egyesült, kik a svédeket hátba fogván, őket Morvából éjszaki Németországba kivonúlni kénytelenítették, mi által a fejdelemnek szövetségesével egyesülhetése meghiusíttatott. Másfelül egy német segédhadnak Puchheim alatt a nádor seregéhez küldetése határoztatott el. Esterházy t. i., ki sokáig tartóztatta a királyt, nehogy idegen hadat küldjön az országba, most a veszély által kényszeríttetett abban is megegyezni [2]: indulását még is folyvást halogatta, hogy, ha még lehetne, a királyt is, a fejedelmet is békés egyezkedésre birhassa, s ekép elfordítsa a polgári háborút hazájától, melly a német segéd hadak által szint annyit volt szenvedendő, mint az el nem maradható török beavatkozástól. S felvette a rég megkezdett [3],

[1] L. „az erdélyi fejedelem Kéry János uram által ő felségének való izeneti, mellyet minden vármegyének includálva küldött in paribus“ (a m. acad. könyvtárában); fordítva *Kasy*nál II. 57—60.

[2] Amazok katholikusok, ezek ágostaiak lévén.

[3] Ugyan ott.

[4] L. *Katonát*, XXXII. 237. s köv. ll.

LXXIX. [1] Ugy látszik ennek nagy befolyású, de hűtelen tanácsosa, Kassai István, által: l. *Kemény János* önéletrajzát Rumynál III. 97. s k. ll.

[2] „Kire nézve volt volna ő felségének is módja benne s méltó oka is reá, hogy fegyvert bocsásson ellene — ezt írja a nádor a felső vármegyéknek: I. lev. 297. l. — de mi tudván azt, hogy az mi szegény hazánknak és nemzetünknek *az oltalom fegyvere is igen káros, tartóztattuk mind eddig*, s protestáltunk és protestálunk is mind isten s mind ez világ előtt, hogy *kedvünk ellen vesszük be az idegen hadat az országban.*“

[3] „Félek igen rajta, hogy az én jövendőlésim bé ne teljesedjenek, a melyeket *egynéhány esztendőktől fog-*

de Rákóci által utóbb megszakasztott [4]) levelezés fonalát, s december 6-dikán Kismartonból 1643. elsejét intézte hozzá azon leveleknek, mellyek hosszú sorát munkáiban közlöttem. Emlékezteti ebben a fejedelmet a kötésekre, s hogy azokban a sérelmek egyezkedés utjára igazítvák; bevallja, hogy a mennyiben a fejedelem fellépése a nemzet szabadságát nézné, sikere ohajtható: csakhogy ezt nem fegyvertől várhatni, melly új okot és alkalmat nyújtván új meghasonlásokra, a bajt csak nevelheti [5]); ajánlja közbenjárását ország és király között, s értésére adja, mikép készantag késlelteti saját indulását, nehogy a németek bevonúljanak, s az alkudozás a háboru tettleges kitörése által megnehezíttessék [6]). Rákóci, ki az alatt ismét Erdélybe tért a szükséges hadi készületek végett, az év végén vett levélre 1644. január 2-dikán válaszolván, mindenek előtt abbeli ohajtását nyilatkoztatta, bár a nádor leginkább ott terjesztené elő a haza bajait, hol „a derék orvosság adathatnék.“ S miután már 1636. óta évenként elpanaszolta magán, de leginkább a haza köz sérelmeit, a nádort szólítja most fel, igyekeznék a haza s nemzet, kivált pedig a vallás szabadságát helyre állatni: mire aztán ő is bővebben fog nyilatkozni. Tudniillik a fejdelem nem sejdítette a nádornak évek óta folyt gyakori szorgalmazásait, lemondó szándéka okait, az ország s maga a protestantismus nevében sokszor ismételt panaszait; nem ismerte azon ellenerőket, mik Esterházy hatását régtől gyengitették, s annyiszor meghiusították; nem tudta, hogy azon helyet, mellyet II. Ferdinándnál Pázmány tartott, III. Ferdinánd mellett egy kevesbbé lángelmü, kevesbbé hazafi, de nem kevesbbé éber, munkás és sokkal finomabb triumviratus foglalta el: Lippay György esztergami érsek, Bosnyák István cancellár, veszprémi, és Jakusith György most már egri püspök. Ezen férfiak, kiknek kezei Bécsben és Budán, a Rákóci cabinetjében s a fényes portán működének, iszonyodtak olly békétől, melly a protestantismus egykor kivítt, de azóta sokképen megcsonkított nyereményeinek új biztosítékokat igért. Az érsek egyfelül megnyugtatta a király lelkismeretét, mikép sem a fejedelmet, sem a koronázási okmány pontjait meg nem sértette; másfelül vigyázásra intette: ne bántaná meg istent adandó engedmények által; az erdélyieket pedig annak besugásával javaslá visszatartóztatni, hogy a határvillongások el nem intéztetésének a fejedelem az oka, mi által időt reménylt nyerhetni [7]); majd a felső megyék és városok hűségével biztatta Ferdinándot, mellyet épen azáltal lehetne elveszteni, ha a nádor, értekezve a fejedelemmel, ennek alkalmat nyújtana a vallás ügyének oltalmazására; biztatta a konstantinápolyi fordulattal is, hol Szelepcsényi nem csak a Rákócinak adandó segedelem, de még a háborúi engedelem megtagadását is keresztül vitte volna, mint azt az érsek Budáról és Erdélyből értette; végre kérte a királyt, szüntetné meg a nádor egyezkedését, s ne hívná össze ez ügyben magyar tanácsosait, mert a kérdés meghasonlást támasztana köztök [8])! Igy Jakusith is, így a cancellár [9]). Hiába tudósította gróf Forgách Ádám kassai parancsnok a királyt, miszerint a felső megyék nem akarnak Rákóci ellen fölkelni, s hogy nádori közbenjárást kivánnak [10]); hiába festették le a felső-magyarországi ta-

vást egyszer is másszor is írtam kegyelmednek.“ IV. levél, 213. l.

4) L. a Rákócihoz írt levelek elsejének elejét a 207. l.

5) „Nézhetné talám az ország javát és nemzetönknek szabadságát kegyelmed, melly talám magában gonosz nem volna: de fegyverrel azt sem viheti kegyelmed végbe; sőt inkább involvál bennünket, magunk közt sem egyezhetvén meg; s elveszünk úgy is!“ I. levél, 208. l.

6) „Könyörgeni fogok, csak értsem akaratját kegyelmednek, hogy az idegen hadaknak beküldését, kik már nagy részre el is vannak rendelve Puchhaim generálissága alatt, *s csak tőlem is várnak*, halaszsza kegyelmessen ő fölsége, míg kegyelmedtül válaszom jű.“ U. ott. 209. l.

7) „...et hac via, quicquid D. Palatinus videtur per alterum cum principe tractatum intendere, melius et securius assequemur, tempus extrahemus, detinebimus ipsos transylvanos, et alia etiam ad praesens tempus non inutilia consequemur.“ *Lippay György* a királyhoz, jan. 2. (Az acad. könyvtárában).

8) L. az *érsek levelét* a felséghez jan. 23-káról a Függelékben IX. sz. alatt.

9) *Amaz* jan. 15-ki levelében Ferdinándhoz, s *ez* hivatalos véleményeiben (az acad. könyvtárában).

10) *Forgách levele* jan. 8. (az acad. könyvt.).

nácsosok a várak és végek nyomorúlt állapotját s a felföld hajlamát Rákócihoz [11]; hiába kérték a megyék Esterházyt, békélne meg a fejedelemmel [12]; hiába jelentetett a gyulafejérvári országgyülés lelkesedése s egyértelmű határozata, mellyel rögtöni adót és hadakat ajánlott, s hogy a kitörés február 3-kára csakugyan elrendeltetett [13]; végre hiába terjesztette elő a hű nádor a veszedelem nagyságát, a török avatkozás hihetőségét, s Rákóci békélő hajlamát, ha neki, a nádornak, sikerül, a császárt arra elkészíteni [14]: Ferdinánd január 27. elhatározta végkép a fegyveres ellentállást [15], s a nádort a fejedelemmel egyezkedéstől eltiltotta [16], ki ennek még egy nappal elébb ajánlva ajánlotta volt közbenjárását [17].

XXX. Az egyházi urak, kik nem hitték volt, hogy az erdélyi rendek fejedelmöket ez ügyben pártolandják, most már csak a svéd fordulatba, a töröknek őszintétlensége s a kemény télbe, tán a fejdelem lassuságába is, vetették bizodalmokat; s így nem kis mértékben zavarodtak meg, midőn sebes követek Rákócinak, az indulás kitüzött napját is megelőzőleg február 2-kán lett, kitörése hírét hozták meg. A rémülés Bécsben nem volt kisebb, mint a király híveié az egész felföldön. Most tünék ki, hogy a hosszu béke Erdélylyel az udvart bizakodóvá és gondatlanná tette; s ugy látszék hogy a segedelemnek naponként mindenünnen érkező sürgetései a tetterőt elzsibbaszták inkább, mint ébreszték. Február 9. a fejdelem előhadai már Újhely és Tarcal alatt voltak [1], a Forgách hadai szöktek, Bakos Gábor alvezér átment az erdélyiekhez, és számos nemesek, védelem nélkül maradván, át álltak Rákócihoz [2]; az érsek pedig elveszettnek hirdetvén a tiszai Magyarországot, elég világosan a nádor késedelmét okolá [3]. De ez, az udvar végzése dacára is, újra békítő hangon írt a fejdelemnek [4], sőt tanácsra megjelenvén az udvarnál, innen is magyar őszinteséggel folytatta kérleléseit [5], s miután Rákócitól várta volt a békélés tettleges megkezdését: a háboru minden következményei beszámitását magától elháritotta [6]. De már ekkor megjelent Rákócinak Nagykállóban február 17. költ nyilatkozványa [7], s egy időben Kassa, a felföldnek kulcsa, körülfogatott [8]. Ezalatt Bécsben folyt a tanácskozás, mellyben (febr. 23.) szinte egy nyilatkozvány kibocsátása [9], s a német segédhad mellé mindenfelé katonák szedése, a hadviselés fedezésére az úgy is kivihetetlen személyes fölkelés megváltása stb határoztatott, a magyar sereg élére pedig a nádor rendeltetett [10]. Ez most sem szünt meg egyfelül a királynak beadott „discursusában" őt a bajok eligazitása végett a közigazgatás hibáira figyelmeztetni s országgyülést sürgetni, a cancellárral közlött emlékiratában [11]) pedig e tárgyat bővebben felvilágosítni, mellyből külö-

---

11) Memoriale a Consiliariis in Partibus Regni Hung. super. existentibus repraesentatum. Dat. ex arce Szaláne; die 19. Jan. 1644. (M. acad. könyvt.).

12) L. *Sáros megye* (magyar) levelét: Ex congreg. gener. Comitatus nostri Sáros in Eperjes celebr. die 23. dec. 1644. (M. acad. könyvt.).

13) L. *Prépostvári Zsigmond* levelét Zoltán Józsához jan. 19-ről, *Simánd Istv.* erdélyi püspökét jan. 23-ról Forgách Ádámhoz, Homonnai *Drugeth Jánosét* a királyhoz jan. 24-ről stb. (A m. acad. könyvt.).

14) L. *a nádor* jan. 19-kei levelét a királyhoz (U. ott.).

15) A cancellár jegyzéke (U. ott.).

16) L. *Esterházy* levelét a királyhoz jan. 28. (U. ott.)

17) L. *ugyan annak* III. levelét Rákócihoz jan. 27-ről, Munkái közt a 210. l.

1) *Csáky István* levele a királyhoz febr. 9. (Acad. könyvtár).

2) *Forgách Ádám* levele a királyhoz febr. 8. (Ugyan ott).

3) *Lippay György* levele a királyhoz, febr. 11. „Reddant *illi* rationem, *qui secus quam necessitas exigebat*, rem distulerunt et procrastinarunt." (U. ott).

4) L. IV. levelét a Munkák 212. l.

5) L. V. levelét a Munkák 217. l.

6) „Mellyről protestáltam azelőtt is, s protestálok most is, hogy én semminek oka nem lészek, hanem, valami pusztulás, nyomoruság és veszedelem találja szegény nemzetünket és hazánkat, mindazoknak kegyelmed lészen az oka." — „Nékünk csendesség kellene, s *egyéb sem tartja ezt a mi megkevesedett nemzetünket meg.*" V. lev.

7) L. azt a Toldalékban X. sz. alatt; deákul *Kazy* közlötte II. 75—8. ll.

8) Febr. 17. és 18. L. Forgách levelét a királyhoz (acad. könyvtárb.).

9) E nyilatkozvány, bár költe febr. 23-kára van téve, sokkal később hirdettetett ki. T. i. még martius 3. is sürgette Esterházy a királyhoz írt levelében annak kiadását. Azt, ha nem csalódom, maga Esterházy írta, s ez esetben azon *magyar* szerkezet volna az eredeti, mellyet ő Rákócival közlött, ki a maga kállai nyilatkozványát neki szinte megküldötte volt. L. azt a nádor Munkái közt a VII. levél után, a 228—34. ll.

10) L. A magyar cancellaria előadását (m. acad. könyvt.).

11) A m. acad. könyvtárában.

nösen a köz jövedelmek tékozlása, s a pozsonyi kamara hanyagsága a honvédelem eszközei nyújtásában tetszik ki, valamint elnökének Pálfi Pálnak a nádor elleni áskálódásai, a nagyok lelketlensége, kik az agg nádor áldozatait még gúnyolták stb. Másfelül azonban a lassan gyülekező magyar hadak táborába készült, bár kiköltekezettsége mellett elcsüggedve s hosszas lázából csak alig vergődvén ki, végkép elgyengülve [12]). Azalatt Kassa (mart. 11.), részint az őrhad hűtelensége, részint a folyvást igért segedelmek elmaradása miatt elesett; s már onnan költ Rákócinak a királyhoz intézett azon nevezetes levele, mellyben elpanaszolva mind személyes, mind a vallás és ország sérelmeit, elszántságát jelenti istenitéletre, azaz harcra, bízni az ügy eldőlését, s isten dicsősége s a haza szabadságáért elviselni, bármi jöend [13]). A király ekkor már csillapitólag válaszolt, a koronázási feltételek megtartását igérte, s állítá, hogy ellenök soha nem igyekezett cselekedni [14]): de Rákócinak tettleges biztositékok kellettek. A nádor kiindult tehát, de ekkor sem szűnve meg kérni, inteni, egyszersmind pedig a külföldön történőkről is folyvást hű tudomásban tartani a fejedelmet, hogy őt a háboru folytatásától tartóztatva, a békélés utját nyitva tartsa. Illy értelemben szólt mind Semptén írt három rendbeli levelében [15]), mind azon követek által, kiket a két fő ember folyvást váltott: de még akkor siker nélkül. Előbbre nyomúlt tehát, s Nyitráról april 20. nem fájdalom nélkül megjelenté indulását a fejdelemnek. „Nem is akarjuk, u. m., messze-fárasztani kegyelmedet, hanem ím mi is megindultunk isten hírével, s kegyelmed eleibe megyünk: *noha bizony pogányokra mennék örömesben, mint magam nemzetére!* De így akarja, úgy látom, kegyelmed“ [16]). A fejdelem már több vármegyét és bányavárost hatalmában tartott, Fileket maga szorította, Rákóci Zsigmond és Kornis Zsigmond Lévát nyomták [17]), midőn a nádor Barsnak tartva, april 24. oda érkezett; 27-kén átment a Garanon, s folytatva hadmenetét május 1-jén Léva, 12-dikén Filek, 15-dikén Úza-Panit, 20-dikán Szendrő, 25-dikén Szerencs, junius 2-kán Tornyos-Németi, végre 10-kén Kassa alá nyomúlt, s e helyekről és napokon intézte Rákócihoz, Lónyaihoz s a magyar és erdélyi rendekhez intő leveleit, az alatt hogy az apró csatázások egyfelül a magyar és német, másfelül az erdélyi és török [18]) seregek részéről változó szerencsével, s vég eredmény nélkül folytak. Mind a két fél a kölcsönös ellenségeskedések kezdete után a békére hajlandóbb lett: az érsek már martius 31. emlegetett egyezkedést, de még most csak úgy, ha a fejedelme előbb kivonúl Erdélybe [19]); a fejedelmet viszont a nádornak szerencsés előmenetelei

[12]) „Omnia effecturus sum: irja a cancellárnak; fateor tamen me esse adhuc debilem viribusque destitutum etiamnum; sexagesimum aetatis annum iam excedere incipio, videorque pristinas vires difficillime me posse recuperare, praesentes etiam temporis mutationes premunt; et alioquin bonorum coemptiones, haeque immensae expensae usque adeo me exhauserunt, ut vix sufficiam pro familiae quoque (et) aulae meae sustentatione, *non ut aliquem exercitum honeste et cum tantis expensis et oneribus intertenere valerem.* Vult S. M. me quantocyus Danubium transire: verum ego in hac debilitate constitutus considerare, et *ita disponere debeo pro liberis et familia mea, ac si amplius non redirem, quod ne contingat, merito formidare possum*, quoniam hoc onus, cui suppositus sum, magnum est, sine omni medio facilitante stb. *U. ott.*

[13]) Közlöm a több tekintetben jellemző, s tudtomra mind eddig kiadatlan levelet a Toldalék XI. sz. alatt, mint a mellynek némelly része különben is Esterházyt érdekli, kit a fejdelem, mégPázmány sugarlásai óta, legkeserűbb ellenségének tartott. Ezen levél az, mellyre Esterházy, XII. levelében, a 250. l., vonatkozik.

[14]) L. *Esterházy* imént idézett levelét u. azon 250. lap.

[15]) L. *Esterházy* Munkái közt a 234. s köv. ll. Mart. 30., 31., apr. 7-kéről.

[16]) L. *Esterházy* lev. közt a X-ket, a 245. lapon. — Lónyai Zsigmondnak apr. 24. ezt írta: „Irván az minap az fejdelem ő kegyelme s jelentvén hogy közelebb jön, irtam én is, *de megbusult szívvel;* mert bizony elevenségre hágott, *s mészárszékre hozza azt a szegény kevés magyarságot is!*“ 299. l.

[17]) *Lippay* levele a királyhoz apr. 19. és *Esterházyé* apr. 20. (az ac. könyvt.).

[18]) A törökök már martius végén nyugtalanították Érsek-Újvárt (*Lippay* a királyhoz mart. 31. *Esterházy* a királyhoz apr. 1.); Rákóci mellett pedig mintegy kétezer volt. Budánál is gyülekeztek, hova a temesvári és szolnoki basák meg is érkeztek, a görögországi beglerbég Ozmán Aga pedig váratott. April 24. Szögyénnél öldököltek, míg a németek a Garanvidékét pusztitották (*Lippay* levelei a királyhoz april 25. és 28. az acad. könyvtárban).

[19]) *Lippay* a királyhoz (a magyar academia könyvtárban).

[20]) által támogatott sürgetései tették a békére hajlandóvá, mint több rendbeli válaszaiból [21]) kitetszik; kivált midőn a királyi seregek elől kitérni kénytelen, Zemplénybe hátrált [22]). Nem késett a nádor Rákóci máj. 10. költ levelének vétele után rögtön megujítani Ferdinándnál régi békejavaslatát, miután, ugy mond, csak nagy bajjal birja fentartani a sereget, maga szenvedő egészségü, s e seregre az országon kivül nagyobb a szükség mint itt [23]). Feltételei: vonúljon ki a fejedelem azonnal Ő Felsége birodalmából a hazafiak minden kára nélkül; a végeket s egyéb elfoglalt helyeket oldozza fel irántai kötelezettségöktől; a magyar ügyekbe ne avatkozzék, s bízza a királyra, ki azokat alattvalóival ezek joga és szokásai szerint intézze el; előkelő követeit küldje oklevelével a felséghez, kivel a dolog elvégzendő, de ezeknek teljesitésére ne csak magát kötelezze, hanem az

20) „Expeditione hac — írja *Esterházy* a királynak Filek alól, maj. 11. — et penetratione hucusque militum Maj. Vestrae a periculo liberata sunt Confinia, quippe Léva, Filek, Neográd, Somoskő, Hajnácskő, Buják, Veteri-Zolium, Vigles. Ab hoste vero recuperata sunt Palánk, Gyarmat, Kékkő, Szécsény, Divény. Comitatus pariter recuperati sunt, nempe pars Nitriae, Bars, Hont, Neográd, Pest, Pilis, Heves, Zólyom, Turóc; Montanae civitates. Hi sunt iam hucusque fructus istius exercituationis, cuius fructum latius propagare, ac caeteram quoque Regni partem recuperare intendimus." (Az eredeti levél az acad. könyvt.)

21) *Rákóci* levelei a nádorhoz az Okm. Toldalékban XIII. XIV. sz. alatt.

22) Május 10-dikei levele a fejedelemnek már Kövecses (Gömör), a 14-diki Vámos (Borsod; l. Esterházy XIV. levelében), a 24-dikei Vajdácska mellett (Zemplényben) költ, l. azokat az Okm. Told. XV. és XVI. sz. alatt.

23) „Quod vero haec fieri intendam, irá a királynak Filekről, május 12-dikén — causa est, quod neque ex parte nostra, ut praemisi, desint difficultates magnae, *et Deus novit, quanta cura exercitum hunc Mai. Vestrae conservo*, magis ac magis adhuc, quo ulterius progrediemur, crescentibus difficultatibus; et cum ego quoque valetudinarius sim, *si quid adversi mihi contingeret, intra decem dies armada haec M. Vestrae (absit ostentatio) ruinaretur* (A nádornak nélkülözhetlenségét a hadseregnél ellenségei is bevallották, így *Lippay* maj. 16-kai levelében a királyhoz, így *Kemény János*, Rákóci legjelesb hadvezére, hol, Rumynál III. 134. ezt írja: „Götz csak maga húmora szerént való hadviselésével nem sokat ártott volna nekünk, Puchheim pedig hirtelenségével, *ha csak magán állott volna*, elvesztette volna az armádiát“). Accedit Maiestatem Vestram militiae istius in alienis regnis et provinciis maiorem utilitatem habere posse, quam in hoc Regno“. (Eredetie a magy acad. könyvt.)

erdélyi rendek közől kezeseket is állítson. Ritkán mutatott győző több mérsékletet visszavonuló ellensége irányában; s e mérsékletnek nem szállítja le becsét az, hogy forrása a minden oldali viszonyok tiszta átérzése s azon ildom volt, melly sem saját erejét és sikerét túlbecsülni, sem az ellenség állapotjait csekélyleni nem engedé. Rákóci, mint győzött, nem vesztend vala egyebet vállalata költségei s jutalmánál, a király a tett áldozatokon az anyagi nyereményeknél sokkal becsesb amaz erkölcsit vásárolja meg, mint győző lépni elé a veszedelemből. Ezenkül a másutt annyira szükséges sereg új bajok ellen volt fordítható. De mind ez erkölcsi, mind a hadi nyeremény a rögtöni elintézéstől függött. Ezért Esterházy ugyanaz nap két magyar s két erdélyi követnek eleibe küldésére szólította fel Rákócit [24]), maga pedig előnyomulását folytatta.

XXXI. Máskép az érsek. Elragadtatva a legnagyobb veszedelemre váratlanul felderült szerencsétől, itt látá idejét, hogy a király Rákócit híveivel együtt megsemmisítse, hogy magyarországi jószágait elkobozza, s Erdélyből öt kiűzze: „nehogy, ugy mond, a büntetlen lázadás édességétől vonzatva, ha svéd és francia segedelemmel nem, úgy a török által támogatva, vallási háborgásokat, országgyülési zavarokat, a felség tekintélye megvetését s engedetlenséget szítson, Erdélyben pedig a romai hitet gyökerestül kiirtsa. Nincs miért megkötni e becstelen békét. Győzök vagyunk, a fejdelem elhagyatva a töröktől, serege részint eltörölve, részint annyira megrettenve, hogy kiki nem harcról, hanem élete s háza megtartásáról gondos; nem kétli, úgy mond, hogy a fejedelem már ez óráig átkelte a Tiszát, hadainak része szinte, a többi haza oszlott, németjei megszöktek vagy szöknek, s hogy vele csak tudatlan, fegyvertelen, megzavarodott pórnép, mellynek alig tizedrésze bír lőfegyverrel, némellyek csak bunkósbottal, s ezektől féljünk? s vagy ütközetet kerüljünk, vagy nem elég

24) L. XIII. levelét, a 251. szeleten.

díszes békét kössünk? Sőt bizonyosnál bizonyosb, nem kell többé ütközet, csak üldözni a magától rohanó ellenséget, s a dolog be lesz fejezve, a harc megharcolva. Ujítsuk meg a múlt idők emlékezetét! mennyi baj származott ki Erdélyből, mióta azt eretnek fejedelmek birják, ellenségei mind az austriai háznak! s másfelül melly díszes, a felséges házra nézve melly hasznos, Magyarországra pedig csendet és nyugalmat hozó, állandó béke mellett Erdélyben katholikus fejedelmet tudni, Felséged iránt őszintén hívet! Ez egy eszközzel Magyarországban minden eretnekség elenyészénék: mit gondolni is édes és boldogító!" Így Lippay [1]).

XXXII. De a fejedelem részéről is váratlan nehézség akart a nádor szándéka ellen felmerülni. Félreértések reménycsillámot mutattak Rákócinak Lengyelország felől, s ez május 14-dikei levelében már kevesbbé látszott az értekezleten kapni [1]). A folyton előnyomuló nádor válasza tehát május 15. hideg volt, de nem ellökő, s így szendrői táborában Lónyai Zsigmond belső tanácsos és Kemény János tábornok, mint a fejedelem követei, május 19-dikén csakugyan megjelentek [2]). A nádor, felindúlva Rákóci nem várt ingatagságán, sértő szavakra fakadt ellene, de Kemény nemes viselete által visszanyervén nyugalmát [3]), biztos és őszinte értekezletben közlötte velök nézeteit, mindent igérve, mire hatalma leszen [4]); másfelül azonban állott Puchaim tábornagygyal közös szándéka az ellensereget felkeresni s azzal megütközni [5]), hogy ez által is a béke dolgát siettesse, s azt a király részére kedvezőbb alapon köthesse meg [6]): mi annál sürgetősb volt, mert bár a császári sereg erős és jól fegyverzett [7]), de hiányt szenvedett tüzérségben, társzekerekben, pénzben annyira, hogy Esterházy

[1]) *Lippay* levele III. Ferdinándhoz, Érsekújvárról, máj. 16. 1644. (Eredetie a m. acad. könyvt.).

[1]) L. *Esterházy* XIV. levelét a 251—2. szeleten.

[2]) L. *Esterházy* levelét a királyhoz e napról, a m. acad. könyvt., ugy Rákócihoz XV. levelét a 252. szel. máj. 20-dikáról; és *Kemény János* önéletrajzát Rumynál, III. a 123. s köv. ll. Kemény így emlékezik felőle: „A Palatinus Esterházy Miklós ada valami *színes tractára* való alkalmatosságot, mellyre a fejedelemnek is mivel szüksége és kedve lön ahoz, engemet Lónyai Zsigmonddal expediála a Palatinushoz, és Götz, Puchaim generálisokhoz Szendrőhöz....." Hogy a tracta Esterházy részéről nem színes, hanem őszinte volt: ha gondolkozása és cselekvésmódja nem hárítana is el minden kétséget, bizonyítanák a királynál folytatott szorgalmazásai. T. i. épen ezen időben is, Szerencs megvétele *után*, május 24. irá a királynak: „Ego tamen, si cum principe bona et honesta pax concludi posset, *uti et antea*, *ita et nunc* humillime Vestrae M. Sacr. insinuarem (Eredetie az acad. könyv).

[3]) Nem tagadhatom meg magamtól a jellemfestő érdekes jelenetnek *Kemény* saját szavaival beiktatását..„..Melly audientián és tractán — így ír ez — a Palatinus embertelen szókkal kezdé illetni a fejedelmet. Lónyai Zsigmond, ki nálamnál elsőbb vala, de csak könnyen mulatja vala, mert őneki nagy fávora vala ott, szive is oda vonszon vala; én, nem állhatván, felkelék székemből, mondván a Palatinusnak: „Tehetségem többre nincsen, de hogy hivalkodva hallgassam az Úr (fejdelem) felől való mocskos szókat, az kötelességem nem engedheti, kimégyek azoknak hallása előtt." S megindulván az ajtó felé, Palatinus utánam, és szép szerént fogván, kezde csendesíteni és a szókat simogatva magyarázni. Mellyet annyira megbánt vala, hogy másodnap elindulásunkkor is sok szóval intett, mondván többi közt: „Uram, a neved Kemény: s azért úgy keménykedjél, s uradnak is szivét hogy megkeményítvén, mind reá és magatokra veszedelmet ne hozz." Mellyre felelék én is: „Úgy van, Nagyságos Úr! nevem az, de higyjen Nagyságod, a mint az Úrnak, úgy szolgájának igaz magyarnak is lenni; és ki megtudom azt is gondolni, hogy békeségnek tractájában fáradozó emberhez nem illik gerjeszteni principálisát. Én azért mint nem tractához való dolgot soha az Úrnak is nem jelentem Nagyságod felőle való alkalmatlan szavait; de Nagyságod is jól meggondolja, hogy ketten vagytok az Urammal, kikre a magyar nemzetnek szemei néznek: ha a tí egyenetlenkedéstek miá a tí időtökben veszély éri a magyar nemzetet, mind e világban micsoda emlékezetetek marad, mind pedig isten előtt micsoda számadással fogtok tartozni! Azért aminthogy isten után tí tarthatjátok meg, úgy tí is veszthetitek el." *Rumy*nál, III. 123, 4. ll. — Látjuk e sorokból is, hogy, mint Rákóci, úgy hívei is nem gyanították azon nehézségeket, mellyekkel a nádornak küzdenie kelle folyvást, ki, ha az udvarnál győz, a háború már okaiban, s utóbb kezdetében, elfojtaték.

[4]) L. *Esterházy* XV. levelét (a 252. szel.).

[5]) „Rakócius abhinc — írja Ferdinándnak, fen említett máj. 19-kei, a fejdelem követei megérkezte előtt, írt levelében — penes Tibiscum ad quatuor milliaria cum suis copiis distat, et videtur subsistere velle. Ac proinde cum Domino Campi Marschalko Generali, Comiteque a Puchaimb statuimus, hic accommodatis impedimentis, assumpta annona, hostem quaerere, insequi, ac oblata occasione confligere; non obscura habens argumenta confusionis eiusdem, nam et militia, quae penes ipsum stat, consternata est, et exhausta, nec illius resolutionis ut confligat stb."

[6]) A Csáky által Lengyelországból szerzendő segitséget is ez okból sürgette. „Supplico Maiestati Vestrae, irá máj. 24., et circa negotium tractatus pacis informet me benigne, dignetur que mihi plenipotentiales literas benigne transmittere. *Tractatum* ac ipsum negotium etiam transylvanicum *multum iuvaret*, si D. Comes Csáky cum D. Homonnai *aliquem militem polonicum possel inducere*."

[7]) Maga *Kemény János* is ollyannak vallja Rumynál, III. 125. 128.

mind élelem vásárlására, mind a magyar sereg fizetésére elégtelen volt [8]; Abaujban a falukat, kivált a magáéit, úgy az asztagokat felgyújtva, valamennyi marhát elhajtva talált, saját pénzéből is (20,000 frnál többet költvén) teljesen kifogyott [9]. Ezekhez járult Rákóci újabb levele [10], mellyben ez egyszerre kinyilatkoztatá, mikép a vele szövetkezett megyék és városok hire nélkül nem békélhet, s azért ezekkel kellene elébb értekeznie, mi végre azok számára bátorságleveleket kér. Esterházy e feltételben új akadályát látván az egyezkedésnek, sőt illy összejövetelben új ellenséges készületet, elkeseredésében keményebb rendszabályhoz nyúlva, május 25-dikén külön a magyarországi s az erdélyi rendekhez körleveleket bocsátott, mellyekben amazokat szigorúan emlékeztetve kötelességeikre, komolyan megparancsolá, hogy kik a fejedelem mellett vannak, ha büntetéstől mentesek akarnak lenni, nyolc nap alatt vagy hozzá járuljanak, vagy haza oszolván, azután jőjenek elébe, különben hűtlenségben elmarasztalandók; ezeket pedig atyafiasan inté, mikép szűnnének meg az anya ország pusztitásában részt venni, melly nélkűl Erdély rég Boszna sorsára jut s ők elveszett népek lesznek vala: különben magoknak tulajdonítandók, ha valami veszedelem találná honukon kivül vagy belül [11]. Mind két levél párjait egyszersmind Rákócival is közölvén, ennek cselekvéseit éles és kíméletlen bírálat alá vevé, hazafiúi haragja nemes kitörésében szemére lobbantá zsarnokságát, mellyel otthon és itt megsemmisíti a nemzet szabadságát, s némi adat után felkiáltott: Ez-e a szabadság, mellyet a mi édes eleink vérek kiontásával kerestenek? Nem szabadság, hanem rabság. *Ebből az igából akarom kivenni szegény nemzetemet, és azt vindicálnom is* [12].

[8] *Esterházy* lev. a királyhoz Szerencsről, máj. 26. (Az acad. könyvt.).

[9] *Ugyanaz* ugyanannak, maj. 24.

[10] Vajdácskáról, maj. 24-kéről. L. az Okm. Told. XVI. sz. alatt.

[11] Mindkét levél a Munkák IV. osztályában 301. s köv. szel. látható.

[12] L. a nevezetes levelet XVI. sz. alatt a Munk. III. osztályában, a 252—6. szel.

XXXIII. A szendrői állomásból célba vett megtámadása az erdélyi derékhadnak, melly hihetőleg ennek teljes megveretésével végződik vala, Kemény János intézkedései által még azon éjjel eszközlött elvonulással megelőztetett [1]; maga Rákóci pedig Patakon felszedvén kincstárát, a Bodrogon átvonúlt [2]. Ha most a királyiak szakadatlanul üldözhették volna Rákóci gyakorlatlan, illő készület nélküli s e fölött megrettent hadait, könnyen véget vethetének a háborúnak azok teljes eloszlatásával [3]: azonban a dolognak szinte meggyőzhetetlen nehézségei voltak. A törökök s az ellenséges földnép a kir. sereg öszszeköttetéseit akadályozák, pénzek nem érkezhettek [4], a magyar hadak nem szivesen harcoltak magyarokkal [5], s mind ezek szöktek és zsákmányoltak [6], mind a német segédhadak keseríték a nemességet és földnépét élelemrablásokkal [7]; de különben is a Hegyalja s Bodrog vize közt elég szorosan elnyúló s így felette akadékos hadi út azonfelül még két ellenséges vár, Tokaj és Patak, közé ejti vala a kir. sereget, s a bodrogközi állásában erős fejedelem nyugtalanitásainak teszi ki, mint ki a pataki hídon bármikor átszállíthatta portyázó hadait. Egy a sereg hátuljában nyerendő erős, biztos pont kelle tehát támaszúl, honnan a már most tiszaivá vált hadjárat le-

[1] L. *Kemény János* önéletrajzát Rumynál, III. 131. s köv. ll.

[2] *Rákóci* máj. 24-dikei levele a nádorhoz már Vajdácskán költ, a Bodrogközön. *Csáky László* a királyhoz mart. 31. frt levelében (acad. könyvt.), úgy *Esterházy* szinte a királyhoz Kassa alól jun. 12-d. frt levelében (ugy. ott) említik a kincstár megmentését.

[3] „Isten confundálta az ellenségnek tanácsát, hogy ne prosequálná a fejedelmet“ mond a már most szabadabban lihegő *Kemény*, id. h. 134. l., ki egyedűl a maga pártjának bajait ismerte, s ez álláspontból itélte meg ellenfele lépéseit.

[4] Egy besztercei küldeményt az Illésházy Gáspár portyázói fogtak el. *Csáky László* lev. a királyhoz jun. 4-kéről (acad. könyvt.).

[5] „Quandoquidem cum Vngaris contra Vngaros non magno fructu possimus uti“ mond *Esterházy* a királynak jun. 12-kei levelében.

[6] „.... cum nostrorum quoque Hungarorum ex castris Mai. Vestrae multi cum praedis suis clam se subduxissent“. *Ugyanaz*, ugyanott.

[7] „.... cum hic quoque miles sibi ipsi ipsemet incipiat esse hostis, tum victu immoderato, cum etiam omnia consumendo, nobilitatemque ac rusticos exacerbando.“ *Esterházy* u. ott.

hető biztossággal intéztethessék: annálinkább, mert mind a törökök nyugtalanították helyenként a német táborhoz sietőket, mind a nyugotkárpáti megyék, mint Turóc, Liptó, Szepes, Zólyom is, ellenségesek voltak [8]. E pont pedig más nem lehetett mint Kassa, a felföld fővárosa és kulcsa. Mindenek előtt tehát annak megvétele határoztatott [9], míg éjszakról a lengyel segédhadak fognák hátba Rákócit [10], mellyekkel az egyesülés szinte ott könnyebben esheték meg. Felfelé indúlt tehát a sereg, s junius 2-dikán a nádor Tornyos-Németiből, 10-dikén pedig Kassa alól inditotta két rendbeli válaszát a fejedelemhez, mellyekben ennek aprólékos mentegetőzéseit elhárítván, élesen megrója kényszerítő rendszabályai-, a török cimboraságért, s az újabban hozzá jöendő követek részére bátorságlevelet küld [11]. A nádor hangja egy idő óta hidegebb lön s némi keserüséggel vegyült, a béke utját mindazáltal folyvást nyitva tartá [12]. Elkedvetleníté t. i. a megyékhez bocsátott körlevelek teljes foganatlansága is, amiért azon felszólitását, a visszatérhetés határideje meghosszabbitásával junius 13. megujítá [13]; el Kemény János némi ármánya, melly által a nádor s a német tábornokok közti jó egyesség megzavartatott [14]; el, végre, a hadi szerencse hanyatlása. Kassa t. i. nem hódolt; a rendezetlen ellensereg nem rendszerinti fővezére, de lelke, a soha nem csüggedő, örökké munkás és eszközök találásában kifogyhatatlan Kemény János, miután Szerencset s a nádasi besáncolt malmokat, mellyek a királyi tábornak őrlöttek, visszafoglalá, Kassába segedelmet lopott be, s míg ekép a királyiak szemben a városból támadtatnának meg, őmaga hát megől készült rájok ütni. A sereget csak könnyü lovassággal lehetvén élelmezni, a nádor kevés magyarjai pedig harc, fáradalmak és szökések által megfogyván, a kir. vezérek kénytelenültek Kassa alól el, s hogy a Csáky István által igért lengyel könnyü hadakkal mielőbb egyesülhessenek, Sárosba vonúlni, abba is bízva, hogy Eperjes városában támaszt nyerendenek [15]. Az elindúlt királyiak Kemény folytonos kapdosásai közt értek Eperjes alá [16], de itt sem eresztetvén be [17], Sárosvárát táborlották körül.

---

8) L. *Lippay* levelét a királyhoz, jun. 12-kéről 1644. (az acad. könyvt.).

9) „Etsi forte opinione nonnullorum — írja a nádor a királynak (jun. 12.) — ad obsidendum Arcem Principis Patak nuncupatam proficiscendum fuisset, intra tamen Arcem Tokaj prae manibus hostis adhuc existentem ac Arcem Patak praefatam, loco nimis angusto, a latere vero montibus existentibus, ipso vero Principe in districtu adhuc Bodrogköz nuncupato (licet currus et caetera impedimenta sua per Tibiscum transvehi curavit, thesauro etiam suo in Patak existente Munkácsium aut quo, illinc exportato), cum certa sua militia, ut hac ratione Transylvanos etiam in suo servitio conservare possit, consistente, attendente, habito etiam ponte in flumine Bodrog in ipso plane suburbio Patakiensi, quorum beneficio potuisset Maiestatis Vestrae militem infestare, saniore iudicio existimavimus ad obsidendam Civitatem Cassoviensem et occludendos isthic existentes, opportunius esse proficiscendum, ut scilicet habita illa Civitate, ad recuperanda loca alia eo securius contendere possimus, putantes etiam cives Cassovienses propensiores esse ad regressum in fidelitatem Maiestatis Vestrae, ubi praesentiam nostram viderint, quam experti sumus, et experimur."

10) „Vt Princeps a tergo revocari potuisset, consului semper implorandum et celerius in Regnum introducendum esse auxilium Polonicum, ... in quo, quis obicem posuit vel contrarium consuluit, equidem me latet, scio tamen eum non consuluisse servitio Vestr. Mai., et bono publico."

11) E két levelet l. a Munkák közt, XVII. XVIII. sz. alatt, 256—62. szel.

12) „Mint idvösségemet úgy kévánom az jó békességet" irja Kassa alól, jun. 10., a 261. szel.

13) L. e levelet a IV. osztályban, VI. szám alatt, a 303. szel.

14) L. *Esterh.* XVIII. levelét Rákócihoz, a 261. szel. — Hogy Puchaim féltékenységének Esterházy irányában felköltése s a két egymás mellé rendelt fővezér közt a „scissio" — mint Est. nevezi — sikerült, a következésen kivűl, az érseknek a királyhoz intézett leveléből (Pozsony, jun. 18. az acad. könyvt.) tetszik ki.

15) *Esterházy* levele az érsekhez, Liptóról, julius 6-ról (az acad. könyvt.). *Kemény* ez elvonulást hozott segedelmének és megtámadási készületeinek tulajdonítja, III. 144.

16) *Kemény* az id. h., és *Lippay* érsek levele a királyhoz Pozs. junius 30-káról (az acad. könyvt.).

17) „Maluerunt cives obsidionis incommoda, quam nostrorum insolentias sustinere" irja *Lippay* a királynak imént említett levelében. Magyar hadi társaikkal is így bántak az idegen hadinépek: „Et illud verum est, így panaszkodik továbbá az érsek, nostros milites Vngaros catervatim et cum vexillis castra deseruisse, ut vix aliqui illic remanserint. Germanorum siquidem insolentia etiam hos, nece excepta, hostilem in modum tractavit, socios proprios, ubicunque occasio se offerret, invadendo, equis, armis, vestibus ipsos omnino spoliando, et victualia acquisita eripiendo." Innen *Esterházy*nak a Rákócihoz irt levelek sok helyén is bevallott fázása az „oltalomfegyvertől"; s in-

XXXIV. Itt érkeztek a nádorhoz a Kassa felszabadulásáról semmit nem tudó Rákóci követei, Lónyai Zsigmond, Szerédi István és Klobusicky János „hogy békét kérjenek“ [1], s ennek pontjait nyolc szakaszban, junius 24-dikén nyújták által, mellyek is a következők: 1. Ő Felsége a koronázási oklevélben minden három évben tartandó országgyülésről biztosítván a nemzetet, s illyen már hatodik éve nem tartatván, híja össze az országot rövid időn, hogy az panaszait előadhassa; ezek közől: 2. orvosoltassanak a bécsi béke sérelmei, valamint 3. az azon év óta hozott törvények a mennyiben nem tartattak meg, rendeltessék el azoknak teljesitése; 4. kik az ország szabadságait és törvényeit megsértették, s így e háborút eléidézték, büntettessenek meg; 5. minthogy a hazafiak a vallási és országos szabadság sérelmei által e felkelésre kényszeríttettek, teljes közfeledékről biztosíttassanak; 6. Erdély is többrendbeli bántódásokkal illettetvén Ő Felsége tartományaiból, azok kiegyenlitésében kölcsönös bizottmányok munkálódjanak, s ezennel a két ország közt jó szomszédság és szövetséges állapot tartassék fen; 7. kössön Ő Felsége a portával is békét, mellyhez a fejedelem is kész segedelmet nyújtani; végre 8. miután a fejedelem mind a nemzet érdekében, mind személyes sérelmek által kénytelenült nagy kárával, költséggel és fáradsággal fegyverhez nyúlni, kártalanítást igényel. Az első négy ponthoz, mint a mellyek — így felelt a nádor — nem a fejedelmet, nem a kir. biztosokat, hanem az egész országot illetik, sem ők, sem Rákóci, mint egy, természetes ellenségei felsősége alatt levő tartomány fejedelme, nem szólhatnak; de biztosítják őket, miszerint a háború elmúltával meglesz az országgyülés s az országos minden rendek kihallgatása. Általános közbocsánatról, ugy mond, bajjal lehet szó, melly talán egyik legfőbb oka a jelen háborúnak: mindazáltal némelylyek zsákmány végett, mások félelemből, ismét mások erőszakolva ragadván fegyvert, ugy látszik a biztosoknak, miszerint az utóbbiak igen, de az elsők a közfeledékben nem részesülendnek. Az Erdélylyeli bajokra nézve ők, felhatalmazattságoknál fogva is, szíves kiegyenlítést igérnek. A török béke, folytaták, Ő Felsége legfőbb gondjai közé tartozott mindenha, és bár újabban is Szőnyben megköttetett, nem tudni melly nemzetünkbeli ember gátolja a portánál s késlelteti azt; egyébiránt épen most készül Ő Felsége roppant költséggel és ajándékokkal küldeni nagykövetet Konstantinápolyba, igyekezve a kül és bel háborgásokat illy uton is lecsillapítani. De a végponthoz, a költségek megtéritése kérdéséhez, nem szivesen szól a nádor, társaival együtt, kiknek volna e részben, köz és magán károkban, mit nyilatkoztatni a világnak: de hallgatnak, u. m., mert ahoz Ő Felsége kisebbsége nélkül nem járulhatnak [2]). — A nádor e válasza [3]) nem lehete kielégítő a

nen kétség kivül a közlegénységből tábornokságig emelkedett durva Götztzeli surlódásai, mellyekről *Lippay* többször eml. levelében írja: „Dissensio inter Dominum Palatinum et Géczium (mint ő magyarosan írja) gliscit in dies, nec iam interna solum, sed et externa, omnibus fit manifesta cum nostrorum scandalo ac detrimento, inimicorum solatio ac emolumento.“ S ez annyira ment, hogy a Rákóci táborában járt hír szerint a nádor élete sem volt már a németektől bátorságban, s hogy ezért a német armádát ott hagyta volna. „A Palatinus pedig félvén a németségtől — írja *Kemény* III. 152. — kik alattomban meglövöldözéssel fenyegetődztek vala ellene, illy okból: mert ő biztatta vala őket, nem volna szükség a fejedelmet prosequálni, hanem inkább Szerencsről Kassa alá fordúlni, mert azt mindjárt megadnák assecurálta őket, és hogy a fejedelem s hadai is vissza nem fordulnának, hanem csak Erdély felé szaladnának. Mellyet az isten nagy jónkra is adott vala, hogy mint Achitófelnek, úgy Palatinusnak is erre vezérlé tanácsát, egyébiránt nagy periculumban forgunk vala. Ő is azért... kibeszélte magát.. s valóban elrándult, a német armádát hátra hagyván.“ A mi nem történt; okait pedig a Kassa felé fordulatnak e fejezet elején adtuk.

[1]) Igy mond *Kemény*, 147. l. „mert a fejedelem már desperált volt.“ Tehát nem a nádor ajánlotta a békét, mint *Engel* IV. 506. mondja.

[2]) Közlöm mind a fejdelem követeinek e békepontjait, mind a nádor és biztostársainak (kiknek neveit eddig ki nem nyomozhattam) válaszát egész terjedelmökben az *Okm. Toldalékb.* XVII. és XVIII. sz. alatt (az acad. könyvtár kéziratai közől), minthogy azok tökéletesen ismeretlenek, s még is a történetésznek nyomos tárgyat szolgáltatnak gondolkodásra, kivált ha a háború további folyamával s annak a linci béke általi mikép befejeztetésével veti öszve.

[3]) *Kemény* a nádornak Sáros alól írt s általa elfogott levelei szerint tetetésnek állítja Esterházy békélő szándékát. III. köt. 149. azt írja: „Egy falka levelet intercipiáltattam vala, mellyből egészen kitanultam vala, hogy a Palatinus csalárdul cselekeszik, tettetvén a

fejedelemre nézve, mert a melly kérdéseket ő birtokon belül szándékozott eldöntve látni, azok tárgyalását a királyi biztosok nem a háboru s valamelly kötés folyadéka gyanánt, hanem ettől függetlenül, a háború után, s így Rákóci irányában mintegy birtokon kivül akarák csak megengedni, sőt azokra nézve a fejedelemnek mint egyes magyar országnagynak illetékességét is tagadák, mellőzve világosan a rendes és békés, s másfelül a háború által tettlegessé vált rendkivüli állapot különbségét. E mellett a fejedelem fő célja kétség kivül épen az volt, amaz országos nyeremények kivivása által magának, mint nemzeti pártfogónak, lekötelezni a rendeket, s közvetve az ellenőrség jogát is biztositani; a török-magyar békébe befolyás és befoglaltatás által a porta irányában sem biztos állását megerősiteni; végre a kárpótlási pont megett a Bethlen Gábor-féle vármegyék igénylése rejlett, mint az a fejedelemnek török levelezéséből bizonyúl be [4]. Mind a három ügy a válaszban világosan vagy himczve mellőztetett. Esterházy utasitását nem ismerjük: de ő személyesen is nem tekintette gyökeresnek az olly békét, melly Rákócinak a magyar és török ügyekben közösséget enged. A két fél tájékozva lett e nyilatkozások által; Esterházy szívszakadva várta a lengyel segítséget, Rákóci élénkebben dolgozott Budán és Konstantinápolyban: mind kettő foganat nélkül.

XXXV. Miután Kemény az alkudozások alatt engedett háromnapi fegyverszünetet arra használá, hogy a várbelieket emberrel, lőporral és tanácscsal segítse, s a várba szorúlt svéd követ leveleit kihozassa, mikről, miután megtörténtek, Esterházyt tudósitotta is [1]: másfelül Csáky István junius utolsójára a lengyel segédhaddal Szepesbe érkezését igéré: a királyiak kiindultak sárosi sáncaikból; Esterházy a magyar könnyü sereg maradványaival előre [2], utána a nehéz had [3], Kis-Szebenen, melly szinte elzárkozott előlök [4], Szepesen, Liptón és Turócon által egész Bajmócig [5], folyvást faggatva ugyan Kemény által, ki hátukban, az elveszett Murány helyett Liptóvárát is elvette, de még is jó rendben és veszteség nélkül [6]. A nádor, a sereget mindennel ellátván, azt végre Rózsahegyen hátrahagyta, s az év fáradalmait kipihenendő, semptei várába sietett, miután a királyt a visszavonulás iránt megnyugtatván, új készületekre, s különösen magyar, horvát és lengyel könnyü hadak és nagy ágyúkról gondoskodásra hívta fel [7]: mert ezektől függe a szerencsés vég eredmény; legyenek ezek! — irá Lippaynak —, „akkor mí parancsolunk neki, s ha béke kell, nem veszünk, hanem szabunk feltételeket“ [8]. Esterházynak e felföldi hadjárata utolsója volt, s ha olly eredményes mint munkás, fárasztó, és áldozatos, miután annak nem csak lelke, de minden gondjainak, sőt nem kevés terheinek is ő volt viselője; ha a készületek teljesek, és kezei eleitől fogva kevesbbé megkötvék: úgy dicsőséges is. De az érdem a munkában, nem az eredményben van. Ez isten ajándéka.

XXXVI. Esterházy régóta szenvedő egész-

tractához való nagy keresztyén indulatját; de egyébiránt fekszik vala az alatt, hogy Sáros alatt várhatnák meg a Lengyelországban fogadott hadakat, kiben Homonnai (az országbiró), Csáky (István), Barkóciék foglalatoskodnak vala, s elérkezvén, abrumpálják akkor a tractát, és rajtunk legyenek: indúciák nélkül pedig nem lehet vala várakozniok mind az élésbeli szükség, mind rajtok kapdosásunk, fárasztásunk miatt.“ Hogy Esterházynak szivén fekütt a béke, láttuk, *de minden áron* az neki sem kellett, s azok után, a mik már történtek, eldöntöleg csak akkor akarhatott határozni, midőn fegyveres előnyben lévén, ő szabhatott föltételeket.

[4]) Az ekkori erdélyi-török dolgokra egyik fő forrás: Rejtelmes Levelek I. Rákóci György korából. Megfejtette és közli *Ötvös Ágoston*. Kolosv. 1848. — Közöljük az *Okm. Toldalékban* XII. sz. alatt R-nak igen jellemző (önkezü titkos) levelét konstantinápolyi követéhez Maurer Mihályhoz, apr. 4-kéről; melly az önző fejedelem mellékes célzatairól teszen bizonyságot.

[1]) *Kemény* Rumynál III. 147,8,150.

[2]) Innen azon ál hír, mellyet *Kemény*ből közlöttünk a XXXIII. fej. 17-d. jegyzetében.

[4]) *Kemény*, III. 152.

[5]) Esterházy, leveloi kelte szerint, jul. 1. v. 2-dikán Szepesváratt, 6. 8. Liptó-Újváratt, 8. 10. Rózsahegyen volt.

[6]) *Esterházy* Lippayhoz Rózsahegyről, jul. 8. költ levelében (hiteles kivonata az acad. könyvt.). V. ö. *Keményt*, III. 153—6.

[7]) Bajmócról, jul. 14. írt levelében (eredetie a m. acad. könyvt.).

[8]) A [6]) alatt idézett lev.

sége, melly a hadjárat alatt csodálatosan javúlt, újra gyengülni indúlt; s így azoninnen a hadak vezérlésében személyesen többé részt nem vett. Még is ernyedetlen munkásságban tölt élete ezután is. Hadi eszközök szerzése, hadak fogadtatása s mindenekkel ellátása, másfelől a békélés munkája leginkább reá nehezedtek: lelke maradt ő ezentúl is a harcnak, mellyet a béke eszközéül tekintett, s a békének is, de mellynek ennyi áldozat, veszteség és fáradalmak után magasb árt szabott, mint a harc előtt. Nappal éjjel dolgozott, még a legheveny ebb láz közepett is írta emlékiratait [1], küldözte leveleit, rendeleteit és hírnökeit az ország minden részeibe: s így nem a munkásság mennyiségében mutatkozék életerejének hanyatlása: de igen azon napról napra észrevehetőbb makacsságban, melly valamint régi státusildoma és mérséklete az erőnek, úgy ez a növekedő gyengeségnek volt kifolyása. Táplálták azt, s ingerültséggé magasíták személyes kárai: mert Rákóci katonái mindenek felett az ő felföldi jószágait pusztították, regéci várát pedig, boszuból inkább mint strategiai szükségből, kőhalommá lőtték össze [2]; továbbá áldozatai, mellyekre a háború folyamata kényszerítette; a szükséges eszközöknek minden sürgetések dacára is késése, saját felekezetének lelketlen fukarsága s vezértársainak módja, mik már elébb saját hadjárati fáradalmait sikeretlenné tették; Csáky István, a lengyel királynál magyar követ, ki haszontalan kételyeivel a lengyel segédseregek reményét meghiusítván, a nádor hadi terveit megszégyenítette; s midőn Semptére visszavonúlt, s a császári hadat legnagyobb erőlködéssel teljesen felkészitette, a német vezérek megfoghatatlan tunyasága s ügyetlensége, minek következése egy második visszavonulás lett a Vágig, melly lehetővé tette, hogy Kemény János mintegy a Nagyszombatban értekező biztosok közelében portyázzon, s hátuk megett Turóc és Gömörben teleljen [3]. Innen azon ügyvédi inkább mint státusférfiúi szellem, melly őt ez idő óta mind az ellenféllel folytatott levelezéseiben, mind a Sároson megszakadt és Nagyszombatban ismét megindított alkudozásokban, úgy a fejedelem, mint a kassai gyülés követei és kívánságai irányában, bélyegzette [4]. Nevelék szenvedéseit ezen alkudozásoknak az ellenfél részéről célzatos késleltetése; mellyek végre is, bár sikerült a portát követség és ajándékok által Rákócitól elvonni, de miután a császáriak Jenkaunál (mart. 6. 1645.) megverettek, a császár Prágából hátrált, a svédek pedig Bécs felé fordúltak: megszakadtak. A fejdelem most a franciákkal szövetséget kötött, Bakos Gábor, a svédekkel egyesülvén, Nagyszombatot szállotta meg s Pozsonyt remegtette, honnan Esterházy a koronát hirtelen Győrbe menté, s Rákóci Zsigmond a svédekkel már Bécset aggasztotta, midőn a fejedelem, a törökök ismételt s mind sürgetőbb fenyegetőzései s tilalmaira, végre a királynak Törös János kamrai tanácsos által tett békeajánlataira hajolván, s magának előleges kötésben hét vármegyét s több várakat s urodalmakat biztosítván, megkezdődött a linci értekezlet, melly végre az 1645. sept. 16. létesült béke által a több mint másfél éves irtó háborúnak véget vetett. Maga az érsek, ki egyik fő akadályozója volt a vallási engedményeknek, midőn azokkal még meg lehete előzni a háborút [5], kénytelen volt e békekötésben közremunkálni; s Esterházy azon szomorú diadallal szállt sír-

[1] Ezek közöl egyikét a nevezetesbeknek közlöm az *Okm. Told.* XXI. számában.

[2] Az ellenség 976 ágyugolyót, 26, 28, 31 és 34 fontosakat, lött be Regécbe, úgy hogy a felső várban már *egy* katona sem találna biztos menedéket. Rákóci maga nemesebben viselte magát: a levéltárt lepecsételtette Eörsy pecsétjével is, s töle sem hüségi esküt, sem térítvényt nem követelt. L. *Eörsy Zsigmond* regéci kapitány levelét a nádorhoz aug. 24-kéről (az acad. kézirattárában).

[3] L. *Esterházy* és Lippay érsek ez időbeli több leveleit a királyhoz, az acad. könyvtárában. — Egy ízben kevésbe múlt, hogy Nagyszombatból Semptére menvén a nádor, Keménynek egyik kapitánya Bánházl István által el nem fogatott. L. *Kemény* önéletrajzát, Rumynál, III. 168—9. l.

[4] L. azokat munkái közt a III. és IV. osztályban, s ezek kiegészitéseül, az *Okmányos Toldalékban* XIX. XX. XXII—XXIV. sz. alatt közlötteket.

[5] Söt még 1644. őszszel is határozottan ellenzette; l. *Lippay Gáspár* kamraelnök kelet nélküli levelét III. Ferdinándhoz az acad. könyvt.

jába, hogy jóslatai az utolsó szóig beteltek [6]). Nem csak a bécsi békekötés ujíttatott meg s terjesztetett ki általa, hanem, mint érintettem, Rákóci birodalma és birtokai is bővültek [7]), az utóbbiak azon főurak rovására, kik e háborúban működtek, köztök Esterházyéra is, ki kénytelen volt regéci urodalmát Rákócinak engedni át. Ez az utolsó személyes csapás, melly őt érte [8]). Betegsége, melly különösen tavasz óta örök fájdalmak, álomtalan éjek és lázas mozgalmak közt fogyasztotta, annyi fáradalom, munka, s annyi lelki szenvedések közt, mikkel a köz inség látogatta meg, ágyba vetette őt, míg ezen, a haza fentartásának szánt nemes életet, september 11-dikén, egy negyeddel éjfél előtt [9]), gyötrelmek közt kioltotta. Tetemei Nagy-Héflánból, hol rendesen tartotta lakását, méltóságához mért díszszel Nagy-Szombatba vitettek, s ott az általa építtetett egyetemi egyházban, családi sírboltjába takaríttattak [10]). Jeligéje: In vita invidia.

XXXVII. A kor, mellyben Esterházy élt, azon négy tized, melly a bécsi és linci békekötések közt fekszik, gazdag volt jeles magyar státusférfiakban, ügyes vezérekben, kitünő elmékben; nemzetiség és nyelv másodszor élte pezsdülő ifjuságát a státusban és irodalomban, s ez a polgári és vallási életkérdések egyik fő küzdhelye lett. De a közerkölcsiség és hazafiság e tetterővel és elmeéllel nem tartottak egyenlépést. Azon szellem, melly a bécsi békét jobbára írott malaszttá tette, s a polgári és vallási kiengesztelődés üdvös következményeit meghiusította, olly visszahatást idézett fel, mellybe a pártdüh szomoru indulatain kivül a hatalomvágy és haszonlesés szennyes vétkei is lopúltak. Az ország és hit szabadságának zászlaja alatt gyakran a legnemtelenebb önérdek csatázott, s bár mindkettő nagyrészt e háborúknak köszönte mentségét, a mozgalmak főnökei a történet világbirósága előtt meg nem állhatnak. Nem különben állt a dolog a más rész embereinél. Keveseket vezérle a veszélyeztetett nemzet és haza szeretete: a munkásak közöl sokat szinte érdek vagy kénytelenség; a nagyobb szám hidegen nézte a dúlásokat,

---

6) Alaptalan *Schmitth*nek Palat. Regni Hung. Ed. tertia, előadása a 181. lapon: „Vertente anno, postquam Rákócium inter et Ferdinandum pacem stabilivisset ....“ Betegsége már nem engedé a nádornak, hogy ez értekezletben részt vegyen.

7) Ezek ugyan egy, a törvénybe is iktatott linci oklevelet megelőzött, külön oklevélben (Bécs, aug. 8. 1645.) adattak meg, de még is e bécsi magánkötés, mint a lincinek múlhatlan előfeltétele, ezzel egynek tekinthető.

8) *Szalárdi János*, az ellenfélnek kedvező egykoru író, Siralmas Krónikája IV. könyvének 14. részében Törösnek, ki a Rákóci magán ügyét illető elöleges alku megkötője volt, utolsó találkozását a nádorral így írja le: „Törös János, hogy a fejedelem visszafordulásáról császárnak bizonyost mondhatna, s utja is azon bátorságosabb lehetne, a Fejérhegyen ugyan fejedelem táborával együtt jött vala vissza, s onnan tartott vala Pozsonra. Ki a midőn Palatinus eleiben találkozott volna, nagy bosszús szókkal: „hogy nagy szép békességet szerzett volna, elmehetnének vélle! az eperjesi tractán is Munkács várát, s immost is Regéc várát ... hogy' tractálták volna ki kezéből, harmadik tractán már hogy mindene oda lenne“ nagyon exprobrálta, szemére hányta vala néki. Mellyért amaz: hogy a miben Ő Felségétől elbocsáttatott volt, avagy nem kételen lett volna-e hűsége kötelessége szerént az haza közönséges megmaradásáért abban eljárni? csak azt felelte vala. Mellyet Klobusicky Andrásnak és több böcsülletes főembereknek a diplomák, kötés és végezésekről való levelek, elcserélésekor azok beszéllettek, kik fülekkel hallották volna. Azonban Palatinusnak bánatjához betegsége is járulván, hogy idejét is megélte volna, ugyan ezen 1645. esztendőben az élők közzül kiköltözött.“ (Kaprinai kézirati gyüjt. az egyetem könyvtárában).

9) *Jongelin*, Schwandtnernél, II. 855. l.

10) A gyászmisét a nyolcvan éves kalocsai érsek Telegdi János tartotta, gyászbeszédet ő és Keresztes István jezsuita mondottak (Ezé meg is jelent: Oratio funebris in exsequiis Nicolai Esterházy Hung. Palatini habita Tyrnaviae, 1645. Bécs, 1645. 4r.). — A nagy emberhez nem méltó ízetlen sírirat, melly (részben költött) öseiről sokat, róla keveset vagy semmit sem mond, csak teljesség okáért hadd álljon itt is: Viator attende! Marmorea, quam calcas, porta, ad mortem est aerarium. Hoc sub lapide Pretium saeculorum, et melior Hungariae thesaurus est absconditus, postquam gloriosissimo sanguine; quia regum S. Ladislai, Andreae Hierosolomytani, Ludovici I., Sigismundi Imp. etc. cognato innexa sanguini celebratissima antiquitate; quia VII et X ante saecula in magno Scytharum principe Opos, in Eurso Hunnorum duce, ac tot aliis dominata Celsissima et Illustrissima familia *Esztoras* locum hunc in loculum delegit sepulchralem: Jacent hic grandes illae et vere pretiosae animae: *Nicolaus Hungarorum Prorex*, *aetatis suae oraculum*: Ladislaus item, Franciscus, Caspar, Thomas, fuso pro patria sanguine heroes purpurati. Eorum manibus et posteritati suae ac praesertim parentis sui Nicolai Proregis, et matris Christinae Nyári manibus sepulchralem hunc ponebat lapidem filius S. R. I. Princeps, Hungariae Palatinus etc Paulus Esztoras. Abi Viator, et cum magnas animas in cineres abiisse audis, ingemiscens, ut his ex cineribus immortales resurgant phoenices preCare, naM DeCet.

mik alatt a haza vérzett, s tompa vagy fukar lelketlenségben várta, míg a közel veszély őt kénytelen áldozatra szorítá. Mint Esterházy, a legjobbak közt is olly tiszteletre méltón nem állt *senki*. A meggyőződés embere ifjuságától fogva, először vagyont áldozott fel neki, s miután a szerencse csatlakozék lépteihez, nyugalmát. Mit a lángelme tagadott meg tőle, azt éles ész, mindenre kiterjedő figyelem, példátlan munkásság s a bajban is nem lankadó kitűrés pótlotta. A célt úgy ohajtotta, mint a nemzeti mozgalmak bármelly hőse, de gyűlölte azon eszközöket, mellyeket veszélyesbeknek tartott magánál a célvesztésnél. Tudnillik a török szolgaságban látván a szabadság és miveltség bizonyos romlását, az általa ránk mért szenvedésekben a nemzet elkerülhetlen halálát: nappalai s éjjeleinek gondja ez irtó hatalom megtörése volt: s mi gátolta ezt inkább, mint a vallási háború Németországban, s a polgári harcok Magyarországban, mik a császár külső s a király belső minden erőit igénybe vevék? Legyen egyszer legyőzve e természetes ellenség, kit sem áldozat, sem hitlevél, sem eskü nem tartott korlátai között, ki a haza legmagyarabb részeit lassu harccal kipusztította népéből, s a fenmaradtat barátságával és zsarnokságával egyiránt ki-kivetkőztette sajátságaiból, erkölcsiségéből, s nemes önérzetéből: lesz akkor annyi ereje a szenvedései közt is végkép el nem aljasúlt nemzetnek, ősi alkotmányát, a lassu de biztos erősödés és kifejlődésnek e törhetetlen paizsát, megoltalmazni [1]). Ez volt hite; innen e soha el nem fáradó igyekvése a belső mozgalmak leküzdésében; s ezzel bensőleg összenőve vallási hite is, melly, ha ollykor igazságtalan makacsságra keményítette is, az okosság szava iránt még is egészen soha el nem tompította. Ezek mellett a nemzetiség hő oltalmazója, a törvényesség szilárd véde; a szerencsében mérsékelt, a bajban csüggedhetetlen; a harcban meggondolva számoló vezér s bajnok katona; az ököljog e szomorú korában igazságos saját érdeke ellen is; a tudományok űzője, iskolák állitása s tandíjak alapitása által pártfogója; magán viszonyaiban becsületes és engedékeny, házias és kedélyes, s igy kegyességgel mérséklő nemesi büszkeségét. Szerencsés házasságok, birtokai okos és gondos kormányzása, részben kir. adományzások által — de mellyek érdemeit meg nem haladák —, gazdag és hatalmas, egyszersmind pompaszerető, de adakozó és áldozatra kész is: hű kinyomása és valódi őskėpe egy magyar főurnak. Ezekhez képest nagy tekintetben állott az országban, s mind ezzel, mind ékesszólása és ildoma által, országos ülésekben úgy mint a rendek jelesbjeinek nála tartatni szokott értekezleteiben, olly nagy ereje a kedélyeken. Még a protestánsok is ritka bizodalommal viseltettek iránta, s a megyék és őközte a legveszélyesb időkben folyt levelezést a patriarchalis viszony szíves kedélyes hangja jellemzette.

XXXVIII. Az ország és jószágai kormányából fenmaradó idejét ő nem hivalkodással, hanem a biblia, szent atyák és hitvitázó munkák tanulmányozásával töltötte; asztala felett is illyek olvastattak, s hittudományi vitatkozás folyt [1]). Mint buzgó híve a romai hitnek, ennek ügyét nem csak országos eszközökkel, hanem az egyház körében is előmozditotta. Millyen volt korában ez egyház állapotja, s milly módon ohajtott rajta segíteni, azon leveléből tűnik ki, mellyet a Losy Imre esztergami érsek által 1638-ban Nagyszombatba összehítt tartományi zsinathoz intézett. Sze-

[1]) „Ez időben — igy ír az ellenfél legtekintélyesebb írója, ***Kemény János***, önéletrajza II. köt. 143—4. ll. — élének ez három nagy emberek, magyarok: Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Esterházy Miklós, kiknek esméretekben voltam, köztök nagy dolgokban forogván nevekedtem. . . . . Esterházy Miklós is — folytatja, miután Pázmányról külön emlékezett — igen eszes, módos, authoritativus jó magyar vala. Ez kettőben (Pázmány és E.) csak az vala káros, hogy az ev. religiónak mindenik nagy üldözője; egyébaránt nemzetöket és annak szabadságit szerető hasznos emberek valának, mert, ha az nem obstált volna, egyébaránt mind Bethlen Gábor, mind Rákóci György fejedelmek idejében igen szomjuhozzák vala a magyar nemzetnek szabadságát, és magyar nemből állandó királyságot hogy restituálhatnák, a régi Mohács-mezei magyarok végezések szerént, erről volt elég tractájok is: de a religio dolga nem juttathatta soha a megegyezésnek perfectiójára őket.“

[1]) ***Kolinovics***, az id. h. 54. l.

mélyesen kivánt volna — ugy mond — abban megjelenni, de gátolva lévén, kéri az atyákat, hogy lelkesen és szentül járjanak el e sürgős ügyben, s ahoz maga részéről is többi közt a következő javaslatokkal járult: az egyháziak között lelki egyesülés eszközöltessék; egy férfiúra ne ruháztassék több javadalom, nehogy az országgyülésen a hivatalosok száma megfogyjon; a háborúk alatt elüzött szerzetesek állíttassanak vissza; a püspökök és javadalmas főpapok részint a földek mívelése, részint híveik oktatása végett megyéikben székeljenek; a javadalmak ok nélkül fel ne seréltessenek; a fárák szorgalmasan megvizsgáltassanak; püspökségek s egyéb javadalmak az érsek tudta nélkül ne adományoztassanak; a nagyobb részt török iga alatt nyögő váci megyébe legalább két áldor rendeltessék a szegény nép lelki szolgálatára [1]. Másfelül maga is tettleg és olly sikerrel járult a romai hit terjesztéséhez tudós vitái, ékesszólása s tekintélyével, hogy catholicus iróktól „második Pázmány“ dísznevet érdemelne ki [2]. Emlékezetes egyebek közt azon hitvitája, mellyet 1627. dec. 27., asztal felett a bicsei predikátorral, Hodik János superintendenssel folytatott, s mellyet ez közzé is tett [3]. Bicsei urodalma jobbágyait Jankovics György jezsuita által téríttette [4], maga pedig számos fő családot, köztök a Thurzókat és Nádasdi Ferencet, a meggyőződés és rábeszélés fegyverével nyert meg [5]. Hogy pedig mindezekben tudományos úton szerzett mély meggyőződésből járt el, fényesen bebizonyítja vejével gróf Nádasdi Ferenccel [6] folytatott vitája, s ennek becses gyümölcse, azon hittudományi munka, melly irásai sorát e kiadásban megnyitja. Előszavából tanúljuk, mikép egy ízben, midőn Nádasdi Olaszországba utazna, a felett folyt ip és vő között szóbeli vita „hogy mivel a tévelygés és eretnekség az szentirásban nem volna, hanem annak alkalmatlanul való értelmében: kit kellessék minekünk azon szentirásnak értelmében követnünk, hogy mi is eretnekségben ne essünk, a mint sokan még az nagy tudósak és bölcsek közzül is azaránt megestenek és eretnekekké lettenek.“ Esterházy az ebbeli tévelygések okát azon kevélységben találta, „mellytül viseltetvén, nem akartanak másoktul azokban függeni, sem penig a megcsalhatatlan oszlophoz, ugymint az körösztyén anyaszentegyháznak értelméhez és irásmagyarázásához ragaszkodni:“ s e tételt nem csak szóval bőven vítatta, hanem egy külön munkácskában is tárgyalta [7]. Nádasdi ezt helyben hagyván, annak ellenében, szinte irott munkában az egyházatyákból vett számos idézetekkel azt igyekezett bebizonyítani, mikép mind azokban, mikre nézve az ó és új egyház egymástól eltér, kivevén a közönös pontokat, a sz. atyák a protestánsokkal egyet értettek [8]. Ez szolgáltatott alkalmat Esterházynak, hogy szorgalmatoskodjék, úgymond, az dologban; és noha — így folytatja: — „nekem is nem hivatalomban járnak ezeknek az irásmagyarázó szent doctoroknak nagy bőv irásinak olvasási, s egyébaránt való sok és kemény distractióim is nekem azokat nem engedik olvasnom: mindazonáltal ex affectu tanquam paterno szomihozván az kegyelmed üdvösségét is, mint magamét, szokatlan és talám engemet nem illető munkának is kelle ereszkednem.“ E munka dolgozása 1642-be, az országgyülési vajudások e mozgalmas évébe, esik [9], s kelte november 1-jére tétetett. Biztos tudomásunk közvetlen foganatáról nem lehet: hihető, hogy azzal az irott vagy élő szóváltás még be nem fejeztetett; de annyi bizonyos, hogy 1649-ben Nádasdi már a romai egyház hívei közé

[1]) L. *Schmitth* Palat. 182. — 3. ll.
[2]) L. *Palatium Regni* Hung. sub regibus Hung. Austr. 112. l.
[3]) L. *Ribíni* Memorabilia Eccl. Aug. I. 457. l.
[4]) L. *Timon* Ann. MSS. p. 122.
[5]) „Plures, quos hospites a sacris romanis alienos acceperat, catholicos domum remisit.“ *Kazy*, u. ott.
[6]) G. Nádasdi Ferenc, Esterházy Juliannának, a nádor leányának, férje, a híres Mausoleum Regni Apostolici szerzője, s országbíró, ki mint a Weselényi-féle öszszeesküvés részese 1671-ben Bécsben lenyakaztatott.
[7]) Kétségkivül egy az itt közlötthöz hasonló értekező levélben, de mellyet fel nem találhattam. Említi azt ömaga bevezetésében a 6. lapon.
[8]) L. a bevezetést, a 7. szeleten.
[9]) L. a XXV—XXVI. fejez.

tartozott [10]. Bármelly helyet foglaljon e vitairat a tudomány mai állása szerint az irodalomban, de az kétségkivül olly avatottságot bizonyít a vitató hittudomány azonkori legfőbb kérdéseiben, melly újabb tanuja Esterházy indokolt meggyőződésének: azon mély meggyőződésnek t. i., melly őt ifjonc korában a romai hitre téritette, mellyet serdülő éveiben áldozattal s a szerencse legmosolygóbb ajánlkozásai megvetésével pecsétlett meg, s melly őt hosszu életén keresztül rendületlenül elkisérte egész a sírig [11].

XXXIX. Esterházy, miután említett két hittudományi munkájának egyike, melly fenmaradt, több mint kétszáz évvel halála után jelenik meg, azzal csak utólag lép a nemzeti irók sorába. Egyéb irásai nem irodalmi művek, hanem politikai tettek, de e nevezetes országos életpálya ismeretének szükséges kiegészítői, s ekép is, s mint kora állapotjait felvilágosítók, a hazai történethez becses kútfők. Így szinte számtalan, a király és kormány részére deákul, az országos rendekére magyarul szerkesztett státusiratai, mellyek közől többeket az Okmányos Toldalékban közöltünk. Magyar tolla Esterházynak iró kortársai közt kitünő rangot biztosít. Pázmányig, de utána is sokáig még, a magyar próza gyengéje a mondatok szövésében állott. Nem tudák azokat a gondolatmenetel és annak fokozatai szerint kerek kis egészekké alakítani, s őket viszont egymással kellő architecturai arányban összekötni. Ebben Pázmány volt az első mester; érezték müvészetének hatását, de szabályait el nem tudták vonni. Ebben áll helyenként Esterházynak is fogyatkozása, de inkább még is gond nélkül rögtönzött leveleiben, mint hittudományi vitairatában, melly e részt már érezteti Pázmány befolyását. Ellenben előnyei közé tartozik azon velős, erőteljes, eleven és tős magyaros kifejezésmód, a helyökön alkalmazott átvitt beszédek, a közmondásokból merített hasonlatok s gyakran költői képek, mik a gondolatnak világosságot és határt kölcsönöznek egyszersmind. Nem ritkák irásmódjában a deák fordulatok, mik a classicusok olvasására emlékeztetnek, s fontosságot és szépséget ad-

[10]) L. Thomae a Kempis: De imitatione Christi LL. IV. Ex postrema recognitione R. P. Heriberti Rosweydi e S. J. Viennae, formis Matthaei Cosmerovij. 1649. (Jancsó után most már a m. acad. könyvtárában), mellyet a nyomdász Nádasdi Ferencnek, már akkor Vas vármegye főispánjának, kir. tanácsosnak, kamarásnak és Magyarországon udvarmesternek, ajánlván („Viennae, die 20. Julij 1649.), többi közt ezeket mondja:“ .... viam S. Crucis, in qua Tu, Illustrissime Domine Comes, infans exceptus, appetente diem adolescentia, ***orthodoxa fide suscepta***, Christi Miles inauguratus, tum demum S. Crucis avitum Te fecisti possessorem, quando Christi, veraeque fidei imitatorem.“ És ismét: „Si de imitatione Christi estis, Christianae estis (pagellae); quorum fortia pati et agere symbolon fuit. Succenturiate ***Neomilitem vestrum***, ***non pridem legitimum***, ***fide suscepta***, ***S. Crucis possessorem factum.***“ — Esterházy munkájának (betükkel kiírt) és Kosmerovi ajánló levelének, szinte kétségtelen, kelete Nádasdi megtérését 1642—1649. közé alapítják meg. S még sem titkolhatom el Esterházy Kis-Martonban, nov. 30. 1630. a Jézusrend austriai tartományа híres főnökéhez Lamormainhez irt egy levelének következő helyét, melly ez adatokkal ellenkezésben látszik lenni. „Dei benignitate — írja a nádor — Magn. D. Comes Franciscus Nádasdi ab innata haeresi ad fidem catholicam conversus proxime elapso festo S. Catharinae, in oppido suo Csepregh, in templo parochiali, coram universo populo, qui illuc tam ex nobilitate, quam plebe frequens confluxerat, astantibus quibusdam Lutheranis Praedicantibus (cum ceteri, alioquin ad generalem congregationem ipsorum recte tunc futuram congregati, turpi metu vel potius mala conscientia perculsi, clandestine sese surripuissent) se verum et genuinum filium esse catholicae ecclesiae cum summa laude, prudenter ac dextre, ad multorum admirationem declaravit, exprobrata coram eodem frequenti populo Praedicantium fraude, dolis et iniquitatibus, suae vero conversionis prudenti ratione reddita. Quantum igitur optanda erat tanti comitis conversio, tantum certe, vel longe amplius fovenda et promovenda est, cum ex unius istius conversione mox plurimarum animarum conversionem futuram dubitandum non sit.“ (Másolata ***Hevenesi*** kéziratai közt, HHHH. 137. l.) E nehézség feloldására, megvallom, eléggtelen vagyok. Az évszámban van-e hiba? ennek feltétele leghamarább oldaná meg a nehézséget: s akkor 1643-nak kellene állnia, mert 1644. novemberben a nádor Nagyszombatban volt, 1645-ben pedig nov.-ben már nem élt; ha pedig az évszám áll, úgy nem a mi Nádasdi Ferencünkről van szó; de mellyikről? Nádasdi Tamás nádor fia ***Ferenc***, apja Pálnak, nagyapja a mí Ferencünknek, még 1604-ben halt meg (***Istvánfi***, L. XXXIII. Colon. 1724. pag. 493.). E Ferenc fia ***Pál*** (ha t. i. a másoló e nevet Ferenccel cserélte volna fel) mint buzgó protestáns halt meg, kinek Lethenyei István csepregi pred., az ágostai vallás mellett Samarjai János ref. püspök ellen írt vitairatát ajánlotta 1633-ban, mellyben Ferenc fiáról is jó emlékezet van. Fenvolna még Tamás nádor testvére- Kristófnak ***Ferenc*** fia, de ez kis korában halt meg (***Lehócky*** Stemmatogr. II. 243. l.).

[11]) Hirtelen és részrehajló tehát ***Engel*** itélete, ki őt e néhány, elég súlyos szóval itéli el: „der aus Interesse jesuitisch gesinnte Palatin.“ IV. 515. l. Egyebet mutat Esterházy egész élete; s egyebet a következés, mert a melly jutalmakat ő vett az udvartól, azok kivívására a III. Ferdinánd elválasztatójának nem kellett jezsuita segedelem.

nak a beszédnek inkább mint idegen színt; s ha netán mai nap nyelvjárásán (dialectusán) s a sürüen alkalmazott deák szókban megbotránkoznánk, nem kell feledni, hogy a könyvnyelv is még akkor jobbára az élet nyelvét hangoztatta vissza, a deákozás pedig nem övé, hanem a koré, melly hol szükségből, hol a nélkül is, előszeretet és divatból, tarkázta beszédét [1]). Messze elmarad magyar irályától a deák, nyelvhelyességre nézve, de a folyékonyság, elevenség és hathatósság itt sem hiányzik. A tartalom pedig mindenütt a státusbölcseség magasán álló, hazája és kora viszonyait mélyen ismerő s megitélő, királya irányában is ritka bátorságu szerzőt árulja el, s a történetre nézve termékenyebb, mint azon kor legtöbb irói, kik az előadás felett a hüségről gyakran megfeledkeztek [2]).

XL. Hátra van néhány könyvészeti jegyzet. 1. A *vitairat* eredeti példánya, Esterházy titoknoka által tisztázva, de saját kezével aláirva [1]), kis-ívrétben 179 lapra terjed, s eredeti hártyakötésében a magyar kir. egyetem könyvtárában őriztetik, hova, a Nádasdi egyéb könyvei és codexeivel együtt, a lorettói servita-klastrom könyvtárából jutott. Eddig kiadatlan, sőt egészen ismeretlen is.

2. A *Sennyei István* [2]) *cancellárhoz* írt levelek mását Jászay Pál gazdag historiai gyüjteményéből Gondol Dániel szivessége által nyertem. Kiadatlan mind, a II-dik levél töredékén kivül, mellyet Jászay, „a magyar nyelv történetében" maga közlött [3]).

XXXIX. [1]) Első méltatta irodalmunkban Esterházy irásmódját *Jászay* „A magyar nyelv történetének vázlatában," a M.Tudós Társ. VI. köt. II. oszt. 289—90. ll.

[2]) Az udvari könyvtárban s a magyar academiáéban egy (1621-ki) névtelen röpirat eredeti kiadása őriztetik, mellynek címe: „*Magyarországnak mostani állapotjáról egy, hazája szerető, igaz Magyar embernek tanácslása*," s mellyet P. és T. (Piringer és Thewrewk) 1838-ban Pozsonyban újra kiadtak. Piringer az előszóban oda hajlik, miszerint azt Esterházy Miklós írta vagy iratta. E vélemény cáfolásától felment *Jászay Pál*, e nevezetes pamphlet ismertetéséében (Figyelmező, 1839. 21. és 22. szám) megmutatván, hogy az legtöbb hihetőséggel Balásfy Tamás püspöknek tulajdonítható.

XL. [1]) Ezen aláirás hasonmása áll az e kötet elébe tett arckép alatt.

[2]) Néhány példányban a 191. szeleten István helyett hibából János áll.

[3]) L. a XXXIX. fej. [1]) jegyzetét.

3. A *Rákóci Györgyhöz* írt levelek közől először az első hetet III. Ferdinánd febr. 23-dikai nyilatkozványával együtt, maga Esterházy kiadatta 1644. martius második felében, deák forditásban. Címe: „*Ill. ac Exc. Dni Dni Nicolai Esterhazi de Galantha Regni Hungariae Palatini etc. in negotio praesentium intestine exortarum seditionum componendarum ad Georgium Rakoczy Transylvaniae Principem datarum literarum, Copiae, ex Hungarico in Latinum Idioma traductae. Viennae Austr. Formis C. R. Typ. Gregorii Gelbharr. Anno 1644.*" Kis 4rétben négy ív, lapozat nélkül. Célja e kiadásnak hihetőleg a külföldnek, s e közt igen hihetően a lengyeleknek is, kik jóideig kételkedni látszottak a kérdés jogi érdeme felett, értesitése volt (Egyetlen ismeretes példánya Jancsó gyüjteményével a m. academia könyvtárában). Ezt april végén a levelek eredeti kiadása követte, mellyel a nádor a magyarokra, s leginkább az ingókra, sőt a már Rákócihoz állottakra akarhatott hatni. Címe: „*A Magyarországi Palatinusnak, Gróf Eszterhazi Miklósnak, Rákóczi György Erdélyi fejedelemnek irt egynehány intő Leveleinek igaz Paridja. Posonban, 1644. Esztendőben.*" Kis 4rétben 44 lap. Ebben az első tizenegy levél, szinte a király nyilatkozványával (Két példánya Nagy Istvánnál s a m. kir. egyetem könyvtárában Kaprinai nyomtatott 4rét Analectái XLIV-d. kötetében). A nemz. muzeumban e kiadásnak egy ujabb kiadása is őriztetik: *Győr, 1756. nyomt. Streibig.* 8r. 120 l.; melly, ha helyesen sejtek, Bíró Márton püspök által eszközöltetett, s tudtomra csak a muzeumi könyvtárban találtatik. Ezen első magyar kiadást a következett évben a Rákócival folyt egész levelezés követte: *Magyar-orszagi Palatinusnak Gr. Eszterhazi Miklosnak Rakoczi György Erdélyi Fejedelemnek irt egy-nehány Intő Leveleinek igaz Paridja. Nyomtatta Bechben a Koloniaj Udvarban Kosmerovius Mate. Anno 1645.* Kis 4r. 120 lap. (Eddig öt ép példánya ismeretes, Nagy Istváné Jankovichtól, a magy. academia, az egyetem, a cs. kir. udvari s a marosvásárhelyi Teleki-könyvtáré; ezeken felül egy-egy csonka az

egyetemi és muzeumi könyvtárakban). Menynyire emlékezem, Horváth Mihály előtt, ki szinte csak a hét levelet foglaló deák kiadásnak, akkor Jancsó-, most academiai unicumát látta, egy történetiró sem használta e fontos könyvet; ámbár belőle a nagy tudományu Molnár János kanonok „Magyar Könyvháza" harmadik kötetében (Pozsony, 1783. a 292—318. ll.) némelly kivonatokat közlött, használván báró Rudnyánszky Károly példányát. Sándor István mind a három magyar kiadást ismerte.

4. A *Lónyaihoz írt levelek* csak egyszer jelentek meg, illy címmel: *A' Magyar-Orszagi Palatinusnak Grof Eszterhazi Miklosnak Lonyai Sigmondhoz és némelly Vármegyékhez írt egy-nehány Leveleinek igaz Paridja. Nyomtatta Béchben a Kolonjai Udvarban Kosmerovius Mate. Anno 1645.* Kis 4r. 69 lap. (E gyüjteménynek eddig csak négy példányát tudom, u. m. az egyetemét, a Nagy Istvánfélét, a csász. királyi udv. s a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárét, melly utóbbinak kérésemre vett párját gróf Kemény József úr barátságának köszönöm; a szedés ebből-, nyomdai átjavitása pedig az udvari könyvtárnak a bécsi academia által velem közlött példányából esett, miután akkor az egyetem szép példánya Reguly ur által még fel nem volt fedezve; miket az illetők iránti hálából említek fel). Bár Molnár János abból, hihetőleg szinte Rudnyánszky-féle példány után, az id. helyen 318—320. ll. néhány kivonatot adott, történetiróink figyelmét mindeddig szinte elkerülte.

5. A *nádor státusiratai* (Opinio, Discursus, Considerationes stb neveken) s levelei a cs. kir. titkos, a volt m. kir. külügyi ministerium (udv. canc.) levéltáraiban, az academia s némelly magányosok gyüjteményeiben elszórvák; némellyek a nemzeti muzeumban levő „Protocollum Esterházyanum"ban lemásolvák, s ezek bár felette hibásan, még is közölök részint az életrajz, részint a történelem felvilágositására néhányat a Munkákhoz adott Okmányos Toldalékba beiktatni el nem mulaszthattam. Ezek, az 1. és 2. osztályok alattiakkal együtt itt először látnak világot.

Az életrajz XXXV. fejezetének [a]) szám alatti jegyzete (a LXXXIV. szeleten) tévedésből elmaradván, azt pótlólag ide iktatjuk:

[a]) Tettek erről említést a Sáros alatt megfordúlt békekövetek is mind fejedelmökhöz írt levelökben (L. *Esterházy* VII. levelét Lónyaihoz a 306. szel.), mind egy, Esterházyhoz írt levelökben, mint ez a királynak irá jul. 10-dikén: „Obtestatam vero velim Mattem Vestram, ne ex literis per Ablegatos Rákócii mihi scriptis aliquid scandalisetur, cum ipsi opinati sint me retro reliquisse Armadam Vestrae Mai .... leviori armatura praecessisse, Armadam vero totam Silesiam usque tendere: unde animati ipsi sperabant maiorem assecurationem .... et in suis postulatis multo largiorem declarationem se consequi posse."

TARTALOM.

Néhány sajtóhiba. Az életrajz LXXII. szelete szövegének alulról harmadik sorában *fejedelme* helyett olv. *fejedelem*. A LXXXI. szel. 3-d. sorában, s a 304. szel. olv. Serédi.—A 162-dik szeleten, alulról a 4-dik sorban *miseáldozat* helyett olv. mise áldozat. — 174. szel. 28-dik sorban olv. *munkájokkal.* — 175. szel. a szövegnek alulról 10-dik sorában olv. *ő.* — 251. szel. 2-dik sorban martii helyett tedd *maii.* — 327. szel. az első szak végén tedd: 31. *aug.* — 351. szel. a II. darab tartalomjegyzékében tedd: III. Ferdinándhoz. — 389. szel. VII. sz. helyett javítsd: VI. — A pontozási hibák kiigazitása a szíves olvasóra hagyatik.

GALANTAI GRÓF

ESTERHÁZY MIKLÓS

MUNKÁI.

GALANTAI GRÓF

ESTERHÁZY MIKLÓS MUNKÁI.

I.

ÉRTEKEZŐ LEVÉL

G. NÁDASDI FERENCHEZ

KIT KELLESSÉK MINEKÜNK AZ SZENTIRÁSNAK ÉRTELMÉBEN KÖVETNÜNK, HOGY MI IS ERETNEKSÉGBEN NE ESSÜNK.

KIVÁNOK ISTENTŰL ÜDVÖSSÉGES JÓT KEGYELMEDNEK.

Emlékezhetik kegyelmed jól reá, hogy minekelőtte az olaszországi peregrinatióra ment volna, ugyan itt Hefflant nálam lévén, több beszédek között lett vala illyen kérdés közöttünk, hogy mivel a tévelygés és eretnekség az szentirásban nem volna, hanem annak alkalmatlanul való értelmében, kit kellessék minekünk azon szentirásnak értelmében követnünk, hogy mi is eretnekségben ne essünk, a mint sokan még az nagy tudósak és bölcsek közzül is azaránt megestenek, és eretnekekké lettenek, melly dolog még az apostolok idejében is megvolt, az mint ez nyilván megtetszik szent Péter apostol irásából is, ki az szent Pál leveleiről 2. Petri 3. azt mondja, hogy azokat némelly tudatlanok és állhatatlanok az önnön magok veszedelmére csigáznák. Az apostolok után is penig, az holmi magányos bolondozatok, mellyekre vetemedtenek az emberek, magok agyaskodásokat követvén, ki győzné mind elöszámlálni, de csak a kinek követői voltanak is, háromszáz huszonhét derék eretnekségeket jegyeznek fel az sz. atyák és utánok való irástudó doctorok, melly tévelyedésre egyedül csak az magok opiniója és az ördögnek beléjek plántált tulajdon vétke, ugymint az kevélység, adott okot, mellytül viseltetvén, nem akartanak másoktul azokban függeni, sem penig a megcsalathatatlan oszlophoz, ugymint az körösztény anyaszentegyháznak értelméhez és irásmagyarázásához ragaszkodni, nyilván tudván is azt, a mi megigirtetett felőle, hogy az pokolnak kapuja erőt nem vehet rajta, azaz hamis értelemben nem eshetik. Hogy penig ugyan innét legyenek ez mostani hitben való szakadozások is, úgy tetszik büségessen megmutattam vala kegyelmednek, sőt egy igen kicsin irásocskát is adtam vala róla, s nekem úgy látszott s most is úgy tudom, hogy előhoztam vala amaz sz. Pál mondását kegydnek ad Epheseos 4to : Hogy némellyeket isten prófétákká, némellyeket apostolokká és evangelistákká tett, s némellyeket penig doctorokká és pásztorokká, nem más végre, hanem hogy az hitnek dolgában minden széltűl imide amoda ne hányattassunk. Ezeknek penig az igaz anyaszentegyházban levő híveknek lelki vezérlésére rendelt pásztoroknak és doctoroknak, nem egy vagy két seculumig, hanem ugyan azon szent Pál mondása szerént világvégezetig kell lenni, az minthogy világvégezetig fen kell maradni az igaz anyaszentegyháznak is urunk igireti szerént; meg-

mutattam vala azt is kegyelmednek az előhozott sz. Pál irásábul, hogy valamint adta isten az prófétákat, s valaminemő végre, úgy adta az apostolokat és az evangelistákot, és azon végre, viszont a mint az apostolokot és evangelistákot adta, úgy és ugyan azon végre adta az doctorokot és pásztorokat is az anyaszentegyháznak egyes értelmében, ezt penig mint szentirásnak nyilván való szavaibul formált okoskodást kegyelmed is helyen hagyá akkorban, és végre azt declarálá és igiré, hogy kész megmutatni kegyelmed, hogy mind azokban valamikben mitőlünk, ugymint catholicusoktul, ellenkezik az hit dolgában, exceptis adiaphoris, kész megmutatni, hogy az egész szent atyák és doctorok egyet értettek kegyelmetekkel; melly kegyelmed igiretit, emlékezhetik arra is kegyelmed, hogy én ugyan cum sui obligatione vettem. Ennek penig az igiretnek, nemes indulatjából, eleget is tett kegyelmed vélekedése szerént, s látom, hogy holmi homályos és eldarabolt szent atyák irásinak helyeivel igyekezik maga ajánlásának eleget tenni; melly kegyelmed irása, hogy igazán megvalljam, nem kicsin munka, és sok könyveinek s idejének kellett kegyelmednek lenni hozzá, még azokat kiszedte; s megvallom csudáltam is, mások munkájának is véltem, de azután is szembe lévén kegyelmeddel, maga munkájának erősítvén, ösztönt adott nekem is vele, hogy szorgalmatoskodjam az dologban; és noha nekem is nem hivatalomban járnak ezeknek az irásmagyarázó szent doctoroknak nagy bőv irásinak olvasási, s egyébaránt való sok és kemény distractióim is nekem azokot nem engedik olvasnom : mindazonáltal ex affectu tanquam paterno szomjhozván az kegyelmed üdvösségét is, mint magamét, szokatlan és talám engemet nem illető munkának is kelle ereszkednem, és a mennyire sok rendbeli distractióim engedték, kívántam az kegyelmed nekem küldött irásit is szorgalmatossan megolvasnom, az minthogy reiterate is megolvastam: mellyben úgy vagyon három dolgot tapasztaltam; a többi között az kikbűl méltán azt itilhettem volna, hogy arra az kegyelmed irására haszontalan az én replicám; mindazonáltal meggyőzvén az kegyelmedhez való affectusom, és hogy én advân okot erre az beszédre és kérdésre kegyelmednek, valamint ne láttassam mostani értelmében való keménységére okot adnom, mintegy erőszak alatt is üdőt kelle vennem magamnak, és más személyt is fárasztanom az kegyelmedtül citált paterek irásinak revideálására,s kényszeréttetém az kegyelmed nekem küldött irására felelnem. Hogy penig valamennyere hosszabban nyúlt irásom, és kisőbben is ment véghez hogy sem magam is kivántam volna, ebben kérem kegyelmedet, meg ne botránkozzék, mert az irásnak valamentébb kiterjedtebb mivolta kigyelmedért, és magára az dologra nézve vagyon, késedelmét penig tulajdonítsa az én sok distractióimnak, és talám annak is, hogy alkalmas ideig cunctáltam benne, ha kellessék-e valamit írnom, avagy nem, mert az mint feljebb irám, az kegyelmed irásában némelly dolgok méltán idegeníthettek volna ettől a munkátul, ugymint a többi között, a hol avval fejezi irását be kegyelmed, hogy nem akarna ezután írnia, ha mit irással replicálnék is az kegyelmed irására, kit talám az körösztény szeretetnek megbántása nélkül el nem mulathatna kegyelmed, minthogy olly igazságot tudakozunk egymástól, az melly örökké való életünkben és veszedelmünkben jár. Másodszor: Azon irásában jelenti kegyelmed azt is, hogy az szent doctoroknak citált helyeit maga hitinek megerősítésére nem azért hozta volna elő, mintha azoknak értelmekhez akarna ragaszkodni, maga a tett kérdés nem az szentirásrúl, hanem annak igaz értelmérül vala köztünk, kitől kellessék azt vennünk, hogy el ne tévelyedjünk és ne hányattassunk az hamis tudományoknak szelitől, mert ugyan akkor feltalálánk a beszéd közben azt is, hogy mi ennyi szakadásnak és tévelygéseknek, a mellyek az szentirás értelméből lettenek, birái nem lehetünk, a tévelygés penig és eretnekség nem az igében, hanem az értelemben legyen, és így a mit fundamentomul felvetettünk, a mellől már kegyelmed ellépnék, és következendőképen minden igazság keresésében felvett fáradságunk haszontalan volna,

s hiában való, mivel nem lövődöznénk az feltett cílhez. Harmadszor: Igen homályos és megcsonkított citatiók által hozván elő kegyelmed némelly doctorok irásit, igen laboriosum volt felkeresni az kegyelmedtül citált helyeket, mert néha csaknem egész-napi munkával kelletett némelly szent atyának csak két három versecskéjét is feltalálni, az mellyekben osztán ad meritum causae alég találtatott valami, csak külső szinre nézve is. Azért méltán elidegeníthetett volna ez az munka is az felelettül, de az mint mondám, meggyőzvén mind ezeket az kegyelmed üdvösségéhez való szeretetem, atyai és körösztyéni igaz szeretettel, minden passio nélkül akarám ez kis irásomat kegyelmednek küldenem, mellyet, kérem kegyelmedet, vegye és olvassa azzal az igazsággal, a mellyel én küldöm, s nem érkezik-e egyszer hozzá, vegye még másszor elő; megolvassa-e egyszer, olvassa meg másszor is, holott üdvösségében jár kegyelmednek a dolog, s örökké való életében, s mi hasznunk benne, ha az egész világnak minden birodalmát és dücsősségét mienkké tehetnénk is, ha lelkünkben kárt vallanánk. Kárt vallunk pedig bizony, ha az istennek mélységes titkos dolgaiban nem azokot fogjuk követni, az kiket megcsalathatatlanul ő szent felsége arra rendelt, hanem a magunk értelmét avagy inkább agyaskodását, s nem is haladja meg semmi vétek, semmi kevélység ezt a vétket és kevélységet, a melly miatt ember mind a szentirást, s mind peniglen az egész igaz körösztyén világnak és anyaszentegyháznak, s azokban levő szent doctoroknak szentirásban való értelmeket, maga értelme alá akarja vetni, kitül isten minden körösztyén hívet oltalmazzon, és kegyelmedet is. Nincs is kétségem benne, hogy eféle kevélységet kegyelmed maga elméjében nem vészen, mivel a természet szerént való okosság is arra vezérli az embert, hogy derék és üdvösséget illető dolgokban azoknak kövesse értelmeket, a kiknek sem tanácsadásra való szükséges tudományokban, sem igaz tekélletes életekben fogyatkozást nem ismér. Ollyanok voltanak penig a szent atyák, kik minemő vélekedésben lettenek legyen, és mit tanitottanak, világossan az jelen való irásombul megértheti kegyelmed, csak igaz szivből olvassa, és üdvösségének buzgó kivánságával mondja szent Dáviddal (Psal. 118.): *Da mihi intellectum et scrutabor legem tuam.* Datum in Festo Omnium Sanctorum Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quadragesimo secundo, in Nagy Hefflan. Kegyelmednek szeretettel szolgáló sógora *Gróf E. Miklós mp.*

Est via quae videtur homini recta, et novissima eius ducunt ad mortem. Prov. 16. v. 25.

proinde:

Interroga patrem tuum, et annunciabit tibi maiores tuos, et dicent tibi. Deut. 33. v. 7.

Haec est via, ambulate in ea, et non declinetis neque ad dexteram, neque ad sinistram. Isa. 30. v. 21.

Először is azért igy teszi le kegyelmed maga propositióját:

Quod in omnibus articulis fidei, exceptis Adiaphoris et Ceremoniis, Patres veteres Augustinus etc idem senserint per omnia cum modernis Lutheranis.

Minekelőtte az régi szent atyákbul és classicus authorokból a kegyelmedtől öszve szedegetett mondásokat megrázogassam, az kegyelmedtől feltett propositiójának vizsgálásában állapodom meg valamennyire. Örömest érteném elsőben is az adiaphora szónak igaz értelmét; közönségessen az adiaphora szón nem egyéb értetik, hanem id, quod est indifferens. És ez jelen való materiában, tudniillik az religio dolgában, az mondatik adiaphorumnak, a kit az ember hihet is, nem hihet is, cselekedhetik avagy nem cselekedhetik bűn nélkül, mivelhogy illyen dolog az adiaphorum in genere moris, a mint az iskolákban beszélenek. Ez igy levén, örömest érteném,, micsoda legyen az az adiaphorum, a mellyet a hit ágozatitól megválaszt kegyelmed, propositiójában. Ha az adiaphorumon a mi romai anyaszentegyházunkban való ceremoniákot és az isteni szolgálatra rendelt szép rendtartásokot érti kegyelmed, bizonyára nem jól cselekeszik a kegyelmetek predikátori és doctori, hogy teli torokkal kiáltják

nak a beszédnek inkább mint idegen színt; s ha netán mai nap nyelvjárásán (dialectusán) s a sürüen alkalmazott deák szókban megbotránkoznánk, nem kell feledni, hogy a könyvnyelv is még akkor jobbára az élet nyelvét hangoztatta vissza, a deákozás pedig nem övé, hanem a koré, melly hol szükségből, hol a nélkül is, előszeretet és divatból, tarkázta beszédét [1]). Messze elmarad magyar irályától a deák, nyelvhelyességre nézve, de a folyékonyság, elevenség és hathatósság itt sem hiányzik. A tartalom pedig mindenütt a státusbölcseség magasán álló, hazája és kora viszonyait mélyen ismerő s megitélő, királya irányában is ritka bátorságu szerzőt árulja el, s a történetre nézve termékenyebb, mint azon kor legtöbb irói, kik az előadás felett a hűségről gyakran megfeledkeztek [2]).

XL. Hátra van néhány könyvészeti jegyzet. 1. A *vitairat* eredeti példánya, Esterházy titoknoka által tisztázva, de saját kezével aláirva [1]), kis-ívrétben 179 lapra terjed, s eredeti hártyakötésében a magyar kir. egyetem könyvtárában őriztetik, hova, a Nádasdi egyéb könyvei és codexeivel együtt, a lorettói servita-klastrom könyvtárából jutott. Eddig kiadatlan, sőt egészen ismeretlen is.

2. A *Sennyei István* [2]) *cancellárhoz* írt levelek mását Jászay Pál gazdag historiai gyüjteményéből Gondol Dániel szivessége által nyertem. Kiadatlan mind, a II-dik levél töredékén kivül, mellyet Jászay, „a magyar nyelv történetében“ maga közlött [3]).

XXXIX. [1]) Első méltatta irodalmunkban Esterházy irásmódját *Jászay* „A magyar nyelv történetének vázlatában,“ a M. Tudós Társ. VI. köt. II. oszt. 289—90. ll.

[2]) Az udvari könyvtárban s a magyar academiáéban egy (1621-ki) névtelen röpirat eredeti kiadása őriztetik, mellynek címe: „*Magyarországnak mostani állapotjáról egy, hazája szerető, igaz Magyar embernek tanácslása*,“ s mellyet P. és T. (Piringer és Thewrewk) 1838-ban Pozsonyban újra kiadtak. Piringer az előszóban oda hajlik, miszerint azt Esterházy Miklós írta vagy iratta. E vélemény cáfolásától felment *Jászay Pál*, e nevezetes pamphlet ismertetésében (Figyelmező, 1839. 21. és 22. szám) megmutatván, hogy az legtöbb hihetőséggel Balásfy Tamás püspöknek tulajdonítható.

XL. [1]) Ezen aláirás hasonmása áll az e kötet elébe tett arckép alatt.

[2]) Néhány példányban a 191. szeleten István helyett hibából János áll.

[3]) L. a XXXIX. fej. [1]) jegyzetét.

3. A *Rákóci Györgyhöz* írt levelek közől először az első hetet III. Ferdinánd febr. 23-dikai nyilatkozványával együtt, maga Esterházy kiadatta 1644. martius második felében, deák forditásban. Címe: „*Ill. ac Exc. Dni Dni Nicolai Esterhazi de Galantha Regni Hungariae Palatini etc. in negotio praesentium intestine exortarum seditionum componendarum ad Georgium Rakoczy Transylvaniae Principem datarum literarum, Copiae, ex Hungarico in Latinum Idioma traductae. Viennae Austr. Formis C. R. Typ. Gregorii Gelbharr. Anno 1644.*“ Kis 4rétben négy ív, lapozat nélkül. Célja e kiadásnak hihetőleg a külföldnek, s e közt igen hihetően a lengyeleknek is, kik jóideig kételkedni látszottak a kérdés jogi érdeme felett, értesítése volt (Egyetlen ismeretes példánya Jancsó gyüjteményével a m. academia könyvtárában). Ezt april végén a levelek eredeti kiadása követte, mellyel a nádor a magyarokra, s leginkább az ingókra, sőt a már Rákócihoz állottakra akarhatott hatni. Címe: „*A Magyarországi Palatinusnak, Gróf Eszterhazi Miklósnak, Rákóczi György Erdélyi fejedelemnek irt egynehány intő Leveleinek igaz Paridja. Posonban, 1644. Esztendőben.*“ Kis 4rétben 44 lap. Ebben az első tizenegy levél, szinte a király nyilatkozványával (Két példánya Nagy Istvánnál s a m. kir. egyetem könyvtárában Kaprinai nyomtatott 4rét Analectái XLIV-d. kötetében). A nemz. muzeumban e kiadásnak egy ujabb kiadása is őriztetik: *Győr, 1756. nyomt. Streibig.* 8r. 120 l.; melly, ha helyesen sejtek, Bíró Márton püspök által eszközöltetett, s tudtomra csak a muzeumi könyvtárban találtatik. Ezen első magyar kiadást a következett évben a Rákócival folyt egész levelezés követte: *Magyar-orszagi Palatinusnak Gr. Eszterhazi Miklosnak Rakoczi György Erdélyi Fejedelemnek irt egy-nehány Intő Leveleinek igaz Paridja. Nyomtatta Bechben a Koloniaj Udvarban Kosmerovius Mate. Anno 1645.* Kis 4r. 120 lap. (Eddig öt ép példánya ismeretes, Nagy Istváné Jankovichtól, a magy. academia, az egyetem, a cs. kir. udvari s a marosvásárhelyi Teleki-könyvtáré; ezeken felül egy-egy csonka az

egyetemi és muzeumi könyvtárakban). Menynyire emlékezem, Horváth Mihály előtt, ki szinte csak a hét levelet foglaló deák kiadásnak, akkor Jancsó-, most academiai unicumát látta, egy történetiró sem használta e fontos könyvet; ámbár belőle a nagy tudományu Molnár János kanonok „Magyar Könyvháza“ harmadik kötetében (Pozsony, 1783. a 292—318. ll.) némelly kivonatokat közlött, használván báró Rudnyánszky Károly példányát. Sándor István mind a három magyar kiadást ismerte.

4. A *Lónyaihoz írt levelek* csak egyszer jelentek meg, illy címmel: *A' Magyar-Orszagi Palatinusnak Grof Eszterhazi Miklosnak Lonyai Sigmondhoz és némelly Vármegyékhez írt egy-nehány Leveleinek igaz Paridja. Nyomtatta Béchben a Kolonjai Udvarban Kosmerovius Mate. Anno 1645.* Kis 4r. 69 lap. (E gyűjteménynek eddig csak négy példányát tudom, u. m. az egyetemét, a Nagy Istvánfélét, a császz. királyi udv. s a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárét, melly utóbbinak kérésemre vett párját gróf Kemény József úr barátságának köszönöm; a szedés ebből-, nyomdai átjavitása pedig az udvari könyvtárnak a bécsi academia által velem közlött példányából esett, miután akkor az egyetem szép példánya Reguly ur által még fel nem volt fedezve; miket az illetők iránti hálából említek fel). Bár Molnár János abból, hihetőleg szinte Rudnyánszky-féle példány után, az id. helyen 318—320. ll. néhány kivonatot adott, történetiróink figyelmét mindeddig szinte elkerülte.

5. A *nádor státusiratai* (Opinio, Discursus, Considerationes stb neveken) s levelei a cs. kir. titkos, a volt m. kir. külügyi ministerium (udv. canc.) levéltáraiban, az academia s némelly magányosok gyüjteményeiben elszórvák; némellyek a nemzeti muzeumban levő „Protocollum Esterházyanum“ban lemásolvák, s ezek bár felette hibásan, még is közőlök részint az életrajz, részint a történelem felvilágositására néhányat a Munkákhoz adott Okmányos Toldalékba beiktatni el nem mulaszthattam. Ezek, az 1. és 2. osztályok alattiakkal együtt itt először látnak világot.

Az életrajz XXXV. fejezetének [a]) szám alatti jegyzete (a LXXXIV. szeleten) tévedésből elmaradván, azt pótlólag ide iktatjuk:

[a]) Tettek erről említést a Sáros alatt megfordúlt békekövetek is mind fejedelmökhöz írt levelökben (L. *Esterházy* VII. levelét Lónyaihoz a 306. szel.), mind egy, Esterházyhoz írt levelökben, mint ez a királynak írá jul. 10-dikén: „Obtestatam vero velim Mattem Vestram, ne ex literis per Ablegatos Rákócii mihi scriptis aliquid scandalisetur, cum ipsi opinati sint me retro reliquisse Armadam Vestrae Mai .... leviori armatura praecessisse, Armadam vero totam Silesiam usque tendere: unde animati ipsi sperabant maiorem assecurationem .... et in suis postulatis multo largiorem declarationem se consequi posse.“

Melly szókban a szentirás értelmét veszi palástul, hogy igaz igye láttassék lenni, de ezzel meg nem édesítheti mérgét, mivel ha szintén a szentirás értelméről volt is az villongás, többet kellett volna Luthernek, minden ép elméjő embernek itileti szerént, szent Hieronymusnak hinni, hogysem magának, ha igaz keresztény szelidséggel és alázatossággal kereste volna a szentirásnak igaz értelmét. Mivel szent Hieronymus mindennemű tudományában, s elméjének élességében is sok részekkel felülmúlta Luthert, a mint világosan kitetszik irásokból, mellyeket ha ki öszve vet, nyilván megesmeri, hogy annyéra különböz sz. Hieronymus irása Luther irásától, a mennyére különböz a fényes nap a setét éjszakátul. Ehez képest minden igaz itilő ember igen könnyen eszében veheti, hogy a szentirásnak igaz értelméről való viszálkodásban, illendőbb legyen az anyaszentegyháznak illy fényes fáklyáját, illy szent és tökélletes élető tanitóját követni, hogysem Luthert, mellynek életét és tudományát ha tiszta szemmel megvizsgálja kegyelmed, tudom hogy sokkal alacsonb pócra ülteti, hogysem szent Hieronymust.

De nem elégszik meg ezekkel a sok szép szókkal is Luther, hanem ugyanazon könyvben igy szól: *Audio, Hieronymus dicit sic: ergo est verum, ego de Isaia disputo etc, et mihi Hieronymus obiicitur: ne quid asperius dicam, homo nullius neque iudicii, neque diligentiae etc. Et nos feremus ut Hieronymus more suo iudaicas caecitates pro historico sensu, deinde suas ineptias pro allegoria obtrudat. Verum illud Hieronymianum est, qui non in uno loco audet superciliose satis, sed simul ore sacrilego dicere etc.*

És hogy rövideden megértse kegyelmed minemő itiletben lött legyen Luther szent Hieronymusról, olvassa kegyelmed az ő irását in libro de votis monasticis, qui habetur in tomo 2. lat. Wittemb., a hol úgy lecsöpűli a nagy szent doctort, hogy egy nyilván való eretneknél Iovianusnál alábbvalónak láttatik tartani, legfőképen azokban, a mellyeket az tisztaságról és a szerzetes állapotról ír szent Hieronymus. De in promtu causa est, mivel a közönséges mondás szerént: Oderunt hilarem tristes, tristemque iocosi. Nem nézhetett Luther szent Hieronymusra, mivel az isten kedvéért és testének megzabolázásáért felvött böjtöktől, vigyázásoktól, és egyéb testi sanyaruságoktól igen megfonnyadott volt, és az ő üdvösséges szomorusága, melly az igaz poenitentiatartástól származott, másokban is a kik fegyelmetesen szemlélték, szomoruságot szerzett. Ő penig jól megtölt piros pozsgás testtel birván, mind példájával s mind irásával semmit inkább nem ócsállott ezeknél, mivel a testi szabadságnak megeresztvén egyszer zaboláját, igen sulyos dolognak tartotta a test és a vér ellen való tusakodást, és a végre az evangeliumi szabadsággal biztatván magát, minden szomoruságot nagy szorgalmatossan eltávoztatott szivétől. Nem is olvashatta Luther harag nélkül irásit szent Hieronymusnak, mivel mindenkor felserkent benne az a vádoló és furdaló lelkiismeret, eleiben adván melly gonoszul cselekedett legyen, midőn az ő istenének tött igaz és dicsíretes fogadását nem csak maga szegte meg, hanem ágyas társával is rútul megszegette, midőn az Krisztus urunk tanácsán fundált szerzetes állapatnak szép gyönyörüséges paradicsomából az tisztátalan életnek undok sárában lépett.

Hogy peniglen Luther Márton ágyas társával való lakását tisztátalan életnek mondottam, azon kegyelmed meg ne induljon, gondolván azt, hogy én az házasságot tisztátalanságnak tartom. Az gondolatomban sem tünt, hogy az házasságot kárhoztatnám, sőt szentnek és sakramentomnak tartottam mindenkor s tartom is. De az Luther Márton ágyasságát én házasságnak nem tartom, s nem is tarthatom, mivel az igaz házasságra nem elég a férfiunak és az asszonyállatnak közönséges akaratbul való együtt lakások, hanem az is kivántatik, hogy az házasságban lépő személyeknek ne legyen se természet törvényéből, se szántszándékból való hütadásból származott akadályok a házasságra, innen vagyon hogy az atya az ő saját leányával, a fiu az ő saját anyjával semmiképen házasságban nem léphetnek, mivel a természetnek törvénye tilt

efféle házasságot. Az is a ki már egy személynek hittel kötelezte magát, és azt házastársól vette, másnak házasságra való hitet nem adhat, mivel attól az előbbinek tött fogadása tilalmazza: azokáért ha valaki efféle személyek közzül házasságban lépnék, az ő együtt lakásuk nem volna házasság, hanem isten ellen való fajtalanság. Mivel penig Luther Mártonnak is és az ő ágyasának igen nagy akadálya volt az házasságra, tudniaillik az istennek tett igaz fogadások (mellyet úgymint az házasságnál nagyobb jót tartoztanak holtig megtartani) nyilván következik, hogy az egymással való élések nem volt házasság, hanem tisztátalan és fajtalan ágyasság. Mellyet kegyelmed semmiképen meg nem tisztithat amaz szent Pál mondásával: *Honorabile coniugium in omnibus* [1]. Mivel ezeket a szókat nem úgy kell érteni az mint Luther és Beza magyarázták, mintha azt akarta volna mondani szent Pál: *Honorabile coniugium in omnibus personis;* mert ekképen az atya is házasságban léphetnék a leányával, a fiú is az anyjával, melly dolgot tartani és tanítani nagy istentelenség, hanem a mint szent Chrysostomus és Theophilactus magyarázzák, azokkal a szókkal parancsolja szent Pál az házasoknak, hogy az ő házasságukot megböcsüljék mindenben, és semmiben annak törvénye ellen ne vétkezzenek, hanem tisztaságban és szeplő nélkül tartsák meg az ő ágyakat, *ut thorus eorum sit immaculatus.* Ezeken a tűlem előhozott helyeken kövül sok egyéb helyeken veti még Luther az szent atyákat, és az conciliumokat, és az egész világon elterjedett anyaszentegyháznak közönséges értelmét, mellyeket elő nem hozok, hogy ne öregbedjék felettébb a scriptum, hanem csak azt mondom, hogy ha kegyelmed isten előtt magában szállván jól gondolkodik a dolog felől, nyilván megtapasztalja, hogy valaminthogy minden okos ember itíleti szerént elszenvedhetetlen kevélységű embernek mondathatnék méltán az, a ki megvetvén egy egész országnak dicséretes törvényét, rendtartását, régi szent királyitól kiadott decretomit, sok bölcs és fő törvénytudó emberinek helyes és fontos itéletit, egyedül csak a maga fején akarna némelly nagyban, sőt ország vesztésében járó dologban elindulni: szintén olly felfuvalkodott és elszenvedhetetlen kevélységű embernek mondathatik Luther, mivel a szent atyáknak, sok tudós doctoroknak, a szent lélekben öszvegyült gyülekezeteknek, egy szóval az egész látható keresztyén anyaszentegyháznak egyenlő tanitását megvetvén, és a maga fejét követvén, a religio reformatióját tulajdonította magának, a mely reformatióra való hatalmat semminemű jellel, semminemű credentionalissal meg nem bizonyította, nem is bizonyíthatta, mert az ur isten, a ki az ő látható anyaszentegyházát szent lelkének vezérlésével igéreti szerént a pokolnak kapui ellen, azaz mindennemű tévelygések ellen világvégig oltalmazza minden hamis tudománytól, senkinek szabadságot nem adott, nem is adhat annak a religiónak reformatiójára, a melly soha a hit ágazatában nem deformáltathatik. Innen következik, hogy azoknak az ő vallások, kiket maga után hódított Luther, nem reformált, hanem igen deformált vallás.

Megérthette már eddig kegyelmed minemő böcsületben tartotta légyen Luther az szent atyákat, és ha csak az tőlem előhozott mondásit megfontolja is kegyelmed, nem tudom miként mondhatja azt, hogy az mi doctorink sokkal temérdekjebben irtanak a szent atyák felől.

Kegyelmed az igaz anyaszentegyházban való doctorok felől azt értse, hogy ők hitek szerént a szent atyákat nem akárminemő imez amaz tisztelettel böcsülik, hanem mint istennek megdücsőült kedves szolgáit *cultu Religionis* tisztelik segétségül híják, mint isten előtt való szószólójokat, hogy lehet tehát hogy tiszteletlenül és temérdeken szóljanak avagy irjanak felőlük. A mi penig irásokat illeti, azokat soha meg nem vetik, hanemha valamelly hit ágazatjával, az anyaszentegyháznak determináltatott közönséges tudományával ellenkeznek. Azokban penig az irásokban, a mellyek csak oskolákban forgó con-

[1] C. ad Hebraeos 13.

troversiák felől vannak, közönségesen követik, és ha ellenek láttatnak némelly sententiában lenni, irásokat böcsületesen magyarázzák az magok értelmére. Avagy ha szintén olly dolgokról valók az szent atyák irási, a mellyekben szabad a doctoroknak azoktól eltávozni, a mint sokszor történik az iskolákban, ottan böcsületes emlékezetet tevén a szentek felől, és semmiképen nem gyalázván irásokot, keresztyén szelidséggel és alázatossággal mennek el mellőlök. Oka penig ennek a szelidségnek elsőben az catholicus doctoroknak a szentekhez való ajtatosságok; másodszor mivel az igaz romai catholica anyaszentegyházban nem szabad akarkinek is akarmit firkálni, a mint a kegyelmetek felei cselekesznek, hanemha ki arra való hogy a közönséges jót irásával öregbíthesse és felebarátit építhesse, annak irásit igen megvizsgálják, ha vagyon-e valami illetlen dolog benne avagy nem, és hogyha semmi olly dolog nem találtatik bennek, a melly az igaz tudomány és jó erkölcs ellen vagyon, és egyébaránt hasznos munka, szabadságot adnak azoknak kinyomtatására, hogyha penig valaki efféle *approbatio* nélkül nyomtattatná ki irásit valamelly nevezetlen helyen, az anyaszentegyháztól arra rendeltetett magistratusok az olylyan irásoknak olvasásától, vevésétül, eladásátúl mindjárt tiltják az híveket, hogy valami mérget ne szopjanak azoknak irásiból, kik nem bizván igaz igyekhez, nem merték azokat az anyaszentegyház próbája alá vetni. Hogyha azért olly szemesen vigyáznak az anyaszentegyházban az doctorok irásira, ki hiheti azt el, hogy az catholicus doctorok sokkal temérdekebben írnak az szent atyák felől Luthernél, kinek ha ki olvasta irásit, nyilván megtapasztalja, hogy méregben mártogatta légyen pennáját sokszor, mikor az szent atyák felől emlékezett.

Ki legyen az az Cornelius Mussus bitondi püspök, nem tudom, nem is láthattam azt az predikációját, a mellyet kegyelmed citál, ha kegyelmednél volna, örömest látnám mit mond, és miképen hozta legyen be a szent Pál romaibeliekhez irt levele tizenegyedik részének magyarázásában az romai pápának hatalmát, sőt azt sem érthetem elégségesen a kegyelmed irásából, hacsak hallomásból vötte-e valaki azokot a szókat, a mellyeket kegyelmed előhoz illyenképen (Cornelius Mussus bitondi püspök Olaszországban predikációt tartván szent Pálnak romabeliekhez irott levelének 11. részéből azt mondotta) avagy hogy könyvéből iratta le kegyelmed, a mint a citatiobúl láttatik, a mellyben csak a paginát hozza elő kegyelmed, és a nyomtatásnak helyét és esztendejét: a könyvnek inscriptiójáról penig és mivoltáról egy szóval sem emlékezik. Innét okosan vélekedhetem hogy csak más után iratta ki kegyelmed azokot a szókot, és talám olly után, a kinek semmi hitele nincsen.

De ámbár azt mondotta legyen a jó bitondi püspök, a mit kegyelmed előhoz, azokban a szókban én semmi termérdekséget és hamisságot nem látok; azoknál egyebet nem mondott volna sem szent Hieronymus, sem szent Ágoston, mivelhogy igaz dolog az és hitünk ágozatja, hogy az romai pápának a hit dolgában definitiva sententia-mondásra való hatalma vagyon, a melly sem szent Hieronymusnál, sem szent Ágostonnál nem volt, sőt még szent Gergelynél is, a mennyire privatus doctor volt és nem definált ex sede et authoritate apostolica, és így nem csuda, ha azt mondotta is a bitondi püspök, hogy a romai pápa ezer Hieronymusnál, Ágostonnál, Gergelynél többet ér az hit dolgaiban.

A mi az Platina némelly romai pápák életéről való irásit illeti, azok az imént előhozott propositiónak erősségét semmiben meg nem gyengítik. Mivel az romai pápáknak definitiva sententiára való hatalmok nem függ az ő jó vagy gonosz életektől, az ő nagy avagy kicsiny tudományoktól, hanem az ur istentől, a melly önnön maga adja azt a hatalmat mindennek, a ki arra a tisztre igazán választatik azoktól, a kiknek eféle választásra való hatalmok vagyon. Nem is bántott volna meg engemet kegyelmed semmiben is, ha szinte azokat az irásokat előhozta volna is, mert én az emberi gyarlóságnak mivoltát jól értem, melly miatt ha az Krisztus oskolájában is találkozott

lator, nem csuda ha a pápák között is találtatott valamelly feslett erkölcsű. Mindazonáltal az ő magányos személyének gonoszsága az istentől neki adatott hatalmát őbenne semmivé nem tette, a mint az Mojses székin ülő pharisaeusok feslett erkölcsük nem szabaditotta fel az községet attul az engedelmességtől, a mellyel tartoztanak nekik, a mint önnön maga üdvözítőnk erről tanubizonyságot teszen midőn azt mondja: *Super cathedram Moysi sederunt Scribae et Pharisaei. Omnia ergo quaecunque dixerint vobis, servate et facite, secundum opera eorum nolite facere* [1]).

Vajha, édes Nádasdi uram, a kegyelmed hitin való embereknek szemetét felrázogatná kegyelmed, bizonyára sok homlokkomorító, fülháborgató, gyomorémelétő és irtóztató, hitván gazságok és ocsmányságok ütköznének a kegyelmed szemében, talám nagy keserves szívvel kényszeríttetnék felkiáltani Lutherrel: *Mundus ex hac doctrina (scilicet Lutherana, quam Lutherus de Iustificatione, de bonis operibus tradidit) quotidie redditur deterior. Iam homines singuli septenis diabolis obsidentur, cum antea unico saltem diabolo obsessi fuissent. Diabolus iam catervatim in homines ingreditur, ut nunc in tam splendida Evangelii luce sint avariores, callidiores, iniustiores, crudeliores, proterviores, multo denique deteriores quam prius in Papatu fuerant* [2]). Talám azt is mondaná kegyelmed egy fő lutheránus doctorral: *Ut totus Mundus agnoscat eos (scilicet Lutheranos) non esse papistas, nec bonis operibus quidquam fidere illorum etiam operum nullum exercent* [3]). Végezetre netalámtán más lutheránus doctor panaszának is helyt adna kegyelmed, melly illyen szókban foglaltatik: *Cum nobis Lutheranis hoc tempore ita agitur, ut siquis videre velit ingentem turbam nebulonum, hominum turbulentorum, fallacium, impostorum, foeneratorum, civitatem aliquam adeat, in qua Evangelium pure (idest L therane) praedicatur, catervatim tales ibi reperies. Nam meridiana luce clarius est, quod hominum effrenatorum et indomitorum, apud quos omnis virtus et honestas penitus exstincta est, et apud quos pro peccato nihil reputatur, nusquam plures nequidem apud Ethnicos, Turcas, alios infideles, quam apud Evangelicos, apud quos omnia diaboli frena laxata sunt, reperiantur* [1]). Vannak tehát a lutheránusok között is gonosz élető emberek, a kik annyibul különböznek az igaz anyaszentegyháznak megholt tagjaitól, tudniillik a feslett erkölcsű catholicusoktól, hogy ezek hiteknek tanítása ellen és lelkek esméreti ellen keverődnek a cégéres vétkek büdös pocsolyájában, ők penig vallásokból vevén alkalmatosságot, mennek hanyatt homlok minden istentelenségre. És hogy ha valaki a kegyelmetek vallásán valók közzül igyekezik is magát a büntől megtartóztatni, és a tökélletességnek szoros utján járni, azt nem vallásának parancsolatjából cselekszi, hanem csupán csak a természet szerént való okosságnak és jóra való hajlandóságnak indulatjábul, a mint a törökök között és pogányok között is találtatnak.

Hogy penig ezt ne láttassam csak mondani, rövideden megbizonyitom a kegyelmetek vallásának ágozatibul. Nem tagadja kegyelmed, s nem is tagadhatja, hogy nem utolsó ágazatja a kegyelmetek vallásának az, hogy senki az Istennek parancsolatit be nem töltheti, a mint nyilván tanítja az augustai confessio [2]) a hol igy szól: *Sed quia tanta est infirmitas humanae naturae, ut nemo legi satis facere possit, necesse est docere homines non solum quod legi obediendum sit, sed etiam quomodo placeat haec obedientia, ne conscientiae incidant in desperationem, cum intelligant se non satisfacere legi.* Ugyanazont tanít Apologia Confessionis Augustanae, midőn az catholicusok felől igy szól: *Praedicant se legem implere, cum haec gloria proprie debeatur Christo* [3]). És ugyan ott: *In hac vita non possumus legi satis facere.* Sőt

[1]) Matthaei 23.
[2]) Luth. in Postilla domest. Jenae. Concione 2. primae Dominicae Adventus
[3]) Jacobus Andreae Concio. 4. ad cap. 11. Lucae.

[1]) Andreas Musculus Dominica 1. Adven.
[2]) Confessio August. a. 6.
[3]) Apolog. Conf. August. titulo de Dilect. et impletione legis.

önnön maga Luther azt tanítja, hogy nem is szükséges az isten parancsolatit megtartani, midőn igy szól: *Legis opera sunt post Christum, sicut divitiae, honor, potestas, iustitia civilis, aut quaecunque alia res temporalis, quas si habeas, non ideo melior es coram Deo; si careas, non ideo peior: esses autem pessimus, si eas necessarias assereres, quo Deo placeres* [1]. És továbbá ugyanazon helyen: *Parum Christus nobis contulisset, si sola peccata legis ceremonialis destruxisset. At quando etiam peccata Decalogi destruxit, iam a fortiori planum est, et ceremonialia destructa esse, et liberas omnes leges factas.* Ugyanezen szép tudományt tanították nyilván a saxoniai, wirtembergiai, és az Palatinatusban való neoburgumi lutheránusok [2].

Ezen kivűl az is ágazatja a kegyelmetek vallásának, hogy az jó cselekedetek nem érdemlik az örökké való boldogságot, a mint nyilván megengedi kegyelmed is, és ehez képest én sem fáradok a kegyelmed vallásán való doctorok mondásinak előszámlálásában.

Viszont, ezt is jól tudom, hogy ki nem rekeszti kegyelmed vallásának ágazati közzül hogy egyedül csak a hit teszi igazzá és üdvözíti az embert. Mivel ezt az cikkelyt igen erősen állatja Luther, sőt a nagy buzgóság miatt, melylyet ezen cikkelynek erősitésekort érzett magában, ugyan ki is láttatik lépni a keresztény csendességnek határiból, mert azt meri mondani: *Esto peccator et pecca fortiter, sed fortius fide et gaude in Christo, sufficit quod agnovimus agnum, qui tollit peccata mundi, ab hoc non avellet nos peccatum, etiamsi Millies, Millies, uno die fornicemur aut occidamus* [3]. Viszont igy szól: *Nos ita dicimus, quod veri et germani Sancti debent esse fortibus et atrocibus peccatis obnoxii, ac tales etiam manere, quos non pudeat orare: Dimitte nobis debita nostra.* [4]

Továbbá azt is nyilván tanította Luther, hogy az embernek semminemő cselekedetiben szabad akaratja nincsen, illyen szókkal: *Erga Deum, vel in rebus quae ad salutem pertinent, vel damnationem, non habet (homo) liberum arbitrium, sed captivus, subiectus et servus est voluntatis Dei, vel voluntatis Satanae* [1].

Annak felette nyilván tanítja Luther és az őtet követő doctorok, hogy az embernek mindennemő cselekedeti halálos és kárhozatot érdemlő vétkek. Igy szól Luther: *Opus bonum optime factum veniale peccatum est, secundum misericordiam Dei, sed mortale peccatum secundum iudicium Dei* [2]. És: *iustus in omni opere bono peccat* [3].

És hogy felette hosszan ne nyujtsam az irást az Luther szép tanításának előszámlálásával, ez egygyel fejezem be, mellyben azt tanítja, hogy a melly ember megkeresztelkedett, semminemő vétek által el nem kárhozhatik, hanemha nem akarna hinni. *Vides (inquit) quam dives sit baptisatus, qui etiam volens non potest perdere salutem quantiscunque peccatis, nisi nolit credere: nulla enim peccata possunt eum damnare, nisi incredulitas sola* [4].

Ezek igy levén, szálljon már szivében kegyelmed, és gondolja meg istenesen, ha nem vehet-e minden lutheranus nagy alkalmatlanságot mindennemő bűnre, elmélkedvén az kegyelmetek vallásának ágazatiról. És a gonoszra vágyódó testi gyarlóságtul ösztönöztetvén, nem okoskodhatik-e magában illyen formán: Miért kellessék énnékem az isten törvényének betöltésében fáradoznom, ha teljességesen lehetetlen annak betöltése? Miért kellessék testemnek vágyódása ellen való tusakodással az jóságos cselekedeteknek, az Krisztus és az ő szentei élete követésének kemény utját nyomnom, ha az jóságos cselekedeteknek isten előtt semmi érdeme nincsen, és ha nem szükségesek üdvösségemre? Nem is mondhatom penig azt, hogy szükségesek legyenek, úgy mint gyümölcse és jele hitemnek. Mivel az jó fa, a minemő a hit, nem hoz

[1]) Luther in cap. 2. ad Galatas.
[2]) In Papatu Acatholico Heilbrunneri; art. 3. fol. 72.
[3]) Tom. 1. Epist. ad Philip. Jenae Editore Aurifabro.
[4]) Comment. in cap. 17. Joan. tomo 4. Germ. Wittembergensi.

[1]) Tom. 2. Wittemb. edito An. 1546. fol. 469. col. 1.
[2]) In Assertio. Art a Leone X. damnator. a. 32.
[3]) In resolu. contra Eckinno.
[4]) In libro de captivitate Babylonica, tit. de Baptismo.

rosz gyümölcsöt, a mincmők a jó cselekedetek, mellyek vallásom szerént mind halálos vétkek. És az ur isten nem kivánhatja azt tőlem hogy halálos és kárhozatot érdemlő vétkekkel mutassam meg hitemnek igazságát. Miért kellessék énnekem inkább imádkoznom, hogy sem káromkodnom, alamizsnálkodnom inkább hogy sem lopnom, bőjtölnöm inkább hogy sem tobzódnom, tisztán élnem inkább hogy sem fajtalankodnom etc, hogyha semmi szabadságom nincsen sem egyféle, sem másféle cselekedetimre. Sőt hogyha mindennemő cselekedetem a mellyet jónak tartok is, halálos vétek. És hogyha semminemő vétek el nem kárhoztathat az egy hitetlenség kövül, miért ne kellessék testemnek mindennemő istentelenségre teljes szabadságot adnom.

Nem okoskodhatik bezzeg illyen formán a catholicus, hogyha tudja, hogy az igaz anyaszentegyháznak tanítása szerént, és a szentirás szerént az istennek nem csak parancsolatit, de még tanácsit is, az Krisztus érdemével nyert, istennek szegétő malasztjával, minden ember betöltheti, parancsolatit penig tartozik is betölteni. Hogy az jó cselekedetek szükségesek az üdvösségre, és érdemesek is az isten előtt, a mint nyilván tanít szent Pál: *Omnes nos manifestari oportet, ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum* [1]). És idvezítőnk: *Omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filii Dei, et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae, qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii* [2]). Ha megvizsgálja, hogy az anyaszentegyházban sok szép rendelések és parancsolatok vadnak az isten törvénye ellen vágyódó vad természetünknek megszeliditésére rendeltetve, hanem inkább magában szállván, és az előtte való sok jó példákat szemlélvén, istennek szegétő malasztjával, a melylyel mindeneket megcselekedhetik, mint egy erős vitéz férfiu szívvel kezd a pályafutáshoz az istentől tőle kévánt jószágos cselekedetekkel, jól tudván azt, hogy igen könnyen futhat az az isten parancsolatinak utján, kinek szivét az istennek szegétő malasztja megtágítja. A mint magárul mondja szent Dávid: *Viam mandatorum tuorum cucurri cum dilatasti cor meum* [1]).

Ebben a cikkelyben elvégezett szándékkal akartam valamennyire megállapodni, mivel jól tudtam s tudom is, hogy az kegyelmetek emberi mind szavokkal, s mind irásokkal, csak a romai pápáknak és némelly egyházi embereknek feslett erkölcsének előszámlálásával (mellyet sokszor hamis költésekkel is toldanak) idegenítik az együgyű községet az igaz romai catholica hittül: hasonlók levén a legyekhez, a mellyek a szép és fris testre reá sem szállanak, de ha abban valami kis fakadékocskát, avagy genyedtségecskét látnak, unalmasan azt kerülik, és holtig mind azt szivogatják. Az, a ki az igaz historicusokban talált valamelly gonosz élető romai pápát, ugyanazon historicusokban csak szent Gergely pápa idejéig ugymint az első hat száz esztendőben, találhatott volna többet ötven pápánál, a kik mind az istennek megdicsőült szentei közé számláltattanak, ezek közül penig többen felénél véreknek kiontásával bizonyították meg az ő istenekhez való szereteteket; de ezekre az kegyelmetek emberi csak nem is tekintenek, noha az ő vallások szerént az első hatszáz esztendőben még tisztán megtartotta volt az anyaszentegyháznak igaz tudományát. De ha valamellyekben valami mocskot találnak, azt nagy örvendetesen olvassák, predikálják, öregbítik, a magok szemében való gerendáról ingyen nem is emlékezvén.

Továbbá a mi az Bellarminus Tertullianusról való itéletit illeti, azt nem találom benne, a mit kegyelmed citál, illyen szókkal: (Tertullianust Bellarminus Haeresiarchának mondja), sem abban a helyben a mellyet kegyelmed előhoz, ugymint Tomo 2. c. 5. de sanctorum beatitudine; mivel ő ezt a controversiát nem az második tomusában, hanem az

[1]) 2. ad Cor. 5. V. 10.
[2]) Joan. 5. V. 28.

[1]) Psal. 118.

elsőben tractálja, az hetedik és utolsó Generalis Controversiában [1], a hol illyen kérdést támasztván (*sintne piorum hominum spiritus qui et corpore soluti sunt, et nulla purgatione egent, iam ad fruendam beatitudinem, quae in clara Dei visione sita est, admissi*) legelsőben is Tertullianust hozza elöl a több eretnekek közzül, a mellyek nyilván tagadták a testekkel boldogúl meguyolt lelkeknek boldogságát, melly az isten szinének látásában áll, melly tudomány, mivel nyilván való eretnekség (noha Luther Márton is tanította), semmit sem vétkezett Bellarminus, ha eretneknek mondotta Tertullianust, sőt ha Haeresiarchának mondotta volna is, nem vétett volna benne, mivel ő, minekutána az Montanus balgatag eretnekségének oltalmazásáért Zephyrinus pápátul excommunicáltatott volna, az Cataphryga nevő eretnekektől elszakasztván magát, Haeresiarchává lett, és az őtet követők Tertullianistáknak neveztettenek [2].

Origenes is, noha nagy mélységes bölcseséggel birván, az anyaszentegyházban sok ideig tündöklött szép tanitásával, sok eretnekeket térített meg az igaz hitre, sok inséget és nyomoruságot szenvedett az Deciustól kezdetett üldözésben, mindazonáltal, mivel megtagadván hitit külsőképen az bálványoknak adott tiszteletet, az ő irásit sok eretnekségekkel mocskolta meg, mellyek miatt sokan szakadtanak el az igaz anyaszentegyháztól, mellyek origenistáknak neveztettenek: sőt Rutaknak is hivattattanak, azért hogy az Gnosticusok undokságiban keverőztenek [3]. Azért talám nem vétett volna benne Maldonatus, ha minden eretnekségnek gyökerének mondotta volna is Origenest, a mint kegyelmed mondja felőle, illyenképen: (Origenest Maldonatus minden eretnekségeknek gyökerének nevezi) noha az egész nagy hosszu caputban in caput primum Ioannis sohul azt nem mondja, hanem száma nélkül előhozza magyarázatját, az több orthodoxus doctorok magyarázati között, és javallja. És csak azt mondja felőle előhozván ezeknek a szóknak magyarázatiban (*verbum erat apud Deum*): *quem ut caute legat, lectorem moneo* [1]. Másutt penig azt mondja felőle: *Arianis nimium hoc loco favit Origines, attentum lectorem volo* [2]. Viszont azt irja felőle: *In quo errore Origenes in commentariis ad hunc locum manifeste deprehenditur. Nam quasi Arianorum et Eunomianorum pater aperte dicit et praepositionem, per, nunquam principem rei quae sit autorem, sed ministrum significare* [3]. A melly szókból nyilván következik, hogy az istennek fia, a mellyről azt mondja szent János [4]: Omnia per ipsum facta sunt, nem fő alkotója a teremtett állatoknak, hanem csak eszköze az atyjának, és következendőképen nem egyenlő hatalmú az atyjával, hanem kisebb az atyjánál, a melly tudományt ha kegyelmed igaznak hágy, úgy veheti gonosz néven Maldonatustól, hogy illyen formán szólott Origenesrül.

Szent Cyprianust semmiképen nem mondja új keresztyénnek Bellarminus, a kegyelmedtől való hozott helyen, a mint kegyelmed mondja illyen szókkal: Az Cyprianust, midőn az eretnekektől kereszteltetett gyermekeket visszakeresztelni tanitotta, Bellarminus új keresztyénnek mondja [5]; nem is mondhatta, mert másban áll az új keresztyének tévelygése, s másban a szent Cyprianus vélekedése. Szent Cyprianus követvén az őelőtte való carthagobeli püspököt Agrippinust, azt tanította, hogy az eretnekektől kereszteltteket ujonnan kell keresztelni, mivel azt vélte, hogy az keresztségnek igaz voltára szükséges, hogy az a kitől szolgáltatik a keresztség, igaz hitű és tekéletes életű személy légyen, melly vélekedés miatt, a mint a felül megnevezett helyen nyilván irja Bellarminus, soha szent Cyprianus el nem szakadott az igaz anyaszentegyháznak egyességétől, eretnekeknek sem tartotta a több catholicusokat, a kik ellenkező

[1] Bellarmin. Tomo 1. controver. general. 7. 1. l. c. 1.
[2] Baronius in anno Christi 215.
[3] Baronius in anno Christi 256.

[1] Maldonatus in cap. 1. Joan. pag. 446. circa initium.
[2] Pag. 449.
[3] Pag. 452.
[4] Joan. 1.
[5] Tomo. 3. libr. 1. de Sacra. cap. 26.

vélekedésben voltanak, söt nyilván megjelentette, hogy senkit arra nem kötelez, hogy az ő vélekedését kövesse [1]), és azokáért azoktúl keresztelt személyeket nem keresztelte ujonnan, söt némelly scriptorok vélekedése szerént [2]) azon vélekedést le is tött Cyprianus szent István pápa authoritásábúl indittatván az ő vélekedését követő Africanus püspökkel együtt, és egész mártiromságának idejéig mindenkor megmaradott az igaz anyaszentegyházzal, és annak fő pásztorával való egyességben. Nem volt tehát szent Cyprianus új keresztyén, mivel az új keresztyének leginkább azért keresztelik újonan az más vallásokon való emberektől kereszteltеket, hogy az keresztségnek igaz voltára azt kivánják, hogy az keresztelendő személy olly üdőben legyen, a mellyben taníttathassék a hit dolgaiban, hihessen és vallást tehessen hitirül. Annakokáért méltán mondhatni azt szent Cyprianusról és Agrippinusról, öszve vetvén őket a Donatistákkal: *Rebaptisare haereticos, quod illi fecisse dicuntur, tunc fuit humani erroris: rebaptisare autem catholicos, quod adhuc isti faciunt, semper est diabolicae praesumptionis* [3]).

Michael Medinát nem kaphattam közel, és azokért nem láthattam mit mond az kegyelmedtől előhozott helyen, de azt reméllem, hogy az ő irásiban sem találnék egyebet, hanem némelly olly controversiákról való vélekedéseket, a mellyek felől még semmi bizonyos determinatio nem adatott volt az anyaszentegyháztúl, és így, ha szentén annak utána valamelly pater vélekedése condemnáltatott is az anyaszentegyháztól, nem lött eretnekké azzal a szent atya is, mivel az mondatik eretneknek, *qui cum pertinacia tuetur errorem*, melly dolgot nem cselekedtenek a szent atyák az anyaszentegyház determinatioja után.

Ezekből bővön kitetszik hogy az catholikus doctorok semminemő illetlen szóval nem illették a szent atyákat, a melly szó azon szent atyáknak gyalázatjokra avagy kissebbségekre háromlott volna. De Luther sem száját sem pennáját nem kémélte a szent atyákat megvető és gyalázással illető szóktul, a mint bővön megmutattam irásomnak elein. Az mi az Luther Márton asztal felett való becsületes tréfáit illeti, mellyekről kegyelmed igy szól: (a mit az Colloq. mensal. allegáltatott ellene, az soha Luther Márton irása nem volt, hanem halála után sokaktúl irattatott, kiben vagyon-e igazság vagy sem, azt ember nem tudhatja) tudom hogy igen volna érette kegyelmetek, hogy ne számláltatnék mondási közzé; de igen késen költ kegyelmed annak végbenvitelére, azért ha végben nem viheti is kegyelmed (mivel már sok esztendőtűl fogvást acceptáltatott a kegyelmed emberitül is, és azokáért praescribált) ne búsuljon semmit is rajta, hiszem a mint kegyelmed mondja, nem kell efféle dolgokat hit dolgára alkalmaztatni, melly opinioban annál inkább még erősödnék kegyelmed, ha maga olvasná az ő asztal felett való tréfáit: mivel olly mosdatlan, istállóban való, bokorszökő, hitván kajtor csőcselék szájában való tréfák, hogy minden szemérmetességszerető böcsületes személyeknek méltán felemelétené gyomrát: mellyeket ha szintén halála után irtak is mások, mivel olylyak irták, a kik őtet követték, böcsülték és profétának tartották, nem vélhetjük azt, hogy hamissan irták, mivel nem igyekeztek gyalázatjára, hanem böcsületire. Jóllehet Philippus Melanchton Luthernek halála után ujonan kiadván könyveit, alkalmasint megtisztogatta a sok éktelen és nem nyomtatást illető szóktul, innét következett a Luther tomusinak citatiójában a sok zűrzavar, mert ki több s ki kevesebb tomusban nyomtatta irásit. Vajha felnyitná kegyelmed szemeit, nemcsak in Colloquiis mensalibus, de más irásiban is sok efféle mosdatlanságot találna kegyelmed, a mellyekből igen könnyen eszében vehetné, hogy mivel a szent lélek ollyan nagy dologban, a minemő az anyaszentegyháznak reformatiója, a mellyre hivattatottnak mondotta magát Luther, illy

[1]) In Epist. Synodica ad Inbaianum Eppum, quae est in ordine 73.

[2]) Hieronymus in Dialogo contra Luciferianos. Aug. in Epist. 48. ad Vincentium.

[3]) In libro de unico baptismo cap. 13.

mocskos edényt nem választ, Luther az ur istentül nem küldetett, mert más jelének és különb credentionalisának kellett volna lenni, a mellyel elhitethette volna velünk, hogy az anyaszentegyháznak reformatiójára küldetett az istentül.

Végezetre hogyha kegyelmed feltett propositióját nem bizonyíthatja meg az anyaszentegyháztól approbáltatott doctorok irásival (a mint maga mondja illyen szókkal: de hogy olly irásokat küldjek, a mellyeket a pápa és az anyaszentegyház approbáltak, arra magamat nem kötelezhetem, mivel magamról tudom, hogy senki a maga ellen való dologra próbát nem ád) semmit sem bizonyít kegyelmed ellenünk, nem is erősítheti azzal igyét kegyelmed, hogy senki maga ellen tanubizonyságot nem ad, mert ha szintén az úgy vagyon is, mindazonáltal, hogyha, a kiről nyilván tudjuk: *quod verum est testimonium eius*, magárul tanubizonyságot teszen, tartozunk hinni neki. És igy az anyaszentegyház, a melly a kegyelmetek vallása szerént is az első öt vagy hat száz esztendőben igaz volt, és olly, a kinek tanitását tartoztanak követni az emberek, ha tanubizonyságot ád magárúl, tartozik kegyelmed hinni neki, s mi is tartozunk. Más az, hogy ha a mostani anyaszentegyház a hit dolgaiban eltévelyedett, és meghasonlott az régi anyaszentegyháztól, tehát az mostani ellen tanubizonyságot adhat a régi, és így kegyelmed ha valamit bizonyíthat, az mostani ellen a régiből bizonyíthat, és ha abból nem bizonyíthat, nem lehet helyes az kegyelmed bizonyitása. Mert ha kegyelmed akarja megmutatni hitinek régiségét azokban az articulusokban, a mellyekben mitülönk különböz kegyelmetek, az anyaszentegyháztul megvetett .haeresiarchák irásibúl, azt könynyen megcselekedheti kegyelmed, de minemü böcsületire lészen a kegyelmed vallásának, kegyelmed itiletire hagyom. Hogy penig kegyelmed sok foglalatossági között azzal meg ne terhelje magát, im én rövideden megmutatom a kegyelmed vallásának régiségét.

I. Krisztus urunkról azt tanítják Lutherrel a kegyelmetek vallásán való doctorok [1], hogy az istenségnek kiváltképen való tulajdonsági, kiváltképen az omnipraesentia, azaz, a mindenütt való jelenlétel, valóságossan tulajdoníttatik az ő emberi természetinek és tesztének, és hogy az *unio hypostatica inter naturam humanam et personalitatem verbi*, azaz, az emberi természetnek az isteni személylyel való egyben szerkeztetése, nem egyéb az istenség tulajdonságinak az emberi természettel való valóságos egygyé válásánál. Az honnan következik, hogy valahol vagyon az istensége Krisztusnak, ott vagyon az embersége is, és következendőképen, hogy embersége szerént is mindeneket betölt az Krisztus: a mint nyilván tanít Luther: *Credimus quod Iesus Christus sit iuxta humanitatem super omnes creaturas collocatus, et omnia impleat*, (és oda alább). *Et habeat omnia in sua manu, et sit ubivis praesens* [2]. Melly tudományában minemő régi követői legyenek Luthernek, ha én mondanám, talán nem hinné kegyelmed, azért halljuk meg ezen dolog felől az drezdai gyülekezetet, a mellyben az egész saxoniai superintendensek és az lipsiai és wittembergai academiáknak doctori egyben voltanak gyülve 1571. esztendőben, mellyek közönséges értelemből ezt irták: *Quod praecipuum fidei nostrae et ecclesiae caput est, videlicet articulus de duabus naturis in Christo, id commentitia idiomatum reali et physica in ipsis naturis communicatione depravari horribiliter, atque e contrario haereses iam olim damnatas, Marcionitarum, Valentinianorum, Manichaeorum, Samosatensium, Sabbellianorum, Arianorum, Nestorianorum, Eutychianorum, et Monotelitarum reduci, atque innovari satis evidenter demonstratum est.* És kiváltképen az ubiquitásról ugyanazon doctorok igy irtanak azon gyülekezetben: *Commentitia illa ubiquitas horrendum in modum corrum-*

---

[1] Lutheri tom. 2. fol. 112. in Sermone de Sacramento Coenae Domini. Joannes Brentius in Apologia pro Confess. Wittemb. in tractatu de Coena Domini.

[2] In Sermone de Sacramento Coenae Domini tom. 2. fol. 112.

pel omnes pene articulos fidei de Christo, ac discrimen divinae et humanae naturae in Christo inprimis delet, atque evertit.

De nem tartott sokáig ez az közönséges tudomány, mivel kilenc esztendő után ugymint 1580. az Wittembergábúl és Lipsiából és egyéb környül való helyekből, viszont más concordia költ ki, a mellyben a közönségesen megvetett és kárhoztatott ubiquitast bevették, nyilván tanítván azon Concordia könyvben pag. 731. [1], hogy az Krisztus nem csak istentensége szerént, de embersége szerént is mindeneket betölt. *Revera omnia implet, et ubique non tantum ut Deus, verum etiam ut homo praesens dominatur a mari usque ad mare.*

Ezeknek penig az drezdai gyülekezettül előszámlált tévelygéseknek első koholói és kovácslói az igaz anyaszentegyháztól mind az első ötszáz esztendő alatt vettettenek átok alá, az egy Ioannes Philoponus Grammaticuson kövül, a melly 535. esztendőben támasztotta az monoteliták eretnekségét [2]. De lássuk meg röviden ha az Luther vallásának más cikkelyiben is találtattanak-e illyen nevezetes fő patronusi.

Anno Christi 60. Simon Magus, a kit méltán mondanak minden eretnekségeknek kútfejének némelly szent atyák, azt tanította, hogy az jó cselekedetek semmit sem használnak az idvességre, és hogy az szabad akaratnak semmi ereje nincsen [3]. Cerdon és Marcion a szent János látását megvetették Anno Christi 146. [4]. Az montanisták anno Christi 173. az poenitentiatartásnak szentségét és az gyónást erősen ostromlották. Az novatianusok penig a bérmálást Anno Christi 254. [5]. Az eustathianusok, kiknek fejek Eustathus volt szent Sylvester pápa idejében A. 319. az szent martyromok emlékezetire épitett templomokot és az anyaszentegyháztul rendelt böjtöket megvetették [1]. Az Iovianus Anno Christi 382. az egyházi személyeknek nőtelenségét, az szerzetes emberektől ugymint barátoktól és apácáktól istennek tött fogadásokot semminek tartotta és csufolta, és igy oka volt, hogy sok barát és apáca megvetvén szerzetes állapatjokot, az nem igaz házasságnak szines leple alatt, az tisztátalan fajtalanságnak förtőjében keverték magokot. Azon Iovianus ellen igen szépen irt szent Hieronymus. Ezután Faustus Manichaeus a negyvennapi böjtöt és a tisztaságról tött fogadást kárhoztatta [2]. Nestorius a régieknek bölcseséggel megtölt szép irásit semminek tartván, a maga itiletit mindeneknél feljebb valónak tartotta. Melly dologban igazán követve Nestoriust Luther; midőn, a mint ez irásnak elein megmutattam, a szent atyákat semminek tartotta, és midőn azzal dicsekedik az angliai királyhoz irt könyvében, hogy ő egy cseppet sem gondol azzal, ha ezer Ágoston, ezer Cyprianus legyen is ellene, mivel az ő nagy mély bölcseségéből származott tudományát nem csak az emberek itiletitől, hanem még az angyalokétól is mentté akarta tenni. *Non solum extra aleam positam esse volo eam omnis humani iudicii, sed ut et apostolus ait: omnium angelorum.* Az armenianusok azt tanitották, hogy a szent sakramentomokban semminemő isten malasztját szerző erő nincsen. Az iconoclasták a szent keresztnek és az megdücsőült szentek képeinek megenyhítetetlen ellenségi voltanak és rontói, azoknak penig, a kik azon képeket böcsületben tartották és tiszteletben, kegyetlen öldöklői [3]. Melly eretnekségnek első kezdője volt egy Serentapicus laodicaeai fő zsidó, az keresztény névnek halálos ellensége. Fő tutora penig és patronusa ezen istentelenségnek Leo Isaurus császár volt, és őutána a fia Constantinus Copronymus.

De felette igen meghosszabbodnék a scriptum, hogyha mind előszámlálnám azokat, az

[1] Bellarm. Tom. 1. libr. 3. de Incarnatio. c. 1.
[2] Baronius ad annum Christi 535.
[3] Clemens libr. 3. recognotio. et Irenaeus libr. 1. cap. 20.
[4] Tertull. de praescript. c. 51.
[5] Baronius ad annum 173. et 254.

[1] Baronius ad annum 319. ex Socrate l. 2. c. 33. Sozomeno l. 2. c. 13. Nicephoro l. 9. c. 16.
[2] August. de peccatorum meritis et remissione l. 1. c. 9.
[3] Baronius ad an. 723 et sequ.

kik kegyelmetekkel az hit dolgában egyet értettenek, azért ezekkel megelégszem; ha ki többet akar látni, olvassa szent Ágostont, Irenaeust, Epiphaniust és egyebeket, mellyeket híven egyben szedett Cardinalis Baronius, in Annalibus Ecclesiasticis. Azért elhagyván szánt szándékkal sokakat, el nem hallgathatom mit vettem eszemben ezeknek a számtalan tibolygásoknak előkeresésében, hogy t. i. ezeknek a sok hitván foltos hajócskáknak hajós mesteri ez világnak tengerében az eretnekségnek dagályos habjaitól veszedelmessen hányattatván, mind az romai anyaszentegyháznak és annak látható fejének erős kőszála ellen igazgatták kormányokat, aztot a sok undok káromkodásoknak,hazugságoknak,szitkoknak, rágalmazásoknak sürü golyóbisival lövöldözték, de végezetre nagy sebességgel hozzáütközvén, mind attul rontattanak el, és az hajós mesteri az őket követőkkel együtt az tengernek mélységében merültenek.

Mivelhogy penig az kegyelmed vallása, a mint kegyelmed maga is jól láthatta, jobbára mind a régi tévelygések koholói tanitásibul áll, kegyelmed nehéz neven nem veheti ha azt mondom, hogy a kegyelmed vallásának hajócskája az régi hajócskák tördelékiből raggattatott Luther Márton által. És igy a kegyelmed hiti, régi is ha a tördelékekre nézünk, uj is ha az ujonan öszveszedegetésére és szegezgetésére figyelmezünk. Lássa azért kegyelmed, édes Nádasdi uram, és isten szine előtt letévén minden passiót, fontolja meg igen jól azzal a szép okossággal, a mellyel az ur isten kegyelmedet megáldotta, minemő hajóban evez kegyelmed, mert a mig az ember a part mellett evezget, könnyen kiszállhat, ha eszében vészi hajójának gyarlóságát, de ha az szelektől a derék tengerre ragadtatik és hajótörést szenved, készőn és heában gondolkodik osztán hajójának veszedelmes állapotjárul, és szabadulása alkalmatosságának elmulatásán készőn sopánkodik.

Hogy illy bővön feleltem kegyelmednek csak az paterek textusi eleiben tött levelére is, kegyelmedet kérem szeretettel, nehéz néven ne vegye, mivel kegyelmedhez való szeretettül viseltetvén, vettem alkalmatosságot a kegyelmed szavaiból némelly dolgoknak bővebb magyarázására, mellyeket talám kegyelmednek olly tökéletessen nem proponálnak a kegyelmed emberi. Már a textusok vizsgálásához járulok.

Mindeneknek elötte penig kévánom hogy kegyelmed némelly regulákat eszében vegyen, mellyekkel szükséges hogy éljen minden, a ki a paterek irásit hasznoson akarja olvasni.

Elsőben meg kell tekinteni, ha az a pater orthodoxus-e avagy nem, és ha valaha orthodoxus volt, azután penig az hit dolgaiban megbotlott, a mint Tertullianus és Origenes cselekedtenek, mikor irták legyen azt a könyvet a mellyet olvasunk, az eset előtt? avagy az eséskor, avagy eset után való irásokot senki nem követheti annyiban, a mennyében azok az irások a közönséges igazságtul eltávozván, hamisságot foglalnak magokban; sőt minden egyéb irásokat is, mivelhogy gyanossá tétettenek, igen szemessen és fontossan kell olvasni, mert gyakran az aranyas pohárban és az édes italokban méreg találtatik.

Másodszor azt is jól meg kell látni még az orthodoxus paterekben is, mi okból irták azt az irást mellyet olvasunk, mi végre, ki ellen, ha hitelt illető dologban-e avagy csak a jó erkölcsökre nézőben, ha úgy-e mint maga sententiáját,avagy csak mint másét előhozván. Ha ugyan eltekéllett szándékkal és mintegy feltett célja felől irtak-e avagy csak ex occasione, és e végre jól meg kell olvaszni az irásnak mind eleit utolját, mert ha csak egynehány szót szakasztunk ki valamelly irásbul, a mellyek ügyünket láttatnak állítani, elhagyván az többit, mellyből kitetszhetik a scriptornak akaratja és irásának igaz értelme, nem bánunk híven az paterek irásával.

Harmadszor azt is eszünkben kell vennünk, hogy gyakran a szent atyák, midőn némelly vétek ellen, avagy némelly eretnek cikkely ellen irtak, igen erőssen szoktanak írni, és sokat ugyan mint per exaggerationem, hogy mentől tovább távozhassanak el az vétektől és az eretnekségtől, követvén ebben azokot. a mellyek valamelly görbe fát akarván

megegyenesíteni, nem csak addig hajtják a másik félre az még egyenességére ér, hanem ugyan meggörbítik másfelé is. Igy cselekedett szent Chrysostomus [1]) irván az anomoeusok ellen (kik azt tanították, hogy ők az istent szintén úgy ismerik, és az ő állatját szintén úgy értik, mint önnön magokot, sőt hogy ők ugyan meg is fogják cognitione comprehensiva az istent) olly keményen semmiséti hamis tévelygéseket, hogy ugyan azt láttatik tartani, hogy még az angyalok sem látják az istent a mint magában vagyon, mert illyen szókkal él: [2]) *quamquam non ipsam meram videbant lucem, nec ipsam sinceram substantiam, sed quae videbant, condescensus erat ex indulgentia.* Melly szókkal nem akarja az angyalokat az istennek színe látásátul kirekeszteni, sem a megdücsőült szenteket, mert bizonyos dolog az, hogy látják az istent a mint magában vagyon facie ad faciem: hanem csak azt akarja mondani, hogy semminemő teremptett állat az istent meg nem foghatja cognitione comprehensiva, és úgy a mint önnön maga az ur isten magát látja és ismeri, tudniaillik véghetetlenül.

Hasonlóképpen láttatik cselekedni szent Ágoston is az pelagianusok ellen irván, kik mivel többet tulajdonítottanak az természet szerént való szabad akaratnak, hogy sem az isten szegétő malasztjának. Szent Ágoston is olly buzgósággal és olly szerényen erölködik irásiban az isten malasztjának az megigazulás dolgára való szükségének állatására, hogy az szabad akaratot mintegy meg láttatik sérteni, noha soha nem tagadta az szabad akaratot.

Negyedszer, azt is meg kell vizsgálni, mikor irták irásokot, mivel sokszor némelly dolgokot hasznosan állattak egy üdőben, mert akkor szükséges volt, más üdőben penig az környülálló dolgoknak változása miatt, hasznosan és üdvösségessen végeztenek, most az utánok való paterek az ő fő pásztorokkal és

[1]) In quinque homiliis contra Anomoeos quae habentur in Tom. 5

[2]) Homilia 3. contra Anom. ante medium.

így az utolsó üdőben, az előbbiek irási semmit sem praejudicálnak az utóbbiak végezésének. Mivel ha éltenek volna addig ők is, megváltoztatták volna vélekedéseket. De itt jól eszében vegye minden, hogy efféle változások nem az hit ágazatiban estenek, hanem olly dolgokban, a mellyek az anyaszentegyháznak jó gubernatióját illették.

Utolszor azt is illik tudni, hogy az menynyében az igaz romai anyaszentegyházban levő hívek a szent atyákon építenek az hitet és az szentirás magyarázásit illető dologban, nem néznek abban egy avagy két patert, egy avagy két helyen, mellyben csak ex occasione talált valamit mondani, hanem néznek az szent atyáknak egyenlő értelmére, a melly szerint tartoznak a szentirást magyarázni és érteni.

Ezeket az regulákat ha jól megfontolja kegyelmed, könnyen eszében veheti, ha valamikor némelly szent atyának irására akad kegyelmed, a maga vallásán való emberektől írt könyvekben, mennyit próbál és minemő ereje légyen s minemő nem. Ezeket elől bocsátván, már az textusokhoz járulok.

De libris canonicis.

Azokat az könyveket, mellyek a mi vulgata bibliánkban foglaltatnak, mind canonicusoknak tartja az anyaszentegyház, mivel azokat mind az canonicus könyvek közzé számlálta az tridentomi gyülekőzet [1]), melly gyülekezetben gyült paterek ugyanazon könyveknek számát vették Eugenius pápától az florentiai conciliumban. Eugenius penig vötte Gelasius pápátul az romai conciliumban. Gelasius vötte szent Ágostontól [2]). Szent Ágoston vötte az carthagobeli harmadik gyülekezettől. És abban az gyülekezetben öszvegyült paterek vötték ezt a könyveknek számát az első Innocentius pápátúl [3]), melly Anno Christi 402 ült szent Péter székiben. Több régi szent atyákat hozhatnék elő, ha hosszan akarnám nyujtani irá-

[1]) Concilium Triden. Sess. 4.

[2]) Libr. 2. de doctrina Christiana c. 8.

[3]) Epistola 3. ad Exuperium cap. 7.

somot, a kik kiváltképpen azokot az könyveket tartják canonicusoknak, a mellyeket Luther Márton maga authoritásával kihányt az canonból, mivel némelly helyeiben nyilván ellenkeztenek az ő vallásának cikkelyivel. De mivel feltett célom nem az, hogy minden kegyelmedtől előhozott cikkelyeket hosszan tractáljam, abban hagyom.

Ez ellen az canon ellen semmit sem erőssítenek azoknak az patereknek irási, a mellyek Innocentius pápa és szent Ágoston előtt irtanak, mivel még akkor nem voltanak mind öszveszedve az szentirás könyvei, s nem is volt determinálva teljességessen, melly könyvek legyenek igaz szentirás, s mellyek nem. Az Machabaeusok könyvei is nem csuda hogy nem találtatnak az zsidók canonjában, mivel a mikor Esdras a zsidók canonját öszveszedte, még akkor nem voltanak megírva az Machabaeusok könyvei, de annak utánna az anyaszentegyház az canonicus könyvek közé számlálta, a mint nyilván tanította szent Ágoston [1]: *Machabaeorum libros non iudaei, sed Ecclesia pro canonicis habet.* De kegyelmed sententiájának erősítésére az laodicena synodust citálja illyen szókkal:

Laodicen. synod. cap. 59. praescribit qui libri pro canonicis in Ecclesiis legi debeant.

Itt azt kérdem kegyelmedtől, ha ugyan valóságossan citálja-e kegyelmed az laodicena synodust, és olly erőssítésének tartja-e, a kin kegyelmed megnyugszik, avagy csak ollyan formán hozza elő kegyelmed, *ut valeat quantum valere potest.* Ha valóságossan bevészi kegyelmed az canonicus könyvekről való cikkelyben, tehát tartozik kegyelmed azok közzé számlálni a szent Pál zsidókhoz irt levelét, szent Judás apostol levelét, szent Jakab apostol levelét, a melly leveleket mind az canonicus könyvek közzé számlál az concilium a megnevezett canonban [2]. Hogyha peniglen maga nem tartja igaznak ennek az conciliumnak végezését, tehát a maga hitinek erőssítésére hamisságot citál, és így nem tudom miként erőssíthet kegyelmed hamissággal olly dolgot, a mellyet igaznak tart.

De ha szintén hamisnak tartaná is kegyelmed a megnevezett gyülekezetet (amint okosan gyanakodhatom ebben kegyelmed felől, mivel igen közönséges dolog az kegyelmed vallásán való embereknél mindent hamisítani a mi ellene vagyon) távul legyen az éntőlem, hogy azt a szent gyülekezetet hamisnak tartanám, noha nem volt concilium generale, hanem csak provinciale, és Phrygiában levő Laodicea nevő városban Ázsiának tartományábul való püspököktől tartatott Anno Christi 364. Liberius pápa idejének vége felé. Hogy peniglen abban az szent gyülekezetben az canonicus könyvek között nem számláltattanak némelly könyvek, mellyeket Luther Márton sem számlál, nem attul törtint, hogy az az gyülekezet megvetette és kirekesztette volna az canonbul, úgymint nem helyes authoritásu könyveket, hanem attul eszett, hogy az gyülekezet csak azokat az könyveket számlálta a canonban, a mellyek felől akkor semmi kételkedés nem volt, a mellyek felől penig valami kételkedés volt, azoknak determinatioját akkor magára nem vötte az concilium bizonyos okokért, hanem azután az harmadik carthagobéli gyülekezet egyig mind az canonicus könyvek közzé számlálta azokat az könyveket, a mellyek az mostani catholicus canonban találtatnak. És így attul az üdőtül fogva az egész anyaszentegyház (a melly mint más hit ágazatit illető dologban, úgy az igaz szentirás könyveinek kinyilatkoztatásában soha nem vétkezhetik, mivel az isten az ő szent lelke által mindenkor véle lévén, minden igazságra tanítja [1]), azokat az könyveket mindenkor megcsalathatatlan igazságos és bátorságos hitelű könyveknek tartotta. Melly dologban sokkal illendőbb az anyaszentegyházat követnünk, kit az ki nem hallgat, pogánynak és publicanusnak mondatik üdvözitőnktül [2]), hogysem Luther Mártont.

[1]) Libr. 17. de civitate Dei c. 36.
[2]) Concilium Laodicenum canone 59.

[1]) Matth. 28. v. 20.
[2]) Matth. 18. v. 18.

De tovább mégyen kegyelmed, és szent Hieronymussal bizonyítja, hogy Judith, Tobias és az Machabaeusok könyvei nem canonicusok.

Hieronym. in praefatione in Salem. Judith, Tobiae et Machabaeorum libros legit quidem ecclesia, sed eos in canonicas non recipit scripturas.

A mi a Judith könyvét illeti, arról azt tanította Hieronymus praefatione in Judith, hogy az nicaeum concilium az canonicus könyvek közzé számlálta. Az Tobias és az Machabaeusok könyvei felől igaz hogy ollyan vélekedésben volt, *quod non sint ad auctoritatem Ecclesiasticorum dogmatum confirmandam*: de ezt a vélekedést ő csak mint privatus doctor tartotta bizonyos okokért, mivel még akkor egy generale concilium sem végezett volt valami bizonyost felőle. Oka penig mind ezeknek az különb különb vélekedéseknek az canonicus könyvek számárul a volt, hogy az anyaszentegyháznak elején sok könyvek találtattanak fel, a mellyeket sokan szentirás gyanánt hirdettenek, és ehez képest igen szemessen szokták az akkorbéli doctorok megfontolni, ha ugyan igaz szentirás-e némelly könyv, avagy nem? sőt különböző értelmekben is voltanak felőlök. De ezeket a különböző vélekedéseket mind leszállította az anyaszentegyház, és így már nem szabad a canonban számlált könyveknek igazságárul kételkedni. Ebben azért a szent atyák az kegyelmed vallását nem próbálták, mert az kegyelmed vallása némelly könyveket az közönséges gyülekezet determinatiója után vetett ki a canonbul, melly dolgot egy szent atya sem cselekedett.

Scripturae authoritas non dependet ab Ecclesia.

Saluian. libro 3. de Prouid.

Humana omnia dicta, argumentis et testibus egent, Dei autem sermo ipse sibi testis est, quia necesse est quicquid incorrupta veritas loquitur, incorruptum sit testimonium veritatis.

Igazat mond abban Salvianus, mi sem tanítunk ennél egyebet, mert mi nem azért hiszünk a szentirásnak, hogy az anyaszentegyház mondja, hanem hogy az szentirás magában igaz, mert az istennek irott igéje, melly isten első és megcsalathatatlan igazság, és annak okáért hamisságot nem irathat az ő szenti által. És így a szentirásnak minden méltósága hitelessége önnön magátul az istentül vagyon. Az anyaszentegyháztól penig nem veszen egyebet a szentirás, a kinyilatkozásnál, mivel nem tudhatnánk bizonyosan mellyék légyen az igaz szentirás, ha azt az anyaszentegyház ki nem nyilatkoztatná; erről mondja szent Ágoston lib. 28. *contra Faustum cap. II. habetur in Tomo 6.: Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae authoritas moveret.* Melly dolgot hogy kegyelmed jobban megértsen, két rövid terminusban foglalom: *Aliud est motivum formale assensus fidei, quo credimus scripturae sacrae, aliud est motivum credibilitatis, impellens nos ad credendum hanc esse scripturam sacram. Prius motivum est ipsa primae et infallibilis veritatis Dei scilicet revelantis authoritas; posterius motivum habetur ab Ecclesia.* De mégis nagyobb világosságnak okáért egy paraszt példával élek. Midőn valaki valami szép drága gyémántot vásárol, és annak megesmerésének okáért egy hiteles és tekélletes igazságú fő jubilér tanácsával él, hogy bizonyossá tégye, ha igaz gyémánt-e a mellyet vásárol avagy nem? a midőn a jubilér által bizonyossá lött az gyémántnak jó voltáról, ád a gyémántért ezer vagy kétezer tallért, és azt magáévá tészi. Ettül már ha kérdené valaki, miért adott a gyémántért annyi pénzt? ha helyessen és okossan akarna felelni, azt felelné: mert az a fő és finum gyémánt magában annyit ér; de ha tovább kérdetnék honnét tudja hogy finum gyémánt legyen ez? azt felelné, mert az jubilér mondotta, a melly méltó hitelre, mivel főmester és tökélletes igazmondó ember. És így a gyémántnak az ő drága volta és jó volta nem függ a jubilér javallásátul, hanem az önnön maga természet szerént való mivoltátul, jóllehet a kinyilatkoztatása a jubilértül függ. Hasonlóképpen felel az catholicus is, ha kérdetik valakitől, mért hiszen az szentirásnak? mert azt feleli,

mivel az szentirás istennek irott igéje és hamisság benne nem találtathatik; de ha tovább kérdi valaki, honnan tudja hogy ez legyen az istennek irott igéje? azt feleli, mivel azt az igaz anyaszentegyház mondotta neki, a melly istennek igireti szerént hamisságot nem taníthat.

Irenaeus lib. 3. advers. haeres. cap. 11.
Columna et firmamentum Ecclesiae est Evangelium.

Irenaeus is igen igazat mond ebben, s mi is azt tanitjuk, mert az anyaszentegyház fundamentomának az evangeliomot tartjuk, a mellyen fundálja mindennemő végezését: a mint, ha az üdő engedné, és ezt a rövid irást illetné ez az próba, megmutathatnám igen könnyen. Ezek a doctorok sem szólanak ez aránt a kegyelmetek vallása mellett, mert kegyelmetek az anyaszentegyház authoritását megveti, mint ollyat, a melly a hit ágazatiban vétkezhetik. De ezek mindenkoron megfoghatatlan igazságúnak tartották, úgy mint az igazság oszlopát és fő támaszát [1].

De lectione scripturae sacrae etiam Laicis necessaria.

Chrysostom. hom. 3. de Lazaro.

Semper hortor, et hortari non desinam, ut non tantum hic attendatis iis, quae dicuntur, verum etiam cum domi fueritis, assidue divinarum scripturarum lectioni vacetis.

Idem hom. 29. in cap. 9. Genes.

Etiam domi divina Biblia in manus sumite.

Idem hom. 2. in Matt.

Hoc illud est, quod omnia quasi una peste corrumpit, quod lectiones scripturarum putatis ad solos monachos pertinere.

Idem hom. 9. in Epist. ad Coloss.

Audite, obsecro, saeculares homines, comparate vobis Biblia animae pharmaca, si nihil aliud vultis, vel novi Testamenti acquirite Apostolorum Acta, Evangelia.

Ezekre a szent Chrysostomusból elöhozott helyekre elsőbben azt felelem, hogy méltán dicsirhette a szentirás olvasását, mivel az önnön magában igen hasznos és dicsiretes dolog. De mivel az *ördögnek lator incselkedése* miatt sokaknak veszedelmére volt az szentirás olvasása, a mint kitetszik a sürü eretnekségekbül, a sok különbkülönbféle vallások közt való villongásokbul, mellyek mind a szentirásnak nem igaz értelméből támadtanak az igaz anyaszentegyház ellen, moderatiót tett a tridentomi gyülekezetben. *Cum comperimento manifestum sit, si sacra Biblia vulgari lingua passim sine discrimine permittantur, plus inde ob hominum temeritatem detrimenti, quam utilitatis oriri, hac in parte iudicio episcopi aut inquisitoris stetur, ut cum consilio parochi vel confessarii, bibliorum, a catholicis auctoribus versorum, lectionem in vulgari lingua eis concedere possint, quos intellexerint ex huiusmodi lectione non damnum, sed fidei atque pietatis argumentum capere posse, etc.* Ezt penig a szentirás olvasásában való moderatiót csak azért cselekedte az anyaszentegyház, hogy az emberek ne vegyenek magoknak okot az veszedelemre, követvén azokat, mellyekről szól szent Péter [1], kik a szent Pál irásit és az egyéb szentirásokat a magok veszedelmére vesztegették. Adta volna ist.n, hogy ebben az utolsó száz esztendőben, mellyben szakadott el Luther az anyaszentegyháztul, ne olvasta volna minden varga, minden takács a szentirást, avagy ha olvaszta, ne csigázta volna a maga oktalansága szerént a mint akarta, nem ágazott volna el annyéra a sok számtalan tévelygés, úgy hogy alég vehetni számban a sok különböző vallásokat, mellyek csak az Luther oskolájából származtanak is. Kegyelmed sem tagadhatja, hogyha olvasta az kegyelmed vallásán való embereknek irásit, hogy sok különbözés vagyon köztük a szentirás magyarázásában, és hogy csak amaz nyilván való négy szónak: *Hoc est corpus meum* [2] értelme miatt is sok szakadások estenek a Luther Márton tanitványi között. Azért kegyelmed itiletire hagyom, ha illyen nagy vesze-

---

[1] S. Paulus 1. ad Timoth. c. 3. v. 15.

[1] 2. Petr. 3.
[2] Matth. 26.

delmeknek eltávoztatásáért nem méltóbb-e a községnek az ó testamentombeli híveket követni, mellyek az istennek parancsolatja szerént [1]) mindennemű hit dolgát, jó erkölcsöket, és az isteni szolgálatra rendeltetett ceremoniákat néző dolgokban a papokhoz járultanak, és azoktul kérdezkedtenek az igazság felől, mert a mint Malachias próféta által [2]) mondotta az ur isten: *Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exercituum est.* Az szentirás penig, melly akkorban inkább csak az Mojzes törvényében állott, nem is tartatott az egyházi renden kivöl való embereknél, hanem az szövetségnek szekrényében, és csak hét esztendőben egyszer olvasztatott a papoktul az egész községnek [3]): még is mind elviselhették azt az alázatos engedelmességet a zsidók s nem zúgolódtak az isten ellen és az ő papjai ellen, hogy csak magoknak tulajdonítják a szentirás olvasását és magyarázását, a mint mostanában zúgolódnak az kegyelmetek vallásán való emberek az anyaszentegyház ellen, hogy nem engedi mindennek a szentirás olvasását, noha elég gyakran hirdetteti az isten igéjét az ő tanítói által.

Másodszor azt felelem, hogy szent Chrysostomus az előhozott helyeken *per concionatoriam exaggerationem* szólott, hogy az ő hallgatóit és legfőképen azokot, a kik hasznossan olvaszhatták a szentirást, az egyéb hivolkodó foglalatosságoktul, játékok szemlélésétől, pogányok rendetlen könyveinek olvasásátul elszoktassa.

Nem állatta tehát ebben szent Chrysostomus az kegyelmed vallásának ágazatját, mert soha nem tartotta, hogy az anyaszentegyház végezése ellen mindennek illik és szükség olvasni a szentirást, legfőképen hogy minden ember a maga agyaveleje szerént legyen annak magyarázója, a mint kegyelmetek cselekeszik.

[1]) Deut. 17. et Aggaei. 2.
[2]) Malach. 2.
[3]) Deut. 31. v. 10.

De perspicuitate scripturae sacrae.

Irenaeus libr. 2. cap. 46.

Universae scripturae, et propheticae et apostolicae in aperto sunt, et sine ambiguitate, similiter ab omnibus audiri possunt.

Idem cap. 47.

Habemus regulam ipsam veritatem, et in apertum positum a Deo testimonium.

Csudálkoztam mindenkor s meg nem szünhettem a csudálkozástul, miként találkozhatik csak egy is a szentirást olvasók közzül, a ki azt olly világosnak tartja, hogy akárkitől is könnyen megértethetik. Mivel, ha igazán meg akarja vallani, sok elrejtett dolgokat, csudálatos példákat, tettetes ellenkezéseket, sok dolgokat, jegyző szókat olvasott a szentirásban, mellyeket, bár ugyan alkalmas tudománynyal birt is, nem itilem, hogy magyarázó nélkül megértett volna. Mert nem tarthatom nagyobbnak a szentirás értelmének tudományában az istennek szine szerént való szent Dávid királynál, melly az isten törvényének és az szent irásnak vizsgálására kiváltképpen való erőt kéván istentől, midőn igy szól [1]): *Da mihi intellectum et scrutabor legem tuam*; viszont ugyanott: *Revela oculos meos, et considerabo mirabila de lege tua;* és *Faciem tuam illumina super servum tuum, et doce me iustificationes tuas.* Melly szókról elmélkedvén, szent Hieronymus [2]) igy szól: *Si tantus propheta tenebras ignorantiae confitetur, quam nos putas parvulos et pene lactantes inscitiae nocte circumdari?* Az Emausban menő két tanitványok úgy tetszik, hogy tanultanak volt annyit az Krisztus oskolájában, zsidóúl is tudtanak annyit, a mennyit tud egy predikátor, mindazonáltal nem értették a szentirást, hanem önnön maga üdvözitőnk magyarázta nekik [3]). Az Candaces szerecsen királyné asszony hatalmas komornikja is igaz szivből kereszte az igazságot az szentirás olvasásá-

[1]) Psalm. 118.
[2]) In Epistola ad Paulinum de institutione monachi.
[3]) Lucae ultimo.

ban, és a mint szent Hieronymus irja [1]: jámbor, ajetatos és alázatos ember volt, mindazonáltal tökélletessen megvallotta szent Filepnek, az ki azt kérdette tőle (*Putasne intelligis quae legis*) az ő tudatlanságát ezen szókkal: *Et quomodo possum, nisi aliquis ostenderit mihi* [2]. Vajki soktul kérdezhetnénk méltán az kegyelmed vallásán való embereknek még a nagyjátul és tudóssátul is: *Putasne intelligis quae legis?* de igen keveset találnánk még az tüzhelyen fonogató kofák közzül is, a ki azt felelné: *Et quomodo possum, nisi aliquis ostenderit mihi;* olly nyilván való és olly könnyű kegyelmeteknél az szentirásnak igaz értelme. Noha a mikor reá kél, ugyan magyarázatot keres kegyelmetek is.

A mi az Irenaeus mondásit illeti, azokból kegyelmed soha jó consequentiával ki nem hozhatja, hogy az szentirás értelme mindenek előtt nyilván vagyon, és mindenektől könnyen megfogathatik, mivel nem mondja, hogy *universae scripturae etc. sine ambiguitate intelligi possunt,* hanem csak azt mondja, hogy a szentirás magában nincsen rejtekben, hanem nyilván, és minden ember könnyen hozzá járulhat, mert nem egyebet tesznek ezek a szók: *in aperto sunt.* Az második helyben is csak azt mondja, hogy az az nyilván az emberek között forgó szentirás az igazságnak reguláján. Hogy penig ez légyen igaz értelme Irenaeus mondásinak, bizonyságom önnön maga libr. 2. cap. 47. a hol így szól: *Si ergo et in rebus creatis quaedam quidem eorum adiacent Deo, quaedam autem et in nostram venerunt scientiam, quid mali est, si et eorum quae in scripturis requiruntur, universis scripturis spiritualibus existentibus, quaedam quidem absoluamus secundum gratiam Dei, quaedam autem commendemus Deo et non solum in hoc saeculo, sed et in futuro, ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quae sunt a Deo.*

Innen nyilván kitetszik, hogy az kegyelmetek vallásának ágazatját soha sem állatta Irenaeus, mert az kegyelmetek patriarchája Luther Márton [1] azt tanítja, hogy az szentirás könnyü értelmű. *Oportet scriptura iudice hanc sententiam ferre, quod fieri non potest, nisi scripturae dederimus principem locum in omnibus quae tribuuntur patribus, hoc est ut sit ipsa per se certissima, facillima, apertissima, sui ipsius interpres, omnium omnia probans, iudicans et illuminans.* Irenaeus penig azt tanétja, hogy olly mélységes dolgok vannak a szentirásban, kiket csak az istenre kell hagyni, melly dolgot könnyen elhiszen minden, a ki olvassa az szentirásban Ezechiel profétálását, szent János látását, Salamon énekit és egyéb titkos értelmű könyveket. De menjünk tovább.

Interpraetatio scripturae ex ipsa scriptura petenda.

Clemens I. Episcopus Rom. in Iure Can. dist. 37. cap. relatum.

Sunt multa verba in scripturis divinis, quae possunt trahi ad eum sensum, quem sibi unusquisque sponte praesumpserit, sed non oportet, non enim sensum extrinsecus, alienum et extraneum debetis quaerere, et quoquo modo ipsum ex scripturarum authoritate confirmetis, sed ex ipsis scripturis sensum capere veritatis oportet.

August. Tom. 10. Serm. 49. de verbis Dom.

Circumsepsit veritate sua omnes sententias suas et libravit ut quisque inde aliquid praecidere voluerit, aut inducere male legendo vel interpretando, ille qui cor habet, quod praecisum est, iungat scripturae, et legat superiora et inferiora, et inveniet sensum, quem volebat ille male interpretari.

Nem tagadom hogy sokszor az egyik szentirás helye a másikat magyarázza, de nem mindenik, és azt sem minden ember tudhatja olly könnyen, mellyik légyen az a szentirás helye, a mellyel mást kellessék magyarázni, és így erre is tanító és magyarázó szükséges, s nem olly penig, a ki magával elhitetvén, hogy tudós, doctorrá tészi magát, hanem olly, a ki az ur istentül választatott

[1] In Epistola ad Paulinum de studio scripturarum.
[2] Actor. 8.

[1] In praefatione articulorum a Leone pontifice damnatorum.

arra az tisztre, mert az ur isten az a kiről mondja sz. Pál [1]: *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi.* És [2]) *Unicuique autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem. Alii quidem per spiritum datur sermo sapientiae: alii autem sermo scientiae secundum eundem spiritum: Alteri fides in eodem spiritu: alii gratia sanitatum in uno spiritu: Alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. Haec autem operatur unus et idem spiritus dividens singulis prout vult.* Ezeket penig a különböző ajándékokat az emberi testnek különböző tagjaihoz hasonlítja, azt akarván értésünkre adni, hogy valamiként az emberi testnek nem minden tagja szem, nem minden tagja fej, avagy kéz, szintén úgy az anyaszentegyháznak nem minden tagjainak vagyon egyarányú hivatalja, a honnan nyilván következik, hogy nem mindent illet a szentirás magyarázása, és az egyik helyből az másik értelmének kinyilatkoztatása, hanem csak azt, a kinek ingyen jó kedvéből adja azt az ajándékot a szentlélek.

De hogy kegyelmed jobban eszében vegye hogy nem olly nyilván mehetni végére az szentirás egyik helye értelmének ugyanazon szentirásnak más helyéből, olvassa meg kegyelmed (hogy több számtalan helyeket elhagyja) a szent Dávid 67. zsoltárát, de legfőképen az 14. verset, melly illyenképpen vagyon: *Si dormiatis inter medios cleros, pennae columbae deargentatae, et posteriora dorsi eius in pallore auri*, és az 31. *Increpa feras arundinis, congregatio taurorum in vaccis populorum, ut excludant eos, qui probati sunt argento,* és jelentse meg énnekem, mellyik szentirás helyiből tetszik ki nyilván ezeknek a szóknak igaz értelme, és ha nem szükséges-e ebben a dologban istentől arra választott, és kiváltképen megvilágosított doctorokhoz folyamodnunk, sz. Hieronymust követvén, a ki noha nagy mély tudományú ember volt, mindazonáltal azt mondotta maga felől in praefatione Commentar. in epistolam ad Epheseos: *Nunquam ab adolescentia aut legere aut doctos viros quae nesciebam interrogare cessavi, aut meipsum habui magistrum. Denique nuper ob hanc vel maxime causam Alexandriam perrexi, ut viderem Didymum, et ab eo in scripturis omnibus quae habebam dubia sciscitarer.*

Az mi az szent Kelemen, szent Péter után harmadik pápa, ebben a dologban való itiletit illeti, azt könnyen megérthette volna kegyelmed, hogy ha az scriptumban citált textus után való szókat is megolvasta volna kegyelmed, és meg nem csonkította volna a textust, elhagyván azokot a szókat, mellyek kegyelmed ellen vadnak, a szók penig ezek: *Et ideo oportet ab eo intelligentiam discere scripturarum, qui eam a maioribus secundum veritatem sibi traditam servavit*: e kedig, a kire ezekkel a szókkal igazít szent Kelemen pápa és martyr, nem önnön maga a szentirás, hanem valaki más.

Szent Ágoston sem akarja a citált helyen hogy a szentirásnak igaz értelmét csupán csak a szentirásbul kellessék venni, hanem némelly egyházi személyeket dorgál, a melly személyek, ha lehetett volna, örömest kitörölték volna a szent Máté evangeliomából amaz idvözítőnk igéjét: *quaecunque dixerint vobis, servate et facite, secundum opera eorum nolite facere*[1]). Azt mondja azért szent Ágoston, hogy ha szintén kitörölték volna is azokat a szókat, minden szives ember (azaz nem minden közember) eszében vehette volna a kitörlött szóknak előtte és utána való szókból azt a csorbát, és könnyen helyére tehette volna a kitörlött szókot. Ebből azért nem következik, hogy minden szentirás helyét nyilván megmagyarázhatni más helyből. Mert ha ezt értette volna a citált szókban szent Ágoston, nyilván emlékezett volna magánál más helyen [2]) a hol így szól: *Sed multis et multiplicibus obscuritatibus et ambiguitatibus decipiuntur, qui temere*

[1]) Ad Epheseos 4. v. 11.
[2]) 1. ad Corinth. 12. v. 8.

[1]) Matth. 23.
[2]) Libr. 2. doctrinae Christianae cap. 6.

legunt aliud pro alio sentientes: quibusdam autem locis, quid vel false suspicentur, non inveniunt, ita obscure quaedam dicta densissimam caliginem obducunt,quod totum provisum divinitus esse non dubito ad edomandam labore superbiam,et intellectum in fastidio revocandum, cui facile investigata plerumque viluerunt.

Nem is volna szükség kegyelmed ellen sok bizonyságokkal állatnom az catholica hitnek ebben az cikkelyben való igazságát, ha jól megolvasná és fontolná kegyelmed a maga vallásán való doctoroknak irásit, mert bizonyjára sok visszálkodásokat, sok különbözéseket találna kegyelmed azokban a szentirás értelmérül, és ez mai napig is köztük sub iudice lis est; de mivel a szentirás kövül más birót nem esmérnek, s az penig őket (mivel felőle vagyon az villongás) meg nem békéltetheti, valamig tartani fog vallások, addig tart a visszavonyás is köztük.De tekintsük meg jobban a szentirás biróságáról való cikkelyt.

De iudice controversiarum.

Aug. lib. 2. de Nup. et Concup. cap. 33.

Ista controversia iudicem requirit, at quis iudex erit? Iudicet Christus cum illo et apostolus, quia in apostolo ipse loquitur Christus.

Optatus Millevitanus lib. 5. cont. Parmenion.

Inter licet vestrum, et non licet nostrum, nutant et remigant animae populorum. Nemo vobis credat, nemo nobis, omnes contentiosi homines sumus. Quaerendi sunt aliqui hominibus controversiae iudices. Si christiani de utraque parte dari non possunt, quia studiis veritas impeditur, deforis quaerendus est iudex. Si paganus non potest nosse Christiana secreta, si iudaeus inimicus est christiani baptismatis: ergo in terris de hac re nullum poterit reperiri iudicium. De coelo quaerendus est iudex, sed ut quid pulsamus ad coelum cum habemus hic in evangelio? Testamentum inquam, quia hoc loco recte possunt terrena coelestibus comparari. Tale est, quod quivis hominum habens numerosos liberos, his, quamdiu pater praesens est, ipse imperat singulis, non est adhuc necessarium testamentum. Sic et Christus, quamdiu praesens in terris fuit (quamvis nec modo desit)pro tempore,quidquid necessarium erat, apostolis imperavit, sed quomodo terrenus pater, cum se in confinio senserit mortis, timens, ne post mortem suam rupta pace litigent fratres, adhibitis testibus voluntatem suam de pectore morituro transfert in tabulas diu duraturas, et si fuerit inter fratres contentio nata, non itur ad tumulum, sed quaeritur testamentum, et qui in tumulo quiescit, tacitis de tabulis loquitur vivus. Is, cuius est testamentum, in coelo est. Ergo voluntas eius velut in testamento, sic in evangelio inquiratur. Etenim praesentia, quae modo facitis, iam futura conspexerat Christus.

Minthogy az ur Istennek véghetetlen bölcseségéből és az emberekhez való véghetetlen szeretetiből származott gondviseléséhez illendő dolog volt, hogy az igaz anyaszentegyházban hagyjon ollyan hatalmat, a melly mindennemő hit ágazatiról támadott villongásokat leszállítson, átok alá vetvén az hamis vélekedéseket, annak penig az hatalomnak, avagy inkább a vetekedéseket leszállító birónak, mivel ollynak kell lenni, a kinek az ő voxát és sententiáját az vetekedő személyek nyilván megértsék; nyilván való dolog mindeneknél a kik a dologrul fontosan gondolkodnak, hogy ez az biró nem lehet a szentirás, a mint kegyelmetek akarja. Elsőben mivel sokszor az szentirásrul vagyon a villongás és mind a két fél azon szentirás helyét fogja maga mellé oltalmul, mikint csillapíthatja tehát le ezeknek ellenkezéseket a szentirás? Ha azt mondja kegyelmed, hogy ha szintén az a hely, a mellynek értelmérül vagyon az visszavonás, nem szállíthatja is le az viszszavonyást, más hely leszállíthatja? Én azt felelem, hogy valáminthogy annak a helynek értelmén, a mellyrül versengettenek, meg nem alkodhatta az ellenköző feleket a szentirás, mert mindenik fél azt állatta, hogy az ő magyarázása igaz,szintén úgy nem alkudtathatja meg az szentirásnak másik helye is, mert egyik azt fogja mondani, hogy ez a másik hely nem magyarázza az elsőt az versengő társa értelme szerént, avagy hogy ez az hely semmiképpen nem tartozik az első helyhez. Ezt azért már az új visszálkodást kicsoda szállítja le?

Csudálkozom felette igen azon, hogy még kegyelmetek az calvinista atyafiakkal nem tudott az hit ágozatiban megalkodni, noha ők is kegyelmetekkel ugyanazon szentirást bi-

rálják meg. Az szentirás az úr teste és vére sakramentomáról azt mondja: *Hoc est corpus meum. Hic est calix sanguinis mei* etc, melly szókat kegyelmetek úgy ért, hogy valóságos teste és vére legyen üdvözítőnknek az oltári szentségben. Az calvinisták penig csak testinek és vérének jelét mondják ott lenni; ha biró ebben a szentirás, és nyilván való sententiát mond, miért nem alkhatik meg kegyelmetek ennyi esztendőtül fogva csak ezen a cikkelyen is? Ha kegyelmed azt mondja, hogy ők nem jól értik a szentirást, ők is azt mondják hogy kegyelmed nem jól érti, és így kinek kelletik kegyelmetek közzül hinnünk? Látja azért kegyelmed, édes Nádasdi uram, minemő galibássan perlekedik, pörinek soha véget nem szakaszthatván, a ki olly birót választ magának, kinek szintén ollyan homályos és olly sokfelé hajtatható az ő sententiája, a melly homályos az igy, a mellyben perlekedik.

Másodszor azért nem lehet a szentirás biró, mivel annak az ő értelme sok helyen igen homályos, amint oda feljebb megmutattam. Harmadszor, azért mert a szentirás nem foglal magában minden hit ágazatirul való bizonyos és nyilván való sententiát, a minemőnek illik lenni a biró sententiájának, melly dolgot igen könnyű megbizonyítanunk. Hogy ha valaki [1]) Simonides nevű haeresiarchával avagy eretnekség fejedelmével, ki tudja minemő profétták könyveit akarná behozni az anyaszentegyházban azokon kövül, mellyeket bevött, és ha valaki az négy evangeliomot avagy szent Pál leveleit megvetné, némelly eretnekekkel, mellyekről emlékezik szent Ágoston [2]) és Eusebius [3]): valljon mellyik szentirás helyébül hamisíthatnék meg vélekedése, és mellyik sententiájával kárhoztathatná azt a szentirás. Sőt ha valaki az egész szentirásnak auctoritását megvetné is, senki azt szentirásbul meg nem torkolhatná. Nyilván való dolog azért, hogy az szentirás nem lehet biró

[1]) Eusebius libr. 4 Histor. cap. 8.
[2]) Libr. 2. retract. c. 16.
[3]) Libr. 3. Hist. cap. 27.

az hitnek mindennemő ágazatirul való perlekedésben. Ezt az igazságot penig nyilván megismeri kegyelmed, hogyha jól eszében veszi az anyaszentegyháznak eredetitül fogvást való eretnekségeknek mind a szentirásnak nem jó értelméből és hamis magyarázatjábul való származását. Melly eretnekségeknek első kezdői, se magokat, sem az őtet követő megcsábult embereket nem ejtették volna örök kárhozatban, hogyha azt birálották volna meg, mellyet maga helyett hagyott birónak az mi üdvözítőnk, mert amint igen szépen irja szent Cyprianus [1]): *Non enim aliunde haereses obortae sunt, aut nata sunt schismata, quam inde quod sacerdoti Dei non obtemperatur, nec unus in ecclesia ad tempus sacerdos, et ad tempus iudex vice Christi iudicatur.*

Az mi az kegyelmedtül előhozott szent Ágoston mondását illeti, azzal ő soha nem akarta a romai pápát és az anyaszentegyházat az hit dolgában támadott controversiák fölött való biróságtul megfosztani, mert igy nyilván ellenkezett volna magával más helyen [2]), a hol egy Cresconius nevő donatista ellen állatván az igaz anyaszentegyháznak az szentirás értelmében való authoritását, így szól: *Proinde quamuis huius rei certe de scripturis canonicis non proferatur exemplum, earundem tamen scripturarum etiam in hac re a nobis tenetur veritas, cum hoc facimus quod universae iam placuit ecclesiae, quam ipsarum scripturarum commendat authoritas, ut quoniam sancta scriptura fallere non potest, quisquis falli metuit huius obscuritate quaestionis eandem ecclesiam de illa consulat, quam sine ambiguitate sancta scriptura demonstrat.* És a hol nyilván megvallja, hogy némely hitágazati nincsenek a szentirásban, és a többi közt az eretnekektül keresztelt személyeknek visszakeresztelésérül így szól [3]): *Nondum enim erat diligenter illa baptismi quaestio pertractata, sed tamen saluberrimam consuetudinem tenebat ecclesia in ipsis quoque schismaticis et haereticis*

[1]) Libr. 1. Epist. 3.
[2]) Libr. 1. cont. Cresconium. cap. 33.
[3]) Libr. 2. de Baptismo contra Donatistas. cap. 7.

corrigere quod parvum est, non iterare quod datum est, sanare quod vulneratum est, non curare quod vanum est. Quam consuetudinem credo ex apostolica traditione venientem, sicut multa quae non inveniuntur in literis eorum, neque in conciliis posteriorum, et tamen, quia per universam custodiuntur ecclesiam, non nisi ab ipsis tradita et commendata traduntur. Azon dolgot tanítja másutt is [1]) illyen szókkal: *Sunt multa quae universa tenet ecclesia, et ab hoc apostolis praecepta bene creduntur, quamquam scripta non reperiantur;* viszont így szól [2]): *Quod universa tenet ecclesia nec conciliis institutum, sed semper retentum est, nonnisi authoritate apostolica traditum, rectissime creditur.* Több efféle helyeket hozhatnék elől, melylyekből igen nyilván kitetszik szent Ágostonnak ebben az cikkelyben való értelme, de rövidségnek okáért elhagyom. Mit akart légyen penig az kegyelmedtül előhozott igékben, ha figyelmetessen megolvasta volna kegyelmed azt a kegyelmedtül citált könyvnek harmincharmadik részét, könnyen eszében vehette volna kegyelmed. Mert semmiképpen nem tanítja a szentirást mindennemő hit dolgában való veszekedéseknek leszállító birójának lenni, az mint az kegyelmetek vallása tartja, hanem Julianus ellen (a ki azt tartotta, hogy az apró gyermekek, az midőn ez világra lesznek, nincsenek bün alá vetve), a szentirás nyilván való helyeivel él, az mellyeket maga is citált és bevött Iulianus, az mint ezen második könyvnek elein nyilván mondja ezen szókkal [3]): *Ubi adversariorum potui vaniloquia reperire, ad ea respondere adiuvante Domino quanta possum veritate et scripturarum divinarum authoritate proposui,* és így itten ezen az helyen nem annyéra birónak tartja a szentirást, mellyet Iulianus ellen citál, mint bizonyságnak, az melly midőn nyilván való, s mind a két félnél hiteles, biró nélkül is leszállíthatja az pört, hogyha istenessen fontolja meg mind a két fél az bizonyságnak mivoltát és igaz szivből kivánja az békességet, és ez okáért némineműképen birónak is mondathatik, de nem *in rigore*, hanem *in latiori significatione vocis, Iudex.* Megmutatom ezt világi példával. Ha némelly jószág dolgában vetekedő két peres elölvivén az decretomnak egy avagy két avagy több articulussát, és azoknak hitelt adván látja, hogy nyilván állatják az egyik félnek igyét, az másiknak penig ellene mondanak, az, az ki gonosznak esméri az maga igyét, cedál a másiknak, és így szép módjával megalkosznak egymás között, igazán mondatik hogy ezek leszállították az pört, jóllehet az decretomnak articulussi nem mondathatnak birónak, hanem csak bizonyságnak, és ha birónak mondatnak is, nem mondatnak annak *in rigore*, hanem *in latiore significatione*, az mint az oskolában szólanak. Hasonlóképen cselekedett szent Ágoston is Iulianussal, kinek itten bővebben leirom szavait, hogy nyilván kitessék feleletemnek igazsága. Igy szól Iulianus, szent Ágoston ellen: *Illos ergo, qui nunquam nati sunt, bonos potuisse esse dicis, istos vero qui mundum impleverunt, pro quibus Christus mortuus est, diaboli opus et de morbo natos et ab exordio reos definis.* A melly szókra azt feleli sz. Ágoston, hogy Iulianus maga oldozza meg az kérdésnek csomóját: és azt ezen szókkal mutatja meg: *De parvulis agitur, de nascentibus agitur, de his novis quia rei ab exordio definiuntur a nobis, ab illo invidia commovetur, quia eos dicimus reos, pro quibus Christus mortuus est, si non sunt rei? inde prorsus, inde obtinebimus causam, unde excitandam putavit invidiam. Ipse dicit quomodo rei sunt parvuli, pro quibus Christus mortuus est? Nos respondemus, imo parvuli quomodo rei non sunt pro quibus Christus mortuus est?* És hogy ezekből a szókbul: *Pro quibus Christus mortuus est,* inkább következzék ez az consequentia: *ergo parvuli sunt rei,* a mellyet állatott sz. Ágoston, hogy sem ez: *ergo parvuli rei non sunt,* az mellyet állatott Iulianus; Krisztus urunk és sz. Pál apostol szavait vészi bizonyságúl, ezen szókkal: *Iudicet Christus et cui rei mors eius profecerit, ipse dicat. Hic est inquit sangvis meus qui pro*

[1]) Libr. 5. de Baptismo contra Donat. cap. 23.
[2]) Ibidem libr. 4. cap. 24.
[3]) Libr. 2. de nuptiis et concup. ad Valerium Comitem cap. 1.

multis effundetur in remissionem peccatorum. Iudicet cum illo et apostolus, quia et in apostolo ipse loquitur Christus, clamat et dicit de Deo patre, quia proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum. Ezekben az igékben azért ez a szó *iudicet* nem egyebet teszen, hanem tégyen bizonyságot Krisztus urunk és szent Pál apostol, nem személyek szerint, hanem irva hagyott tanítások által. És így ebben sem állatja a kegyelmetek vallását szent Ágoston. Mert az kegyelmetek vallása azt tartja hogy mindennemő hit dolgában támadott perlekedéseknek valóságos birója az szentirás: és nem csak regulája a melly szerént tegyen itéletet az pörleködők közt az biró.

Hasonlóképpen felelhetni meg az Optatus Millevitanusbul elölhozott helyre, mivel ottan semmi nagyobb erőt nem ismér Melchiades pápa az evangeliumban az testamentum erejénél, az mellyhez hasonlítja. De az testamentomot nem vélem hogy még kegyelmetek közzül is valaki birónak tartaná, mivelhogy naponként tapasztaljuk az testamentomok dolgában való veszekedéseket és pörlekedéseket az atyafiak között, és azt is látjuk hogy efféle dologban az testamentomon kövül más birót keresznek, a ki leszállítsa köztök az perlekedést. Hogy penig más biróra nem igazította az Parmenio nevő eretneket Melchiades pápa (kik között arról volt az veszekedés : ha szabad-e az egyszer igazán megkereszteltetteket ujonan keresztelni) oka ez volt, mivel az eretnekeknek közönséges szokások szerint Parmenio kötődő ember lévén, nem akarta azt igaz birónak ismerni, az ki igaz és valóságos biró az hit dolgaiban támadott villongásokban.

Controversias non ex conciliis et patribus, sed ex scriptura esse iudicandas.

August lib. 3. contra Maximinum cap. 14.

Sed nunc nec ego Nicaenum, nec tu debes Ariminense tanquam praeiudicaturus proferre concilium. Ne ego huius authoritate, nec tu illius detineris. Scripturarum authoritatibus non quorumcunque propriis, sed utriusque communibus testibus, res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione concertet.

Idem Epistola 111. ad Fortunatium.

Neque disputationes, quamvis catholicorum velut scripturas canonicas habere debemus, ut nobis non liceat aliquid in eorum scriptis improbare atque respuere! Talis ego sum in scriptis aliorum, tales volo esse intellectores meorum.

Minemő böcsületben tartotta legyen szent Ágoston az igaz anyaszentegyháznak látható fejétül helyén hagyott és megerőssített közönséges gyülekezeteket, senki nem tagadhatja azok közzül, a kik az ő irásit olvasták.

Ugyanott az kegyelmedtül citált első helyben [1] egynehány verssel az elölhozott szók előtt így szól szent Ágoston Maximinus arianus püspök ellen: *Pater ergo et filius unius sunt eiusdemque substantiae. Hoc est illud Homousion, quod in concilio Nicaeno adversus haereticos arianos a catholicis patribus, veritatis authoritate et authoritatis veritate firmatum est.* Melly szókból igen világossan kitetszik, hogy szent Ágoston az nicaeabéli gyülekezetben öszvegyült paterekben az hit dolgában támadott perlekedéseknek leszállitására való igaz authoritást ismér.

Hasonlóképpen cselekszik sok helyeken az donatistákkal disputálván az keresztség felől, ha szükség-e az eretnekektől kereszteltteket viszont megkeresztelni? az közönséges gyülekezetnek végezésével bizonyítja és erőssíti igyét illyen szókkal [2]: *Quaestionis huius obscuritas, prioribus ecclesiae temporibus ante schisma Donati, magnos viros et magna charitate praeditos, patres episcopos ita inter se compulit salva pace disceptare, atque fluctuare, ut diu conciliorum in suis quibusque regionibus diversa statuta nutaverint, donec plenario totius orbis concilio, quod saluberrime sentiebatur, etiam remotis dubitationibus firmaretur.*

Sokkal nyilvábban szól ugyanazon irásiban [3], ahol némelly kérdéseket támasztván és

---

[1]) Libr. 3. contra Max. cap. 14.
[2]) Libr. 1. de Baptismo contra Donat. cap. 7. initio in Tom. 7.
[3]) Ibidem libr. 7. c. 53.

azokra megfelelvén, illyen szókat vét feleleti után: *Sed nobis tutum est in ea non progredi aliqua temeritate sententiae, quae nullo in catholico regionali concilio coepta,nullo plenario concilio terminata sunt*, *id autem sit cura securae vocis asserere,quod in gubernatione Domini Dei nostri et Salvatoris Iesu Christi universalis ecclesiae consensione roboratum est.* Hol tetszhetik ki nyilvábban szent Ágostonnak az közönséges gyülekezetek méltóságárul és erősségérül való értelme? De elhagyván ezen szent doctornak sok számtalan helyeit, az mellyekben nyilván való szókkal vallja és magasztalja az szent gyülekezeteknek autoritását, egygyel fejezem be: az hol intvén az Donatushoz hajlott népet, hogy az carthagobeli gyülekezet végezésének engedjen, és azon megnyugodjék, illy fontos szókkal él [1]: *Nolite ergo esse ingrati tantae misericordiae Dei,quaeper istam diligentiam* (*scilicet in concilio carthaginensi*) *in decisione huius causae factam vobis ministrata est.Nulla excusatio iam remansit, nimium dura, nimium diabolica sunt hominum corda,quae adhuc tantae manifestationi veritatis obsistunt.* Melly szók szintén olly szépen illenek az kegyelmed vallásán való tanítókhoz, a mint a tekélletes szűz leányhoz az rózsakoszoru.

Innen igen nyilván kitetszik, hogy szent Ágoston soha ebben az cikkelyben nem volt lutheranus, mert az lutheránusok nem egy, sem két, sem három közönséges szent gyülekezetekben végezett dolgokat vetnek meg, és az hit dolgában az régi eretnekektűl támasztott, de az szent gyülekezetektűl leszállított sok villongásokat támasztnak fel.

Mit akart legyen penig szent Ágoston az kegyelmedtűl előhozott helyen, könnyen általlátja az ki olvassa: Disputálván ottan ez a szent doctor Maximinus arianus püspökkel az fiú istennek igaz istenségéről, az nicaeabéli gyülekezetet hozza elő, az mellyben az arianusok ellen azt végezték az paterek, hogy az fiú isten egy állatú az atyával. Mivelhogy penig Maximinus és az több arianusok, az Constantius eretnek császár alatt Ariminumban szolgáltatott hamis gyülekezetet vették oltalmul, a mellyben azt végezték volt az arianus püspökök, hogy ez a szó: Homousion, azaz egyállatu, kitöröltessék az hitnek regulájából az nicaeabéli végezésnek ellene: hogy jobban előlmehessen dolgában szent Ágoston, azt mondja Maximinusnak: Mivelhogy te az ariminumbéli gyülekezetet veszed oltalmul, mellyet én mint hamissat be nem vészek az igaz bizonyságok közzé, te sem veszed penig be az nicaeabéli gyülekezetnek autoritását, az mellyel én bizonyítok: hagyjunk békét az gyülekezeteknek, hanem menjünk olly bizonyságokra, az mellyeket mind én s mind te bevészünk és helyesseknek ismerünk. Nem hozhatni tehát ki szent Ágoston igéjéből ezt a consequentiát: Controversiae non ex conciliis sunt iudicandae.

Az második hely [1], mellyet kegyelmed előhoz, szent Ágostonnak nem Fortunatius, hanem Fortunatianushoz irt leveléből, semmiben nem ellenkezik az igaz catholicusok vallásával, az mint (ha kegyelmed szent Ágostont olvasta és érteni akarta) maga is jól eszében vehette.Mivel nem tartjuk azt, hogy az catholicus doctoroknak, ha szintén dicsiretesek és nevezetesek is az ő irások és disputatiójok, ollyan erejü magában, mint az szentirásnak canonicus könyvei, úgy hogy ne legyen szabad senkinek *salva honorificentia* (melly szókat kegyelmed kihagyott) azoktul eltávozni; *si forte invenerimus quod aliter senserint*, *quam veritas habet, divino adiutorio, vel ab aliis intellecta, vel a nobis* (ezeket a szókat is kihagyta kegyelmed az előlhozott textusból, noha ezekben áll az ereje), szabad azért szent Ágoston értelme szerént az catholicus doctorok irása mellől is eltávozni azokban az dolgokban, a mellyekben kitetszik, hogy különbet tanitottanak az igazságnál, de úgy hogy meg ne vessük őket, és böcsületeket helyén hagyjuk. Melly dolgot minthogy nem cselekedett Luther, hanem inkább gya-

---

[1]) Tom. 2. Epistola 152. ad populum factionis Donatisticae.

[1]) Epistola CXI. ad Fortunatianum in 2. Tomo.

lázattal illette még az nevezetes szent atyákat is, az mint irásomnak elein megbizonyítottam bővön, nyilván következik, hogy ebben nem követte, hanem inkább megvetette szent Ágostont, ki ugyan azon helyen mindjárt az előlhozott igék után így szól: *Denique in his omnibus, quae de opusculis sanctorum atque doctorum commemoravi, Ambrosii, Hieronymi, Athanasii, Gregorii, et si qua aliorum talia legere potui, quae commemorare longum putavi, Deum non esse corpus etc* (többet efféléket hoz elő az doctorok irásiból) *in adiutorio Dei inconcusse credo.* Itilje azért már kegyelmed istenessen, minemő böcsületben tartotta legyen szent Ágoston a szent atyák irásit, és hogy azt is eszében vegye kegyelmed, minemő nagy erejőnek tartotta az hit dolgainak bizonyításában, olvassa meg kegyelmed az Iulianus manichaeus ellen irt könyvét, főképpen az elsőt és másodikat [1], és meglátja, hogy az eretnekeknek új vallások megtörésére elegendőnek ismeri az szent atyák authoritását.

És hogy sok egyéb ezen dologrul való szép és nyilván való textusit elhagyjam, így szól második könyvének végén: *Talibus post apostolos sancta Ecclesia plantatoribus, rigatoribus, aedificatoribus, pastoribus, nutritoribus crevit. Ideo prophanas voces vestrae novitatis expavit, et cauta ac sobria ex admonitione apostolica, ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, sic et mens eius corrumperetur a castitate, quae est in Christo, catholicae fidei virginitati insidias vestri dogmatis surrepentis exhorruit, et tamquam caput colubri calcavit, obtrivit, abiecit.* Viszont ugyanazon könyvben két levéllel a most előlhozott igék előtt így szól a szent atyákrul: *Tales quippe et tanti viri secundum catholicam fidem, quae ubique toto orbe diffunditur, et hoc et illa vera esse confirmant, ut vestra fragilis et quasi argutula novitas sola autoritate conteratur illorum, praeterquam quod ea dicunt, ut se per eos loqui veritas ipsa testetur.* Illyen formán szól sok egyéb helyeken, melly helyeket, ha az kegyelmed vallásán való tanítók fegyelmetessen olvasnák, bizonyára kényszeréttetnének megismérni az igazságot, és annak engedni, hogy ha az isteni félelemnek és az emberek előtt való szemérmetességnek valami szikrája találtatnék bennek. Illyenformán szól szent Ágoston is az pelagianusok felől [1]: *Ponam pauca, paucorum quibus tamen nostri contradictores cogantur erubescere, et cedere, si ullus in eis vel Dei timor, vel hominum pudor, tantum malum pervicaciae superaverit.*

[1] Habentur in Tomo 7. operum divi Augustini.

De perfectione scripturae sacrae.

Irenaeus libr. 2. cap. 47.

Credere haec talia debemus Deo, qui et nos fecit rectissime sentientes, quia scripturae perfectae sunt, quippe a verbo Dei et eius spiritu dictae.

Petrus de Aliaco libr. 2. senten.

Scriptura penetrat ut gladius, conterit ut malleus, ardet ut facula: velut gladius errorum zizania abscindit, velut malleus haereses universas interimit, velut facula criminum fasciculos comburit, velut lucerna per nocturna huius mundi silentia, lumen commeantibus existit.

Ezek mind igen igaz és igen szép dicsireti az szentirásnak, de ha kegyelmetek csak azt vallja ebben az cikkelyben, az mi az előlhozott igékben vagyon foglalva, mivelünk nem ellenkezik, mert egy catholicus doctor sem tanította azt, hogy az szentirás magában nem ép, nem tekélletes méltóságú, igazságú és erejű. És ehez képest mindenkor nagyobb böcsületben tartotta az igaz catholica anyaszentegyház az szentirást, hogysem mint az őtőle elszakadott más vallású emberek, melly dolognak hogy sok egyéb jeleit elhagyjam, nyilván való jelei azok is, az mellyeket az kegyelmed vallásán való emberek kárhoztatnak, tudniillik, hogy nem engedi az szentirásnak zsidó és görög nyelvbül való fordítását, olvasását, kinyomtatását, magyarázását,

[1] Libr. cont. Iulianum Pelagianum paulo post initium.

mindennek, félvén attul, a kiben már ezer s ötszáz esztendőtül fogvást tudós, hogy tudniaillik ezt a nagy drága kincset, az mellyet az ur isten csudálatos gondviselésével az Krisztus hitinek ellenségi által, ugymint a zsidók által, annyi sok veszedelmekben, pusztulásokban és hosszú rabságokban megtartott; az magok csekély értelme után bódult tévelygőknek hamissitásival, és nem igaz értelmével meg ne mocskoltassék. Mivel nem első dolgok ez őnékik, az mint irja az pelagianusok felől panaszolkodván szent Ágoston [1]): *Non est mirum, si pelagiani dicta nostra in sensus quos volunt detorquere conantur, quando de scripturis sanctis non ubi obscure aliquid dictum est, sed ubi clara et aperta sunt testimonia, id facere consueverunt more quidem haereticorum etiam caeterorum.* Ezeknek az igéknek mind ujja s mind galléra vagyon, azért szintén olly szépen magukra vehetik az kegyelmed vallásán való tanítók is, mintha ugyan hozzájok szabták volna.

De noha magában olly ép és tökélletes igazságú a szentirás, nem olly világos azért magában, hogy kiki mind magátul megérthesse, és hogy minden külső authoritas nélkül elégséges legyen, minden hit dolgában támadott perlekedéseknek leszállitására, az mint oda fel is megmutattam. Mert ugyanazon helyen azt mondja Irenaeus, hogy a szentirás olly sok titkos és mélységes értelmekkel bővölködik, hogy azokat az emberi elme maga erejével meg nem foghatja. Az melly titkos értelmek nem valami fogyatkozásnak jelei az szentirásban, hanem jó és hasznos végre rejtettenek el az szent lélektül, a mint igen szépen írja szent Ágoston [2]): Bonae sunt in scripturis sanctis mysteriorum profunditates, quae ob hoc teguntur, ne vilescant, ob hoc quaeruntur, ut exerceant, ob hoc autem aperiuntur, ut pascant. És igy innen sem hozza ki kegyelmed azt a mit akart.

---

[1]) Libr. 2. de nuptiis et concup. cap. 31. tom. 7.
[2]) Tomo 3. in sententiis Aug. sententia 67.

Ad observationem traditionum, cum articulis fidei pugnantium, neminem astrictum esse.

Cyprianus epist. ad Pompeium contra epist. Steph.

Quae est ista obstinacia, quaeve praesumptio, humanam traditionem divinae dispositioni anteponere, nec animadvertere indignari et irasci Deum, quoties divina praecepta solvit, et praeterit humana traditio.

Basil. in Rgla breviorum, sive quaest gst. gr.

Necessarium est et consonum, ut ex sacra quisque scriptura, quod necesse est discat, cum ad pietatis plerophoriam, tum ne asuescat humanis traditionibus.

Tertull. libr. de praescrip. cap. 25. pag. 208.

Eadem dementia, cum confitentur quidem apostolos nihil ignorasse, nec diversa inter se praedicasse, sed non omnia voluisse omni revelasse, quaedam enim palam et universis, quaedam secreto et paucis demandasse.

Itt örömest érteném kegyelmedtül minemő hitnek ágozati légyenek azok, a mellyekkel ellenköző traditióknak beteljesitésére senki nem köteles. Ha az Luthervallás ágozati? nem tudhatom miformán szólhattanak azokrul szent Cyprianus, szent Basilius és Tertullianus, mert sem az ő idejekben, sem azután soha nem volt egy ember is Luther Márton előtt, az ki az Luthervallásnak mindennemő ágozatit és cikkelyeit vallotta volna, mivel még most is igen nehéz az kegyelmetek vallásán való tanítók között közönséges egyességet találni az hit ágazatiban. Viszont meg kellene még elsőben kegyelmeteknek bizonyítani vallásának igazságát, és úgy mondani, hogy senki nem tartozik annak az ő cikkelyivel ellenkező traditiókat megtartani, mert egyébaránt nem vehetjük közönséges reguláiul, az mellyre nézve mindjárt eszünkbe vehessük melly traditiókat kellessék bevennünk, és mellyeket nem.

Hogyha penig kegyelmed propositiójában az romai igaz hitnek ágazatit érti, igen igaz az kegyelmed propositiója, mivel senki nem tartozik bevenni azokat az traditiókat, a mellyek azokkal ellenkeznek. Nincsen is az romai igaz anyaszentegyházban csak egy kö-

zönségessen bevött és jóvá hagyott traditio is, a melly ellenkezzék hitinek valamelly ágazatjával.

Végezetre ha azokat az ágazatokat érti kegyelmed, a mellyekben mi az kegyelmed vallásával egyezünk, úgy is semmit sem bizonyít kegyelmed az mitőlünk bevett traditiók ellen, mivel ezek semmiben sem ellenkeznek azokkal az ágozatokkal, de innen nem következik, hogy ne kellessék bevennünk azokból az traditiókbol, az mellyek azokon az ágozatokon kivül vadnak, mert ezt a kegyelmed vallásán való emberek sem követik, midőn sok rendtartást illető dolgokat tartanak meg, a mellyek sem a szentirásban nincsenek, sem azok közé az hitágozatok közzé nem számláltatnak. Illyenek az végvacsorának regvel vevése, az vasárnapnak és egyéb innepeknek szentelése, és sok ezekhez hasonló dolgok.

Az mi az szent Cyprianus szavait illeti, azokkal semmiképpen nem kárhoztatta az traditiókat, mivel ő maga is sokakat bevett, hanem csak azok ellen írt, az mellyek az isten parancsolati ellen vannak. Mivel penig ő mint magános tanító azt vélte szent István pápa ellen, hogy az eretnekek keresztsége nem jó, és ezt ugyan isten rendelésének itilte lenni, nem javallotta azt az okot, a mellyért szent István pápa és martirom helyén hatta az eretnekektül szolgáltatott keresztséget, tudniaillik az apostoloktul vött traditiót, az mint ezen dologrul irván szent Ágoston [1]), ezt az igazságot nyilván tanítja, ezekre a szent Cyprianus szavaira: *Apostoli autem nihil exinde perceperunt*, így felelvén: *Sed consuetudo illa, quae opponebatur Cypriano, ab eorum traditione exordium sumpsisse credenda est, sicut sunt multa quae universa tenet ecclesia, et ob hoc ab apostolis praecepta bene creduntur, quamquam scripta non reperiantur.* Ezt penig a maga tetszését, mivel nyilván való dolog, hogy az közönséges gyülekezetnek determinatiója után megváltoztatta volna szent Cyprianus, a mint írja sz. Ágoston [1]) : *His utique verbis (scilicet sancti Cypriani, quibus dixerat episcopos non tantum docere debere, sed etiam discere) satis indicat vir sanctus et pia charitate praeditus, non esse metuendum sic eius epistolas legere, ut siquid postea pluribus et diuturnioribus inquisitionibus compertum ecclesia confirmavit: non ambigamus, quia sicut multa erant, quae doctus Cyprianus doceret, sic erat et aliquid, quod Cyprianus docibilis disceret:* világosan következik, hogy ebben is semmit sem írt legyen sz. Cyprianus az traditiók ellen, és semmiben nem erőssítette ez aránt is az kegyelmetek vallását.

Az mi az szent Basilius bizonyságát illeti, igaz hogy ez az szent doctor nem csak az kegyelmedtől előhozott helyen, hanem más helyeken is [2]) nyilván megveti az traditiókat, de nem azokat, a mellyeket az apostoloktul és az utánuk való igaz tanitóktul kézről kézre adott successio által vettünk, hanem az ollyanokrul, mellyeket avagy az eretnekek az szent irás ellen, avagy mások a magok agyában koholtanak és találtanak fel, nem levén arra hatalmuk. Hogy penig ez így legyen, önnön maga szent Basilius nyilván való bizonyságom in lib. de spiritu Sancto cap. 27, az hol így szól: *Dogmata, quae in ecclesia servantur ac praedicantur, partim ex conscripta doctrina habemus, partim ex apostolorum traditione in mysterio ad nos delata recepimus. Quae utraque eandem ad pietatem vim habent, et nemo his contradicit, qui vel mediocrem saltem ecclesiasticorum iurium experientiam habet.*

Tertullianus abban az kegyelmedtül előhozott könyvben olly nyilván állatja az traditióknak erejét az hit dolgában, hogy, ha ki figyelmetessen olvassa, semmiképpen el nem hiheti azt, hogy azon traditiók ellen irt legyen csak egy bötüt is. Melly igazságot hogy nyilvábban megismerjen kegyelmed, az önnön maga szavait hozom elő, mellyekben azt tanítja, hogy az eretnekekkel való disputatióban az szentirással keveset érünk a). *Deinde quoniam nihil proficiat congressio scripturarum,*

[1]) Libr. 3. de baptismo contra Donatist. cap. 23. habetur in Tom. 7.

[1]) Ibid. cap. 26.
[2]) In serm. de fide. Conf. et in Epla. 80.

nisi plane aut stomachi quis meat versionem aut cerebri, utána veti az okát: *Ista haeresis non recipit quasdam scripturas, et si quas recipit adiectionibus et detractionibus, ad dispositionem instituti sui intervertit. Et si recipit, non recipit integras. Et si aliquatenus integras praestat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit.* (Úgy tetszik, hogy ugyan újjal mutat az mostani új vallású emberekre). Ezek így lévén, úgymond Tertullianus három vers után: *Quid promovebis exercitatissime scripturarum? cum, si quid defenderis, negatur ex diverso, si quid negaveris, defendatur.* Azért így fejezi be egynehány vers után discursussát: *Ergo non ad scripturas provocandum est, nec in his constituendum certamen, quibus aut nulla, aut incerta victoria est, aut parum certa.* (Úgy tetszik, hogy vak az, ki ezekböl a szókbul eszében nem veszi Tertullianus értelmét). És annak okáért int, hogy azt kell előbb megdisputálnunk az eretnekekkel, hol vagyon az igaz hit, az szentirásnak igaz birodalma és igaz értelme? *Ubi enim apparuerit esse veritatem disciplinae et fidei Christianae, illic erit veritas scripturarum et expositionum et omnium traditionum Christianorum.* Hogy ha penig még ennél is világosabban akarja kegyelmed érteni mit tartott legyen Tertullianus az traditiók felől, olvassa meg az könyvet, mellynek titulussa: De corona militis, az hol nem sokkal az könyvnek kezdeti után igy szól: *Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, authoritas scripta. Ergo quaeramus an et traditio non scripta non debeat recipi. Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla praeiudicent aliarum observationum, quas sine ullius scripturae instrumento solius traditionis titulo exinde consvetudinis patrocinio vindicamus.* Egy egy kevéssé alább némelly kiváltképpen való dolgokat ugyan nevezet szerént előszámlálván igy szól: *Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus, die dominico ieiunium nefas ducimus vel geniculis adorare, eadem immunitate a die Paschae in Pentecosten usque gaudemus etc. Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quacunque nos conversatio exercet, frontem signaculo terimus. Harum et aliarum eiusmodi disciplinarum si legem expostules scripturarum, nulla legis traditio tibi praetendetur, auctrix consvetudo, confirmatrix et fidei observatrix.* Ezeket az igéket azért irtam ki Tertullianusbul illyen hosszan, hogy eszébe vegye kegyelmed, minemő régi rendtartások és szokások legyenek azok, az mellyeket ez mai napig is szentül megtartanak az igaz anyaszentegyháznak fiai, követvén az ezer négyszáz s az előtt való igaz keresztyéneknek nyomdokit, és melly méltatlanul és ok nélkül vetik meg és csúfolják az kegyelmetek vallásán való emberek ezeket az régiségtül reánk származott szent szokásokat.

Az mi penig az kegyelmedtül előlhozott Tertullianus igéjét illeti, azok semmiben nem ellenkeznek az igaz traditiókkal, a mint maga is eszében vehette volna kegyelmed, ha azt az ő könyvét de praescriptionibus haereticorum fegyelmetesben és bővebben olvasta volna. Mivel azon az helyen azok ellen az eretnekek ellen szól, az mellyek azt tartották, hogy noha mindent tudtanak is, nem akartanak mindazonáltal másoknak mindent megjelenteni, az mint az önnön maga szavaibul igen szépen kitetszik [1]: *Solent dicere non omnia apostolos scisse, eadem agitati dementia qua rursus convertunt, omnia quidem apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse. In utroque Christum reprehensioni iniicientes, qui aut minus instructos aut parum simplices apostolos miserit etc. Latuit aliquid Petrum aedificandae ecclesiae petram dictum? claves regni coelorum consecutum et solvendi et alligandi in coelis et in terris potestatem.* Mivel penig mi ezeknek az eretnekeknek semmiben pártjokat nem fogjuk, tévelygéseket semmiben nem javalljuk, nyilván való dolog, hogy nincsen miellenünk, hanem inkább érettünk. Tertullianus mondása.

[1]) Libr. de praescript. haereticorum ante medium editionis Basileensis Anni 1521.

[1]) Tertull. lib. de praescr. haereticor. paulo ante medium.

De attributis divinis humanae naturae communicatis, et primum de omni praesentia Christi secundum humanam naturam.

Oecumenius ad Eph. 4. Ascendit ut impleret, rem ita interpretatur.

Etenim nuda quoque divinitate olim omnia implebat, et incarnatus ut omnia μετα] σαρκός cum carne impleret, descendit et ascendit.

Damascenus lib. 3. cap. 7. et 15.

Divina natura proprias suas excellentias seu glorificationes carni communicat seu impertit, ipsa vero passionum carnis manet in se expers.

De omnipotentia Christi secundum humanam naturam.

Cyrillus lib. 2. in Ioan. cap. 140.

In quantum Deus, hanc potestatem naturaliter habet, in quantum autem homo factus est, accepisse se hanc potestatem aperte professus est.

Theophylactus in cap. 3. Ioann.

Omnia dedit in manu filii iuxta humanitatem.

Sedulius in cap. 1. Eph.

Omnia subjecit sub pedibus eius, hoc est, sub dominatione humanitatis eius.

Nicephorus lib. 18. hist. cap. 35.

Christus a discipulis in monte Galileae conspicitur et ibi a patre summam potestatem coeli et terrae iuxta humanam naturam traditam esse confirmat.

Ebben az cikkelyben, édes Nádasdi uram, kegyelmedtül egy kiváltképpen való fegyelmetességet kévánok,az mellyel,ha jól megfontolja kegyelmed ez aránt vallásának mivoltát,reméllem hogy sokkal különb itéletben leszen felőle, hogy sem ekkédig volt. Az igaz romai anyaszentegyház az Krisztus felől azt tartotta és hitte mindenkoron, hogy őbenne nincsen két, isteni és emberi személy, az mint hamissan tanította Nestorius konstantinápolybéli patriarcha, hanem hogy az Krisztus csak egy személy, a melly méltán és valóságossan mondatik mind embernek s mind istennek, mivel az öröktől való ige és szentháromságnak második személye az emberi természetet is ingyen kegyelmességéből magára vette, melly emberi természetnek, mivel maga szerént nem volt meg az az utolsó állapodása, az melytől magában megállapodott személynek mondatik az ember, hanem annak fogyatkozását az isten fiának személye vitte helyére, nem mondathatik az Krisztus két személynek, hanem egynek.

Azon kivül azt tanította és hitte mindenkoron azon igazságnak oszlopa az Krisztus felől, hogy őbenne minden öszvekeveredés nélkül éppen megmaradott mind az két természet, tudniaillik az emberi és az isteni, úgy hogy az isteni természetnek az ő tulajdonsági valóságos egybenszerkeztetés által ne illessék az emberi természetet, se viszont az emberi természetnek tulajdon gyarlósági ne illessék az isteni természetet. Az mint igen szépen és nyilván irja szent Athanasius az ő symbolumjában: *Qui (scilicet Christus) licet Deus sit et homo, non duo tamen, sed unus est Christus. Unus autem non conversione divinitatis in carnem,sed assumptione humanitatis in Deum. Unus omnino non confusione substantiae, sed unitate personae.* Azon igazságot tanították sz. Epiphanius, Cyrillus, Anastasius, Ambrosius és egyebek, mellyeknek szavait rövidségnek okáért elhagyom. De szent Ágostonnak egy igen szép mondását el nem hagyhatom, mivel azzal olly nyilván jegyzi az kegyelmetek vallását, mintha az kegyelmetek doctori könyvéből irta volna, így szól azért az arianusok ellen [1]: *Illorum quoque execramur similiter blasphemiam,qui novo sensu asserere conantur, a tempore acceptae carnis omnia, quae erant divinitatis, in hominem demigrasse et rursum, quae humanitatis erant,in Deum esse transfusa: ut, quod nulla unquam haeresis ausa est dicere, unicatur hac confusione,utraque exinanita esse substantia, et deitatis scilicet et humanitatis, et amisso proprio statu in aliud esse mutata.* Ezen igazságot sok egyéb helyeken tanítja szent Ágoston, de legfőképpen az Felicianus arianus ellen írt könyvben, melynek kévánnám hogy az tizedik és tizenegyedik részét megolvasná kegyelmed, mivel az Krisztusnak sze-

[1] Tomo 10. serm. 191. de tempore.

mélyérül sok szép világos tudománynyal teljessek.

Ez ellen azért az közönséges régi szent gyülekezetektül és szent atyáktul, és, az mi legnagyobb, az egész közönséges körösztyén anyaszentegyháztul bevett tudomány ellen, midőn az kegyelmetek vallása tusakodik, nyilván kinyilatkoztatja mivoltát.

Mert elsőbben amaz istentelen Euthycles nevő haeresiarchának vallásához járul, a melly ellen az negyedik közönséges gyülekezet, úgymint a calcedonbeli, melly 630 püspökbül állott, illyen szókkal erősítette meg az nicaeabéli, konstantinápolyi és ephesumbéli első gyülekezeteknek vallását:*Credimus Iesum Christum Dominum unigenitum, in duabus naturis inconfusibiliter, inconvertibiliter, indivisibiliter, inseparabiliter agnoscendum. Nulla naturarum differentia sublata propter unionem, sed salva magis utriusque naturae proprietate.* Mivel penig ez az concilium még az kegyelmetek vallásán való doctoroktul is helyesnek tartatik, ugyan azoktul hamisnak tartatik az Euthycles dögleletes tudománya is, mellyben azt vallotta,hogy minekelőtte az istennek fia az emberi természetet magára nem vette volna, két természet volt, az isteni és az emberi természet, de minekutána magára vette, mind az két természet csudálatosképpen egygyé vált.

Tudom hogy erre azt felelheti kegyelmed, hogy az kegyelmetek vallása nem tartja azt, hogy az Krisztus személyében csak egy természetté vált legyen az isteni és emberi természet, hanem hogy most is kettő az Krisztusban a természet, csakhogy az isteni természetnek kiváltképpen való tulajdonsági valóságossan váltanak az emberi természetnek tulajdonságivá, és azt nem csak úgy illetik az mint az igaz catholica anyaszentegyháznak eleitül fogvást való igaz tudománya tartja, tudniaillik hogy ezek az mondások: *Hic homo (scilicet Christus) est omnipotens et omnipraesens, est omniscius etc.* csak annyéra legyenek igazak, az mennyére ebben az személyben az isteni személy vagyon, az melly teljességessen egy az isteni természettel, az mellyet illetik az mindenhatóság, az mindent-tudás, és az mindenütt való létel, hanem ugyan valóságossan azért legyenek igazak az megnevezett mondások, hogy az az személy, az mellyet jegyeznek, emberi természeti szerént is valóságossan mindenható, mindent-tudó és mindenütt jelen vagyon. Ez az, mennyire én érthettem, ebben az cikkelyben az kegyelmetek vallása.

Mindazonáltal ha jól megfontolja kegyelmed az concilium szavait, eszében veheti, hogy Euthyches is az két természetnek egygyé válásán nem egyebet értett, hanem egy csudálatosképpen való egybenkeveredését mind az két természet tulajdonságinak, az melly ellen mondja az concilium: *Inconfusibiliter* és *nulla naturarum differentia sublata, propter unionem, sed salua magis utriusque naturae proprietate.* Nem is volt olly bolond Euthyches, hogy elhitethette volna magával azt, hogy az emberi természet, az mellyet ő is nem öröktül fogva valónak, hanem bizonyos üdőben teremtettnek tartott, valóságossan istenséggé vált volna, az melly magátul öröktül fogva való és véghetetlen: noha ehez hasonló consequentiák következtek az ő tudományából, az mellyek hogy az kegyelmetek vallásábul is következnek, megmutatom rövideden.

Másodszor azért az kegyelmetek ezaránt való vallásából az következik,hogy az Krisztus urunk személyérül teljességessen ellenköző dolgok mondathatnak valóságossan és igazság szerént, melly dolgot soha senki meg nem enged, az ki emberi okossággal él és érti az dolgot: mivel az természet szerént való okosság is lehetetlen dolognak itéli azt lenni, még az istennek mindenható erejére nézve is, hogy egy személyrül avagy akárminemő dologrul is valóságossan és igazán mondathassanak egymással ellenköző dolgok egyszersmind, egy üdőben és egy állapatban, például hogy valaki igazán és valóságossan ember is legyen, s ugyan azon állapatjában ne is legyen ember. Hogy penig az kegyelmetek vallásábul ez következnék, nyilván való dolog, mivel egyfelől a kegyelmetek vallása szerént az Krisztus embersége szerént is isten, mindenható és mindent-tudó etc, másfelől penig ugyan azon Krisztus személyérül mind az természet

szerént való okosság s mind a szentirás azt mutatja, hogy embersége szerént nem isten, nem mindenható, mivel az Krisztusnak emberi természeti nem magátul való, nem öröktül való, nem véghetetlen, hanem üdőben teremtett állat. És az szentirásban, valamikor Krisztus urunk magárul szól, embersége szerént mindenkor alább valónak tartja magát az atyjánál: *Hoc mandatum accepi a Patre meo* [1]. *Si praecepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea, sicut et ego patris mei praecepta servavi, et maneo in eius dilectione* [2]. *Sedere autem ad dexteram meam, et ad sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est etc.* [3]) Ezekben az helyekben, és másokban is, az hol haláláról és kénszenvedésérül szól Krisztus urunk, nyilván mutatja, hogy embersége szerént nem isten, nem mindenható, nem mindenttudó, mivel efféle dolgok az istenségről nem mondathatnak.

Harmadszor az is következik ugyanazon vallásból, hogy az midőn kegyelmetek Krisztus urunk emberi természetit annyira fel akarja magasztalni, mind isteni s mind emberi természetitül megfosztja. Melly következést illyenformán bizonyítok meg. Az az természet, mellynek kiváltképpen való tulajdonsági más természettel közössek, és ez által más természettel egy, nem isteni természet, mivel az isteni természet maga állatja szerént mindennemő természettől különböz és semminemő természettel nem szerkesztethetik öszve. De az kegyelmetek vallása szerént az Krisztus személyében való isteni természet ollyan, hogy az ő kiváltképpen való tulajdonsági közössek valóságossan az emberi természettel etc, tehát az kegyelmetek vallása szerént az Krisztusban nincsen igaz isteni természet, emberi természet sincsen, mert az melly természet csudálatosképpen egygyé vált az megnevezett módon az isteni természettel, az nem emberi természet. De az Krisztusban való emberi természet az kegyelmetek valása szerént ollyan; tehát nem igaz emberi természet, és így az kegyelmetek vallása Krisztus urunkat mind emberi s mind isteni természetitül megfosztja.

Negyedszer az is következik, hogy Krisztus urunknak emberi természeti önnön magának alkotója lött légyen, mivelhogy azon mindenhatósággal valóságossan mindenható, az kegyelmetek vallása szerént, az mellyel mindenható önnön maga az isten; s nyilván való dolog penig, hogy az istennek mindenhatósága által lettenek minden teremtett állatok, tehát az Kristus urunk emberi természete is, mivel az is teremtett állat.

Ötödször nyilván következik, hogy az Krisztusnak emberi természeti volt, az minek előtte kezdett lenni. Mivel ha az istenségnek minden tulajdonsági valóságossan tulajdoni az emberi természetnek is, az örökkévalóság is, az melly tulajdonsága az istenségnek, tulajdona az emberi természetnek, és igy az Krisztusnak emberi természete volt, minekelőtte az boldogságos szűz Mária méhében az szent léleknek munkálkodása által fogantatott volna.

Hatodszor az is következik, hogy az Krisztus miérettünk meg nem holt. Mivel istensége szerént semmiképpen meg nem halhatott, embersége szerént sem halhatott meg, mivel az szerént is az halhatatlanság, az melly az istenségnek tulajdonsága, valóságossan tulajdona volt, az pedig az kinek valóságossan tulajdona az halhatatlanság, semmiképpen meg nem halhat. De az kegyelmetek vallása szerént az Krisztusnak mind isteni s mind emberi természeti szerint tulajdona az halhatatlanság, tehát az kegyelmetek vallása szerént az Krisztus semmiképpen meg nem halhatott, tehát meg sem holt érettünk.

Nevezet szerént penig az Krisztusnak testi szerént való mindenütt jelenlételébül az következik, hogy valamit születése, emberek között való járása, halála, kénszenvedése, poklokban való szállása, feltámadása, mennybe menetele felől irtanak az evangelisták, mind hamis, mert ha, az mint az kegyelmetek vallása tartja, Krisztus urunk ugyanazon minden helyt elfoglaló véghetetlenség és megkörnyékeztet-

[1]) Ioan. 10.
[2]) Ioan. 15.
[3]) Marc. 10.

lenség által mindenütt jelen vagyon embersége szerént, semmiképpen nem mehetett Bethlehembül Egyiptomba, onnét Nazaretben, Nazaretbül Jeruzsálemben, és onnan egyéb helyekre, az mint nem mehetett istensége szerént; oka penig ennek az, hogy az isten az ő véghetetlensége miatt magát semmiképpen egyik helyrül a másikra nem mozdíthatja, mert a ki magát egyik helyrül a másikra mozdítja, elhagyja azt a helyt avagy teljességessen, avagy részszerént az mellyben volt, és mást foglal el, az mellyben nem volt; de az isten semminemő helyt el nem hagyhatott, az mellyben valaha volt, nem is foglalhatott ujonnan valóságos helyt, az mellyet az előtt be nem töltött volna, mivel megváltozhatatlan természeti szerént szükségképpen mindenütt vagyon, tehát semmiképpen nem mozdulhatott egyik helyrül az másikra, és így nem mondhatni igazán felőle, hogy egyik helyrül az másikra ment volna valaha. Mivel penig ugyanazon, minden helyt foglaló véghetetlenség valóságossan illeti urunknak emberi természetit is, nyilván következik, hogy embersége szerént sem mozdulhatott egyik helyrül másikra; nem mondottanak tehát igazat az angyalok, midőn az Krisztus koporsójánál ülvén az asszonyállatoknak nyilván azt mondották: *Surrexit, non est hic*, ha valóságossan ott volt az Krisztusnak testi. Az evangelisták sem szólottak valóságos igazság szerént, midőn azt irták felőle, hogy egyik helyrül a másikra ment legyen.

Tudom, erre azt feleli kegyelmed, hogy az angyalok azt akarták mondani: *Non est hic visibiliter*, de az jó dialectikában, az mellyhez igen jól tudtanak az angyalok, ez az szó: *non est hic, negat omnem praesentiam*, mindennemő jelenlételt kirekeszt. És így az szegény keseredett asszonyállatoknak nem tettenek volna eleget, ha csak azt akarták volna mondani nekik: nincsen itt láthatóképpen. Sőt az minthogy nem mondhatták volna igazság szerént az Krisztus istenségérül (nincsen itt), noha láthatóképpen nem volt ott, hanem csak láthatatlanul de valóságossan, szintén úgy nem mondhatták volna emberségérül is, ha valóságossan az koporsóban volt volna, bár láthatatlanul is. Azért minthogy nem mondhatjuk káromkodás nélkül, hogy az angyalok hamisságot szólottak legyen az asszonyállatoknak, nem mondhatjuk azt is, hogy Krisztus urunk embersége szerént az koporsóban lett legyen akkor; ha penig a koporsóban nem volt, nem töltött be embersége szerént mindeneket, az mint kegyelmetek tanít, noha akkor sem vált volt meg embersége istenségétül. Tehát abbul, hogy az isten fia az emberi természetet magára vette, nem következik hogy minden kiváltképpen való tulajdonságit valóságos egybenszerkesztetés által emberi természetivel közlötte volna, az mint az kegyelmetek vallása tartja.

Végezetre, ha kegyelmed jól gondolkodik az felől az kegyelmetek vallásának cikkelye felől, könnyen eszében veheti, hogy nyilván ellenkezik más cikkelylyel, mellynek magyarázására és állatására vette volt fel Luther ezt a tudományt, tudniaillik az Krisztus testének és vérének az sakramentomban való igaz jelenlétével, mellyet kegyelmetek is állat az calvinisták ellen. Mert ha az Krisztusnak teste mindent betölt jelenlétével, és az mint oda feljebb mondám, helyrül helyre sem teljességessen és éppen, sem részszerént nem mozdíthatik, senki azt igaz étel által magához nem veheti, mivel az igaz étel nem egyéb, hanem az eledelnek az szájon és torkon által az gyomrában bocsátása, az penig az dolog, az melly jelenlétével minden helyt elfoglal, nem bocsáthatik az torkon által az gyomorban, és következendőképpen nem vetethetik étel által, s nem is használhat senki lelkének úgy mint sakramentom, mivel ez az sakramentom csak azoknak használ *ex opere operato*, az kik étel által veszik magokhoz. Hogyha azért kegyelmetek Calvinus ellen azt akarja állatni, hogy az Krisztusnak igaz és valóságos testét veszi, nem vallhatja, hogy az Krisztus, testi szerént azon véghetetlenség által, az mellyel véghetetlen istensége szerént, minden helyt valóságossan betölt, az mint ebből az okoskodásbul nyilván kitetszik. De feleljünk meg már az kegyelmedtől előlhozott paterek mondásira.

Oecumeniusnak az kegyelmetek vallása szerint való *ubiquitas* soha gondolatjában sem tünt, másképpen sem mondja az Krisztusrul, embersége szerént hogy mindeneket betöltött, hanem csak úgy a mint szent Pál mondja, mellynek igéjét magyarázza. De szent Pál [1]) az kegyelmedtül elölhozott helyen csak azt mondja, hogy Krisztus urunk embersége szerént successive töltött be mindeneket, azaz üdő jártában, elébb szállván az poklokban, hogysem mennyégben menvén, az mint nyilván kitetszik szavaibul: *Illud autem ascendit quid est, nisi quod etiam descenderit prius in inferiores partes terrae.* Melly szókat igy magyaráz Oecumenius: *Haudquaquam vero indiguisset propheta ut diceret: ascendit, nisi scivisset eum prius descendisse, de eo enim, qui descenderat, dixerit quispiam, ascendit.* Innen én igen szép argumentumot vehetek az kegyelmed vallása ellen. Az ki elöbb vagyon egy helyen, hogysem más helyen, az nem tölt be jelenlétével minden helyt. De szent Pál is, Oecumenius mondása szerént, az Krisztus embersége szerént elöbb volt egy helyen hogysem máson, mivel elöbb szállott az földnek alsó részeiben, hogysem mennyben ment. Tehát az Krisztus embersége szerént nem foglal el és nem tölt be valóságossan minden helyt. Nem állatja tehát Oecumenius semmiképpen az kegyelmed vallását.

Szent Damascenus penig lib. 3. Orthodoxae fidei cap. 7. olly nyilván való szókkal tanítja hogy Krisztus urunk embersége szerént nincsen mindenütt, az hol vagyon istensége szerént, hogy minden igazságot szerető értelmes személy méltán csudálkozhatik rajta, miként citálhatják az magok vallásának bizonyítására az kegyelmed tanitói. Igy szól az Krisztusról ez az régi szent barát, és az boldogságos szüznek és az több szentek képeinek nagy és buzgó ajtatosságú tisztelője, az iconoclasta nevő eretnekek ellen, az mellyek és az több eretnekek tévelygésinek öszverontó pőrölye volt: *Corpore minuitur et contrahitur: divinitatis autem ratione circumscriptionem omnem respuit. Neque enim ipsius caro una cum divinitate, quae ab omni circumscriptione remota est, se porrigit et extendit.* És egynehány verssel ezután mondja az kegyelmedtül elölhozott szókat: *atque ea quidem (scilicet divina natura) dotes suas ac praerogativas carni impertit, cum interim ipsa ab omni iniuria immunis, carnisque afflictionum expers maneat.* A melly szókban akadtanak az kegyelmed emberi, mintha ezekkel azt akarta volna jelenteni, hogy az istenség az önnön maga saját tulajdonságit valóságossan közlötte legyen az emberséggel. De ha végig olvasták volna az jámborok ezt az részt, az mellyet két versecskével fejez be sz. Damascenus illyenformán: *Nam cum sol actiones suas ita nobis impertiat, ut tamen in nostrarum partem ipse minime veniat, quanto magis solis conditor ac Dominus*, nyilván ezekben vehették volna, hogy semmit sem hoznak konyhájokra szent Damascenus szavai, mivel ha helyes az tőle elölhozott hasonlatosság, szintén ugyan közösödnek az istenség saját tulajdonsági valóságos egybenszerkesztetés által az emberi természettel, az mint az napnak az ő tulajdonsági nem szerkesztetnek egyben azokkal az testekkel, az mellyeket világosít avagy melegít az nap. Azért, a mint igen szépen magyarázza ugyanezen Damascenusnak commentatora Iodocus Clichtoveus Parisiensis Theologus, csak annyit adott az istennek fia az ő emberi természetinek és olly módon, az mennyit az meghatározott emberi természet, megmaradván az ő állapatjában, magára vehetett. *Fieri porro nequit, ut increatae et creatae naturae, una eademque natura aut vis aut actio sit:* azt mondja ugyanezen szent Damascenus az kegyelmedtől előhozott 15. részben, tehát ennek a szentnek tanítása szerént nem lehetett az Krisztus embersége szerént valóságossan mindenható, mindent-tudó, mert avagy ugyanazon mindenhatósággal mindenható embersége szerént, az mellyel mindenható istensége szerént, és ez nem lehet az igazság és szent Damascenus sententiája szerént, avagy valami más mindenhatósággal, és igy már az isten mindenhatósága kivül, más

[1]) Ephes 4.

mindenhatóság is találtatik, melly dolgot vallani istentelenség.

Cyrillus Alexandrinus kegyelmedtül elölhozott szavai semmit sem bizonyítnak mielleniink az kegyelmetek vallása mellett, mivel ott ő nem ád az Krisztus emberi természetinek mindenhatóságot, hanem csak olly hatalmat, az minemőrül emlékezik önnönmaga Krisztus urunk szent Máté evangelistánál [1]) mondván: *Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra.* Melly szókat az kegyelmedtül elölhozott Theophylactus így magyaráz: *Breviter igitur sic intellige:Data est mihi omnis potestas eo,quod volentes et nolentes me Deum agnoscunt, qui prius mihi serviebant involuntariae obedientiae modo.Quod autem de natura humana dicitur, sic intellige: Ego prius condemnata natura, existens autem Deus secundum unionem ad filium Dei absque naturarum confusione,accepi potestatem super omnia ita,ut et ab angelis in coelo adorer, et super terram ab omnibus finibus terrae glorificer.* Melly szókbúl, akármennyit mesterkedjék akárki is, soha azt ki nem sotulhatja, hogy Krisztus embersége szerént mindenható legyen.

Innen nyilván következik, hogy Teophylactus az kegyelmedtől elölhozott helyen sem akarja Krisztus urunkat embersége szerént mindenhatónak mondani, sőt nyilván ellenköző vélekedésben vagyon azoknak az szent János szavainak (*Pater diligit filium et omnia dedit in manu eius*) magyarázásában, mert így szól: *Postquam dixit de Christo sublimia, nunc iterum humilia loquitur, sermonem auditoribus attemperans, ut capi possit. Ideo dicit: Pater diligit filium,quasi de homine quodam admirabili loquens. Et omnia dedit in manu filii iuxta humanitatem* [2]). Melly szókban nyilván kisebbnek iszméri Theophylactus Krisztust az atyjánál, és nem egyenlő hatalmúnak az atyjával és következendőképpen nem mindenhatónak. Az midőn penig azon szókat Krisztushoz alkalmaztat istensége szerént, sokkal másképpen szól: *Si autem et secundum divinitatem quid hoc? Dedit pater omnia filio ratione naturae, sed non gratiae.*

Ezekbül az szókbul ha ki azt akarná kihozni, hogy az atya az Krisztus természetinek csak ingyen kegyelméből adta az mindenhatóságot, az több tulajdonságokkal és nem természeti szerént, az mint adta öröktül fogvást az ő szent fiának mint istennek, emlékezzék arról a mit oda fel mondottam, hogy ezeket az tulajdonságokat az isten soha teremtett állatnak nem adhatja. És valaminthogy az isten ingyen kegyelméből nem tehet mást istenné,ugy nem teheti mindenhatóvá és mindeneket-tudóvá etc, mivel ezek az tulajdonságok csupán csak istent illetnek.

Sedulius szavait sem csigázhatni arra hogy Krisztus embersége szerént mindenható legyen, mert ez az tévelygés soha egy doctornak sem tünt egyébképpen elméjében, hanem mint isten ellen való káromkodás és temérdek hamisság; hanem azon értelme vagyon az minemő szent Dávid szavának [1]): *Omnia subiecisti sub pedibus eius*, mellyek csak azt jegyzik, hogy mindennemő teremtett állatok az Krisztus birtoka alatt vannak. *Nulla enim creatura subiecta non erit, cui primates (ut ita dicam) spiritus subiiciuntur* [2]). De ez uraság és birodalom nem jelent mindenhatóságot, az melly abban áll, hogy mindent teremthessen, az mi magában ellenköző dolgokat nem rekeszt.

Nicephorus lib. 18. hist. Ecclesiasticae cap. 35. csak egy szót sem szól Krisztus urunk hatalma felől, hanem egynehány csudálatos történeteket hoz elől, az mellyek az Mauritius császár rettenetes halálát jegyezték, azért azt vélem, hogy nem olvasta fegyelmetessen Nicephorust az, ki azokat az szókat az megnevezett helyen citálta, melly szók, ha szintén ott volnának is, semmit egyebet nem állatnának annál, az mit az felül magyarázott patcrek igéi jegyeznek.

Epiphanius szavai is igen igazak, de miellenünk az kegyelmetek vallása mellett sem-

[1]) Matth. 27.
[2]) Theophylactus in cap. 3. Ioannis.

[1]) Psal. 8.
([2] Aug enarratione in Psalm. 8.

mit sem bizonyítnak, mivel mi, noha embersége szerént Krisztust az mindent-tudásban az Istenhez hasonlóvá nem tesszük, mert nem is tehetjük, mindazonáltal olly tudományát valljuk lenni embersége szerént, a melly minden teremtett tudományt felülmúl.

Damascenus penig libr. 2. Fidei orthodoxae cap. 22. csak egy szóval sem emlékezik Krisztus urunk embersége szerént való tudományrul. De ha szintén mondotta volna is más helyen az kegyelmedtül előhozott szókkal, miellenünk semmit sem állatna, mivel mi Isaias prophétával igaznak valljuk, hogy az az Jesse gyükerébül kijött vesszőszál ollyan, *super quod quievit spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae etc.* Sőt sokkal böcsületesb itiletben vagyunk az Krisztus embersége szerént való tudományról kegyelmeteknél, mivel mi azt tartjuk, hogy az ő lelke mindjárt fogantatásátul fogvást teljes volt minden bölcseséggel, úgy annyéra, hogy őbenne semmiképpen nem öregbedett az bölcseség valóságossan, hanem csak mireánk nézve. Az kegyelmed vallásán való emberek penig azt tartják, hogy nevekedett Krisztusban az tudomány, és némelly dolgokat valóságossan nem tudott némelly üdőben. Hallja kegyelmed önnön magát Luthert [1]: *Intempestivam narrationem quidam hic asserunt dicentes: Filius nescit, idest noluit scire. Quid opus est istis commentis? Christus verus homo fuit, quare, ut alius purus sed sanctus homo, non quolibet tempore cogitavit, dixit, voluit, intellexit omnia.* Hasonló vélekedésben volt Bucerus is: *Ut ergo omnia humanae infirmitatis in se recepit, hominibus per omnia similis factus, excepto peccato, ita etiam humanam scientiam et ignorantiam, rationem videlicet mentemque humanam, quae per intervalla augetur, sive accrescit, sive diminuitur, assumpsit, secundum quam nimirum aliquid nescire dicitur etc.* Melly szók miként férhetnek az kegyelmetek vallása szerént az embersége szerént is mindent-tudó Krisztushoz, itélje meg kegyelmed.

[1] In Concione de natal. Domini tractans locum Marci 13. De die autem illo etc.

Christum secundum utramque naturam esse nostrum mediatorem.

Aug. libr. 10. Confess. cap. 42.

Mediator inter Deum et homines opportebat ut aliquid haberet simile Deo, aliquid simile hominibus, ne in utroque similis hominibus longe esset a Deo, et in utroque similis Deo, longe esset ab hominibus, atque ita mediator non esset.

Idem in Enchir. ad Laurentium cap. 108.

Nam neque per ipsum liberaremur unum mediatorem Dei et hominum, hominem Iesum Christum, nisi esset et Deus.

Aug. hom. de Ovib. cap. 12.

Non mediator homo praeter deitatem: non mediator Deus praeter humanitatem; divinitas sine humanitate non est mediatrix, sed inter divinitatem solam et humanitatem solam, mediatrix est divina humanitas, et humana divinitas.

Ebben az cikkelyben ezt vallja az igaz romai catholica anyaszentegyház, hogy az az közbenjáró az melly az atya istennek az emberi nemzetért eleget tett, és a kiről szól szent Pál: [1] *Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus, qui dedit semetipsum redemptionem pro multis,* nem egyéb a Krisztusnál, kinek egy személyében mind isteni s mind emberi természete vagyon, és így az a személy, a melly az mi váltságunkért munkálkodott, nem puszta ember, nem is volt csak isten, hanem emberré lett isten, mert hacsak puszta ember lett volna, miérettünk eleget nem tehetett volna az isten igazságának, mivel annak az személynek, az mellynek ez világ bünejért eleget kellett tenni, véghetetlen méltóságúnak kellett lenni, az puszta ember penig véghetetlen méltóságú nem lehet. Hogyha penig csak isten volt volna, miérettünk nem szenvedhetett volna, közbenjáró sem lehetett volna. Azért az a személy szükségképpen mind isten s mind ember volt, a mint igen szépen

[1] 1. ad Tim. 2.

bizonyítja sz. Ágoston az kegyelmedtül elölhozott helyeken, a hol ennél egyebet nem akar mondani, az mint majd kitetszik.

De jóllehet az, a ki miérettünk imádkozott, szenvedett, alázatos és engedelmes volt, isten és ember volt, mindazonáltal ezeket nem cselekedte isteni, hanem emberi természeti szerént, és ekképpen közbenjáró sem volt istensége szerént, az mint kegyelmetek tanít. [1]) Elsőben mivel az közbenjáró nem lehet teljességessen egyenlő valamellyikkel az ellenkező személyek közzül, az kik közt közbenjáró, de az Krisztus istensége szerént egyenlő mindenben az atyával, tehát nem lehet istensége szerént közbenjáró. 2-do Ha az Krisztus istensége szerént is közbenjáró, az egész teljes szentháromság is közbenjáró leszen, mivel az istenségnek minden külső cselekedeti mind az három személyt közönségessen illetik. 3-tio Mivel az Krisztusnak mint közbenjárónak tulajdon tiszti volt az áldozás, melly által eleget kellett tenni az emberi nemzetnek bűnejért, a mint nyilván tanítja szent Pál [2]), az hol sokat szólván az Krisztus urunk papságárul, igy fejezi be mondását: *Talis enim decebat ut nobis esset pontifex sanctus: innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior coelis factus, qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi, hoc enim fecit semel seipsum offerendo.* De az áldozás nem illethette Krisztust isteni természeti szerént, mivel az áldozó mindenkor kissebb annál a kinek áldozik, és ez okáért a Krisztust istensége szerént áldozó pappá teszi, nyilván való arianus. Tehát Krisztus urunk isteni természeti szerént nem közbenjáró.

Illyen vallásban voltanak az régi szent atyák, Cyrillus, Chrysostomus és egyebek, de ezeket rövidségnek okáért mind elhagyván, csak szent Ágostont hozom elő, hogy nyilván eszébe vegye kegyelmed szent Ágostont sokkal különb vallásban lenni az kegyelmetek vallásánál. Igy szól azért szent Ágoston lib. 10. conf. cap. 43.: *In quantum enim homo, in tantum mediator, in quantum autem verbum, non medius, quia aequalis Deo et Deus apud Deum, et simul cum spiritu sancto unus Deus.* Viszont [1]): *Unus Deus (inquit) et unus mediator Dei et hominum homo Christus Iesus: ut illud quod dixerat, omnes homines vult salvos fieri, nullo alio modo intelligatur praestari, nisi per mediatorem, non Deum quod semper verbum erat, sed hominem Christum Iesum, cum verbum caro factum est et habitavit in nobis.* [2]) Illyen formán szól sok számtalan helyeken, de legfőképpen *tomo 7. lib. 2. de gratia Christi et peccato originali contra Pelagium et Celestium cap.* 18., olly világos szókkal állatja kegyelmetek ellen az igaz romai catholica vallást, hogy az ki azt nem látja, délkor sem lát: *In Adam quippe invenientibus mortem* (ezek a szent Ágoston szavai) *per hoc prodest Christus, quia est mediator ad vitam, non autem per hoc mediator est quod aequalis est patri, per hoc enim quantum pater, tantum et ipse distat a nobis. Et quomodo erit medietas ubi eadem ipsa distantia est? ideo Apostolus non ait unus mediator Dei et hominum Christus, sed homo Christus Iesus. Per hoc ergo mediator per quod homo, inferior patre, per quod nobis propinquior. Superior nobis, per quod patri propinquior: quod apertius ita dicitur: inferior patre quia in forma servi, superior nobis quia sine labe peccati.* Innen nyilván következik, hogy az ki ebben az cikkelyben szent Ágostont az romai catholica vallás ellen citálta, avagy soha nem olvasta derekassan szent Ágoston irásit, avagy olvasván nem értette, avagy ha értette, lelkiesméreti ellen, elhagyván az ő sok szép világos helyeit, olly helyekhez kapott, az hol valami kicsin homályocskát találván, gondolta, hogy elrejtheti hamis tudományát. Noha ebben sem telhetett kedve, mivel *in homil. de Ovib.* cap. 12. semmit egyebet nem akar szent Ágoston, hanem csak azt, hogy az mi

---

[1]) Christus fuit mediator secundum utramque naturam, ratione suppositi, non ratione formalis principii.

[2]) Ad Hebraeos 7. 8. et 9.

[1]) Tom. 1.

[2]) Tomo 2. Epist. 59. ad Paulinum in solutione quaestionis 6.

közbenjárónknak és megváltónknak ollyan személynek kellett lenni, az kiben mind isteni s mind emberi természet találtassék, mivel ha csak isten lett volna, közbenjáró semmiképpen nem lehetett volna az felül megírt okokért, ha penig csak puszta ember volt volna, olly közbenjáró nem lehetett volna, az ki az mi büneinkért az isten igazságának eleget tehetett volna. De ebbül nem következik semmiképpen, hogy Krisztus, istensége szerént, azaz isteni természeti által közben járó legyen, mivel az lehetetlen dolog, és az isteni természetnek kissebbségére vagyon, s arianus vallás.

De capite ecclesiae.

Christum solum in terris esse Ecclesiae caput.

Chrysost. homil. 66. in Matth. cap. 20.

Qui primatum quaerunt, sibi ipsis dedecori sunt, ignorantes hoc se pacto ad infima detrudi, non enim externis similia sunt nostra. Nam apud gentes, qui primatum tenent, ipsi dominantur, apud me autem inquit Christus, qui ultimus est, is summa tene'.

Gregor. Epist. libr. 4. cap. 80.

Nomen universalis episcopi novum, temorarium, perversum, profanum, et scelestum, stultum, frivolum appellat vocabulum, qua nova superbia tota universalis ecclesiae viscera perturbentur, et si unus dicatur universalis episcopus, aut patriarcha, nomen idem ceteris derogetur. Tu (Ioannes) quid Christo, universalis scilicet Ecclesiae capiti, in extremi iudicii es dicturus examine, qui cuncta eius membra tibimet conaris universalis appellatione supponere.

Ius canon. dist. 40. Can. fin.

Quicunque desideraverit primatum in terra, inveniet confusionem in coelo: nec inter servos Christi computabitur qui de primatu tractaverit.

Aug. retract. libr. 1. cap. 71.

Dixi in quodam libro de apostolo Petro, quod in eo, tanquam in Petra, fundata sit Ecclesia. Sed scio me postea saepissime sic exposuisse, quod a Domino dictum est: Tu es Petrus et super hunc petram aedificabo Ecclesiam meam, ut super hunc intelligeretur, quem confessus est Petrus dicens: Tu es filius Dei vivi, ac si Petrus ab hac petra appellatus personam ecclesiae figuraret, quae super hanc petram aedificatur, et accepit claves Regni coelorum. Non autem dictum est illi: Tu es petra, sed tu es Petrus, petra autem erat Christus, quem confessus Petrus, sicut eum tota ecclesia confitetur.

Igazán megvallom, hogy az mikor ezeket az kegyelmedtül elölhozott helyeket olvastam, felette igen álmélkodtam, miként merte legyen az, az kitül ezeket az sententiákat vette kegyelmed, azon mondásokat az kegyelmetek vallásának erössítésére alkalmaztatni, és sz. Gergelyt, az ki az Christus anyaszentegyházának látható feje volt, és annak ismerte magát, szent Chrysostomust és szent Ágostont, azon anyaszentegyháznak fő tagjait és igaz püspökit, magok ellen támasztani, nem gondolván azt, hogy nincsen olly rövid értelmű ostoba ember, az ki azt elhihesse, hogy szent Gergely irásiban azt tanitotta legyen, hogy az anyaszentegyháznak nincsen ez földön semminémű látható feje, midőn még az együgyű község nyelve által is pápának hivattatik szent Gergely, mennyivel inkább annak hivattatik azoktul, az kik választásának, koronázásának idejét olvassák az historiákban, tiszti és hivatalja szerént való sok szép rendelésit vizsgálják és követik.

De mivelhogy az csudálkozással, mondhatná kegyelmed, hogy meg nem oldhatik az csomó, megmutatom rövideden azon paterek irásinak nyilván való és világos helyeibül, hogy az Krisztuson kivül, az ki láthatatlan feje mostanában az látható anyaszentegyháznak, látható feje is vagyon, melly Romában az szent Péter székiben ülvén, igaz helytartója az Krisztusnak. Hogy az mi idvözítőnk még ez világon lévén annak az anyaszentegyháznak, mellyet szent vérével fundálandó vala, látható fejet rendelt, *per verba de futuro*, azaz jövendő üdőt jelentő szók által, önnön maga nyilván való szókkal bizonyítja [1]) mondván Péternek (az ki, az mint szent Chrysostomus mondja: *fuit omnium apostolorum os et vertex consortii totius*): *Beatus es Simon Bariona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui in coelis est. Et ego tibi dico, quia tu es Petrus, et super hanc Petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves Regni coe-*

[1]) Homil. 55. in Matth.

lorum etc. Melly szókkal hogy az főpásztorságot adta legyen urunk szent Péternek, és hogy azon az kőszálon, mellyen épitette az ő anyaszentegyházát, szent Pétert értette legyen, megmutatom röviden az szent atyák irásibul.

És hogy igen hosszan ne nyultsam irásomat az mint az dolognak méltósága kivánná, elhagyom sz. Dionysiust, ki szent Pétert az anyaszentegyháznak fundamentomának hítta: *Fundamentum ecclesiarum;* Tertullianust, ki az épülendő anyaszentegyháznak kőszálának, *aedificandae ecclesiae petram* [1]; szent Cyprianust, ki azt mondja: *Petrum primum Dominus elegit, super quem aedificavit ecclesiam* [2]; szent Ambrust, ki igen szép és nyilván való szókkal erőssíti az tőlem felvett igazságot [3]: *Petrus pro soliditate devotionis ecclesiarum petra dicitur, sicut ait Dominus: Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam; petra enim dicitur eo, quod primus in nationibus fidei fundamenta posuerit, et tanquam saxum immobile totius operis Christiani compagem, molemque contineat.* Ezeket az sok egyéb sz. és tudós régi patereket elhagyván, azokbul hozok egynehány bizonyságot elől, az kiket kegyelmed ellenünk citál.

Elsőben szent Chrysostomus magyarázván Krisztus urunk előhozott szavait, igy szól [4]: *Hic aperte praedixit magnam eorum qui credituri et erant et sunt, multitudinem fore, et sublimiora sapere ipsum facit et ecclesiae futurae pastorem ipsum constituit, etc.* Viszont ugyanazon homiliában egy kevessé alább így szól: *Nam quae Deus concedere solus potest, peccatorum scilicet remissionem, et ut futura Ecclesia, tot tantisque fluctibus impetu irrumpentibus immobilis maneat, cuius pastor et caput piscator homo atque ignobilis, terrarum orbe reluctante, adamantis naturam firmitate superet.* És egyben vetvén azt az hatalmat, mellyet az ó testamentomban Jeremiás prophetának adott vala az atya isten, mondván: *Sicut columnam ferream, et sicut murum aeneum, posui te,* azzal az hatalommal mellyet szent Péternek adott az uj testamentomban az fiú isten, azt mondja: *Sed ipsum quidem genti uni pater, hunc autem universo terrarum orbi Christus praeposuit.* Hova lehetnek ezekkel világossabb és az anyaszentegyház látható fejét nyilvábban jelentő szók?

Az penig az szók, mellyeket ugyan ezen szent irásibul citált kegyelmed, nem feddik semmiképpen az főpásztorságot, hanem mindennemő főségnek rendetlen kivánságát, az melly az emberek szivében gyakran károssan és mintegy erőszakkal uralkodik. Azért nem tudom minemő rendessen következhetik azokbul az igékből az kegyelmed propositiója, az mellynek erőssítésére hozta elől sz. Chrysostomus irását, mert ha valaki rendben hozza az kegyelmed okoskodását, illyen formában hozhatja [1]: *Qui primatum quaerunt, sibi ipsis dedecori sunt, ignorantes hoc se pacto in infima detrudere. Non enim externis similia nostra sunt. Nam apud gentes qui principes sunt, ipsi dominantur, apud me autem qui ultimus est (inquit Christus) is summa tenet etc. Ergo solus Christus est in terris ecclesiae caput.* Itilje már meg kegyelmed, édes Nádasdi uram, ha jó okoskodás-e ez, és ha jónak itili kegyelmed ezt, következendőképpen jónak itilje ezt is: Krisztus urunk (kinek szavait magyarázza Chrysostomus) feddi az apostolokban az főségnek rendetlen kivánságát, tehát csak önnön maga Krisztus az Luthervallásban levőknek superattendense és seniorja, mivel ezek az tisztek is kegyelmeteknél főséget jelentnek.

Nem igy okoskodnak az catholicus doctorok, hanem azokbul az mi idvözítőnk szavaibul [2], mellyekkel az ő tanítványi közt az főségrül támadott versenygést csillapította le, mondván: Reges Gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur. Vos autem non sic, sed qui maior

[1] Lib. de praescrip. haereticorum.
[2] In epistola ad Quintum de baptismo haeret.
[3] Sermone 47. de fide Petri.
[4] Hom. 55. in Matth.

[1] Chrysost. hom. 66 paulo post medium.
[2] Lucae 22. v. 25. et 26.

est in vobis, fiat sicut minor; et qui praecessor est, sicut ministrator, ezt hozzák ki: *ergo inter apostolos fuit aliquis maior, et aliquis praecessor;* melly következésnek rendes és jó voltát minden ember igen könnyen eszébe veheti, ha üdvözitőnk szavait megfontolja, az melylyekben az egyházi méltóságban levő személyeket inti, hogy ne úgy uralkodjanak mint az pogányok királyi és hatalmassi az őalatta valókon, hanem alázatossággal szolgáljanak nekik, követvén az ő mestereket, ki az apostolok között úgy viselte magát, mint az kiszolgál, és nem úgy mint az kinek szolgálnak. *Ego autem in medio vestrum sum sicut qui ministrat.* [1]) Innen igen szépen kitetszik, hogy Krisztus urunk nem irtotta ki az egyházi emberek közzül az méltóságokat és az fölséget, hanem csak módot szabott, az melly szerént kellessék azon méltóságokban magokat viselnie azoknak, az kik arra választatnak.

Szent Gergely pápa kedig (kinek szavait is az romai anyaszentegyház tanitása ellen citálta kegyelmed) nyilván való szókkal állatja, hogy szent Pétert tette legyen idvezitőnk ez világon levő anyaszentegyházának látható fejévé midőn igy szól [2]) : *Cunctis ergo Evangelium scientibus liquet, quod voce Dominica sancto et omnium apostolorum Petro principi apostolo, totius Ecclesiae cura commissa est, ipsi quippe dicitur: Petre, amas me? pasce oves meas. Ipsi dicitur: Ecce satanas expetiit cribrare vos sicut triticum et ego pro te rogavi Petre, ut non deficiat fides tua. Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos. Ipsi dicitur: Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves Regni coelorum, et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis, et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in coelis. Ecce claves regni coelestis accipit, potestas ei ligandi atque solvendi tribuitur, cura ei totius ecclesiae et principatus committitur.* Ezeknél itilje meg minden ép értelemmel biró ember, ha lehet-e nyilvábban való bizonyság az anyaszentegyház látható fejének állatására.

Hogy peniglen ezen szent pápa az universalis nevet szidalmazta, és kevélységre s felfuvalkodásra inditó bolond és felette ártalmas szónak tartotta legyen (nem az kegyelmedtül citált helyen, hanem lib. 6. Epistola 30) : nem azért cselekedte, hogy az Krisztus látható anyaszentegyházában egy fejet nem ismert volna, avagy hogy az romai széket az több püspöki székeknél nagyobbnak nem tartotta volna, mivel sok helyett irásiban annak felségét és méltóságát magasztalta és oltalmazta: hanem azért, hogy az konstantinápoli püspököknek, kik azt a nevet kevélyen és minden ok nélkül akarták magokra tenni, az ő felfualkodásokat lenyomja. Mivel ezek úgy tartották magokat fő papoknak lenni, hogy csak egyedül ők és az székekben ülő püspökök igazán és valóságossan püspökök, az több püspökök penig őnekik csak helytartójok, és nem teljes hatalommal birók az őnekik szakasztott nyáj közt, melly dologért az felül nevezett levélben, mellyet Cyriacus konstantinápolbeli püspök ellen irt szent Gergely, Mauritius Augustusnak Antikrisztus elöljárójának nevezi azokat, az kik illyenformán kivánják az universalis nevet: *Ego autem fidenter dico, quia quisquis se universalem sacerdotem vocat, vel vocari desiderat in elatione sua, Antichristum praecurrit, quia superbiendo se caeteris praeponit. Nec dispari superbia ad errorem ducitur: quia sicut perversus ille, Deus videri vult, super omnes homines: ita quisquis iste est, qui solus sacerdos apellari petit, super caeteros sacerdotes se extollit.*

Erre nézve mondja ugyanazon alázatos szent pápa [1]), hogy ő sem akar azzal a névvel élni, noha az chalcedoniai szent és tisztelendő gyülekezet az apostolok fejedelmének szent Péternek tisztességére, az romai pápának ajánlotta: *ne dum privatum aliquid daretur uni, honore debito sacerdotes privarentur universi.* Melly dolgot szentül és okossan cselekedett szent Gergely, mivel sokkal jobban és erős-

[1]) Luc. 22. v. 27.
[2]) In Aegest. Epistolarum l. 4. Epistola. 32.

[1]) Lib. 4. Epist. 32. circa finem.

sebben állhatott ellene az konstantinápoli püspök kevélységének, nem élvén azzal is a névvel, mellyel jó értelem szerént szabadon élhetett volna,az mint az mostani pápák szabadon élnek vele, nem sértvén meg semmiben is az több püspököknek és papoknak méltóságát, és nem vonván el egyiknek is ezzel a nevezettel hatalmát, mivel ez a szó: universalis egyebet mostanában nem teszen, hanem az közönséges anyaszentegyháznak látható fejét, kinek gondviselése alá vettettenek minden püspökök és papok, megmaradván az ő hivataljukhoz való hatalomban. Melly hatalmokat azért alázatosságnak okáért más szókkal szokták az romai pápák magyarázni, isten szolgáinak szolgáivá irván magokot: *Servus servorum Dei.* Ezeknek pedig az szóknak alacsonysága nem homályosítja csak egy puntnyira is azt a fő hatalmat mellyet birnak, az mint ugyan ezen szent Gergely az imént nevezett levelének vége felé ezen szókkal jelenti: *Ego enim cunctorum sacerdotum servus sum,in quantum ipsi sacerdotaliter vivunt.Nam qui contra omnipotentem dominum perinanis gloriae tumorem atque contra statuta patrum suam cervicem erigit, in omnipotenti Domino confido, quia meam sibi nec cum gladiis flectit.* Kitetszik azért nyilván ezekbül, hogy sz. Gergely soha az Krisztus anyaszentegyházának látható fejérül lutheranus vallásban nem volt,az melly nem csak az nevét akarná kiirtani az fő püspökségnek, hanem hatalmát is.

Az Gratianus is penig ,mellyet kegyelmed citál dist. 40. cap. fin. csak az rendetlen kívánságát feddi az elsőségnek, és nem az elsőséget, mivel azokat az igéket vette *ex authore Imperfecti Operis, hom.43.in Matth. (quae habetur in Tomo 2. operum divi Ioannis Chrysostomi),* az hol az farizeusoknak az elsőségre való rendetlen vágyódásokat feddi az auctor, és nem az elsőséget magában, mert igy szól: *Non vituperat eos (scilicet Christus), qui in primo loco recumbunt, sed eos, qui amant primos accubitus, ad voluntatem vituperationem referens, non ad factum.*

Szent Ágostont is csak az citálhatja ebben az cikkelyben az igaz romai catholica anyaszentegyház ellen, az ki soha sem olvasta irásit, avagy ha olvasta is, nem értette, avagy nem akarta érteni. Elhagyom rövidségnek okáért sok helyét, az mellyekben szent Péter apostolt az látható anyaszentegyház fejének, fundamentomának és fejedelmének nevezi nyilván és világossan: csak egyet hozok elöl, mellybül igen könnyen megértheti minden igazságszerető ember, ha Luthervallást tartott-e ebben szent Ágoston; igy szólt azért [1] az szent Péter székirül tett beszédében: *Institutio solennitatis hodiernae a senioribus nostris cathedrae nomen accepit,ideoquod primus apostolorum Petrus hodie Episcopatus Cathedram suscepisse referatur.Recte ergo ecclesiae natalem sedis illius colunt,quam apostolus pro ecclesiarum salute suscepit, dicente Domino: Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam. Petrum itaque fundamentum ecclesiae Dominus nominavit,etideo digne fundamentum hoc Ecclesia colit, supra quod Ecclesiae aedificii altitudo consurgit.*

Ezeknek penig az szóknak nem mond ellenünk az kegyelmedtül citált helyen [2] az mint igen jól eszében vehette volna kegyelmed, ha tovább olvasta volna azon az helyen szent Ágostont, mivel ott nyilván megvallja, hogy sokaknak szája által énekeltetik az szent Ambrus versiben, hogy szent Péter az kőszál, az mellyen építtetett az anyaszentegyház (*hoc [idest gallo gallinaceo] ipsa petra ecclesiae canente culpam diluit*), és noha ő azt gondolta, hogy azon az kőszálon önnön *maga Krisztus* értetik s nem szent Péter, mindazonáltal azoknak is helyén hagyja vélekedéseket, kik azon az kőszálon nem az Krisztust értik, hanem szent Pétert, mert igy szól az előhozott helyen: *Harum autem duarum sententiarum quae sit probabilior, eligat lector.* De szintén egyáltaljában azt vélte volna is szent Ágoston, hogy egyedül csak Krisztust kell értenünk az kőszálon, nem tartoznánk őérette a sok régi szent atyákat elhagyni, kik

[1] Tom. 10. serm. 15. de sanctis et primo de cathed. S. Petri.

[2] Tom. 1. lib. 1. retract. cap. 21.

egyenlő akarattal mindenkoron szent Pétert értették az kőszálon.

Itt azt mondhatná kegyelmed, hogy az kegyelmetek vallását is erőssítette szent Ágoston, helyesnek tartván azt az vélekedést is, az melly az kőszálon nem szent Pétert, hanem Krisztust érti; de az soha szent Ágostonnak eszében sem tünt, hogy az kegyelmetek vallását erősítse, mivel kegyelmetek semminemő látható fejet nem ismer az anyaszentegyházban, szent Ágoston penig szent Pétert és az ő székiben ülő püspököket az anyaszentegyház fejének ismerte, az ő irásit az romai pápa itileti alá vetette, az eretnekeket annak itileti alá citálta, kit mivel kegyelmetek nem cselekszik, nem tudom mi módon tarthatja pártfogójának szent Ágostont.

Hogy penig ez az elsőség és főpapság nem csak szent Péternek adatott legyen Krisztustól, hanem az ő székiben őutána ülő püspököknek is, ime melly nyilván való szókkal taníttja szent Ágoston [1]: *Si enim ordo episcoporum sibi succedentium considerandus est, quanto certius et vere salubriter ab ipso Petro numeramus, cui totius Ecclesiae figuram gerenti Christus ait: Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non vincent eam. Petro enim successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus, Anacleto Euaristus, Euaristo Alexander, Alexandro Sixtus, Sixto Telesphorus, Telesphoro Iginus, Igino Anicetus, Aniceto Pius, Pio Soter, Soteri Eleutherius, Eleutherio Victor, Victori Zephyrinus, Zephyrino Calixtus, Calixto Urbanus, Urbano Pontianus, Pontiano Antherus, Anthero Fabianus, Fabiano Cornelius, Cornelio Lucius, Lucio Stephanus, Stephano Sixtus, Sixto Dionysius, Dionysio Felix, Felici Eutychianus, Eutychiano Gaius, Gaio Marcellinus, Marcellino Marcellus, Marcello Eusebius, Eusebio Melciades, Melciadi Sylvester, Sylvestro Marcus, Marco Iulius, Iulio Liberius, Liberio Damasus, Damaso Siricius, Siricio Anastasius. In hoc ordine successionis nullus donatista (nullus Lutheranus) episcopus invenitur.*

[1] Tomo 2. Epist. 165. ad Generosum.

És hogy jobban megértse kegyelmed szent Ágoston tanitását ebben az cikkelyben, olvassa meg Epist. 162, mellyet az donatisták püspökinek irt, és világossan megérti, hogy az romai székben volt mindenkoron az igaz elsőség és főpapság, és hogy az melly püspökök azzal egyességben vadnak, semmit sem féljenek az ellenségek szokaságátul. Halljuk az szent Ágoston szavait: *Erat etiam transmarinis vicina regionibus et fama celeberrima nobilis (scilicet Carthago), unde non mediocris utique authoritatis habebat episcopum, qui posset non curare conspirantem multitudinem inimicorum, cum se videret et romanae ecclesiae, in qua semper apostolicae Cathedrae viguit principatus, et caeteris terris, unde evangelium ad ipsam Africam venit, per communicatorias literas esse coniunctum.*

Nem is látom penig, mi módon tagadhatja okossan az szent Péter után választott püspököket főpapoknak és az anyaszentegyház látható fejeinek lenni, a ki szent Pétert annak isméri, mivel Krisztus urunk szent Pétert jelenvaló hatalmat jegyző szók által is pásztorrá tette mondván: *Pasce agnos meos. Pasce oves meas*: Legeltesd az én nyájamat, melly bárányokból azaz az köz hivekből és juhokbul, tudniillik az községet isten igéjének és az szent sakramentomoknak tejével legeltető pásztorokból áll. A pásztorság penig mellyre választott szent Péter, illendő volt, hogy addég tartson, az meddig az akol tart; de az akol Krisztus urunk igireti szerént világvégézetig tart, tehát a pásztorságnak is világvégezetig kell tartani. Mivel penig szent Péter halandó ember volt, és világvégezetig nem ülhetett pásztori székiben, illendő dolog volt, hogy Krisztus urunk úgy adta legyen néki a főpásztorságot, hogy őróla ugyanazon hatalomnak teljességével másokra is szálljon.

És bizonyára, ha megfontoljuk az isten fiának az új testamentombéli anyaszentegyházhoz való szeretetit, melly sokkal nagyobb annál, az mellyel az ó testamentombéli synagogát szerette, nyilván eszünkben vehetjük, hogy az synagogában az visszavonyások és szakadások eltávoztatásáért mindenkor egy

fejet és egy fő birót rendelt, az ki hivatalja szerént mindennemő hit dolgaiban támadott versenygéseket leszállítson. Az ujtestamentombeli anyaszentegyházban is ugyanazon végre mind világvégezetig akarta hogy légyen a ki föntartsa az főpapságot és főbiróságot, az minthogy fönn is tartotta mind eddig és igireti szerént világvégezetig fönn is tartja.

De talám itt azt mondhatja kegyelmed, hogy még ezzel meg nem bizonyítottam azt, hogy az mostani Urbanus Octavus romai pápa az anyaszentegyháznak igaz feje, és szent Péternek igaz successora legyen, azért röviden az elölbocsátott és megbizonyitott igazságokbul kihozom azt is illyen okoskodással. Eleitűl fogva az tartatott az látható anyaszentegyház igaz látható fejének, a mellyet önnön maga az anyaszentegyház rendessen és helyessen választván, ültetett szent Péter székiben, azaz ugyanazon tisztre választott, a mellyben ült szent Péter, és igy Krisztus urunknak bemutatott, hogy önnön maga adja neki azt a teljes hatalmot, mellyet szent Péternek adott volt ez földön létében. De az mostani Urbanus VIII. pápát is illyen formán választotta és mutatta be Krisztus urunknak az anyaszentegyház, tehát az mostani romai pápa is az anyaszentegyháznak igaz főpapja és pásztora, és szent Péternek igaz successora. Ennek az okoskodásnak mindennemő ereje idvözítőnk igiretén fundáltatik, az melly szerént világvégezetig fenmarad az igaz successio.

De notis verae ecclesiae.

Chrys. hom 49. Operis Imperf. in Matth. p. 722.

Cum videritis haeresim impiam, quae est exercitus Antichristi, stantem in locis ecclesiae sanctis, tunc qui in Iudaea sunt, conferant se ad montes, id est, qui sunt in Christianitate, conferant se ad scripturas. Vera enim Iudaea Christianitas est, montes autem sunt scripturae prophetarum et apostolorum. Quare autem iubet Dominus hoc tempore omnes Christianos conferre se ad scripturas? Quia in tempore hoc ex quo obtinuit haeresis Ecclesias, nulla probatio potest esse verae Christianitatis, neque refugium potest esse Christianum aliud volentium cognoscere fidei firmitatem. Ibidem addit: Antea ostendi potuisse multis modis quae esset Ecclesia Christi, et quae gentilitas, nunc autem postquam scilicet haereses in ecclesia invaluerunt, nullo modo cognoscitur volentibus cognoscere, quae sit vera Christi Ecclesia, nisi tantummodo per scripturas.

August. de unit. Ecclesiae cap. 2.

Inter nos et Donatistas quaestio est, ubinam sit Ecclesia? Quid ergo facturi sumus? In verbis nostris eam quaesituri, an in verbis capitis sui Domini nostri Iesus Christi? Puto quod in illius verbis eam quaerere debeamus, qui veritas est, et optime novit corpus suum, novit enim qui sunt eius.

Chrysost. in supracitato loco.

Nec ex miraculis, quae iam sublata, nec ex moribus Christianorum, qui degeneraverunt, inveniri posse quae sit vera Ecclesia Qui ergo vult cognoscere quae sit vera Ecclesia Christi, unde cognoscat nisi tantummodo per scripturas.

Optatus Millevitanus lib. 2.

Ecclesia una est, cuius sanctitas de sacramentis colligitur, non de superbia personarum ponderatur.

Idem lib. 4.

Haereticis hoc dictum sit, apud quos sunt falsa sacramentorum connubia.

Nem érthetem eléggé az paránt, édes Nádasdi uram, az kegyelmed intentomját, mivel az kegyelmedtől előhozott helyeken csak két dologrul vagyon szó, tudniaillik az szentirásrul és az sakramentomokrul, kegyelmednek penig, hogyha lutheranusnak tartja magát mesterével Luther Mártonnal [1]) nem csak két jelét kellene vallani az igaz anyaszentegyháznak, hanem hetet, ugymint: Az evangeliumnak igaz és meg nem vesztegetett predikálását. Az keresztségnek igazán való szolgáltatását. Az oltári szentséggel igazán való élést. Az egyházi hatalomnak avagy kulcsoknak igaz birodalmát. Az egyházi szolgáknak igaz hivatalját és választását. Az nyilván való közönséges imádságoknak és solyosmáknak minden nemzetnek tulajdon nyelvén való szolgáltatását. És mind külső, s mind belső szanyaruságokat, az mellyekkel próbáltatni és tisztittatni szoktanak az hivek. Minthogy azért kegyelmed ezekrül nem emlékezik, hanem csak az evangeliumnak igaz hirdetésérül, és az

[1]) Lib. de Conciliis et Ecclesia.

sakramentomok igaz szolgáltatásárul,követvén ebben az lutheranus doctoroknak közönségesebb tanitását, mellyet Calvinus János is helyesnek tart lib. 4. Inst. cap. 1. §. 9. így szólván: Hinc nascitur nobis et emergit conspicua oculis nostris Ecclesiae facies. Ubicunque enim Dei verbum sincere praedicari atque audiri, ubi sacramenta ex domini instituto administrari videmus, illic aliquam esse Dei ecclesiam nullomodo ambigendum est. Én is csak ezekrül bizonyítom meg rövideden, hogy nem lehetnek jelei az igaz anyaszentegyháznak, és azután megfelelek az kegyelmedtül előlhozott paterek helyeirül.

Az igaz anyaszentegyház jeleinek olylyaknak kell lenni, az mellyek minden igazságot kereső embert, mintegy kézen fogva vihessenek annak ismeretire, az kinek jelei, mert egyébaránt nem volnának igaz jelei. De az evangeliumnak igazán való hirdetése, és az sakramentomoknak igazán való szolgáltatása, nem vihetnek minden igazságszerető embert az igaz anyaszentegyháznak ismeretire. Elsőben mivel az evangeliumnak hirdetése sok vallásokkal köz, és sok vallás dicsekedik azzal, hogy őnála vagyon az isten igéjének igazán való hirdetése: hogy tudja tehát az igazságot kereső együgyű ember feltalálni ez sok különböző vallás között, mellyik az igaz. Itt azt mondhatja kegyelmed, hogy csak egyképpen vagyon valóságossan az evangeliumnak igaz hirdetése, noha az magok megvesztegetett és tévelygő itiletek szerént, az hamis valláson valók is dicsekednek vele. De mégis fenmarad az kétség, mivel mindenik vallás azt mondja maga felől, hogy csak őbenne vagyon az igaz evangeliumnak hirdetése, az többiben penig csak az ő hamis vélekedések szerént vagyon: ki leszen tehát az, a ki megmutathassa nyilván az tudatlan embernek, avagy egy igaz-hit-kereső pogánynak,mellyik legyen az a vállás, az mellyben igazán hirdettetik az istennek igéje.

Másodszor. Az isten igéje igazán való hirdetésének, az mellyet az anyaszentegyház igaz és tulajdon jelének tart kegyelmetek, avagy olly igaznak kell lenni, hogy mindenemő legkissebbik cikkelyében is igaz és fogyatkozás nélkül való legyen, avagy elégséges, hogy az hitnek derék és fundamentalis ágazatiban legyen igaz és fogyatkozás nélkül való. Ha az elsőt mondja kegyelmed, az evangeliumnak igazán való hirdetése nem lehet jele az Luthervallásnak, mert az Luthereccclesia kegyelmetek nyilván való vallása szerént is eltévelyedhetik, és ha szintén eltévelyedik is, némelly cikkelyében ugyan igaz ecclesia lészen, mivel az kegyelmetek tanítása szerént nem volt soha, nem is leszen ez földön az istennek olly igaz ecclesiája, a melly el nem tévelyedhetett volna; de volt mindenkor igaz ecclesiája, tehát a minemő cikkelyekben való eltévelyedés nem ellenkezik az igaz ecclesiával, és következendőképpen az evangeliumnak minden cikkelyiben való igaz hirdetése nem lehet kiváltképpen való jele az igaz ecclesiának.

Hogyha penig azt mondja kegyelmed sok lutheranus doctorral, hogy az evangeliumnak csak a derék és fundamentalis cikkelyekben való igaz hirdetése jele az igaz ecclesiának: meg kell kegyelmednek engedni, hogy az igaz anyaszentegyháznak tulajdon jelei az hamis vallásoknak ismeretire is vezérlik az embert, mivel sok hamis vallások vannak, a mellyek az fundamentalis ágozatokban egyeznek az Luther vallásával, a mint kegyelmed maga is jól tudja: hogy lehet tehát az tulajdon jele az igaz anyaszentegyháznak, a melly az hamissakkal is köz. Több efféle okoskodásokkal is mutathatnám meg az tőlem felvett igazságot, ha az üdő és a scriptumnak mivolta engedné.

Az sakramentomoknak igazán való szolgáltatása sem lehet tulajdon jele az igaz anyaszentegyháznak, mivel ezt is minden tévelygés maga sajátjának tartja. És mivel könnyebben megismertethetik az igaz anyaszentegyház, hogy sem a sakramentomoknak igazán való szolgáltatása, mert ennek az ő igazsága az igaz egyházi emberektől és az igaz egyházi hatalomtul függ; az igaz egyházi hatalom penig az igaz anyaszentegyháztul, az melly igaz anyaszentegyház nyilatkoztatta ki az szentirásnak igazságát is, a mellytül függ az sa-

kramentomok igazsága is. Ezekbül nyilván következik, hogy az evangeliumnak igazán való hirdetése és az sakramentomoknak igaz szolgáltatása nem lehetnek tulajdon jelei az igaz anyaszentegyháznak, az mellyek minden igazságszerető embert mintegy kézen fogva vihessenek annak ismeretire.

Ezeket nem olly formán mondom, hogy tagadjam az kegyelmedtől elölhozott jeleket az igaz anyaszentegyházban találtatni, avagy hogy azt valljam hogy ezek nélkül találtathassék valahol igaz anyaszentegyház, mivel jól tudom, hogy az igaz anyaszentegyházban kell kiváltképpen lenni a szentirás igaz értelmének és hirdetésének, és az sakramentomok igazán való szolgáltatásának. Hanem csak azt akartam bizonyítanom, hogy ezek a jelek nem vihetnek minden embert az igaz anyaszentegyháznak ismeretire, ha szintén az igaz anyaszentegyházban levő tudós ember, már hittel hivén hogy ez az igaz szentirás, és ezek az igaz sakramentomok, az maga anyaszentegyházát az más tévelygésektől megválaszthatja is ezek által az jelek által. De már az felelethez járulok.

Az mi az kegyelmedtől elsőben elölhozott helyet illeti, az nem szent Chrysostomus irása, hanem másé, noha nem tudhatni ki lött legyen az: de akárki lött legyen, nincsen teljes hitele az anyaszentegyházban, mivel a mint irja *Erasmus Rot.* [1]: *in enarrandis scripturis habet non nihil origenicae libertatis,* és vannak irási közibcn hintve néminemő hamis cikkelyek, a mellyeket az anyaszentegyház átok alá vetett, a mint kitetszik negyedik predikációjából, a mellyben vége felé nyilván való szókkal tanítja, hogy az szentlélek nem egyenlő mindenben az atyával és fiúval. Ezt csak azért hoztam elő, hogy választást tegyen kegyelmed az doctorok között, mert egyébaránt nem kényszeríttettem az előhozott irásnak erejétől arra, hogy ennek az doctornak authoritását kissebbítsem. Igen könnyen megismerheti akárki is mit akart és mirül szólott legyen ez az doctor, hogyha tovább olvassa irását az kegyelmedtől előhozott helyen, mert egyebet nem akar, hanem hogy az ollyan eretnekek és tévelygők vallását, az kik külsőképpen megtartják az igaz anyaszentegyháznak külső szinét, nem választhatni meg egyébaránt az igaz anyaszentegyháztul, hanem csak az szentirás által, abbul bizonyitván meg tanitásoknak hamis voltát. De mivel az illyen megválasztás nem minden embert illet, az anyaszentegyház jeleinek penig mindeneknél nyilván valóknak kell lenni, nyilván következik, hogy az szentirás mindenféle személyekre nézve nem tulajdon jele az anyaszentegyháznak, hanem azok az igaz anyaszentegyháznak tulajdon jelei, a mellyekrül emlékezik az kegyelmedtül előhozott utolsó szavaiban ez az doctor, midőn azt mondja: *Antea enim multis modis ostendebatur, quae esset ecclesia Christi, et quae gentilitas*: tehát voltanak az igaz anyaszentegyháznak az szentirás kövül is igaz jelei, az melylyek által megismerhették az pogányok, a kik a szentirásnak nem hittek. Miért nem ismertethetik penig meg azok által az jelek által azokra az eretnekekre nézve, mellyekről ottan szól, okát adja mindjárt az következendő szókban: *Quare? quia omnia haec quae sunt propria Christi in veritate, habent et haereses illae in schemate! similiter ecclesias, similiter et ipsas scripturas divinas, similiter episcopos caeterosque ordines Clericorum, similiter baptismum, similiter eucharistiam et caetera omnia.* Ezekből igen nyilván kitetszik, hogy ennek az doctornak értelme szerént sem az szentirás, sem az sakramentomok nem lehetnek jelei, minden emberre nézve, az igaz anyaszentegyháznak, mivel másokban is találtatnak, és nem minden ember elméjéhez való dolog azt megitilni, hogy legyenek ezek in veritate, azaz igazság szerént, és hol csak in schemate és külső szín szerént.

A mi a szent Ágoston irását illeti, abban nem mondja hogy az szentirás legyen tulajdon jele az anyaszentegyháznak, mert noha azt irja, hogy az szentirásból esmerhetni meg az igaz anyaszentegyházat, nem mondja azt azért, hogy úgy ismerhetni meg, mint jel által, hanem csak annyéra, a mennyére a szentirásból is-

[1] Praefatione ad Lectorem.

merhetni meg, minemők legyenek az igaz anyaszentegyháznak tulajdon jelei, a mellyek által kellessék megismerni az igaz anyaszentegyházat. Azt is penig a donatistákra nézve mondja szent Ágoston, a kik sok káromkodó szókkal és az catholicusokra való panaszokkal támogatták a magok tévelygését, azt igaz anyaszentegyháznak tartván; kiknek szavokat hogy haszontalanoknak mutassa szent Ágoston az igaz anyaszentegyháznak feltalálására, mintegy engedelem szerént mondja, hogy az catholicusok szavaiból se keresztessék, hanem az Krisztus szavaiban, nem azért hogy az catholicusok szavait hamisaknak tartaná, hanem azért, hogy az ellenközőket annál inkább elszakaszthassa az magok szavaitól. Megmutatja ezt az igazságot szent Ágoston az következő szókban: *Quae sint autem verba nostra in quibus eam (scilicet Ecclesiam) quaeri non oportet, advertite et videte etiam ibi, quid intersit inter nostra verba et illorum. Et tamen in verbis nostris Ecclesiam quaeri nolumus.*

Egyébaránt minemő jeleit adja szent Ágoston minden emberekre nézve az anyaszentegyháznak, igen könnyen megértheti kegyelmed nyilván való szavaiból [1]: *Ut hanc omittam sapientiam, quam in ecclesia esse catholica non creditis, multa sunt alia, quae in eius gremio me iustissime teneant. Tenet consensio populorum atque gentium, tenet authoritas miraculis inchoata, spe nutrita, charitate aucta, vetustate firmata, tenet ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem suam Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum: tenet postremo ipsum catholicum nomen, quod non sine causa inter tam multas haereses sic ista ecclesia sola obtinuit, ut cum omnes haeretici se catholicos dici velint, quaerenti tamen peregrino alicui ubi ad catholicam conveniatur, nullus haereticorum vel basilicam suam, vel domum audeat ostendere. Ista ergo tot et tanta Christiani nominis charissima vincula recte hominem tenent credentem in catholica ecclesia, etiamsi propter nostrae intelligentiae tarditatem, vel vitae meritum, veritas nondum se apertissime ostendat.* Ime minemő jeleit adja sz. Ágoston az igaz anyaszentegyháznak, a mellyek közzé nem számlálja a kegyelmedtül előhozott jeleket. Tehát szent Ágoston tanitása szerént nem azok az igaz anyaszentegyháznak jelei, a mellyeket kegyelmetek állat, hanem azok a mellyeket az igaz catholica ecclesia ismer igaz és tulajdon jeleinek, és a mellyek minden renden való igazságot kereső embert mintegy kézen fogva viszen az igaz anyaszentegyháznak ismeretire.

[1] Tomo 6. libr. contra Epistolam Manichaei quam vocant fundamenti, cap. 4.

Az Optatus Millevitanus szavai igen igazak, de semmiben nem ellenkeznek az catholicusok ebben az cikkelyben való tanitásával, a mint maga is eszében veheti kegyelmed, ha jól akarja.

Ecclesiam non semper esse conspicuam et gloriosam.

Aug. Epist. 80. Hesyocho scripta de suprema mundi die.

Quando sol obscurabitur, luna non dabit lumen, et stellae cadent, et virtutes coelorum commovebuntur: Ecclesia non apparebit impiis tunc persecutoribus ultra modum sevientibus.

Et epist. 48. ad Vincent.

Ipsa est ecclesia, quae aliquando obscuratur et tamquam obnubilatur multitudine scandalorum.

Idem epistola 84. ad Vincent.

Qui erant firmiores reliquis, illi partim pro fide fortiter exulabant, partim toto orbe latitabant. Et sic ecclesia, quae per omnes gentes crescit, in frumentis domini conservata est.

Athanas. ad Solit.

Quae nunc ecclesia Christum libere adorat? si alicubi sunt pii et Christi studiosi (sunt autem ubique tales permulti) illi itidem, ut magnus ille Elias, absconduntur et in speluncas atque cavernas terra sese abstrudunt, aut in solitudine oberrantes commemorantur.

Az kegyelmedtől feltett propositio homályos magában, mert kétféle értelme is lehet. Az egyik hogy az istennek igaz anyaszentegyháza nem volt mindenkoron, nem is leszen egy arányú dücsősségben, kiterjedésben és fényességben. Az második értelme az,

hogy nem mindenkoron látható az igaz anyaszentegyház. Az első értelme igaz, és arról szól szent Ágoston is az kegyelmedtül előhozott helyeken. Az második penig hamis, és mind a szentirással, s mind a szent atyákkal, s mind a természet szerént való okossággal ellenkezik, az mint igen nyilván megbizonyították az catholicus doctorok, kiknek irásibul megtanulhatja kegyelmed azt az igazságot, ha penig restelli kegyelmed azoknak irásit forgatni, fontolja meg csak ezeket rövideden. Ha az istennek anyaszentegyháza láthatatlan, miért adja kegyelmetek látható jeleit, az melylyekről oda feljebb bőven szólottam. Miért kivánja kegyelmetek hogy mi catholicusok elhagyván vallásunkat, a kegyelmetek ecclesiájában lépjünk, ha kegyelmetek maga sem mutathatja meg ecclesiáját, mivel az láthatatlan dolgot senki meg nem mutathatja. Miért rendelt kegyelmetek egyházi szolgákat és pásztorokat az láthatatlan nyájnak őrizetire? miként tehetünk mindnyájan eleget amaz idvözítőnk parancsolatjának: *Dic ecclesiae*,[1]) hogy ha nem látható az ecclesia, és urunknak azon parancsolatja szerént miként fogadjuk szavát azon ecclesiának, ha azt nem láthatjuk? Nem illyen vallásban voltanak az igaz anyaszentegyházrul a régi szent doctorok, a kik mindenkoron hegyen épített városnak [2]), az istennek az napban helyheztetett sátorának [3]) tartották. És hogy azok szép irásinak sokaságával ne öregbítsem irásomat, csak az egy szent Ágostonnak hozom elől némelly irásit, a mellyekből nyilván kitetszik, hogy ezaránt soha nem egyezett szent Ágoston az kegyelmed láthatatlan anyaszentegyházának vallásával.

Elsőben azért szent Ágoston magyarázván szent Dávid 18. zsoltárának hatodik versét, így szól [4]): *In sole posuit tabernaculum suum, in manifestatione ecclesiam suam, non in occulto, non quae lateat, non velut operta, ne forte fiat sicut operta super greges Haereticorum.*

Másodszor: az negyvenhetedik zsoltárnak magyarázatjában igy szól az anyaszentegyház felől: *Haec est civitas in monte posita, quae abscondi non potest, haec est lucerna, quae sub modio non occultatur, omnibus nota, omnibus diffamata.* Hogy penig nyilván kitetszik hogy az anyaszentegyházról szóljon itten sz. Ágoston, egy kevéssé alább így szól: *Ipsa est enim civitas nostra, si membra Regis sumus, qui caput est civitatis ipsius.*

Harmadszor: Tom. 2. Epistola 166. az hol az donatistákat az hitnek egyességére inti, azt mondja, hogy az szentirásnak sok helyeiből ismerhetni meg az anyaszentegyháznak láthatóságát, és ez széles világon való elterjedését.

Negyedszer, egy vér szerént való atyjafiának Severinusnak irván, illyen szókkal inti az igaz hitre való térését [1]): *Facile tibi est attendere et videre civitatem super montem constitutam, de qua Dominus ait in Evangelio, quod abscondi non possit. Ipsa est enim ecclesia catholica: unde καθολική graece appellatur, quod per totum terrarum orbem diffunditur. Hanc ignorare nulli licet, ideo secundum verbum Domini nostri Iesu Christi abscondi non potest. Pars autem Donati in solis Afris calumniatur orbi terrarum* etc. Ezekből hogy az több sok helyeit elhagyjam ennek a szent doctornak, bőségessen megértheti kegyelmed, édes Nádasdi uram, szent Ágostonnak az igaz anyaszentegyházrul való értelmét.

Ezekkel penig az előhozott szent Ágoston[2]) szavaival semmiképpen nem ellenkeznek azok, az mellyeket kegyelmed elölhozott irásában, mivel az első helyen az anyaszentegyháznak az utolsó üdökben való állapatjárul szól, az mellyben nyilván való dolog, hogy nem leszen ollyan fényességben mint azelőtt, de ugyan nem leszen azért akkor is láthatatlan, mivel az istenteleneck öldökleni fogják; az láthatatlan anyaszentegyházat penig senki nem

[1]) Math. 18. v. 17.
[2]) Math. 5.
[3]) Psal. 18.
[4]) Tomo 8. Enarr. in psal. 18.

[1]) Epist. 170. Tom. 2.
[2]) Tom. 2. Epistola 80. longe post medium.

sanyargathatja és nem öldökölheti. Az második helyen penig csak azt mondja szent Ágoston, hogy néha az anyaszentegyház a sok gonosz életű emberektől adatott botránkozásoktul mintegy valami fölhőnek homályútul boríttatik be, de mindazonáltal a jókban és az erőssekben fénylik és kilátszik, az mint nyilván kitetszik az kegyelmedtől elölhozott szók után vetett szókbul, a mellyeket talám azért hagyta ki kegyelmed, hogy ne vehesse eszében minden ember, melly messze járjon az szent Ágoston sententiája a kegyelmedtül feltett céltul, melly dolgot hogy kegyelmed is nyilván meglásson, leirom az egész sententiát a melly ezen szókkal vagyon: *Ipsa est quae aliquando obscuratur, et tamquam obnubilatur multitudine scandalorum, quando peccatores intendunt arcum, ut sagittent in obscura luna rectoscorde. Sed etiam tunc in suis firmissimis eminet.* És egy kevessé feljebb nyilván állítja az igaz anyaszentegyháznak az sok nemzetekben való elterjedését, midőn igy szól: *Et rursus ipsa est, de cuius multitudine dicitur: sic erit semen tuum sicut stellae coeli et sicut arena maris.* Egy szóval olly nyilván állatja ebben a cikkelyben szent Ágoston az előhozott levélben az mi vallásunkat, hogy ha fontossan megolvasná kegyelmed, semmiképpen nem mondhatná azt, hogy valaha csak álmodta is legyen szent Ágoston ezaránt az Luthervallást. Az harmadik helyiben is nem Epistola 84. az mint az kegyelmed deákja irta, hanem epistola 48. nem mondja szent Ágoston láthatatlannak az anyaszentegyházat, hanem inkább ollynak, a melly minden nemzetségek között elterjedett, noha néha öldöklést szenved, hogy penig ez legyen szent Ágoston szavainak értelme, kitetszik az ő éppen leirt sententiájából, melly igy vagyon: *Quamquam et illi, qui tunc firmissimi fuerunt, et verba haereticorum insidiosa intelligere potuerunt, sed pauci quidem sunt in comparatione caeterorum, sed tamen etiam ipsi quidam pro fide fortiter exsulabant, quidam toto orbe latitabant.* Ez penig az állapat abban az üdőben volt, a mellyrül ír szent Hilarius, tudniillik az arianus eretnekségnek idejében, a mellyben sokan megcsalatkoztak, nem értvén az Arrius hamisságit, azok penig az kik azt értvén ellene mondottanak az Arrius tévelygésének, öldöklést szenvedtenek, és imitt amott lappangottanak, nem volt azért láthatatlan az az anyaszentegyház, a melly ellen annyira harcolt az istentelenség, és a melly egész és teljes gyülekezeteket hirdetvén, azok alá vetette az Arrius káromkodó tévelygését, s maga penig fenmaradott s fen is marad világvégezetig, a mint nyilván tanította szent Ágoston az következő szókban: *Ac sic ecclesia, quae per omnes gentes crescit, in frumentis Dominicis conservata est, et usque in finem, donec omnino gentes omnes, etiam barbaras teneat, conservabitur.*

Szent Athanasius irási között sohul nincsen semmi levél ad Solitarios, hanem vagyon az barátoknak intő levele, a mellyben nincsenek az kegyelmedtül elölhozott szók, és ha volnának is, nem volna egyéb értelmek az szent Ágoston imént magyarázott szavainak értelménél, a mint nyilván kitetszik az szókbul is. És igy ebben az cikkelyben sem bizonyitott kegyelmed semmit is, édes Nádasdi uram.

Concupiscentiam in renatis non tantum fomitem peccati, sed ipsum peccatum esse.

Aug. lib. 1. de Nupt. et Concupiscen. cap. 25.

Dimitte concupiscentiam carnis in baptismo non ut sit, sed ut in peccatum non imputetur. Quamvis autem reatu suo iam soluto, manet tamen donec sanetur omnis infirmitas nostra.

Idem lib. cont. Iulian. Pelag. cap. 3.

Concupiscentia carnis, adversus quam bonus concupiscit spiritus, peccatum est, quia inest ei inobedientia contra dominatum mentis.

Ebben az cikkelyben az igaz catholica anyaszentegyház azt vallotta mindenkoron, s azt is vallja, hogy az romlott természetben az vétek által oltatott gonosz kivánság nem egyéb az gonoszra való hajlandóságnál és vágyódásnál, a melly az keresztség után is bennünk hagyatik, a végre hogy az ellen istennek szegétő malasztjával tusakodván, az jószágos

cselekedetekben és az tekélletes istenes életben öregbedjünk. Melly gonoszra való vágyódás magában semmiképpen nem vétek, hanem csak az romlott természetnek néminemű bágyadtsága. Ezt az igazságot nyilván való szókkal erőssíti önnön maga idvezítőnk, midőn ezen teszti ösztön ellen panaszolkodó szent Pált illyen szókkal vigasztal [1]: *Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur*, melly vigasztalás nem volna helyes, ha az tesztnek ösztöne magában vétek volna, és kárhozatos állapatban tartaná az embert. Szent Pál is, midőn erről a romlott természetben maradott gonoszra való hajlandóságrul sokat szólott volna, az rómaiakhoz irt levelének hetedik részében igy fejezi be tanitását, az nyolcadik részének elein: *Nihil ergo nunc damnationis est in iis, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant.* Mintha azt mondaná: az bünre való hajlandóság és az bűnnek törvénye, a mellyről szólottam, nem kárhozatos azoknak, az kik nem járnak az teszt szerént, azaz nem engednek az gonoszra való vágyódásnak, hanem lélek szerént járván az ellen erőssen tusakodnak. Hogyha tehát nincsen semmi kárhozatra való ok azokban, az kik az szent keresztség által az Krisztusban öltöztenek, nyilván következik hogy az bünre való hajlandóság, a melly az keresztség után is fenmarad bennünk, nem bün s nem kárhozatos.

Ugyan ezen szent apostol, midőn az corinthusbelieknek sok undok vétkeit és istentelenségit elölszámlálta volna, igy vigasztalja őket: *Et haec quidam fuistis: sed absoluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi et in spiritu Dei nostri* [2]. És ennek a résznek vége felé: *An nescitis quoniam membra vestra templum sunt spiritus sancti, qui in vobis est.* Ezek a szent Pál apostolnak szép vigasztaló szavai nem volnának igazak, ha az hivekben lakozó gonoszra való hajlandóság bün volna. Mert a melly embernek a lelke bünnel vagyon megmocskolva, az nem temploma az szent léleknek, nem megigazult, megmosott és megszentelt. De az kegyelmetek vélekedése szerént minden embernek az lelke bűnnel mocskolt, mivel minden emberben benne vagyon a gonoszra való vágyódás, a melly a kegyelmed hiti szerént bün, tehát az kegyelmed vélekedése szerént senki nem lehet temploma a szent léleknek, senki nem lehet megigazult, megtisztult és megszentelt, szent Pál mondása ellen.

[1] 2. ad Cor. 12.
[2] 1. ad Cor. 6.

Melly távul járt legyen penig ebben az cikkelyben az kegyelmetek vallásátul szent Ágoston, kinek irásival merte Luther és Melanchton támogatni ebbeli tévelygését, megvallotta nyilván való szókkal Calvinus János (a ki ebben a cikkelyben kegyelmetekkel egyet ért) [1]: *Neque opus est multum investigando laborare quid hic veteres senserint, quando unus Augustinus sufficere ad id potest, qui fideliter magnaque diligentia omnium sententias collegit. Ex illo igitur sumant lectores, si quid de sensu antiquitatis habere certi volent. Porro inter illum et nos hoc discriminis videri potest interesse, quod ipse quidem quum fideles concedat quamdiu in corpore mortali habitant sic alligatos teneri concupiscentiis: ut non possint non concupiscere, eum tamen morbum peccatum vocare non audet: sed ad illum designandum infirmitatis nomine contentus, tunc demum fieri peccatum docet, ubi vel opus vel consensus ad conceptionem, vel apprehensionem accedit, hoc est, quando primae appetitioni cedit voluntas: nos autem illud ipsum pro peccato habemus, quod aliqua omnino cupiditate contra legem Dei homo titillatur, imo ipsam pravitatem, quae eiusmodi cupiditates nobis generat, asserimus esse peccatum.* Ezekből a szókbul nyilván megértheti kegyelmed, hogy az kegyelmetek vallása ezaránt nem csak szent Ágostonnal, hanem az egész régiséggel ellenkezik.

De mivel azt mondhatja kegyelmed, hogy nem tartozik ebben hitelt adni Calvinus János szavainak, megmutatom röviden szent Ágoston irásibul, hogy teljességessen ellenkezett az kegyelmetek vallásával.

[1] Libr. 3. Instit. cap. 3.

Elsőben azért Iulianus Pelagianus ellen irt hatodik könyvének ötödik részében nagy hosszan és értelmes szókkal állatja azt, hogy az megigazultakban maradott gonoszra való vágyódás az akaratnak engedelme és javallása, avagy hozzá hajlása nélkül nem bűn. *Pariens enim est concupiscentia, partus peccatum, sed concupiscentia non parit nisi conceperit, non concipit nisi illexerit, hoc est ad malum perpetrandum obtinuerit volentis assensum.* És egy kevéssé alább igy szól Iulianusnak: *Tu autem qui putas quod si malum esset concupiscentia, careret ea qui baptisatur, multum erras, omni enim peccato caret, non omni malo. Quod planius ita dicitur. Omni reatu omnium malorum caret, non omnibus malis.* És ugyan ezen ötödik részének elein igy szól: *Gratia perfecte hominem novum facit, quandoquidem et ad corporis immortalitatem plenamque felicitatem ipsa perducit. Nunc etiam perfecte innovat hominem, quantum attinet ad liberationem ab omnibus omnino peccatis, non quantum ad liberationem attinet ab omnibus malis et ab omni corruptione mortalitatis, qua nunc corpus aggravat animam* [1].

Más helyen is igy szól ugyanazon gonoszra való hajlandóságrul: *Nam ipsa quidem concupiscentia iam non est peccatum in regeneratis, quando illi ad illicita opera non consentitur, atque ut ea perpetrent, a regina mente membra non dantur, ut si non fit quod scriptum est: non concupiscas, fiat saltem quod alibi legitur: post concupiscentias tuas non eas.* [2]

Ugyanazon könyvnek huszonötödik részében ezen igazságot olly nyilván erőssíti, hogy eleget nem csudálkozhattam azon, miként citálhatta legyen kegyelmed ellenünk maga vallásának erőssitésére. Nyilván való szókkal irja ott szent Ágoston hogy az gonoszra való hajlandóság csak annyéra marad az megigazult emberben, a mennyére néminemű betegség és lelki bágyadtság. *Non ergo aliquid remanet* (igy szól az kegyelmedtül elölhozott szók után) *quod non remittatur, cum fit sicut scriptum est. Propitius Dominus omnibus inquietatibus nostris, sed donec fiat, et quod sequitur, qui sanat omnes languores tuos, qui redimet de corruptione vitam tuam, manet in corpore mortis huius carnalis concupiscentia.*

[1] Tom. 7. libr. 6. contra Iulianum Pelagium cap. 5.
[2] Tom. 7. libr. 1. de nupt. et concup. cap. 23.

Azon szent Ágoston második helyének [1]) citálásában igen ártatlannak mutatja magát lenni az kegyelmed iródeákja a szent Ágoston irásiban. Szent Ágoston Iulianus Pelagianus ellen hat könyvet irt, ő pedig nem irván oda az könyvnek számát, csak ugy láttatik citálni a sententiát, mintha csak egy könyvet irt volna, és ezokáért nem láthattam in terminis a sententiát. De szinte úgy vagyon is, a mint citálta, semmiben nem ellenkezik a mi vallásunkkal, mivel csak azt a gonosz kivánságot mondja bűnnek lenni, *cui inest inobedientia contra dominatum mentis*, azt penig mi is megengedjük és tanítjuk is, noha tagadjuk s méltán is bűnnek lenni magában az gonoszra való vágyódást, a mint hogy tagadja szent Ágoston is *lib. 2. contra Iulianum, non multo post initium*: az hol igy szól: *Iamne discernis, iamne perspicis, iamne respicis et in baptismate fieri omnium remissionem peccatorum, et cum baptisatis quasi civile bellum interiorum remanere vitiorum? non enim talia sunt vitia, quae iam peccata dicenda sint, si ad illicita opera spiritum concupiscentia non trahat et concipiat, pariatque peccatum.* Ezekhez, édes Nádasdi uram, nem kivántatik sem ocular, sem szövétnek, nyilván megismerheti az igazságot minden igazságszerető ember, és azért én is ezt az cikkelyt abban hagyván, a többire sietek.

Liberum arbitrium hominis non renati in spiritualibus nullas habere vires, sed omne bonum divinae gratiae adscribendum.

Hieronym in Ierem. libr. 5.

In nostra potestate est positum vel facere quid, vel non facere. Ita duntaxat ut quidquid boni operis volumus, appetimus, explemus, ad Dei gratiam referamus, qui iuxta apostolum dedit nobis et velle et perficere.

[1] Tomo 7.

August. contra Pelag. hypognost.lib. 3. Tom.7. Per peccatum liberum arbitrium hominis, possibilitatis bonum perdidit: non nomen et rationem. Esse fatemur liberum arbitrium omnibus hominibus, haberi quidem iudicium rationis, non per quod sit idoneum qua ad Deum pertinent, sive Deo aut inchoare aut certe peragere. Sed tantum in operibus vitae praesentis tam bonis quam malis.

Úgy tetszik, édes Nádasdi uram, hogy Luther Márton egy kevéssé vastagabban szól kegyelmednél a szabad akarat felől: mert in assertione articulorum art. 36. et in lib. de servo arbitrio, azt mondja, hogy a szabad akarat nem egyéb, egy emberi elmétől koholt és költött chymeránál, és hogyha valami volna is, nem egyéb az puszta névnél és titulusnál, annakokáért minden dolgok és történetek bizonyos és eltökéllett okoktól függenek amaz poeta mondása szerént: *certa stant omnia lege*. Jóllehet másutt megváltoztatta vélekedését illyen szókkal: *Multi de libero arbitrio indiscrete loquuntur. Ideo hanc brevem informationem adscripsimus. Homo habet ex propria virtute liberum arbitrium ad faciendum vel omittendum opera externa per legem et poenas adactus. Quapropter potest et saecularem iustitiam et bona opera facere de propria virtute a Deo ad hoc data et obtenta etc.* [1]).

Én, hogy nyilván megvalljam ezaránt való vélekedésemet, azt gondolom, hogy ebben az cikkelyben szokan azért vétkeznek, hogy nem tudnak választást tenni az könnyen munkálkodó és minden ellenköző akadályoktul ment, szabad akarat között, és az bűn által megerőtlenített szabad akarat között, és azt gondolják, hogy azok az megromlott természettül származott akadékok nem csak megerőtlenítették és megbágyasztották a szabad akaratot (a mint az igaz catholica anyaszentegyház vallotta mindenkoron s vallja is az ő régi és szent doctorival együtt), hanem teljességessen elfogyattak és elvesztettek úgy, hogy semminemő munkálkodásra való ereje ne légyen, a mint tanították régenten Simon Magus, manichaeusok és priscillianisták, és most is tanítják az ötet követő tévelygők.

Megengedjük azért mi catholicusok nagy örömest, hogy a mi szabad akaratunk az istennek szegétő malasztja nélkül semminemő legkissebbik kisértetet sem győzhet meg, annyira megbágyadt az eredendő igazságnak elvesztése után. De azt is erős hittel hiszszük, hogy nem lehet olly kemény és olly nagy kisértet, a mellyet istennek szegétő malasztjával meg ne győzhessen, úgy hogy nem csak az istennek szegétő malasztja magán, hanem a szabad akarat is munkálkodjék az malaszttal, a mint mondja szent Pál: *non ego, sed gratia Dei mecum* [1]) és: *Omnia possum in eo, qui me confortat* [2]). Illyen formán állatják az igaz catholicusok a szabad akaratot, a mellyről azt irja szent Ágoston az kegyelmedtől előlhozott helyen egy kevessé feljebb az citált szóknál: *Ipsum igitur liberum arbitrium hominibus esse certa fide credimus, et praedicamus indubitanter.* És másutt igy szól: *Revelavit autem nobis per scripturas suas sanctas esse in homine liberum voluntatis arbitrium: quomodo autem revelavit, commemoro vos non humano eloquio, sed divino. Primo quia ipsa divina praecepta homini non prodessent, nisi haberet liberum voluntatis arbitrium, quo ea faciens ad promissa praemia perveniret* [3]). Hova lehet ennél világosabb erőssítése az szabad akaratnak.

Ezekkel és egyéb sok helyeivel, mellyeket rövidségnek okáért kényszeríttetem elhagynom, nem ellenkezik az kegyelmedtül előhozott helyen, mert ott semmit egyebet nem akar, hanem hogy az istennek szegétő malasztja nélkül semmi üdvösségre való dolgot nem cselekedhetik az szabad akarat, a melly dolog valóságos igazság.

A mi a szent Hieronymus irását illeti, úgy tetszik ha szántszándékkal keresett volna kegyelmed az catholica vallásnak erőssítésére való helyt, alig találhatott volna annál vilá-

---

[1]) Lutherus in visitatione Saxonica.

[1]) Ad Corinth. 15.
[2]) Ad Philip. 4.
[3]) Tom. 7. libr. de et gratia lib. arb. cap. 2.

gossabbat, az mellyet citált kegyelmed [1], noha igen homályossan, nem citálván mellyik résznek magyarázatában irja azt szent Hieronymus. Kitetszik ez az igazság Jeremiás profétálásának XXVI. részéből, mellyet magyaráz azokkal a szókkal szent Hieronymus. Azt mondja azért a megnevezett helyen az isten Jeremias profétának: *Et dices ad eos: Haec dicit Dominus: si non audieritis me ut ambuletis in lege mea, quam dedi vobis ut audiatis sermones servorum meorum prophetarum quos ego misi ad vos etc.* Melly szókat magyarázván szent Hieronymus azt mondja, hogy az előhozott szókból nyilván következik, hogy az mi hatalmunkban vagyon cselekedni azt, vagy nem cselekedni, a mit a mi istenünk parancsol nekünk az ő szolgái által, úgy azért hogy azt, a mit cselekszünk, az ő szent parancsolatinak betöltésében az isten szegétő malasztjának tulajdonítsuk, mivel az volt ennek az mi jó cselekedetünknek fő oka, nem rekesztvén ki semmiképpen szabad akaratunknak munkálkodását. *In nostra ergo posita est potestate vel facere quid, vel non facere: ita duntaxat, ut aliquid boni operis volumus, appetimus, explemus, ad Dei gratiam referamus, qui iuxta apostolum dedit nobis et velle et perficere.* Sok egyéb helyeken tanította ezt az igazságot ez a szent doctor, a mellyeket elhagyok, csak két helyt hozok elől, a mellyekben így szól: *Liberi arbitrii nos condidit Deus, nec ad virtutes nec ad vitia necessitate trahimur; alioquin ubi necessitas est, nec damnatio nec corona est* [2]). És másutt okát adván miért engedi az ur isten hogy ezen a világon a jók a gonoszokkal együtt legyenek, azt mondja: *Hoc autem fecit Deus ut habeat sapientia locum in eligendo bonum, et vitando malum, et liberum homini relinquatur arbitrium, ne se dicat insensibilem et stolidum a Deo esse generatum.* Ebben sem bizonyított tehát semmit kegyelmed vallása mellett.

---

[1]) Hieronym. libr. 5. cap. 25. Ierem.
[2]) Libr. 2. contra Iovianum cap. 2.

Nullum renatum posse legem perfecte implere.

Cyprianus in expositione Orat. Dominicae.

Ne quis sibi innocens placeat, et se extollendo plus pereat, instruitur et docetur se peccare quotidie, quotidie pro peccatis iubetur orare.

Ambr. in cap. 3. ad Galatas.

Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus. Hoc scriptum est in Deuteronomio, quia si quid legis praeteriisset aliquis, maledictus haberetur, et tanta mandata sunt, ut impossibile sit servare ea.

August. de Actis cum Felice Manichaeo libr. 2. c. 11.

Data est enim lex superbis hominibus et viribus suis totum tribuentibus, ut cum implere non possent legem datam, praevaricatores invenirentur, et facti rei sub lege peterent misericordiam a Deo conditore.

Idem de tempore serm. 49.

Hoc ergo dicit legem implere, hoc est, non concupiscere. Quis ergo hoc qui vivit, potest? Adiuvat nos Psalmus qui modo cantatus est, exaudi me domine in tua iustitia, hoc est, non in mea.

Az miről a citált helyen szól szent Cyprianus, az igaz és tekéletes tudomány, mellyet vallott mindenkoron, vallani is fog az igaz catholica anyaszentegyház, tudniaillik, hogy istennek kiváltképpen való malasztja nélkül olly tekéletessen meg nem tarthatja az istennek parancsolatit, hogy valaha bocsánandó vétekkel ne vétkezzék ellenek az természetiben állott gyarlóság miatt, mivelhogy *septies in die cadit iustus.* De az kegyelmetek vallása ebben többet foglal, midőn azt tartja hogy senki meg nem tarthatja az istennek parancsolatit, úgy hogy halálos és kárhozatot érdemlett bűnökkel meg ne szegje, melly tudomány az szent irással, szent atyákkal, és az természet szerént való okossággal ellenkező tévelygés, és kétségben esésre vezető hamisság, mivel idvözítőnk megmásolhatatlan szava az: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata,* melly hamisságot soha nem álmodott szent Cyprianus, az ki az isten parancsolatinak betöltésérül igy szól: *Nulli ad harum rerum prosecutinem deest scientia, sive potentia, quia et quod agendum est scimus, et quod scimus fa-*

cere possumus [1]), és szent Hieronymus illyen formán szól azok ellen, a kik lehetetlennek tartják az isten parancsolatinak betöltését: *Execramur eorum blasphemiam, qui dicunt impossibile aliquid a Deo praeceptum esse, et mandata Dei non a singulis, sed ab omnibus in communi posse servari.* [2])

Szent Ambrus penig az kegyelmedtül citált helyen, az midőn lehetetlennek mondja az Moyses törvényének megtartását, olly értelemmel mondja, az minemővel mondotta szent Péter [3]), hogy sem ő sem az ő atyjai el nem viselhették a Moyses törvényének szúlyos terhét: azaz felette igen nehezen viselhették, mivel gyakran olly dolgot is lehetetlennek szoktunk köz beszédben mondani, a melly egyáltalában nem lehetetlen, hanem igen nehezen lehet meg. Hogy penig igy értette legyen szavait szent Péter, nyilván kitetszik, mivel Zacharias és Erzsébet, szent Lukács [4]) evangelista igaz bizonysága szerént az istennek mindennemő parancsolatiban eljártanak panasz nélkül. Azont cselekedé Josue [5]), melly felől az vagyon irva, hogy az Moysesnek az istentül adatott törvénynek csak egy szavát sem szegte meg. Azont Dávid [6]), a ki az istennek szemei előtt igazságot cselekedett és életének minden napjaiban el nem hajlott az ő istenének parancsolatitól. Nem mondotta volna tehát igazság szerént azokat a szókat szent Péter, ha egyáltalában lehetetlennek ismerte volna lenni az isten parancsolatinak megtartását.

Szent Ágoston is csak azt tanitja az előlhozott helyen, hogy senki maga erejével be nem töltheti az istennek parancsolatit, az mint nyilván kitetszik mindennek, a ki igazán olvassa az megnevezett helyen szent Ágoston irását. Mivel ottan magyarázván szent Pálnak amaz mondását [7]): *Lex subintravit ut abundaret delictum. Ubi autem abundavit delictum, superabundavit gratia*: így szól azokrul a kik magok erejekben bizván akarták megtartani az isten parancsolatit: *Data est enim lex superbis hominibus, et viribus suis totum tribuentibus, ut cum implere non possent legem datam (scilicet viribus suis), praevaricatores invenirentur, et facti rei sub lege peterent misericordiam a legis conditore.* És egy kevéssé alább világosabban szól: *Data est lex superbo, fecit contra legem, et apparuit peccatum etc. Apparens autem peccatum humiliavit superbum, humiliatus superbus est poenitens, de poenitentia impetrata est misericordia.* Ezekből a szókbul soha ki nem hozhatni, hogy senki az istennek parancsolatit meg nem tarthatja.

Az második helynek is szintén ollyan értelme vagyon mint az elsőnek, mivel ott is csak azt tanítja, hogy senki maga erejével be nem töltheti az istennek parancsolatit, legfőképpen: *Non concupisces*, a mint kitetszik szent Ágoston szavaibul, mellyeket elhagyott kegyelmed, noha mindjárt előtte voltanak az kegyelmedtül előlhozott szóknak: *Quidquid faciebant iudaei, unde homines non quererentur et esset ipsius conversatio ex lege sine querela, sibi tribuebant, et ipsam iustitiam secundum legem viribus suis assignabant, implere non poterant, sed in tantum faciebant, in quantum poterant sibi tribuendo, nec hoc pie implebant*; illyen formán szól abban az egész predikációjában szent Ágoston, és soholt sem tagadja, hogy az istennek segétő malasztjával minden ember be nem töltheti épen az parancsolatokat, hanem inkább sok helyen nyilván tanítja, hogy tartozunk megtartani és meg is tarthatjuk. Egyik helyéből világossan kitetszik ez az igazság [1]): *Nos autem nec illis observationibus, quae novo testamento revelato evacuatae sunt, tenemur obstricti, et praecepta legis huic etiam tempori necessaria, qualia sunt: Non adulterabis, non homicidium facies, non concupisces, et si quod est aliud mandatum, quod in hoc sermone recapitulatur. Diliges proximum tuum, tanquam te ip-*

[1]) Cyprianus de Baptismo Christi.
[2]) In expositione Symboli ad Damasum.
[3]) Actor. 15.
[4]) Luc. 1.
[5]) Iosue 11. v. 15.
[6]) 4. Reg. 23. v. 25.
[7]) Rom. 5. v. 20.

[1]) Aug. Tom. 2. Epist. 200. ad Asellicum Episcopum, sub finem.

sum,non viribus humanis quasi nostram constituentes iustitiam, sed gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum,in ea iustitia,quae nobis ab illo est,observanda esse didicimus, docemus. Im látja azért kegyelmed, melly távul járjon ez aránt is szent Ágoston az kegyelmetek vallásátul. De menjünk tovább.

Ad veram poenitentiam reqirinecessario firmam et fiducialem fidem.

Chrysost homil. 80. ad populum Antiochenum.

Ne tuae confidas poenitentiae, tua namque poenitentia tanta nequit delere peccata, si sola foret poenitentia, iure timeres. Sed postquam cum poenitentia commiscetur fides et Dei misericordia, confide, quoniam tuam vincit nequitiam sola Dei gratia.

August. de vera et falsa poenitentia cap. 2.

Si fides firmamentum est poenitentiae, praeter quam nihil est, quod bonum sit, appetenda est poenitentia, quam constat in fide esse fundatam, non enim potest arbor bona malos fructus facere, poenitentia itaque quae non ex fide procedit, utilis non est, oportet enim credi, remedium poenitentiae a salvatore per fidem conceditur.

Hogyha kegyelmed az feltett propositióban csak azt akarja, a mit a szók értelme hoz magával, tudniillik hogy az igaz poenitentiatartás nem lehet igaz hit nélkül, hanem szükséges hogy igaz hitbül származzék, igen igazat mond kegyelmed, és egyet ért az igaz anyaszentegyházzal, az melly mindenkoron igaznak tartotta s tartja is szent Pál mondását: *Sine fide impossibile est placere Deo.* és: *Accedentem ad Deum oportet credere;* hogyha penig azt is akarja kegyelmed érteni, hogy az igaz poenitentiatartásra az más ágozatokról való hiten kövül olly hit is kivántatik, az mellyel az poenitentiatartó ember tökéletessen elhigye hogy az isten, igireti szerént, megbocsátja bűneit, ha azt megcselekszi a mit az igaz és töredelmes poenitentiatartás magában foglal, abban is igazat mond kegyelmed. De hogyha azt érti kegyelmed az feltett propositióban, hogy az igaz és bűnbocsánatnyerő poenitentiatartásra szükség, hogy az poenitentiatartó ember erős hittel elhigye minden kétség nélkül, hogy őneki megbocsáttatnak az ő bűnei Christus által, és hogy csak egyedül az illyen hit által igazul meg az ember és bűneinek bocsánatját nyeri, igen távul jár kegyelmed az igaz anyaszentegyháznak és az szent atyáknak közönséges tanitásátul.

Nem is látom miként kivánhat kegyelmed az megigazulásra ollyan hitet, a mellyet maga is lehetetlennek ismér, ha jól és értelmessen megfontolja mivoltát. Mivel az kegyelmed vallása szerént az illyen hit oka az megigazulásnak, tehát előbb való az igazulásnál, és a mikor az illyen hit vagyon az poenitentiatartó emberben, nincsen még az megigazulás, mert egyébaránt mire való volna az poenitentiatartás, ha már megvolna az igazulás, és nyilván való dolog az minden okossággal biró embernél, hogy az a dolog a melly oka más dolognak, előbbi magában annál a dolognál, a mellynek oka. Ez igy lévén, nyilván következik, hogy az a hit, a mellyet a megigazulásra kéván kegyelmed, magában hamis, mivel azt hiszi, hogy megbocsáttatnak bűnei az poenitentiatartó embernek, a mikor még valóságossan meg nem bocsáttattanak; mivel annak a dolognak, a mellyet ember igaz hittel elhiszen hogy meglett, előbb kellett meglenni, hogysem ember igazán elhihesse; és ha elhiszi hogy meglett, minekelőtte meglett, hamissat hiszen. Ha tehát az poenitentiatartó ember igaz hittel elhiszi, hogy megbocsáttatnak bűnei, elébb kellett meglenni az bűnbocsánatnak, hogysem az hitnek, a mellyel azt hiszi a mi lehetetlen, mivel az kegyelmetek vallása szerént ez által az hit által, mint az igazulásnak igaz oka által, leszen meg az bűnök bocsánatja: hogyha azért utóbb való az bűnök bocsánatja az hitnél, és követi az hitet, az az hit, az mellyel az poenitentiatartó ember elhiszi hogy megbocsáttattanak bünei, hamissat hiszen, és következendőképen magában is hamis.

Viszont, hogyha nincsen semmi egyéb mód avagy eszköz az megigazulásra ezen kövül az hit kövül, miként hitetheti el magával a bűnös ember, nyilván tudván, hogy nin-

csen az istennek kegyelmében, hogy az isten megbocsátotta legyen bűneit, és így miként hiheti el azt a bűnös ember, hogy már megbocsáttattak bűnei, holott még nem adta semmi okát megigazulásának, azaz ez előtt az hit előtt nem hitte el, hogy megbocsáttattanak bűnei.

Im látja azért kegyelmed, édes Nádasdi uram, illyen derék és üdvösséget néző cikkelyekben minemő gyarló sőt lehetetlen fundamentomon építenek az kegyelmed emberi. Hogyha egy kevessé homályossabbnak látszik kegyelmednek ez az okoskodás, az magyar nyelv mivoltának tulajdonítsa kegyelmed, a melly nem magyarázhat ki olly világossan mindennemő iskolában forgó terminusokat, az mint kivántatnék.

Aranyszáju szent János [1] az kegyelmedtől előhozott helyen soha csak nem is álmodott az ollyan hitről, hanem csak azt mondja, hogy ha az poenitentiatartás csak maga szerént volna ugy, hogy az isten irgalmasságában való bizodalmot kirekesztené, soha el nem törölhetné az bűnt, de mivel az istennek az ő irgalmassága véghetetlen, az mi nem lehet is mitőlünk, meglehet az istentől, és igy minden bűnös méltán bizhatik az istenben, hogy megbocsátja és törli bűneit. Hogy penig ezt nyilván való igazságnak ismérje kegyelmed, ide irom éppen és igazán szent Chrysostomus irását a melly maga megmagyarázza magát: *Ne tuae confidas poenitentiae, tua namque poenitentia tanta nequit peccata delere. Si sola foret poenitentia, iure timeres, sed postquam cum poenitentia commiscetur Dei misericordia, confide, quia tuam vincit nequitiam, multum enim est misericors Deus, et tantum clemens, ut neque filio pepercerit, ut ingratos servos redimeret. Nec mihi dicas: nimium peccavi, et quomodo possum salvari? Tu non potes, tuus potest Dominus, et ita deletpeccata, ut nec eorum remaneat vestigium.*

Szent Ágoston is az kegyelmedtül előlhozott helyen igen világossan szólt, és csak azt tanítja, hogy az igaz poenitentiatartásnak az fundamentuma az hit, és ha hitből nem származik, nem hasznos. Az sententiában való utolsó szókot így írta az kegyelmed deákja: *Oportet autem credi remedium poenitentiae a salvatore per fidem concedi*, hogy még is legyen valami színes oka, miért citálta legyen kegyelmed ellenünk ezt a sententiát. Vétkezett penig benne az jámbor, és azzal mutatta meg, hogy maga nem olvasta szent Ágostont, kinek irásiban csak így vadnak a szók: *Oportet autem credi remedium poenitentiae a salvatore concedi* és nincsen ott *per fidem*. De nem csodálom, hogy ezt a két szót oda toldotta a kegyelmed deákja, mert Luther Mártontul tanult, a ki szent Pál sententiájához hozzá toldotta minden ok nélkül a *solát*.

[1] Homil. 80. ad pop. Antiochenum.

Confessionem auricularem omnium peccatorum non esse absolute necessariam.

August. lib. 10. Confess. cap. 3.

Quid mihi est cum hominibus ut audeant confessiones meas, quasi ipsi sanaturi sint omnes languores meos. Curiosum genus ad cognoscendum vitam alienam, desidiosum ad corrigendum suam.

Chrysost. homil. 2. in Psal. 50.

Si confunderis alicui dicere quia peccasti, dicito ea quotidie in anima tua, non dico ut confitearis conservo tuo, ne exprobret, dicito Deo qui curat ea.

Az súgva való gyónást avagy az bűnöknek nevezet szerént való előszámlálását szükségesnek tartotta mindenkoron az igaz poenitentiatartásra az igaz anyaszentegyház; szükségesnek tartották, javallották és predikálották az apostolok idejétül fogvást való mind görög s mind deák szent atyák, s méltán is, mivel minden okossággal élő ember könnyen általértheti azt, hogy az bűnbocsánatra avagy megoldozásra és megtartásra való hatalom, mellyet az apostoloknak és azokat igaz hivatal és igaz szentelés által követő egyházi embereknek adott idvözítőnk [1], azt hozza magával, hogy az ki ezeknek birói hatalma által akar bűne-

[1] Ioann. 20.

itűl megoldoztatni, az mint igen szépen mondja szent János apostol [1]): *Si confiteamur peccata nostra: fidelis est et pius (scilicet Christus) ut remittat nobis peccata nostra.* Ezokáért még az apostolok idejében is praktikáltatott az illyen gyónás, az mint szent Lukács evangelista nyilván való szókkal bizonyítja [2]): *Cecidit timor super omnes illos, et magnificabatur nomen Domini Iesu, multique credentium veniebant confitentes et annunciantes actus suos.* Az apostolok után is minden üdőben fen volt az anyaszentegyházban az az gyónás, a mint nyilván vallják szent Irenaeus, Clemens Alexandrinus, Origenes, az ki midőn az bűnbocsánatnak egynehány magyarázatit adta volna, igy szól: *Est adhuc septima, licet dura et laboriosa, per poenitentiam remissio peccatorum, cum lavat peccator lacrymis stratum suum, et sunt ei lacrymae panes die ac nocte, et cum non erubescit sacerdoti Domini indicare peccatum et quaerere medicinam* [3]). Azon igazságot tanitotta szent Basilius, Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, Firmianus, Ambrosius és egyebek, kiknek irásit rövidségnek okáért nem citálom; csak szent Ágostonnak és szent Chrysostomusnak némelly szavait hozom elől, az mellyekbül világossan kitetszik, hogy ezeknek a szenteknek az kegyelmetek vallása ebben az cikkelyben csak gondolatjukban sem tünt a végre, hogy javallják, mivel világos szókkal kárhoztatták.

Szent Ágoston az betegek látogatásárul irt második könyvének negyedik részében, midőn az betegeket intette volna, hogy az utolsó szent kenetet kérjék és felvegyék, és az Krisztus szent testével éljenek, arra tanítja miként kellessék meggyónniok illyen szókkal: *Sunt quidem, qui sufficere sibi ad salutem autumant, si soli Deo, cui nihil occultum est, quem nullius latet conscientia, sua confiteantur crimina. Nolunt enim, aut erubescunt sive dedignantur ostendere se sacerdotibus, quos tamen inter lepram et lepram discernere per legislatorem constituit Dominus. Sed nolo ut ipsa decipiaris opinione, quatenus confundaris confiteri coram Domini vicario tabescens prae rubore, vel cervicosus prae indignatione; nam ipsius humiliter subeundum est iudicium, quem Dominus sibi non dedignatur vicarium. Ergo ad te venire roges sacerdotem, et fac ipsum conscientiarum tuarum penitus participem.* És egy kevessé alább azoknak is kárhoztatja gyónását, az kik csak köz gyónással szokták vétkeiket megvallani [1]): *Neque quidem, sicuti quidam faciunt, cum quadam calliditate alloquaris presbyterum, quoniam talis allocutio tui ipsius foret deceptio. Accedunt siquidem deceptiosi ad sacerdotes, ita eis praesentibus confitentes: Ego peccator, domine sacerdos, peccavi, periurando, adulterando, fornicando, hominem occidendo, mentiendo, sacrilegium committendo, furando, rapiendo. Haec omnia commisi, mea culpa, vel opere, vel voluntate. Ita isti Deum irridentes, cum tamen non irridetur, confitentur quae non fecerunt etc.* És egy kevessé alább: *Tu vero fili mi non ita facies, quoniam saniori consilio crediturus es, astantem coram te sacerdotem angelum. Aperi ei penetralium tuorum abditissima latibula, conscientiarum verecundarum penitiora revela repagula. Non te pudeat coram uno dicere, quod te non puduit forsitan coram multis et cum multis facere, nam humanum est peccare, christianum est a peccato desistere, diabolicum est perseverare. Ergo quae mentem gravius exacerbant facinora, Dei angelo manifesta, nihil obscurum dicens, culpam nullis ambagibus involvens, nullis circuitionibus, quod verum est, operiens.*

Ezeket hogyha kegyelmed olvasta volna, hiszem hogy az maga vallásának erőssítésére soha szent Ágoston szavait nem citálta volna, jóllehet azok is, a mellyeket kegyelmed citált, semmiképpen nem ellenkeznek az catholica igazsággal, mivel azon az helyen nem az sacramentalis gyónásról szól, hanem azokat feddi, a kik felettébb való szorgalmatossággal tudakozták tűle életének és megtérésének rendit [2]), az mint nyilván kitetszik azon harma-

[1]) 1. Epist. cap. 1.
[2]) Actor. 19.
[3]) Homil. 1. in Leviticum.

[1]) Tom. 9. Lib. 2. cap. 5.
[2]) Libr. 10. Confess. cap. 3.

dik résznek utolsó és az negyediknek első szavaiból: *Volunt ergo audire confitentem me, quid ipse intus sim, quo nec oculum, nec aurem, nec mentem possunt intendere. Cap. 3. Sed quo fructu id volunt? An congratulari mihi cupiunt cum audierunt, quantum ad te accedam munere tuo, et orare pro me cum audierint quantum retarder pondere meo etc.*

Szent Chrysostomus is, a kinek némelly irásival ostromolják az kegyelmed vallásán való doctorok az szent gyónást, soha nem tanította azt, hogy ne legyen szükséges az gyónásra az bűnöknek nevezet szerént való előszámlálása, hanem inkább sok helyen fontos beszédivel intette az igaz gyónásra az embereket, és sok helyeit rövidségnek okáért elhagyom csak ezeket hozom elől. Elsőben is azért magyarázván szent János evangeliumának negyedik részét [1], igy szól: *Hanc et nos mulierem imitemur, et in peccatis quae commisimus confitendis neminem vereamur, Deum duntaxat decet formidemus, qui et nunc opera nostra videt et tunc, quos in praesentia non poenitet, damnabit.* És egy kevessé alább: *Commis isti aliquod scelus, aut animo agitasti, homines celas, non Deum, et nihil curas, oculos hominum formidas etc.* Viszont ugyanazon helyen egynehány vers után: *Vos autem hortor dilectissimi, ut etsi nemo opera nostra videat, uti singuli suam conscientiam ingrediantur, et iudicem sibi rationem constituant, errata sua in medium adducant, nisi velint in die illa horrenda universo orbi ea manifeste patere: Sanentur iam vulnera, sumatur poenitentis medicina.*

Sokkal is nyilvábban szól homil. 3. in Matthaeum paulo ante medium: *Confessio peccatorum est testimonium conscientiae timentis Deum. Qui enim timet iudicium Dei, peccata sua non erubescit confiteri, qui autem erubescit, non timet. Perfectus enim timor solvit omnem pudorem etc*; és egy kevessé alább: *Sed ideo magis nos iubet Deus confiteri peccata nostra, ut verecundiam patiamur pro poena, nam et hoc ipsum pars est iudicii.*

Hogy peniglen ezeken az helyeken arrul a gyónásrul szóljon szent Chrysostomus, a mellyben titkon egyházi személynek szokták az emberek nevezet szerént bűneiket megvallani, világossan kitetszik, elsőben más helyeibül, ugymint az papságrul irt második könyvből, az hol igy szól [1]: *Quamobrem multa quidem arte opus est, ut qui laborant christiani, ultro sibi ipsi persvadeant sacerdotum curationibus sese submittere oportere: neque id solum, sed ut etiam curationis ac medicinae nomine gratiam illis habeat*; és egy kevessé alább ugyan módot mutat miképpen kellessék a papoknak az poenitentiatartó bűnösökhöz magokat alkalmaztatni: *Equidem complures recensere possim, quos constat in extrema mala adactos non ob aliud, nisi quod digna ab eis poena, et quae peccatis perpetratis par esset exigeretur. Neque enim temere ad delictorum modum oportet et mulctam ipsam adhibere: sed tanquam coniecturis quibusdam explorandus est delinquentium animus, ne quae fiat, ut dum consuere vis quod interruptum est, scissuram deteriorem facias: ac dum eum, qui lapsus est, erigere atque emendare studes, casus ipse maior per te reddatur.*

Másodszor abbul is kitetszik, hogy azokban az helyekben nem szól sz. Chrysostomus sem az isten előtt való titkos gyónásról, mivel arra nem kellett volna olly fontossan inteni az bűnösöket, hogy semmiképpen bűneiket el ne titkolják, mert az isten előtt senki bűneit el nem titkolhatja: sem peniglen az ollyan gyónásról, mellyet az anyaszentegyháznak elein nyilván sok nép előtt szoktanak tenni az bűnösök, némelly nyilván való derék bűneikről nagyobb töredelmességnek és pirulásnak 'okáért, hogy ne essenek viszont olly könnyen az vétekben, mivel az illyen gyónást szent Chrysostomus nem javallotta, követvén ebben Nectariust, az előtte való konstantinápolbeli püspököt, az ki nem a súgva való gyónást (a mint hamissan tanitotta Calvinus [2]), hanem az nyilván való gyónást tiltotta volt meg az konstantiná-

[1] Hom. 33. in Ioann.

[1] Lib. 2. de sacerd. ante medium.
[2] Lib 3. Instit. c. 4. n. 7.

polbeli anyaszentegyházban némelly bizonyos okokért.

Ez ellen az gyónás ellen szól szent Chrysostomus az kegyelmedtől elölhozott helyen, mellyet Calvinus is az gyónás ellen citált (*ut supra, n. 8.*) *Si confunderis dicere alicui quia peccasti, dicito ea quotidie in anima tua.* Azon gyónás ellen szól *Homilia de poenitentia et confessione : Nunc autem neque necessarium est praesentibus testibus confiteri* : *Cogitatione fiat delictorum exquisitio, absque teste sit hoc iudicium* : *Solus te Deus confitentem videat.* Ezekbül és sok egyéb helyeiből kitetszik, hogy a nyilván való gyónást nem javallotta szent Chrysostomus, hogyha tehát az felül elölhozott helyekben dicsirte és javallotta az olly gyónást, a melly az vétkeknek előszámlálásában áll,nem a nyilván való gyónást javallotta, hanem a súgva való gyónást, az mellyet kegyelmed auricularis confessiónak nevez.

Itt illyen ellenvetést tehetne kegyelmed : szent Chrysostomus az ollyan gyónást javallja, a mellyet titkon csak az isten szine előtt teszen az ember, tehát mindennemő embernek tett gyónást kirekeszt. Erre kétképpen felelhetek. Elsőben, hogy az régi paterek mondási szerént mind egyet teszen titkon az papnak, ugymint isten helytartójának meggyónni, és az istennek meggyónni. Elsőben mikor az régi paterek és doctorok arra intették és ugyan ösztönözték az embereket, hogy az istennek gyónják meg vétkeket, oly gyónásra intették, a melyben nagy nehézséget érzettenek az emberek, mivel egyébiránt nem volt volna szükséges olly erős és hatható szókkal inteni őket. De abban az gyónásban, a mellyet magának az istennek tesznek az emberek, nem érzenének közönségessen olly nagy nehézséget, mivel az gyónás nem egyéb az bűnnek megismeretinél, a melly bűnt a nélkül is tud az úr isten, és szokan jól ismervén a bűnt, semmi nehézséget nem esmernek benne, hanem inkább szántszándékkal ujabb és ujabb vétkekbe keverőznek. Másodszor az illyen gyónásban nem szoktanak közönségessen az emberek sokat pirulni, noha, ha jól értenék a dolgot, igenis kellene pirulniok. De az paterek midőn az istennek való gyónásra intik az embert, olly gyónásra intik, a mellyben piruljanak és szégyenüljenek, tehát az olyan gyónásrul szólanak, a mellyben az isten képét viselő egyházi embereknek titkon kell minden bűneiket elölszámlálni.

Másodszor azt felelem, hogy szent Chrysostomus, midőn az kegyelmedtül elölhozott helyen és egyéb helyeken is az isten előtt való gyónásrul szól, nem szól a gyónásrul a mennyére a gyónás az megoldozásra rendeltetik, mivel ez aránt a gyónás az vétkeknek nem csak az isten előtt, hanem az isten képét viselő egyházi ember előtt való megvallását teszi : hanem szól az isten előtt való gyónásrul a mennyére a megszégyenedésre és orcapirulásra rendeltetik, az melly orcapirulás néminemő része az elégtételnek, Oka penig ennek az, hogy az nyilván való gyónás is, az melly helyett javallja szent Chrysostomus ez illyen isten előtt való gyónást, nem volt az megoldozásra rendelve, hanem csak az megszégyenedésre és pirulásra, mivel annakelőtte tudta az az pap, az kit arra rendeltek volt az anyaszentegyháznak elein , hogy az embereknek nyilván való vétkeit nyilván kijelentse, és az titkos vétkeit elhallgassa, mert egyébaránt, ha annak előtte meg nem gyónta volna minden vétkeit, nem tudott volna az pap választást tenni az titkos és nyilván való vétkek között.

Ezekbül azért világossan kitetszik, hogy noha aranyszáju szent János az őelőtte való püspöknek Nectariusnak méltóságát és végezetét oltalmazván, nem javallotta az nyilván való gyónást, de semmiképpen nem kárhoztatta, hanem inkább javallotta, és ugyan parancsolta is az titkos gyónást, a mellyben minden bűnös nevezet szerént elölszámlálja mindennemő bűneit az igaz egyházi személyek előtt. Mivel az papságról irt könyveiben sok erős ratiókkal állatja az papoknak az bűnbocsánatra való hatalmokat, az melly hatalommal hogy igazán és jól elélhessenek az egyházi emberek, és hogy igaz birái és orvossi lehessenek az lelkeknek, szükséges hogy tudják

azoknak vétkeit és sebeit: mivelhogy penig az sziveknek titkát emberek levén nem tudhatják, szükséges hogy önnön magok mondják ki az igaz gyónás által minden lelki sebeiket.

Hominem iustificari coram Deo propter solum meritum et iustitiam Christi, non propter bona opera.

Ambr. I. Ad Cor. I. Tom. 5.

Hoc constitutum est a Deo, ut qui credit in Christum, salvus sit sine opere, sola fide, gratis accipiens remissionem peccatorum.

August. de fide et operibus cap. 14. Tom. 4.

Cum apostolus dicit arbitrari se iustificari hominem per fidem sine operibus legis, non hoc agit, ut percepta ac professa fide, opera iustitiae contemnantur. Sed ut sciat se quisque per fidem posse iustificari, etiamsi legis opera non praecesserint. Sequuntur autem iustificatum, non praecedunt iustificandum.

August. ad Simpl. lib. 1. quaest. 2.

Gratia evangelica eo ipso quod talis est, operibus non debetur, alioquin gratia iam non est gratia. Et multis locis hoc saepe testatur fides, gratiam praeponens operibus, non ut opera ex inguat, sed ut ostendat non esse opera praecedentia gratiam, sed consequentia, ut scilicet non se quis arbitretur ideo percepisse gratiam, quia bene operatus est, sed bene operari non posse, nisi per fidem perceperit gratiam.

Chrysost. Tom. 5. Lat. Froben. anno 1530. in serm. de fide et Lege.

Latro credidit duntaxat et iustificatus est a misericordissimo Deo, atque hic ne dixeris, defuisse ei tempus quo iuste viveret et honesta faceret opera. Neque enim de hoc contenderim ego, sed illud unum asseveraverim, quod sola fides per se salvum fecerit.

Ebben az propositióban is sok értelem foglaltatik, és az okáért homályos magában. Elsőben azért illyen értelme lehet, hogy csupán csak az Krisztus érdeme, az mint önnön magában vagyon és szemléltethetik, igazítja meg az embert. De ez az értelem nyilván való hamisságot foglal magában, mivel ha az Krisztus érdeme, az mint magában vagyon, megigazítaná az embert, minden ember igaz volna és az isten szemei előtt kedves, valakiért meghólt az Krisztus, mivelhogy az Krisztus érdeme, az mint magában vagyon, minden embert illet, minden emberért elegendő, sőt ha ezernyi ezer világot teremtett volna is az ur isten, mind azokban levő embereknek bűnei eltörlésére is elegendő volt volna ugyan azon Krisztus érdeme.

Másodszor, illyen értelme is lehet, hogy csupán csak az Krisztus érdeme igazítja meg az embert, de az mennyére az ember azt hit által magához kapcsolja. Azt az hitet penig kegyelmetek az isten igiretit néző, avagy azokat elhivő hitnek híja.

De én itten azt kérdem kegyelmedtül: elég-e az megigazulásra, hogy az ember csak egy közönséges hittel higye el azt, hogy az isten minden hozzá térőknek és őtet keresőknek megigirte az bűnöknek bocsánatját és az örök életet: avagy más kiváltképpen való hit kivántatik, az mellyel minden tétovázás és félelem nélkül elhigye kiki mind magárul, hogy az isten őneki mindennemő bűneit megbocsátotta. Az gondolnám, hogy az első hitet nem fogja kegyelmed elégségesnek ismerni a megigazulásra, hanem az másodikat fogja szükségesnek mondani Lutherrel, ki ennek az hitnek mivoltát igy magyarázza [1]: *Fides est certa, altissimeque animo insidiens, divinae bonitatis et gratiae perverbum Dei cognitae atque manifestae fiducia.* De mivel ezt az hitet én már lehetetlennek mutattam ezen irásomban [2], nem tudom miként lehet szükséges az megigazulásra.

Harmadszor azt is érthetni az kegyelmed propositióján, hogy az jó cselekedeteknek isten előtt semminemő érdeme nincsen, és az megigazulásra is semmiképpen nem szükségessek, hanem csak az egy puszta hit. De ez szerént az értelem szerént is hamis és a szent irással ellenközö az feltett propositio.

Elsőben, mivel az jutalom az érdemet nézi, és semmi nem adhatik valakinek jutalmul, ha azt valami cselekedetivel meg nem érdemlette. De a szentirásban jutalmat igér üdvözitőnk az jót cselekedőknek, mivel szent Má-

---

[1] In serm. Dom. 2. Quadrag.
[2] § ad veram poenitentiam.

tének 10. részében azt mondja: [1] Hogy el nem veszti jutalmát csak az is, az ki egy tanitvány nevében egy pohár hideg vizet ad. És midőn az evangeliumnak 19. részében [2] az örök életet igéri jutalmul mind azoknak, az kik az ő nevéért elhagyják házokot, vagy atyjok fiait, vagy nénjeket, vagy atyjokat, vagy anyjokat, vagy fiaikat, vagy szántóföldeiket. Tehát ezek az cselekedetek, az mellyekért illyen nagy jutalmat igér üdvözítőnk, érdemessek az isten előtt.

Másodszor miként nem volnának érdemessek azok a cselekedetek, a mellyeket az szent lélek nemz az emberekben, szent Pál apostol mondása szerént: *Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansvetudo, fides, modestia, continentia, castitas*, és az mellyeket annye sok szép dicsiretekkel ékesíti az szent irás azokot az tökéletes életnek kemény öszvényét nyomván, az jó cselekedetek gyakorlásában foglalják magokot.

Harmadszor miként mondhatja igazság szerént olly világos szókkal üdvözítőnk az utolsó itilet napján, hogy az éhezőket etető, szomjuhozókat itató, mezíteleneket ruházó, uton járókat befogadó, betegeseket látogató és az rabokat vigasztaló híveknek jutalmul és koronául adja az örökké való boldogságnak birodalmát, hogyha az cselekedeteknek semminemü érdeme nincsen az isten előtt [3]?

Ezekbül nyilván következik, hogy nem az puszta hit oka az igazulásnak, nem csak az által nyerjük meg az üdvösséget, hanem az istennek velünk munkálkodó malasztjábul származott jó cselekedetek által is, a mint világossan bizonyítja szent Dávid is Psalmo 14. midőn csak azokat ismeri az isten bajléki lakosinak, a kik macula nélkül járnak, és igazságot cselekszenek, az kik szivekben igazságot szólanak, s nyelvekkel nem cselekszenek csalárdságot. Idvözítőnk is az mennyei boldogságban készített bőséges jutalomnak igiretivel biztatta az ő tanitványit, és azokban

[1] Matth. 10. v. 42. — [2] Matth. 19. v. 29.
[3] Matth. 25. v. 35.

minden hív keresztyént, az öldökléseknek és egyéb különbkülönbféle szanyarúságoknak elszenvedésére, mondván: Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis [1]. És ugyanazon evangeliumnak hetedik részében nyilván mondja, hogy csak az megyen az istennek országában, az ki az ő szent atyjának akaratját betölti [2]: *Qui facit voluntatem Patris mei, qui in coelis est, ipse intrabit in regnum coelorum*. Sok számtalan világos helyeit hozhatnám elő az isten könyvének, mellyekből igen könnyen és minden csigázás nélkül kinyilatkoztatik az kegyelmed ez aránt való hiti ágozatjának hamissága. De irásomnak rövidsége nem engedi, azért szent Pálnak egy világos mondásával fejezem be az kegyelmed propositiójának szentirásból való meghamissitását, mellyben azt mondja szent Pál, hogy az istennek igazságát illeti az jó cselekedetekért való fizetés [3]: *Non enim iniustus Deus, ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis et ministratis.*

Ezzel az szentirásnak sok szép világos helyeivel nyilván megbizonyított igazsággal semmiben nem ellenkeztek az kegyelmedtül előhozott szent atyák, hanem azt inkább sok szép fontos irásokkal erőssítették.

Szent Ambrus igy szól az felvett cikkelyben [4]: *Scriptura divina vitam beatam in cognitione posuit divinitatis, et fructu bonae operationis; denique utriusque assertionis testimonium suppetit evangelium, nam et de scientia ita dicit Dominus Iesus: Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum. Et de operibus ita respondit: Omnis, qui reliquerit domum, vel fratres, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet et vitam aeternam possidebit etc. Habet ergo vitam aeternam fides, quia fundamentum est bonum, habent et bona facta, qui vir iustus et dictis et rebus probatur.*

[1] Matth. 5. v. 12.
[2] Matth. 7. v. 21.
[3] Ad Hebr. 6. v. 10.
[4] Lib. 2. de off.

Az midőn penig az kegyelmedtül citált helyen és más helyeken is csak csupán az hitrül emlékezik az megigazulás dolgában, semmiképpen ki nem rekeszti az isten 'szegétő malasztja által lett, igaz hitből származott jó cselekedetek', hanem csak az ó testamentumbeli ceremoniáknak betöltésében álló cselekedeteket vallja az uj testamentomban haszontalanoknak lenni az megigazulásra. Ezeken kivül az megigazulás előtt tett cselekedetek' is haszontalanoknak ismeri az megigazulásra, olly formán, hogy azok által érdemelhesse az bünös, az isten kegyelme avagy szentölő malasztján kivül való ember, az megigazulást. De nem mondja soha is, hogy csupán csak az puszta hit elegendő dispositio az megigazulásra, mivel így a szentirással ellenkeznék, az melly azt mondja [1]: *Videtis quia ex operibus iustificatur homo et non ex fide tantum.* Azt sem álmodta soha szent Ambrus, hogy az az hit, a mellyet a kegyelmed vallásán való doctorok az megigazulásra kevánnak, olly hit legyen, a melly által az megigazulandó bünös ember minden félelem nélkül elhigyje, hogy megbocsáttatnak bűnei, mert az illyen hit lehetetlen, a mint oda fel megmutattam. Azt sem tanitotta soha ezen szent doctor, hogy az megigazult embernek istennek szegétő malasztja által tett jószágos cselekedetinek semmi érdeme nincsen isten előtt, mert ezzel az hamissággal ellenkező dolgot tanít, midőn igy szól [2]: *Quae salus nobis esse poterit: nisi ieiunio eluamus peccata nostra, cum scriptura dicat: Ieiunium et eleemosyna a peccato liberat. Qui sunt ergo hi praeceptores novi, qui meritum excludunt ieiunii? Nonne gentilitium vox ista dicentium manducemus et bibamus.* Másutt penig igy szól [3]: *Magna res est fides et salutaris, et sine hac non est salvari possibile, sed sola non sufficit. Operari fidem per delectionem necessarium est, et conversari digne Deo.* Ezekből világossan kitetszik, hogy szent Ambrus értelme szerént az puszta hit magában nem elégséges, sem az első malasztnak és megigazulásnak megnyerésére, sem az megnyert malasztban való megmaradásra, hanem más jó cselekedetek is szükségessek.

[1] Iacob. 2.
[2] Lib. 3. epist. 255.
[3] In Comment. in cap. 4. ad Hebr.

Szent Ágoston peniglen olly nyilván ellenkezik az luther hittel az megigazulásrul való cikkelyekben, hogyha mindennemű kegyelmetekkel ellenkező helyeit egyben kellene szedegetnem irásiból, egész könyvecske telnék ki belőlök: de mivel ezt az munkát irásomnak rövid volta nem engedi, csak az kegyelmedtül citált helyt irom le, mellyet ha kegyelmed olvasott és jól megfontolt volna, n m vélem, hogy citálta volna ellenünk. Igy szól azért ez a szent doctor annak az tizennegyedik résznek elein [1]: *Quare iam illud videamus, quod excutiendum est a cordibus religiosis, ne mala securitate salutem suam perdant, si ad eam obtinendam sufficere solam fidem putaverint, bene autem vivere, et bonis operibus vitam Dei temere neglexerint.* Im melly nyilván meghamissítja az kegyelmetek vallását, az melly teli torokkal kiáltja: *Sola fides iustificat;* és ugy annyéra az puszta hitnek tulajdonítja az üdvösségnek megnyerését, hogy minden egyéb módot és utat kirekeszt. *Nulla alia via potest homo cum Deo convenire, aut agere quam per fidem, opera ille nihil curat*, azt mondja Luther in lib. de captivitate Babylonica, cap. de Baptismo. Világossan szól Nicolaus Amsdorffius egy Georgius Major ellen irt könyvében, kinek titulussa is ez volt: *Quod bona opera sint perniciosa ad salutem*, melly könyvben több sententiái között illyen is találtatik: *Quamobrem dico ego Nicolaus Amsdorffius: quicunque haec verba ut sonant (bona opera necessaria sunt ad salutem) docet et praedicat, hic est Pelagianus apostata, et duplex papista.* De az jámbor nem tanulta volt jól meg az Pelagius vallását, nem is vette eszében, hogy ő az maga vallásában Simon Magusnak, Valentinusnak, Eunomiusnak, és egyéb régi haeresiarcháknak követője.

[1] Tom. 4. lib. de fide et operibus cap. 14.

Vesse már egyben kegyelmed, édes Nádasdi uram, ezeknek irásit szent Ágoston irásával. Ezek veszedelmes állapatnak tartják az idvességet az jó cselekedetek által keresni: szent Ágoston veszedelmes bátorságnak és hamis vélekedésnek tartja az üdvösség megnyerésére az puszta hitet elegendőnek tartani. És mivel kegyelmetek ez aránt való vélekedését szent Pál apostol mondásával bizonyitja, és azokbul láttatik erősséget adni vallásának, hallja meg ugyanazon szent doctornak következendő szavait: *Nam etiam temporibus apostolorum, non intellectis quibusdam subobscuris sententiis apostoli Pauli,hoc eum quidam arbitrati sunt dicere: faciamus mala, ut veniant bona; quia dixerat: lex subintravit, ut abundaret delictum, ubi autem abundavit delictum, superabundavit gratia* [1]. Ezeket az helyeket igen szépen megmagyarázván, annak az helynek magyarázása jün, a mellyben helyhezteti kegyelmetek derék fundamentomát vallásának: *Cum ergo dicat apostolus: Arbitrari se iustificari hominem per fidem sine operibus legis: non hoc agit ut percepta ac professa fide opera iustitiae contemnantur, sed ut sciat se quisque per fidem posse iustificari,etiamsi legis opera non praecesserint, sequuntur enim iustificatum, non praecedunt iustificandum.* És két vers után igy szól: *Quoniam ergo haec opinio tunc fuerat exorta, aliae apostolicae epistolae Petri,Ioannis, Iacobi, Iudae,contra eam maxime dirigunt intentionem, ut vehementer astruant fidem sine operibus nihil prodesse. Sicut etiam ipse Paulus non quamlibet fidem, qua in Deum creditur, sed eam salubrem planeque evangelicam definivit, cuius opera ex dilectione procedunt: et fides, inquit, quae per dilectionem operatur. Unde illam fidem, quae sufficere ad salutem quibusdam videtur,ita nihil prodesse asseverat, ut dicat, si habeam omnem fidem, ita ut montes transferam,charitatem autem non habeam, nihil sum. Ubi autem haec fidelis charitas operatur, sine dubio bene vivitur, plenitudo enim legis charitas.* Ugy tetszik, hogy ha szánszándékkal az kegyelmetek vallása ellen akarta volna is irnia szent Ágoston, nem hamissíthatta volna meg világosban, az mint ezen irásával meghamissítja, és jobban meg nem felelhetett volna az kegyelmetek szent Pál apostolból vett ellenvetésére. Innét azért kegyelmed azt hozhatja ki elsőben, hogy nem citálják tökélletessen az kegyelmed hitin való tanítók az szent atyáknak irásit, hanem csak akaratjuk szerént csonkítják és marcongolják, azt vevén ki belőlök a mi szájok izént vagyon, az ellenek valót penig kihagyván; és illyen formán élnek az szentirással is, az mint, ha üdőm volna hozzá, világossan megmutatnám. Másodszor: Hogy ebben az cikkelyben az kegyelmetek vallása igen régi, és szintén az apostolok idejétül fogvást való, de olly, az mellyet akkorban is hamis tévelygésnek tartottanak önnön magok az apostolok.

Az második helye is szent Ágostonnak igen igaz és az catholica anyaszentegyháztul bevett tudomány, de semmiben nem erőssíti az kegyelmed vallását.

Aranyszáju szent János az kegyelmedtül citált ötödik tomussában sok szép intő beszédeket és predikációkat ír, mellyekben az vétkektül rettenti és az jó cselekedetekre serkengeti az embereket, de egy levelét sem találhattam de fide et lege, hanem az kegyelmedtül elölhozott szókat találtam in Tomo 3. *De fide et lege naturae, et sancto spiritu, non multo post initium.* De azokban is semmit sem állat az igaz catholica ecclesiának vallása ellen, a mint eszében vehette volna kegyelmed, ha jól megolvasta volna azt a predikációját, mert az kegyelmedtül elölhozott szók után igy szól: *Nam si supervixisset, fideique et operum fuisset negligens, a salute excidisset.* Semmit egyebet nem akart azért ezen az helyen szent Chrysostomus, hanem csak azt állatta, hogy néha az hit az külső cselekedetek nélkül elégséges az üdvösségre, jóllehet az külső cselekedetek soha nem elégségesek az igaz hit nélkül, mivel *sine fide impossibile est placere Deo.* De nem rekeszti semmiképpen ki az belső jó cselekedeteket, sőt az hitet is ugyan ottan jó cselekedetnek híja. Az hitből származó jó cselekedeteknek sem tagadja érdemes voltát,

[1] Rom. 5.

hanem sok helyen állatja. Elsőben igy szól [1]: *Nolimus igitur, nolimus inquam dilectissimi, fidem nobis ad salutem satis esse existimare. Nam nisi vitam puram exhibuerimus, et hac coelesti vocatione digna nos induerimus vestimenta, quibus ad nuptias admittamur, nihil nos eripiet, quin eodem, quo miser ille, afficiamur supplicio.* Másodszor penig így szól [2]: *Nunquid ergo satis est ad vitam aeternam in filium credere? Minime: Non enim omnis, inquit, qui dicit mihi: DomineDomine, intrabit in regnum coelorum. Et peccatum in spiritum sanctum vel solum est satis, quod in Gehennam detrudat; et quid de Patre loquor? Nam si in patrem et filium et spiritum sanctum recte credideris, non autem recte vixeris, nulla tibi ad salutem utilitas. Cum ergo dicit: Ipsa est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum: nolimus hoc nobis ad salutem satis arbitrari. Opus namque nobis est et vitae et morum puritate pollere etc.* Ezekbül, ha több helyeit rövidségnek okáért elhagyom is, világossan kitetszik, melly távul jártanak legyen az régi szent atyák az kegyelmetek vallásátul és melly világossan és helyessen erőssítették legyen az mi igaz vallásunkat.

Unum quemque fidelem certum esse posse de sua salute.

Hilarius in Matth. can. 5.

Regnum coelorum, quod prophetae nunciaverunt, Ioannes praedicavit, Dominus noster in se positum esse est professus, vult sine aliqua incertae voluntatis ambiguitate sperari, alioquin iustificatio ex fide nulla est, si fides ipsa sit ambigua.

Aug. tomo 8. in Psalm. 85.

Abluti estis, sanctificati estis, dicit Apostolus 1. Cor. 6. Si ergo sanctificatos dicit, dicat et unusquisque fidelium, sanctus sum. Non est ista elati, sed confessio non ingrati.

Idem de verbo Domini, serm. 28.

Omnia tibi peccata dimissa sunt, ex malo servo factus es bonus filius. Ideo praesume non de operatione tua, sed de Christi gratia. Gratia enim salvati estis, apostolus ait: Non igitur arrogantia est, sed fides praedicare quod accepc is, non est superbia, sed devotio.

Bernard. epist. 190. ad Innocen. P. R.

Nonne si fluctuat fides, inanis est et spes nostra.

Az emberi nemzetségnek eskütt ellensége, az pokolbéli sátán, igen jól értvén, hogy az bölcs [1]) mondása szerént az félelem nemzője az jó tanácsnak, és az bátorság az henyélésnek és az gondviseletlenségnek, mindennemő tehetségével azon volt, hogy az ujságokban és veszedelmes szabadságokban gyönyörködő embereknek szívekben egy vakmerő és bátorságos vélekedést öntsön, az melly által hitessék magokkal, hogy ők egyáltaljában üdvözülnek, csak erőssen és minden tétovázás nélkül magokhoz kapcsolják az Krisztus igazságát [2]).

De minemő veszedelmes úton járjanak az illyen bátorságban élő emberek, mivel mostan vélekedéseknek hamisságát az szentirásnak világos helyeibül nem akarják megismérni: eszekben veszik, de igen késsőn és haszontalanúl halálok után, midőn felette igen távul esznek attul a jótul, az mellyet éltekben nem igaz, hanem vakmerő hitekkel mintegy elveszthetetlenűl kezekben tartottak. Különben tanítja az szent lélektől oktatott és vezéreltetett anyaszentegyház az ő fiait, midőn az ő mennyei jegyessének és fejének meghamissíthatatlan szavait elhivén, azokat szüntelen serkengeti, az ó emberből való kivetkezésre és az újban való öltözésre, az Krisztus képének és hasonlatosságának magokban való kiformálására, az félelemre, poenitentiatartásra, mivel szoros az út, az mellyen kell bemenni az örök életre. És jóllehet nem engedi, hogy valaki az isten irgalmasságárul, az Krisztus érdemérül, és a szent sakramentomok erejérül kételkedjék, mindazonáltal tiltja minden igaz fiát attul az hamis és félelem nélkül való bátorságtul, az mellyet az üdvösségre szükségesnek itél kegyelmetek. Ebben penig az szent lélek oktatását követi, az

---

[1]) Hom. 9. in Ioan. circa finem.
[2]) Hom. 30. paulo post initium.

[1]) Arist. 2. Rhet. c. 5.
[2]) Gregor. lib. 24. Moral. cap. 7.

melly igen szép világos szókkal kárhoztatja az ő szentei és iródeáki által ezt a bátorságot. Salamon által azt mondja [1]: *Quis potest dicere: mundum est cor meum,purus sum a peccato?* És másutt [2]: *Sunt iusti atque sapientes, et opera eorum in manu Dei: et tamen nescit homo an odio vel amore dignus sit: sed omnia in futurum servantur incerta.* És capite octavo: *Sunt impii, qui ita securi sunt, quasi iustorum facta habeant, sed et hoc vanissimum iudico.* Ezek az utolsó igék igen gyakran beteljesednek az kegyelmetek vallásán való emberek között, mivel soha olly gonosz életű ember nem lehet köztük, a ki, ha kérdetik, hiszi-e minden félelem nélkül, hogy idvözül, azt nem felelje nagy bátran, hogy igen is hiszi, s tartozik is úgy felelni, mert egyébaránt hitinek egyik derék és fundamentalis ágozatját tagadná meg, és csak azért is elkárhozněk. Világosban szól Iesus Syrach fia által: *De propitiato peccato noli esse sine metu, neque adiicias peccatum supra peccatum. Et ne dicas: Miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserabitur etc.* [3] Miként ellenkezhetik nyilvábban az kegyelmetek bátorságával az szent lélek?

Erre nézve az anyaszentegyháznak igaz fiai, noha ártatlan élettel, és sok szép jószágos cselekedetekkel tündöklöttenek, és ugyan csudatételekkel is ékesíttettek, mindazonáltal félelemmel és rettegéssel munkálkodtanak üdvösségek megnyerésében, gyakran mondván szent Pállal [4]: *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum, qui enim iudicat me, Dominus est.* És [5]: *Castigo corpus meum, et in servitutem redigo, ne cum aliis praedicavero, ipse reprobus efficiar.*

Igazán mondom, hogy gondolkodván az kegyelmetek vallásának némelly cikkelyiről, felette igen csudálkoztam, miformán lehet kegyelmetek közzűl csak egy ember is bizonyos üdvössége felől csak külső szinnel is. Mivel az kegyelmetek vallása azt tartja, hogy minden ember elveszti hitit minden halálos vétek által; az hit nélkül penig lehetetlen dolog, hogy az isten előtt kedves legyen: viszont azt is tanitja, hogy az embernek mindennemű cselekedeti halálos vétkek, és csak az gonoszra való hajlandóság is, az melly az körösztség után megmarad az emberben, bűn és vétek. És hogy az istennek parancsolatit senki meg nem tarthatja. Ugy tetszik énnekem, édes Nádasdi uram, s kegyelmed is igen könnyen által érti, ha igazságszerető szivből és nem gyűlölségből fontolja meg az dolgot, hogy ezekből az ágozatokbul semmiképpen nem hozhatja ki senki igaz okoskodás által azt a bátorságot, a mellyet szükségesnek itél kegyelmetek az üdvösségre, hanem inkább kényszeríttetik elhinni,hogy semmiképpen nem üdvözülhet. Mivel illyen formán okoskodhatik: Én erős hittel elhiszem, hogy semmiképpen nem üdvözülhetek, ha hitem nincsen. Hogy penig hitem nincsen, tartozom vallásom szerint elhinnem, mert mindennemű cselekedetim halálos vétkek, és az isten parancsolatinak mindenkor megszegője vagyok, minthogy soha meg nem tarthatom. Az halálos vétkek penig vallásom szerént semmiképpen egyben nem férhetnek az hittel, hanem abbul a szivből, mellyben uralkodnak, kirekesztik az hitet. De vallásom szerént el kell hinnem, hogy énbennem mindenkor uralkodnak az halálos vétkek, tehát ugyanazon vallásom szerént tartozom elhinnem, hogy énbennem nincsen igaz hit, és következendőképpen nem vagyok az isten kedvében s nem is üdvözülhetek. Mivel isten is azt mondja Ezekiel propheta által [1]: *Si autem impius egerit poenitentiam ab omnibus peccatis suis, quae operatus est, et custodierit omnia praecepta mea, et fecerit iudicium et iustitiam, vita vivet et non morietur.* Én penig semmiképpen nem őrizhetem meg istenemnek mindennemű parancsolatit, tehát nem élet hanem örökké való halál lészen az én jutalmam. Ez az okoskodás, mi-

[1] Proverbiorum 20. v. 2.
[2] Eccl. 9. v. 2.
[3] Eccl. 5.
[4] 1. ad Cor. 4.
[5] 1. ad Cor. 9. v. 27.

[1] Cap. 18. v. 21.

velhogy mind éppen az kegyelmed vallásának cikkelyin fundált, és ebből semmiképpen nem következik az üdvösségrül való bizonyosság, eszében veheti kegyelmed, hogy az kegyelmedtül kivánt bizonyosság nem helyes és okos bátorság és hitel, hanem vakmerő és veszedelmes persvasio, az mellynek sem az szentirásban, sem az szent atyákban, sem a természet szerént való okosságban semminemő fundamentoma nincsen.

Továbbá abbul is kitetszik ennek az bátorságnak veszedelmes volta, hogy az imádságnak és poenitentiatartásnak szükséges és hasznos voltát elveszi. Mivel az kegyelmed vallása szerént, *fide divina et cui non potest subesse falsum*, kell minden embernek elhinni, hogy üdvözül. Tehát olly erős hittel kell minden embernek maga felől elhinni, hogy üdvözül, minemővel tartozik lelke vesztése alatt elhinni, hogy az öröktől fogva való ige miérettünk megtestesült. De mivel ezt erős hittel elhittük, hogy úgy vagyon, nem kérhetjük bün nélkül azon, hogy minket üdvözítsen, mivel olly erős és csalhatatlan hittel tartozunk az kegyelmetek vallása szerént elhinnünk hogy üdvözőlünk, az minemővel hiszszük, hogy az istennek fia emberré lett értünk.

Végezetre, hogy sok erős okoskodásokat elhagyjak, az mellyekbül minden okossággal élő ember előtt világossan kitetszik az kegyelmed ebben az cikkelyben való vallásának hamis volta, csak egy consequentiát hozok még ki az kegyelmed vallásábul, a mellyet kegyelmed is nyilván hamisnak ismér, tudniaillik hogy kegyelmed minden lutheranus szolgájárul, jobbágyárul és alatta valójárul lelke vesztése alatt tartozik elhinni, hogy bizonyossan üdvözül és el nem kárhozik, melly dolgot tudom, hogy kegyelmed magára soha nem vállal. Ezt penig az consequentiát így bizonyítom meg: Minden lutheranus tartozik lelke vesztése alatt elhinni, mind azt a mit tartozik más, harmad, negyed etc. lutheranus elhinni, ugymint hitinek ágozatját, mivel az lutheranus hitnek mindennemő ágozati minden lutheranus embert illetnek, és mindent köteleznek az elhitelre. De kegyelmednek minden szolgája, jobbágya és alatta valója tartozik maga felől elhinni, ugy mint hitinek fő és fundamentalis ágozatját, lelkének vesztése alatt, hogy bizonyossan üdvözül. Tehát kegyelmed is tartozik minden szolgája felől elhinni, hogy üdvözül, és ha valamelylyik felől el nem hiszi kegyelmed, eretnekké és hitetlenné leszen kegyelmed, nem hivén vallásának egy fő és fundamentalis ágozatját. Erre azt felelhetné kegyelmed, hogy ez az üdvösségrül való bizonyság csak arra nézve hitágozatja, a ki azt tartozik elhinni magárul, másra nézve nem hitágozatja, és így senki nem tartozik más felebarátja felől erős hittel elhinni, hogy üdvözül. Helyes volna az felelet, hogy ez az bizonyosság és üdvösségének elhitele nem származnék az lutheranus hitnek közönséges ágazatibul, hanem az istennek kiváltképpen való jelentéséből, melylyet csak az tartozik elhinni, a kinél nyilván vagyon efféle jelentés. De mivel ez az kegyelmetek üdvössége felől való erős és megcsalatkozhatatlan hiti az luthervallásnak közönséges ágazatibul származik, nincsen arra nézve hitágozatja, a ki elhiteti azt magával, hanem minden lutheranusra nézve. Továbbá ha arra nézve hitágozatja a ki maga felől azt elhiszi, azért hitágozatja, hogy önnön magában annak az üdvössége megmásolhatatlan dolog, ex parte obiecti, az mint az iskolákban szólanak, tehát minden lutheranus tartozik elhinni erős hittel, mivel vallásának közönséges ágozatibul ismertetik meg másolhatatlannak.

Ihon minemő consequentiák következnek az kegyelmed vallásábul, édes Nádasdi uram, mellyeket, hogy egy szent indifferentiábul és az igazság szeretetibül származott, buzgó kivánsággal fontoljon kegyelmed, az egy istenre kérem kegyelmedet: adott az ur isten kegyelmednek olly elmét és okosságot, hogy ha azt valami erős passiónak füstitül nem engedi meghomályosíttatni, igen könnyen és gyönyörüségessen által érti, minemő törökben keverik az keresztyén lelkeket az kegyelmed vallásán való doctorok, azt penig megértvén és az igazságnak szép fényessé-

gétől megkörnyékeztetvén, örömmel mondja kegyelmed szent Dáviddal: *Laqueus contritus est, et nos liberati sumus.*

Az mi az szent atyáknak ebben az cikkelyben való értelmét illeti, azoknak sok szép világos bizonyságibul egy nagy hosszú lajstromot csinálhatnék az kegyelmetek vallásának meghamissítására. De mivel az több cikkelyekre sietek, csak azoknak hozom elől irásit, a kiket kegyelmed vallásának erőssítésére citált.

Szent Ágoston magyarázván szent Dávid 41. zsoltárát, ama szavait [1]: *Ad me ipsum anima mea turbata,* nyilván vagyon és tanítja, hogyaz önnön maga igazságában nem bizonyos, midőn igy szól: *Novi quia iustitia Dei mei manet, utrum mea maneat nescio, terret enim me apostolus, dicens: Qui se putat stare, videat ne cadat; ergo quia non est in me firmitas mihi, nec est mihi spes de me, ad me ipsum turbata est anima mea.* Illyen formán szól sok egyéb helyekben is, mellyeket rövidségnek okáért elhagyok. Az kegyelmedtül elölhozott helyen penig egy szót sem ír vallásunk ellen, mivel az 85. zsoltárnak magyarázatjában nem olly bátorságrul és bizonyságrul szól, a minemőt kegyelmetek kíván, hanem csak ollyanról, a mellyet a megkereszteltkedett és Krisztus tagjává vált ember okossan és bizodalmassan indíthat fel magában, ugy azért hogy az üdvösséges félelmet szivéből semmiképpen ki ne rekeszsze, hanem az istent szüntelen kérje, hogy azt a szentséget, a mellyben reményli hogy vagyon, megőrizze és megtartsa benne, mondván szent Dáviddal: *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum.*

Hogy penig ez legyen igaz magyarázatja szent Ágoston irásának, bizonyságom önnön maga ugyan azon zsoltárnak magyarázatában, egy kevessé alább, azoknak az szóknak magyarázásában: *Quia tu Domine suavis et mitis,* a hol így szól: *Quacumque enim se vertebat, scandala, tribulationes, timores, tentationes inveniebat. In quo homine securitas? De quo certum gaudium? Nec de se ipso utique, quanto magis de alio? Aut mali sunt et necesse est eos pati, sed sperare quia mutari possunt. Aut boni sunt, et sic eos oportet diligere, ut timeamus, quia possunt mutari ne mali sint. Ibi malitia eorum facit amaritudinem animae, hic sollicitudo et timor, ne labatur qui bene ambulat.* Az hol illyen félelem vagyon, nincsen ott erős és megcsalhatatlan hit.

A második helyen sem inti arra az ujonnan kereszteltek et (az kiknek szól ottan) hogy olly bizonyossan elhigyjék bűneknek bocsánatját, melly bizonyossan hiszik, hogy az Krisztus isten. Hanem csak arra inti, hogy erős bizodalommal tartsák isten fiainak magokat és azon bizodalommal emeljék szemeiket mennyei atyjokhoz. Erre penig az bizodalomra nem szükséges, hogy az megkeresztelt ember erős hittel elhigyje hogy megbocsáttatnak bűnei, hanem elégséges azt elhinni, hogy mindennek megbocsáttatnak bűnei, valaki igazán felveszi a szent keresztséget. És ahoz lelkiesmeretiben nem érzeni semminemő akadékot az melly a szent keresztség malaszthozó erejének akadékul volna: igy érezvén azért magát akarki is, nagy bizodalommal mondhatja: *Pater noster qui es in coelis.*

Szent Hilarius [1] sem szól arrul az hitrül, a mellyel az embernek tekélletessen el kellessék hinni, hogy megbocsáttatnak bűnei, hanem arrul az hitrül, az mellyel minden ember tartozik elhinni testünknek feltámadását, mellyet ha valaki erőssen és minden félelem nélkül el nem hiszen, semmiképpen nem reméllheti azokot az jókat, az mellyek követik a feltámadást az igazakban, és nem is igazulhat meg hit által ha az testnek feltámodását igirő isten szavainak hitelt nem ad. Ezt a magyarázatot igaznak ismeri minden, az ki szent Hilarius irását az citált helyen olvassa. Mivel egy kevessé feljebb azt mondotta volt, hogy némelly emberek két okért tanulják meg az tökélletességnek utját. Elsőbben ez világi dolgokban való gyönyörködésekért. Másod-

[1] Tomo 8.

[1] Hilarius in Matth. canon. 5.

szor az jövendő dologrul való kétségbenesésekért, melly kétségbenesés abbul származik, hogy némellyek el nem hiszik az tesztnek feltámadását.

Az mi az szent Bernárd irását illeti, az olly távul jár az felvett cikkelyben az kegyelmed vallásátul, melly távúl való az ég az földtől. Azért a ki legelsőben is szent Bernárdnak 190. levelét az kegyelmetek ezaránt való hitinek erőssítésére citálta, vagy hogy soha nem olvasta éppen ezt az epistolát, hanem történet szerént csak abban az kegyelmedtől előhozott egynehány szóban akadott mindjárt a szeme, avagy ha olvasta, semmit sem értett benne, ha penig értette, szemtelen volt, mivel nem félt olly dolgot fogni szent Bernárdra, a melly abban az hosszu levelében csak gondolatjában sem tünt, nem gondolván hogy jövendőben is orcájára tér, mert igen könnyü a szánta rókát elérni. Kérem azért kegyelmedet, ne restelje kegyelmed maga megolvasni az citált levelet, megtapasztalja nyilván kegyelmed, melly mód nélkül csigázzák az kegyelmed vallásán való emberek az szent doctoroknak irásit, és melly méltatlan dicsekednek azzal, hogy mindennemő hitek ágozatiban azokkal egyet értenek. De hogy ezeket ne láttassam csak mondani, és ok nélkül fogni az kegyelmed vallásán való tanítókra, megbizonyítom rövideden.

Ebben az 190. epistolában szent Bernárd egy franciaországbeli theologust vádol Innocentius romai pápának, mert az hit dolgában támadott villongásokat megitilő és lecsillapító birónak illyen szókkal: *Oportet ad vestrum referri apostolatum pericula quaeque et scandala emergentia in Regno Dei, ea praesertim, quae de fide contingunt. Dignum namque arbitror ibi potissimum resarciri damna fidei, ubi non possit fides sentire defectum. Haec quippe huius praerogativa sedis.* Ezeket a szókat, noha az materián kövől valók, azért akartam leirnom, hogy eszébe vegye kegyelmed, micsoda vélekedésben voltanak az régi szent atyák az romai pápárul és hitrül. Abban vádolja penig azt a theologust, hogy az régi eretnekektől találtatott, és már átok alá vettetett hamis tudományokat ismét feltámaszt, és újakat is talál hozzájok. Elsőben is penig az szent háromság dolgában valò tévelygésit számlálja elől, és igen tudósan hamissítja. Melly tévelygésinek mintegy okát adván, így szól szent Bernárd: *Nec mirum si homo qui non curat quae dicat, irruens in arcana fidei, thesauros absconditos pietatis tam irreverenter invadit atque discerpit, cum de ipsa pietate fidei, nec pie nec fideliter sentiat. Denique in primo limine theologiae (vel potius stultilegiae suae) fidem definit aestimationem.* Második tévelygését hozza elől, és abban vádolja, hogy a hitet, a melly fundamentoma az üdvösségnek, csak vélekedésnek tartja, mintha abban mindennek szabad volna azt tartani és mondani, a mit akar, és mintha a mi hitünknek titkai csak bizonytalan vélekedésektül függnének: *quasi cuique in ea sentire et loqui quae libeat, liceant, aut pendeant sub incerto, in vagis et variis opinionibus nostrae fidei sacramenta, et non magis certa veritate subsistant.* Ez ellen az hamis vélekedés ellen veti azért szent Bernárd az kegyelmedtül előlhozott szókat: *Nonne si fluctuat fides, inanis est spes nostra?* Azaz hogyha azt hit magában csak vélekedés, csak bizonytalan habozás, semmire kellő az mi reménységünk. Itt azért kegyelmedet teszem biróvá, édes Nádasdi uram, ha azt a hitet állatja-e szent Bernárd a mellyet kegyelmetek szükségesnek tart a üdvösségre, ugymint azt a mellyel minden ember erőssen és minden félelem nélkül maga felől elhigyje, hogy őneki megbocsáttattak bünei, és bizonyossan üdvözül. Másképen szól erről az cikkelyről szent Bernárd sok helyeken, de legfőképen *in Sermone primo de Septuagesima paulo post initium: Quis potest dicere: Ego de electis sum, ego de praedestinatis ad vitam, et de numero filiorum? quis haec inquam, dicere potest? reclamante nimirum scriptura: Nescit homo sit dignus amore an odio: Certitudinem utique non habemus: sed spei fiducia consolatur nos, ne dubitationis huius anxietate penitus cruciemur etc.* Ezekből a szókbul megitélheti minden igazságszerető istenes lélek, ha pártfogója volt-e szent Bernárd az kegyelmedtül kivánt veszedelmes vakme-

rőségnek, avagy inkább rontója és hamissítója. De menjünk tovább.

Electionem ab aeterno factam esse a Deo intuitu praevisae fidei.

Ambros. 2. de vocatione Gentium. c. 21. super verba c. 8. Rom.

Quos praescivit, hos praedestinavit: istos quos praescivit sibi devotos futuros, ipsos elegit ad promissa praemia capessenda, ut hi qui credere videntur et non permanent in fide caepta, a Deo electi negentur, quia quos elegit apud se, permanent.

Idem cap. 26. super verb. c. 9. homil. Miserebor cuivis etc.

Eius miserebor, cuius praescius eram, quod misericordiam daturus essem, sciens conversurum illum et permansurum apud me.

August. tract. 24. in Ioannem.

Itt is úgy tetszik hogy nem olvasta az kegyelmed iródeákja szent Ambrus irásit, mivel az első sententiáját lib. 2. de vocatione gentium cap. 21. irta legyen, ott penig nincsen, mivel annak az könyvnek tiz caputjánál több nincsen. Azért azok a szók más helyen vannak szent Ambrus irásiban, tudniaillik tomo 5. in cap. 8. Epistolae ad Romanos. De azokban az mi vallásunk ellen csak egy pontot sem tart. Mivel mi catholicusok mindnyájan tekéletessen elhittük, hogy azok a kiket az ur isten öröktül fogva magának választott, mind végig megmaradnak az jóban, azok penig a kik meg nem maradnak, nem választottak. Miként választotta legyen penig azokat az kik megmaradnak az ur isten, ha egyáltaljában-e és minden jövendő érdemekre való tekintet nélkül, avagy jövendő érdemekre nézve, mellyeket öröktül fogva látt ő szent felsége, arról semmi bizonyost nem végezett az anyaszentegyház, hanem szabadon hagyta mindennek, akar egyik s akar másik részit tartsa ennek az iskolákban forgó kérdésnek. Azt azért nem tanítja az catholicus doctorok közzül senki, hogy *electio facta sit intuitu praemissae solius fidei*, azaz, az egy puszta hitre nézve. Szent Ambrus sem álmodta azt soha is, mivel ottan nem csak az puszta hitrül, hanem többrül is emlékezik, midőn azt mondja, hogy az kiket az ur isten elválasztott, azok megmaradnak az istenben. Az istenben való megmaradásra penig nem elég az puszta hit, hanem jó cselekedet is kell hozzá [1], az mint nyilván mondja idvözítőnk: *Qui manet in me, et ego in eo, hic fert fructum multum.* És egy kevessé alább: *Si praecepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea.*

Ugyan ezen értelme vagyon az második helyen is szent Ambrusnak, mivel ott is csak azt mondja [2], hogy azok, a kiket az ur isten magának választ, megmaradnak végig az jóban. Ez penig igaz catholica vallás.

Azok a szók, mellyeket szent Ágostonbul citál kegyelmed, nincsenek in Tractatu 24. hanem in Tractatu 42, nem is ugy a mint kegyelmed citálja, hanem igy: *Qui ex Deo est, verba Dei audit, etc. non naturarum merita discrevit, aut propter suam animam et carnem, aliquam naturam in hominibus, peccato viliata non esset, invenit, sed quomodo praescierat qui fuerant credituri, ipsos dixit ex Deo, quomodo regenerationis adoptione renascerentur ex Deo;* hogy penig kegyelmed ne vélje azt, hogy szent Ágoston csak a puszta hitrül szóljon ez helyen, olvassa meg az következő szókat: *Quod vero sequitur: Propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis, eis dictum est, qui non solum peccato vitiosi erant, nam hoc malum erat commune omnibus, sed etiam praecogniti quod non fuerant credituri ea fide, qua sola possent a peccatorum obligatione liberari.* Minemő legyen penig az az hit, a melly a bűnöktől megszabadítja az embert, szent Ágoston értelme szerént megmutattam oda feljebb, tudniaillik: *Fides quae per charitatem operatur.* És igy ez aránt is semmit sem bizonyított kegyelmed a szent atyákbul.

---

[1]) Ioan. 15. v. 5. et 10.
[2]) In cap. 9. ad Romanos.

Ieiunium non debet esse coactum.

Tertull. lib. adversus Psychicos cap. 2.

De caetero indifferenter ieiunandum ex arbitrio non ex imperio novae disciplinae pro temporibus et causis uniuscuiusque. Sic et apostoli observarunt, nullum aliud imponentes iugum certorum et in commune omnibus obeundorum ieiuniorum.

August. epist. 86. ad Casulanum.

Ego in evangelicis et apostolicis literis video praeceptum esse ieiunium, quibus autem diebus non oporteat ieiunare, et quibus oporteat, praecepto domini vel apostolorum non invenio definitum.

Közönséges példabeszéd, édes Nádasdi uram, hogy ha az ebeken állana a lóhalál, mind az kövére halna meg. Ha az testnek és vérnek szolgáló, és annak mindennemő szanyaruságát nagy távul elkerülő és minden módon eltávoztató embereken fog állani az bőjtszabás, soha nem fog ugy senki bőjtölni. Azért kivánta meg régen Aërius nevő haeresiarcha az büjtölésben való szabadságot, mondván: *Non erit ieiunium ordinatum, haec enim iudaica sunt, et sub iugo servitutis. Iusto enim lex non est posita, si vero volo ieiunare, eligam diem a me ipso, et ieiunabo propter libertatem.* [1])

De az igaz anyaszentegyház, a mellyben szent Pál parancsolatja szerént mindenek ékessen és rendessen vannak, által értvén az gonoszra vágyódó és testnek kedvesködő romlott emberi természetnek gyarlóságát, bizonyos üdőket szabott, az mellyekben Krisztus urunk kénszenvedésének és az megdücsőült szenteknek emlékezetire és tiszteletire, az emberek böjtölés által szanyargassák teszteket, és az léleknek birodalma alá hajtsák. Ezt penig az büjtölést ugyan halálos vétek alatt parancsolja mind azoknak, az kiknek semminemő helyes mentségek nincsen az bőjtmegszegésre. Ez illyen szokás nem tegnapi az igaz anyaszentegyházban, hanem még az apostolok idejétül fogva való. Az apostolok kánoniban canone 68. illyen parancsolat vagyon, hogy az clericusok megfosztassanak tisztektül és az laicusok excommunicáltassanak, ha az negyven napi büjtöt megszegik: tehát az apostolok is halálos véteknek tartották az bőjt megszegését, mert senkit nem excommunicálhatni, az ki arra halálos vétek által okot nem ád. Az apostolokat követték az régi szent gyülekezetek, és anyaszentegyháznak tanító doctori, kiknek az negyven napi bőjt felől való világos vélekedéseket rövidségnek okáért elhagyom. Csak Tertullianust és szent Ágostont hozom elő, mivel azokat ellenünk citálja kegyelmed.

Az mi az Tertullianus dolgát illeti, nyilván való dolog, hogy ő az büjtnek hasznait és szükséges voltát szok argumentumokkal állatja ugyan azon kegyelmedtül citált könyvben, az hol azt is mondja: *Bene autem quod et episcopi universae plebi mandare ieiunia assolent* [1]). Csakhogy mivel már akkor, az midőn ezt a könyvet irta, montanista volt, sok hazugságokat fogott az catholicusokra, az kik ellen irt, mintha ők az böjtölésnek halálos ellenségi volnának, és csak az tesztek hizlalására forditották volna minden eszeket és tehetségeket: és azokáért nagy hosszan és bölcsen disputál az böjtnek hasznairul és érdemérül, mintha azt a catholicusok tagadták volna; maga az catholicus doctoroknak és szent atyáknak könyvei az büjtöknek és teszti szanyaruságoknak dicsiretivel rakva vannak. Az több hazugsági között azt is irja az kegyelmedtül előhozott szókban (nem ex mente propria az mint kegyelmed láttatik citálni, hanem ex mente catholicorum) hogy az catholicusok a szabott büjtöket kárhoztatták az montanistákban, és csak szabad akaratjok szerént akartanak büjtölni: jóllehet azt a catholicusok soha nem cselekedték, hanem csak azt nem javallották az montanistákban, hogy több negyven napi bőjttel akarták az körösztyéneket terhelni, arra erőltetvén őket, hogy azokban is csak száraz és szovány étkekkel éljenek, a melly dologban igen erőssen irt Ter-

---

[1]) Epipha. haer. 75.

[1]) Lib. de ieiun. circ. fin.

tullianus, és eretnekké lévén, az több eretnekeknek szokások szerént szemtelenül mindent az catholicusokra kent. Mindazonáltal nem mondotta azt, hogy az catholicusok semminemő szabott bőjtöt nem akartanak tartani, mivel azt irja felőlök, hogy az husvét előtt való negyven napi bőjtöt bizonyossan megtartották, ugy mint az apostolok idejétül fogva szabott bőjtöt: *Certe in evangelio illos dies ieiuniis determinatos putant, in quibus oblatus est sponsus; et hos esse iam solos legitimos ieiuniorum christianorum, abolitis legalibus et propheticis vetustatibus.* És így Tertullianus sohul azt nem mondja, hogy semminemő bőjtre nem kötelesek az keresztyének: mivel az maga értelme szerént nem egy, hanem több negyven napi, és más kiváltképen való büjtökre kötelezte az montanistákat, kiknek fő patronussává lött volt. Az catholicusokrul penig azt irja, hogy az husvét előtt való negyven napi bőjtre kötelesseknek ismerik magokat.

Szent Ágoston penig az kegyelmedtül előhozott helyen csak azt mondja, hogy noha nyilván olvasta az evangelisták és apostolok irásiban az büjtről való parancsolatot, nem olvasta azért azon irásokban, minemő napokban kellessék büjtölni. De ezzel semmiképen nem erőssíti az kegyelmed vallását, mert noha az büjtnek bizonyos napjairul semmit nem irtak az apostolok és evangelisták az ő evangeliomokban és levelekben, szóval azért és cselekedettel törvényt szabhattak mind az apostolok s mind penig az utánok való szent atyák és püspökök, az mint nyilván megvallja szent Ágoston ezen levelének elein illyen szókkal: *In his enim rebus, de quibus nihil certi statuit scriptura divina, mos populi Dei, vel instituta maiorum pro lege tenenda sunt* [1]).

Hogy peniglen az szabott büjtöket nem kárhoztatta szent Ágoston, hanem javallotta, világossan kitetszik abbul, hogy az ollyan büjtök ellen tusakodókat eretnekeknek tartotta: *Aeriani ab Aerio quodam sunt, qui cum esset presbyter, doluisse fertur quod episcopus non potuit ordinari, et in arianorum haeresim lapsus, propria quoque dogmata addidisse nonnulla, dicens, orare vel offerre pro mortuis oblationem non oportere, nec statuta solenniter celebranda esse ieiunia, sed cum quisque voluerit ieiunandum, ne videatur esse sub lege.* [1]) Gondolja meg azért kegyelmed ha követhetett, avagy erőssíthetett-e szent Ágoston olly vallást, az kit nyilván való eretnekségnek tartott. Innen a következik, hogy az, ki az szabott büjtöket kárhoztatja, és az büjtölést minden embernek szabadságára hagyja, szent Ágoston szententiája szerént eretnek.

Az negyven napi bőjtrül nevezet szerént igy szól szent Ágoston: *Rogo vos fratres charissimi et admoneo: ut isto legitimo ac sacratissimo tempore exceptis Dominicis diebus, nullus prandere praesumat, nisi forte ille, quem ieiunare infirmitas non permittit, quia aliis diebus ieiunare remedium est aut praemium, in Quadragesima non ieiunare peccatum est. Alio tempore qui ieiunat, accipiet indulgentiam, in Quadragesima qui non ieiunat, sentiet poenam.* [2]) Hová lehet, édes Nádasdi uram, ennél pápistább irás? azért nyilván látja kegyelmed, hogy ez aránt sem bizonyított semmit is szent Ágostonbul.

Votum castitatis impune non servare eum, qui se continere non potest.

August. lib. de bono coniugii ad Iovianum etc. citatur in Iure Can. dis. 27. cap. Quidem.

Quidam nubentes post votum asserunt adulteros esse. Ego autem dico vobis, quod graviter peccant, qui tales dividunt.

Cyprianus ad Pomp. libr. 1. Epist. 11.

Virgines, si se ex fide Christo dicaverint, pudicae et castae sine fabula perseverent. Si autem perseverare nolunt, vel non possunt, melius est ut nubant, quam in ignem delictis suis cadant.

Az kegyelmed iródeákja azt irja itten az irásnak szélire: *Thesis ista debet sequi ar-*

[1]) Epist. 86. init.

[1]) Tom. 6. de haeresibus ad Quodvultdeum, haeresi 53.
[2]) Tom. 10. ser. 62. de tempore.

ticulum de coniugio. De az jámbor bár ne bussuljon rajta, mert nem akartva is igen helyessen tette post articulum de ieiunio, mivel, az mint Tertullianus mondja az oda fel citált levelének elein, az hashizlalás együtt jár az bujasággal. Innen vagyon, hogy azok az eretnekek, az mellyek ellenségi voltanak az büjtölésnek, közönségessen ellenségi voltanak az szüzességnek is. Luther Márton is az büjtöléstől felszabadítván az embereket, az házasságot parancsolatnak tartotta, és minden renden való embernek szükségesnek itélte lenni.

De az igaz anyaszentegyház, a mint más cikkelyekben mindenkor ellenkezett az tévelygők tanításival, ugy ellenkezik ebben is, és noha senkit arra nem erőltet s nem is kényszerít, hogy szüzességet fogadjon az istennek avagy holtig való tisztaságot, kényszeríti azért arra, hogy beteljesítse azt a mit fogadott, nézvén ebben mind az isten parancsolatját, az melly sok helyeken kötelezi az embereket az istennek tött fogadásoknak betöltésére: *Redde altissimo vota tua*[1]; és Salamon által: *Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim Deo infidelis promissio, sed quodcunque voveris redde, multoque melius est non vovere, quam post votum promissa non reddere*[2]; s mind penig az fogadásnak és szövetségnek mivoltát, az melly ha igaz és helyes, mind isteni s mind egyházi és világi törvény szerént kötelezi az embert az megtartásra. Ugy az házassak közt való szövetség megtartására kötelessek az házassak, és azt soha nem szabad megszegniek, akármelly erőssen izgattassanak is az ördögtül és az megromlott természettül más személynek kivánságára. Tehát az istennek tött fogadást is tartozik megtartani minden ember, akármint gerjedjen az bujaságra, mivel szintén ollyan kötelessége vagyon az tisztaságnak megtartására, az minemő az házassoknak az házastársokhoz való hívségeknek megtartására.

Hogy peniglen az illyen fogadás helyes és istennél kellemetes legyen, békét hagyván a sok szent atyák bizonyságinak, csak az fogadás mivoltábul és természetibül bizonyítom meg. Az fogadás nem egyéb, hanem *promissio deo facta de meliori bono.* De az szüzességrül és holtig való tisztaságrul tett fogadás ollyan, mivel szent Pál[1] nyilván való szókkal jobbnak mondja az szüzességet és az nőtelenségben való tisztaságot az házasságnál. *Igitur qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit, qui non iungit melius facit.* Az házasságot penig csak az paráznaságnál mondja jobbnak lenni, mert csak az paráznaságnak eltávoztatásáért engedi az házasságot: *Propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat, et unaquaeque suum virum habeat.* És: *melius est nubere quam uri,* hogy penig csak ezeket engedelemből mondja, és nem parancsolatbul, világos szavaibul tetszik ki: *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.* Mert az maga akaratja szerént azt kivánja, hogy minden ember ollyan állapotban volna az minemőben volt ő, tudniaillik nőtelenségben és tisztaságban. *Volo enim omnes vos esse sicut me ipsum.* És: *dico autem innuptis et viduis: bonum est illis, si sic permaneant sicut et ego.* Melly szavaibul szent Pálnak az szentirás-magyarázó doctorok közönségessen mindnyájan azt hozzák ki, hogy szent Pál mindenkor nőtelen volt, szent Oecumenius penig ugyan szüzeknek mondotta: *Virgo fuit Paulus et ideo dicebat: vellem omnes similes mei esse.* Jobb tehát szent Pál sententiája szerént az szüzesség és az holtig való tisztaság az házasságnál. És így következendőképen az tisztaságrul tett fogadás helyes, kötelező és az isten előtt kellemetes fogadás.

Ezen fogadást helyesnek és kötelezőnek tartott szent Ágoston is[2], midőn szintén olly paráznának tartja azt, a ki tisztaságot fogadván az istennek, feleséget veszen, bár a végre is, hogy azt a pogányságbul az keresztyénségre térítse, mint azt a kinek igaz felesége levén azt elhagyja és mást veszen: *Non solum autem moechandum non est, quod facit*

[1]) Psalm. 49.
[2]) Eccl. c. 5.

[1]) 1. ad Cor 7. v. 38. 2. 9. 6. 7.
[2]) Tom. 6. de adult. Coniung. l. 1. c. 24.

non quidam, sed omnis, qui dimittit uxorem suam et ducit alteram, etsi propterea duxerit, ut faciat christianam: sed etiam quisquis non alligatus uxori continentiam Deo voverit, nullo modo debet ista compensatione peccare, ut ideo credat uxorem sibi esse ducendam, quia promisit, quae nuptias eius appetit, futuram se esse christianam. Quod enim cuiquam antequam vovisset licebat, cum id se nunquam facturum voverit, non licebit, si tamen id voverit quod vovendum fuit. Sicut est perpetua virginitas, vel continentia, post experta connubia, solutis a vinculo coniugali, vel ex consensu viventibus, et carnalia debita sibi invicem relaxantibus fidelibus castisque coniugibus: quod alterum sine altera, vel alteram sine altero vovere fas non est. Haec ergo et si quae alia sunt, quae rectissime voventur, cum homines voverint, nulla conditione rumpenda sunt, quae sine ulla conditione voverunt. Quia et hoc Dominum praecepisse intelligendum est, ubi legitur: Vovete et reddite Domino Deo vestro[1]. *Unde apostolus de quibusdam, quae continentiam vovent, et postea nubere volunt, quod eis antequam vovissent, utique licebat: Habentes, inquit, damnationem, quoniam primam fidem irritam fecerunt*[2]. *Nihil ergo expedit quod illicitum est, nihil quod prohibet Dominus, licitum est.*

Lássák azért mint mentik meg az isten itilő széki előtt magokat az igaz anyaszentegyházban felszentelt és annakutána az bujaságért hiteket megszegő papok és barátok. Szent Ágostont bár patronusokká ne vegyék, mert nyilván ellenek vagyon sok helyeken, de legfőképpen az citált helyen, az hol a szent Pál apostol itiletiből kárhozat alá veti őket, *quoniam primam fidem irritam fecerunt*, azaz mivel az istennek tett helyes fogadásukot és hiteket megszegték, az mint magyarázza ezen szent Pál mondását szent Ágoston, s nem csak szent Ágoston penig, hanem mind azok a paterek, az kik az carthagobeli negyedik gyülekezetben vele együtt voltanak, kétszáz tizen hárman. És annak utána hetvenen az kik az negyedik toletanum gyülekezetet kezek irásával erősítették. Ezeken kivül penig az görög és deák ecclesiában szentséggel és tudománynyal tündöklő doctorok mintegy közönséges akarattal illyen magyarázatot adtanak szent Pál szavainak. De mivel ennyi sok régi szenteknek authoritassok el nem olthatja azon hitszegőkben az bujaságnak lángját, eloltja, hogyha meg nem térnek, a pokolbeli tüznek örökkön örökké való lángja.

Azokat a szókat, mellyeket kegyelmed ellenünk hozott szent Ágostonbul, Gratianus diss. 27. nem abbul az könyvbül citálja, a mellybül kegyelmed, hanem ex libro de bono viduitatis cap. 10., a hol az Gratianustul citált sententia nem ugy vagyon szórul szóra, az mint ő citálja, hanem másképpen: *Proinde qui dicunt talium nuptias non esse nuptias, sed potius adulteria, non mihi videntur satis acute et diligenter considerare quid dicant.* Ezekben a szókban penig nem ellenkezik az felül citált szókkal, mivel itt csak az ollyan személyrül szól, a mellyek voto simplici castitatis kötelezték magokat, a melly fogadással ha ki megházasodik, noha bünt vall, nem válhat azért el feleségétől. Ezt a szent Ágoston szavainak magyarázását megtalálta volna kegyelmed, ha tovább olvasta volna az Ius Canonicumot, az hol illyen szókat olvashatott volna kegyelmed: *Omnino autem intelligendum hoc est de voto simplici;* önnön maga szent Ágoston is világosban magyarázza magát cap. 11. a hol igy szól: *Quapropter non possum quidem dicere, a proposito meliore lapsas, si nupserint, foeminas, adulteria esse, non coniugia: sed plane non dubitaverimus dicere lapsus, et ruinas a castitate sanctiore, quae vovetur Deo, adulteriis esse peiores.* Hogyha illyen keményen szól sz. Ágoston azokrul, az kik per simplex votum castitatis kötelezvén az tisztaságra önnön magokat, hiteket megszegik, mit gondol kegyelmed hogy mondjon azokrul, az kik voto solenni ordinis sacerdotalis vel religionis kötelezvén az tisztaságra magokot, hiteket megszegték és feleségesekké lettenek.

Sz. Cyprianus penig az kegyelmedtül előhozott helyen, némelly doctorok magya-

[1] Psalm. 75.
[2] 1. ad. Timoth. 5.

rázatja szerént, nem szól az ollyan szüzekrül a kik már fogadást tettenek, hanem azokrul, a kiknek szándékjok volt az fogadástételre, azokat intette azért szent Cyprianus, hogy nem akarnák fogadásukat megtartani, jobban cselekszik ha férhez mennek. Ennek az magyarázatnak igaz voltát erőssítik azon szent Cyprianus azon levelében irt szavai, melylyekkel paráznáknak és házasságtörőknek nevezi azokat, az kik az Christusnak tett fogadás után férhez mennek.

De hogyha szintén azok felől szólott volna is szent Cyprianus, a kik már fogadást tettenek, nem szól azért azokrul a kik szerzetes állapatban voto solenni kötelezték az tisztaságra magokat, hanem csak azokrul, a kik voto simplici fogadtak tisztaságot. És igy sem szent Ágoston, sem szent Cyprianus nem javallotta soha az kegyelmed propositióját; mert noha azt irták, hogy az illyen fogadással istennek köteles embereknek házasságokat nem kell felbontani, ugy mint nem igaz házasságot, nem irták azért azt, hogy az ollyan emberek megszegvén fogadásokat, nem vétkeznek, a mint kitetszik szent Ágoston imént citált irásábul, a hol okát is adja, miért vétkeznek: *Si enim, quod nullo modo dubitandum est, ad offensionem Christi pertinet, cum membrum eius fidem non servat marito, quanto gravius offenditur, cum illi ipsi non servatur fides, in eo quod exigit oblatum, qui non exegerat offerendum.*

Sacramenta proprie sic dicta duo tantum esse.

August. de Doctrina Christ. lib. 3. cap. 9.

Tempore novi Testamenti pro multis quaedam pauca, eademque factu facillima, et intellectu augustissima, et observatione castissima, ipse Dominus et Apostolica tradidit disciplina: Sicuti est Baptismi sacramentum, et celebratio corporis et sanguinis Domini.

Paschasius de Coena Domini.

Sunt sacramenta Christi in ecclesia catholica Baptismus et Corpus et Sanguis Domini.

Hogy nyilván eszében vegye kegyelmed ebben az cikkelyben szent Ágoston értelmét, hallja meg melly világos szókkal híja sakramentomoknak mind azokat, a mellyeket szentségnek tartott s mostanában is azoknak tart az igaz anyaszentegyház. Elsőben azért a bérmálásrul, mellyet mi sakramentomnak hivunk, igy szól: *Et in hoc unguento sacramentum chrismatis vult interpretari, quod quidem in genere visibilium signaculorum sacrosanctum est sicut ipse baptismus.*

De sacramento ordinis igy szól: *Nam illud quod quidam eorum veritate convicti dicere coeperant baptismum quidem non amittit, qui recedit ab ecclesia, sed ius tamen dandi amittit, multis modis apparet, frustra et inaniter dici. Primo quia nulla ostenditur causa, cur ille qui ipsum baptismum amittere non potest, ius dandi amittere possit. Utrumque enim sacramentum est, et quadam consecratione utrumque homini datur, illud cum baptisatur, istud cum ordinatur, adeoque in catholica utrumque non licet iterari* [1]).

Az poenitentiatartást is világos szókkal sakramentomnak nevezi, magyarázván szent Dávid 146. zsoltárának ama szavait: *Qui alligat contritiones eorum: quae sunt (inquit) ista alligamenta? Temporalia sacramenta, alligamenta medicinalia sunt contritiones nostrae, sacramenta interim temporalia quibus habemus consolationem* [2]).

Azonképpen sakramentomnak nevezi az házasságot: *In nostrarum quippe nuptiis plus valet Sanctitas Sacramenti, quam foecunditas uteri* [3]). És oda alább: *Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque omnes homines in causa generandi est, et in fide castitatis. Quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate Sacramenti, per quam nefas est etiam repudio intercedente alteri nubere, dum vir eius vivit, nec saltem ipsa causa pariendi* [4]).

Az utolsó kenetről is igy szól: *Nec praetermittendum est illud Iacobi apostoli praeceptum: Infirmatur quis ex vobis, inducat presbite-*

---

[1]) Lib. 2. contra Epist. Parmen. cap 13.
[2]) Tom. 8. in enarrat. in psalm. 146.
[3]) Tom. 6. l. de bono coniugali. c. 18.
[4]) Cap. 24.

ros ecclesiae, ut orent super eum ungentes eum oleo sancto in nomine Domini Iesu, et oratio fidei salvabit infirmum. Ergo sic roges de te et pro te fieri, sicut dixit apostolus Iacobus,imo per apostolum suum Dominus: Ipsa videlicet olei sacrati delibutio intelligitur Spiritus Sancti typicalis unctio[1]). Ezeket az szentségeket nem csak sakramentomnak mondja szent Ágoston hanem bővön és rendessen sok helyeken minden részeiről, minden hozzá tartozó eszközökrül és ceremoniákrul az szerént, az mint az igaz catholica anyaszentegyházban szolgáltatnak,emlékezetet teszen. Azért nem kettő csak ennek a szentnek értelme szerént az sakramentom, hanem hét.

Az kegyelmedtül előhozott helyen sem mondja szent Ágoston [2]), hogy csak kettő a sakramentom, hanem az új testamentombeli sakramentomokat könnyűknek, hasznossoknak és nagy méltóságuaknak mondván, csak kettőt hoz például, ugymint a keresztséget és az oltári szentséget, nem rekesztvén ki a sakramentomok számábul a többit. Nyilván kitetszik ennek az magyarázatnak igaz volta ugyan azon szókbul abbul az igéből: *Sicuti sunt etc.* Hasonlóképpen szólott epist. 118., az hol az sakramentomokrul szólván, illyenképpen hozza például az két sakramentomot: *Sicuti est baptismus et communicatio corporis Domini, et si quid aliud in divinis literis commendatur.* És *Concione 1. in psalm. 103: super illa verba: Qui tegit aquis superiora*, így szól: *Respice ad munera ipsius ecclesiae.Munus sacramentorum in baptismo, in eucharistia, in caeteris sacramentis.* Tehát a midőn csak két sakramentomrul teszen emlékezetet szent Ágoston, nem akarja azt mondani, hogy csak kettő az sakramentom, az mint kegyelmetek mondja az szentirás ellen, az igaz anyaszentegyháznak régi közönséges definitiója ellen, kinek ha az sakramentomok dolgában nem hiszen kegyelmetek, sem az körösztséget, sem az oltári szentséget sakramentomnak nem tarthatja,mert hogy ezek sakramentomok legyenek, sohul

[1]) Tom. 9. de visi. infir. l. 2. c. 4.
[2]) Lib. 3. de doctr. christiana. c. 9. tom. 3.

fel nem találja kegyelmed nyilván az szentirásban, és az minemő erőssitéseket talál az két sakramentomért, az többiért is talál ollyakat kegyelmed, ha jól olvasza a szentirászt.

Paschasiusnak nem találhattam semmi irását de coena Domini, hanem két könyve vagyon in Bibliotheca Patrum De spiritu sancto. De ha szintén azt irta volna is a mit kegyelmed citál, nem volna semmiben ellenünk, mert azt a két szentséget sakramentomnak mondván, nem tartja azt hogy kettő, az mint kitetszik ebből az hasonlatosságbul, a ki igy szólana: *Sunt homines in aula comitis Petrus et Paulus* E. G,, igazat mondana, de abbul senki nem hozhatná okossan azt ki, hogy csak Péter és Pál emberek abban az udvarban. És igy ezt az hitinek cikkelyét sem bizonyitotta meg kegyelmed az paterek irásibul. De rázogassuk meg az több kegyelmedtül citált helyeket is.

Baptismi efficaciam durare per totam vitam.

Augustinus de baptismo, contra Donat. lib. 5. cap. 15.

In baptisato inseparabiliter baptisma permanere manifestum est, quia in quodlibet profundum malorum et in quamlibet horribilem voraginem peccatorum irruat baptisatus, usque ad apostaticam ruinam non caret baptismo, et ideo per poenitentiam redeunte, non redditur.

Ezaránt is az anyaszentegyháznak a szent keresztség felől való igaz tudományát állatja szent Ágoston, mert az Donatisták ellen azt vitatja és erősziti, hogy az ember az körösztséget az bűnök által el nem veszti, hanem mindenkoron és elválhatatlanul megmarad benne, még az pokolban is, az keresztségnek bélyege, és azokáért nem szükséges soha akárminemő súlyos bűnök után is, s nem is szabad az igazán megkeresztelt embert másodszor megkörösztölni. De az mit vallása szerint kegyelmednek kellett volna itt bizonyítani, tudniaillik, hogy az megkeresztelkedett ember, akárminemő vétkekben lélekzzék is, csak hitit meg ne tagadja, ki nem

esik az isten kegyelméből, arról soha nem is álmodott szent Ágoston, hanem inkább világos szókkal azt tanitja az imént citált könyvének 16. részében, hogy az kik az körösztséget igazán felvették, ha szintén hiteket megtagadják és kárhozatos állapotban vannak is, mindenkor megtartják az körösztséget, noha az isten kegyelmében nem maradnak: *Quamobrem quia manifestum est in baptizato esse baptismum, cum baptizatus ab ecclesia separatur, baptismus qui in illo est, cum illo utique separatur, et ideo non omnes qui tenent baptismum, tenent ecclesiam, sicut non omnes qui tenent ecclesiam, tenent vitam aeternam.*

Ad baptismum requiri tantum aquam et verbum.

August. Sermone de Catechismo cap. 3. Tom. 9.

Baptismi aqua sanctificatur per consecrationem verbi. Tolle enim verbum, et quid est aqua nisi aqua? Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum, virtus verbi per aquam mundavit nos.

Ezek által az sz. Ágoston szavai által nem jelenti meg kegyelmed valóságossan, mellyeket akarja kirekeszteni azok közzül az dolgok közzül, az mellyeket az igaz cath. anyaszentegyház szükségesnek tart az körösztségnek szolgáltatásához, noha nem egyarányú szükséggel. Ha némelly ceremoniákat akar kegyelmed kirekeszteni, a mellyekkel élnek az körösztségben az catholicusok, és csak a végre, hogy azok nélkül az keresztségnek mindennemő haszna megadathatik az megkörösztölt személynek, mivelünk abban nem ellenkezik annyiban, mivel mi sem tartjuk azokat ollyan módon szükségesseknek lenni, mintha azok nélkül nem volna helyes az keresztség. Ellenkezik azért annyibul, hogy megveti azokat a szép szertartásokat, mellyeket szentül megtartott régtül fogva az igaz anyaszentegyház. Ellenkezik szent Ágostonnal is, az ki az víz felől, a mellyel keresztelni szoktanak, azt mondja [1]: *Per mare transitus baptismus est, sed quia baptismus, id est, salutis aqua, non est salutis nisi Christi nomine consecrata, qui pro nobis sangvinem fudit, cruce ipsius aqua signatur.* Más ugyan azon keresztségben való ceremoniákrul penig igy szól [2]: *Illud etiam quod circa baptisandos in universo mundo sancto ecclesia uniformiter agit, non otioso contemplamur intuitu. Cum sive parvuli, sive iuvenes ad regenerationis veniunt sacramentum, non prius fontem vitae adeant, quam exorcismis et exsufflationibus clericorum spiritus ab eis immundus abigatur.*

Az kenetrül is, a mellyel élni szoktunk azon szent keresztségben, illyen szókkal emlékezik [3]: *Ex quo tempore (adventus Christi) credentes illi, et baptismatis illius sanctificatione purgati, non aliquanti sicut sub lege prius fuerant, sed omnes in prophetis et sacerdotibus unguntur, et regibus. Cuius unctionis quales esse debeamus, admonemur exemplo, ut in quibus tam sancta est unctio, sit non minus sancta conversatio.*

Azokrul is, a kik öreg korokban körösztölkedtenek meg, igy szól [4]: *Omnia sacramenta, quae acta sunt et aguntur in vobis, per ministerium servorum, exorcismis, orationibus canticis spiritualibus, insufflationibus, cilicio, inclinatione cervicum, humilitate pedum, pavor ipsi omni securitate appetendus, haec omnia ut dixi, esca sunt, quae vos reficiunt in utero, ut renatos ex baptismo hilares vos exhibeat mater Christo.*

Ezekbül az szent Ágostonnak világos irásibul nyilván kitetszik, mennyire ellenkezik kegyelmetek az régi anyaszentegyházzal, és abban tündöklő szent doctorokkal.

Hogyha peniglen az keresztségbül annak az intentióját avagy igyekezetit akarja kirekeszteni kegyelmed, a ki az keresztséget szolgáltatja, az mint kirekesztette Luther és Calvinus, és azt akarja vallani,

---

[1] Tom. 9. de utilitate poeniten. cap. 1.
[2] Tom. 3. de Ecclesiasticis dogmatibus cap. 31.
[3] Tom. 9. de vita chiistiana, cap. 1.
[4] Tom. 9. de symbolo. l. 4. cap. 1.

hogy bár semmiképpen ne szándékozzék az keresztség szolgáltatásában avagy közönséges szándékkal azt cselekedni, azzal az kinek akarja szolgálni az körösztséget, az mint a felekkel cselekeszik az anyaszentegyház; avagy, a mi jobb, kiváltképpen való igyekezettel jól és helyessen conferálni ezt az szentséget, hanem csak külsőképpen vizzel megmosni, az szokott igéket reá mondván, bár játékban is, és semmiképpen nem akarván az úr nevében neki conferálni az körösztséget: ebben is kegyelmed nyilván ellenkezik szent Ágostonnal, mivel ő, midőn arra kérdetett volna, ha az tréfában és intentio nélkül szolgáltatott keresztség helyes-e? nem hagyta egyáltaljában helyesnek az illyen körösztséget, mint Luther és az őtet követő tanítók, hanem igy felelt az kérdésre [1]: *Sed nobis tutum est in ea non progredi aliqua temeritate sententiae, quae nullo in catholico regionali concilio caepta, nullo plenario concilio terminata sunt, id autem sit cura securae vocis asserere, quod in gubernatione Domini Dei nostri et salvatoris Iesu Christi, universalis ecclesiae consensione roboratum est.* Mivel penig már két közönséges gyülekezetben determináltatott az, hogy az helyes keresztségre szükséges az intentio, úgymint az florentinumban és tridentinumban, szent Ágoston regulája szerént tartozunk ezt igaz catholica hittel elhinni. Melly szentnek reguláját ha követte volna Luther, sem ebben, sem az több cikkelyekben az igaz anyaszentegyháztul el nem pártolt volna. De mivel felfuvalkodása miatt magát minden szent atyánál feljebb valónak tartotta, megvettetvén az ur istentül, az kinek szemei előtt utálatos a kevély, hanyatt homlok rohant egyik tévelygésbül az másikban.

Az kegyelmedtül citált helyen semmiben nem erőssiti szent Ágoston az kegyelmed vallását, mivel ott csak azt mondja, hogy az tiszta viz magában le nem moshatja az lelkeknek mocskait, hanem az mennyere az igék által szenteltetik meg [2]), az penig felette igen igaz, de nem rekeszti azért ki az több szükséges dolgokat, a mint világos irásibul megmutattam szent Ágostonnak.

[1]) Tom. 7. l. 7. de baptismo contra Donat. cap. 53.
[2]) Tom. 9. Serm. de Catech. cap. 3.

Sacramentum coenae Dominicae non esse verum proprium et reale sacrificium propitiatorium, sed tantum eucharisticum.

Eusebius Caesariensis eppus de demonstr.. Evang. l. 1. cap. 30.

Mirabilem quandam victimam, sacrificiumque eximium patri suo operatus, pro nostra omnium salute obtulit, eiusque rei memoriam, ut nos ipsi Deo pro sacrificio offerremus, instituit.

Theodoret. in cap. 8. epist. ad Hebraeos.

Sed clarum est iis, qui sunt in rebus divinis, nos non ad aliud sacrificium offerre, sed illius unius et salutaris memoriam peragere. Hoc enim nobis ipse praecepit Dominus: Hoc facite in mei commemorationem, ut per figurarum contemplationem earum, quae pro nobis susceptae sunt, perpessionum recordemur et in benefactorem benevolentiam conservemus, et futurorum bonorum perceptionem expectemus.

August. lib. 10. de civitate Dei. cap. 5.

Illud, quod ab hominibus appellatur sacrificium, signum est veri sacrificii.

Idem tomo 6. lib. 20. cont. Faustum cap. 21.

Huius sacrificii caro et sanguis ante adventum Christi, per victimas similitudinum promittebatur: in passione Christi per ipsam veritatem reddebatur: post ascensum Christi per sacramentum memoriae celebrabatur.

Idem lib. 3. ad Bonifac. cont. duas epist. Pelag. tom. 7. c. 6.

Sacrificia pro peccatis, peccata appellabantur in lege, quae omnia figurae fuerunt carnis Christi, quod est verum et unicum sacrificium pro peccatis.

Origenes in Levit. homil. 5.

Dominus panem, quem discipulis dabat, et dicebat eis: accipite et manducate, non distulit, nec servari iussit in crastinum.

Ebben az propositióban nem láttatik kegyelmed tagadni, hogy az szent mise áldozat, hanem csak azt, hogy engesztelő áldozat legyen, azért én is csak azt bizonyítom meg rövideden, és azaránt felelek meg az kegyel-

metek-előlhozott paterek irásira. Békét hagyok azért rövidségnek okáért azoknak a szentirás és régi szent atyák helyeinek, a mellyek nyilván bizonyítják, hogy az szent mise az istennek önnön magának rendeléséből igaz, valóságos, és az ó testamentombeli áldozatoktul példáztatott áldozat; hanem annak bizonyitásához járulok, hogy engesztelő és bünbocsánatnyerő áldozat, azt penig illyen okoskodással bizonyítom: Valamelly áldozat Krisztus urunk parancsolatjábul a végre szolgáltatik és áldoztatik az istennek, hogy bűnbocsánat nyerettessék általa, az igaz engesztelő és bűnbocsánatnyerő áldozat: Mivel Krisztus urunk, az mint maga csalatkozhatatlan, ugy minket sem csalhat meg abban, hogy olly külső cselekedetet és isteni szolgálatot parancsoljon a végre, hogy az által bünbocsánatot nyerjünk, az melly cselekedet nem engesztelő és bűnbocsánatnyerő. De az Krisztus szent testének és vérének a sz. misában való áldozatja a végre parancsoltatott urunktól, hogy az által bűnbocsánatot nyerjünk. Tehát az Krisztus szent testének és vérének az szent misében való áldozatja igaz, valóságos, engesztelő és bünbocsánatnyerő áldozat.

Hogy penig a végre parancsolta legyen ezt az áldozatot idvözítőnk, világossan kitetszik önnön maga szavaibul, mellyekkel élt ennek a szentséges áldozatnak szerzésekor az vég vacsorán, az hol, a mint a környülálló dolgokbul, az ó testamentombéli példákbul, az propheták jövendőléséből kitetszik, önnön magát tiszta áldozatul áldozta be szent atyjának, nem volt volna az Melchisedek rendin való pap, az minemünek mondatott Dávid által [1]: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech*, mivel a pap az áldozattul mondatik. Ha azért nem áldozott volna vér nélkül való áldozatot is, nem töltötte volna be az Melchisedektül kenyérrel és borral példázott áldozatot [2].

Viszont ugyan ezen igazság kitetszik urunknak ama szavaibul: *Hoc est corpus meum quod pro vobis datur*[1]. *Quod pro vobis frangitur*[2]. *Hic est calix novum testamentum in meo sanguine, qui pro vobis effunditur*[3] *in remissionem peccatorum*[4]. Ezekbül a szókbul kitetszik, hogy akkor idvözítőnk áldozatot tett. Mivel ezek a szók: *datur*, *frangitur*, *funditur*, nem teszik azt, hogy az apostoloknak adatik, töretik és ontatik ételül, hanem az istennek öntetik áldozatul, mert nem mondotta Krisztus urunk az apostoloknak: nektek adatik, hanem *pro vobis*, azaz tiérettetek adatik, ontatik és töretik, és nem csak az apostolokért, a kik jelen voltanak, hanem, *et pro multis*, és sokakért.

Ugyan ezen tiszta áldozatot hogy gyakorolják Malachias profétálása szerént [5] minden helyen, az apostoloknak, és őbennek az utánok leendő igazán szentelt papoknak parancsolta mondván: *Hoc facite in meam commemorationem*, azaz: azt cselekedjétek az én emlékezetemre, az mit én most az én atyámnak áldozván cselekedtem. Tehát ugyan azon vér nélkül való áldozatot parancsolta urunk az apostoloknak hogy áldozzák, a melylyet áldozott önnön maga a vég vacsorán. De az az áldozat, a mellyet a vég vacsorán áldozott urunk, igaz, valóságos, engesztelő, és bűnbocsánatnyerő áldozat volt, mivel érettünk áldoztatott, *in remissionem peccatorum*. Tehát ez mostani áldozat is, mellyet az istennek igaz papjai a szent misében áldoznak és áldozni fognak világvégezetig, igaz, valóságos, és engesztelő áldozat.

Ezt az igazságot világos szókkal erőssíti szent Pál az zsidókhoz irt levelének ötödik részében, mondván: *Omnis pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur, in iis quae sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis.* Melly szók által hogy az új testamentombeli papokat érti, világossan kitetszik abbul az okoskodásbul, melylyet ottan teszen szent Pál.

[1] Psal. 109.
[2] Gen. 14.

[1] Luc. 22.
[2] 1. ad Cor. 11.
[3] Luc. 22.
[4] Matth. 26.
[5] Malach. 1.

Ezen igazságot tanitottanak egyenlő akarattal az régi szent atyák és doctorok. Eusebius Caesariensis, mellyet kegyelmed ellenünk citál, igy szól az szent misében való áldozat felől, ugyan azon kegyelmedtül citált 10. részének vége felé [1]): *Haec igitur omnia quae ab initio divinitus praedicta sunt, in praesenti tempore per evangelicam salvatoris nostri doctrinam, ab omnibus gentibus celebrantur, prophetica e voci testimonium afferente veritate, per quam vocem Deus mosaicis reiectis sacrificiis, quod futurum erat nostrum ipsorum institutum divinitus nunciat dicens: Quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum offeretur nomini meo, et hostia munda: Sacrificamus igitur Deo altissimo Sacrificium laudis, sacrificamus Deo plenum et odorem afferens et sacrosanctum Sacrificium. Sacrificamus novo more secundum novum testamentum hostiam mundam* [2]). Hogy peniglen ez az áldozat ugyan igaz és engesztelő áldozat legyen, azt a kegyelmedtül citált szókban semmiképpen Eusebius nem tagadja, hanem csak azt mondja, hogy az új testamentombeli áldozat Krisztus urunk véres áldozatjának emlékezetire áldoztatik istennek, az melly igaz és igen catholica vallás, mivelünk semmiben nem ellenkezik, kegyelmetekkel penig nyilván, mivel kegyelmetek a szent misét tagadja áldozatnak lenni, s nem is ismér semminemő valóságos és igaz áldozatot az új testamentomban.

Theodoretus is az kegyelmedtül előhozott helyen világos szókkal vallja, hogy az új testamentombeli papok igaz és valóságos áldozatot áldoznak az istennek, csakhogy ugyanazon áldozatot, a mellyet urunk önnön maga áldozott az ő szent atyjának, és nem különbözött attul, olly formán a mint különböztenek az ó testamentombeli véres áldozatok, az mellyeknek Krisztus urunk áldozatja által végek szakadott, az Melchisedek rendin való áldozattul. Nem is tagadja penig az szent misében való áldozatot engesztelő áldozatnak lenni, hanem annak tartja, az mint ugyan azon kegyelmedtől citált helybül kitetszik, az hol így szól: *Ea de causa dixit quod supervacaneum esset eum in terra agentem vocare sacerdotem, si ii, qui sunt ex lege sacerdotes, legalem cultum impleant. Si ergo et sacerdotium quod est ex lege finem accepit, et sacerdos qui est secundum ordinem Melchisedech obtulit sacrificium, et effecit ut alia sacrificia non essent necessaria, cur novi testamenti sacerdotes mysticam liturgiam seu sacrificium peragunt?* Imé melly világos szókkal mondja áldozatnak az szent misét Theodoretus. De sokkal világosban erőssíti ezt az igazságot az következendő szókban, mellyekkel erre az kérdésre felel: *Sed clarum est iis, qui sunt in rebus divinis eruditi, nos non aliud sacrificium offerre, sed illius unius et salutaris memoriam peragere. Hoc enim nobis praecepit ipse Dominus: Hoc facite in meam recordationem: ut per figurarum contemplationem, earum quae pro nobis susceptae sunt perpessionum, recordemur, et in benefactorem benevolentiam conservemus, et futurorum bonorum perceptionem expectemus.* Ezekből az szókbul elsőben azt hozom ki, hogy Theodoretus itten nem szólott az Krisztus testérül és vérérül a mennyere sakramentom, és minden igaz körösztyéntül vetetik eledelül, mivel itten csak az papokrul szól: *novi testamenti sacerdotes*, kik köziben önnön magát is számlálja, mint igaz új testamentombeli papot és cyrenensis püspököt, az sakramentomot penig nem csak az papok veszik magokhoz, hanem az község is, tehát az mennyere ennek az szent áldozatnak szolgáltatása csak szintén az papokat illeti, olly igaz és valóságos áldozat, az melly igaz áldozat volt, a mellyet önnön maga urunk áldozott az ő szent atyjának. Másodszor: Hogy Theodoretus ezeket a szókat: *Hoc facite* csak az papokhoz alkalmaztatja, és az áldozatra való parancsolatnak tartja. Harmadszor: Hogy az uj testamentombéli papoktul szolgáltatott áldozat igaz engesztelő áldozat, mivel az által az örökké való jövendő jóknak elvételét várjuk. Melly három dolog mivel az kegyelmetek vallása ellen vagyon, az ellen ír Theodoretus és semmiben nem erőssíti.

[1]) Lib. 1. de demonst. evang. c. ultimo.
[2]) Malachiae. 1.

Szent Ágoston is olly világos szókkal, olly számos helyeken ir a szent misében való áldozatnak mivoltárul, ahoz való edényekrül, öltözetekrül, és szolgáltatásában való ceremoniákrúl, hogy méltán mondhatni tudatlannak annak irásiban, az ki az ellen citálja szent Ágostont, mivel ha szent Ágoston irását olvasta volna, könnyen hetvenhat helyét találhatta volna fel, az mellyekben mind erről az szent áldozatrul szól. Melly helyeket rövidségnek okáért elhagyván, csak azokat hozom elő, mellyekben a szent misében való áldozatot igaz engesztelő és bűnbocsánatnyerő áldozatnak mondja: *Cum ergo sacrificia sive altaris, sive quarumcunque eleemosynarum pro baptizatis defunctis omnibus offeruntur, pro valde bonis gratiarum actiones sunt, pro valde malis, etsi nulla sunt adiumenta mortuorum, qualescunque vivorum consolationes sunt. Quibus autem prosunt aut ad hoc prosunt, ut sit plena remissio, aut certe ut tolerabilior fiat ipsa damnatio* [1]. Melly szavaibul szent Ágostonnak az purgatorium is világossan erőssíttetik.

Et quoniam quotidie deesse non potest, quod peccetur in conspectu dei, sacrificia quotidiana non deerunt, quibus possent peccata tergi [2]. Illyen formán szól több helyeken is, kiket rövidségnek okáért elhagyok.

Nem is ellenkezik penig semmiképpen ezekkel az kegyelmedtül előhozott helyeken, mivel, az első helyen semmi emlékezetet nem teszen az szent misében való áldozatrul, hanem az ó testamentombeli áldozatokat mondja jelének lenni az irgalmasságnak és könyörűletességnek, mellyet igaz áldozatnak mond, a mint azon szavaibul kitetszik: *Ac per hoc ubi scriptum est: Misericordiam magis volo, quam sacrificium, nihil aliud, quam sacrificio sacrificium praelatum oportet intelligi, quoniam illud quod ab hominibus appellatur sacrificium, signum est veri sacrificii. Porro autem misericordia verum sacrificium est etc. etc. Quaecumque igitur in ministerio tabernaculi sive templi multis modis de sacrificiis leguntur, divinitus*

[1]) Tom. 3. Enchi. cap. 100.
[2]) Tom. 7. cont. duas epist. Pelag. l. 4. cap. 10.

esse praecepta, ad dilectionem Dei et proximi significando referuntur. [1])

A másik kegyelmedtül citált helyt [2]) kivánnám hogy kegyelmed figyelmetessen megolvasná, mivel abban szent Ágoston Faustus Manichaeus' az szenteknek tiszteleti ellen való káromkodásit (mellyek, úgy tetszik, hogy azokkal az ellenvetésekkel, mellyekkel kegyelmetek él az szenteknek tiszteleti ellen, atyul anyul egyek), igen helyessen, fontossan és világossan hamissítja és semmié tészi. Az szent áldozat ellen penig csak egy legkissebb szóval sem tusakodik, hanem azt inkább supponálja az káromkodásra való feleletekben. Midőn arra az Faustus hazugságira, mellyekben azt hazudta, hogy az martyromoknak az oltárnál való tiszteletek bálványozás, így felel: *Populus autem christianus memorias martyrum religiosa solennitate celebrat et ad excitandam imitationem, et ut meritis eorum associetur atque orationibus adiuvetur: Ita tamen, ut nulli martyrum, sed ipsi Deo martyrum quamvis in memorias martyrum constituamus altaria. Quis enim antistitum in locis sanctorum corporum assistens altari, aliquando dixit: Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane: sed quod offertur, offertur Deo, qui martyres coronavit, apud memorias eorum quos coronavit.* Az penig az áldozat, az mellyet az istennek igaz papjai az martyrok emlékezetire épittetett oltároknál áldoznak az martyromokot koronázó istennek, az martyromok tisztességére, nem egyéb az szent misében való oltári áldozatnál.

Ezt a szent áldozatot noha háladás áldozatjának mondotta ugyan azon helyen szent Ágoston, azzal nem tagadta azt, hogy engesztelő áldozat, mivel az jó dialectica szerént midőn némelly dolognak egy tulajdonságát állatjuk, azzal ugyan azon dolognak nem tagadjuk más tulajdonságát, hogy ha az az két tulajdonság nem ellenkezik egymással, hanem együve férhet. De az szent áldozatnak ez a két tulajdonsága, tudniaillik, hogy hálaadásnak és dicsiretnek áldozatja, és hogy engesztelő,

[1]) Tom. 5. lib. 10. de Civ. Dei c. 5. in fine.
[2]) Tom. 6. lib. 20. cont. Faustum Mani. cap. 21.

semmiképpen nem ellenkezik, hanem inkább, egyik követi a másikat, azért midőn szent Ágoston egyeket állatja, nem tagadja a másikat, és így semmiben nem erőssíti az kegyelmetek vallását.

Az harmadik kegyelmedtül citált helyen is szent Ágoston világos szókkal állatja, hogy az uj testamentombeli áldozat igaz engesztelő áldozat legyen, midőn az Krisztus testérül azt mondja: *Quod est verum et unicum sacrificium pro peccatis,* és egy kevessé alább: *Clamat ecclesia: dimitti nobis debita nostra, et dimittuntur nobis per singulare sacrificium pro peccatis.*

Mivel penig az mostani vér nélkül való tiszta áldozat mind egy aval a véres áldozattal, mellyben az magos körösztfán önnön magát áldozta az széles világ bűnejért idvözitőnk, mert ugyan azon szent teste és vére áldoztatik az mostani szent misében való áldozatban is, noha más módon, nyilván következik, hogy engesztelő áldozat volt az véres áldozat, engesztelő az vér nélkül való tiszta áldozat is, mellyet legelsőbben is az vég vacsorában tisztán, kenyérnek és bornak szine alatt, áldozott urunk.

Panem in eucharistia post consecrationem non transsubstantiari in Corpus Christi.

Theod. Dial. 2. pag. 328.

Neque enim signa mystica post sanctificationem recedunt a sua natura, manent enim in priori substantia, et figura, et forma, et videri et tangi possunt sicut et prius.

Gelasius de duabus nat. in Christo. Biblioth. S. Patt.

Certe sacramenta quae sumimus corporis et sanguinis Christi, divinae res sunt, propter quod et per eadem divinae efficimur consortes naturae: et tamen esse non desinit substantia, vel natura panis et vini.

Hogy az oltári szentségben az megszentelő igék után az kenyér Krisztus testévé, és az bor Krisztus vérévé váljék, világossan kitetszik idvözítőnk szavaibul, mellyekkel élt az vég vacsorában, ennek a szentségnek első szerzésekor: *Hoc est corpus meum. Hic est calix sanguinis mei.* Az melly szók ha világossan igazak voltanak akkor az mikor idvözítőnk az kenyeret és bort kezében vevén azokat mondotta, és most is az mikor az igaz papok az ő képében reá mondják az kenyérre és borra, a mint kegyelmetek sem tagadja, nyilván következik, hogy sem akkor sem most nem marad meg az kenyérnek és bornak állatja azoknak szine alatt, az igéknek reá mondása után. Mivel a végre hogy igazak legyenek ezek az igék, szükséges dolog hogy valami vagyon az kenyérnek és az bornak szine alatt az igéknek kimondása után, avagy a mint az iskolákban szólanak: *In instanti terminativo prolationis verborum,* az mind Krisztus teste és vére legyen, mert egyébaránt nem lesznek igazak az igék, ha nemszintén olly hamissak, mint ezek az mondások: Ez az ezüst arany, és az szamár ló, és egyébb effélék. Azért az kenyérnek és az bornak állatja semmiképpen nem találtatik az kenyérnek és bornak szine alatt az igéknek kimondása után.

Ezeknek az igéknek erejéből tartották és erőssítették mindenkoron az igaz anyaszentegyházban eleitől fogva való szent atyák és doctorok ezt az igazságot, az mellyet most is vall, tudniillik hogy az kenyérnek és bornak szine alatt nem marad meg az megszentelő igéknek kimondása után az kenyérnek és bornak állatja; hanem Krisztus testévé és vérévé változik azzal a változással, a mellyet az igaz catholica anyaszentegyház transsubstantiatiónak nevezett. Melly szóval noha az igaz régi paterek nem éltenek, mert elsőbben is az lateranensis gyülekezetben való paterek vették fel, de ugyan ezen dolgot jegyző szókkal éltenek [1]).

Cyrillus Hierosolymitanus Catechesi 4. Mystagogica így szól: *Aquam aliquando mutavit in vinum et non erit dignus cui credamus quod vinum in sanguinem transmutarit.* Melly szókbul így okoskodhatunk: olly valóságossan

[1]) Concil. Later. sub Innocen. III. cir. annum 1200.

változtatta Krisztus a bort vérré, melly valóságossan változtatta az vizet borrá, de az vizet úgy változtatta borrá, hogy semmiképpen meg nem maradott az viznek állatja. Tehát az bort is ugy változtatta szent vérévé, hogy semmiképpen meg nem maradott az bornak állatja. És csak annyibul különböz az egyik változás az másikkal, hogy az oltári szentségben való változásban megmarad az kenyérnek és bornak külső szine. Az Cana Galileabeli változásban penig az viznek az külső szine sem maradott meg, hanem mind éppen borrá változott. Ugyan ottan egy kevessé alább így szól: *Sub specie panis datur tibi corpus, et sub specie vini datur tibi sanguis.* Melly szókkal azt állatja, hogy megmarad az kenyérnek és bornak színe az megszentelés után is, hogy penig az kenyérnek és bornak állatja meg nem marad, illyen szókkal bizonyítja ugyan azon helyen: *Hoc sciens et pro certissimo habens, panem hunc, qui videtur a nobis non esse panem, etiamsi gustus panem esse sentiat,* tehát ennek az szentnek értelme szerint semmiképpen meg nem marad az kenyérnek és bornak szine alatt azoknak állatja, mert ha megmaradna, senki nem mondhatná igazság szerént, hogy az nem kenyér valóságossan, az mi az sakramentomban kenyérnek látszik.

Hasonló értelemben voltanak ebben az cikkelyben Cyrillussal Ambrosius, Gregorius Nyssenus, Gaudentius [1]), Chrysostomus, Augustinus, Cyrillus Alexandrinus, Eusebius Emissenus [2]). Szent Ágoston, kit kegyelmed gyakran citál, hogy sok egyéb helyeit elhagyjam, így szól Tomo 10. de verbis Domini, sermone 28.: *Memini sermonis mei cum de sacramentis tractarem, dixi vobis quod ante verba Domini quod offertur, panis dicatur. Ubi Christi verba deprompta fuerint, iam non panis dicitur, sed corpus appellatur* [3]). Ezek után az következő üdőkben is mind ez mai napig szentséggel és bölcseséggel tündöklő doctorok

[1]) Ab anno Dni 300 usque ad 400.
[2]) Ab anno 400—500.
[3]) Vide Bellarm. lib. 3. de sacr. Euch. c. 20.

közönségessen tanitották és állatták ezt az igazságot, kiket rövidségnek okáért kényszeríttetem elhadnom.

Hogy penig ezekkel a szent atyákkal, legfőképpen Cyrillussal és Ambrosiussal, Chrysostomussal és Ágostonnal ellenkezzék ebben az cikkelyben Theodoretus, senki el nem hitetheti magával azok közzül, az kik ezt a dialogussát olvasták, mivel azokban gyakran nagy böcsülletes emlékezettel és szent név alatt citálja őket, és mindeneknek felette aranyszáju szent Jánost, kit igen böcsült és követett minden irásiban. Abban azért a kegyelmedtül citált helyben nem szólott Theodoretus az kenyérnek állatjáról, hanem csak az kenyér külső színeinek állatjáról, és csak azokról mondotta, hogy az megszentelés után el nem távoznak természetektől. Kitetszik világossan ennek az magyarázatnak igazsága, mindennek a ki ezt a dialogust olvasta fontossan, mivel azon az helyen Theodoretus az Eutychianus eretnek ellen disputál, a ki az eucharistiából vett argumentummal akarta megbizonyítani, hogy az Krisztusban az emberi természet isteni természetté vált, az mint a sakramentomban az kenyér valóságossan Krisztus testévé válik. Melly igazságot Theodoretus nem tagadott, nem is mondotta, hogy az kenyérnek állatja megmarad az oltári szentségben, mivel ha azt vallotta volna, hogy az Krisztus testével együtt megmarad az kenyérnek állatja is az sakramentomban, az Eutychianus semmiképpen nem élhetett volna az sakramentomból vött argumentommal, hanem inkább Theodoretus formálhatott volna őellene illyen világos argumentomot: Az szent sakramentomban az kenyérnek és bornak állatja nem válik Krisztus testévé és vérévé: Tehát az Krisztus személyében sem változott az emberi természet isteni természetté. De ezzel az okoskodással nem élt Theodoretus, mivel supponálta ezt az közönséges igazságot, mellyet ő is tökélletessen vallott az előtte és véle együtt élő szent atyákkal, hogy az sakramentomban az kenyérnek és bornak állatja valóságossan Krisztus testévé és vérévé változik, megmarad azért a kenyér és bor külső

szineinek mivolta. Mellyet noha substantiának azaz állatnak nevezett, ezzel az igazsággal nem ellenkezett, mivel az substantia nevén nem értette az kenyérnek és bornak állatját, hanem csak *essentiam et naturam accidentium*, azaz az kenyér és bor külső szineinek mivoltát, mivel az görög szónak folyása szerént, mellyel irta ezt a dialogust Theodoretus, gyakran az substantia és essentia egyet tészen.

Azon értelme vagyon Gelasius szavainak is, mert ugyan azon helyen azt mondja, hogy ebben az sakramentomban az szent lélek ereje által változás esik, az kenyérnek természetin penig nem ért egyebet az kenyérnek tulajdonságinál és külső szinénél. Ez penig az Gelasius, mellyet kegyelmed itt citál, nem volt az romai Gelasius pápa, a mint Chemnitius in 2-da parte examinis Concilii Tridentini sess. 13. cap. 4. nagy bátran állatja, hanem más Gelasius Caesariensis püspök, de akárki volt, nem ellenkezik ezaránt az igaz romai catholica vallással.

Communionem fieri debere sub utraque specie.

Gelasius Episc. Rom. in Iur. Can. dist. 3. c. Comperimus.

Comperimus quod quidam sumpta tantummodo sacri corporis portione calice sacri cruoris abstineant. Qui procul dubio quoniam nescio qua superstitione docentur astringi, aut integra sacramenta percipiant, aut ab integris arceantur, quia divisio unius eiusdemque mysterii sine grandi sacrilegio non potest provenire.

Hieronym. in I. Cor. 11. Tom. 4.

Coena Dominica omnibus debet esse communis, qui Christus omnibus discipulis suis, qui aderant, aequaliter tradidit sacramenta.

Mivelhogy az több cikkelek közzül, az mellyekben az kegyelmed vallásán való doctorok az igaz catholica anyaszentegyháztól elszakadtak, nem utolsó cikkely az úr vacsorájának egy szín alatt való osztogatása, az mellyel él az igaz catholica anyaszentegyház, és ugyan majd jobbára csak ez az szegény együgyü községnek botránkoztató köve, melly miatt nem akarnak az Krisztusnak igaz aklában térni: illenék hogy ebben az cikkelyben hoszszabban nyujtanám irásomot, hogyha annak már elegendő hosszaságátul nem intetném az rövidszégre. Eleget irtanak már erről az sok tudós doctorok, azokat a ki fontossan olvassa és értelmessen fontolja, nyilván megtapasztalja melly méltatlanul és melly hamissan gerjesztik az igaz hitnek gyülölségére e miatt az egy cikkely miatt az szegény tudatlanokot az kegyelmetek predikátori. Most azért csak azt mondom, hogy kegyelmeteknek semminemő fundamentoma nincsen azaránt a maga vallásában, mivel még eddig senki a kegyelmetek doctori közzül nem mutathatná urunknak semminemő arra rendelt parancsolatját, hogy szükségesképpen két szín alatt kellessék osztogatni az végvacsorát, és azután sem mutathatja; mert ha volna az szent irásban efféle parancsolat,nem rejtette volna ennyi ideig az ur isten annyi sok lelkeknek veszedelmére az ő szent parancsolatit böcsüllő és oltalmazó igaz anyaszentegyházától, és abban fényeskedő sok bölcs és szent tanítóktól, kik közzül senki sem találta fel ezt az parancsolatot, noha sok munkájokkal és éjjel nappal való fáradságokkal forgatták a szentirást, és annak homályos helyeit szent lélektül sugallott magyarázatokkal világosították.

Ha az Krisztus példáját hozza elő kegyelmetek: mi soha nem tagadtuk, s nem is tagadjuk, hogy Krisztus urunk két szin alatt osztotta legyen az vég vacsorát, hanem csak azt tanitjuk, hogy Krisztus arra nem kötelezett mindeneket, hogy két szin alatt vegyék az urat; mivel a Krisztus példája csak magán és parancsolat nélkül nem kötelezi az híveket. Ott penig szent Pál mondása szerént [1]) vétek nincs, a hol törvényszegés nincsen. Miképpen azért Krisztus példája magán és parancsolat nélkül nem kötelez arra, hogy minden ember házasság nélkül éljen, az mint Krisztus, hogy csak egyszer és csak vacsora után adassék az

[1]) Rom. 4. v. 15.

vég vacsora, az mint Krisztus adta, azonképpen az két szinvételre sem kötelez csak magán a Krisztus példája, ha erről parancsolat nem adatott.

Hogy penig urunknak amaz szavait: *Bibite ex hoc omnes*, És: *Hoc facite in meam commemorationem*, tartja parancsolatnak kegyelmetek, abban is igen vétkezik, mivel az első szókkal csak azt akarja mondani: hogy úgy igyanak a pohárból, hogy mindeniknek jusson, a mint kitetszik világossan szent Lukács evangelistánál való szókbul: *Accipite et dividite inter vos.* És szent Márknál: *Et biberunt ex eo omnes;* bizonyos dolog penig, hogy csak az apostolok ittanak abból az pohárból, mellyet idvözítőnk ugyan mutatásképpen és nevezet szerént adott kezekben; midőn azért azt mondotta: Igyatok ebből az pohárbul mindnyájan, csak azoknak mondotta hogy igyanak, a kik felől mondja szent Márk hogy ivának abból mindnyájan, de csak az apostolokrul mondotta szent Márk, tehát csak azoknak mondotta urunk is azokat az igéket: *Bibite ex hoc omnes.* Nem jól hozza tehát ki ezekből az szókból az parancsolatot kegyelmetek.

Az második mondásban sincsen semminemő két szinvételre való parancsolat, mivel azok a szók is: *Hoc facite*, az mint oda fel is mondottam, csak az apostolokat és azok után való igazán szentelt papokat illetik, és arra kötelezik: ők is vegyék, megáldják,egyebeknek osztogassák az úr vacsoráját. És, az mint az tridentomi concilium mondja[1]), ezekkel a szókkal papokká szentelte az apostolokat, hatalmat adván nekik, hogy mind azokot cselekedjék, a mit ő cselekövék. Krisztus penig vévé, megáldá, osztogatá az úr vacsoráját; tehát az apostoloknak is mind ezekre ada hatalmot, mikor azt mondá: *Hoc facite.* Ugyan is, ha ezek a szók által nem adott hatalmat az Krisztus, sőt parancsolat alatt nem kötelezte az apostolokat és utánok következő egyházi rendeket, hogy megáldják és osztogassák az úr vacsoráját, másutt nem olvassuk hogy hatalmot adott és kötelességet rendelt annak gyakorlására, a mit ő cselekedett az vég vacsorán.

Az is igen bizonyos, hogy Krisztus nem parancsolta mindeneknek hogy azt miveljék, a mit ő mivelt e vég vacsorán: hanem csak az egyházi szolgáknak, kiket illeti az ur testének szentelése és osztogatása. Mert ha azt mondja kegyelmetek, hogy minden firfiunak és aszszonyembernek parancsolta, hogy azt mivelje az mit ő mővelt a vég vacsorán, meg kell engedni kegyelmeteknek, hogy minden varga, szekérvezető, és mocskos szakácsasszony áldja, szentelje és osztogassa az ur testét. Ha penig azt meg nem engedi kegyelmetek, tartozik elhinni, hogy nem minden embernek parancsolta urunk hogy azt mivelje, a mit ő mivelt a vég vacsorában, és hogy azok a szók: *Hoc facite* nem foglalnak közönséges parancsolatot magokban. Ezekből azt hozom ki, hogy mivel sem Krisztus urunk példája, sem parancsolatoknak láttató szavai nem köteleznek bennünket az úr vacsorájának két szin alatt való vételére, ok nélkül és hamissan vádolják az kegyelmetek predikátori az catholica anyaszentegyházban való egyházi szolgákat, hogy az községtül az Krisztus parancsolatja ellen ellopják a vért a vég vacsorában, melly káromkodás okos és szives embert meg nem indíthat, hanem az kemence mellett fonogató fogatlan kofáknak elméjéhez való.

Ezzel az igazsággal semmiképpen nem ellenkezik Gelasius pápa [1]), mivel ottan csak az papokról, az kiknek az szent misében az úr testét az kenyérnek színe alatt nem szabad magához venni az bor színe alatt való vér nélkül, kegyelmed is igen könnyen eszében vehette azt, ha valaha látta és olvasta ezt a decretalist [2]), mivel annak a résznek a mellyet kegyelmed citál, noha nem helyessen, az titulussa is illyen: *Corpus Christi sine eius sanguine sacerdos non debet accipere.* AzGlossa penig világossan megmagyarázza Gelasius pápának szavait illyen szókkal: *Casum hunc ponit sic: Erant quidam sacerdotes, qui ordine*

[1]) Sess. 22. can. 2. cap. 1.

[1]) De Consecr. dist. 2. cap. 12.

[2]) Gelas. Maior. Ioann. Eppis.

debito consecrabant corpus et sanguinem Christi: Corpus sumebant, sed a sanguine abstinebant, de quo miratus Gelasius, et dicit se nescire, qua superstitione hoc faciebant, et praecepit, ut aut ambo sacramenta, sicut consecrant, accipiant, aut ab utrisque cessent: quia in sacrificante unum sine altero accipere sacrilegium est.

Szent Hieronymus szavaiban is annak csak árnyéka sem találtatik a mi végre kegyelmed citálja, a mint világossan kitetszik szavaiból, mivel magyarázván szent Pálnak ama szavait: *Convenientibus ergo vobis in unum, iam non est, Dominicam coenam manducare etc.* így szól: *tam non est dominica, sed humana, quando unusquisque tanquam coenam propriam solus invadit, et alii, qui non obtulerit, non impertit, ita ut magis propter saturitatem, quam propter mysterium videamini convenire. Caeterum dominica coena omnibus debet esse communis: quia ille omnibus discipulis suis qui aderant aequaliter tradidit sacramenta. Coena autem ideo dicitur, quia Dominus in coena tradidit sacramenta. Item hoc ideo dicit, quia in ecclesia convenientes oblationes suas separatim offerebant, et post communionem quaecunque eis de sacrificiis superfuissent, illic in ecclesia communem coenam comedentes pariter consumebant.* Itilje meg már kegyelmed miként facsarhatni ki ezekből az szókbul azt hogy Krisztus parancsolatja szerént kiki mind tartozik az ur vacsoráját két szin alatt venni. Illyen szép consequentiákkal élnek az kegyelmed tanitói.

Sanctos non esse invocandos.

Cyrillus cont. Iulianum. lib. 6.

Sanctos Martyres neque Deos esse dicimus, neque adorare consvevimus. Laudamus autem eos.

August. contra Faustum Manich. lib. 20. c. 21.

Colamus igitur Martyres eo cultu dilectionis et societatis, quo in hac vita coluntur sancti homines Dei.

Ambr. in Epist. ad Rom. c. 1.

Solent pudorem passi neglecti Dei misera uti excusatione dicentes: per istos (sanctos) posse ire ad Deum, sicut per comites itur ad Regem. Age numquid tam demens est aliquis, aut salutis suae immemor, ut honorificentiam Regis vendicet Comiti? At isti relicto Domino adorant conservos, quasi sit aliquid plus, quod reservetur Deo. Ad Deum quem nihil latet promerendum suffragatore non opus, sed mente devota.

Epiph. lib. 3. cont. haeres. Tom. 2. pag. 447. edit. Geor. Bas. Col. 882. Paris lat.

Sic in honore Maria, Pater, Filius et Spiritus Sanctus adoretur. Mariam nemo adoret, non dico mulierem imo neque virum, Deo debetur hoc mysterium: neque angeli cupiunt talem glorificationem.

Hogyha kegyelmed szent Cyrillus Alexandrinus irását olvasta volna, nyilván eszében vehette volna, hogy nem miellenünk szólott legyen, hanem kegyelmetek ellen, mivel ottan Iulianus apostata ellen ír, az ki azt vetette az catholicusok ellen, hogy az bálványokat martyromokká tették, azaz hogy azt a tiszteletet, a mellyet az pogányok az bálványoknak szoktanak tenni, az martyromoknak tészik. Erre a Iulianus apostata szemtelen hazugságúra így felel szent Cyrillus: *Nos non Deos factos esse diximus sanctos martyres, sed omni honore dignari consuevimus.* Ezen temérdek hazugságot orcátlanul fogott szent Ágoston idejében is az catholicusokra Faustus Manichaeus, ki ellen igy ír szent Ágoston: *Nam quod etiam hinc nobis calumniatur Faustus, quod martyrum memorias honoramus, in hoc dicens nos idola convertisse, non tam movet, ut hic calumniae respondeam, quam ut ipsum Faustum ostendam studio calumniandi etiam ab ipsius Manichaei vanitatibus exorbitare voluisse, et in vulgarem atque poeticam paganorum opinionem etc. nescio quomodo incautum incidisse.* Ezek a szók igen szépen illetik az kegyelmed vallásán való predikátorokat, kik gyakran az magok hite mellől is elállanak, csak az pápisták ellen káromkodhassanak, legföképpen az midőn az calvinistákkal egyben állván az catholicusok ellen harcolnak.

Hasonlóképpen hazudott Vigilantius is, midőn az szent martyromok teteminek tiszteleti ellen igy szólott [1]: *Prope ritum gentium videmus sub praetextu religionis introductum in ecclesias, sole adhuc fulgente moles cereorum*

---

[1]) Hieronym. lib. adver. Vigil. c. 2.

accendi, et ubicunque pulvisculum nescio quod in modico vasculo pretioso linteamine circumdatum osculantes adorare.

Erre az Vigilantius szavaira, az mellyekkel kegyelmetek is az catholicusok ellen szokott élni, így felelt sz. Hieronymus [1]: *Quis enim o insanum caput aliquando martyres adoravit? Quis hominem putavit Deum?* etc. és ugyan ott igen szépen oltalmazza, javalja és erőssíti az megholt szentek tetemeinek tiszteletit, és az szenteknek szegitségül hivását.

Ezekből azt hozom ki, hogy mivel kegyelmetek ebben az cikkelben ugyanazon argumentomokkal él az szenteknek tiszteleti és szegítségül hivása ellen, a mellyekkel éltenek Iulianus apostata, Faustus Manichaeus és Vigilantius, és ugyanazon káromkodásokat forgat mindenkoron szájában, mellyeket ők forgattanak, az kegyelmetek ebben az cikkelben való elei, istentől és az anyaszentegyháztul elszakadt, és átok alá vettetett eretnekek voltanak. Azok penig, az kik ellenek az mi hitünknek ágozatját irásokkal oltalmazták, szentek és istennek kedves szolgái voltanak.

Az ki penig legelsőbben is ezt a szent Ágoston kegyelmedtül citált mondását az szentek tiszteleti és szegitségül hivása ellen citálta, vagy soha nem olvasta volt szent Ágostont, vagy ha olvasta is, nem értette. Mivel azon az helyen olly világossan állatja Faustus Manichaeus ellen a szent martyromok tiszteletit, azoknak emlékezetekre csinált oltároknál való áldozatokat, hogy az ki nem érti, nem méltó, hogy soha könyvet is vegyen kezében. Olvasta volna meg az feljebb való szókat: *Quis enim antistitum in locis sanctorum corporum assistens altari aliquando dixit: offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane, sed quod offertur, offertur Deo, qui martyres coronavit, apud memorias eorum, quos coronavit, ut ex ipsorum locorum admonitione maior affectus exurgat ad acuendam charitatem, et in illos quos imitari possumus, et in illum quo adiuvante possumus.* Itilje meg maga kegyelmed istenessen, ha lutheranus vallást erőssítő szók-e ezek? Talám az lutheranusok azok, a kik az szent martyromok tisztességére oltárokat építenek? Talám ők tesznek áldozatokat azoknál az oltároknál a végre, hogy az szent martyromokhoz való szeretetet magokban élesítsék, és azoknak követésekre gerjeszszék magokat?

[1] C. 3.

De lássuk meg világossabban szent Ágostonnak ebben az cikkelben való értelmét [1]. Az szent Péter és szent Pál innepe napján tett predikációjában így szól: *Itaque, quis iam desperet de magnitudine criminis, aut de humilitate generis? Nam beatissimum Petrum piscatorem modo genibus provolutis adorat gentium multitudo credentium.*

Szent Cyprianus martyrt penig illyen szókkal híja önnön maga szegitségül: *Et beatus Cyprianus quidem, iam corpore quod corrumpitur non aggravante animam, nec deprimente terrena inhabitatione sensum multa cogitantem, serenius perspicit veritatem, quam meruit adipisci per charitatem. Adiuvet itaque nos orationibus suis in istius carnis mortalitate, tanquam in caliginosa nube laborantes, ut donante Domino quantum possumus bona eius imitemur.* Sok egyéb helyeken világos szókkal állatja és tudós irásival erőssíti szent Ágoston az szentek szegitségül hivását és tiszteletit, mellyeket rövidségnek okáért kell elhadnom.

Szent Ambrus irását sem olvasta értelmessen, az ki az catholica vallás ellen és az szentek szegitségül hivása ellen citálta volt elsőben is ezt a kegyelmedtül előhozott helyt. Mivel ottan szent Ambrus azok ellen az pogányok ellen szól, az kik az teremtett állatoknak vizsgálása által az istennek ismeretire jutván, elhagyván az istent az teremtett állatokhoz hajlottak, azoknak tulajdonítván az istent illető tiszteletet: melly istentelenséget mivel mi nem cselekeszünk, miellenünk semmiképpen nem szól szent Ambrus, a mint kitetszik szavaiból: *Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti*

[1] Tom. 10. serm. 25 de sanctis, et 1. in festo SS. Apostolorum Petri et Pauli in fine.

sunt, sapientes enim se arbitrantur, quia rationem physicam investigasse se putant, scrutantes cursus syderum, et qualitates elementorum, dominum autem horum spernentes, ideo stulti facti sunt. Cum si haec laudanda sint, quanto magis creator illorum? solent tamen pudorem passi neglecti Dei misera uti excusatione, dicentes per istos posse ire ad Deum, sicut per comites pervenitur ad Regem. Age numquid tam demens est aliquis, ac salutis suae immemor, ut honorificentiam Regis vendicet comiti, cum de hac re si qui etiam tractare fuerint inventi, iure ut rei damnentur maiestatis? Et isti se non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturae et relicto Domino conservos adorant. Az hol ezek a szók: *Eos et conservos* nem jegyzik a szenteket, a mint a kegyelmed deákja irta, hanem in genere a teremtett állatokat, melylyek felől azt tartották azok, a kik ellen itten irt szent Ambrus, hogy egyébképpen senki az istenhez nem járulhat, hanem csak az teremtett állatok által. De ha szintén a szentekrül szólana is, semmit sem mondana hitünk ellen, mivel csak azt a tiszteletet nem javalja, az melly csak egyedül az istent illeti, amint tovább való szavaibul világossan kitetszik: *Ubicunque enim talis locutus fuerit, respondebit illi, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis. Sic obcoecatum est cor illorum, ut maiestatem invisibilis Dei, quem ex his factis agnoverant, non in hominis, sed quod peius est et inexcusabile crimen, in similitudinem hominum mutarent, ut forma corruptibilis hominis Deus ab his vocetur, hoc est simulacrum hominis, ut quos vicos hoc nomine donare non audeant, mortuorum imagines in gloriam Dei recipiant.* Nem csak az emberi ábrázatu bálványokrul szól penig ezen helyen szent Ambrus, hanem a több oktalan állat haszonlatosságára formált bálványokról is, hogy nyilván kitessék, melly hamissan fogja kegyelmetek szent Ambrusra, hogy az szentek tiszteletit és segitségül hivását, mellyel él az igaz catholica anyaszentegyház, nem javalja, hanem kárhoztatja.

Más irásiból penig világossan kitetszik melly hasznos dolognak tartotta szent Ambrus az szentek szegitségül hivását[1]: *Obsecrandi sunt angeli pro nobis* (azt mondja az özvegységrül írt könyvében) *qui nobis ad praesidium dati sunt. Martyres obsecrandi, quorum videmus nobis quoddam corporis pignore patrocinium vendicare. Possunt pro peccatis rogare nostris, qui proprio sanguine, etiamsi, quae habuerunt, peccata lavarunt. Isti enim sunt Dei martyres, nostri praesules, speculatores vitae actuumque nostrorum. Non erubescamus eos intercessores nostrae infirmitatis adhibere, qui et ipsi infirmitatem corporis, etiam cum vincerent, cognoverunt.* Hol lehetnek ezeknél világossabb szók az szentek szegitségül hivásának erőssitésére.

Az Epiphanius sententiája is semmiben nem hamissítja az mi vallásunkat, mivel mi az boldogságos szüz Máriának (noha azt minden tiszta teremtett állatnál feljebb becsüljük mint istennek szent anyját) csak egyedül az istent illető tiszteletet nem adunk, és abban semmiképpen nem követjük az collyridianusokat, kik ellen irt Epiphanius feddvén őköt, hogy az boldogságos szűznek áldozatokat tettenek.

Coniugium nulli ordini esse interdictum.

Ignatius Epist. ad Philadelph. fol. 63.

Non detraho autem caeteris beatis, qui nuptiis copulati fuerunt, opto enim Deo dignus ad vestigia eorum in Regno ipsius inveniri, sicut Abraham et Isac et Iacob, sicut Ioseph et Elias, et caeteri Prophetae, sicut Petrus et Paulus, et reliqui Apostoli, qui nuptiis fuerunt sociati, qui non libidinis causa, sed posteritatis subrogandae gratia coniuges habuerunt.

Ebbül az sententiábul nem látom mikként hozza ki kegyelmed az feltett propositiót, mert ha jól rendben akarja kegyelmed hozni, illyen okoskodást formálhat belőle: *Si beati qui in hoc saeculo nuptiis copulati fuerunt, non libidinis, sed propagandae posteritatis causa, bene fecerunt, nec iis detrahendum est. Ergo coniugium nulli ordini est interdictum.* Ez penig

[1] Lib. de viduis ultra medium.

az consequentia igen semmire való, mivel a mint oda fel bővebben megmutattam, annak az státusnak, mellyben az emberek kiváltképpen való fogadással kötelezik az tisztaságra magukot, szintén ugy tiltva vagyon az házasság, mint azoknak, kiknek élő igaz házas társok levén, másnak adnak hitet, és mást vesznek magoknak. A mi penig szent Péter és szent Pál dolgát illeti, abból csak az következik, hogy valaha házasságban voltanak, az penig hogy apostolságokban is házas társokkal éltenek legyen, nem következik, mert ha azokat az apostolok el nem hagyták volna, nem mondhatta volna olly bátran urunknak szent Péter: *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te*, melly szóban hogy feleségeket is értették, kitetszik idvözítőnk feleletiből: *Et omnis qui reliquerit patrem et matrem, aut uxorem etc, centuplum accipiet et vitam aeternam possidebit.* Nem is bizonyos penig, kinek volt az apostolok közzül felesége, s kinek nem; és noha szent Ignatius ollyan értelemben láttatik lenni, hogy szent Pálnak is felesége volt (jóllehet az szent Ignatius régi ó könyvében, melly az vaticana bibliothecában találtatik, nincsen oda irva a szent Pál neve) mindazonáltal a több szent atyák és doctorok szent Pálról különb vélekedésben vannak. Szent Hieronymus adversus Iovianum cap. 14. igy szól: *Quamquam excepto apostolo Petro non sit manifeste relatum de aliis apostolis, quod uxores habuerint, et cum de uno scriptum sit, et de caeteris tacite intelligere debemus, sine uxoribus eos fuisse, de quibus nihil tali scriptura significet.* De ha szintén megengednénk is, hogy az apostoloknak feleségek volt volna minekelőtte Krisztust követték volna, azt azért semmiképpen meg nem engedjük, hogy apostolságokban is vélek éltenek volna, s szent Ignatius sententiája sem tartja azt.

Hieronymus Tom. 1. Epist. 1. adv. Iulianum. Testatur suo tempore plurimos sacerdotes habuisse matrimonia, et apostolum, episcopum describere, unius uxoris virum, habentem filios cum omni castitate. Szent Hieronymust a ki az egyházi személyeknek nőtelensége ellen citálja, igen vendégnek mutatja magát lenni annak irásiban. Mert ha az nőtelenségnek és szüzességnek volt valaki patronusa, szent Hieronymus is volt, ki sok helyeken világos szókkal kárhozatosnak mondja az ollyan személyeknek házasságokat, az kik szüzességet és holtig való nőtelenségben való tisztaságot fogadnak.

Az kegyelmedtül citált könyvének hetedik részében előhozván szent Pálnak ama szavait [1]: *Et si nupserit virgo, non peccavit*, mindjárt illyen szókat vet utánok: *Non illa virgo quae semet Dei cultui dedicavit. Harum enim si qua nupserit, habebit damnationem, quia primam fidem irritam fecit etc. Virgines enim, quae post consecrationem nupserint, non tam adulterae sunt, quam incestae.* És ugyanazon könyvnek 14. részében azt mondja, hogy ha szintén megengedné is ex superabundanti, hogy az apostoloknak feleségek volt volna, azért azt meg nem engedi, hogy azokat el nem hagyták az apostolságban. Közönségessen penig az püspökökről igy szól cap. 19.: *Sed et ipsa episcopalis electio mecum facit. Non enim dicit: eligatur episcopus, qui unam ducat uxorem, et filios faciat: sed qui unam habuerit uxorem, et filios in omni disciplina subditos. Certe confiteris non posse esse episcopum, qui in episcopatu filios faciat, alioquin si deprehensus fuerit, non quasi vir tenebitur, sed quasi adulter damnabitur. Aut permitte sacerdotibus exercere opera nuptiarum ut idem sint virgines quod mariti: aut si sacerdotibus non licet uxores tangere, in eo sancti sunt, quia imitantur pudicitiam virginalem.* És egy szóval teli ez az könyve az szüzességet és nőtelenségben való tisztaságot javalló szép argumentumokkal, azért senki azt okossan nem mondhatja, hogy szent Hieronymus tanitása szerént: *Coniugium nulli statui sit interdictum.*

---

[1] 1. Cor. 7.

Inter coelum et infernum non dari tertium locum, scilicet purgatorium.

August. Ench. ad. Laur. cap. 67. fol. 124.

Creduntur a quibusdam etiam hi, qui nomen Christi non relinquunt, et eius lavacro in ecclesia baptizantur, nec ab ea ullo schismate vel haeresi praeciduntur, in quantislibet sceleribus vivant, qui nec diluant poenitendo, nec eleemosynis redimant salvi futuri per ignem, licet pro magnitudine scelerum flagitiorumque diuturno non tamen aeterno igne puniri. Sed qui hoc credunt, et tamen catholici sunt, humana quadam benevolentia falli mihi videntur. Nam scriptura divina aliud consulta respondet.

Nem jól tanult volt az dialecticához, a ki elsőben is ebből a szent Ágoston helyeiből akarta kihozni az catholica vallás ellen, hogy nincsen purgatorium. Mivel abból semminemő erővel ki nem sotolhatja egy igaz okossággal élő ember is az kegyelmedtől feltett propositiót, mert ebből az egész sententiából illyen propositiót formálhatni: *Illi, qui in sceleribus vivunt, quae nec poenitendo diluunt, nec eleemosynis redimunt, sed in eis usque ad huius vitae ultimum diem pertinacissime perseverant, etiamsi in ecclesia baptisati sint, nec ab eadem ullo schismate vel haeresi praeciduntur, falluntur si per ignem purgatorium diuturnum quidem, attamen non aeternum, salvos fore credant. Ergo non datur pur atorium.* Ugy tetszik, hogy jobban hozhatta volna ki az ellenköző consequentiát, tudni illik: *Ergo datur purgatorium.* Mert midőn azt irja szent Ágoston, hogy az sok istentelenségekben és bűnökben mind végig poenitentiatartás nélkül eltekéllett szántszándékkal és megkeményedett szívvel heverő ember nem mégyen az purgatoriumban, nem tagadja, hanem inkább állatja az purgatoriomot, a mellyen kelletik általmenniek azoknak, a kik naponként, az emberi gyarlóságból származott aprólékos bocsánandó vétkekkel meg levén terheltetve, azokból ezen a világon meg nem tisztulván, kimúlnak az romlandó testből.

Kitetszik világossan ez az igazság az követközendő szavaiból szent Ágostonnak, mellyek az kegyelmed vallásával olly nyilván ellenkeznek, melly nyilván ellenkezik az tűz az vizzel: *Librum autem de hac quaestione scripsi, cuius titulus est: de fide operibus. Ubi secundum scripturas sacras, quantum Deo adiuvante potui, demonstravi, eam fidem salvos facere, quam satis evidenter expressit Paulus apostolus dicens*[1]*: In Christo enim Iesu neque circumcisio quicquam valet, neque praeputium, sed fides, quae per dilectionem operatur, si autem male et non bene operatur, procul dubio secundum Apostolum Iacobum*[2] *mortua est in semet ipsa. Qui rursus ait: Si fidem dicat se quisquam habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides salvare eum? Porro autem si homo sceleratus propter fidem solam per ignem salvabitur, et sic est accipiendum quod ait beatus Paulus apostolus*[3]*: Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem; poterit ergo salvare sine operibus fides et falsum erit quod dixit eius coapostolus Iacobus. Falsum erit et illud, quod idem ipse Paulus dixit: Nolite inquit errare, neque fornicatores, neque idolis servientes etc. regnum Dei possidebunt. Si enim etiam in istis perseverantes criminibus, tamen propter fidem Christi salvi erunt, quomodo in Regno Dei non erunt?*

Hogy penig ez az ideig való tűz, melly által üdvözülnek némellyek, nem csak ezen az világon való fájdalmokat és nyomoruságokat jegyezvén, hanem az más világon való ideig tartó tüzet, mellyet purgatoriumnak hivunk, világossan tanitja szent Ágoston sok helyeken. Ugyan ezen könyvnek 69. részében igy szól: *Tale aliquid etiam post hanc vitam fieri incredibile non est, et utrum ita sit, quaeri potest. Et aut inveniri, aut latere nonnullos fideles per ignem quendam purgatorium, quanto magis minusve bona per untia dilexerunt, tanto tardius, citiusque salvari: non tamen tales de quibus dictum est: quod Regnum Dei non possidebunt, nisi convenienter poenitentibus eadem crimina remittantur*[4].

---

[1]) Gall 5.
[2]) Jacob 2.
[3]) 1. ad. Cor. 3.
[4]) Cap. 69.

Viszont ugyan azon szent Pál szavairul igy ir[1]: *Si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem. Multi sunt, qui lectionem istam male intelligentes, falsa securitate decipiuntur, dum credunt, quod si supra fundamentum Christi capitalia crimina aedificent, peccata ipsa per ignem purgatorium possint purgari, et ipsi postea ad viam perpetuam pervenire. Intellectus iste, fratres charissimi, corrigendus est, quia ipsi se seducunt, qui taliter sibi blandiuntur. Illo enim transitorio igne, de quo dixit apostolus: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem, non capitalia sed minuta peccata purgantur.* És nem sokkal alább: *Si autem nec in tribulatione Deo gratias agimus, nec bonis operibus peccata redimimus, ipsi tam diu in illo purgatorio igne moras habebimus, quamdiu supradicta peccata minuta, tanquam ligna foenum, stipula consumuntur.*

Ugyan azon szókat igy magyarázza más helyen is[2]: *Hi vero, qui temporalibus poenis digna gesserunt, de quibus apostolus dicit: Si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem, per fluvium igneum, de quo propheticus sermo commemorat[3]): Et fluvius igneus currebat ante eum: per fluvium igneum, et vada ferventibus globis horrenda transibunt. Quanta fuerit peccati materia, tanta et pertranseundi mora. Quantum exigerit culpa, tantum sibi ex homine vendicabit quaedam flammae rationabilis disciplina.* Ezeket és ezekhez hasonló sok szép világos helyeit, mellyekkel az purgatoriumot állatja sz. Ágoston, az ki értelmessen olvassa, soha el nem hitetheti magival, hogy ebben az cikkelben lutheranus volt volna szent Ágoston, hanem valóságossan pápistának tapasztalja.

Idem cont. Pelag. hipognost. lib. 5. fol. 957. Primum locum fides catholicorum divina authoritate regnum credit esse coelorum secundum Gehennam, ubi omnis apostata, vel a fide Christi alienus aeterna supplicia experitur. Tertium penitus ignoramus, imo nec esse in scripturis sanctis invenimus.

Ezek az könyvek, mellyek eleiben illyen titulus tétetett, nem szent Ágoston könyvei, hanem valakié másé, a mint Erasmus megvallja. De ha szintén az ő könyvei volnának is, semmit azokban az purgatorium ellen nem tanít, mivel az kegyelmedtől citált helyen csak ollyan harmadik helyt tagad, az melly örökké való, és az mellyben az Pelagius találmánya és költése szerént az keresztelетlen gyermekek egy kiváltképpen való dücsősségben és természet szerént való boldogságban örökké fognak gyönyörködni. Ennek az magyarázatnak igaz volta kitetszik elsőben ugyan azon könyv authorának szavaiból az citált helyen: *Finge Pelagiane locum ex officina dogmatis tui, ubi alieni a Christi gratia citam requiei et gloriae possidere parvuli possint.* Másodszor mivel ha azon az helyen egyáltaljában mindennemű mennyországon és poklon kövül való helyt tagadott volna, nem mondhatta volna igazság szerént, hogy azokon kövül az anyaszentegyház mást nem ismer. Mivel az igaz anyaszentegyház az mennyországon és poklon kövül más ideig tartó helyt is tartott és ismért mindenkoron, tudniillik az Ábrahám kebelét, mellyben vitetett a Lázár lelke, és mind azoknak az kik, az isten kegyelmében és halálos vétek nélkül holtanak meg Krisztus urunk kinszenvedése, feltámadása és mennybenmenetele előtt, és az kik az bocsánandó vétkekből, és az megbocsátott halálos vétkektől hagyott ideig való büntetésnek adósságától megtisztultanak.

Ekkédig még az kegyelmedtül feltett articulusoknak csak egyekét sem bizonyitotta meg az szent atyákbul fogadása szerént kegyelmed, az mint, ha csendes elmével olvasta ezt az irást, világossan megláthatja. Hogyha penig az szent atyák értelmét nyilván meg-

[1]) Tom. 10. ser. 41. de Sanctis.
[2]) Tom. 10. lib. 50. Homil. Ser. 16.
[3]) Daniel 7.

ismervén is, hitinek állapatjában semmit nem épít kegyelmed irásokon (az mint insinuálja irásának végin), már eláll az feltett ciltul, és kényszeríttetik megengedni, hogy hamis az kegyelmed irása eleiben praefigált propositio: *Quod in omnibus articulis fidei, exceptis Adiaphoris et Cerimoniis, Patres veteres, Augustinus etc. idem senserint per omnia cum modernis Lutheranis.* Mert az mint irásomban megmutattam, csak egy legkissebbik cikkelben sem értettek egyet kegyelmetekkel azok közzül, az mellyekben az igaz romai catholica hittel ellenkezik kegyelmetek. De ha ezt látván és nyilván általértvén is, nem gondolkodik hitinek mivoltárul és az igazságnak tovább való kereséséről kegyelmed, megmutatja, hogy üdvösségérül nem sokat szorgalmatoskodik, kit ha nem ezen az világon, az másikon bizonyára, noha késsén, de igen es haszontalanul megbán kegyelmed. Melly bánattul hogy az úr isten megmentse kegyelmedet, szivem szerént kivánom, és méltatlan imádságimmal ő szent felségétől mindenkoron ohajtom.

Hogyha az Antichristusról való cikkelt előhozta volna is kegyelmed, engemet semmiben meg nem bántott volna, mivel jól tudom már mind azt, a mit ezaránt mondanak és mondhatnának az kegyelmed tanítói, s ugyan akartam volna is ha előhozta volna kegyelmed, mivel, hogy igazán megvalljam ebben az dologban való vélekedésemet, majd egy cikkelben sem tapasztaltam az kegyelmed vallásában nagyobb és gorombább hamisságot ennél, az mellyel kegyelmetek az romai pápát Antichristusnak tartja, kit igen szivem szerént megmutattam volna kegyelmednek, hogyha okot adott volna reá kegyelmed, és talám azon kövül is megcselekedtem volna, ha irásomnak igen kiterjedett hosszasága szenvedte volna.

Melly hosszasága irásomnak hogy unalmas ne legyen kegyelmednél, kérem szeretettel kegyelmedet, mivel, isten látja, az kegyelmed üdvösségének szomjuhozásábul terjedett ennyire. Olvassa azért kegyelmed fegyelmetessen, olvassa üdvösségének buzgó kivánságával, maga elégtelenségének ismeretiből származott alázatossággal: meg nem fogyatkozik kegyelmed istennek hozzánk való véghetetlen szeretetiben és irgalmasságában, kinek tulajdonsága az kevélyeknek ellene állani, és az alázatossoknak malasztot adni.

F I N I S.

II.

LEVELEK SENNYEI ISTVÁN CANCELLÁRHOZ.

(1631).

I.

Szolgálok kegyelmednek. Áldja meg isten kegyelmedet. Az minemő congregátiót én itt hirdettem vala, csak engem látni is nagy frequentiával gyültek vala essze az uraim, s úgy vagyon, tapasztaltam Rákócihoz való affectusokot, de csak annyiban, hogy megmaradjon in sua substantia; egyébaránt hiveknek mutatják magokot, s igen nagy csendessen és szeléden is voltanak, s fölötte igen szükség is volt az informatio nekik, mert bizony dolog! nem kicsin bódolásban voltanak. Nagy törekedésekre azért, az miben annélkül sem lenne módom, megengedem azoknak az vármegyéknek, az kiknek ő Rákóci irt volt, hogy választ írjanak levelére, s küldjenek is hozája, s az szerént az hajduságboz is, kik mit irtanak, im verissima pariáját megküldtem kegyelmednek; de az uraknak nem is hagytam hozá szólani, sem penig magam nem írtam vagy izentem nekik. Ez mellett elvígezék azt is, hogy fölüljenek interim, még az követek oda járnak, s ha nem fog mostani intések és kérések, fegyverrel is reducálják az hajduságot; de Rákóci ellen, ha kiviszi az hajduktól kezét, úgy látom fegyvert nem fognak, jóllehet nem mondják most azt hogy nem vétett Rákóci ő felsége ellen, sőt igen kárvoztatják, hogy hír nekül és ollyan rendetlenöl ment be, kit igen kivántatott ezeknek inculcálni. Immár azért az követségtől köll várnunk, s azonban, reménylem, Rákóci is ki fogja követit küldeni, s mit hoznak e követségek magokkal, meg fogja az üdő mutatni. Mind ezekre penig bizony dolog! én nem megyek vala, de im még most sem érkeztek az pénzzel alá, s nem látom mihez nyúlhassak ez nagy füzetetlen haddal, ki naponként szökik az más pártra, s az Kovács Péter hada kivöl rosz gaz had is volt ez, az kiket generalis uramék gyűjtöttek volt; s egyébaránt is nem tudom mit bizhatnék azokhoz az ember, ha az magamé nem volnának. Ezek mind igen jól és híven viselik magokot, csakhogy semmi pénz nekül az dolog, s ugy látom, ha csak mind illyen gondviselés leszen reánk, gyalázat és veszély leszen az vége. Az dragonoknak is ingyen csak jó hirét sem halljuk, s ha csak két hétig nem érkezik is, nem tudom, ha nem több kárt teszen-e hogysem hasznot. Illyen nekik minden dolgok, kire nézvén nem csak megunatkoztam ez sok galibától, de, igazságot írok kegyelmednek, ha ő fölségéhez való igazságomat nem tekinteném, fölkelnék innét s visszamennék; s ám akár mit mivelnének, mind életemet böcsöletemet im nyilván való gyalázatban és veszedelemben akarják hozni; ki szolgálhatna ezért jó szivvel? És noha úgy vagyon, kit magaméból s kit kölcsön kérvén igen nagy hitelemre, im adok valamit most az vitézlő népnek, kit talám rész szerént abból helyére tehetek vagy megfüzethetek azok-

nak, az kiknek kemény reversalisomot adtam: de micsoda az? mert ezek közől ki három s ki négy hóra való füzetését is praetendálja, s nem leszen csak evel contentus, s nem is jut mindeniknek; s ha szintén mi véget érünk az dologban is pacificatióval, úgy is rút zürzavart szerzünk ha fizetés nekül bocsátjuk el őköt, sőt magam is nem tudom, mint leszek securus köztök.

Ha jüvendő szolgálatomat is akarja azért kegyelmessen ő fölsége venni, s böcsöletemet s életemet kévánja megtartani, legalább az dolognak tovább való kimeneteléig készíttessen még egy hópénzt ezeknek, mert semmi jót nem várok belőle. Rákóci haddal jün ki Váradra, s ad 24. huius várják oda. Mezei hadait az hajduvárosokban szállétotta, meg egy két ezer lovast; az hajduság is hatalmas nagy vigyázásban vagyon, és felessen is vannak az rosszak. Ugy hallom, küldött valami törökért is Rákóci, s fenyegetődzik tatárral is: jó azért nekünk is vigyáznunk oda is, és ne csak az egynehány dragonról gondolkodjunk, hanem tovább is, mert az mint ezek essze szürték az levet, ha mi kicsin futamotjok lehet dolgoknak, annyira insolescálnak, hogy minden eddig való akadékunknál nagyobb bút és akadékot csinálnak. Ezeket, kérem kegyelmed, közölje ő fölségével is, és írjon is kegyelmed, mert mind eddig sem vettem levelét kegyelmednek. Isten tartsa meg kegyelmedet. Kassán, 23. jan. 1631.

II.

Szolgálok kegyelmednek. Áldja meg isten kegyelmedet. Az erdélyi követeknek, más nap hogy ide jüttek, audientiát adtam, kiket, ceremonialia quae erant elvégezvén, kérdém hogy miért kértek salvus conductust, s az mellett mi jóval jüttek, jelentsék meg. Egymásra nézvén urok békeséghez való kedvét kezdék beszélleni, és az mellett mostani cselekedetiről mentvén, vádolták generalis uramot és Bornemiszát, hogy őmiattok köllött ennek igy lenni; de nagy béven mentségeknek helytelen voltát megmutatván, fölszabadétám vádlásokból az generalisokot is, möllöket minekutána mind szép halkan eleikben rakosgattam volna, kezdém rút voltát az ő cselekedeteknek megmutogatni nekik, kit noha kedvek ellen hallgattanak, de megmondván, hogy sebet akarván gyógyétanunk, ki köll azt mutatnunk, az minthogy igen ki is mutattam, s nem is haszontalanul, kiváltképen mivel szegény jámbor szász semmit nem értett volt az előtt azokban.

Ezeket elvégezve kivánám, hogy még is az mivel az salvus conductus mellett ide jüttenek, és szóval is beszéllettenek, hogy azt adják írva; s ezek után holmi familiaris colloquiumunk levén, szállásokra bocsáttam jelentvén nekik, hogy ha ebéd után ismég szemben akarnak velem lenni is, örömest látom őköt, kiválképen ha az irást az alatt elkészétenék. Eljüvének azért ismég ebéd után és nagy szeléden kezdének beszélgetni, s egy szóval minden kivánságok csak az lén, hogy Erdélyben és maga jószágiban maradhasson békével, és abban császár urunk ne bántassa, s legyen meg az erdélyiekkel való confoederatio is, és amaz átkozott amnistia is, az ki minden gonoszságnak magva. Igy azért, ha az régi uton akarunk megmaradni és bátortalan békeséget akarunk szörzeni, ezt egy nap elvégezhetjük.

Erre penig az szeléđségre két dolog hozta Rákócit. Egyik az gubernatornak való irásim, ki igen potenter volt, möllyet az regnicolákkal is közlött, és obtestálni kezdte Rákócit is, hogy megbékéljék, mert az ő fölsége ditiói ellen assistentiát semmi uton neki nem adhatnak. Másik hogy ez alatt által bocsátván Szakmár felé az hadakban, igen kezdték csipkedni őköt, és az mint minap is megirtam vala kegyelmednek, csak egy csatájokban is vágtak három százig valót le bennek, s két hadnagyok is veszett, s kettőt fogtak elevenen is bennek s hoztanak zászlókot is, s megingattuk Bodrogközből és Tokaj felől is őköt, s nem tudnak hova szakadni az rosszak. Elkezdjük untatni az szüntelen strázsálást velek, mert többire éjjel nappal fegyverben vannak.

Eleget várám, hogy jüjön valami segítségem, de nem győzém várni, s el is unám ezeknek az ő nagy contemptussal való inso-

lentiájokot, kit az előtt én illyen széléden csak öt s hat század magammal sem nézhettem. És noha úgy vagyon, vannak valami férgesek az én emberimben is, s az szerént kézzel tapasztalom az vármegyék favorát is Rákócihoz; mindazáltal így volt jobb resolutiót tennem, kinek az mint irám gümölcsét is látom, s ha ez az nagy hatalmas hóviz és veszedelmes üdő nem volna, bizony jobban megingatnám őköt, s hiszem, ha végeznünk köll, az szokás szerént ám csak akkor végezek az mikor akarom; s hogy meggyújnjam kegyelmednek, az előbbeni lamentatióimban örömest valami kevés népet vonszok vala onnét ide, az kivel mind tisztességes s mind bátorságos békeséget csinálhatok vala, s bizony példát is ollyant, hogy az én üdőmben fegyverrel többször nem volt volna szükséges ide fáradnom: de mindenekben megfogyatkozván, ha mi csorbája az végezendő békeségnek esik, és egyéb jó intentiók sem fog végben mehetni, legyen azok számadása, az kik az fogyatkozást tették jámbor urok szolgálatjában. Mindazonáltal mivel szeretem az én kegyelmes uramot, és oltalmazni kivánom méltóságát is, mint köllene az dolognak lenni, ha végben nem vihetem is mind így az mint én kivánom, magadom mégis az módját, az minthogy mindjárt első velek való szemben lételem után, azt kivántam tőlök, hogy kivigyék hadokat az ő fölsége birodalmából, és hogy azután tractálok velek; s mikor ezt harmadik szemben lételben is nagy sokat disputáltuk volna, és semmit se az ő kivánságokhoz adig nem akarnék szólani, sem magam kivánságit nekik meg nem akarnám jelenteni, egy illyen punctomokot adtam be nekik, az ki sub litera A. vagyon, möllyekből végtére sok altercatiók után egy illyen végezésre mentünk, az mint ím sub litera B. megküldöttem kegyelmednek. És ím megküldöttem sub litera C. az minemő propositiókot adtam az végezés után én is nekik, mölly végezéseket, félvén állhatatlanságoktól, magokkal subscribáltattam. Leirattam az ő beadott irásokot is, és megküldtem verissima páriáját annak is, hogy minden ez ideig való tractatusokot értse kegyelmetek. S noha ezek bezeg örömesben tractáltanak volna oda föl, s nyilván is beszélik másoknak hogy ez nem ő fölsége akaratja hogy illyen rigide tractálunk velek, mivel azt nekik megirta cardinal uram. De én aval keveset gondolnék, mert ha életem szerencséltetésével is tartozom uramnak szolgálnom, inkább föl köll vennem egy illyen gyülőséget: noha nem tagadhatom bizony hogy nagy szivem fájdalmával ne volna ez az cardinál uram processusa, kitől csak azt sem érdemlettem hogy megirta volna, mivel ment Rákóci emb re ő kegyelméhez, söt panaszát ellenem bevevén, ugy látom azon panaszt ő fölsége előtt is segétette. De elnyögöm ezt is, me..gen a többi után. Engem, bizonyságol hivom az istent, hogy sem boszu sem tisztességkivánás vagy magam magam haszna keresése nem hordoz, hanem uramhoz való igazságom és hazámhoz való kötelességem, holott csaknem meghalok az sok búba dologban, mivel csak egyetlen egy emberem nincs az ki ebben segétene, mivel Judex Curiae uram csak alig van, és vendégi mindazáltal béven járnak; Forgács uram is régen fekszik, Sennyei uram penig Szakmár féle vagyon, Pál gazda Tokajban. És Aszalai jámbor szolgával magam őrlődöm ezekben, s noha nyilván tudom, hogy mind ezekre, az möllyeket im fölküldtem, nem fogom vihetni őköt, mivel nincs meg az az erő az ki kivántatnék, mindazáltal azt mivelem az mit mivelhetek, s ha kinek ezután nagyobb pálcát adnak kezében, járjon az ezen az nyomon. Az hajdúkkal is mint kivánám hogy meglenne az egyesség, im fölküldtem azt is sub litera E. Kegyelmedet kérem, fordíttassa meg s adja úgy be, így nem köllene osztán az rosszaktól tartanunk, de ehez is nagyobb pálca köllene. Ha van azért még is valami mód benne, illy jó igyekezetet ne hagyjunk félben; emberségemre! ha csak három ezer németet küldenek is, mind ezeket végbe viszem, s ugy stabiliálom ez földet, hogy jó gondviseléssel az ő fölsége maradékja is nyugodalomban fog miattok maradni; de ha mit illyent akarnának, ezzel nem köllene késni, mert ezt mint az salátaételt mohón köll fogni. Hol penig sem ijesztéssel sem szép jutalommal semmit nem nyerhetek, isten keze

benne, de én tovább nem szorgalmazom az dolgot, hanem azt végezem az mit végezhetek.

Azt az kevés pénzt im csak tegnap hozták kezemben, möllyet Thurzó Ádám hozott, de az Fülep kenyereiként, quid hoc inter tantos? Az adósságot sem tudjuk megfüzetni vele, nem hogy az nép köziben oszthatnánk valamit benne, s atól félek, hogy az magunk cselédi baklik meg, s az miatt leszen több búnk, mert mindenennen szorgalmazzák ismég az hópénzt, s ha ezt kiadjuk, ki nem is elég, az creditorokot honnét contentáljuk, az kik szomjún várták ez kevés pénzt. Még is kérem azért kegyelmedet, hogy az minemő pénz felől ennek előtte írt volt kegyelmed, siettesse az innét megírt mód szerént éjjel nappal az aláhozását, mert nincs egyáltaljában mit adnunk nekik, s ha bár ezt közikben osztjuk is, fönmarad az adósság, és ezen kivöl az abdankoláskor is füzetnünk köll nekik. Annak az kevés Sléziából jövendő cselédnek sem hallom semminemű hirét, s úgy hiszem már el sem jühet, s ha eljün is, talám ollykor az mikor itt végben megyen ollyan az minemő végezés. És igy, az mint minap is irám, azok is több kárt mint hasznot fognak ezután szörzeni, kikkel két egész holnapja mult már hogy mind ott lesz Zsolna táján nyavalyás Révai Ferenc. S írtam volt Liptóságra és Szepesben is, hogy készen várják éléssel őköt, de elég ha semmit nem hallok felölök, s bár Fondona uram is, ha provisiót akar nekik szörzeni, ne hetezzen,hanem kántorra szedje inkább ki füzetéseket s küldjék bizonyos embereket vele, vagy bízzák az ide való kamarára, mert tízszer jobb volna be nem jűniek, hogysem valami olly fogyatkozásra jutniok, az mint néhul látjuk hogy vagyon az dolog. De eben hagyom ezt is, mert úgy látom nagyobb gondjok van sokaknak egy rosz majorjokra, hogysem erre az országra, az kinek megmaradása tartja mindnyájokot. Engem penig im mindenestől exhauriálának; tovább bizony nem mehetek, s ha mind ők s mind ellenségim fogyatnak, ebben hamar véget érünk, holott, ha csak első házamtól való kijövetelemtől fogvást is magamét ötven ezer f. nem költöttem, bár az orcám piróljon meg,

Ez im elég bév historia, kit hogy közöljön kegyelmed ő fölségével, és az kikkel illik, kérem szeretettel kegyelmedet, s tudósítson sietséggel is mindenekről kegyelmetek; tudjam mihez alkalmaztatni magamot, s elvégezvén dolgaimot,menekedhessem meg én is ez sok labirynthusból. Tartsa meg isten kegyelmedet is egészségben. Raptim 27 Febr. 1631. Kassán. Kegyelmednek szeretettel szolgáló atyjafia.

III.

Szolgálok kegyelmednek. Áldja meg isten kegyelmedet. Kegyelmed nekem az minap egy levelet íra, kiben micsoda tragoediát inditott volt ellenem cardinal uram, béven megírta, és assecurált is hogy aból való gyalázatom nem következik; mindazáltal ám ugyan salvus conductust obtineáltanak ezeknek, ki mennyire confundálta az itt való tractát, s nekem is mölly nagy despectusomra esett, meg nem tudom mondani. Miért köllött hát vagy ide küldeni engem, vagy plenipotentiát adni, ha ottfön akart velek tractálni. Az isten soha ne adta volna, hogy azt az kevély rosszat ösmerhettem volna, holott mind ő gonoszsága ez; de mivel udvarnál is consentiáltanak ennek, böcstelenségemmel tovább én itt ez dolgot nem continuálhatom, hanem, minekelőtte ők oda föl bucsuznának, nyilván elveit veszem, s hitemre mondom, hogy örömesben rabja leszek az én kegyelmes uramnak, hogysem ilylyen formán való szolgája. Ezennel csúfjok és játékjok leszek én ezeknek, s ezt érdemlették az én sok rendbeli hívséggel való szenvedésim? S csinálok vala én bizony most is békességet, s ollyat az ki mind urunk méltóságát helyben állatta volna, s mind mi megnyughattunk volna egy ideig: de ám teljék kedve annak az dölyfösnek benne, meglátja rövid nap gyümölcsét cselekedetének, kiről mivel minap is irék, most többet nem irok, hanem közölvén kegyelmed ő fölségével az fölküldött párokot. resolválja éjjel nappal magát, mivel nem állhatja arcám ezt énnekem tovább. Haszonta-

lan is nekem már itt tractálnom, mert akármi legyen az is,az ki nekik nem tetszik, ottan odafölmenéssel fenyegetnek, és így vagy föl köll őköt bocsátanom,vagy cedálnom kelletik akármi indignitásoknak is. Más az, hiszem ottan csak azt érdemlettem volna már, hogy tudósított volna kegyelmetek felőle; de kegyelmed levele mellett ment az postára az az szolga,mindazáltal kegyelmednek nekem arról semmi intimatiója nem jütt, kit azt is bizony nem kicsin szívem fájdalmával érzem,de így szokott az lenni: nulla calamitas sola. Az dragonok ám útban vannak, de fizetetlenségek felől panaszolkodnak már is, s ha most jüvén ki fészkéből igy beszél, mi leszen tovább? profontjok is semmi nincsen, s nincs módja ennek az kamarának is abban hogy profuntolhassa őköt, s ne assecurálja Sennyei urammal is kegyelmed őköt, mert úgy hiszem megfogyatkozunk ott is, pénz és bizonyos profunt nekül. Azért hanemha új háborút és ezeknek is veszedelmeket kivánom, de egyébaránt se kinn az mezőn, sem benn az hova szántuk vala őköt, hasznosok nem lesznek. És nem tudom illy gyalázatomra miért gyülöltetem én is mind az regnicolákkal s mind az vitézlő néppel illy mód nekül magamot, hanem ám vegye kezében mind két végét az az vörös vitéz az dolognak, s igazgassa az mint tudja, én bizony kiállok belőle, s ennyi búval gonddal, fáradsággal s költséggel gyalázatot nem vásárlok magamnak. Az ő fölsége kegyelmes választtételét még megvárom, s azután consulálni akarok böcsöletemnek. Kegyelmedet kérem ne késlelje szolgámot. Megszolgálom kegyelmednek.

Az Tiszán túl való pártosok igen eszek nekül kezdtek vala már is kétfelé kapni, de megbizák magokot az salvus conductussal és cardinal uram biztató levelével. Isten kegyelmedet tartsa meg.Kassán, 14. martii. 1631. Kegyelmednek szeretettel szolgáló atyjafia.

IV.

Szolgálok kegyelmednek. Áldja meg isten kegyelmedet. Az elmult napokban mind ide való dispositióink felől s mind busulásim felől béven irtam kegyelmednek, s megirtam vala azt is, hogy Szakmárban, Kállóban bizonyos praesidiumot küldtem, és hogy Rakomáznál is egy sáncot csináltattam s népet szállitottam bele,s azonban facilitálván az nekik kiadott conditiókot, Mikó és Lónyai Zsigmondék mentek mintegy kész végezéssel Váraddá, elvégezvén azt is, hogy semmi hostilitast ne tegyünk egymást közt. De azonban Zólyomi és ifju Betlen István melléjek vevén minden hadakot, megszállották Kállót, és mikor majd egy hétig csak az várasát sem hagyták volna megvenniek, sokára neki felesedtenek ugyan Rákóci parancsolatja ellen, s meggyujtották az várast, s meg is ostromlották: ki mivel igen rosz hely, az mint tudja kegyelmed, nem állhatták meg, be köllött az várban szorulniok lovoknak kárával, és esett magokban is el, s most ben az várban vannak, de élések nem levén, tartok valami seditiótól köztök. Azzal nem elégedvén meg, minden hadokot esszevervén, az rakamozi sáncra is reá jüttenek tegnap, és meg nem mondhatni az minemő nagy dühösséggel ostromlották,az kiben benne volt Eszterházy Pál uram és Bornemisza is, de mivel amazok felessen voltanak,végtére scissio esett az mieink között, négy vagy öt óráig tartván először az harc, s azután látván öcsém uramék a scissiót, cedálniok köllött, s egy része magokkal hajókon és kompokon általjüvén, s az többi mellejek állott,s veszett is valamennyi bennök, de még nem tudjuk, m..... csak tegnap történt.

És így ezek az ifjak semmit Rakócitól nem várnak, s úgy hiszem magának is dolgot adnak ez napokban, mivel már is nem kedvek szerént vagyon fejedelmnek, kire nézvén az hajduság is mindenestől őhozzájok tartván, más is igen nyilván való latorság vagyon ezeknek elméjekben, kit minap is megirtunk vala kegyelmednek; és noha láttam ugyan arra való inclinatiójokot, hogy most végeztenek volna imillyen amollyan békességet, de csak kikeletig, mert ezek azt teli torokkal kiáltják, hogy megverte az ő fölsége hadát svékus, és még az uj buzakenyeret Pozsonynál akarnák megenni. In summa olly igen elatus és fölfualko-

dott két ifju ez, hogy ha másképen nem refrenáltatnak, posteriora, bizonyossan higye kegyelmed, hogy erunt peiora prioribus, és ad infinita absurda megyen az dolog.

Azonban azért,mikor Kállót vitatnák azok az rosszak, másfelől Kovács Péterék reá mentek azokra az erdélyi hajdukra, az kik Szakmár felé voltanak, és mind fölverték többire őköt tegnap mult egy hete Váraljánál, s az mint mondják,vágtak öt százig valót le bennek, úgy hogy semmivel nem gondolom hogy adóssak volnánk még eddig nekik. Ennek az két ifjunak egyátaljában nem köll az békeség, és Rákócit is azok nem kezdik reá bocsátani, mert az mint irám, többire már ővele minden dolgok accommodáltattanak volt és contentusok voltanak az követek is vele; szükséges azért per omnia media, hogy ő fölsége ide kegyelmesen gondot viseltessen, és készéttessen valami bizonyos számu hadakot is, mert ha pálcát ... nem látnak, soha bizony b .... nem mennek. S lám az mint mondják vagyon Sléziában valami had, s azt köllene ide készéteni, ha félelmek az svékusoktól nincsen, az mint ugy értem hogy nincsen is.

Azonban mi ugyan contineáljuk azért az tractát, ha kedvek leszen hozzájok, de ha az minapi salvus conductus mellett ezek föl kezdenek menni, hogy üdőt nyerjenek és törököt is hozhassanak, micsoda confusio jű ki belőle megitélheti kegyelmed, kiváltképen ha induciákot ugyan nem akarnak; s úgy vagyon Rákóci mind szépen beszél azért azonban, mivel azt ők igen megtanolták Betlentől, de semmi igazság bizony bennek nincsen, hanem odio religionis valamit ez világon megcselekedhetnek, mindent megcselekesznek. Kegyelmedet kérem ezeket adja így be ő felségének; mivel ez szerént mindeneket meg nem irhatok.

Az dragonok még sincsenek. Ezeket igazán irták az ujvári kuton föl. Im majd harmadik holnapja már hogy ez az segitség mozog, s még sincsen itt, kiből koporsómig valót tanolok, ha isten megtart ez mostani expeditiómban. Kegyelmed is pro sua parte ne mulasson semmit ott el, s ne hagyjon minket is ide veszni. Az követek, így levén már az dolog, mivel jünnek meg Váradról nem tudom, mert effélével ezek igen föl szokták elméjeket emelni,de tudom kifakasztják gonosz szándékjokot, avagy, az mint irám, az nekik küldött salvus conductusnak szine alatt üdőt nyerni föl kezdenek küldeni, mölly ha ugy leszen, mit mivelek én itt tovább, nem tudom. Ha penig elmegyek, mindnyájoknak ottan eszek vesz s ezek .... mindjárt mind elállanak. Kegyelmetek azért mind ezekről tudósitson éjjel nappal: tudhassuk ahoz alkalmaztatnunk magunkot, és ha minden jüvendő securitas nekül végezünk-e, ha mire mennek, kiben én igan gyanakodom, mert az cardinal uram irásiból nagy félelmünköt itélték, s az szerént az salvusconductusnak küldéséből is, s félek igen rajta, hogy insolentiájok nem engedi az békeségnek mivoltát végben vinnünk. Tovább miben maradunk, megirom azt is kegyelmednek; s már nem annyira Rákóciról, mint az két insolens ifjuról gondolkodjék kegyelmetek. Kassán, 16. martii. 1631. Kegyelmednek szolgáló atyjafia.

V.

Szolgálok kegyelmednek. Áldja meg isten kegyelmedet. Megérkezvén Sándor István úgy látom az őáltala küldött levelekből, hogy kegyelmetek az Rakamaznál történt dologban igen megütközött, s ugy annyira penig, hogy ha mindnyájunkot agyon vertek volna is, nem köllött volna ennyire megindolni rajta. Ott azért Rakamaznál, nekik nagy károkkal is, mi fegyver miatt mind sem vesztettünk harminc embert el, kik közől emberséges ember csak egy sem hullott el; hitre az kik megadták volt magokot voltak, igaz hat százan, de abban is alig vagyon már két száz oda, az többi megjütt, s azok is mind élnek és békével vannak. Kállónál sok ha hat vagy hét katonánk veszett, de őbennek ott is feles hullott el, az mint csak Váradra is mikor Eörsi uram kijütt volna onnét, nyolc szekérrel talált elöl testeket és sebeseket, az kiket Váradra vittek, ugyan jó rendbeli embereket; az hova élést és fizetést is vivén be, és pro capacitate loci muniálván az helyet is, egy ember kár nélkül visszajütt

Kéri uram minden vele levőkkel. Szakmárt is elegendőképen muniáltuk, mind éléssel mind emberrel, s küldtem azoknak füzetést is, a kiket penig Sennyei Sándor urammal oda küldtem volt hadakot, azokban egy az vizben holt, s kettőt ölt az ellenség meg bennek, s az többi megvagyon, kik mennyire angustiálták volt az erdélyieket, ezután jobban megérti kegyelmed. Nem lett azért ott is semmi ollyas kárunk s nem is köll őtőlük Szakmárt félteni, s noha úgy vagyon, azoknak az rakamozi sáncban valóknakároltatások igen is eszeket vesztette volt az mi embereinknek is, tartván az többitől is, az kiket itt fogadtanak volt: mindazonáltal avval is kevesebbet gondoltunk volna már, hanem az predikátorság kezdett volt hatalmas igen insolescálni, és mind azokot az két ifjakot s mind az populust igen animálták, s ugyan turmatim mentek az innét valók is túl az Tiszán, nagyon congratulálván nekik, s bíztatván tovább való latorságra is őköt. De az mennyire lehetett obviáltunk ennek is, hanem ezt az nagy vad eretnekséget nem orvosolhatjuk meg ez itt való emberekben, mert noha látják ugyan magok is őmiattok veszedelmes állapotjokot, de elég ha religiójokot féltvén, ugyan szemek-behunyva menének az veszedelemnek, kikre ha ezután is más gondviselése nem leszen ő fölségének, magokkal együtt másokat is veszélyben ejtnek.

Az kegyelmed alájüvetelén öröltem hallván és értvén leveléből, kit három dologra magyarázok: 1. az kit insinuálni is láttatik kegyelmed levelében, hogy subsistáljak itt és el ne mennék innét; 2. hogy continuáljam az békeségnek tractáját, sőt hogy ugyan concludáljak is; 3. talám nem tetszik valami cselekedetem kegyelmednek, s arról akar megfeddeni. Az elsőt az mi nézi, ennyiben menvén már az dolog az mint volt, bizony készebb lettem volna itt meghalnom, hogy illy rút gyalázattal innét kimentem volna avagy kimennék, noha nem tagadom hogy ha ott fön kezdett volna velek kegyelmetek tractálni, itt-lételemet én osztán haszontalannak tartottam volna, s gyalázatosnak, nálam lévén az ő fölsége plenipotentiája. Az második dolgot az mi nézi, mivel ugyan úgy tetszik ő fölségének hogy még is többet szenvedjen ez insolens nemzetségnek, és ennyiszer ujétott indignitasit is, kit ő fölsége ellen cselekedtenek. még amnistiában vegyük: ám legyen az ő fölsége akaratja szerént, kit im én el is végeztem, s mind ennyi akadékok közt is talám úgy, hogy ezért meg nem fedd ő fölsége, kinek particularitásiról ezután irok kegyelmednek. Magam dolgát az mi nézi, akartván nem igyekeztem semmibe exorbitálnom, de hogy ennyi difficultások közt is, az kiket onnét is szaporétottak, hogy mindazáltal non deposui animum és fejet ottan nem hajtottam nekik, megvallom vétkeztem eben az ott való szokásra nézvén, de ezeket tekintvén, ha én azt cselekedtem volna, ugy éljek! magam is elvesztem volna, és ezeknek insolentiájokot Morva vagy Slézia tartotta volna meg, de ez talám számadásomnak idejére halladhat. Igy levén azért már itt az dolgok, ha még is ugyan azt itéli kegyelmed, hogy alájüjön, nagy szeretettel látom kegyelmedet, s kiválképen ha mi még ezen kivül vagyon, hogy érthessem azt is. Az németeknek semmi provisiójok derekassan nincsen, magam vagyok ő profuntmesterek is, kikben két százat már bevittem Tokajban, s accommodáltam is az mint lehetett őköt. de ezekre is ha más gondviselés nem leszen, rövid nap ruinálltatnak; az többit Gönere szállétottam, valamint viszszük már tovább őköt, mert meg nem irhatom mölly idegen ez az nép tőlök. Az pénzt, istenre kényszerétem kegyelmedet, küldje vagy hozza mennél hamarabb alá, mert többire rab vagyok már az sok adosság miatt. Nekem most meg jó oskolám lén, s talám Paduában sem tanolhattam volna többet, de jó pap holtig tanol. — Ha kegyelmed ugyan azt találja rajta hogy alá jüjön, kérem fenyegetve jüjön, hogy ha jámborok nem lesznek, gonosz találja őköt, és kegyelmed postát is bocsásson elől; tudjuk várni kegyelmedet, mert már én sem akarnék itt késnem, de az pénzt sietesse kegyelmed. Sennyei uram tiz ezer fr. vetette zálogban magát Szakmárt, s ki köll ő kegyelmét is váltanunk s abdankolnunk köll a hadakot is.

Az expeditiókra fölküldtük az vígezéseket kegyelmednek. Ha interim meg nem indol,-kérem igen ne késleljö expediálni, hol penig útban volna, irjon kegyelmed: Ferencffi uram sietesse expediálni, mind magáért Rákóciért való diplomát, s mind az két urfiért és hajdukért való amnistiát, magán magán az urfiakért is, de az conditióknak nem köll benne lenni; mert azok magán magán lesznek, s nem is adom addig az amnistiát kezekbe, még nem effectuáltatom mind azokot velek. Úgy tetszik, nagy fegyverrel is csak ezt köllött volna végben vinni, nem semmi annak az két fene ifjunak is kötelességc és kihagyássi is annak az öt latornak, az kik föllázasztották volt az hajduságot.

Eddig már megírtam vala levelemet, hogy érkezék Lindvai, és noha kivánom vala látnom kegyelmedet itt, de talám már igy leszen jobb. Hanem én ez három dologra kérem kiválképen most kegyelmedet, 1. hogy ezt az expeditiót ne késlelje és nyugodjék meg benne ha mi homályosnak látszanék is. 2. Az pénzt siessen alá küldeni, mert a nekül nem tudom mint abdankolhassam az vitézlő népet, mivel lengyelem is vagyon hat száz, és katonám is majd öt ezerig, ha nem több. 3. Hogy az németekre viseljenek gondot, az kik itt alatt lesznek, és az végekre is, mert nem haszon hanem veszedelem leszen belölök. Többet nem írok, sem nem panaszlok, noha most is vagyon ellenünk való sollicitator udvarnál, veszedelmes hogy oda küldözik, számtalan gaz hírrel járnak alá, de ám akar fején járjon. Margitként úgy hiszem azaz mi vörös vitézünk az eget is nyakamban szakasztaná, ha birna vele, nulla calamitas sola etc. Tartsa meg isten kegyelmedet. Raptim 21. april. 1631. kegyelmednek szeretettel szolgáló atyjafia......

Az két ifju instál, hogy scripto amnistiájokban valami gyalázatjokra való szó ne legyen, mintha nem elég gyalázatos csak magán is az amnistia: jó mindazáltal magára ő fölségére nézve kerülni.

III.

INTŐ LEVELEK RÁKÓCI GYÖRGY ERDÉLYI FEJEDELEMHEZ.

(1643—5).

ELSŐ LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Nyolc hólnapig való betegségben lévén, gyakor és bév irásommal nem akartam importunus lennem kegyelmednek; kiváltképpen, mivel két vagy három levelemre nem is jöve válaszom kegyelmedtől; s ha nemzetemet s szegény hazánkot utolsó ruinától nem félteném, hallgatnék most is inkább, mint minden felől valami gyülölséges kérdésekbe bocsátkoznám; de szeretetem, és hazánkhoz való igazságom, s kötelességem is, kedvem ellen is szóltat. Im látom azért a végezések ellen való fegyvert a kegyelmed kezében, mellyet én nem itélek ugyan, de jóra nem magyarázhatom. Mert, ha a maga óltalmát nézné, a confoederatiók szerént közleni kellene mivelünk is kegyelmednek: más kedveért pedig, ennyi szép javát és állapatját s szerencséjét, szerencsére s csak nem kockára vetni, nemzetünk veszedelmével, nem látom tanácsos dolognak; kiváltképpen azokért a kik mindenestől idegenek; és a mi vérünkkel, s veszedelmünkkel kivánják a magok gonoszságát elővinni esztelen igéretekkel, magokkal is jó-tehetetlenek lévén. Ők azért magokat nézvén, mint érkezik kegyelmed mind az ő s mind maga kegyelmed ingyen csak óltalmára is, nem hogy offensive hadakozhassék, meg nem foghatom! mert igen jól tudom azt én, a kicsiny magyar erő mit tészen; ha bár, mint Jägerndorff és Manszfeld a mi üdőnkben valahány ezer embert beküldenének is. De talám kegyelmed is perpendálta ezeket; és más, s nem ez célja a fegyvernek kezébe vételének, kit én el is hittem: hanem nézheti talám magát és állapatjának nevelését; de arra is kicsinnek tartom a kegyelmed maga erejét, hanemha azokat vészi melléje, a kik maga személyének is ellenségi kegyelmednek, 's szomjúhozzák közönségesen is nemzetünk vérét, és hátra maradott kis részecskéjét hazánknak. De ez is micsoda keresztyénség, vagy micsoda jutalom, csak a mi üdőnkbéli példák is igen megmutatják, s nem hiszem, hogy a természetnek szelidsége ennyire megvadult volna kegyelmedben, hogy török prédája alá kivánna vetni bennünket, úgy mint maga vérét és nemzetét.

Ezeken kivől, a mint Kéri János uramnak is láttatott valami declaratiót tenni, nézhetné talám az ország javát, és nemzetönknek szabadságát kegyelmed, melly talám magában gonosz nem volna: de fegyverrel azt sem viheti kegyelmed végbe; sőt inkább involvál bennünket, magunk közt sem egyezhetvén meg; s elveszünk úgy is. És így, mind a feljül megirt dolgok és módok nem egyebet

néznének e szegény hazánk és megkevesedett s talám keseredett nemzetünk veszedelménél. Semmi úton nem javalhatom azért a fegyvert. Mert látom azt is, hogy kemény fegyvert készítnek ellene, kiváltképpen e mostani nagy victoria után; kinek seriessét, a mint nékem ő fölsége méltóztatott megküldeni, úgy küldtem meg kegyelmednek. A honnét könnyü megérteni, mint kelljen kardoskodnunk, most kiváltképpen.

Ha mi difficultási vannak azért kegyelmednek, megtartván ama közönséges proverbiumot is, hogy, falu fejében nem alkalmatos kardot vonni: im én tisztem is azt kivánván (noha gyülölséggel lészen meg): leborúlok ő fölsége előtt, s könyörgeni fogok, csak értsem akaratját kegyelmednek, hogy az idegen hadaknak béküldését,kik már nagy részre el is vannak rendelve Puchaim generalissága alatt, s csak tőlem is várnak, halaszsza kegyelmessen ő fölsége, míg kegyelmedtől válaszom jű; holott a végezésekben is vagyon egy articulus: hogy, ha valamelly félnek a másik ellen mi praetensiója volna, azt először placidis mediis igyekeznék componálni. Várom azért a kegyelmed jó válaszát ez aránt; s ne is késleltesse, mert periculum in mora, s én kész vagyok, minden tekintetet hátra vetvén, tamquam Mediator inter Regem et Regnicolas, interponálnom magamat: s könyörgenem ő fölségének is, hogy kegyelmessen hajoljon inkább a jó egyességre, hogysem ő fölsége is a fegyverhez nyúljon, és a kétféle fegyver utolsó ruináját causálja az ő fölsége országának. Isten tartsa meg kegyelmedet. In Kis Marton, die sexta Mensis Decembris, Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo tertio.

MÁSODIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Tar Gáspár kegyelmedhez küldött postaszolgám, noha valamennyire késedelmessen, de békével meghozta a kegyelmed levelemre való választételét: mellyet szeretettel és böcsüllettel vettem és olvastam is. Mellyre hogy most mindjárt választ nem adhatok kegyelmednek, kérem meg ne botránkozzék benne, tudván kegyelmed, hogy nékem ezeket ő fölségével is közlenem kell; de nem késve írnia fogok ismég kegyelmednek. Azonban, mindenek csendességben maradván, hogy onnét is valami ok ne adassék, kérem kegyelmedet, légyen vigyázás e dologra; és vegye olly tanácskozásban is ezen dolgokat, a kiben tartassék meg az ő fölsége méltósága is, mint illyen monarchának; s vehessük mi is nemzetestül jó igyekezetünknek hasznos gyümölcsét el, eleibe vévén közönséges egyességünket és megmaradásunkat minden egyéb praetensióknak, mellyeket a jó egyesség, ha megmaradunk, mind igazitásban vehet. Egyébaránt ha minden két pénz keresetünkért százat költünk : előbb elfogyunk , hogysem némelly csekély keresetünkhöz jutunk, melly talám nem tanácsos dolog is: s arra mind a két részről is kell vigyázni igen, mellyre én ajánlom minden tehetségemet, s kész is vagyok cselekedetben is azt vennem.

Az svékusok minémü impetussal rohantanak a dániai királyra, tudom érti kegyelmed, kinek már is nagy része ditióját foglalták el, mellyet ők nem most is főznek magokban. A király ő fölségéhez a lengyel királyhoz és a muszkákhoz folyamodott. Császár urunk hét regiment lovast és gyalogot küldött már a király számára: a muszkák azon kivűl is öszve akartak veszni velek. A lengyel király mit fog cselekedni, még nem tudatik: de a dániai király fia maga volt ő fölségénél a lengyel királynál, s ad partem fogadott hadat, nem keveset mondanak együtt is másutt is, s nem vélném hogy hivolkodó nézője lenne ő fölsége is a dolognak. Tovább miben maradnak, nem tudom: de ezek kiki maga dolgát forgatják, a mi példánkra is. Tartsa meg isten kegyelmedet jó egészségben. Raptim, in Kis Marton, die Vigesima prima Mensis Januarii, Anno Domini Millesimo, sexcentesimo quadragesimo quarto.

HARMADIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Egri István uram, a kegyelmed jámbor szolgája, tegnap estve

felé, úgymint 26. hujus, megadá nékem a kegyelmed Fejérvárrul, 5. praesentis költ levelét; s értem panaszolkodását kegyelmednek az ő fölsége nemes vármegyékre tett kegyelmes intimatiója felől. Tudom, nem bánja kegyelmed, ha azokban egy kis informatiót adok kegyelmednek.

A mi azért kegyelmessen intő leveleit illeti ő fölségének; a többi között, a mellyet de insurrectione a nemes vármegyékre irt: arra a kegyelmed hadban való publicatoriája, mellyet az egész maga provinciájának irt, Magyarországban való hadfogadása, a törökökhöz szokatlan ajándékokkal való küldése, a svékusoknak kegyelmedhez gyakorta való követségküldések, maga némelly idegen üzeneti és irási adtanak okot ő fölségének; s nem csudálhatja, sem gonosz néven nem veheti kegyelmed, hogy a maga birodalmára és hiveire vigyázni kiván ő fölsége. De azért ez olly conditióval vagyon, ha kegyelmed vagy országát, vagy hiveit ő fölségének, annyival inkább magát s méltóságát, megbántani kivánná: és így ezaránt méltán nem neheztelhet kegyelmed, mert még Julius császár is, nem csak a vétket, de a véteknek gyanuságát is távoztatni kivánta.

Az szolgák állapatját a mi illeti: azok két rendbéliek szoktak lenni kiváltképpen: egy részre a kik a jószágokat és jövedelmeket administrálni szokták, s azok nélkül nem is lehet kegyelmed, s ő fölsége sem tilalmazza; de hogy egyéb szükség kivül és főrenden való szolgáit most tilalmazza ő fölsége a kegyelmed szolgálatjától, az is abból származott, hogy a maga hiveinek maga ő fölsége ellen nem akarta hogy szolgálátjával éljen kegyelmed. Mellyre azzal is adott okot kegyelmed, hogy nem hogy szolgáját szenvedné ő fölségének Erdélyben: de itt azt itélik, hogy, ha ki innét bémegyen is, bár bizonyos dolga végett menjen is, vagy megfogatik, vagy árestumba tétetik, vagy kergetik, s ingyen csak beszéleni sem szabad a kegyelmed híveivel és szolgáival. Melly keménységet látván, nem csudálhatja ezaránt lött declaratiót is kegyelmed ő fölségének. Ezeken kivül, úgy vagyon, az mint igen sincere detegáltam is kegyelmednek, nem kicsin hadi készületet is tett ő fölsége itt a szomszéd provinciákban, melylyek mind azt nézték, hogy ha kegyelmed ő fölsége ellen valami ellenséges dolgot mutatott volna, és ezek a készületek s expeditiók az én kegyelmednek tött irásom előtt is löttenek; de azután a dolgok abban maradtanak, a mint én megirtam kegyelmednek. Csak maradjon csendeszen azért kegyelmed és tegye le hadi készületit; és ne mutasson kegyelmed se ne indítson semminémü ellenséges dolgot az ő fölsége birodalmi ellen: itt is le fognak tévődni minden oltalmunkra felvett dolgok és készületek, s jó egyességet és szomszédságot kivánunk viselni. Mellyben, ha szükséges lészen az én munkám is és intercessióim tovább is ő fölségénél, nagy készséggel közbevetem magamot: csak kegyelmed is, kérem igen, alkalmaztassa a dolgot; vesse minden elmélkedését ad pacifica media, és consuláljon s deferáljon ő fölsége méltóságának, kit megsértettnek vélnek ittfön lenni. Isten tartsa meg kegyelmedet. In Kis Marton, die Vigesima septima Mensis Januarii, Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto.

NEGYEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Talám én ugyan importunus vagyok gyakor leveleimmel kegyelmednek; de nem gondolom, hogy nehéz kedvvel vegye kegyelmed, mivel én jó szüből cselekeszem.

Egri Istvántól, a kegyelmed jámbor szolgájától, a mint megírtam kegyelmednek, még eddig mindenek az szerént voltanak; hanem Hódosi, a kegyelmed lednicei kapitánya, elegyítette valahány számú embereit kegyelmednek a Morvában Szetin táján rebellált oláhok közibe, kiket felvervén, Lednicébe is szaladtak bennek. Utánok ment volt gróf Puchaimb uram s estenek holmi inconvenientiák, melylyekre Hódosi adott okot, s megirta, hiszem, maga is a dolgot kegyelmednek Puchaimb uram: de az a két személy, a kikről az emlékezet vagyon, tartotta rebelliójokban azokat az

alkalmatlan tudatlan oláhokat. De ebben nem kell megbotránkozni kegyelmednek; mert a hadi indúlatok magokkal szokták azillyetén alkalmatlanságokat hordozni, hacsak kicsin is az; egyébaránt visszamentek Morvába ismét a hadak.

Ide még újobban kezdték hirdetni, hogy kegyelmed ugyan ellenségül vötte ezt az szegény hazát, mellybe belé is vetette Bakos uram az üszögöt; valaki óltja meg. Isten látja, méltatlan dolgoknak látszanak ezek, hogy im mind a pogányoktól s minden egyéb nemzetségektől is békével volnánk; hanem magunk kivánjuk fogyatni magunkat, arra ingerelvén az idegeneket is; sőt hivván is őket a természet szerént való ellenséggel együtt országunkra. Kinek óltására-e, vagy jobban fellobbanására, ugy látom, ezen kegyelmed cselekedeti többeket is vonszon be. S adja isten, csalassam vélekedésemben; de félek igen rajta, hogy az én jövendölésim bé ne teljesedjenek, a mellyeket, egynéhány esztendőktől fogvást, egyszer is másszor is írtam kegyelmednek.

A svékus nem kegyelmedet, sem minket néz, hanem maga alkalmatosságát keresi a mi vérünkkel és pusztúlásunkkal. Nem széd a török is mások kosárjába eperjet: kik nyilván mondják, hogy ők békével volnának; de kegyelmed futja és szorgalmaztatja nagy sok ajándékival őket, hogy ők is fegyvert fogjanak ellenünk, segétvén nem tudom micsoda confoederátusok is kegyelmed mellett szorgalmaztatni azon dolgokat. Melly csudára méltó, hogy kegyelmed mi vérünk és nemzetünk lévén, s keresztyén nevet viselvén, illy veszedelmes dolgoknak bocsátkozott, mind a maga, s mind a mi részünkre nézve!

Az gallusok dolgát nem csudálhatom: mert ha valaki jól belé tekint a historiákba, Károly császár idétt Ferenc, a francia király, három ízben hozta ki Sultán Szulmán császárt Magyarországra; s akkor szaggatták a magyar nemzetnek súgárját ki, és minden akkori veszedelmünknek ők voltak okai. S a mint mondám, ők kezdvén veszedelmünket el, úgy látom kegyelmed által a törökök szövetségével ők fogják szegény édes hazánknak és nemzetünknek kevés hátra maradott részecskéjét is utolsó veszedelembe hozni. Mellyet mind künnyebb volna szenvednünk, ha magok vagy a pogányság által cselekednék azt; de, hogy ezekben a magunk nemzete cooperáljon, s javallást és segedelmet adjon, fölötte keservesnek látszik.

És, noha talán kegyelmed ezaránt másképpen gondolkodik, hogy java jőne inkább a mi nemzetünknek ki belőle: de ezennel megtapasztalja kegyelmed különben lenni a dolgot. Mert a svékus már is elhagyta itt a szomszédságot a maga alkalmatosságaért, s Dániába ment, népet sem hagyott itt, s elkezdette ott is az hadakozást; és tudja mikor, és mint kezdte, de mikor és mint végezi, az néki sem kezében, sem hatalmában nincsen. A francúsnak is népe semmi ki nem jühet; s nagy üdő is kell hozzá, míg ollyan népet öszvevernek, a minémüt levertek bennek. A török, kész szolga magáért: mert olly felfualkodott kevély bestye az, hogy másnak nem szokott szolgálni. Maga pedig a megbódult és maga között is meghasonlott kevés magyar nemzet mit fog végbe vihetni, künnyü meglátni; kiváltképpen illyen erő ellen, a melly el vagyon rendelve e végre; s most heverő, de győzedelmes fegyver.

Forgatják némelly kegyelmed emberi azt is, a mint levelében is látom kegyelmednek, hogy ő fölsége császár urunk fegyvert akarván kegyelmedre vinni, kényszeríttetett kegyelmed is óltalomnak fegyveréhez nyúlni. Ezt olvastam levelében is kegyelmednek, hogy, hiveinek publicálta. De, boldog isten! hol vette kegyelmed ezt is? Innét igen bizonyos hogy kegyelmedre senki fegyvert nem kivánt vinni; mert, hogy híveinek insurrectióra való készületet parancsolt ő fölsége, látván a kegyelmed hadban való publicatoriáit és már kezében lévő fegyverét is: nem látom mint vehetett abból okot kegyelmed; mert az jövendőt nézett, és olly okkal is volt, ha kegyelmed mi ellenséges dolgot mutatna az ő fölsége birodalma és hívei ellen.

Az religio és szabadság dolgában pedig

senki kegyelmedet, sem alattvalóit, nem háborgatta: de kegyelmedtől sok megbántást vettek a catholicus atyafiak Erdélyben; mellyről innét csak egy szót sem töttünk, nem hogy többet. S mi igazgatása az aránt is itt Magyarországban kegyelmednek, mint egy privátus úrnak, nem tudom. S én úgy hiszem, nincsen is ez aránt elegendő informatiója kegyelmednek: mert én Magyarországban is, egy szóval, senkit nem tudok, sem az aránt mind ennyi disceptatio között is nem hallottam, a kik az statusok közzül vagy a magok megbántását, vagy szentegyházoknak elvételét praetendálták volna, avagy alattok-valóknak is háborgatását: hanem mi catholicusok. Fundusinkról és pórjainkról volt a panasz, mellyhez sem közök, sem semmi igazgatásra való dolgok nem volt; és semmiképpen a constitutiókkal is nem ellenkeztenek. Da ha ez aránt mi olly dolog lött volna is: ez-e az utja annak,hogy valahány pórnak tekintetiért egész országot zavarjunk fel, a kinek nagyobb része nem is tudja mit hiszen?

Forog a szabadság is némellyeknek elméjében: de szabadságot sem a religio dolgában, sem egyébképpen nagyobbat sem hallottam sem olvastam,mint itt Magyarországban ő fölségek alatt volt, és vagyon, ki annyi is, hogy félő, ne légyen az miatt veszedelme. De ebben is, az executiókban vagyon-e mi difficultas. Más az utja annak is, nem illyen veszedelmes fegyverfogás, és itt is kegyelmed csak egy regnicola miköztünk, s mindnyájunknál jobban ezt sem fájdalhatja: hanem velünk együtt, ha mi difficultásink volnának, ő fölségének, mint kegyelmes urunknak,eleibe adhatjuk, és nem kell semmit is kételkedni benne, hogy, ha mit könyörgésünk által eleibe terjesztünk ő fölségének,méltó igazítást azokban ne vennénk.

Mellyek mind igy lévén, itt közönségessen mind ugy okoskodunk, hogy minden indúlatiban maga célja kegyelmed magának; azaz magát és külső világi javát nézi mind ezekben, s azért kivánja fogyatni ezt a nyomorult hazát és nemzetét; fondamentomul vetvén, hogy a mit kegyelmed maga állapatjában vagy annak nevelésében jónak vél, mind isten akaratja az. De megbocsásson kegyelmed, vagyon emberben isten akaratja ellen is akarat, s gyakran igen ellenkező: de elszenvedi ideig ő szent fölsége, és így magáért mindnyájunkat kíván sanyargatni; mellyben lehetetlen hogy isten áldását és előmenetelét vehesse kegyelmed.

De légyen szabad tovább is szólanom kegyelmednek. Talám belső szorongatási is lehetnek kegyelmednek, s kivánná mostani indúlati által azoknak igazitását is, szépmaradékira nézve is. Csak hogy nem az annak is az ő igaz rendi és módja; mert a sebbe olajt és nem epét szoktunk tölteni. Jól meglássa azért kegyelmed, kérem, mit mivel. Nem tévelyeg az, a ki elvesztett utját megtalálja; még vagyon mód a dologban; de ezennel nem lészen, s prot·stálok én is, mind isten s mind e világ előtt, hogy semminek oka nem lészek, s nem kivánom se vérét, se veszedelmét látni nemzetemnek, és kegyelmednek is szolgálni, mint véteni, kivánok inkább. De, hogysem illy rút veszedelemnek bocsássam hazámat és nemzetemet, mindent, valamit fel tudok találni,hozzá nyúlok, s valami kimenetelét adja isten: de az oltalomnak fegyverét fel kell vennünk, ha kemény lészen is az. Unalmas is ez a sok nyughatatlanság, mellyben ennyi esztendőtül fogvást tart kegyelmed bennünket.

Még is kérem azért kegyelmedet, ha mód vagyon benne, és hagyott annyi szabadságot magának, hogy ő fölségével és maga nemzetével végezhessen és megegyesülhessen: vegye másképpen eleit a dolognak, s ne bocsátkozzék illy rút veszedelmes állapatnak, és maradékit, s minket is egész nemzetül, ne vessen (hogy igy szóljak) illyen farkaskaszára.

Sok és nagy dolgok is vannak titokban a kegyelmed dolgaiban: mellyek ha napfényre kelnek, nem tudom azt én, micsoda magyar lészen, a kinek gyülölségét nem fogja látni kegyelmed. S arra is kell menni a dolognak, úgy látom. És tartok igen tőle, hogy a török is belé ne kapjon azokba. Jó azért gondol-

kodásban venni kegyelmednek ezeket is, és tudni, hogy titkokat is tudunk.

Többel most nem terhelem kegyelmed, noha volna még miről irnom, hanem, ha énvelem kegyelmed szolgáltatni akar, most még ideje vagyon, s szolgálok is. Azután, kérem kegyelmedet, megbocsásson, vétenem kell, mert nem látom semmi igaz és rendes ügyét és praetensióját kegyelmednek: protestálván még is, hogy minden veszedelmes állapatinknak kegyelmed egyedül lészen az oka. De talám megeszméli a magyar nemzet is magát, s egyért mindnyájan nem kivánnak elveszni, melly úgy is leszen; ezennel meglátja kegyelmed. Ezzel istennek ajánlom kegyelmedet. Raptim, in Kis Marton, decima tertia Februarii. Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto.

ÖTÖDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Noha im kimutatta fegyverét kegyelmed, s talám alkalmatlan már az okoskodás, és valami békességes mediumokról való elmélkedés: mindazáltal szükségesnek itélém ez levelemnek is irását, nem kivánván semmi egyebet kegyelmedtől, hanem elébbenyi levelemre válaszát, mellyet, úgy tetszik, a fegyverfogásokban még a pogányok is megtartanak. Mellyre kérem is kegyelmedet, hogy tudhassam okát indúlatinak; mert itt kemény hadakat, s felest is készítnek, és im indítják is őket. Ezeket, s másokat is, felültetheti kegyelmed, hazánk és nemzetünk ellen; de mi lészen a vége, nem tudom ugyan: mindazáltal künynyü megarányzani. S ennek a félelme oka hogy leveleimre való válaszomat is szorgalmaztatom kegyelmedtől; látván, hogy ezennel tovább mégyen határánál a dolog. Mellyről protestáltam azelőtt is, s protestálok most is, hogy én semminek oka nem lészek; hanem, valami pusztulás, nyomorúság és veszedelem találja szegény nemzetünket és hazánkat, mindazoknak kegyelmed lészen az oka. Hitelt is adjon kegyelmed az én beszédimnek, hogy soha elő nem mégyen illyformán dolgaiban; sőt mind magának, mind maradékinak ruinát szerez és kárt, s nagy akadékot is minékünk. De hogy, a mint más levelemben is irtam kegyelmednek, egyért mindnyájan el ne veszszünk, gondviselést kell azaránt is felvennünk.

Tovább is azért még is kérem, és szeretettel, s jó igazsággal intem is kegyelmedet, jól meglássa: mint nyúl olly dologhoz, a mellyben királyok és nagy fejedelmek succumbáltak, s feles országok és provinciák ad extremam ruinam jutottak, sokan, törvényeknek és szabadságoknak elvesztésével. De már sokszor sokat irván ezekről, ebben hagyom. Légyen isten bíró benne, ha mireánk nézve csak legkissebb oka is vagyon ehez az indúlathoz kegyelmednek.

Mikor ezeket írom, hozának a Dániában való hadakozásról holmi híreket. 24. januarii valami földnépe lévén együtt, felverték a svékusok őket. 29. ejusdem még harcok volt. Kik mint jártak, im igaz páriáját az onnét való irásnak megküldtem kegyelmednek. A dániai király fia maga ment Muszkaországba; leányát vészi annak a fejedelemnek, és onnét akar Svéciába kiütni. Lészen azon dániai királynak másunnét is segétsége, és így uj hadat kezdvén, ott is a svékusok hihető nem most végezik el. Nem alkalmatos azért semmit is az ő dolgokon építeni kegyelmednek; hanem nékünk csendesség kellene, s egyéb sem tartja ezt a mi megkevesedett nemzetünket meg. Jóllehet, ha ugyan úgy tetszik kegyelmednek, ám fen vagyon itt is a fegyver; s ottan válaszsza az el az igaz ügyet. Kegyelmedet kérem, megbocsásson gyakor és bév irásimnak. Tartsa meg isten kegyelmedet jó egészségben. Raptim, 19. Februarii, Viennae Austriae, Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto.

HATODIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Beteges ágyamból és nyugodalmas helyemből a kegyelmed fegyverrel való hozzánk jövetele engemet útnak való eredésre kényszerített; kire, megvallom, kedvetlen megyek; de uram paran-

csolatja s hazámhoz való kötelessége erőt hágy vennem. Im azért én megindúltam, s megindúltak a hadak is minden felől. Az üdő, úgy vagyon, alkalmatlan: de alkalmatlambak, hogy nékünk magyaroknak egymás ellen fegyverrel kell mennünk: kegyelmed, németet, törököt, s nem tudom mind micsoda hadat hozott és hozni kiván megromlott országinkra: kiben sem okát sem semmi mentségét kegyelmednek, a mellyek illy rút veszedelmes pusztúlásra okot adtak volna, nem látom, s minket is az oltalomnak fegyveréhez kényszerített nyúlni kegyelmed. Mellynek kimenetele, úgy vagyon, isten kezében vagyon: de nyugodjék meg kegyelmed rajta, hogy ha valaha ez szegény nemzet veszedelemben volt, most vagyon. Holott, noha én nem gondolkodom úgy felőle: de a lengyeleknél is közönséges hír ez, hogy a mostani megvert tatárok által kegyelmed kivánt distractiót tenni nékik; s úgy néki tüzesedtek, annyit tudok benne, hogy talám, ha nem híják őket is, bosszúállásra igyekeznek; híják pedig, úgy látom; s vannak több egyéb káros dispositiók is, az melylyeket a kegyelmed jámbor szolgájától Baxa Istvántól bévebben meg fogok írnom, s meg is üzenek kegyelmednek; kit nem én, hanem Bécsből tartóztatják. El fogom azért bocsátanom két három nap alatt; akarván, ha ez alatt nem hordanók ez fellobbant tüzre a száraz fát.

Irok az svéciai állapotról is kegyelmednek; kik ha azt beszélik, a mit nékem kegyelmed irt, csalni kivánják abban is kegyelmedet, mint egyéb dolgokban. Elég dolga vagyon, bizony dolog, Angliának és Skóciának magok közett is; s kalmárok segétségével nem is continuálhatni nagy hadat. Az gallus távulban vagyon, s ha az hollandusok és valami tengermeljéki várasok segétik is; nem tartom derék dolognak azt is, mert magán való distractiójok vagyon azoknak is.

Ellenben vagyon pedig a svékusok ellensége, a romai császár, a muszka császár, a lengyel király, és dániai király is, kiknek mint felelhetnek meg, nem kicsiny kérdés; mert tudjuk minden tehetsegét és erejét. Anynyira meg is véresítették ezek egymást, hogy nem künnyen lészen vége ezeknek az ő hadakozásoknak. Ide kegyelmedre nézve, igaz, elég az, hogy ő distractus és beszédének s kötésének eleget nem tett, sem tehet. S miért kell egyébaránt is őérette így marconganunk magunkat: holott sem kegyelmednek ők méltóságot nem keresnek, sem ennek a nyomorult nemzetnek szabadságot, hanem a mi veszedelmünkkel is a magok javát célozzák? Erről minthogy sokszor sokat írtam már kegyelmednek, mostani irásomat ebben hagyom; s a mint irám, a kegyelmed jámbor szolgája által bévebben akarok írnom kegyelmednek ezekről, s egyéb dolgokról is: kérvén még is kegyelmedet, ha mód vagyon a dologban, másképpen gondolkodjék; mert sokaknak s magának .is romlást szerezhet kegyelmed mostani indúlatjával. Tartsa isten kegyelmedet jó egészségben. Posonii, die 10 Martii. Anno Domini 1644.

HETEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Látom magam is, hogy gyakor és bév irásimmal importunus vagyok kegyelmednek, s talám kedvetlenséget is szerzék vélle: de a szüntelen való fájdalom szüntelen való nyögést szokott causálni, s ez az oka, hogy ennyi szorongatások között, a mellybe most szegény hazánkat és nemzetünket hozta a kegyelmed fegyvere, ennyit szóltat, sőt ugyan kiáltat velem. Noha talám kegyelmednek másképpen tetszik: de nyugodjék meg kegyelmed rajta, hogy soha talám egyszer veszedelmesebb állapatban ez a szegény haza és nemzet nem volt, mint most: mellybe mindenestől a kegyelmed indúlatja és kivont fegyvere, s nem tudom micsoda idegenekkel való szövetsége, hozott bennünket; holott a törökkel való fenyegetődzése, mellyet levelében intimál kegyelmed a vármegyéknek, hogyha jó kedven kegyelmed mellé nem hajolna az ország népe, hitek, obligatiójok, homagiomjok és hívségek ellen, a török fegyverével is kényszeríteni fogja őket.

Másfelől, a mint minap is megirám kegyelmednek, eladott és kötött kegyelmed bennünket Erdélylyel együtt, hírünk és akaratunk s javallásunk ellen, olly végezésekbe és contractusokba menvén, hogy azok nélkül ne végezhessünk kegyelmes urunkkal akármi kérdésünkben is, hanemha ők accommodáltatnak az ő rosz, hamis, és isten ellen való praetensiójokban, azoknak is erejöket igaképpen nyakunkba kivánván kegyelmed hozni.

Harmadfelől is, ezen kegyelmed fegyverének alkalmatlanól való felvétele, im az ő fölsége császár urunk hadát és erejét is bévonja az országba, ki felől noha kegyelmed úgy gondolkodik talám, mint a kegyelmed biztatóinak intercipiált leveleiből is láttuk, lehetetlennek vélvén feles számú hadainak béjövetelét ő fölségének: de tudja ésértse énáltalam kegyelmed, hogy ez megválogatott formalis exercitus, kit ezennel károsan fog experiálni kegyelmed.

Negyedszer: Magunk közt is ezen kegyelmed fegyvere és törökkel való fenyegetődzése s idegenekkel való szövetsége nagy hasonlást és szakadást csinál; egyfelől azt publicálván leveleiben, hogy senkit religiojában nem kivánna megbántani: s másfelől, az egész felvett fegyverét, nem tudom micsoda testi lelki szabadságnak kereséseért mondja lenni kegyelmed, mind a clerus s mind a secularis catholicus urak ellen kemény panaszit adván ki; taxálván kegyelmed az én személyemet is és hivatalomat is, méltán megindúlhatunk rajta; s ellene kell inkább az ilylyetén kegyelmed indúlatinak állanunk, mint annak javallást adnunk.

Ötödször: Nem tudom ha vagyon-e kegyelmednek hirével, de Lengyelországban, a nagy emberek között is nagy híre vagyon, hogy nem kissebb okot adott volna másoknál kegyelmed a tatároknak Lengyelországra való menetelekre is: kiért, a mint ezelőtt harmad, negyed nappal is megirtam kegyelmednek, nagy neheztellést vöttek fel; s félek igen, hogy onnét is kegyelmednek, mind ennek a szegény országnak, nagy pusztúlása és romlása ne következzék; s hazánkfiainak is egynehánynak, személyeknek fenyegetődzésével, és már is némellyeknek jószágoknak elfoglalásával, okot adott reá kegyelmed, hogy azok is vindictát és óltalmat keressenek magoknak. És így, mind a kegyelmed kivont fegyvere vonja ezeket a szegény hazára és megkevesedett nemzetre, kik ha mindnyájan egyet értenének is kegyelmeddel, semminémü módja csak legkisebb is nem volna a resistentiában kegyelmednek. S hát így megsokasodva mit reményl kegyelmed? Véli-e, hogy mind kedvek szerént vannak azok is, a kik ott kegyelmed mellett vannak? avagy életeket letészik, s véreket kiontják-e kegyelmedért? Bizony meg se gondolja.

A török, bár valami népet adna is, hogy hiszi azt el kegyelmed, hogy kegyelmedet nézné? Magának keres bizony az is.

A kegyelmed confoederatusi is magokat nem kegyelmedet nézik, s im bévitték a sárba s le is tették kegyelmedet; s egy cseppet se bizzék kegyelmed ahhoz, hogy magokat kegyelmedért elhagyják azok, mert nagy emberekkel tettek fel, s nem hogy a kegyelmed óltalmára, de a magokéra sem elegek. És, ha semmi egyéb nem volna benne is, már is egynehány punctban violálták ők a kegyelmeddel való végezéseket; s mit bízhatik a többihez is? Láttam én magam a svéciai király hitlevelét is, a melylyet Betlen Gábornak küldött volt, és az én emberim elfogván követit, kezünkbe esett hitlevele: ki az is arany hegyeket igért Betlen fejedelemnek, és hogy Sléziába jő s ott fog véle megegyezni, s felosztották volt minden országit ő fölségének, sőt az imperiomot is magok között. De mi lött benne? Prussziában alkalmatosság adatván néki, s hozzá hajolván némelly tenger mellett lévő várasok és portusok: a maga alkalmatosságaért és hasznáért ide hagyta ezeket veszni, a mint hogy mind el is vesznek vala. Mert nékem üzente az Betlen fejedelem, hogy látja hogy mészárszékre hozta azt a magyarságot; s szánjam nem csak azokat meg, hanem ötet is. S mint járának mind törököstől is, s miben halada veszedelmek, nyilván vagyon kegyelmednél. De mind elég ehez az, hogy egy maroknyi csak a kegyelmed ereje; az is egyenetlen

népből áll: s im még is minémü erős, hatalmas roppant hadakat vár mindenünnét nyakába, mellyet, ki ne lásson, nyilván való istennek ostorának kegyelmeden? Holott, higyje kegyelmed, hogy noha nagy dolognak látszanak kegyelmednek azok a punctumok is, a mellyekot kiadott a nemes vármegyékre és várasokra, de jól megfontolván igen kicsiny, avagy semminek tartathatnak azok, öszvevetvén avval a veszedelemmel, a mellybe ezt a szegény hazát és megkevesedett nemzetet akarja hozni kegyelmed.

A hol azért a napnyugati birodalmoknak példájokról emlékezik kegyelmed; akarnák bizony azok is, ha álmokban látták volna ezt a szabadságkeresést, s ha praevideálni tudták volna mások példájából azt, bizony nem ereszkedtek volna belé illyen vakul, mint mi, látván is az ő példájokat, minden rend, erő, egyesség nélkül; példánk lévén is, láttatunk csak ne mondjam vakúl belé bocsátkozni. S ha ők is így jártak, a kiknek semmi természet szerént való ellenség szomszédságokban nem volt, se pedig más nagy idegen erő: mit vél kegyelmed, mi találhatja kegyelmedet feleivel együtt az illyen szabadságkeresésben.

Igaz az is, hogy a magyar nemzet sok vért ontott a szabadságért; de nem az illyen religiokci esésért, hanem más catholica religiónak óltalmáért és törvényes s rendes szabadságért. De úgy látom, kegyelmed csak ezer hatszáz tizenkilenc esztendőtül fogvást számlálja a megbántást, jelentvén kegyelmed, hogy ezeknek óltalmára nem kicsiny ösztöni is voltak kegyelmednek Magyarországban. De lassu dolgok ezek is az egész megmaradásunkat néző dolgok között; s nem nyereség hanem veszély, ott hazánkat, magunkat, törvényünket, szabadságunkat, religiónkat mindenestől kockára vetnünk és utolsó veszedelemre bocsátnunk, a hol nem tudom micsoda praetensiva szabadságot keresünk. Melly, tanácsos dolog-e? ám meglátják.

Hogy valamelly praelatus ur, maga tudja micsoda tekintetért, azon tanácskozott, hogy az austriai háznak örökös országává tegye Magyarországot: az, sem ő fölségét, sem a clerust, sem minket nem illet; s egy privatus ember opiniója fegyvert nem adhatott a kegyelmed kezébe. S én azt sem hallottam, hogy valami végekben való tiszteket a clerus közzül csak egy is felvett volna, avagy viselne; maga im én itt ő kegyelmek között lakom.

Az ország proventusinak administratiójában több difficultást látok, hogy sem akármelly magyar, és vagyon is gond arra, hogy ez más rendben vétessék. De a kegyelmed fegyvere ennek igazitására nem szükséges.

A jesuiták ellen való panaszát kegyelmednek a mi illeti, úgy tetszik, méltán nekem panaszolkodhattanak volna ellenek, a kiknek mi injuriájok volt volna: de Szúnyog Gáspár uram kivül más senki nem volt, s méltatlannak találtatott annak is panasza, az mellyet azon Szendrőben lakozó nemesség is megvallott, senkinek opressiójára sem láttam őket lenni: mert hatalom és fegyver az ő kezekben nincsen, az mellyel másokat se religiójokban, sem egyébképpen opprimálhatnának, s tudományok ellen a kinek mi kérdése vagyon, nyuljon meg tudománynyal hozzájok s ne karddal.

A palatinusságnak authoritássáról másszor is írtam kegyelmednek; most sem tudok mit mondanom egyebet: hogy a mennyiben ez a szegény haza és nemzet vagyon, ennyi veszély közt, eltürhettük az azokban való fogyatkozásokat, ha mik estek is; kik inkább a regnicoláktól mint másunnét estek, s bár kegyelmed ezért se fogott volna fegyvert.

Az ezer hatszáz harmincnyolc esztendőbéli gyülésben való dolgokról is, igen jól emlékezem: ott is egyik része a statusnak, mind csak a pápista urak fundusán való templomokon s jobbágyok religióján veszekedtek, megfakasztván egymásnak epéjeket, s nem csudálhatom hogy gyümölcstelen volt együtt létek. De ezek is mí dolgaink, s méltán senki kegyelmedet ennek eligazitására nem híhatta, sem kivánhatta. A decretumot is, a mellyet ő fölsége adott, ha jól considerálja kegyelmed, nem sok cselekedetet látunk az ellen lenni; noha némelly gyülölséget kereső emberek sokat beszéllenek, a mint most Nádasdi Ferenc

uramról is; az mellyben semmi igaz nincs: kit declaráltunk ez levelünk megadó kegyelmed emberének is.

A testi szabadságnak sérelmét és tiszteknek osztogatását is a mi illeti, csudálom ezaránt is, hogy kegyelmed eleibe mentek a panaszok. Adná isten, volnának mind a két rendben elégedendő subjectumok! de azoknak szolgálatjával kell élni ő felségének, a kik megtalálják ő fölségét, és commendáltatnak is. Nem tudom ugyan ki lehet az, a ki ezen panaszolkodik, mert mind grófságokat, vármegyék főispánságit, baronatusságokat és tanácsságokat s kapitánságokat is egyaránt látom osztja ő fölsége hívei közibe. De csak kákán való csomókeresés ez is, és nemzetünk közibe való konkolyhintés, hogy gyülöljük egymást, és idegenedjünk kegyelmes urunktól.

Irja kegyelmed azt is, hogy közönséges megbántásáról és sérelméről a tizenhárom vármegye mind ő fölségét s mind engemet egynehány izben megtalált; de dorgálással, feddéssel és pirongatással bocsáttattanak csak vissza az igazságnak kivánásáért; és hogy kegyelmednek mind lelkiisméreti, mind az isteni tisztelethez való kötelessége, s mind hazája s nemzete szabadsága kivánta volna kegyelmedtől, sőt mind az evangelicus status, s a romai catholica hiten lévők is, lelkiisméreti alatt kényszerítették volna kegyelmedet, szabadságoknak óltalmára való felkelésére.

Az mi azért a követséget illeti, emlékezünk némelly requisitiójokra ő kegyelmeknek; de a dorgálásról és feddésről nem, hanemha valami atyai intést vöttek, s azt vötték dorgálásul. Ez pedig hogy kegyelmed lelkiisméreti ellen, és isteni tiszteleti kötelessége ellen lött volna, nem tudom honnét itéli kegyelmed: mert semmi kötelessége kegyelmednek ehez nem volt; a közönséges szabadság pedig nem kegyelmedet magát csak, hanem mindnyájunkat illet; az kegyelmednek sem fájhat jobban, a ki távul nézi, mint minékünk, a kik érezzük: de idejét s jó rendit mindennek meg kell tartani. Egyébaránt édes a méz, de ártalmas annak is a soka.

Irja kegyelmed azt is, hogy tovább már nem nézhette volna hívolkodó szemmel hazánk veszedelmét, és nemzetünk oppressióját. De megbocsásson kegyelmed; bizony méltábban irhatta volna azt, hogy tovább nem halaszthatta nemzetünk veszedelmét és oppressióját: mert olly igaz az, mint isten vagyon, hogy az jő ki belőle, s úgy is beszél ezaránt kegyelmed, mint ha absolutus fejedelme volna ennek az országnak is: kit mí sem annak nem ismerünk, sem ismerni nem akarunk.

Kéri János uram áltol tött kegyelmed üzenetit is diligenter meg is olvastam, s perpendáltam is. Bánom, hogy egy magyar fejedelemségnek neve alatt illyen irások és üzenetek mennek egy romai császárhoz; mellyben expresse irja kegyelmed, megbocsásson, hogy az ő felsége ellenségivel a svékusokkal semmit nem végezett volna még akkor: maga egynehány esztendeig való tractája után még in septembri concludált kegyelmed, minek előtte kegyelmedhez ment volna Kéri uram.

Holmi privatus embereknek beszédét is csuda mint sajnálja kegyelmed; a ki nélkül soha semmi fejedelemség nem volt s nem is lészen.

Homonnai uram cselekedetit a mi nézi, avagy kiváltképpen irásit, nem nagy botránkozásra való dolog volt az is, hogy belé nem kapott a törökbe, véllek való frigyünknek felbontásával; noha szolgálhatott volna ő kegyelme, de hiszem az ő fölsége kegyelmes resolutiója más volt kegyelmedhez; s az szerént szegény cardinál által tött intimatiója is. És így azért sem tudom miért kellett most ő fölsége ellen kegyelmednek fegyvert fogni, holott szolgálni kellenék inkább érette. Mert, ha az a declaratio nem érkezett volna kegyelmedhez, hogy egynehány ezer német megyen a kegyelmed segétségére: soha bizony kegyelmedről el nem állott volna az a török, sem az erdélyi had meg nem maradt volna kegyelmed mellett. Köszönetet azért, mint panaszt, érdemlene ez is.

Izent kegyelmed valami kis könyvecskének kibocsátásáról is. Csudáltam annak is

nagy szorgalmazását. Mennyi hitünk, emberségünk, böcsülletünk terhölő könyveket adnak ki a kegyelmetek részéről, a mellyekben mindnyájunkat minket catholicusokat gyaláznak: de ugyan nem kardoskodhatunk azért érette. Im én itt köztök vagyok ezeknek az embereknek, de jó igazsággal mondom, ma sem tudom annak a mocskos kis könyvecskének kicsoda authora; s nem tudom kit tudott hát ő fölsége is büntetni, ha büntetni kellett volna is valakit érette. Nem ok azért ez is a fegyverfogásra, hanem, a mint szokták mondani, csak ez hogy: Qui vult recedere ab amico, quaerit occasionem.

Tészen emlékezetet kegyelmed arról is azon Kéri János uram által tött üzenetiben: hogy holmi ijesztéssel és fenyegetődzéssel fejedelmi állapatjából is igyekeztek némelly ő fölsége hivei kegyelmedet kibeszélleni. Ezt nyilván magamra veszem. S úgy is vagyon, hogy féltvén kegyelmed miatt ez szegény hazát és nemzetet utolsó veszedelemtől, kinek akkor is igen meg valának jelei: bizonyos, hogy inkább kivántam volna a kegyelmed fejedelemségének cessióját látnom, mint hazánk és nemzetünk utolsó romlását. De, a mivel akkor elhaladott, im most, úgy látom, hogy a kegyelmed részéről inkább kivánna minket elveszteni, hogy nem maga authoritássában csorbát látni. És megbocsásson kegyelmed, ha a kegyelmed akaratja után indúlnánk, meg is lenne.

Ezeket nem másnak, hanem kegyelmednek magának akartam először megjelentenem: noha kegyelmed napfényre bocsátván irását, köztünk való szakadást és gyülölséget csinálván azokkal, méltán igen béven kibocsáthatnám én is a replicát, s megmutathatnám gyarlóságát a kegyelmed fegyverfogásra való ratióinak. De várok kegyelmedtől, várok az üdőtől, s várok ő fölségétől is, s ha tovább kell mennünk efféle irogatásokban és declaratiókban magunk mentségeért a fegyver mellett, meg kell azt is cselekednünk. Kérem még is kegyelmedet, ezeket is vegye jó consideratióban, s ne is vegye gonosz néven, mert én jó szántomból cselekszem. Adja isten hogy legyek hamis proféta ezaránt, de, ha kegyelmed még is pertinaciter inhaereál ennek a kiadott vélekedésének és igyekezetének, ezennel veszedelmes gyümölcsét fogja látni.

Tartsa meg isten kegyelmedet. Datum Posonii die 14 Martii, Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto.

P. S. Minthogy kegyelmed a maga vármegyékre publicált irásit velem közlötte nagy confidenter; im én is az ő fölsége kiadott manifestomát közlöm kegyelmeddel. Valamik ebben vannak, mind azokat szemmel láttam én is: mellyek, úgy tetszik, nem a kegyelmed okai, noha kegyelmed ártalmat és infamiát kivánt reánk vetni, ő fölsége pedig a maga mentségét és óltalmát nézi ebben.

CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY URUNK Ő FÖLSÉGE MANIFESTUMJA MAGYARORSZÁGHOZ, AZ ERDÉLYI FEJEDELEMNEK RÁKÓCI GYÖRGYNEK, HAZÁJA, NEMZETE ÉS KIRÁLYA ELLEN VALÓ VESZEDELMES PRAKTIKÁIRÓL.

Mi harmadik Ferdinánd, istennek kegyelméből választatott romai császár, és Német, Magyar, Cseh, Dalmatia, Horvát, és Tót etc. országok koronás királya, Austriának főhercege, Burgundiának, Styriának, Carinthiának, Carniolának hercege; Morvának marchiója, Tyrolnak és Goritziának örökös grófja etc. A mi híveinknek közönségessen és fejenként, praelatusoknak, zászlós és nagyságos uraknak, nemesseknek és minden egyéb rendeknek és statusoknak Magyarországban, s hozzá tartozó részeiben köszönetünket és kegyelmünket.

Melly nagy szorgalmatossan munkálkodott legyen abban birodalmunknak kezdetitől fogva a mi atyai gondviselésünk és vigyázásunk, hogy ez a mi megsanyarodott Magyarországunk, ugymint a keresztyénség előtt való bástya, több egyéb tartományoknak mind ennyi háboruságiban és zúrzavarjában is, csendességben és békeségben megtartatnék, úgy véljük hogy országunkbéli minden híveink előtt tudva és nyilván vagyon. E végre is, nem sok idővel az előtt, a törökkel traktába indúltunk vala, és semmit el nem mulattunk azoknak szorgalmatos véghez vitelében,

mellyeket a békeség megerőssítésére és országunk boldog megmaradására hasznosnak itéltünk lenni.

Holott azonközben az erdélyi fejedelem Rákóci György, nem tudjuk micsoda okoktúl és tekintetektűl viseltetvén, keresztűl állott a dologban. És noha a mí részünkről semmi ok néki arra nem adatott, sem bosszusággal, vagy valami törvénytelenséggel tőlünk meg nem bántódott; mindazáltal a mi ellenséginkkel, úgymint a svékusokkal és franciákkal fölötte veszedelmes és ártalmas szövetséget vetvén, azon igyekezett, hogy Magyarországot, melly mostanában, istennek kegyelmes jóvoltából, csendességben vala, nagy zúrzavarba és félelmes háboruságokba (mellyekben a keresztyénségnek egyéb részei e mai napig is tortig úsznak) hozná és keverné; elannyira, hogy mindjárt a confoederatiónak kezdetin a maga két fiát erős hittel arra kötelezni nem állallotta, hogy teljes életekben az öszveesküttt confoederatusok előmenetelét minden tehetségekkel segétenék. Melly ő levelök és egymás között tett végezések és kötések, istennek kegyes rendelése által in specie kezünkbe akadtak, és most is in originalibus nálunk vannak.

Mellyekből elsőben világoson kinyilatkozott, minémű serénységgel, és nagy cselekedetinek igéretivel és sok gazdag ajándékival is szorgalmazta légyen a portán a törökök consensussát a fejedelem; és mind követi által, mind a mí ellenségink és pártosink által unszollotta legyen, hogy annak engedelméből ő először Magyarországot, azután a több birodalminkat és híveinket is fegyverrel és haddal szabadjában nyomorgathassa, és a közönséges békeséget és csendességet felzúrhassa s zavarhassa: olly erős szövetséggel kötelezvén magát, hogy sem állhatatos békeséget, sem bizonyos ideig valót, se ő, se az ő successori és az erdélyi statusok, sőt még a magyarországbéliek is, kik tudnia illik őhozzája pártoltak volna, a mi fölségünkkel ne szerezhessenek a confoederatusok híre és akaratja nélkül.

Továbbá azon irásokból az is nyilván kitetszik, miképen a fejedelem a mi ellenséginket, a svékusokat és azoknak rontó s pusztító hadait, nem csak országunkba bé akarta hozni, hanem annak fölötte bizonyos helyeket is igért nékik, nevezet szerént a mi szabad és királyi várasinkat Nagy-Szombatot és Pozsont, a szent koronának tartóhelyét; ekképpen tapasztalható veszedelembe akarván ejteni országunk drága és megböcsülhetetlen kincsét, mellyet eleitől fogva ennyi sok véronttással a magyar nemzet megőrzött és megoltalmazott, hogy ne talám külső és idegen nemzetség kezébe esnék, és messze földre, tengeren túl való tartományokba vitetnék.

És hogy ennyi sok háboruságokba és veszélyekbe annál mélyebben mind magát mind országunkat békeverné; arra igérte és kötötte magát a fejedelem, hogy valamikor a mí ellenségink ellen had indíttatik, mind annyiszor tartozzék ő is fegyvert fogni, és az meddig a szükség kivánja, azoknak segétséggel lenni: azt is bévebb szóval hozzá adván, hogy ő semmit inkább nem kiván, mint hogy fölségünk és országunkbéli hiveink ellen mentől hamarább haddal jöhessen, és ez országban a mi ellenséginkkel erejét egybe hozhassa: a mint ezek, és több effélék, mind a confoederatiónak cikkelyiben, mellyeknek confoederatióját és megerőssítését a franciai és svéciai korónánál minden úton és módon szorgalmazta a fejedelem; mind pedig a megnevezett fejedelemnek, Bisterfeldiusnak, és a mí ellenséginknek leveleiben bévebben meg vannak magyarázva.

Ezekből világossan kitetszenek ezen fejedelemnek ártalmas tanácsi és gonosz szándéki, mellyekkel hazánkban a támadásokat gyulasztotta, és a közönséges békeséget s hiveink között való csendességet felzavarta, és hazájához való kötelességéről elfeledkezvén, az erdélyieket a magyarokkal üstökbe bocsátotta, hogy egymás hajába kapván, tüzzel vassal magokat emésztenék, és mintha az elmúlt időbéli sok romlások között még elegendőképpen meg nem sanyaríttatott volna a magyar nemzet, azt egymás ellen való kardoskodásra köszörülte, hogy magok saját

nemzetségének sőt test szerént való atyjafiainak vérével kezöket és fegyveröket fertéztetnék.

Mit mondjunk azon erdélyi fejedelemnek míhozzánk és a mí fölséges austriai házunkhoz való temérdek hálaadatlanságáról? kitől mennyi sok jókat vettenek légyen az ő elei, az egész országnak tudtára vagyon: kiket igen csekély és közönséges állapatból nem csak zászlós uraságra és méltóságos tisztekre emelt, hanem annak fölötte mind ennek az atyját, a néhai Rákóci Zsigmondot gazdag uraságokkal, jószágokkal és sok jövedelmekkel az austriai fejedelmek feltisztelték; mind magát minap a fejedelmet ama szép és zsíros munkácsi uraággal s egyebekkel is nagy kegyelmessen megajándékozták.

Mindazáltal ennyi kegyelmességünkről nagy háládatlanúl elfeledkezvén, minden isteni és emberi törvények ellen megszegvén hitit, hivségét, pecsétes diplomáit és személye szerént tött esküvését, mellyel a mí fölségünknek és a magyar koronának egynehány izben szentül és megmásolhatatlanul kötötte volt magát; olly confoederatióba bocsátkozott, melly mind a mí királyi méltóságunknak nem kicsiny sérelmére vagyon, mind pedig a magyar nemzet s ország nyomoruságára és szabadságának megrontására, sőt még Erdélynek is talám utolsó veszedelmére, néz.

A mi illeti a mí királyi méltóságunkat, azt megsértette, mert a fejedelem arra ajánlotta magát, hogy nem csak erre a mí Magyarországunkra, hanem egyéb tartományinkra és örökös országinkra is tüzzel s fegyverrel jű és elfoglalja. A magyar nemzet ellen is vétett, mivel ezek a hadak és belső visszavonások egyebet nem szerezhetnek édes hazánkban dúlásnál, kóborlásnál, pusztításnál, rontásnál. Ugyanazon Magyarországnak törvényit és szabadságit is megbántotta: mert az ország népét, hírek s akaratjok nélkül a maga pártolkodásiba és ártalmas confoederatióiba és szövetségibe béirta és foglalta, és azoknak nevével praktikált, hogy úgy gonosz szándékát annál színesebben elpalástolhassa, és büdös borát tekintetesb cégér alatt árulhassa. Végtére ezen dolog Erdély tartományának is bőrében jár. Mert haugyan szemessen megtekintjük, ez az ő egész confoederatiója a mí ellenséginkkel és a magyar korona ellenségivel arra néz, hogy Erdélyt magáévá tegye, úgy hogy maradékának is öröke legyen, mivel a francia, és svéciai koronát kiváltképpen arra kötelezte, hogy az ő successorit, örökösit és minden maradékit a fejedelemségben fegyverrel is tartozzanak mególtalmazni; melly conditio igyenessen ellenkezik avval a libera electióval, melly még eddig mindenkor fenvolt Erdélyben.

De mind ezekkel sem elégedett meg a fejedelem, hanem minden elméjét és tehetségét arra fordította, sőt gazdag ajándékokkal és nagy somma pénzzel azon mesterkedett, hogy a melly békeséget a török császárral sok költséggel, fáradsággal és vérontással szerzettünk, és eddig majd nem kevesb munkával meg is óltalmaztunk, felbontsa, és annak felbontására a törököt mind egyképpen mind másképpen reá birja, a maga saját nemzetének, vérének, hazájának megböcsülhetetlen kárával és talám (kitől a jó isten óltalmazzon) utolsó romlásával is.

Ezek így lévén, következik, hogy mind ennyi veszedelmeknek, kárvallásoknak, kóborlásoknak, romlásoknak, pusztitásoknak, keresztyén vérontásoknak, mellyek efféle támadásokból és indúlatokból szükségesképpen szoktak áradni, semmi nem egyéb az oka és eredete, hanem a fejedelemnek magános s rendetlen vágyódása, és az örökös fejedelemségre való éretlen kívánsága.

Azért, az mi a mí fölségünket illeti, mind isten, mind az egész világ előtt tudva vagyon, hogy mí erre a háborúságra semmi okot nem adtunk a fejedelemnek; hanem királyi jusunknak, mellyet istentől vöttünk, és azon istentől gondviselésünk alá bízatott népeknek s híveinknek óltalmáért, erőszakkal kényszeríttettünk fegyverhez nyúlni. Azt is tovább mindeneknek tudtára advân, és a mi hűv statusinkat assecurálván, hogy mi ebben az egész hadi készületben s fegyverfogásban és

a német-segétség-aláküldésben nem egyébre szándékozunk, hanem hogy minden zenebonát az országban lecsillapítván, azon hívek, statusok és minden rendek az ő igazságokban, törvényekben, szabadságokban és privilegiomokban sérelem és bántódás nélkül megtartassanak.

Annak okáért Magyarországban a mí hívségünkben lévő minden rendeket, praelatusokat, zászlós és nagyságos urakat, nemesseket, vármegyéket, várasokat, végbélieket, hajdúkat és katonákat kegyelmessen intünk, hogy abban a hívségben, mellyel nekünk és a szent koronának isten szerént tartoznak, állhatatossan megmaradjanak, és semmi ok vagy szin alatt a fejedelem részére ne álljanak, se hittel magokat hozzá ne kötelezzék: hanem inkább bátran és szivesen fegyverhez nyúlván, mindenütt ellene álljanak; a kóborlásokat tilalmazzák; és valami az igaz hívséghez kívántatik és szükséges, azt minden vigyázással, serénységgel és minden félelem nélkül véghez vigyék.

Ha kik pedig ekkoráig vagy félelemtől hordoztatván megtántorodtak volna, vagy erőszaktul kényszeríttetvén a fejedelem részére állottak volna; azoknak még most gráciánkat és kegyelmességünket nyújtjuk; adván értésekre, hogy ebbéli cselekedeteket nem tulajdonítjuk hitszegésnek, se nótának, csakhogy magokat megeszméljék, és elállván az elpártoltak részéről, a mí szolgálatunkra és hívségünkre legottan visszatérjenek, és a mí tekintetes és nagyságos gróf Galantai Esterházy Miklós Magyarországunk nádorispánja előtt avagy más generalisink előtt magokat praesentálják s bémutassák.

Holott pedig valakik találkoznának, kik sem istennek törvényével, sem koronás királyoknak adott hitekkel nem gondolnának, hanem temérdek vakmerőségtől viseltetvén agyaskodnának, és a fejedelem pártjáról elállani nem akarnának; sem illyen atyai intésünk után a mí hívségünkre nem térnének: tudják s értsék ezek, hogy mint hiti-szegett pártosok, fejükkel s jószágokkal játszanak, és a mí kemény haragunkon kivül fegyverünknek is erejét, és pártolkodásokkal érdemlett méltó büntetéseket is rövid nap fejükre várják.

Annak fölötte az erdélyi tartománynak rendit és statusit, kiknek a mí fölségünkkel és a szent koronával sokféle erős kötési és szövetségi vannak, kegyelmessen intjük: hogy hitlevelökről és kötelességökről megemlékezvén, minden kóborlástul megszűnjenek, és se az országot ne pusztítsák, se híveinket ellenkezésekkel ne károsítsák, hanem inkább az egymás között való békeséget szentül megtartsák, és se magokat, se országokat, minden ok nélkül kockára ne vessék, avagy valakinek magános indúlatját és hasznát követvén, a hadakozásoknak veszedelmes és bizonytalan habjaiba, mellyektől a keresztyénség még most is tétova hányattatik, édes hazájokat s nemzetöket ne bocsássák, kik (a mint tudva vagyon nálunk) mivel kételenségből, és a fejedelemtől való félelmekből inkább, hogysemmint magok kínyjén ereszkedtek ebbe a galyibás zendülésbe: ha mindjárt honjokba visszatérnek, és a fegyvert letévén magok határában csendességgel maradnak; ez mostani cselekedeteket inkább a fejedelemtől származott erőszaknak és kényszerítésnek, hogysemmint magok gonosz szándékának tulajdonítjuk. Költ bécsi várasunkban, bőjtelő hónak huszonharmadik napján, Urunk születése után ezer hatszáz negyvennegyedik esztendőben, romai császárságunknak nyolcadik, Magyar és egyéb országink birodalmának tizenkilencedik, csehországi királyságunknak pedig tizenhetedik esztendejében. Ferdinandus. (Locus Sigilli Regii). Stephanus Bossnyák Electus Episc. Veszprimien. Cancellarius. Georgius Oroszi, Secretarius.

NYOLCADIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed Kassáról tizenhetedik hujus írt levelét postaszolgám itt Semtén tegnap előtt adá meg: ki, mivel hosszú declaratióból vagyon, mind a dolognak mivoltára nézve, mind magam mentségeért, talám nékem is bévebb írással kel-

lenék felelnem. De nem terhelem kegyelmedet véle, látván, hogy a több irásimban is únalmat szerzettem kegyelmednek véle, rövideden mindazáltal ne légyen ellene kegyelmednek, ha tovább is szólok.

Először is azért feddetem kegyelmedtől, hogy sokat szólok és jüvendölök hazánk és nemzetünknek veszedelmes állapotjáról, de annak orvoslásához nem nyulnek. Orvosságot azért megismért betegségnek szoktak nyujtani. S ha efficiálhatom vala kegyelmednél azt annyi hosszú irásimmal és periculumok megmutatásával, hogy megismérje hogy betegségbe estünk, bévebben szólottam volna annak orvoslásáról is: de nehéz ott orvosságot adni, a hol a betegségnek megismerése nincsen. Mindazáltal, ha az én leveleimet sok és nagy gondjai között megolvasni és perpendálni érkezett kegyelmed, ennek a nyavalyának elegendő praeservativomot mutattanak! úgymint, hogy hazánk békeségét ne háborította volna meg kegyelmed; s arra kérném most is kegyelmedet: mert, akár mint gondolkodjunk is felőle, semmi ezt a mi nemzetünket és édes hazánkat meg nem tartja, hanem a békeség és jó egyesség, az császár urunknak hozzánk való atyai szereteti és óltalma. De mind ezt a három rendbéli dolgot megveté kegyelmed mert csendességünket felháborítá, magunk közt nagy szakadást és gyülölséget csinála, s minden ok nélkül ő fölségét is császár urunkat méltó neheztellésre indítá.

Most sem tudok azért én mit egyebet mondanom, hanem hagyjon békét minékünk, kérem, s maradjon határában: ne sanyargassa tovább ezt a nemzetet, a ki a nélkül is elég elkeseredett és megoszlott; s tegye le kivont fegyverét is: s ez leszen egyik orvossága mostani nyavalyánknak.

Másik: szünjék meg kegyelmed a magunk közt való fegyverfogásnak egymás ellen való ingerlésétől; hagyjon békét a másénak, s holmi egymás-gyülöltető igyekezetit, irásit és cselekedetit fordítsa a köztünk való egyességre kegyelmed: s ez lészen a másik orvossága ezen dolognak.

Az harmadik: megbántódott, s igen méltán is kegyelmedtől, méltóságának és igazságának nem kicsin sérelmével ő fölsége: kedvét kell azért ott is keresni, s megalázással pedig. Mert ha semmit ő fölsége ellen nem vétett volna is kegyelmed, megérdemlette az ő fölsége méltósága és nemzetünkhöz nagy kegyelmessége, s kegyelmeddel való jótéte is, hogy utána járjon kegyelmed ő fölségének, és kedvét keresse. Mellyeket megcselekedvén kegyelmed, a több ezekhez való requisitumokkal együtt, orvoslást adhatunk mostani hazánk és nemzetünk veszedelme s nyavalyájának.

Ezeket én az előtt is megmondottam; s bár akkor éltünk volna véle, nem esett volna sebünkbe a fene; mellyet már félő hogy étetővel ne kellessék kivennünk. Mindazáltal kegyelmes urunkkal vagyon dolgunk; s az feljül megirt dolgokat követvén kegyelmed, felháborodott állapatunknak csendességét reménylhetjük. Egyébaránt, a mint másszor is irtam kegyelmednek, ha még több epét tölt kegyelmed olaj helyett e mostani hazánk sebébe, és tovább való offensákkal is gerjeszti tüzét, a mint im hallom most is, hogy Bakos uram elébb elébb nyomtat és a bányák felé igyekezik: nem látom semmi módját, miképpen nyúlhassunk csendes orvoslásához mostani felháborodott állapatunknak. Egyébaránt, megnyugodjék kegyelmed rajta, hogy fen lévén kötelességem is, annyi szeretetem és igazságom vagyon nékem hazámhoz és nemzetemhez s annak egyességéhez és törvényéhez, hogy, ha azzal helyre állathatnám, véremet s életemet is kiadnám érette, melly nem is szó csak, hanem kész vagyok cselekedetimmel is azt megmutatnom.

A karddal való csomóoldásról nem irok; mert azt látjuk s érezzük is. Nemis minden praetensio, panasz, szokott helyes lenni; s fogyatkozások esnek gyakran az informatiókban is: a mint most is, a Dunán túl való példát emlegeti kegyelmed, kit értek; de nem úgy vagyon az is, mellyről Baksaitól, a kegyelmed jámbor szolgajától irtam is, s üzentem is kegyelmednek: s azoknál a praemissáknál több dolgot kivánt volna a karddal való

csomóoldás, noha a kegyelmed ad partem lött confoederatiói nem ezeket mutatják az okokat, a mellyeket kegyelmed előszámlál, hanem a religio helyett regíót céloznak, mellyből ha fel nem szabaditja magát, Erdélyt és feleit kegyelmed, kiknek békeségre való szabadságokat lekötette az idegeneknél kegyelmed, nem látom mint nyulhassunk mí a mí békeségünkhöz.

Nem disputálom tovább a catholicus urak jószágában való templomokat is, avagy jus patronatusságokat; mert elég templominkat bírják most is a mi pórjaink; mellyet propter bonum pacis örömest szenvedünk is. De ha csak egy vakaritást mutat is valaki akárminémü concessiókban, hogy hasonlóvá tétettenek a pórok a statusokhoz a templomok dolgában, kész vagyok engednem néki: hanem in libero exercitio religionis, úgy vagyon, szabadság adatott a póroknak is: de ki ne lássa, hogy a templomok nélkül is meglehet az exercitium religionis és administratio sacramentorum? a melly kiváltképpen kegyelmeteknél igen köz dolog is, mert sok helyen, a hol templom vagyon is, s bédőlt ajtaja, heazatja, vagy szín alatt, vagy bíró házánál vagyon, az ő módjok szerént, isteni szolgálatjok; és így nem necessitálja liberum exercitium religionis az templomok ususát.

Az más dolog, a hol cum specificatione usus templorum concessio adatott a statusoknak s ebben különböznek is a statusok a póroktól. És igy, mi a pórokat inter status nem tartván lenni; a statusok mellett kegyelmed fegyvert nem foghatott religiójokra nézve is; mert azok meg nem bántódtak, s ha ki megbántódott, a mint másszor is irtam, tegye le panaszát, és satisfactiója lészen. És így fenmarad az, hogy a catholicusok pórjai mellett s nem religiójok mellett azoknak is, vonta kardját ki ellenünk kegyelmed; hanem hogy a mí fundusinkon való templominkat cum praejudicio juris patronatus nostri pórjainknak adja kegyelmed. Itélje meg isten, ha elég és igaz ok-e ez illyen rút fegyverfogásra?

A mi nemzetünknek régi szabadságát a mi illeti, hogy conditiókkal választván királyt magoknak, arra nézve szabad resistálni, ha szabadságokban meg nem tartatnak: nagy kérdés, mint kell vennünk és értenünk: annyival inkább véle élnünk? Meg is lesz bizony, ha valami privatus ember vagy pór offensióját tartván a királytól, ottan országostol opponáljuk magunkat ő fölségének, vagy rebelláljunk, s törökkel, és holmi ellenségével való szövetségekkel menjünk ellene. Nem kívánt soha illyen szabadságot a magyar nemzet, nincsen is az a mi törvényünkben: s ebben való munkálkodásomat sem nékem, sem másoknak nem kívánhatja kegyelmed. S isten óltalmazza minden fejedelmek híveit illyen elmélkedéstől: mert így soha a király s az ország között a fegyver le nem szállana.

Mást is látok én mind az isten törvényében, s mind a mí törvényünkben. Mert az isten törvényében az vagyon, hogy qui potestati resistit, dei ordinationi resistit. Országunk törvényében pedig számtalan helyen az vagyon, hogy ha kik privatusok, vagy valamelly része is az országbélieknek, ellene támada fejedelmének, s fegyvert vinne kiváltképpen arcúl reá: incurrat notam perpetuae infidelitatis. Nem is valahány emberért, s annyival inkább valami póroknak tekintetiért való az a resistentia, a mint talám ott némellyek gondolkodnak kegyelmeteknél felőle. De késő most azokat erre tanítani, kik igen elkezdék szokni az illyen rendetlen resistentiákat; mellyekért minthogy amnistiák lettek, sokakat annak reménysége hordoz most is.

A mi az evangelicus statusnak nevezetit illeti, nem mondhatok most is egyebet annál, mit az előtt irtam kegyelmednek, hogy soha nem hallottam, sem in quaestione nem emlékezem, hogy volt volna a status evangelicusnak nevezeti: holott nem nevezi az articulus is statusnak a más félt, a hol a palatinusságról is vagyon a kérdés, hanem hogy totidem evangelicae confessionis personas nevezzen ő fölsége. Nincs azért itt is a status neve, s annyival inkább pórjaink nem értettek oda, noha az utolszori gyülésben állatták némellyek, és őket is a statusok közibe akarták számlálni:

de akkor is azt mondottam, hogy nem hallottam, s nincs is semmi végezésünkben. Akár mit valljon is azért a pór, de azzal ugyan nem lészen statussá.

Az evangelica professióról, ugy vagyon, vagyon emlékezet, s nem is tagadjuk, hogy ne éltek volna azzal a nevezettel. Most sem törődünk rajta, sem nem mondjuk hogy irásunkban nem volna.

Hogy pedig azokat a panaszokat nem akarta nagy része az országnak a statusok nevezeti alatt béadni, annak is az volt oka, hogy nem a statusok, sem azok közzül némellyek, adták azt bé úgy, mint magok gravaminájokat, mert ollyan semmi nem találtatott; hanem a mi pórjaink híre nélkül és akaratjok ellen úgy, mint ő praetensiójokat. Melly mivel illetlen is volt, nem akartuk a statusok nevezeti alatt béadni; s nem kérvén a pórok is reá, sem nem panaszolkodván, magok előtt is alkalmatlan törekedőknek itéltethettünk volna. S annyival inkább, bár kegyelmed ezeknek a dolgoknak igazitására ki ne jött volna országunkra, s nem támadott volna ő fölsége ellen is: mert az a kivont fegyver nem medium a dolgoknak igazítására, hanem inkább keményben és mélyebben való involutiója, kit, ha nem kezdete, ottan mutasson meg a vége.

Irja kegyelmed azt is, hogy ha nékem ugyan nem tetszenek ezek a mediumok religiónk és hazánk szabadsági defectusinak megorvoslására, mutatnék más jobb s alkalmatosb mediomot: örömest érti kegyelmed. Mellyet mindjárt ezen irásomnak elein ím most is megcselekedtem. Egyebet itt sem mondhatok, céloztam azokra. S megmaradván a ház és annak fondamentoma, sepregethetünk abban, és igazgathatunk is; de ha az eldől, haszontalan minden munkánk és orvoslásunk, s holmi mediomoknak keresése. Azt kell azért először megtartani, kihez az feljül megírt fondamentomok kivántatnak. Egyébaránt mit tudjak egyebet mondanom? mert azok nélkül csak elkezdeni is e veszedelmes indúlatnak leszállitását csaknem lehetetlennek látom, s annyival inkább csendessebb véghez vitelét. S meglátja kegyelmed, csalatni fog másuvá való bizodalmában is.

A török kegyelmedhez való jóakaratjáról, irja kegyelmed hogy Tar Mihálytól érthetem. Értettem, de bár ne érthettem volna, mert azt üzente a budai vezér, hogy kegyelmed a hatalmas császár birodalmát terjeszti, és a hét vármegyét alája hajtja. Erre az igére nézve, kegyelmednek nem lehet gonoszakarója. Efélével akárki is kellethetné magát, s kedvessé is lehetne a töröknél: de micsoda keresztyénség avagy hazafiuság légyen ez, itélje meg akárki.

Irásit és tractáit kegyelmednek, nem különben értettük, s vöttük, a mint vannak: ki olly nyilván való dolog is már, mint a napfény; mert sem Erdélynek, sem a magyarországi adhaerensinek nem tötte hirévé azt kegyelmed, hogy lekötötte magát, s őket is, és hogy őnálok nélkül semmit ő fölségével a romai császárral nem akar végezni akármi kérdésben, és fegyverfogásban is, hanemha azokkal a kegyelmed confoederatusival is végez ő fölsége. Mellyet hizony méltán érezhetünk; mert az nem is volt hatalmában kegyelmednek hogy felei híre és javallása nélkül cselekedje azt, s veszedelmes kötés is az a mí nemzetünkért (a mint az elébbeni levelemben bévebben írtam). Mí itt a török torkában lévén, a ki ötöd nappal is ez előtt, négy falut rabla itt Nitra táján el, feles gyermekeket és asszony embereket vivén el, sok számú barommal. Azok pedig a kegyelmed confoederatusi a tenger vizében uszkálnak azonban.

Hogy sajnáltam Kállóból való kegyelmed datumját és irását; bizony méltán sajnáltam s sajnálom most is: kiről mit irjon az utolsó leveleben kegyelmed, ím értem: de mostani levelében kegyelmednek annál nagyobbat látok; és királyi titulussal kezdette magát illetni, azt irván, hogy datum in libera regiaque civitate nostra Cassoviensi. Melly úgy vagyon, hogy regia civitas, s úgy vagyon az is, hogy kegyelmed tüzzel, vassal, fegyverrel való fenyegetésével ím maga alá hajtotta őket: de ugyan nem birja azért azt úgy kegyelmed, mint Magyarországnak avagy az helynek fejedelme. Ujobban megpözsdül azért

ez aránt is a vér az emberekben, s neheziteni fogja a dolgot.

Én mindazáltal uramhoz, hazámhoz és nemzetemhez való kötelességemből, a mit ez felháborodott állapatnak leszállítására és lecsendesitésére valót feltalálok, jó igazsággal megcselekeszem; csak szünjék meg kegyelmed is a tüzbe való olajöntéstől; mert egyébaránt kövekké kellene lennünk, ha ezt nem érzenők, a kegyelmed sok rendbéli hostilitásit, mellyet e szegény hazára és nemzetre s mindnyájunkra hozott. S ám nékem is minden jószágomat, s még gyermekim jószágát is elfoglalá kegyelmed, s váraimnak falait is álgyúkkal való megrontással fenyegeti kegyelmed: s még is azt kivánja kegyelmed tőlem, hogy ebben a kegyelmed igyekezetiben én is cooperáljak kegyelmeddel; azt kivánván tőlem kegyelmed, hogy ne azt a mit károssan látok és tapasztalok higyjem, hanem a mit kegyelmed mond. Kérem azért kegyelmedet, ne sanyargasson szintén ennyire, mind tisztemben böcsületemben már ennyire diffamálván, s oda alá való jószágomat is elfoglalván, a szabadságkeresés mellett, ne infestálja hazámat is. Mert azt szokták mondani, hogy a hangyának is vagyon haragja. S tudományt tészek mind isten s mind kegyelmed előtt, hogy ha azt cselekeszi Regécvel, a mint fenyegetődzik, minden extremumot meg kell nékem is cselekednem, s meg is cselekeszem, ez nagy és rút contemtusért. Egyébaránt, a közjónak szolgálván, kivánok vala szolgálnom kegyelmednek is. Tartsa meg isten kegyelmedet. Datum Sentaviae, 30. Mensis martii, Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto.

KILENCEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Csudálva olvastam a kegyelmed ő fölségének postaszolgájától küldött levelét, mellyben mind magát, s mind hiveit láttatik vádolni kegyelmed ő fölségének. S először in communi szólván offensáiról kegyelmed, végre specificatiókra megyen, s hozza elő Prépostvári uramat, Székely Mojzsest, Betlen István uramat, hogy ezeket mind az ő fölsége ditiójából ingerlették volna kegyelmed ellen. Melly csak kákán való csomókeresés volt akkor is, s most is csak az: mert hiszem élnek ő kegyelmek, s mondják meg lelkekre, istenekre, ha csak legkissebb izgatások is volt-e innét. És ha, a mint irja kegyelmed, levelei vannak erről, miért nem producálta panaszi mellett? Avagy hozza napfényre most is kegyelmed, s szégyenüljön meg a hamis ügy. De csak vádlani és semmit sem bizonyítani, nem fejedelmek közibe való dolog. És bár én haljak meg, ha csak legkissebb ok is ezeknek indúlatjára innét adatott, amint, hogy leveleit is kegyelmednek vagy dolgait vádlásképpen innét a töröknek küldötték volna, csak merő suspicio volt, s azzal innét senki nem is kivánt kedveskedni, amint-hogy semmi nem is volt abban is.

Irja kegyelmed azt is, hogy az ő fölsége tanácsában régen törvényt töttek volna kegyelmedre és gyermekire: s érdemesnek itélvén kegyelmedet feje jószága vesztésére, más alkalmatos üdőre halasztatott annak executiója. De ollyan igaz ez is, mint a többi. Melly mivel ő fölségének is sérteget méltóságát, a delatornak kívánhatjuk autorát, kit kérem nevezzen meg is kegyelmed, mert egyébaránt magától talált dolognak fogják tartani kegyelmed fejedelmi állapotjának megjegyzésével ezt is, noha kegyelmed is, úgy látom, nem tartja nagy és méltó okainak ezeket mostani indúlatjának. Hanem tészi ezeket az okokat fel kegyelmed, kiről nékem is ír:

Először: hogy az clerussal együtt exstirpálni kivánta volna az országból a kegyelmetek religióját ő fölsége. Másodszor: hogy a religióról való articulusokat és a tizenhét conditiót is mindenestől tollálni kivánta volna ő fölsége. Harmadszor: hogy országunkat is, örökös országává kivánta volna tenni ő fölsége. Mellyek ha így volnának, méltán megindúlhatott volna kegyelmed rajta, s érezhetnők mi is, nékem is kellene ebben többet tudnom másnál. De istent hívom bizonyságúl, semmi sincs ebben is; és, sem egyikben, sem másikban, sem harmadikban, soha sem tanácsban sem tanács kivül nem hallottam, hogy ezekről, csak discursusok is löttenek volna. Hanem egy

kezdett volt a clerus közzül úgy okoskodni, hogy jobb volna a mi nemzetünknek, ha haereditariumjává tenné magát ő fölségének országunk. De hamar elnyeletők avval is; és feddést vött, nem csak éntőlem, de a clerusnak is nagy részétől.

Semmit azért ezekben ne higyjen kegyelmed, mert a religio dolgában is, ha mí egymást fegyverrel akarnók persequálni, ki ne lássa, hogy ottan mind a két fél, religióstól és regióstól a pogányok kezébe esnénk, utolsó ruinánkval és veszedelmünkkel. A conditióknak mivolta pedig mindnyájunkat egyaránt illet: szeretjük mi is a szabadságot, s azért készek is volnánk megszólalni. De csak költött és gyülölséget nemző beszédek ezek is.

Irja azt is ő fölségének kegyelmed, hogy per placida remedia semmi reménység nem lehet abban, hogy a religio dolga köztünk igazitásban vételhetnék; példákat is valami decretom kiadásában hozván ez aránt kegyelmed elő. Úgy is vagyon, hogy soha az ebben való kérdések, mind világ végéig sem igazodnak el, sem placidis remediis sem fegyverrel: mellyet hiszem megpróbált a mi nemzetünk is, s mind törököt tatárt németet behozott a végre országunkba; de mit vivének végbe? arra már emlékezik kegyelmed is. Religiót azért a mint mi nem adhatunk kegyelmeteknek, úgy nem adhat kegyelmetek is nekünk. Isten ajándékja is a hit, s ám vallja kegyelmetek a mit akar, s hagyjon békét nékünk is in avita nostra fide, meg is egyeztünk annak módján is már; és ne kivánjon többet annál kegyelmetek, s nem lészen szükséges a kardfogás. S azonkivül való kérdéseket, mellyekről más levelemben béven irtam kegyelmednek, künnyen elvégezhetünk.

Az egyéb apró panaszok ellen tiz annyi panaszunk vagyon nékünk catholicusoknak; de propter bonum pacis elszenvedjük. Egész lajstrom vagyon csak énnálam is róla mint bántak halottainkkal; s a patronusok testének is, hogy sírokba akarták vinni, mint resistáltanak fegyverrel ellenek. De, a mint mondám, illy rút és veszedelmes fegyverfogásra egyfelől sem elég okok effélék, s más törvényes és rendes igazítások is lehetnek ezekben, mellyekhez méltábban nyúlhat kegyelmed is mint a fegyverhez.

Ezeken kivül való punctjairól, mellyeket insinuál kegyelmed ő fölségének, irtam más levelemben kegyelmednek rólok, s nem akarom reiterálnom. Elég az, hogy semmi azokban nincsen úgy, a mint kegyelmed informáltatott, vagy apprehendálta a dolgokat. És méltatlannak látszik ez a kegyelmed fegyverfogása mind azoknak, valakik tudói ennek a kérdésnek, s ki is fog már menni és nyilatkozni a dolog, s bizony ezekkel is nem enyhíti a sebet kegyelmed.

Még is más módot vegyen azért fel kegyelmed, s kérem kegyelmedet, ne bizzék se a törökhöz, se a svékusokhoz. Huszonnyolcadik napján praesentis mensis volt a dániai király követének audientiája ő fölségénél, egynehány megegyező fejedelmek és vārasok consensusából derekas végezéseket kivánnak tenni cum exterminatione svecorum. Melly meg is lészen, s mennek is már affelé a hadak. A melly kevés népek pedig nékik Sléziába, Glogovia felé nem régen érkezett, melly mind s két három ezer ember, ellene mentenek annak is: nem építhet azon is kegyelmed.

Mind ezeket, isten látja, jó szivből irom kegyelmednek, s jó igazsággal is. Ne praecipitálja azért tovább is dolgait, s ha nem magaért, ottan szép maradékiért és nemzeteért. S nyisson útat a dologra kegyelmed, hogy szolgálhassunk mi is; ez szegény hazánk ne romoljon illy rútúl el. Kegyelmednek is kell erre a pacifica remediumokra okot adni, kegyelmed kezdvén a fegyvert is ellenünk kivonni; és meggondolván méltóságos állapatját is ő fölségének. Nem kétlem, irni fog ő fölsége is kegyelmednek: de talám nem illy explicatióval mint én, kinyitván megmaradásunkért mindenestől szivemet. Tartsa meg isten kegyelmedet jó egészségben. Semtén, ultima Martii, Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto.

TIZEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed jámbor szolgája Trauzner János uram vissza menvén kegyelmedhez, ez egynehány szóval, tartozásomnak vélém, hogy irjak még is kegyelmednek. Válasza minemü lött kegyelmednek ő fölségétől, meg fogja érteni; mellyet ne másnak, hanem a sok rendbéli offensáknak tulajdonítson, kérem kegyelmedet.

Én már sokat nem szólhatok, mert kimondtam a mit mondanom kellett: hanem a cselekedethez kell nyúlnunk, mellyekben semmit hinni nem akart eddig kegyelmed.

További mit cselekeszik kegyelmed, az a kegyelmed akaratjában áll; de sok ez a terh, a mellyet kegyelmed magára és erre a szegény nemzetre vona, mellyben veszély a reménység is.

Én, mindazáltal tudván kötelességemet ez szegény hazához és nemzetemhez, megtartására mindent megcselekeszem a mit megcselekedhetem; kérem, mivelje azont kegyelmed is.

Confidenter szólottam ez levelem megadó kegyelmed hivével is, kérvén hogy azokat közölje kegyelmeddel, mellyeket, kegyelmedet is kérem, vegyen bé, s meg se vessen. Isten kegyelmedet tartsa meg. Raptim, Sentaviae, die 7. Aprilis 1644.

TIZENEGYEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Osgyánból 14. Mensis apr. irt kegyelmed levelével tegnap estve érkezett meg postaszolgám. Én az én leveleimben, az mellyeket kegyelmednek irtam, nem pántolódást sem idővesztegető ratiocinálkodásokat forgattam, hanem igaz értelemmel a dolognak valóságát és a kegyelmedtől letött okoknak (a mellyekre nézve illy rút veszedelmes és gyalázatos állapotra hozá kegyelmed szegény hazánkat s nemzetünket) hitetlenségét mutattam meg, és hogy a mit mond és ir kegyelmed, s másokra fog, azt hozta volna világosságra. Holott nem elég csak mondani, vagy diffamálni valakit, hanem azt meg is kellene mutatni, s ez az a mit én kegyelmednek tött irásimban kerestem, de mind eddig is nem obtineálhattam; hanem nem tudom micsoda időre most is halasztja kegyelmed azoknak kimutatását, jelentvén mindazáltal, hogy ide felénk jő, s közelebb jő hozzám is, és okait cselekedetinek jobban declarálja. Mellyet, ennyibe menvén már a dolog, örömest értettem. S nem is akarjuk messzefárasztani kegyelmedet, hanem im mi is megindultunk isten hirével s kegyelmed eleibe megyünk, noha bizony pogányokra mennék örömesben, mint magam nemzetére; de így akarja, úgy látom, kegyelmed, az ő fölsége császár urunk resolutióját vévén is.

Protestálunk azért még is mind isten s mind e világ előtt, hogy minden vérontásnak, romlásnak, pusztulásnak, valami szegény hazánkra s nemzetünkre következik, egyedül kegyelmed leszen az oka. Söt már is a minémű hatalmas inségbe, bódulásba, romlásba és pusztulásba s tűzbe hozá kegyelmed ezt a szegény hazát, nemzetet és együgyű ártatlan községet, nem tudom mint ad isten előtt is számot róla, a ki után félő, hogy utolsó veszedelme is ne következzék ezen szegény hazának és nemzetnek. Addig is kardoskodik kegyelmed a szabadságért és evangeliumi hitért, a mint mondja, hogy im ezennel rabbá tészi nemzetét, s az evangeliom helyett alkoránt hoz bé, minthogy az alkoranisták oltalma és fegyvere alatt is, mondja kegyelmed, hogy hadakozik. S még is jónak s szépnek akarja mondatni kegyelmed velünk cselekedetit, s most is nem Egret, hanem Fileket sarkalja kegyelmed, a mellyben keresztyének és magyarok vannak; tatárnál is rútabb pusztúlásokat és égetéseket tévén a kegyelmed hadai körülötte.

Utólját a kegyelmed levelének nem értem, a hol Tar Gáspár által tött irásáról emlékezik, hanemha jobban declarálja kegyelmed. S csak légyen istenes és jó rendes dolog az, idegennek minket sem fog találni kegyelmed, csak valamint késő ne légyen: ha az előtt fegyver kezdi azt elválasztani. Isten kegyelmeddel. Nitriae, die 20. Aprilis, Anno Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto.

MEMORIALE PRO ABLEGATO PRINCIPIS TRANSYLVANIAE EGREGIO STEPHANO SZENTPÁLI.

Csudálom az ő kegyelme processusit, s nem is tudjuk ki nevével beszél ő kegyelme, és szorgalmazza az evangelicus statusnak, s 17 conditióknak satisfactióját; kit mi soha kérdésben nem vettünk, s nem is veszünk; hanem a mik abban az 17 conditiókban vannak, jó értelemmel, kivánjuk megtartását; kit az ő idejében s módja szerént készek vagyunk meg is mutatni. Az mi az szegény hazának pusztulását illeti, hogy ő kegyelme nem kivánta volna s oka sem volna, azt mi másképpen értjük, s tudjuk; mert ha így volna, a mint mondja ő kegyelme, se maga illy nagy szabadságot adván alattavalóinak meg nem indult volna békességes országából, a hun senki nem bántotta, sem az törököt nem szorgalmazta volna holnapokkal az előtt ellenünk. A svékusokkal is nem confoederált volna oppressiónkra, hogy azok is népet küldjenek be országunkban, s annak romlására és pusztítására. A hol írja ő kegyelme, hogy a mit nekem irt, heában valót nem írt, s annak kinyilatkoztatását is magára nézve nem halasztaná, de ez állapotban is, énreám nézve, nem akarna több nehézséget és itéletet szerezni a nagy emberektől; kérem ő kegyelmét, ne véljen olly együgyűnek, mert soha senkinek én anynyit nem mondtam, s annyeval inkább ő kegyelmének nem irtam, sem izentem, a kinél többet ugyan irva bé nem adtam volna ő felségének a mi hazánkot és nemzetünket néző dolgokban; kit nem nehezteléssel, hanem kegyelmessen vött ő felsége tőlem. Ugyan kérem azért ő kegyelmét, hogy semmit ezaránt is el ne mulasson a dologban.

Menetelemről s jövetelemről hogy irtam, az ő kegyelme fenyegető levele adott okot hogy közelebb jün hozzám, s im eleget is tettem beszédemnek, s azont mívelem azután is; s nem is idegen hadakkal, hanem az én kegyelmes uram hadaival megyek, s nem is hazánk avagy nemzetünk romlására, hanem ugyan ő felsége méltóságának s az szegény hazának megtartására és oltalmára; melly hadaknak híre sem volt még akkor, a mikor ő kegyelme a törökhöz folyamodott, és azoknak segedelmét szorgalmazta az mi veszedelmünkkel; nem lehet azért helye itt is az aránt való mentségnek.

Írja azt is ő kegyelme, hogy ha az 17 conditiónak megtartásáról és szabadságunknak helyére állatása felől nagyobb reménységet adtam volna, mértékletesben élhetett volna cselekedetivel; kit bizony méltán is kellett volna cselekedni, sem az télnek keménysége, sem az üdőknek számtalan hadhoz való alkalmatlansága, sem az havaknak leesete és vizeknek áradása, sem az szegénység közt való számtalan szükség és azoknak szörnyű pusztulások és romlások, sem az ő felsége kegyelmes atyai intési és tractáknak oblatiói, sem penig azon sok rendbeli instantiáim meg nem tudák tartogatni ő kegyelmét, hanem mintegy szeme-béhunyva úgy jöve egynehányfelől reánk, tüzzel, vassal, törökkel: s mégis szebbnek látszik ő kegyelme maga cselekedete a másénál.

Irja azt is ő kegyelme, hogy hol és melylyik vár vagy város a kit lövéssel infestált? Efféle dologban azért egy példa is elég; s nemde Kassa várossa alá is nem vonatott-é álgyúkat? nem fenyegette-e tüzzel, vassal, fegyverrel őket, utolsó ruinájokig? s az a félelem is nem a jó akarat, vezette ő kegyelme alá őket, s azont mivelte volna másokkal is, ha papirosra és ezen ijesztgetésekre meg nem adták volna magokat. A fileki dolgot a mi illeti, csuda ok-adás, hogy izent ő kegyelme Weseléni uramnak, hogy reversalist adjon magáról, hogy az ő felsége és országunk ellenségét nem háborgatja: hogy azt nem cselekedte, s urának adott hitit meg nem akarta szegni: valljon ok-e ez arra, hogy meg kellett a várost égetni érette? Hiszem virtus etiam in hoste laudanda, fenyegetvén ő kegyelme, hogy ha mi efféle ez után is esnék, nem ő kegyelme hanem Weseléni uram lenne az oka; de oltalom éri és találja azonbá Weseléni uramot is.

Az én protestatiómot a mi nézi, avagy szivemnek lágyitását nemzetemhez és annak szeretetihez: az protestatio magam mentségét

nézi; affectióm penig és szeretetem, a mennyi énnékem ahhoz vagyon, adná isten ő kegyelmében látnám azt! nem volnánk bizony ebben a veszedelmes állapatban, sem valami extremumhoz nem kellene nyúlnunk; nem is tudok enmagam senkit mást magamon kivül, a ki ehez az egész nemzethez és hazához hittel volna köteles; s az mint üdvösségemet, úgy kivánom nekik is megtartásokat, de az ő kegyelme fegyvere megnyomván őket, magának vendicálta ő kegyelme mind az ő felsége méltóságos hivatalját, s az szerént az én tisztemet is, minden kötelesség nélkül.

Az hadak insolentiái: nem tudom mellyik haladja meg a másikot: de tiz annyi tüzet mutathatunk arról a részről, mint itt történt: úgy látom az egyéb kegyetlenségben is nem cedálnak az magunk nemzete ellen az idegeneknek.

Tar Gáspár által tett irásáról igen jól emlékezem ő kegyelmének, s arról is mi válaszát adtunk reá; s most sem mondhatunk mást, hanem hogy mi az ő utján és módján kivánói és őrzői is kivánunk lenni az mi törvényünknek, constitutióinknak, és szabadságunknak; s azont vettem és veszem az ő felsége kegyelmes declaratiójából is, hogy hiveit azokban nem kivánja felháborítani.

Ezekre az declaratiókra az ő kegyelme levele adott okot. Eljár az üdő: kérem mégis ő kegyelmét az fejedelmet, mind feleivel együtt, alkalmaztassa az ő felsége kegyelmes declaratiójához magát, s úgy fogunk derekas utat nyitnia az jó egyességre.

P. S. Nagyon emlegeti inkább minden levelében az fejedelem ő kegyelme Magyarország régi szabadságának helyére állatását: jó cégér is; de nem volt még szüksége arra Magyarországnak; s más effectusát is látom az szabadság-keresésnek az ő kegyelme Trincsin vármegyének irt leveléből; mellynek a mássát hozzám hozván, im oda küldöttem, hogy reflexiót tegyen maga a fejdelem reá: szabadság-e az, a hol egy ollyan rosz, bolond, alávaló ember, mint Balassy Simon, egy becsülletes vármegye eleiben, és azt per fortia fejek jószágok vesztése alatt parancsolván, ha tőle nem hallgatnak, és szavát nem fogadják. Úgy tetszik, csak úgy kellene maga jobbágyi köziben is ispánt vetni: de azokat sem regálhatná fejek vesztése alatt, ha nem akarnák bevenni. Meglátom, ki fogadja szavát Simon biró uramnak. Én is Trincsin vármegyén nemes ember vagyok; de az én lovamot bizony nem hajtja, ha ember lehetek, Simon.

TIZENKETTŐDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps, Domine Amice observandissime! Szentpáli István uram által küldött levelét kegyelmednek tegnapi napon vettem el. Szót váltanom, vagy szaporítanom nem akarok, mert nem is ehhez az üdőhöz és állapathoz való már, a kiben vagyunk; s látom azt is, hogy kevés helye vagyon kegyelmed előtt az igaz okoskodásnak és rationak. Irja kegyelmed, hogy az ő felsége resolutioját alázatossan vette; valamit hivataljának sérelme s akadékja nélkül cselekedhetik, ahhoz nem volt eddig is idegen, mivelje azért azt kegyelmed, mit ő felsége kegyelmessen declarált kegyelmednek; s magára nézve elég securitása lészen kegyelmednek, s méltán alázatossan is veheti ő felségétől. A hol az evangelicus statust s 17 conditiókot három izben is reiterálja kegyelmed levelében, mind a melly levelet irt kegyelmednek ő felsége, s mind az nemes vármegyéknek elegedendőképpen és nagy kegyelmessen declarálta, hogy mind azokot, a mellyeket ő felsége conditiókban acceptált kegyelmessen, megtartja, s ellenek soha nem is igyekezett cselekedni; sőt az kiadott Manifestumban ugyan assecural is ő felsége minden rendeket az országban azoknak megtartásáról; kin meg is nyughatunk. Igy azért rövid szóval kegyelmed resolválja mindjárt, ha akarja-e feleivel együtt az ő felsége kegyelmessen tett resolutiójához alkalmaztatni magát, avagy nem? mert nincs a cunctatiónak tovább való helye. Tettünk ad partem is az kegyelmed leveleire valami declaratiókot ugyan Szentpáli uram által, nem árt érteni azt is kegyelmednek. Isten tartsa meg ke-

gyelmedet. In Castris Caesareis ad Levam positis, 1. Martii, Anno Domini 1644.

TIZENHARMADIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed jámbor szolgája Jármi Ferenc uram megadta az kegyelmed levelét, és szóval izenetét is megmondotta. Az mi azért az assecuratiót illeti, a mellyet én adtam, bona fide adtam; de ha mi difficultas az kegyelmed itilete szerént benne vagyon, csak értsem egészen, kivánok az kegyelmed emberiért való securitást tennem. Azt penig örömest értem, hogy Trauzner János uram által való intimatiómnak is eleget kiván kegyelmed tenni; és hogy semmi istenes és közönséges jóra néző mediomokot megvetni nem akar: mellynek úgy is kellene lenni, ha el nem akarunk veszni. Azt kivánom azért én, hogy kegyelmed jó tanulsággal az magyarországi atyafiak közzül kettőt, s kettőt viszont az erdéliek közzül, valami értelmes főembereket, bocsátana sietve előmbe, valahol elől találnak, kik között akarnám, ha Lónyai Zsigmond uram is ott lenne: ő kegyelmek által talám kezdetet tehetnék az jó egyességben, s meg is oltathatik ez a nagy fellobbant tűz hazánkban. Gyakor és hű irásimmal s izenetimmel már én nem kevés intimátiókot is tettem kegyelmednek, az mint most is az én jámbor főember szolgáim által, s elhittem, hogy kegyelmednek is tekinteti lészen mind maga és maradéki conservatiójára, mind az ő felsége méltóságára és reputatiójára, és ez az mi szegény megromlott hazánk s nemzetünk megmaradására is. Olly tanulsággal fogja emberét hozzám bocsátani az, ki hosszu üdőt és hallogatást távoztani fog, mivel csak az két három napi itt való mulatásomban is sokan megütköztek. Tartsa meg isten kegyelmedet. 12 Maii, Filekről, Anno 1644.

TIZENNEGYEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps, Domine Amice observandissime! Az kegyelmed 14. huius, úgymint tegnap Vámosról irt levelét ma négy óra tájban adák meg dél után. Az áll az kegyelmed jó akaratjában, ha küldi is s nem is böcsületes emberit hozzám; és az is ha halasztja is: de az minemő üdőben szegény hazánk állapatja vagyon, nem hasznos az hallogatás neki, sőt káros és veszedelmes,

Az lengyel király ő felsége követi, mivel mennek kegyelmedhez, tudom: nem mostani követség. Azt se vélje kegyelmed, hogy ő felsége is a lengyel király több jót kivánna az kegyelmed indulatjának, hogysemmint ő felségének császár urunknak; mindazonáltal legyen az kegyelmed jó akaratja ebben is.

Az assecuratiót avagy securitást az kegyelmed hozzám küldendő emberiért megadtam, melly mellett ő kegyelmek bátorságossan járhatnak, mert mi mindeneket bona fide cselekszünk, s csak értsük mikor s hová kellessék ő kegyelmeknek eleiben küldenünk, mind német, s mind magyar kíséretöt küldünk: hogy cum securitate jöhessenek hozzánk; és úgy kivánván kegyelmed, s értvén neveket hozzánk küldendő emberinek, úti levelet is adunk. Tartsa meg isten kegyelmedet. Ex Castris Caesareis ad Vsapanith positis, 15 Maii, Anno 1644.

TIZENÖTÖDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Lónyai Zsigmond és Kemény János uramék megmondták az kegyelmed izenetit, kikkel nagy confidenter és nagy sincere is beszélettem; elhittem referálni fogják ő kegyelmek. Kegyelmedet kérem, megbocsásson, de mi szolgák lévén a dologban, parancsolat hordoz bennünket; s méltatlant semmit nem kivánunk; a mellett mind magának s feleinek securitást offerálunk, toább nem mehetünk, s az ő felsége méltósága sem engedi. Isten kegyelmeddel. In Szendrő die 20 Maii, Anno Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto.

TIZENHATODIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed Vajdacska mellett levő táborából irt levelét ez elmult éjjel tizenegy óra tájban vettem, mely-

lyet csudálkozva olvastam, hogy im rakva tüzzel szegény hazánk, s ezennel több is jün reá; s kegyelmed még is üdőket kiván, s mintegy gyülést akar tartani, s maga causáját ország causájának akarja mondatni vélek is, akarván sanyargatni tovább is őket. Nincs azért énnekem arra hatalmom, hogy javallásomat adhassam afféle kegyelmed kivánságinak; nincs is semmi nemű több közi kegyelmednek, mint akármelly egy privatus embernek, az ország dolgaihoz, sem magistratusa annak, sem semmi kötelessége hozzájok, hanem tüzzel, vassal, fegyverrel, jószágoknak elvételével, és életektül megfosztásával való fenyegetésekkel hajtotta azokat is kegyelmed maga alá, a kiket alája hajtott, nagy bátran és ellenségképpen égetvén pusztítván és sanyargatván ezt a szegény hazát; nem őérettek az regnicolákért, avagy azoknak szabadságokért és religiójokért, hanem maga dicsősége kereséseért, a kit maga cselekedeti is nyilván megmutatják, s declarálta ő felsége is ugyanazokat elegedendőképpen a kiadott Manifestumban, s én is kiterjesztettem kegyelmednek. De szentirás beszéde hogy: Peccator cum in profundum venerit, contemnit, melly bátorságra honnét vett okot kegyelmed, jól tudjuk azt is, mert bízott erőszak alatt felhajtott népének nem erejekhöz, hanem számokhoz, életek és jószágok vesztése alatt vévén őket fel; bízott a törökhöz, bízott a svékushoz, s bízott ahoz is, hogy romai császárnak ő felségének, az mi kegyelmes urunknak, ne lehessen kegyelmed ellen hivei és országa oltalmára való fegyvere; s biztatta azzal is magát, hogy lengyel hadai is nem fognak lehetni ő felségének; kikben mindenekben im tapasztalhatóképpen megcsalatkozott kegyelmed, és a szegény nyomorult országot és nemzetet akarja békeverni maga alkalmatlan cselekedetiben utólsó veszedelemmel. Célom azért ő felsége után nékem is a volt, hogy megmutatnám kegyelmednek az ő felsége az mi kegyelmes urunk koronás királyunk oltalomfegyverét. De nem vára meg kegyelmed, s azt gondolom vala, hogy ezeket már értvén, kegyelmed talám megeszméli magát, és az ő felsége kegyelmedhez ez fegyver alatt is nyujtott kegyelmességéhez alkalmaztatja magát: de látom, hogy most is nem juthat maga ismeretire kegyelmed. Tudni kell azért kegyelmednek; hogy mátul fogvást nyolcad nap alatt valaki úri és főrenden lévő Magyarországnak lakosi, kik ő felségének homagiummal, és sokan corporale juramentommal is kötelesek, vagy hozzánk nem jönnek s nem praesentálják magokat, vagy kegyelmedtül házokhoz nem oszolnak, pro perduellibus et rebellibus declaráljuk őket, és azután jószágoknak eladásához kezdünk, kire authoritasunk vagyon, s mint ő felsége, a korona és ország ellenségét tartjuk őket: oda se menjenek az kegyelmedtül hirdetett gyülésre, mert él az isten, hogy porrá tétetem házokat, és fegyver alá vetem magokat is: holott nincs már helye annak a mentségnek, a ki eddig volt, hogy az ő felsége oltalmának fegyvere ben nem volna az országban, és kételenségből kellett adhaereálni kegyelmedhöz. Az szabadságnak és religiónak oltalmát is senki kegyelmedre nem bizta, s úgy hiszszük eszébe sem jutott az akkor kegyelmednek, a mikor a svékusokkal, és nem tudom mind kikkel confoederált, melly megtetszik az kegyelmetek közt való conclusiókból is, és azon kegyelmed confoederátusinak cselekedetiből is, a kikkel habet coniunctam causam: mert hiszem im látjuk, hogy az dániai király is evangelicusnak hivatja magát, mindazonáltal az kegyelmedhöz való szövetségekhez bizakodván az svékusok, s vélvén, hogy az által distrahálni foghatják az ő felsége erejét, reája mentek hasonló tüzzel, vassal, fegyverrel ellenségképpen, mint kegyelmed mireánk; még is religiónak oltalmát mondja kegyelmed hogy keresi.

Az mi édes hazánk szabadsága dolgát is a mi illeti, ahoz énnekem vagyon több közöm mint kegyelmednek, mert arra meg is esküttem, publica persona vagyok benne, kegyelmed penig privatus. Isten az ő szent nevejért oltalmazza is ezt a mi szegény hazánkat attul a szabadságtül és törvénytül, az minemüt az kegyelmed directiója alatt Erdélyben látunk, és az minemőt csak illy hirtelen is itt az or-

ságban immár is elkezdett volt kegyelmed; kiről egynehány leveleit láttam kegyelmednek. S ám Trincsin vármegyének is mit irt volt kegyelmed, mását oda küldtem volt vissza kegyelmednek, a mennyi sok úri és fő rendeknek, a kik ott laknak, egy elveszett bolond csekély embert vetvén nyakokban, hogy attúl hallgassanak; valaki az ő parancsolatjának nem enged, feje jószága vesztésével fenyegetvén kegyelmed. Ez-e a szabadság, mellyet a mi édes eleink vérek kiontásával kerestenek? nem szabadság, hanem rabság. Ebből az igából akarom kivenni szegény nemzetemet, és azt vindicálnom is.

Hagyjon békét azért kegyelmed minekünk, vegye határában magát,s tractálja maga dolgait, ha mit akar, mert ezennel mind háta megett s mind mellesleg,tüzet, kárt, tovább való kemény fegyvert is fog látni.Az országbelieknek penig, a kiket kegyelmed erővel, s az mint feljül iránk, tüzzel vassal való fenyegetőzésekkel maga alá hajtott, elég securitások az ő felsége manifestuma, a kit az egész világra publicált, s ha ki ahoz akarja magát alkalmaztatni, nem lehet s nem is fog lenni semminemű bántása; kiről én is elegedendő securitást adok. S ha ki penig különben cselekedénék közzülök, kit nem reméljük, valami esik rajtok, protestálok, semminek oka nem akarok lenni, de bizony veszedelem találja őket.

Az szerént intem az erdélyi státusokat is, ő felsége parancsolatjával is, hogy menjenek ő kegyelmek is honjokban, mert, él az isten! ha különben cselekeszik ő kegyelmek, vagyon abban is módom, hogy honjokban is elébb beküldhetek, hogysem talám magok is visszamehetnének, s itt is nem úgy mint eddig atyaiképpen cselekedtünk vélek ennyi ellenséges declaratiójok után is, hanem a ki kézben akad, megöletik.

Ezek mind így lévén, még is kérem kegyelmedet, s intem is, hagyjon békét, mind az üldözésnek, mind az két had miatt országunk tovább való pusztitásának; s ne is lactálja vagy bíztassa se magát, se azt az eszeveszett Magyarországot haszontalan és árnyékhoz kapdosó segétségekkel; mert szintén úgy tudjuk az török dolgát, mint kegyelmed, s talám jobban: az szerént, az svékusok állapatját is jobban tudjuk kegyelmednél; mert azoknak csak biztatásokat tudja kegyelmed, mi penig mind erejeket, mind egyéb mivoltokat igen és bizonyoson tudjuk s értjük. Egy szóval: szálljon magában kegyelmed,hagyjon békét minekünk, elégedjék meg a magáéval; mert ha nem elég még a had, ezennel többet fog látni kegyelmed, az ki talám ahoz is fog szólani, a ki magáé volna kegyelmedé.

Ezeket penig fenyegetéseknek ne vélje kegyelmed, vagy valami haszontalan szóknak, mert valamit irtam s izentem az előtt is, azok mind meglettenek, s bizony meglésznek ezek is; s ha mi elmaradt is az előbbeniekben, meglészen az is; s eddig is,ha mi is olly irgalmatlanok lettünk volna a kereszténységhöz,az melly készséggel mészárszékre hozta kegyelmed a maga nemzetit, több héjok lett volna eddig is: s az után, az mi leszen, legyen az is az kegyelmed isten előtt való számadásának öregbülésére. Isten tartsa meg kegyelmedet. Datum in Castris Caesareis ad Szerencs positis, die 25 Maii, Anno Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto.

TIZENHETEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed 28. Maii irt levelét is elvettem, kiben sokat ir, de semmit nem bizonyít. Ugy látom, haszontalan is ott orvosságot nyújtani, az hol az betegséget nem esmérik. Mindazonáltal mégis valahányszor kényszeríte az kegyelmed irása hogy irjak ujonan kegyelmednek.

Először is azért irja kegyelmed, hogy hiti s tisztessége ellen, vagy sokan vagy kevesen legyenek azok az kegyelmed adhaerensi, de nem hadhatja őket; csakhogy nem tudom,miben kivánja kegyelmed oltalmazni őket; mert ha redeálnak ad pristinam fidelitatem, a kivel koronás királyoknak tartoznak, elegedendő s illendő securitások vagyon, hogy se személyekben, se marhájokban, se penig törvényekben és szabadságokban meg nem bántódnak. A más dolog, ha az melly elhajlásra fegyverrel kén-

szeritette kegyelmed őket, abban contumaciter meg akarnának maradni, és annak akarna oltalmat adni, maga élete és javai szerencsél-tetésével is; kit tanácsos dolog-e követni kegyelmednek, azt kegyelmed lássa, amaz közmondás szerént: Qui amat periculum, solet perire in eo.

Irja kegyelmed, hogy nem tisztemhez illendő az tüzzel vassal való fenyegetődzés: kit jól ir kegyelmed, s úgy vagyon, s követném azt: a jók és hívek ellen alkalmatlan volna; de valamint tisztemet nézi az protectio az hivekhez, úgy tisztemet nézi s kötelességemet az is, hogy büntessem az gonoszokat, a kik minden igaz ok nélkül elhagyván koronás királyokot, s az ellen fegyvert fogván, más fejedelemhez ragaszkodtak, s viszha nem akarnak térni.

Az iga alól való felszabadulást a mi nézi: abban fáradok most, hogy az kegyelmed igájából szabadítsam fel őket, a kik az kegyelmed fegyverétől opprimáltattanak, és az török jármat kivánta nyakokban vetni, absolutus fejedelmekké is akart lenni; a török császárnak, mint kegyelmes urának, kemény fegyverével fenyegetvén őket az egész országban publicált leveleiben kegyelmed, ha mellé nem állanának, s kévánságának nem engednének kegyelmednek; az végházokat penig török kézben való eresztésével: a kiről mind leveleit producálhatjuk kegyelmednek.

Az manifestum dolgát penig a mi illeti, csudálkozom rajta, hogy azt kegyelmed nem akarja érteni. Nagyobbat semmit nem cselekedhetett ő felsége, mint annak kiadását, s nagyobb securitást is azoknak, a kik vagy félelmekben, vagy egyébképpen kegyelmedhöz hajlottak volt, nem adhatott; holott sokképpen meghalladta ez az holmi ad partem adott assecuratiojokat, mellyet ő felsége az egész keresztyén világra méltóztatott kiterjeszteni, ki ellen maga nagy méltóságának megjedzésével sérelmet nem adhat, s nem is akar adni. Benne ebben az amnistia, benne vagyon az törvényeknek és szabadságunknak s constitutióinknak securitássa, s egyébaránt is mi mindnyájon valahány emberért szabadságunkat nem kévánjuk elveszteni. Vagyon csak ez a conditio benne, hogy redeáljanak ad pristinam fidelitatem, és praesentálják énelőttem magokat vagy maga egyenessen vagy együtt is communitas nevével, kiről én is testimoniumot adok, s nem lehet semmi akadékjok ő kegyelmeknek. És azért nem szükséges kegyelmednek se magát életével együtt, se javait, s annyival inkább maradékit praecipitálni, és őket is ruinában s veszedelemben vinni, kiknek én is kész vagyok assistentiát adnyi, alkalmaztatván magokat.

Az előbbeni tractáknak modalitássa nem illenék a mostani állapothoz; az is ártott annak a szegény hazának és nemzetnek még; s az ránt megfogatott az én kezem is: mindazonáltal nem kévánok a kegyelmed panaszolkodása szerént úgy bánnom kegyelmeddel, a mint irja hogy tractálnék mint subditusommal, vagy igám alá vetettel, vagy meggyözetettel, mellynek itiletit másokra is hagyjuk, s nem is lát semmi ollyat az én kivánságimban kegyelmed; hanem mindenkor csak azon kértem kegyelmedet, s most is azon kérem, hogy ha már felháborította szegény hazánk s nemzetünk csendességét, ne sanyargassa toább őket, mert ezeket az idegen hadakat is, a kik elég mostohául bánnak a kegyelmetek példájábul is országunkkal, kegyelmed vonja nyakunkban. S ám értem az kegyelmed leveléből, hogy mind az törököt, s mind az svékusokat is kész volna hazánk és nemzetünk utolsó veszedelmére behozni, ha ők is úgy akarnák a dolgot, mint kegyelmed, és a mit tölök kéván, cselekedhetnék is. Im az szomszéd keresztyén fejedelem fegyverének országunkban való bejövetelét sem akarja hinnyi kegyelmed, de eddig is meglett volna, ha tartóztatások ugyan tőlünk nem lett volna; de nem látom, mivel lenne nagyobb indignitas az is az török hadaknak reánk való szorgalmazásánál. De ebben hagyom azt is; ám mutassa kimenetele meg az dolognak.

Panaszolkodik kegyelmed azon is, hogy csak meghallgatásra való időt sem akartunk adnyi sem kegyelmednek, sem adhaerensinek panaszok és injuriájok meghallgatására, és

hogy fegyver alatt akarunk imperálni az szegény hazának. Micsoda idő azért, én nem tudom, az is, az kit kegyelmed kíván? mert az regnicolák közzül valahányan, a kik kegyelmed mellett vannak, ország nevével, nem tudom miképen panaszolkodhatnak; ki minden igaz és jó rend ellen is lenne, akar minemű hosszú időt adnánk is nekik, noha elég idő volt volna hozzá, ha annyitól fogvást elkezdte kegyelmed a tractát, hozzá nyultak volna. Ha kinek penig in privato mi bántása vagyon, vagyon birája, vagyon magistratusa s vagyon koronás királya, s ha nem egyszer is, másszor ugyan igazításban vétetik, ha mihez igazsága lészen; s ez nem is fegyverrel való impositio, hanem jus naturale et civile, és igen rationabile, s azont kívánja a mi rendünk és hazánk törvénye is.

Maga dolgaiban is semmit én imponálni nem akartam kegyelmednek, hanem csak azt szorgalmaztam, hogy ne affligálja tovább kegyelmed ezt a szegény hazát és nemzetet, elégedjék meg az maga sorsával, s ha mi más praetensiói vannak maga dolgában, vagy megbántási, azokat jelentse meg; de még eddig is mi abban semmit sem érthettünk, a mint most is megvallom, hogy én nem tudom, mit kíván kegyelmed: remuneratiót a kegyelmed cselekedetiért nem adhatunk.

Az regnicoláknak in communi és in privato is elegedendő securitások vagyon, s az szerént az erdélyi statusoknak is megvagyon securitások: tovább mégis miért verdődik kegyelmed, nem értem.

Irja kegyelmed azt is, hogy ha nagyobb s bátorságosb securitást adnék, mint az előbbeni, kész volna ismét főember követit hozzám küldeni; noha Fekete László uramnak, a mint ő mondja, mást mondott kegyelmed, hogy nem volna semmi tractája velem. A mi azért az securitást illeti, nem volt az előbbeniben is semmi fogyatkozás, sőt igen stricte megtartatott, s talám sérelmével is az ő felsége armádájának: a kiről, ha informálni akarták kegyelmedet, Lónyai Zsigmond és Kemény János uramék informálhatták. Most is azért valakit akar kegyelmed, csak egy trombitást is cum securitate hozzánk küldeni, s csak értsem neveket, Patakig eljövén ő kegyelmek, kész vagyok megküldeni az salvus conductust ő kegyelmeknek, és elegedendő késértőt is eleikben. S meg is értvén az kegyelmed mediomit, mellyeket ez mostani hazánk tüzének megoltására kíván közölnyi velem, mellynek eddig is kellene lenni, mig jobban meg nem nehezednek az dolgok: mert nem hiszi kegyelmed, de él az isten, több német hadak is jönnek be; s bejönnek az lengyelek is, s utolsó veszedelem találhatja ezt az szegény hazát és nemzetet kegyelmed miatt. Most is keserves dolog nézni ez szegény hazának hatalmas romlását és pusztulását, mellyet bizony méltán mindnyájan egyedül csak kegyelmednek tulajdoníthatunk.

Akarám kegyelmednek megjelenteni azt is, hogy jövendőben is magok-menthetetlenek legyenek a kassaiak. Intő levelemet küldtem oda be jámbor szolgámtól egy trombitással, s uti levéllel is, s az kegyelmed goromba Rőt Orbánja contra jura gentium megtartóztatta őket, s ugyan árestomban vetette. Mi úgy nem gorombálkodunk, de ha szolgáimat el nem bocsátja, sok ember megbódul érette. S ő is, a kinek kegyelmednek irt levelét elfogták emberim, s tiszteletlenül ir ott is felőlem, s nagy temérdek három rendbeli hazugságot irt volna kegyelmednek. De ebben hagyom ezt is, akarám csak, hogy értse kegyelmed.

Ezen késértő szolgám által kérem kegyelmedet, küldje neveket, a kiket hozzám akar küldeni, s megküldöm tempestive az salvus conductust, mert az mint feljebb is irám, ezennel nehezebbedni fognak az dolgok. Isten tartsa meg kegyelmedet. In Tornyos Németi, 2. Junii, anno 1644.

TIZENNYOLCADIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Noha kívántam volna ha érthettem volna neveket a kegyelmed hozzám küldendő követinek, hogy inserálhattam volna az ő kegyelmek nevét az salvus conductusban; mindazonáltal ím in gene-

re irtam salvus conductust, ki mellett, ha kit hivei közzül kegyelmed ide akar küldeni, bátorságossan elküldheti, csak tartassék meg az ő felsége méltósága. Mint idvösségemet úgy kévánom az jó békességet.

Majtini Mihályt, úgy adta tudtomra Rőt Orbán uram, hogy azért tartóztatta meg, hogy kegyelmedtől várt, azt fogván reá, hogy Kassára menet valami nemes embert is akart volna esküttetni, vagy esküttetett: ki mindkettő csak egy mentség: mert ha mit az várasnak bevitt, elvötte tőle, megérte volna véle, hogy azt kegyelmedhez küldje, s magát ugyan elbocsáthatta volna, de az kegyelmed jó dispositiója rajta.

Az kegyelmed levélhozó szolgáját Fejér Gáspárt, noha minden hadi regula ellen lött volna, mind azon által kész voltam volna Kassára bebocsátani, de az levélhozás mellett ő, az jámbor, konkolyt hintett itt, és Kemény János uramtól ad partem való követséget hozott gróf Pukhaimb uramhoz, aval vádolván, és mintegy scissiót igyekezvén tenni köztünk: hogy én nem nézem sem az ő felsége szükséges javát és szolgálatját, sem hazánk békességét; hanem holmi passióktól viseltetvén, valami rendetlen méltóságot kévánnék a német fegyver alatt, nem considerálván az oda fel való állapatokot is. Kire nézve talám kezünket is reá tehettük volna erre az levélhozó jámborra; de az kegyelmed tekintetiért im visszabocsátottuk. S elhiheti Kemény János uram, hogy semmi nincsen abban úgy a mint ő kegyelme itéli. Bár efféle detractiókkal engemet ne fárasztana; kiről ezen kegyelmed szolgájától szóval bővebben izentem Kemény János uramnak. S különben is nincsen a dolog, mert nekem bizony senki méltósága nem kell, s sok az is, a kit isten nekem adott, énérettem: hanem mindennemű munkám s fáradságom nékem az ő felsége szolgálatját s méltóságának oltalmát, s a mi szegény hazánknak és eszeveszett nemzetünknek békességét nézi; csak, a kik tanácslották kegyelmednek a fegyverfogást, mint Kemény János uram is, ne akadályoskodjék benne, kit ha ma végezhetnénk el, ma véghez vinnénk. Isten tartsa meg kegyelmedet. Datum in Castris Caesareis ad civitatem Cassoviensem positis, die 10. Junii, Anno 1644.

TIZENKILENCEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed 14. praesentis Augusti Kassáról irt levelét itt semptei házamnál 22. eiusdem vettem el. Az kegyelmed intimatiója és kévánsága szerént örömest vissza bocsáttam volna mindjárt szolgáját kegyelmednek, de mivel közlenem kellett ő felségével az kegyelmed nekem irt levelét, s onnét is kellett várnom, nem irván magának ő felségének kegyelmed, nem expediálhattam addig, mig válaszom nem jött ő felségétől. Ki im megérkezvén, irhatom kegyelmednek, hogy noha sok rendbéli consideratiói voltanak ő felségének, mind maga méltóságának megbántássára nézve, s mind országának és hiveinek is nagy kárvallásokra tekintvén, méltóbban fegyvert nyujthatott volna, mint békességet: mindazonáltal szokott kegyelmességéből, mint nekünk kegyelmes urunk és koronás királyunk, annuált kegyelmessen, hogy az Sároson elkezdett tractatust (mellynek haladékjának mi eddig sem voltunk okai) újobban beállassuk és continuáljuk, parancsolván kegyelmessen énnekem, hogy erről tudósítsam kegyelmedet, az szerént az helyről és terminusról is. Tetszett azért ő felségének, hogy az hely lenne Nagy-Szombat, a hol most tiszta ég vagyon és bőség is: az nap penig lenne Exaltatio S. Crucis, azaz pro 14. Septembris. Elküldvén annak okaért az megnevezett helyre és napra commissariusit kegyelmed, jelen fognak az ő felsége commissariusi is lenni akkorra. Meghallgattatnak méltó könyörgésekben az regnicolák is. Hogy mind az kegyelmed commissariusi, s mind az vármegyéké bátorságosan eljöhessenek, kegyelmetek kévánsága szerént expediáltatta az salvus conductust is ő felsége. Isten tartsa meg kegyelmedet jó egészségben. Semptaviae, die 31. Augusti Anno 1644.

HUSZADIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed 8. praesentis Tokajból irt levelét útomban, hogy ő felségétől Semptére jönnék Dunán tul való jószágomból, és innen Nagy-Szombatban az commissióra igyekezném, 14. adta meg Fejér Gáspár, mellyet szükségesképen communicálnom kellett ő felségével: az volt oka ez kevés haladéknak, hogy mindjárt választ nem irtam kegyelmednek. Mivel azért továbbról kelletik az kegyelmed commissariusinak ide fáradni, contentus ő felsége kegyelmessen vele, ha, pro 25. praesentis, avagy azután is usque ad 30. érkeznek is ő kegyelmek, és kész leszen ő felsége előbbeni kegyelmes declaratiója szerént az békességnek commissióját continuáltatni arra rendelt commissariusi által, nem obstálván, hogy pro termino az ő felsége részéről való commissariusok jelen voltak, és most is jelen vadnak Nagyszombatban: s méltó, hogy kegyelmed is ne késleltesse az maga részéről, se az regnicolákéról, commissariusit mennél hamarébb azon megnevezett helyre küldeni.

Az mi az hadak állapatját illeti, ő felsége kéván az előbbeni kegyelmes resolutiójában megmaradni, S úgy tetszik, hogy ha mind az kegyelmed, s mind az instans regnicoláknak cum securitate való satisfactiójok meg fog lehetni, az én Lónyai uramnak tött opinióm szerént is, nem látom okát, miért nem kellessék kegyelmednek az ő felsége kegyelmes kévánságához alkalmaztatni magát? hanemha tovább is ezen veszedelmes fegyvernek országunkban való ben lételét kévánja kegyelmed szegény hazánknak és nemzetünknek utólsó romlására. Holott illyen nehéz hadat, a ki már a Tisza táján vagyon, visszahozni ő felségének, és az országból kivinni; az kegyelmed hadai penig hogy az országban ben maradjanak, és a kitől mit elvett, azok is kezénél maradjanak kegyelmednek: majd senki nincs, a ki alkalmatlannak ne itélje.

Még is kérem azért kegyelmedet: szánja meg e szegény hazát, és országunknak mind az két had miatt illyen kéméletlen pusztulását és nemzetünknek vérontását is, alkalmaztassa az ő felsége kegyelmes requisitiója szerént az dolgokat. Mert haladékja ennek, csak kevés is, megböcsülhetetlen kárt hozhat az mi szegény hazánknak és nemzetünknek. Meg fogja kegyelmed tapasztalni, hogy nehézittetni fognak az kegyelmed maga dolgai is; holott hiszem ezután is, akármi végezések legyenek is, ugyan csak assecuratiókon lesznek épitve: mellyet az megmondott mód szerént, sum eadem securitate, miért ne kellessék az nagyobb romlás előtt inkább acceptálni, mint az után, nem látom az okát. De azt is talám jobban kévánják mások érteni, s molestus én sem akarok kegyelmednek tovább lennyi ebben. Tartsa meg isten kegyelmedet jó egészségben. Semptaviae, 17. Septembris Anno 1644.

HUSZONEGYEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed 23. praesentis Tokajból irt levelét tegnap előtt késön estve, úgymint 27. vettem, mellyet nagy csudálkozással olvastam mind arra nézve hogy azt mutatja kegyelmed, mintha nem értené az ő felsége tractárúl való kegyelmes resolutióját, mind az újobban való conditiókra nézve, mellyeket kéván levelében kegyelmed.

Emlékezhetik annak okáért arra kegyelmed, hogy az első kévánsága csak az vala kegyelmednek, és az Kassán öszvegyült uraimnak is Fejérpataki Márton által, hogy valami újobban való commissiót engedjen és kegyelmessen instituáljon ő felsége, és continuáltassa az Sárosson elkezdett tractát. Mellyben noha nem kicsin consideratiói voltanak ő felségének, mindazonáltal, nem csak kegyelmesen annuált annak, hanem arra helyt és terminust is hagyott, commissariusit is mindjárt elválasztotta, és a terminusra be is állatta. Ezen kivül szánakodván illy veszedelmes pusztulásán hazánknak, mediomot is mutatott kegyelmessen arra is, a mint az a mi szegény pusztulásnak indult hazánk exonerálltat-

nék medio tempore mind az két részről való hadaktól is, mellyet én is Lónyai Zsigmond uramnak irt levelemben igen nyilván declaráltam.

Ezek után csak hamar meg más levelét és postaszolgáját bocsátá kegyelmed, abban is két dolgot difficultálván kegyelmed: egyikét az terminusnak rövid voltát, másikat az hadaknak fenlétét, olly conditiót tévén, hogy, ha ő felsége hadait kivinné az országból, kegyelmed is maga hadait által szállitaná a Tiszán. Az elsőre kegyelmessen annuált mindjárt ő felsége, és noha már Nagy-Szombatban alájött commissariusi jelen voltak ő felségének pro termino, mindazonáltal kész volt az kegyelmed kévánsága szerént halasztani azon tractának terminusát ő felsége, kit énáltalam meg is iratott kegyelmednek ő felsége. Az második kévánsága penig, mivel nem láttatott az ő felsége méltóságával egyezni, arra ő felsége nem accedálhatott, hogy nehéz hadait maga országából kivitesse; kegyelmed penig maga hadait az ő felsége országába tartsa és mind vármegyéket, várasokat ér várakot is keze és hatalma alatt tartsa: hanem úgy tetszvén kegyelmednek, a tractát fegyver alatt is offerálta ő felsége kegyelmednek.

Továbbá, minekutána ezek is meglöttenek volna, im megint újobb postája és levele érkezett kegyelmednek, újobban kigondolt difficultásokkal és conditiókkal, kiből méltán azt itélhetnénk, hogy kegyelmed csak az haladékot keresi, és az jó békességhez semminemü kedve ne legyen; tudván azt is, minemü igéretekkel szorgalmazta legyen kegyelmed az török és az svéciai segítséget is, ki bizonyára mindenestől utolsó ruináját nézi az is mindenik ennek a mi szegény hazánknak és nemzetünknek. Csudálkozom igen rajta, micsoda elmélkedéssel avagy lelkiesméréttel szorgalmazta édes hazájára ezeket kegyelmed? mert nemde csak az egynehány töröknek is, az ki kegyelmed mellett volt ez elmult időkben, ha nem érzi is kegyelmed, nem tudja micsoda gyümölcse volt? Az svékust penig, akarmint szorgalmazza is kegyelmed, én tudom, hogy nem jöhet, de ha jön is, valljon mi biztatást adhatna kegyelmed aval is vagy magának, vagy ennek az annélkül is eléggé megromlott hazának, és megkeseredett nemzetnek? Nemde a ki most ellene vagyon az ő felsége hada annak az svéciai hadnak, nem azont mivelné-e, az kit Wolstájn mivelt, mikor Mansfeld hadastól beszállott volna Magyarországban előtte? és igy mindenestől utolsó romlására lenne ez is a szegény hazának. Ezek-é a biztatások, a mellyekkel magát, feleit, és az ország népét biztatja kegyelmed? nem biztatását, hanem utolsó romlását nézi bizonyára inkább: s mégis dicsekedünk az magyarsággal s keresztyénségünkkel.

Az mi abbéli irását nézi kegyelmednek, hogy, ha az ő felsége kegyelmes tetszésének, mellyet az szegény romlott hazánk könnyebbségéért intimált volt ő felsége kegyelmednek és én is ő felsége után Lónyai uramnak, engedne: hogy az annyit tenne, mint ha minden securitas nélkül fegyverét kiadná kezéből, és hogy az tracta végének is kellene csak azt megmutatni, a mellyet most kévánunk kegyelmedtől: csudálom ezaránt való elmélkedését is kegyelmednek. Mert egy az, hogy ő felsége azt conditioúl nem adta kegyelmednek, mintha a nekül nem akarna tractálni kegyelmeddel, más az, szabadságában is hagyta, ha az ő felségétől tött mediumhoz akar-e kegyelmed nyúlni, avagy az tracta alatt is continuálni akarja-e az hadakozást kegyelmed? Harmadik az, hogy securitas nekül sem volt az ő felsége mediuminak propositiója, a mint kegyelmed véli: mert ipso facto, hogyha a tracta előtt nem magáét, hanem másét megerőssítené, s megszánván maga nemzetét, hadait kivinné az országból és leszállitaná, az szerént viszont ő felsége is maga hadait revocálná azokra nézve és mindenestől kiküldené az országból; úgy tetszik ez magában is elég securitas volna: de ennyivel inkább, hogy ha ezeket mind az két részről assecuratiókkal is megerősithettük volna; az kinél ez után is egyebet innét nem fog kegyelmed kévánhatni. Az dolognak penig halladékkal is meg kell lenni, ha kegyelmed akarója akar az békességnek lenni, és megszállitani azt az országban

való kémélletlen tüzet, hasonló securitas igértetvén az regnicolák részéről is; az mint im az mostani újobban ő felsége küldött manifestumi is tartják.

Az kegyelmed conditióit penig az mi illeti, mellyeket újobban kéván az hadak állapatjáról, hozzá szólhatnék ahoz is, s megmutathatnám, hogy a mit ő felségétől kéván kegyelmed, semmi paritássa az kegyelmed oblatiójának aval nincsen; de felküldtem azokat is ő felségéhez: az ő felsége kegyelmessége rajta, mit cselekeszik abban is. Azonban az ő felsége commissariusi, talám valami sérelmével is az ő felsége méltóságának, sok tanácskozások után mig ő felségétől várnak, elmulván az kegyelmedtől kévánt terminus is, valahány napra tovább is megmaradtak, hogy ez aránt is az ő felsége részéről egészen lehessen az mentség, ha mi más ellenkező dolgok ez után következnének.

Ne késleltesse azért kegyelmed felküldeni destinált követit, mert ezek az üdőzések és kévánságokban való változások s nem tudom holmi újonnan talált conditióknak kévánsági nem könnyebbítik, hanem nehezítik az előttünk való dolgot.

Nem fog obstálni az is, hogy elmult az kegyelmedtől kévánt tractának terminusa: bone fide assecurálom kegyelmedet, hogy bátorságossan feljöhet ő kegyelmek az ő felsége kegyelmes assecuratiója mellett; mert nem az terminust (minthogy ezek nem valami törvényes dolgok is) nézzük az assecuratiókban, hanem az dolognak mivoltát; csak ne késsék ő kegyelmek, hogy únalomban ne kellessék vinnünk ez nagy hosszú dilatiót. Tyrnaviae, 29. Septembris, Anno 1644.

HUSZONKETTŐDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed Tokajból 4. praesentis irt levelét, tegnap, úgymint 9. huius vöttem, a mikor szinten consultatióban volnánk, hogy ennyi haladék és várakozások után mit kellenék tovább cselekednünk. Noha azért perniciosum ez a nagy haladék az országnak, és praeiudiciosum ő felségének, és az ő felsége nagy úri commissariusinak is, hogy a 14. Septembris mind eddig itt várakozunk kegyelmetekre; még most is, a mint maga levelében intimálja kegyelmed, haladékot láttatik az dologban tenni, holott secunda érkezett az én utolsó declaratióm kegyelmedhez, s ha szintén az elébbeni levelemben mi homályt látott is kegyelmed (ki nem volt), régen készen kellett volna lenni ő kegyelmeknek commissarius uraiméknak még az előtt, s nem kellett volna csaknem egy hetet megint újobban venni az elküldésre. S még is minket vét kegyelmed vétkeseknek az tractának halladékjának? kit itéljen meg mind isten, s mind a világ.

Azért ha kegyelmed ollyan akarója a békességnek, a mint irja, ne szóval avagy irással mntassa azt meg, hanem cselekedettel. És kérem kegyelmedet, ne untassa velünk is el a várakozást, s illyen böcsületes úri emberekkel is vegye különb respectusban az ő felsége méltóságát is. Az leszen kegyelmednek magának is javára, és ennek az szegény utólsó romlásnak indúlt hazának s nemzetnek is.

Irja kegyelmed azt is, hogy a minemű postulatumokat levelében énnekem insinuált volt, azt az ő felsége irásából vötte volna, melly irását én ő felségének nem tudom. Mert ha az, a hol a magáét kévánta ő felsége kegyelmedtől, hogy megereszsze? okot az kegyelmed postulatumira nem adhatott; holott nem a Tiszán innen való hadainak általvitelét, avagy hadainak leszállitását kévánta annyéra ő felsége, mint istentől és e világi törvénytől is rendesen vett birodalmának visszáadását, s azt is cum tali securitate, hogy ez után is csak azt kévánhatná időhaladékkal is kegyelmed, s talám abban úgy sem fordulhat a dolog.

Maga országának pusztulását, bizony dolog! nehezen szenvedi ő felsége, s szánakodik is rajta; ezért is kévánta mennél hamarébb való megszállitását ez veszedelmes háborúnak, s nem is akarója ő felsége sem pusztulásának hazánknak, sem vérek kiontásának, hanem kegyelmed mind ezeknek okadója, kit nem szükség szegletekben keresni; mert mind

az világ látja. S alkolmatossabban cselekeszi azért azt is kegyelmed, ha az mostani hazánk pusztulásával is nem vádolja ő felségét; mert noha talám kemény ez az ő felsége fegyvere is a mi szegény hazánkon, de elég ha ugyan az oltalomnak fegyvere; s csintalanságokat nem mentem, de ennél, a kit kegyelmed ir, sokképpen nagyobbakat cselekedtek a kegyelmed hadabéliek, rút marconglásokat tévén mind barátokon, s mind papokon, s ugyan meg is ölvén őket; azonkivül oltárokat s isten tisztességére csinált képeket, még a sakramentomokat is tapodván s rontván; fejeket szedvén az képeknek, s kopján hordozván isten boszúságára; az halottaknak penig felhányása igen köz dolog volt, ha szinten olly méltóságos embereket koporsójokból ki nem vettek is. Előbben is azért az kegyelmed emberi s vitézi példáját követték ezek, az égetéssel együtt, noha nem jól, s méltó animadversiót is érdemlenek érette.

Az idegeneknek segítségek behivását pedig a mi illeti kegyelmednek, irja, hogy az meglehetne és a természet törvénye is megengedi azt, és hogy aval keresztyéni módon egyébaránt is szabad volna élni. Úgy vagyon azért, hogy ha bántotta volna kegyelmedet valaki, és házára ment volna, minthogy azoknak protectiójok alatt véli magát lenni, confugiálhatott volna is hozzájok: de más keresztyén felebarátjának ártalmára s annyival inkább hazájára s nemzetire felvenni s kihozni őket nem csak nem szabad s dicséretes, de bünnel tele, holott úgy hiszem, hogy arról az darab földről, a mint az előtt is irtam vala kegyelmednek, két vagy három ezer keresztyén lelket vitt el az török; azon kivül is csaknem köz dolog volt, s köz dolog most is a kegyelmed hadai közt az töröknek pénzért vagy lóért eladni a keresztyént. Ha ez keresztyénül való élés-e a török segétséggel, itélje meg az isten.

Az svékusok segedelmét a mi nézi, hogy hitek megszegése nékül nem hagyhatják kegyelmedet, az már meglött. Mert a mikor az kegyelmed segitségére kellett volna jönni confoederatiojok szerént, akkor ők az dániai király ellen mentek, s azt tartják, hogy ratio status meg is engedte azt nekik, s ugyan abbul azont mivelik azután is; noha ott is mind az tengerben, s mind az magok vérében alkalmasint förödtek ők is. Itt számokat én nem is vizsgálom, sok-é, kevés-é? de elég, ha azok a kegyelmed segítségére jönnének, utánok vonnák az hozzájok számmal hasonló hadakat is: s az, az kit én érzek! hogyha azok be kezdenének segitségére az kegyelmed kévánsága szerint jönni, s azok is a kik most ben vannak az országban, hon kezdenének maradni, s igy könnyen farkasok és rókák barlangjává tehetné kegyelmed az országot: a mostani lakosit penig a földnek részszerént rabbá, részszerént penig fegyverrel emésztetné meg. S az azért a kérdés, hogy ha azt jobb-é mivelni kegyelmednek? avagy a kit ő felsége kéván kegyelmedtől bizonyos és jó securitásával kegyelmednek, s az regnicoláknak is.

Nem akarok molestus lennem kegyelmednek az aránt is, hogy mint maradhassanak azok kegyelmed mellett, avagy háta megett az hadak, az kinek bejövetelét szorgalmazza? sem azt nem erőssítem, micsoda haszonnal jöttek volt az ő felsége hadai is utánok az Mansfeld hadainak? De én, az ki jelen voltam, s hozzám jött az követség, s él most is azon követ, s noha a Mansfeld hada-kivül is a budai vezér Murtazán bassa volt tizenkét ezer emberrel mellette: mindazonáltal Betlen fejedelem azt izente nékem, (kiről másszor is irtam kegyelmednek), hogy látja, mivel mintegy mészárszékre hozta volna az magyar nemzetet oda, azért ha nem őtet, szánjam meg azt az szép magyarságot, és találjak módot benne, hogy ne légyen utolsó veszedelmek: s az mentette meg a többi között őket, hogy akkor is nem voltunk kévánói a keresztyén vérontásnak; s az volt oka annak is, hogy nem nagy haszonnal lett azoknak az hadaknak bejövetelek, a mint kegyelmed irja.

De ezek elmúlt dolgok, s bő irásommal nem kévántam volna terhelnem kegyelmedet, hanem az kegyelmed leveléből vévén alkalmatosságot reá, úgy kellett ez egynéhány

szót irnom, pro sua informatione kegyelmednek; hanem az jelen való dolognak mivoltát az mi illeti, kegyelmedet kérem, siettesse az commissariusoknak feljövetelét, ha ugyan akarója kegyelmed, a mint jelenti, az jó békességnek. Ottan mindjárt a kezdetin a tractatusnak nyuljunk ahoz, miképpen menthetnénk meg az szegény hazát ez nagy hadaktúl? Mert mi az magunkét kévánjuk csak megadatni; kegyelmed penig a másét kivánja megtartani, okát azt adván, hogy egyébaránt fegyverét láttatnék kiadni kezéből, és a békesség dolgában is nem lehetne elegedendő securitása ha az vármegyéket, várakat és várasokat kieresztené kezéből: de hiszem mindjárt akkor is, a mikor az ő felsége resolutiója volt, elegendő securitást cum assecuratione offeráltunk kegyelmednek in tali casu, de nem tetszett az is kegyelmednek. Itt immár most mindjárt kezdjük el azon a tractánkat: mint exonerálhassuk hazánkat ez mostani kemény hadaktól.

Mégis azért kérem kegyelmedet szeretettel, vegye mindezeket jó consideratióban, s mutassa meg mind igaz magyarságát, s mind az békességhez való készségét és kedvét, cselekedettel penig. Még valahány nap várakozom én is, azután nekem is új hadakkal a hadak köziben kell mennem: bánnám, ha itt nem érnének az kegyelmed követi, kik az ő felsége salvus conductusa mellett, a mint az előtt is megirtam kegyelmednek, igen bátorságossnn eljöhetnek. Semmi csak legkissebb punctját is annak nem kévánjuk megsérteni, bona fide tractálván mindezeket. Sőt pro maiori securitate magányos patenst is adtunk ő kegyelmekért és késértőket is küldöttünk ő kegyelmeknek eleiben. Adja isten, hogy mennél hamarébb érkezvén jó egészségben ő kegyelmek, végezzünk minden jót. Tartsa meg isten kegyelmedet jó egészségben. Tyrnaviae, 10. Octobris, 1644.

HUSZONHARMADIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Ultima octobris irt kegyelmed levelét is elvettem, s gyanakodni kezdtem, hogy talám sok distractiói között nem érkezik maga mindazokot megolvasni, az mellyeket nekem ír? s talám az én kegyelmednek irt levelemet is, minthogy nem egyez a válasz a kérdéssel. Mindazonáltal mostani levelemben is feles vádlásim levén kegyelmedtől, magam mentségére, s nem valami disputatióra nézvén, szükségesnek itélem maga informatiójára nézve is kegyelmednek valahány szóval toább is declarálnom az dolgot.

Az mi azért a hadak kivitelét illeti, mint igen nagy terhünktől, úgy kévántunk volna azoktól megmenekednünk: de nagy kemény cselekedetit látván kegyelmednek fön, igen nagy és majd most eligazíthatatlan s lehetetlen kévánságival, s ezek mellett tudván szorgalmazását nagy igiretekkel és adományokkal is a töröknek, s az szerént igyekezvén béhozni az svékusokot is, egyébre nem vélhetjük az induciáknak insinuatióját, avagy az hadaknak kivitelének kivánságát, hanem hogy mi disarmálván magunkot, kegyelmed erősítse ellenünk magát, az kétséges és kegyelmed akaratjából függő tracta alatt: s azután két hétig való induciák mellett, az, kit offerált kegyelmed, fegyverhez nyulhasson, mellyet várt is, s maga kezében is volt: s mi kiküldvén az országból is fegyverünket, s valljon mihez nyúltunk volna akkor? kihez én példát sem tudok hasonlót Betlen fejedelem idött is, hogy az békességnek conclusiói előtt az hadak kivitettenek volna, maga benne forgottam én azokban is. Ne másnak azért, hanem ezeknek tulajdonítsa kegyelmed az hadaknak ki nem vitelét. De hiszem metszünk az hosszú tractával? avagy arra nézve az gyanós induciákkal? egy nap ezt mind elvégezhetjük csak akarja kegyelmed, úgymint adassék meg kinekkinek az övé, menjenek feledékenységben az mik egymás ellen estenek. S ezekről, és az ország articulusi is, hogy az ő idejében és helyén effectuáltatik, legyen securitásunk ő felségétől, s arról is, hogy medio tempore senki ad exacerbationem animorum toább való okot ne adjon: ottan vége leszen a tractának, s kivihetjük az hadakat, s megszállíthatjuk hazánk tüzét: az több az előtt lött pacifica-

tiók is maradjanak fönn, az kik az közönséges megmaradást és magunk között való jó egyességet nézik; és így vége lészen minden egyeb kérdésünknek is.

Most penig ezeknél egyebet a parte etiam regnicolarum, az mint az ő felsége részéről is nem cselekedhetünk, sem végezhetünk; az minthogy azt elég bőven megmutattuk az kegyelmetek részéről való commissarius uraimnak is. Ha azért akarója kegyelmed hazája s nemzete megemésztő tüzének eloltásának, végye szivéhez ezeket; letévén holmi más hosszú időre való kérdéseket, s egymás között gyülölségeket nevelő, s az ő felsége méltóságát is sértegető kévánságokot, s oltsuk meg sebes lánggal égő szegény hazánk tüzét, kinek ím az gerendái is nyakunkban szakadoznak már, s azután is az házban való söprögetésnek ideje leszen. De ha az ház .elég és romol, mint tisztogatjuk azt azután, avagy miről végezünk? Még is kérem annakokáért kegyelmedet, az mit mond, vegye cselekedetben azt, ottan megszáll hazánk tüze. Hazánkhoz s nemzetünkhöz való affectiómmal, nincs senki, az kivel kövct nem vetek, kinek pusztulásának s romlásának nem valami szóbeszéd, vagy másra fogott monda-monda az oka, hanem az, ki nem tudom micsoda idegenekkel való confoederatiói mellett nagyobb méltóságot keresvén magának, tüzzel, vassal, fegyverrel, s természet szerént való ellenségünkkel jött ez szegény hazára és maga nemzetére, s azokkal hadakozik most is ellenek, kemény fogságra és örökké való rabságra kíméletlenöl hordatván őket. Ezek azért az kik farkasok ballangjává teszik országunkot s lakosit annak örökös rabokká; kit én úgy is tartok, mint az poklot, nem hogy azoknak cooperálnom kévánnék! Injuriát teszen azért evel énnekem kegyelmed, hogy felőlem, az ki illyen obligatióban vagyok, s ennyi szép javaim isten jóvoltából az országban, s ez kivül semmi sincs; s ezek mellett szép kiterjedt familiám, s magamnak is élő három fiam s három leányom, kiket elhihetne kegyelmed, ha hozzám való gyülölsége engedné, hogy sem rabokká tenni nem kévánnám, sem farkasok barlangjának, avagy rókák lyukainak lakosivá tenném őket. De az illyen beszédnek csak gyülöltetés az célja. Tudom az eszesse az embereknek cselekedetinket fontolja.

Az idegeneknek segitségének szorgalmazásáról sem szólok többet, de nagy különbség vagyon abban, mikor maga oltalmára valamelly keresztyén fejedelem keresztyén segitséget vészen maga mellé, s más, más keresztyén felebarátjára s maga nemzetire menvén, s maga praetensióiban természet szerint való ellenséget venni maga mellé, s ollyat penig, az ki már nemzetünknek nagyobb részét fegyverrel elfogyatta, s nem különben mint az vizikórságos úgy szomjuhozza hátramaradott csöpp vérünket is, s csaknem minden birodalminkot is elfoglalván. Ki bizony mindezekhez hasonló támadásokból lött, s evel vész ugy látom az maradékja is el; mivel nagy jónak és szépnek látszik kegyelmeteknek is, s példáit is mondja benne lenni, mellyet kerülni bizony, mint követni kellenék kegyelmeteknek, ha nem egyébért is, azoknak az ő rosz kimenetelekért: noha szabad prédára ugyan nem adták azok is nemzeteket.

Az svékusok hogy negyven mélföldnyire volnának Csehországtól, lehet hogy úgy érti kegyelmed, de mi másképen tudjuk, kiket az minemü galiba talála most meg újobban, szintén határokban, nem tudom ha oda nem közelebbe inkább, vagy Csehországhoz, az kiről itt csak nem is gondolkodnak, s ha Svéciát el nem akarják veszteni, oda is kell ezeknek mennyiek, mert hadok ott semmi nincs immár, mindenestől levervén az dániai király, az kit vigyázóul ott hattanak volt.

Az német hadaknak és ő felsége armádájának lakóhelyeimhez való közelítését is a mi illeti, okát ha tudná kegyelmed, sem félelemnek, sem az hadakozásnak rendi ellen való fogyatkozásnak nem mondhatná, kit úgy hiszem, cselekedetben is meg fog látni kegyelmed, s magához közelebb mint az én lakóhelyeimhez. Ki nékem az sem örömöm; mert noha mint törökre úgy is kell megfordulniok ezeknek az mi hadainknak; de nemzetünk, s az keresztyénség, több az vélek öszveelegyedett magyar. De nem terhelem to-

ább való irásommal kegyelmedet: magam mentségére kelle ezeket is irnom, kérvén mégis kegyelmedet, ne nehezítse toább is az békeség dolgát, mert bizony nehezedni fognak maga dolgai is kegyelmednek véle. S tudjuk ugyan a religiónak és szabadságnak az ő praetensióját is; az egyik köz velünk, az másikban mind ennyi ezer ember közül is, az ki kegyelmeddel vagyon, mutasson csak egyet bár, a ki religiójában megbántódott volna, és tömlöccel s birsággal hajtották volna az catholica religióra: de én csak ott az kegyelmetek szomszédságában is, az muráni jószágban, falukot mutathatok, az kinek lakosival megrakták az muráni tömlöcöket, hogy az régi szent királyoktól reájok maradt hiteket el nem akarták hadni. S mutathatnánk több ezekhez hasonló példákot is: de mit tegyünk ennyi tüz s ország pusztulása s török rablás közt? S valljon az kegyelmeteken, vagy némelly vétkes embereknek cselekedeteken pepecseljünk-e inkább, vagy kémélletlen tüzét oltsuk hazánknak? De nem ez, nem ez az, ki minket ront és fogyat országostól s nemzetestől, hanem más volt az, az ki, igen együgyű, az ki nem látja.

Megbocsásson bőv és talám darabos irásomnak is kegyelmed: nézem magam mentségét s az dolognak kimutatását, és az kegyelmed informatióját is benne, úgy gondolkodván, hogy ha jól megérti kegyelmed az dolgokot, könnyebbíteni s oltani, mint gerjeszteni fogja veszedelmes tüzét szegény hazánknak. Tartsa meg isten kegyelmedet. Semptaviae die 11. novembris, Anno 1644.

HUSZONNEGYEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Mi itt váltig fáradoznánk az békesség dolgában, minthogy semmi egyéb ezt az mi szegény hazánkat és nemzetünket annál nem is tartja meg: mert ha csak magunk közt egyenetlenkedünk és őrlődünk is, elveszünk: mennyivel inkább ha külső és idegen segitséget hozunk egyfelől is s másfelől is bé? még annyival is inkább ha természet szerént való ellenségünknek segedelméhez folyamodunk, mellyekben csak az mi emlékezetünkre is volt ugyan az előtt is példánk; de ím szemmel látjuk és kézzel tapasztaljuk most is ezen veszélyünköt.

Mindazonáltal az mint az kegyelmetek részéről onnét az commissarius uramék ide jöttek, ha az commissiónak erejét, módját és rendit consideráljuk, nem láttatnak ő kegyelmek úgy erre a commissióra jötteknek, mint az kik valami bizonyos és jó rendes békességet végezhessenek: holott az Sároson elkezdett tractára, úgy mint az mi béadott propositióinkra s az szerént az kegyelmed kévánságira való replicára is, az minemő replicát és választ tésznek, s csaknem mindenik haladékból és homályból áll, és arra kegyelmedtől magától sincsen absolute való szokott plenipotentiájok ő kegyelmeknek, hanem magányos instructiója mutató és limitáló, mellyet mi nem tudunk: és így méltó gondolkodásra való okunk vagyon az ez aránt való tractára is, noha mi ugyan procedáltunk azért és replicáltunk is az kegyelmed nevével beadott mind replicáira való replicájára, mind penig propositióinkra tött feleletire is, kiben úgy látjuk, kegyelmedtől várnak ő kegyelmek, és tovább az dologban nem is mehetnek: s ha minden kérdéseket azért ez szerént kegyelmedhez küldönek ő kegyelmek s onnét várnak, nem tudom mikor lészen vége az tractátusnak, melly haladván, úgy történhetik, hogy vagy haszontalan lészen az a tractatus és jobban nehezedik dolgunk, vagy, kitől isten oltalmazzon, nem is lesz miről tractálnunk és végeznünk.

Az némelly regnicolák nevével postulatomi beadott irását is penig az mi illeti, azok az kik in constitutione vannak, minnyájan minket országostul illetnek, noha sok vagyon olylyan is ott beirva, a kinek semmi fundamentoma nincsen ott az constitutiókban és az ország articulusiban; sok vagyon olly dolog is, az ki mindenestől új kévánság; sok viszont ollyan is, az kiknek idegen magyarázatot ád ő kegyelmek, és ollyan is, az ki köztünk való gyülölséget és visszavonyást nevel inkább mint egyességet; és ollyaknak személyét is

vötte magára ő kegyelmek, az kiktől semminemő plenipotentiájok nincsen, s ingyen csak credentionalisok is; s méltó consideratióban vészszük, vagy vehettük volna eddig is, mint bocsátkoztunk volna be ingyen csak kezdetiben is a tractának ő kegyelmekkel is.

Mindazonáltal hogy annyival inkább kiterjedve legyen az ő felsége kegyelmessége, és nyilván kimutatódjék kegyelmetekhez való igazságunk és szeretetünk is, mi ugyan belé bocsátkozánk az ő kegyelmekkel való tractában, és in generalibus terminis akarván maradni, feleltünk is beadott irásira ő kegyelmeknek, et cum bona et certa securitate olly oblatiókat is töttünk, az kiken ő kegyelmek szabadon megnyughattak volna s meg is nyughatnak, melly mindenestől veszedelmes haladékokat néz. Hogy penig azokat punctatim most ruminálnúk, ahoz is sok és nagy idő kellene; ő kegyelmeknek is országostul kellene plenipotentiájoknak reá lennyi, s az szerént instructiójoknak és credentionalisoknak is; de némellyektül lévén csak küldetve ő kegyelmek, s azoktól is sem plenipotentiájok sem credentionalisok nem lévén, amazoktól is penig az kiktől ő kegyelmek ide küldettek és az egész ország dolgát forgatják, tanuságok és hatalmok nem lévén, nem látjuk semmi módját sem ő kegyelmekre magokra nézve, hogy illy egy particularis tractatusokban bele bocsátkozhassunk, hanem a mint supplicál ő kegyelmek, azok nevével is a kiktől küldettenek, nem csak magokat, hanem az egész országot néző dolgokban is generalis resolutiójok vagyon ő kegyelmeknek, s cum securitate effectuationis et realis complanationis, melylyen bátorságossan meg is nyughatik ő kegyelmek, minthogy ezt kévánjuk megerőssíttetni ő felsége diplomájával is.

Kérem azért még is kegyelmedet, ha ugyan akarója az békességnek, kinél egyéb a mint mondám semmi ezt az mi szegény hazánkat és nemzetünket meg nem tartja, efféle haladékokat távoztasson el kegyelmed, és nyúljunk az derekához az dolognak: mert bizonyos, hogy országunk veszedelmes pusztúlásán kivül is, hova tovább halad, annyival inkább nehezedik ez az mit tractánk, s nem tudom mi más ujabb és nagyobb galiba is találhat bennünket. Ki hogy ne történnék, kérém is arra kegyelmedet, adjon olly tanuságat és hatalmat ide küldött commissariusinak, hogy haladék nélkül mehessünk valami jó conclusiókra, és szabadítsuk fel az szegény hazát az kémélletlen fegyvertől; ez leszen magának is kegyelmednek javára, s így tarthatjuk meg a szegény hazát s nemzetünköt is. Isten kegyelmeddel. Tyrnaviae die 24. Novembris, Anno Domini 1644.

HUSZONÖTÖDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed 18. praesentis mensis Rima-Szécsnél való táborából irt levelét tegnap előtt vettem. Látja isten, szót váltva, vagy valami haszontalan disputátiókra nézvén, semmit kegyelmednek nem irtam, kiváltképen az kivel megbántását néztem volna, hanem céloztam magam mentségét, és némelly dolgoknak homályból való kinyilatkozását.

Az kegyelmed követi dolgát penig az mi illeti, irtam más levelemben ez előtt harmad nappal kegyelmednek ő kegyelmek felől, kik nincsenek egész tanulsággal és hatalommal fölküldetve, mivel gyakorta recurrálnak kegyelmedhez, ki nagy sok több egyéb difficultási között ő kegyelmeknek, az kikben vannak, ez is egyik s nem kisebb mostani hazánk állapatjára nézvén.

Az induciákban és más istenes dolgokban is, hogy semmi csalárdságot nem tartott legyen maga részéről kegyelmed, el kell hinnem; noha az környülálló dolgok azokban nekünk méltó consideratiókat mutattak; s valami megtréfálásra való oknak gondolkodására is alkalmatlanságot innet nem adtunk, sőt visszahoztuk az hadakat, s ha kegyelmed még ujobban utánok nem nyomakodott volna, és az ország végházait nem vitatta s lövette volna, az hadak itt fen ugyan veszteg lettek volna és inducia gyanánt lött volna az is. Jót azért ebből is mint magyarázhatunk, meggondolhatja kegyelmed, és azt is: micsoda kényszeri-

tette mind az előtt, s mind most az hadaknak visszafordulásokot, mindenött oltalmunkot inkább mint valami offensát nézvén mi.

Az én hazámhoz s nemzetemhez való szeretetemet sem disputátióban sem kérdésben, bizony dolog, méltán nem veheti kegyelmed, mert annak kárával s megbántásával, s annyival inkább romlásával, sem méltóságot, sem hasznot, sem semminémő boszuüzést nem kerestem soha is, hanem mind kevés értekemmel, erőmmel, eszemmel, s véremmel is kívántam szolgálni nekik, söt mindenem elvesztésével is szolgáltam is, noha az mostani hálaadatlanság ezt nem érti s nagy sokan érteni sem tudják.

Igen vékony beszéd és vádlás ez is, az kit az 1638. esztendőbéli gravaminának nem complanálása felől jelent kegyelmed, melylyeket úgy hiszem kegyelmed nem is vett examen alá, mert nem mondaná hazánk fellobbant s égő tüzének okának azokot, s kiváltképpen nekem nem tulajdonítaná másoknál jobban; tudván azt a kegyelmed mellye, honnét lobbant ez az mi szegény hazánk tüze föl.

Irja kegyelmed azt is, hogy ha szánom hazámot s gyermekimet, ne hallogassam orvoslását annak, az mi ezt a tüzet megolthatná. Azt mivelem s abban is fáradok, kinek halladékja nem is itt vagyon, hanem kegyelmednél, holott csak az kis üdő alatt is háromszor vagy négyszer küldtek már az kegyelmed commissáriusi kérdőre kegyelmedhez, melly kimutatja, honnét vagyon az késedelem. Csak azért kegyelmed ne hallogassa, s maga hasznát se nézze, mibennünk ez aránt sem talál akadékot kegyelmed.

Igaz magyarságunkot penig és hazánkhoz való szeretetünket az cselekedetek és nem az szók mutatják ki, noha szólnak ugyan s kiáltanak is az mi sok megböcsülhetetlen káraink, és ellenünk való boszuüzések; semmi okot nem advám arra is, hanem mind kegyelmes uramhoz s mind édes házamhoz való erős kötelességim hordozván ez aránt is. De azok is senkinek semmi ártalmot nem tettenek, s annyival inkább az közjónak és kegyelmednek is; mert ha talám azok az informatiók és resistentiák nem lettek volna, s betegessen is az én munkám belé nem állott volna az dologban, ő felsége kegyelmessége után: ím elég veszedelembe juta szegény hazánk és nemzetünk, de bizony nagyobbra jutott volna, söt örökké való rabságban, jün vala csak el, az kegyelmed kévánsága szerént, az eürömeli beglerbék, s tódul vala ki az végekben való törökség is derekassan, akkor vette volna kegyelmed eszében mit tegyen az török segítség.

Itt is azért akár kötelességemet, akár hivatalomot, s akár magam emberségét s bár kegyelmeddel ellenkező cselekedetimet vette volna consideratióban is: az énellenem való boszu üzésében s nagy károknak tételében (szabadságot keresvén) méltán mértékletesben élhetett volna kegyelmed; de az ki minden szíveknek és veséknek általlátó istene, kivánom hogy vegye maga eleiben mind ezekben való cselekedetünket és itélje meg igazsága szerént. Azonban én szolgálván az köz jónak, noha kő nem lehetek, hogy magam szegény gyermekim ennyi kárát ne érezzem; de tapasztalván cselekedetben is ez szegény hazának való igazságát, kivánok szolgálnom kegyelmednek is. Isten tartsa meg kegyelmedet jó egészségben. Datum Tyrnaviae, die 30. Novembris, Anno Domini 1644.

HUSZONHATODIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Öt rendbeli levelét vettem kegyelmednek, mind a kettő egy nap költ Munkácsról, ugymint 24. aprilis. Kikre sokat irhatnék, de nem akarom bő írásommal fárasztanom kegyelmedet. Egy szóval: az szombati tractának halladékjának mi az mi részünkről okai nem voltunk, kit magok az kegyelmed commissariusi is megvallhatnak ő kegyelmek. Keményen sem tractáltuk ő kegyelmeket. Söt méltán miénk volna ez aránt a panasz, hogy noha lágy szóval, de nagy kemény és bő irásokat adtak be ő kegyelmek, a kik az ő felsége méltóságát is sértegették, s az mi becsülletünket is; s nem volt volna csuda, ha

mi kemény válaszjok lett volna is ő kegyelmeknek reá. Utoljára is az tractának mi becsüllettel és szeretettel bocsáttuk ő kegyelmeket el, s méltán nem panaszolkodhatott ő kegyelmek. Hanem egy kemény szómra emlékezem, az mellyet akkor töttem, mellyet azt is nem idegenségből, hanem ex compassione mondottam, ki az volt: hogy minden jót kévánok az én nemzetemnek, de féltem hogy istennek nagy ostora és látogatása ne szálljon reá, mivel csak az én emlékezetemre is, öszve számlálván az Bocskai háborujátul fogvást, e miatt a mi nemzetünk miátt száz ezer keresztyén léleknél több esett az pogány kezében; a kire most is alkalmatosságot adnak ezen nemzetünkbéliek. Ezt ha kemény beszéd gyanánt vötte volna ő kegyelmek, ki ugy vagyon, kemény beszéd is, de igaz: egyebet ennél elmenetelkor ő kegyelmeknek nem emlékezem reá hogy kedvetlenül semmit is szóllottam volna.

Az svékusok állapatját az mi nézi, mivel azokról sokat irtam kegyelmednek, és Lónyai Zsigmond uramtul is sokat izentem, most azokról való bő irásommal sem terhellem kegyelmedet; de higyje el kegyelmed, nem burétotta még el minden erejét és hatalmát az svékusok mostani szerencséje az romai császárnak: ezennel meg fogja tapasztalnyi kegyelmed, hogy meg is fordul ez az ő szerencséje s lészen elegendő hada csak kevés napok alatt is ő felségének ellene. Noha ím ezen órában jöve az budai vezértül emberem, ő úgy mondja s izente, hogy kegyelmed néki is azt irta volna, hogy minden hadát elverték volna ő felségének s maga is kiment volna Bécsből, nem tudhatni hová, és az ő követjek is, a kik útban volnának, nem látná kegyelmed hová tudnának mennyi; hanem jobb volna az svékusokhoz küldeni: és hogy én is futva szaladtam volna innét Pozsonyból; s mintegy az országból is kibujdostam volna. Ezek volnának bizony a kemény beszédek, ha igy vadnak, az mint az vezér izente; holott mind azok másképpen vadnak, mellyet meg is fog rövid nap tapasztalnyi kegyelmed. S kérem is kegyelmedet, minekelőtte előbb adná ez illyetén beszédeket, értse meg jobban. De ha mindezek igy volnának is, kik a mint mondám nincsenek, nem tudom én micsoda gyönyörüsége kegyelmednek avagy másnak is benne, avagy mi haszna volna az országnak és ennek az magyar nemzetnek is abban, ha az romai császárság elvétetnék az austriai háztól, és más messze való fejedelemségeknek birattatnék? a ki az is bizony uralkodni kéván inkább rajtunk, mint szomszédságot tartani velünk; kiváltképen azokon, a kiket az ő fegyvere vagy promoveálna valamire, vagy protectiójában venne. Csudálhatom is igen én azt, az hol kegyelmed az maga vélek való confoederatiojáról ir, mi közönk nekünk országostul ahoz? s az szerént mi közi Erdélynek is? hiszem ha minket nézne nemzetestül, a mi hirünkkel és akaratunkkal kellett volna annak lennyi: de hirünk nelkül kötött ellenünk kegyelmed vélek: kik ha erőt vehetnek az romai császár ellen, soha meg ne gondolja kegyelmed azt, hogy ezt a mi kapcafótunkat ők nagyra becsüljék, és az mi előmenetelünket nézzék, avagy azért mellettünk hadakozzanak. Kihalásztam már én azt is őbelőlök, csak miulta itt az szomszédságunkban vadnak is, hol járjon ez aránt is elméjek; s magokat bizony, nem kegyelmeteket, sem az mi nemzetünket nézik; s ha ők is azt tartanák, a mint kegyelmed véli, hogy lecsepüllötték már az romai császárt, nem sarkallanák ennyire magok hasznokért kegyelmedet. De egy szóval: nem nekünk való ez az ővelek való szövetség, veszedelmünknél egyebet nem is várhatunk belőle. Annak tekintetiért istenre kényszerítem kegyelmedet, édes hazáját s ez egy maroknyi nemzetét ne vesse utolsó veszedelemre! nyugodjék és elégedjék meg ennye ő felségének kegyelmedhez nyujtott kegyelmességével; legyenek contentusok az regnicolák is ez nagy bő concessiókkal: mert egyébaránt minden körülálló dolgaink ugy vadnak, anynyiban hozta szegény hazánkat és nemzetünket kegyelmed (bocsánatkéréssel szólok), hogy kegyelmed miatt fog ezennel semmivé lennyi és elvesznyi. Mégis nagy szeretettel és becsüllettel kérem azért kegyelmedet, adjon

csendességet és békességet ennek az szegény hazának! elégedjék meg ennye romlásával! vegye kedvvel ezt a kiterjedt kézzel nyujtott békességet és egyéb kegyelmességét ő felségének: nyughassunk meg valaha már és vehessük egyességben is magunkat: ne legyünk úgy mint az egymástól elhányatott söprő. Igy áldja meg isten is kegyelmedet és az kegyelmed maradékit is: s ha nemzetének és hazánknak mi jóval keván kegyelmed lenni, adja az békességet neki: minden halladék nélkül penig, mert a mint sokszor megirtam másszor is kegyelmednek, hogy sem belső sem külső fegyver, sem semmi idegen segedelem minket meg nem tart, egyéb az békességnél.

Utoljára higyje el azt is kegyelmed, kérem, hogy nem rövidöltek meg az romai császárnak annyera még kezei, hogy ide is ne érkezhessék. Sokan vagyunk még mi is az országban, a kiknek ez a kegyelmed svékusokkal való confoederatiója nem tetszik, s talám többen is lesznek még, a kik eddig elhunyt szemmel voltanak is, ezután megnyitják: s bizony olly dolgokat is fog látni kegyelmed, a kiket soha nem is reméllett volna; mert lehet olly extremum, a kire ezekért ennek az nemzetnek nem kellene mennyi. Ebben végezem irásomat. Kegyelmedet kérem, megbocsásson, ha keményebben estek volna szavaim. Isten tartsa meg kegyelmedet. Posonii die 7. maji. 1645.

HUSZONHETEDIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Az kegyelmed Patakról 17. maji irt levelét csak szinte tegnap előtt, úgymint 8. hujus vettem, mellyben láttatik kegyelmed az én Pozsonból 8. ejusdem mensis maji írt levelemre választ adni: de emberünk, a kit kegyelmedhez küldöttem volt, hová lett, nem tudjuk, hanem az levelet Bakos uram küldte Pozsonban: s nem veszem nehéz néven, sőt megszolgálom kegyelmednek, hogy felőlem való itéletit kegyelmed ennyire kimutatja. Melly vádlásokat részszerént hallottam másszor is, s választ is adtam kegyelmednek reájok; részét penig csak most hallom. A mi azért mégis az tracta halladékját nézi, én úgy tudom, hogy mindenestől kegyelmedtől volt az, és kegyelmed is várta kimenetelét annak a harcnak, mivelhogy mi tudtuk, hogy litis et belli dubius sit exitus; s akarván az békességet, arra semmit sem várakoztunk, hanem inkább tartottam én kiménetelitől. Az én opinióm formalibus verbis az is volt a felől a harc felől, jóval is meglétele előtt, hogy plus est ibi periculi, quam spei; a mint erről ha akarja, Lónyai uram maga is bizonyságot tehet. Ez azért a vádlás engemet nem illet, de ha ez elmultat szabad itélnünk az jelen valóból, nemde most is nem kegyelmedtől vagyon-e a halladék? holott mennyi ideje már, hogy az kegyelmetek commissariusi visszamentek, kinek két egész hónapja múlt már, s csak azt sem vehetjük kegyelmedtől, ha akarja-e acceptálni az szombati tractatust, avagy meg akarja-é vetni, és toább való olajt keván inkabb szegény hazánk tüzének adni, hogysemmint annak megoltására igyekeznék; hanem mindeneket in suspenso tart kegyelmed, s azonban minden hostilitásokot is cselekeszik, várakat vitat, az idegenekkel conjunctiót teszen, az országbelieket eskütteti magához, nem az ország oltalmára vagy szabadságok és religiójok keresésére, hanem maga hívségére. Továbbá ha halladékot nem kevánt volna kegyelmed adni ezen haza tüze megoltásának, s valljon miért kellett kegyelmednek ennyire halasztani az regnicolák öszvegyülését? hogy relatiót tehettek volna ő kegyelmek az commissariusok követségekről azon regnicoláknak is, minthogy ő kegyelmetektől is voltak küldetve. Hiszem az már állott az ő kegyelmek szabadságában, ha az ő felsége kegyelmes resolutiójához akarták volna-e inkább avagy most is akarják-e alkalmaztatni magokot; avagy penig, nem tudom micsoda apró praetensiókért utolsó gyalázatos veszedelmét kevánják nemzeteknek és hazájoknak választani.

Az én emberimet is, az nekem adott ő felsége plenipotentiája mellett, plenipotentiával és derekas declaratióval bocsátottuk volt kegyelmedhez, micsoda halladékos dologgal

küldte legyen hozzám vissza őköt, nyilván lehet az is kegyelmednél, kiket ugyan árestommal is fenyegettek az kegyelmed nevével, s re infecta kellett visszajönniek.

Törös uramnak is, a kit ő felsége magányos plenipotentiával sok ideje már hogy kegyelmed fele bocsátott, hogy kegyelmedtől salvus conductust vevén, siessen kegyelmedhez: de abban is nyilván vagyon kegyelmednél, honnét esett mind az akadék s mind az halladék: s emlekezhetik, elhittem, kegyelmed reá, elsőben micsoda salvus conductust küldött legyen neki, és a mellett micsoda levelet is irt ugyan Törös uramnak. Az a salvus conductus egy postaért is kevés volt volna, nem hogy ő felsége követeért, s levelében is azt irta kegyelmed, hogy ő lássa ha megyen-e vagy nem megyen oda. Melly az is commode esett-é, én nem itélem; de az nem volt Törös uram akaratjában, menjen-é ne-jé oda, s reá sem kellett volna hadni, tudván hogy parancsolatból megyen kegyelmedhez, ki ez is mindenestől csak halladékokot nézett.

Azután maga is megitélvén kegyelmed hogy nem alkalmatos volt Törös uramnak az kegyelmed első salvus conductusa mellett megindulni, úgy vagyon, más salvus conductust is küldött neki: de abban is az principalis clausula ki volt hagyva, hogy kegyelmednél lévén és késvén is, semminémő bántása nem leszen; s holmi olly conditiókkal is vagyon involválva, hogy nehéz volt securitást igérni magának. Ez mellett példa is lévén előtte, hogy a salvus conductusért küldött embere most is árestomban vagyon kegyelmednél, én szorgalmazván is, vissza nem bocsátja, méltán szeget üthetett a fejében. Mikor azért ezeket kérdőre küldte volna ő felségéhez, választja az lött ugyan: hogy his non obstantibus ugyan elmenjen kegyelmedhez, és peragálja commissióját: de azonban emlékezhetik kegyelmed arra is, minemő levelet irt legyen ugyan Törös uramnak, cassálván és annullálván azt az utolszori salvus conductusát is; mellyeket kegyelmed tudhatja ugyan mi végre cselekedett, de tapasztalható dolog, mind halladékokot szerzettek vagy néztek ezek. Szintén illyén volt a szombati tracta alatt való dolgunk is: egy egész holnapig s toább is el kellett néha várakoznunk az kegyelmed resolutiójára; maga a mellett minden héten ment s jött postája kegyelmednek: s még is minket teszen vétkessé az halladék dolgában. Becstelenséggel is, a mint az előtt is megirtam kegyelmednek, mi az kegyelmed követit semmiképpen nem illettük. Exstálnak az irások, ő kegyelmek adtak okot arra, ha mit keményen szólottunk is; az mint megtetszik magok beadott irásiból: de ha mit nem igazlott abban is ő kegyelmek, miért nem felelt akkor reá? s illendő okát adtuk volna mondásunknak. Az után ad particularia menvén az feleletben, csak reflectálja kegyelmed jól magát, nem talál semmi kivetőt abban is: punctatim advân be ő kegyelmek instantiájokot, punctatim kellett nekünk is az után felelnünk.

Hogy penig az harc után három hét alatt többre mentünk legyen, hogysem négy holnapig való tractánkban, minden tractatus magával szokta azt hoznyi, hogy az utolsó napokban szaporábban menjenek az conclusiók.

Ám irja kegyelmed: hogy csudára és botránkozásra is méltó, mivel semmit nem kevánván is egyebet a regnicolák annál, az kire ő felsége köteles nem volt volna: mindazáltal az harc után sem ment ő felsége arra; jelentvén azt is, hogy ebben is én lettem legyen akadék. Ezeket is azért én másképpen tudom, mért semmi ollyan nincsen a constitutiókban, az kire ő felsége most finalis és nagy kegyelmes resolutiót nem adott volna, s olylyakot is engedvén, az kik az előtt engedve nem voltak, nem az harcra nézve ugyan, s mint kegyelmed véli, mert azt a kárt immár is restaurálták, hanem hogy ez veszedelmes háborúját szegény hazánknak megcsendeszítse ő felsége. Hogy penig én akadékozkodtam volna ebben is, megbocsásson kegyelmed, ez ollyan beszéd mintha azt mondaná valaki, hogy én adtam Évának az almát kezében, a kivel Ádámot az urát megcsalja.

Illyen az is, a hol kegyelmed mostani hazánk tüze gerjesztésének engem nem utolsó okának itél. Kinek oltója voltam mindenkor,

nem oka. Az mincmő izeneteket kegyelmed énhozzám tött is, ezt a tüzet nézték és magát kegyelmedet, nem a közönséges jót: s azért nem adhattam javallásomat nekik: az kit igen evidenter megmutatok, ha kevántatik.

Az svékusok szerencséjéről nem irok többet kegyelmednek. Az üvegnek olly tulajdonsága vagyon, hogy cum maxime splendet, frangitur: ollyan a szerencse dolga is. Szokták azt is mondani: Tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant. Ki meg is leszen, meglátja kegyelmed, rövid nap.

A budai vezér állapatjáról nem irok semmit kegyelmednek. Nekem azt izente és irta, a mint megirtam vala kegyelmednek. Nem tudom azt én, ha jól estek-é azok az intimatiók Budára török közibe, bár úgy lettek volna is azok.

Hogy penig én az fényes portát kegyelmed ellen kevántam támasztanom, és az budai vezéreket, s Ozmán passával is; valami német követtel együtt emberimnek (az hol tractájokról is ir kegyelmed), semmit ezekben meg nem mutathat kegyelmed énellenem. Mert soha sem emberem sem levelem nekem az portán nem volt, s nem is szokásom az oda való irogatás. Mit mondott Ozmán passa, vagy mond, ő tudja ám él még; egyéb tractánk övele sem volt, hanem sokszor moneáltam és irtam is néki arról, hogy kegyelmednek segétséget ne adjon, mert nem bántja kegyelmedet senki: csak maradjon határában: és övelek is békességünk lévén, hitek ellen cselekeszik, ha azt mivelik. Azon kivül is minthogy magunk honjában is én soha méltóságot nem kerestem s nem kevántam, azért szorgalmaznom az törököt illetlennek tartottam volna mindenkor, s isten ellen való véteknek is. Ha nem ismér kegyelmed engemet, kérem ismérjen úgy, hogy ezeken az útakon, az mellyeken látom hogy némellyek most a méltóságot keresik, nem hogy keresnék valami állapatot, de nincsen ollyan nagy veszedelmes testi halál, a kire inkább nem mennék.

Az mi az svékusokkal való confoederátiját illeti kegyelmednek, hogy hiremmé tenni nem tartozott, értem azt is; jelentvén azt is, hogy én is szolgáltattam volna alkalmatosságot és javallást arra kegyelmednek. Az úgy vagyon, hogyha kegyelmed valami magát néző dologban confoederált volna másokkal, az kik sem hazánkot sem nemzetünket nem illetnék, közöm semmi nem volna hozzá: de mivel kegyelmed is megeskütt Erdélynek, s én is Magyarországnak; ez az kegyelmed confoederatiója penig nem maradt csak az kegyelmed személye körül, hanem országokot is involvált: ott bizony szinten annyi közöm hozzá mint kegyelmednek, s még Magyarországra nézve több. Úgy tetszik méltán megkévánhatta volna mind Erdély s mind Magyarország, s én is, hogy ha mi minket néző confoederatiókot tött az idegenekkel kegyelmed, értettük volna mi is azt; mert sem jobbágyok, sem fegyverrel mindenestől levert népek még nem vagyunk, hogy kegyelmed idegenek szövetségéhez kössön bennünket: s mindnyájunk nevével azt offerálja kegyelmed nekik, hogy mi sem békéltünk addig meg kegyelmes urunkkal és koronás királyunkkal, miglen azok az ő véghetetlen practensiójokot véghez nem viszik ugyan ő felségével. Ezt úgy tetszik, minden igaz itélet szerént megkevánhattuk volna kegyelmedtől, s kiváltképpen én, a ki isten akaratjából ebben a hivatalban vagyok az országban. Tudom olvasta kegyelmed az krónikákban, micsoda authoritással élt az magyarországi palatinus az királyválasztásban is, a mikor János királyt nagyobb része az országnak királynak választá és nevezé, s nem csak választották, de meg is koronázták: mindazonáltal az palatinus nem adván javallást és voxot reá, azt itélték, hogy irritum az választás, és más királyt választottak. Ki jól lett-é nem-é, most én azt nem disputálom, de elég, ha meglett: kegyelmed penig egy privatus úr lévén Magyarországban, nem tudom én, magán mint mehetett ollyan contractusban és confoederátióban, ország és mindnyájunk hire nélkül, az kivel minket lekössön. És így minthogy hirünk nélkül lettek azok, minket nem is illetnek. Soha bizony javallásomat arra nem adom, hogy illyen veszedelmes állapatban és szomszédságban levő

szegény hazánkot nemzetünket azoknak az fejedelmeknek praetensiójok mellé tegyem; s addig hazám tüzét meg ne oltsam ha lehet, míg azoknak praetensiójok végbe nem megyen: kinek egyike éjszakról háromszáz mélyföldön lakik hozzánk, másika délfele, az is csaknem annyira: kiket nem éget az magunk tüze mellett a pogányok tüze, mint minket. Ám most is szinte Csornáról is vittek rabokat el, s majd a mostani protectio alatt bizony a kassai hóstád holdulni fog, s azután Kassa maga is. Jóllehet ezt nyilván publikálja kegyelmed még a maga pátensiben, hogy a mit keres töröknek keresi: kire én nem hiszem hogy a kegyelmed confoederatusi is kegyelmednek javallást adjanak, ha megértik az dolgot, amint meg is értik: mert ők is neki keresnének úgy; nem is az evangéliumnak promotiója ez (a kit mi is tartunk), hanem az alkorán.

Az több irási is kegyelmednek mind csak az engem való vádlásokot nézik: kiről minthogy másszor is bőven írtam kegyelmednek, most megérem aval, hogy azok mind különben vannak, és hogy kegyelmed nem jól informátus az én személyem és dolgaim felől.

Ám szememre hányja az aureum vellust is kegyelmed. Úgy látom az arról való hivatalról sincs jó informátiója kegyelmednek; az nem valami confoederatiót vagy magányos obligatiót néz az spanyol királyhoz, hanem egy confraternitas, societas, et ordo militaris, az kiben nagy emberek és fejedelmek vannak, maga a romai császár, a spanyol király és nagy sok fejedelmi emberek. S valami alkalmatlan obligatiókban sem adják magokot a mint kegyelmed véli: mert expresse vagyon az ordo constitutiójában, hogy noha első személy az ordóban az spanyol király; mindazonáltal sine nota perfidiae, az melly fejedelemség alatt laknék efféle eques aurei velleris, a kinek ellenkezése volna a superiornak, ugymint a spanyol királynak, fejedelmével együtt ellenkezhetik vele. És inkább becsületet néz ez az ordo, mint valami derekas obligatiót. Noha én ezt is soha nem kevántam, sem szorgalmaztam, hanem nemzetemnek becsületiért vettem ezt is fel. Így értse azért kegyelmed a dolgot, s ne itélje másképen.

Irja utoljára kegyelmed hogy a békességnek kevánója. Ki jól vagyon; mert ugyanis egyéb se kegyelmedet, se ezt a szegény hazát, se nemzetünket annál meg nem tartja. De nagy kérdés vagyon benne, meglévén az kegyelmed obligatiója, és más részhadainak conjunctiója a svékusokkal; ha az fel nem szabadétja kegyelmedet, hogy az országok képében nem végezhetett: örömest értem mint teszen annak eleget, a mit ír kegyelmed, hogy akarója a békességnek? Miért az különben nem lehet, hanemha elszakad töllök, avagy az ő dolgoknak és praetensiójoknak eligazitását is fogja kivánni kegyelmed; ki messzire való beszéd, s talán határán kivül is vagyon kegyelmednek. Elszakadni penig, úgy látom, nem akar kegyelmed töllök (minthogy dolog is kell már az conjunctio után ahoz), s nem akarja vennyi az ő felsége nagy bő kézzel nyújtott kegyelmességét is: sőt gerjeszteni láttatik az regnicolákat is, hogy ne legyenek contentusok az ő felsége kegyelmességével, s illyen veszedelmes tüznél nagyobbnak tartsanak holmi magunk közt gyülölséget szerző apró kevánságokot; a mellyeket még talán azokon kivöl praetendálni kevánnának, az mellyek meg vannak már liberaliter igérve ő felségétől.

Az svékusok praetensióját penig az mi illeti, ha annak eligazitását várja kegyelmed, s úgy kezd azután hazája tüzének oltásához: igy nem kevánója kegyelmed az mi szegény hazánk békességének, hanem (bocsánatkéréssel szólván) utolsó veszedelmének okadója leszen: mert véghetetlen dolgok azok az ő dolgok, s kard ugyanha dirimálja; s ha mi is attól várunk, a mint a kegyelmed magányos confoederatiója tartja, könnyen véget vethetünk anélkül is veszni indult szegény hazánkban, és nemzetünkben. Ne beszédben azért, hanem cselekedetben, kérem kegyelmedet, vegye már szegény hazánk békességét, s mutassa abban meg nemzetéhez való igazságát; ne nevelje tovább maga háza tüzét is. Sok bizony ez is, kinek noha magos ugyan a cégére, de veszedelmes

és mérges ital vagyon alatta: és akármint hallogassa is e szegény haza békességét kegyelmed, s akarmit várjon is a svékusok successusától, de nem javát, hanem utolsó externiumját nézik mindazok szegény hazánknak. Mégis kérem azért kegyelmedet, ne gerjeszsze toább is ezt a tüzet, mert bizony kegyelmed is megég ott, a hol mi égni fogunk. Soha azt sem maga, sem mások erejével és segítségével is véghez nem viszi, az kire noha nem mondja, de cselekedetivel collimálni láttatik. S ha véghez vinné is, azzal is nem egyebet, hanem utolsó veszedelmet szerzene szegény hazánknak és nemzetünknek. Azt penig ne higyje el kegyelmed, hogy olly együgyűek volnánk, mintha ezt nem látnánk, s nem maga nevelését, hanem holmi kákán való csomókeresést nézne inkább kegyelmed, religiónak és szabadságnak oltalmát jelengetvén: az kiből majd kiforgat kegyelmed bennünket, s a szabadság helyett vas igát vet követőinek nyakában, s az evangelium helyett, a mint feljebb is írám, alkoránt; kinek mindennémő kezdeti és készületi megvannak. Hogy azért kegyelmed miatt e szegény haza és nemzet utolsó veszedelembe ne jusson, mégis igen nagy igazsággal és szeretettel kérem kegyelmedet, szánja meg már őket, s tegye le toább való ellene felvett fegyverét, s oltsa meg lángadozó tüzét! tartson mindent egyebet kissebbnek az közönséges megmaradásnál! ezzel szolgál kegyelmed hazájának és nemzetinek, s magának is: s egyébaránt, adja isten legyek hamis próféta! de bizony mindenestől kegyelmed lészen egyedül hazánk romlásának oka. Illy bő és talám kemény írásomnak is, kérem kegyelmedet, megbocsásson; hazámhoz és nemzetemhez való igazságom, kötelességem viszen ezeknek kimondására: s talám mások vagy nem értik, avagy nem merik ezeket kimondani. Kegyelmedért is szükségessek penig, hogy másoknak illy nagy okokat adván veszedelmekre, maga is maradékjával együtt ruinában ne jusson: ki úgy leszen meg, ha minden hallogatás nélkül az ő felsége kegyelmessen tött resolutiójához alkalmaztatja mind kegyelmed magát, mind az regnicolák: kiket igen bő és kiterjedt kézzel nyujtott ő felsége kegyelmeteknek, ott is, a hol talám bosszúállásra is nyúlhatott volna. Mégis kérem, kegyelmed mind bő, s mind kemény írásomnak megbocsásson, s szolgáltasson is inkább énvelem is, hogysem idegen itéletekkel terheljen. Tartsa meg isten kegyelmedet jó egészségben. Datum in Nagy-Héfflain, 11. Junii, anno 1645.

HUSZONNYOLCADIK LEVÉL.

Illustrissime Princeps! Hogy valamiképpen több vádlási köziben elegyedvén kegyelmednek kiváltképpen való vádlási ellenem, választételem valami homályt ne szenvedjen, szükségesnek itélem, hogy magányos írásommal feleljek azokra kegyelmednek.

Irja azért kegyelmed, hogy a svékusokkal való confoederatiójában nem volt szüksége arra, hogy én hiremmel cselekedje azt: és hogy én is szolgáltattam részszerint arra alkalmatosságot, s homályossan tanácsommal is értettem volna kegyelmedet ez aránt, jó üdővel az előtt.

Jelenti azt is kegyelmed, hogy sok külső s belső szabadságiban megháboritója voltam légyen az evangelicus státusnak kegyelmeddel együtt; egyebeket is ösztönözvén és ingerelvén kegyelmed ellen, fő oppressora és persecutora is voltam kegyelmednek; sőt még az catholicus rendeknek is sokban megbántója lettem légyen.

Mondja kegyelmed azt is, hogy szintén úgy választott légyen engem az palatinusságra az evangelicus státus, mint az catholicus, s úgy volnék azoknak szabadságának is megtartására köteles, mint az más félnek; mindazonáltal emlékezném reá, mint bántam legyen az evangelicus státussal 1638. esztendőben.

Hozá végtére elő kegyelmed az 14 vármegyék követségét is, nagy bátran írván, mintha director consilii lett volna itt köztünk kegyelmed, hogy az mikor ő felsége az evangelicus státusnak kegyelmessen akarta volna is resolválni magát, és kötelessége szerént

mind lelki s testi szabadságában az ország szabadságával részesíteni; én ott is, minden idegen nemzet csudájára, nagy keményen viseltem nemzetemhez magamot: és hogy ellenzettem azokot ő felségének effectuálni: és hogy fellobbant üszögöt vetettem ezekkel az magyar nemzet köziben, distractiót szerezvén ő felségének is; s nem tudhatná kegyelmed, ha érhetném-e ennek végét valaha, vagy nem?

Ezek kemény beszédek, de helytelen vádlások, és semmit ezekben meg sem mutathat kegyelmed énellenem; mondanyi penig ezeket nem elég, sőt illetlen fejedelmi embernek. S az előtt lám az én authoritásom mellett is jelengeti vala, hogy fogta légyen kardját kegyelmed, s immost első anyánk s atyánk vétkit is nekem láttatik tulajdonétani, maga tüzes s üszögös köntössében is engem akar öltöztetni. S megérném mindezeket egy szóval, hogy külömben vadnak: de másképpen az én igazságomat meg nem nyomhatván, személyemet kevánja effélékkel gyülölségben hozni, hogy azok által vegye el erejét az regnicolák nak tött igaz itéletemnek és tanácslásomnak. De hogy magányossan is nyilván legyenek, ez világ előtt is, ez helytelen vádlások, ím punctatim is felelek ezekre is kegyelmednek.

Csuda beszéd azért az első vádlása is kegyelmednek, hogy én szolgáltattam alkalmatosságot kegyelmednek az svékusokkal való confoederatiójára, és hogy azt tanácslottam is volna jó idővel azelőtt. Maga mindjárt maga jelenti ugyan ott ezen irásában kegyelmed, hogy nem közlötte ez aránt tanácsát énvelem, azmint úgy is vagyon: s nem hogy javallásomat és tanácsomat adtam volna én arra kegyelmednek, de nagy veszedelmes dolognak tartottam mindenkor; másszor is közelebb való nemzetségekkel és országokkal is, nem egy személy, mint most kegyelmed, hanem ugyan országostól lött unióknak és confoederatióknak is fölforgatásokat tudván és látván. Másokban is átoknak mondottam azért ezt én, nem tanácsnak, s annyival inkább arra javallásomat nem adtam, melly az én kegyelmednek is írt leveleimből is nyilván kitetszenék; mellyek ám ki is vannak nyomtatva. S hogy még is tudván is ezeket külömben lennyi kegyelmed, nem nehezteli irásiban vennyi, csudálhatom igen: de ottan adja helyét, idejét, emberét, ki által, és mikor írtam vagy izentem felőle kegyelmednek, s mutassa meg is azt, hogy ne legyen addig hitele ez vádlásomnak.

Jól mondja kegyelmed hogy egyaránt és egy akaratból választottak az országbeli státusok engemet az palatinusságra: de elveszszen életem s minden jóm, ha csak gondolkodásommal is kötelességem ellen, tudva és akarva, szabadságában s concessióiban az státusok közzől csak legkissebbet is megbántottam; s hogy mindenkor mindennek szája ízi szerént nem cselekedhettem, az mint kegyelmed is látom hogy sok dolgaimot nem javallja, arról nem tehetek, mert az dolog hozza gyakran magával. Az státus evangelicusok nevével való követséget penig az mi illeti, másszor is hozta kegyelmed elő, de nem mondja meg, miben lött éntöllem való megbántások: s magok panaszát is soha én arról ellenem nem hallottam ő kegyelmeknek: s csak értsem micsoda is ez, az kit kegyelmed emleget, megmentem, meglátja kegyelmed, magamat. Kik magok is kitudván, és meg is mervén ő kegyelmek mondani, csudálom, hogy kegyelmeden kivül senki más belé nem állott ez panaszban is. De tudom evel is mit czéloz kegyelmed.

Az tizennégy vármegyék követségéről irt másszor is kegyelmed, s látom hogy engem vádol az aránt is kegyelmed, csak igen mezételen beszéddel; kiben én nem mentem tovább magamot, másszor is irván erről kegyelmednek. De minthogy maga köztünk az tanácsban nem volt kegyelmed, az ki kegyelmednek ezeket mondotta, mind addig árulóul hazud benne, valamíg meg nem bizonyítja ha maga hallotta és tudja ezeket; avagy mástól vette és hallotta, s kicsoda az? holott ez mindenestől diffamatio: s nincs is az én kegyelmes uramnak hajójának kormánya úgy az én kezemben, hogy rendkivül is ott hordozhatnám, az hol én akarnám. Kérem is kegyelmedet, illyen bátran és egyátaljában minden

bizonyság nélkül ne diffamáljon engemet, mert irtam ugyan én már kegyelmednek nem keveset, de mind igazat: s többet is mutathatok, s nem külső dolgokat, hanem az kiket egész nemzetül látunk veszedelmünkre következnyi: s azokot világ láttára cselekeszi. S ím ezennel rabbá teszi avagy utolsó ruinában hozza nemzetét! S az mind semmi; hanem némellyeknek kemény szavok, avagy az kegyelmed vélekedése szerént némelly tanácsadások, mind nagyobbak ennél. De csak hagyjon békét kegyelmed az regnicoláknak, megalkuszunk mi: mert ha mind ezek úgy volnának is, az kikről kegyelmed, hihető mások informatiójából, ír; öszve vetvén csak ez ideig való veszedelmes kárát is, valljon s mi volna ehez képest? Istenért kérem azért kegyelmedet, hagyjon békét az illyetén alkalmatlan vádlásoknak, mert aval meg nem oltja ugyan hazája tüzét, noha eddig még kevés ollyan szándékját láttuk kegyelmednek: hanem mind száraz fát és olajt hordott inkább arra, hogy nagyobb lánggal égjen: kit kimutat az töröknek tött nagy igéreti, hogy az egész országot alájok hajtja, és adófizetővé teszi őköt. Az svékusokot viszont hogy praetensiójokhoz segéti kegyelmed, s addig békességet nem végez ő felségével, ujonnan is kötötte magát: s ám az kiktől segedelmet várt, azoknak küldött segétséget kegyelmed, avagy zálogot inkább. Melly igéretivel és cselekedetivel nemde ki ne lássa hogy mindenestől magát és állapatjának nevelését nézi kegyelmed? hogy ezekért ők megint koronázzák kegyelmedet, s fegyverekkel levervén ez magyar nemzetet, országokat absolute birodalma alá adják kegyelmednek; s kegyelmed viszont magával együtt bepraesentálja őket az töröknek, kirül maga leveleit mutathatjuk kegyelmednek. De ez mind semmi kegyelmed előtt, s olly vakoknak tart bennünket, mintha senki közülünk ebben semmit sem látna? Mellyet ne véljen kegyelmed, mert bizony ott is sokan látják ezeket, noha szólni nem mernek; holott alkoránt adna inkább kezünkbe az török, mint az evangeliumot: s az galliai király is nyilván nem confoederált ugyan kegyelmeddel az status evangelicus mellett, hiti ellen. Mást néznek azért mind ezek, az kiknek segedelmekkel és fegyverekkel maga hazáját és nemzetit illy veszedelmes állapatban hozta kegyelmed, nem tudom mi elvetett, és ha végbe menne is, kicsiny ideig való dicsőségért. Ím emelgesse azért kegyelmed az gerendát, s illy nagy szorgalmatossággal ne keresse mások tiszta szemében az szálkát. S jót akar-é tenni hazájával és nemzetivel? ne igyekezzék azt vas pálcával alája hajtani, és magával együtt török alá vetni, s más rendbéli idegeneknek is prédájokká tennyi.

Az igéret sok ugyan, az kit kegyelmednek offerált ő felsége, s elegedendő satisfactiót is adott az regnicoláknak is: s ím még is nem contentus kegyelmed mind ezekkel is, s illy veszedelmes hazánk tüzével: azt nem akarván kimutatni maga feleinek, az kit az töröknek és idegeneknek kimutatott; olly más okait adja ez veszedelmes tűznek, az kiért, isten látja, egy embert sem kellene elvesztenünk, nem hogy ennye hazánkfiát az ki már elveszett, és testestől s lelkestől az pogány kézben is esett; s szegény hazánk is illy rút pusztulásra jutott. Ezek penig még mind csak kezdeti az veszedelemnek, ide hátra még az nagyja, az kiben hanyatt-homlok viszi nemzetét kegyelmed, ha idején ki nem áll belőle. Békességet adjon azért, békességet, kegyelmed ez szegény hazának! ha mind magának s mind maradékinak vélek együtt megmaradását kevánja kegyelmed, s azt ne is kösse mások békességéhez kegyelmed, mert elveszünk mi mindnyájan addig, míg azok az ő békességekben csak belé állanak is.

Mind ezekről bő irásommal együtt kérem kegyelmedet megbocsásson! bizony ha hites tanácsa volnék is kegyelmednek, egyebet ezeknél nem mondhatnék: s ha ki mást mond, nem igaz szolgája kegyelmednek, avagy nem érti az dolgot. Én ezzel tartozom hogy kimondjam, instanter penig: s elhittem kegyelmed sem vészi gonosz névvel töllem, minthogy jó szántomból én is, s igazságomból irok kegyelmednek. Isten kegyelmeddel.

In Nagy-Héfflain die 11. Junii, anno 1645.

IV.

LEVELEK LÓNYAI ZSIGMONDHOZ ÉS NÉMELLY VÁRMEGYÉKHEZ.

(1644—45.)

ELSŐ LEVÉL.

AZ VÁRMEGYÉKNEK.

Reverendissimi, Reverendi, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii, et Nobiles Domini etc. Az kegyelmetek atyjafia Janchovith Miklós uram megadta minékünk az kegyelmetek leveleit, izenetit az szerént megmondotta, azután feljövén ide Bécsben, ő felsége kegyelmessen resolválta magát általa kegyelmeteknek.

Az mi a gyülés dolgát illeti azért, ha ez az kegyelmetek-felé való erdélyi tumultus nem támad vala, kész volt volna minden bizonynyal ő felsége szent-Györgynap-tájban megszolgáltatni.

Az erdélyi fejedelemmel való békességes tracta urget penig: immár azelőtt idején alázatossan megtaláltam volt ő felségét, és sok esedezésemmel, könyörgésemmel reá bírtam vala ő felségét, hogy annak is kegyelmessen annuáljon, praesupponálván hogy az erdélyi fejedelem is azt amplectálja inkább, az kiről leveleim és követem által meg is találtam ő kegyelmét, hogy ha mi praetensiója vagyon, az véle való végezés szerént jelentse meg, s interponálom magamot hivatalom szerént, hogy placidis mediis igazíttassék el. De ő kegyelmének úgy látom inkább tetszett még is az fegyvernek felvétele, s kevés békességünknek megbolygatása; ki annyival nehezebbnek tetszik, hogy az törököktül és egyéb idegen nemzetektől nem volt bántásunk; ő kegyelme mi vérünk és atyánkfia lévén, szegény nemzetünknek nem javát, hanem veszedelmét keresi: és azt nem most elsőben, hanem egynehány esztendőtől fogva láthatóképpen mutogatta, hogy afféle eruptióra való szándékja vagyon. Kire nézve volt volna ő felségének is módja benne, s méltó oka is reá, hogy fegyvert bocsásson ellene; de mi tudván azt, hogy az mi szegény hazánknak és nemzetünknek az oltalom fegyvere is igen káros, tartóztattuk mind eddig, s protestáltunk és protestálunk is, mind isten, s mind ez világ előtt, hogy kedvünk ellen veszszük be az idegen hadat az országban. De már szinte kéjteleníttetünk véle, kinek nem ő felsége, sem mí, hanem a fejedelem az oka nyughatatlanságával. Miben legyen azért ehez képest immár itt is az állapot, ezen kegyelmetek atyjafiának voltaképpen megmondottuk, s azonban magunk személyünk szerént alá készülünk menni kegyelmetek köziben, hogy ezt a rút zúrzavar állapatot és dolgot leszállítsuk, ha különben nem lehet, fegyverrel is, hogy valamint tovább ne menjen, és egyszer való ruínát ne hozzon nemzetünkre, s belé ne elegyedjék az pogánság is. Tartsa isten kegyelmeteket. Viennae, 17. Februarii, 1644.

MÁSODIK LEVÉL.

LÓNYAI ZSIGMONDNAK.

Szolgálók kegyelmednek! Álmélkodva csudálom az fejedelem ő kegyelme actáit. Valami tele mértéknek és fateláknak kell benne lenni, s látom hogy igen serényen is futja ő kegyelme maga maradéki és nemzete veszedelmét; s ha eddig mi is úgy harsánkodtunk volna, kiben volt az előtt is három hónappal módunk, eddig megsütötte volna a viaszszal öszveragadt szárnyakot az mi kezünk; de ón lábbal jártunk, s úgy megyünk most is az oltalom fegyverével. Mi bántanyi senkit nem kévánunk, csak a kik bántanyi akarnak bennünket, s vérünkkel s országunk romlásával keresvén maga hasznát, és dücsősségét. Nagy isten haragja ez is, hogy illyen alkalmatlan igyben és fegyverfogásban, és nagy károknak tételében is, egy romai császárnak utánnunk való járását kévánjuk. Hová tette gondolatját kegyelmetek? Ezennel mind betelnek azok, az kikről én írtam az fejedelemnek: kegyelmetek is mint gondolkodik maga állapatjáról és megmaradásáról, nem tudom; de bár szemessebb lenne kegyelmed is és jobban meggondolná az jövendőt, ha ez is nem isten haragja nemzetünkön. Irnék többet is, de látom haszontalan. Isten tegyen irgalmasságot nemzetünkkel. Ex Castris ad Bars positis, die 24. aprilis, Anno 1644.

P. S. Irván az minap az fejedelem ő kegyelme, s jelentvén hogy közelebb jön, írtam én is, de megbusult szivvel; mert bizony elevenségre hágott s mészárszékre hozza ezt a szegény kevés magyurságot is: s talám az palánki példával sem alkalmatos biztatnyi az embereknek magokot.

HARMADIK LEVÉL.

LÓNYAI ZSIGMONDNAK.

Magnifice Domine Affinis etc. Az kegyelmed levelét elvettem s örömest értem az kegyelmed itt jelenlétét, s bánom hogy levelemmel fel nem találták kegyelmedet. Sokat nem írtam volt kegyelmednek, de confidenter és igazán. Veszedelmes állapatjáról szegény hazánknak és nemzetünknek nem szükség írnom; s ha hamar eleit nem veszszük, ha nem utolsó is, de ezennel ennél is nagyobb ruina találja. Im mennyi üdőtől fogván mind békével maradott ez az végház is, és tartománya is, a ki most minémő ruinában vagyon, s füstölgő üszöggel tele, keserves csak nézni is; s mégis szabadságkereső hazafiaknak kévánunk tartatni? De e megvagyon, hanemha a fejedelem ő kegyelme azon keménységében meg nem akar maradni, az kivel ez szegény hazánkhoz hozzá nyúlt: most vagyon ideje, hogy fellobbant tüzét oltsuk meg, mert üdőzést nem szenved ez az mostani állapot. Noha módom lenne a dologban, ím elég ón lábbal és múlatozva megyek; de megyek; mert egyébaránt nemzetemnek sem szolgálhatok. Kévántam azért ő kegyelmétől az fejedelemtől, hogy küldene előmbe böcsülletes főrenden lévő emberit, előtte viselvén az ő felsége méltóságát, s kész vagyok conferálnom az dolgokot ő kegyelmével: sőt, ha az méltó igazságnak engednyi kéván ő kegyelme az fejedelem, míg a dolog tovább nem megyen, talám olly utakot és mediomokot találunk, az mellyek által ez az hazánkban fellobbant veszedelmes tűz megoltathatik. Kegyelmedet ugyan nevezet szerént kévántam az fejedelemtől, hogy hozzám küldje, kit cselekedjék meg, kérem kegyelmedet.

Minthogy mulatozva jöttem, regéci borom elfogyott, az kivel én mostani beteges állapatomban szoktam élnyi. Ím azért két iffiulegény szolgámot küldtem Regécben, hogy valami négy vagy öt hordó bort hozzanak onnét, és pincetokokban is elömben. Kegyelmedet kérem, szerezzen salvus-conductust a fejedelemtől ő kegyelmétől, hogy békességessen járhassanak szolgáim, és legyen securitássok az bor-ide-hozásban is. Nincsen semmi több célom ennél; mert ha itt végezhetnénk cum certa securitate, nem csak ezt az hadat alább nem vinném, de magam is igen könnyü szerrel akarnék Regécben mennem; nem Regécért ugyan, hanem az ott alatt való szántalan sok rendetlen dolgokért; a mennyire

lehet igazétásban vennem, és utolsó búcsúmot is venném kegyelmetektől. Isten tartsa meg kegyelmedet. In Castris Caesarianis ad Filek positis, 12. Maii. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto.

NEGYEDIK LEVÉL.

AZ ERDÉLYI STÁTUSNAK.

Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii et Nobiles, etc. salutem etc. Minemő kemény haragja legyen istennek rajtunk, hogy ez a mi magyar nemzetünk másoktól és idegenektől békességben lévén is, ím csak kevés üdők alatt is egynehány ízben ellenségképpen jött az erdélyi fejedelemség alatt való magyarság az magyarországiakra; az mint ím most is nagy kegyetlenséggel és pusztulással, nagy méltatlan és minden ok nélkül, minemő romlást és pusztúlást szerze kegyelmetek ez szegény hazában, kő szívőnek kell lenni a ki nem könyörülne rajta. Maga ő felségének a romai császárnak, és a szerént Magyarországnak is bizonyos és erős confoederatiói vannak kegyelmetekkel, s mi atyánkfiai, és vérünk volna egyébképpen is kegyelmetek. Keserves dolog ezeket szenvednünk és látnunk! s noha tudjuk ugyan az ott való állapotot, és az kötelesség alatt való fegyverfogást is, sokféle színek alatt s nyilván meg is tapasztaltuk; mindazonáltal ezeket a kiket most látunk, az előtt még nem lettek vala. Tudnyi kell azért kegyelmeteknek, hogy a mi pusztulásunk kegyelmetek utolsó veszedelmét nézi, s a szerént az ő felségétől való távozása avagy ellene való támadása is, a kinek tekinteti tartotta eddig is kegyelmeteket; egyébaránt Bosznánál is nagyobb igában vettetett volna kegyelmetek, és csak az nevezeti maradott volna az magyarságnak kegyelmetek között; s ím mégis annak gyülölségét keresi, a kinek tekénteti eddig is oltalmazta és tartotta kegyelmeteket; s mi reánk hadakozik kivont fegyverrel, a kinek szomszédsága nélkül elveszett népek kegyelmetek; s aval éri meg, ha semmi tanács és keresztyénség nem volna kegyelmetek közt. Kegyelmeteket azért szeretettel kérjük, s ő felsége a mi kegyelmes urunk császárunk és királyunk nevével intjük is, hogy tegye le minden ellenkezéseket, menjen vissza hazájában, s ne pusztétsa tovább a mi szegény hazánkat és ő felsége országát, s tartsa magát az ő felsége kiadott manifestumához, kiben én ugyan authentice egy párt is küldtem kegyelmeteknek, includálván az fejedelemnek ő kegyelmének írt levelének mássát is. Egyébaránt mi mind isten, mind világ előtt protestálunk, hogy ha vagy honjában vagy honján kivül is itt az országban valami veszedelmes ellenkezés találja kegyelmeteket, senkinek ne tulajdonétsa, hanem magának; noha egyébaránt mint az isten haragját, úgy kévánunk ezeket nemzetünktől távoztatnunk. Kegyelmetektől penig erre mi az confoederátiók ereje szerént is valaszt várunk. Isten tartsa meg kegyelmeteket. Datum in Castris Caesareis ad Szerencs positis, 25. Maii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto.

ÖTÖDIK LEVÉL.

A MAGYARORSZÁGI STÁTUSNAK.

Spectabiles, Magnifici etc. Többet lát és tapasztalhat kegyelmetek hazánk mostani veszedelmes állapatjában, hogysemmint mi nagy sok hosszu irással is azt kimutathatnánk; hanem rövid szóval kegyelmeteket, minnyájon, az kik most magyarországbeliek közzől az erdélyi fejedelem mellett vadnak, szeretettel kérjük, s tisztünk szerént intjük is, az ő felsége nevével penig serio parancsoljuk: hogy kiki kegyelmetek közzül minden toább való cunctatio nélkül az ő felsége kegyelmes manifestomát vévén, alkalmaztassa ahoz magát, és avagy praesentállya mi előttünk magát nyolcad nap alatt; avagy oszoljon házához s jöjön azután ottan hozzánk: mert valaki kegyelmetek közzül külömben merészel cselekednyi, s nem alkalmaztatja magát, in notam perpetuae infidelitatis esik, s ha mi kár, vagy veszedelem találja kegyelmeteket, mindenestől maga leszen az oka. Tudni kell kegyelmeteknek azt is, hogy ő felsége minket evel az oltalomnak

fegyverével nem oppressiójára, hanem az oppressiótól való felszabadétására küldött, készek is vagyunk az aránt eleget tennünk az ő felsége kegyelmes atyai parancsolatjának, csak alkalmaztassa kegyelmetek is magát, hólott már az a mentsége nem lehet kegyelmeteknek, a ki eddig volt, ugymint hogy kéjtelenségből kellett cselekedni, a mit cselekedett. Ezekről írtam magának is az fejedelemnek ő kegyelmének, s minden kegyelmességét veheti ő kegyelme is a mi kegyelmes urunknak ő felségének, csak alkalmaztassa magát. Melly levelemnek mássát is ím oda küldöttem kegyelmeteknek együtt az ő felsége authenticum manifestomával, nem akarván semmit se titkon, se csalárdsággal cselekedni, alkalmatlannak vélvén az hosszu irást is. Vegye azért atyai intésünket kegyelmetek azzal az igazsággal, a melylyel én írom, nyilván lévén kegyelmeteknél, hogy mi erős hittel vagyunk kötelesek kegyelmetekhez, s szabadságunk s törvényünk köz is kegyelmetekkel: s jó igazsággal és bona fide assecurálván kegyelmeteket, hogy az ki az ő felsége manifestomához, és a mi declarátiónkhoz alkalmaztatja magát, semminémő bántássa nem lészen, se személyében, se javaiban. Egyébaránt a mint följebb is iránk, ha ki kegyelmetek közzől ehez nem alkalmaztatná magát, kit nem reménylünk, protestálunk mind isten s mind ez világ előtt: hogy ha mi ellenkezés, kár, vagy egyéb veszedelem találja kegyelmeteket, azt nem másnak, hanem mindenestől magának tulajdonétsa. Isten tartsa meg kegyelmeteket. In Castris Caesareis ad Szerencs positis, 25. Maii, A. Dni 1644.

HATODIK LEVÉL.

AZ VÁRMEGYÉKNEK.

Reverendissimi, Reverendi, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii, et Nobiles, etc. Mind az ő felsége manifestomát megküldöttük kegyelmeteknek, s mind írtunk a mellett szép atyai intéssel, hogy alkalmaztassa kegyelmetek magát az ő felsége kegyelmességéhez, nem lévén már mentsége, hogy oltalom fegyvere nem volna ő felségének az országban: de kegyelmetek sem választ nem ada levelünkre, sem semmi hűségét és kötelességét nem mutatá ő felségéhez, sem penig minket legitimus magistratusát, az ő felsége kegyelmes manifestoma continentiája szerént nem requirála, hanem hallgatásban marada, idegen fejedelemhez kötvén magát, a kinek semmi hittel való kötelessége nincsen sem az országhoz, sem kegyelmetekhez. Mi azért tudományt teszünk mindenek előtt, hogy mi igaz hivatalunknak megfeleltünk, oltalmára jöttünk kegyelmeteknek, s praemittáltuk szép intésünket, s többször nem requiráljuk, hanem ezt az hetet az jövendő hetfőig kegyelmeteknek adjuk ad resipiscentiam: s ha hozzánk küld és praesentálja magát, az ő felsége kegyelmességétől ki nem rekesztetik. Egyébaránt tudván légyen kegyelmeteknél, hogy bizony megkeseredik; mert azt hozzuk ki megáltalkodásából, hogy betölt a mérték, s a büntetésnek kell következni, ki ha lészen, magára vessen kegyelmetek. Eddig is, ha a kegyelmetek megtérésére és declarátiójára várakozván, az hadakot nem tartóztattuk volna, megérzette volna nyilván kegyelmetek itt létét az vas pálcának, ha az kegyelmességet és atyai intést megvetette. Isten kegyelmetekkel. Ex Castris Caesareis ad Cassoviam positis, 13. Junii. Anno 1644.

HETEDIK LEVÉL.

LÓNYAI ZSIGMONDNAK ÉS SZERÉDI ISTVÁNNAK.

Magnifice Domine Affinis etc. Az kegyelmetek engem vádló, és a közönséges jót ujobban confúsióban hozó levelét elvettem. Úgy látszik, hogy akkor mikor ez levelet írta, nem szegény hazánk rút és veszedelmes tüzének megoltását nézte, hanem annak a tüznek ujobban való felgerjesztését; s mintegy új hadat láttatik denunciálni kegyelmetek ő felségének a romai császárnak, és az egész catholicus státusnak scissióját, és megszakadását ez romlott hazának és megnyomorodott nemzetnek, valami rosz póroknak földes urok

ellen szentegyházakban való commoditásokért. Mellyekre nézve mivel méltatlan az panasz is, válasz nékül akarjuk vala hadni az kegyelmetek levelét: mindazáltal ez egynéhány szóból értse kegyelmetek, hogy mindazokra a miket ír, már az előtt elégedendő válasza vagyon, s mi tovább való declarátiókba nem is bocsátkozhatunk, hanem mivel új hadat láttatik denunciálni kegyelmetek, sietve megirtuk ő felségének, s erre már minekünk is más resolutiót kelletik felvennünk.

Úgy látszik, hogy a ki felháborítója volt szegény hazánk csendességének, utolsó veszedelmének is azon kévánna oka lenni. Pársokat könnyü fegyver alatt szerzeni, s persvasiókkal is opiniókot. Azért úgy gyüljön öszve kegyelmetek, s úgy tégyen azokkal szakadást az országban, hogy maradékinak is keservesen ne essék: melly gyülekezés ellen protestálok is, és mint illetlen s rendetlen dologtól prohibeálom is kegyelmeteket, mert úgy sem lészen ország, ha valahány öszvegyül is, s minden veszedelmének ez hazának azok az öszvegyülők principálisokkal együtt lésznek okai. Megtetszik itt is a hazaszeretés, hogy üdőzéssel is illy rút romlásban hozza hazáját, s tovább is hozni igyekezik.

P. S. Azt vélem vala, hogy végezzük ezt a veszedelmes hadakozást, de most kezdjük, úgy látom, el az kegyelmetek leveléből. Kicsiny szerencséből nagy temeritas az kit eleiben vött, de úgy aránzom az dolgokat hogy ez rút és veszedelmes indulatokot nem akarja isten bosszuállás nekül hadnyi. Én, látja isten, mindeneket sincere cselekedtem, s mint életem megtartását, úgy kévánom vala szegény hazánk békességét, s ha ultro-citroque beadott proposítiónkhoz hozzá nyúl vala kegyelmetek, belé bocsátkoztunk volt mi is jó igazsággal azon tractában: de micsoda rendi ez a dolognak, hogy az tracta és conclusiók előtt kéván éntőlem nem tudom micsoda assecuratiót és declaratiót kegyelmetek, kiért én kővel való agyon-verést érdemlenék.

Értjük ugyan vélekedését kegyelmeteknek az fejedelemnek írt leveléből, melly kezünkben vagyon, a hol azt írja, hogy interrumpálta az tractát; maga contrariumot mondott ura nevével kegyelmetek minekünk; s megtetszett ott is sinceritasa az kegyelmetek tractájának, azt vélvén hogy arany hegyeket hozott az svékusok követe is, ki fenvolt akkor Sárosvárában, s késön tudtuk meg. Szaladásunkról is sokat ír kegyelmetek az fejedelemnek, hogy én elmentem az könnyü haddal, és a német had Slézia felé megyen, s illy alkalmatlan hírekkel lázasztja magát. De nem mentem s nem is megyek; s bizony ez az had sem szándékozik kimenni, hanem több jő hozzája inkább, kiket mind kegyelmetek vonszon be, s talám beljebb, hogysem eddig volt, kit ezennel experiál is kegyelmetek: s megítélheti útunkból is mint futunk, hogy három héttül fogvást ím tizenkét mélyföldet jöttünk, nézvén ebben avagy derekasb erővel hozzánk való közelgetését kegyelmeteknek, avagy jó igazsággal és sincere való tractáját. De ím egyiket sem akarja kegyelmetek, s még is minket vet vétkesnek.

Ha mit akar azért, az ő rendin és jóigazsággal nyúljon a dologhoz, s attul mi sem vagyunk idegenek; de az Salamon előtt perlő asszonynak, a ki kétfelé kévánja vala vágatni a más gyermekét, jó választ nem adhatunk. Ezt néző penig az a kegyelmetek öszvegyülése, az kit levelében láttatik insinuálni: kitől még is tilalmazok hivatalom szerint minden rendeket, kiváltképpen kegyelmedet Lónyai Uram; s jól meg is lássa, mit mivel. Isten kegyelmetekkel. In Liptó-Újvár, 8. Julii, anno 1644.

NYOLCADIK LEVÉL.

LÓNYAI ÉS VELE LÉVŐ COMMISSARIUSOKNAK.

Magnifice, ac Generosi Domini etc. Az kegyelmetek Eperjesről 14. praesentis írt levelét tegnap estve felé vettem, s mit írjon kegyelmetek, értjük. Minthogy minden igyében és kérdésben azért maga akar csak egyedül birája lenni kegyelmetek magának; ha-

szontalannak itéltem azokra való irásomat. Mindazonáltal hogy mások előtt is jövendőben is nyilván legyenek ezek, ím írunk valahány szóval felőlök.

Mint egyéb dolgaiban is azért, itt is az maga dolgát teszi kegyelmetek levelében, s a mit köszönnyi, mint érzenyi kellenék, aval megkeserítvén magát, s magát mentvén, s minket vádolván, az után szól a közönséges dologhoz. De hogy ebben is megtartassék a jó rend, nem nézvén az kegyelmetek levelének seriessét; mi az közönséges hazánk javát néző dolgokról írván először, az után felelünk kegyelmeteknek is.

Az én utolsó Újvárból tett irásomban azért méltán sem kegyelmetek, sem más meg nem botránkozhatott, sem maga contemptusának nem tarthatja, mert hogy a mint kegyelmetek kivánta, én a közönséges tracta előtt nem cselekedhetem, hogy valami szokatlan és másszor nem hallott magán való declaratiót tegyek; azt nem cselekedhettem, sem kegyelmetek nem kívánhatta töllem, s nem is kévánhatja, s minden tractatusoknak jó rendi ellen is volna: a juristákként erről is mondhatnák, hogy filius ante patrem.

Az hol penig azt írtam, hogy írására elegedendő válasza van már kegyelmeteknek, és toábbvaló declaratióban nem bocsátkozhatunk, s nem is bocsátkozunk, panaszolkodván hogy az által mi láttatnánk abrumpálnyi a tractát, jól értse itt is a dolgot kegyelmetek, s jusson eszébe, melly bő szóval declaráltuk mi azt kegyelmeteknek; hogy azokot az kérdéseket, a kik mindenestől az egész országot illetik, mi semmi úton nem resolválhatjuk, s ha resolváltuk volna is, avagy resolválnánk is, és valami magányos új declaratióban vennénk is, nem csak haszontalan lenne, de nagyobb confusióban hoznánk az országot vele; mivel minket arra sem ő felsége az mi kegyelmes urunk, sem az ország nem is bocsátott és rendelt: s micsoda vakmerőséggel is nyúlhattunk volna hozzá, avagy nyúlnánk most is? Ezeket itéltük s itéljük most is, hogy én sem magam, sem commissionaliter nagyobb declaratióban nem vehetek valami bizonyos irások és tracták által; s bizonynyal azt itélem most is, hogy semmi hatalmunk nem lévén azokra, sem ő felségétől, sem az országtól, a mellyek inter regnicolas controvertáltattanak, ha hozzá nyúltunk volna, avagy nyúlnánk most is, ujobb és nagyobb galibába hoznánk magunkot, s nagyobban hogysem eddig voltunk.

Az több dolgokot kévántuk tractálni és conclusióban s obligatióban is vennyi, de azok mellől kegyelmetek állott el, kiktől mi most sem vagyunk idegenek, látván az nagy veszedelmes romlását s pusztulását minden felől az szegény hazánknak; kinek nyavalyáját bizony úgy látom naponként öregbéti cselekedeti is kegyelmeteknek, hogysem könynyebbítené. Lássa mint ád isten előtt is számot róla.

Az hol írja továbbá kegyelmetek, hogy nem vehetné eszében, miből denunciált volna ujabb hadat kegyelmetek ő felségének, és a catholicus statusnak; olvassa meg ujobban kegyelmetek levelét, micsoda egyéb annál az, a hol in persona legitimi principis et regis coronati ő felsége, és immediate a catholicus status ellen, szakadásával az országnak, particularis gyülést hirdetett a fejedelem, hogy az, mit maga ő kegyelme erőssétett az előtt maga fegyvere mellett, fegyverrel erőssítesse azokkal is? Micsoda az, hanem nova denunciatio armorum? holott ím látjuk hogy statum contra statum, sőt ő felsége ellen is akarja támasztani kegyelmetek: ezt mind fegyverrel penig, a kit hiszem látunk és nyilván experiálunk; s a kiket maga mellé akar kegyelmetek vennyi, és azokot is ez veszedelmes fegyverfogásra ingerelni, bizony egyébnek nem vélhetjök, hanem, hogy a mint maga a fejedelem fegyvert fogott ezeknek színe alatt, fegyvert fogasson azokkal is, a kiket öszvegyőjt, és megújítsa fegyverét; mind ő felsége, s mind az catholicus status ellen veszedelmes, és hazánk utolsó ruináját néző szakadást hozván közinkben. De ha nem tudom mit mivel is a fejedelem, és mindnyájan kegyelmetek is, és utolsó veszedelemben hozza magát is (a ki bizony közel is vagyon,

noha kegyelmetek nem akarja látni), de soha ország megegyezése nélkül, avagy ő felségétől és az országtól arra választott commissariusok nélkül ezeket az kérdéseket, a mellyeket most kegyelmetek magára akar végezésben vennyi, el nem igazétja: a fegyver is olaja ennek az tüznek, és nem megoltó vize. Igy értse azért ez aránt való mi irásunkot is kegyelmetek, s ám lássa, ha a pórok templomokban való ususokért avagy commoditásokért, kiről semmi nyilván való constitutióink nem existálnak, kivánja hazáját és nemzetét utolsó veszedelemben bocsátanyi. Noha a szegény pórok csak a mostani veszélyeket is, úgy hiszem én, fel nem vették volna azért a commoditásért.

Maga mentségét is a mi illeti a fejedelemnek ő kegyelmének ezen gyülésnek hirdetése dolgában, értjük az kegyelmetek levéléből. Megirtuk az elött is, hogy most könnyü ott pártokat szerzeni ő kegyelmének: s tudjuk ugyan hogy ő kegyelme az religio dolgában az constitutiókot emlegeti; de mellyik constitutio az, avagy a bécsi pacificatiónak is mellyik articulussa, a mit külsőképpen jelent? mind eddig sem mutatta meg. Mert ha a constitutióban a volna, megkötne engemet is, s nem is igen kivánnám disputálni. Jó igazsággal mondom, hogy álmélkodva csudálkozom, s mások a kik az dolgot nem értik, nevetségnek is tartják ezt a cégért; hogy mind ezek a romlások és hazánk nemzeti jelen való s jövendő veszedelmét néző fegyvernek felvételét mutogatja illy csekély dologért, a ki, a mint mondám, constitutiónkban nincsen, s praejudicál a jus patronatusságnak is. Ha valahány helyen a pórok alkalmatosságát az aránt a póroktól az urak magoknak vették is, minden egy helyett száz vagyon kezekben, a kit propter bonum pacis elszenvednek, kiről sokszor sokat írtam. Más fekszik azért ez alatt, kit hogy mi sem látnánk, nem vagyunk olly együgyük. Higyje el kegyelmetek, hogy ha mostani eleiben vetett gátját elszakaszhatta volna ez az árvíz, tornyokról volna most a beszéd, nem pórok szentegyháza foglalásáról. De ebben hagyom azt is.

Utolsó részében irásának irja azt is kegyelmetek, hogy ő kegyelme a fejedelem az én irásimból nagyobb idegenségemet considerálhatná szegény hazánk háborúinak lecsendesítéséhez; mindazonáltal az mit ezekben illendőbbnek esmér ő kegyelme, azt fogná cselekedni, várván ez aránt a lengyel király ő felsége interpositióját is. Az elsőre okot nem adtam, mert életem megtartását sem kivánnám inkább, mint szegény hazánk csendességét és békességét; s nekem sem irásimban, sem beszédimben, sem cselekedetemben mást nem talál ő kegyelme: s az felvett oltalom fegyverében is azt néztem, s azt nézem most is.

Az mi a lengyel király ő felsége interpositióját illeti penig, nagy hit, ha elhitte kegyelmetek (nem más fekszik alatta ennek is) hogy megértvén a király a kérdéseket, inkább faveál ő kegyelmének, mint ő felségének, s nekünk mindnyájunknak catholicusoknak, a kik a kegyelmetek oppressióját mind religiónk dolgában, s mind külső javokban irgalmatlanul szenvedjük. Más az: sok idő kell ehez az interpositióhoz, s az alatt módját sem látom, miképpen tevődjék le mind a két felől való fegyver, s mint is menjen ki az országból: ben maradván penig, elköltötte ugyan alkalmasint az ót, de bizony elkölti az ujjat is, s nem is fogy, hanem szaporodik is. Abban is micsoda gyümölcsöt remél kegyelmetek, maga tudja, de bizony én nagy veszélyt látok ebben is.

Hogy penig toább is kivánja kegyelmetek continuálni a tractát, s declarálja hogy nem is interrumpálta, ezt hasznos dolognak vélném, s abban minthogy belé is ereszkedtünk, mi is készek vagyunk munkálkodnunk, a mennyire hatalmunk vagyon, és hivatalunkhoz fér. De halladékit és késedelmes voltait ennek is veszedelmesnek látom, kit, adja isten, maga kárával is ne tapasztaljon kegyelmetek.

Magam nemzetéhez való igazságomat és kötelességemet taxálhatja kegyelmetek mint parsok, s taxálja is, úgy látom; de ha bírót találhatnék hozzája, csaknem nekem is vannak

annyi bántásim mind böcsülletemben, s mind javaimban, hogy méltán hadat kellene érette viselnem nagy része javaimnak elfogyásával is: de várakoztam még is mind ennyi szenvedéssel is.

Maga mentségét s az én vádlásimot a mi illeti kegyelmeteknek, csaknem hazudtolni láttatik, a hol azt írtam, hogy a kegyelmetek intercipiált levelében expresse írja a fejedelemnek, hogy abrumpálta legyen a békességnek tractáját. Im oda küldtem azért verissima páriáját az elfogott levélnek, sub litera *A;* s különben sincsen: s egy bötüt sem vettem el benne, sem hozzá nem tettem. Ugyan abban az levelében, a mint megtetszik, azt is írja kegyelmetek, hogy én a magyar és könnyű hadakkal elől eljöttem Sárosról, és hogy a német hadak Sziléziára igyekeznek, úgy érti; kit hogy éntőlem vett volna, mostani levelében jelenti: de ne éljek, ha soha gondolatomban is volt, nem hogy mondottam volna, s annyival inkább cselekedtem volna. Mert micsoda bolondság is volt volna töllem azt cselekednyi? s nem tudom ki előtt is jöttem volna futva? Eszében vehette cselekedetünkből is igazságát a dolognak; hanem az én szóm volt, hogy ha végezhetünk vala, én mindjárt eljönnék elől, és az német hadakot Sziléziára igazítanám.

Az induciák állapatjáról való irásiban is injuriám vagyon nekem kegyelmetektől; mert, úgy vagyon, nagy cunctatióval nyúla kegyelmetek a kicsiny induciához is ott Sároson, nem bízván, hogy ha mit végez is kegyelmetek, megállják az hadak, mellyet mi resolutióban is vottünk vala, hogy nem gondolunk vele; de azután kegyelmed szemben lévén Kemény János urammal, minemő conceptust csinált, és nekünk praesentált, ím annak is verissima páriáját sub littera B. megküldtem, együtt Kemény Jánosnak irt kegyelmetek levele mássával, kit ugyan akkor intercipiáltak, sub litera C. Kit minthogy meg nem pecsételtünk, a mint Kemény János uram írja, hittünk az kegyelmetek beszédének. De azon Kemény János uram sinceritássa kitetszik ezen leveléből is, hogy addig kévánta az induciákot, az míg az várat assecurálta. Maga Kemény János uram az fejedelemnek írt levele igaz mássát is megküldtem, ki mint egyezzen mind az kegyelmetek declarátiójával, s mind nekünk beadott conceptusával; megitélheti azt is kegyelmetek. Igazságot néztünk azért mi ebben is, s nem fraust, a mint Lónyai uram s kegyelmed nekünk írt maga levelében vélekedik felőle nagy detractiónkkal. A mint az árestomról való irása is calumnia, mert in re ipsa semmi olyan dolog nem esett, noha azt eludáltatván az induciákban való kegyelmetek tractájától, méltán minden igaz hadi regula szerént megcselekedhettük volna. Talám elég azért ez is eddig Lónyai uram, mert az mi pofánkon nem sok szemetet látott meg kegyelmed; s ha az a kis bizodalom nem viselte volna kegyelmeteket, hogy fut az német, azt hiszem, eddig vég is lett volna az dologban. Azonban örömest értjük az mi propositiónkra való választját is kegyelmeteknek; megértvén, ott sem talál akadékot a mi igazságunkban kegyelmetek.

Az kegyelmetek postakövetét, ellenem esett hogy az táborból vissza bocsátották, s hozzám nem jött: nem értvén jól az dolgot, úgy látom abból cselekedték. Ím azért magam szolgájától kölle ez levelemet kegyelmeteknek küldenem, hogy az aránt is szokása szerént új vádlásban ne vegyen kegyelmetek. Isten tartsa meg kegyelmeteket jó egészségben. Datum in Sempte, 22. Julii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto.

KILENCEDIK LEVÉL.

LÓNYAI ZSIGMONDNAK.

Magnifice Domine etc. Elvettem az kegyelmed magán való levelét is, melyet ugyan 14. praesentis írt, s úgy vagyon, elég bő szóval ír kegyelmed, s azont mívelném én is, ha már bőven nem szólottam és irtam volna mind azokról. Az mi azért cancellarius uram nekem írt intercipiált levelét illeti, és kegyelmed ellen való neheztelő irását, én az ő kegyelme elmélkedésétől nem kivánok függenem, svadeálhatja ugyan mint papi ember s kinyilatkoztathatja maga kivánságát, de az-

zal engem obligatióban nem vehet ő kegyelme, és az kegyelmed ellen való itéletit sem tarthatom törvénynek. Én penig az mit az kegyelmetek dolgaiban értettem, azt megjelentettem, s mostani kegyelmednek Szeredi urammal együtt írt levelemben, okát is adtam; magányossan penig kegyelmedet attól az kassai gyüléstől azért tilalmaztam, hogy értvén is az abban való nagy veszedelmes sequelákot, mind javallója, s mind promotora a dolognak, s consiliariussa is levén kegyelmed ő felségének, erős és kemény obligatióval penig méltóbban inkább kegyelmedet tilalmazhattam töllc, mint másokot; az minthogy most is tilalmazom, mind az másik levelemben írt okokra, s mind penig nagy sok alkalmatlan sequelákra nézve: lássa kegyelmed toább mit cselekszik.

Az mi az kegyelmetek sincere való tractálását illeti, azt maga mondja: passio engemet az én biróságomban nem hordoz; de írtam azon másik levelemben, mind az induciák állapatjáról, s mind az tractáról, magán sem tudok egyebet mit írnom kegyelmednek. Én penig, hogy elein a dolognak, mikor Szenderőben induciát kér vala kegyelmetek, annak nem engedhettem, nem az én hatalmomban volt; s in fervore is lévén a fegyver, hogy hadastól ben maradjon az fejedelem is az országban, és semmi cessiót ne tegyen, s mi is ennyi haddal annyira elmenvén már, a mint voltunk, megálljunk, kegyelmes urunk híre, sőt parancsolatja ellen, s minden hadi regula ellen: megitélheti kegyelmed, mint mehettünk akkor az kivánt induciákra.

Az mi az utolszori induciáknak penig mivoltát illeti, igen bátran láttatik irnya kegyelmed, hogy az nem az mi sinceritásunkból volt volna, hanem valami lengyelekkel való conjunctiót néztünk volna benne, azminthogy az ki is tetszett volna nem tudom micsoda elfogott levelekből. De különben vagyon az is; mert valamint az német hadakat hosszu hallogatásokkal és nagy sok cunctatiókkal hoztuk be, úgy látván annélkül is kémélletlen oppressióját az szegény országnak; az induciák és tracták által inkább országunkban való bejöveteleket kéméltük volna az lengyeleknek, hogysem szorgalmaztuk volna őket; s tudván hogy megvagyon az készület és igéret is, annak akartuk eleit venni; s jó lelkiesmérettel mondom, azt is néztem benne. De ím látom hogy pók szállott ez aránt való füvemre is: meglészen azért az is, a kit én akkor halladni kívántam. Irtam az tractának mivoltáról is együtt Szeredi urammal kegyelmednek, nem mulatozom azon is: minden dolgának maga akar, úgy látom, bírája lenni kegyelmetek. Ím eleget beszéllettük, declaráltuk, s írva is kiadtuk, hogy olyat kerán némelly propositióban kegyelmetek, hogy mi végezésben vegyünk, hogy se ő felségének, se a fejedelemnek, sem minékünk, sem kegyelmeteknek hatalmában nem volt, s nincsen is az ország nélkül: cujus est condere legem et abolere, a királylyal való egyességével. De elég, ha per fortia, im látom, hogy még is mind azt emlegeti kegyelmed, hogy mi belé álljunk azokban, minthogy azok a constitutiókot is néznék; maga eléggé megmutattam azt is mind magam kegyelmednek, s mind az fejedelemnek írt leveleimben, s mind egyéb discursusokban és tractatusokban, hogy semmi nincs abban a constitutiókban, a mit kegyelmetek a pórok templomának ususában erőssít, ha az ám híre nélkül, s nem más az ebben való kormányozók célja. S erre bizony nem kellett volna az svékusok confoederatiója is, sem ennyihány száz ezer forintot, azmint az fejedelem mondja, érette költeni, s annyival inkább illy rút veszedelemben nemzetünket és hazánkot hozni. Haszontalanul forgatja csak nevezetit is kegyelmetek a religiónak, mert az aránt való engedelmekben, csak egy pénz-érő difficultást sem teszen sem ő felsége, sem senki más, csak kegyelmetek imaginálja azt, és cégérül vetette fel azt is: mert svadeálja-e érsek uram ő kegyelme nekem, hogy cautus legyek az religió dolgában való tractában? nem tudom mint vehetik kegyelmetek gonosz néven, mert hivatalja is mutatja ő kegyelmének azt. S egyébaránt is az declarált okokért lehetetlen volt minekünk, hogy az mi

az ország constitutiójában clare nincsen, arról mi valami articulusokot vagy végezeteket csináljunk; s haszontalan is lett volna, mert aval mi senkit nem kötelezhettünk volna. Azt is penig, a ki kérdésben vagyon az ország között, és a mint kegyelmed is írja, ennyi disceptatiók voltak felőle, qua temeritate nyulhattunk volna mi annak decisiójához is? melylyel nem csak nem szállítottuk volna az köztünk való differentiát, de veszedelmesben öregbíthettük volna inkább, senkitől arra való authoritásunk nem lévén.

Az én mellém adatott commissariusokot penig az mi illeti, talám az aránt számadással nem tartozunk kegyelmeteknek; s én sem itélem azt hogy valami magán való diffidentiától lett volna, hanem inkább panaszolkodván beteges állapatomról, magam könyörgöttem ő felségének, hogy ha valamint megnyomna az én betegségem, legyenek még is az kik continuálják az békesség tractáját: de ugy látom, nem méhek itt is kegyelmetek. Ír toább is kegyelmed maga személyéről és állapatjárul, panaszolkodik még is cancellarius uram ellen; de én ugy hiszem, hogy senki más jobban nálamnál nem esmérheti kegyelmedet, sem itélheti az kegyelmed cselekedetit, minthogy nem most is esmérjük egymást, és sok dolgokban is voltunk együtt. Ha azért itéltetünk valakitől, cselekedjünk úgy hogy ne legyen okok az vétkes itéletre, s megszünnek az panaszok is. Ha penig minden okadás nélkül sinistre itéltetünk, az itélő esik itéletre. Tudom ugyan hogy munkálódott kegyelmed ez mostani kérdéseknek eligazitásában, és ennyi sok rendbéli discursusit láttam az aránt kegyelmednek, másutt többet is; de az új dolgoknak declaratiói rettentették mindenkor az mi emberinket, holott arra jutottunk vala már, hogy csaknem minden gyülésben kévánta kegyelmetek revocálni és dilatálni az religióról való concessiókat, most is úgy látom azt emlegeti kegyelmetek, és külső színnel dilatatióját kivánja: noha bizony nem az pórok, és azoknak valahány templomban való commoditásokért vétetett volt az a fegyver fel. S ugyan jó hogy az fejedelem ő kegyelme az lengyel király intercessióját is kevánja ebben; belé tekéntnek talám mind az köztünk való kérdésben, mind peniglen az svékusokkal való confoederatióban, s nem lésznek olly együgyők, hogy az capitulatiónak articulusit meg nem ruminálnák s eszekben ne vennék, mit nézett az a kardkötés, és töröknek kihozása, nekik tett nagy adománya. S ím csaknem pokol ez, a kiben hozá e szegény hazát és nemzetet kegyelmetek: egy gyermek is általláthatja belső célozásit ez dolognak, kegyelmed még is mind szépnek látja, s evangéliom és religio jutalmának mondja. De így szokott az lenni, hogy a kiket isten büntetés alá szokott vennyi, eszeket veszi el, hogy látván se lássanak. Ám meglátja azért, mit mivel kegyelmetek, én ezt a sok rút rendetlen indignitásokat, ha lehetne, csak ingyen hallanyi sem akarnám. Adja isten legyen jó vége ennek a tractának is, de veszély ez is inkább, mint valami rendes tracta: nincs, úgy látom, az tractának is helye, mert annyi már az a kegyelmetek diffidentiája, magáról itélvén másokot is, hogy az nádméz is méregnek látszik. Én valamit tudtam, mindeneket megcselekedtem hazám javára és nemzetem megtartására: kevánok vala bizony most is szolgálnom neki, de az kegyelmetek Herculesi és Achillesi más reménységet nyújtván kegyelmeteknek, meg fogja tapasztalni, hogy árnyékot adnak kegyelmetek kezében: s ezennel nagyobb involutióban is fogja magát látnyi: s ollyak is mennek az kassai gyülésre, a kik nem hivattatnak. Azonban úgy értém hogy váltig harsonkodik kegyelmetek, égeti, rabolja az országot, persequálja az ő felsége híveit, vítatja várait, mintha ezek volnának az közelítő mediomok a békesség dolgára. S úgy tetszik hogy bün nélkül, s pokolra való bün nélkül penig, toább lehetetlen szenvednyi ezeket az nagy képtelen insolentiákot és indignitásokot, s ha leszen valami eleven csöpp vér bennünk, meg kell indúlnunk rajta, kiket eddig pálmaágnak kezünkben való hordozásával néztünk, inkább defensive voltunk, mint ártanyi akartunk volna. Kegyelmed penig

ezekben, ha nem kormányt hajt is, de azt vélik itt, hogy habot hajt, s ne csudálja ha másokná! ez alkalmatlan dolgoktól inkább tilalmazom kegyelmedet; s bizony elvesztek, s elvesztitek az országot is, ha mind ebben mentek el. S ha azon békességhez való kedvetlenségem ily nagy a mint jelenti kegyelmetek, akarom, hogy nagyobb embert talált arra nálamnál: s adja isten jó végét! ki ez is az énvelem való tractát eléggé interrumpálta, ha akaratoskodnyi akarnék; de ám meglátja ezt is. Várjon s meg várjon: s örömest nézem jó végét én is. Isten kegyelmeddel. Semptaviae, 22. julii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto.

TIZEDIK LEVÉL.

LÓNYAI ZSIGMONDNAK.

Magnifice Domine etc. Két levelet írván az egy úttal kegyelmeteknek, nem kell vala talám harmadikot írnom, de értse kegyelmed, hogy messze ment a dolog, s meghágta határát az kegyelmetek kérdése is. Bolond az a ki nem látja, hol járt az fejedelem elméje, s hol járjon most is, s az még bolondabb a ki elhiszi, hogy mostani fegyverét is az religióért, és az pórok szentegyházában való commoditásért forgatja; mert hiszem olly világos az, mint a napfény, hogy senki senkit az mi részünkről, sem papi sem egyéb külső uri rend az ő religiójokban, sem a státusok közzül, sem pórokat meg nem háborították; mire való hát itt az nagy magos cégér? Úgy vagyon, tudom okoskodását itt ez aránt is én kegyelmednek, s ennél valami gyanóságot tart nagyobbnak; de íme a tanács: az hamuval bétakart szikrát ki ne kaparjátok, mert lángozik e most is, bizony többet fog gyújtani ezután, s mindnyájtok megemésztő tüze lészen.

Az pórok dolgáról constitutiók vadnak s az is nékik az ő határok, s maradjanak abban, s az teveként ne kívánjon ő is szarvat ura ellen, hogy fülét is utánna ne veszesse.

Jóllehet, az mint mondám, nagyobb kérdés ez ezeknél, a ki ezt a hazánk tüzét támasztotta, úgy vagyon neve, s palástja alatt ennek; s nem az religio avagy szentegyházak igazgatására vettük mi is ezt a fegyvert kezünkben, semmiben mi az* constitutiókat nem akarván megbántanyi; s ha mi nagyobb fegyvernek kezünkben való vételére kényszerít is bennünket, abban is ez nagy elviselhetetlen iga alól való felszabadítását fogjuk nézni szegény hazánknak és nemzetünknek, s nem valami bolondúl való igazgatását az religiónak, ki isten ajándéka, s emberi hatalom alá nem vettetett, s mind itéletnapig is tartatik efféle kérdés.

Elég azért eddig az beszéd. Jöve ma is a budai vezértől levelem, kiben azt írja, hogy az hét vármegyéért kötötte kardját a fejedelem, az ki elein Erdélyhez való volt, kit ő újjából nyilván nem szopott. S az svékusokkal való szövetség még tovább nézett ennél, s nem csak az hét vármegyét, de az egész maradék országot is török alá kévánta hajtani, a ki alatt maga a fejedelem is vagyon; noha mást mondanak császár urunknak, s mást viszont az regnicoláknak is, s nem tudom mellyike helyes ezeknek az okoknak. De reméllem, sem nem az félelem, a kiről írt császár urunknak a fejedelem, sem nem az religio, kit illy hegyes kopjára töttünk ki, hanem az svékusokkal való szövetség, avagy ha az nem succedálna, az törököknek nyújtott beszéd és igéret lenne legalább határa az dolognak.

Ez ellen kellett azért az mi kegyelmes urunknak és koronás királyunknak fegyvert fogni, s ugyan az ellen ezen fegyvert újítani és többíteni, ki ellen ennyi oppositiójokot látván az városoknak is, kik egyébaránt essent peculium coronae, s indignatióját mint kegyelmességét kevánták ő felségének vennyi, s associálták az alkalmatlan szövetséghez magokat, megvetvén az én sok szép atyai intésemet is, fel kell ujobban nékem is az ótalomnak fegyverét vennem. Mit mivel tovább, meglátja; de, Lónyai uram, olly veszedelem találja ezennel ezt az hazát, az kiben soha nem volt.

Mocskos dolog ez a békesség tractájának is módja, s irritamentumok mint enyhítő

beszédekből is állanak. Fraussal s insinceritással vádol kegyelmetek engem is, és hogy contra datam fidem et jus gentium cselekedtem volna, sőt csaknem hazudtol levelében, hogy nem kegyelmetek írta volna az fejedelemnek, a mit én asseráltam, hogy kegyelmetek levelébe láttam. Az többi is merő exacerbatio animi, az minemű processust nálunk tart kegyelmetek, mintha én hivatalomot s országomhoz való kötelességemet és hitemet nem akarnám előttem hordoznom, és nem tudom micsoda pápáknak akaratjok s perceptorságok után járnék; s holmi több efféléket látok az kegyelmed levelében, kiket mostani fejedelmétűl sem vennék fel kegyelmednek, nem hogy magától. Mert istent hívom bizonyságul, hogy különben vadnak mind ezek.

Más az, azt írja ugyan kegyelmetek, hogy nem interrumpálja az tractatust, s azonban ugyanazon levelében írja, hogy még először experiálni akarja az fejedelem az lengyel király interpositióját is: hiszem tudó dolog, hogy ha az succedál, mivelünk avagy köztünk abrumpáltatott az békességnek tractája, s ott kell újat kezdeni: de mint, azt én nem értem; mert ha csak simplex interpositio lészen az királyé, hogy megbékéljünk, annak intentiója a nélkül is fenvagyon: parssá penig tudom nem kévánja kegyelmetek az királyt tenni maga mellett ez igyben, kit nem is vélem hogy obtineálhatná, sőt mi mást tudunk az aránt. Ha penig az köztünk való kérdéseket birósága alá veti kegyelmetek, kiváltképpen az kiket ennyire láttatik erőssíteni, talám nem nagy idegenséget talál itt is abban, ha nem láttatnék mind ő felsége méltóságának derogálni, s mind nemzetünknek és országunknak is. De végre mi lészen ebből, mit vél kegyelmed? a mikor mind ő felsége császár urunk méltóságának nagy sérelmét, s mind hívei kémélletlen sőt kegyetlen persecutióit, s országunk s az catholica religiónak is sok és nagy véghetetlen indignitásokkal való oppressióját, nyalábbal kezdjük az király és ott való senatorok eleiben vinnyi, declarálván őreájok nézve is az svékusokkal való confoederatiónak is veszedelmes voltát. Ezeket penig minekünk mind repraesentálnunk kell az interpositoroknak, s meg kell helytelen voltát mutatnunk az kegyelmetek praetensióinak; ki micsoda böcsülletire lészen kegyelmeteknek, és az tractának is mi gyümölcsöt fog hoznyi, s azonban onnét is mint fog nyugodnyi az mostani nagy terh alatt szegény hazánk, megláthatná, ha akarná azt is kegyelmetek: de az kinek jármában egyszer béfogja magát, nem akkor áll ki belőle, a mikor ő akarná, hanem vagy elfárad, s kidűl belőle, avagy a kié az járom, az akarja. S ide néz ez az mostani intercessiónál is szorgalmazása az királynál; mert egyébaránt ki ne lássa, hogy ennyi szemettel nem volna tanácsos azok eleiben mennyi. De ottan nyitódjék meg jobban az emberek elméje, s lássák magok is, ne csak én.

Ezeket nem csak magának irám kegyelmednek, hanem mindazoknak, az kiknek nekiek is érteniek kellene az magok dolgát, ha érteniek hadnák, és az sok költött hamis találmányok és holmi gaz hírek szemeket, szájokot, fülököt bé nem töltötték volna. Megmondtam már mindent, az mit meg kellett mondanom, meg is cselekedtem az mit méltónak itéltem cselekednem; megvolt az atyai intés, megvolt az fraterna correptio is, mind lágy s mind kemény beszéd által, s kimutatódott az veszsző is, s elég, s tovább nem mehető kegyelmességnek és gratiának oblatiója is. Kiket mind megvetvén, sőt nagyobb oppositiókat tévén, s most is óránként való ingerléseket; én nem vetem utánna a sequelát, s kevánom hogy isten ne is nézze ezt az mi megbódult nemzetünk bolondságát: de ha kegyelmetek reflexióban vészi, vagyon mirűl gondolkodniok, hogy in puncto semmire ne legyen ezennel, protestálván mind isten, s mind ez világ előtt. Melly protestatiómot minden káptalanokban, et in aliis locis authenticis s az szerént az vármegyékben publicálnom fogok, hogy semmi hazám veszedelmének csak legkissebb oka sem vagyok, hanem kevántam inkább azt minden útakon megtartanom: s az szerént ő felsége is mindenkor megcselekedte, az miket meg kellett cselekedni, s az nagy vétkekhez

is kegyelmességgel volt. Ezután ha mi vérontás, fegyver, tűz, romlás, pusztulás találja hazánkat s nemzetünket, az erdélyi fejedelem ő kegyelme adhaerensi és tanácsosi s alkalmatlan cselekedetekben való mentiói lésznek okai, s ezek vesztik és hozzák utolsó veszedelemben ezt a szegény hazát, mellyben, adja isten, legyek hamis próféta. Kegyelmedért magáért sok irás is ez, de mindnyáitokért kevés, kit akarnám ha közlene azokkal is, az kiket illet, de mint méh, minthogy méreg nincs is ezeken: az többit látnyi, mint hallanyi fogja kegyelmed. Isten kegyelmeddel. Raptim, Semptavia die 24. Julii, Anno 1644.

P. S. Immár megírtam vala ez hosszu levelemet is, s be is pecsétlettem vala, hogy Szenderőből leveleket hozának, s úgy értették azok, hogy löveti Regécet is az fejedelem, és hogy vármegye s valami pórhadat is küldött volt Kún kapitánynyal Szenderő alá is, s az a kire én célozék, az kassai gyülésnek, hogy az melly sárral még be nem kenték volt az vármegyék magokat, bemázolják őket: és ím ővélek is fegyvert fogatnak koronás királyok ellen, s fellázasztják az pórságot is, hogy mézeket elszedvén, megölessék a bogarát is.

Ez volna bezzég a keresztyénség, és evangéliomi szelédség! S kegyelmed mind ezeket még is jónak véli s mind magát, s mind az ország népét belé akarja keverni az sürő possadékból álló sárban. Tudja-e kegyelmed, miért nem hirdettetett Kassában való szálláskor gyülést oda az fejedelem? ha nem tudta, tudja, hogy mint az, subjugálni kévánta az országot is, s azután Mihály vajdaként, megütvén kardját az oldalán, megmondatná hogy *csedrakul-gyülés*: mert, ha az volt célja akkor is, az kit most cégérezünk, méltóbb volt volna gyülést akkor tartanyi; de ez most semmit egyebet nem néz ujonnan fejedelme s igaz koronás királya ellen való oppositiónál; kegyelmetek vérével s veszedelmével akarván maga sebét kötni, de haszontalan úgy látom ezeket is reiterálni: hanem Kemény János uramként, ki nagy vitézségnek tartotta, hogy ki mert mondani az indúciákon: emberség-hitemre mondom, hogy ha mindenem utána vész is, soha ezt az nagy contemptust el nem szenvedem, s ha vérében érem, megsegítem Regécet, s ha nem is, visszá vészem, s ha isten akarja gyümölcsösön, csaknem hátra kötve hordozván még eddig az én kezemet. S jól meglássa mint víjja vármegye uram is azt, mert ide hátra még az ugordója ennek az nótának, s az ki az előtt alatta volt, s az sem vetette még ki tollas kérőjét: noha ezt, káromra nézve, én semmiképpen nem érzem jobban, mint mások kárát, hanem ez rút contemptusért nem tudom mit nem kellene cselekednem. De ebben hagyom azt is, ám fussatok a míg futhattok, majd megemészti maga is magát: kiknek nem is segíthetünk, mert rabbá tötték magokat, s nincsen szabad akaratjok: s hogyhogy várjon azoknak eszes gyülésétől is ember valami jót? kit úgy hiszem ezennel ki is mutat gyümölcse.

TIZENEGYEDIK LEVÉL.

LÓNYAI ZSIGMONDNAK.

Magnifice Domine etc. Fejérpataki Márton uram megadá az kegyelmed 15. hujus Kassáról írt levelét, mellyet szorgalmatossan megolvasván, felelhetnék punctatim mindenikére, de non sumus in foro contradictorio *J.* s *A.* dicittel; minthogy bíránk sincsen, s belső gondolatokat is itélni láttatik kegyelmetek, abban hagyom: ottan légyen az dolognak kimenetele bíró benne.

Gyakran tészen az intercipiált levelekről is kegyelmed emlékezetet, de nem ollyan intercipiált levelek vadnak az mi kezünknél, az kik valami privatus egyházi embernek belső affectusokat nézték, hanem az religio és szabadság-keresés mellett minnyájunknak rabságát. S nem akartunk-e az beadott első punctumokhoz is az tractában szóllani? elégedendő okát adtuk: az utolsót penig veszedelmes sequeláknak tartottuk, méltán nem volt hozzá szóllásunk is.

Az kegyelmetek consultatióját vagy öszvegyülését hogy difficultáltam, nagy okom

volt hozzá, de csak az az convocatiójok is az mellyeket az fejedelem, az vármegyéknek és városoknak küldött, hogy plenipotentiával és városok s vármegyék pecsétivel menjenek oda, nem eléggé kimutatták-é az intentiót? De ennek is talám jobb most magán lennyi, míg napfényre jön, hogysem papiroson.

Nem szóllok többet az lengyel király ő felsége mediatorságáról is, mutassa kimenetele annak is gyümölcsét meg. De így a mint most vagyon szegény hazánk, s napról napra szaporodván innét is a hadak, ben kezdenek mind a két részről maradnyi, s az mediatorságra nézve Lengyelországban is kelletik kérdőre mennyi az dolognak; az ugyan ha károsnak nem érzi, és érti ezt, az ki szerzője volt hazánk veszedelmének.

Mondja kegyelmed, s példákra is mutat, hogy az kérdésben való dolgok az gyülésekben nem complanáltattanak, s reménységek sem lehet benne, mert megpróbálták már. De valljon, s nincsen példája a fegyverfogásban is kegyelmeteknek, mind törökkel, tatárral, némettel, tüzzel vassal s országunk pusztulásával miket nem cselekedett ezen cégér alatt? Az előtt is mi gyümölcsöt hozott, soknak szájában most is az íze.

Álmélkodva csudálom azért a hol írja kegyelmed, hogy az kegyelmetek panaszait és gravamináit, nem akarták pro gravaminibus status agnoscálni a gyülésben, kihez képest viszont mostanra rejiciálni azon gravamináknak tollalását szintén annyinak tartják, mint nagyobb vagy hasznosb háborúra való fegyvert, hogy másszor ismét felvétessék, ki igen könnyü ugy látom kegyelmeteknél; de küszöbig ér csak, és magát vagdalja véle, s vagdaltatja másokat is, a mint ím látjuk most is.

Nagy sok szót hallottam az evangelicus status neve alatt való gravaminákról is az gyülésekben, de jó lelkiesmérettel mondom, hogy én mind ez óráig csak egyet sem láttam abban, hogy a státusok gravaminái löttek volna, hanem valami világi úrnak pórjai mellett hírek nélkül causidicált kegyelmetek, most pedig kardoskodik (az mint mondja), rontja, sellyeszti, s pusztítja országát, s fogyatja nemzetét, ontja vérét, s azoknak is nem hitekért, a mint másszor is írtam, hanem az földes urak praejudiciumjával az szentegyházakban való commoditásokért.

Szólhatnánk az bécsi pacificatióról is, kinek semmi nemü paritássa az mostani dologgal nincsen, s más állapatban vagyon az ország is s az szerént az népe is, s külömb kérdések is voltanak azok; s fejedelemségeknek változásával is lettenek: de bizonyos hogy ott sincs az, az kit kegyelmetek most láttatik forgatni avagy kevánni.

Értem az kegyelmed levelébõl azt is, hogy ez mostani kérdéseknek complanatiója nélkül még eddig módját nem esmértem az fegyver leszállításának, hanemha végső pusztulás determinálja: kit keres, úgy látom, kegyelmetek; sok országi is vannak, hogy illy csekély kérdésért kevánja hazáját utolsó veszedelemben bocsátani. De hogy azt sem esméri, hogy ellene legyen-é ennek a tüznek a fegyver, avagy vize, avagy homálya, hogy meg nem esméri az olajt az víztől? és így már illy jeles fundamentomokon építvén, nem csudálom egyéb dolgait is kegyelmeteknek: kiváltképpen érkezvén az kegyelmed Eörsi Zsigmond uram által tött intimatiója is, kiben kútban való maga sellyesztésével is láttatik fenyegetődni kegyelmetek mind fejedelmestül. De megtért már az fejedelem is annak az kútnak karéjáról, s eleget igért, s kötötte az másét, de nem kaptak rajta: s tudjuk mi is miben vadnak azok. Talám megmentjük még ez egy úttal Fileket is az töröknek való adástól: noha igen szép dicséretes indulat, és magyarság s keresztyénség ez is, avagy ennek csak az beszéde is kegyelmetekben; s a többihez való is.

Irja Eörsi uram azt is, mint rontotta légyen meg Regéc várát az fejedelem, ki miatt meg is kellett adnyi. Jól vagyon: complementum favoris et amicitiae, pogányok helyére találván, országunk határát terjeszti véle. De ha isten a föld alá nem vét, avagy szintén az földig le nem ver, meg kell mutatnom, ha kő nem akarok lennem, hogy az hangyá-

nak is vagyon haragja etc. Ennek is ez az módja, az kire most kevánja szolgálatomat kegyelmetek; s illyen discretióból állanak egyéb dolgai is kegyelmeteknek; de ha lehet nyilván jármot az mi nyakunkban senki nem vét, akármit miveljen is.

Hazám békességét an::ál inkább kevántam mindenkor, s kevánom is, mint az ki felháborította ijeszgetéssel, s kártételekkel. Méltatlan dologra senki engem nem is vészen; de talám nem is keván mindnyájan egyért elvesznyi kegyelmetek is. Hol penig arra is resolválja magát, tartok tőle, hogy akarói ne találkozzanak annak is, s csak ne segítője is. Én tudom mindazonáltal, mivel tartozom hazámnak, s annak eleget kevánok tennem, kit megmutattam most is; mert sok és nagy considerátiók voltak abban, mit kelljen in continuationem tractatus, az mint az fejedelem kevánja, az ott való némelly regnicolákot bocsátani, az kik az előtt benne nem voltak, és ha pársoknak kell-é azokat tartanunk, az kiket mi az előtt oppositusoknak tartottunk. S 14 vármegye, s hat szabad váras nevével is beszél és írt kegyelmetek, mintha mindazok egyet értenének. Sokan vagyunk penig ott is, az kik azoknak consensusunkat nem adtuk, sem adhattuk: öt szabad városnál is mi ott többet nem tudunk. S nagy sok több méltó considerátiói is lehettek volna ő felségének, de meggyőzetvén maga kegyelmességétűl, és az mi interpositiónktól, ím kész meghallgatni az panaszló és supplicáló feleket arra rendelt bizonyos commissáriusi által: s úgy hiszem hogy valamit méltó dolognak talál, kegyelmessen igazításban is véteti, mellyre rendelte 14. diem Septembris Nagy-Szombatban pro festo exaltationis S. crucis, az hová isten öszvehozván kegyelmeteket, kevánom hogy jó egyességgel mindeneket szegény hazánknak és nemzetünknek nyugodalmával vihessen jó rendben és végezésekben, mostani tüzét is megszállítván, s jövendőt is eltávoztatván, nyughassunk csendességben. Kihez, ha hivatalom nem mutatná s uram nem parancsolná, és hazámhoz s nemzetemhez való szeretetem is nem kényszerítene, nem csak tovább nem kevánnék szóllanom, de ugyan kerülném mind tractáját, s mind egyéb dolgait kegyelmeteknek; mindazonáltal halljon valami szót még is kegyelmetek tőlem.

Ez az kétfelől egymással ellenkező fegyver nem másutt, hanem az immár is meg romlott, és méltó szánakodásra jutott hazánkban vagyon, fogyván vére, ereje, értéke nemzetünknek is mindennap miattok; ki mennél tovább tart, annál veszedelmesb; s az commissio is és tracta penig késedelemmel, s nagygyal fog lenni, kiváltképpen ha az lengyelországi intercessio is némellyek vélekedése szerént be kezd állani.

Tudnunk kell azt is, hogy ugyan ezen fegyvernek, akarmellyik menjen is győzedelemre, de mindkettő mi romlásunkat nézi, s mi veszünk úgy is: hol penig, csak néznék egymást is, ki nem fog lehetni, mivel az idegenek szaporodnyi fognak; úgy is ki vész, hanem az mi szegény hazánk és nemzetünk? Akar győzedelmesek legyünk azért, s akar valami hosszú tractatusnak bocsátkozzunk, mindenik mi ruinánk, s adná isten! ne lenne utolsó.

Kiben hogy ne jusson, noha ellenségnek vél kegyelmetek, ím még is egy kis tetszést adok, noha búsulással, de jó igazsággal.

Hadna békét ő kegyelme az erdélyi fejedelem az ő felsége birodalmának és ennek a mi szegény hazánknak, ha nemzetünknek tartja magát; szánná meg ez kémélletlen pusztúlását, menne békével szabados és békességes provinciájában, lenne contentus aval, a mivel isten eddig szerette, s vinné ki hadait, s adja vissza a kitül mit elfoglalt; ne incitálja tovább mint valami mészárszékre az ország népét: s ím, ha le kell ő felsége előtt az földre borúlnom is, illy nagy ellenségnek tartván is, csak alkalmaztassa ő kegyelme az dolgot, és ezekrül adjon securitást assecuratiója által, felvállalván elébbeni obligatióit is, mind magára, maradékira, javaira nézve hogy securitása lehessen, minden uton fáradozom benne; és az országbéliekért is azon alázatossággal esedezem ő felségénél, hogy mind abban, az mit eddig vétettetek ő felsége el-

len, atyai kegyelmességét mutassa ő felsége, és amnistiát adjon; s mind arról assecurálja kegyelmessen, hogy valamik in constitutionibus regni expresse benne vannak, azokat in primitus celebranda diaeta kegyelmessen complanáltatja. Ki ha véghez mehetne, s valljon miért kellene vagy az veszedelmes fegyvert, avagy az késedelmes tractát tovább hazánkban az fölül megmondott félelmes következésekkel nyújtanunk? De ez ha mind jó volna is, talám azért nem jó, hogy én mondom, és ennél mások vékony reménységgel való hasznokot nagyobbnak tartják. De tartozom evel is; kegyelmetek lássa az többit. Isten kegyelmeddel. Semptaviae, 13. Augusti, Anno 1644.

TIZENKETTŐDIK LEVÉL.

AZ VÁRMEGYÉKHEZ S VÁROSOKHOZ IS.

Magnifici, Generosi, Egregii, Nobiles; Prudentes, item ac Circumspecti, Domini Fratres etc. Sok rendbéli atyai intésünket küldvén mi már kegyelmetek köziben, mind magányos s mind közönséges irásokban s izenetekben, magunk is alá menvén kegyelmetek köziben, életünk szerencséltetésével is kevántuk ez mostani fellobbant tüzét szegény hazánknak megoltanyi, de minemő hálaadással vötte légyen azokot kegyelmetek tőlünk, kérem szálljon magában, s itélje maga magát meg, mellyet isten s ez világ eleiben terjesztettünk mi is.

Nyilván lehet az is kegyelmeteknél, hogy mi az ő felsége kegyelmes parancsolatjából alávittük kegyelmetek köziben az oltalomnak fegyverét is, és az mellett az kegyelemnek és békességnek pálmaágát is nyújtottuk kegyelmeteknek, úgymint az ő felsége manifestomát; kiben nem különben mint édes atya, nem csak mutatta minden kegyelmességét ő felsége kegyelmetekhez, de feledékenységbe kevánta vennyi sok rendbéli ellene tött cselekedetit is: de micsoda gyümölcse lött annak is, maga tudja, kit még az pogányok is itéletben vettek. Ezeknek utánna erős fegyver lévén kezünkben is, bizonyos tractatusokban bocsátkoztunk az erdélyi fejedelemmel; bevöttük, s meghallgattuk kevánságát (noha nem az ő rendin mentek azok is), arra replicáltunk is, söt induciákot is offeráltunk, hogy csendeszben tractálhassunk: de megveté ezeket is az fejedelem, s nem akará continuálnyi az tractatust, rosz reménység, s heába való suspiciók alatt interrumpálá azt is.

Továbbá a mikor semmi kényszerítő fegyvert nem láttunk volna is, a ki előtt el kellett volna jőnünk, és az kitől legkisebbet is tarthatott volna az ő felsége hada; mindazonáltal azt vélvén, hogy ha tágolunk valamente arról az földről, vontatva, s tartóztatva, késedelemmel is, rendeljük visszatérésünket, continuálhatnánk az fejedelemmel az elkezdett tractátusokot. De különben lött itt is az dolog, mert erőtlenséggel is hadait ujobban utánna küldte az ő felsége armádájának s mindenképpen ártanyi igyekezett, s erőtlen fegyverét váltig forgatta, ha mit árthatott volna: úgy annyéra, hogy szintén Bajnócig jövén is fel az ő felsége hadai, oda is nagy erőtlenséggel felbocsátotta hadait; kivel mind ő felségéhez, s mind hadaihoz s az békességhez nagy idegenségét mutatta inkább ki, mint erejét avagy hadainak valami processusát.

Ezek is azért úgy lévén, és ezek mellett veszedelmes titkos levele is akadván kezünkben az fejedelemnek, az kikből nyilván kitetszik, hogy nem szabadságát nézi szegény hazánknak mostani indulatival, hanem rabságát és utolsó veszedelmét nemzetünknek, az keresztyénségnek is megböcsülhetetlen kárával: kényszeríttetett ismét ő felsége hadait megujítani és többíteni, s az fejedelem hadait viszszaveretni, s azoknak nyomokon maga hadait is meg visszaküldeni: látván azt is minemő várszállásokot és rontásokot s keresztyénséghez nem illendő rút kegyetlenséget, és dolgokot cselekednek országa végházai és hívei ellen is ő felségének, inkább hogysemmint ha pogányokkal volna dolga. Így azért alá menvén az ő felsége hadai mintegy kényszerítésből, úgy látjuk nem lehet egyéb benne; ez nagy insolentia ellen továbbvaló hadakot kell felvennünk az országban is, és külsőköt is be-

hoznunk, és az nagy kegyetlen kémélletlenségnek realiter és derék erővel.

De ebben is nem valami bosszuállást néz ő felsége ugyan, az szerént az ő felsége hada is, nem nézik az szegény községnek együtt megbántását is (noha külső javokban, úgy látjuk, szenvednyi kell nekik is szegényeknek más emberek vétkiért), sem pedig azoknak büntetéseket, az kik az ő ideiben igaz koronás királyokhoz készséggel megtérni kevánnak; hanem mindenestől maga az erdélyi fejedelem ellen küldettenek ezek az hadak vissza, és ha kik sem keresztyénségeket, sem igaz hazafiuságokat, sem koronás királyokhoz való kötelességeket meg nem gondolván, vakul utánna rohannának az fejedelemnek. Nézik ezen hadak, úgy vagyon, az ő felsége híveinek ez nagy igából való felszabadulását is, és hogy fegyver által is békességet csináljon szegény hazánknak ő felsége. Mellyeket hogy mind nyilvábban megmutasson ő felsége, noha minden igaz itélet azt mutatná, hogy az kik az egyszer kiadott manifestomát, gratiáját, s atyai kegyelmességét ő felségének megvetették, másszor azoktul megfogná azt: de hogy ez aránt is ez a mi nemzetünk kiterjesztve tapasztalja magán az ő felsége nagy atyai kegyelmességét, ím az ujonnan aláküldött hadaival is ujabban való manifestomát adta ki; kész lévén mindeneket ő felsége nagy kegyelmessen előbbeni gratiájában bevennyi, és eddig való ellene tett cselekedeteket feledékenységben és amnistiában vennyi. Hogy így constáljon az egész világ előtt, és kiterjedve légyen minden keresztyén birodalmokban is, hogy a kik ezeknek az nagy kegyelmességeknek ezután is megvetői találkoznának, s magokkal együtt másokat is valami utolsó veszedelemben hoznának, oka ő felsége nem leszen, hanem mintegy erővel magok vonszszák azt az veszedelmet is nyakokban.

Magunk állapotját a mi illeti, az aránt azt itéljük, hogy ő felsége után semmit abban, a mit hivatalunk és kötelességünk kevánt volna, és az kegyelmetek javát s megmaradását nézte, el nem mulattunk. Az hol minket, gyermekinket, s még ártatlanokot is sokképpen károsétottanak is, az helyett is jóval kevántunk lennyi; most is az utolsó manifestomnak kiadásában is alázatossan interponáltuk magunkot ő felségénél, s nincsen már semmi dolog, a kit meg nem cselekedtünk volna: s ím az ujonnan való békességnek tractáját is viszont beállatjuk, kinek adja isten nagyobb gyümölcsét mint másszor! de az melly mécsnek olajt adott kegyelmetek, elhiheti, hogy míg olajában tart az mécsnek, tüze sem aluszik meg. Noha el vagyon készítve vize mindenképpen ennek az olajos mécsnek is, s nem elég-é az Bodrog vize megoltására? reá kell az Tiszát is bocsátanunk: s napfényre viszszük rabságunkat, s utolsó veszedelmünket néző dolgait és intercipiált leveleit is az fejedelemnek.

Ezeket bona fide írom kegyelmeteknek, s kérem ne támaszkodjék igen az tractához is, hanem vegye az ő felsége ultro nyujtott kegyelmességét, mert az tractában bizonytalanságok is vannak, s nagyobb üdőhaladékok is, mellyek az mi szegény hazánkért igen veszedelmessek. Kire nézve Lónyai Zsigmond uramnak ez aránt is mi nagy declarátióval irtunk, kevánjuk hogy értené azt is kegyelmetek; a nélkül el nem keröli megböcsülhetellen kárát kegyelmetek, ha mi nagyobb nem kezdi találni is szegény hazánkot és nemzetünket. Jól meglássa azért még is, kérem s intem is kegyelmeteket, ki kedveért, s mit mivel? s miért kelljen az Sáros-Pataknak pocsotájából innya, a mikor a tiszta kútfőből ihatik? Egyébaránt post tot paternas monitiones, ha mind ezeket is contemptusban vészi kegyelmetek, más elmélkedéseket kell nekünk is az dologban felvennünk, s az mit isten tudnunk ád, kegyelmes urunk oltalmára, valami kigondolható lészen, édes hazánk s magunk oltalmára is, mindeneket meg kell cselekednünk, a minthogy meg is fogjuk cselekednyi; kirül ugyan protestálunk is. Tartsa meg isten kegyelmeteket. Semptén, 27. Septembris, Anno Domini 1644.

RÁKÓCI FEJEDELEM LÓNYAI ZSIGMOND

ÁLTAL TÖTT

INTIMATIÓJÁRA VALÓ VÁLASZTÉTELE AZ MAGYARORSZÁGI PALATINUSNAK, AZONT KÖZÖLVÉN AZ MOSTAN BÁRTFÁN ÖSZVEGYÜLT URAKKAL ÉS VÁRMEGYÉKKEL IS.

Az minemő kérdést tött kegyelmetek commissionaliter töllönk, az kik együtt lehettünk, ugyan commissionaliter feleltünk reá, noha csudáltuk igen a kérdést; holott eléggé meghallotta volt immár kegyelmetek okait annak, hogy sem a regnicoláknak tött declaratiókban toább nem mehetnénk, sem a fejedelemnek tött concessiókban: és hogy a mennyire extendáltatott authoritásunk ő felségétől, azokot sincere kinyilatkoztattuk kegyelmeteknek. Mindazonáltal ím ennyi veszedelmes állapatban lévén szegény hazánk is, és a szegény község is illy nagy oppressióban, kéméлletlenül láttatik kegyelmetek vontatnyi az üdőt. Noha bizony eléggé vontatta eddig is, a minthogy mostani kérdésével is egyebet annál nem láttatik mívelni; mindazonáltal ím az kegyelmetek kérdését is felküldtök ő felségének, s onnét várunk: ő felsége kegyelmessége lészen rajta, mit kell az illyetén processusból itélnyi, s mit is parancsol nekünk toább.

Azonban in familiari colloquio miről beszélgettünk kegyelmeddel, ha jól emlékezem reá, mellyet erősített is kegyelmed, úgy tetszik ezek punctatim:

I. Hogy neheztelne ő kegyelme az fejedelem énreám, mivel kemény levelet írtam az vármegyékre most ujobban, és publicálván az ő kegyelme postulatomit, ratióit annak le nem írtam volna.

II. Erősítette kegyelmed, hogy ő felsége is császár urunk, minden kötelességének sérelme nélkül az vármegyéknek a koronátul ideig való elszakasztására reá mehetne, azokot ratiókkal és példákkal is erőssítvén.

III. Hogy a franciai királynak most újobban követe érkezett volna az fejedelemhez, jelenté azt is kegyelmed, kit tudtunk az előtt is; és hogy nagy biztatásokot hozott, s ajánlásokot is, s assecuratiókot is, arany hegyeket igérvén.

IV. Jelente kegyelmed ollyan dolgot is, mintha az török is újabb segedelmet igért volna az fejedelemnek, és hogy arra már az parancsolatok is kün volnának, s félelmessé tenné az is a dolgot.

V. Hogy még a némely regnicolák postulátomi köröl is kevántatnának némelly nagyobb declaratiók, jelentvén, mintha az eddig tött declaratiókkal ő kegyelmek a supplicans regnicolák is talám nem lennének szinte contentusok; abból is minemő toább való félelmet jelentvén kegyelmed.

Az mi azért a fejedelem ő kegyelme ellenem való panaszát illeti, bizony örömest szépet szóllanék az ő kegyelme cselekedetiről, s dicsérném is inkább, hogysem azokban való fogyatkozásokot exaggerálnám; de a mint én látom és értem, s kézzel s országostól nagy kárainkkal tapasztaljuk, nincs olly nyelv a ki elegendőképpen mind cselekedetinek, s mind kívánságinak ő kegyelmének káros voltát kimondhatná. Hamissan semmit nem irtam, sem mondottam, sem vármegyéknek, sem másoknak, s ha az igazért neheztel ő kegyelme, annak kimondásával és kijelentésével, erős kötelességemből tartozom én az én hazámnak és nemzetemnek; egyébképpen mind lelkem isméretit, s mind böcsülletemet megsérteném. Hogy penig, a mint kegyelmed jelenti, abba esett nagyobb vétek, hogy leirván az ő kegyelme kévánságit, melléje nem vetettem azoknak okait: megcselekedtem volna ugyan, s ha kivánja kegyelmed, meg is cselekeszem, de úgy, hogy helytelen és majd az kevánságnál is károssabb voltokot is ki kell mutatnom: mert akár a vármegyék kívánságiban való ratiókat gondoljuk meg, a mellyeket ő kegyelme ád, nem csak helytelenek de veszedelmessek is, az előhozott példákkal együtt.

Az minthogy a vármegyék kivánságában legfőbb ratiója ő kegyelmének az, hogy azokot a vármegyéket nem oltalmazhatná meg ő felsége, császár urunk, ennye országival a töröktől, s azért kell ő kegyelme s maradéki,

a kik erdélyi fejedelmek lennének, alájok vetnyi, hogy ott vennének oltalmot. Ez-e a ratio? hogy a mit egy romai császár meg nem oltalmazhat, azt egy erdélyi fejedelem, a kit az török maga mancipiumjának tart, s az is, megoltalmazza? Nemde a kinek keresetire a töröktől vett engedelmet ő kegyelme, ugyan azon török segitségével vitte végben azt is, a mit végben vitt, a mint mondám ő vasallusa is lévén: micsoda oltalmat várhatunk ebből? hanem mancipatiót inkább s subjugatiót s rabságot. S így ő kegyelme megoltalmazhat az török ellen bennünket, de egyszersmind török rabságában viszen. Magának is bizony az erdélyi fejedelemnek kellene az oltalom, s kell is: s ha az romai császár tekénteti nem forogna a török előtt, hogy el akarván foglalnyi Erdélyt, oltalmat adna neki; úgy járt volna eddig mint Bosznya, és több részei országunknak, s bassát avagy vezért szállétott volna be. Nem oltalom azért ez, hanem veszedelem; s csak lett volna veszteg ő kegyelme, mi nemzetünk lévén, maga nemzetivel ezt ne miveli vala, nem bánt vala a török is minket most. S ebben is kimutatta igen oltalmát ő kegyelme a török ellen; mert szeme láttára egynéhány ezer keresztyén lelket vön el csak az a kevés mellette levő török is, s csak arról sem tudtak tenni: s hát mint ajánlhatja toább való oltalmát ő kegyelme ennek az szegény hazának és nemzetnek? S nem is kell egyéb a töröknek ebben, hanem hogy megszaggassa az országot a mi kevesen vagyunk is, s annak erőtelen fejedelmet adjon, avagy maga vasallusát, s a mikor gondolja, és az alkalmatosság behozza, azt kivesse, s helyette bassát vagy vezért tegyen eleikben az alája hajlott népeknek. Ezzel terjesztette minden birodalmát a török, s ebben munkáloszik most is; s csak mint a kovács kezében a fogó, ollyan eszköz ő kegyelme azon török kezében, gonosz, és mi veszedelmünket néző igyekezetekben.

Illyen oltalommal azért ne biztasson ő kegyelme minket, hogy az hol a mi édes eleink ennye vérontással oltalmazták édes hazájokot, most azt gyalázatossan in opprobrium christianitatis et christiani nominis, ultro, magok jármában fogják a töröknek magokot. Vagyon minekünk kegyelmes urunk s koronás királyunk, a ki romai császár is, s isten után onnét várjuk oltalmunkot, nem efféle törökkel való szövetségből, s ha onnét oltalmunk nem lehet, más bizonyos hogy senki minket meg nem oltalmaz, s annyival inkább az, a kit török maga rabjának tart.

Az példákat is penig, a mellyeket előhozott kegyelmed, vagy rosszak és veszedelmessek voltak magokban is, avagy a mostani állapattal ellenkeztek. Úgy vagyon. János király török szövetségből királylyá lön, ki miátt, a mint némelly historicusok notálták, több veszett két száz ezer léleknél Magyarországban el. S minthogy rosszul kezdte volt, s pogányokkal szövetkezett, isten ki is gyökereszté fiastól, s a mit per pacta neki adtak volt is, azt sem birhatta a fia: hanem az úgy vagyon, hogy ő felségének, úgymint Izabellának, a ki az lengyel király húga volt, in dotem vita durante, négy vármegyét adtak volt, a kit bírt is egy ideig: de mint jártak aval is, nyilván vagyon, holott ám most is, illy nagy hosszu üdők után is, Erdélyhez birják, és a török keze rajta (innét mondatik partium Dominusnak az erdélyi fejedelem), s sajátjának is tartja, s valamit ő egyszer alája vehet, körmös kézzel tartja azt, s keveset gondol imillyen s amollyan conditiókkal, a mint az ő vasallusa köt. Egy szóval az oltalomnak biztatása az, hogy török alá adjuk magunkot; ki ha oltalom, ezt ő kegyelme nélkül is véghez vihetjük illyen formán: ha nem oltalmazhatjuk meg ellene magunkot, a mikor akarja, in puncto elveszünk. Noha nagy igazsággal mondom, hogy egynéhány hely vagyon csak azon a földön is, a kiben magán jó provisióval opponálhatná a török ellen magát, s nagy dologgal jutna hozzá, ha hozzá jutna is; s hogyhogy adjuk tehát így országostól alája magunkot? Nem illyen vér volt a mi édes eleinkben, ha kik historiákat olvastanak.

Bocskai dolgát a mi illeti, a mikor övéle végeztek, látta s tudta szegény Illyésházy

István, hogy megható félben vagyon, s azt is, hogy maradéki nem lesznek, s úgy igértek volt három vármegyét néki: de abban is az a conditio volt, hogy különben azoknak az végezések nem lehet, hanem per confirmationem regnicolarum; a minthogy confirmálták is azon bécsi pacificatiót, s ő azonban megholt, s arra a confirmatio nem kellett.

Bethlen Gábornak penig eléggé declaráltuk, mint igértettenek volt azok az hét vármegyék, nem szükség arról itt többet szóllanom. Tudjuk, telhetetlenség hordozta őtet is, s arra consensust adott az ország népe is, felszabadétván ő felségét kötelességétől, úgy adattanak volt néki; de ím látjuk, hogy veszedelmes példa volt az is, mind a törökre s mind az következendő erdélyi fejedelmekre nézve.

Ezek azért a ratiók és példák meg nem maradhatnak. De talám erős argumentum az, hogy volenti non fit injuria, a mint kegyelmed bő szóval declarálá; és hogy azok az vármegyék magok ultro subjiciálják magokot, felszabadétják ő felségét nékik tött kötelességtől és méltóságának sérelmére sem lenne. De különben van ez is; mert a mi szent koronánktól, a szerént az országnak több részeitől, semmi uton magoktól el nem szakadhatnak ő kegyelmek: s ott is ki hiszi azt el, hogy annak mindnyájan javallói volnának? holott sokan vagyunk, a kik ott sokat bírunk, s mí, bizony dolog, ott sem adunk javallásokat; s azoknak javallások nélkül, kötelessége ellen, ő felsége sem adhat engedelmet arra. Meg is lenne bizony benne, ha valahány vármegye öszveadván magát a többi ellen fejedelmet választana magának, s az alá adná magát, söt protectióját venné. Ha akarják is azért, kit semmiképpen nem reméllek, nem cselekedhetik, hanemha ellenséggé kévánnak vennyi bennünköt, s magokkal együtt minket is utolsó romlásban akarnak vinnyi. Ha ott akarnák is azért, tudnyiváló, hogy az akarat is félelemből lenne, és kényszeritésből; s ha cselekednék is, úgy sem adhatna javallást ő felsége az illyen szakadásra, az egész országnak javallása és concensussa nélkül. Egyébaránt is ha meglenne ez a szakadás, kitől isten oltalmazzon bennünket, ottan vége lenne ennek az mi törvényes hazánknak, s felosztva lennénk; oda lenne minden törvényünk és privilegiomunk, mert egyik része is osztán ehnek, országnak nem mondhatná magát: egy szóval prédái lennénk az töröknek és az szomszéd fejedelmeknek. Isten azért oltalmazzon csak a gondolatjától is az illyen dolognak! s bizony nem csak magyarságokról és keresztyénségekről is gyanakodhatunk azoknak, a kik az illyen elmélkedéseknek javallásokat kivánnak adnyi. Istenre kényszerétem is kegyelmeteket efféle elmélkedést letegyen; s azonra kérem a fejedelmet is, hogy magunk nemzete lévén, ne igyekezzék illy veszedelmes szakadásban hoznyi bennünket; mert készebbek vagyunk egy lábig mi itt megöletni magunkot, hogysem erre javallást adnunk: s protestálok is azok ellen authoritate palatinali et locumtenentiae, ha ki efféle dolognak bocsátkoznának. Úgy tudjuk és hiszszük, hogy maga nagy méltóságának sérelmével is, s a szerént országunknak, söt kegyelmetek obligatiójára nézve is, semmiképpen ő felsége erre nem megyen, sem mehet; s a szerént magok is azon megnevezett vármegyék, magokat más alá nem adhatják, elszakasztván ab unione regni magokot: adhortálván szeretettel és tisztünk szerént is ő kegyelmeket, hogy efféle elmélkedéseket letegyenek, és erre az rút alkalmatlanságra semmi uton ne bocsátkozzanak: egyébaránt bizonynyal elhigye ő kegyelmek, hogy utolsó veszedelem fogja találni őket. Ezeket penig kivánom kegyelmedtől, hogy közölje is ő kegyelmekkel, a kik kiváltképpen most együtt lesznek Bártfán; mellyre engem az ő kegyelmekhez való nagy erős kötelességem is kényszerített, egyességet, mint szakadást kevánván szegény nemzetünknek és országunknak.

A franciai király követségét a mi nézi, a mennél sürübben jün, s többet igér, annál rosszabbul van dolgok; s nem minket s a mi jónkat nézik ök a rosszak, hanem magokat kevánják segíteni a mi vérünkkel és veszedel-

münkkel. Őmiattok lett ennek a mi szegény hazánknak első veszedelme is, mikor Ferenc a franciai király három izben hozta ki reánk szultán Szolimán császárt; s akkor romlott meg ez a mi szegény nemzetünk és hazánk, akkor veszett harcon magyar kiṇályunk is el. S istentelenül a keresztyénség ellen szövetkezett akkor is a pogányokkal ellenünk a mi romlásunkra, hogy maga nehezségét enyhítse. Ím bele kapott a maradékjában is a fejedelem által, s újobban szorgalmazza a törököt is ellenünk, hogy hátramaradott részecskéjét is szegény hazánknak és nemzetünknek utolsó veszedelemben hozza. Arany hegyeket igér ugyan; de bizony az Aethna hegyét adja érette, a ki tűzzel s hamuval rakva belől. Boldog isten! hogy is tudnának ők minket segéteni, a kik mind három száz mélföldön vannak tőlünk? S micsoda biztatás és segétség is ez, az hol azt kevánja, hogy az törökhöz kapcsoljuk magunkot, és azokkal együtt szolgáljunk nékik, jámbor, törvényes, nekünk kegyelmes urunk, koronás királyunk ellen? Veszedelmes biztatások azért ezek is, és nem segétségnek nyújtása; s kérdjék meg ezt a követet, hogy mennyi ideje, hogy postán is onnét Franciából megindult: megitilhetjük csak abból is, mint kell onnét segétséget várnyi. Pénzt ha ád, vagy igér; azt nem az török ellen való oltalmunkra nézve cselekeszi, hanem ezt az egy maroknyi magyar nemzetet akarja egymással fogyatnyi véle, azokot akarja véle oltalmazó fejedelmek ellen is feltámasztanyi, hogy fogyassa s ölesse avval is őket; a mellett az török jármával biztat bennünket. Ez-e a segétség? ezt nézik-e az fejedelem, vélek való confoederatiói? ezt bizony, az ő részekről; ha a fejedelem meg nem gondolta is.

Semmireváló az a biztatás is, a hol azt jelengeti, mintha elvégezte volna az lengyelekkel, hogy segétséget semmiképpen, sem ő felségének, sem nekünk ellene nem adnának. Úgy vagyon, most országostúl nem adnak, s mi sem kevántuk, de nagyobb szükségben elegedendő securitásunk vagyon nekünk arról, hogy igen is adnak segétséget; s interim a privatus urak ugyan nem tiltatnak azért segedelmünktől: s a szerént pénzönkkel is hogy annyet fogadhassunk, a mennye kell, vagyon ez aránt való engedelmünk is.

Az törökkel micsoda dolgait akarja igazitásban vennyi, nem tudjuk: hanem azt tudjuk, hogy ha hasznot ád nekik, kinyújtott kézzel veszik, de valahol az ő haszna vagyon, ott vagyon az mi kárunk. Oltalmát, bizony dolog az, hogy a török ellen ha igér, sem praestálja s a szerént egyéb ellenségi ellen is az fejedelemnek, mert, a mint mondám, messze Páris Fejérvárhoz. Nem a franciai király tekénteti azért, kit igen tud a török is hol lakik, hanem a romai császáré tartja a törököt békességben Erdélyre nézve is; s ugyan azon tekéntet tarthatja ő kegyelmét is az fejedelmet meg s nem más: és így mindenestől haszontalan biztatások ezek is.

Az hol penig jelenti kegyelmed, hogy az török is ujobb segedelmet igért volna, és hogy arra már a parancsolatok is kin volnának; ha ez így vagyon: micsoda alkalmatlan dolog az, hogy az fejedelem mégis tractál velünk? A töröknek, bizony dolog, a mi békességünk különben nem kell, hanem ha hasznát látja benne; s ha már kiadta parancsolatit, kit mi másképpen értünk, azért, bizonyos, hogy azt nem revocálja szép szóra. S ebben is azért micsoda resolutiója vagyon ő kegyelmének? avagy a regnicoláknak is mi jót mutathat, nem tudom. — Mert ha az segedelem csak ollyan lészen, az ki eddig volt, azont miveli csak, a mit eddig, s az pusztétja ugyan az országot, és rabságra viszi népét; de bizony dolog, a fejedelemnek bizodalmát nevelnyi nem kévánja; ha penig többet hoz, többet féljen maga attól, a mint minket ijeszthetne vele, kit ex certa scientia tudunk, s példáink is elegek vannak róla.

Az mi az némelly regnicolák postulatomit illeti, abban mind úgy, mint igaz magyar, s mind ugy, mint inter regem et regnicolas mediator, s mind a mint commissarius vagyok, szivem szerént munkálódtam, a kiről kegyelmetek maga is bizonyságot tehet. A minemő derekas difficultások az dologban voltanak,

abban elegedendő declaratiót is tettünk; megnyughatik ő kegyelmek rajta: és az hol a substantiale megvagyon, magával vonná az több accidentalékot is. S ha némelly specificatiókra nem mehettünk is, minthogy az elébbeni végezésekben és constitutiókban semmi afféle nem volt, sem meg nem kell benne botránkoznyi, sem nem kell csudálni, sokra menvén most is ollyanokra is, a kik a catholicus uraknak szabadságokot megkötötték. Azonban megoltván mostani veszedelmes hazánk tüzét, s meg is tartván szegény hazánkot, ám obligatióban vétetett az is, hogy isten az gyülést adván érnünk, mind azokot egyenlő értelemmel és akarattal, jó igazétásban vegyünk. De hogy most ennye füst és láng, s nyomorúság s veszedelem között, minden particularis, apró dolgokon mulassuk az üdőt, az ki most is meszsze haladott, nagy romlásával szegény hazánknak, nem is tanácsos, s méltán senki nem is kevánhatja, mert ez semmi nem volna egyéb, hanem mint ha ki tűztől elfogott házának nem megoltását nézné, és abban törekednék, hanem holmi benne való szemeteknek és pókhálóknak söprögetését. Ez aránt is azért jól meglássa ő kegyelmek mit mivel, s magokot másért ne kevánják elveszteni, nyugodjanak meg ez mostani végzéseken, és az ő felsége resolutióin. Isten megtartván bennünket, magunk között való jó egyességgel, ezután is holmi más apró dolgokot rendben és igazétásban vehetünk. De ha megemészti az tűz hazánkot, mind religiónk, mind magunk, mind országunk törvényestől, szabadságostól egyszersmind hamuvá leszen. Egyszóval, szakadásban minekünk nem kell bocsátkoznunk, mert elveszünk; s a szerént országunkot is megoszlásban ne vessük, mert ugy is elveszünk; s elveszünk úgy is, ha oltalmazó kegyelmes urunk, s fejedelmünktől megszaggatva leszünk: s úgy is ha török protectiója alá adjuk magunkot. S az is az célja és vége a töröknek, a kiért a két száz esztendőtől fogvást hadakozik ellenünk: s még az isten eddig megtartott bennünket, hanem most esünk ketségben, és minden vér, erő, és kényszerités nélkül, most fognánk járomban nyakunkot. Kiért semmiképpen el ne higyük, hogy a keresztyén fejedelmek is meg nem indulnának, és ha nem mireánk, magokra nézve: ezekre és az illyetén dolgokra mi javallásokot adnak? Mégis kérem azért ő kegyelmeket, s ugyan az istenre is kényszerítem, hogy tegyenek le tovabb való üdözést, mert ím majd félesztendeje lészen már, hogy itt ülünk, s minden halogatás a fejedelem részéről volt, s onnét vagyon most is; a ki nagy gyanóságokot is kezdett szerzeni, s ha mégis több haladékokot fogna kegyelmetek keresnyi, mi nem látjuk módját, mint kelljen tovább nekünk azokban belé bocsátkoznunk. Méltósága ellen is vagyon ő felségének, s sérelmére vagyon az mi böcsületünknek is, s veszedelmes kárára a közönséges jónak is.

Ezeket akarám jegyzésben az kegyelmed argumentomira és discursussira rövideden ugyan írva adnom, noha már azelőtt is mind sokat szólottunk errül, s mind sokat irtunk. Tyrnaviae, die 7. Februarij, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quinto.

TIZENHARMADIK LEVÉL.

LÓNYAI ZSIGMONDNAK.

Magnifice Domine etc. Prima Maij érkezett meg az postám, az kit alá küldtem volt levelekkel. Irtam vala kegyelmednek is tőle, de csak választ sem íra kegyelmed, mellyet nem reméllettem, s okát sem tudhatom. Magam emberi is, az kiket kegyelmetekkel alá bocsátottam volt, megjövének cum longo naso, nem kicsin despectusommal, homályossan irván az fejedelem, kegyelmed penig semmit sem: kiket mint rabokat úgy is tartott kegyelmetek, ott az kegyelmetek assecuratiója mellett. Ez is mit jelentsen, könnyü megitélni. Szép kis continuatiója is ez az tractatusnak! s ez is szintén a módja, ez hazánk tüze megoltásának. Úgy vagyon, ír a fejedelem ő kegyelme utolsó levelemre is, s minket teszen ott is vétkessé, hogy mi halogattuk légyen az szombati tracta conclusióját; de úgy hiszem, kegyelmed is különben tudja azt: mert mi semminemő haladékoknak okai nem vol-

tunk, hanem egyedül az fejedelem ő kegyelme, az ki kegyelmeteknek authoritást és plenipotentiát nem adott, hogy valamit finaliter tractálhasson és végezhessen.

Az minthogy a mikor minden satisfactiót tettünk volna is kegyelmeteknek, mind az regnicoláknak postulatumira, s mind az posteritásra terjedő bosszuállásokért is minden kegyelmességet nyújtván ő felsége, úgy sem concludálhata semmit is kegyelmetek; hanem felkele, és úgy mene el tőlünk, s semmi több fön nem maradván az fejedelem kevanságiban is, az vármegyékről való kérdésnél: az mellyeket erős kötelessége ellen, mint valami faluját, mezővárosát avagy várát hirek nélkül az koronától nem szakaszthatta el ő felsége, nem tartván sem rabjának, sem jobbágyának ő kegyelmeket. S annak declaratióját vitték volt alá az én embereim; s azért, hogy az finalis békesség dolgában fáradoztak, contra jus gentium arrestommal is fenyegettettenek.

Ez-e a dolog, Lónyai uram? keresztyénség-e ez? magyarság-e ez? s ez-e az én böcsületem is, és hazámhoz, s nemzetemhez való igazságom? kire nézve én több követet kegyelmetekhez nem küldök, megolvashatja, az mennyi levelet is irok; isten az ő igaz itéleti szerént ne halaszsza, hanem tegyen igazat ez miköztünk való kérdésben. Látom én, hová néznek ezek az cselekedetek s praetensiók. Az szabad országból az szabadságnak szinye alatt, maga fegyverével, törökével, s azoknak is fegyverével, idegen, meszsze való fejedelmek szövetségével, kevánja subjugálni ezt az mi szegény hazánkat és nemzetünket az fejedelem; mindeneket magához kötelezvén, s törvénytelenül vévén másokét, s maga minden kötelesség és törvény nélkül akarván lennyi. S im az austriai fejedelmekre fogták vala némellyek, hogy örökös országokká akarják Magyarországot tennyi, de itt látjuk azt; s idegen fejedelemségekkel végeztek is már arról, hogy ahoz segítsék; s anynyira is ment volt már is az szabadságkeresésnek színye alatt az dolog, hogy, ha isten nem könyörült volna eddig is rajtunk, nem csak része az országnak, hanem mindnyájan nyögnének ez alatt az vas iga alatt, S valljon mi közi Erdélynek, vagy Magyarországnak is, az ő kegyelme a fejedelem magános svékusokkal váló confoederatiójához? elveszszünk-e mi mindnyájan azért, hogy ő kegyelmét az fejedelmet neveljük? Fel kell még azoknak is erre serkenni, az kik eddig álomban voltak is.

Azt se vélje kegyelmed, hogy ez a nagy megrögzött fa, az romai császárság, ollyan könnyen eldőljön, a mint ott gondolkodik kegyelmetek felőle; mert igaz beszéddel, s jó emberségemre mondom, most kezdvén ezek is az fejedelmek eszekben vennyi, hogy ugyan ruinájokot nézik némellyek, úgy fogtak az dologhoz, hogy soha annyi hada együtt ő felségének nem volt, az mennyit most öszve fognak verni: s ne legyen hirtelen kegyelmednél, ha ipso facto, az kik együnnen is másunnan is már is megindultak (az Bavaria elector hada, és ide Magyarország felé destinált hadak kivül), nem lészen ő felségének harminc ezer embere mezőben csak két hónap alatt is az svékusok ellen. Bizony nem filléreznének az francusok vagy svékusok is kegyelmetek körül, ha ezt nem látnák; de mivel más hirek töltötték már el az kegyelmetek füleit, s nem tudom micsoda homály fogta szivét is el, haszontalan talám erről beszélenem kegyelmednek: hanem értse kegyelmed: én bizony senki vas jármában nyakamot nem fogom, sem javallásomot arra másoknak nem adom. Az mit uram, hazám, s nemzetem szolgálatjában megcselekedhettem, azt megcselekeszem, s a többit isten jó voltára hagyom.

Az kivel ott némellyek az császárságról is álmodoznak, annak is, akármelly magyarnál is jobhan tudnám én kedvét keresnyi, s nagyobb gratiát is szerezhetnék magamnak; mert az kit kegyelmetek illy igen oppugnál, ugymint az catholica religiót, nagy oltalmazója annak is az, s nem tudom, az aránt is mint örülhetne annak az változásnak kegyelmetek. S az is igen esze-veszett bolond, a ki azt tartja, hogy valami magányossan való

magyar fejedelemség ezt az nemzetet és hazát megtarthatná. De haszontalan ez aránt való okoskodásom is: hanem ám úgy hallom hogy kegyelmetek öszvegyült Kassára, az hol ugy tegyen kegyelmetek relatiót, és arra resolutiót is, úgy tractálja az dolognak mivoltát is, hogy holmi elvetett rosz dologért tovább való veszedelemre ne bocsássa hazáját s magát: mert bizony ezennel utolsó veszedelem találja kegyelmeteket. Ha mind ennyi kegyelmességével is ő felségének nem lészen contentus kegyelmetek: elhiheti azt, hogy nagy isten haragja vagyon kegyelmeteken.

Panaszolkodik az fejedelem ő kegyelme azon is, mintha mi kegyelmeteket dure tractáltuk volna Nagy-Szombatban, és kemény szókkal is bocsátottuk volna el kegyelmeteket; kit az kegyelmetek panaszából vehetett az fejedelem ő kegyelme. Ítélje meg az isten azt is, kit megmutatnak az acták is, ha nem az kegyelmetek irási adtak-e minekünk is az kemény szókra okot? ha mik affélék löttek is, azon kivül az dolognak nagy keménységi is hozták azokat magokkal. De ottan ám kezdjen lágyabb tractát kegyelmetek; én örömest kiállok belöle: minthogy szája izi szerént nem járhatok kegyelmeteknek. Ugyanis szintén megunakoztam már én ezektől az dolgoktul: adja isten, végezhessen minden jót kegyelmetek! csak nézzen előre és háta megé is. A mint isten tudnom adja, gondot viselek én is magamra és hivatalomra.

Törös uramnak való salvus conductust is eleget szorgalmazánk,az ki talám nagyobb plenipotentiával ment volna alá,és immár alkalmas ideje, hogy Fileken, s Murányban vagyon, várakozván az securitásra kegyelmetekkel való végzésünk szerént: de azt sem küldé meg kegyelmetek az én emberimtől, s mégis mind minket vádol üdővontatással. Én az békességet, úgy éltessen isten, szintén úgy kevánom, mint lelkem idvösségét: mivel magányossan is sok veszedelmes káraim vannak nekem ebben az zurzavarban; de az kinek hasznára volt, s szedi most is az hasznot, s még nagyobbra vágy, s nem gondolván ennyi pusztulásával, veszedelmével is országunknak és honnyunknak; ott méltán gyanakodhatunk, hogy azok nem akarói az békességnek. Mégis ex superabundanti protestálok azért, hogy semmi hazánk s nemzetünk veszedelmének oka nem akarok lennyi; de mindent, valamit ki tudok gondolnom, megcselekeszem; ha ez nagy concessiókat is repudiálni fogja kegyelmetek, s megvetni: élnem kell utolsó erőmmel is, ha Sámsonként járok is. Isten kegyelmeddel. Datum Posonij, die 7. Maij, Anno Domini 1645.

OKMÁNYOS TOLDALÉK.

I.

II. Ferdinánd király oklevele, mellyben Esterházy Miklóst Fraknó örökös grófjává emeli, Bécs, aug. 10. 1626. L. az életrajz XII. fejezetét.

Ferdinandus Secundus etc. Tibi Fideli nostro Spectabili ac Magnifico Comiti NICOLAO ESTERHASY de Galantha, Comitatuum de Beregh, Zoliensis et Soproniensis supremo Comiti, Regni nostri Hungariae Palatino, Judicique Cumanorum, Camerario, Consiliario, et per Hungariam Locumtenenti nostro, salutem et Gratiae ac Clementiae nostrae Caesareae atque Regiae, continuum erga te incrementum. Potestas regnantium ad hoc divinitus in terris erecta est, ut quemadmodum ad malorum vindictam, ita et ad laudem sit bonorum, et subjecti promiscue populi benevolentiam liberalitate attrahat, unius cujusque merita condignis retributionibus prosequatur. Quod etsi quasi ex debito publici officii, et quadam generali Principum regula fieri soleat, eos tamen clarioribus ornandos esse Titulis, et altioribus extollendos honoribus reputamus, quos sincerior fides, magnanimi actus, et excellentia merita caeteris anteponunt. Hinc est quod considerantes virtutes magnificas, fortissima gesta, et clarissima merita, quibus fere omnes status constanti sinceritate devotioneque, magno laborum et studiorum obsequio antecellis, consvetudinem majorum nostrorum clarissimorum et augustissimorum Imperatorum et Regum more, postquam ad hanc Imperatoriae et Regiae dignitatis curam et solium DEVS optimus maximus nos evexit, libenter, benevole et benigne secuti, dum munifici in eos quovis tempore fuerimus, qui aliquo praeclaro facinore, authentico actu, vel quocunque laudabilis indolis argumento se se nostra gratia et liberalitate dignos, et honorum ad piam gratamque posteritatem promovendorum, Titulis aptos declaraverunt. Postquam etenim natalium splendorem, ingenii acumen, singularem fidei ac fidelitatis tuae constantiam, adeoque animi tui sinceritatem, robur et fortitudinem, NICOLAE ESTERHASY, diligentius intra nos revolvissemus, quibus, te jam inde ab adolescentia tua, ex Augusta domo nostra Austriaca Imperatoribus et Regibus, nobisque probasse non obscuris solum aliorum testimoniis didicimus, verum etiam propria quoque nostra experientia sufficienter compertum habemus, dignissimum te esse censuimus, qui non solum praeclare factorum tuorum, in omnem tuam et tuorum posteritatem, cum immortali et insigni nominis tui memoria duraturum testimonium a nobus sumas, sed et altiores quoque honoris et dignitatis gradus ita exigentibus eximiis meritis tuis, eveharis. Intelligimus quippe, ubi primum adolevisti, viribus ac ingenio pollentem, non te luxui et inertiae corrumpendum dedisse, sed animum quidem praeclararum rerum meditatione, corpus vero militaribus exercitiis occupasse ac dedisse: Aetate deinde maturiore succedente, omnibus in id ingenii et animi viribus incubuisse, ut cumprimis Sacrae Regni nostri Hungariae Coronae et deinde Majestati nostrae, ac toti denique Inclytae et Augustissimae Domui nostrae Austriacae summa semper fide, ac sinceritatis constantia, et alacritate famulari et inservire posses, variis in expeditionibus bellicis, tempore aperti belli decennovenali per Augustum Imperatorem Romanorum et Regem Hungariae Rudolphum secundum, sanctae recordationis, contra naturalem hostem Christianitatis Turcam gestis, Serenissimo Principe Archiduce Austriae Mathia Patruele et Patre nostro observandissimo foelicis memoriae Generali Exercitus Capitaneo, tam in obsidionibus, quam etiam particularibus ac generalibus expeditionibus, pro virili tua, strenuam operam navasti: Talibus itaque virtutis speciminibus editis, altioribusque dignitatis gradibus, virtutibus et meritis tuis id exigentibus, per praefatum Matthiam in Sacro Romano Imperio et Regno Hungariae Rudolpho succedentem, sicut et per te reliqui Fratres tui carnales, et congenerationales, in numerum Capitaneorum et Consiliariorum

ascitus et cooptatus fuisti, ubi primum palaestram moderandi et gubernandi Status publici aggressus, a totius Regni istius nostri Hung. universis Statibus et Ordinibus, ad publicum et generalem Conventum Principum, aliorumque Regnorum et Provinciarum, per praelibatum Matthiam Imperatorem Lincium in Anno Millesimo sexcentesimo decimo quarto indictum, ubi nonnisi de arduis et gravissimis Reipublicae Christianae negotiis, saluteque publica asserenda pertractabatur, una cum aliis Collegis tuis, pro solenni legatione perfungenda dimissus fuisti. Nec minus postmodum, toto eo tempore, quo pax alma in isto Regno nostro vigeret, et populus desiderato et tranquillo statu perfrueretur, pro omni occasione eum te exhibuisse, tam veraci ac fideli aliorum quoque testimonio ac relatione intelleximus, quam etiam propria nostra experientia sufficienter, lucide ac benigna cum satisfactione nostra cognovimus, ut et dignitatis authoritatisque Regiae tuendae ac venerandae, et Regni gentisque ac Nationis istius commodi procurandi et juvandi, constantem semper animum et conatum habuisse deprehendereris. Hinc est, quod majora semper ac majora aemulatus, deque sufficientia et dexteritate tua, Augusta domus nostra Austriaca confisa, atque fidelitate, constantiaque et sinceritate secura existens, officium Baronatus Magistri Curiae, cum Consiliariatus honore, in Anno Domini supra Millesimum sexcentesimum decimo octavo consecutus, in gravissimis et maximi momenti negotiis, Conservationem nimirum Regni, et communem nonnisi Reipublicae Christianae conditionem concernentibus, operam et studium tuum impendendam esse volueris: Testes ejus rei sunt locupletes, etiam post funestas et exiciales perturbationes, et civiles discordias, quae superiorum Annorum decursu in vicinis Regnis et Provinciis concitatae fuerant, eaeque in Regnum quoque istud nostrum Hungariae penetrantes, plurimorum inibi animos labefactaverant, qui nimirum Principis Transylvaniae Gabrielis Bettlen factionem secuti, a fidelitatis officio ac naturali eorum Domino, Regique legitimo debito homagii vinculo aut secesserant, aut abducti fuerant. Non solum autem pro virili tua, hostili ejusdem conatui temet opponendo, dum Capitaneatu Equitum Mille quingentorum fungereris, et etiam duram obsidionem in Castro Lakompak ab ipsius Principis Transylvaniae Bettleni exercitu Anno Millesimo sexcentesimo vigesimo Mense Septembri sustineres, auxiliaribus nostris copiis tibi submissis, per exercitus nostri Generalem Spectabilem ac Magnificum Henricum Du Vall Comitem a Dampierre, insigni in Hostes strage facta, et submoto ab obsidione hoste, et in fugam acto liberareris: Verum etiam in diversis et pluribus, tam in publicis Tractatibus Commissarii Regii officio perfungendo, cum praedicti Principis Transylvaniae similiter delegatis Commissariis, nominatim autem in Anno Millesimo sexcentesimo decimo Nono in Oppido Károly, postmodum etiam in Civitate Hamburgensi Austriae, in Anno Millesimo sexcentesimo vigesimo secundo: Item in Civitate Nikelspurgensi Marchionatus Moraviae, Anno Millesimo sexcentesimo vigesimo quarto, quam etiam Expeditionibus bellicis, signanter autem, dum memoratus Princeps Transylvaniae iterato aliarum quoque ditionum factiosis et rebellibus sese conjungendo, numerosis copiis, Arcem et Civitatem Posoniensem obsidione cingeret, et populabundus in vicinas Terras hostiliter grassaretur, ad propulsandam vim hostilem exercitu nostro in Insulam Challoköz expedito te quoque Commissarium praefecimus. Tum etiam majorum ac majorum dignitatum et honorum virtuosa et laude digna aemulatione ductus, meritis et virtutibus tuis id jure exigentibus in Anno Domini Millesimo sexcentesimo vigesimo secundo, Te in judicem Curiae nostrae Regiae in Hungaria, et simul in generalem Confiniorum nostrorum Antemontanorum, ac Praesidii nostri Uyvariensis supremum Capitaneum elegimus et constituimus, in qua quidem functione, strenue nec laboribus fracto animo desudans, praestans exemplum Virtutis et ingenui erga patriam et Christianam Rempublicam affectus tui symbolum exhibuisti. Dum jam fato Principe Transylvaniae, ruptis et violatis Sacrosanctis Pacificationis secum initae legibus, per summum sacrilegium, neque temerario solum, sed etiam plus quam barbarico ausu et furore clancularie coactis copiis, ascitisque in Societatem belli Turcis, perennibus et naturalibus hostibus nominis Christiani, adjunctisque sibi numerosis Turcarum, sub ductu Bassae Bosznensis et Agriensis, militantibus copiis, pervagata Hungaria, etiam in Marchionatum nostrum Moraviae penetrando, ferro flammaque in obvia quaevis saeviens, ingenti praeda onusti, recurrentes, multa animarum millia absque discrimine sexus, in diram barbarorum servitutem abduci fecisset: tu contractis aliquot praesidiariorum in Confiniis stipendia nostra merentium exiguis, quos brevitas temporis patiebatur, turmis, innumeris pene copiis hostilibus audacter te opponendo, aperto in campo, semel atque iterum manus conseruisti, factaque in illis insigni strage, vim et audaciam vindicasti et compescuisti, ac non solum haud quaquam contemnendis spoliis et exuviis hostilibus obtentis, vexillis, pri-

mariis et praecipuis Turcis captis, plurimisque caesis, victoria non exigua posita triumphum reportasti, verum etiam magno numero mancipiorum in libertatem asserendo, Viennam in Augustam Aulam nostram invexisti, quo quidem heroico tuo facto, nihil omnino contingere potuit, aut ad dignitatem honestius, aut ad celebritatem illustrius: Tandem etiam novissime, haec et alia illustria tua facta nos recolentes, quae omnia sicuti veraci ac fideli relatione abunde intelleximus, ita propria quoque experientia nostra sufficienter et lucide, ac benigna cum satisfactione nostra cognovimus, neque concepta iam pridem de te spe nostra unquam frustrati sumus, nihil enim omnino hucusque in te desideravimus, quod vel a solerti et prudenti Duce, vel animoso et forti milite, aut fideli et constanti servitore, in utroque fortunae statu, cum perpetua et insigni nominis tui Laude expectari oportuit, ut et illud sicut ad cumulum virtutum et meritorum tuorum, ita etiam decus et ornamentum Nominis tui accederet, Te in Novissimis publicis et generalibus Regni Comitiis in Anno Superiore Millesimo sexcentesimo vigesimo quinto per Majestatem nostram indictis, inque Libera nostra Regiaque Civitate Soproniensi celebratis, te unanimi consensu et applausu universorum fidelium nostrorum Stat uum et Ordinum praefati Regni nostri Hungariae, partiumque ei subjectarum, in Regni Palatinum elegimus, et creavimus, in qua quidem primariae dignitatis functione et officio, dubio omni procul, eum te exhibiturum esse confidimus, ut ad instar exhibitae et declaratae hactenus in omnibus occasionibus sinceritatis et fidelitatis demonstrationibus et testificationibus graviter et pro clementi nostra satisfactione, vires animi promptitudine zelanti et affectu ingenuo, deinceps quoque progressurum agnoscamus, ac non solum, patria et Natio Hungarica, de cura et sollicitudine, quae in conservationem ejus asserendamque tranquillitatem et permansionem ipsorum ipsa functio a te exposcit, gaudens experiatur, jugique tranquillitate cum fortunarum suarum incremento perfruatur, verum etiam exterae quoque gentes, Nationes, Regna et Provinciae Christianitatis, apud quos Nos minus ejusmodi Virtutum et meritorum tuorum monumenta commendari et celebrari constat, deinceps etiam affectum et propensam ipsorum voluntatem erga te declarare et profiteri majorem ac majorem occasionem sumant, sibique merito proponendum apud se, vel sponte sua statuant. Et quidem horum omnium tam praemissorum, tam vero aliorum plurimorum per te domi forisque laudabiliter ac utiliter praestitorum praeclarorum factorum tuorum ergo, ut nostram vicissim singularem erga te gratiam et clementiam declaremus, virtutisque tuae memoriam nunquam intermorituro testimonio cohonestemus et illustremus, quo tuo Exemplo aliis etiam fidelibus subditis nostris, praecipue vero tuis Haeredibus, et Posteris, ex te legitima serie descendentibus, virtutes tuas et similia benemerendi studia amplectendi et imitandi calcar et majus quodammodo incitamentum addatur: Te NICOLAVM ESTERHASY, uti optime meritus es, alioquin etiam honore, titulo et praerogativa Comitis ex dignitate et officio Palatini, quo laudabiliter fungeris, gaudentem, ex ordine et numero supradicti Regni nostri Hungariae Magnatum et Baronum, in quo superioribus temporibus semper versatus es, benigne eximentes, ac per te liberos tuos jam natos STEPHANVM, utpote Filium et MARIAM MAGDALENAM Filiam, haeredesque et posteros tuos utrius que sexus universos perpetua serie ex lumbis tuis descendentes, ad gradum et ordinem liberorum, majorum ac perpetuorum ejusdem Regni nostri Hungariae, Regnorumque ac Partium ei subjectarum Comitum, a Germanica Natione Groff vocatorum, assumpsimus et elevavimus, atque dignitatem Perpetui Comitis tibi NICOLAE ESTERHASY, ac Filiis, haeredibusque et posteritatibus tuis utriusque sexus universis, ex legitima serie descendentibus, super Castro atque districtu sive Dominio Fraknó alias Forchtenstein, Tibi Haeredibusque tuis masculini duntaxat sexus per alias Literas nostras Jure haereditario collato, in perpetuos et liberos Comites solenniter pronunciavimus, creavimus et praefecimus, Te tuosque haeredes, liberos ac perpetuos Comites de Fraknó alias Forchtenstein ab omnibus dici, nominari et scribi, ac pro perpetuo dictae Arcis, dominiique Fraknó seu Forchtenstein Comite haberi et praedicari volumus. Decernentes ac ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut Tu NICOLAE ESTERHASY Comes, ac Filij et Haeredes tui universi, Cera rubra, quo ad sigillum insignium praefatae Arcis et Dominii Fraknó, ac caeteris omnibus gratiis, honoribus, praerogativis, indultis, libertatibus, et privilegiis, quibus caeteri dicti Regni nostri Hungariae, aliorumque Regnorum et Partium ei subjectarum, liberi, ac perpetui Comites, de Jure et antiqua consuetudine, vel alias qualitercunque usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent, uti, frui, et gaudere perpetuis semper temporibus possitis et valeatis. Imo eximimus, assumimus, pronunciamus, creamus, praeficimus, volumus, damusque et concedimus praesentium per vigorem harum nostrarum vigore et testimonio Literarum mediante. In cujus rei memoriam roburque et firmitatem perpetuam, praesentes Li-

teras nostras Privilegiales Duplicis et Authentici Sigilli nostri, quo ut Rex Hungariae utimur, inpendentis munimine roboratas tibi Comiti NICOLAO ESTERHASY de Fraknó alias Forchtenstein, tuisque Haeredibus et Posteritatibus quibus supra universis, clementer dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis sincere dilecti Reverendissimi in Christo Patris Domini Petri Pázmány Archiepiscopi Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, Locique ejusdem Comitis Perpetui, Primatis Hungariae, Legati Nati, summi et Secretarii Cancellarii et Consiliarii nostri Intimi in Civitate nostra Vienna Austriae, die decima Mense Augusti, Anno Domini Millesimo sexcentesimo vigesimo sexto, Regnorum nostrorum Romani septimo, Hungariae et reliquorum nono, Bohemiae vero anno decimo etc.

Trophaeum Domus Inclytae Estoras. Az oklevelek közt.

II.

Esterházy Miklós levele II. Ferdinándhoz, mellyben a nádorságról lemond, Martius 16. 1638. L. az életrajz XXI. fejezetét.

Sacratissime Imperator! Licet animo ita sim constitutus, ut juxta officii Palatinalis juramenti Sacramento sancitam exigentiam tam sacratissimae caesareae, regiaeque Majestati, cujus servum obligatissimum, quam etiam sacrae regni Hungariae Coronae, cujus minimum me filium et civem esse profiteor, servire libentissime velim; ut ex ipsis etiam regni constitutionibus officium hoc meum tale sit, ut nisi turpiter contra illud peccem, ante mortem adimi non possit; si quis tamen ejusdem officii incommoditates, quae proximis temporibus perperam et per abusum irrepserant, aequa lance expenderit, vitio mihi minime vertere poterit, si rejecto hoc eodem, in alterius cervices, onere memet exauctorari cupiam. Etsi vero plurima illa sint, quae ad hoc faciendum non tam me invitent, quam compellant; tamen pauculis hisce in fascem strictis fuero contentus, aequumque judicem compello, an iniqua praetendam? I. Formula juramenti Palatinalis discutiatur, examinentur singula ejusdem puncta, clausulae, cautiones perpendantur, eo libramine, quo majores nostri easdem Palatinis proposuerunt arctissime observandas: et nunc dispiciat itidem instructiones, commissiones, ordinationes, statuta, et id genus alia, quae ad patriae nostrae bonum, praesidia, quae ad regni nostri antemuralia, et finitima Coronae propugnacula saepissime contra Palatini vocationem fiunt, perspiciet, liquido talia esse illa, quae Palatinali juramento prorsus adversentur. Unde vel implacabili me passim exponam odio, si obligationibus mei juramenti velim ad amussim respondere, vel quod gravius longe est, manifesto laedendae conscientiae memet periculo exponam. II. Accedit huc illud etiam, vel inter prima motiva reponendum, quod ad ejusdem Palatinalis officii functionem e legibus Hungaricis rite obeundam, quoad juris publici executionem, et laesae justitiae satisfactionem, plurimae sint ab antiquis regum temporibus constitutiones, decreta, articuli, publico regnicolarum voto, et regiis approbationibus lati, scripti, publicati, usu longo roborati, quorum nunc executionem, si ad laesarum partium contentationem pergamus, impediunt subito; et si vel pro salvando suae Sacratissimae Majestatis honore, vel vero tutanda dignitatis nostrae integritate, instemus acrius, sinistris multorum traducimur calumniis; quod exemplis liquidissimis, si requireretur, comprobabimus etiam: ut vero simpliciter negligamus omnia, induci minime possumus, cum haec supina rerum in officio meo negligentia, non tantum juramento personali, sed et publico suae Majestatis, et regni bono plurimum adversetur. III. Tam apud Sacratissimam Majestatem, quam apud regnicolas etiam odii, ac excitatarum contra personam meam aversionum seminarium illud vel maxime reddit locuples, quod contra mandata, commissiones, expeditiones ex aula suae sacratissimae Majestatis aliorsum directas, identidem effervescere debeamus, nec omnia probare, quae illinc non vitio suae Majestatis, sed aliorum prodeunt. Vnde quod illa reprobem, quae statutis, libertati, ac legibus patriae adversantur, contumacis pene ac vix non rebellis nomen per summam injuriam sustinere cogor; quod apud dominum meum clementissimum, cui fideliter servire totis viribus intendo, quam sit periculosum, et famae, et fortunarum dispendio proximum, nemo non videt. Evidentia hujus rei nostris etiam temporibus extant argumenta; quae ubi res ita poscet, vel juratis etiam producemus testibus. Et ipsi etiam domini regnicolae, cum pro voto suo negotiorum, quae apud nos solicitant, executiones assequi non possunt, si non apertis plane, occultis saltem cavillis ita proscindunt, ut merito, si non personae nostrae detrimentum, liberis certe, et posteris nostris merito proventura timeamus nocumenta. IV. Si quis annorum triginta duorum, proxime evolutorum, curricula perpendat, si quis intestinos patriae motus, seditiones, turbas, fortunarum direptiones examini subjiciat, et ad haec omnibus iis temporibus me ad sacratissimae suae Majestatis servitia, patriaeque defendendae obsequia prae-

sto semper fuisse, ut famulum et civem, sincero judicio ponderaverit, rite partes meas obivisse memet profitebitur, nec aetate jam affectum, et attritum viribus post tot annorum volumina ad ulteriora in hoc officio incommoda sufferenda protrudet, cui si, quae protuli, non sufficiant, penset velim illa, quae ultimis hisce tumultibus post bonorum amissionem, postque juratas in vitam, ac caput meum insidias, quas pro debita in regiam Majestatem fidelitate, proque publica patriae salute pertuli, et emeritum patriae civem, imo et militem quiete dignum proclamabit. V. Quodsi haec,quae retuli,ad me exauctorandum non sufficiant, consideretur aetas, quae cum per assiduos labores in senium jam sit inclinata, morbisque obnoxia, utique impar esset iis sufferendis, quae pro Majestatis sacratissimae fidelitate, pro nationis Hungaricae ornamento, proque publico patriae bono, continenter adsunt exantlanda. Addo Palatinalis officii illum nunc esse statum, qui navigiorum ob solutas compages esse solet: nisi enim ex iis assiduo lacertorum obnixu sentinam exhaurias, nisi, quae hiant obtures, et sartias assidue, quae periculose sunt divulsa; et te, et communitatem, quam in iisdem vehis, naufragiis hauriendam exponis. Proinde uti est prudentis navarchi, si post operam navatam se deseri sentiat, clavum in adversos fluctus cum evidenti damno impellere, ita non sat consulte nos facturos arbitraremur, si tot operibus circumventi et eluctandi spe destituti, cum alienae vitae, propriaeque salutis periculo ulterius ad officii hujus sederemus gubernacula. VI. Palam est apud omnes, eos potissimum, qui actionum nostrarum a juventute testes fuere oculati, quod pro publica patriae salute, proque sacratissimae suae Majestatis debita fidelitate, possessiones proprias, ac facultates omnes in discrimen vocare nunquam subterfugerimus, quod (absit verbo jactantia) facto ipso declaravimus etiam, cum res ita poposcit. Unde cum ad publici boni promotionem nunc quoque aliquot dominia propria aliis habemus obaerata, et ex adverso haeredes per Dei benedictionem habeamus complures, induci per paternam in eos charitatem, imo et per conscientiam non possumus ut, si quid humanitus nobis accideret, creditorum eos exponamus vexationibus, et spem praecidamus iisdem recuperandi illa aliquando, quae nos sine ulla privata illorum utilitate, pro solo aliorum in communi republica commodo vel distraximus, vel pignori subjecimus. Ad quae omnia redimenda, pristinoque juri suo restituenda, cum mihi nec animus desit, nec modus, si hoc specioso Palatinalis officii pondere cervices eliberem, nemo mihi vertat vitio, si post sufficientem publicorum curam, modicam hanc aetatis, quae adhuc restat, portionem, privatae domus ruinis restaurandis impendero. Alias, ingenue fatemur, tantis hoc officium expensis e proprio dandis obnoxium est, ut ad nihil eorum sufficiamus, quae circa possessionum redemptionem intendimus. VII. Etsi vero de salarii nostri restantiis multum queri non possimus ob id, quod augustae memoriae Imperator defunctus easdem in sortem, et pretium dominii Regéciani computando demandaverit, uti et facto ipso computatae sunt; si tamen haec nunc occasio ad manum non fuisset, plures quam centum millium florenorum restantias apud suae Majestatis Cameram hodie numeraremus. Et cum officii nostri obligatio, ac vitae etiam status exigat, ut praeter quotidianae hospitalitatis onera, trecentos etiam stipendiarios pro publico bono ac privata etiam securitate sub Palatinali Banderio continuo salario alere debeamus, merito etiam deinceps timere debeamus, ne exhaustis facultatibus propriis,et consumptis in publicum bonum proventibus,nudi relinquamur,si sola restantiarum regesta nobis in spem a Suae Majestatis Camera transmittantur, nec deputata toties nobis stipendia certis temporibus ad declaratas necessitates persolvantur, quam exactissime. Igitur si vel nunc, vel alias etiam istorum solutionem quaesivimus, privatis minime, sed publicis rebus per id consulere voluimus. Et licet pari forsan meritorum titulo,quo ut reliqui clementissimi domini nostri clientes, aliquid promeriti fuissemus,mercenarii tamen esse noluimus, sed ut ingenui patriae filii, fidelesque suae Majestatis famuli, diversis occasionibus, sine ulla spe refusionis et praemii, promptos nos et expeditos censu proprio ad obvia quaelibet obtulimus. Vt vero accisis nunc facultatibus et militem bello idoneum alamus, et insuper exploratoribus in Turciam missis, tabellariis, legationibus Budam, et in Transylvaniam quandoque instituendis, et aliis hujus generis e proprio sufficiamus, id minime possumus, aut debemus etiam polliceri. Vnde si haec non continuentur, evidens in patriam sequetur calamitas, et ego iis e privato praestandis non sufficiam: dabunt mihi veniam omnes, si ex his incommodis emergendi mihi quaesiero occasionem. VIII. In hujus ejusdem Palatinalis salarii secura soluone illud etiam est principale, quod sacra regia Majestas ad animandos Palatinorum animos cautiones assecuratorias dare sit solita, uti nobis etiam easdem clementissime dignita est dare, et quidem secundum regni constitutiones, quae certas etiam praescribunt tricesimas, e quibus dicta Palatini stipendia in Banderii solutionem certo et infallibiliter administrentur, et quidem harum constitutionum vigorem longus etiam annorum

usus roboravit: imo ipsae tricesimarum reversales praedecessoribus nostris, et nobis etiam sub gravi vinculo porrectae, firmiorem reddiderunt. At nunc Sacrae suae Majestatis Camera Posoniensis, aut ejusdem potius praefectus, nescio quibus sinistris passionibus animi, in personae nostrae contemptum actus, in transversum, praedictas omnes regni constitutiones, regiae Majestatis cautiones, ac tricesimarum obligationes ita rescidit, invalidavit, et in quantum in se fuit, sustulit etiam, ut nihil nisi ipso jubente ac determinante pendi nobis possit e tricesimis: quin imo, quod gravius est, cum quis novus tricesimarum exactor a sua Dominatione constituitur, seriis datis etiam ipsi instructionibus, ac iteratis commissionibus demandat, ne ad nostras deputationes, ac commissiones quidquam cuiquam pendatur, nisi prius ipse ad consensum dandum fuerit requisitus. Quod cum regni constitutionibus ac Regiae Majestatis assecurationibus pugnat omnino: ac proinde cum hinc non tantum injuria luculenta, sed evidens etiam personae ac officii nostri sequatur contemptus, ne et successorum, per inutilem patientiam, Palatinatum omnino resignare praestat. IX. Nec desunt certae etiam in regno personae, quae gravibus nos lacessunt offensionibus; quam intolerabilem injuriam etsi mediis idoneis dudum vindicare potuissemus, maluimus tamen intra patientiae virtutem justi doloris impetum fraenare, quam in eam vindictae speciem intempestivius prorumpere, e qua communi etiam bono malum aliquod gravius creari potuisset. Quare ne patientia laesa, si diutius prematur, furor fiat, coram Sua Sacratissima Majestate ante omnes, tum vero etiam coram hoc illustrissimo regnicolarum conventu dolenter aperio, et quidem sic, ut nisi laeso honori satisfaciat coram iisdem, coram quibus injuriam sustinui, magistratum, quem gero, animo prorsus resoluto sim depositurus. Illa enim calumnia tam est luculenta, ut non solum officio huic, quo nunc inviti fungimur, sed reliquis etiam, quae a juventute gradatim obivimus, notam inurat; nec tam me laedat, quam sacratissimam suam Majestatem, cujus personam sustineo, et publicam patriae libertatem, cui vindicandae et defendendae nullo unquam tempore et loco meam operam passus sum deesse. Quia vero timendum mihi magnopere est, ne deinceps etiam obviis occasionibus, si pergam in officio, memet involvere, paratus sum sine vindicta magistratu memet abdicare, quam vel cum ea, quod omnino nolim, vel cum qualiquali satisfactione eundem retinere. Ita quippe felicius et facilius integra retinetur fama, quam laesa restituatur. X. Eadem Sacrae suae Majestatis Camera Posoniensis in causis et processibus judiciariis, quorum ex officio, et lege regni, judex sum ordinarius (et quidem specialis in causis fiscalibus) sub praetextu interessationis inexplicabili me affecit injuria, quando me non citatum, aut ex aliqua juris patrii determinatione exclusum, contra manifestissimas regni constitutiones judiciaria privavit auctoritate et potestate, et vix non clare declaravit, me in principali illa bonorum Thurzonianorum causa nullo modo posse judicem agere, prout agente eadem Camera nec egi etiam, cum ex ejus assertione suspectum me in illa causa fecerim, dignumque proinde, qui excluderer etiam e juridica ejusdem revisione, et quidem solius Camerae arbitrio. Demum sentio graviter illud quoque, quod nonnulli dignitate officii mei Palatinalis, fidelitateque et sinceris servitiis toto vitae meae tempore regiae Majestati, bonoque communi praestitis, vilipensa, insolitas et minus decentes, inauditasque contra nos inquisitiones instituerunt, et quidem per tales, qui nec judices nostri alioquin esse poterant, nec vero sacramento ad fidem veramque relationem obstricti; qui cum seposita conscientia, reique aequitate potuissent nos sinistris suis relationibus traducere apud sacram regiam Majestatem, unde vita ac fortunarum nostrarum conditio periclitari potuissent, non exiguam hac quoque in parte inustam sentio officio Palatinali, sinceritatique ac fidelitati nostrae notam, ita ut haec quoque honoris et famae nostrae traductio non modicum addat ad priora in eo, ut resignato publico hoc officio Palatinali privatam, ac quietam sequeremur vitam. Et cum ignoremus, an nobis superstitibus publica aliqua futura sint comitia, eadem animi demissione dominos omnes regnicolas, et communis patriae concives rogatos velim, ne resolutam hanc e magistratu abeundi voluntatem vel in pravum interpretentur, vel vero in exemplum trahant, praesertim cum non ita defungi velim officio publico, ut boni civis partes non expleam in privato etiam: nam polliceor in illa etiam, quam summe appeto, vita umbratili, et a publicis curis remota, ita me accommodaturum pro virili, et ubicunque res praesentiam exposcet, vel consilium, vel quidpiam usui publico proficuum, in nullo prorsus partes meas sum denegaturus; nec puto privatum me minus patriae profuturum, quam tunc, dum magistratum hunc in Hungaria supremum gessi annis duodecim, qui quatuor propemodum praedecessorum Palatinorum vitam exhauserunt. Vtque, quod intendo, facilius impetrem, nullam a sua sacratissima Majestate refusionem, nullam ab inclyto, cui servivi, regno, aut dominis regnicolis compensationem exposco; grande mihi vectigal quotannis fuerit, si privatam vitam ducere

licebit. Vltimo quamvis a parte quoque dominorum regnicolarum non deessent solidae, et praegnantes rationes, quae me ad resignandum officium hoc Palatinale merito movere deberent, inter tam ardua nihilominus suae Majestatis negotia nolens fatigare iis benignas aures suae Majestatis, in hoc ad extremum demisse supplico suae Majestati, quod cum dominis regnicolis post suam Majestatem arctissimo juramento sim adstrictus, liceat mihi hanc ablicentiationem cum iisdem quoque communicare.

Samuelis Timon Annales, Kaprinai folio-kéziratai XXXVII. kötetében a 141—143. ll.

III.

Considerationes et media circa communem defensionem Regni. Iratott 1635-ben a nádor által. L. az életrajz XXIII. fejezetét.

Az mi magunk erejéből való oltalmunkat, úgy vagyon, sokképpen forgatta az mi szegény nemzetünk elméjében, mint adhatna azt magának alkalmatosban, az kiről különb különbféle időkben gyakor statutumokat is irtanak, annak modalitását lege imponálván az státusoknak; s végtére erejek megfogyatkozván, s országunk diminuáltatván, találták fel magok oltalmára az ő felsége külső segitsége nélkül az kissebb szükségben az particuláris expeditiót, in majori autem necessitate az generalis insurrectiót. Melly végezéseket mint ország rendelésit mi nem oppugnáljuk, de ha az előbbeni oltalomnak módját megtekintjük, boldog isten, mit nem miveltenek! Egy szóval vérekkel együtt mindeneket kiadták magok oltalmokra, a mint arról passim in Decretis Regni sok hasznos constitutiók vannak. De most kicsoda az, ki cselekedettel nem vérét, de csak kevés részjavát is végezések szerint kivánná kiadni, nem hogy azon kivől valamit cselekednék édes hazájáért! És igy jutottunk erre az extremumra, nem annyira erőtlenségünk miatt, mint az magunk nem akaratja miatt, holott csak az mi emlékezetünkre is ő felségének az mi kegyelmes urunknak külső idegen hada is lévén ben az országban, continuus milest is tartott az nemes ország, az ki egynéhány ezer ember felé ment, s az mellett personaliter is gyakran insurgált az szükségnek idején, s portáktul is fizetett, s úgy igyekeztek oltalmazni honjokat, az kire mind el is érkeztek. Nem hozom itt elő a szegény Lajos király idejében irt articulusokat, minthogy az generalis decretumból azokat ki is hagyták; de az szükségünknek idején látván az török erőnek reájok való jöveteleket, minden javoknak és jövedelmeknek minden rendek felét offerálták az királynak, s az mellett magok is generalis insurrectiót égértenek: de későn, az mint megmutatta exitussa, mellyben egynihányszor estünk volna már, ha isten nem könyörül vala rajtunk. Kitől mennyire távol vagyunk most, mindennapi káros experientiánk igen nyilván kimutatja. Sőt arra mentünk (kit szomoruan kell mondanom), hogy minden hazánk és magunk oltalmát az külső ő felsége erejére biztuk és az nyomorult községre, úgymint az portákra, senki semmivel a magáéból nem akarván az közönséges jót segíteni, sőt az mikor particuláris expeditio vagyon is, felvévén némely földesurak az portákra vetett pénzt, holmi maga alkalmatlan emberit szokta expediálni, úgymint szabadosit, lovasit is, és holmi gyermekeket, az kik tantum abest hogy oltalmazhatná hazáját, de kárt tészen inkább többet, mint hasznot; ha penég, mikor néha némely hadat tartunk és fogadunk is, az is csak fogyatja az szegény országot, mert bizonyos fizetések meg nem lévén, ingyen kivánnak élni, és gyakrabban, az hol leginkább kivántatnék, ott fogyatkoznak meg hazánknak. És így akar egyik, akar másik, s akar harmadik módot tekintsünk, mindenütt rakvák vagyunk difficultásokkal, holott az generalis insurrectióban az fölül megírt alkalmatlanságok kivül vagyon nagy félelem is, kevéltképen az mohácsi veszedelemnek példáján; és bizonyos, hogy azt méltó volna utolsó szükségünkre is tartanunk. És az szerint az particularis expeditiónak is meg szokott ugyan az költsége lenni és sok alkalmatlansági, de semmi avagy igen kevés gyümölcsét vehetjük; s úgy vagyon az mezei hadaknak dolgok, hogy gyakorta több kárunk, mint hasznunk szokott belőle következni.

Mellyek mind így lévén, az a kérdés: mit miveljünk tehát? mert az magunk oltalmára mind isten, s mind az természet kötelez bennünket, s csak külső oltalomhoz is támaszkodnunk penig s mind gyalázatos, s mind alkalmatlan az is. Mellyekről mind jól elmélkedvén, felette igen méltónak itélem, hogy derék tanácsot tartsunk, hogy valamint magunkkal együtt még az mi üdőnkben édes hazánkat el ne veszessük.

De, mondaná talán valaki, hogy ezekről már mind irott törvényeink vadnak, és csekély elmélkedés azokat megváltoztatni, és valami új s szokatlan dolgot az országban béhozni: melly ellen semmit nem szólunk; de ha valahol helye vagyon amaz mondásnak, hogy servire necessitati semper sapientis est habitum, ebben leginkább követhetjük azt, mint magunk megmaradását néző dologban. Jól lehet új dologra én ugyan nem tanácslom hogy menjünk, hanem régi orszá-

gunk végezését megtekintvén, nyúljunk azokhoz. És először is édes hazánk oltalmában tekéntsük meg, micsoda ellenséggel légyen igyönk, és micsoda módokkal fogyatott ez ideig bennünket, és kívánja elfogyatni maradék részecskéjét is szegény édes hazánknak és nemzetünknek. Első ellenkezése azért és leghathatóbb az ő belső álnoksága: egymás ellen kivánván felültetni bennünket, holmi rövid ideig némellyeknek való méltóságnak mutogatásával, mellyet nagy káros experientiákkal csak mi időnkben is tapasztaltunk.

Második az békeségnek szine alatt szüntelen rajtunk való kapdosása, per partes, együtt is *) másutt is ölvén s vágván és rabságra hordván nemességönket, s az által maga alá hajtván s hóditván népünket, naponként foglalván megszorult hazánk határit.

Harmadik nyilván való fegyver és derék indulatja az pogánnak, az kivel szegény hazánkat nagy sok ízben premálta már, és ím annyira angustiálta is, hogy sok helyen egy napi járó földen alig vagyon fele hazánknak, kinek okairul sokat szólhatnék, de most ezt elhagyván, ez három rendbéli ellenkezéseknek mint köllene ellene állani, illyen nagy illetlenségeknek, az a kérdés?

Az elsőrül. In anno 1622. nagy animadversio alatt való articulust végezett az nemes ország, art. 20., kinek vége felé az vagyon, hogy az ne tovább, hanem csak az utána való s következő gyülésig tartson, ki mivel nagy orvossága az első török ellenkezésének, méltó megujítanunk, és igen stricte observálnunk, és sok több arrul irt országunk statutomival cum animadversione condigna.

Az más rendbéli ellenkezések ellen vagy békességnek idején, vagy etiam tempore hostilitatis. Először az végbéli vitézlő népet kívántatik in justum et completum numerum venni, s nehéz azoknak már jobbot adni is, az mint arrul másszor irtam. Másodszor: Ezek mellé continuus miles kívántatik ugyan azon végekben, az kik az végbeliekkel együtt hazánk javára vigyázzanak, bizonyos fizetést rendelvén ezeknek az nemes ország. Harmadszor légyen rendelve, sőt orságostul elvégezve, hogy minden rendbéli úri és főnemes rendek proportionaliter ratione proventuum suorum szolgákat és vitézlő népet tartani, s akár végekben s akár magok jószágokban, az melly részíben az országnak valami excursiót akarna tenni az török, intimatiót tévén az palatinus, tartozzanak az urak és főnépek magok szolgáit az generalisok mellé küldeni; sőt ha in mora periculum esset, csak az magyar generálisok requisitiójára is, kiknek számokat úgy rendelhetnénk, hogy valamennyi portája az uraknak vagyon, minden négy portátul continue egy lovast tartana, s az decimáktul penig mindenkor száz forintot meg egy lovast tartanának az praelatus urak, ki igen könnyen meglehetne, s igen szép sereget is tenne. Az nemességre is juxta facultatem vetnénk lovasokat, hogy azt minden occasióra készen tartanák. Negyedszer: tegyen limitatiót az nemes ország minden vármegyékben, hogy in celeri et periculosa necessitate mennyi gyalogot adjon, ha az felül még illy három rendbéli vitézlő nép elégséges nem lenne, hatalmat adván az fő és viceispányoknak, hogy azokat vármegye gyülése nélkül ottan helyben, és az hova szükséges, oda állathassák ad intimationem palatini, avagy, in mora periculo existente, ad requisitionem etiam generalis. Ötödször. Az városok, mivel csak szintén tempore generalis expeditionis adtak eddig bizonyos számú gyalogot, concurráljanak efféle gyalog-adásban ő kegyelmek is az nemes vármegyékkel efféle expeditiókban is ott, az honnét efféle periculomi lenénnek szegény hazánknak, minthogy personaliter azon kivül is nem szoktak ő kegyelmek fölülni. Jóllehet nem úgy, mint az generalis insurrectiónak idején, hanem sub certa limitatione, ut est conditio civitatum, de ezt is ugyan most el kell limitálni. Hatodszor: ha penig valamelly részíben az országnak derekas végbéli török gyülekeznék, az kiknek az fölül megirt elrendelt népek meg nem felelhetnének, és féltenénk valami ruinátul az országot, nunc demum utolsó szükségében úgy kellene az generalis insurrectióhoz fognunk az ország constitutiói szerint, kikkel úgy hiszem, ha az egész végbéli törökök mind egyöve gyülnének is, és valami veszedelmet akarnának országunkra hozni is, könnyen ellenek állhatunk, s egy értelemmel megoltalmazhatjuk magunkat.

Az harmadik és derekas ellenünk való indulatját penig az mi az töröknek nézi, ott osztán tamquam communi hosti christianitatis communibus viribus resistendum erit. Az mely casusban mindeneknek előtt és mindeneknek felett az mi kegyelmes urunkhoz kell folyamodnunk, és ő felsége után az keresztény szomszéd országokhoz, s velek együtt conjungálván magunkat, úgy kelletik ellenek állanunk, mind az fölül megirt országunk népeivel, az mint isten ő szent felsége tudnunk adja, jó példánk lévén az idegenek édes hazánk mellett in tali casu is. Melyek mind ez szerint, ha bizonyos és jó rendben vétetnek, megmenekedhetünk az szünetlen rettegéstől, s megmentjük az szegény ennyi sok rendbéli veszedelmes állapotoktul, s az gyakor generalis insurrectiókkal sem köll terhelni magunkat, az kinél még eddig sem nagy sem kicsiny szükségünkben ma-

*) Azaz: egy helyütt.

gunk oltalmára semmi egyéb remediumunk nem volt, s nem fogunk osztán panaszolkodhatni a mezei hadakra is, kik miatt eddig a nemes ország ennyi kárt, busulásokat vallott, s ugyan ezekkel holmi honunkbéli tumultuálókat és seditiosusokat is, ha kik tálálkoznának, ottan még füvében compescálhatunk s az..... vigyázhatunk egyéb hatalmaskodók ellen is, s domálhatjuk is az sok uratlan s igen elfelesedett és gonoszságra vetemedett szabad legényeket is, kiktől csaknem annyi félelmünk lehet, mint a külső ellenségtől.

Hol penig (kit nem reméllünk) ezekben nem concurrál egy értelemmel és segedelemmel a nemes ország, s ugyan valami bizonyost nem statuál maga megmaradásáról: ennyi experientiám után mondom, mint a ki már isten akaratjából csak e nagy terhes hivatalomnak is tizedik esztendeiben vagyok, hogy járulván az felől meg (említett) akadékokhoz a magunk közt valo egyenetlenség is, s fogyatván magunk hada felől is, a természet szerint való ellenség mellett, ezennel minden külső és nyilván való ellenkezés nélkül is elfogyunk magunk gyalázatos veszedelmével, és a szomszéd keresztény országunknak is kimondhatatlan káraval is: kitől hogy isten szegény hazánkat és megkevesedett nemzetünket oltalmazza, életemnél inkább kivánom. E mellett nagy szomorúan ugyan protestálván is, hogy ilyformán, a mint most vagyunk, hivatalunknak és kötelességünknek mi sem felelhetünk meg, és mégis (kitől isten oltalmazzon országostúl bennünket) ha mi veszedelem találja szegény hazánkat és nemzetünket, mi okai semminek nem lészünk, mellyet alázatosan kegyelmes urunknak is kénytelenek leszünk megjelentenünk, kiben, noha tudom meg nem fogyatkozunk mind annyi distractióiban is ő felségének. Mindazonáltal méltó tekintetinek köll a nemes országnak a mostani ő felsége állapotira is lenni, s maga dolgaira annyival szorgalmatosban vigyázni, nem támaszkodván mindenestől csak ő felségére, kit, mind kegyelmes urunkhoz való kötelességünk is megkiván tőlünk, s mind hazánkhoz és magunk megmaradásához való szeretetünk és obligatiónk is.

Protocollum Esterhazyanum, 115—121. l. A nemzeti Muzeumban.

IV.

Considerationes et media circa communem defensionem Regni. Iratott 1638-ban a nádor által. L. az életrajz XXIII. fejezetét. (Első szakaszának szövege hiányos).

I. Quid Hungaria cum annexis sibi Provinciis ad communem sui defensionem, exclusis externorum etiam auxiliis, valeret, quantamque ad eundem finem e propriis facultatibus conferre posset, expendit identidem diligentissime, quodque post exquisitam in hoc negotio circumspectionem e re futurum animadverterat, legibus etiam latis Regni ordinibus observandum praescripserat, et quidem florente adhuc Regni hujus statu. Vbi vero invalescente Turcarum tyrannide vires ejus accisae sunt, diversum, pro fortunae suae diversitate, juvandi se modum adinvenit, et ne tunc quidem etiam sic animum despondit, ut domesticae virtutis immemor, ad externa Regum suorum auxilia recurrere statueret, verum si minoribus urgeretur periculis, obviam iis ibat auxilio particularium expeditionum; si vero majoribus premeretur angustiis, tunc quasi armis decretoriis agendum esset, generali semet tutabatur insurrectione, viritim omnibus ad arma proclamatis.

II. Quas quidem labantis Patriae Constitutiones, utpote communi omnium Regnicolarum consensu sancitas, usuque utilissimo quondam roboratas ea mente attuli, ut facta comparatione ejus studii, quod majores nostri in Reipublicae salutem animose impenderunt, et curae illius, quam nos in ejusdem communis Patriae fulciendas ruinas suscipimus, oppido grandem inter illorum sollicitudinem, nostramque industriam, si quae tamen est, advertamus diversitatem. Illi enim, ut passim Decreta testantur, una cum proprii sanguinis effusione, proprias etiam usque ad fundum facultates profundere minime sunt veriti, quasi degeneres a majorum nobilitate futuri, si majoris vitam, aut opes, quam patriae libertatem aestimassent. Grave hoc virtutis documentum, iis potissimum, qui hac tempestate non vitam et sanguinem, si pericula Patriae deposcant, sed ne minimam Bonorum suorum partem iis propulsandis impendi patiuntur, etiamsi id publicis Comitiorum Sancitis decernatur. Et hinc clare constat, hac Regnicolarum restricta tenacitate, et non domesticarum virium inopia venisse nos in haec extrema, ut nisi mendicemus ab externis, nihil domi nobis suppetat ad nos juvandos; et tamen vel his vicinis temporibus quid possimus, si animus adsit, orbi testem fecimus, cum et Sacrae M. Caesareae in Imperio pugnanti domestico milite succurrimus, et insuper, ubi res deposcebat, formatis etiam castris rem nostram, opera superfluorum domi hominum, agere non intermisimus.

III. Non inculco hic Articulos Ludovici Regis, cum ii post infelicem initae tunc pugnae successum ex generalibus etiam Decretis pridem sint expuncti: illud solum addo, quod cum animadvertissent Solymannum Imperatorem cum ingenti exercitu extremam Hungariae cladem illaturum, Status omnes et ordines m e d i e t a t e m B o n o r u m s u o r u m quam promptissi-

me Regi obtulerunt, et insuper capitatim quilibet Patriae Civis, penes eundem Regem ad arma summenda citatus est, quae auxilia etsi minus matura ac opportuna fuisse infelix eventus ostenderit, Regnicolarum tamen promptitudo laudem et exemplum meretur, imitationem tanto exactiorem, quanto minus eorum insistimus vestigiis. Nos enim eo jam prolapsi sumus miseriarum, ub abdicata omni Patriae servandae cura, quod sane invitus refero, securi agamus, et onus omne, quod majores nostri in servando Regno propriis humeris succollabant, vel in extraneos Regiae Mtis milites, vel vero in miseram plebem devolvamus, vexando illam annuis contributionibus, exactionibus, aliisque tributis impertinentibus. Imo eo jam nonnullos impii lucri praecipitavit cupiditas, ut quod a subditis titulo Taxarum, ac Contributionum pro publici boni necessitatibus exegerunt, id totum cum maxima Regni injuria in privatos usus convertant, solosque colonos, loxas, agazones, libertinos, armorum omnino imperitos in castra expediant, qui quantum sibi suisque, per quos mittuntur, sunt opprobrio ac dedecori, tantum communi bono sunt nocumento.

IV. Huic incommodo vicinum et illud est, quod etsi nonnunquam conducto ad bellum milite rem nostram agere conemur, salarii tamen, et per hoc militaris etiam disciplinae defectu, exhauriatur plebs, vastetur provincia, verbo, pessum eant omnia, quae stare debuissent, si pecunia, nervus belli, in militum stipendia feliciter fuisset erogata, vel conquisita sufficienter. Vnde sive particularis, sive generalis insurrectionis pensemus commoda, vel incommoda, sive etiam stipendiarii militis usum expendamus, fatale est Hungariae in omnibus istis pati extrema, et ultimis implicari difficultatibus, prout integri seculi infelix docuit experientia.

V. Haec omnia cum evidenter ita sint, quaerat nunc quispiam quid facto sit opus? Sane sic censeo, ut cum ad nostri defensionem divina pariter ac humana, imo et naturali lege simus obligati, sitque minus honorificum, externorum duntaxat niti auxiliis in extremis periculis: judico tentanda extrema, serioque habitis identidem inter nos consiliis discutiendum, quid ad communis Patriae salutem communibus decerni possit suffragiis, nec brevi prostrata vanis et anilibus deploremus lamentis.

VI. Objiceret forte quispiam: de his omnibus, quae in consultationem vocari possint, publicas passim exstare constitutiones, nec illis addi posse aliquid, nisi forte quis illarum vigorem, aut elidere, aut eludere tentaret, quod temeritatem superet, et novitatem redoleret. Ita est, fateor, exstant in rem praesentem plurima senatus consulta, quae pro temporum et necessitatum varietate, diversis etiam modis sunt condita. Nec ego sum ejus animi, ut eversis constitutionibus antiquis, novas scribi sentiam, sed ajo duntaxat, quod sicut necessitati servire fuit semper sapientis, et tempora tempori scivisse temperare evidens prudentiae fuit argumentum: ita nunc suadeo, ut vires modernas cum prioribus, commoditates majorum cum nostris defectibus conferendo, ea decernamus, quae statui nostro judicaverimus maxime opportuna, quod consequemur, si praecedentium annorum, imo et seculorum, memoriam ex antiquis Regni constitutionibus deduxerimus, et ostenderimus, hostis, quocum nobis decertandum est, ingenium, quod licet multipliciter hactenus Asiae simul et Europae noxium sua calliditate exstiterit, omnes tamen ejus artes, quibus Patriam hanc debellavit, ad haec tria, quae subnectam, capita revocantur: Primo enim id principe studio conatur efficere, ut partem unam Regni contra alteram incitet, armet, vanaeque dignitatis ostentatione ac promissione eo hominum potentiorum ingenia flectat, ut intestinis seditionibus animos civium sejungat, quod utinam vel viciniorum temporum exemplis non essemus experti. Secundo: sub specioso pacis praetextu nullas dilatandi sui territorii negligit occasiones, sed singulis propemodum septimanis e praesidiis suis in nostra excurrendo, pagos populatur, villas diripit, militem caedit, maximam hominum multitudinem in captivitatem abducit: quibus omnibus unicum hoc efficere conatur, ut pagis, oppidis, castellis sub sua tributa redactis, Imperii sui fines quam latissime producat, nostri autem terminos angustis admodum limitibus circumscribat, quod utinam ita esse etiam oculis non cerneremus. Tertio: quoties aperto Marte, castrisque numerosissimis nos vel invasit, vel inquietavit? quoties ingenti apparatu bellico fines nostros invasit? quoties ducentis et trecentis armatorum millibus ex ipsis Asiae visceribus eductis antemuralia Regni vel diruit, vel pro se occupavit, et quidem adeo proterve, ut redacta in potestatem suam Patriae nostrae medietate, in plerisque locis vix itinere diei ferox hostis absit? quae quidem funestae calamitatis causae etsi copiosam loquendi praeberent materiam, ea tamen praeterita, solum de iis mentem aperiam, quae ad praedicta tria mala evertenda, vel saltim avertenda plurimum nobis profutura judico.

VII. Circa primum. Omnes illae hostium technae, fraudes, et sutelae fumi instar evanescent, quibus Coronae Sacrae filios in mutuas

caedes armare meditatur, si Art. XX. in generalibus Comitiis Anno 1622. conditus in viridi sit observantia. Ad cujus calcem cum expresse sit additum, ut ejus vigor nonnisi ad proxime tunc secutura Comitia perduret, opus omnino censeo eundem Articulum, nova auctoritate roborare, cum sit efficax contra primam Turcarum calliditatem remedium, maxime si contra illum delinquenti poena severissima proponatur.

VIII. Circa secundum. Tam pacis, quam belli temporibus haec observanda judico. Militem praesidiarium ad plenum et consuetum ubique numerum reducamus, et ubi periculum gravius est, in limitaneis arcibus augeamus etiam, uti de hoc eodem argumento alias fusius egi. Secundo, penes hunc dispendiarium et statarium militem praesidiis tutandis addictum, oportet ubique et alium e civibus Patriae conscriptum alere militem, eumque deputatis a Regno stipendiis exsolvere, qui ad hostium excursiones reprimendas intentus semper sit et expeditus. Tertio: vigore constitutionis recenter condendae sub gravi poena obligetur quilibet Praelatus, Baro, Magnas, Nobilis pro rata parte suorum proventuum, famulos armis idoneos vel omnino formatos milites suis stipendiis continenter alere, et cum periculum urgens fuerit, eo domesticum hunc militem pleno numero armisque bene instructum expediant, quo Palatinus Regni judicaverit mittendum, scilicet ad confiniorum generales. Si tamen in mora videretur periculum, possent ad immediatos Generales Hungaros se conferre, illisque ea in parte Regni praesto esse, ex qua hostilis timeretur excursio. Haec porro alendorum domi militum limitatio ita constitui posset, ut seculares quidem Barones, Magnates, et Nobiles a quibuslibet dominii et possessionis suae portis quatuor, equitem armatum unum proprio stipendio continenter alere teneantur. De dominis Praelatis et aliis Ecclesiasticis, qui jure decimarum gaudent, statuendum judicarem, ut e quibuslibet decimalium proventuum florenis, identidem unum equitem armis probe instructum aere suo ad Patriae necessitates expeditos habere debeant, neque homini Patriam et decimas amanti taxa haec onerosa nimium esse videretur, maxime ubi de capitali periclitantur ecclesiastici proventus et ipsa ecclesia. Quarto: per publica in his Comitiis statuta fiant certae in quolibet comitatu limitationes, quanta peditum armatorum copia contra hostem in celeri necessitate possit educi, si praedictus equitum triplicium numerus hosti opprimendo non sufficeret. Et insuper detur auctoritas Vicecomitibus, ut ipsi per se, urgente periculo, etiam sine Comitatus congregatione possint hoc milite uti ibi, ubi generali placuerit, vel Regni Palatino. Quinto: cum liberae Sacrae Coronae civitates hactenus nonnisi in generalibus Regni expeditionibus certo peditum numero succurrerunt, ita de illis etiam statuendum nunc censeo, ut et illae pro communi omnium salute una cum Comitatibus ad has peditum expeditiones pro qualitate et quantitate virium succurrant ibi, ubi periculum erit. Etquidem cum ipsae Civitates personaliter non insurgunt, nisi cum in extremis necessitatibus extremae sunt etiam generaliter faciendae insurrectiones, tanto promptiori animo se deberent offerre ad has suppetias sponte etiam offerendas, quanto certiores sunt, quod opera talium insurrectionum particularium, ita hostis retundatur, ut generali insurrectione, ad quam ipsi viritim consurgere(deberent), non sit opus. Addo tamen hanc tumultuariam militum pedestrium suppeditationem debere esse longe minorem illa, quae sit in generali insurrectione a parte earumdem civitatum. Sexto: si in aliqua Regni parte hostilis incursus et ejusdem apparatus bellicus tam esset potens, ut praedicta omnia subsidia copiaeque domesticae undique collectae minime judicio prudentium judicarentur suffecturae, tunc demum in extremis ad extrema deveniendo, generalis insurrectio esset indicenda, et quilibet Patriae Civis ad arma proclamandus. Hoc si unanimi fiat omnium voluntatate, ausim polliceri, nulla in praesidiis Europaeis Hungariam versus tanta esset Turcarum (copia), quibus, cum gloriae avitae et innatae virtutis opinione cumulatissime nequeamus respondere.

IX. Circa Tertium. Hic cum jam cardo rerum vertatur, tamquam pro salute Patriae, pro liberis et libertate, proque aris et focis decertaturi, praeter domesticas vires viritim collectas, ad externorum etiam auxilia recurrendum erit. Et ante omnia, demisse S. M. Caesarea simul et Regia erit requirenda, ut Hungariam tamquam Austriae penuariam et provinciarum suarum antemuralem clypeum, auxiliis quibus poterit maximis contra juratum Christiani nominis hostem defendere ne praetermittat. Deinde vero, cum ardente proximo pariete vicinorum res agantur, ineundae cum vicinis provinciis confoederationes, evocando vires illarum in haec arma socialia. Nec earum promptitudini diffidendum, cum et hactenus, ubi summa pericula poposcerant, nobis milite, commeatu, munitionibus, pecunia praesto semper fuerunt, communemque hostem communibus etiam viribus una nobiscum animose represserunt.

X. Haec omnia si sic ordinate succedant, multiplices Respublica nostra consequetur utilitates. Primo enim, quod sane grande est lucrum, a continua trepidatione, qua dietim conta-

bescit, semet ipsam liberabit. Secundo, miseram plebem eximemus e periculis illis omnibus, in quae conjecta, hactenus nec capitis, nec fortunarum habuit securitatem. Tertio, insolentias omnes et ingentia damna evitabimus, quae hactenus toties incurrimus, quoties generalis indicta est omnium insurrectio, cum praeter hanc pene integro seculo nullum alium modum nos juvandi habuerimus. Quarto, nec operemur contra collectitios per comitatus milites, qui saepe ob repentinas hostium incursiones colligi debuerunt, quorum operam sola Patriae damna, et non stipendia resarserunt. Quinto, si qui contumaciam aut rebellionem in patria spirarent, si qui item cum hostibus occulte colluderent, vel sine Magistratus licentia suspectum militem conscriberent, his iisdem domesticorum auxiliis, quae supra retuli, priusquam in stirpem et culmum adolescerent, inopinate possemus supprimere. Sexto, tot palabundos praedones, tot vagos grassatores, et libertati assuetos latrones, qui in ipsis Regni visceribus inpune grassantur, et a quibus aeque ac ab hostibus timere debemus, stirpitus exstinguere possemus.

XI. Si vero (quod minime futurum existimo) communi omnium consensu ad praedicta media D. Regnicolae non concurrent, nec stabile aliquid decernent, quod praedictorum discursuum executioni inserviat, post tredecim annorum experientiam in hoc Palatinali Magistratu adquisitam, ut de aliis longo usu acquisitis conjecturis taceam, vel iuratus ausim affirmare, quod ad hostilia damna, domesticorum etiam accedente discordia, qua quidem turpiter flagramus, eo nos propediem deventuros, ut Patriae simul et nobis cum aeterna, gloriosae quondam gentis ignominia, bustum condamus, et quibus nos deflagrabimus, iisdem etiam flammis et incendiis cum ingenti orbis christiani detrimento vicinas etiam Provincias involuemus. Ac utinam, in his quae praevideo, vel cum vitae periculo vanus augur deprehendar aliquando.

XII. Ceterum cum fides Patriae, Sacraeque Majestati Regiae ac Deo data, hoc a me speciali obligatione exigat, ut tanquam Navarchus fracto etiam malo dispiciam, quid ad salvandum in hac tempestate navim meae curae commissam profuturum judicetur, integra fide protestor coram Inclytis Patriae Civibus, me his utiliora et expeditiora quae suggererem non invenisse. Si recta recte suadens exaudiar, est cur non mihi, sed Patriae et communi omnium saluti ex animo gratuler. Sin minus, vel renitentem me etiam eo dulcissimae Patriae compellit amor et charitas, ut per solennem Protestationem, quam ad innocentiae nostrae dignitatem salvandam hic facere teneor, in alios venturi vel imminentis potius periculi damna conjiciam, et quidem in eos, qui sibi et publico bono, me consulente et praemonente, defuerunt. Et hoc ipsum, juxta officii nostri rationes, Sacratissimae etiam Caesareae Regiaeque M., ea qua decet submissi animi reverentia, plene referam. Cujus clementissimam manum, etsi sciam nostris casibus sublevandis minime defuturam, cum tamen et ipsa plurimis ob Imperialia bella implicetur difficultatibus, nostrae solertiae, imo prudentiae partes hoc a Nobis nunc exigerent, ut operi domestico domesticas etiam manus apponeremus, nec solis S. Suae M. cervicibus ruinas nostras imponeremus sustentandas.

Protocollum Esterházyanum, 106—114. l. A nemzeti Muzeumban.

V.

Opinio seu Discursus Palatini circa conservationem Regni, et Confiniorum ejusdem. Iratott Bécsben, dec. 12. 1641. L. az életrajz XXIII. fejezetét.

De moderna Regni Hungariae constitutione, ac conservationis confiniorum ipsiusmet Regni modalitate etsi multa essent dicenda, netamen ex consideratione felicissimi olim Status Hungariae, ac e contra praesentium miseriarum ejusdem, in quam ex antiquo felicissimo statu ac fortunatissimo rerum successu, bonoque devenit, justus dolor (cum in omni adversitate fortunae infelicissimum infortunii genus sit, fuisse aliquando felicem) renovetur, nollem in hac longa enarratione, tum Suae M. cum aliis etiam, quibus interest, molestus esse, sed tacere etiam ex omni parte non possum, recurrendo mihi in memoriam illud, quod videlicet nimium praeceps est, qui intrare intendit, nisi alios cecidisse viderit, et vehementer infrenis, cui non incutitur timor alio praeeunte.

Ante oculos omnium est, et pene manibus palpatur Regnum hoc Hungariae ad maximam, et pene ultimam desolationem ac ruinam devenisse, de cujus causa etsi multi multa dicunt, ego tamen ceteris omissis, dico, praecipuam fuisse causam, quod posteaquam Hungari virtute, et armis nobiles contra Nominis Christiani hostem multis annis pugnassent, sese murum, et clypeum vicinorum Regnorum, et Provinciarum opponentes, licet eos Principes eorundem Regnorum et Provinciarum, suis auxiliis, tanquam antemurale suum, contra ferocissimas et potentissimas Turcarum vires defendere, conservareque potuissent, ac debuissent: tantum abest nihilominus ut haec bona opera Hungarorum, per dictos Principes, ad frequentes etiam eorum requisitiones, contra

naturales hostes, ut Historiae et Annales testantur, adjuta fuissent. ut etiam nonnulli Principum praefatorum istiusmodi belli Turcici occasione nacta, eosdem Hungaros premere, et opprimere potius contenderunt. Hinc nimia ferocitate hostili divexati, multumque debilitati, atque omni subsidio externo destituti, cum Rege ipsorum in pugna Turcica commissa maximam et nobiliorem Regni partem amiserunt, per hocque vires ipsorum in grave etiam vicinorum Regnorum et Provinciarum damnum imminutae et depressae sunt, crudelitate e contra Turcica robur et vires acquirente. De quo Jovii quoque Historici sensum, quem ad Calixtum Papam in Sua Oratione 413. declarat, hic annotare libuit. Hungari, inquit, magnanimi, et fideles populi, nunc victi, nunc victores suum sanguinem intuiti sunt, qui cum nos seruant, optimates suos cum Regibus, et Principibus amiserunt, nulla Domus in Hungaria est digna nomine, quae duobus tantum bellis contra Turcas habitis, egregium, et fortem quidem aliquem virum non deploraverit, hodie vero non est hoc regnum, quod Turcarum vires sustinere possit, attamen externa indiget ope: murus vero Hungaria est, et Antemurale fortissimum, sive clypeus nostrae Religionis, sub quo longo jam aevo protecti sumus. At hic nunc clypeus subtrahitur, murus vero bombardis, arietibus quatitur, et nos de remedio animi cura nulla remordet. Oh ingratitudinem nostram! quam nunc vicem Defensoribus nostris reddimus Hungaris? Haec ex Jovio, quae cum is scriberet, erant tunc Hungari debilitati quidem per Turcas, non tamen ita oppressi, ut jam sunt: hoc enim tempore merito se derelictos ab omnibus clamare possunt.

Quid enim principum Christianorum vicinorum minus in mente est, aut quid negotiorum suorum etiam minimorum minus aestimant quam opem Hungaris ferre? Consideremus neglectos fuisse olim per exteros Principes, Regesque et Respublicas, Reges Hungariae et eorum populos, quin etiam per nonnullos eorum distractos et vexatos fuisse. Vtinam nunc saltem secus facerent et modernam Caesaream et R. M. tamquam etiam Regem Hungariae cum Regno suo juvarent; at nihil minus eos facere, quin imo Suam M. distrahere experimur: cum tamen nulli dubium esse potest, quod si fervor hic armorum per praefatos principes, Regesque Christianos, ac Imperium ipsum, mutuo consensu contra hostem naturalem Nominis Christiani fuisset susceptus, promotusque, non Hungaria solum, sed tota Europa fuisset liberata, et purgata a Turcarum crudelitate et sentina intollerabili. Sed forte de his mihi nunc loqui supervacaneum est, paucis dico, quod dum Hungari viribus majoribus, ut jam pollebant, accedente saltem aliquo auxilio et adjutorio Principum, rerumque publicarum externarum, non dubium, quin ope hac etiam adjuti Turcis resistere potuissent. Jam vero Hungaris viris plane deficientibus et depressis, ad reprimendos arietes et insultus, ferociasque Turcicas, externorum majori ope eosdem Hungaros indigere, quis non videt? Si vero, quod DEVS pro infinita Sua misericordia avertere dignetur, haec quoque residua et exigua pars Hungariae, quae adhuc superest satis afflicta, ex aliqua incuria amittetur, vereor ne juxta ante citati Jovii discursum in Oratione 411. ad Conventum Mantuae scripta expressum, vicina quoque Regna et Provinciae, amisso hoc clypeo et antemurali, eadem, quae Hungaria experta fuit mala, irreparabili damno suo experiantur, gemantque in aevum. Cujus quidem Jovii verba annotare placuit: neque, inquit, arbitremini longam horam, priusquam vos Turcus adeat, nam vicinae illae gentes, et bellis attritae, nisi opem fertis, amplius arma capere non audebunt; soli fideles Hungari perseverant, non tamen diu stabunt, nisi adjuti, et ii quidem muri loco ad orientem vobis remanserunt, quo diruto neque Teutones, neque Bohemi satis tuti erunt, non asperi montes, non alta flumina iter impedient, nihil erit, victa Hungaria, Turcis invium, nihil insuperabile orbis imperium quaerentibus.

Causam hujus inter reliqua existimo etiam esse non postremam, quin imo maximam, quod nimirum gens haec Hungara non modo novit suum ac nominis totius Christianitatis hostem, verum quod habeat etiam artem pugnandi contra eosdem, abundans omni occasione et necessariis, quae ad arma et bella hosti huic inferenda necessaria sunt. Habet enim Hungaria Danubium usque plane mare nigrum defluentem, qui varia altaque flumina in se diversis in locis recipit, apta ad devehendos et administrandos omnis generis commeatus bello necessarios, habet solum fertile pro generandis et producendis omnis generis frumentis, et aliis usui et victui humano necessariis, habet praeterea campos spatiosissimos et quasi infinitos pro germinandis graminibus, et ceteris pabulis equorum, et jumentorum. Quibus gens Hungara abundans etiamsi tam afflicta, angustata, et imminuta sit, attamen beneficio supra annotatae commoditatis, non deesset adhuc illi animus bella et arma Turcis inferendi, seque tantae moli hostili opponendi, si modo persentisceret exteram quoque opem. E converso vero in alienis regnis et provinciis non desunt asperi montes et in pluribus etiam locis sterilitas terrae, desunt vero ceterae ut plurimum commoditates supra notatae. Hinc cum Turca manu numerosa bellum

gerere soleat, paucisque in victu sit contentus, si Christiani reges et principes copiosiori occurrerint manu, eo praesertim militandi modo, quo nunc arma geruntur, brevi assumptis victualibus inedia et fame conficientur. Si vero pauciori et impari numero se se opposuerint, hostis gladio dissipabuntur, et confundentur.

Haec est singularis et praecipua cur reges et principes chistiani in conservatione et protectione gentis istius Hungariae alioquin per se, ut praescriptum est, valde exhaustae ac debilitatae, maxime laborare deberent, attendentes ad id quod idem Jovius Historicus in Oratione sua 131. valde apposite dicit: quod, inquit, sive vincitur Hungaria, sive coacta jungitur Turcis, neque Germania tuta erit, neque satis Rhenus Gallos tutos reddet. Verbo dico: gens haec Hungara aliorum Regna et sanguinem defendendo, suum perdidit Regnum et sanguinem fudit, quod ipsum confirmat Jovius Oratione 414., quem non libenter toties nomino, ne tamen solus sine teste loqui videar, operae pretium fuit et hic annotare ejus verba. Heu, quanta, inquit, passi sunt Hungari diebus nostris, qui cum nostrum servant sanguinem, suum fundunt, quorum pectora nostri sunt muri, obligantur certe omnes Christiani Hungaricae genti, qui pro nobis mortificantur tota die, et facti sunt sicut oves occisionis. Haec Jovius, et optime, eo enim res Hungarorum tot mortificationibus ferociisque hostium Turcarum implicata devenit, adeoque vires et facultas eorum tot armorum hostilium crudelitate, et quotidianis insolentiis exhausta est, ut vix, imo ne vix quidem ex propriis vel sola sua confinia (si tamen solius Hungariae, et non vicinorum regnorum et provinciarum confinia, antemuralia dicenda sunt potius) sint solvendo, tantum abest, ut sese in toto conservare, defendereque contra Turcas possent, gementes sub jugo Turcico. Justa igitur ratione eo confugendum Hungaris, et ab iis auxilium et subsidium petendum, quibus scilicet regnum hoc clypeus, et propugnaculum est, et quorum tecta et sanguinem, suorum domesticorum periculo et sanguinis proprii effusione acriter hactenus defendit, ut scilicet ope vicinorum Christianorum adjuti, iidem quoque vicini per eos adjuventur, et defendantur.

Et quia defensa et adjutorium hoc maxime et praecipue in fortificatione et conservatione Confiniorum Hungariae situm est, si in hoc vicina quoque Regna et Provinciae eorumque Principes concurrent, facient id non tam pro Hungaris, quam pro se ipsis, ut id antea quoque eadem vicina Regna et Provinciae laudabiliter fecerunt, et faciunt ad hodiernum Provinciae Styria, Carinthia, Carniolia, solvuntque Slavoniae Confinia; Austria vero pro Jaurino, ceterisque adhaerentibus confiniis contribuit, eaque solvit. Verum si cetera attendamus Confinia, palam est nullam curam haberi Confiniorum in Slavonia, Banali directioni subjectorum, neque ad ea quidquam deputatur ab ullis, uti etiam Confinia Canisae opposita absque ferme omni provisione sunt, cum tamen insolentia Turcarum Canisam incolentium usque Styriae limites jam pertingit, intermediantibus omnibus villis, ac Districtibus jugo Turcico subjectis, et sub pondere intolerabilis ferociae Turcicae gementibus et fractis. Quid de Nova Arce, et Confiniis antemontanis eidem adhaerentibus? Solvebat olim et haec Confinia Regnum Bohemiae, et Provincia Moraviae tamquam antemuralia sua, ipsam vero Novam Arcem Dominus Archi-Episcopus Strigoniensis curabat, accedente saltem aliquo exiguo subsidio Dominorum Moravorum. At cessantibus jam his solutionibus, nihilo melior est ipsorum quoque confiniorum conditio, quam aliorum praescriptorum, quibus ab externis nihil solvitur. Quid praeterea de Confiniis partium regni superiorum, ac sub Generalatu Cassoviensi existentium? Exsolvebat et haec Confinia olim Provincia Silesiae, cujus solutione cessante Camera Scepusiensis Regiae M. praestabat stipendium, quae eotum ex Regiis proventibus non modo ea Confinia abunde exsolvere poterat, sed quemadmodum ex relatione quondam Stephani Illésházy, ejus temporis ad inquirendos proventus ejusdem Camerae Deputati Commissarii clarum est, non exiguam proventuum illorum partem pro Regia quoque Majestate remansisse, compertum est, licet tunc adhuc proventus mediae Tricesimae nondum erant. Sed videamus, quae et quot sint, quibus res Hungaricae juxta Regni Constitutiones juvari solent per suos Indigenas. Quatuor modi, quibus Confinia ipsa Hungarica, et consequenter Regnum ipsum juvari possunt vel deberent, in nostris Constitutionibus reperiuntur:

Primus est proventus mediae Tricesimae, ordinatus a Regno illis Confiniis, quibus Styria vel Austria non solvit. His accedit labor gratuitus, ac annonae alicujus administratio, sed haec omnia etiam simul sumpta nequaquam adaequant eorum Confiniorum necessitatem. Alter est, equitum pariter et peditum conscriptio, quot nimirum equites siquidem Comitatus, pedites vero liberae Civitates in necessitate pro sua defensione, ad requisitionem Suae M. vel Palatini Regni, certo numero solent conscribere, ac in Confinia, quae magis indigent, ponere.

Tertius est: Expeditio particularis, in qua a singulis quatuor portis unus eques expeditur, ad Mandatum vel Suae M. vel Palatini.

Quartus est, Generalis insurrectio, quae fit juxta constitutiones, et haec faceret quidem aliquid, si praesertim cum Transylvanis posset fieri correspondentia.

Sed extra hoc etiam in hac exigua quoque Hungariae residuitate ex Slavoniae et Croatiae Regnis Coronae Hungariae subditis quinquaginta, vel sexaginta millia hominum possent consurgere in hac Generali Insurrectione; verum ut hi omnes simul convenire possint, non caret difficultate, tum quia Regnum hoc vastatione, et occupatione Turcarum valde augustatum, non jam latum, ut olim extitit, sed ad longum saltem, idque circa Terminos versus Regna Christiana et Provincias extenditur, tum quia Turcas a latere, et in meditullio Regni habemus, tum quia periculosa esset valde ista Congregatio, vel ex formidine etiam cladis ad instar periculi Mohacsiensis, vel longe adhuc pejoris, si quae pejor dari potest. Sed esto exponerent sese Hungari periculo cum sibi incorporatis Regnis, opponerentque sese murum (uti alias etiam fecere) pro ipsorum et vicinorum quoque Regnorum et Provinciarum aris et focis, attamen nequaquam subsistere possent contra tam potentissima Turcarum arma, et saevissimas, validasque eorum eruptiones, absque externa Regnorum et Principum Christianorum ope, quae adeo essent necessaria, vel solum ex eo, ne scilicet externa hac ope ab Hungaris subtracta, externa etiam Regna et Principes Christiani, aut una cum Hungaris patiantur, aut saltem eosdem Hungaros cum ingenti ipsorum et ruina et periculo in desperationem inducant.

Habent Turcae praeterea certos etiam modos suos, quibus extra Martem quoque apertum, tempore etiam pacis (si pax est dicenda), Hungaros et Regnum Hungariae infestare soliti sunt.

Et primus quidem modus est ars furandi, dum scilicet confiniarii Turcae ex Confiniis suis instar lavernionum, seu furum, egredientes Hungaros et praesertim pueros ac juvenes non secus ac lupi rapaces agnos, vel in uno, vel alio in loco sine intermissione rapiunt et furantur.

Alter: insurgunt turmatim ex quacunque levi causa, ac occasione, et cum vexillis et tympanis excurrunt, gravesque impressiones in Regno faciunt, et obvia quaeque trucidant, mactant, miseramque plebem in diram captivitatem ducunt.

Tertius: variis ac diversis scriptionibus, comminationibus et similibus territamentis dietim miseram plebem diripiunt, hincque potentiam et ditionem suam augent, limites extendunt, miseram, ac perterritam plebem subjugant, ad ingentem contributionem et censum adigunt, adeo, ut sicut alias etiam declaravi, istiusmodi exactiones et crudeles contributiones extortique census annuatim Milliones aequant, ditanturque per hoc Turcae, nos vero exhaurimur.

Quartus: accedit hostilitas nempe Turcarum, quam ipsi ordinarie per factiones et rebelliones promovere solent, in eo casu decem, sedecim, aliquando viginti millia simul erumpentes. Sed et tunc expediunt Hungaros resistere hisce Turcarum viribus, scissiones eorum jam in similibus casibus assuetae Turcis more suo sese uni parti dissidentium Hungarorum (illi praesertim quam potentiorem putant), insimulantibus et adhaerentibus, ut scilicet hac etiam ratione, et juxta veterem suam malitiam, potentiam suam extendant, regnandique cupidinem, quantum possunt, expleant. Ex quibus sequitur Hungaros esse adjuvandos externo subsidio. Nam alioquin Turcae, si viribus suis fidunt, aut delectis Hungaris totum Regnum subjugabunt, aut vero Hungaros se superare posse desperantes, timentesque, per artes suas et media associabunt sese Hungarorum parti rebelli, conjunctisque armis vicina etiam Regna et Provincias invadunt.

Hae sunt Turcarum fraudes, quibus gens haec Hungara vexatur, contra quas dixi media superius, quibus nimirum Hungari se, ac Confinia sua, ad evitandas ut plurimum praetactas fraudes Turcicas, juvare possent. Annecto tamen multum in presenti Regni necessitate prodesse, si supra attacta militia per Comitatus, ac liberas Civitates conducenda, debito modo, et non ad liberum velle (uno scilicet Comitatu suos conducente, altero vero jam tunc antea conductos dimittente, et absolvente) conduceretur, et interteneretur, ne expensae alioquin absque fructu incassum caderent.

His accedit particularis expeditio, si juxta Regni constitutiones assumeretur, sed cum in hac quoque expeditione multi sint abusus et defectus, neque illa juxta Regni constitutiones assumatur, Dominis et Nobilitate a portis in suis bonis existentibus pro particulari hac expeditione cedendas expensas ad se levantibus; haec quoque expeditio non juxta Legem Regni, sed depravatam consuetudinem assumpta, parum patriae prodest.

Quapropter mea tenui opinione aliquis alius etiam modus in hoc etiam, licet satis debilitato Regni istius statu, pro Regni defensione, et Confiniorum conservatione quaerendus, statuendusque esset. Etquidem imprimis, ut domini Regnicolae ad augmentum solutionum Suae M. ac vicinarum Provinciarum Confiniis praestari so-

litarum, magis ut hactenus concurrerent, contribuerentque ad eadem confinia praeter mediam etiam Tricesimam, et hoc posset fieri bona administratione, ipsis etiam non animadvertentibus. De medio autem istius contributionis, vide infra circa finem.

Deinde, ut sicut tempore Rudolphi Imperatoris et Regis Hungariae factum fuit, nunc quoque loco particularium, et nonnullarum contingentium expeditionum evitandos majores sumptus, quos particulares expeditiones requirunt. per singulos comitatus intertenerentur milites continui in Confiniis. Quibus sub bona disciplina, et sub bono directore in iidem Confiniis intertentis, debitaque solutione iisdem praestita, conjunctis et unitis viribus cum ceteris Confiniariis ordinariis in antiquum ordinem et numerum reductis, debiteque exsolutis, nullus dubitare debet, posse hac ratione Turcas a solitis excursionibus, hostilitatibus, sive clandestinis et furtivis, sive praetextu particularis alicujus vindictae, apertis et manifestis arceri pariter, ac a ditionibus et subjectionibus pagorum, ceterisque insolentiis, damnorumque illationibus, et ausibus cohiberi. Hac ratione posset exercitari juventus etiam ad futura Suae M. ac Regni servitia. Hac ratione mille, duo, aut tria millia hominum, et ultra in casu necessitatis possent educi ex Confiniis, absque omni defectu Confiniorum, neque opus esset in contingentibus etiam Regni casibus militem campestrem identidem conducere, cum summa miserae plebis oppressione. Insuper in casu etiam alicujus tumultus in Regno exorti istorum opera commode uti posset, quin imo in majori necessitate penes hos, vel intuitu istorum posset etiam Regnum facilius cum maximo emolumento, et fructu servitii Suae M. ac Regni armari et assumi.

His accedit Baronum etiam ac Magnatum, ac praecipuorum Nobilium conditio, quae alia est, quam aliarum Nationum et Gentium conditio; cum enim gens haec in faucibus Turcarum sit posita, neque careat pluribus insidiis eorum, necessitantur ipsi Domini Barones et Magnates, praecipuique Nobiles arces et castella aliqua, vel fortalitia habentes, in suis arcibus, castellis vel fortalitiis gentem aliquam seu militem pro eorum custodia propriis sumptibus intertenere, ita ut vix non tot Confinia in Hungaria dici possunt, quot sunt arces vel castella, sive fortalitia, et quidem id merito, lege enim Hungarorum capitale est, et nota Infidelitatis, per negligentiam et incuriam arcem aliquam etiam propriam, sive per torporem et desidiam, sive avaritiam possessoris amittere. Haec inquam Baronum etiam, Magnatum, praecipuorumque Nobilium conditio non postremum est medium juvandi Regnum, tot Confiniis, quasi et praesidiis in Hungaria existentibus, quot sunt arces et castella, fortalitiaque praeter illa etiam, quae Sua M. et nonnullae vicinae Provinciae solvunt. In quibus quot et quantos alii interteneant, non enumero, sed dico saltem vel me solum ad arcium, bonorumque meorum custodiam, personaeque securitatem intuitu boni communis, ultra mille pedites ac equites continua, vel annuali, vel menstruali solutione intertenere cum summo bonorum meorum proventuum jactura, quos ferme totos in hos érogare debeo, et necessitor. Quod quid m juvandi medium ad bonum Patriae commune longe utilius esset, si publico sancitu statueretur, ut hi Dominorum Baronum, Magnatum et Nobilium servi in casu ingruentis necessitatis, quo scilicet Turcae in aliqua Regni parte hostilitatem aliquam attentare contenderent, et attentarent, consentientibus Dominis ipsorum, imo una cum ipsis Dominis (relictis in arcibus vel castellis quibusvis pro illo tempore necessariis) ad requisitionem saltem etiam Palatini Regni concurrerent, et conjungerent se cum Confiniariis. His praeteritis, quae in ordinem facilius, ut spero, redigi possunt, majorem video difficultatem in Confiniis tot annorum spatiis vix non desertis et ruinatis, tum aedificio, cum etiam milite debito modo et debita solutione mediante ad normam antiquam laudabiliter a majoribus nostris institutam complendis et reintegrandis. Quapropter si molestus non ero, in eorum solum gratiam, qui nesciunt numerum Confiniorum, tum vero solutionis eorum quantitatem (quantum ista per tot distractiones investigare et scire potui) juxta antiquum modum fieri solitum, non obstante eo quod superius quoque de hoc solutionis modo meminerim, annotandum duxi, quamvis (ut haec in parenthesi dicta sint) vix media ex parte militem, quem olim Confinia Hungarica habebant, et ex his adduco pro exemplo unicum solum, idque principale Praesidium Novae Arcis, in quo alias secundum veterem ordinationem mille Praesidiarii milites Hungari esse deberent, verum exceptis ducentis illis peditibus, quos Camera Hungarica ex Proventu Dicali, seu Regio solvit, patietur defectum hoc unicum Praesidium octingentorum circiter Praesidiariorum militum, cum ingenti damno Regni: quod, si Confinia pleno numero essent, facilius a tot, et pene quotidianis Turcarum excursionibus defenderetur, ac etiam Suae M. plurimo incommodo, tum quoad Regni vastationem, et terminorum per pagorum Turcis subjectiones contractionem, tum quoad solutionem ipsis Confiniariis praestandam, quae quidem solutio etsi rarius praestatur, semper ta-

men pro pleno numero Confiniariorum computatur: At cum in Confiniis pleno numero milites non sint, cui cedit lucrum, vel apud quos remanet, solutio, quae non erogatur? num Suae M. cedit, vel aliis? Relinquo hoc acro et sapienti judicio Suae M. Mihi cum Confiniorum, a Mari Adriatico usque ad fines et terminos Transylvaniae pariter ac Confiniariorum, qui in iis secundum veterem modum et ordinationem esse deberent numerum, nec non solutionis etiam eorum vim, in quantum nimirum circiter se illa extendere potest, annotare incumbat, pergam: in fine discursus loco coronidis annectendo, quot e converso Turcae quoque Confinia adversus Hungariam habeant, et quot millia hominum seu Confiniariorum Turcarum in illis sint, ac praeterea in hisce Cis-maritimis et Europaeis partibus, quot iterum circiter millia extra Confiniarios habere, et assumere possunt. Quibus, ut indagare potui, enumeratis, comperietur, quod si Hungari unanimes, et concordes essent, posse eos etiam in tanta angustia ac defectu, aliquo saltem externo subsidio accedente, sese opponere Turcis Europaeis, eorumque excursiones ac ferocias devitare, et confundere, exceptis Tartaris. Et imprimis quidem, ut a numero Supremorum Generalium Capitaneorum, seu Capitaneatuum incipiam, sunt hujusmodi Supremi Generales Capitanei, seu Capitaneatus sub Jurisdictione Sacrae Coronae Hungaricae a Mari Adriatico usque ad limites et terminos Transylvaniae sex, utpote: Cassoviensis, Novae Arcis, Jauriensis, Praesidiorum Canisae oppositorum, Slavoniae, et Croatiae Regnorum, praeter Confinia Banalia, quibus Banus Croatiae et Slavoniae praeest.

Ad generalem Capitaneatum Cassoviensem spectant novem Confinia una cum Praesidio Cassoviensi, in quibus juxta antiquam limitationem mille circiter equites, ac sesqui mille pedites in universum esse deberent, exceptis Germanis, qui et ipsi in Confiniis quingenti circiter esse deberent. Ad hunc Generalem Capitaneatum pertinent etiam Haydones Transtibiscani, qui una cum Haydonibus in partibus Regni ad Transylvaniam possessis existentibus constituunt adminus sex millia hominum ad arma aptorum, omnes fere equites, ita ut soli etiam Haydones, qui in Suae M. ditione resident, possunt ad arma insurgere tria millia, qui cum in libertate vivant, tenentur etiam insurgere juxta contractum cum ipsis initum.

Ad generalem Capitaneatum Novae Arcis una cum Arce Hajnácskő, quam Filekienses Praesidiarii custodiunt, pertinent quatuordecim Confinia, in quibus juxta antiquam limitationem deberent esse circiter equites quidem mille sexcenti, pedites vero bis-mille, excepto Praesidio Germanico, quod ex sexcentis peditibus constare deberet; sed hoc tempore nec hoc Praesidium Germanicum est pleno numero.

Comaromium per se est, quod a nullo supremo Generali Capitaneo dependet, cujus causa ignoratur. In hoc Praesidio equites Hungari deberent esse centum, Naszadistae veropedites ducenti, praeterea ducenti Germani Praesidiarii.

Ad generalem Capitaneatum Jauriensem, una cum Praesidio Gesztes, quod Tatenses custodiunt, sunt Confinia undecim. In his deberent esse equites circiter octingenti, pedites mille, praeter Germanicum Praesidium, quod deberet constare juxta veterem modum ex sexcentis peditibus.

Confinia Canisae opposita, ad unum Generalatum spectantia, cum Praesidio Legradiensi et insula Muraköz nuncupata, septemdecim sunt, in quibus circiter mille equites, et mille ducenti pedites esse deberent, praeter illos paucos Germanos, qui de recenti inducti sunt.

Ad generalem Capitaneatum Regni Slavoniae septem spectant Praesidia, si Varasdinum quoque computabimus, quod cum sit in meditullio Regni, videtur sine necessitate Praesidium hic interteneri. In his Praesidiis equites sunt trecenti, pedites vero utpote Germani et Croatae mille septingenti, et quadraginta.

Ad generalem Capitaneatum Slavoniae una cum Confiniis maritimis spectant septemdecim Confinia. In quibus equites Croatae et Germani deberent esse circiter ducenti, pedites vero mille septingenti, et triginta unum.

Excipiuntur hic Valachi, qui in privatorum Dominorum fundis, absque omni pensione census, vel servitii alicujus ipsis Dominis fundi debita, circum praescripta Confinia Sclavoniae et Croatiae dependentes ab eorundem Confiniorum Generalibus Capitaneis habitant, et gratis sine ullo stipendio serviunt, qui et ipsi apti ad arma sunt: ad octo vel decem millia hominum.

Ad Banatum Croatiae et Slavoniae spectant duodecim Confinia. In quibus Croatae equites sunt trecenti, pedites vero sexcenti et undecim. Quibus omnibus computatis a Mari Adriatico usque ad terminos Transylvaniae reperiuntur octuaginta octo Confinia. In quibus omnibus equites quidem Hungari et Croatae deberent esse circiter quinquies mille. Germani centum et quinquaginta, pedites vero Hungari et Croatae septies mille et quadringenti, pedites autem germani circiter bis mille, sexcenti et obtuaginta. In Summa utriusque ordinis Praesidiarii pedites nimirum et equites constare deberent circiter ex

quindecim millibus hominum. Quorum solutio equitum nimirum Hungarorum et Croatarum juxta modernam consuetudinem per quatuor Rhenenses facit per annum circiter centum nonaginta millia, et octuaginta florenorum Rhenensium, quae utraque summa simul computando facit quadringenta et nonaginta millia, et octuaginta florenorum. Quantum vero Presidiariis Germanis solvatur, nescio, cum eorum aliis plus, aliis minus pendi soleat, puto tamen adaequare, si non excedere eorum solutionem id, quod praefatis Hungaris et Croatis peditibus solvitur, licet hos Germanos milites, cum iis victualia etiam subministrentur, putem posse paucioribus etiam exolvi.

Summa summarum itaque solutionis gregariorum seu Communium militum, computatis etiam Germanis facit per Annum octingenta et viginti octo millia, ac trecentos florenos circiter. Extra hos gregarios milites sunt ipsimet Generales, et alii post Generalem majores et minores officiales, quorum si solutiones juxta qualitatem officiorum, vocationumque suarum ipsis debitae, si vel saltem ad quadringenta millia florenorum computentur, tamen sic etiam in universum computatis solutionibus Confiniariorum faciunt unum millionem, ducenta et octodecim millia, ac trecentos circiter florenorum, exceptis erogationibus, quae annuatim ad munitiones Confiniorum fiunt.

De solutionibus vero Confiniorum praetactorum, qualis olim erat ordinatio, memini superius quoque, non obstante tamen eo placuit hic etiam eandem repetere, defectusque ob non praestitam solutionem nonnullis Confiniis praecipuis, malaque illinc secuta, et sequenda, nisi obvietur, causasque eorum nonnullas, annectere. Et quidem quoad Confinia Croatiae: illa solvebant Carinthia et Carniolia, quoad hodiernum usque diem, absque querela, ut inaudio, praestant.

Confinia vero Slavoniae solvebat Styria, quod prestat adhuc, ut intelligo, sine querela.

Confinia Banalia, utpote trecentos et septuaginta quinque pedites Hungaros, solvit Regnum Slavoniae.

Jaurinum, et cetera adhaerentia confinia solvit Austria, quae si aliquando forte differat, supplet tamen defectum alio tempore.

Alia vero Confinia, ut sunt Banalia, Canisae opposita, ad Novam Arcem spectantia, in partibusque Regni superioribus existentia; uti etiam Comaromium in partibus Danubianis incertam habent solutionem, quibus olim solutio pendebatur per Bohemos, Moravos, et Silesitas, cum summa alleviatione Regiae Mattis, quae non molestabatur pro solutione, ut jam fit, simulac satisfactione etiam Regnicolarum, inter quos ob hoc tantae confusiones et querelae non erant. Ecquid alioquin etiam juvat uni parti Regni providere, et alteram deserere, sufficit enim in unius horti clausura una ruptura, seu via. Quantum vero haec Confinia, quae praesertim intra limites Hungariae incertam habent solutionem, tum quoad milites Confiniarios, cum etiam aedificia, restaurationemque ipsam, detrimenti patiantur, notius est, quam ut declaratione indigeat; ut apparet etiam ex supra scriptis de Nova Arce, principali Confinio, et quasi Porta Regni, ut de reliquis taceam. Vnde vero sit haec tanta desolatio Confiniorum, defectusque aedificiorum, facile consequemur, si considerabimus externorum auxilia aedificiis Confiniorum deesse; gratuitos labores per Dominos Regni SS. et OO. pro restaurandis et aedificandis Confiniis non debito modo administrari, quin imo illam etiam partem, quae administratur, per Capitaneos Confiniorum saepissime distrahi, ac quod inveniantur etiam nonnulli Dominorum, qui hujusmodi gratuitos labores a bonis suis praestare prohibent. Pro quibus abusibus tollendis editum annis superioribus Articulum effectuare quidem intendimus, sed cum Comitatus ad requisitiones nostras nihil replicassent, mansit in eo.

Toties repetitam insolutionem Confiniorum nec hic omittere possum, ex hoc enim solutionis defectu miseri Confiniarii rebus suis exhausti, nisi vicinorum Dominorum et Nobilium vineas, terras arabiles, prata et alia bona vastent, vel vero alioquin etiam furentur, et praedentur, miseramque plebem extenuent, saepe alias ad manducandum nihil habent, hinc saepe tales vel ibidem in flagranti depraehensi statim puniuntur juxta demeritum, vel si fugiunt ex loco delicti, juris ordine conveniuntur, et plectuntur. Alii vero mendicare erubescentes, furtaque et praedonia inter Christianos committere vel timentes vel nolentes, convertunt sese ad praedas Turcicas, quibus Turcae incitati, decuplo aliquando et ultra hujusmodi damna ipsis illata resarciunt, et saepissime eosdem ipsosmet trucidant, vel in captivitatem ducunt cum majori adhuc defectu Confiniorum. Propter hanc nimiam insolentiam fit etiam saepissime, ut deficientibus Confiniariis, eorum locum Dominorum, et Nobilium subditi, plerumque tales, qui vel cum dominis suis terrestribus litem habent, vel ut poenam propter scelus aliquod infligendam evitent, supplent, sed de hoc alibi.

In administratione etiam annonarii proventus ingentes irrepserunt abusus, et confusiones.

Nam tam fertili hoc solo Hungariae, ubi dimidio pretio, quam alibi, forte victualia comparari possent, neglecto, frumentum et vinum ex Austria plane etiam ex partibus Linczensibus per Danubium ad Confinia Hungarica demittuntur, cum nonnullorum saltem privatorum lucro, e converso cum ingenti boni publici, ac Suae M. damno, ubi vel sola vectura, naves, et nautae, ac instrumenta, utpote vasa et similia pro istius annonae devectione accommodata, pluris saepe constant, quam res quae devehuntur, vel earum pretium. In munitionibus etiam patiuntur Confinia hung. summas difficultates; cum enim in Regno aes, cuprum, ferrum, sal nitri, sulphur et similia necessaria abunde satis habeantur, ita ut bona provisione nonmodo necessitatibus Regni istius ac Confiniis succurri, sed vicina etiam regna et provinciae iis juvari possent: attamen triplo vel quadruplo pretio haec alibi in exteris provinciis comparantur, magnoque sumtu in hoc regnum inducuntur.

Propter hos ipsos Confiniorum defectus dici non potest, quantum damni passi sint Hungari a Turcis, et patiuntur dietim ipso etiam pacis tempore, si tamen pax dicenda est ibi, ubi nihil intacte relinquitur, sed quavis levi occasione vel fraude violantur omnia. Nam taceo de temporibus disturbiorum variorum, in quibus multa millia animarum in diram captivitatem Turcicam sunt abducta; dico saltem intra revolutionem paucorum annorum, post praetacta etiam tempora disturbiorum, aliquot millia animarum posse numerari, quae diversis vicibus ex regno per Turcas in captivitatem abductae sunt, tam ex Confiniariis, quam nobilitate ac etiam misera plebe. Quot centeni vel milleni praeterea occisi? Dico pretium ad haec redemptorum captivorum ex Turcica captivitate intra spatium quatuor vel quinque ad summum annorum, ex bursa Hungarorum solutum et importatum est Turcis circiter vel ultra ducenta millia florenorum, ut observatum est. Vbi insuper infinitus quasi numerus pecudum et pecorum, quae abacta sunt? sed de his alibi pluribus.

Ad supplendos praefatos defectus dictorum Confiniorum Domini Regnicolae magnis sumptibus et expensis coguntur militem conductum in iisdem Confiniis saepe intertenere, ad arcendas scilicet praetactas hostilitates Turcicas, conservandosque se ipsos una cum ipsis Confiniis: quod necesse utique non esset, si Confinia modo supra scripto in suum pristinum statum reducerentur, Confiniariisque militibus in justum et antiquum numerum redactis et debite solutis replerentur, accedente ad hos alio etiam regnicolarum auxilio ut supra. Sic liberaretur regnum ab intertentione etiam militis campestris, quem Domini regnicolae, ob praetactos ingentes defectus Confiniorum, contra Turcarum hostilitatem cum oppressione etiam miserae plebis saepe intertenere debent. Ex tot Confiniorum defectibus emergit etiam, quod scilicet juventus istius Regni Hungariae ad regni et regiae M. servitium non exercitatur. Nam solutione non existente et Confiniis desertis, malunt potius, praesertim juvenes Nobiles, aliud vitae genus sectari, vel domi suae circa oeconomiam occupari, quam in hoc statu et defectu Confinium intrare, ibique serviendo, se exhaurire. Non sic olim; sed Confiniis in statu integro constitutis, et solutis, ardebat plane juventus et sanguis nobilis ad servitia in Confiniis penes Regem et regnum exhibenda, ubi strenue se etiam exercebat, facta postmodum apta ad utilia servitia Regni et Suae M. Nunc e contra propter tot defectus horrent hoc vitae genus ita, ut mox paucis, qui adhuc supersunt, exercitatis deficientibus, nemo loco eorum invenietur idoneus, nisi aliter de iisdem Confiniis, ut saepe dictum est, provisum fuerit.

Quid de Turcis dicamus, qui ex tot defectibus Confiniorum Hungaricorum ipsis optime, et non minus quam nobis, notis occasionem summentes, etiamnum irritati liberrime et sine formidine ulla cum vexillis et tympanis excurrunt, et saepissime penes Confinia ipsa Hungarica secure, neminem ex certa cognitione Confiniorum timentes, transeunt, et post terga per aliquot etiam milliaria relinquunt, in visceribus regni ad libitum praedantes, uti grassantur et praedantur ac tandem onusti praedis et rapinis, mancipiisque, penes eadem iterum confinia reverti non verentur, resistentibus sibi resistentes, et saepe Confiniariis nostris ob imparem numerum et vires intra Confinium se continentibus, neque sese opponere audentibus. Adsunt vestigia tanti facinoris occasione tot defectuum Confiniorum, saltem intra quatuor vel quinque annorum revolutionem per Turcas ingenti damno et ruina Hungariae infixa, nam ut paucis dicam, Turcae hac occasione neglectus Confiniorum animati, intra spatium praescriptorum quatuor vel quinque annorum, ultra centum et quinquaginta pagos, qui vel nunquam antea dedititii fuere, vel vero ante triginta quinque annos vel ultra per tractatus vel alio modo a jugo Turcico liberati fuerunt, jam minis jam armis (ut supra quoque dictum est) subjecerunt, sibique tributarios fecerunt, magnam per hoc regni partem cum damno ineffabili occupantes ditionique suae adjicientes.

Quibus malis nisi tempestive occurratur, majora sequentur; neque dubitabunt se Turcae ad apertam pacis rupturam mox resolvere, uti

saepissime istiusmodi neglectus contemtum, contemtus vero violationem rupturamque foederis operari consueverunt, ad avertenda autem mala haec nulla media quaeruntur, sed quasi complicatis manibus damna ista aspiciuntur, unde quid mirum, si Turcae occasione tamquam lege sua utentes, omnia hostilia libere attentare praesumunt: haec est consuetudo Turcarum et natura.

Quibus sic constitutis, ad avertenda haec et majora adhuc cervicibus Hungarorum ac totius regni imminentia mala, reformandosque defectus dictorum Confiniorum, necesse est, ut animum et manum apponamus. In quo cum plus oculi, quam oculus videant, non dubito Dominos SS. et OO. opportuna remedia quaesituros: si tamen iisdem SS. et OO. placet, quod superius circa hoc dixi, sequantur, quae hic pro repetitis haberi volo: primum saltem punctum ibidem positum, de modo scilicet praestandae contributionis, per Suam M.,Dominos regnicolas et exteras vicinas provincias, paullo fusius deducere placuit.

Extra omne dubium est Dominos regnicolas, attenuatis et exhaustis tot regni istius mutationibus et ruinis facultatibus suis, non posse debito modo succurrere et juvare, vel ea saltem Confinia, quae certam solutionem non habent, aliis iisque variis expensis identidem pro communi regni necessitate occurrentibus. Ne tamen DD. Regnicolae in tanta Suae Mattis distractione, penes aliquod subsidium ejusdem Mattis desint rebus suis, id ratio ipsa et natura rei postulat. Humillime igitur supplicandum esset Suae M., quatenus inter tot ardua etiam negotia, diversasque et graves expensas suas dignaretur benignis oculis intueri hoc quoque regnum suum, clementerque ordinare, ut proventuum quoque regni certa pars, nempe Dica integri, taxarum vero liberarum Civitatum, et tricesimarum, ac proventuum etiam fodinarum et mineralium aliqua saltem pars applicaretur ad ea Confinia, quae certa solutione carent. Ex quibus proventibus Decimae quoque pro Confiniis cum magno lucro et commodo possent ac deberent ante alios emi, omnes proventus mediae etiam tricesimae, proventibus his adjectis non contemnendam constituerent summam. Hic tamen addo, quod sentio fore nimirum longe utilius et majoris lucri: sicut in Moravia in pusta Poch, ut vocant, loco nimirum depositionis, a bobus et pecudibus tam ab emente, quam ab vendente, utraque nimirum parte, integra, et integra tricesima exigitur; ita pariter in Hungaria quoque a rebus et similibus pecudibus et pecoribus e regno expellendis, in certo loco depositionis ad id ordinato, pro media tricesima ab utraque parte, emente scilicet et vendente, integra, et integra tricesima in tanta regni necessitate exigeretur; ad haec ut exterae quoque provinciae et regna pro his ipsis Confiniis aliquid saltem contribuerent, efficiente id benigniter et ordinante Sua Mte: adjuvantes quoque eadem regna et provinciae hac ratione subsidium Suae Mtis. Verbi gratia· Bohemia ac Moravia etiam et Silesia, quamvis multa passi, cum tamen et eorum res agatur, pro ratione moderni temporis et facultatum suarum certam summam contribuerent, antiquam suam consuetudinem in praestandis ad Confinia Hungarica contributionibus laudabiliter eo pacto reducentes. Verum tamen pro hisce omnibus proventibus, seu contributionibus percipiendis fidelis aliquis et sufficiens aliquis ordinandus esset, ne, sicut hactenus, istiusmodi proventus frustra distraherentur.

Et expediret ut talis Perceptor Juramento adstringeretur cum poena debita, sicut erat tempore Ludovici Regis Hungariae in Comitiis Budensibus Ao 1518. Art. 7. qui quia ex generali Decreto exmissus est, placuit apponere: Thesaurarii vero nominati ad fidelitatem Regiae Mtis observandam et in rebus regni sibi commissis executionibus peragendis et libertatem regni et regnicolarum tutandam, Juramentum praestare teneantur. Qui si in executionibus praemissis negligentes fuerint, et eorum fidei officioque satis non fecerint, extunc in ventura Diaeta capite plectantur et puniantur. Ad haec accederet etiam subsidium extraordinarium Dominorum Regnicolarum praeter supra annotata media v. g.: sicut a vinis quoque juxta regni statuta regia tricesima pro Confiniorum necessitate solvitur: eo modo ab aliis quoque quibusvis rebus venditis, vel vendendis cujuscunque nominis vel speciei fuerint, eadem media tricesima solveretur. Praeterea posset aliquod etiam frumentum ad portas imponi, quo exacto posset id insolutionem Confiniorum dari non sine lucro.

Est etiam quaestus salis in Hungaria, ac tam ab his quam ab aliis quibusvis rebus in foro venalibus quis vetaret exigere levem aliquem censum pro iisdem confiniariis? quorum omnium solutio ementibus potius, quam vendentibus regnicolis competeret: nec est novum in Christianis regnis et provinciis hujusmodi exactionibus uti ut palam est, et siquis in Polonia versatus est, aliquando potuit audire et experiri contributiones illas, quae in regno eo pro bono communi reipublicae ingentes imponuntur, quas ipsi Pobor nominant. Demum posset etiam sine omni injuria, damno et praejudicio DD. regnicolarum tum Ecclesiasticorum, quam saecularium, cum maximo regni bono et emolumento effici, ut Dni quoque Praelati, Abbates, Praepositi, Beneficiariique majores, qui scilicet Banderium non ha-

bent, darent aliquid a suis officiis et beneficiis juxta limitationem regni; uti etiam altarium rectores, Canonici, et alii minora beneficia tenentes adminus unum imperialem singuli contribuerent. Eodem modo Domini et nobiles saeculares, qui aliàs Banderium aliquod non habent, neque custodes pro arcibus et castellis suis intertenent, a singulis castellis fl. 2., ab integra curia nobilitari fl. 1. molas possidentes a singulis molis fl. 1., praedicantes, cum et ipsorum domus pro nobili reputetur, a singulis domibus fl. 1., et sic consequenter pro tanto bono conservando et promovendo contribuerent.

Praeterea sunt in regno adhuc alia etiam media nos juvandi, ut sunt Decimae, de quibus supra etiam, quas ab Ecclesiasticis arendant saeculares proprio lucro inhiantes, quae si pro Confiniis comparentur, Statusque Ecclesiasticus antiquitus solita arendatione liberaliter observata eas pro Confiniis remotis privatis personis arendaret, excresceret in tantum lucrum Confiniorum, ut non solum ipsi Confiniarii, pro quibus nunc ex adjacentibus provinciis cum maximo labore et damno Suae M. (ut de hoc memini etiam superius) victualia importantur, hoc modo sufficienter ali possent, sed etiam ex copia et venditione frumentorum, ex istiusmodi decimatione comparatorum, vel pecunia in partibus aggregari, vel ex commutatione facta rusticis eorum frumentorum renovatio Confiniis valde utilis et necessaria fieri posset.

Sunt etiam educilla in Confiniis, quae hoc rerum tempore capitanei possident, nec sine causa: cum solutione sufficienti carentes, nisi se lucro similium occasionum sustentent, vix persistunt. Si tamen Confiniariis debita praestaretur solutio, non esset ut conquererentur de ablatis educillis. Cum igitur ex Decimatione vinorum modo superius declarato ceteris Confiniis applicanda, sat magna vinorum copia pro iisdem Confiniis cederet : ex lucro istiusmodi Decimatorum, educillatorumque vinorum quinquaginta, sexaginta, ausim dicere centum millia florenorum perfacile pro Confiniorum necessitate congregari possent.

Adsunt etiam in Regno variae quaesturae et negotiationes ad usuram institutae, quibus saciantur privati se impignorantes, et usuram etiam persolventes. Qui modus negotiationis si committeretur uni vel pluribus in usum et lucrum Confinii, ordinareturque modus negotiationis, et facta etiam prohibitione in eo genere, maxime quoad quaestores boum: nemini dubium sit, multa etiam millia hac ratione accedere posse ad emolumentum Confiniorum. Nota est facultas testandi Dominorum Praelatorum data per Augustissimae Memoriae Imper. et Regem Ferdinandum II-dum ut nimirum memores sint D. Praelati in suis testamentis etiam Confiniorum. Cum igitur concessiones sine executione vanae reputentur: ut in hoc genere etiam D. Praelati satisfaciant Concessioni et benignae annuentiae Regiae Majestatis, aequitas requirit, qui si modo hactenus ab ipsa solum emanatione Literarum Concessionalium Suae M. decimam duntaxat partem bonorum suorum, quae alioquin etiam relinquere debuerunt, pro usu Confiniorum reliquissent in suis testamentis, cum ditissimi medio tempore Praelati emortui sunt: quis dubitat bonam summam fuisse hactenus cumulatam pro necessitate Confiniorum, et si posthac facerent, sequeretur haud dubium effectus desideratus.

Sunt adhaec in regno caducitates, per quas ampla aliquando bona ad coronam devolvuntur, et aliis pro pecunia venduntur: quae pecunia, si ad Confinia converteretur, mirum quantum illa vel hac etiam ratione juvari possent, ut intra paucos solum annos ex hujusmodi caducitate acquisivit Camera Suae M. ultra mediam millionem, ex quibus nihil ad Confinia redundavit. Non desunt alii etiam modi mediaque optima, quibus Confinia nostra et nos juvare possemus, ut id plures oculi in diversis modis bene videre possunt, et docebit facile experientia, simodo nos applicuerimus.

Taceo hic venerandam illam antiquitatem, majorum nostrorum laudabile institutum, quo communibus regni et vicinorum etiam regnorum et provinciarum necessitatibus facultatum suarum integra dimidietate succurrebant, ut clarum est ex Anni 1521. Constitutionum Art. 17. Et nisi id ex publicorum Regni decretorum libro exmissum esset, mentionem non facerem : libet igitur totidem verbis aliunde desumtum hic annotare ut sequitur : „Ceterum quod creverunt pericula, creverunt et necessitates ex — — — — — — —
Taxatione ruralium et plebeiae conditionis hominum praenarrata, licet satis difficilis et magna moles ista belli, quae nobis imminet, expediri commodeque absolvi non poterit. Cum itaque periculum (quod ipse Deus misericors procul avertat) commune sit, communi etiam provisione et subsidio propelli et averti debet. Vnde visum et unanimiter conclusum est, quod universi Domini Praelati et alii viri Ecclesiastici, saeculares et Religiosi, pariter Barones, nobiles ceterique possessionati homines, non obstante libertatis eorum praerogativa, directam medietatem seu aequalem mediam partem universorum proventuum suorum animalium, pecunialium, sive ex piscinis Morothva dictis, sive ex sylvis glandiferis vel undecunque aliter proveniant, ad ipsam expeditionem praenotatam pro hac una vice contribuant. Praeterea de vinis quoque tam in propriis vineis eorum pro-

creatis, quam etiam nonalibus vel aliter pretio comparatis, quae adhuc restant, et reperiri poterunt, de pecoribus quoque et pecudibus ipsorum contributionem, de rusticis superius praeallegatam et expresse declaratam, pari modo persolvant." Et cum haec omnia Hungari fecissent, ac praeter haec aliis etiam subsidiis se juvassent, viribus tamen diffisi suis, tunc etiam recurrerunt ad Principes externos, Electoresque Imperiales, quibus Carolo Caesare imperante, ac Ferdinando primo Viennae residente, decretum fuerat mittendos esse fidos Commissarios Viennam, qui de permansionis medio agerent et concluderent. In quem coetum seu Congregationem Ludovicus Rex Hungariae ejus temporis, Regno consentiente suos Oratores cum sufficienti plenipotentia expediverat, denuntiando iisdem, Hungaros quidem pro salute sua, pro defensione Regni, pro fide Catholica usque ad mortem decertaturos, et omnia possibilia, imo extrema quaeque facturos.

Libet hic duo puncta instructionum datarum iisdem oratoribus regiis, utpote sedecimum et septemdecimum de verbo ad verbum annotare, ut sequitur:

„Horteutur itaque commissarios ipsos, ut non obstante eo, quod certum numerum bellatorum dicere non possunt, non omittant auxilium ferre Regiae Matti, et quidem tantum subsidium, quanto majus poterunt, ad hoc tempestius, nam celeritate opus est, alioquin Hungariam esse perditam, quae a solis Hungaris servari non poterit, et ad persuadendum extendant omnes nervos ingenii, ut trahere illos ad suam sententiam possint."

„Si autem scire omnino cupient, quantus ex Hungaria, Transilvania, et Sclavonia numerus bellatorum possit comparari, dicant Oratores ex conjectura hominum millia circiter centena, e quibus tamen multi ad tuenda Confinia, longe, lateque patentia erunt distribuendi."

Apparet ex his non defuisse olim etiam Hungaros rebus suis, ac vicinorum quoque Regnorum, et Provinciarum; et apparet etiam ex effectibus eosdem fuisse derelictos, et miseriarum, afflictionumque Hungarorum, Regnorum et Provinciarum vicinarum Rectores et Principes otiosos fuisse auditores et spectatores. Bene se offerebant Hungari ad statuenda centum millia armatorum adversus hostem, quibus simodo Principes Christiani mediocriter succurrissent, eosque juvissent, quid non boni potuissent facere in christiani populi emolumentum? Exspectarunt iidem Principes, ut ruinaretur Hungaria, et tunc primo auxiliares manus porrigere voluerunt, idque pro fructu loquitur res ipsa, unde (heu) quanta oppressio Regni istius Hungariae a tyrranide Turcica secuta est! decrescit in dies Hungarus, et angustiatur in terminis et finibus: crescit e contra ferocia Turcica, et Imperium ejus nostro malo et angustia dilatatur, non solum tempore aperti belli, verum etiam sub dolosa specie pacis. Huc, huc igitur oculi omnium converti debent, quicunque proprium, ac etiam christianitatis bonum considerant, ut scilicet sola haec exigua pars Regni istius Hungariae, quae adhuc superest, consistere possit immunis a ferocia et tyrannide Turcica: ne alioquin in eadem navi cum Hungaris navigare cogantur. Sed quid et TV gens Hungara ulterius cunctaris? Vbi exempla majorum Tuorum? Ecquid extrinseco solum auxilio inniteris? An Te latent tot distractiones, et infinitae expensae legitimi TVI regis? Dedisti aliquando facultatum tuarum dimidietatem pro aris et focis, ut exemplo supra declarato clarum est: En jam des quinquagesimam vel sexagesimam proventuum tuorum. Multum est? des partem centesimam conscientiose, et sub poena confiscationis bonorum tuorum. Non requiro hic a TE strictam illam Hollandorum contributionem, qui contra naturalem, et legitimum suum Regem vel ab ipsis servis et ancillis quintam salariorum suorum partem exigunt, sed tantum quae superius dixi, idque jure merito: Nam si illi contra suum legitimum Principem tam strictis exactionibus servos etiam et ancillas aggravant, quid Tu facere non deberes contra Tyrannum, bona et facultates TVAS depilatorem? Non facultate solum, et bonis fortunae, sed sanguine TE his malis opponere, mortemque citius oppetere, quam tyrannidis Imperio parere deberes. Sed forte dura sunt haec? Fac solum quod supra dictum est. Hac ratione fiet certo certius, quod non solum Confiniorum tuorum securitati, sed adversus etiam tot excursiones, particularesque hostium expeditiones, Tibi optime consulis. Juvenes in Tuo gremio enutritos ad altiora, et apicem bonae militiae promovebis, bonoque communi utiles servos applicabis, et non in particularibus duntaxat, sed etiam in generalibus expeditionibus ad communis boni, ac Regis Tui legitimi servitium antesignanos optimos creabis. Verbo dico, quod si Hungaros in propriorum negotiorum defensione et promotione ferventes vicina Regna et Provinciae adverterint, non dubium, quin ipsae quoque in hoc tanto bono concurrant, alleviantes in eo ardua Suae quoque Majestatis negotia, cum summa mutua et valde necessaria animorum conjunctione. Nec est, ut quispiam haec contra libertatem nobilitarem, legesque et consuetudines fieri existimat, tantum enim abest, ut ex premissis hoc sequeretur, ut etiam easdem libertatem legesque ac

consuetudines, quas ferox bestia Turca deprimere, et penitus devorare intendit, maxime adjuvant, et ad hoc non naturae duntaxat legibus, sed bonae etiam Politicae, et humanitatis virtute, imo ipsius conscientiae dictamine innitamur, ut scilicet nihil eorum, quae ad permansionem, bonumque nostrum promovendum, supprimendamque tyrannidem Turcicam facere possumus, intermittamus, sic DEVS quoque se juvantes juvat, et Gratia Sua illis opitulabitur. Quibus omnibus sic praemissis, et in bonum ordinem redactis, nulli dubitandum est, posse illa Confinia, quae certa solutione carent, hac ratione exsolvi, defectusque eorum cum inaestimabili bono totius Regni, ac Suae M. suppleri: hoc enim medio tot insolentiae Turcarum evitarentur, qui haud dubie videntes promptitudinem, alacritatemque nostram in defendendis, propugnandisque Confiniis nostris, ac Regno ipso: continerent se, et non tam facile, ut hactenus, excurrerent, nisi forte aperto marte, ruptoque foedere erumperent, contraque Christianitatem bella moverent: quo in casu alia provisione, de qua supra, opus esset. Hoc modo miserae plebi desideratam securitatem facere, ac Genti quoque huic alacriorem animum ad quaevis pro Rege et Patria attentanda addere possemus.

Quae ut Sua M. cum fidelibus suis Regnicolis in ordinem redigere dignaretur, supplicandumque esset Suae M., nam alioquin ut in infinitas involvamur difficultates, Gensque haec tot Turcicis insolentiis vexata, ab omni ope destituta, mox in desperationem acta una secum Regnum quoque amittat, verendum est. Anno 1641. Viennae.

Protocollum Esterházyanum, N. 5. A nemzeti Muzeumban.

VII.

Opinio seu Discursus Palatini Regni Hungariae circa Confiniorum Subsidium, ac regnicolarum constitutionem, Turcarumque de expediendo ad Portam Oratore praetensionem. Iratott Fraknó várában, január 14. 1643. L. az életrajz XXIV. fejezetét.

Benignum mandatum Sacrmae Caesareae ac Regiae Mattis Domini mei Clementissimi inter dolores, morbique catarrhosi et articularis angustias, debita animi subiectione accepi, intellexique gratiosam esse voluntatem Suae Mattis, ut Ego quoque exilem opinionem meam de nonnullis publicum bonum concernentibus negotiis in medium proferam. Quod utique fecissem hactenus lubens, si per infirmitatem licuisset, jam vero per Dei Gratiam meliuscule me sentiens, quantum detritae et debilitatae vires patiuntur, faciam, quod iubet Sua Majestas. Quod igitur imprimis Dominorum Regnicolarum pro Confiniorum necessitate administrandum subsidium concernit, potero falli, et utinam fallam hac in re: quemadmodum tamen eorundem Dominorum Regnicolarum constitutionem modernam animo penetrare possum, ab iisdem Regnicolis, neque in Congregatione eorum Generali, neque in Particulari Comitatuum Conventu, neque in singulari singulorum Comitatuum Congressu, magnum aliquod subsidium in arduis etiam necessitatibus exspectandum est. Et quamvis forte in Particulari Comitatuum Congregatione ad benignam requisitionem Suae Majestatis aliquod offeretur subsidium, id tamen constaret solum ex conductione certorum militum ad libitum eorundem intertenendorum et gubernandorum, quibus neque bono communi, neque Confiniis succurri posset, quinimo in motu aliquo intestino, in damnum potius, quam emolumentum boni communis ac ipsorummet etiam Confiniorum vergeret istorum militum conductio, et intertentio; neque desunt multi Regnicolarum, qui defectus libenter habent et vident, ut eo plausibilius conqueri, suasque malas intentiones, si quas forte conceperunt, eo liberius et meliori occasione in effectum deducere possint. Et manebit haec animorum Regnicolarum alienatio, quamdiu querelis ac ex statutis constitutionibusque Regni collectis praetensionibus ipsorum satisfactum non fuerit, neque interea ab iis aliud exspectandum praeter confusiones: in singulis enim eorum consultationibus, si quid boni ad ipsorummet permansionem et servitium Suae Majestatis ipsis proponitur, neglecto hoc, extemplo obiiciunt se tum in negotio religionis, cum etiam in aliis libertatibus laesos et turbatos esse, nec quae ipsis promissa sunt, vel articulis conclusa, in conditionibusque per Suam Majestatem acceptata, per eandem Majestatem effectuari. Quorum res ex hoc eo inclinari videtur, ut brevi aut simul et semel eos in ruinam trahat, aut vero ad ingentem aliquam et valde periculosam mutationem erumpat. Dixi de hoc saepius, et in diversis scriptotenus exhibitis opinionibus meis fuse declaravi: neminem tamen video, qui hasce difficultates complanare contenderet, sed video consilia omnia, nosque ad meliora tempora referri, interim multiplicantur dissensiones et rerum confusiones, ac inconvenientiae crescunt, et augentur in animis hominum odia, sed nec Suae M. difficultates imminui vel minus redire adverto.

Quod vero illa, quae Regnicolis promissa sunt, Constitutionibus regni regiisque Diplomatibus confirmata, ad meliora tempora, dum scilicet negotia Suae M. meliora consequentur, rectificanda conservantur, non satis capio. Nam hac

exspectatione, praemissa imprimis non annullantur, vel cassantur, deinde posito (quod bono unicuique animitus optandum est): res Suae M. feliciter progrediantur et succedant, tamen S. M. per hoc Constitutionibus Diplomatibusque et Concessionibus regiis sine consensu potioris partis Regnicolarum (concessionibus regiis sine consensu) contraire non potest. V i m a u t e m i n f e r r e n o n e x p e d i t, c u m a l i a s i t r a t i o s t a t u s e t c o n d i t i o n i s i s t i u s R e g n i, a l i a c e t e r o r u m R e g n o r u m e t P r o v i n c i a r u m: habet enim hoc regnum a latere imo in ipsis visceribus Turcas, hostes nominis Christiani, a quorum vicinitate imprimis regnum hoc, si quis ei vim inferre vellet, non occultis pactibus (uti nonnulli opinabantur), sed armis separandum, et non separandum modo, sed ipsimet Turcae conficiendi essent, qui scilicet guerrae, confusionisque istius Regni ambabus applaudunt manibus, facileque dissidentibus Regnicolis adhaerebunt, suppetiasque dabunt, quaerentes in omnibus proprium duntaxat commodum et lucrum. Ex quo sequitur, hanc temporis protractionem nos nihil juvare, sed rem potius eo ipso involvi, alienationemque et odia animorum dietim crescere magis et magis. Accidit ulterior etiam difficultas, et quidem gravissima, quam rerum combinationes non obscure ostendere videntur, nimirum nos, ad minimum Catholicos fidelesque Suae M. servitores, ea forte paullo post attingere tempora, quibus perniciosa, neque ante hucusque, neque jam unquam attigimus, quibus adversae parti timendum, ne forsitan cum tempore difficultates augeantur, Suaque M. concessiones magis dilatare quasi necessitetur, etiamsi res ad majora non deveniat. Timeo hoc, fateor, et hac ratione considerabam in proxime congregatis Comitiis Posoniensibus (tamen post dissolutis) difficultates circa haec saltem accommodari. Sed relicto hoc discursu, hoc jam forte tempore supervacaneo, ad quaestionem, quidnam hoc rerum statu faciendum, dico, non magnum me in Regnicolarum Confiniis subsidio administrando ponere spem (ut superius dixi): nam si quod tale etiam esset auxilium, esset id exiguum valde, ad libitum ipsorum constans ex aliqua militum conductione et exigua forte annona. Aliud est, quod iidem Regnicolae hujusmodi Confiniis administranda subsidia, praestandasque contributiones absque Generalibus Regni Comitiis facere non consueverunt, faventibus ipsis Regni statutis, quae vetant praestari Contributionen Regiae M. absque generalis congregationis eorundem statuto; ex quo etiam verificari videtur Regnicolas in administrando subsidio non tam Suae M. servitium, quam sese respicere. Quia vero universa Regni Confinia Sua M. per se gubernat et evolvit, vix induci possunt, ad aliquam ipsis inusitatam contributionem, maxime cum nemo in hujusmodi contributione primus esse velit. Et quamvis igitur requisitionem ad Comitatus pro administrando Confiniis subsidio non existimem fructuosam, cum sub hoc subsidii praetextu militem, ut superius dixi, conducent,armaque ad manus suas,ad liberam ipsorum dispositionem sument, tenebuntque in omnem occasionem, Confiniaque per hoc penitus negligent. Attamen ut sint inexcusabiles, in qualicunque periculo dissuadere non possum Suae Maiestati requirendum esse eosdem Comitatus de administrando aliquo subsidio ad eadem Confinia, sublevandisque pro rei necessitate eorum difficultatibus, declarando iisdem, quod siquidem proxime dissoluta Posoniensia Comitia propter certas, easque arduas causas nec inchoari, nec ad finem consequenter deduci potuerint, ut id ex relatione suorum ablegatorum jam ipsis manifestum esset, ac idcirco de Confiniorum statu etiam quicquam ibi certi concludi potuerit, ea autem adjutorio et subsidio maxime in hoc periculoso rerum statu indigeant, voluit eosdem Sua M. ut benignus Pater et Dominus gratiose requirere, hortarique, quatenus dictorum Confiniorum, in quibus eorum quoque salus consisteret, gravi necessitate multifariisque, iisque arduis Suae M. distractionibus et expensis consideratis, et animo diligenter perpensis, vellent et pecuniis et commeatibus, sive tam pecuniaria quam annonaria contributione ipsis subsidium et auxilium ferre, non intermittendo eadem solitis etiam gratuitis laboribus juvare. Vt vero haec efficacius aggrederentur, non fieret absque re, si Dominis Praelatis, nonnullisque praecipuis Magnatibus supremisque Comitatuum Comitibus in congregationibus Comitatuum pro audiendo exequendoque benigno mandato Suae M. comparere et interesse vellent deberentque. Haec quidem censeo non omittenda; verum tamen si gentem hanc Hungaram componere, intraque fidelitatis erga Suam M. limites conservare, tot tantisque animorum dissensionibus, odiis contentionibusque obviare et finem imponere voluerimus, ante omnia id maxime mihi placet, et ex toto affectu consulo Suae M., ut S. M. ad terminum competentem dignaretur Posonium D. Consiliariis non tantum propinquioribus, sed etiam in remotioribus partibus Ditionis S. Coronae commorantibus, utpote D. Judici etiam Curiae Regiae, D. Bano, D. Personali, et ceteris Generalem Conventum indi-

cere, quibus congregatis mitteret in medium eorum S. M. certos ex intimis etiam, et arcanis Consiliariis, utpote D. Verdenberg et D. Pruchermar (?), adiunctis illis duobus Theologis, quo sic ab ipso plane fundamento, tam negotium religionis, (quid nimirum id sit? quod in eo adversarii vel difficultant, vel tuentur), quam aliae promissiones et concessiones Regiae Regnicolis factae, quidve in iis Regnicolae difficultatis habeant, habereque possint? examinarentur, de mediisque hasce difficultates complanandi discurreretur et concluderetur, ad clementem ratificationem et Resolutionem Suae M.; cum enim Hungari adversae praesertim religionis, modernae praetensionis ipsorum fundamentum in armis sanguinisque profusione et Turcarum associatione, adjutorioque posuerint, paribus defacto columnis fulciri malle eos cogito, quam ab hac eorum praetensione sese avelli pati; ideo necessarium censeo matura consideratione inquirere et cognoscere, quidnam ipsis in negotio religionis sit concessum et quid non, et quid praeterea in promissionibus concessionibusque Regiis S. M. effectuari potest, et quid non. Addo ad haec quasi per parenthesim, me non satis capere, cur jam semel Regnicolis concessa, Articulisque et Diplomatibus Regiis confirmata, inter tot angustias et distractiones Suae M. in discreto zelo cum tanto periculo Ecclesiarum Dei et Regnorum in dubium revocari debeant: non enim minores jam sunt difficultates, imo longe majores, quam tunc erant, cum in negotio religionis indultum est adversantibus religioni hungaricis; ceterae vero promissiones respiciunt benignam obligationem et authoritatem Regiae M., in quibus si Sua M. saltem possibilia effectuari gratiose procuraret, mirum quantum hac clementiae Suae suavitate suos sibi Regnicolas alliceret.

Si quis vero ejus sit considerationis, quasi ego in negotio religionis de novis quibusdam cogitarem concessionibus, fallitur is, nec enim negotium religionis, nec ceteras concessiones et indulta regia volo vel cogito complanari cum Suae M. praejudicio et authoritatis laesione, aggravationeque conscientiae ejusdem M., ac etiam propriae meae. Verum ex animo et recta intentione desiderarem, ut S. M. dignaretur intelligere, quonam in cardine versetur negotium religionis, ceteraque omnia, propter quae tum S. M. in tam arduis ac gravibus etiam negotiis suis tantas subire cogitur molestias, tum vero Regnicolae ipsimet tantas inter se simultates, dissensiones, rixas, odiaque fovere et alere sucverunt, quorum quidem malorum damnum, ne altius fundamentum jaceret, in ultimam istius Regni ruinam et perniciem: iam antea praemissa cognosci debuissent. Sed adest adhuc tempus, et si jam ad opus manus apponatur (cum in mora periculum video), dignabitur S. M. fundamenta intelligere, modoque praemisso consulte illas resolutiones ..... nihil oberit, quo et particulares Conventus in partibus Regni et Generalis Regni Diaeta secure et absque formidine indici et celebrari possit; advertetque hac ratione S. M. affectum suorum fidelium Hungarorum, qui haud dubie promptissimi erunt ad omnia possibilia exequenda, cum singulari devotione erga Suam M. Augustissimamque ejus domum. Si quispiam hic dicat, non esse multum positum in vi, virtuteque et armis Hungarorum: contra opponi potest, assuetam esse hanc gentem ad continuam agitationem, et motum laboresque sufferendos, et cum de facto non desint multi in hoc Regno ad arma apti, inter sese conjuncti et uniti, multum haec Natio tum in servitio Suae M., cum alioquin in sua propria defensione facere potest. Quae quidem modo aspicit duntaxat bellorum tragoediam, et multi ex ea Svecicum hostem amicum ex causis praesertim supra specificatis. Timemusne Transylvaniae etiam Principis eruptionem? ut S. M. de eo Principe secundam ponit propositionem. Certum est multum hunc Principem in hoc rerum statu contra Suam M. facere posse, uti cum hostibus etiam Suae M. certo certius tractat. Huic tamen metui sive malo melius utiliusque remedium adhiberi non potest, quam si Regnicolae per difficultatum et gravaminum eorundem complanationem ad Suae M. devotionem alliciantur; nam praeter voluntatem Regnicolarum Hungariae nunquam Transylvanus movere et erumpere audebit; et si forte absque istorum consensu indiscrete moveret, quandoquidem nec a suis ametur, progressum habere non poterit, Regnicolas vero nostros cum non praetereant ejus mores modalitasque suos gubernandi et regendi, avaritia pariter ac proprii lucri commodum, simul quod Turcarum quoque Vasallus sit: nemo sibi persuadeat alia de causa eos ei adhaerere velle, quam si eorum tum in religionis negotio et exercitio, cum etiam in aliis ejus libertatibus et immunitatibus praetensiones rectificari et complanari intermittantur. Verum his accommodatis ut superius quoque dixi, extra dubium est Regnicolas Suae M. servitio sese accommodaturos, ac proinde a parte quoque Transylvani metum omnem exulari, quin imo hac ratione spero quoque Principem, deposita concepta forte contra Suam M. sinistra intentione, ad majorem erga Suam M. devotionis et confidentiae suae declarationem, in

casu necessitatis, sub praetextu defensionis Regni, non fore alienum ab aliquo auxilio subministrando ad servitium Suae M. Nam etsi forsitan non desint ipsi suae rationes, cur contra Suam M. movere intendat, certum est tamen ad hujusmodi malam intentionem suam (si quam habet) consequendam, favore Hungarorum principaliter eum allici, ita, ut si ei favebunt Hungari, perficiet intentionem, minus manebit intra suos terminos, utpote cujus vires, invitis Hungaris praevalere nequeunt. Ne vero Hungari Principi faveant, erit unicum praetensionum ipsorum Promissionumque Regiarum effectuationis remedium, sine tamen laesione conscientiae et Authoritatis Suae M.: quibus complanatis et effectuatis non est, ut S. M. in fidelitate Hungarorum vel minimum dubitet: si vero haec in tempore omittuntur, eorumque praetensionibus et promissionibus Regiis satis non fiet, eas tum apud Principem, tum etiam Regnicolas Hungaros video dispositiones, ut perfacile animi eorum unientur, Regnicolaeque tamquam de ipsorum Religione et Libertate desperati (ubi major est metus suspicionis, quam rei ipsius) agent et confoederabuntur cum Principe, pari voto cum Principe erumpent, et extrema tentabunt: ingentibus totum Regnum, et una omnes involventes confusionibus, negotiaque Suae M. vehementer aggravantes.

Haec ex debita fidelitate et officii exigentia demisse intimare volui Suae M.; in quibus si quid durius positum, vel scriptum esset, factum id quoque est ex fidelitate sincera et obligatione perfecta ad servitium Suae M., si quid forte obscurius annexum esset, paratus sum posthac quoque fusius et lucidius me declarare; omnia enim bona fide dico et ago. Quibus sic constitutis operae pretium et valde necessarium censerem, ut ante tempus adhuc vernum, priusquam se Princeps magis ac magis in huncce Labyrinthum confusionis immisceret et immergeret, supra scripta in certam methodum redigerentur, ad eaque se S. M. clementer resolveret, et quae effectuatione possibilia essent, si ea, quae cum satisfactione Regnicolarum effectuari arbitrarentur, illa tempestive effectuarentur: sic puto et teneo omnino Suam M. secure posse indicere Conventus Comitatibus ac Magnatibus per partes celebrandos; et si ita benigne Suae M. videretur, paratus essem ipsemet quoque etiam ad partes Cassovienses sive superiores Regni ire, ibique homines juxta nutum Suae M. disponere, cum assecuratione juxta consultationem fiendam: uberem hinc fructum et magnum publici boni emolumentum consequi posse facile credo: alioquin, humillima Suae M. deprecatione dico, me nihil boni Suae M. polliceri posse et audere, tantumque abest, ut hinc aliquam defensam, vel subsidium habere possimus, ut etiam verendum, ne mox toto regno turpiter confuso, pericula posteriora graviora sint prioribus, cum ultima Regni istius ac fidelium Majestatis Suae, Ecclesiarumque Dei ruina et desolatione, nunquam reparanda.

Quantum porro negotia Turcica attinet: memini non ita diu praeterlapsis temporibus circa haec ipsa negotia dedisse me humilem meam opinionem Suae M., et ultimo 30. Oct. anni praeteriti, ad quam me nunc etiam refero: ad benignum nihilominus Suae M. mandatum in praesentibus quoque annecto, quod sentio.

Schmitt Constantinopoliensis Residens vel Agens Suae M. ante ingressum etiam proximi Internuntii ad Portam parimodo, nimisque similibus coeperat huc scriptitare, quod nimirum, si forte Internuntius diutius moram traheret, ipse quidem in profundum maris submergeretur, Internuntius vero posthac non admittetur; sed quod non Hungarum, sed Germanum postularent Internuntium; verbo dico, ipsummet Residentem fuisse sollicitatorem Turcarum, egisseque partes et advocatum ipsorum, ut paullo post praesentibus Constantinopoli Internuntio Suae M. et Canonico cum eodem Internuntio ablegato in Audientia apud Vezirium constitutis animadversum est, ipsum nimirum fuisse authorem malum tot comminationum Turcicarum. Nam cum hac de re inter Vezirium et Internuntium sermo incidisset, exaggeravit quidem Vezirius se Residentem in mare submergere voluisse, tamen ex altera parte quasi subridendo innuit Vezirius ad Schmitt, ac si dixisset: Quasi vero. Scil. ex hoc principio parum argumentari et subsumere licet, modernas etiam ejusdem Residentis scriptitationes prodire ex simili coeno et caverna, carent enim penitus omni fundamento, imo manifeste repugnant pactatis quoque et conclusionibus Szőnyiensibus, hactenusque usu roboratae consuetudini, nec enim hac sua postulatione Turca aliud postulare videtur, quam suam gloriam augere, ceterosque hostes suos eo ipso terrere, diverticulaque ad praecavendas et evitandas omnino commissiones, vi pactorum cum Sua M. instituendas, quaerere. Et certum est, magnum praestabit servitium Turcis Schmitt, si, quod postulant, evincet apud Suam M., locoque Internuntii Orator expedietur ad Portam: Nam imprimis efficiet, ut hac ratione a parte Suae M. contraveniatur pactatis Szőnyiensibus, nullumque cum Turcis foedus habeamus; efficiet deinde, ut novus in Porta tractatus instituatur, per Oratoremque ibidem inter minarum angustias constitutum negotia agitentur et tractentur, eaque resolvant, quae omnium praeteritorum tractatuum

puncta et conclusiones, cum ingenti eorum tractatuum pacis, ac authoritatis et existimationis Suae M. praejudicio, bonique Christiani populi, Regnique istius Hungariae irreparabili damno et ruina, evertant, et pessumdent. Efficiet tertio, ut tam magni praetii munera, qualia per summum Oratorem Imperatori Turcico mitti consueverunt, acceptent quidem Turcae, sed absque fructu, et eadem posthac munera, non ut munera, sed ut censum et tributum a Caesare Christianorum expostulent, et sollicitent, cum contemptu totius Christianae reip. Fateor me non satis capere, quid sit, quod Suae M. negotia in tam arduis totius Christiani populi causis cum Turcis intercedentia, totaliter ad unius corrupti hominis informationes conformari, juxtaque eas dirigi debeant, tantaque informationibus fides adhibeatur. Nam ut reliqua taceam, saltem ex modernis ejus litteris clarum est, eum non sincerum et fidelem S. M. esse, qui neque consequenter scribit, quod scribit, ut litterarum ejus series palam testantur. Jam enim scribit Imperatorem Turcicum redire ad mentem, iam e contra eundem Imperatorem suam stultitiam prodidisse, ac quod omnino regeretur et dirigeretur a Summo Vezirio; praeterea jam scribit supremum Vezirium parare abitum ad bellum, et ne quis supplantet eum Imperatorem, etiam secum in bellum abducturum; jam vero e contra scribit eundem supremum Vezirium in persona non velle bellum gerere.

Memini Consilium fuisse de persona istius Schmitt, ejusdemque cum Vezirio sermonibus, simulac quid facto opus esset, determinatum: ut nimirum et cursor ad portam expediretur, et Schmitt illinc revocaretur; quae hactenus effectuata non sunt. Cum sicut Judicia ita etiam Consilia sine exsequutione nihil sunt, frustraque fiunt, hucusque autem a tempore consilii istius computando potuisset commode Ablegatus Constantinopoli reverti, per quem certiora habuissemus, sciremusque praesentia negotia ac difficultates secundum *illa* moderari: sed ecce super unius Schmitt litteris et suasionibus solum Turcica negotia fundantur, quae alioquin etiam decem et ultra mediis cognosci intelligique potuissent et debuissent. Schmitt enim vel se jam Vezirii servitio addixit, ex metuque haec scribit, vel vero corruptus malitia ducitur. Nec deest istius suspicionis causa. Nam idem Schmitt scribit quidem multum de Turcarum apparatibus, sed hoc apud Turcam quotidianum est, si quem militem comparare suaque praesidia militaria restaurare satagit. Causa una esse potest, multa militum suorum millia peste sublata esse, uti potior illius etiam militiae Turcicae pars, quae ab obsidione, captoque praesidio Assak reversa fuit, postea partim interiit. Sed dictus Schmitt de hisce causis reparandi exercitus tacet, uti etiam de intercepto, et per Kosakos capto dicto praesidio Assak nihil scribit: cum tamen certum sit reoccupatum esse dictum praesidium a Turcis restantibus: id litteris tum ex Polonia, tum ex Transylvania in eo ad me datis fide dignis, quod neque ipsimet Turcae negant.

Non magni facio id quoque, ubi Schmitt timere videtur Matthiae Vajvodae, cum is jam se Vezirio accomodavit, vigintique millia talerorum annuatim solvenda promisit; pariter ubi Principi quoque Transylvaniae timet, palam scribens et asserens, cupere Vezirium illum etiam censum sive tributum ab eodem Principe extorquere, quod olim Principi Bethlenio condonatum fuerat, et quod idem Vezirius annuum etiam tributum per eundem Principem sine querela Portae hactenus praestitum augere intendat, idest suspicari ipsum, velle Vezirium Principem in Principatu turbare. Perinde non magnifacio, quod scribat Turcas contra pactata, pacisque foedera, suae quoque Caesareae Regiaeque M. omnino gravia et praejudiciosa postulata ponere, ab eademque flagitare, intendere. Nam ut Turca in rebus suis cautus est, ita novit, haud dubie posse Suam M. in casu eruptionis Turcicae cum hoste, etiamsi cum damno suo, pacem facere. Esto enim Gallus Portae persuadere intendat Suam M. Caes. ab ipso pacem petere, illamque ipsum Caesari denegare, interim tamen Turcae non sunt tam simplices, quin hactenus ipsis cognitum non esset, eundem Gallum eo nomine Suam M. Caes. apud Principes Christianos et Resp. accusare, quod S. M. pacem facere nolit. Quibus Turcae habitis perplexi sunt valde, et diligentia summa praecogitant, an expediat ipsis inter tot Christianorum arma offensiva contra Suam M. bella movere, suaque arma Christianorum armis confundere, non latendo eos proverbii, quod ipsi tenent, veritas, nimirum: esto canes ad gregem Ovium vigilantes inter sese aliquando morsibus pugnent, ut tamen Lupum rapacem insidiantem Ovibus praesenserint, pacata inter sese contentione, consensu pari insequuntur Lupum. Non est ergo ut super hisce Schmitt scriptitationibus solidi quippiam aedificari possit.

Exemplum est Princeps Transylvaniae, qui etsi Vasallus sit Turcarum, ut multum de eo ipse etiam Schmitt in scriptis suis insinuat, noveritque suam in Porta conditionem, affectusque in se Turcicos magis quam Schmitt perspectos habeat, terreri tamen hactenus non potuit, nisi forte comminatio Turcica contra Principem fictum quid esset, ut ea territus Princeps ad majus aliquod ad ipsorum votum induci posset.

Haec et similia incumberet dicto Residenti dextre investigare, Suaeque M. tempestive intimare, quibus utique laude et gloria esset dignus. Nam quod Vajvodae Matthiae, Principis Transylvaniae sortem metuat, ac suam quoque M. eo terreat, ut nisi solemnem legationem instituerit, oratoremque suum ad Portam expediverit, patietur ex hoc Sua M., armaque aperta, et ferocias turcicas experietur: id mihi propter hanc solum causam (nisi alioquin id jam diu animo concepit) persuadere non possum, tum quod fieret contra pactata, pacisque foedera nuper cum illis conclusa, tum quod non est denegatura S. M. solemnem legationem, quam vult fieri cum modis et formis.

Non est ut hic, vel in hoc meo discursu quispiam me temerarium judicet, quasi tam appetentem et voracem Christiani sanguinis bestiam, in moderno praesertim Reipublicae Christianae statu, armisque intestinis Christianorum in propriis visceribus saevientibus, in contemptum acciperem; tantum enim hoc abest, ut etiam toto affectu suadeam ad ejusdem intentiones conatusque omnes non opera saltem dicti Residentis Schmitt, sed quibusvis occasionibus etiam studio quaesitis vigilantissime attendendum esse, nullis contra hostem dispositionibus necessariis unquam penitus neglectis. Non haec inquam est mea intentio, sed ne occasione scriptitationum dicti Schmitt a pactatis et foederibus conclusionibusque semel factis recederemus, ea per recessionem annulantes omnino et mortificantes, per hocque rebus Suae M. ad ea mala, quae maxime timemus, vel etiam iis maiora cum maximo ejusdem Majestatis authoritatis derogamine, confusioneque inextricabili devenientibus. Quis etiam ita simplex sibi persuadeat fore Turcam faciliorem et mitiorem in tractandis, agendisque negotiis in Porta cum Oratore, si per hancce intentionem suam a conclusionibus pacificationis Szőnyiensis Suam M. abstrahere, donaque Caesarea per Oratorem acceptare poterit: quam, dum adhuc vinculis conclusionum ligatus, neque Oratorem, neque Caesarea pretiosa illa munera habe t: in Suae M. arbitrio, tum Oratoris expeditio, tum etiam tantorum donorum et munerum praesentatio adhuc consistens. Nemo credat Turcam esse tam simplicem, mentisque inopem: dona enim et Oratorem acceptabit, si quid tamen mali contra Christianorum populum mente concepit, favente occasione nec Oratorem, nec munera accepta curabit, sed perget in concepta sua malitia, nihilque, quicquam facere poterit, praetermittet. His igitur praemissis, priori opinioni meae in hac materia nuper Suae M. humillime transmissae inhaereo in praesentiarum etiam, consuloque Reverendissimum D. Georgium Szelepcsényi, Electum Episcopum Novensem, et Canonicum vener. Cap. Ec. Strigoniensis, expertum in Turcicis, notumque in Porta, et nominatim summo Vezirio, ad eandem Portam quantocyus esse expediendum, qui iam alias etiam cum Internuntio moderno eo fuerat destinatus, in hancque intentionem aliquae expensae quoque Suae Dominationi fuerant administratae. Suadeo, inquam, hunc expediri quantocitius ad Portam, aliquibus expensis administratis, apudque manus Suae Dnaonis existentibus superaddendo, quibus scil. Sua Dtio honeste hanc Provinciam peragere possit, praecipiendo suae Dni, ut noctes, diesque ad Portam properaret, obtentaque audientia tum apud Vezirium, cum etiam ipsummet Imperatorem, rei totius meritum explicaret, urgeretque Tractatus proximi Szőnyiensis conclusiones inviolabiter observandas, bonumque Pacificationis ordinem in iis praescriptum non immutandum; simul axaggeret, quod tametsi Sua Caesarea ac R. M. Pacificationem Szőnyiensem jam pridem confirmavit, suoque Diplomate Caesareo Internuntium suum Comaromium, locum solitum commutationis hujusmodi Diplomatum ante aliquot menses expedivit, tamen nulla adhuc a parte ipsorum Confirmatio Pacis et conclusionum fuisset facta, frustraque tanto tempore Internuntio Suae M. Comaromii moram trahente. Porro ferventius exponeret etiam pro dexteritate difficultates, excessusque contra hanc Pacificationem hucusque jam per Turcas commissos, id quod plausibiliter deducere posset, conando omnino eos ad meliorem frugem, mentemque reducere saniorem; annectere posset simul, ac deberet etiam paulo ferventius exaggerare, contra foedera pactaque esse, quod a Sua M. tributum petant, cujus indignitatem S. M. neque audire vult, simulet Juri Gentium adversari, quod Supremus Vezirius Residenti Suae M. (si verum est, quod idem Residens scribit) pericula, et mortem minetur, observaretque quid ad hoc Vezirius diceret: Porro inter cetera diligenter et cum magna dexteritate inculcare deberet inverso nimirum ordine eos postulare Oratoris ad Portam missionem, antequam pactata mutuis amborum Caesarum Diplomatibus non confirmarentur, neque Suam M. ullatenus in hoc consentire posse, nec velle cum derogamine suae existimationis.

Haec Imperatori et Vezirio, ac Mufti exaggeranda, ostendendaque essent; ipsi vero Schmitt litteras scribendas, ad Eundemque Rmum D. Szelepcsényi juxta priorem opinionem meam transmittendas censerem: qui si aliquam collusionem cum Supremo Vezirio haberet, acceptis hisce litteris haud mora illinc reverteretur, si tamen

reverteretur, in quo dubito. Hanc vero expeditionem maturandam omnino censerem, et licet nunc tam cito novus Residens ad Portam expediri nequiret, id prodesset potius, quam obesset, lucrandi temporis causa, cujus in casu, si forte Turcae eruptionem meditarentur, indigeremus etiam.

Et postquam dictus Cursor, modo praemisso ad Portam expediendus, praemissa omnia quo diligentius peregisset quidem, nullum tamen fructum ad intentionem Suae M. se referre, vel lucrari posse adverteret, sed omnino Turcarum hostilitatem, et ferociam potius armari, malaque eos intentione in Suam M. ferri, tum ex orali Vezirii responsione, cum etiam ab aliis id diligenter, secrete tamen indagando, cognosceret: in eo casu, juxta quandam Instructionem secretam ad partem eidem ea de causa assignandam: posset, deberetque idem Cursor Vezirio declarare, ut simodo Pacificationem Szőnyiensem in sensu genuino confirmarent, moreque consueto Suae M. transmitterent, putaret posse brevi non obstante aliquo derogamine levi pactatorum, foederumque, Legationem solennem, non tractandi, aut aliquid novi concludendi causa, sed in symbolum duntaxat pacis, Imperatorem Turcicum salutandi gratia, cum decentibus muneribus ad Portam expedire, ut quidem ipse certius speraret. Hoc proposito, si id Turcae acceptarent, adverteretque idem Cursor minas hasce Turcicas non esse vanas (ad quod indagandum pecunia aliqua, et sumptu, praeter ordinarias expensas Cursori huic danda opus esset), posset idem Cursor in eo casu facere promissionem de mittenda solenni Legatione et Oratore ad Portam, ita tamen, ut Confirmatio, sive Diploma Pacificationis prius ad S. M. more solito transmitteretur. Si vero adverteret Turcas hancce solennis Legationis et Oratoris expeditionem ob certum duntaxat praetextum fieri, malaque eos alioquin intentione affectos esse, meditarique certo certius vel contra Transylvanum, vel contra S.M. ditionem hostiles eruptiones, idem Cursor, sive ablegatus noctes diesque deberet Suam M. de hoc Turcarum conatu et intentione litteris suis certiorem reddere, quatenus scil. S. M. noverit negotia sua cum Christianis Principibus, et maxime Hungaris, accommodare, ne forte Hungari inter tot angustias disgustati, desperate sese ad defectionem resolvant, cum detrimento istius Regni, populi Christiani, Ecclesiarumque DEI, ut superius quoque attigi. Quam quidem accommodationem cum Hungaris, sive negotiorum difficultatumque Hungarorum complanationem vel maxime eo etiam respectu laudarem, ut forsitan simili casu (quem DEVS benigniter avertere velit) promptiores, alacrioresque essent ad servitium Suae M., ne alioquin desperatione forte inducti, Turcarum voluntati et jugo ultro sese accommodent, subjiciant, eorumque favorem captent. Ad praecavendas igitur tot difficultates, meliorandosque incertos rerum status, evitandos etiam motus Transylvanicos, animosque Regnicolarum ad devotionem Suae M. (devinciendos) supplico humillime Suae M., dignetur gratiose media quaerere, quibus differentiae eorum accommodentur, metusque omnis tam in negotio Religionis, quam in conservandis aliis libertatibus ..... eximatur animis, quibus effectuatis non est, ut dubitet Sua M. magnum hinc commodum in Eandem M., tum in aliis, cum etiam in facilitatione administrationis Regni istius redundaturum.

Nisi vero haec modo praemisso effectuentur, rectificenturque, nihil boni Suae M. ex hoc suo Regno evenire promittere audeo, sed neque Ego (bona S.M. venia humillime dico) ullum superesse video modum, quomodo in hac Regni istius Constitutione, officio obligationique satisfacere possum: alioquin paratus existens substantiam omnem, ac re ita postulante, ipsum etiam sanguinem et vitam pro fidelitate Suae M......, effundere, et deponere. In Arce Fraknó, die 14. Januarii, Anno 1643.

Protocollum Esterházyanum, N. 4. A nemzeti Muzeumban.

VII.

I. Rákóci György erdélyi fejedelem levele a nádorhoz, Gyulafejérvárról, jan. 2. 1644. (Válasz ennek I. sz. alatt álló levelére. L. az életrajz XXX. fejezetét).

Illustrissime Domine Comes, Amice et Vicine Nobis observande! Kegyelmednek 6. die proxime praeteriti mensis Decembris nekünk irott levelét 27. die ejusdem vettük vala el. Hogy hazájának nemzetének jövendő romlásának eltávoztatásától viseltetvén, nekünk is ír felőle, azt mi nem hogy bánnánk, de sőt inkább örömmel értjük, sőt azt kivánnánk, leginkább ott sajnálná kegyelmed azt, és szólna is érette, az holott és honnét az derék orvosság adathatnék. Juthat az kegyelmednek eszében, mennyiszer izentünk s irtunk mi kegyelmednek, az szegény hazára s kevesedett nemzetünkre következendő romlás felől; érzette s vette is kegyelmed eszében ugyan, mert csak Chernel György úr által mikről irt vala kegyelmed, elhittük emlékezetiben lehet kegyelmednek, s nálunk is irva is megvagynak; azután is mind két részről, mind szegény Bogadi úr s Bornemisza Pál uramék mennyi követséget, izenetet hordoztak, tudja jól kegyelmed; de ha kegyelmedtől kivánt célunkra illendő s igazságos

segitséget s confidentiát nem vehettünk (kinek oka mind a religiónak idegensége volt) arról nem tehetünk. Hogy hazánk s nemzetünk veszedelmére igyekszünk, arra sem az természet, sem az bennünk született nemzetünkhöz való szeretet nem bocsát: bizonyságul hívjuk az úristent, soha mi, magunk privatumájért, boszujáért, s akármi világi előmenetelünkért, hazánkat, nemzetünket veszedelem alá nem igyekezzük vetni, akármi kicsinyben is. Fegyverzörgést sem instituáltunk még, mert annak nagyobb apparatussal kellene lenni. Magunkra s hazánkra az sok felháborodott nemzetek között ha vigyázatban akarunk lenni, azt senki idegenül nem veheti. Hogy Ő Felsége előtt kegyelmed magunk megbátorodásáról akar instálni, s idegen hadaknak behozásától is menteni hazáját; az magunkra tartozó jóakaratját kegyelmedtől igen kedvesen vettük; úgy vagyon, bizony elegek volnának olyak is, könnyebb mindazáltal a mi privatumunknak igazitása, s egyéb dolgoknak is complanálása; de mindazoknál sokkal nagyobb s elsőbb hazánknak s nemzetünknek szabadságiban való sérelme, kiváltképen penig az religio dolgában: azt igyekezze kegyelmed elsőben helyére állatni tiszti s kötelessége szerént, mellyben kegyelmed procedálván, s jó, s állandó fundamentumot vetvén, s minket is azokról informálván, bővebben is annakutána declarálhatjuk magunkat kegyelmednek, s ha a dolog úgy fogja kevánni, császárt Ő Felségét is megtaláltatjuk, s ugyanakkor minden bántódásinkat, kívánságinkat aperiáltatjuk Ő Felségének is. Idegen nemzet behozásától is hogy kegyelmed nemzetét oltalmazni igyekezi, dicsiretesen cselekedi, nemzetéhez való kötelessége is azt kevánja kegyelmedtől; mert az mint az sok példák előnkben támasztják, gyakrabban az nyers fának is jutott annyi benne, mint az aszunak azoktól, s talám még most is szájokban az izi sokaknak, mert annak bejövetelivel mikre adattathatnának alkalmatlanságok, csak gondolatja is irtózást szerez elménkben. Kéry János úr ha akarta referálni alázatos resolutiónkat Ő Felségének, ez volt summája, a kiről kegyelmednek is emlékezetet teszünk. Az falu fejében való kardvonásnak ha kellene lenni, bizony arra minket nem egyéb vinne az magunk lelki szabadságtalanságának igazságosan való megorvoslásánál, s ha szinte végben nem vihetnénk is, ugyan mégis megfelelnénk annak, az mivel istennek s nemzetünknek tartoztunk volna. Az győzödelmeknek adása isten kezeiben vadnak, kivel úgy sáfárkodhatik Ő Felsége, valamint akarja, s azt sem vizsgálhatjuk, kit mi végre osztogat Ő Felsége alternatim, elannyira, hogy ha együtt egynek mint enged is Ő Fölsége győzödelmeskedni, másutt meg dupláson is másoknak is részt teszen benne, a kin az mi itiletünk szerént bizony inkább szomorkodni s szánakodni kell, mintsem örvendeni s azt gyujtani, és azzal felemelkedni embernek. Elhittük kétség nélkül, nincs még elrendelt ideje az jó istennek, hogy az keresztyénség között egyességet adjon, sőt talám ez ilyenekkel is látogatását igaz itéletiből fen akarja köztök továbbá is tartani. Manczfeld s Jagondorfi herceg dolgán semmit sem fundálunk, s akármi részből is arról példát nem akarunk venni: kiki csak ott szokta tapogatni sérelmét, a hol szerzik neki. Mindazonáltal az üdőtől fogva való állapotokat az mostanihoz vetvén, úgy tetszik inkább felgyuladott állapottal mutatják magokat akkor üdőbelinél. Semmit is nem akarunk mi külső világi erőn, értéken s okosságon, alkalmatosságokon itt fundálni, mint az istennek gondviselésén, oltalmán, akármi szükségünk idején is (noha az külső eszközöket is keresztyéni mértékletességgel megutálni nem akarjuk akármi igyünknek idején is), mellyeket mi ez tizenhárom esztendő alatt olly hatalmasan tapasztaltunk meg, maga is érthette s tudhatta kegyelmed; nem is találtunk ennél jobb, állandóbb, elégségesebb oltalmazót, s ebben is akarunk mindenkor bíznunk. Ebbeli irásunkat kegyelmed idegenül ne értse, mert tudja isten, mi is hazánkat s nemzetünket szinte úgy szeretjük s féltjük, mint akárki egy magyar, s talám még sokaknál inkább. A mely punctumira kegyelmed az diplománák emlékeztet, arról sem voltunk mi feledékenyek, mert 1636. esztendőtül fogva, egy esztendő el nem múlt, kiben mi megbántódásinknak eligazitását nem kevántuk s urgeáltuk volna, s azok között leginkább az haza szabadságát, az kikről bizonyságot tesznek szolgáink relátiói, s Forgács Zsigmond, Törös János és Berchéni uramék által tett resolutióink. Tartsa isten ezek után kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben, és ez újesztendőben látogassa minden üdvösséges jókkal. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die 2-da mensis Januarii, A. D. Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto. Illustrissimae D. Vestrae Amicus et Vicinus benevolus ad serviendum paratus G. Rakocy m.p.

Eredetie a m. academia kéziratttárában.

VIII.

Esterházy Miklós levele III. Ferdinándhoz, költ Kis-Martonban, január 26. 1644. s mellette I. Rákóci Györgyé a nádorhoz Gyula-Fejárvárról, jan. 5. 1644. deák forditásban.

I. Sacratissima Caesarea ac Regia Majestas, Domine Domine Clementissime! Expeditus cur-

sor Principis Transylvaniae cum literis ejusdem appulit ad me hodie, qui retulit Alba Julia se decima hujus movisse, quamvis literae eodem loci 5. datae existant. Plus non retulit, quam in literis continetur, quas etiam in latinum transferri feci, ac una cum originalibus in specie Majestati Vestrae Sacratissimae humillime submitto. Et quia cursor et ipse Princeps expeditionem et dimissionem sui celerem sollicitarunt, dimisi, ac rescriptarum paria quoque Majestati Vestrae Sacratissimae humillime includo; arbitror, circa quae occupetur, et cogitet, inesse rescriptis. Et fateor mihi constitisse quidem de expeditione insinuata, verum de stylo et modo expediendi nihil; quem placidiore modo limitare oportuisset. Si quid tamen addendum foret, tum ad praemissas Majestatis Vestrae Sacratissimae cum voto, cum praesentes, sic jubente Majestate Vestra Sacratissima non praetermittam exequi. Quam felicissime valere exopto. Datum in Eisenstatd, die 26. Januarii a. 1644. Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis humillimus subditus perpetuusque servitor C. Nicolaus Esterhazy.

II. Illustrissime Domine Comes, Amice et Vicine nobis observand.! Primario Vestrae Dominationis Illustrissimae Aulae familiari, Domino Caspere Tar, de 2. praesentis cum literis nostris expedito, tribus ex post diebus allata sunt ad nos binorum Suae Imperatoriae Majestatis mandatorum paria; quorum uno Sua Majestas Statibus regni Hungariae generalem insurrectionem ind cit expresse contra nos; altero autem praecipit Sua Majestas universis nostris servitoribus salariatis, et aliis cujuscunque ordinis, in Hungaria residentibus, sub amissione capitis et omnium bonorum, ut obligamini erga nos renuncient, et ab eo abstineant. Nos hucusque ad hoc causam non dedimus, ut tam aperte, uti contra hostem suum, Sua Majestas arma paret: privetque nos Sua Majestas probis, et salariatis conductitiisque nostris servitoribus, cum et nos de numero Dominorum possessionatorum essemus in Hungaria. Hoc mi Domine ut videmus, jam bellum apertum est; his igitur ita existentibus, si ut nos in posterum meliori et majori apparatu attendemus nobis, nulli mirum videatur. Illustrissima tamen Dominatio Vestra eo nos in literis suis assecurabat, quod si aliquae nobis adessent difficultates, easque Vestrae Dominationi Illustrissimae aperiremus, coram Sua Majestate conaretur etiam supplex complanare. Viderit Sua Majestas, utrum sit melius et salubrius armis duntaxat et effusione sanguinis intendere pacare tumultuosum totius christianitatis statum, vel vero modis aliis tranquillioribus. Illustrissimam Dominationem Vestram amice rogamus, ad has nostras rescribere non tardet, ut servitor noster harum lator ad nos quantocyus reverti possit. In reliquo Deus Illustrissimam Dominationem Vestram diutissime incolumem conservet. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die 5. Januarii anno Domini 1644. Illustrissimae Dominationis Vestrae amicus et vicinus benevolus ad serviendum paratus G. Rakoczy, m.p.

A magyar akademia kézirattárában levő credetiekből.

IX.

Lippay György esztergami érsek levele a királyhoz, N. Szombatból, jan. 23. 1644. L. az életrajz XXIX. fejezetét.

Sacratissima Caesarea ac Regia Majestas, Domine Domine Clementissime! Insinuavit mihi obiter Dominus Palatinus, quidnam princeps Transylvaniae ipsi per servitorem eo expeditum rescripserit; unde satis colligo D. Palatinum viam ad tractatum cum principe aperuisse, vel ut ipse loquitur, se inter Majestatem Vestram et principem interposuisse, cujus praecipuum caput ac materia Religio futura est. Qua de re licet plura, si a Matte Vra Ssma sententiam rogatus fuero, quae proponam, habeam. Interim nihilominus humillime ac majorem in modum Mattem Vram rogo, ne cum principe tractatum istum instituat, certo enim in momento amittet Mattas Vra superioris Vngariae Comitatus ac Civitates, utpote haereticas, quos quia constantes hactenus reperit in fidelitate Mattis Vrae princeps, neque aliis mediis, minis et promissionibus in partes suas attrahere potuit, hanc arripuit oblatam sibi a Dno Palatino opportunissimam, de negotio Religionis tractandi commoditatem, cui adhaerebunt infallibiliter haeretici omnes, et inter praeparationes ac minas armorum de religione libenter disceptabunt. Neque apparet ullum tale periculum, quod Mattem Vram urgeat aut compellat ad similem tractatum. Transylvani ipsi significant rediisse homines principis ex porta, negativam retulisse, tam quoad auxilia, quam quoad consensum; idem nobis intimant Turcae Budenses. Verum est Szelepchenium principio satis inhumaniter a porta habitum ob infinitas excursiones quas hodie quoque impune exercent nostri Vngari, proxime etiam magni nominis Turcas interemerunt et captivos duxerunt, et tunc recte Párkányiensem Agam, magnae existimationis apud ipsos et authoritatis virum, cum aliis nonnullis interemerunt; postea tamen res suas sat feliciter confecisse, et subsidia Turcarum

impedivisse, Mattas Vra brevi ex ipsomet est intellectura.

Novit optime Majestas Vra SSma, quam sit periculosum etiam in politica, praesertim autem in conscientia, Religionis negotium, quam facile Deus offendatur, qui quantum Mattem Vram diligat et singulari providentia tueatur, apparuit vel ex nupera miraculosa prorsus victoria, et moderna Svecorum cum Danis confusione: certe haec est pupilla oculi divini, quam si quis attigerit, facile, et in alio nullo facilius, divinam Majestatem offendet.

Non existimo igitur ulla ratione ad similem tractatum cum principe descendendum esse, imo initium tale et oblationem Dni Palatini rescindendam, quod et ipsi Transylvani demisse Mattem Vram orant. Neque consultum judico, nos hujus rei gratia a Matte Vra Viennam ad consilium vocari, haec enim quaestio dissidia inter nos, Majestati Vrae molestiam generabit. Quam Deus incolumem ac Salvam et contra omnes inimicos Gloriosam diutissime conservet, humillime precor et oro. Tyrnaviae die 23. Januarii 1644. Majestatis Vestrae Ssmae humillimus Capellanus Georgius Lippay, El. Archiepp. Strigoniensis m.p.

Eredetie a m. akademia kéziratttárában.

X.

I. Rákóci György nagykállai nyilatkozványa, február 17. 1644. L. az életrajz XXX. fej.

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles Magnifici,Generosi,Egregii Nobiles, Fratres Amici Vicinique nobis observandissimi, benevoli! Melly drága és melly becsületes legyen mindeneknél az lelki és testi szabadság, nem kell messze példájért mennünk és sok szóval arrul kegyelmeteknek irnunk: megmutatja az napnyugati tartományoknak mostani állapotja is, az mellyek annak az megbecsülhetetlen jónak helyreállatásajért minden kilső javokat semmire becsülvén, életek fogyásával nem szűnnek ez mai napig is azért viaskodni. Az hispaniai birodalom alatt valók is, Luzitánia és Katalónia, nem az lelkiért, hanem csak az testiért fegyvert fogván, melly serényen akarja helyre állatni, értette kegyelmetek.

Az én hazámfiai is, az egész magyar nemzet, ezekért menni vért ontott, halált szenvedett, vannak elég példák rólok: azokban kiváltképen 1619. esztendőtül fogva menni megbántódása esett nemzetünknek, arrul való panaszokkal rakással vannak levelek nálunk, s noha minket sokszor intettek, és kényszeritettek is mind evangelica s mind romano-catholica religión valók: serkennénk fel, mert ha ennél is inkább megnyomatik szabadságok, jövendőben az mi gyermekink is szabadságtalan országnak lesznek lakosi.

Requiráltanak még az nagy tisztviselők közzül is, jelentvén, hogy az clerus haereditarium regnummá akarja tenni Magyarországot az austriai háznak is, egyáltaljában az secularis magok vallásán valókon is akarnak mind lelki és testiképen uralkodni. Tudhatja kegyelmetek, mennyi panaszok vannak az ollyan testamentumtételre való kényszeritésekben, az mellyekben az igaz haeresektül az jószágot elidegenítik. Az végekben is az főtiszteket magoknak kezdték usurpálni, és eddig megmaradt kicsin praerogativát is kivenni az secularis status kezébül. S mit mondjunk az ország proventusinak tékozlásirul, a végeknek a miatt való fogyatkozásirul, és reájok s országunkra következendő veszedelmirül? Minemő mesterséggel szinlették be az jezsuitai szerzetet is országunkban, az ország szabadságinak romlására, s evangelica religiónak minden úton s módon való oppressiójára; s még az végvárakban is menni injuriákkal terhelik az patronusokat, és egyebeket is, tudja s érti kegyelmetek; magunkat is pedig, él most is az pap úr, ki romai császár Ő Felsége nevével magunk meghitt embere által megtaláltatott, igirvén Ő Felsége nevével Magyarországban minden jószágunknak, kik inscriptióban vannak, örökben-adását, nagyobb és több kegyelmességének megmutatását, csak mi is annuáljunk annak, hogy lehessen Magyarország az austriai háznak haereditariumja.

De sem lelkünk ismereti, sem nemzetünk szereteti nem bocsátván arra, úgy adtuk válaszunkat, a mint igaz hazája-szerető, nemzete s szabadsága-kivánó magyar fejedelemtül kivántatott.

Az palatinus authoritása elvétetett, annyira, hogy annak az tisztnek csak az neve maradott rajta; az ország javára s megmaradására nézendő jókat ha sollicitálja is, haszontalan, sőt megtiltatunk tőle.

Az 1638. esztendőbéli országgyülésekor is, mind privatim az evangelicus status, s mind közönségesen menni instantiát tett az gravaminák tollálásajért: micsoda effectusát érztette kegyelmetek sok költsége profusiója után, nyilván lehet kegyelmeteknél.

Az minemő decretumot adott Ő Felsége az evangelicus statusnak, in specie nálunk vagyon, annak utána is menni templomokat, parochialis házakat vettek el, egyházi rendeket űztek ki: idő kivántatnék előszámlálására.

Ha testi szabadságunk sérelmére nézünk, az tiszteket evangelicusoknak nem adják, előmenetelre nem promoveálják, és ha valamellyet pro-

moveálnák is, becsületek s hitelek nincsen, bár jó igazsága legyen is valamelly keresetihez az evangelicusoknak; de abban, vagy egy vagy más úton, igyekezik akadékozni, sőt az is megtörtént, hogy igazságát praetendálván jószágához, az contradictióért élete is csaknem elfogyott.

Közönséges megbántódásirul és sérelmérül tizenhárom vármegyével kegyelmetek hogy megtaláltatta vala Császár Ő Fölségét és Palatinus urat, mi hasznát vevé kegyelmetek? minemő dorgálással, feddéssel, pirongatással bocsátották vissza kegyelmeteknek atyjafiait az igazságnak kévánásaiért: emlékezetiben lehet kegyelmeteknek, érezvén nem kicsiny nehézséggel, mind lelkünk ismereti s mind isteni tiszteletihez való kötelességünk, s mind hazánk nemzetünk szabadságának szereteti kévánta tőlünk; sőt az evangelicus status, s az romano-catholicus közzül is, lelkünkre, idvességünkre készerítvén bennünket szabadságok oltalmára való kelésünkre.

Immár tovább mi sem szenvedhetünk, és hivolkodó szemmel hazánk veszedelmét s nemzetünk oppressióját nem nézhettük, mert mindenekkel megpróbáltuk, valamivel azokat csendes remediumok által megorvosolhattuk volna. Im csak nem régen is Kéry János uram itt ben lévén az Ő Fölsége követségire, mi választ tettünk, s mint instáltunk, s micsoda oblátióval voltunk, Ő Fölségének tett válaszunkbul kegyelmetek megértheti, az mellynek igaz páriáját köldtük kegyelmeteknek.

Bizonyságul hijuk az úristent, ki minden sziveket lát: igazsággal irjuk kegyelmeteknek is, hogy mi nem az magunk privatumunkért, boszunkért, rajtunk tött sok méltatlanságokért, sem hogy hitet igazgatnánk, vagy azt öldeznők, kergetnők, annyival inkább exstirpálni akarnánk, hanem csak az ország statutumát akarjuk helyreállatni, a mellett procédálni, úgy hogy kinek-kinek az ő lelkiismereti a mint megnyugott, azt félelem, rettegés, akadékozás nélkül vallhassa, exerceálhassa, s testi szabadságban is élhessen bátorságosson, és szabadossan; mivel az lelkiismereten való uralkodás nem embereket, hanem istent illet.

Mivel azért, a melly akadékok derekassan eddig bennünket tartóztattak, azokat is isten már túllünk elforditotta, s míg az idegeneknek is szivét hozzánk hajtotta; ezekre nézve is elhittük, hogy istennek is ez akaratja és rendelése, hogy szolgáljunk az ő tiszteletinek, hazánk szabadságának, elhittük kétség nélkül, hogy ő szent fölsége bódog és kevánatos kimenetellel áld meg, és örvendetes véggel koronáz meg.

Titeket azért szeretettel kérünk, meggondolván azt kegyelmetek, hogy mi békességes birodalmunkbul, s csendes hazánkbul az kegyelmeteknek javaiért, kegyelmetek közzül sokaknak kévánságaiért költünk fel s fogtunk fegyverhez: segitse kegyelmetek magáért ezt az dolgot, úgy az mint istennél is kedves lehessen, kegyelmeteknek is országostul használhasson, kegyelmetek is mutassa meg mind isténéhez, evangelica religiójához, hazája szabadságához való buzgóságos szeretetit, és ez levelünk megadásától fogva tizenötöd nap alatt jőjön mellénk, szolgáljon velünk együtt ezeknek dicsiretessen. Assecurálván minden rendeket bona fide christiana, nem hitet akarunk igazgatni, opprimálni, sem hogy akármiféle immunitásban is az én édes hazámat, nemzetem 't, közönségessen kegyelmeteket vagy most vagy ezután akarmi kicsinyben is sérteni, háborítani akarnánk, hanem inkább kegyelmetek kedve szerint, mint régi s új sok vérrel keresett szép szabadságinak örvendezhessen, és azzal szabadossan élhessen.

Attul se tartson senki, hogy ha kik mirajtunk akarmi boszút s kedvetlen dolgot tettek volna is, akarmi állapatban is cselekedtek volna ellenünk, hogy mi azért boszut állanánk, a szép jövendőben boszuállásképpen tartanánk, hanem mindeneket örök feledékenységben akarunk bocsátani, mintha soha nem lettek és történtenek volna, intvén egyszersmind minden rendeket, idegen országban való futástul és jószágoknak való elhagyásától, mert ha kik illyenek találtatnak (kiket mindazáltal nem reméllünk), ha nekönk is az illyeneknek jószágához hozzá kelletik nyúlnunk, s kárt vallanak, magoknak tulajdonítsák.

Ha hol penig kegyelmetek reménységünk kivül az ellen kezdene cselekedni: mi az isten, és az ő szent angyali előtt protestálunk, ha kegyelmetekre mi romlás jün, s következik; okai ne legyünk, mert nekönk is annyival több számu segétséget és hadat kell mellénk vennünk, s kévánnunk hatalmas császárunknak, az mennyivel kegyelmetek ebben magát hozzánk, s hazája szabadságának helyreállatásában alkalmatlanbul kezdené viselni: kit nem reméllünk. Az minden szivekkel biró hatalmas bölcs isten birja, vezérelje az kegyelmeteknek szivét, elméjét, indulatját, hogy kiki kegyelmetek közzül, kivetvén szivébül minden külső respectusokat, maga haszna keresését, segétse velünk együtt ez szent idvességes munkát és igyekezetet, mind világ végeig örülhessen maradékja és kegyelmetek mindnyájan mind lelki s testi szabadságának. Amen. Datum in arce mea Kálloviensi 17. febr. 1644. Ill. R. Spbl. Mag. Gener. Egr. et N. D. V. Frater Amicus et Vicinus *G. Rakocsi* m. p.

A nádor példányából, a m. academiában. Deák fordítása Kazynál II. 75.

XI.

I. Rákóci György levele a királyhoz, költ Kassán, mart. 17. 1644. L. az életrajz XXIX. fejezetét.

Sacratissima Caesarea Raque Mtas Dne Dne Clementissime!

Quam anxia sollicitudine et plane invitus praesentes hasce ad Sacr. Caesar. Regiamque Mattem Vram instituere debuerim, testes mihi esse possunt tum ipse Deus, qui omnium corda contemplatur, tum temporum expectationis meae diuturnitas, resolutionesque creberrimae, et postulata mea ab Eadem Matte Vra humillima: Et revera optima conscientia scribere ausim, maluisse me hocce in negotio mitiora et placidiora adhibere remedia; verum et illis attentatis cum a principalis, mediocris, et inferioris sortis Majestatis Vestrae Ministris in iis praepeditus fuerim, praesens propositum sequi coactus sum. Ante omnia igitur Sacr. Caesar. Regiamque Mattem Vram demisse requisitam habeo, usque quo hasce meas non perlegerit, omnem erga me praeconceptam disgratiam benigniter deponat, perlectis vero, talem se mihi Judicem praebeat, qualem Mattis Vrae bona conscientia, Imperialisque Ejusdem clementia et justitiae amor deposcunt.

Ab adepto Principatu meo toto tredecim annorum decursu, quam innumeras offensas et injurias ex ditione Majestatis Vrae acceperim (clancularie videlicet et aperte, igne et ferro, ira item fulgidae Portae ottomanicae in me concitata, et subditis meis adversum me exstimulatis; famoso denique libello, contra me ipsum, et conthoralem meam evulgato, in despectum dignitatis et muneris mei Principalis subinde scriptitantes et terrentes) postulante Matte Vra sufficientes et manifestas literas ac scripta super iis producere valebo. Non multo enim post adeptum Principatum meum promissis ab utraque parte Diplomatis recenter statim perniciosa machinatione me infestare non dubitarunt, qua divino accedente auxilio detecta, et judicio in illos statuendo a beatae memoriae genitore Mattis Vrae charissimo per me postulato, tam brevis ad id terminus fuit destinatus, et tunc demum significatum, ut nec ad ablegandum certum hominem meum tempus supererat, et sic in eo quoque delusus, culpa mihi potius imputata est, quam de aliquo poena fuisset sumpta, quemadmodum hoc acta Mag. D. Sigismundi Prépostvári demonstrant, quoniam coram eo causa praenotata ventilabatur, cujus consilio idem D. Prépostvári id intentare susceperat.

Omitto et hoc, quod etiam Moses Székely ex ditione Vrae Mattis stimulatus et incitatus ex regno meo profugerit, adversariusque mihi factus sit, unde cum mihi, tam toti regno haud exiguum difficultatis et dispendii evenit.

His sic habitis in anno iterum 1636. quid acciderit, universo orbi palam est, id ipsum etiam quod ex ditione Mttis Vrae fotum et promotum fuerit, tum literae apud me existentes, tum vero ocularis et palpabilis experientia demonstrat. Et licet juxta resolutionem et promissa bonae recordationis Mattis Vrae Parentis, per defunctum cardinalem et meosmet Ministros data (quae etiamnum habeo), poena tamquam violatoribus illius Diplomatum Mattum Vrarum particulae: „Nec per se, nec per alios, etc." infligi debuisset, idque ego (Illmo Dno Comite Stephano Bethlen et aliis, quibus cum eo amnistiam dedi, exceptis) aliquoties Mattem quoque Vram sollicitaverim, nihil tamen obtinui.

Neque istud fuse commemorabo, quod si tales literae meae in manus Ministrorum Vrae Mattis inciderint, quibus fulgidam Portam Ottomanicam adversum me irritari posse sperabant, tum de facto eo conabantur dirigere, ut mihi et afflictae Patriae meae flammam et ferrum adsciscere possent.

Repetere etiam et enumerare possem plurimis, quod jam a bene longo tempore certo mihi constet, in senatu Vrae Majestatis tamquam decemvirali judicio, me et charissimos meos, una cum universis bonis, capitis et confiscationis reos, actos et pronunciatos esse, executione tamen sententiae ejusdem in aliud commodius tempus dilata, in id unice incumbentes, ut mihi omni ex parte malevolos et inimicos pararent, famaeque meae, et existimationi, ac bonis meis, meorumque strenue detraherent, persequerentur, et in extremam paupertatem redigerent.

Haec omnia, clementissime Imperator, non eum ob finem recenseo, acsi ea suscepti negotii stimuli mihi fuissent, aut calcar, non; Deum immortalem testor, nam vel ex ultima resolutione mea medio Magnifici quondam Dni Joannis Kéri Matti Vrae data (quam etiam hisce inserui) cognoscere potuit. Neque hoc me impulit, quasi dominio et facultatibus meis non fuissem contentus, imo et in hoc Mattem divinam testem invoco, sicque consiliis et coeptis meis benedicat, mihi omnium rerum sufficientiam suppetiisse, neque cujusquam dominatum et bona sitivisse vel inhiasse; verum perspectum habens, et ex Ditione Mattis Vrae edoctus, eam fuisse Mattis Vrae cum Clero intentionem, ut puram confessionem Evangelicam Patriae et Genti meae charissimae inplantatam, penitus eradicare, Articulosque super libero Religionis Exercitio editos et conclu-

sos; necnon septem et decem conditiones abrogare, praefatamque Patriam et Gentem meam charissimam haereditarium efficere Regnum posset, externis etiam ejus libertatibus et privilegiis imminutis; uti super his primarii etiam ordinis Mattis Vestrae Officiales apud me conquesti sunt.

Deprehendentes insuper nullam vel exiguam superesse spem, spiritualem libertatem per placidiora unquam remedia restitui posse, sicuti exemplo est Decreti Vrae Mattis Anni 1638. in Comitiis Posoniensibus Statibus Evangelicis collati, intermissa executio; quo facto majoris licentiae ansa praebita est Clero et Magnatibus Rom. Catholicis ad religionem in bonis suis persequendam, Domos Parochiales et Templa intercipienda, et miserrimum populum gravissimarum poenarum intentatis minis ad abjurandam confessionem propriam, et amplectendam R. Catholicam, reluctante etiam conscientia, adigendum.

Ad extremum factum est et hoc, ut qui confessioni suae renunciare nollent, funera sua ad duo, tria vel quatuor milliaria sepultum ducere coacti fuerint, cultui divino vacare intendens miserrima plebs ad externa opera cogebatur, Templa illis diruebantur, occasiones quaevis intercipiebantur, et ipsorum conscientiis flamma et ferro imperitatum; imo ossa quoque et reliquae Evangelicorum ex Templis ejecta.

Grave nimis et onerosum Statui Evangelico accidit et hoc inter alia, quod officiolatus in eos non conferant, fide et existimatione exuant, contumelioso haereticorum vocabulo proscindant, et quod majus, in Constitutionibus Regni declaratam et receptam Status Evangelici denominationem in proxime praeteritis Comitiis abrogarunt, longe secus Statuto regni et septemdecim conditionibus postulantibus. Exstitere talia etiam Comitia, in quibus Mattum Vrarum hoc erat postulatum, ut quaelibet Civitas Privilegia sua denuo confirmari curaret, alioquin abrogarentur et annihilarentur. Quod quorsum collimabat, facile est intelligere.

His igitur omnibus Mattas Vra sic intellectis, iisque ita se habentibus, mirari non debet me hoc esse aggressum, quoniam mihi unica est Patria, Confessio unica; quam tamen non eo fine (Deus novit) pro virili protegere et restituere intendo, ut sic alios opprimerem, imo vero ut omnes et singuli juxta communem aequitatem et Statuta Regni, liberum Religionis excercitium habeant. Quare etiam Summo illi et praepotenti Judici causam hanc meam discernendam committo, ille pro naturae suae immutabilitate descendat ad judicium et illi parti assistat, quae gloriam ipsius et Ecclesiae bonum conatur tueri, adeoque cujus causa melior: neque diffido, quin Divina Mattas affutura, et causae bonitatem demonstratura sit. Quodsi vero etiam aliter res accideret, quod tamen minime spero, non iniquitati causae, sed peccatis nostris ita promerentibus imputandum foret. Divinae igitur me submittens voluntati, pro ipsius gloria et patriae meae libertate, bono animo quaeque perferre paratus sum. Ardentibus interim Deum optimum Maximum fatigans precibus, quatenus Majestatis Vestrae animum ita dirigat, eoque flectat, ut quaecunque Patriae et Genti meae charissimae, totiusque Christianitatis commodo, permansioni et eviternae paci deserviant, Amen. Datum Cassoviae, die decima Septima Mensis Martii. Anno Domini 1644. Sacratissimae Caesareae Regiaeque Mattis Vestrae studiosissimus et devotissimus Servitor Georgius Rakoczy, m.p.

A magyar academia kézirattárában lévő eredetiből.

XII.

„Anno 1644. 4. aprilis öreg Rákóci György maga kezével irott levele az portára Maurer Mihálynak, ki akkor ott commorál vala.“ L. az életrajz XXXIV. fej.

Most szintén abban munkálkodunk, hogy fő követünket az erdélyi adóval megindítsuk, általa isten kegyelméből az erdélyi adóknak mivoltáról realiter izenünk. Azonban az melly parancsolatot kegyelmed industriája után az fővezér Ő Nagysága maga emberitől hozzánk küldött, abban nincsen mind az tizenhárom vármegyéről emlékezet, csak a hétről, melly hogy esett, nem érthetjük, holott megirtuk vala kegyelmednek, hogy mind az tizenhárom specificálva legyen az parancsolatban, mivel eleitől fogva mind az tizenhárom Kassához tartozó vármegyék voltak. Mi az hozott parancsolatot megfordítván, az originált Budára, Egerre küldöttük. Ezen tizenhárom vármegye, az mint eddig is egy tiszt alatt szokott lenni, úgy most is nem akarnak megszakadozni, kiváltképen már ezek Erdélylyel együtt hatalmas császár hűségére megesküdtek. Erre nézve az regnicoláknak még sem mertük jelenteni, hogy az parancsolatban csak hét vármegyékről van emlékezet, mivel az Palatinusnak is sok szeme füle lévén, tartunk attól, meg ne sejdítse, és azzal az emberek elméjében scrupulust ne csináljon, mivel azmint feljebb is irók, ezek nem akarnak megszakadozni. Ez dolog is hatalmas császár.... szerencséjétől van, hogy illyen nagy hely maga ajánlja magát: azért hogy hagyná őket hatalmas császár. Azmint azért az előbbi

levelünkben is, mellyet kegyelmed az fővezérnek Ő Nagyságának beadott volt, megírtuk vala, az porta küldjön egy assecuratoriát nekünk arról, hogy mind magunkat, maradékinkat ez 13 vármegyékben, és az erdélyi fejedelemségben megtart, és oltalmaz, és mi is életünk fogytáig hiven akarunk szolgálni az fényes portának, az vármegyék lakosinak is; az zenebonától így csendesedik meg elméjek: azonban ezen vármegyétől esztendőnként a prima februarii kezdvén, húsz húsz ezer tallérokot küldünk, sólymokon és egyéb collateralis ajándékokon kivül, kiket is az erdélyi ajándékoknak quantitások szerént igérünk administrálni az húsz húsz ezer tallérral együtt. Most is egyelsőben az következendő febrnak elein küldünk tiz ezer tallérokot, az ezüstbeli marha ajándékokkal együtt; annakutána az több restantiát is készpénzül megküldjük, csakhogy az assecuratoria hova-hamarébb lehet ne késsék, és az segétség felől is, az budai vezérnek parancsolják olly formában: valamikor kivántatik, elegedendő segétséget küldjön, ne dilatálja mikor requirálom, annál inkább újabb parancsolatjára az portának ne relegáljon. A divánülő hét vezérnek is szokott ajándékokot az adóval együtt megküldöm. Azonban Bocskai István és Bethlen Gábor királyok idejében is, az mikor ezen vármegyék dolga iránt az porta segétséget küldött volt, mellyek szent Demeter-nap után is az szükséghez képest continuálták az hadakozást; most is parancsoljanak ollyan formában. Bár csak ezer tatárt küldene az porta, bizony sokat nyomna, s nem is lenne káros etc. Rakoczi György.

A m. acad. könyvtárában levő Mike Sándorféle gyüjtemény egykoru másolatából. Deák fordítása Kazynál II. 82.

XIII.

I. Rákóci György válasza a nádor (IX. és X.) leveleire; költ osgyáni táborában, apr. 14. 1644. L. az életrajz XXX. fej.

Illustrissime Domine Comes, Amice et Vicine nobis observande! Semptéről 30. és 31. diebus proxime praeteriti mensis Martii nekünk irott kegyelmed leveleit, jámbor szolgája egyszersmind adta vala meg sáros-pataki házunknál; olvasásával is nem késtünk, s ha kegyelmednek, sőt közönségesen, indúlatunknak okait ez előtt érteni nem adtuk s nem publikáltuk volna, talán nekünk is bővebb mezőnk lehetne az sok szóval való irásra és kegyelmed rátióira; de azok által feleselni haszontalannak esmervén; mi kegyelmedet sok irásunknak olvasásával nem terheljük, nem is akarjuk kegyelmedet, sem másokat, fenyegetni, mert ez az állapat valóságot és egy közönséges jót kéván inkább, mintsem ratiocinálkodást, és az által való pántolódást. El is hittük kétség nélkül, akarkik kezében forogjanak is mind Ő Felségének alázatoson írt levelünk, mind az státusoknak s kegyelmednek írt leveleink, s le kezdik tenni az felőlünk való idegen itéletét, s az religióhoz való gyülölségét, meg kell lelkek ismeretiben győzettetniek s vallaniok igyünknek igazságát, s hazánk s nemzetünk keserves szomorú bántódásit s oppressióit, s majd utolsó veszedelme végső idejének közelgetését; s noha láttatik kegyelmed irásában kárhoztatni, mintha magunktól találtattak volna azok az okok, mellyeket Ő Felségének írtunk, de megnyugodjék kegyelmed benne, mikor arra az üdőre jutunk, hogy azokat ki kelletik terjesztenünk, úgy nyilatkoztatjuk ki, maga is el fogja kegyelmed hinni valóságát úgy lenni irásunknak. Im mi isten áldásából megyünk, keresve az evangelicus státusnak lelki ismeretiben való megbántódásának, s hazánk sértődött régi szabadságinak helyére állatását az ország statutumi szerént, s nem sokára kegyelmedhez is közelebb juttatván az úristen bennünket, az Fejérvárról Tar Gáspár által való irásunk szerint, kegyelmed tudósítván bennünket, nem voltunk mi soha idegenek semmi istenes és közönséges jóra néző jó fundamentumos dolgoknak elkövetésétől. Kévánván ezek után istentől kegyelmednek jó egészséget. Datum in castris nostris ad Castrum Osdgyán positis die decima quarta mensis Aprilis, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quadragesimo quarto. Ill. Dominationis Vestrae Amicus et Vicinus benevolus ad offiicia paratus G. Rakoczy, m.p.

Eredet'e a m. acad. könyvt.

XIV.

Ugyanannak válasza a nádor (XI.) levelére, költ Szécsényi táborában, apr. 28. 1644. Lásd az életrajz XXX. fej.

Illustrissime Domine Comes, Amice et Vicine nobis observande! 20. die praesentis mensis Nyitráról írt kegyelmed levelét itt szécsényi táborunkban vevén el, mi kegyelmednek most is egyebet nem írhatunk, valamit, s az kit együve is, másuva is, s utólban Osgyánból írtunk kegyelmednek; s úgy tetszik, ha az evangelicus statusnak, az ország statutuma s az 17 conditiók szerint, satisfactiójáról kegyelmed eddig derekasabb és fundamentomosabb realitásokat vitt volna is végben, talám ez az tűz ennyire is nem gerjedett volna, s most is ezt úgy olthatja kegyelmed meg, ha tiszti s kötelessége szerint abban sincere

igyekezik, munkálkodik. Hazánkat pusztítani s nemzetünket fogyatni soha bizony kedvünk nem volt, csak ennyire is, bizonyságunk az úristen! látni s nézni nem kívántuk, s okai sem vagyunk, s ha csak magunkon állana, ma is meg igyekeznők orvosolni; csak kegyelmed is adja világosban értenünk akaratját: mi is ahoz képest világosban érteni adjuk kévánságunkat s akaratunkat kegyelmednek, s így hamarébb megolthatni ezt az tüzet. Kegyelmednek valamit írtunk, nyugodjék meg kegyelmed benne; bizony hejába valót nem írtunk, s kinyilatkoztatását is nekünk magunkra nézve nem kellene halasztanunk, de a mennyiben lehetne, mi ez állapatban is kegyelmedre nem akarnánk több nehézséget s itéletet szerezni az nagy emberektől. Jövetelit kegyelmednek nem nehezteljük, im mi is itt vagyunk, és a mint kegyelmed idegen hadakkal igyekezik nekünk ártani, ki vethetne bünössé hát minket is, ha oltalomért ahoz is folyamodtunk, az kinek árnyékában nyugszunk, s úgy tetszik, ha kegyelmed eleve velünk együtt az evangelicus státusnak, az ország statutuma s 17 conditiói szerint való szabadságának helyre állatása felől nagyobb reménységet ád vala, ebben is mi mértékletesebben élhettünk volna. S úgy tetszik, csak abból is elég szeretetünket ismerhette volna meg kegyelmed nekünk hazánkhoz nemzetünkhöz: hol, mellyik vár, város még, az kit mi lövéssel s egyéb ártalommal infestáltunk volna? Szakmáron kivül, azt is pedig keresztyéni mértékletességgel cselekedtük.

Fileken ha mi esett vagy esnék ezután is, bizonyságunk az úristen, minden becsülletes hiveink, nem mi, hanem annak is Veselényi Ferenc úr az oka. Az Ő Felsége resolutióját is mi alázatossan vöttük, s valamit hivatalunknak sérelme s akadálya nélkül cselekedhetünk, ahoz sem voltunk ez ideig is idegenek, kit lassu menetelünk is mutogathatott volna kegyelmednek. A kegyelmed protestátióján meg nem ütközünk, sőt inkább az úristentől kévánjuk, az kegyelmed szivét lágyítsa nemzetéhez s annak szeretetihez, úgy hogy mindenik fél mondhasson inkább kegyelmed után jót, mint sem gonoszt, s nekünk is ne kellessék több és nagyobb extremumokhoz nyúlnunk, és ezt a tűz-behozást is ne csak mireánk hárithassa kegyelmed, hanem azokban tehessen részt azoknak is, a kik főbb okai annak. Isten előtt való számadásokban légyen másoknak is része, és az evangelicus státusnak szolgáltathassa úgy ki az ő igazát az ország statutuma s az 17 conditiók szerint, távoztatódjék el mindnyájunkról az kitől kegyelmed tart és fél, az melly mindjárt meglehet, ha kegyelmed abban az közigazságot az ország statutuma szerint fogja követni s kiszolgáltatni az evangelicus statusnak. Filek környül ha mi égetések löttek, azt kegyelmed sem bánhatja jobban nálunknál bizony, de ha az kegyelmeddel való hadaknak insolentiájokról kellene írnunk, talám azokról még nagyobbat írhatnánk, de mi kegyelmedet azzal nem terheljük. Tar Gáspár által kegyelmednek küldött levelünkről, úgy reméllettük, megemlékezhetett kegyelmed, avagy jelen is vagyon; mindazáltal ím verissima páriáját küldtük kegyelmednek, s csak legyen meg az evangelicus státusnak az övé: az mi magunk privatumát könnyü két-három óra alatt is igazitásban venni. Ezek után éltesse isten kegyelmedet jó egészségben. Datum in Castris nostris ad arcem Szécsén positis, die 28. Aprilis, Anno Dni 1644. Ill. Dominationis Vestrae Amicus et Vicinus benevolus ad serviendum paratus G. Rakoczy, m.p.

Eredetie a m. acad. könyvtárában.

XV.

Ugyanannak válasza a nádor (XII.) levelére, költ (Gömörben) Kövecsen melletti táborában, máj. 10. 1644. L. az életrajz XXX. fej.

Illustrissime Comes, Domine Amice et Vicine nobis observan.! Kegyelmed utolbeli levelét az assecuratóriával együtt elvöttük, valakire hogy hamarébb választ nem tehettünk, kegyelmed az üdő alkalmatlanságának tulajdonítsa. Úgy vagyon, az assecuratóriában találnánk ollyat, mellyen akadékozhatnánk, mindazáltal abból is kegyelmeddel disputálni nem akarunk, hanem azmint ezelőtt is kegyelmednek egynéhány úttal megirtuk, mi semmi istenes és közönséges jóra néző jó mediumokat megvetni nem akarván, az kegyelmed Trauzner János jámbor szolgánk által való kévánságának is eziránt eleget akarván tenni, jámbor meghitt szolgánkat, vitézlő Jármi Ferenc urat bocsátottuk kegyelmedhez, akarván minden istenes jó mediumokat kegyelmedtől megérteni, mellyel ez az tűz oltathassék; izenvén szóval általa: kegyelmed adjon hitelt szavának. Tartsa meg isten kegyelmedet jó egészségben. Datum in Castris nostris ad Possessionem Kövecses positis, die 10. May. Anno 1644. Ill. Dominationis Vestrae Amicus et Vicinus benevolus ad serviendum paratus G. Rakoczy, m.p.

Eredetie a m. acad. könyvtárában.

XVI.

I. Rákóci György levele a nádorhoz, költ (Zemplénységben) Vajdácska melletti táborában, maj. 24. 1644. L. az életrajz XXXI. fej.

Illustrissime Comes, Domine, Amice et Vicine nobis observandissime! Hogy Lónyai Zsig-

mond és Kemény János követek által tött izenetire kegyelmednek előbb választ nem tehettünk, az dolognak nagyságának tulajdonítsa kegyelmed; s noha nekünk úgy tetszik vala, kegyelmed is édes hazája és nemzete szeretetinek felelt volna abban meg, ha annak pusztulását, és hadaknak előbb való kivételével és leszállitásával mennél hamarébb jó securitással távoztatván, ez előtti tractáknak példája és ezféle derekas dolgoknak szükségképpen csendesb alkalmatosságot kevánó rendi szerént lehetett volna az több dolgok felől tractánk, és isten segétségéből való megegyezésünk is, de másképpen tetszvén kegyelmednek, azon sem sokat törődtünk, szánván egyedül csak édes hazánk pusztulását, romlását, mellyet ha kegyelmed is úgy akarna érezni mint mi, talám ha nem másért, magáért is kegyelmed orvoslását nem fogta volna meg tőle. Mi elhittük, az uristen úgy viseli minden állapotunkban gondunkat, benne vetett reménységünk dicséretes példájul tehessen mindenek előtt. Irhatjuk azért kegyelmednek, hogy mi az jó és tisztességes religiónk, hazánk megmaradását és nemzetünk szabadságát, s magunk méltó kivánságát bátorságossá tevő, békességtül mostan is idegenek nem vagyunk magunk részéről, de mivel az regnicolák közül azokat is illeti az dolog, kik ez szegény haza közönséges javát velünk együtt akarván segéteni, hirek nélkül való végezéseknek tractálására kötelességünk nem bocsátván, az nemes vármegyéket és városokat tudóséttanunk szükségesnek látjuk, akaratjoknak mennél előbb való megértésére is magunknak valami kevés üdőt vennünk; kik hogy az szabad városokból, és itt környül lévő vármegyékből is bátorságosban hozzánk jöhessenek, ha kegyelmed arról való assecuratio adásával ő kegyelmek részére ezen jó egyességhez való szeretetit fogja declarálni, úgy tetszik, nem leszen alkalmatlan kivánságunk kegyelmedtől, elhivén azt, hogy az mint nekünk az ő kegyelmek javát, és közönséges megmaradást concernáló dologban ő kegyelmek hírek nélkül nem lehet cselekednünk, így az ő kegyelmek jó tetszését és consensusokat vevén, valamit magok hazája javára és megmaradására alkalmatosbat fognak feltalálni, magok is azt fogják követni, s velünk is azokban egyezni, semmi üdőzést, vagy valami színt ezekben is előttünk nem viselvén, hanem sincere akarván ezekben is procedálni. Reményljük azért, hogy kegyelmed is úgy fogja magát ezben is alkalmaztatni, hogy mi is az kegyelmed részéről igaz sinceritást ismerhessünk és tapasztalhassunk, s hazánknak is ennél is inkább keserves szemmel ne kellessék néznünk romlását. Ezek után kevánjuk istentől kegyelmedet éltesse jó egészségben. Datum in Castris nostris ad possessionem Vajdácska positis, die 24. May. Anno D. 1644. Ill. D. Vestrae Amicus et Vicinus benevolus ad serviendum paratus Georg. Rakocsi s.k.

Egykoru hiteles mása a m. acad. könyvtárában.

XVII.

Propositiones Ablegatorum Illustrissimi Principis ac Domini Georgii Rakocsi, Dei gratia Principis Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Domini, et Siculorum Comitis, de mediis pacis Illustrissimis, Reverendissimis, Spectabilibus et Magnificis Dominis, Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis Ablegatis Plenipotentiariis exhibitae. Jun. 24. 1644. L. az életrajz XXXIII. fej.

Illustrissimus ac Clementissimus Dominus noster, nihil ab initio tam ardenti voto, ac intimis animi praecordiis desideravit, quam dulcissimae Patriae, Gentisque suae, ad paucitatem redactae, ac ultimae ruinae expositae, pacem tranquillam videre, eamque ad posteritatem quoque transmittere, idque patet ex eo, quod licet paulo post adeptum Principatum suum, et alioquin etiam aliquot vicibus, ex ditione Suae Majestatis data occasione, quasi compellebatur ad interturbandam cum inculpata Tutela sua, gentis suae pacem: Attamen Sua Illustrissima Dominatio, maluit illa per pacifica media, praeviis apud Suam Majestatem debitis requisitionibus et instantiis componere, prout testis est ipsamet Sua Illustrissima Dominatio, testes sunt ipsae subjectorum quoque requisitiones et literae, ac tot annis absque omni strepitu armorum culta patientia.

Et quamvis ad haec nihil praeter bona verba et oblationes absque effectu Sua Ill. Dominatio consecuta fuisset, parata erat nihilominus eadem plura quoque perferre et pati, nisi cultum DEI, pulcrasque libertates suas laesas esse, ex mutuisque ob id odiis ac dissensionibus, dulcissimae gentis suae afflictionis et periculi signa in eadem afflicta sua Patria, dolenti corde aspicere fuisset coacta, ad quae remedianda, cum nullum pacificum remedium superesse viderit (prout testes sunt acta Dia tae Anni 1638, ac tot gravamina absque omni complanatione in iis relicta, et post tot sollicitationes etiam Regnicolarum, pro eorum complanatione juxta 17 Conditiones celebrandorum Comitiorum neglectus, interea vero contra animae et corporis libertatem, multiplicium gravaminum accrescentia) Suam Ill. Dominationem non propriae dignitatis et gloriae suae, DEO teste, promotionem (ut a multis accusatur), verum dulcissimae Suae Patriae et Gentis Suae, animae et corporis libertatem quaerere, et in statum suum reducere satageret, ideoque coacta est pro

se, ac Patria sua defensiva arma sumere, et aliorum quoque auxilium in hoc implorare, tamquam unus ex Patriae filiis, quem una cum posteritate sua, merito, multisque de causis, legum et libertatum dulcissimae Patriae provida defensio concernit.

Tametsi vero Sua Ill. Dominatio confisa in justa causa,potentiaque et cura divinae Majestatis justam causam adjuvante non agnoscat in promovenda intentione hac sua ullum a parte sua defectum: quemadmodum nihilominus hactenus quoque parata fuisset sua Ill. Dominatio arma sua, cum armorum etiam suspensione, usque finem et conclusionem tractatus pacis temperare, si Excellentissimus D. Palatinus consensum suum dedisset; ita iam quoque supra omne lucrum et victoriam existimat dulcissimae Patriae tranquillitatem et pacem, ac ut sua Ill. Dominatio affectum suum erga pacem dulcissimae Patriae tranquillitatem, gentisque suae commune bonum et permansionem concernentem coram Deo et mundo testatum reddere possit, ad puncta subscripta tamquam Pacis media libenter condescendit.

1-o. Quoniam Sua Majestas in Serie 17 Conditionum ad hoc etiam se obligavit, ut singulis trienniis Generalem Diaetam celebrari faciet; postmodum vero diversis etiam oblationibus, quinimo gratiosis literis suis, sub verbo Regio Regnicolas assecuravit Suam Majestatem intra annualem revolutionem Comitia suis Regnicolis celebraturam, Annum vero jam sextum agit ab intermissis et non celebratis comitiis: Curet igitur Sua Majestas intra breve et certum tempus publica Regni Comitia promulgare et celebrare, in quibus quilibet, juxta antiquam consuetudinem, secure et absque omni formidine comparere, liberamque vocem suam proferre, et offensiones suas proponere possint.

2. Qualisnam libertas Religioni in pacificatione Viennensi, in Articulis Anni 1608. ac postmodum in conditione sexta diplomatis concessa sit, clarum est omnibus, in qua postea quantum Evangelicus Status laesus sit, constat ex gravaminibus et supplicationibus ejusdem Evangelici Status, in Diaeta Anni 1638 exhibitis, quae hactenus non modo complanata non sunt, sed etiam aucta et magis aggravata sunt. Dignetur igitur Sua Majestas haec omnia in futura celebranda Diaeta tollere, et cum effectu complanare, ita ut quilibet ex statibus, ac etiam plebe misera, in usu et exercitio Religionis ipsorum (qui usus in Templis erat) ab anno 1608 turbati et impediti, in pristinum usum et exercitium in integrum restituantur, et posthac neque illi, neque alii pariter impediantur.

3. Vt gravamina et offensiones statuum, sive in communi, sive in privato, contra conditionem diplomatum Regiorum factae, sub praetacta diaeta complanentur; Articuli etiam ab eodem anno absque effectuatione relicti, effectuentur, quemadmodum id conditiones etiam Suae Majestatis de complanatione gravaminum positae, ac Articulus etiam anni 1638 de effectuatione Articulorum conscriptus, in se continent.

4. Quoniam frustra conduntur Articuli et Leges, nisi observentur, unde ingentia damna, et Regnorum desolationes sequi consueverunt, ut jam etiam multorum, contra Patriam, Libertatem ac Legem patrata delicta etiam arma praesentia causaverunt: Quo circa desideratur, ut qui ante tumultum praesentem statuta Regni violaverunt, vel posthac violarent, contra tales procedatur juxta modum in Articulis declaratum.

5. Quoniam Regnicolae ob Religionis ipsorum violationem, et laesae communis libertatis in suum statum reductionem, juxta antiquam legem ipsorum coacti sunt defensiva haec arma in manus sumere, ut omnia, quae medio tempore, usque ad conclusionem pacis contigerunt, vel contingent, perpetua oblivione tegantur, neque ob id Regnicolarum quispiam impediatur, denturque exinde certae et stabiles assecuratoriae de facto, quibus contenti esse possint.

6. Nobile Regnum quoque Transylvaniae ex Ditionibus Suae Majestatis pluribus offensionibus aggravatum est. Dominus igitur noster Clementissimus postulat eorum quoque per instituendas utrinque commissiones complanationem cum effectuationem, et ut posthac bona vicinitas et Regni confoederatio observetur.

7. Quoniam et longa praeteritorum tempoum experientia clarum est, nihil afflictam hanc gentem nostram, in sui defensionem impotentem, praeter pacem conservare posse: si igitur splendida Porta voluerit, curet Sua Majestas tractari pacem cum eodem quoque, in quo Dominus etiam noster Clementissimus, propter dulcissimae Patriae et christianitatis bonum, paratus est operam suam bona sinceritate impendere, si desiderabitur.

8. Quandoquidem Dominus noster Clementissimus, penes dulcissimam Patriam et Gentem suam multis modis offensam, non in paucis ipsemet quoque injuriatus existens, compulsus sit ad cappessenda arma praesentia, cum magno damno et expensis pluribus ac fatigiis suis: Eapropter Sua Illustrissima Dominatio in his satisfactionem et contentationem merito desiderat.

A magyar acad. könyvtárában levő nádori példányból.

XVIII.

A nádor és biztos-társai véleménye az erdélyi fejedelem békepontjaira, Sáros, jun. 24. 1644. L. az életrajz XXXIII. fej.

Anno Domini 1644. die 24. Junii exhibita postulata Dominorum Ablegatorum Principis Transylvaniae Domini Georgii Rakoczy,mihi Palatino Regni Hungariae et ceteris a Sua Caesarea et Regia Majestate ad praesentem Tractatum adjunctis Dominis Commissariis accepimus, intelleximus et ruminavimus. Et inprimis quantum ad praefationem scriptorum exhibitorum attinet, ad omnia eorundem puncta valde clare et fuse possemus respondere, et tam Deo quam toti mundo constat ad praesentem eruptionem et tumultum, ac regni hujus ruinam et desolationem Suam Caes. et Regiam M. nullam dedisse ansam, sed nec fideles Suae M.; imo absque omni ratione tam Sua Majestas ejusque Regnum, quam fideles regnicolae laesi sunt, ob quam laesionem dignissime sumpserat arma Sua Majestas, quae pro tuenda sua authoritate, regno et fidelibus suis, ut in justa causa etiam ulterius continuari debebant. Verumtamen Sua Majestas videndo hujus afflicti regni sui tantam ruinam et desolationem, ex qua in extremum etiam periculum recidere posset, maluit solitam suam clementiam largiri, et hunc tumultum cum pacificis mediis tranquillare, quam armis vindicare et persequi, cum alioquin et justam causam, et modum habuisset in hoc Sua M., condescendit itaque Sua Majestas ad bonam pacificationem incundam, et breviter ad puncta nobis exhibita, ex authoritate a Sua Majestate nobis attributa, hocce modo nos resolvimus.

Puncta 1. 2. 3 et 4. exhibita, non ipsummet Principem, nec nos, sed totum regnum, et universos ejusdem Status et Ordines concernunt, unde nos hic simul constituti, ad particularem de iis conclusionem quomodo intromittamus nos, non videmus, cum in publicis regni negotiis ipsemet etiam Princeps, ex uno duntaxat statu, unum membrum sit. Quod autem uti Transilvaniae Princeps est, ad haec ita loquatur, quae Provincia ex judicio dei, sub imperio naturalium hostium Turcarum constituta est, non intelligimus, quomodo etiam ipsemet Princeps his postulatis se immittere debeat, pariter et nos, et qua temeritate aggrederemur ad horum tractationem, cum a regno nec missi ad hoc,nec ordinati simus, sed nec hujusmodi particularem tractatum concernunt haec, verum Comitia regni generalia, imo ibi quoque cum solenni frequentia regnicolarum oportebit haec in ordinem redigere. Ita autem videtur, ut pacatis quamprimum afflicti hujus regni tumultibus istis, post tot desolationes et damna regnicolarum, Sua Majestas clementer generalia Comitia indictura est, de quibus fidissime possumus assecurare, imo assecuramus Status regni ac etiam Principem, quod Sua Majestas primo quoque tempore celebratura est Comitia; et juxta constitutiones, jura et libertates nostras, justas cunctorum Statuum regni querelas clementer exaudiet, quinimo ex eorundem vi et vigore eas complanabit; quas ita credimus et scimus, quod in praeterita quoque Diaeta regni parata fuisset Sua Majestas complanare omnia illa, quae in quaestione fuerunt, verum de eo ipsimet regnicolae dederunt testimonia, quod non per Suam Majestatem, sed per ipsosmet regnicolas dilata est ultima quoque Comitiorum celebratio.

Quantum ad Quintum Punctum attinet, maximae et in eo dignaeque considerationes existunt, in negotio videlicet amnistiae, et forte haec est una causa principalis effectiva hujus tumultus, quae hujus regni et gentis ultimam ruinam et excidium inducere videtur, nec videmus modum qualiter haec in ordinem redigere debeamus, cum nonnulli, totaliter solis praedis tantum inhiando, arripuerint arma contra Suam Majestatem et fideles suos. Nonnulli vero ex timore et tremore. Alii autem armis sint coacti. Nobis itaque videretur, imo ita res exigit fieri, quod qui aut servitores fuerunt, aut ex timore et coactione hinc illuc descivissent, constantiam ex his etiam exigere potuisset Sua Majestas, nihilominus talibus generalis amnistia conceditur; qui autem spe praedae ducti contra suos dominos insurrexerunt, suorumque amicorum et vicinorum bona expilarunt, et desolati sunt, tales in hac amnistia includi congrue non possunt.

Ad Sextum Punctum: Dignum et congruum videtur et nobis, imo ex Authoritate per Suam Majestatem nobis attributa, assecuramus Status Transylvaniae, quae si quae negotia habebunt complananda, parata erit Sua Majestas ea omnia per instituendos utrinque commissarios complanari curare et effectui mancipare, hoc ipsum faciendo Princeps etiam ipse et caeteri Status Transylvaniae, si aliquae injuriae superessent regnicolarum hujus regni cum illis complanandae, et ita, dummodo ex parte ipsorum, uti hactenus, aliquis defectus in effectuando non admittatur, ex hac parte nostra etiam bona vicinitas et concordia observabitur.

Quantum Septimum Punctum concernit; vera res est nihil magis conservare hoc afflictum regnum Hungariae, quam pax et tranquillitas; sed visu tristissimum, dum ab iis quiesceret, ex ipso solo excitatur tumultus, et seipsum ab in-

testinis consummit. Maximam curam igitur habuit, et habet Sua Majestas etiam inter tot suas distractiones, pacis cum Turcis ineundae, uti jam sunt tres anni, ultimi cum illis tractatus initi in Szőny, et conclusionis; quae Suae Majestati maximis constiterunt impensis, et licet finaliter tractatum et conclusum fuerat, non scimus tamen quali tractatu ad partem, in porta ottomannica per nostrae nationis hominem facto, impeditum et retardatum extitit. Nunc quoque Sua Majestas cum maximis expensis et donariis instruit solemnem legatum ad portam mittendum, et omni modo et via in id incumbit, ut tam internos quam externos hujus regni sui tumultus pacare possit et sedare, in quo quilibet Statuum securi esse et certi poterunt, et forte hucusque Vienna iter etiam ingressus est.

Ad octavum et ultimum punctum non lubens loquimur, ne eo offensionem causemus, licet quid exaggeraremus habeamus, et tam in communi quam in privato inaestimabilia damna toti mundo palam dare possemus; verum supersedemus ab hoc, sed nec ad illud accedere possumus cum diminutione authoritatis Suae Majestatis. In oppido Sáros die et anno supranotatis.

XIX.

Lónyai Zsigmond és Serédi István levelök a nádorhoz, Eperjesről, jul. 14. 1644. L. az életrajz XXXV. fej.

Illustrissime ac Excellentissime Comes, et Domine, Domine nobis gratiosissime! Servitiorum nostrorum in gratiam Ill. Celsitudinis Vestrae demissam commendationem. Jó egészséges hoszszu élettel áldja isten Nagyságodat! Az Nagyságod 7. praesentis Liptó-Újvárból nekünk írt levelét elvettök, és mind magunk állapatja, s mind az közönséges jóra való dolgok felől minemő itéletben légyen Nagyságod, megértettük.

Noha azért nem vagyunk semmiben magunkhoz consciusok, hogy vagy alkalmatlan írásunkkal, vagy illetlen magunk viselésével valamit ollyat cselekedtünk volna, melly avagy akkori hivatalunkkal, avagy igaz magyarságunkkal ellenkező lehetett volna: de ha úgy itélte Nagyságod, hogy az mi carpálásunkkal többet fogott használni az közönséges jónak, ez sem lévén terhesebb magunkra nézve az árestumnál és némellyeknek ott való nehéz szavainál, ezt is az közjóért békével szenvedjük, kérvén mindazáltal Nagyságodat, méltóztassék még egyszer megolvasni (ha vagyon ollyan) intercipiált levelünket, mellyben azt írtuk volna a mi kegyelmes urunknak, hogy az tractát abrumpáltuk volna, mert exstálnak nálunk is minden leveleinknek páriái, de ha mienk az irás, az ki felől Nagyságod ír, azokban bizonynyal expressis verbis azok az szók találtatnak, hogy az Ő Nagysága propositiójára való válaszunkat és az Ő Felsége nevével való propositiókat kezünkhez vévén, semmit arrul nem végeztünk, hanem az Ő Nagysága informátiójára halasztottuk. Megvagyon alább az is, hogy mi az tractatust nem abrumpáltuk, nem lévén arrul instructiónk, sem parancsolatunk, mellyet ha cselekedtünk volna, tovább való continuálása felől nem irtuk volna azután Nagyságodnak.

Az mit penig az Nagyságod és Ő Felsége armádája megindulása felől írtunk, azt csak úgy irtuk, az mint hirünkkel volt, azt sem mástól inkább, mint magátul Nagyságodtul hallók, hogy Nagyságod maga felmegyen közzőlök, s az Ő Felsége armádája Sléziára, avagy hova fog, úgy mond, menni: futás, szaladás, vagy egyéb becstelen emlékezetünk felől semmit nem találhatott Nagyságod az mi levelünkben; ha penig különb levél circumferáltatnék, nem mi irásunk, melly ha másképen vagyon, elhittük, annak párjának visszáküldésével el fogja Nagyságod hitetni ez mi mentségünknek heábanvalóságát.

Az mi penig az közönséges dolgokban való állapotokat illeti, azokban Nagyságod nekünk egyebet nem tribuálhat, hanem csak mint szolgáknak, kik annak parancsolatjátul függenek, az kiktül bocsáttatnak, és arrul tudósíthatnak másokat, az minemő resolutiókat visznek, mellyekre való Nagyságod választételét közölvén az mi kegyelmes Urunkkal Ő Nagyságával, nem ismerhette azt egyebnek Ő Nagysága az közönséges jóhoz való Nagyságod nagy idegenségénél, maga becsületinek, személyének contemnálással való tractatusánál, azt irván Nagyságod levelében, hogy mind azokra, az miket irtunk, már ezelőtt elégedendő válaszunk vagyon, és tovább való declarátiókban nem bocsátkozhatik, s nem is bocsátkozik; kiben, ugy tetszik Ő Nagyságának, hogy ha immár azokat az resolutiókat elégedendő válasznak tartja Nagyságod, s csak declarátióban is, nem hogy complanátióiban tovább nem akar menni, Nagyságtok láttatnék abrumpálni inkább az tractát, mivel az ki jól akar végezni, ritkán történik, hogy első declarátiója arra elégséges lehessen, annál inkább illyen derekas punctumokban, mellyeket Nagyságtok csak úgy resolvált, hogy meghallgatja Ő Felsége minden rendeknek méltó panaszokat, és az constitutiók, szabadság szerént igazétásban vészi: az kiben Ő Nagysága most is legnagyobb difficultást tart: hogy meghallgattatának ugyan azelőtt is az panaszok, de az igazétásnak módjában voltak az differentiák, és effectuálásában az fogyatkozások: s ezeket hacsak tovább való declarátiókban sem

akarja bocsátani Nagyságtok, úgy látszik Ő Nagyságának, hogy ezekben kívánván inkább Ő Nagysága complanátiót, annak denegálásával maga mutatja nagyobb idegenségét Nagyságtok az közönséges jóhoz és kedvetlenségét az békességhez: mert úgy itéli Ő Nagysága, hogy nem tartatott az soha az jó békességhez illetlen dolognak lenni, ha elébb facilitáltathatnak is annak nehéz punctumi, az mellyek felől az tractáknak és conclusióknak solenniter kelletnék lenni, kiváltképen olly emberek között, az kiknek minden reputatio nélkül egyező szívvel kell munkálkodniok mennél elébb az egyenlő haza háborúinak csendesétésében.

Nem veheti penig azt is eszében Ő Nagysága, miben denunciált volna ujabb hadat Ő Felségének és az catholicus státusnak ezelőtti írásunkkal, mert ha had denunciálásának tartja Nagyságtok azt, hogy az szegény közönséget is kívánja Ő Nagysága religiójának ususában megmaradni, ez az denunciatio immár nem cs k Ő Nagyságátul, hanem az országnak talám nagyobb részétűl sokszor és régen megvolt; s az hol templomok ususában való megmaradhatásokat proponáltatta Ő Nagysága, az közönségnek is nem ujságot szerzeni, hanem csak azon usus exerceálását kívánta continuálni. De minthogy ugy látszott mindenkor, hogy ezekből való különböző magyarázatoknak nem találván az ország eddig is bírót, ez hozta és foveálja is az fegyvert, az mit bíró sem igazéthat: hogy azt az fegyver ne decidálná, könnyebbnek ismerte volt Ő Nagysága az hazának egyenlő szánakozásából, annak csendesétésére utrinque valami jó complanátióra inclináló mediumokat érhetni, s ha abban Nagyságod jobbat mutatott volna annál, hogysem az mellyek ez ideig in publico voltanak, vagy Ő Nagysága feltalálhatott volna, az Nagyságod authoritásához is, mint mediatornak, extra tractatum is nem itélte volna Ő Nagysága alkalmatlannak lenni declarátióját. Régen tudván már Nagyságod az evangelicus státusnak interessátusságát azért is lenni az község dolgaiban, hogy azokkal egyenlő articulusban és szabadságban lévén in usu religionis, és egyik résznek megbántódását ismervén, az többi sem tarthatja abban nagyobb securitását: mindazáltal ha úgy itélte Nagyságod, hogy ezekben csak commissáriusságot viseljen inkább a tractátusnak idejére, hogysem mediátorságot addig is inter regem et regnicolas, ezeknek facilitásában, és hogy csak in tractatu jelentse ki, sok károk és nagy pusztulások után, azt, az mivel elébb könnyebbéthetné azon dolgokat: ebből következhető késedelmesb tractánknak pusztulással járó terhét is Ő Nagyságának nem imputálhatja.

Az mi penig ezek felől való consultátióra az regnicoláknak convocátióját illeti: declarálta ugyan immár egynehányszor Ő Nagysága, hogy nem maga az dolog, a kinek közönséges igyét most egyedül kellett proponálni, mások azt vagy nem mervén cselekedni, vagy erejek nem lévén ahoz, vagy penig mind ez ideig minden haszon nélkül fáradván abban; de a volt mindenkor válaszsza Ő Nagyságának, hogy egy személyt viselvén az ország dolgaiban, egyedül magát abban nem egyesítheti, azmint mostan is úgy resolvált Nagyságtok, s azt akarván Ő Nagysága valóságra hozni, ha egyedül legyen-e azokban az bántódásokban, az mellyeknek orvoslását kívánta, nem itélte illetlen dolgoknak, ha mind azokban, s mind azok megcsendesedésének módjában azokkal consultálkodik, az kikkel együtt ezen dolgok Ő Nagyságát is méltán illethetik; és denegálni azt Ő Nagyságátul, hogy másokkal együtt se kívánhassa, s maga se proponálhassa az közönséges megbántódás complanátiójának securitását: nem tarthatja egyebnek Ő Nagysága abban való jó végeknek nem akarásánál, az mellyben arra való mediumok is denegáltatnának, noha talám ennek valóságát, egyedül légyen-e Ő Nagysága vagy nem? az Eszterház Dániel úr levele is alkalmasint kimutatja, kit ő kegyelme Eszterház Pál úrnak írt volt, ím nem régen 1. praesentis az érsek úrnak is.

Mind ezekből azért, noha Ő Nagysága nagyobb idegenségét considerálhatná Nagyságodnak szegény hazánk háborúinak lecsendesétéséhez; mindazáltal, az mit ezekben illendőbbnek ismer Ő Nagysága cselekedni, el nem mulatja, és mivel lengyel király Ő Felsége is az keresztyénség és szegény hazánk közönséges javához való kegyes affectiójából ezen dologban méltóztatik magát interponálni; annak jó progressusát is Ő Nagysága experiálni akarván alkalmatos időben, és mennél elébb való alkalmatossággal, az Nagyságtok Ő Felsége méltóságos nevével kiadott resolutiójára és propositiójára keresztyéni affectussal és édes hazája, nemzete csendességét kívánó igyekezettel akar megfelelni, és az melly tractátusnak ezelőtti levelünkben is Ő Nagysága continuálását offerálta, azt most is abrumpálni nem kívánja. Nagyságod is nemzetéhez való szeretetit, és az jó egyesség kívánásának bizonságát mint fogja megmutatni, az Nagyságod méltóságos tetszésében fog állani, kire mi istentől Nagyságodnak erőt és segétséget kívánunk. Eandem Illustrissimam Celsitudinem Vestram bene vivere et feliciter valere desiderantes. Datum in Eperjes die 14. Iulii, A. Domini 1644. Ejusdem Ill. az Exc. Celsitudinis Vestrae humillimi servitores Sigismundus Loniai m.p. Stephanus Seredi m.p.

XX.

Lónyai Zsigmond magánlevele a nádorhoz, szinte Eperjesről, jul. 14. 1644. L. az életrajz XXXV. fej.

Illustrissime ac Excellentissime Comes et Domine Domine mihi gratiosissime. Humilium servitiorum meorum in gratiam Illustrissimae Celsitudinis vestrae addictissimam commendationem. Az uristen minden jókkal áldja Nagyságodat kevánsága szerént. Nem volna, tudom, illendő illy méltóságos fejedelmek hatalmas dolgok felől való tractái közzibcn irásomat egyelítenem, ha külön magam személyét néző irásával és izenetivel erre Nagyságod nem csak alkalmatosságot, de kételenséget is nem adott volna, mellyekből való magam extricálását, hogy Nagyságod szokott kegyessége szerént patienter megérteni és idegen affectus nélkül ponderálni méltóztassék, alázatosson kérem Nagyságodat.

Az melly levelében cancellarius uram ő kegyelme Nagyságodnak az kassai templum elvételét, és az egri káptalannak való adását persvadeálja, láttam ugyan abban ő kegyelmének énfelőlem való idegen itéletit, és igen méltatlan vádlását, de hogy Nagyságod is ollyan opinióban legyen felőlem, azmint mostani leveléből esmerem, soha nem gondoltam, láttatván nekem tulajdonítani Nagyságod mind az tractátusnak akadálit, s mind az regnicolák consultátióra való convocátiójoknak reméllő nehézségit, kitől leginkább is engemet prohibeál, és fenyitékkel dehortál Nagyságod, mintha az én praesentiám nagy gonoszt causálna, azvagy absentiám másoknak is akadékot szerezhetne. Kérem azért alázatosson Nagyságodat, itélje minden passio nélkül azokban való declarátióimat.

Az mi az elsőt illeti, hogy az mi részünkről sincere tractáltunk, ezből megtetszik: Két dologról volt tractatus közöttünk, egyikről az induciákról, másikról az derék békeségnek punctumiról. Az induciák terminussának bizonyos conclusiója felől, noha megmondottuk Nagyságodnak, hogy nincsen instructiónk, mert hogy azt Nagyságod ezelőtt denegálta vala, nem is gondolhatta Ő Nagysága, hogy annak ezután is consentiáljon Nagyságod; mindazáltal látván azt illendőnek lenni az szokás szerént is az keresztyéni tractátusokban, sine assecuratione valamit megcselekedhettünk, mindent megcselekedtünk azoknál, az kiket annak megtartása illetett, s úgy is irtunk vala az mi kegyelmes urunknak is, hogy onnan is bizonyos és jó válaszunkat várhattuk volna. De az medio tempore intercipiált levelekből vötte eszében Ő Nagysága, hogy interim Csáky uram és Homonnai úr is ki akarván lengyelekkel jönni, azmint azután ezt meg is mutatta az experientia, azokkal való conjunctiónak kevánása és nem az Nagyságtok sinceritása volna oka eddig való induciáknak, és nem az mi színmutatásunk, azmint vádoltattunk, hanem Nagyságtoknak ez alatt való idegen intentiója szerzette ezekben való akadékot.

Az mi az békesség tractáját illeti, hogy az is sincere volt, megtetszenek az propositiókból, mellyben, az egy utolsó punctumon kivől, semmit nem talál Nagyságod, az ki az országnak egyességét, szabadságát, bátorságát, és azokban való közönséges jót és megmaradást nem nézte volna; continuálja vala ezt is ugyanott is ő Nagysága, ha esmerheti vala, hogy Nagyságtok is azon sinceritással akar abban fáradni; de medio tempore megmutatták az intercipiált levelek, mi végét várhassa Ő Nagysága mostanság ez tractatusnak is, azon szorgalmazván cancellarius uram Nagyságodat, hogy most is templumot foglaljon, az embereknek az nyakassában megbüntessen, ha az kassaiak most csak könnyen mennek is által cselekedeteken, ez után kételenekké lesznek; érsek uram Ő Nagysága penig istenre obtestálja Nagyságodat, hogy ha az religio dolgában akadékot lát Nagyságod, és ha ezzel az occásióval inkább előbb nem viszi az religiót, hogysem praejudicálna, ne békéljék, mert soha ki sem gázolna Nagyságtok belőle, ha az religio dolgában bele ereszkednék: s láttuk hogy ezt meg is fogadja Nagyságtok, csak egy szót sem tevén az religio difficultásiban való complanatiója felől az propositiókba; s vötte eszében azt is Ő Nagysága, hogy Nagyságod mellé olly vigyázó személyek rendeltettek, papi és német urak, és az ki Nagyságodnak mindenkor contrarius legyen, hogy ha mit hazájához való szeretetiből cselekednék is Nagyságod, ne cselekedhessse. Írja, úgy vagyon, Nagyságod más levelében, hogy ha valamelly egy személy az maga humora vagy affectussa szerént ír vagy mond valamit, nem kell azon építeni, de az kik, Nagyságos Uram, ezféléket írnak, gyakrabban láttuk még praevaleálni az Nagyságod intentióján azoknak opiniójokat, kinek bizonysága mostan is az propositiókban való complanátióknak bizonytalan exitusra való halasztása.

Az mi penig ezekben az én magam viselését illeti, nem vagyok bizony semmiben conscius magamhoz, hogy az közönséges jóban csak legkisebb dologban is nem hogy most, de akármikor is zűrzavart szerzettem volna, az mint cancellarius uram írja; hanem tudom azt, hogy az mikor ő kegyelme skólákban tanult is, akkor is hol Nagyságoddal együtt s hol Nagyságod mellett nem csak egyszer sok ezer fegyverét szállítottam és zűrzavarját csendesítettem az én szegény hazám-

nak, s mikor ez indulatokat ex circumstantiis consideráltam volna is, emlékezzék kegyessen reá Nagyságod, hogy meg nem mondottam az pozsonyi 1638. esztendei gyülésben többek felett Nagyságodnak? instálván alázatosson, hogy az religióban való nagy diffidentiát tollálni igyekezzék, mert nem mediumok azok arra, az melly punctumokat Nagyságtok kiadott, hanem csak mázlások az hasadékokon, mellyeket akár az télnek hidegsége, akár az nyárnak hévsége esmét fel szokott fedni, és félő volna, hogy akármellyfelől való alkalmatosságok is meg fogják gerjeszteni azoknak betakart szikráit. Azután Pozsonyban publicáltatott és elhalasztott gyülésben is in consilio Nagyságtok között mit mondottam ezek felől, emlékezzék kegyesen reá Nagyságod, sőt ugyan könyörgöttem Nagyságodnak, hogy ne mulassa Nagyságtok el azoknak complanátióit, mert nagyobb annak véghezvitelének félelme az dolognak mivoltánál; de Nagyságtok közül valóknak tetszések más alkalmatosságok várására inclinála. Miket írtam azután sokszor Nagyságodnak, praevideálván ezeket az veszedelmes háborúkat: bizonyságok arra leveleimnek megtartott páriái; és, utólban, minemü opiniót írtam Ő Felsége kegyelmes parancsolatjára, látta Nagyságod, mivel maga küldte meg is Ő Felségének, az mint nekem írta Nagyságod: mellyekből megtetszik kicsin állapotom szerént minemü igaz magyarsággal, édes hazánk közönséges javához való szeretettel, és valamíg lehetett, ő Felségéhez való hívséggel, munkálkodtam én, és kevántam complanáltatni ezekben való alkalmatlanságokat; s az ki az meglött inconvenientiákat is orvoslani igyekezett, mint tartathassék méltán az felől hogy az jövendőket foveálni akarja, legyen az Nagyságod bölcs ítéleti alatt; de ha az religiónak gyülölsége ezt az boldogtalan sorsot szerzette minekünk, hogy hazánkhoz való jó affectiónk és igaz beszédünk is külön magyarázattal vétessék, és jó intentiónk is gonosznak itéltessék, azt is békével kell szenvednünk.

Az mi az regnicolákkal való Ő Nagysága consultátiójának állapatját illeti, minthogy bizony nem esmertem abban Ő Nagyságának az közönséges jóval ellenkező intentióját, sőt inkább hogy nemzetének közönséges sorsát az hazafiaival közölvén. háborúinak megorvoslásában egyező szívvel fáradhasson, igaz regula lévén, hogy oculi plus vident quam oculus; kiheczképest fel nem érvén elmével, micsoda gonosz jöhessen ki az ollyan intentióból, az kiben az magoknak gonoszt nem kevánható hazafiai egy értelemmel és tetszéssel kevánják hazájok pusztulását eltávoztatni, és annak mediumi felől consultálkodni: az mint ennek találója, vagy improbálója sem voltam, s nem is tudok miért lenni, ha Nagyságod rátióit nyilvábban nem declarálja: mert értettem ugyan azt az végezést, hogy privata conventicula contra Suam Majestatem et contra bonum regni non fiant, de ebben ez lehetne az kérdés, ha Ő Felsége és az országnak közönséges java ellen cselekesznek-e akkor az regnicolák, az mikor az Ő Felsége maga kegyelmessen acceptált conditióinak megtartása, abban való megbántódásoknak orvoslása, az közönséges jó és szabadság securitása felől akarnak consultálkodni, és ezek fogyatkozási miatt indult háborúknak csendes mediumokkal való leszállításában magok is munkálkodni, olly állapotban lévén immár, az mikor sem az közönséges gyülések, sem az Nagyságod mediátorsága azokat egynehány próbák után is ez ideig meg nem orvosolhatta. Mi penig úgy hiszszük, Nagyságos Uram, most is, hogy ha illyen rigide és nagy diffidentiával nem denegáltattanak volna eddig is ezféle particularis consultatiók, könnyebb és hamarább való orvosságok találtattak volna az háborúkra ingerlő állapatoknak is complanátiójában, és az mi szegény hazánknak oltalmában, az mint ezt ezelőtti példák is megmutatták. Én az igaz utat akarván követnem, hogy az istennek tiszteletit, hazám szabadságát és közönséges javát minden respectusoknál feljebb böcsüljem, az minthogy ezekben másoknak is oppressióját nem kevánom, így tehetségem szerént ebben való állhatatosságomat vétekneк sem tartván, akár hidegnek, s akár melegnek itéljen Nagyságod ezekből izeneti szerént, álljon az Nagyságod tetszésében, s csak legyen passio nélkül való censurája az én cselekedetimnek, és meghallgatás nélkül ne vádoltassam: hiszem istent, hogy igazsággal megfelelhetek azokról.

Nagyságodat penig mostan is (tudja isten, nem mások subordinatiójából, hanem igaz magyarságomból) kérem, az mint sokszor kértem ez előtt is Nagyságodat, viseljen másképen gondot hazájára, ne nézze azt Nagyságod, az mit az clerusnak magok hivatalja szerént némellyeknek talám kedvek ellen is kell cselekedniek, jól tudván, hogy ez előtt is mind az bécsi pacificátióban, s mind az után való constitutiókban mindenkor contrarius volt, és protestatiókat tött, de azért nagyobb része concludálván az országnak, propter regni tranquillitatem azzal nem gondoltanak; ne engedje Nagyságod most is, hogy az ország közönséges békeségét nézendő dolgokban praescribáljanak ő Nagyságok és ő Kegyelmek, hanem ha szeretnek köztünk lakni, szeressenek az haza megmaradására való mediumokban nem ellenkezni, kifelől discurráltunk vala is Sárosról megindúlt utában is Nagyságoddal, s annál inkább, hacsak az mi szegény nemzetünk békeséges megmaradását néző propositummal nyúl Nagy-

ságtok az dologhoz: az több és nagyobb elmék azoknál alkalmatosabbakat is találhatnak: de hacsak bele sem akar abban egyeledni Nagyságod, az mint tilalmaztatik, vége felől mit reméllhessünk annak, az mellynek csak kezdeti sem lehet, könnyű megitélni! Egyébképen penig, akármellyfele tekintsünk is, az mi szegény hazánk háborúinak orvoslásában keves módot esmerhetek: kevánván mindazáltal, bár az én reménységem felett nyugothassa azt meg Nagyságod állandó békességgel, kiben tartsa isten Nagyságodat is sok esztendeig. Datum ex Eperjes 14. Julii anno 1644. Ejusdem Illustrissimae ac Excellentissimae Celsitudinis Vestrae humilis et addictissimus servitor Sigismundus Loniai. m. p.

A magyar academia kézirattárában levő eredetiből.

XXI.

Discursus Comitis Palatini Hungariae, de praesenti rerum hungaricarum, armadaeque Suae Majestatis in Regno existentis constitutione, mediisque res hungaricas juvandi necessariis. Költ Semp'én, jul. 18. 1644. L. az életrajz XXXV. fej.

Juxta quod Suae Majestati humillime intimavi binis etiam literis, jam hic Sempthaviae adsum, superatis multis et magnis difficultatibus, et paratus essem statim Viennam ad servitium Suae Majestatis me conferre, nisi ob graves difficultates et calores maximos, ob neglectum etiam curae assuetae et thermarum, intermissumque usum acidularum, debilitatis membris et viribus existens, per aliquot dies hic consistere necessarium mihi fuisset, ut nimirum, si non formali cura medicinali, saltem aliquo ex his neglectis curis sublevamine, sumpta quiete, me juvare possim; nihil tamen interea volens negligere, quicquid ad servitium Suae Majestatis, vel commune ejusdem regni bonum pertinebit.

Armadam interea Suae Majestatis, ut ante quoque demisse intimavi, ita disposueram, ut ad ulteriorem Suae Majestatis dispositionem ac resolutionem, ad possessionem Turán juxta fluvium Vagum, prope oppidum Szucsán consisteret, ibique quinque vel sex dies praestolaretur, de sufficienti commeatu, pane, carne et cerevisia illi providendo, ubi non deerat ipsis quoque equis sufficiens pabulatio; qui locus vel ideo etiam commodus erat, quod existeret quasi intra quatuor Comitatus, Thurócziensem utpote, Liptoviensem, Arvensem et Trincsiniensem, ex quibus commeatus faciliori labore comportari potuisset. In eodem Thurócensi comitatu aliam etiam stationem pro eadem armada disposueram, ad oppidum nempe Tót Próna nuncupatum, ut ibi quoque tribus, quatuorve diebus subsisteret, providendo illuc etiam tam ex propinguioribus montanis civitatibus, quam aliis proximioribus locis de victu necessario.

Quam dispositionem, stationumque praedictarum ordinationem, et in iis consistendi modalitatem etsi usque benignam dispositionem resolutionemque Suae Majestatis fecerim, non posterior tamen causa erat desiderium quoque cognoscendi, an nimirum hostis inchoatum pacis tractatum continuare velit, nec ne: qui si continuare nolit, saltem propius ad se sentiendo armadam Suae Majestatis, contineat se ab hostilitate, ac ut fideles quoque Suae Majestatis habeant aliquam consolationem, videantque et intelligant non fugere praedictam armadam, sed ejus recessum fuisse et esse cum reputatione et authoritate sui ipsiusmet. Accedit me in hoc lento progressu id etiam considerasse, ut cum armada haec ad certum tempus in Comitatu Nitriensi subsistere, reficique et quasi renovari debeat, priusquam hucusque penetret, potuissemus facere de necessariis sufficientem dispositionem, in quo cooperam etiam diligenti studio laborare, eamque jam limitationem feceram, ut nisi per adventum armadae limitatio mea turbaretur, intra paucos dies viginti quinque, vel etiam triginta millia metretarum tyrnaviensium farinae sine defectu et absque omni pecunia potuissent pro armada comportari. Et certe voluissem ne haec mea limitatio turbata fuisset per exercitum, cum praesertim in comitatu Turóciensi segetes adhuc in viriditate sint, hic vero bene maturae, quas d'etim homines metunt, et mox demeterent totaliter, si securi esse possent, sed vereor ne adventu armadae territi, relictis in campis suis segetibus, fugiant ad montes, sicque eaedem segetes pessundentur per militem totaliter, cum ingenti damno futurae annonae, et non in hisce solum segetibus damnum incurratur, sed mea quoque limitatio, de comportatione farinae facta, ut superius attigi, vel omnino incassum abeat, vel in certa parte potior farinae pars emaneat. Quae quidem mutatio stationum armadae praescriptarum an a commissariis post discessum meum cum armada relictis, an vero aliunde sit, nescio, si tamen miles a solita sua dissolutione, et nimia miserae plebis oppressione coerceretur, non deesset adhuc modus bona industria et bono ordine adinveniendi medium sustentationis ejus: verum vix tanta rerum potest esse abundantia, ut disordo necessitatem ne causet. Quocirca necessarium existimo, serio injungendum esse Illustrissimo Domino Supremo Campi Marschalco, ut tantae importantiae negotium summat sibi cordi, contineatque militem in suis terminis, habendo provisionem, nam alioquin

armada potest et hic in confusiones incidere, ob militumque excessus possunt et fideles Suae Majestatis in tantum offendi, ut cum aliis rebellibus regni, contra fidelitatem regi debitam, unum sentiant.

Locus vero ubi armada ad interim, donec requisita necessaria habeat, idest, tormenta majora, munitiones, aliquem numerum peditatus germanici, ac militem levis armaturae, sine quibus vix aliquem fructum haec armada facere potest, consistat, aptus et commodus per me censetur inter Bajmócium et Tapolcsán penes Nittriam fluvium, ut id jam antea quoque intimavi Suae Majestati. Ut autem praetacta requisita celerius praeparentur, disponanturque, maturandum est negotium, ne post hanc concussionem, Rákócio, sibique adhaerentibus per moram nostram tempus detur ad nova consilia capiendi, perniciosasque suas machinationes ulterius promovendi, si praesertim verum est, cum (ut ejus commissarii in posterioribus suis literis mihi insinuant) partibus regni superioribus conventum indicere velle, vel jam indixisse: alioquin nisi respirium habuerint, modo sat taedioso, lassatique sunt ejus milites, Transylvani recedendi licentiam (quemadmodum antea quoque Suae Majestati demisse intimavi) urgent, quos vix alterius detinere potest, qui si redierint, non tam facile posthac educuntur; pariter Valachi seu Curtani, ac Turcae quoque ab ipso, ut spero, recedent, revocabunturque per suos superiores, qui nunc quoque vix sexcentorum equitum numerum superabant: licet ad Turcarum astutias et fraudes valde attendendum sit, cum illi occasiones pro lege habentes, ab illis etiam dependeant. Hinc ego, cum non me lateat Rákócium multis falsis rumoribus applevisse aures Vezirii Budensis, ac aliorum Turcarum, scripsi Vezirio cum bona declaratione rei, ostendique aliter esse constitutam armadam Suae Majestatis, quam Rákóci impudenter satis eum informet, mentiaturque.

Rerum necessariarum comparandarum, utpote, tormentorum, munitionum, peditatus germanici, et similium, media notiora sunt aliis, quam mihi; quantum nihilominus ad levem armaturam attinet, sequentia in ea media mihi occurrunt: Inprimis quidem, ut miles hungarus, quam citissime et de facto conduceretur, pro quibus conducendis, si mihi pecunia, ut antea, adesset, illam elargirer, et exponerem; benigne igitur providebit Sua Majestas de mediis conducendi hanc militiam. Deinde, ut agatur cum Domino Bano Croatiae ac cum domino Zrinio, qui velocius militem Croatam conducant. Tertio ut miles quoque polonicus conducatur, tametsi enim experti simus cum damno nostro, non esse spem magnam ponendam in auxilio polonico, praesertim regis; nihilominus duo media superesse videntur, quibus speraremus nos militem polonum habere posse. Quorum unum est: Dicitur esse quidam magnus dominus in Polonia, vice generalis regni, de quo mihi dominus quoque Comes Stephanus Csáky in suis fecit insinuationem: ut simodo is requireretur, assecuraretur que de centum millibus florenis polonicis, paratus esset quatuor millia polonorum actutum mittere, vel ipsemet educere, cui simodo dominus Csáky sua bona in tanta summa obligaret, esset eo quoque contentus, ut idem Dominus Csáky mihi scribit. Cum isto igitur bono Domino agendum esset, et quidem celerius, omniaque possibilia media attentanda, Dei enim et Religionis causa agitur, cui nisi iam tempestive consulatur, huicque Rákócianae factioni sese contra Deum et Religionem erigenti occurratur, timendum est, ne majores acquirat vires, difficiliusque paulo post illi resistatur, quam jam posset resisti, in quo nobis quoque omnibus catholicis strenue esset laborandum, nemo enim inter tot rebellionum monstra nostro tempore inventus est, qui hactenus ausus fuisset tam aperte et temere spargere se contra catholicam religionem sumpsisse arma, uti hic spargit et palam fatetur. Alterum medium est: Habet Stephanus Tököli certa bona in Regno Poloniae, quae possidet ab ipso vajvoda sive palatino Cracoviensi, de quibus ipsemet palatinus fecit mentionem Domino Csáky, ut simodo dominus Veséleni bona illa a Sua Majestate per notam infidelitatis dicti Stephani Tököli, quam propter adhaesionem Principi incurrit, defacto impetraret, cum donationeque Suae Majestatis in eo emananda in Poloniam iret, curaret eo facto bona illa dicto domino Veseléni tamquam regni indigenae assignari. Si igitur dictus dominus Veseléni bona haec, quae septuaginta millibus florenorum empta sunt, a Sua Majestate impetrare posset, eadem possent obligari praefato domino polono, aut ipsimet vajvodae cum certa securitate.

Porro domini quoque Homonnai et Csáky admonendi essent, ut ex propriis quoque aliquem militem conducerent.

Haec media essent proficua magis ad consequendum bonum finem pacis, quam vel serenissimi regis Poloniae interpositio, vel praejuditiosae aliquae induciae; Regis enim interpositio multum in se temporis insumeret, interim vero partes regni superiores Rákóci sub sua potestate haberet, novamque ac perniciosiorem confoederationem cum illis faceret. Et quis scit, quid Sveci quoque medio tempore cogitarent, vel ad quid forte erumperent: certum est enim eos principem de facto animare. Turcae quoque oratore jam

in medio eorum debili valde assecuratione existente, pollicitationibus et donariis Rákócii possent facile seduci, in perniciemque regni et negotiorum Suae Majestatis erumpere. Rogandus igitur esset serenissimus rex, ut si suam interpositionem vel admonitionem efficacem futuram desiderat, esto proprium ne det auxilium, det solummodo pro pecunia nostra certam militiam, persuadeatque senatoribus, ne et ipsi in hac conductione militum contrarientur. Nihil vero huic immorandum esset, licet guerra haec pacis medio componatur, eo enim temeritas hominum istorum erupit, ut neque veritate et justitia, neque suavibus et pulchris admonitionibus, neque fidelitatis erga Suam Majestatem integritate, sed metu flectuntur, juxta illud: Oderunt peccare mali formidine poenae.

Interim dum in his laboratur, diligenti consideratione videndum esset, quidnam Rákóci hoc rerum statu et tempore attentare posset, et quales e contra a parte quoque hac possent fieri praeparationes:

Inprimis innegabile est, ut supra quoque attigi, multis, iisque diversis mediis, sed praesertim literarum nuper interceptarum continentiis, conari Rákócium regnicolas a fidelitate Suae Majestatis abstrahere, praesupponendo, persuadendoque iisdem intendere Suam Majestatem eos a Religione libertateque ipsorum privare, et ut verbo dicam, opprimere (uti nonnullas clausulas earundem literarum punctorias etiam esse intellexi): ut vero hoc princeps eo commodius firmiusque statibus proponere persuadereque possit, ea etiam de causa eos convocare statuit.

Deinde, aget cum turcis, conabiturque illos suis pollicitationibus ad suas partes attrahere, eorumque assistentiam flagitare.

Tertio: instanter Svecos pro auxilio sollicitabit, saltem ut adminus aliquem militum numerum habeat, quod utique magnam importaret distractionem exercitibus Suae Majestatis.

Quarto: ad districtum Liptoviensem posset erumpere paucis etiam suis, comitatusque ad fidelitatem redeuntes iterum occupare, cum magna sua commoditate, et majori regnicolarum erga se conjunctione et adhaerentia.

Quinto: posset iterum sui exercitus partem expedire versus confinia et Palánkas, illaque cum liberis montanis civitatibus noviter occupare, sibique subjugare, et forte cum aliquo confiniorum quaestum etiam exercere.

Quantum igitur hoc concernit; solenniter deberet Sua Majestas inhibere, ne quis magnatum et comitatensium in hoc conventu compareret, neque suos ablegatos expediret, sive haec inhibitio in comitatibus publicaretur, sive non, declarando per expressum Suam Majestatem, hunc inordinatum conventum, omniaque in eo actitanda concludendaque annullare, invalidare, viribusque caritura relinquere, quin imo eos omnes, qui ad hunc conventum congregarentur, vel in aliquem tractatum se ibi immitterent, pro perduellibus declarare et tenere. Praeterea statim et de facto ex corpore armadae volans exercitus, ex tribus hominum millibus constans, deberet formari, celeriusque Lévam et Palánkas Szendróviamque versus expediri, qui cum domino Comite a Puchaim et Francisco Veseléni secure possent illac pergere, annona etiam pro ejus sustentatione Levae et Filekini in farina sat bona copia existente; timerent hunc exercitum comitatus et magnates, sed neque Rákóci sua moderna copia hunc exercitum turbare posset. Prudens quoque et intelligens vir quispiam ordinari deberet, qui prompte ad congregationem eorum forte celebrandam cum literis seriis adhortatoriis accederet, moneretque eos, ut ab hujusmodi conspirationibus, ac quibuscunque tractatibus et conclusionibus abstineant.

Interea vero temporis necessaria pro armada in ordinem essent redigenda, ipsaque tormenta et munitiones jam statim extrahendae, cum fama etiam geratur bellum. Etsi quidem armada inter Tapolcsán et Bajmócium consistet, relicta ibi potiori parte impedimentorum, eadem, qua recessit via, reverti posset cum securatitate. Sicque, uterque sic distributus exercitus, cum securitate procedet, pars scilicet certa penes confinia, pars autem altera et potior ad montana in angustis locis et viis; verumtamen uterque hic exercitus levis armaturae militem deberet habere, praesertim qui confinia versus tendit, cui Hungari et Croatae essent adjungendi. A tertia vero parte cum modis supra specificatis poloni essent educendi, dominique Homonnai et Csáky in eo admonendi, qui per districtum etiam Homonnensem intrare in Regnum deberent. Quibus dispositionibus Rákóci visis, si Sua Majestas cum eo pacisci voluerit, hac ratione stabilis, securaque pax poterit concludi: alioquin seminabitur potius semen futuri mali, et motus pessimi, quam pax bona operaretur. Hac ratione Comitatus et Civitates quoque terrorem concipient, et poterit Sua Majestas ipsam quoque amnistiam limitare, quae licet ex aliqua parte limitetur, rehabebit tamen Sua Majestas expensas suas ad hancce expeditionem erogatas pro fidelium etiam suorum remuneratione: non enim omnes propter aliquot perire volunt, sicuti neque omnes, sed potiores latrones et proditores ex amnistia excludendi essent, alioquin enim, nisi amnistia limitetur, nunquam Sua Majestas stabilem securamque pacem concludet,

cum nemo hac amnistiae fidentia excoecatus, penes fidelitatem se opponere conatur: e contra ad malum quam sint resoluti, damno nostro experimur.

Hisce mediis confinia quoque et Comitatus inter eadem confinia existentes, sicuti et montanae civitates assecurari poterunt, quibus accedunt comitatus quoque intra montes siti, utpote Turóc, Árva, Liptó, Zólyom et reliqui: Turcae quoque viso eo, quod Sua Majestas Transylvaniam attingere nolit, cum tanto etiam exercitu assecurabunt se, tantumque abest, ut penes Rákócium arma sumerent, ut etiam se contra eum potius resolvent. Nec est, quod Rákóci multum vel aliquid intra modernos terminos Hungariae donare iis possit, quinque enim solum confinia sub sua potestate habet: Szatmár nimirum, Kálló, Tokaj, Ónod et Diós-Győr. Szatmár remote est a Turcis, respicitque Transylvaniam potius, quam Turciam. Kálló est pupilla oculi hajdonum, quod Turcis neque offerre, neque conferre audebit; Tokaj pariter non dabit, neque dare potest. Ónod cum sit suum, nisi summa desperatione compulsus, nequaquam dabit, nisi propingua bona sua, Szerencs quippe, et alia sub montibus ampla, cum arce sua Patakiensi et toto districtu submontano, qui cor est illarum partium, a Turcis periclitari velit; Diós-Győr praesidium superest, cui timeri potest, qui locus etsi a nostris deseratur, si tamen Turcae occupare possent (quod Deus avertat) mala infinita causaret ex eo loco partibus illis. Verumtamen persuadere mihi non possum Turcas propter hoc solum praesidium vehementiorem eruptionem penes eum attentare velle.

Quantum ad confinia, quae prae manibus nostris sunt: illa neque princeps Turcis dare potest, neque Turcas ipsos puto audere illa, armada hac praesertim Suae Majestatis in Regno existente, violenter invadere. Szendrővia commode satis est provisa, tum annona, tum milite, in cujus defensionem, centum dragones, et ex meis totidem pedites expedivi, eo introduci feci; pariter centum equites conducendos jussi in eundem locum, praeter ordinarios praesidiarios; certum frumentum et annonam pro eo loco comparavi, ex arce Szádvára mille cubulos tritici armadae promissos, eo statim, in sacris et equis per montes deferendos disposui, pro his autem omnibus exequendis dominum Franciscum Veseléni praefeci, cui tradidi mille quadringentos florenos pro reparandis necessaritatibus ejus loci, ac militibus etiam campestribus conducendis anticipative aliquid elargiendi. Adjunxi eidem domino Veseléni equites germanos centum quinquaginta, pro majori fortitudine Ungarorum, cum eodem domino Veseléni, cum trecentis circiter equis existentium.

De Filekio quoque pro posse disposui, in quo pedites germani bono sunt numero: ibi erunt etiam centum et quinquaginta milites germani domino Veseléni adjuncti, penes eundem; curavi illuc quoque circiter bis mille metretas farinae per proprios servitores meos in omnem eventum administrari, curavi in arcem quoque Zoliensem totidem, si non plus inferri, unde perfacile, requirente necessitate, eadem farina Filekium administrari potest. Caeteris confiniis providere non potui, ad Novigradum tamen valde est attendendum, quo unnonam in tritico administrare, propter vecturae difficultatem, non expedit, sed cum frumentum hoc tempore pecuniis ematur, committatur negotium domino vicecapitaneo Novae Arcis, facietque is, ut pecunia pro farina distribuatur colonis, eaque in tempore, absque mora in arcem importetur, hac tamen in dispositione immorandum non esset, et cum Turcis ob infidelitatem et propinguitatem fidere non possumus, et neque loci capitaneus ex omni parte aptus sit, meliorandum et fortificandum merito esset praesidium ejus loci, saltem cum quadraginta peditibus.

Quantum ad Levense confinium. Cum dominus Csáky in copia habeat defacto frumentum, tam de futuro, quod elargiendum, quam de praeterito, quod jam consumptum est, tractandum et concludendum est cum sua dominatione, multum enim potest facere hac in parte, cum in praesenti quoque messe magna frumenti copia in eius horreum et hortum comportatur. Et certo magnae erit importantiae haec provisio in eo etiam casu, si volans aliquis exercitus, ut supra memini, ad illas partes expedietur; et quamvis aliquam copiam farinae ad locum praedictum ego quoque importari curaverim, pluribus tamen locus indiget; hujusmodi autem tractatus procrastinationes non amant, sed neque per magistros annonarios commode fiunt, qui plus sciunt computus facere quam annonam conquirere.

Praescripta confinia praemisso modo sunt disposita. In confiniariis vero palankiensibus non multum est fidendum, fors tamen videntes Rákócium ictum bonum accepisse, ac Suae quoque Majestatis armadam in regno existere, perseverabunt in fidelitate, qui una cum caeteris exhausti sunt, et in extremam devenerunt paupertatem. Ut igitur et hi cum aliis praesidiariis, bujakiensib s etiam comprehensis (quibus ipse dominus vice supremus capitaneus Novae Arcis ex propria bursa pro uno mense in extrema ipsorum necessitate solvit), aliquam saltem consolationem habeant, censeo melius fore, ut jam statim duorum saltem mensium solutio ipsis daretur, decimaeque Hevesiensis et Gömöriensis Comitatuum pe-

cuniis emerentur, in ipsosque distribuerentur, ut jam ego de decimis Hevesiensibus Filekienses assecuratos etiam reddidi, quorum res omnes una cum domibus destructae sunt, et periverunt. Ex quo illud etiam esset utilitatis, ut tum ex liberis militibus in confiniis degentibus, cum ex ipsis praesidiariis, exercitus levis armaturae facile et citius conflari posset, refocilarenturque iidem confiniarii post tot exantlatas miserias suas, cum futura spe solutionis.

Haec sunt media, quae si in bonum ordinem redigentur, sive pacem, sive arma velit Sua Majestas, utriusque bonum exitum spero: sine his autem verendum, ne res mox magis ac magis involvantur et intricentur; nam licet puncta per Rákócium exhibita non videantur esse magnae alicujus importantiae, sed certe latet anguis in herba, quod calamo committere non possum, declaravi tamen Illustrissimo Domino Archiepiscopo Strigoniensi, ac Reverendissimo Domino Cancellario. Gens vero haec in ultimam desperationem induci non debet, sed tamen inter spem et metum conservanda est, timeo enim ne mox in perniciem et ruinam propriam revolvatur, desperatamque assummat resolutionem, pars praesertim superior regni, una secum alios etiam partium istarum, et ubique in regno existentes haereticos in rebellionis barathrum trahant, ad abjurandumque homagium Suae Majestati debitum stimulent, cum summo etiam Turcarum gaudio, quos utique in eo casu occasiones suas neglecturos minime puto; Rákóci enim se cum sibi adhaerentibus clare contra religionem declaravit, et timeo valde, ne et illi omnes, qui in religione nobiscum contrariabantur, palam pariter incipiant illi adhaerere, ac sese quoque contra religionem declarare: ac ideo dum tempus est, bene nos munire debemus, simulac nobis persuadere, quaestionem esse causam non defensionis solum authoritatis alicujus regiae, vel regionis, sed Dei et religionis, et quilibet sibi persuasum habeat, tantum esse odium ac caecitatem haeresis istius in catholicam religionem, ut si casu quo intentio Rákócio succederet, tolleretur per eum e regno totus clerus. Nam etsi de templis solum videatur loqui in exhibitis suis punctis, plura tamen sub hoc specioso titulo longe latent. Habent cum eo circa hoc occulta et secreta consilia liberae quoque civitates, quae ipsae aperte urgere et prodere nolunt, nec nobis de iis palam loqui expedit; multum latet in eo quoque, ubi de stricta articulorum observatione sermonem faciunt. Haeretici enim omnes uno ore clamantes, quod cum Sua Majestas articulos neque per se observat, neque observari facit, se absolutos esse ab omni homagio praestando, quod Rákóci in suis ad me datis expresse ponit, ausus que est dicere, quin imo ii quoque, qui corporali juramento Suae Majestati stricte sunt obligati, ex praescripto fundamento putant se absolutos esse ab omni homagio: quo argumento ipse quoque Rákóci, in violati sui diplomatis excusationem, utitur. Gravis hoc et foedum olens pestis in regno, et nescio, quid periculosius, quidve magis continuam rebellionem spirans, quam hoc, quod quilibet proprio judicio suo arbitrando se a rege in suis libertatibus offensum, eo facto putet se liberum et absolutum esse a fidelitate regi debita.

Tria haec puncta difficilia et ardua sunt, et nescio quid difficilius et magis arduum: nam primum concernit Deum et ejus honorem; alterum ecclesiam, et eliminationem catholicae religionis ex regno. Tertium statum universalem, in quo Suae Majestatis authoritas, regnique unio et permansio, conservatioque vertitur. Avertat Deus, verumtamen si hi in ipsorum intentione progressum habere poterunt, a parte vero nostra res tam tepide tractabitur, malum hoc omni peste et morbo contagioso pejus et magis contagiosum, mox incrementum accipiet, et certe merito verendum, ne vicinae quoque provinciae Suae Majestatis hoc morbo contagioso inficiantur, eademque a Sua Majestate postulare incipiant: extra enim omne dubium est spe eos a Svecis et Gallis ad hodiernum lactari, et habuit princeps noviter ablegatum a Svecis, qui dum in oppido Sáros armada consisteret, vix non deprehensus, in arce Sáros se salvavit, fuitque ibi toto tempore, donec illinc armada recessit, nobis quidem ignorantibus. Misit et ipse princeps suum hominem certo certius ad Tortenson per partes Dantiscanas, ut fideliter refert fugitivus illius hominis servus, qui nolens cum suo domino proficisci, ex itinere, abductis duobus illius equis reversus est, ipso nihilominus principis homine in suscepto itinere pergente. Benigne igitur intelligere dignetur Sua Majestas, ut donec stulta haec apprehensio et persuasio ex cerebro Rákócii excutiatur, utpote, qui magna sibi proposuit, licet hodie pax cum eo concludatur, nunquam illa stabilis erit, neque paci Rákóci stabit, sed novis ac prioribus penes se assumptis viribus infestabit Suam Majestatem, regnumque et fideles ejus: quamvis modo is aliud facere non possit, quam ut paciscatur, habens militem defatigatum et lassatum, laresque suos repetere affectantem, quin imo jam dispersum; penes quem neque Transylvani adhuc in Decembri educti, diutius perseverare volunt. Svecico exercitu caret, nec tam cito eum habere potest, sed nec Turcas puto hoc rerum statu velle penes eum magni aliquid attentare. Non eo tamen inficias potuisse principem animum sumpsisse

hoc armadae recessu, ac si a facie virium ejus fugissemus.

Caetera particularia relinquo, fusus quoque nunc existens, sed supplico Suae Majestati, summat haec sibi cordi, tamquam rem grandem ac seriam, utpote quae mirabiles longasque combinationes in se continet. Non foret semper occasio tam praeclari exercitus Suae Majestatis in hoc regnum inducendi, qui cum plurima quoque damna regno jam intulit, dolendum esset valde, et inciderent negotia Suae Majestatis tam hic, quam alibi in maximas difficultates, si absque fructu hinc educerentur. Timeo etiam ne in pacis tractatu princeps exspectet a nostra requisitione, conditionesque et tractatus meritum aggravet noviter.

Quoad reliqua expeditionem hanc concernentia, et itineris gestorumque qualitatem, de iis integram relationem facere Suae Majestati, ad aliud tempus distuli, in quibus magna ac digna sunt multa, quae Sua Majestas intelligere, iisque remedium dare gratiose dignabitur: alioquin enim hujusmodi expeditiones in regno Hungariae non modo non utiles sunt, sed longe perniciosae, ruinarenturque per se etiam tales exercitus, nisi summa cura et magno labore curarentur, ducerenturque.

Ego quicquid viribus poteram, bona fide feci, neque putabam me ob nimios labores in vita subsistere, tanto minus redire posse, intendebamque, quod licet propositum nostrum in hac expeditione consequi non possimus, armadam tamen conservem, et nescio an unquam hujusmodi armada, ad partes illas regni hujus deducta, tam bono modo et feliciter reducta fuisset, quam ista, quod testari ipsimet possunt. Supremum, et post eum, caeteros istius armadae officiales, pariter ac milites tanquam bene meritos et viros strenuos humillime possum commendare Suae Majestati, qui omnes erga me omnem charitatem et humanitatem exhibuerunt, paratus existens et ego vitamet facultates pro iis effundere. Quod vero modo ab iis me domum receperim, dabit Sua Majestas gratiose veniam, causa enim est cura valetudinis hactenus neglectae, quam modo, aliis solitis curis suo tempore intermissis, acidularum potatione coepi curare, ac tum ideo, cum alioquin etiam fractus et aggravatus valetudinariusque existens, nullo modo ad armadam Suae Majestatis reverti possum; Dominus quoque Ladislaus Révai domum suam revidendi licentiam petiit, et ne armada absque commissario relinqueretur, constitui commissarium Dominum Franciscum Révai Comitem Thurócensem, sed cum et is mihi per se tantam armadam curare insufficiens esse videatur, dignaretur Sua Majestas mandare Magnifico Domino Caspari Szúnyogh, ut conductis centum equitibus quo celerius iret ad armadam, et pro sua dexteritate, qua in simili negotio pollet, habeat curam diligentem annonae procurandae; et si modo provisio mea jam facta, bono modo expendatur, puto armadam per tres integras hebdomadas facile posse sustentari hac etiam provisione.

Haec habui Suae Majestati paulo fusius demisse declaranda, ejus clementiae me, meaque omnia humillime devovendo. Sempthaviae die decima octava Julij, anno domini millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto. Comes Nicolaus Esterhazy m.p.

A magyar academia kézirattárában levő eredetiből.

XXII.

I. Rákóci György levele a nádorhoz, Kassáról, aug. 14. 1644. I. az életrajz XXXV. fej.

Illustrissime Domine Comes, Amice et Vicine nobis observande! Érthette eddig kegyelmed, hogy az tizennégy vármegyékben lévő urak, nemesek és szabad városoknak követi ide Kassára bégyülekeztek vala ugyan számossan, itt ő kegyelmek ugyancsak azon dologról consultálkodtanak, az mellyeket az országnak egynehány generalis gyülésében tractáltak, és alázatos könyörgések s sok rendbéli instantiájok által kévántak, s kévántuk mi is követink által romai császártól Ő Felségétől, ugymint sokféle gravámináinknak tollálását s lelki és testi meghábortttatott szabadságoknak helyre állatását; derekasban pedig végeztek arról, hogy császárt Ő Felségét megtalálják alázatos levelek és internunciusok által, Ő Felsége méltóztassék velünk kegyelmed által elkezdett tractát continuálni, minket is azon dolog felől requirálván ő kegyelmek. Annuáltunk requisitiójoknak, mivel eleitől fogva az jó bátorságos békességtől idegenek nem voltunk. Ha azért Ő Felsége az tractátusnak continuálására accedál, készek leszünk mi is commissariusinkat az statusok commissariusaival együtt egy bizonyos bátorságos helyre elküldeni, Ő Felsége is arra való elégedendő bátorságos salvus conductussát mind magunk követink s mind pedig a statusok követi számára Ő Felségéhez expediált internuncius által megküldvén. Az salvus conductusnak pedig formájáról és terminussiról az internunciusnak lészen tanulsága, kivel kegyelmed szemben lévén, és megértvén kivánságokat, császár Ő Felsége előtt promoveálja azokat kegyelmed, és mentől hamarébb Ő Felségétől szerezzen kegyelmes resolutiót.

Ez levelünk vivő szolgánkat pedig kegyelmed nem várakoztatván az Ő Felsége kegyelmes

resolutiójára, bocsássa vissza hozzánk. Ha miről bővebben akar kegyelmed bennünket tudósítani, az Ő Felségéhez menő internuncius által irathat bővebben kegyelmed. Ezek után tartsa meg isten kegyelmedet jó egészségben. Datum in Libera Civitate nostra Cassoviensi, die 14a augusti A. D. 1644. Ill. D. Vrae Amicus et Vicinus benevolus ad serviendum paratus Georgius Rakoczy. sk.

Eredetie a. m. acad. könyvtárában.

XXIII.

Esterházy Miklós levele a Kassán összegyült vármegyei követekhez, Semptéről, aug. 31. 1644. L. az életrajz XXXV. fej.

Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii, Nobiles ac Circumspecti Domini, Fratres, Affines et Amici nobis observandissimi. Literas Spectabilium, Magnificarum etc. D. Vestrarum, Cassoviam pro 1. Augusti congregatarum, Egregius Martinus Fejérpataki, nobis die 22. ejusdem Augusti, exhibuit, quibus quid nobis scribant, intelleximus, neque diutius, visis serpentibus et plane ardentibus, moxque consummentibus flammis istius Patriae nostrae dulcissimae, ... retardassemus, nisi is ipse ad nos ablegatus ad Suam quoque Caesaream Regiamque Majestatem missus fuisset, unde nobis quoque exspecta ...... fuit.

Afflictissima istius nationis Hungaricae et regni totius ruinam ac desolationem perniciosam, non modo oculis cerno, sed damno quoque meo inaestimabili palpo et sentio, adeo, ut post tot contemptus meos, de vindicta potius cogitare, ac eandem vindictam a Sua quoque Caesarea et Regia Majestate sollicitare et urgere deberemus, quam inter tot immerentes et omni justa causa destitutas offensiones meas, quasi absque omni ipsorum sensu et apprehensione destitutus, pro eorum salute instare, officiumque mediatoris assumere, qui una cum bonis fortunisque meis, honoris etiam et vitae interemptionem quaesiverunt, et quaerunt de facto.

Attamen christiana charitate ac strictissima etiam obligatione in hanc patriam nationemque nostram Hungaram inductus (quam nonnulli absque omni misericordia in tantam ruinam desolationemque intruserunt, in eamque tam externis nationibus, quam sibi similibus formae et nationis hominibus praedam exposuerunt, ut nonnisi ultimum exitium et perditio supersit) compati debui, plurique bonum et permansionem communem facere, eadem justa charitas et obligatio mihi persuasit, quam ullas omnino easque multiplices privatas offensiones nostras; hinc supplices institimus apud Sacram Caesaream, Regiamque Majestatem, Dominum et Regem nostrum Clementissimum, interposuimusque nos, ut Sua Majestas, non obstante multorum fidelium suorum regnicolarum in personis rebusque offensione, dignaretur mittendos Commissarios Dominationum Vestrarum gratiose exaudire, benignumque et paternum affectum erga eos ostendere. Ad quod Sua Majestas se paratam esse, eorundemque supplicationem per suos ad id destinatos commissarios, in omnibus justis et legitimis gratiose exaudire, paternumque suum affectum declarare clementer resolvit. Non deerimus nos quoque a parte nostra officio nostro et obligationi erga dulcissimam patriam nostram, omnem .... navantes operam, ut ardenti hac, et consummatrici Patriae ..... extincta, optata et desiderata pace patriae postliminio revocetur. Quo circa Dominationes Vestras peramanter rogamus, ut habita condigna ratione tantae authoritatis Suae Majestatis, ac quod etiam afflicta haec gens, et natio nostra, sub Suarum Majestatum protectione hactenus conservata sit, sed neque posthac ullum aliud imperium nos conservare poterit, ipsimet vero ad nostri, regnique istius protectionem inermes plane simus, studeant se, suaque vota et postulata ita accommodare, ne posthac vel in minimo offensionis authoritatis Suae Majestatis dignissima materia et occasio praebeatur, patriaeque istius afflictissimae ultimum exitium et ruina (a quo Deus optimus nos omnes liberat) intempestive acceleretur.

Intelleximus Dominum Lónyai literas nostras ad eum scriptas, suasque ad nostras responsorias, cum Vestris Dominationibus communicasse; rescripsimus iterum Suae Dominationi, non per modum disputationis, sed per modum informationis melioris, aequum itaque est eas quoque Vestris Dominationibus intelligere. Tametsi enim arma haec flammantia, quae in viscera regni istius afflictissimi, nationisque hungarici utrinque grassantur, inter se se concertent, utrorumque tamen sive victoria, sive duratio adhuc, ultimam perditionem patriae istius, ac etiam tractatus iterum instituendi et continuandi vel aggravationem vel plane interruptionem respicit. Bene ergo videant, quid facturi sunt, et num propter unum, omnes se se in tantam ruinam et perditionem, praecipitare expediat. Semptaviae, 31. Augusti. Anno 1644.

XXIV.

I. Rákóci György válasza a nádor (XIX.) levelére, Tokajból, sept. 8. 1644. L. az életrajz XXXV. fej.

Illustrissime Domine Comes, Amice et Vicine nobis observande! Császár Ő Felsége kegyel-

mes resolutióval Fejérpataki Márton, Fejér Gáspár is az kegyelmed levelével, tegnap tiz órakor érkezének ide Tokajban. Az Ő Felsége resolutiójában nagy két akadályt látunk, egyik az terminusnak rövid voltát; ugymint 14. prae sentis mensis Nagyszombatban. Ha mind két részről való commissariusok mostan udvarunkban találtattak volna is, és ma mindjárást indultanak volna, úgy is semmiképen hat nap alatt Nagyszombatban az praefigált napra nem érkezhettek volna; mellettünk pedig ő kegyelmek nem levén, az tegnapi napon parancsoltunk, késedelem nélkül siessenek hozzánk olly készülettel, mentöl hamarébb indulhassanak; melly napra érkezhessenek csak ide is, minél több urakban és fő emberekben is hivattunk Ő Felsége resolutiójának megértésére. Ő Felsége azért tovább való terminusról gondolkodjék, ugymint ad 25. avagy 30. praesentis érkezhessenek, és (késő)bben érkezések miatt akadály ne lehessen, arról is cautióval kellenék lenni. Meglévén az elegedendő terminus az útnak hosszu voltához képest, az commissariusokat expediáljuk az tractára Nagyszombatban. Más nagyobb akadált is látunk az Ő Felsége resolutiójában, az hol Ő Felsége igiri ugyan az német és magyar hadainak Magyarországból kivitetését, az végekben levő szokott praesidiumokon kivül, úgy mindazáltal, hogy mi is eodem tempore hadainkat az országból kivigyük, fizetett hadainkat elbocsássuk, és valamit mi ez 14 vármegyékben eddig kezünkhez vehettünk, mind azokat, városokat, várakat kezünkből kibocsátván, Erdélyben visszamenjünk: úgy tetszik ez kivánsága Ő Felségének tőlünk az régi tractátusoknak folyása és regulája ellen vagyon; holott ennekelőtte is, valamikor efféle tractatusok voltak, mindenik fél az mit birt, kezénél maradtak, az tractátusnak végeig és effectuálásáig. Nekünk is abban módunk nem lehet, hogy az mi mostan kezünknél levő, és velünk egyet értő vármegyéket, hozzájok való kötelességünk sérelmével, az tractátusnak conclusiójáig és minden conclusióknak realis effectualásáig kezünkből kibocsáthassuk. Ez kivánságot kegyelmed ezelőtt is írta és proponálta volt Lónyai ur által; akkor is megmondottuk, megizentük, és írtuk kegyelmednek, hogy az remissio occupatorum az tractatus előtt nem lehet. Mivel az statusok is már velünk conjungálták magokat ez causában, semmiképen tőlök elszakadni nem akarunk, ő kegyelmek is ezen állapatban azmint most velünk együtt vannak, kivánják az tractatust. Mindazáltal azt megcselekeszszük: hadainkat az Tiszán innen való földről az Tiszán által költöztetjük, s o(tt elosz)tjuk, várakban, városokban tőlünk collocáltatott praesidiumokon kivül: császár Ő Felsége is eodem tempore, hadait Magyarországból mindenünnet revocálván és kiszállítván, az várbeli szokott praesidiumokon kivül. Az alatt bátor mindjárt szünjék meg az hostilitas az két had között; mi is akarván keresztyéni affectusból az keresztyén vérnek tovább való kiontását és hazánk s nemzetünk nagyobb pusztulását eltávoztatni. Ez irásunkra penig kivántatik mentöl hamarébb resolválja kegyelmed egyáltaljában magát: az tractatus is hamarébb és akadályok nélkül ez szerént succedálhat. Jámbor szolgánkat kegyelmed ne várakoztassa sokáig. Isten kegyelmed éltesse sokáig. Datum in Curia nostra Tokajensi, die 8a mensis Septembris, Anno 1644. Ill. Dominationis Vestrae Amicus et Vicinus benevolus ad serviendum paratus G. Rakocj mp.

Eredetie a m. acad. könyvtárában.

ÚJABB

NEMZETI KÖNYVTÁR.

ELSŐ FOLYAM.

KIADJÁK

ÜRMÉNYI JÓZSEF, KAZINCZY GÁBOR, ZSEDÉNYI EDVÁRD, B. EÖTVÖS JÓZSEF, TOLDY FERENC, ERDÉLYI JÁNOS, GHYCZY IGNÁC, JÓKAI MÓRIC, REGULY ANTAL, FÁY ANDRÁS, B. KEMÉNY ZSIGMOND, SOMSICH PÁL, HUNFALVY PÁL, CSENGERY ANTAL, VIDA KÁROLY ÉS FÉNYES ELEK.

Nemzeti Könyvtár nyom. Frey F.

Zerinvári

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS, A KÖLTŐ

Wiedemann 1646-ki eredetie után

G. ZRÍNYI MIKLÓS
MUNKÁI.

EREDETI KÉZIRATOK ÉS KIADÁSOK UTÁN
A SZERZŐ ÉLETRAJZÁVAL.

SZERKESZTÉK

KAZINCZY GÁBOR és TOLDY FERENC.

Csáktornya.

PEST.
EMICH ÉS EISENFELS KÖNYVNYOMDÁJA.
MDCCCLII.

ZRÍNYI MIKLÓS MUNKÁI.

I.

ELEGYES KÖLTEMÉNYEK.

A VADÁSZ.

Idyllium, az hol egy vadász Violának kegyetlenségéről panaszolkodik.

1. Egy megbusult vadász kikelet idején
Egykoron könnyű nyilát kezében vévén,
Egy sebes szarvasgémnek nyomát keresvén,
Sokat, de hiában, járt Dráva erdején.

2. Végre fáradságát hogy heában látta,
Egy nagy dűlt jegenye fát nem messzi láta,
Az hol fáradságát leülve mulatá,
Gondolván bánatját hogy evel mulatná.

3. De nem nyugodhaték itt Cupido miátt,
Mely néki így monda: Keresd meg Indiát,
Kelj szárnyadra, járd meg az vadon Libyát,
Mindenütt ott látod erős kezem íját.

4. Thúle s Izlandia, Tanais el nem röjt,
Ha megnyilik Atlás s maga gyomrában röjt;
Valamint az a gém bőr alatt sebet röjt,
Úgy tégedet nyilam mindenütt öl és fojt.

5. Igy monda Cupido; és ugyan igaz lén,
Mert mindenkor benne ujult az égő szén.
Vagy volt az esztendő ifiu, avagy vén,
Mindenkor ű szive háborúságban lén.

6. Az szép Violának nagy kegyetlenségét,
Magas kőszikláknak engedetlenségét,
Sokszor könyveivel irá keménységét,
Az dűlt fáról mostan így kezdé el versét:

7. „Oh te szép Viola, te két szemed mely szép,
Annyira kegyetlen hozzám mint márványkép,
Mast vigaszik minden az kikeleti nép,
Csak az én örömöm temiáttad nem ép.

8. Mast sivó oroszlány letészi haragját,
Mast erdei kan nem köszörűli fogát:
Te kegyetlenségednek nem látom módját;
Örökkén rám gyujtod szüvednek haragját.

9. Mit használ ha szüvem olthatatlanúl ég,
Ha kemény szüvedben van olvadhatlan jég?
Mast im jómra vagyon szépen megderült ég,
Ha szemem esőjének nem szakadhat vég.

10. Mit örűlök rajta, ha hegyrül lement hó?
Ha bánat ugy hordoz mint erős szájú ló,
Ha az én sok könyvem árvízhez hasonló,
Ha búm örökké nő, mint fára az komló.

11. Az én könyvem árvíz, és tenger bánatom;
Immár csak aliglan magamat állatom,
Mert több bú engem vér, azt igazán látom,
Hogysem hab kűsziklát, vagy szél nagy fát parton.

12. Az Hekla tüzei nékem kegyelmessek,
Nékem Késmárk kövei engedelmessek,
Az Dráva vizei nékem nem sebessek:
Csak az te szép szemeid nem kegyelmessek.

13. Az tigris nem örül úgy véres prédában,
Mint te, oh kegyetlen, lölköm fájdalmában,
Gyönyörködöl szüvem szaggattatásában!
Oh te vadnál vadabb s kegyetlenb magadban!

14. Oh hányszor kivánom: Mongyibél esnék rám,
Életemmel együtt mulnék el bús órám!
Ha olly igen gyülölsz, ölj meg te, Violám!
Mondhassam: miáttad fogy el végső órám.

15. De te irgalmatlan, örülsz én kinomnak,
Örülsz s nem kivánod hogy egyszer meghaljak;
Hanem véghetetlen nehéz bánatomnak
Bővíted örökkén forrását kinomnak.

16. Ha oroszlány anyád is lett volna néked,
Scythiai medve ha szoptatott téged,
Mégis nem kellene így kegyetlenködnöd,
Igy kinban örülnöd s vérszopóvá lenned.

17. Acél meglágyulhat tüzzel, mesterséggel;
Hangya-nyom kűsziklán esmerszik üdővel:
Heában tégedet apolgatni verssel,
Tüzzel, mesterséggel, s nem hajolsz üdővel.

18. Sohajtásim annyit lágyítnak terajtad,
Mint gyönge szél tölgyfán, az mely nem hajolhat.
Az mint nagy kűsziklát tengerhab nem ronthat;
Úgy verseim tégedet nem lágyíthatnak.

19. Miért szépségedben magadat elbiztad?
Mely mint egy szép gyöngyvirág, hamar elrothad;
Mint egy csurgó patak, mely vissza nem folyhat,
Úgy fut el szépséged s változik szép orcád.

20. Futsz mast énelőttem mint galamb ölyv előtt,
De ha szárnyas vagy is, nem éred az üdöt,
Esztendő is elfut te szépséged előtt.
Azt tudod-e: szépség hogy néked örököd?

21. Leszedi orcádról az idő szép rózsát,
Sürü barázdákkal megszántja orcádat,
Ezüstté fordítja szép arany hajadat;
Bánni, de heában, fogod tett dolgodat.

22. Akkor fogod mondani: Oktalan voltam,
Rózsát virágjában le nem szakasztottam!
Mikor meglehetett, akkor elmulattam:
Mast, mikor nem lehet, kezdeni akartam.

23. Ah, ne légy kegyetlen! végy példát mindenről,
Tanúlj és végy példát keserves szivemről;
Megesmered kinját bánatos versemről:
Talám szerelemtől ment lészesz egyedül?

24. Mindenben szerelem nagyon uralkodik;
Ez széles világ is mind néki adózik.
Nézd szerelem miátt madár mint kinlódik;
Nézd szép fülemilét mely igen aggódik.

25. Az szerelem miátt nem találja helyét,
Gyürürül fenyőre változtatja helyét;
Mindenütt ujítja szép siralmas versét,
Mert bánja társának tűle távullétét.

26. Hát özvegy gilice, mert elveszté társát,
Mikor száraz ágról terjeszti panaszát,
Untalan óránként neveli sirását,
Bánatban nem látni néki lankadását.

27. Nem szólok ezekről, mert gyönge madarak
Talám nem csudálod szerelemtül aggnak.
De ki szerelmesebb mint az fene vadak,
Griffek, oroszlányok s kegyetlen hyénák?

28. Kegyetlen az erős és vitéz oroszlány,
De nőstényе előtt szeléd mint egy bárány,
Ama különb szörü, szép mint egy szivárvány,
Vad tigris, társához, mint együgyü bárány.

29. De mi vagyon fenébb iszonyu medvénél?
Ez is szerelemben nem mint kegyetlen él.
Zöngnek az kősziklák ű bömbölésével,
Társot keres magának sok mesterséggel.

30. Tudja az szerelmet az szarvas mit tészen;
Addig nyugodalmat magának nem vészen,
Míg ordításával sok panaszt nem tészen,
Míg kedves társától örömet nem vészen.

31. Mit nem csinál az ló, és mit nem fáradoz!
Nyerit, rúg és kapál, míg nem jut társához;
Lángot fúj szájábul, szüvében halált hoz,
Más lovat ha közel lát kedves társához.

32. Azt tudod-e, az halak tengerben mentek
Szerelemtül? elhigyjed, azok is égnek.
Balaenák, cethalak, és görbe delphínek,
Cupidónak harácsot ezek fizetnek.

33. Mely szépen éneköl tengeri Szirénes!
Ő szép gyönge verse oly igen keserves,
Hogy még Pluto előtt is volna az kedves.
Hát minden világon az ki él, szerelmes!

34. Oh, tudja Pluto is mit tészen szerelem!
Noha irgalmatlan s nincs nála kegyelem.
Az a rettenetes kevély fejedelem
Nem találja helyét, mert fojtja szerelem.

35. Nézd Proserpináért miként szüve szakad,
Mint Cupido miátt nyavalyásul lankad.
Nézd mely igen hajtja tüzhányó lovakat,
Noha érdemetlen, éli Proserpinát.

36. De mit mondjak mindenható Jupiterről?
Sokszor elfeledközik istenségéről,
Szállétotta sokszor szerelem le égből,
Sokszor levetközött isteni köntösből.

37. Az szerelem őtet sassá változtatta,
Mikor Ganymedest az égben ragadta;
Danaéra magát aranyúl szállatta;
Europa is Jupitert bikávul látta.

38. Oh te kegyetlen érc! egyedül kegyetlen
Földön, nagy kősziklákon, mély tengerekben,
Irgalmatlan poklokban, magas egekben
Van szerelem, de nincs csak az te szüvedben!

39. Mert bizony eddig ennyi könyörgésemre
Nagy Késmárk is, ily alázatos versemre
Megindult volna sok hullatott könyvemre,
Duna vissza folyna az magas hegyekre.

40. Az mérgös kigyót is megszelédéthetném:
Basiliscus haragját megenyhíthetném,
Sárkányt ennyi időre megfékezhetném:
Ihon te kegyelmedre szert nem tehetém!

41. Talám nem hiheted sok esküvésemet,
Édes szép Violám, s nem hiszed hitemet?
De az én homlokomon látod szüvemet,
Látod bü forrásu nyavalyás szememet.

42. Bár ne higyj énnékem, kérdezd kősziklákat,
Kérdezd meg ezeket az nagy álló fákat,
Kérdezd meg ezeket az vad barlangokat,
Az honnan Echo ád sok bús válaszlokat.

43. Nincs itt oly kis erdő, sem oly kicsin füzes,
Sem nyár, sem jegenye, sem fenyős, sem egres,
Az hol az te neved jól nem esmeretes;
Mindenütt nevedről zöngött untalan vers.

44. Ha téged megcsallak, szerelmes Violám,
Mindjárt nagy Vesuvius szakadjon énrám;
Forduljon rám első szarvasra lütt nyilam,
Vagy éltömben hollók kákogjanak énrám:

45. Ixion kereke törje meg csontomat,
Titius kányája rágja meg gyomromat;
Ne légyen ki szánja én állapatomat,
Nap gonoszra fordítsa én minden jómat.

46. Nálad van én lelkem, hidd meg, nem csalhatlak,
Csak annyi lélek van bennem hogy óhajtlak.
Holtnak én magamat, téged lángnak tartlak;
Láng égben elröpül: itt holtak maradnak.

47. De te óhajtásommal könnyebben röpülsz!
Ez az holttest nem mehet oda az honn ülsz!
Miért hát nyiladdal holtom után is lüsz?
Mért érdemetlenül reám kegyetlenülsz?

48. Szüvemet elvitted, itt hattál magamat,
Vagy add meg szüvemet, vagy vígy el magamat;
Vagy minden két részszel együtt ölj magamat;
Ne nézd illy örömmel szörnyü halálomat.

49. Az vadász nyúl után futtat sok földeken,
Erdőkön, mezőkön, hegyeken, völgyeken;
De ha halva látja függve egy törzsökön,
Nem örül már rajta, mást keres mezőkön.

50. De te, oh vérszopó, nem elég, megöltél,
Holtom után inkább rajtam gyönyörködtél;
Te sivó oroszlány, igy nem gyönyörködtél
Pyramis ruhájában kit kútnál löltél.

51. Ne fuss énelőttem, oh te gyönge virág,
Ne röpülj el tülem, oh ragyogó csillag,
Nézd én bánatomat, mely belől engem rág:
Üzze el rólam ezt kezedbül egy szép ág.

52. Lám az vad kerecsent megszelégyíthetni,
Lám sebes sólymot is kézre süvölthetni;
Pánnak nehéz nem volt Holdot elhitetni
Hogy égbül leszálljon, s kész légyen szeretni.

53. De, oh én nyomorult bolond, mit csinálok?
Sisyphus kövével nagy hegyet hajgálok.
Azt tudom, kigyónál kegyelmet találok,
Azt tudom, örömre nagy bánatbul szállok!

54. Szeret az Viola, de jaj! nem engemet:
Szereti Lykaont, azt az hamis ebet,
Az ki meg nem győzhet semmivel engemet:
Annak adta magát, szaggatván szüvemet.

55. Oh haragos Viola, én ellenségem!
Csak azt mondd meg igazán, kérlek, énnékem:
Lykaon mivel győz, vagy tud győzni engem?
Mivel kérködhetik igazán ellenem?

56. Musáknál laktam én, Apollót szolgáltam,
Versemmel mindenkor nagy fát mozdíthattam;
És noha teveled szerencsétlen voltam,
Kegyetlenségednek tulajdoníthattam.

57. Versent verset Lykaon ha mond énvelem,
Ugy jár mint Marsyas az Apollo ellen;
Hogyha pedig akar versent futni velem,
Úgy jár mint sok más is Atalanta ellen.

58. Hogyha kételkedik ü az én erőmben,
Úgy jár mint Achelous Hercules ellen;
Változzék bár mindenné az én kezemben,
Nem lesz tágossága én erős öblemben.

59. És noha úgy gyülölsz mint sárkányt engemet,
Nem vagyok én oly rút hogy sértsem szemedet;
Mert nem régen láttam magam személyemet
Az sebes Drávában, minden termetemet.

60. Ha engemet nem csal az én hamis képem,
Különb Lykaonnál én deli termetem.
Oh hányszor kivánnak az szép Nymphák engem!
Hányszor csókot hánynak rám úton mentemben!

61. Esküszöm tenéked az szüz Dianára,
Esküszöm Cupidóra s az ü nyilára,
Hogy mint szalma lángon, úgy ég szép Berleba
Miáttam; úgy égett és ég is heába.

62. Én penig előtte mint köd az szél előtt,
Mint te énelőttem, mint árnyék nap előtt,
Úgy futok és bújok szép szemei előtt;
Még is én rút vagyok az te kedved előtt.

63. Szállj le, szép Violám, mint harmat az égből,
Vetközzél le immár kegyetlenségedből,
Szállj az én kezemre, mint karvoly fölyhőből;
Szánd meg ezt az szegényt, kit gyülölsz szüvedből

64. Én sok mulatságot tenéked találok,
Madarat vagy vadat, mindeneket találok;
Madárfogó hállócskát olyat csinálok,
Hogy láthatatlanak lésznek cérnaszálok.

65. Hogyha hosszu náddal halat csalni akarsz,
Abban is énnálam mesterséget találsz.
Nálam sikos angvillát, ha akarsz, foghatsz;
Egy szóval mind úgy lész az mint meggondolhatsz.

66. Szállj le, szép Violám, és szeress engemet!
Néked otthon tartok két szép heüz kölyköt;
Minap szerencsédre jártam az erdőket,
Anyjokat megöltem, megfogtam kölyköket.

67. Úgy megszelédültek, hogy járnak utánam;
Sok játszásokat nézni ugyan kivánom.
Sokan kérték tülem: senkinek nem adom;
Néked, édes Violám, azokat tartom."

68. „„Esztelen, mit beszélsz, hányod panaszodat?
Mast is nem esméred-é bolond voltodat?
Gyülöli Viola te ajándékodat,
Gyülöli verseidet és temagadat.

69. Az te dolgod nem más, csak panaszolkodjál,
Bánat közt, mint Scylla tengerben, aggódjál:
Neveld az vizeket könyvhullatásiddal,
Sürüsíts fölyhőket sok sóhajtásiddal.""

70. Igy végezé versét busult szerelemben
Az ifiu vadász, és esék kétségben.
Az nevét nem írom ebben az könyvemben,
Mert az Diánától tilalom van ebben.

71. Ad jobbat az isten! megsárgul az kalász,
Üdővel megvídul az megbusult vadász.
Valaha megfordul az rút fekete gyász,
Kit gyülölsz, Viola, kedvedben lészen az.

VIOLÁHOZ.

Idyllium.

1. Kegyetlen, hová futsz? te, árnyéknál könnyebb!
Miért meg nem hallgatsz, áspisnál süketjebb!
Ah, ne légy mint egy kü s márványnál keményebb!
Ne légy szalamandra, az jégnél hidegebb!

2. Talám félsz szüvemtől, hogy oly erőssen ég,
Ne olvadjon szüved, mely mint egy hideg jég.
Ne félj, szüvem tüzének mert vagyon oly vég;
Az én lelkem kivül senkin ez nem ég.

3. Talán félsz ijamtól, kit hordozok velem?
Cupido íja az, kiben nincs kegyelem.
Nyilamnak nincs hegye, nincs mérges szerelem
Ijamban, de vagyon csak tüled félelem.

4. Oh te nagy forgó szél, állíts meg futását
Az én gilicémnek, tarts meg szaladását!
De félek, hogy te is nem éred futását,
Röpülni ereszti ha sebes sugárát.

5. Oh ne fuss előttem, szép Viola-virág!
Nem erdei csuda vagyok, ki füvet rág;
Nem vagyok Harpya, kit látni is rútság;
Nem, kit Hercules tett egekben, vad csillag.

6. Noha, mit tagadom? bizony csuda vagyok;
Szerelem csudája és monstrumja vagyok.
Bizony megváltoztam, mint görög hadnagyok:
De ne félj, ártalmas, nem is fene vagyok.

7. Ne fuss, kérlek, előttem! jusson eszedben
Péneus leánya öltözött törzsökben,
Laurussá változott, úgy akarta isten,
Mert kegyetlenségért isten is kegyetlen.

8. Apollo istennek sok szép könyörgését
Nem akarta hallani siralmas versét.
Te pedig ennek is neveted csetét,
Neveted Cupidónak erős fegyverét.

9. Nem csuda, mert kő vagy, mert alabastrumnál
Keményebb téli jégnél, és porphyrusnál.
Cupidónak nyila ellened nem használ;
Megtompul terajtad, s testedben meg nem áll.

10. Ha isten akarná, változnál csudára,
Nem hiszem változnál gyönge lauruságra,
De Késmárk tetején nőtt kemény tölgyfára,
Ottan hadakoznál szeleknek urára.

11. Az is meglágyulna én könyörgésemre,
Úgy hiszem megszólalna ennyi versemre:
Te penig mint vad griff szomjúzol véremre;
Nem is nézsz énrám is, nem hogy beszédemre.

12. Nem használ tenálad az én könyvhullásom,
Nem használ szép versem s utánad járásom.
Kegyetlen Sziréna nézheted sirásom,
Nem könyörülsz, nem szánsz, látván kárvallásom.

13. Mint ama könnyü köd az forgószél előtt,
Eltünsz énelőttem és szemeim előtt.
Mint hideg hóharmat nap melege előtt,
Mint für karvoly előtt, mint árnyék nap előtt.

14. Bár volna lábad is oly mozdulhatatlan,
Az mint kemény szüved, mely oly irgalmatlan.
Nézd, az merre te futsz, tüske mely számtalan;
Oltalmazd magadat, ne menjen lábadban.

15. Jaj, szerelmes Violám, ójad magadat,
Meg ne csípje hangya szép fejér lábadat,
Ne szakaszsza szederjén arany hajadat,
Állíts meg, állíts meg, kérlek, futásodat.

16. De mindenre bátor vagy, csak éntülem félsz,
Erdökön, pusztákon vadak közt bátran élsz;
Engem rút kigyónak, engem sárkánynak vélsz,
Mert sok könyörgésemre csak meg nem is térsz.

17. Bár fuss el temagad, csak add meg szüvemet;
Nem tudom loptad-é vagy erővel vetted:
Azt tudom bizonynyal hogy magaddal vitted,
Ha vissza nem adod, hát vígy el engemet.

18. Add meg zálagomat, mert majdan elveszek,
Vagy hogy, mint szép Biblis, vízfolyássá leszek,
Mert szemeim untalan forrású vizek.

19. Nyavalyás, mit futok, mint az szomju szarvas
Forráshoz, utánad? az ki vagy mint egy vas.
Mint szelégyíthetlen sebes keselyő sas,
Elröpülsz előttem, s elfutsz, mint vad farkas.

20. De bizony nem úgy van, mert szebb vagy far-
Nem szelégyebb, fejérebb fekete sasnál. [kasnál
De nem is márvány vagy, mert ha márvány volnál,
Énelöttem oly igen el nem futhatnál.

21. Sasnak is szüve ég az szerelem miatt;
Nézd meg társa után magasról mint kiált.
Hordozza farkas is szerelem igáját,
Mert társa kedvéjért szereti barlangját.

22. De mi vagyon kemény mágnesnél keményebb?
De mi vagyon ennél ismég szerelmessebb?
Szereti az vasat: te penig keményebb
Mágnesnél és vasnál, és jégnél hidegebb.

23. Bizony mast elhittem Caucasus volt anyád,
Örmény oroszlány volt te szoptató dajkád,
Mert nem gondolsz, érted hogy én szüvem lankad,
Nem gondolsz testemtől majd lelkem elszakad.

24. Állj meg, édes vadam, bátor ne sokáig!
Hadd nézzem szemeidet csak fél óráig!
Nem gondolok osztán ha lelkem elválik
Világ-unta testemből, ki van mast alig.

25. Bolond, mit törődöm, és az üdőt vesztem,
Hogy reménységemet fövenyen épitem.
Könnyü forgó szelet heában kergetem.
Igy minden reménység eltűnik előttem.

26. Édességet találnék előbb epében,
Hogynem szelégyülést az te vad szüvedben;
Előbb is árnyékot meleg verőfényben,
Lágyulást gyémántban, s irgalmat tengerben.

27. Jól tudós vagyok már én állapatomban;
Tudom hogy szeretlek, tudom hogy héában.
Tudja jól Tantalus, nem észik álmában,
S mégis kapdos utána s fárad héában.

28. Mégis utánad én, mint Echo szó után,
Mint deres hóharmat nap melege után,
Mint tudatlan fűr csalogató síp után!
Mint egy kemény mágnes az hideg vas után.

29. Én is kész-akartva hordozom hállómat,
Láncozva kötözve látom fogságomat,
Látom és szeretem én nehéz igámat,
Mégis mint egy mágnes szeretem vasamat.

30. De te kegyetlenb vagy haragos Circénél,
Mérges Morgonánál, hamis Delilánál,
Ravasz Armidánál és Falsirenénél,
Medusánál, Scyllánál és Tisiphonnél.

31. Elbiztad magadat szép fejér orcádban;
Engemet semminek vélsz kevély voltodban;
Mert hogy fekete vagyok ábrázatomban,
Azt tudod vad ember csinált Libyában.

32. Tudod-e fagyalfának fejér virága
Lehull az földre, s nem lesz semmi haszonra?
De, noha fekete az szagos viola,
Felszedik, és tészik süvegkarimába.

33. Nem jobb-é az föld is mely inkább feketébb?
Én is noha fekete, de szerelmessebb
Vagyok, állandóbb is, fejérnél keményebb;
Noha, nem tagadom, legszerencsétlenebb.

34. Mert szintén annyit tesz tenéked szolgálnom
Mint Dunapartot reménységgel szántanom,
Jégre építenem, és szerecsent mosnom,
Holdra haragudnom, csillagok' számlálnom.

35. Ezt jövendőlte, lám, undok üvöltéssel
Egy rút fülesbagoly mindennap jó reggel.
De bizony én bűnöm mást most nem érdemel,
Hogy meguntam Hajnalt, utánad mentem el.

36. Viola, nem lészesz ez után gyötrelmem,
Mert bolondságomat már jól megesmertem.
Az szép Hajnalcsillag lesz az én szerelmem,
Bálványom, oltárom, és minden víg kedvem.

ARIANNA SIRÁSA.

1. Ádria tengernek fönforgó habjai
Valjon oly nagyok-é mint szemem árjai?
Valjon oly nagyok-é Mongyibél lángjai
Mint égő szüvemnek langos hatalmai?

2. Én éjjel, én nappal keserven ohajtok,
Miként fülemile vér s tajtékot hányok;
De nagy nyavalyámbul gyógyulni nem tudok,
Söt sebben, söt kínban ujulton ujulok.

3. Nagy sebet mert csinált Cupido szüvemben,
Kinek orvossága nincs dictamusfűben.
Mint egek forognak örök környületben,
Úgy búm, úgy bánatom forog örökségben.

4. Én Márst énekelek haragos fegyverrel,
Kínzó szerelmemet hogy felejtsem evel;
Másfelől kis isten megkerül fegyverrel,
Harcol, vagdalkozik lángozó szüvemmel.

5. Kétnagy harcban meggyőzött immár engemet,
És midőn sokáig hurcolna engemet,
Ilyen nehéz okkal nékem kegyelmezett,
Hogy írjam Theseus nagy hitetlenségét.

6. Bizony nagy büntetés, mert én inkább irnám
Miképpen árult el engem szép Violám,
Mennyi sok ohajtást érette heában
Sürü fölyhők közzé szélnek bocsátottam.

7. Mennyiszer könyvemmel ezt az sebes Drávát
Árasztottam s neveltem haragos árját,
Most is könyveimtűl forgó örvényt forgat,
És maga magában neveli haragját.

8. És ezt mind érette, és mind csak heában;
Heában fáradtam magas Parnassusban,
S ott érte fejemet ágoztam laurusban,
De szelet fogtam, pénzt gyüjtöttem álmomban.

9. Ah háládatlan! és nem hajt meg én kínom,
Kiben éjjel nappal úntalan kínlódom!
Nem hajt meg szép versem s utánad járásom,
Égő tüzem, árvizem, sok sohajtásom!

10. Halljad meg most Theseus hitetlenségét,
És annak magadra vegyed az értelmét;
Halljad Ariannának siralmas versét,
S nagyobbnak véljed háládatlan éltedet.

11. Tebrus vize mentiben szép Arianna
Nyugszik vala kegyessen felvont sátorba,
Mert Cupido örömöt mutat álmába;
Azt tudja, hogy Theseus fekszik ágyába.

12. De fülemilének ékes szólásával
Felzöndült elméje igen gyorsasággal;
Felnyitja szép szemét, látja hogy szép hajnal
Röpdözve elöljün harmatos szárnyával.

13. Ölelni kivánván Theseus életét,
Gyöngén tapogatva viszi ágyba kezét,
De semmit nem talál csak az üres helyét,
Meghidegült ágyát, és hitetlen jelét.

14. Akkor mintha mennykű szörnyü szelletivel
Esztelenítette volna keménységgel,
Sokáig nem szólal, mert szava elmével
Maga jüvendőjére röpült vala el.

15. Mindazáltal azonnal elméje megtér,
Mihent az szüvérül eloszlék fojtó vér;
Ő meztelenen is sátorbul futni mér,
Körül körül keresi és ismét betér.

16. Üti fejér melyét, szaggatja szép haját,
Theseus! Theseus! nagy erővel kiált;
Kifut Tebruspartra, honn maga folyását
Tengerben adóúl önti, hamarságát.

17. Ott széles tengeren szemét megforgatja,
Az partot üressen emberektül látja,
És semminek másnak szavát nem hallhatja,
Csak szép Alcyonnak mint társát siratja.

18. Echo is bánattal szól Ariannának,
Csinál öregbülést választtal bújának;
Mert ha ő panaszol, szól az küszikláknak,
Echo bús választtal nevet bánatjának.

19. De ő az sötétben hajót messzi látja,
Dagadt vitorláit hogy könnyü szél hajtja,
Theseus! Theseus! ismétlen kiáltja;
Amaz ütet nem hallja s nem is hallhatja.

20. Int és visszahíja gyönge kezeivel,
De az hajót viszi szél nagy sebességgel.
Arianna késéri végig szemeivel
Míg hajó szeme előtt tengeren tünt el.

21. Akkor osztán szaggatja aranyos haját,
Körömzseli körmével kegyes orcáját.
Nem messzi megszemlélt egy magas kősziklát,
Rá hág, és tengernek így kezdi panaszát:

22. „Jaj szerencsétlen én, jaj én boldogtalan!
Mint csalám magamat Cupido hatalmán.
Kit Hesperus adott, Lucifer or módján
Ellopta, elragadta tülem hamarján.

23. De nem ragadt el senki, Theseus, téged,
Csak az te mondhatatlan hitetlenséged.
Honn esküdt szerelmed? honn van igaz hited?
Talán vitorláddal szélnek eresztetted?

24. Te hitetlenséged viszen oly hirtelen,
És nem ez gyönge szél, ki röpül tengeren.
Eredj, eredj, Theseus, eredj, hitetlen,
Az én lelkemet is viszed te fenyődben!

25. De ha hajód lelkemet veled hordozza,
Miért halandóját magával nem hozza?
Nem oly nehéz, elhidd ez az Arianna,
Hogy te hajód ötet is el nem birhatná.

26. Elmentél, kegyetlen, elmentél mint gyors szél,
És engem bús örökös gyászban keverlél;
Söt örök halálban engem eltemettél,
Hitrontó, engem vesztő, keményebb ércnél.

27. Bízol, országodban hogy mensz triumphussal,
Aval az kegyetlen holt Minotaurussal;
De ha ki fog kérdeni, győzted mi móddal?
Tagadsz-e: Arianna okosságával.

28. Micsodás látatja lesz vitézségednek,
Hogy aztot elhigyjék idegen emberek!
Nem tulajdonítja senki ezt kezednek,
Hanem Arianna esztelen szüvének.

29. Ki fogja mondani hogy labyrinthusbul
Az magad eszével kijüttél, halálbul?
Sok száz mind okossabb, mind vitézebb abbul
Ki nem tudott jünni csalárdos fogságbul.

30. Ah! mert Arianna adá ezt tenéked,
Az ő cérnájával magadat vezetted.
Ihon mint fizet most nagy hitetlenséged;
Prédául vadhelynek hagyál és tengernek.

31. Miért nékem nem hagysz cérnát és tanácsot,
Ki után láthassam egyszer ez világot!
Ah, miért nem csaptad nyakamban az kardot!
Csináltad volna meg előbb az koporsót.

32. De több triumphust is számlálnál házodban,
Ha az Ariannát elvinnéd hajódban,
Osztán ott hirdetnéd széllel országodban:
Egy leányzót megcsalál hamisságodban.

33. De nézd meg kitül futsz és ki előtt szaladsz,
Nézd meg hitetlenséged miatt mit csinálsz!
Ki néked életet, annak te halált adsz,
Én labyrinthusból, te nagy fogságban hagysz.

34. Eredj, eredj, hitetlen, szelek szárnyával,
Istennek haragja nagyobb hamarsággal
Elsiet utánad és eljün károddal,
Mert nevekre esküdtél nagy hazugsággal.

35. De talán azt tudod, istenek megholtak
Melyek Enceladust kővel burították,
Prometheust kányákkal elszaggattatták,
Az kik Salmon királyt föld alá rontották?

36. Vagy kik Atlást fordíták nagy kősziklára,
Lykáont rút vadra, Akteont szarvasra,
Atreust, Therodalmant mérges sárkányra,
Hekubát ebbé, Scyllát ugató habra?

37. Sem siet sem késik haragja istennek,
Mert örvényes habbá teheti könyvemet,
Szélvészszé fordítja sohajtó kedvemet,
Én bánatimmal elburítnak tégedet."

TITYRUS ÉS VIOLA.

TIT. 1. Az vadász elnyugszik,
Ha az nap lemégyen;
Az juhász lefekszik,
Hogyha haza megyen;
Szántó vigan észik,
Dolga végben megyen:
Én penig, mint bolond, mint esti denevér,
Járom az erdőket, mert a nagy bánat vér.

2. Mint szarvasgém vagyok,
Mely fiát elveszté;
Üvöltök, kiáltok,
Mert búm megeméssze;
Violámért fagyok,
Az ki engem veszte,
De ahon szép Violám diófa alatt
Nyugszik, az én halálom zöld árnyék alatt!

3. Kelj fel, édes Violám, diófa alól!
Nem tudod-é itt nyugszol mely ártalmasul?
Minket bölcs Meliboeus tanított arrul:
Juhok sem legelnek; kelj fel ily árnyékbul!

4. Mit bánkodol mostan az szép kikeletben?
Nézd mint nőnek virágok az szép üdőben.
Aeolus meglágyította haragját,
Boreás szereti szép Orithyát,
Szent Gergely meghozta nagy orru gólyát,

Gilice megtalálta kedves társát.
Hallottál már bömbölő bölömbikát,
Mennyei kecskét, tarka babutákat,
Láttál már rózsákat,
Csúszó kigyókat,
Mint gyönyörködnek,
Szerelmeskednek.
Csak te vagy egyedül,
Élsz kegyetlenül,
Oh te szép virágszál!

VIO. 5. Oh ne legyen néked soha kikelet!
Ne adjon isten soha meleg szelet;
Vad konkoly teremjen fejér buzád helyett;
Semmitül ne vehess vigasztaló kedvet.

6. Igéző szem lássa bárányocskáidat,
Az métely megfojtsa minden juhaidat,
Találj ménta helyett mérges cicutákat,
Hallj tengelic helyett keserves baglyokat.

7. Mert szerencsétlennek ily kivánságok jók,
Az melynek az szép violák nem szagossak,
Feketének tetszenek az líliumok.
Magamnak is magam jobbat nem kivánok.

8. Eredj, távozzál el, Tityre, éntülem,
Mert te verseidet mostan én gyülölöm.
Azt tudod-é, talán nem vettem eszemben,
Hogy harmatos Hajnallal vagy szerelemben?

TIT. 9. Ne fogd, kérlek, énrám azt, édes Violám,
Hogy mást kivülötted kerestem s találtam.
Vertumnusnak engedtem Hajnalt. S nem talán?
Csak te gyönyörüségem vagy, szép Violám!

VIO. 10. Fuss tülem, verseid mert nekem éles tőr,
Dér virágnak,
Kű buzának,
Horog halnak,
Lép madárnak,
Hálló vadnak,
Métely juhnak,
Nyíl szüvemnek,
Bús kedvemnek,
Mirigy életemnek.

TIT. 11. Ne szólj olyant nékem, édes Violám,
Miért haragszol most ártatlanul reám?
Vagy hogy talán tréfálsz, tudni kivánnám.
Ne üzz el magadtul szerelmes Violám!

VIO. 12. Fuss, mondok, éntülem,
Eredj Hajnalodhoz.
Nem kellesz énnékem,
Mert nékem csak bút hozsz,
Mert te szerelmedben
Engem soha nem hozsz,
Noha te meggyőzöd Amphiont és Pánt;
Orpheus kezében sem szól igy az lant.

TIT. 13. Ha isten akarná, bizony nem tréfálnál,
Lágyabb szüvel is verseimre hallgatnál,
Alázatos versemre nem haragudnál,
Nem nevetnél, neveznél, és nem csúfolnál.

14. Nem vagyok Amphion, nem Pán, nem Orpheus,
Mert szerencsétlenebb azoknál Tityrus:
Pán meglágyitotta Diánát, Amphius
Az hideg halakat, vadakat Orpheus.

15. Meggyőzhetném, elhigyjed Lykáon sípját,
Ha az volnék, te kedves szüved hajlékát.

VIO. Úgy van, igen szeretem; mit akarsz tehát?
Szeretem Lykáont s az ő muzsikáját.

TIT. 16. Kegyetlen mit mondasz?
Engem versz beszéddel.
Szépet rúttá csinálsz,
Rútat írsz füstékkel.
Engem azért ócsálsz,
Hogy esmérjem evel:
Mennyivel oroszlány haragosb báránynál,
Annyira kegyetlenebb te oroszlánynál.

17. De mennyire ismég
Rozmarin az csalánt,
Mennyire győzi meg
Viola tulipánt,
És mennyi különbség
Váltja eztet s Hajnalt:
Annyira győzöm én az rút csípás ebet,
Te biróságodban is. Tedd le rosz kedvedet!

18. Berleba mert nékem
Sokszor koszorúkat
Küldött szerettében,
És ajándékokat.
De én nem kedveltem,
Ő noha átkozott.
Elszaggattam koszorúját, s azt mondottam:
Nem kell nékem Berleba, csak szép Violám.

19. De te énelöttem,
Mint Daphne, második,
Elfutsz, s nem szólsz velem,
Kin szüvem aggódik.
Áspissal szegödtem
S az siketebb alig;
Mert ennyi szép verssel csillagokat égbül,
Elhoznám, Eurydicét Pluto kezébül.

VIO. 20. Farkas bárányokkal
Előbb fog járkálni,
Nyulat agarakkal
Előbb is fogsz látni,
Engem Tityrussal
Hogysem hallani.
Nem kell te szépséged, sem sípod, sem versed,
Velem szintén magadat elgyülöltetted.

TIT. 21. Látom, de nem tudom, Lykáon tégedet
Miért szidogatott, mégis te szereted:
Engem penig gyülölsz, ki vagyok melletted,
Mint az ragadozó borostyán tölgy mellett?

VIO. 22. Itten én teneked bánatomnak okát
Megbeszélem, szüvemnek nagy nyavalyáját.
Az minap egy reggel
Ezen az hegyen föl
Gondolkodva jártam,
Harmaton sétáltam,
Szép eperjet szedtem,
Kerékben kötöttem;
Lykáonnak szántam,
És adni akartam.
Azonban ugyanő,
Goromba mint a kű,
Meglátá kezemben
Eperjet, kötésben.
Kikapá kezembül
Ő nagy kegyetlenül,
És szemem láttára
Töré pozdorjára.
Még az ki nehezebb
S nékem keservessebb,
Monda: Szeretődnek
Másnak ezt kötötted.
Ezen nagy bánatom,
Erős boszuságom,
Azért ez hegyekre
És kemény küvekre
Jüttem lakni immár,
Ahol juhász nem jár,
S nem is szól az madár,
Nem szánt itt az szántó,
Nem jár az vadászó;
Csak keserves Echo
Lesz szüvem boszontó.

TIT. 23. Ne kegyetlenkedjél, édes Violám!
Engedd meg hogy lakjam veled az pusztán.
Lykáont hadd el már,
Gyülöljön téged bár,
Én leszek teveled,
Társod és remetéd.
Szebb vagyok nálánál,
Okossabb nálánál,
Bátrabb is nálánál,
Erősb is nálánál,
Jobban is szeretlek,
Lám ugyan is égek.

VIO. 24. Úgy légyen, édes szüvem, az mint akarod,
Mert engemet az te szép versed meghajtott.
Immáron ezután lészek te szolgálód,
Társod és szeretőd, és te szép virágod.

VADÁSZ ÉS ECHO.

Idyllium.

1. Te ki gyönyörködöl az én nyavalyámban,
Töredözött szókban, megrekedett hangban,
Felejts bánatodat! szólj ebben barlangban:
Ég-e miattam Júlia lángban? Echo. Abban.

2. Vajha az úgy volna, s velem nem játszanál!
Csúfot énbelőlem nem csinálnál! Echo. Annál.
Hát ha annál nékem kegyelmet találnál,
Vigasztalnálak egy szép nótával. Echo. Aval.

3. Volt egy kis méhecském,
Gyönyörüségecském,
Kin megnyugodt volt szüvem.
Mézes harmatokkal
Kerti illatokkal
Az ő szája teli volt.
Engemet táplált is
Csak látatjával is.
Meddig kertemben lakott.

4. Sokszor szép két lábát,
Melynél nap nem láthat
Szöbbet, valamerre jár:
Hercules oszlopa,
Az hol non plus ultra,
Higyjed, lenni gondoltam.
Kivántam dülne rám
Szép márvány palotám,
Miként rádült Sámsonra.

5. De mit mondok néked,
Ha nem lesz ellened:
Méh megúnta az rózsát,
Jaj, szállott rút nádra,
Undok békanyálra;
Soha nem lesz enyim már.
Sírj hát te is velem,
Nympha, keservesen;
Ma holtnak kell lennem. Echo. Nem.

6. Engem szomorító hamis választokkal Echo.
Nem okkal, s nem jókkal, (Okkal.
Hanem nagy boszúkkal,
Választod csúfból áll,
És rakva játékkal. Echo. Áll.
Állj hát, és ne tréfálj,
Ereszsz jó választtal. Echo. Osztán.
7. Miért vagy, szép Echo,
Oly igen boszontó? Echo. Ontó.
Te vagy az vér-ontó,
Én könyvem hullató. Echo. Tó.
Te bizony sírásom, te penig fordító,
Keserves panaszos, versem hamisító. Echo. Ó.

8. Oh Cyparissusnak húga, te szöbb Echo! Echo-
Békót láncot viselek nyakamon mint tacskó. (Békó.
Nem tagadom bizony: de te légy megoldó,
És követségemet méhecskémnek adó. Echo. A-
(dom.

9. Ha kérdi: Élek-é?
Mondjad hogy én égek.
Ha kérdi: Kicsoda?
Mondjad hogy van oda.
Az te rózsavirágod,
Kirül te harmatot,
Gyönge illatokat
Gyönyörködve szedtél.
Benne gyönyörködtél,
Mostan elárultad,
Mert talán nem tudtad:
Az nád töredékeny,
Noha nevedékeny,
Hogy megúnod mindjárt;
Mert rá nézni is árt.
Nézd hináros szemét,
Csoportos üstökét,
Széltől hajtott nyakát,
Nem álló derekát.
Nézd az ő gyökerét,
Meglátod erejét,
Mert nincs az őbenne
Mi néked kellene.
Hadd el én méhecském,
Édes szép képecském,
Megtalálod nálam,
Ki bizony nem álom.
Mely fris az rózsaszál,
Noha tüskében áll,
Nem szúr meg tégedet,
Nem sérti szemedet.
Az virágja vörös,
Az gyökere erős,
Maga szép illatos,
Hozzád hasomlatos.
Lám sokan szeretik,
Szépségnek viselik.
Csak te jűj és szállj rá,
Kivánod másszorra
Ő állandóságát
Rothadatlanságát.

Igy izene néked
Az ki szeret téged.

ORPHEUS KESERVE.

Orpheus az szép Eurydice után futván, Eurydicét egy vipera megcsípte, az mely mérges sebben megholt Eurydice. Igy siratta Orpheus.

1. Nyisd meg én torkomat keserves sirásra,
Apollo, mert ím jutottam árvaságra,
Kiért, mint gilice nem száll az zöld ágra,
Ugy szüvem nem kiván jutni vigaságra.

2. Nyisd meg Biblis két szemeimnek forrását.
Hadd neveljem bővítsem szüvem sírását.
Echo, sürüsíts meg lölköm sohajtását;
Gyönyörüségemnek gyászoljam fogyását.

3. Eurydice oly volt mint egy szép virágszál,
Mint legszebbik csillag, mely sokak között áll.
Ezt elvitte az irígy s kegyetlen halál,
És ezért nyugodalmat szüvem nem talál.

4. De te büneimért ha verni akartál,
Miért kegyetlenségben így elfajzottál
Jupiter, s inkább énrám nem haragudtál,
S haragos mennyküveddel el nem rontottál?

5. Vaj! ha ily szépséget szenvedni nem tudtál,
Miért engemet is be nem buritottál
Miként Enceladust az nehéz Aetnával?
Vagy mint Prometheust el nem szaggattattál?

6. Nem ezt ő szépsége, szép piros orcája
Érdemlette, szépen szóló kláris szája,
Két fekete szeme, aranyas szép haja,
Alabastrum mellye és márvány ajaka:

7. Hogy mérges vipera miátt ő meghaljon
És ő ártatlan lelke pokolra szálljon.
Kár rózsának, mikor virágjában vagyon,
Szerencsétlenség miátt hogy meghervadjon.

8. Megholt Eurydice, az én szép virágom;
Eltávozott tülem az én vigaságom.
De én mégis élek ezen az világon,
Világtalan világon! veszett világon!

9. De ha abban vagyon lelkem, kit szeretek,
Nincs tahát énbennem az éltető lélek,
Nem vagyok én Orpheus, és nem is élek.
Hanem mély pokolbul jütt vándorló lélek.

10. Szabad lesz Plútóhoz poklokban énnékem
Szerelmes Eurydicém után elmennem.
Ha nem szabad élőnek, mert nem eleven
Vagyok, mert lölköm ott van, az hol szerelmem.

11. Oh szerencsétlen én! imé törött kobzom
Bizonyítja igyemet romlott miszkálom.
Vadaimat veletek össze nem hivom;
Soha virágimat is nem vigasztalom.

12. De ha én tinéktek sokszor jól szolgáltam,
Hangas kobzommal tiktekét vigasztaltam,
Szelégy és vad közt békességet csináltam;
Ha tinálatok valaha kedves voltam:

13. Sírjatok énvelem ti is, oh szép Músák,
Együtt sirassátok az én nyavalyámnak
Súlyát, kedves Dryadesek, szép Napaeák,
Ékes Najadesek, szép termetü Nymphák!

14. Sírj te is, gyors Dráva, erős bizonyságom
Ki voltál égő szüvemnek orvosságom!
Téged sokszor megnevelt én könyhullásom,
Sokszor te oltottad az én gyuladt lángom.

15. Ne gondoljad immár hogy meggyógyulhatnék
Mint szalma, mint kénkű mert az én szüvem ég,
Kit meg nem oltana egész tengermélység.

16. Csak te gyógyíthatnál, oh Fátum, kegyetlen!
Hogyha szörnyü kínnal megölnél hirtelen,
Vagy Késmárkot nyakamba vetnéd véletlen,
Szakadnának egek ha rám kéménletlen.

17. Honn vagy te Gorgonis, iszonyu orcáddal?
Honn kegyetlen Busiris fene lovaddal?
Honn anthropophagusok, véres torkokkal
Vattok? Scylla, Charybdis, több Fúriákkal?

18. Honn vattok Harpyák és kegyetlen Párcák?
Mondjátok meg: nékem életem fonalát
Kik lehetnek azok az kik hosszabbítják?
Miért életemmel együtt el nem rontják?

19. Eurydice! Eurydice! én szerelmem!
Hova hattál világon árvájul engem?
Miért úgy futottál mint egy vad előttem?
Talán az te halálod volt az én vétkem?

20. Bizony megkereslek sötét Acheronban;
Engedelmet találok talán Plútóban.
De ha reménységem elvész Phlegetonban,
Eurydice mellett maradok poklokban.

21. Eurydice! eszembe ha jün szép szájad,
Két fekete szemed; aranyos szép hajad,
Két domboru mellyed, és szép márvány állad,
Fejér sima hasad, két szép gyönge lábad;

22. Az szerelem nékem szép Paradicsomnak
Tetszik, örvendetes mennyei országnak,
Nagy gyönyörüségnek és Elysiumnak,
Tündöklő napfénynek és szép csillagoknak.

23. Viszont égő szüvemet ha megtekintem,
Mint lángozik, kínoz és mint gyötör engem,
Az szerelem tetszik Abyssusnak nékem,
Styxnek és ördögnek, hogy így bánik velem.

24. Poklokban vagyok, hát nem kell oda mennem
De még sem elég ez is; meg kell keresnem
Kegyetlen Plútót is; talán van kegyelem
Abban, kegyelmesség ki nem tud mi légyen.

25. De ki vagyon oly, kit szerelem nem győzhet?
Nem él ki szerelem tüzét nem esmérhet.
Lám szép Proserpináért ő is gyötrődött;
Lám, jég-hideg szüve mint szalma ugy égett.

ORPHEUS PLÚTÓNÁL.

Ez után következik miként könyörgött pokolban Plútónak hogy Eurydicét kiadja, meg is nyerte, de oly privilégiummal, hogy vissza ne nézzen. De ő mikor vitte volna, meg nem tűrhette hogy rá ne tekintett volna, azért ismég eltűnt előtte Eurydice.

Oh nagy Abyssusnak,
Sötét Acheronnak
Rettenetes istene,
Oh te nagy monarcha,
Te Phlegeton átka
S örökös fejedelme,
Te Styxnek nagy ura,
Lölköknek ostora,
Te, kinek nincs kegyelme!

Jüttem országodban,
Te birodalmadban,
Nem bolond kényességért:
Az szerelem hozott,
Mert gyöplün hordozott,
Nem kérkedés kedvéjért.
Mert itt ember nem jár,
Nem is szól az madár
Csak gyönyörüségéjért.

Nem jüttem csudálni
S erődet próbálni,
Mint az Jupiter fia;
Legyen veszteg az Sphynx,
Folyjon békével Styx,
Nékem nem kell Fúria,
Sem sárkány, sem Hydra
Százfejü Chimaera,
Nékem nem kell Harpya.

Az én szép mátkámat,
Én nyugodalmamat
Elvitte irígy halál,
Mely ott fön elválik
Lélek testtül alig,
Jól tudom hogy alá száll.
Tudom, birtokodban
És te hatalmadban
Eurydice mostan áll;
Hogy az elevennek
Vagy élő embernek
Nem szabad ide jünni:
Szabad lesz hát ennek,
Az kiben nincs lélek,
Poklokban is eljünni.

EPIGRAMMÁK.

ATILLA.

1. Isten haragjának én szelleti voltam
Mikor ez világot fegyverrel nyargaltam,
Vércataractákat karddal árasztottam,
És mint egy villámás földet megfutottam.

2. Én vagyok magyarnak legelső királya,
Utolsó világrészrül én kihozója.
Én lehetek tehát magyarnak példája,
Hirét s birodalmát hogy nyújtsa szablyája.

BUDA.

Mely roszúl alkhatnak egy királyi székben
Méltóság és egy ész, az mely engedetlen,
Rólam és Remusról példát vehet minden;
Vesztő, mert nem fértem az bátyám székiben.

SZIGETI ZRÍNI MIKLÓS.

Mint Hektor Trójának,
Úgy én Szigetvárnak
Erős őrzője voltam.
Mutattam pogánynak
Hogy nagy Jehovának
Kedves szolgája voltam,
És előbb éltemet
Hogysem hüvségemet
Testembül kibocsáttam.

DELI VID, SARKOVICH.

Én is nem keveset
Tettem, hogy elesett
Világrontó pogány eb.
Nagy csorbát csináltam
Az ottomán holdban;
Nem lesz immár serényebb.
Uramért, hazámért,
Nagy isten fiáért
Életem volt legkissebb.

RADIVOJ ÉS JURANICH VAJDÁK.

Mi boldogok voltunk,
Együtt éltünk, holtunk,
Most istennél van lelkünk;
Az nagy Zríni mellett
Hirünk kerekedett,
Érte halált szenvedtünk:
De nem volt hcába,
Mert jó unokája
Örökössé tett bennünk.

FARKASICH PÉTER.

Csak alig mutatott,
S mindjárt visszarántott
Kegyetlen Fátum engem.
Jó Uram siratott,
S fia rólam írt jót:
Helyén vagyon hát hirem.
Nem adatott minden
Mindennek éltében;
Isten kedve úgy légyen.

FESZÜLETRE.

1. Sírtál már eleget lám Ariannáért,
Fogyattad könyvedet csak egy Violáért.
Csak meg nem változtál, mint Biblis, semmiért,
Édes Músám, füért s rothandó eszközért.

2. Híd ki most magadbul könyvedet nagy okért.
Áraszsz cataractát szemedbül méltóért;
Azért ki körösztfán függött büneidért,
Az ki istened volt, megholt váltságodért.

3. Hogy nézhetsz emberre, ember teremtője?
Igy téged megcsúfolt ő hitetlensége,
Annyi sok vett jókért, mint tenger fövenye,
Mint latrot, mint tolvajt, feszíte körösztre.

4. Onnan is mutattad, igaz juhász voltál,
Veszett nyájod után magasrul vigyáztál,
Atyádnak vétkekért sokat imádkoztál,
És elfelejtkezni vétkünkrül akartál.

5. Virágzott tested is halálos sebektül,
Ázott az szemed is igen bőv könyvektül,
Szájad megkeserült az mérges ecettül,
Bajt víttál, harcoltál halállal vitézül.

6. Vitézek istene, te függsz az körösztfán,
Ki győzedelmes vagy, s ezer sereged van.
Hunn karod, fegyvered? hunn vitézséged van?
Hunn van angyali kar? hunn istenséged van?

7. Héj, mert te ezeket mind fottig letetted,
Egy hatalmadat, nagy istenségedet;
Az emberi testet magadra fölvetted,
Azért hogy hullathasd érettünk véredet.

8. Azért hogy poklokban láttad merültünk volt,
Azért hogy mi lölkünk örökségre megholt,
Szállottál le égbül, az hunn lakásod volt,
Függöttél körösztfán, az kinn tested megholt.

9. Oh te nagy Jehova, kegyelem forrása,
Kegyelmes Eloim, nagy istennek fia,
Seregek istene, zsidóknak királya,
Alpha és omega, és jók bizodalma!

10. Látod, mi érdemünk mint küvön hangyanyom,
Sok bününk peniglen mint levél az fákon,
Mint örvény tengeren, és föveny az parton,
És mennyi madár jár levegőben szárnyon.

11. De mind ezeknél is nagyobb te kegyelmed,
Annak vége nincsen, s azért bizunk benned.
Mi hasznod féreggel neked törvényközned,
Hatalmot mutatnod, és ránk fegyverkezned?

12. Száraz polyva ellen, az kit szél elhordoz,
Mutatod erődet, ha ránk haragot hozsz.
Nem illik az harag, uram, irgalmadhoz;
Nagyobb dücsőséget bennek kegyelem hoz.

13. Uram, nem miértünk, sem mi érdemünkért
Hanem kegyelmezz meg magad irgalmáért!
Ne légyen heában hogy fiad ontott vért
Körösztfán miértünk, az mi váltságunkért!

SZIGETI VESZEDELEM.

TIZENÖT ÉNEKBEN.

Dedicálom ezt az munkámat MAGYAR NEMESSÉGNEK. Adja isten, hogy véremet utolsó csöppig hasznossan neki dedicálhassam.

AZ OLVASÓNAK.

Homérus száz esztendővel az trójai veszedelem után írta históriáját; énnékem is száz esztendővel azután történt írnom Szigeti veszedelmet. Virgilius tiz esztendeig írta Aeneidost; énnékem penig egy esztendőben, söt egy télben történt véghez vinnem munkámat. Egyikhez is nem hasomlítom pennámat, de aval őelöttök kérkedhetem, hogy az én professióm avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál. Az kit írtam, mulatságért írtam, semmi jutalmot nem várok érette; önekik más gondjok nem volt, nékem ez legutolsó volt. Irtam az mint tudtam, noha némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni. Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eklipsisnek hívunk. Ha azt mondják „saepe et magnus dormitat Homerus": bizony szégyen nélkül szemlélhetem csorbáimat. Igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam munkámat, mert üdőm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek; és ha ugyan corrigálnám is, úgy sem volna „in perfectione, quia nihil perfectum sub sole, nam nec chorda sonum dat, quem vult manus et mens." Fabulákkal kevertem az históriát; de úgy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul: az ki azokat olvasta, megesmerheti egyiket az másiktul. Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy; osztán szegény az magyar nyelv! az ki históriát ír, elhiszi szómat.

Zríni Miklós kezének tulajdonítottam szultán Szulimán halálát: horvát és olasz krónikábul tanultam; az törökök magok is így beszélik és vallják. Hogy Istvánfi és Sambucus másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak kercsését, mint az országos dolognak história-folyását. Akarmint volt, ott veszett Szulimán császár, az bizonyos. Irtam szerelemrül is, de csendessen; nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott. Osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel: abbul az versbül tanultam:

In galea Martis nidum fecere columbae:
Apparet Marti quam sit amica Venus.
Isten velünk.

GRÓF ZRÍNI MIKLÓS.

ELSŐ ÉNEK.

A költő a bold. szüzet hívja segédül. Isten a magyarnak erkölcsi sülyedésétől haragra gyúlván, Mihály arkangyalnak meghagyja, hogy a poklokból egy fúriát küldene, ki Szulimánt a magyarok ellen harcra bőszítené. Erre Alekto jelenik meg Szulimánnak, atyja Szélim képében, s neki hóditásai céljaul a magyarokat tűzi ki, mint a kiket a meghasonlás elgyengített. Szulimán elhatározza a hadjáratot, vezéreit válogatott sergekkel Drinápolyba rendeli. Ezeknek leirása.

1. Én az ki azelőtt ifiu elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küzködtem Viola kegyetlenségével:
Mastan immár Marsnak hangassabb versével

2. Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát,
Ki meg merte várni, Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Europa rettegte szablyáját.

3. Músa! te ki nem rothadó zöld laurusbul
Viseled koszorúdat, sem gyönge ágbul;
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
Van kötve koronád, holdbol és szép napbul;

4. Te, ki szűz anya vagy, és szülted uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
Ugy mint istenedet és nagy monarchádat;
Szentséges királyné! hívom irgalmadat.

5. Adj pennámnak erőt, ugy irhassak mint volt
Arról, ki fiad szent nevéjért bátran holt,
Megvetvén világot kiben sok java volt;
Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt.

6. Engedd meg hogy neve, mely mast is köz-
Bűvöljön jó híre valahol nap jár kél, (tünk él,
Lássák pogány ebek: az ki istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.

7. Az nagy mindenható az földre tekinte,
Egy szemfordulásból világot megnézé;
De leginkább magyarokat észben vette,
Nem járnak az úton, kit fia rendelte.

8. Látá az magyarnak állhatatlanságát,
Megvetvén az istent hogy imádna bálványt;
Csak az, eresztené szájára az zablát!
Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát!

9. Hogy ű szent nevének nincsen tiszteleti,
Ártatlan fia vérének böcsületi,
Jószágos cselekedetnek nincs keleti.
Sem öreg embernek nincsen tiszteleti.

10. De sok feslett erkölcs, és nehéz káromlás,
Irigység, gyülölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés, és örök tobzódás.

11. Megindult ezekért méltán ű haragja;
Azért Mihály arkangyalt magához hivá,
És kemény haragjában így parancsola:
Ű szentsége előtt arkangyal áll vala.

12. „Nézd ama kemény nyaku és kevély scythák
Jó magyaroktól mely igen elfajzottak,
Szép keresztyén hütöt lábok alá nyomták,
Gyönyörködnek különb különb vallásoknak.

13. Maga te tekints meg körösztyén világot:
Nem találsz azok közt kivel tettem több jót;
Kihoztam Scythiából, mely nékik szűk volt,
Az én szent lelkem is üreájok szállott.

14. Scythiából, azt mondom, kihoztam üket,
Miként Aegyptusbul az zsidó népeket,
Hatalmas karommal verém nemzeteket,
Mindenütt rontám, vesztém ellenségeket.

15. Téjjel mézzel folyó szép Pannoniában
Megtelepitém üket, Magyarországban,
És meg is áldám minden állapatjában,
Meghallgatám, segítém minden dolgokban;

16. Sőt vitéz szüvel is megáldottam üket,
Úgy hogy egy jó magyar tizet mást kergetett,
Sohul nem találtak oly nagy ellenséget,
Az ki, mint por szél előtt, el nem kerengett.

17. Szentséges lölkömet reájok szállattam,
Az körösztyén hütre fiam által hoztam,
Szent királyokkal is megajándékoztam,
Békeséget, tisztességet nekik adtam.

18. De ők ennyi jókért, ah, nehéz mondani!
Ah, háládatlanok, és merték elhadni;
Nem szégyenlik isteneket elárulni,
Ellenemre minden gonoszban merülni.

19. Ah, bánom, ennyi jót hogy üvélek töttem.
Nem-é viperákat keblemben neveltem?
De immár ideje velek esmertetnem:
Én vagyok ama nagy boszuálló isten.

20. Eredj azért, arkangyal, szállj le pokolban,
Válaszsz egyet az haragos fúriákban,
És küldjed el aztot szultán Szulimánban,
Juttassa magyarokra való haragban.

21. Én penig töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, veszti az rosz magyarokat,
Mind addig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg elhatták urokat.

22. Kiáltnak énhozzám, s nem hallom meg
Hanem fogom nevetni nehéz ügyöket; [üket,
Az ü panaszira nem hajtom fülemet,
Ü nyavalyájokra nem tészem szememet.

23. Ez mind addig lészen míg boszút nem állok,
Harmad negyed ízig büntetés lesz rajtok;
És ha idején észbe nem veszik magok,
Örök átkom, haragom lészen ürajtok.

24. De ha hozzám térnek megbánván bünöket,
Halálról életre ismég hozom üket.
Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek."

25. Michael arkangyal kezde könyörgeni,
És az igazakért igen esedezni:
„Uram! jámborokat fogod-é rontani?
És az hamissakért fogod-é megverni?"

26. De az élö isten kész lön megfelelni:
„Te akarod-é én tanácsomat tudni?
Vagy elröjtött nagy titkaimat vizsgálni?
Az melyeket teneked nem lehet tudni.

27. Ostorom szolgámra nem tiltom hogy száll-
Melynek nem kell törödni semmit halálon, [jon,
Akarom néki könnyebbségére szálljon,
És lelkének hüvösülésére álljon."

28. Nem felele többet arkangyal istennek,
Hanem sugár szárnyait eresztė égnek;
Röpüle mind addig, és nem nyugovék meg,
Míg Alektót pokolban nem találá meg.

29. Száz lánccal van kötve, száz belincs az ke-
Kigyókbul áll haja, s kötelöznek fején; [zén,
Véres mérges tajték foly ki az két szemén,
Dohos kénküpára jün ki rút gégéjén.

30. Ily fúriát arkangyal megszabadíta,
És isten hatalmával neki így szóla:
„Alekto, az isten nékem parancsolja,
Hogy tégedet küldjelek Törökországban.

31. Szultán Szulimánnak szálljad meg az szüvét,
Neveld magyarokra ü haragos mérgét,
Vigye rájok nagy rettenetes fegyverét,
Rontsa uraságát és minden erejét."

32. Örül az fúria, nem késik pokolban,
Röpülését tartja nagy Törökországban,
Éjfélkor érkezik Konstantinápolyban,
Ottan beférkezék Szulimán házában.

33. S hogy inkább hamarább elhitesse véle,
És hogy megrettenést szüvében ne tonne;
Magára nagy Szélimnek formáját vévé;
Szélim Szulimánnak atyja volt míg éle.

34. „Fiam, te aluszol, így kezdé beszédét,
S nem vészed eszedben istennek kegyelmét,
Hogy erőt adott néked és vitézséget,
Jó észt, jó tanácsot, és elég értéket.

35. Aluszol te mastan, és nem nézsz elödben,
Mely nagy fölyhöt kerenget Károly elödben,
És hogyha idején nem vészed eszedben,
Itt fogsz megnyomatni aluvó helyedben.

36. Higyjed, higyjed az én megöszült fejemnek,
Hogy, ha üdöt nékik adsz, téged elvesztnek
Országostul kaurok, hitetlen ebek;
Mert ha egyességek volna, van erejek.

37. Lesz is, mert alkusznak; de te menj ürájok,
Ne késsél, és ne hagyj üdöt alkudniok.
Igy rontattatának tülem mamalukok,
Igy megverém Campsont, s romlának szírusok.

38. Kelj fel, éles kardot köss az oldalodra,
Indulj meg hadaddal tévölygö magyarra;
Én leszek melletted, és minden dolgodra
Vigyázok hüséggel s minden nyavalyádra.

39. Bolondság tenéked Kazulokra járni,
Sok jó vitézt tenéked oda rontani:
Az mi fátumunk azt nem hagyja romlani,
Isten azon bennünk akar tanítani.

40. Izmael énnékem sok boszúkat szörze,
De ugyan megtörnöm végig nem lehete;
Ha tenéked Tamma mennyi boszút teve,
Nagy részét hadadnak ravaszsággal veré:

41. De az magyarokon mindenkoron nyertünk,
Nem is kell oly messzi nékünk fegyverkeznünk,
Sem annyit költenünk, sem annyit vesztenünk,
Sem győzödelemben nékünk kételkednünk.

42. Ne félj hogy segétse senki magyarokat,
Mert jól esmerem én bolond kaurokat,
Míg nem látják égni magok házokat,
Nem segéti senki meg szomszéd házokat.

43. Ne félj; mert, lám mondom, én leszek mel-
Az szent Mahomet is vezeti kezedet. [letted,
Osztán, édes fiam, az vitéz embernek
Kell valamit engedni az szerencsének."

44. Igy szultán Szulimánnak Alekto szólott,
És az mely mérges kigyót kezében hozott,
Azt az Szulimánnak ágyába bocsátott.
Nem nyugvék az kigyó míg hozzá nem jutott.

45. Vállról mellyére, mellyérül szívében,
Valamerre csúsz el, mindent hágy méregben.
Gyújtja kemény szüvét s hagyja lángos tüzben,
Haragban hentergeni, és kevélységben.

46. Nagy vigan Alekto eltünék ott mindjárt,
Mert látá, haragra gyújtotta Szulimánt;
Ű penig felugrott: Fegyvert! fegyvert! kiált,
Mert szintén eszeveszett Alekto miátt.

47. Kiált az Szulimán: „Oh te, bátorságra
Ki engemet indítsz, ilyen nagy dolgokra!
Nagyobb vagy embernél, noha embermódra
Láttalak tégedet szólva, tanácsolva.

48. Készen vagyon Szulimán; elmegyen oda,
Az hová meghattad, kaurt rak halomban,
Megfestem lovamat keresztény vér-tóban,
Várasokat, várakat röjtök hamuban."

49. Felkelvén ágyábul ű megparancsolá,
Hogy minden vezér táborában szállana,
Válogatott néppel, kinek mint hatalma,
Valaki bégséget és timárt tartana.

50. És hogy Drinápolyban májusnak fottára
Az egész hadak szállanának táborban.
Futnak az csauzok fejér patyolatban,
Hirdetik az hadat minden országokban.

51. Azonban Szulimán üle jó lovára,
S vezéreket magával hiva dévánra,
Kertektül nem messzi egy széles halomra;
Ottan nékik beszélle ilyen formára:

52. „Vezérek és basák, ti okos vitézek,
Kiknek eszek után sok bírt népet nézek!
Ti vattok tartói én erősségemnek,
Ti meghódítói pogány kereszténynek.

53. Im mi állapatunk látjátok miben van;
Erős birodalmunk henyélést nem kiván,
Az mit karddal nyertünk, nem tartja meg dévány;
Fegyvert s erős vitézt birodalom kiván.

54. Evel győztük mi meg keresztény világot,
Az mely inkább kiván fizetni harácsot,
Hogysem vitéz módon reánk vonjon kardot;
Evel böcsültetjük mi muzulmánokat.

55. Mégis, de nem sokan, kik ellenünk járni,
Vannak, és mernek is fogokat mutatni.
Bolondok! nem tudják hogy jobb megvallani
Az erőtlenséget, hogysem kárt vallani.

56. Az magyarok ezek, kik fej nélkül vannak,
Mint törött hajó széltül úgy hányattatnak.
Mióta, elvévén életét Lajosnak,
Sokan koronáért mast is vonyakodnak.

57. Igaz, nem tagadom, ha egyesség volna
Köztök, bizony nekünk nagy gondokat adna
Az egynéhány magyar, és megcsorbítaná,
Fényös koronánkat talán megrontaná.

58. De isten ostora mast szállott reájok,
Fösvénység gyülölség uralkodik rajtok,
Nincs szeretet köztök, sem okos tanácsok,
Kiért esőben van fényös koronájok.

59. Szemlátomást látjuk az isten irgalmát,
Mert minekünk szánta magyar birodalmát.
Mindenkor azután megtaláljuk Tammát,
Rontsuk mast az magyart s az ü birodalmát.

60. Esküszöm én néktek az élő istenre,
Mi fényes hódunkra s éles fegyveremre,
Az éjjel Mahumet én atyám képében
Ezeket mind nékem okossan beszéllé.

61. Az Arszlán vezér is Budáról ír nékem,
Hogy győzödelemben ne légyen kétségem,
Im az levelet is hozom elötükben;
Olvasd hanggal, deák, hadd végyük elménkben."

62. Itt egy török deák föl szóval olvasván:
„Győzhetetlen császár, az te rabod, Arszlán,
Budai fővezér te kegyelmed után,
Ir alázatossan néked fejét hajtván.

63. Ha tudni akarod keresztyének dolgát,
Azok veszni hatták magok állapatját;
Károly gyülésekről gyülésekre magát
Hordoztatja, s nagyon forgatja hit dolgát.

64. Nincs sohul kész hada, s nem is gondolko-
Mint bolond, hogy valaha talán kelletik. (dik
Ám Maximilián magyarok közt lakik
Gondviseletlenül, csak észik és iszik.

65. Az magyarok penig leghenyélőbb népek,
Egyik az másikat gyülölik mint ebek.
Nincs köztök hadtudó: ha volna is, ezek
Az tisztviselőnek soha nem engednek.

66. Uram, ha volt módod valaha az hadban,
Nincsen mast kevesebb ilyen állapatban;
Ugy tetszik hogy immáron Magyarországban
Látok vérpatakot, sok kaurt halomban."

67. Meghallván vezérek az Arszlán tanácsát,
Főképpen császárnak elszánt akaratját,
Senki tartóztatni nem meré az utját,
Hanem minden vezér javallja szándékát.

68. Nem sok üdő múlván az nagy Ázsiából
Sok had érkezék, kik voltak tengeren túl;
Sok számtalan tatár maeotisi tótul,
Ezek küldettettek khán Praecopitától.

69. Delimán ifiu ezeknek vezérek,
Fia az nagykhánnak s nagyfejedelemnek;
Huszonöt ezer ez, és mind jó tegzessek,
Sok száz ezer közül válogatott népek.

70. Könnyü had, és bátor, és gyors mint az ár-
Úgy tetszik kezében mindenik halált visz: (viz;
Mert jó lova hátán csak jó fegyverben hisz;
Nincsen tartalékja, sem tűz sem sebes víz.

71. Azt mondják Delimán mikor országokat
Járt volna látásért, híres várasokat,
Galatában meglátá az szép Kumillát;
Kumillát, az szépet, Szulimán leányát.

72. Kumilla szép haja megkötözé szüvét
Ifiu Delimánnak, és minden kedvét,
Egy tekéntet vévé el minden erejét;
Úgy hogy nála nélkül nem kivánja éltét.

73. Akkor haza ment volt, mast szép haddal jütt meg
Töródvén szép leányt miként nyerhetné meg.
Véletlenül szegény de csalatkozott meg,
Mert addig elvévé Kumillát Rustán bég.

74. Mast már nyughatatlan bánattal áll, vagy ül,
Untalan szegénynek szeme keservvel fül,
Melly miátt az szüve mint az hideg jég hül;
Éltével halálban bánatja közt merül.

75. Őrizd, Rustán vezér, jól ettül magadat,
Mert mint dühös farkas lesi halálodat
Az vitéz Delimán, nem türheti búját,
Kitölti, ha lehet, rajtad boszuságát.

76. Az tatárok után öt roppant seregek,
Azt tudnád távulrul, hogy sívó ördögök.
Ezek is Drinápolyban elérkezének;
Sok harcokon forgott vitéz szerecsenek.

77. Mindenikben vala hat-hat ezer ember;
Mindenik hárommal megverekedni mér.
Lova mint egy madár, maga mint egy tündér,
Mert olly könnyen fordul mint esti denevér.

78. Ezek Kazul basra jártak Szulimánnal;
Ezek Lajos királyt megverték csidákkal.
Vitézek mind egyig, s nem fegyverderékkal
S paizssal födöznek, s nem sürü páncérral.

79. Ezek előtt mégyen vitéz Amirassen.
Maga is fekete, lova is szerecsen.
Az ü kedves lova Karabul, kényessen
Melyet ü jártatott had előtt, s kevélyen.

80. Mondják hogy Karabul nagy Arábiában
Széltül fogantatott egy híres kancában:
Hihető is, szélben mert nincs, sem az lángban
Oly vidámság, gyorsaság mint vagyon abban.

81. Amirassen után három főkapitány,
Egyik az Olindus, mely okosság után
Ment mind nagyobb tisztre; végre lett kapitány,
Negyedik részének az szerecsen hadban.

82. Szíriai király az okos Menethám
Küldte másodikat, ez volt szép Hamviván;
Szerecsenek közül jütt az Szíriában;
De vala harmadik kegyetlen Demirhám.

83. Demirhám, az erős, melynél erősb nem volt
Sohul, valamelyre Szulimán parancsolt,
Mert ez gyökerébül nagy tölgyfát kirántott;
Ököllel agyonvert egy nagy elefántot.

84. Ötödik Alderán, bátyja Demirhámnak,
Volt gondviselője az szerecsen hadnak,
Ez magyarázója volt minden álomnak,
És kifejtője Mahumet irásának.

85. Ezek után jünnek vitéz mamelukok,
De szerencsétlenek, mert nincs nekik urok.
Szulimánnak nem régen lettek hódulók;
Az nagy s bü Aegyptusban ezek lakosok.

86. Kajer bég jün vélek, melyet, szégyenére
Mehmet Junnus basának, tett fővezérré
Az Szulimán császár; mert ütüle féle,
S ily nagy tisztre szolgáját vinni nem meré.

87. Ezek húsz ezeren jó lovasok voltak,
Mert Tommem bejtől vitézséget tanultak,
És noha különb nemzetekbül állottak,
De okos vezér alatt egyessek voltak.

88. Nem messzi cirkasok, ugyan szomszéd né-
Mamelukoktul rendelt seregben jünnek; (pek,
Ezek de lehetnek ötvenkét ezerek,
Mert zincsiek, géták, barstok vannak vélek.

89. Magok választottak kapitányt magoknak;
Eztet híják hadverő Ajgás basának;
És bizony nem heában nevezték annak,
Mert ez volt oka sok nemzet romlásának.

90. Ajgás basa után jünnek zagatárok,
Legbelsőbb Scythiábul való tatárok,
Hiszik az alkoránt; de zöld patyolatok
Megesmertetik, kik törökök, tatárok.

91. Ellepték az földet ezek mint az hangyák,
Avagy szélös mezőben az sok kalangyák.
Mindenütt villámnak csak nyilak és szablyák,
És mindent rettentnek lobogós kópiák.

92. Ezek soha oly helyre nem fordultanak
Az melyet fegyverrel nem hódítottanak;
De inkább azt mondom, hogy elpusztították,
Valamerre ezek világban jártanak.

93. Söt mikor törökre ezek támadtanak,
Csaknem teljességgel üket elrontották;
De mi bíneinkért rajtunk maradtanak,
Istentül ostorért mert ük hagyattanak.

94. Lám scytha Tamburlán megveré muzulmánt,
Elevenen megfogá Bajazit nagykhánt.
Akkor is láthattuk az isten hatalmát:
Csak játékul tartja az emberek dolgát.

95. Soha az scythákat senki meg nem verte,
Sem ü veszedelmeket soha nem érte:
Mithridates király háborgatni merte,
De, mondd meg énnekem, mit vihete végbe?

96. Hallották romaiaknak nagy hatalmát,
Magokon soha nem látták birodalmát:
Nagy Sándor meglátá scytha bátorságát,
Midőn véve nehezen meg egy kősziklát.

97. Négy táborban ezek járának ékessen,
Mindenikben vala húsz ezer tegzessen;
Egyiknek parancsol fekete szerecsen,
Hármának Uldair, Lehel és Turancsen.

98. Ki számlálhatná meg az tenger örvényét,
Vagy Hercyniának számtalan levelét?
Az megszámlálhatná Szulimánnak népét,
Az is írhatná meg roppant seregeket.

99. Mert valaki hallá: haddal megy Szulimán
Keresztényekre, és megyen sok muzulmán;
Mindenik siete haddal császár után,
Mindenik gyönyörködik kaur romlásán.

100. Mert szép Indus vizén túl török nem lakik,
Sem ü császárjoknak soha nem adózik:
Még is ide jüve király Atapalik,
Mert látni akarja keresztény mint romlik.

101. Jaj! hova ez az nagy fölyhő fog omlani?
Mely világszegletre fog ez leszakadni?
Mely nagy haragját istennek fogja látni,
Az ki ezt magára jünni fogja látni.

102. Mint eget az fölyhő, ellepte az földet
Az sok roppant sereg és idegen nemzet.
Még meg nem számláltuk ázsiai népet,
Sem europai hadakozó sereget.

MÁSODIK ÉNEK.

Arszlán bég a szultánnak kezire dolgozandó, megszállja Palotát. Túri György éjjel kiront, s a jancsárokban sokakat levág. Arszlán hajnalban ostromolja a várat, de nagy veszteséggel visszanyomatván, Budára vonul. Az alatt Szulimán megindul Konstantinápolyból. Ennek leirása, jelleme. Nándorfejérvárra érvén, Pétrafot Gyulavár ellen küldi, melyet kapitánya Kerecseni László hitre feladván, a várőrséggel együtt örök rabságra jut. Szulimán még Eger és Sziget közt ingadoz. Itt Zrínyi Miklós viseli a kapitányságot. Zrínyi imája; felajánlja életét a keresztyénségért. Isten örök életet igérvén jámbor szolgájának, tudatja vele, hogy csak Szulimán megölése és számos török romlása után fog Szigettel együtt ő is elesni.

1. Budai fővezér meghallá, Arszlán bég,
Hogy ü tanácsábul megbomlék békeség;
Gondolá, mindenben árt késödelemség,
De leginkább hadi dologban árt restség.

2. Az ü elméje is vala nyughatatlan,
De okosság nélkül, azért állhatatlan,
Ű minden dolgában volt igen oktalan,
Azért is roszul jára minden dolgában.

3. Ura híre nélkül sok hadakat gyűjte,
Mert aval kegyelmét nyerni reménylette,
Hogyha kaurokat miként megverhetné
Vagy valami kűvárat tülök nyerhetne.

4. Nyilván mondja vala: megszállja Palotát,
Senki előtt nem titkolja ü tanácsát;
De kérkedik vala: lerontja bástyáját,
És elvágja vitéz Túri Györgynek nyakát.

5. Azonban dühössen üszvegyüjté hadát,
Valaki köthetett oldalára szablyát;
De mind megbővité az vezér táborát,
Rövid nap számlála tízszer ezer szablyát.

6. Megszállá Palotát vezér ennyi néppel,
Sok ágyúval, elég tüzes mesterséggel,
Időt nem mulatván sok ágyúlövéssel,
More bástyát törni kezdé keménységgel.

7. Szégyenli az Túri hogy vagyon kűfalban
Sáncolva, akarna lenni táborában.
Mint erős oroszlány nem késik barlangban,
Mikor fekve találják vadászok abban:

8. Kiugrik haraggal, sok erős dárdát ront,
Vadászt halomban mar, erős hállókat bont,
Valamerre fordul piros vért sokat ont:
Igy Túri cselekszik, töröktül bántódott.

9. Jó rendet benhagyván, maga két száz fejjel
Palotábul jün ki, mind híres vitézzel,
Törökre ráüte okos merészséggel,
Sokat bennek levág vitéz keménységgel.

10. Istrázsát nem talál, mert bizvást alusznak;
Éjfélkor vala ez 's békével hortyognak.
Nem félnek Túritól, és nem is gondolják
Hogy ily dolgot magyarok megpróbáljanak.

11. Kurt aga legszélről az vár felől vala,
Bolond merészségből sátorát ott vonyá,
Ű-körülette háromszáz jancsár hála:
Azokra Túri György bátran rárohana.

12. Csakhamar százötvenöt török elesék;
Mégis alig Kurt aga álmábul ugrék;
Mert estve vacsorán sok húzomost ivék,
Túri veszedelmére sokat esküvék.

13. Mezételen karddal kiszökék sátorból,
Kiált segítséget, melyet vár Arszlántól,
Kiáltja társait az sátorok alól;
De mindennek gondja van nagyobb magáról.

14. Szintén immár lóra ugrani akara,
Hogy Arszlán táborához elszaladhatna:
Ott éré Tót Balázs s az fejét lecsapá,
S az ü szép sátorát az magyar megrablá.

15. Mély álmában sok jancsár megölettetik,
De nem messzi álombul halálba ugrik,
Soknak teli gégéjéből bor kiomlik,
Mindnyájan részegségnek ott jutalmát veszik.

16. Az háromszáz közül tizenöt szalada,
Az ki Arszlán vezérnek erről hírt ada.
Haragjábanketté ü csaknem szakada,
Gyorsan két ezerrel a felé szágulda.

17. Ihon immár Palotában bément vala,
Azért Arszlán vezér ottan nem találá;
De láta sok török vért ottan omolva,
Holttestet, romlott sátort sokat talála.

18. Táborában megtére, sokat esküvén,
Mahomet profétának arra felelvén:
Hogy Túrit megnyuzatja mindjárt merevén
Kurt aga temetésének tisztességén.

19. Az szép piros hajnal azonban eljöve,
Harmattal s világgal földet ékesíte,
Szép gazdagságával mindent örvendíte;
Csak tégedet, Arszlán, megkedvetleníte.

20. Azért nagy ágyúkkal gyorsan elrontatá
Az More bástyáját s földhöz hasonlítá,
Lovára fölugrék, trombitát fujata,
Ostromnak az tábort bástyának indítá.

21. Mindennap áfiumot ü eszik vala,
Hogy keresztény vérre ü kegyetlenb volna,
Már maszlagtól vezér reggel részeg vala,
Úgy hogy nem is tudá maga mit csinálna.

22. Száguld az bástyához, az kapitányt szidja,
Esti denevérnek és lopónak híja.
De neki megfelelt Túri György ágyúja,
Mert jó lovát alatta ketté szakasztá.

23. Ha gyorsan jancsárok el nem kapták volna,
Az másik ágyú is magát lütte volna.
Gyalázattal azért onnan elszalada.
Részegségnek mindenkor az az jutalma.

24. Az jó hadviselő bor nélkül ellégyen,
Részegítő eszközt most hozzá se végyen,
Ha akarja jó hirén csorbát ne tégyen,
És hogy ü hada is kárt tüle ne végyen.

25. De mivel különböz oktalan állattól,
Ki elválik akartva okosságától?
Kinek feje teli párával sok bortul,
Nem tudja megválasztani jót az rosztul.

26. Arszlán részeg vala bortul és maszlagtul,
Kárt és szégyent valla józan kapitánytul.
Kurt agát elveszté, magát nyavalyásul
Alig mentheté meg veszedelem alól.

27. De az ostromon is két száz embert veszte;
Mert füstölgő szemmel romlott bástyát nézte,
Mert még bástyán belől két árok födözte
Palotát, kapitány kit akkor vésete.

28. Két jó pattantyúst is elveszte az harcon;
Maga öcscsét, Durmist, második ostromon.
Immár tized napja hogy hever az sáncon,
Minden dolga fordul csak számtalan káron.

29. De az Luftis aga igen megijeszté,
Mert keresztény hadat, hogy siet, hirdeté,
Arszlán sátorokat gyorsan fölszedeté;
Félve és rettegve onnan elsiete.

30. Ez lén vége Palota megszállásának,
Ez lén vége Arszlán vezér haragjának.
Jó híre marada Túri kapitánynak;
Ezután békesége lén Palotának.

31. Szent Iván havának tizedik napián
Konstantinápolybul megindult Szulimán,
Aval az sok haddal vizeket szárasztván,
Nagy hegyeket bontván, várasokat rontván.

32. Egy fekete szerecsen ló volt alatta,
De képiró falra szebbet nem irhatna;
Nem vélnéd hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt s halkkal változtatja.

33. Véres nagy szemei ugyan kidültenek,
Száraz fejecskéjén van helye üstöknek,
Az orra likjain langos szellők mennek,
Szája tajtékot vér, mint vizi istennek.

34. Magassan költ nyakán fejét alá hajtja,
Szálos rövid serényét szél hajtogatja.
Széles melylyel elefántot hasomlítja;
Körmmel, száraz innal szarvast meghaladja.

35. Jámborúl csendeszen császár alatt jára;
De hogyha az ember fogdosni akará,
Mint az sebes sólyom, mikor kél szárnyára,
Vagy ha könnyü evét ugrik fárul fára.

36. Ül vala merevén nagy császár nyeregben;
Fejér vékony patyolat vagyon fejében:
Két csoport kócsaktoll alá áll széltében.
Szakálla merő ősz, halvány személyében.

37. Szép arany hazdia függ alá válláról,
Az dolmánya is szintén olyan kaftánból,
Kemény misziri kard függ le oldaláról,
Melyet szultán Musa nyert görög császártól.

38. Szörnyü méltósággal kétfelé tekinget,
Könnyen esmerhetni hogy gondja nagy lehet;
Ez viszen nagy szüvében lángot és fegyvert,
Ez keresztény világnak nagy veszedelmet.

39. Az sok sürü kopja utánna s elötte
Sok földet rettenetességgel befödte:
Azt tudnád hogy nagy erdő jár körülötte,
Jancsár, mint az hangya, az földet ellepte.

40. Számtalan sok ágyú, az ki kőfalt tör, ront,
Vonyatik utánna, kivel sereget bont;
Sok tarack pattantyú, ki keresztény vért ont,
Golyóbis, puskapor, mindenféle prófont.

41. Minden ács-szerszámok, nagy erős kötelek,
Deszkák és vasmacskák, kikbül hidat vernek;
Tudós Aliportu parancsol ezeknek,
Ágyúknak, szekereknek, minden mesternek.

42. Sok szek szénás lovak ezek után jünnek,
Hosszu nyaku tevék és erős öszvérek,
Bialok, szamárok és ökörszekerek;
Hat elefánt is jün kiben sok emberek.

43. Megyen császár előtt messzi két mérfölddel
Hosa hatvanhárom, pénzt osztnak mind széllel
Minden nyomorultnak, hogy ezek istennél
Szerezzenek szerencsét könyörgésekkel.

44. Igazat kell írnom, halljátok meg mastan,
Noha ellenségünk volt szultán Szulimán,
Csak aztot kivészem hogy hiti volt pogány,
Soha nem volt ily úr törökök közt talán.

45. De ‚talán' nélkül is bátran azt mondhatom
Pogányok közt soha nem volt ez földhátan
Ilyen vitéz és bölcs, ki ennyi harcokon
Lett volna győzödelmes, és sok országon.

46. Vitézség s okosság egyeránt volt benne,
Hadbéli szorgosság nagy szorult übenne;
Ha kegyetlenség szüvében jelt nem tenne,
Talán keresztyén közt is legnagyobb lenne.

47. De fiát Musztafát mikor megölteté,
Akkor felettébb magát megesmérteté;
Söt maga nemzetivel meggyülölteté,
Roxa szerelméjért eztet cselekedé.

48. Szerencse üvéle nem játszott mint mással;
Ha ijeszteni is akarta csapással,
Vagy had veszésével, vagy más kárvallással,
Mindenkor állandó volt okosságával;

49. Nem hajlott mint az ág, mint kőszikla állott
Tenger habjai közt, mert magában szállott,
Ha szerencse neki valamit jót adott,
Nem bizta el magát, föl nem fuvalkodott.

50. Ilyen úr s ilyen had jüve országunkra,
S ily ártalmas fölyhő szálla le kárunkra,
Mely nem csak magyarnak elég romlására
Lett volna; de elég világ rontására.

51. Kissebb haddal Sándor birá meg világot,
Úgy hogy mind az négy rész hozott néki adót,
Soha romaiaknak ennyi hadok nem volt,
Mindazáltal ük is megbirák világot.

52. Szorgalmatos vala Szulimán utában,
Hamar Drinápolybul jüve Fejérvárban,
Még Drinápolybul küldé előjáróban
Petrafot, hogy Gyulát szállná meg utjában.

53. Petraf nénje fia volt török császárnak,
És nagy beglerbégje az Görögországnak;
Szultántól küldetvén négyezer jancsárnak
Parancsola, huszonöt ezer kopjának.

54. Harminckét ezer török megszállá Gyulát,
Petraf besáncolá az maga táborát,
Negyven ágyuval kezdé törni bástyáját,
És földre rontani szép fejér kűfalát.

55. Kerecseni László volt benne kapitány;
De kapitány nevet nagy gyalázatossan
Hordozta, Gyula várát hitre megadván,
Magát is nemzetünket is meggyalázván.

56. De vette érdemét rosz emberségének,
Meglátá igazságát Petraf hitinek.
Vitézivel együtt fogságban vetteték,
Melyből szabadságokat soha nem érék.

57. Esztelen ki hiszen az török hitinek;
Főképpen életét ha bizza töröknek:
Török megállani szavát tartja bünnek,
Főképpen hogyha mit igér kereszténnek.

58. Forgasd föl az egész magyar historiát,
De még az régit is, az görög krónikát;
Meglátod hogy török olyat nem fogadhat,
Az kit ü tenéked örömest megáll s tart.

59. Azonban török császár jünni siete,
Nem tudja keresztyénnek ártson melyfelé.
Sokfelé osztatik bölcs s okos elméje,
Mely várat szálljon meg, Egret, Szigetet-é?

60. Akkor az nagy nevű Zríni Szigetvárban
Maximiliántul röndölve kapitány,
Volt Horvátországban és többiben is bán,
Ez az kiről szólni fog én historiám.

61. Ez török erejét nem egyszer próbálta,
És minden harcokban vitézül rontotta.
Egész Törökország jól esmeri vala:
Ez miátt volt nékik legnagyobb romlása.

62. Török táboroknak utolsó romlásra
Elég volt mondani: Zríni vagyon harcban.
Mint fölyhő szél előtt siet forgásában:
Úgy sietett futni török hazájában.

63. Az isten üneki adott oly hatalmat,
Ellenség előtte mint fövény elomlott,
Jól esmérte isten hogy hű szolgája volt,
Azért minden ügyében tüle áldatott.

64. Zríni egy hajnalban, az mint volt szokása,
Valamikor hajnalnak volt hasadása,
Az szent feszület előtt térden áll vala,
S így kezde könyörgeni az ü szent szája:

65. „Véghetetlen irgalmú szentséges isten,
Az ki engem segitesz minden ügyemben,
Te vagy énnékem győzhetetlen fegyverem,
Paizsom, kűfalom, minden reménységem.

66. Hajts le füleidet az magas kék égből,
Halld könyörgésemet kegyelmességedből,
És ne csinálj törvényt az én érdememből,
Hanem véghetetlen irgalmas szüvedből.

67. Nem-én tetüled csináltattam földbül?
Nem nagy bünnel jüttem-é anyám méhébül?
De te irgalmaddal tisztultam meg ebbül,
S minden világi jómat vettem kezedbül.

68. Uraságot adtál kivel én megéröm,
S vitéz szüvel áldottál s van böcsületem
Világ előtt, nem érhet az én érdemem
Annyit, mennyi sok jókat tetüled vettem.

69. Mert az én érdemem nálad annyit tészen,
Mennyi vizet kis fecske szájában veszen
Az megmérhetetlen tengermélység ellen,
Annyi én érdemem te kegyelmed ellen.

70. Még is én nyomorult háládatlan vagyok,
Újabb bűnre mindennap sok okot adok.
Uram, költs fel kérlek, én mikor szunnyadok,
Moss meg szent lelkeddel, mert rút mocskos va-
(gyok.

71. Atyáink vétkéről meg ne emlekezzél,
Sőt minden bünökrül, kérlek, feledközzél:
Mert tégedet nem holt, hanem ki mast is él,
Dicsér, és nevedről tisztességet beszél.

72. Uram, azt is látod az pogány töröknek,
Miként vásik foga, az hitetlen ebnek,
Hogy miként árthasson az keresztyéneknek,
Csak az az szándékuk, miként törhessenek.

73. Ne engedd meg, uram, noha érdemlenénk,
Hogy haragod miátt földig törettetnénk.
Hogy az te szent nevedet ők megnevetnék,
Mitülünk: te hol vagy? kevélyen kérdeznék.

74. Mutasd meg őnékik, hogy te vagy nagy isten,
Hogy te-kivülötted máshon isten nincsen.
Ki megyen utánnad nem jár setétségben,
Hanem viszi utad az örök örömben.

75. Nem nékünk, nem nékünk uram, tisztességet,
De szent nevednek adj örök böcsületet.
Minket azért áldj meg, hogy híjuk nevedet
Mi segítségünkre, és bízunk tebenned.

76. Uram, te felségedet arra is kérem:
Látod immár az vénség majd elér engem.
Immár nem lesz oly erő az én testemben.
Hogy ellenségedet mint előbb törhessem.

77. Vedd hozzád lelkemet mely téged alig vár,
Miként segítséget hadtól megszállott vár:
Vedd ki én testemből, melyen vagyon nagy zár,
Ne süleszsze bünöktül megnevelt vizár."

78. Így az isten előtt Zríni esedezett;
Azért meghallgatá az ő könyörgését.
Háromszor láttatott Zríninek feszület
Hogy hozzá lehajlott, felelvén ezeket:

79. „Ím az te könyörgésedet meghallgattam,
Az te buzgó szüvedet mind általláttam,
Atyai kedvemben ügyedet fogadtam,
Ne félj mert nem héában érted megholtam.

80. Örülj, én jó szolgám, mert jól kereskedtél,
Mert öt talentomodra még ötöt nyertél,
Világon magadnak koronát kötöttél,
Melyet aranyassan atyámhoz viszed fel.

81. Ottan az angyalok téged készen várnak,
Rendelt seregekben cherubínok állnak.
Téged jobb kezére atyámnak állatnak,
Veled együtt örökkén vigadni fognak.

82. Hozzám vészem immár az te szép lelkedet,
Magad is kivánod s így jobbnak esmerted;
De hogy még fényessebb korona fejedet
Tisztelje, im néked adok ily kegyelmet:

83. Mártiromságot fogsz pogánytul szenvedni,
Mert az én nevemért fogsz bátran meghalni.
Zríni, hallgasd meg most mit fogok mondani,
Ím te jövendőidet fogom számlálni.

84. Szulimán haddal jün az Magyarországra,
És legelőször is fog jünni váradra,
Lesni, mint éh farkas, fog te halálodra,
Hatalmát, erejét veszti Szigetvára.

85. De ő nem fogja te romlásodat látni,
Mert vitéz kezeid miátt fog meghalni.
Sok ezer töröknek kell ottan meghalni,
Akkor az te lelked fog hozzám szállani.

86. De az te fiad György támasztja nevedet,
Felserkenti fénynyel tündöklő nevedet,
Mint phoenix hamubul költi nemzetségét:
Úgy okossággal ez megtartja híredet."

HARMADIK ÉNEK.

Szulimán Arszlán helyébe Musztafa bosznai basát küldi, Bosznába pedig Mehmetet: ki tartományába indulván, Siklós alatt megállapodik, s nem hajtva siklósi Szkender bég intésére, nyilt mezőn táboroz. Jelenet Mehmet sátorában; török apród éneke. Zrínyi a dologról értesülvén, kiszemelt csapattal Mehmetre üt s táborát megszalasztja. Mehmet vitéz fia Rézmán és segedelmére termő apja Zrínyi által elejtetnek. Pécsi Olaj bég a futó törökséget megállítja ugyan, de szerencse nélkül. A vitéz bég halált keres, Zrínyi felszólítására azonban magát megadja.

1. Uristen, embernek elméje mint fordul!
Nincs állandó tanács emberokosságból;
Ha mit elvégez is ő gondolatjából,
Ottan megfordul isten akaratjábul.

2. Szulimán Egerre veté gondolatját,
Hogy annak el-kidöntse erős bástyáját;
De hamar az isten téríté tanácsát,
Hamar megfordítá Szigetre haragját.

3. Im megmondom okát az ő haragjának;
Midőn már megparancsolt volna hadának,
Hogy útjokat Egervár felé tartanák,
És viselnék gondját Dunán való hídnak;

4. Bosznai főbasa Musztafa azonban
Érkezék szép haddal császár táborában.
Híres vitéz vala ez Horvátországban,
Mert erővel bémene Krupa várában.

5. Megesmeré császár ennek emberségét,
Mindjárt neki adá Arszlán vezérségét;
Meg is hagyá mindjárt, vegye el életét
Részeges Arszlánnak, mert látá sok vétkét.

6. Jobb lett volna néked, Arszlán, vesztég len-
Urad hire nélkül nem is cselekedned (ned,
Semmit, hogysem bolondul hadat kezdened,
S hamis hírrel uradnak fülét töltened.

7. De Arszlán nem meré megvárni Musztafát,
Mindjárt Budán hagyá minden partékáját,
És nyomozni kezdé császár nagy táborát;
De úgy is megtalálá maga halálát.

8. Császár Mehmet Gujlirgi basának adá
Bosznát, hogy siessen oda, parancsolá;
És hogy arra szorgalmatos gondja volna,
Valami kárt keresztyén ott ne csinálna.

9. Két ezer lovaszszal Mehmet megindula;
Nem sok nap mulva érkezék Siklós alá;
Ottan az szép mezőn táborát szállítá,
Maga szép sátorát ottan felvonyatá.

10. Siklósi Szkender bég hozzá mene gyorsan,
Mehmetnek köszöne, s így szóla okossan:
„Uram, tetszik nékem ez csudálatossan,
Nem veszed eszedben honn szállottál mostan.

11. Vagy azt tudod-é, légy békeséges helyen,
Ellenség nélkül való szép török földön?
Nem vagyunk immár drinápoli mezőben,
De kaur kardjának kitettetett helyen.

12. Az keresztény várak nem oly messze van-
Higyjed Szigetvárban éh farkasok laknak. (nak;
Csaknem éjjel nappal ezt az mezőt járják,
Még az hóstádban is mieink nem laknak.

13. Te jüvetelednek már régen híre van,
Itten szállásod is pór előtt nyilván van;
Melyet ha meghallott szigeti okos bán,
Fejemet kötöm én, hogy régen lesben van.

14. Uram, nem maradhat az török miatta,
Ha hova vagyon is némelyiknek útja,
Katona vagy hajdu azonnal elkapja,
Vagy fejét elveszi, testét itten hagyja.

15. Higyjed hóstádban is meg nem maradhatunk,
Onnan is lábunknál fogva vonyattatunk,
Még az várban is nem igen bizvást vagyunk,
Annyira félelme miatt megkábultunk.

16. Az szent Mahometért kérlek, uram, téged,
Magadat te itten ne szerencséltessed,
Hanem inkább én tanácsomat kövessed,
És az keritésben táborodat vigyed.

17. Az lovak az hóstádban ott kin lehetnek,
Az vitézek penig várban ben férhetnek.
Kevesebb kár lészen ha lovak elvesznek,
Hogysem ennyi sok és jó török vitézek.

18. Külemben, uram, magadnak veszélyt keressz,
De még én fejemre is haragot szerezsz;
Ennek tanácsodnak híre énrajtam lesz,
Azért lásd mit csinálsz, kérlek, hogy el ne veszsz."

19. Mehmet az keresztényt nem esmeri vala,
Mert ő nevelkedék mindenkor udvarban,
És ő hiszen vala bolond alkoránban,
Egy törökhogy megölnégy keresztént harcban.

20. Azért az Szkendernek nem sokat hisz vala:
Mosolyogva magában ily választ ada:
„Köszönöm tanácsodat, Szkender Alboda,
De megbocsásd, táborom helyét nem váltja.

21. Gyalázatos hírrel Bosznában indulnék,
Ha én itt ez éjjel maradni nem mernék,
És az semmi előtt oly igen rettegnék,
Hogy helyt is magamnak itten ne találnék.

22. De az lágy fólyhők is engemet biztatnak,
Mert lá hogy csak immár essőben állanak;
Nem lesz módja ez éjjel kicsin csatának;
Nem hogy lenne járása derekas hadnak.

23. De az mely Zríniről beszéllesz énnékem,
Még nagy Stambolban is jött hire fülemben.
Uristen, ha nékem lenne oly szerencsém,
Hogy ez mezőn véle megesmerkedhetném!

24. Mert hallottam az ő nyughatatlanságát,
Kiért az hatalmas császár is haragját
Reá fordítani akarja, szablyáját;
De más okok tartóztatták meg boszúját.

25. De ő is rákerül valaha az tőrben,
Mint sokat csavargó róka kelepcében.
Én penig ez éjjel lészek szerencsétlen,
Mert nem látom őtet, s fekszem dicséretlen.

26. Szkender, ha akarod, ketten együtt háljunk,
Meleg kávé mellett agg szót kovácsoljunk,
Osztán mi viradtig mind bizvást aludjunk;
Mert tudom bizonynyal kaurt mi nem látunk."

27. Szkender így felele: „bátor itt maradok
Éjfélig, uram, körületted udvarlok,
És azután osztán várba beballagok,
Néked nyugodalmas éjtszakát kivánok."

28. Így beszélnek ketten; azonban egy legény
Aranyas bőr zofrát földre leterítvén,
Két szép bársony vánkost az zofra mellé tén,
Szerecsen tésztával sátort megfüstölvén.

29. Vánkosokra ketten ottan leülének,
Egymás közt sok dologról beszélgetének,
Kávét kicsin fincsánból hörpögetének,
Osztán azután vacsorát is evének.

30. De az étel után egy szép török gyermek
Ura hagyásából az házba belépék,
Szép gyöngyházos tassán kezében tündöklik,
Fejét betekerte gyenge patyolatvég.

31. Az egyik válláról szép bársony kaftánját
Lebocsátá, kezdé igazgatni kobzát;
Ablak felé üle öszvehajtván lábát,
Így kobza szavával nyitá hangos torkát:

32. „Miért panaszkodjam, szerencse, ellened,
Ha bővíted mindennap én örömemet?
Nem szakadsz el tülem, az mint vagyon hired,
Hogy állhatatlanságban van minden kedved.

33. Kikeletkor áldasz az szép zöld erdővel,
Szerelmes fülemile éneklésével,
Égi madaraknak sok külömbségével,
Víz lassu zúgással, széllengedezéssel.

34. Nem irigyled nékem az én egyesemet;
Inkább hozzá segétsz, szeressen engemet;
Soha el nem vészed az én víg kedvemet,
Neveled óránként gyönyörűségemet.

35. Adsz nyáron nyugovást és szép csendeszsé-
Szép cyprus-árnyékokat, hüvös szeleket, (get,
Gyönge tűvel varrott szép sátorernyőket,
Szomjuság-megoltó jó szagos vizeket.

36. Őszszel sok gyümölcscsel, citrommal, turuncs-
Ajándékozsz bőven, szép pomagránáttal; (csal
Erdőn vadat nem hadsz, mert nékem azokkal
Bőven kedveskedel, és jó madarakkal.

37. De télen, az mikor minden panaszkodik,
Akkor az én szüvem inkább gyönyörködik;
Erős fergetegen szüvem nem aggódik,
Mert szép lángos tűznél testem melegedik.

38. És vagyon császáromnál nagy tisztességem,
Mindenek között vagyon nagy böcsületem;
El nem fogyhat soha az én sok értékem,
Van jó lovam, éles szablyám, szép szerelmem.

39. De kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz.
Mert elfuttál volna eddig gonoszomhoz,
Ha volnál szabadon; de rám gonoszt nem hozsz,
Mert kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz."

40. Így szóla az gyermek. De nagy szigeti bán
Mehmet jüvetelét póroktól meghallván,
Nem kérkedik világgal; más gondokban van,
Jó vitézeket mindjárt öszvehivatván.

41. Nyolc száz lovast válogat, ezer gyalogot;
Ezekkel, gondolja, visz végben nagy dolgot.
Jó vitéz lovára maga is fölugrott,
Maga szép szolgáihoz osztán így szólott:

42. „Vitézek, nem szükség néktek sokat szóljak,
És hogy én tinéktek bátorságot adjak;
Mindenitek olyan, egy országos hadnak
Tudna parancsolni, s szüvet adni másnak.

43. Emlekezzetek meg sok vitézségtekről,
Nagy erős próbátokról, szép híretekről;
Cselekedjék minden most is oly serényül,
Az mint eddig cselekedtetek vitézül.

44. Ahon! az pogány nép ül bizvást Siklósnál,
Boszna felé indult huszonhat zászlóval,
Nem fél keresztyéntül; beszélli föl szóval,
Hogy siklósi mezőn mi szégyenünkre hál.

45. Azért, én vitézim, minden szót fogadjon.
Senkit az nagy bátorság el ne ragadjon,
Minden hadnagyától és éntőlem várjon,
Hogy talán közünkben zúrzavart ne hozzon.

46. És noha Mehmetnek van tudatlan népe,
És véres kardot nem látott basa szeme;
De mi úgy gondoljuk mintha legjobb lenne,
Minket bizodalom mert rajta vesztene.

47. No már, én jó szolgáim, bátran induljunk,
Urunk Jézus nevét háromszor kiáltsuk,
Az pogány ebektül mi semmit ne tartsunk,
Mert isten mi vezérünk s kemény paizsunk."

48. Így indulának el körösztény vitézek
Együtt Zríni gróffal, szép zászlós seregek;
Délután az óra már ütött kettőt meg;
Lobognak az zászlók, fénylenek fegyverek.

49. De Siklósig ez éjjel nem mehetének.
Hajnalhasadásban nem messzi érének:
Ahon az törökök táborban hevernek,
De menni akarnak, mert immár nyergelnek.

50. Egy mély és hosszú völgy fekszik tábor (mellett,
Csaknem az vár éri egyik szélső végét,
Az másik peniglen arra, merre Sziget
Fekszik, és tart éppen egy fertály mérföldet.

51. Szigeti kapitány minden hadaival
Az völgyen felmene okos rendtartással.
Az vigyázó hallik bástyáról mint szólal,
De az keresztyének vannak hallgatással.

52. Völgynek másik részén száz lovas maradott.
Ezek, mihent derékassan megvirradott,
Csendeszen ballagván mutaták magokat,
Török tábora felé tarták utokat.

53. Jól meglátták őket az török seregek,
De azt vélik vala hogy pécsi vitézek,
És hogy az basához kísérőül jönnek,
Azért ők ezektül semmit nem félének.

54. De gyorsan szüvökből az kétség kiesék,
Mert kard miátt ottan sok török leesék,
Sokat ez kicsin csoport ottan nem késék,
Ők visszaszáguldva nyomra sietének.

55. Rikoltás, kiáltás esék az táborban,
Azt tudnád ördögök ugatnak pokolban.
Felrözzent az basa, nem késik sátorban,
Jó lovára ugrik fegyveres páncérban.

56. „Ihon már, vitézek, igy szól törököknek,
Kit ohajtva vártunk, ezeknek ebeknek
Vérekben megfesthetjük vitéz kezünket,
Ihon már az üdő, legyetek emberek.

57. Hiszem tolvaj kurvák, mit csináltak rajtunk,
Ide mertek jönni, hon az mi dondárunk?
Majdan jutalmokat érdemre megadjuk,
Csak gyorsan utánnok lovakon szágoldjunk."

58. Ezeket megmondván, maga kirobbana.
Kezében pörögvén egy szép tollas csida.
Utánna az dondár, futhat kinek lova;
Csak az basa fia nem igen szágulda.

59. Ötszáz lovast tartott magánál meg Rézmán,
Ez volt neve fiának s jára lassabban.
Volt okossabb is ez, noha ifiantan
Kelle veszni szegénynek más bolondságán.

60. Meddig Mehmet azokat héában üzé,
Addig vitéz Zríni az lesbül kijöve,
És basa táboráig bizvást elmene;
Mert senki nem állhatott ottan ellene.

61. Vitézeket mind együtt csoportban tartá;
Török táboron kapdosni nem bocsátá,
Lassan török után renddel ballagtata,
Siklóstul, tábortul őket kiszorítá.

62. Rézmán észbevette keresztény dondárát,
Ott átkozni kezdé atyja bolondságát;
Zrínire emberül téríté zászlóját,
Atyjának izené nehéz állopatját.

63. Legelsőben Rézmán Frank Andrást lováról
Csidával leveré, s kirántá torkábul.
Lelke kiment előbb ő meleg testébül,
Hogysem maga földre esett lágy nyergébül.

64. Csillag György zászlóval mellette áll vala,
Rézmán nagy csidájához erőssen csapa,
Kemény somfa csidát által nem vághatá,
Magától is az csapást nem taszíthatá.

65. Györgynek mellyén páncér, de az sem tart-
Mert erős Rézmán szüvén általtaszítá. (hatá,
Dárdájával együtt életét kirántá,
Esék le zászlóstul Csillag György hanyattá.

66. Csakhamar Sólymosit azután leveré,
Tolnai Dömötört szablyával megölé;
Vitéz Sárkány Györgynek ottan fejét vévé.
Ifiu Jurcsicsnak életét elvévé.

67. Rézmán igy viselé magát szablyájával;
De Farkasics Péter erős pallosával
Nem cselekedik kevesebbet Rézmánnál,
Mert miatta meghal aga Mehmet Butal;

68. Juszup-Oda basát az földre teríté,
Kurtot egy csapással az földre leveré.
Te is ártatlanul megholtál mellette,
Jazichi Ahmet, mert kemény seb levete.

69. Iszonyú vérontást nem számlálhatom meg,
Kit ketten mivelnek, Farkasics, Rézmán bég.
Mint az eleven tüz valamerre mennek;
Mindenütt holttestek halomban hevernek.

70. Mindennek vagyon már szemén ellensége,
Török és keresztény öszve van keverve,
Halók jajgatása, élők serénysége
Nagy porral kevereg együtt magas égbe.

71. Messziről meglátá horvátországi bán,
Mint bánik népével megdühödött Rézmán.
Lovát sarkantyúval megindítá bátrán,
Azhon immár népe csaknem futásban van.

72. Így mond: „hová futtok, ti vitéz emberek;
Nézzétek kicsodák kik tikteket üznek.
Tehát ennyi keresztényt egy török gyermek
Megfutamtat mezőben?

73. Siklós várában-é ti akartok futni?
Itt akarjátok-é uratokat hadni?
De az ki engemet fog bátrán követni,
Neki győzedelmet majd fogok mutatni."

74. Így szóla, s nem többet; Rézmánra szágulda,
Annak ismég kezében van kemény dárda.
Mikor az jó Zrínihez közeljebb juta,
Nagy erővel merészséggel reá hajtá.

75. Kemény vasas paizs az hajtást megtartá,
De az vasa paizst ugyan általjárá;
De belöl páncéron által nem járhatá;
Zríni éles pallossal Rézmánhoz csapa.

76. Meg nem tartá aztot az acélos páncér.
Kiomlék Rézmánnak vállábul piros vér;
Mindazáltal az vitéz török meg nem tér,
Hanem karddal ismég Zrínihez csapni mér.

77. Azonban Mehmet is messziről érkezék,
Látja miben vagyon az fia, Rézmán bég.
Hogyha nem érkezik hamar az segítség,
Ezennel egy fia éltének lészen vég.

78. Mint magas hegyekből leszállott küszikla,
Kinek sohun nem lehet nagy tartalékja,
Nagy sebességgel dül, s álló fákat rontja,
Bont, tör, merre gördül, és semmi sem tartja:

79. Úgy Mehmet fiának látván veszedelmét,
Valakit hon talál, elvészi életét;
Öl, vág, ront és szaggat az ki menetelét
Tartóztatni akarja, ő sietését.

80. De mikor oda jün, fiát halva látja.
Gondold meg, szüvének vagyon-é bánatja?
Mint az fene tigris kölkét halni látja,
Hállóját vadásznak s magát is szaggatja:

81. Így mond jó Zríninek: „avagy te engemet
Fiam mellé tészesz s elviszed fejemet:
Avagy én ezentül kiontom véredet,
S elevenen megrágom kemény szüvedet."

82. Együtt ilyen szókkal az nagy gróf hoz csapa,
Melyért kemény sisakja ketté szakada,
És ha basa kardja meg nem fordul vala,
Az lett volna Zríninek végső órája.

83. Az isten angyala az csapást megtartá,
Az Mehmet kezében szablyát megfordítá,
Gyorsan az kölcsönért kölcsönt megfordítá,
Mert kardjával együtt jobb kezét elcsapá.

84. Lovastul kemény földre Mehmet leesék,
Vitéz Zríni utánna gyorsan leugrék:
„Mehmet! rosszul torlod meg fiad veszését,
Ezentől késérni fogod fiad lelkét.

85. De ne félj, meg nem halsz nagy dicséret nél-
Mert lá megölettél Zríni kezétül." [kül,
Igy mondván kibocsátá lelkét testébül,
Mert elválék feje kegyetlen mellyétül.

86. Mehmet basa halálán megijedének
Az egész seregbéli török vitézek.
Már zászlóstul együtt futni készülének,
Mikor őket megtartá pécsi Olaj bég.

87. Törököknek hangos torokkal így szóla:
„Elveszett ama jó vitéz Mehmet basa,
Mí penig szaladunk: ez lesz megtorlása
Ő vitéz vérének, serege futása?

88. Mely világ szegletin ti akartok élni?
Micsodás emberek eleiben menni?
Holt uratok mellől ha fogtok szaladni,
És testét fiával akarjátok hadni?

89. Ah ne lásson az ég soha ilyen dolgot,
Hogy ilyen kár után török adjon hátat!
De ti futástokban is nem láttok hasznot,
Hanem hogy vérünkkel fessük kaur kardot.

90. Egy reménysége van meggyőzetteknek
Hogy semmi győzödelmet ne reményljenek.
Nem jobb-é tisztességgel halni embernek,
Hogysem szemén élni szégyennel mindennek.

91. Én, én, ha az ti győzhetetlen szüvetek
Annyit mér, az mennyit mivelhet kezetek.
Én lészek dicséretre vivő vezértök,
Avagy megmaradandó hírrel halok meg."

92. Igy mondván ragada erős kemény dárdát,
Letaszitá lórul halva Markó Szilát,
Azután Tót Bencét, és egy gyalog vajdát;
Cserei Pálnak is megsérté az vállát.

93. Nem tarthatja magát lovon Cserei Pál.
Akaratja nélkül az kemény földre száll;
Ibrahim Olaj bég már feje fölött áll,
Könyörgeni kezde sebes Cserei Pál:

94. „Vitéz ember, ne bánts, mert jó rabod va-
Elég ezüst arany pénzt magamért adok: [gyok,
Én Zríni Miklósnak fő embere vagyok:
Nem sokáig vasat tenálad viselek."

95. Kegyetlenül Ibrahim megmosolyodék,
Monda: „nem gyönyörködöm az te pénzedben.
Hadd otthon fiaidnak és gyermekidnek,
A nélkül nem szűkös tárházam, ha élek.

96. Tülem kegyelmet kérsz. Zríni elbontotta,
Mert kérését Rézmánnak meg nem hallotta,
Az vitéz basát is az földön levágta,
Azért Zríni öl meg téged, ravasz róka."

97. Pál végső óráján igen megbusula,
Kegyetlen Olaj bégnek földrül így szóla:
„Ám légyen ez nékem legutolsó óra:
De te életed életemnek lesz árra.

98. Nem sokáig kérkedni fogsz halálommal;
Nem messzi vár téged is kegyetlen halál,
Egy erős kéz miátt lelked pokolban száll;
Engem penig mennyország vár kivánsággal."

99. Nevet kegyetlen bég; akkor hozzá vága.
Mikor Pál még többet is szólni akara,
Az éles szablyával gégéjét elcsapá,
Életét és szavát egyszersmind szakasztá.

100. Együtt az csapással eztet mondja vala:
„Az én jövendőmet csak jó isten tudja.
Halj meg te azonban, s mondjad mennyországban,
Ibrahim Olaj bég hogy mégyen pokolban."

101. Más felöl Farkasics mint sivó oroszlány
Pogány török testet magas halomban hány.
Megholt őmiatta Durlik aga, Rézmán;
Basa Kihája is fekszik földet rágván.

102. Adatik őnéki tágos és széles út,
Mert minden előtte az merre lehet fut,
Nem külömben mikor kilövik az álgyút,
Csinál széles nyilást, az míg helyére jut.

103. Csak te magad nem futsz, nagy óriás Rah-
Farkasicsra bátran hozod nagy botodat. [mat,
Régen Rahmat elhatta az maga lovát;
Gyalog, mint egy torony, hordozza nagy botját.

104. Heában Farkasics, megvárnod ezt karddal,
Nem árthatsz őnéki kemény pallosoddal;
És, hogyha el nem ejted eztet puskáddal,
Vagy maga terhével lever, vagy nagy bottal.

105. Ottan legelőször puskához ragada;
Az vitéz Farkasics Rahmatra irányza.
Nem ijede Rahmat, de nagy bátran monda:
„Félénk eb, messziről látni akarsz halva?

106. Bár pattantyúst oltalmadra hozz magadnak,
Nem árthatsz te aval ennek az Rahmatnak,
Bár tüzzel állj ellen én buzogányomnak,
De étke lészsz ebeknek és az hollóknak."

107. Ottan az Farkasics nagy mellyében löve;
De magas óriás evel el nem düle.
Bottal Farkasicsnak az fejét megüté,
Félholton lova mellé földre teríté.

108. Magát is Farkasicsra esni bocsátá,
Mert seb miátt lábon tovább nem állhata;
Átkozódván magából lelkét bocsátá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.

109. Nincs már tartalékja Zríni seregének,
Mert futnak előtte az török vitézek,
De ihon jün gyalog kegyetlen Olaj bég;
Nem akar elfutni, de akar halni még.

110. Sisaknak csak az fele vagyon fejében,
Az többi mind eltörött sok ütközetben,
Szablyája eltörött, csak fele kezében,
Maga lustos porban és keresztény vérben.

111. Száz lik van paizsán, száz kopjadarabok,
Most már körnvülvették az egész gyalogok;
De mint küsziklának nem ártanak habok,
Ugy semmit nem tehetnek bégnek gyalogok.

112. De mihent Zríni Miklós eztet meglátá,
Lovon gyorsasággal oda száguldata,
Vitéz Olaj béget bántani nem adta,
Mert nagy vitézségét maga is csudálta.

113. Igy szóla Zríni: „add meg, vitéz, magadat,
Eléggé mutattad már vitéz voltodat,
Kiért nem kivánom én is halálodat,
Vagyok Zríni, ne szégyenld megadásodat."

114. Ottan karddarabját az bég elhajítá;
Zríni nevére szüvét mert meglágyítá.
Az jó grófnak térdéhez ily szóval futa:
„Uram, te nevedre bég magát megadta.

115. Higyjed, hogy senkinek én másnak maga-
Meg nem adtam volna, míg bírnám karomat, [mat
Mert vitéz Olaj bégnek mondom magamat,
Én szép Pécsen tartom mostan lakásomat."

116. Ezután az nagy bán trombitát fújata,
Maga szép seregét mind összehivatá,
Mert az szép nap is már lovait elhajtá,
Oceánum tengerben mert beusztata.

117. Basa táborában magáét szállítá,
Szorgos istrázsáit körüle jártatá,
Ott hált azon éjjel. Mi volt másodnapra,
Azt bizom negyedik rész historiámra.

NEGYEDIK ÉNEK.

Kitérés a szerencse forgandóságáról. Zrínyi diadalmi jeleivel visszaszáll Szigetbe. Megtiszteli az elesteket. Vigalom. Olaj bégnek, váltságul az elfogott Radován vajdáért, szabadságot ad. Szulimán megértvén a siklósi bajt, Zrínyin boszút veendő, Egerre rendelt seregeit Szigetre tereli. Kadileser bal jóslata őt meg nem tántorítja. Éjjel két lónak elszabadulása véres zavart idéz elé a török táborban, mely magát Zrínyi által vélte megtámadottnak. Szulimán nagy nehezen csillapítja az öldöklést.

1. Fut fárad az ember, és kap ez világon;
Véli, hogy állandó boldogságot adjon;
Nem hiszi tövébül szerencse szakadjon,
Markába kis édesért száz ürmet adjon.

2. Kit gyakran szerencsétlenség messzi kerül,
Valaha ürá is nagy uzsurával dül;
Mentül nagyobb hegyen forgó szerencse ül,
Annál nagyobb kárral és sebességgel dűl.

3. Örül az szerencse ember esésében;
Azért ő elveszi, teszi csaknem égben;
Hogy gyönyörködhessék nagyobb esésében;
Mint juhász küsziklán künek görgésében.

4. Én tinéktek példát messzirül nem adok,
Noha mennyi hajam van, annyit adhatok.
Mehmet basa esetét jól hallottátok;
Ült magassan s bizott, de lá! lehanyatlott.

5. Boldog az, ki jóban el nem bízza magát,
De kész szüvel várja szerencse forgását;
Mind jón mind gonoszon állhatatlanságát
Látjuk szerencsének, sokféle játékját.

6. Ihon most Zríninek jó szerencséje van,
De még őrajta is ennek hatalma van;
Ma az törökökön nagy győzödelme van;
Holnap vitéz fejét meglátjuk karófán.

7. Örülsz, Zríni Miklós, törököt megveréd,
Nem sokáig talán nagy árron megvennéd
Hogy ne láttad volna az basát Mehmetet;
Mert halált és romlást csak ez hoz tenéked.

8. De nékem nem szabad ilyeneket szólnom,
Mert az ő szent lelke istennél van, tudom;
Hogy Szigetvárában meghal, tudta, tudom;
Azért el nem bízta magát, én gondolom.

9. Mert állhatatlan szerencse ajándékját
Nem más szüvel vette, mint egy piros almát,
Az kit bánat nélkül mindjárt visszaadhat;
Avagy ha nem ád is, tudja hogy megrothad.

10. De talán históriánkbul mi kiléptünk,
És Sziget veszéséről elfeledköztünk?
Ugy tetszik terhünket aval könnyebbétjük,
Ha arrul szólhatunk, kiben van sok részünk.

11. Szerencse énvelem is gyakorta mulat,
Mind édesset, keserüt mutat egyeránt.
Mulasson bár velem! annyit nem tréfálhat,
Hogy jól ne esmérjem állhatatlan voltát.

12. Azonban az szép nap ő szép harmatjával
Vidámétá világot, ékes voltával;
Az éjjelt elüzé szép pirosságával,
Mindennek fényt ada sok különb látattal.

13. Sok hangas trombita akkor megrivada,
Sok haragszavú dob tombolva robbana.
Kiki immár fölült jó vitéz lovára;
Az gyalog rendben áll vitézek módjára.

14. Fölült már Zríni is, áll az sereg előtt,
Sisakján szép structoll vér haragos szellőt;
Mellyét födözi vas, és ád néki erőt,
Kezében nagy dárda, s így szól sereg előtt:

15. „Kit vártunk istentül, és szübül kivántunk,
Ihon, jó vitézek, most megadta látnunk;
Ihon ellenségünkön jár az mi lábunk,
Látjátok, istennek irgalma van rajtunk.

16. Vegyük ezt őtüle nagy háladó szüvel,
Szolgáljunk is őneki minden erőnkkel;
Most az mit cselekednünk hagyott ezekkel,
Megengedi talán nagyobb ellenséggel.

17. Mi holt társainkat is itten ne hagyjuk,
De érdemek szerint mi temetést adjunk,
Mert ez lesz nékik utolsó ajándékunk:
Ilyen jótétünkért istentül áldatunk."

18. Cserei Pál testét ottan lóra tévék;
Osztán az többit is földrül mind felvévék.
Két huszan voltanak megholt vitéz testek;
Ezeket fölvévék keresztény vitézek.

19. Vitéz Farkasicsot tévék lectikában,
Mert meg nem volt halva iszonyú csapásban,
De ő csak alig élt, mert feje csontjában
Nincs talán egy is, ki volna ép voltában.

20. Az seregek között ezek hordoztatnak,
Rokoni s társai körülöttök vannak,
Szép vitéz szókkal sebeseket biztatják;
Kötözik sebeit, szánják, és ohajtják.

21. De mind ezek előtt megyen kétszáz lovas,
Mindenik fegyveres, és mindenik tollas;
Fénlik mindeniknél páncér, sisak s karvas;
Mindeniknek hátán egy haragos farkas.

22. Nem volt egyiknek is kopjája az harcon,
Mert inkább hordozott karabint oldalon;
Most kopját kezében tart, és kopjavason
Mindeniken török fej ráütve vagyon.

23. Kétszáz gyalog osztán ezeket követi;
Minden maga rabját mellette vezeti.
Van kecse mindenen, deli tekinteti,
Vélnéd lába földet hogy nem is illeti.

24. Hat török agának hat lovas az fejét
Hordozván nagy kopján, gyalog után léptet,
Ezek után viszik az Rézmán fegyverét,
Basa Kihájáét és Mehmet basáét.

25. Három párducbőrös hadnagy megy azután,
Azt az három fejet viszik magas kopján.
Jün pécsi Olaj bég maga ezek után;
Látod hogy haraggal ül most is lóhátán.

26. Osztán tizenhárom török zászló mégyen,
Eztet tizenhárom viszi, gyalog legény,
Osztán az dondár is jün rendelt seregben;
Lobognak az zászlók, vannak nagy örömben.

27. Húsz nagy nyakú teve megyen sereg után,
Az basa sátorát hordozzák az hátán.
Van negyven öszvér is, és bial két hatvan;
Ez mind nyereség volt az siklósi pusztán.

28. Mikor Szigetvárhoz közel érkezének,
Akkor mind megállnak az rendelt seregek,
Együtt hálát adván az élő istennek,
Háromszor szent nevét hanggal kiálták meg.

29. Zríni vitéz lováról ottan leszálla,
Az főhadnagyokkal szentházban ballaga,
Ott az nagy istennek sok hálákat ada,
Mert eztet istennek ő tulajdonítá.

30. Az szentegyház előtt gyalog puska ropog,
Az bástyán sok ágyú iszonyuan durog;
Füst, kiáltás, együtt magas égben forog;
Talán az égben is hallják ezt angyalok.

31. Az szentegyház előtt egy déván szőnyegre
Az vitéz holttestek renddel vannak téve.
Meglátá jó Zríni az mikor kijüve;
Így szóla őnékik ő keserült szüve:

32. „Micsodás áldással dicsérjelek tiktek,
Ó keresztény módra megholt vitéz testek?
Mi édes hazánkért elfogyott éltetek,
Minket dicsősített ti vitéz véretek.

33. Szűbül kivánhatom, köztetek feküünném,
Ti szerencséteket hogy ne irígyleném,
Mert ültök istennek ti mostan jobb kezén;
Légyen hát veletek isten mind örökkén.

34. Talán az az isten, kinél vigadtok mast,
Hosszabb utat hagyott nékem, és próbálást.
Hiszem nem sokáig ez testem, unalmast,
Itt hagyom, s meglátjuk mennyországban egymást.“

35. Így jó Zríni holt szolgáitól bucsuzék,
Hadnagyival együtt az várba bélépék;
Ottan eleiben fia György viteték,
Melynek az atyjátul ily szép szó adaték:

36. „Tanulj, fiam, tülem isteni félelmet,
Tanulj fáradságot s kemény vitézséget:
Mert kell tenéked is követned engemet,
Sokat járnod s fáradnod, verítékezned.“

37. Azonban nagy asztalok megvettetének,
Zríni gróffal vitézek ott leülének,
Vitéz Olaj béget is abbul böcsüllék.

38. Zríni vitézeket mind jó szüvel tartja,
Kire köszön jó bort aranyas kupába,
Dicsérvén, viselte hogy jól magát harcban;
Kit szóval apolgat megajándékozván.

39. De mihent jó bor fejeket melegété,
Kiki gondolatját mindent félre tévé.
Némely horvát dávorit nagy torkkal kezdé,
Némely hajdu táncot fegyverrel szökdöse.

40. Ki dicséri lovát, ki erős fegyverét,
Ki társát, ki magát, ki nyert nyereségét,
Minnyájan peniglen urok vitézségét
Fön szóval kiáltják, és dicsérik őtet.

41. Csak maga Olaj bég szomoru szüvel ül,
Bánatos gondokban feje csaknem őszül;
Sok vitéz szók között csak az ő szüve hül,
Néha nagy bánatjában csak el nem merül.

42. Ily nagy szomorúságát Zríni hogy látá,
Vitéz Ibrahimot ily szóval szóllétá:
„Lágyíts meg bánatod, vitéz! ne bánkódjál;
Mostan te mivelünk bátran egyél, igyál.

43. Az mely isten téged most rabságra adott,
Módot szabadulásodban magánál hagyott.
Nincsen szomoruságodra néked okod,
Hogy most az szerencse veled így mulatott.

44. Mindent cselekedtél ki tüled lehetett,
Isten akaratját mássá nem tehetted.
Nem úgy mint rabomat tartlak én tégedet,
De mint magátul jütt vitéz vendégemet.“

45. Felel bég Zríninek, s szemében bátran néz:
„Ó nagy hírű, nagyobb vitézségű vitéz,
Mely meggyőzettettekre kegyelemmel nézsz;
Örülök, ide hozott szerencse-szélvész.

46. Miért szégyenleném nálad rabságomat,
Ha te reszketteted török birodalmat?
Ha te megcsorbítod mi fényes hódunkat?
Azoknak legnagyobb része vagyok én hát?

47. Vitézségemmel is soha nem kérkedem,
Mert egyedül vitéz mindenható isten.
Csak alázatossan nagyságodat kérem,
Hogy ilyen raboddal jó kegyelmet tégyen.

48. Hat mázsa ezüstöt váltságomért adok;
Úrnak való lovat néked hatot hozok;
Vedd tülem jó neven, kit jó szüvel adok,
Értékemet; ennél mert többet nem tudok."

49. „Nem kell nékem pénzed, így felelt Zríni bán,
Aranyom, ezüstöm mert énnékem több van.
Hanem törökök közt egy vitéz szolgám van,
Annak szabadulását én szüvem kíván.

50. Az szolgámat híják Radován vajdának;
Vitézségen kivül semmie nincs annak:
Higyjed, de hallottam, és az ő sarcának
Nem tesz száma annyit, mint ajánlásodnak.

51. Eztet szabadéts meg, osztán mentté tészlek."
Itten megcsókolá bég kezét Zríninek,
Mert engedett az úr méltó kérésének.
Erre rabok mindnyájan lének kezessek.

52. Azonban az gyors hír szárnyára felkele,
Sebessebben szélnél s madárnál röpüle;
Hír, melynél nincs gonoszb, s mely hamarébb nő-
Az mely futásában nagyobb erőt venne. (ne,

53. Valamerre mégyen, az basa veszését
Ezer trombitával hirdeté, elvesztét.
Nem nyugovék míg nem tölté császár fülét;
Ama nagy császárét, szultán Szulimánét.

54. Szokása szerint is hamissan hirdeté,
Hogy török várakat török mind elveszté,
És hogy Gujlirgi basát Zríni megverte,
Harcról egy sem szaladott, mind megölette.

55. Császár ily rosz hírben igen megütközött,
Mert hallván ezeket ugyan felejtközött;
De tételi magát hogy ő nem félemlett,
És az basák előtt mutat bátor szüvet.

56. Nem hiszi basának derekas veszését,
Itélvén Mehmetnek mondhatatlan eszét;
De hamar kiveté szüvébül kétségét,
Mert sebes Iszlán hozá bizonyos hírét.

57. Harcról csak aliglan Siklóstul szaladott,
Hozott magával is derék bizonyságot,
Mert hegyes kopjavas hátában maradott,
Fején két seb; Iszlán császárnak így szólott:

58. „Uram, ki Oceanum tenger vizével
Határoztatod nevedet s az egekkel,
Kivánnám hogy hozzád jühetnék jobb hírrel;
Hogysem az kit kell hoznom kételenséggel.

59. Tajeléri Mehmet, az te vitéz basád,
Akarván próbálni üdőtlenül próbát,
Siklósnál megszállította volt táborát,
Elveszté azt, vitéz fiát is, és magát.

60. Az Zríni kardja ezt mind megemésztette,
Nem vélem közülünk sok elkerülhette;
De végvárakban is oly ijedést vete,
Csaknem pusztán vagyon némely körülette.

61. Én magam csak alig és futva szaladtam;
Bizonynyal az basát s fiát halva láttam.
Pécsi Olaj béget kaur kézben hattam,
Mindent megemésztett az kaur kard, uram."

62. Császár öszvehívá mindjárt vezéreket;
Mihent bizonyossan érte ily híreket;
Mond nekik: „mi máshunn nézünk ellenséget,
Addig az horvát bán, nézd, miként ront minket.

63. Mindnyájan csúfságra bizony méltók vol-
Ha ezt mi Zríninek mostan elhallgatnánk. (nánk,
Most kezünkben vagyon mi büntető pálcánk,
Hagyjunk békét ártatlan Egervárának.

64. Ó, mely nagy büntetést fogok rajtad venni!
Miképpen fogtok véretekkel fizetni!
Te legelőször, vakmerő horvát Zríni,
Fejeddel Tajelérit fogod fizetni.

65. Azért, én basáim, mindjárt az hadakat
Visszahivassátok, az kik sebes Dunát
Én parancsolatomból általusztatták;
Mindjárt vissza zászlókat hozzám fordítsák."

66. Szokolovics Mehmetnek megparancsolá,
Ez legfőebb s kedvessebb vezére vala;
Hogy Kadilesernek ezer juhat adna,
Ő isten nevében sasoknak osztatná.

67. Ezer juhat vágata puszta mezőben
Kadileser, s egyet sem hagya bőrében.
Ez vala szultánnál igen böcsületben,
Mert vala ő főpap és érsek hitekben.

68. Szálla sok sas földre s az barmot ellepé,
Rút horgas orrokkal azt szaggatni kezdé;
Számtalan sok holló kákog mindenfelé,
Tolvajkánya, lopóhéja van keverve.

69. De csudát én tinéktek mondok ezennel:
Ihon jün egy nagy sas haragos körmével,
Hasomlít ördögöt feketeségével,
Bialt nagyságával s rettenetességgel.

70. Háromszor kerülé szárnyon az juhokat,
Szárnyait mozgatván mint gályavitorlát;
Végre aláfordítá sebes sugárát,
Elkergeté üzé mind az madarakat.

71. Mikor már egy sem volt, akkor ő leszálla,
Az sok dög között kegyetlenül sétála;
De ő csak egyiket is meg nem kóstolá,
De egy sötét fölyhőben eltünik vala.

72. Kadileser ezen igen megijedett;
Tudja jövendője ennek nem jó lehet.
Igy szólítá meg Szokolovics Mehmetet:
„Hajts meg, uram, hajts meg szómra te füledet.

73. Noha néked nékem sokat nem kell szólnom,
Mert ezt az jövendőt általérted, tudom;
Menésünket Szigetre én nem javallom,
Mert madarak által isten tiltja, látom.

74. Látád saskesellő mint üzé aprókat,
De még az sem bántá az nyúzott juhokat.
Bizony ez jelenti az császár haragját
Miránk, hogy meg nem veheti Szigetvárát.

75. Üzni fog bennünket erővel ostromnak,
Fogunk futni előtte, mint hollók sasnak;
Magának sem mondhatok jót az császárnak,
Mert elvesztének ködben röpülését sasnak.

76. Mikor Egervárra hamaliát hánytunk,
Ugy mutatta valamint kivántuk magunk;
Egervárban ülni fog az mi császárunk,
Magunk is szerencséssen mindnyájan járunk."

77. Mind ezeken sem ijedt az nagy Szulimán.
Mutat bátor orcát Mehmetnek sátorban,
Szüvében nem tudom ha mint szájával van,
De bal jövendőket nevet meggugolván.

78. „Mi ugy cselekedjünk (monda az Mehmetnek)
Mint tudunk legjobban, s mint vitéz emberek;
Többit akaratjára hagyjuk istennek,
Éhtelen madarak minket nem ijesztnek.

79. De mi számunkra jobb jövendő nem lehet.
Tud'd-é vitéz szolgám, Szokolovics Mehmet,
Miért az sok madár az dögbe nem évett?
Vár keresztény testbül mert hamar jobb étket.

80. Ha holnap isten egészségünket adja,
Légyen készen mindennek nyeregben lova,
Induljon istennek szerető tábora;
Vagyon Mahometnek mireánk nagy gondja.

81. Elnyugvék az szép nap csendeszszen azon-(ban,
És nem igen sokára lén éjféltájban:
Ilyen nagy történet esék az táborban.
Két fene ló megszabadult egy sátorban.

82. Kifutának sátorból nagy harcolással,
Sátorköteleket szaggatnak rugással,
Tipornak már mindent nehéz vas lábokkal,
Az egész tábort fölfutnak gyorsasággal.

83. Kinek fejét nyomják fekve, kinek hasát,
Rá szaggatják döntik kire a sátorát;
Ki jajgat, ki fegyvert kap, biztatja társát;
Mindnyájan gondolják kaur csalárdságát.

84. Nem tudom melyiktül egy szózat kijöve;
‚Ha most bán Zríni Miklós jelen lehetne,
Hitemre minnyájunkat öszvekeverne;
Az isten ne adja hogy Zríni itt lenne!'

85. Iszkender Talizmán hallá Zríni nevét,
Nem hallá szomszédnak az többi beszédét,
Véli bizonyosnak Zríni rajtunk vagyon,
Fut, bújik mindenütt, nem tarthatja szüvét.

86. Kiált török barát: „Zríni rajtunk vagyon,
Láttam szemeimmel; bár minden szaladjon!“
Fut az ki ezt hallja, kevés ki maradjon,
Az ki bátorsággal szablyához ragadjon.

87. Fölzöndült az tábor, minden felől futnak,
Némelyek egymás közt igen vagdalkoznak,
Esmeretlen népek ha öszvetalálnak.
Kiki maga társát alítja kaurnak.

88. Az ki kaurt kiált, ottan fejét vészik,
Mert bizonynyal kaurnak ötet itélik.
Rettentő kiáltással tábor megtelik,
Embert, lovat, sátort magok közt keverik.

89. Már Murtazán basa kiment az táborbul,
Hogy megnézze, lássa, történt ez mi okbul.
Vannak harminc százan ezek mind lovastul,
Kiküldetnek Szokolovics basátul.

90. De már Ajgás basa cirkasok hadnagya,
Mivel rend rajta volt, tábort körüljárja.
Volt tizenhárom száz az ő jó lovassa,
Mikor sötétségben Murtazánt meglátá.

91. Véli hogy ez légyen az kaur csoportja.
Kevés bátor szóval vitézit biztatja,
Az maga csoportját törökre indítja;
Nem kérdez, nem is szól, csak haraggal vágja.

92. Nagy erős dárdával sokat földre vere,
Mert neki mindenik az esmeretlenje.
De nem állhat Ajgásnak senki ellene,
Erős ömaga is, s van vitéz serege.

93. Szalad az Murtazán vissza mind népestül;
Szalad nagy serege nagy-dicséretlenül.
Ajgás az Murtazánt eléri népestül:
Nézi, véli légyen hadnagy kaur közül.

94. Buzogánynyal Murtazánt erőssen üté,
Akaratja ellen az földre teritté:
De nem bántja, tüle hogy nyelvet vehetne;
Kötözve egy tüzhöz sietve viteté.

95. Ily zöndülést hallván az Szulimán császár,
Számtalan lovassal az tábor között jár.
Vagyon körülette sok jó puskás jancsár;
Nézi honnan lehet köztök ily zúrzavar.

96. Zrínitül ő nem fél, mert tudja bizonynyal,
Madár sem jühetne ily hamar szárnyával;
Azért mindent biztat az kit futva talál,
Végre csöndeszedvén, egy kis tüznél megáll.

97. Hát ihon Murtazánt hozza Ajgás basa,
Hogy megnézé tüznél ki légyen, akarja.
Szerencsére talált ottan az császárra,
Messziről esmervén császár, neki szóla:

98. „Im hatalmas császár, Zrínit hozom néked.
Egy bot-ütésemnek eztet köszönheted.“
De Murtazán kiált: ‚hát ne bánts engemet;
Török vagyok én is, esmérlek tégedet.‘

99. Ajgás Murtazánnak nézi bátran szemét;
Mond: „bizony nem érdemled az török nevet.“
Ily szókkal oldozá meg kötözött kezét;
Nem meri Murtazán felemelni szemét.

100. Ott Ajgás császárnak mindjárt megbeszéllé
Murtazán mint futott, és miként kötözé;
Az törökökben is hogy sokat levere,
Mert nem tudják vala az jelt s nem esméré.

101. Vitéz Ajgás nagy tisztességben marada;
De Murtazán mivel szégyennel szalada,
Az vitézek előtt vala gyalázatban.
Császár visszatére csendesült táborban.

102. Török három ezer elveszté életét,
Mert Ajgás ezeret vága, Murtazánét;
Ki maga futásban szakasztotta fejét,
Kinek puska szaggatta mellyét és fejét.

103. Elég nagy gondja volt az vitéz basáknak,
És még magának is az vitéz császárnak,
Hogy az fölzöndült népet megcsillapítsák.
Ám nehezen, késöre, megcsillapéták.

ÖTÖDIK ÉNEK.

Zrínyi Szulimán jöveteléről értesülvén, ellenállásra készül. Buzdító beszéde a várseregher. Ő s a had egymásnak kölcsönös kitürést és hűséget esküsznek. A szigeti hadnagyok, csapatok és készületek leirása. Zrínyi levele a királyhoz, s bucsubeszéde György fiához, kit, bár atyja mellett akar maradni, levelével Maximiliánhoz küld.

1. Egyfelől Szulimán van nagy készülettel,
Másfelől horvát bán várra gondot visel:
Megtölt szorgos füle már császár hirével,
Hogy jün romlására minden erejével.

2. Áll rettenthetlenül Zríni nagy gondokon,
Mint nagy tornyos küsziklák magas Késmárkon;
Heába küszködnek nagy szelek azokon,
Erejeket vesztik heában ostromon:

3. Úgy Zrínit nem ijesztheti gond sem rettentés,
Ha Atlás leromlik, ha az nagy ég leés;
Mert állhatatosra az félelem nem és,
Az ki igaz ügygyel s jó szüvel fegyveres.

4. Hadnagyokat, vajdákat előhivatá,
Az vitézlő rendöt mind elől állatá,
Mikor együtt lenni őket mind meglátá,
Ily szókkal hozzájok bölcs száját megnyitá:

5. „Nem véletlen dolgot szerencse ránk készít,
Nem teszi váratlanul ránk az kit épít.
Kit nagy szüvel vártunk, vitézek, vagyon itt;
Had, fegyver előttünk, melyet pogány készít.

6. Hatalmas török császár szultán Szulimán
Húzza ránk haragját, mint dühös oroszlán,
Minket elveszteni és rontani kiván;
Vagyon reménysége szántalan sok hadán.

7. Minden reménysége az sereg sokaság,
Hatalma ereje szántalan jancsárság.
Biztatja veszélyünkre sok számu lovasság,
Sok világszegletről öszvegyült pogányság.

8. Esztelen ki veti ilyből reménységét,
Utoljának tartja az isten kegyelmét;
Elrontja haraggal isten reménységét,
Lovassát, gyalogját, s röttentő fegyverét.

9. Ezért ő Pharahót rontá keménységgel,
Góliátot meggyalázá egy gyermekkel,
Philisteusokat rettenetességgel,
Ronta pogányokat bosszuálló szüvel.

10. De irgalmat is tett alázatos szüvel,
Az ki csak őbenne vagyon reménységgel.
Ezért tett irgalmat az zsidó népekkel,
Sok szent királyokkal és Dávid gyermekkel.

11. Ime nem rövidült meg keze az urnak,
Kegyelmes fülei be nem dugattattak.
Hányszor mi magunkra az isten irgalmát.
Láttuk, s tapasztaltuk számos ajándékját.

12. Azon ellenséggel mi harcolni fogunk,
Kit sokszor előttünk mint barmot hajtottunk:
Fegyvereket, tisztességeket elvontuk,
Isten irgalmábul sokszor elrontottuk.

13. Nem gondolhatjuk azt, hatalmas vitézek,
Hogy az mi kezeink, bár készek s kemények,
Véghez ily rettenetes próbákat vittek,
Melyekért tisztelnek minket az emberek:

14. Nagyobb erő volt az,mert az nagy isten volt,
Az ki miérettünk hatalommal harcolt.
Kezünknek erőt, szüvünknek bátorságot
Csinált, és az pogánytul elvette aztot.

15. Ihon mit cselekedett értünk Siklósnál
Az kegyelmes isten! számtalan tatárral;
Mint az terhes fólyhő jütt ránk sokasággal,
Minket kész prédának tartott ő magánál:

16. Az isten azoknak elrontá rendeket,
Megtompítá nagy szüvöket s fegyvereket,
Azért nem akarának várni bennünket,
Vágtunk le őbennek kétszer két ezeret.

17. Vér s fáradság nélkül megverénk Ulámát,
Mely nagy dühösséggel ránk hozá nagy hadát,
De ott hagya Ulmán szántalan sok prédát,
Ott hagya sok agát, s Gyáfert, maga fiát.

18. Most is Babocsai Rinya török vértül
Meleg és fejérlik mező sok holttesttül,
Budai török is futott, mint por széltül,
Előttünk, mert isten volt fegyverünk körül.

19. Mely acélos paizs tartott meg magamat,
Mikor Babocsáról ellövék lovamat
Ágyubul, s másodszor fejembül tollamat
Elszaggatták; közel láttam halálomat.

20. Ihon csak nem régen nem látánk-é csudát,
Mikor isten kezünkben adá Korotnát?
Nem páránk ágyutul falának romlását,
Illetetlen megvévénk erős kőfalát.

21. Arszlán Jahiogli elfuta előttünk,
Nem meré megvárni hadverő fegyverünk,
Mert tudta hogy nagy isten vagyon mivelünk;
Azért őket akkor untig vágtuk s öltük.

22. Az siklósi mezőn Tajeléri Mehmet
Ott veszté táborát, fiát és életét;
Alig volt talám egy, az ki hirt vihetett
Az török császárnak, mert többi elveszett.

23. Előbb elfogy éltem, oh erős vitézek,
Hogysem kimondhassam kegyelmét istennek.
Most sem hágy el nagy hatalmu keze tiktek:
Ti is ő szent nevéjért serénykedjetek.

24. Mindenfelől ránk néz az nagy keresztyén- (ség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménység;
Soha még mireánk nem jutott szégyenség;
Azért rakva hirünkkel föld, tenger és ég.

25. Mostan megnevelnünk kell az mi hirünket,
Avagy tisztességgel végeznünk éltünket;
El nem rontja üdő cselekedetünket,
Valamig világ lesz, és lát ember eget.

26. Az is minekünk nagy tisztességünkre van,
Hogy maga ellenségünk szultán Szulimán;
Kit mi ha meggyőzünk, mint reménységünk van,
Világbiró császárt meggyőztünk az harcban.

27. Harcolnunk peniglen nem akarmi okért
Kell, hanem keresztény szerelmes hazánkért,
Urunkért, feleségünkért, gyermekinkért,
Magunk tisztességéért és életünkért.

28. Előbb halva lássa pogány eb testünket,
Hogysem elveszessük megszámlált kéncsünket,
Hogysem ő pórázon hordozzon bennünket,
Szabadságunkkal együtt rontván hirünket.

29. Arra fogja vetni minden mesterségét,
Hogy mint bolondokat hittel csaljon minket.
Bolond az ki török szavának ád hitelt,
Mert várával együtt elveszti életét.

30. Ám vitéz Amadi erős Visegrádát
Megadá töröknek nagy szomjuság miátt:
Éltével fizete s későn báná dolgát.
Így vitéz Losonci adá Tömösvárát,

31. Megadá Losonci nagy kételenséggel
Tömösvárnak falait, együgyü szüvel:
De gyorsan megfizete kedves éltével,
És minden vitézinek elveszésével.

32. Nincs mit hinnünk nékünk az török császár- (nak,
Mert nem lén embere megesküdt szavának;
Meg nem adá Budát az király fiának,
De nagy hitetlenül megtartá magának.

33. De hogy adna hitet kinek hiti nincsen?
Töröknek hogy hinnénk, ki hazud mindenben?
Minekünk meghalnunk kell ebben az helyben,
Avagy meg kell győznünk, bizván istenünkben.

34. Ez a hely s ez az vár légyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképen emberek s vitézek legyünk,
Úgy marad meg örökkén az mi szép hirünk!

35. Fejem fenálltáig lészek én veletek,
Esküszem seregek élő istenének!
Kivánom hogy ti is így cselekedjetek,
Éles szablyát kézben tartván esküdjetek."

36. Vitéz Zríni szavával megbátorodtak
Az egész szigetvári vitéz leventák.
Előtte megrendelt seregben állottak,
Mezételen fegyvert kezekben tartottak.

37. Mint mikor az fölszél Késmárkbul kiszakad,
Ama sürü fenyős erdő közben akad,
Támaszt zugást nagyot, nem reked s nem lankad,
Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad:

38. Ilyen nagy zöndülés esék őközikbe,
Mert fölforr az haragos vér mindenikbe,
Kivánja mindenik ellenség vérébe
Hamar kezét fösthesse, és az szüvébe.

39. Ott Farkasics Péter (mert meggyógyult vala
Abbul az csapásbul, kit Rahmattul nyert vala)
Szablyát hüvelyébül gróf előtt kirántá,
Az egekbe nézve így esküszik vala:

40. „Halld meg te, igaz isten, én beszédemet,
És te, oh vitéz gróf, én esküvésemet!
Hazámért kéméllem hogyha életemet,
Ha vigan nem ontom, ahol köll, véremet;

41. Hogyha, meddig élek, elhagyom uramat,
Vagy gondolok az hely ellen praktikákat:
Isten, boszuálló köveddel magamat
Üss meg, és lelkemet vesd pokolban hanyatt."

42. Volt Farkasics Zríninek főkapitánya.
Ő serege kétszáz harminckettő vala,
Mindeniknek páncér, karvas és sisakja;
Minnyájan fölszóval így esküsznek vala.

43. Mihánt félre álla az vitéz kapitány,
Jő százötven karddal Novákovics Iván.
Haragos tigrisnek vagyon bőr az hátán,
Kegyetlen sastoll van szegezve paizsán.

44. Novák Debeljáknak nemzetiből való,
Cselekedetivel is bizony hasomló.
Törött lába alatt sokszor török zászló,
Hevert őalatta sok török, sok holt ló.

45. Száz meztelen szablyát Dandó hoz ezután;
Maga van előttök, jár mint egy oroszlán;
Ez is úgy esküvék, félre álla osztán;
Utánna érkezék százzal Orsics István.

46. Ennél nem szülhetett anya mérészebbet,
Erős testtel biró, sem termetesebbet,
Azt tudnád, hogy Mars jár mikor látod őtet,
Sokszor szemeivel törököt kergetett.

47. Jün Szecsődi Máté nagy tarka kecsével
Befödözve magát, és páncér fegyverrel;
Nagy meztelen pallost tart erős kezével;
Megesküvék ez is, száz erős legénynyel.

48. Hát Alapi Gáspár négy ötven szablyával
Jün; van befödözve párducnak hátával;
Vitéz módra ékes szép daru tollakkal,
Bővölkedik vitézséggel s okossággal.

49. Jüszsz te is, kegyetlen Radován Andrián,
Mert urad kiváltott az Olaj bég sarcán.
Higyjétek, nem fenébb ennél az oroszlán,
Mikor török seregben keveredve van.

50. Küldött már hatszázat törököt pokolban,
De még küld ezeret: van olyan szándékban.
Száz seb vagyon testén melyet nyert harcokban;
Nem régen legtöbbet, hogy esék fogságban.

51. Ihon Stipán Golemi rettentő testtel
Lépik, mint egy halom, rettenetességgel;
De ennek nem árthatni soha fegyverrel,
Mert keményebb bőre vasnál s kemény künél.

52. Ím Bata Péter is deli öltözettel
Jün együtt haragos Patatics Péterrel.
Papratovics Farkas jün könnyü testével;
Ez mindenik vala száz száz jó legénynyel.

53. Maga Kobács Miklós kétszáz legényt vezet,
Mert hadnagy Cserei Pál társa elveszett.
Bizony ezeret is ez méltán vezethet,
Mert ravaszabb nálánál hadban nem lehet.

54. Jön Balázs deák is nagy Győri Mátyással,
Medvei Benedek hatalmas Bikával,
Mondom, bizony hatalmas Bika Andrással,
Ki lovat s törököt öl csak egy csapással.

55. Geréci Berta is ötven legényt vezet.
Mert többi Olaj bég keze miátt veszett.
Maga is Geréci fején sebesedett
Legutolsó harcon, kiben basa veszett.

56. Juranics Lőrinc is zászlótartó vala,
De nem régen történt vajdája halála,
Azért érdeméért tevék most vajdává,
Mert sok vitézségét harcokon mutatá.

57. Ifiu Juranics, melynél szebb ifiat
Soha az nap szeme világon nem láthat,
Vezet maga után ez két ötven szablyát
És Ostrony Péter utánna más százat.

58. Hoz Horvát Radivoj száz legényt ezután,
Eztet százzal követi Bajoni Iván:
Guzics András százzal az ő nyomába van;
Ez megtartá Zrínvárát töröktül bátran.

59. Ihon Deli Vid is, törökök ostora,
(Mert tanítja üket gyakor szaladásra),
Jün maga ez utól, hatalmas leventa;
Véle jün haragos ötször ötven szablya.

60. Kevés hasomlítanom ezt oroszlányhoz,
Mert hasomló hadverő haragos Märshoz.
Látszik az szemén is, hogy halált s lángot hoz.
Ez négy ölnyi vas dárdát kezében hordoz.

61. Selyem páncér ünggel öltöztette testét;
Nagy nyusztbőr kápával befödözte fejét,
Azon kerecsen szárny mutatja szépségét;
Egy nagy nehéz paizs sulyosítja kezét.

62. Nagy mamuz az lábán kemény földet szántja,
Kemény fringia-kard oldalát támasztja.
Ez volt szigeti leventáknak virágja;
Bölcs, erős, gyors, haragos, mikor akarja.

63. Ezek mind esküvének szigeti grófnak,
Hogy vele az várban meghalni akarnak,
És hogy őmellőle holtig el nem állnak,
Hanem hívek lesznek néki s az országnak.

64. Mustrát elvégezvén szorgalmatos Zríni,
Várnak állapotját kezdé látogatni,
Ágyukat bástyákra rendel felhuzatni,
Fegyvert vitézeknek és port osztogatni.

65. Mindenféle prófontot, hadi szerszámot,
Bort, kenyeret és húst, és elegendő sót,
Sok kapát, lajtorját, mindenféle ásót,
Tüzes mesterségct, föcskendő tüzoltót.

66. Sok deszkát, taligát, és égni való fát,
Salétrumot, kénküt s égett mogyorófát,
Sok kemény tölgyfábul temérdek gerendát;
Egy szóval az mi kell várnak, mindent hozat.

67. Meghagyá azután, senki ellenséggel
Beszélni ne merjen, az pogány törökkel;
Mert ha találtatik megfizet fejével,
És nem lészen néki semmi kegyelemmel.

68. Istrázsákat osztán körül az palánknak,
Hogy mind éjjel nappal eztet renddel járják,
Futnak, szorgoskodnak az sok vitéz vajdák,
Magok személyek szerint várat vigyázzák.

69. Mikor mind ezeket Zríni vivé rendben,
Mikor hivatalját tudja immár minden,
Tartozása szerént irá egy levélben
Magyarországi királynak ilyenképen:

70. „Vagyon immár két heti, felséges uram,
Hogy az török császár késziti kardját rám.
Bizonyos emberimtül eztet hallottam;
Azért felségednek ezt tudtára adtam.

71. Az mint lehetett is, készültem mindennel,
Vitéz szolgáimmal, mindenmód fegyverrel,
Szorgos vigyázással, és minden jó renddel:
Vége szerencsének de vagyon istennél.

72. Irhatom bizonynyal aztot felségednek,
Hogy provideáltam Sziget szükségének.
Ha kézbül maradást rendelt isten ennek,
Ez tartja meg, az mely ír te felségednek.

73. De félek, más véget tett isten ez várnak,
És az várral együtt az te hü szolgádnak,
Mint fövénynek mondják mert számát pogánynak,
Azért csak küvel is itt beburíthatnak.

74. De csak az te fejed legyen egészségben,
Örömest meghalok én ebben Szigetben.
Kérem felségedet, hogy emlékezetben
Fiaim legyenek nálad, s kegyelemben.

75. Mostan én örökkén bucsuzom tetüled,
Mert tudom nem látom soha fölségedet.
Azért ki teremté földet és az eget,
Az az mindenható isten légyen veled."

76. Elvégezvén levelét bepecsételé,
Osztán fiát Györgyöt szépen megölelé.
Okossan röviden néki így beszélle:
Az gyermek atyja szavát igen fülelé.

77. „Fiam, én utolszor most látlak tégedet,
És azért is áldom az én istenemet,
Hogy hallanod hatta végső beszédemet;
Halld meg, fiam, kérlek, az én intésemet.

78. Ihon uraságban hagylak én tégedet,
Karddal bővítettem az te értékedet;
Mindened lesz, tanulj isteni félelmet,
Isten megneveli minden szerencsédet.

79. Tanulj éntülem is nehéz vitézséget,
Tanulj fáradságot s hazádhoz hűséget.
Tanulj tülem jóságos cselekedetet,
Mástól penig szerencsét s annak gyümölcsét.

80. Én már éltem eleget, láttam gonoszt s jót,
Már meg is úntam heábanvalóságot:
Mert láttam mindenkor, kit az világ adott
Egy kézzel, kettővel mindjárt vissza rántott.

81. Nem láttam semmi jót, kiben megnyughat-
Nem találtam nyugovást, kiben bízhatnám: (nám,
Csak néked, Jehova, az mikor szolgáltam,
Akkor megelégedtem és megnyugodtam.

82. Fiam, annak szolgálj és járj azon úton,
Kit fia istennek rendelt ez világon:
Ez ád néked erőt az török pogányon.
Ez ád jó szerencsét ezen ez világon.

83. Osztán emlekezzél az én sok próbámról,
Ne légy, mint elfajzott galamb kemény sastul.
Karddal te keressed hiredet pogánytul;
Mondhassák igazán fajzottál Zrínitül.

84. Én égben az istent imádom éretted,
Hogy bővítse mindenkor az te erődet;
Adja hogy szolgálhass néki kedve szerint,
És hogy sok üdőre mennyben láss engemet.

85. Ezt az levelemet vidd gyorsan királyhoz,
Tudhasson idején készülni az hadhoz,
És nyúlni jó móddal az ország dolgához,
Mert sietséggel jün Szulimán az várhoz."

86. „„Kemény szüvü atyám, mit kegyetlenke-
Igy ifiu Zríni az nagy bánnak felel: (del?
Engemet magadtul kergetni akarsz el,
Hogy tüled elváljak örökös üdővel?

87. Nem így fia sasnak én igaz sas lészek;
Hanem elfajzott veszteni való kölök,
Ha én halál előtt oly igen félemlek,
Kit víg szüvel keressz, én aztot kerüljek?

88. Valamely szerencsét rendel isten néked,
Méltó, hogy ugyanaz hordozzon engemet;
Bujásommal ne gyaláztasd nagy nevedet;
De kinek tartsam hát megúnt életemet?

89. Ez-é az vitézség kire tanítsz engem,
Hogy az első próbám elbujásom légyen,
Nagy atyának rosz fiát minden nevessen?
Ah, ne adja aztot az jó isten érnem!

90. Uram, vagy engemet hagyj meg itt magad-
Vagy hogy végzem éltemet magam kardjával. (dal,
Elfogyjon Zríni név előbb nagy csudával,
Hogy sem csak egyik is éljen gyalázattal.""

91. De atyja így felele okos elmével:
„Oh nagy szüvü gyermek, s teli bölcseséggel!
Mennyire bővülködül te keménységgel,
Annyira tüzedet illik oltanom el.

92. Édes tisztességnek az ő gondolatja,
S némely magát örömest aval csalatja;
Kevés ki igazán ezt alkolmaztatja,
Az ki jót jó hirrel öszve csinálhatja:

93. Elragadt tégedet vakmerő bátorság,
Mint széltül hajtatik az ingadozó ág.
Lészen oly üdő is hogy benned vidámság
Úgy fog tündökleni mint kertben szép virág.

94. Nem jó üdőtlenül virágot szaggatni,
Nem dicséretes néked halált kivánni;
Most mikor senkinek nem tudnál használni
Haláloddal, tartozol élni s szolgálni.

95. Nem mienk az lélek, hanem az istené.
Te fogsz-é kedvedre sáfárkodni véle?
Tarts meg, fiam, magadat nagyobb szükségre,
S szegény romlott hazánknak jobb üdejére.

96. Szükség, hogy én itten végezzem napomat,
Mert isten rendelte itt végső órámat.
Most utolszor mutatnom kell mivoltamat:
Kövessed, mikor kell, te is nagy próbámat."

HATODIK ÉNEK.

Szulimán Harsánynál megállapodván, Halul és Demirhám által Szigetvárát felkéreti. Halul hizelgő beszéde, Zrínyi tagadó válasza. A török előhad megindul

Ozmán basa alatt; miről Zrínyi egy elfogott török által értesülvén, Ozmán elébe megy, s őt Almás patakjánál megveri. Deli Vid elejti Hamvivánt, a szírus királyfit, s az ezt megboszúlni akaró Kambert.

1. Szulimán Harsánhoz már érkezett vala.
Harmadnap táborát ott megnyugasztalá.
Onnan követeket magátul bocsáta,
Kik menjenek Zrínhez Szigetvárába.

2. Halul bég volt neve az egyik követnek,
Ez fia volt kajeri gondviselőnek.
Mondom, Orchanusnak, Mahomet vérének,
Mely Egyiptom pusztán Szinántul öleték.

3. Vala igen okos Halul bég beszédben,
Oly szépen folyt szava mintha kevert mézben
Volna, s az másiknál magát csendeszebben
Viselte is magát, és sokkal bölcsebben.

4. A másik, Demirhám, volt Arábiábul;
De tetszik mint egy vad puszta Libyábul.
Vakmerő, kegyetlen nem lehet ily sohul;
Minden igazságát veti csak szablyábul.

5. Ennél vadabbat az föld nem teremthetne,
Bár ha újabb boszuval óriást szülne,
Az ki az nagy egekre hegyekkel lűne;
De még is vadabb Demirhámnál nem lenne.

6. Ez szerecsen hadnak kapitánya vala,
Ötödik részének s igen erős vala,
Ezt csak ijesztésül császár küldte vala,
Mert az követséghez ő semmit nem tuda.

7. No ezek Szigetvárhoz elindulának.
Mikor osztán kapukhoz közel jutának,
Egy ágyu-lövésnyire ők leszállának,
Fegyvert szolgáiknál ottan elhagyának.

8. Zríni öszvehivá mind az vitézeket,
Mert már régen hallotta az követeket;
Piacon hallgatá meg az követeket;
Maga körül állítá az vitézeket.

9. Demirhám nem igen böcsüllé meg őket.
Mintha nem gondolna látni vitézeket;
De Halul mellyére tevé az két kezét,
Alázatossággal monda, hajtván fejét:

10. „Oh Jézus hitin valóknak szép csillaga,
Oh, ily vitézeknek érdemes hadnagya,
Egyedül! mely ország próbádat nem tudja?
Mely világrész vitézségedet tagadja?

11. Hon az meleg hajnal pirossan feltetszik,
Hon az sötét estve tengerbe enyészik,
Hon az éjszaktenger magában küszködik,
Híred mindenütt van, s mint nap úgy tündöklik.

12. Csudául mi halljuk nagy vitézségedet
Mindnyájan, urunk is az te jó hiredet
Szereti hallani, cselekedetedet,
Szeret magadat is, ha nem is hitedet.

13. Ilyen méltó oktul ő megindéttatott,
Hogy küldjön általunk néked barátságot,
S hogy ebben láthasson ő állandóságot,
Izent néked tülünk képes kivánságot.

14. Ű kivánsága ez. Ez várat kezében
Adjad, és ne bizzál nagy keménységedben:
Haszontalan harag, az ki nincs erőben;
Esztelen ki kiván az mi lehetetlen.

15. Császár nem kivánja az te szép váradat,
Hogy aval nevelje maga gazdagságát;
Mert az ki világnak birja nagy határát,
Nem kivánhat szüve kűbül egy kis várat.

16. De tudnod kell néked az mi fátumunkat,
Az istennek elszánt igaz akaratját,
Minékünk ő adja az szép arany almát,
Meg is fényeséti mint napot holdunkat.

17. Azért az hatalmas szultán megindult mast,
Isten akaratját viszi végbe bizvást.
Ne adja isten azt, hogy te meggondolhasd,
Hogy te isten kedvét kézzel megtartóztasd.

18. Oh boldog bölcs Thamma, Kazul Bas nagy (ura.
Békeséget császártul mert kérni tuda,
Idején s eszessen magát megalázta,
Mostan nagy Perzsiát békességben birja.

19. Lusitanusokat tartom okossaknak,
Mert az fátum ellen lám ők nem harcolnak.
Lám az francúzok is boldogságban vannak,
Te penig hanyadrésze lehetsz azoknak?

20. Ha bölcs vagy, szükségbül tehetsz magadnak
Nagyobbtul magadra nem csinálsz haragot, (jót,
Alázd meg magadat, add meg ezt az várat,
Melyet semmiképpen többöl meg nem tarthatsz.

21. Nem kérettetik tüled ingyen ez az vár;
Hol nagy haszon vagyon, nem látszik kicsiny kár:
Valamit te kérhetsz, azt Szulimán császár
Örömest engedi, elhigyjed nékem bár.

22. Vezérséget tüle kérj, hogyha nem hiszed,
De tudom, hitünkre nem vonz az te szüved.
Megbocsásd, így szólok. mert keresztyéneket
Minden tartja tormába esett féregnek.

23. Kérj háttüle sok pénzt és gazdag kincseket,
Nem találsz őbenne semmi fösvénységet.
Avagy kérjed tüle ez várat, Szigetet.
Hogyha te ok nélkül oly igen szereted.

24. Elhittem, tetüled aztot ő sem tiltja;
De uraság jeléért most azt kivánja,
Hogy hada bejüjjön, s valamely hadnagya
Aztot te kezedben hagyásából adja.

25. Különben, jó Zríni, hogyha cselekeszel,
Váradat s szolgáidat bizony veszted el;
De semmi ez, életed az jó hireddel
Szigetvár hamujában temetődik el.

26. Talán van, ki biztat téged, füst azokkal
Kever jó hiredet belé csalárdsággal:
De az lészen első ki szégyenvallással
Szükségnek idején elárul futással.

27. Csiklandós szók ezek, és mind esztelenek!
Ki fogja tartani aztot vitézségnek,
Egynihány hogy állott ellent százezernek.
Minden fogja nevezni vakmerőségnek.

28. Talán esküvésed tartóztat tégedet,
Kit német császárnak békeségben tetted?
De lelkiesméret mostan mentté tehet.
Senki nem tartozik tenni lehetetlent.

29. Bízol-é németben, te okos horvát bán,
Hogy hamar segítséget küld néked talán?
Német, mely tégedet az föld alatt kiván
Lenni, segítséget hoz kárával talán?

30. Ki nem esmérheti német barátságát?
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
Hogy gyülöli német az magyar katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát.

31. De bár az úgy légyen, eljüjjön az német,
Rákháton tinéktek hoz ő segítséget:
Elvesztitek akkor kedves éltetöket,
S ők török kezében találják Szigetet.

32. Uram, hogy én néked megmondjam egy szó-
Nagy dolgokat kis üdőben te csinálál, (val,
Országos hadakat vesztéig rontattál,
Kűvárakat vettél, és el is bontottál.

33. Van már legmagassabban az te jó hired;
Nincsen már hely, az hová feljebb vihessed:
Csak azon mesterkedjél hogy azt őrizzed,
Arról sikos helyről, hol van, el ne ejtsed.

34. Futnod már kell néked szerencse próbáját,
Az ki szakaszthatja jó hirednek nyakát.
Futnod, uram, néked kell méltán az hadat,
Az ki minden órán különben változhat.

35. Ne légyen fejedben az a bizodalom,
Hogy az kit egyenként te meggyőztél harcon,
Meggyőzhesd te mostan hol vannak mindnyájan,
Mely isten rendibül várad alatt vagyon.

36. Ezt szultán Szulimán, mivel szeret téged,
Izente általunk, vitéz Zríni, néked.
Ihon jün maga is: egy millió népet
Hoz el romlásodra, ha szavát megveted."

37. Itt hallgata Halul. És esék zsibolygás
Az erős vitézek közt, és zúgolódás.
Jól esméri Halul, hogy nekik unalmas
Az ilyen követség és az vármegadás.

38. Horvát bán megnézé az sok jó vitézét,
Osztán követekre fordítá az szemét;
Minnyájan hallgatnak, várják bán tetszését;
Ő nagy méltósággal elkezdé beszédét:

39. „Jó követ, okossan nékünk megbeszéléd,
Lágyon s haraggal is urad követségét.
Szép szóval kitévéd urad szeretetét,
Kit mihozzánk hordoz, és az ő jó kedvét.

40. Csudálom; mert azon én nem igyekeztem.
Hogy ti császártoknál kegyelmem lehessen.
Sőt ártottam néki kis tehetségemben,
Valahol lehetett, és minden erőmben.

41. Barátságomról is röviden felelek:
Soha töröknek barátja nem lehetek;
Valameddig látom, ő árt keresztyénnek,
Barátság, ártalom öszve nem férhetnek.

42. De ha barátságomat császár kivánja,
Meglehet: magyarét mert visszaadhatja,
Se más keresztyénét osztán ne kivánja;
Így talán lehetek önéki barátja.

43. Hol penig Szigetvárat nevével kéred,
Jó követ, tudnod köll az mit mondok néked:
Hogy Zríni ezekkel már sokat szenvedett.
Gonoszt, veszedelmet, hideget s meleget.

44. Azért, hogy istennél nyerhessünk kegyel-
Azért nem gondolunk vesztenünk éltünket, [met,
Sok kincset, gazdagságot, és mindenünket,
És ez elmulandó világi hirünket.

45. Hát ne apolgasson bár császár ezekkel,
Az kit mi világnak hagyunk nagy örömmel.
Ha szónkat nem hiszi, jüjjön ránk erővel,
Meglátja, mit tehet az, ki van istennel.

46. De ha büneinkért az isten bennünket
Megvér, s kezetekbe adja életünket:
Meghalunk örömest. De ti elvesztünket
Nem fogjátok nevetni, s keresztyéneket.

47. Mi sem irigyeljük akkor élteteket,
Elhagyjuk örömest mennyekért Szigetet.
Vidd meg császárodnak az én beszédemet;
Meglátja Szulimán Zríni is mit tehet."

48. Nem tűrheti Demirhám Zríni beszédét,
Mert az kemény választ általverte szüvét,
Mond: „„oh te, ki megveted had veszedelmét,
S gondolod üstökön fogtad az szerencsét:

49. Ihon had s békeség az én kebelemben:
Most válaszsz magadnak, míg tart az üdődben:
Mert én nem érthetem, kerülő beszédben
Csavarogsz, s válogatsz hadban békeségben.""

50. Ilyen szókra seregek megzöndülének;
Nem várják választját hatalmas Zríninek:
„Fegyvert! fegyvert! kiáltnak az követeknek;
Fegyverrel, nem szóval kell veszni Szigetnek."

51. „„Hát halálos fegyverre hílak bennetek,
Felele Demirhám: mert látom éltetek
Unalmas."" Oly hanggal mondá meg ezeket,
Mintha Janus temploma most nyílt volna meg.

52. Gyorsan az császárnak esék ez fülében,
Hogy Zríni többivel van nagy keménységben.
Nem sokáig késék; ugrék nagy mérgében
Zríni s Sziget ellen, és nagy kevélységben.

53. Szokolovics Mehmetet magához hivá,
Néki forró haraggal megparancsolá,
Hogy egész táborban készülőt fujatna,
És hogy Ozmán basát elől bocsátaná.

54. És Ozmán basával Ali Kurtog menne,
Amaz az nagy Ázsiának béglerbégje,
Ez vizen szárazon fő ágyúsmestere.
Meghagyá hogy evel húsz száz jancsár menne.

55. És hogy körülfognák Sziget kerületét,
Néznék, hon lehetne, maga szálló helyét,
Árthatlanúl honnan törhetnék Szigetet,
Hon lovas s jancsárnak szállítná seregét.

56. Maga is hogy holnap, első szép hajnalban
Megindul, és mégyen az Ozmán nyomában.
Hát megindult Ozmán ugyanaz órában,
Mert semmit nem mér elmulatni hagyásban.

57. Visz tizezer szablyát béglerbég magával,
Ali Kurtog vagyon kétezer jancsárral.
Mendegél török sereg jó rendtartással.
Vigyázó, jelt ada Szigetben haranggal.

58. Zríni lovas csatát várbul kibocsáta;
Hogy török szándékárul ez hírt mondhatna.
Szerencse kezekben egy törököt ada;
Mely vár felől maga többitül szakada.

59. Ez megmondá nékik béglerbég szándékát,
S hogy holnap elvárná az császár táborát.
Gyorsan megnyittatá Zríni az kapukat,
Vive ki magával tizenkétszáz szablyát.

60. Basa megszállott volt már egy nagy malom-
Hol hináros Almás foly lassu zúgással. (nál,
Túl az vizen Ali Kurt van fele haddal
Nézik Szigetvárnak ártsanak mi móddal.

61. Törökök lovakat mind fűre eresztėk,
Túl s innen maguk is mind széllel hevernek.
Esztelenek egymáshoz nem is mehetnek;
Nem félnek keresztyének hogy kijűjenek.

62. Vár és török között egy kis halom vala;
Azért az keresztyént török meg nem látá:
De mihent jó Zríni az halomra juta,
Egy Dervis nevű török ottan meglátá.

63. Kiált: „Iste kaur!" Nem kiált sokáig,
Mert rámene Dandó, mint ama mérges gyík.
Szablyáját Dervisbe vágá hónaljáig.
Éltétűl s szavátul egyszersmind elválék.

64. Kiáltás, futkozás táborban nagy esék.
Ki kergeti lovát, ki lovára ugrik.
Ki penig berekben gyalázattal bújik;
Még basa maga is ottan megrettenik.

65. Láttad-é hangyákat mikor megbolygatják?
Mind sietséggel ide s tova futkosnak,
Nyomorultak nagy tojásokat hordozzák;
Szintén így most ezek kétfelé kapdosnak.

66. De sokat szigeti kapitány nem késik.
Közikben mint vitéz bátorsággal esik;
Az hol csoportokban török gyülekezik,
Az Zríni kezétül gyorsan elszélledik.

67. Talán így Hercules bánt az sárkányokkal,
Vagy hatalmas Sámson philistaeusokkal,
Mint Zríni cselekszik török pogányokkal,
Egy kemény és élös fringia-szablyával.

68. Elvévé életét evel Ramadánnak,
Elválasztá fejét testétűl Juszupnak,
És karamán Nuhnak, perzsa Assagurnak,
Torlaknak, Dedónak. nagy testű Halulnak.

69. Nem használhat néked is hamis hamalia,
Murtuzánogli, Murtuzán basa fia,
Sem tenéked szentség, Balukbas Jahia:
Mind föld alá téve tikteket fringia.

70. Deli Vid másfelöl török közt, mint tündér,
Százat dárdájával nagy erővel levér;
Már minden ruhája nem más csak török vér,
Egyedül köztök mint oroszlány járni mér.

71. Nem is mondhatom ezt harcnak s viadalnak,
Csak rettenetes iszonyu vérontásnak,
Mert törökök mindenfelöl mint por futnak,
Ki lovon ki gyalog berekben szaladnak.

72. Megholt Kara Illan Radován kezétül,
Tarluk Oda basa Novák nagy sebétül,
Szerecsen Gisdaris ennek fegyverétül
Fekszik, földet harapván nagy kegyetlenül.

73. Túl Almás patakon van az jancsár sereg,
De nem lehet ötülök semmi segétség,
Mert víz magassága ér torkig embernek,
Megázik fegyverök hogyha általjünnek.

74. Az basa heában kiált innen rájok:
„Bizony török császárnak ti vattok árulók;
Ha nékünk segítséget gyorsan nem hoztok,
Nem igaz törökök, de török árulók."

75. Ali Kurt örömest hozna segétséget,
De jól esmeri vala az víz mélységét.
Ló meg nem győzheti az nagy söppedéket,
De gyalog megáztatja minden fegyverét.

76. Mégis, noha sötét volt, víznek jancsárság
Gázolva indult, mint sok sürü nádasság.
Puskákat kezekben magassan feltartják,
Hogy az Almás vizében meg ne áztassák.

77. Segétséget akarnak futóknak hozni,
De megy elcikben halálhozó Zríni,
Üvedzöig vízben kész lén begázolni:
Ottan kezdé öket keménységgel vágni.

78. „Hová indultatok, ti nyomorult ebek?
Így kiált szigeti kapitány töröknek:
Hiszem lám magam is tihozzátok mégyek;
Itt vagyok, tovább engem ne keressetek."

79. Hamar kű esik ott, hon az ég zörrenik:
Zríni ez szók után hamar rájok esik:
Ott tüle Kurt aga egy sebbel öletik,
Az másikkal Tojgonnak feje vétetik.

80. Nincs oly demecki kard, ki ketté nem törik,
Zríni keze előtt ott sok fej elesik;
Mintha csak nád között ő járna, úgy tetszik,
Mert fut az sok török, hull és sebesedik.

81. Már halmok előtte vannak holttestekbül;
Az Almás vize is megtódult ezektül;
Minden kicsiny csöpp víz áll fekete vérbül:
Futnak az törökök futó vezérestül.

82. Ozmán az hamar lovát általusztatá,
Harcol is, az Zrínit az éj elválasztá.
Seregét szépen összecsoportoztatá,
Lassan Sziget felé vélek elindula.

83. De vitéz Deli Vid általment az vizen,
Az törökök hátán, s többre halált viszen.
Ő eleibe megy Hamviván szerecsen;
Megesmerte vala Vidot szép fegyverén.

84. Igyenetlen erővel ráhajtá dárdát.
Találá középben Vidnak nagy paizsát,
Elveszté erejét találván nagyobbat,
Földre megtompítván esék maga vasát.

85. Ifiu Hamvivàn elijedt szüvében,
Nincs már reménysége fegyvertelen kézben,
Elfuta Vid előtt az szélnél könnyebben,
Bízik futásának nagy sebességében.

86. De gyorsan utánna fut Vida kegyetlen,
Ennehány ugrásban eléré hertelen,
Igy szóla: „látszik hogy vagy álnok szerecsen,
Többet bízol lábadban, s nem fegyveredben.

87. De nem használ néked hazádbéli futás,
Megszaggatja szüvedet mostan ez az vas."
Ily szók után lén rá erős dárdahajtás,
Kinek soha mássát nem látta ég, magas.

88. Acélos paizsát Hamvivàn föltartá;
De azt kemény dárda nagy vassal szaggatta;
Üvén Hamvivánnak nagy kerék kű vala:
Azt is porrá töré az halálos dárda.

89. Bement hasában is, nem tartá meg háta,
Mert kedves életét magával kirántá;
Esik le Hamvivàn Vid előtt hanyattá,
Földben leszegezte Deli Vid dárdája.

90. Gyorsasággal rá fut Deli Vid, s dárdáját
Kirántá hasából, reá tévén lábát.
Meghallák törökök Vid kegyetlen szavát:
Török fölött állván így nyitá meg torkát:

91. „Kit haddal kerestek ihon Szigetvárát,
Néktek ajándékozom, szép Pannóniát.
De akarom aztot mostan mérjed hanyatt,
Te szerecsen kölök, mérjed hosszaságát."

92. Mint fene oroszlány megölvén prédáját,
Kevélyen fölette jártatja haragját,
Kegyetlen szemével nézi kínlódását,
Gyönyörködik vérben, usztatja nagy haját:

93. Így szintén Deli Vid holt török fölött áll,
Dárdája kezében mint nagy sugár tölgyszál.
Jól látszik messzirül mint egyenes kűfal,
Vigyázz, ellenséget hogyha máshun talál.

94. Hamvivàn fegyverét békével levévé,
Aranynyal varrt üngét is magára vévé.
De Kamber sokáig eztet el nem tűré,
Így hangos torokkal seregnek üvölte:

95. „Haj, szégyenvallottak! ti vattok vitézek?
Így mutatunk szégyent első nap Szigetnek?
Vitéz holt Hamvivánt jól látja szemetek;
Egy ember megölte, ezt ti ölettétek.

96. Holttestét fosztani ti megszenveditek,
És rajta tombolni az kaurt nézitek,
Hon van most az ti dicseködő szüvetek?
Hon van otthon hányott vetett vitézségtek?

97. De megjövendőlte ezt az nagy Menethám,
Mikor ezt az fiát küldte török hadban;
Sokszor bő könyvével kiáltott bucsúzván:
‚Őrizd magad fiam, szép fiam Hamvivàn!

98. Ne bízd el magadat török barátságban;
Sok nép, sok jó vitéz csalatkozott abban.
Nem segét meg téged soha török harcban,
Higyj néki, de nem térsz soha Szíriában.'

99. Sokszor énhozzám is nagy király kiáltott,
Nékem fiát ajánlván sürün ohajtott:
‚Kamber, édes szolgám, vezessed fiamat,
Melyet török hadban kedve elragadott!'

100. De nem kívánhatom én megtérésemet,
Hanem uram mellett elvesztem éltemet.
Menetthám meglátja az én hűségemet,
Noha immár későn, nagy igaz szűvemet."

101. Ezt mondá,s nem többet;s szolgájátul dár-
Kirántá, s keresi az Zríni hadnagyát. (dát
Nem fél az Deli Vid, de merén dárdáját
Nagy kezében tartja, s neveli haragját.

102. De az Kamber szavára egész török sereg
Kiki maga szűvében búban mozdult meg.
Egyszersmind Deli Vidot köröskörül vék
Úgy hogy kezén kivül nincs semmi reménység.

103. De Vid, mint kőszikla áll az habok között,
Vitézséggel tartja maga az hadfölyhőt.
Nagy fegyver-szélvészszel kemény pajzsa meg-
Nyil, dárda, szablya jár sürün feje fölött. (tölt;

104. Mint az sívó ördög,Kamber Vidra megyen,
Azért, hogy uráért rajta boszút tégyen.
Szíriai nádat rá hajta keményen;
De csodával látá eltörve az földön.

105. Kurt aga jó tőrrel megsebesítette,
De csak alig fejét megvéresítette,
Ibrahim az szablyát Vid paizsán törte;
Ali Kurt kopjával oldalban ütötte.

106. Kamber hüvelyébül ismég ránta szablyát,
Kegyetlenül üté Deli Vid sisakját.
Akkor az Deli Vid hozzá hajta dárdát.
De dárda nem tevé ura akaratját,

107. Mert Kamber elugrék; de nem járt üressen
Az kegyetlen somfa, hanem kegyelmetlen
Esék Zizim agának közép mellyében,
Kiért élte eloszlék levegőégben.

108. Zizim földön fekszik idegen seb miatt,
Kiránta Deli Vid emberölő szablyát.
Egy sebbel megölé haragos Kurt agát,
Az másikkal Kambert, Hamvirán szolgáját.

109. Kamber kedves halállal ura mellé dült.
Sok véres csuklásban élete elröpült:
Vérétül s hűségtül egyszersmind teste hült:
Nálánál hüvebbet soha anya nem szült.

110. Talál utat Vida magának szablyával,
Mint az emésztő tüz merre megyen lánggal,
Úgy hogy őközülök kijütt már haraggal,
Ballag az víz felé, lustos vérrel s porral.

111. Nem mennek utánna az török seregek,
Sőt inkább közülök hogy kiment, örülnek.
De ő gondolkodva indula az víznek:
Hogy közülök kijütt, tartja azt szégyennek.

112. Háromszor megállott az Almás patakban:
Vissza rájok menjen gondolja magában?
De meglátá Zrínit hogy vagyon csoportban,
S hogy mindnyájan rá vannak várakozásban.

113. Fegyverestül ugrék hináros Almásban,
Almás penig ütet viszi maga hátán;
És lemosá róla pogány vért folyásban,
Úgy küldé urához s társaihoz tisztán.

114. Együtt jó Zrínivel bemene Szigetben;
És vannak vitézek minnyájan örömben.
Vid gyönyörködik Hamvirán fegyverében,
Mely szírus királynak fia volt éltében.

115. Három ezer lovas veszett ebben harcban,
Ötszáz jancsár hever az Almás patakban.
De mindnyájok fölött nagyobb kár Hamvirán,
Mely Vid dárdájatul fekszik földet rágván.

HETEDIK ÉNEK.

Demirhám boszút fogad Hamvirán megölőjének. Szulimán Sziget alatt táborba száll. Farkasics halála. Zrínyi győzödelmesen kicsap. Demirhám csatája Deli Viddal eredmény nélkül foly, s az éj által megszakasztatván,a két hős egymásnak a párbaj folytatását fogadja.

1. Minekutánna már szép hajnal szekere
Mindeneket indított gyönyörüségre,
Szép fülemile keserves éneklésre.
És szigeti vitézeket nagy örömre;

2. Eljöve az gyors hír császár táborában:
Zríni Ozmán basát megverte nagy harcban,
Életét s fegyverét elveszté Hamvirán,
Elveszté kedves fiát basa Murtuzán.

3. Esék ez fülébe az vad Demirhámnak,
Kiért szüvét ereszté sértő bánatnak.
Esztelen, szaggatja ruháját magának,
Mintha használhatna aval Hamvivánnak.

4. „Hova hattál engem, Menethám nagy fia? —
Mert ez volt atyjának igen nagy barátja;
Kegyetlen torkával Hamvivánt kiáltja; —
Miképpen történt ez, ment lelked föld alá?

5. Ezt igértem-é én az én barátomnak,
Szíriai királynak, az te atyádnak,
Hogy magamtul harcon tégedet elhagyjalak,
És kaur kardjának prédául találjak?

6. De ki vétkes ebben? csak magad esztelen,
Hogy közülünk elmenél ilyen véletlen:
Nem tudta ezt senki az te seregedben,
Csak te szolgád Kamber, az is szerencsétlen.

7. De, Hamviván lelke, légy nekem irgalmas,
Mert éretted lészen hamar boszuállás.
Hóhárodnak lelkét megészi ez az vas,
Esküszöm Mahometnek, kit tart ég, magas.

8. Te véres szüvedet Menethámnak viszem.
Bánatját lágyítsa, noha úgy sem igen.
Tahát boszut állok az egész Szigeten,
S valahol találok, minden keresztyénen."

9. Ilyen szókkal ballag Demirhám császárhoz,
S mihent közel juta császár sátorához,
Megesmeré császár szemén hogy rosz hírt hoz,
Demirhám így kezde szólni Szulimánhoz.

10. „Mi itt heában hevertetjük magunkat;
Amott szigeti bán megverte hadadat.
Megölték kaurok Hamvivánt, társomat,
És Murtuzán fiát, s Ozmánt meggyalázták.

11. Padisahom! avagy ereszsz el magamat,
Hadd töltsem ki rajtok haragos boszumat.
Avagy te magad is hozd el táborodat,
Ronts el az hitetlen pogány kaurokat."

12. Demirhám dühösségét császár esmerte,
Azért megrivogatni ottan nem merte.
„Ihon most indúlunk, néki azt felelte;
Társod volt Hamviván, állj boszut érette."

13. Azért megindula Szulimán táborral,
Igen hadviselő okos rendtartással;
Ére Szigetvárhoz ugyan azon nappal
Délután két órakor nagy táborával.

14. Szigetvár bástyáját Zríni szintén nézte,
Meglátá messzirül, magát fölvitette.
Iszony sürü por s megy égbe keverve,
Úgy hogy eget földet mind besötétötte.

15. Meglátták későre osztán sok törököt,
Szintén mint levegőben az sötét fölyhőt.
Beburétva vagyon sokaktul mert az föld,
Mintha hegy mozdulna az sík mező fölött.

16. Az seregek fölött magas por csavarog,
Alattok rettenetességgel föld robog;
Sok erős vörös zászló az széllel lobog,
Gondolnád, tenger is hogy most reád forog.

17. Megszálla vár körül világrontó tábor,
Mint szintén az Dunán az jeges sürü sor.
Mindenütt fejérlik sok számtalan sátor;
Senkitül ő nem fél, erejében bátor.

18. Császár köröskörül megnézé az várat;
Azután maga is egy halmon túl szállott.
Akkor egész tábor Allahü kiáltott
Egymás után háromszor, messzi megállott.

19. Az egész jancsárság elrendölt seregben,
Puska mindeniknek kártévő kezekben;
Ezt minnyájan kilövék az magas égben:
Császár jüvéséért vannak nagy örömben.

20. De az ágyukat is egyszersmind kilüvék:
Azt tudnád leszakad reád az magas ég;
Alól az föld robog, repedez mint egy jég,
Sziget bástyája is féltébül mozdul meg.

21. Meghagyá Zríni Miklós pattantyúsoknak,
Ágyúbul köszöntést töröknek adjanak.
Legelső Csontos Pál egy végét kanótnak,
Gyújtólikához tevé farkas-ágyúnak.

22. Gyorsan rettenetes pattantyú kisüle,
Török tábor felé golyóbisát küldé:
Az láthatatlanul sereg közé jüve,
Rettenetös halált őközikben vive.

23. Mert elöltalálá jancsár-aga fejét,
Mind patyolatostul elrontá életét.
Utánna egy röndben harminckilenc testet
Keménységgel ronta, vitéz törököket.

24. Örül az Csontos Pál, hogy aztot meglátta,
Töröknek bástyárul hanggal kiálta:
„Ihon van az jól jütt bilikum pohára;
Majd neki is adok az ki meg nem itta."

25. Szigetvárból lesznek ilyen köszönetek:
„Erős gyomrotok van, megemészthetitek.
Nem jüttök Szigetben, ha nem iszszátok meg
Zríni egészségéért, álnok török ebek."

26. Az másik lövéssel Pál Ajgás basának
Lovát elszaggatá és pécsi Dézdárnak
Az mellyét, és renddel huszonhárom másnak.
Hevernek az földön, s lelkeket kifújják.

27. De harmadik lövést nem merék megvárni,
Sietnek szállásra kiki eloszlani.
Némelyik nem tudja magáét találni
Nagy ijedésében, s nem mér megállani.

28. Két lövéssel nagy kár esett az törökben.
Sokkal nagyobb történék mostan Szigetben:
Mert Farkasics Péter régi betegségben
Készéti nagy lelkét isten eleiben.

29. S csak azon törődik hogy ágyon halna meg.
Esztelen, akaratját élő istennek
Panaszolkodással nem fordíthatja meg!
Ő vitézek előtt így panaszolkodék:

30. „Hej, hej, én fátumom mely igen kegyetlen!
Ettül mindenkoron szüvemben rettegtem,
Dicséretlen ágybul hogy éltemet küldjem
Mindenható kegyelmes isten kezében.

31. Oh százszor boldogok, kik hazájok mellett
Vitéz módra letették kedves élteket!
Szerencse penig azért tartott engemet,
Hogy haszontalanul fogyassam éltemet.

32. Ah szerencsétlen én, el nem tudtam veszni
Hon kedves halállal megholt nagy Losonci,
Hon fekszik Rác Milák és Farkas Batthyáni,
Vitéz Spanyor Perez, öreg kasztelánfi.

33. De nem tudtam-é én nagy Dragut kezétül
Vagy kegyetlen Akomat jó fegyverétül
Megfosztatnom ettül unalmas éltemtül?
Ihon most meg kell halnom dicséret nélkül!

34. Mikor megnyomattam egyszersmind húsz [nyiltul,
Mikor földre estem Gyáfer csidájátul,
Mikor agyon üttettem Rahmat botjátul,
Éltem megmaradott s most megy el ágyambul!

35. De jól van, ha úgy van, mint isten akarja;
Gyakorta szolgáját keményen sujtolja,
Azért hogy mennyégben szebben koronázza,
Szenvedéséért bőven ajándékozza.

36. Ihon, vitéz barátim! mostan meghalok;
Néktek jó szerencsét istentül kivánok;
Egekben értetek jó istent imádok.
Vitézek legyetek. Most isten hozzátok!"

37. Így Farkasics Péter végezé életét,
Az istenhez küldé vitéz tiszta lelkét.
Siratja jó Zríni ő kimenetelét;
Így nagy fohászkodva elkezdé beszédét:

38. „Oh forgó szerencse, átkozott, kegyetlen!
Miért ragadád el ez vitézt hertelen?
Az mi nyavalyánknak ez volt hea szintén,
Hogy ne legyen Farkasics mostan eleven.

39. Oh élet, mely hamar ez világbul kitünsz!
Oh rövid élet, tülünk mily gyorsan röpülsz,
Mikor inkább kellenél, akkor te megszünsz,
És, mint harmat nap előtt, egyszersmind eltünsz.

40. Mint harmat nap előtt, mint hó az tüz előtt,
Mint álom előttünk, mint füst az szél előtt;
Vagy sebes forgószél mint hajtja az fölyhőt,
Úgy tünsz el előttünk s kivánságunk előtt.

41. Csúsz haszontalanul rút kigyó az réten,
Semmit nem törődik unalmas vénségén;
Ü megifiadik mikor jün kedvében,
Elveti vén bőrét s megifjul testében:

42. Ember penig, az ki isteni formára
Meg van ékesítve, isten-ábrázatra,
Hogyha elérkezik utolsó órára,
Nem tér s meg nem újul, de mégyen halálra.

43. Megvénheszik az föld, elveszti szépségét,
De újul ha éri kikelet idejét;
Az nap elvégezi estve ő menését,
De megújul reggel, kihozván szekerét:

44. Csak maga egyedül az nyomorult ember
Az, ki gyors vénségétül soha meg nem tér;
Örök folyásában van az fris forrásu ér;
Emberben peniglen soha nem ujul vér.

45. Víz, tüz, föld, és nagy ég tartanak sokáig:
Ember, ezek ura, egy szempillantásig.
Kőfalak, nagy tornyok sok száz esztendeig:
Ember, ki csinálta ezeket, óráig.

46. Csak egyvan, ki megmarad koporsó után,
Az mely megmutatja magát világ fottán:
Jószágos cselekedet, nagy öröksége van:
Újul mindenkoron halhatatlan voltán.

47. Újul hát, Farkasics, az te vitéz neved,
Noha az nehéz föld befödi testedet.
Cselekedeteddel az halált meggyőzted;
Most isten jobb kezén van gyönyörködésed.

48. Ottan fizetődik most világi munkád;
Vígan nézik angyalok sebeid nyomát;
Ottan, mely véredet hazádért hullattad,
Örök boldogságodra szentek fordéták."

49. Igy Zríni Farkasicsot eltemetteté;
Osztán gondot visel várra mindenfelé.
Szigeti vitézek vannak csendességbe,
Mindenütt bástyákon nagy gondviselésbe.

50. Török megszállott volt már mind körös-kö-[rül,
Mindenütt sok török szép üdőnek örül;
Csak maga Szulimán nagy gondokban őszül;
Bán merész szüvéjért nagy félelemben hül.

51. Nem késik sokáig szigeti vitéz bán,
Bátorodik szüve ellenségét látván:
Mint az rettenetes örméni oroszlány
Kijün barlangjábul, ottkin fegyvert látván:

52. Így Zríni Szigetbül törökökre megyen;
Erős emberölő van dárda kezében;
Mozgatja gyönge szél structollát fejében;
Ötszáz vitéz utánna megyen szép rendben.

53. Megfordult hozzájok, így szólt seregeknek:
„Halljátok mit mondok, ti erős vitézek,
Első nap, első harc lesz most előttetek,
Ma félelmet tennünk kell török ebeknek.

54. Ma török császárral mi megesmértetjük
Mi szüvünk, mi kezünk micsodás, fegyverünk.
Ma rettenetessé kell magunkat tennünk;
Azért, vitéz szolgáim, emberek legyünk."

55. Kevés szókkal nagy bátorságot bán ada
Vitéz seregének, mely csak alig várja
Hogy törökkel szemben hamarább juthatna,
Ha illenék, harcra sebességgel futna.

56. Nem messzi az vártul Ali Kurt fáradoz,
Minden készülettel vagyon sánc-ásáshoz.
Rustán, császár veji, ötezer jancsárt hoz,
Letelepété nem messzi Ali Kurthoz.

57. De Stipán Golemi, jó Zríni hadnagya,
Megy vitézek elött ott elöljáróba;
Nagy bátorsággal üt számtalan asapra,
Az kik sáncot ásnak, együtt jancsárokra.

58. Sok török elesék az száz gyalog miatt,
Mert nem lüvi heában egy is puskáját.
De rendben jancsárság mint fal veri magát,
Készíti fegyverét, puskáját s kanótját.

59. Rechep jancsár-aga legelső seregét
Viszi Stipán vajdára, tüzes fegyverét;
De Stipán Golemi tüle meg nem ijedt,
Nézi ellenségét s mint töll áll szél előtt.

60. Török esztelenül kilüvi puskáját,
Stipán megszemlélte Rechep jancsár-agát;
Bátran reá vivé két élü pallosát,
Azt fejéhöz üté, vágván patyolatját.

61. Két vállára esik két felől az feje,
Nagy zörgéssel esék maga is az földre;
De Stipán kezétül több is mellé düle,
Mert Abazt, Benavirt, s Musztafát megölé.

62. Rustán bég megindult ötezer jancsárral.
Az hol Stipán vajda kárt tészen pallossal.
Zríni Goleminak négyszáz jó szablyával
Idején segítséget hoz, rendtartással.

63. Az kit az uristen meg akar tartani,
Százezer között is meg fog az maradni.
Ötezer puskától nem lehete halni
Senkinek seregből, melyben volt jó Zríni.

64. Mihent füst eloszlék, nagy rivalkodással
Rustán vezér megindult sok jancsársággal;
Az ötezer ember három seregben áll,
Kegyetlenül öszvekapva bán hadával.

65. Legelső, nagy horvát Radivoj, te voltál,
Ki pogány törökvért szablyával ontottál.
Ledűlt teelőtted kegyetlen halállal
Pervisz Oda basa, ki volt mind jobb s mind bal.

66. De gyorsan Juranics Lőrinc őutánna
Achomát barjaktárt szablyával levágá.
Fekszik Zríni előtt tizenöt már halva;
Török testen fölöl jár vérben gázolva.

67. Arszlán, Rustán öcscse, Zrínit megesmeré,
Dárdával őreá merészséggel mene,
Eltörék dárdája, s heában az földre
Esett, mert paizsba ütközött az hegye.

68. Gyorsan kardot ránta az ifiu Arszlán;
Eleibe tartja paizsát horvát bán,
Felvett már két csapást, de többet nem várván,
Hozzá csap szablyával, jóságában bízván.

69. Kegyetlen szablyával mellyét ketté vágá;
Az eleven szüve benne mozog vala,
Ő meghalaványodék mint szép viola,
Zríni lába előtt esék le hanyatta.

70. Megnyitott mellyébül piros vért okádik,
Élete halállal testében küszködik,
Végre az haláltul élte meggyőzetik,
Széles úton lelke testébül kibújik.

71. De Szanzák Benavir ettül meg nem ijedt:
Kezében markolá kemény hegyes tőrét,
Oda megy, hon rontá Zríni Arszlán béget.
S ily kevélyen kezdé előtte beszédét:

72. „Kibujtál likodbul, hamis álnok róka;
Oda már meg nem térsz, noha eszszel rakva.
Futáshoz termett lábod; ez koporsója
Lesz álnok testednek, s ez utolsó óra.

73. De micsodás kínnal öljelek tégedet?
Arszlán haláláért eleven szüvedet
Kevés lészen rágnom, avagy az ebeket
Véle jól tartanom, megrontván testedet.

74. De ihon hóhárod tenéked ez lészen
Ez érdemes büntetést szüvedbül vészen."
Ily szók után Zrínire megyen mérgessen,
Hozzá szúr, de Zríni elugrik hertelen.

75. „Talán jobb csapás ez, ki jün én kezembül,
Mert keményebben, és jün is jobb embertül."
Igy felele Zríni, szablyáját vitézül
Derekában vágván, s vérét látván örül.

76. Leesik Benavir, s lelke torkán hörög;
Estében fegyvere iszonyuan zörög.
Ihon szaladáshoz termett kész eb török!
Földre lefekteteti, s itt fekügyél örök.

77. Nem henyél Deli Vid, látván vitéz urát:
De az sok törökben eltörte dárdáját.
Fekszik őelőtte Kajradin Kajrakát,
Megölte Huszaint, Alt. Cefert, Musztafát.

78. Itt bátorságot vett az keresztyén sereg,
Az török peniglen félelemtül lézeg.
Józa Pál életét elvevé Bichirnek,
Penezics Ábrahám Nuhnak s Derielnek.

79. Tamburás Istók is Tojgánt földre veté;
Erős Dandó Iván Ibrahimt megölé;
Barjaktárt Juranics puskával meglüvé,
Aranyas zászlóját kezébül kivévé.

80. De nem tudom Demirhám honnan érkezék,
Mert harcról kiáltás fülében becsék.
Gyorsan az harcolók közikben férkezék;
Látja hogy törökök az futáshoz készek.

81. Tamburás Istóknál török zászlót láta,
Mert ennek Juranics, hogy hordozza, adta.
„Nem néked, kaur-eb, való szép barjakta!"
Messzirül Istóknak Demirhám kiáltja!

82. Együtt ilyen szókkal hozzá ránta kardot;
Amaz ijedtében elhajtá az zászlót.
Őnéki is kezében szablya akadott,
Igyenetlen kézzel hozzá üté aztot.

13. Kevés volna, engem ha csalt volna atyám :
Hazudott előttem Mahomet prófétám,
Hogy kezemben lészen az szép arany almám,
És világot birja alattam muzulmán.

14. Ihon én meggyőztem az egész világot,
Ő sirván óhajtván hozott nékem adót.
Hatalmas fegyverem világon országlott,
Hon feljütt, hol lement nap, kardomtul tartott.

15. Rettegött előttem az nagy Károly császár,
Elveszett kezem miátt Uluduvejdár,
Szélös Egyiptomban nékem esett kis kár :
Hányad része azoknak ez az szarkavár?

16. Világbiró császár Zríntül győzettettem,
Ihon minden erőmet rá vesztegettem :
Ihon az jancsárság, rettentő seregem,
Elvész keze miátt egyszersmind előttem.

17. Nincsen Demirhámnál vitézebb világon,
De mit ártott Zríninek már az két harcon?
Fekete Hamviván fekszik Almás-parton;
Nagy eszü Rustán mint járt tegnapi napon?

18. Lásd tatár hám fia, haragos Delimán,
Azt gondoltuk róla hogy sivó oroszlány :
Elvész bátorsága ha kijün horvát bán,
Nem siet oda harcra, az hol Zríni van.

19. Hej, hej csak te ne volnál, vitéz Zríni bán!
Ha rád nem botlottam volna hadakozván,
Szintén mint Nagy Sándor, nagy volnál Szulimán.
De lá! mint kell vesznem, magamat itt rontván!"

20. Világrontó Szulimán szüvét így törte;
Okos fő tanácsiért gyorsan elküldé;
Szokolovics Mehmet ezeket meggyüjté,
Császár sátorában renddel leülteté.

21. De császár leülni nem akar közikbe,
Hogy változást rajta senki ne esmérne,
Egy röjtök sátorból dévánt titkon nézte.
Szokolovics Mehmet beszédét így kezdte :

22. „Vitéz urak, hadverő bölcs fejedelmek,
Világ határirul való béglerbégek,
Ti basák, ti bégek, ti okos vezérek,
Kik most ebben helyben dévánra gyültetek!

23. Az hatalmas császár, szultán Szulimán khán.
Kinek az hold szolgál, kinek birtoka van
Tengeren és vizen ki az ég alatt van,
Élni tanácstokkal ebben helyben kiván.

24. Kivánja hallani azért titületek,
Mi mód kelljen veszni ennek az Szigetnek
Kár s török vér nélkül, és hogy az üdőnek
Hosszasága ne ártson ő nagy hirének.

25. Mindenitek tetszését megirván, hatta
Hogy vigyem kezébe, és hogy ő meglássa
Mit kellessék legjobbat török hasznára
Cselekedni, ebben kaur-rontó hadba.

26. Hogy emlékeztesselek, megparancsolta,
Erre nem legkissebb tanácsnak falkára.
Tikteket, hogy jüttünk legvitézb kaurra,
Ki kardot világon övedz oldalára.

27. Ezt hatalmas császár méltónak itélte
Maga személyével légyen ellensége;
S jó hír koszorúját, mely győzésbül kötve,
Zrínin s Szigetváron eztet vigye végbe.

28. Senkit azért, vitézek, az vakmerőség
El ne ragadjon, és meggondolt vitézség,
Mert Zríni horvát bán olyan ellenség,
Ki ellen lesz káros oktalan sietség."

29. Igy végezé szovát Szokolovics Mehmet.
Rustán, császár veji, elkezdé beszédét;
Ő ül vala első nagy kajmekán mellett,
Méltósággal fordétá mindenre szemét :

30. „Itt, hon világ virágja öszvegyüjtve van,
Sok bátor szüvü úr, minden forgott hadban.
Hol hatalmas császár maga fejével van,
Erőtlen én eszem ilyen nagy tanácsban.

31. Ki világot megbírta okos erővel,
Nincs szüki tanácsra ily mint én vezérnél.
De minthogy parancsol, mit érek elmémmel
El nem titkolom én, tiszta ép szüvemmel.

32. Mert oly helyen vagyunk, az hol az titkolás
Nékünk és császárunknak lehet ártalmas.
Első vétkünk után lehet nagy kárvallás.
Legyen messzi az én szómtól profétálás.

33. Itt van az az Zríni, melynek széles híre
Még tengeren túl is érkezett fülünkbe.
Igaz-é vagy hamis az ő vitézsége,
Nem tudom; elég az, népek közt van híre.

34. Hírrel viseltetnek az hadakozások;
Nem, mint mi gondoljuk, szók legkissebb dolgok:
Ettül rontattatnak hatalmas táborok,
Evel vesztnek, nyernek világi császárok.

35. Mi penig semminek gondolván ezeket,
Sánc nélkül vakmerőn szállottuk Szigetet,
Napvilággal alá hoztuk seregeket,
Nem tartván istrázsát, sem titkos kémeket.

36. Igen megfizettük vakmerőségünket,
Mert ezen az mezőn hullattuk vérünket;
Igen bőven most látjuk holttesteket,
Látjuk Almás vizét, forgat embereket.

37. Ki nem csudálná tanácstalan dolgunkat,
Mi miképpen elbíztuk mostan magunkat,
Nem nevethetnénk-é Ali Kurt próbáját:
Sziget alá vinni mert két ezer szablyát?

38. Nem volt Ozmán basának az hivatalja,
Hogy tizezer lovassal várat megszállja.
Őtet azért küldték hogy mezőt prédálja,
És eledelt Szigetben vinni ne hagyja.

39. Esztelent vakmerőség nézd hová vivé,
Szigetvára alatt hadát telepété,
Hid nélkül hada közt az Almást ereszté,
Jobb részét hadának gyalázattal veszté.

40. Sok Ozmán basával elől elment lopva;
Gondolták, Szigetben befutnak száguldva;
Elveszett Murtuzán basának szép fia,
Megölte Hamvivánt Deli Vid csidája.

41. Nem kell kétségben csettekkel játszani;
Harcolást övélek el is kell kerülni;
Mert, mint dühös ördögök, készek kárt tenni,
Semmi erőtül nem tudnak ezek félni.

42. No ez már megvan; vegyünk kárunkbul példát,
Ne várjuk lábunknak második botlását:
Tartsunk tábor szélén vigyázó istrázsát,
Mert aluva megvalljuk bizony az kárát.

43. Az mi penig várnak vételét illeti,
Sánccal köröskörül azt kell nékünk venni;
Ugy kaurok miránk nem tudnak kijünni,
Rövid nap kár nélkül fogunk ben örülni.

44. Rontsuk el ágyúkkal földdel tölt bástyákat,
Száraszszuk ki ásással vizes árkokat.
Lapát és golyóbis veszi meg várokat,
Vesztég ülve nézhetjük holt kaurokat."

45. Ily szók után Rustán még helyére üle,
Másfelöl tatár Delimán talpra kele.
Ennek teli méreggel haragos szüve,
Rustán ellen bátran osztán szólni kezde:

46. „Akarnám, vitézek, tíz ország engemet
Innen választana; ne látnám ezeket,
És most ne hallanám ilyen szégyenünket,
Okoskodni akarván beszélt ez melyet.

47. Nem ilyen tanácscsal birta meg világot
Vitéz muzulmán vér; nem ilyen ád adót
Az kaur töröknek. Nap ilyent nem hallott;
Azt mondja: vesztég ülve vegyék meg várat.

48. Legjobb lesz: bújunk el, vessük el kardunkat,
Hagyjuk veszni hirünket, vegyük kapákat
Vitéz kezeinkben; így ront kaurokat
Győzhetetlen császár! így vesz meg várakat!—

49. Hirrel viseltetnek az hadakozások:
Tehát törököknek hírt nyernek az ásók?
Nem rókáknak, borzoknak Sziget szállások,
Az kit kivájhatnak mindenkor pór ásók.

50. Bújon el ömaga, az ki fegyvertül fél;
Vesse el szablyáját, ki futó mint az szél.
De az mi szüvünket, mely fegyverben remél,
Nem látja földben ásva ez a fényes dél.

51. Ozmán elvesztette bolondul az hadát;
Tehát mi vallottuk annak gyalázatját.
Tegnap az bölcseség hamar adott hátat:
Minnyájan olyanok ebben hadban tahát?

52. Szabad légyen kérkedés nélkül mondanom:
Ki szabadétotta ezt tegnapi napon
Az Zríni kardjátul? nem tulajdonítom
Én vitézségemnek, nem is annak mondom:

53. Látta ravasz Zríni, ki előtt kell futni,
Kész volt Rustán béget az táborig üzni,
Delimánt nem akarta közzel megvárni.
Láttuk ezt minnyájan: ő is tud szaladni.

54. Nem ásó, nem kapa az mi győzedelmünk,
Hanem rettenetes acélyos fegyverünk.
Evel Szigetvárát hamar porrá teszszük;
Evel nevelködik hírünk s vitézségünk.

55. Ne kérdezd, hon megyek én Szigetvárában?
Hogyha kijün Zríni, én is ő nyomában
Bémegyek Szigetvárnak nagy kapujában:
Hozzon kapát, ásót, az ki bízik abban."

56. Ily szókra Rustán szüve megkeserödött.
Ismég talpra álla az kajmekán mellett,
De vitéz Delimán nagy haraggal kiment,
Nem méltóztatik várni Rustán beszédét.

57. Messzi Demirhámtul tanács rendi vala,
De mérgessen ő is kiáltván fölálla:
„Én is nem kapálni jüttem ez vár alá;
Ha az kell, én teszek szert ezer asapra.

58. Bezzeg hasznos tanács itt ülve henyélni!
Az ki vitézségét akarja veszteni,
Szintén így kelletik néki cselekedni.
Akarjuk-é magunkat megnevettetni?

59. Delimán jó tanácsát én is javallom,
És tovább ily gyalázatot nem hallgatom.
Ki szereti jó hírt, minket követ; tudom."
Ily szókkal Demirhám kiment sátorajtón.

60. Rustán csaknem eszi mérggel kezét lábát,
Hogy ezek megnevetik ő jó tanácsát:
„Oh balgatag nemzet! fohászkodva kiált,
Nem ember, de oktalan és dühös állat!

61. Eredj, vedd meg Szigetet vitéz szablyáddal,
Dönts le bástyáit haragos torkoddal:
Most látom töröknek dolga veszőben áll,
Mikor bővelködik tanácsa bolonddal.

62. De mit törődöm én más esztelenségén?
Jobb lesz vesztég ülnöm sátor kerevetén.
S csudálkoznom ezeknek nagy vitézségén,
Ha ugyan veszni köll dolgunknak, ám veszszen."

63. Rustán az sátorbul haraggal kilépék;
Petráf, ki Gyulát megvévé, emelkedék
Talpra, s így szóla az török vezéreknek,
Az kik várván, Petráfra minnyájan néztek:

64. „Ezt az boszus szüvet, kit köztetek látok,
Szigetvár közepiben lenni kivánok.
Te tudod, uristen, hogy hozzád ohajtok
Leginkább illy okért, s gyakrabban kiáltok.

65. Kis dolgokat egyesség nagyra neveli,
Erőtlen jó kedvet magasra emeli:
De nagy s erősseket az földre leveri,
Hogyha egyenetlenség azokat éri.

66. Mely nagy monarchiák csak ez miátt vesztek!
Megártott Assyriának, görögöknek,
Meg romaiaknak s más keresztyéneknek,
Az melyek ez miátt fottokig elvesztek.

67. Az mi monarchiánk oly nagy és hatalmas,
Semmi külső erő nem lehet ártalmas;
De maga nagysága lesz néki unalmas,
Ha köziben férkezik rút visszavonyás.

68. Csak egy példát hozok én mostan tinéktek,
Melyet nem régen látott az ti szemetek;
De ti abbul sokat eszben vehetitek,
S visszavonyást köztünk kárnak esméritek:

69. Kalender Chelebi Chás bektas nemzete
Miként Anatoliát fölzönditötte,
Tizezer dervissel ő megrettentette
Az egész Ázsiát, s csudássan keverte:

70. Mit ártott őnéki sok szangyák ereje?
Hada nevelkedvén azokat megverte;
És hogy Ibrahim basa őtet meggyőzte,
Oka volt, véletlenül életét veszté.

71. Igen kicsiny ok volt kiért Kalender ezt
Szerzette, törökök közt ártalmas szélvészt
Karamain — — — — — —
Visszavonyásával, s így minden rajta veszt.

72. Hát most mi kik vagyunk ellenségünk szemén!
Nekünk minden dolgunk fekszik az ő szüvén.
Miket reménylhetünk, visszavonyás ilyen
Ha lesz tanácsunkban, és ebben seregben?

73. Az élő istenért tegyétek félre mast
Kiki maga szüvébül nagy visszavonyást!
Mindenik eszébe juttassa ezt bizvást:
Császárunk, tisztességünk velünk vagyon mast.

74. Az mi penig Sziget vételét illeti,
Mindenik ömagában megesmérheti,
Hogy ha táborunknak nem lesz kerületi,
Könnyen török császár eztet elvesztheti.

75. Hiszem farkas ellen csinál ember házat,
Mezőn esső ellen juhász is hajlékot;
Miért volna szégyen minekünk itt sáncot,
Ellenségünk ellen valami oltalmat?

76. Mind eddig Zríni ellen harcolnunk kellett,
Valamikor őnéki kedvében esett,
Sokszor tíz húsz ember derekas lármát tett,
Egy dobütés egész tábort felültetett.

77. Nem mondom én aztot, hogy harcra ne men-[jünk,
Hanem haszontalanul itten heverjünk:
Bizony nagy részét hirünknek elvesztettük;
Hogy visszanyerhessük azon mesterkedjünk.

78. Ha kijün Zríni bán valamikor harcra,
Mi is ne maradjunk akkor ebben sáncba;
De ne tanácstalanúl, mert lesz kárunkra,
Hanem rendelt seregben menjünk őreá.

79. Ez az én tetszésem. De ha ki tud jobbat,
Mondja meg, nem gyujtja azzal haragomat.
Örömest is hallom más ember tanácsát."
Itt Petráf elvégezvén, leül és hallgat.

80. Mindnyájan Petráf tanácsát helyén hagyák;
Ezt jónak, hasznosnak minnyájan kiálták.
Osztán, fejet hajtván renddel Kajmekánnak,
Sátorbul magok szállásokra oszlának.

81. Az tatár Delimán császárhoz bemene,
Mert régen kéredzett, s néki így beszélle:
„Vitéz töröknek hatalmas fejedelme,
Hallgasd meg, mi okért jüttem teelődbe!

82. Az te tanácsodban látok csuda dolgot,
Sok van az ki kiván inkább nyugodalmat,
Hogysem ellenségre bátran vonjon kardot,
Mert otthon megszokta kényes uraságot.

83. Uram, vedd eszedben idején magadat,
Ne fogadd mindennek szüvetlen tanácsát.
Bizony kevés nézi maga gyalázatját,
Csak nyujthassa sokáig éltének hosszát.

84. Vészem én eszemben az ellenség dolgát,
Hogyha elvesztik közülök hat hadnagyát,
És Zrínit, horvát bánt, az ki mindent forgat,
Elvesznek minnyájan, s elvesztik az várat.

85. Engedd meg, hogy hat erős vitéz közülünk
Zrínit s más ötöt halálos bajra híjuk.
Hiszem istent, tenéked kezedben adjuk
Zrínit, Szigetvárát is mindjárt megbirjuk.

86. Hogyha penig azok közzülök nem vesznek,
Bizony sok busulást nékünk cselekesznek;
Mert nagy hire vagyon az ő erejeknek,
Kiért mind fejenként hadadban rettegnek.

87. Én, én, ha az előbbeni vitéz kezem
Nem változott, s nem is, ezt magamra vészem;
És annak az tolvajnak fejét elvészem,
És az te hatalmas lábad alá tészem.

88. Az te seregedben más is találkozik,
Az ki ilyen fáradságtul nem irtózik.
Elhittem, vitéz Demirhám el nem bújik,
Sem Idriz Zagatár ettül nem rettenik."

89. Ifiu tatárnak császár vitéz szüvén
Igen gyönyörködik: de az ő elméjén
Nem járhat ily dolog; nem hivén szüvében,
Hogy Zríni ily bajra Szigetbül kijüjön.

90. Mond ez Delimánnak: „Oh te vitéz virág,
Kit méltán csudálhat egész török világ!
Az te vitéz szüved énnékem vigaság,
Ne kivánd hogy ettül fosztassam mostanság.

91. Nem ilyen dologra termett vitéz kezed,
Hogy közönségessen eztet harcra vessed.
Az muzulmán hit vár nagyobb dolgot tüled;
Tartsd nagyobb dologra te hasznos éltedet.

92. Tekints hadakozás forgandó dolgára,
Nem állhat soha is egyféle formára.
Mit mond ez az világ, ha téged halálra
Kiteszlek, és ilyen veszedelmes bajra?

93. Szánjad vén apádat, kinek egy fia vagy,
Az te szerencséddel néki halált ne adj,
Csak te vénségének erős istápja vagy;
Erőtlenségében tüle el ne szakadj."

94. De nem veszi Delimán császár tanácsát,
Söt hasznos orvosságtul betegszik, s kiált:
„Az mely szorgalmatos viselsz rám gondokat,
Tedd le, s engedd jó hirért szenvednem halált.

95. Mi is erős kezünkben vasat hordozunk,
Az mi sebünkbül is piros vér jün, tudjuk,
Messzi Szigetvára lesz néki, meglátjuk,
Az kiben bujhasson, ha ott lesz mi vasunk."

96. Szulimán de látja Delimán haragját,
És az bajvivásra elszánt akaratját:
Igy szól: „Meg nem szegem te akaratodat,
Úgy légyen valamint te akarod magad.

97. De jobb alkolmatosság szükséges erre;
Most penig másképpen micsoda ereje,
Próbáljuk, Zríninek; ágyúkkal Szigetre
Kell minékünk mennünk; most van annak helye.

98. Hogyha nem árthatunk aval mi Szigetnek,
Akkor leszen keleti vitéz kezednek.
Minnyájan bennünket most megnevetnének,
Ha ily vitézinket ok nélkül vesztenénk.

99. Fiam, én szeretlek, szeretem hiredet;
Vedd ki hát belőlem minden kétségedet.
Ennek az dolognak tudom jól idejét;
Bizd rám vitéz szüvednek csak egyik részét."

KILENCEDIK ÉNEK.

Radivoj és Juranics vajdák Zrínyi által ön ajánlkozásokra Maximiliánboz küdetvén, mikor éjjel a török tábor nagyobb részén szerencsésen áthatoltak, mind ketten a tatár táborőrök közt vesztüket lelik. Radivoj megjelenik Deli Vidnak álmában, s neki vezérével együtt megjósolja a vértanui halált.

1. Hova ragadtattam én könnyü pennámtul,
Holott tanulhatnék Daedalus fiátul:
Kis készülettel indultam tengeren túl,
Kis elme ez, ki ír nagyatyám dolgárul.

2. Kiván nyugodalmat vers és história,
Nem haragos Márssal lakik Múzák fia.
Hangas dob, trombita Apollót nem híja
Verscsinálásokrul harcra s viadalra.

3. Engemet penig, midőn irom ezeket,
Mars haragos dobja s trombita felzörget.
Ihon hoz házamban füstölgő üszöget
Kanizsai török; oltanom kell eztet.

4. Még sem tanácstalanúl kezdtem munkámat,
Tudván ez dologhoz nagy tartozásomat.
Nem röjtöm istentül vett talentumomat:
Kézzel is, ha lehet, követem atyámat.

5. Fáradhatlanul Ali Kurt forgolódik;
Három helyen tüle nagy sánc csináltatik,
Az honnan ágyúkkal Szigetvár lövetik,
Nappal és éjjel is bástyája töretik.

6. Két napja mult már el, Zríni Szigetvárbul
Nem megyen ki harcra igen nagy okokbul,
Noha minduntalan vitéz Deli Vidtul
Kérettetik, bocsássa hogy Szigetvárbul.

7. De Zríni Deli Vidnak így beszél vala,
„Az ki az szerencsét meg nem zabolázza,
Hanem mindent elereszt éles szájára,
Végtére is veszélyre aztot ragadja.

8. Még mindeddig szerencse mivelünk tartott,
Isten kegyelmébül győzödelmet adott:
De mivel forgandó, ha kezd adni hátot,
Egyszersmind ránk burít veszélt s ártó habot.

9. Higyjed, nem heában nyugottam én ittben,
Nagy dolgokat forgattam gondos szüvemben.
Ha törökök elbiznák magok ez helyben,
Akarnám, gondolnák, vagyunk félelemben:

10. Akkor véletlenül mi reájok mennénk,
Kárt és veszélyt nagyot köztök cselekednénk.
Azalatt császárnak talán hirt küldhetnénk,
S talán tüle hamarább megsegíttetnénk."

11. Igen javallá Vid az ura tanácsát,
És legottan mindjárt fölajánlá magát:
„„Ha akarod, uram, én fáradságomat
Érted nem restellem, sem vérem hullását.

12. Vagy éjjel vagy nappal mondod, megindulok,
Törökök közt megyek, mert nyelvökön tudok.
Hogyha mesterséggel semmit nem használok,
Erővel kardommal mégyek őáltalok.""

13. „Édes vitéz szolgám, így felele Zríni,
Nem kell te vitézségedben kételkedni,
De tenéked Szigetet el nem kell hadni;
Itt énvelem együtt kell aztot őrizni.

14. Talán rendelt isten mást erre dologra,
Ki kevesebb kár nélkül ezt fölvállalja."
Zríni Deli Viddal így beszélnek vala,
Azonban szólton szól Ali Kurt ágyúja.

15. Erős Radivojon rendi istrásának
Vala, és mellette Juranics vajdának.
Ezek kapu fölött vigyázásban voltak,
Radivoj így szóla másik barátjának:

16. „Juranics vajda, édes vitéz barátom,
Nézd, min gondolkodom, édes jobbik szárnyom!
Az mi urunkat nagy gondokban látom,
Mint magyar királynak törökrül hírt adjon.

17. Mindenütt jól tudom az kalauzságot,
Éjjel vihetek végben én ilyen dolgot.
Míg felkél, megvárom az szép holdvilágot;
De előbb megmondom az úrnak ez dolgot.

18. Higyjed oly nagy merészség szállott szüvem-
Az minemüt soha nem tudok éltemben. [ben,
Úgy tetszik, nappal is az török seregben
Kézzel magam nagy dolgot vihetnék végben."

19. Mikor vajda Radivoj beszél ilyeket,
Az másik vajdának fölgyujtá az szüvét.
Juranicstul azért lén ilyen felelet:
„„Hová hadnál, Radivoj, tehát engemet?

20. Egyedül ily veszedelemre magadat
Akarnád-é vetni, s itt hadni társodat,
Az mely szeret tégedet szintén mint magát?
Futsz, Radivoj, tülem s én szüvemtül tahát?

21. Nem ugy én e minap magamat viseltem,
Hogy rólam kétséget hagyjak te szüvedben.
Demirhám láttára barjaktárt megöltem;
Életével együtt zászlóját elvettem.

22. Noha nem első próbám volt az énnékem,
Veled együtt nagyobbakat cselekedtem.
Éltemet halállal én is megcserélem,
Mikor hozzá adatik örök jó hírem.""

23. Radivoj erre így: „Úgy hozzon meg isten,
Édes vitéz barátom, jó szerencséssen,
Soha én terólad nagy gondu elmémben
Ily vitéztelenséget nem eresztettem.

24. De gondolatomban ez forog énnékem:
Ha, az mint megszokta, szerencse énvelem
Gonoszt cselekeszik, reménységem ellen,
S ád török kézben halva vagy elevenen!

25. Azért, vitéz társom, kivánom éltedet,
Légyen ki temesse el megholt testemet,
Vagy sarcon váltsa ki rabságos éltemet.
Vagy ifjabb, méltán hosszabbíts életedet."

26. Nem hajol Juranics az ilyen beszédre;
Inkább mérgesedik ily hitegetésre,
És nevelkedik kedve nagyobb veszélyre;
Ilyen szép szók jüvének az ő nyelvére:

27. „„Te haszontalanul hitegetsz engemet;
Soha meg nem lágyítod az én szüvemet;
Szállítson szerencse minden veszedelmet
Én ifjú fejemre, de elmegyek veled.""

28. Igy megyen két vajda Zríni eleiben,
Az hol Deli Viddal van beszélgetésben.
Elöl szól Radivoj: „ne csudáld szüvedben,
Uram, hogy mi ketten jüttünk teelődben.

29. Láttuk az bástyákrul nagy esztelenségét
Az mi ellenségünknek, és henyélését.
Tegnap sok itallal terhelték fejeket;
Most bizvást alusznak, nem esmervén minket.

30. Ha engeded, éljünk szerencsével mi mast;
Ketten általmegyünk az táboron bizvást;
Hirt viszünk császárnak, mely Bécsben vagyon
Micsodás ellenség van Sziget körül mast. [mast,

31. Én itt mind jól tudom körül az föld csinját;
Arra megtanított untalan vadászat.
Megbujjuk mi lopva az török táborát:
Ád isten szerencsét, az ki mindent adhat."

32. Itten örömében Zríni könyvet hullat,
Megölelvén őket az égben fölkiált:
„Oh hatalmas isten, ki veretsz hadakat,
Nem elegendőül téged nyelvem áldhat:

33. Nem akarsz elveszteni még szintén minket,
Mivel adsz közinkben ily erős szüveket.
De mi elegendő lesz ti érdemetek,
Oh minden dicséretre méltó vitézek?

34. Halljátok, Radivoj s Juranics vitézek,
Az mit én igérek isten előtt nektek:
Ha szerencséssen ezt ti véghez viszitek,
És én ellenségimtül mentté lehetek:

35. Mindenitek leszen részes én kincsemben;
Egy gazdag türkises kard, Radivoj, lészen
Tied, melyet én Mehmet basátul nyertem,
Olyan lóra való fékkel egyetemben.

36. Juranicsnak adok szép arany sisakot,
Melyet Gyáfer éltével együtt elhagyott
Szép varasdi mezőn, hon atyja szaladott;
Mindeniknek ehez hat hat száz aranyat."

37. Így adnak választot az két vitéz vajda:
„Oh hatalmas vitéz, Szigetnek nagy ura,
Ajánlásod böcsüljük, de tedd máshova;
Nem ösztönöz adomány minket próbára:

38. De ád az jó hir név nékünk erre szüvet,
Melyet irigy üdő tőlünk el nem vehet.
Csak jó egészségben maradjon te fejed,
Mindenkor megtaláljuk nálad ezeket."

39. Mikor eleresztő Zríni vitézeket,
Deli Vid az ajtón kikéséré őket,
Mindeneknek ada szép emlékezetet,
Aval ajándékozá az vitézeket.

40. Magáról elvévé, adá Radivojnak
Bőrét nagy arabiai oroszlánnak,
Melyet elvett testérül Abdus Elámnak,
Éltével együtt Singér bég fiának.

41. Szép aranynyal varrt üngöt vörös atlacbul
Azután Deli Vid levévé magárul;
Ő ezt levonta szerecsen Hamvivánrul;
Juranics vajdának adá ajándékul.

42. „Kivánom szerencsésen ezt viseljétek",
Igy monda Deli Vid; de többi vitézek
Ki kardot, ki sisakot ada nekiek.
Fegyveressen osztán kapu felé mennek.

43. Vala oly órákban mikor minden állat
Legcsendeszebben magának nyugodalmat
Vesz; juhász, szántó aluszik kedves álmot,
Juhok mellett nyugszik kuasz, mely megfáradt.

44. Akkor az vitézek kimennek mindketten,
Híják segítségül Jehovát szüvökben,
Vannak bátorságban és nagy reménységben;
Mindenfelöl vigyáznak nagy sötétségben.

45. Nem menének vártul igen messzi földre,
Látnak sok törököt az gyöpön heverve:
Gondolkodnak menni volna legjobb merre,
Hon inkább az török eszben nem vehetné?

46. Bizony két vad farkashoz hasonlók ezek,
Mikor mindenfelé azok barmot néznek;
Mindenökre örömest ők elmennének;
Végre hon legtöbb ordít, arra ügetnek.

47. Radivoj Juranicsnak azt mondja titkon:
„Az nyomunkra vigyázz, édes vitéz társom.
Én elöl csinálok utat nagy hatalmon,
Mert feküsznek törökék részegek ihon."

48. Ily szók után kevély Perviznek az nyakát
Testétül elvágá; ez magyar katonát
Semmire böcsüle, vélvén többnek magát
Hogysem tizenhárom keresztyén hatalmát.

49. Azután Rézmánnak ketté vágá mellyét,
Ő borral elegyve okádja sok vérét.
Itt vitéz bég Zádé elveszté életét:
Megemészté szablya Kajtászt és Rechepet.

50. Valamerre megyen két vajda fegyverrel,
Fest sátort és földet bővön török vérrel;
Sok név nélkül való nép kard miatt hull el
Két vitéz kéz miatt mezőn szerte széllel.

51. Két táboron vágták már által magokat,
Még sem vészik eszekben szörnyü károkat
Az részeg törökök; bor miatt nem láthat
Akármely okos is; rosztul jót nem várhat.

52. Harmadik táborban, hon Szulimán fekszik,
Két vitéz oroszlány haraggal érkezik;
Apró sátorokat ők mind elkerülik;
Jönnek egyben az hol Kadilesker fekszik.

53. Mit használt tenéked szentség, Kadilesker?
Jövendő-mondásod heában nem hever.
Amphiaraus is volt ily okos ember;
De megcsalatkozott tudományban egyszer.

54. Juranics karddal megy lassan ő ágyához,
Két kezével nyúla éles szablyájához,
Felemelvén csapá meztelen nyakához,
Legördül az feje az szép zöld pázsithoz.

55. Valamint eszbe vé ezt az ő inasa,
Kiált; nem sokáig de lén kiáltása.
Ura után küldé Radivoj csapása
Szerencsétlen lelkét mélységes föld alá.

56. Kadilesker mellett egy aranyos zofrán
Fekszik bársony vánkoson török Alkorán.
Ezt, jelért, Juranics, hogy volt ilyen próbán,
Magával elvivé, Radivoj így szólván:

57. „Véghez ment, Juranics, mi minden szándé-
Utat törökök közt magunknak csináltunk; [kunk,
De tovább szerencsével nem jó játszanunk;
Jerünk ki közülök; nem jó itt mulatnunk."

58. Mindaddig kerülék az sok sátorokat,
Végre kimenének, az hol vége szakadt
Az széles tábornak; Almás vize partját
Jobb kézre elhagyák, s nem nézik az útat.

59. Nem messzi tábortul háromezer tatár
Járja az istrázsát, s ott Idriz, zagatár
Vagyon személyével: ő köröskörül jár,
Hogy hátul kaurtul ne essék semmi kár.

60. Ezek eszbe vévék az két vitéz vajdát,
Az ki elöljáró, Kimszi! Kimszi! kiált.
Már semmi reménységet egyik sem láthat;
Mindenik erdő felé fut az mint futhat.

61. Már nem fél Radivoj, mert bement erdőbe,
De másik nem vala olyan gyors erőbe.
Eztet az tatárok vevék kerületbe,
Ugy hogy nem maradott semmi reménységbe.

62. Radivoj visszanéz, s nem látja az társát:
Gondold meg az ő rettenetes bánatját.
Juranics! Juranics! sürü erdőn kiált,
De nem más csak echo néki bús választ ád.

63. „Juranics! Juranics! én hová hattalak?
Micsodás ebeknek prédául adtalak?
Hon keresselek már, és hon találjalak?
Micsoda föld hátán téged nyomozzalak?"

64. Igy búsul s így kiált, s nyomra visszamegyen,
Hogy valamint Juranics nyomát esmérjen.
Hát nagy kiáltást hall; arra visszamegyen,
Látta Juranicsot, hogy török közt légyen.

65. Mit csináljon maga, s micsodás fegyverrel,
Szerelmes társát török közül hozza el?
Nem használ ha maga rá megy személyével
Aval semmit társának, ha ottan vesz el.

66. Szép aranyos kéziv az oldalán vala,
Melyet azon éjjel töröktül nyert vala;
Ezt gyorsan puzdrábul nyillal kiragadá,
Nyilat idegestül az füléhez vonyá.

67. Röpül az tollas nyíl Sabaszot mellyébe;
Találá, és megjárá szintén középbe.
Ő halva leesik társának ölébe;
De társát másik nyil találá bal fülbe.

68. Ott Juranics körül hat holt tatár fekszik;
Ki miatt legyen ez sohun nem tudatik.
Azonban Idriz vezér oda érkezik;
Ő szeme láttára két tatár elesik.

69. Elbusúlt az vezér, nem látja, ki csinált
Sok vitézi között gyorsan ennyi halált.
Igy mond Juranicsnak, kivonván szablyáját:
„Te fogsz mindnyájokért fizetni egy halált."

70. Nem tarthatja tovább Radivoj bánatját,
Oda rugaszkodik az hun látja társát.
„Engem! engem, vitézek! messzirül kiált,
Engem öljetek meg, nem az én társomat!

71. Én voltam az oka azok halálának;
Én nagyobbik feje ennek az próbának.
Semmit nem mivelt ez, de nem is árthatnak
Ily gyermekek, mint ez, ily hatalmas hadnak."

72. De kegyetlen tatár annak vádolását
Füle mellett ereszti, s fejébe szablyát
Juranicsnak vágja; ő leburul hanyatt
S vérrel kiereszti lelke tisztaságát.

73. Leesik Juranics mint egy szép virágszál,
Kit kegyetlen munkás nagy vassal lekaszál;
Avagy ha tövébül kidül liliumszál,
Mely szép növésében tavaszi mezőn áll.

74. Mint fene leopárd ha elveszti kölkét,
S ha előtalálja vadászok seregét,
Rájok mérgét, fogát, rájok viszi körmét;
Dárdát halomban ront, s ott veszti életét:

75. Így dühös Radivoj ellenségre megyen,
Az nagy seregek közt Idrizt tartja szemén.
Sok száz fegyverütést magára fölvészen,
Nem gondol, társáért mert majd boszút tészen.

76. Idrizt seregek közt immár megtalálta,
Egy csapásban ketté derekban szakasztá.
Maga is sebek miatt esék hanyattá,
Társa mellett lelkét istenhöz bocsátá.

77. Oh áldott, oh boldog, oh erős vitézek!
Ha mit az én magyar verseim tehetnek,
Soha ti dicséretre méltó hiretek
Meg nem hal, míg folynak alá sebes vizek.

78. Míg az nap meg nem áll, míg az magyar nem-
Karddal oltalmazza az keresztény hitet, [zet
Élni fog nevetek; ti penig az istent
Örök boldogságban mostan dicséritek.

79. Azonban Deli Vid külső palotában
Az úr háza előtt esék mély álomban.
Csak oly fegyveressen sisakban páncérban,
Ülve alszik vala egy széles ablakban.

80. Egyszersmind felugrék, mint egy eszeveszett,
Az urához mene, és így szólni kezdett:
„Uram, minden reménység szüvembül esett;
Ihon az két vajda is mostan elveszett.“

81. Csudálva hallgatja jó Zríni ezeket,
És választul adja okossan eztet:
„Miért hagyod sírnya te kemény szüvedet
Mint egy kis leányzó? tarts meg könyveidet.

82. Nem illik tehozzád, sírj mint egy üdőtlen,
Nem szállhat vitézre szerencse véletlen.
Gonoszt készen várnunk kell nékünk szüvünkben,
De nem csak egykor, hanem minden üdőnkben.

83. Most már azon kérdezlek: te hon hallottad
Két erős vajdának kegyetlen halálát?“
Nem tarthatja Deli Vid de maga sirását,
Felel az urának ilyen okos szókat:

84. „Ne csudáld szüvemet, hogy keservessen sír,
Mert igen általverte az kegyetlen hír.
Nem mindenkor magával ember szüve bír,
Ha az tüle elvész, kit szerencse igér.

85. Elmém gondolatját hogy inkább enyhítsem,
Előbb leültem vala egy zselyeszékben,
Alig hunytam vala be fáradott szemem,
Ihon vitéz Radivoj jüve előmben.

86. Olyan fegyveressen bizony ütet láttam,
Valamint magamtul mikor elbocsáttam;
De sok kemény sebben és bü vérhullásban;
Alig hogy ki légyen esmerhetni tudtam.

87. Száz helyen megnyitott az ő vitéz mellye,
És még annyi sebet hordoz vitéz feje.
Sisak, oroszlánybőr, mely ötet födözte,
Sok megaludt vérrel van befförtöztetve.

88. Hej, mely különb vala attul Radivojtul,
Ki Szigetben Abduláht hozta fiastul
Kötözve, mely hozott sok fegyvert prédául,
Melyet ő kezével nyert török pogánytul.

89. Hogy szólok őhozzá nékem tetszik vala:
‚Ki bánt így teveled oh te vitéz vajda?
Ezt az megaludt vért, mely tested csunyítja,
Kicsoda belőled fegyverrel ontotta?

90. Nem így várt tégedet szigeti kapitán,
Az ki tefelőled van nagy gondolatban.
Szigeti sereg is nagy reménységben van,
Segítsége lészen vitézséged után.‘

91. Ő penig ezekre énnékem nem felel
Semmit is, csak néz reám szomoru szemmel;
Sok ohajtás után végre horvát nyelvvel
Eztet mondja nékem nagy keserüséggel:

92. ‚Míg isten akarta, Deli Vid, én éltem,
De keresztény hitért most halált szenvedtem
Juranicscsal együtt, s most elődben jüttem
Én meztelen lélek, töröknél van testem.

93. Semmit ne irtózzál, Deli Vid, éntülem;
Nem sok üdő mulván leszesz együtt velem,
Mert mártiromságot néked is az isten
Mind urastul együtt rendelt, s helyt az égben.

94. Ne feledkezzél el azért vitézségrül,
És ne is rettenj meg az pogány töröktül,
Én erőt tenéked kérök az istentül.
Isten légyen veled, maradj meg vitézül.'

95. Így monda, s eltünék mint gyors szél előttem,
Mint egy könnyü árnyék az levegőégben.
Heában utánna futok hogy öleljem,
Háromszor, de csak esék kezem semmiben."

96. Alig végezhette Vid szomoru szavát,
Hogy bástyákrul hallának iszonyu lármát.
Az török táborban nagy zöndülés támadt,
Mert most vették eszekben kárvallásokat.

97. Ihon az holt vezért az tatárok hozzák,
Fényes zászlójokat ők földre forgatták,
Rettenetes zajjal urokat siratják,
Fegyverét s jó lovát teste után hozzák.

98. Máshol Kadileskernek temetés készül,
Csak nem egész tábor arra az helyre gyül.
Ott áll Mihaliogli, ott sok vezér körül,
Csudálják, ily dolog lett csak két vitéztül.

99. Siratja Szulimán az nagy Kadileskert,
Mert nálánál soha okosbat nem esmert.
De sátorbul kijünni császár nem is mert;
S azért rajta senki változást nem esmert.

100. Mind kettőt egy helyre az vezérek vivék,
Azután mindenbül őket vetkőztették.
Arabiai balzsamummal megkenék;
Egy nem mély verömben mind az kettőt tevék.

101. Temetések fölött kiáltnak az hosák,
Kétségbe ne essenek, azon biztatják.
Sok dervis s talizmán Mahometet híják
Nékik segétségül, s azután ott hagyák.

TIZEDIK ÉNEK.

Második kitérés a szerencse forgandóságáról. Sziget első ostroma. Radován és Demirhám személyes csatájok, melyben amaz Duráktól hátulról elejtetik. A Radován bástyáját most Dandó oltalmazza. Bot Péter kirobanását Delimán visszaveri; ellenben a kis kaput két horvát celből megnyitván, a rajta benyomult török csapat Delimánnal együtt benreked, s mind levágatnak a vezért kivéve, ki szerencsésen kimenekszik. Azalatt Dandó csatája Demirhám ellen hanyatlván, Zrínyi maga siet segedelmére, s az ostromot teljesen visszaveri.

1. Vándorló s kegyetlen szerencse egy nyomban
Mindenkoron hágni nem szokott s egyformán.
Mert néha öltözik vigadó orcában,
Néha penig futkos teljes háborúban.

2. Semmiben nem örül úgy mint változásban,
Mert éjjel és nappal és minden órában
Változik s állandó állhatatlanságban;
Legfőképpen penig hadi állapatban.

3. Kedvvel eddig Szigetnek mutatta magát;
Természeti kivül vezettette magát
Sokáig, de változtatta már járását,
Elszaggatta nyakárul nehéz pórázát.

4. Mindent az mit tudott, veszélyt és háborút
Ezután Szigetre hányt és ártalmas bút;
Első adományért most immár haragudt;
Lett végre sok méreggel bű forrású kút.

5. Bátor szüvel szokott szerencse játszani;
De bátor őnéki nem szokott engedni.
Valamint kormányos habbal tusakodni
Tud, úgy kell bátor szüvnek evel küzködni.

6. Kissebbedik s lágyul szüve félénkeknek
Gonosz szerencsében! de nem jó Zríninek:
Sőt nő bátorsága, ha veszedelemnek
Látja öregbülését s rosz szerencsének.

7. Látja hogy megégett Szigetnek városa,
Ágyúk miatt ledült várnak egy bástyája;
Készül már ostromhoz sok jancsár s gyumlia,
Sok százezer ember veszélyére, látja.

8. Mint sívó ördögök, ostromnak idejét
Várják vitéz törökök, az harcnak jelét;
Kivánják, szomjuhozzák jó Zríni vérét,
S ő vérével együtt az több keresztyénét.

9. Külső s belső váras már töröknél vala,
Melyet Zríni jó eszszel maga elhagya;
Mert minden erejét az várban behozza:
Azt feje álltáig tartani akará.

10. Megzöndült azonban sok dob és trombita,
Sok kevert népét ütközetre indítá;
Sok lovast bár szüv néki bátoríta;
Elhagyván jó lovát gyalog harcra futa.

11. Az ledőlt bástyára jün vitéz Demirhám,
Utánna hatezer jancsár és szpahoglán,
Megy kapura erős s nagyszüvü Delimán,
Utánna nyolcezer tatár és muzulmán.

12. Háromezer arnaut, kétezer karamán,
Háromezer cirkas Ajgás basa után,
Visz harmadik felől lajtorjákat hátán;
Ott van Singir, zagatár, szerecsen Kénán.

13. Az várban peniglen piacon áll vala
Zríni bán, kezében van aranyas dárda.
Utánna az sereg áll vala csoportba;
Urának szép biztató szavát hallgatja.

14. Henyei bástyáján, az mely volt leromlott,
Radován Andrián száz gyaloggal állott.
Az kaput őrzötte száz karddal Péter Bot;
Mindennek maga rendi ilyen helyt osztott.

15. Az hova Ajgás basa készít lajtorját,
Deli Vid száz karddal őrzi azt az bástyát;
Novakovics Iván mellette másikat:
Minden készen várja ellensége kardját.

16. No kiomlik sáncbul török sok számtalan,
Nem jütt ennyi ki trójai ló oldalán;
Ki csákánt, ki baltát, ki szablyát oldalán,
Ki hirtelen halált, puskát viszen hátán.

17. Víz árokja térdig ér az törököknek,
Mert az több vizet előbb kieresztették;
De erre is szalmát és vesszőt vittenek,
Hogy könnyebben ostromnak ők mehessenek.

18. Visz legelöl Demirhám dárdát kezében,
Paizst az másikban, ráró-toll fejében,
Melyen van kuracely; s maga jün elsőben,
Hoz halált, hoz veszélyt ez vitéz Szigetben.

19. Bátran neki indult az vár árokjának,
Nem gondol semmit is hogy társai hullnak;
Mellette s fölötte ónok sürün járnak,
Sokak közép mellyén az vasban akadnak.

20. Ő kézzel, ő szemmel, ő bátor járással
Biztatja társait, haragos torkával.
Mikor oda érkezik, hon megnyitott fal
Radovánt mutatja száz vitéz szablyával.

21. Mint az mérgös sárkány, közel látván prédát,
Készíti mérgös körmét s vérszopó torkát;
Dühösséggel éleséti horgas fogát,
Méregben úsz, méreggel felfújja magát:

22. Úgy Demirhám ballag s kegyetlenül hallgat,
Méreg nem ereszti torkábul az szavát,
Csak bömböl magában, s tartja nehéz dárdát,
Pokinak általveri széles oldalát.

23. Ledől Poki Gergely, s bőven hányja vérét,
Vérrel kibocsátja ő magábul lölkét,
De mindjárt megtalálta ott temetését,
Mert kétszáz megholt török befödi testét.

24. Mert Radován maga kezével két huszat
Rá halomban raka, vitéz jancsárokat.
Medvei Benedek Testoglint s Operkát
Megöl őfölötte, és más tíz muzurmánt.

25. Orostoni Péter levágja Szaladint;
De Demirhám ütet, erős Orostonit;
Malkuch Huszárt, Szélim Balást és Gerdeit,
De Bosnyák Benavirt, Ramadánt, Huszaint.

26. Achmedani aga neki bizta magát,
Megyen Radovánra, s őnéki így kiált:
„Esmered-é, kaur, az vitéz Achmedánt,
Az ki majd megcselekszi hogy légy föld alatt?"

27. Mind az két kezével hozzá vág, így szólván;
De amaz felvészi az csapást paizsán.
Igy az vitéz vajda néki felelt osztán:
„Én penig vagyok vajda horvát Radován."

28. Nem szól többet, de csap hozzá kegyetlenül,
Amaz halva az földre eleiben dül;
Lelke testét ott hagyván, föld alá röpül,
Vértül s melegségtül egyszersmind teste hül.

29. Leglöbbet Demirhám maga cselekeszik;
Keze miátt Haszanovics ott elesik,
Azután Penezics tüle ölettetik,
Hajdu Mátyás, Nagy Máté előtte fekszik.

30. De Radován előtt hentereg az vérben
Pirim, Buluk basa s tíz más török, sebben.
Öszvekeveredtek már ebben az helyben
Török és keresztény nagy kegyetlenségben.

31. Ki félholt eleven kiáltja az társát,
Ki rettenetesül kemény földön jajgat;
Vér és fegyver között hallik hangos szózat,
Azt tudnád távulrul hogy az ég leszakadt.

32. Fekszik holtak között, noha még eleven,
Vitéz Szlamenovics, mert lába térdében
Eltörött szegénynek; ő kiált az égben,
Káros puskát átkozza török kezében.

33. De mikor közel megy ehez Terhát aga,
Földrül az töröknek ruháját megkapja,
Más kézzel mellyében dárdáját taszítja,
Halva maga mellé az törököt vonja.

34. Ő Demirhámhoz is üt fáradt erővel:
Esztelen, nem tudja hogy nagyobb erővel
Kell eztet megölni. Demirhám fegyverrel
Felvészi az csapást, és nagy serénységgel

35. Fejét elválasztja testétül legottan.
De erre érkezék szintén nagy Radován.
Mint az préda fölött két vitéz oroszlán,
Öszvemennek szüvökben lángot hordozván:

36. Úgy két vitéz megyen öszve bátorsággal.
Legelső Demirhám csap ehez szablyával,
De vajda felveszi erős paizsával;
Ugyan ez is mindjárt hozzá csap nagy kárral;

37. Hozzá csap, de eltörik szablya kezében.
Áruló elhagyá urát ily veszélyben.
Fegyvertelen markát hogy nézi keserven,
Demirhámketté vágja sisakját éppen.

38. Mindazáltal nem ijed az vitéz vajda,
Noha feje ütéstül megszédült vala;
Paizszsal befödvén magát fut kard alá,
Haragos ellenségét oldalban kapá.

39. Örömest elválnék Demirhám vajdátul,
Mert karddal nem férhet hozzá szorosságtul,
De amaz nem ereszti messzi magátul,
Hát birkodni kezdtek mindketten haragbul.

40. Imide amoda ők hányják magokat,
Botlástul eséstül jól őrzik lábokat;
Szorítja magához szerecsen az vajdát,
Vajda ismég őtet, mint legjobban tudhat.

41. Mikor méz-szag medvének orrában esik,
Utánna mászkálván bükfárul leesik,
Körmével s fogával az fára haragszik,
Szaggatja heában heát gyökeréig;

42. Így ez mind az kettő egymásik körül jár,
Egymásnak fejére kárt kivánsággal vár;
Demirhám haragos, mint hótul nőtt vizár;
De másik engedni éltéig nem akar.

43. Utolsó fonalát éltének forgatják
Nagy Radován vajdának kegyetlen Parcák.
Mert mihánt érkezék háta megé Durak,
Vajdában beveré felét dárdájának.

44. Az fekete földre ledül szegény vajda,
De még is szerecsent maga után vonja,
Félholton földön is ellenségét marja,
Míg szegényt teljességgel lölke elhagyja.

45. Megzördült kemény föld az két vitéz alatt'
Láttad-é ledülni régen nevelt tölgyfát,
Kit erős kötéssel borostyán lehúzhat?
Így fekszik Radován holtan pogány alatt.

46. Rettenetes Demirhám az földrül felkél,
Megyen több ellenségre mint az forgószél.
Nem meri megvárni senki őtet, mert fél,
Mert vagyon kezében nagy halál, nagy veszély.

47. Elhagyák az bástyát vajdátlan vitézek,
Futnak ide s tova mint kicsiny gyermekek;
De ihon jün Dandó, hoz gondot töröknek,
Száz vitéz szablyával segét futó népnek.

48. Kevés, Dandó Ferenc, az te segitséged;
Hogyha Zríni maga fejével öregbet
Gyorsan nem hoz, elvesztitek ti Szigetet;
Mert dült bástya bevett kétezer törököt.

49. Mindent az mi lehet, Dandó maga tészen,
Mert sok ezer ütést paizsán fölvészen;
Számtalan törököt lefektet egy helyben;
Mint óriás gázol ellenség vérében.

50. Másfelöl Delimán jut immár kapuhoz;
Ő halált, ő veszélyt erős kezében hoz.
Nagy dárda kezében hasomló tölgyfához,
Avagy rettenetes gályaárbocfához.

51. Több bátorság esék Bot Péter szüvében,
Hogysem az mi kellött volna ily üdőben,
Mert ő harcra kimegy török eleiben,
Megvetvén törököt bízik jó szüvében.

52. Kapuját megnyitja szép Szigetvárának,
Ottan eleiben áll nagy Delimánnak;
De Delimán éltét elveszi két hatnak,
Kik Bot Péter előtt serényen harcolnak.

53. Péter is másfelöl kárt tészen törökben,
Mert Murtuzán ledül előtte nagy sebben,
Sabán is, Bichir is, Pechliván Eöszven.
Sas Fábián előtt fekszik Nuh Mohacen.

54. Áll vala Embrulah aranyas fegyverben,
Szkófiummal varrott kápa van fejében,
Cifrált jancsárpuska mind az két kezében,
Kemény bagdadi kard fütyög hüvelyében.

55. Nezér Chelebinek vala kedves fia,
Minden tudománynyal mert elméje rakva.
Ő Múzáknak vala szerető szolgája;
Ő kobzot, ő miszkált, ő chingiát tuda.

56. Ő szerecsen tökkel tett szégyent nagy Pán-
Énekével penig szép bibil madárnak. (nak,
Erdőknek Orpheus, Arion halaknak,
Második Endymio volt az fényes Holdnak.

57. Oh, örökké szerencsés Embrulah lennél,
Ha hadat s Szigetet te elkerülhetnél!
Erre Badankovics, kegyetlenb medvénél,
Megyen, visz félelmet reá nagy erővel.

58. Heában Embrulah kilövi puskáját,
Mert meg nem találja az horvát leventát:
Ő penig kikapja sereg közt Embruláht,
Mint nagy saskeselyü szép hattyu madarat.

59. Hóna alatt viszi félénk gyönge prédát.
Ő vékony torkával segítséget kiált.
Meglátja Delimán ifiu Embruláht,
Badankovics után fut, mint jobban futhat.

60. Látja Badankovics, nem viszi békével,
Az török gyermeket, szablyája élével
Felnyitja szép torkát, mely szép énekével
Erdőt mezőt töltött sok gyönyörüséggel.

61. Megáll osztán, s várja az ki jün utánna.
Delimán mint villámás de tünik reá.
Mint az sebes mennykű röpül nagy dárdája,
Egy szempillantásban Ivánt elszaggatja.

62. „Te rontád világnak nagy gyönyörüségét,
Én penig érette elvettem éltedet."
Igy Delimán beszél, s lábbal nyomja testét,
Testébül dárdáját kihúzza és vérét.

63. Bot Péter megbánta vakmerő próbáját;
Nem meri megvárni Delimán haragját;
Visszafut az várban, vissza viszi hadát,
Vakmerőségének vallja gyalázatját.

64. Nem sokkal azután érkezik kapuhoz
Delimán, hasomló ő víznek árjához,
Mikor fövenyt, dült fát, gyökeret bőven hoz,
Mert rettenetességet s kárt markában hoz.

65. Sok számtalan tatár mellette elesik
Puska miátt, attul de ő nem rettenik;
Nem tud az ő szüve félni, sőt nevelik
Aztot veszedelmek s jobban serénykedik.

66. Egy kis torony vala kapu fölött fábul,
Azt lerontá Ali Kurt mostan ágyubul.
Torony emberestül Delimán előtt hull,
Ki hanyatt, ki talpra, ki szájára borul;

67. Kit nehéz gerenda holtan lefektetett,
Kit maga fegyvere mellybe sebesített;
Kit rettenetes esés halálban kevert;
Húsz volt kettőn kivül, többi mind ott veszett.

68. Szvilojevis Antal, Klizurics Mikula
Egészségben toronybul leestek vala;
De mikor Klizurics magát közben látja
Sok ezer török közt magát befoglalva,

69. Mint az erdei vad, dühösségbe esvén,
Ha történet szerint jün vadász seregben,
Akartva fegyverre kemény szüvel megyen:
Jól tudja halálát, hogy ez helyben légyen:

70. Klizurics szintén úgy, hon sürübb fegyvert
Fejét alá huzza, föltartja paizsát, (lát,
Másik kezében penig nehéz pallosát,
Reménytelenül megy ott látván halálát.

71. Szvilojevics penig bízik gyors lábában,
Török közt s fegyver közt indult nagy futásban,
Kapdos már bástyához, erőködik abban
Miként fölmászhasson s lehessen bizvástban;

72. De ott éri szegényt kegyetlen Delimán,
Rettenetességgel lábánál megkapván.
Amaz erőködik, de csak heában,
Mert leránt ja, nagy falt véle leszakasztván.

73. „Vélted-é előttem te elszaladhatnál,
Hitetlen eb, és gyorsabb légy Delimánnál?"
Igy mond az kegyetlen néki, és nagy vassal
Megnyitja gégéjét, merre bement halál.

74. Milos Badankovics az kapu mellett áll;
Másfelöl Hervoics mint két magas tölgyszál,
Az mely Dunaparton innen is túl is áll,
Magasban többinél s nagyobb hatalommal:

75. Ezek esztelenül kis kaput megnyiták,
Hogy ellenség bejüjön szübül kivánják,
Mert nem sokat beereszteni gondolnak;
Többit kinn szorítván, ezeket benn vágnák.

76. Tódul az sok török és mász egymás hátán,
Mindenik másik előtt bemenni kíván;
De Hervoics immár megfélemlett dolgán,
Beteszi az kaput, vállával támasztván:

77. Esztelen, mert bezárta az tatár királyt,
Mint bárányok közé haragos oroszlánt.
Milos Badankovics néki bizta magát,
Megy szüves tatárra, messzirül így kiált:

78. „Nem Krím ez, Delimán, hazádbeli földed,
Hanem Szigetvára, az te temetésed.
Halállal megfizeted az én öcsémet;
Ihon ez az dárda mostan légyen tied."

79. Elugrik Delimán, mint az könnyü evét,
Helyt ád az halálnak, dárda üté mellyét
Nagy Daust Basának, elszaggatá szüvét;
De Delimán így felel felelvén nevét:

80. „Illendőbb hogy késérd te öcsédnek lelkét
Feneketlen pokolba, s még útban éred."
Nagy azimi karddal ily szók után mellyét
Felnyitja, s kibocsátja siralmas lelkét.

81. Hervoics mellette megölt kilenc tatárt,
De élte vesztével ő megvallotta kárt,
Mert heában éltét fegyverderékban zárt;
Mindkettőt elrontá az nagy azimi kard.

82. Egyedül maradott az vitéz Delimán,
Mert mind elvesztenek társai az várban;
Mégis az ő szüve oly bátorságban van,
Mintha volna közép török táborában.

83. Sem szaván, sem kezén, sem bátor szemé-
Nem esmérni félelmet; ő jár merevén. (lyén
Tiporja, gázolja, és öli kegyetlen
Keresztény katonát, ki áll eleiben.

84. Minden fut előtte, kerüli mint lángot.
Önéki is akkor eszébe nem jutott,
Hogy várban eresztett volna török hadat;
Csak az futó népre viselt nagyobb gondot.

85. De mikor meghallák ezt az vár piacán,
Hogy várban berekedt haragos Delimán,
S hogy nagy veszélyt tészen egyedül egy szab-
Alapi Gáspárral siet vajda Stipán. (lyán,

86. Akkor legelsőbben vette magát eszben
Delimán, hogy nem jó néki késni itt benn;
Mint szüves oroszlán sok vadászt erőben
Ha lát, nem fut, haraggal előttök mégyen:

87. Delimán így ballag karddal kapu felé,
Mert utánna fegyverárt lát mindenfelé;
Késéri kiáltással nép, ki lő felé,
Ki tüzet, ki vizet följül hány fejére.

88. Oh hányszor megfordult, szégyenli futását,
Szégyenli mutatni keresztyénnek hátát,
Akar visszamenni, de ész bátorságát
Meggyőzi, kapu felé tartja járását.

89. Az nagy vas lakatot, ki egy lóterh vala,
Leüti ököllel, kaput lábbal rúgá.
Így vitéz Delimán várbul kiindula,
Híd fel vala vonva, árkot által uszá.

90. Okos Ajgás basa hadverő elmével
Lajtorját visz Vidra, igen mesterséggel.
Sok ezer jancsár lő partrul sürüséggel,
Bástyán nem hágy állni senkinek lövéssel.

91. De itt sem aluszik az tudós Csontos Pál.
Bőven felel nékik porral és ágyúval,
Szurkos koszorúkkal, sok tüzes labdákkal;
Lajtorja-hozóknak áll ellent nagy kárral.

92. És minden szándékjok ugyan semmivé lén,
Ajgás csudálkozván maga veszedelmén,
Mert ott háromezer török nélkül el lén,
Mégis bástya felmenésére szert nem tén.

93. De Demirhám ront, bont, de veszti az népet,
Csaknem maga rontja keresztény sereget.
Roszul áll előtte Dandó, s reménységét
Már szüvébül ereszti, s lát kevés népet.

94. Ezt mikor meglátá Szigetnek Hektora,
Két seregét magával gyorsan ragadja.
Vitéz Zríni elöl maga megyen vala;
Tündöklik fegyvere kezében, szép dárda.

95. Röszkettél-é, Demirhám, mikor ezt láttad
Mint nyárfa levele? Magad nem tagadtad,
Mikor az harc után császárnak mondottad
Az harc állapatját, s igazán vallottad.

96. Mert nem volt orcádon akkor igen sok vér,
Mikor bán dárdáját láttad, hogy éppen vér.
Száz törököt kézzel maga Zríni levér,
Még is reá bátorság mindenkor több tér.

97. Fekszik őelőtte Balbozán és Bilal,
Gyalog Réz, Kurt, Ali, aga Behludi Szal;
Kaszum lelkét fúja, Szulfikár földet fal,
Vitéz Sziausz bég, Pirkuch, Porcha Alfal.

98. Mint vizi óriás bán gázol az vérben;
Henterög sok török az maga sebében,
Más s még más törököt fektet le egy helyben,
Akkor futni indul török nem seregben.

99. Ki utat nem talál, bástyán aláugrik,
Kinek keze, lába, feje öszveromlik,
Kevés az törésre bástyán találkozik,
Heában Demirhám maga tusakodik.

100. Mert az nagy szorosság akaratja nélkül
Kiragadja hirtelen az bástyán kivül.
Ő eleget kiált: Dur! de haszon nélkül,
Mert az nép kivivé magát is fal közül.

101. Itt már sok török hull, mint tüz előtt az nád,
Melyet pásztor tavaszszal gyujtogat, s vigad
Látván tüznek szélnek kemény harcolását,
Így hull az sok török, és szaladton szalad.

102. Nem látnál egyebet pornál s magas füstnél:
Kit koválygva visz az lengedöző szél.
Jajgatással kevert jár köztök az veszély;
Omol kéméletlenül pogány török-fél.

103. Láttad-é az halált az falon leírva,
Mely rettenetesül kaszáját hordozza?
Bán oly rettenetös az török táborban,
Mint kasza előtt fű hull török halomban.

104. Az egész seregnek ő ad bátorságot,
Ő ád erőt szigetieknek s hatalmat,
Mert soha mellette senki kárt nem vallott;
Minden szüvel kiván mellette az harcot.

105. Nagy hosszu harc után megtér szép várában.
Mint az kölykeihez hű nöstény oroszlán
Elüzvén ártóit, megtér barlangjában:
Így tér meg szolgáihoz Zríni vígságban.

106. Ők penig körüle, mint oroszlán kölkök,
Vígadnak, örülnek, s néki hizelködnek.
Seregek megbontó istenét dicsérnek,
Vigyáznak, fáradnak és gondot viselnek.

TIZENEGYEDIK ÉNEK.

Delimán busulása Szigetből kivonultán. Az őt gúnyoló Rustánt megöli. Kaszum basa sürgetésére a zultán Delimán megbüntetését elhatározván, Demirhám és Halul az ellentállást forgató tatár khánt elvonulásra birják.

Demirhám és Deli Vid folytatják párbajokat; midőn emez mármár győzne, Amirassen a szerecsenfőnök segedelmére siet, mire a magyarok is elérontanak. Zríny Vidot a köz zavarban szem elől vesztvén, megsiratja őt, s búvában nagy pusztítást tesz az ellenségben.

1. Még áljos szüvet is nagyra visz boszuság,
Nem hogy határtalant, kit nem bír okosság;
Legyen nékem Achilles ebben bizonyság,
Kit harcrul tartóztatott egy kis boszuság.

2. Oh, ha ment lehetne némely ember ettül!
Jobbat nem kérhetne világon istentül;
Mert némely boszuság igen üdőtlenül,
Némely penig kárral maga fejére dül.

3. Delimán, hogy megtért rettenetes harctul,
Fáradtan, lustosan aludt-vértül, portul,
De szüve még jobban ég nagy boszuságtul;
Szégyenli kifutott hogy Szigetvárábul.

4. ‚Mit fog Rustán bég most énnékem mondani,
Ha ezt az dolgomat fogja meghallani?
Igy szól vala magában; mit fog tartani
Császár énfelőlem, ha ezt fogja tudni?

5. Hej, mert elvesztettem minden jó híremet!
Mert nem vártam arcul meg ellenségemet.
Látták ük hátamat, látták szégyenemet:
Hová kivánhatom tovább életemet?

6. Most lesz már mezejek az én irigyimnek,
Engemet gyalázni most nyílik meg nyelvek!
Mert senki nem látta én vitézségemnek
Próbáját, s az én hatalmas fegyveremnek.

7. Nem futottam én, nem, kaur ebek előtt,
De magam nem tarthattam egy hadi fölyhőt;
Kijüttem Szigetbül ott hagyván jelemet:
Vértót, holttest-halmot, füstölgő üszöget.‘

8. Magában tatár hám igy törődik vala;
Azonban Rustánt az ő gonosz csillaga
Haragos iffiu eleiben hozá;
Rustán Delimánnak kevélyen igy szóla:

9. „Azt tudám, krími bég, Zrínit kötve hozod,
Az mint vala minap az te fogadásod;
De talán akartva te aztot halasztod;
Mensz császárhoz, Szigetet kérni akarod.

10. Jól van, én hazudtam, te igazat mondtál,
Az kaurokat egy csapással levágtál,
De bánom, hamarábban hogy kifutottál,
Hogysem az mely lassan Szigetben ballagtál.“

11. Tüz sem oly hirtelen, sem puskapattanás,
Sem ama rettentő mennyei villámás,
Mint tatárnak szüve s haragja hatalmas;
Mert mindjárt kezében akada kemény vas.

12. Heában hány ellent Rustán bég kardjával,
Mert vitéz tatár hám három csapásával
Földre halva nyujtá, s fölötte így szólal:
‚Holt eb, ihon krím- bég az kivel játszottál.‘

13. Kiáltás sikoltás ottan sok származék,
Mert vezérrel valának jancsár seregek;
De semmit Delimán nem gondol övélek,
Békével maga sátorában belépék.

14. Ily nagy zöndülésre császár maga mégyen.
De késön érkezett; mert látja mint légyen
Holt veinek dolga, s kérdezi mint légyen
Oka, hogy bünöstül ő büntetést végyen.

15. Kaszum Kapigi basa eleiben áll
Az haragos császárnak, és mérges szókkal
Gyujtja lobbant szüvét, s azt mondja: „Mit hasz-
Hogy te császárunk vagy? ő ártatlan meghal. (nál

16. Ez ártatlan megholt magunk fegyverétül,
Melyet hoztunk kaurra, különb hitünktül
Ez az gonosztétel. De mit tart hitünktül,
Delimán, ha nem fél tüled, sem istentül?

17. Meg mert ez az kevély minap tanácsodban
Rivogatni bennünket, és csak heában
Panaszoltunk reá; ím most táborodban
Te vődet megölte egy kis boszuságban.

18. Uraság, kegyelem mind haszontalanok,
Ha böcsület s félelem nem lesz oszlopok.
Magad fejére is rosz jövendőt mondok,
Ha most Delimán büntetlenül élni fog.“

19. Kaszum többet szólni császárnak akara,
De Demirhám szintén elérkezék arra.
Kemény intéssel többet szólni nem hagya,
Hanem az császárnak igy szól vala maga:

20. „Győzhetetlen császár, most jusson eszedben
Kicsoda Delimán; mert az ő kezében
Te táborod nyugszik igen csendességben;
Nagy vitéz, és nagyúr mert ő is földében.

21. Országló embernek nem egy az büntetés
Ha mindegy is az bün; mert különb mértéklés
Kell minden dologban; néhutt az büntetés
Ártalmasabb hogysem az gyönge megintés."

22. Az császár így felel: „Roszul tanácslottál,
Demirhám, engemet, mert nincs igazságnál
Szebb s jobb, az mely egyaránt mindenfele áll.
Hát énnékem császárság, mondd meg, mit hasz-
(nál,

23. Ha csak nyomorultakra száll én büntetésem,
Hát azokon hatalmam csak vagyon nékem?
De én megmutatom hogy vagyon különben,
Delimánnak vétkét mert meg nem engedem."

24. De többet Demirhám felelni nem mere,
Gyorsan Delimánhoz barátjához mene.
Császár nagy haragját néki megbeszélé,
És hogy azért éltére gondot viselne.

25. Mosolyog Delimán hogy hallja ezeket,
De mosolygásában kevert lángot mérget.
Így mond Demirhámnak: „Nézd esztelenségét
Megaggott császárnak; s kinek tart engemet?

26. Talán rabja vagyok, mint az több muzurmán
Vagy oly ágya-gyaláző, mint nyelves Rustán?
Nem vagyok én olyan, meglátja Szulimán
Ő maga kárával; vagyok úr, mint ő, s hám.

27. Jüjön el őmaga, s fogjon meg engemet,
Vegye büntetésben én vitéz fejemet;
Meglátja, ha tartom én üdvösségemet
Abban, hogy szenvedjem, megfojtson engemet.

28. Csuda tragédiát készít elméjében
Császár, kit nevetni fog Zríni Szigetben."
Ezt mondván csak gyorsan öltözik fegyverben,
Rettenetes dárdáját vészi kezében.

29. Azonban Ajgás is Halul is érkezett.
Mindenkor barátinak tartá ezeket.
Delimán haragját enyhítik s szüvét;
Halul bég igy kezdé tatárnak beszédét:

30. „Oh hatalmas vitéz! oh mi tisztességünk!
Az te vitézségedet mi jól esmérjük;
Nincsen lehetetlen előtted, jól tudjuk,
Minden, kardod ellen, erőtlen, jól tudjuk.

31. De az isten ne adja minékünk érnünk,
Hogy az ki után kell nekünk előmennünk,
Attul rontattassunk, és te miellenünk
Kardot vonj, az kitül fél mi ellenségünk.

32. Felelj meg: mit akarsz te most cselekedni?
Talán török vérben kezed förtőztetni?
Tiszta Mahomet hitét semmivé tenni?
Kauroknak gyönyörüséget szerzeni?

33. Ah, ne légyen az úgy, az istenért kérlek!
Mert nincs haszna itten az kegyetlenségnek.
Vetkőztesd le ebbül szépségét szüvednek,
Engedj annak, kinek mindenek engednek.

34. Menj el szeme elől haragos császárnak,
Adj kis ideig helyt méltó haragjának.
Nem lesz ez félelem; sőt nagy okosságnak
Fogják ezt mondani, valakik meghallják.

35. Mi, az te barátid, itt leszünk azonban,
És módot keresünk visszahozásodban;
Titkon te ellehetsz valamely városban,
Míg tőlünk nem értesz mit bizonyosabban."

36. Ily tanácsok után szüve meglágyula
Vitéz iffiunak; mindjárt készül vala;
De csak másod magával onnan indula
Dumán nevü lován, s tőlük elbucsúza.

37. Ez elment békével. Demirhám azonban
Nem nyugszik, sőt töri elméjét magában;
Ő szüve nyughatatlan minden órában,
Mert Deli Vidot megesmérte már harcban.

38. És neki megesküdt hogy harcra visszatér
Mihent alkolmatosságot és üdőt ér,
És hogy török császártul hitlevelet kér,
Melyért Deli Vidot más bántani nem mér.

39. Eddig mind haladott az ő akaratja,
Mert néha egy, néha más volt akadálya;
Mostan penig immár az szüve furdalja,
Ez harcot véghez vinni szübül kívánja.

40. Eleibe hiva azért egy követet
Az mely azelött is vitt sok követséget;
És néki ilyen mód kezdé beszéllését:
„Sahman, véghez vinned kell egy követséget.

41. Vitéz Deli Viddal akarom légy szemben,
Megmondd néki: nincsen feledközés bennem;
Az kire feleltem, én azt végben vittem.
Önéki császártul hitlevelet küldtem.

42. Ne féljen senkitül, jüjjön ki mezőre;
Csak én magam neki vagyok ellensége;
Én rajtam mutassa van-é vitézsége;
Ő is meglátja mit tud Demirhám keze."

43. Sahmán elindula szép Szigetvárában,
Integet távulrul hogy követségben van.
Beeresztěk azért szigeti kapuban;
Ottan Deli Vidot kérdezi hogy hon van.

44. Mikor megesméré Sahmán Deli Vidot,
Őhozzá békélvén lassan fejet hajtott,
Osztán bátor nyelvvel őnéki így szóllott:
„Demirhám engemet, Vid, tehozzád küldött,

45. Hogy ha te vitéz vagy, azt izené néked,
Jer ki az mezőre; ottan van te helyed,
Demirhám kezét is ottan megesméred.
Ő halálos bajra ottan jün ellened.

46. Senki ellenséged más nem lészen néked,
Csak maga Demirhám harcol teellened.
Deli Vid, te eztet szentül elhiheted,
Mert ihon császártul vagyon hitleveled."

47. Mint tüz, Vid ugrott haragos gondolatban;
Nem tarthatja haragját tovább magában:
Mond az töröknek: „várjon", de kevés szókban
Osztán az nagy urhoz mene belső várban.

48. Lábához békélvén, kezde esedezni,
Hogy ne neheztelje harcra ereszteni.
Noha nem örömest, de nem tud mit tenni
Bán, Vidot bocsájtja halálos bajt vivni.

49. Vid várbul kijüve mint egy keselyő sas,
Kinek orra körme fegyveres és horgas:
Így Deli Vid körül mindenütt fényes vas;
Sisakja fejében haragosan tollas.

50. Mond osztán követnek: „Eredj te uradhoz,
Mondjad néki Deli Vid kezében mit hoz
(Dárda vala kezében); várjon hát ahoz,
Hol meglátott első nap, közel patakhoz."

51. Sahmán követséget megvivé urának.
Annak csuda gondok szüvében befolynak;
Sokat fohászkodik ő az nagy Allának,
Sokat Mahometnek, fogad szent Alinak.

52. Ötven tinót vágata ő szegényeknek,
Hogy istentül szerencsét néki kérjenek;
Sok pénzt talizmánoknak és derviseknek,
Sokat oszta mindenfelé szegényeknek.

53. Soha Demirhámnál magas ég nem látott
Istentelenebbet; de lá! mégis hajlott
Az mikor közel veszedelemhez jutott.
De késő olyankor sietni tenni jót.

54. Mert nem jó akarat őtet arra hajtja,
Hanem az előtte forgandó nyavalya.
Mindenkor jót tégyen ember, ha akarja,
Istentül jutalmát hogy készen találja.

55. Meddig az két vitéz harcra készül vala
Addig Zríni Miklós vigyázásban álla,
Hogy mi csalárdságot török ne indítna,
Mint pogány ellenségnek szokása vala.

56. Végre megnyittatá szép Sziget kapuját,
Kapuig elkéséré vitéz szolgáját,
Sok vitéz szavával ujítja kész voltát,
Késérőül ada mellé két száz szablyát.

57. Vid mégyen előttök, mint gálya tengeren,
Kinek sok vitorlája leveg az égben,
Mert rettenetessen structollat fejében
Mozgatja forgószél, dárda forog kézben.

58. Másfelöl Demirhám mint nevelt méreggel
Napkeleti sárkány, rakva gondos tüzzel
Ezer gyumlia jün, ezer szpáhi evel,
Jün Amirassen is húsz-száz szerecsennel.

59. Maga is az császár egy dombrul alá néz,
Mit csinál szerecsen és keresztény vitéz.
Holtnak immár ő tartja Vidot, mert emez
Elhitette vala császárral, hogy meglesz.

60. Mikor közel Vidhoz Demirhám eljuta,
Hangas torkkal néki ilyenmód kiálta:
„Egészséggel Deli Vid, horvát leventa!
Miért ily késön jüsz te fogadásodra?"

61. Igy felelt Deli Vid: ‚Én késön nem jüttem,
Most itt vagyok, mostan küldöttél érettem;
De talán még ma isten megadja érnem,
Megbánod idején hogy kihíttál engem.‘

62. „Te magad sem tudod, Deli Vid, mit beszélsz,
Mert immáron engemet talán holtnak vélsz.
Kezeden lábadon látom mely igen félsz;
Méltán is, mert lelked majdan pokolban vész."

63. Így monda Demirhám. De Vid ilyenképpen:
‚Pogány eb, nem pokol az én lakóhelyem.
De nem disputálni én teveled jüttem,
Hanem hadd váljék meg, mit tudunk mi ketten.‘

64. Ily szók után gyorsan reá rugaszkodik,
Alatta fekete föld ugyan rözzenék,
Villámás módjára dárdája kitünék
Kezébül, de Demirhám gyorsan elugrék.

65 De még sem volt oly gyors mint az sebes dár-
Mert páncérát oldalán mind megszaggatá. (da,
Török páncérábul dárdát kiszakasztá,
S magáét Vidra készületlenül hajtá.

66. Az Vid paizsában kár nélkül megakadt,
Ottan mind kettőnek kard kezében akadt;
Az két erős fegyver hány tüzes szikrákat,
Ars, Mars ököztök forgatják magokat.

67. Néha öszvemennek, néha eltávoznak;
Mint ágyúbul kilütt fényes tüzes labdák,
Melyek levegőben öszvetalálkoznak:
Igy cselekesznek ezek vitéz leventák.

68. Nehéz fegyver alatt Demirhám fúj lángot,
Nem ád Deli Vidnak semmi nyugodalmot.
De Vid sem aluszik, mert közel már jutott
Minden szerencséhez, s jól forgatja kardot.

69. De ihon szerecsen talpra emelkedék,
Mint déli késértet nagyobbra nyujtózék,
Kezétül nehéz kard magasra viteték,
Honnan sebességgel Vid fejére esék.

70. Mint iszonyu mennykű porrá té sisakját
Vidnak, meg is töré haragos homlokát,
Kiért csaknem esni eleresztě magát,
Kiért esni ereszté mind az két karját.

71. Akkor vigasággal török sereg kiált,
Deli Vid éltében, azt tudja, véget lát,
Körösztyének közzé esik penig bánat:
De gyorsan szerencse megfordítja magát.

72. Megélledt Deli Vid, kézben vette szablyát,
Töröknek ketté vágá fényes paizsát,
És azon csapással megsérté oldalát;
Második csapással eltöré sisakját.

73. Nem is hágy nyugodni az vitéz töröknek:
Ujítton ujítja hatalmas kezének
Nehéz csapásait. Az törökök félnek,
Demirhám barátjai igen rettegnek.

74. Demirhám, ez volna néked végső órád,
Hogyha megtarthatná török fogadását;
De ő meg nem tartja sem hitit sem szavát,
Ihon most is megszegi esküitt mondását.

75. Mikor Amirassen látja társa dolgát,
Hogy rettenetes harcban Demirhám lankad,
Vid peniglen magával még jobban birhat,
Török seregeknek felszóval így kiált:

76. „Nem fogja-é szégyen vitéz szüveteket,
Hogy ennyi seregért tészünk föl egy lelket?
Talán letettük régi emberségünket,
Vagy számmal nem győzzük kaur seregeket?

77. Alig van százunknak egy egy ellenségünk,
Mégis ez gyalázatos bajvívást nézzük.
Evel érdemessé Deli Vidot teszszük
És talán nagyobbra magunknál böcsüljük.

78. Ah, ne lássák Szigetet ezek az ebek!
Az kik Deli Viddal nézni harcra jüttek,
Hogy ezután soha ne kérkedhessenek,
Hogy boszuságunkra várba visszatértek."

79. Ezt mondván, Karabul jó lovát fordítá,
Az maga seregét magával ragadá,
Vidot nagy erővel hátul megtaszítá,
Sebessége miatt csiddal nem hajthatta.

80. Deli Vid ezt látván szüvében félemlett,
Mert látja körüle szerecsen sereget.
Azt mondám hogy ő fél, de nem hogy megijedt;
Nem ijedt ő, noha látja élte végét.

81. Ő Karabul lónak megkapja fékszárát
Bal kézzel, jobbikkal felemeli kardját,
Amirassennek is ketté vágja nyakát,
Holtan letaszítja másfelé derekát.

82. Csudálja Demirhám ezt az történetet,
Mert, meg kell vallani, nem ő kedvébül lett.
Vid peniglen kiált: „Megszegted hitedet,
Pogány eb, megvetéd az te istenedet.

83. De isten is megvet, Demirhám, tégedet,
Végre is kezemben adja életedet.“
Felelne Demirhám, de most nem felelhet,
Mert többivel együtt öszvekeveredett.

84. Szégyenli és pirul, s próbálja tartani
Török seregeket. De ha nem hallhatni
Az nagy kiáltás közt, heában fáradni
Őneki hát itten.

85. Deli Vid peniglen, mit az könnyü evét
Karabulra ugrott, s járja az sereget.
Már az török sereg öszveegyeledett
Az két száz vitézzel, ki állott Vid mellett.

86. Gyámer nagy csapással levágja Sár főjét,
Amaz jajgatással fúja porban lelkét.
Kenán Palikutyát, de János Mehmetet,
Eivást Bahtiárt, Pirkuchot, bég Zádét.

87. Jábia Zaimis Pál miátt életét
Föld alá bocsátá; de Pálnak gégéjét
Megnyitá Beriel szablyája, és vérét
Kegyetlenül kóstolá, s ott hagyá éltét.

88. Mikor ezt meglátá szigeti Zríni bán,
Hogy nem állandó császár fogadásában,
Ötszáz karddal kimegyen s fegyverderékban
Maga segitséget visz elő nagy bátran.

89. Az törökök ütet meglátták messzirül,
Mint ártalmas szélvészt hajós lát tengerrül.
Szaladnak előtte igen képtelenül,
Mindenik magárul gondol, nem társárul.

90. Deli Vid peniglen mikor magát közben
Látja számlálhatatlan török seregben,
Kardja nem használhat, látja elméjében,
Ily mesterséget gondol gyorsan szüvében:

91. Egy holt gyumliárol az kápát levészi,
Azt mind tollastul maga fejében tészi.
Ő szalad egyaránt, merre sereg viszi,
Zríni előtt merre szerencse vezérli.

92. Zríni penig hátul viszi nagy dárdáját,
Mint vitorlás gálya az nehéz arbocfát:
„Deli Vid! Deli Vid!“ nagy torkával kiált;
De Deli Vid néki most választ nem adhat.

93. „Hon vagy, édes szolgám, Deli Vid, hon vagy
Élsz-e? török szablya vagy megemésztett-e? (te?
Felelj meg, hogyha élsz!“ Igy jár az seregbe
Zríni, könyvei teljesednek szemébe.

94. Azt gondolja vala, hogy Vidot megölték,
Azért szüve nagy keserüségben ugrék.
Futó török után gyorsan rugaszkodék,
Egyedül ömaga közben keveredék.

95. Ki ád nékem oly eszt, irhassam ez dolgot,
Zríni mely rettenetes harcot indított?
Miképpen előtte az pogány test hullott,
Mint szalma tüz előtt, oly hirtelen omlott.

96. És te vagy legelső Kaszum Kapigia,
Az kinek életét Zríni bán elvonyá,
Azután Balbazán, Pirkuch és Kahrina
Maga vérét lölkét az fövénybe nyalja.

97. Holttestek között jár mint kegyetlen halál,
Török vérben gázol, mint tengerben küszál.
Senki őeleiben fegyverrel nem áll,
Bajvivó társára senkire nem talál.

98. De ihon Olind bég szégyenli futását,
Látván vezérének ottan nagy halálát.
Megfordítja Zríninek azért orcáját,
Merevényen tartja kezében nagy kardját.

99. Öszvecsap Zrínivel, de egyenetlenül.
Mert halva az földre őeleibe dül.
Ő keserves lelke nagy föld alá röpül;
Zríni penig máshová megy kegyetlenül.

100. Ő levágja Hajdárt, Mussát, Bajazetet,
Nagy testü Murtuzánt, fegyverü Rechepet,
Végre Ajgás basának elcsapja fejét,
Nagy sötét fölyhővel befödi életét.

TIZENKETTEDIK ÉNEK.

A bujdosó Delimán keblében Cupido Cumilla iránti régi szerelmét ujra fölgerjesztvén, őt egyenesen Landorfejérvárba viszi, hol viszont Cumillát Delimán szerelmére gyulasztá. A két szerető együttléte. Az alatt a Delimán elvonultán felbőszült tábor annak visszahivatását határozza. Szulimán ezt megelőzendő, őt saját követe által kegyével és leányával megkinálja. Delimán Cumilla ellenére enged s mind kettő elindul. Útközben Cumilla, kedvese kardszomakjából iván, melyben sárkányméreg volt, kínosan meghal, mely felett Delimán megdühödvén, a keresztyéneken állandó boszúra készül.

1. Bujdosik nagy Delimán másod magával,
Nagy gondokat hordoz mindenütt magával,
Küszködik busulásinak nagy habjával,
Idegen földön jár rakva bátorsággal.

2. Ül vala egykoron harmatos hajnalban
Egy igen szép dombon és szellős árnyékban,
Eleiben tünék Cupido haragban,
S ily haragos szókat beszélle magában:

3. „Vagy megkissebbedett-é az én hatalmam,
Hogy én ezt az embert megbirnya nem tudom?
Talán nem oly erős az én nyilam s íjam,
Mint mikor megbirta Marst én vitéz karom?

4. De, az mint én hallom, nem kissebb ez Mársnál,
Sőt minden termete deliább nálánál.
No majd meglátom én vitézség mit használ,
Ha szép termetedben sebet nyilam csinál.

5. Begyógyult már sebed, kit azelőtt csinált,
De ez az mostani tenéked hoz halált.
Soha el nem felejted többször Kumillát,
Valamig fogsz élni, császár szép leányát."

6. Ezután kitölté puzdrábul sok nyilát
Kegyetlen istenfia, és nézi vasát;
Nézi mindeniknek mérgét és fulánkját,
Keserves sebcsináló titkos hatalmát.

7. Azok közül egy rettenetest választa,
Mely nagy ohajtással timporálva vala;
Siralom és bánat ő hegyes fulánkja,
Rövid gyönyörüség vala fája s tolla.

8. Ez jára meg szüvét Vénus királynénak,
Rontá el víg kedvét az istenasszonynak,
Mikor nézte halálát szép Adonisnak,
S kezével törlötte sebét iffiúnak.

9. Ezt íjában tévén az füléhez vonyá,
Vitéz Delimánnak szüvében bocsátá;
Nyíl láthatatlanul ő szüvét megjárá,
Minden mérges nyavalyát középben hagya.

10. Oh hányszor jün néked abban az órában
Kumilla szép szeme nagy gondolatodban!
Hányszor Kumilla név jün elöl szájadban,
Vitéz Praecopita csak egy pillantásban!

11. Ha az fülemüle sirását hallgatja,
Annak bújához magáét hasomlítja;
Ha derült egeket az ő szeme látja,
Kumilla szépségét nagyobbnak gondolja.

12. Ha foly az folyóvíz, vagy szép csurgó patak,
Az ő szemei is mind egyaránt folynak;
Ha az gyönge szellők ágak között fújnak,
Az ő bánati is nyughatatlankodnak.

13. És így szól magában: „Kumilla! Kumilla!
Miért tészesz engemet boldogtalanná?
Ezt az sok ohajtást, kit busult szü fúja,
Miért az te kemény lelked meg nem hallja!

14. Miért én sirásimtul te meg nem lágyulsz,
S nem látod bús szememet könyvekben mint úsz?
Te penig talántán nyavalyámtul gyógyulsz,
És az én kinomban te semmit nem is tudsz?

15. Maga ez fényes nap és ez az derült ég
Nálad nélkül énnékem sürü sötétség;
Ez az kikeleti mezei különbség
Énnékem unalom és nagy keserüség.

16. Tengelic éneke, pintyőke sirása
Nálad nélkül mint baglyok huhogatása.
Lengedöző szellők, csurgóknak folyása,
Mint szélvész háboru, és Lethe forrása.

17. Hej csak szép szemeid vigasztalnak engem!
Minden boszuságot enyhítenek bennem.
De talán megcsalom magamat én ebben,
Talán gyülölsz, Kumilla, édes szép gyöngyöm!

18. Rustán bég halála, melytül véres kezem,
Talán szemeid előtt gyülöltet engem?
De inkább mit bánnád hogy aztot megöltem,
Holt ebtül szépségedet hogy megmentettem.

19. Ihon hozzád mégyek,tégy boszút énrajtam!
Magad kezeitül lelkemtül fosztassam.
De nem lehet hogy olyan kegyes orcában
Lakjék kegyetlenség, s kárt valljon Delimán."

20. Igy szól vala tatár, és lovára ugrék.
Gondola, sok búja talán mint enyhődnék.
Heában, mert kis isten nyergében ugrék
Előtte, s kezében vala vezető fék.

21. Szerelem istene Delimánt vezeti,
Oda hon nagy tüzben taszítani véli.
Landor-Fejérvárban azért elkéséri,
Kumilla ölében ottan elmeréti.

22. De Kumillának is hasonlatosképpen
Szüvét általlüvé vak nyilával éppen.
Ő is, mint szarvas gém, futkos az erdőkben,
Kinek nyillal csinált vadász sebet mellyben.

23. Igy ég az Kumilla szerelem mérgétül,
Mert sebesíttetett Cupido istentül.
Nyughatatlankodik, vagy jár, vagy áll vagy ül.
Egy hüvének ily szókat ejte mellyébül:

24. „Fáti, édes anyám, mely sürü árnyékok
Járják én elmémet! ugyan eléjulok.
Mely kegyes vendéget mi földünkben látok,
Lő tüzet énbelém, kitül én gyúladok.

25.Vagy hogy Márs öltözött kis isten tüzében,
Vagy Cupido Márs haragos fegyverében:
Mindenhez Delimán hasonló termetben,
Avagy mind az kettőt meggyőz ő szépségben.

26. Mely isten forgatja most az én elmémet,
Hogy azt szeressem, ki megölte férjemet?
De, boldogtalan én, szeretem vesztőmet;
Talán szintén Delimán gyülöl engemet.

27. Talán azért gyülöl, Rustán társa voltam,
S én azért szeretem hogy szabadíttattam
Vitéz keze által. Ah, szüvem Delimán,
Előttem is unalmas volt pogány Rustán.

28. Oh, hányszor kívántam végét életemnek,
Hogy ne feküdjem mellette az holt ebnek!
Hányszor fohászkodtam az szent Mahometnek,
Hogy fertelmes ágyátul megszabadulnék!

29. Így hozta az fátum, De ki mondja néked,
Hogy alázatos Kumilla szeret téged?
Fáti, édes anyám, elvesztem elmémet:
Talán aval együtt unalmas éltemet."

30. Igy szól vala Kumilla. De vén orvossa
Néki orvosság helyett cicutát ada.
Ő mesterséges csinált szókat gondola,
Kivel az ő kedvét jobban megkapcsolá.

31. „Oh Cupido isten! nagy az te hatalmad,
Mert minden rendeken uralkodik karod.
Néked nem nagy király, sem urad, császárod;
Mind szépség, vitézség, néked hoznak adót.

32. Szöbb lélek szöbb testben nem szorult ez (földön,
Mint, édes leányom Kumilla, tiedben;
De szépség nem hoz bátorságot semmiben,
Enged szépség, ha lát Cupidót fegyverben.

33. Bölcseség nevével tusakodnak ellen
Világon némelyek s nem vészik eszekben,
Hogy végre erejét igen keserüben
Magokon meglátják, ki van kis istenben.

34. Akkor eszeveszettek bujdosnak világon,
Mint nyillal lött medve vándorol barlangon,
Mely diktamust nem talál. Nevet ily dolgon
Cupido, s boszuját vészi az bolondon.

35. Hát miért idejét vesztened heában
Szép iffiuságodnak, s mi haszon abban?
Nem-é ez az kék ég, kit látunk magasban,
Közli velünk szépségét és örül abban?

36. Nem-é ez fényes nap,az mely szöbb minden- (nél,
Osztja fényét közinkben s mi élünk evel?
Ha föld jóságát röjtené irígységgel,
Elveszne ez világ csak egy kis üdővel.

37. Az jót és az szépet az isten rendelte
Másoknak hasznára, s ember, mely kémélte
Másoktul javát, isten kedvét megszegte,
És haszontalanul az földben temette.

38. Nem kell néked futnod vitéz Delimántul,
Melynek híre futott Vörös tengeren tul,
Melyben szépség vitézség jüttek lakóul;
Jobb férjet nem kivánhatsz te nagy Allátul."

39. Így szól vala Fáti. Tüzre olajt önte.
Kumilla tisztességét hátra vetette,
Sem az nagy császár atyját meg nem böcsülte,
Kis levélre könyvével ily szókat önte:

40. „Csudálni te fogod én vakmerőségem
Vitéz Delimán, kit magam is esmérem.
De ha az az isten, az mely bír énvelem,
Így hatta, ne csudáld, ihon jó mentségem:

41. Azért te ezt így érts: Minthogy győzhetet-
Kézzel téged megáldott kegyelmes isten, (len
S van hatalmad minden ellenségid ellen:
Ihon én is rabul mégyek teelődben.

42. De ha csak azoknak mutatod erődet,
Az kik ellenségül birkodnak ellened,
Nem bántod hát ezt az nyomorult fejemet,
Ki böcsül, ki tisztel, ki imád tégedet.

43. Ha gyülölsz, ha társom vétkébül énreám
Ragadott valami: ne szánjon Delimán,
S légyen annyi kegyetlenség az ő kardján,
Halljon meg őmiátta Kumilla leány.

44. De ha leányságomat néked tartották
Diána társai, szép istenasszonykák;
Vedd jó neven; ha úgy sem, tarts hát rabodnak,
Parancsolj Kumillának, te szolgálódnak."

45. Így íra, s elküldé egy kis inasátul.
Vára nehéz szüvel választ Delimántul.
Gyógyulása lehet gondolja csak abbul.
Delimán ily levelet külde válaszul:

46. „Látom, igazán szolgáltam istenemet,
Hogy ma megláthatom én jobbik lelkemet.
Meggyőzetett győzte győzödelmeseket;
Azért én elődben viszem rab fejemet."

47. Nem késék sokáig Delimán azután.
Kumillához mégyen, szüvében hordozván
Nagy örömét, és hamar ott lenni kíván
Az hon Cupidónak vetett hállója van.

48. Oh mely igen tudatlan ember elméje!
Ha tudná némelyik mi lesz jüvendője,
Sok cselekedetét bizony elkerülné;
Delimán Kumillát bizony elkerülné.

49. Futtok egymás után, mintegy szerencsések,
De majd mind ketten lesztek szerencsétlenek.
Vaj ki szörnyü cérnát Parcák fonnak néktek,
Egyszersmind szakad el evel örömötök!

50. Mit mondjak ezeknek öszvejüvésérül,
Szerelmes ifiaknak sok szerelmérül?
Duplázzák csókokat egymás szája körül;
Vénus triumfusán kedves szüvök örül.

51. Mint borostyán fával öszvekapcsolódik,
Mint kigyó oszlopra reá tekereszik,
Bachus levele is fára támaszkodik:
Ennyi mód két phoenix öszvecsingolódik.

52. Hallgass tovább, Múzám. Az török táborban
Sok idegen nép között nagy zöndülés van,
Mert sok ezer török kapitány nélkül van;
Csak maga egyedül forgódik Kajmekán.

53. Mind kegyetlen tatár mind merész szerecsen,
Sok láb és sok erős kéz, de mind fejetlen,
Kevély töröknek is szintén azonképpen
Elveszett vezérek s basájok mind éppen.

54. Nem látnál közöttök csak titkos suttogást,
Félelemmel kevert sok gyakor ohajtást;
Ki ohajtja Idrizt, Olindot, ki Ajgást,
Minden maga vezérét, és nagy kárvallást.

55. És egykor csoportostul öszvegyülének
Immár estve felé mindenféle népek,
Törökök, tatárok, géták, szerecsenek.
Egy közülök így kezde szólni ezeknek:

56. „Ugyan mind örökkén vakká kell-é lennünk,
Vagy veszedelmünkre szemünket kötnünk?
Vallyon tisztesség-é ha bolondúl veszünk,
S vérünk hullásával kaurt mi tisztelünk?

57. Megaggott az császár az ő elméjében,
Megkötötte magát vakmerőségében;
Azt mondja, hogy bemegy erővel Szigetben,
Ha török nem marad csak egy is életben.

58. Metszen osztán várral, metszen császárság-
Ha ezt betölteni akarja haraggal; (gal,
De miért mondom, ha lám ugyan bizonynyal
Nem gondol semmit is törökvér-omlással?

59. Vezérek és basák és kemény vitézek
Erős Zríni kardjától megemésztöttek.
Hány ezer muzurmán fekszik őmellettek
Prédáúl hollóknak s körösztyén ebeknek!

60. Mind ezeken vajjon szüve megmozdult-é?
Ily vitézekért egy könyvet hullatott-é?
Nem! nem! hanem még inkább lett kegyetlenné.
Mindnyájunkat örömest egyszer vesztene.

61. Ihun magyar király jün reánk nagy haddal:
Ki megyen előttünk okos rendtartással?
Sátorban lesz császár ravasz Kajmekánnal,
Mi fejetlenül mit teszünk kézzel, lábbal?

62. De mi minden kárunkat elfelejtenénk,
Ha vitéz Delimánt előttünk nézhetnénk:
Némettül sem magyartul akkor nem félnénk,
És minden dolgunkban szerencséssé lennénk.

63. De ki tiltja nékünk hogy vissza ne hozzuk
Császár ellenére is mi fényes holdunk?
Fele az tábornak érette fáradjunk,
Kérésünkkel ütet is visszahozhatjuk."

64. Igy zavaros szókkal szól vala Deriel,
Mindnyájan követnek ütet választák el,
Hogy Delimán után menjen tizezerrel,
S valahol találja, szép móddal hozza el.

65. De okos császárnak ez hogy hirré esik,
Okos szüvében igen megkeserödik.
Látja, méltóságát közrendek keverik;
Magában elméjével igen tanácskozik.

66. ,Oh mely különböző az községnek dolga,
Kis szerencse-szellő az melyet hordozza!
Ma mutat jó kedvet, ha jó állapatja;
Ha holnap nem tetszik, haragra fordítja.

67. Méltóság, mely erős uraság oszlopa,
S ihon most rosz gaznép lába alá nyomja.
Ellenemre Delimánt visszahivatja.
De ennek is lehet talán orvossága.

68. Jobb tehát nékem vélek nem tusakodnom,
Hanem Delimánért követet bocsátnom.
Én küldök, és nem ők; osztán ilyen módon
Megcselekszem, méltóság rajtam maradjon.'

69. Igy gondola császár, és így cselekedék,
Vitéz Delimánért Ferhát bég küldeték.
Az nagy zenebonát is megcsendesíték
Az okos Kajmekán és ravasz Halul bég.

70. Ferhát megy sietve, s Delimánt találja,
Kumillával együtt szép Fejérvárába;
Azért beöltözik minden okosságba,
Császár követségét kitevé ily szókba:

71. „Oh vitéz atyának még vitézebb fia!
Oh Mahomet-hitnek legszebbik virágja!
Császár köszönettel az ő fejét hajtja,
Az mely földön fölött mindeneknek ura.

72. Néked hajtja fejét, s azt izeni néked:
Hon van vitézségre te indító véred?
Hon van kaur véren nyert jó híred neved?
Talán kész vagy azokat mind elvesztened?

73. Ihon Szigetvára vagyon csak esőben;
Maga is immár Zríni esett kétségben:
Türheted-é ily próbán hogy ne légy jelen,
S vitéz kezeidet ne keverjed vérben.

74. Néked ez pálmának tartatik az ága;
Tied, és nem másé, lesz ennek jutalma,
Megelégszik császár hogy láb alá nyomta
Zrínit, mely kaur közt legnagyobb leventa.

75. Kumillát is tenéked adja két kézzel,
Mert nem akart ezért pörölni istennel.
Rustán halálát is bátran felejti el,
Az mely maga játszodott veszedelmével.

76. Téged az tábor is egyenlő kedvvel vár,
Török és szerecsen, nem csak krími tatár.
Jöj el hát közinkben s ne neheztelj immár,
Téged csak aliglan vár Szulimán császár."

77. Kegyetlen tatárnak szüve meglágyula,
Mikor maga felöl dicséretet halla.
Mert ő nyavalyáját császárnak kívánná,
Azért vitézséggel hogy ütet kihozná.

78. Most immár császár dolgát oly kárban látja,
Hogy segitség nélkül vagyon romladóba,
Azért bátorsággal végezi magába,
Hogy elmegy segétségre török táborba.

79. Másfelöl mit csinál, és mit nem keserög,
Szép szemü Kumilla, kinek a szüve ég.
Szörnyü jüvendőket elméje forgat még;
Végre ura előtt nyelvét így nyitá meg:

80. Kegyetlen mit készülsz az török táborban?
Tudod-é, egy lépés onnan koporsóban?
Vagy császár vagy hogy más talál halálodban
Okvetetlen módot boszuállásában.

81. Ilyen-é én uram mint egy kis cinege,
Melyet oly könnyen síp csalogathat lépre?
Higyjed, higyjed, uram: Sirena éneke
Az, mit Ferhát tenéked mostan beszélle.

82. Elveszté az hadat császár Sziget alatt;
Már te veszéseddel akarja jutalmát;
Te vitéz fejedbül tenni akar prédát,
S végezni akarja ezzel tragédiát.

83. Vagy hogy soha nem kell urát boszontani,
Vagy hogy, ha cselekszi, messzi kell kerülni.
Boszút azok nem tudnak elfelejteni;
Csalogatnak, sípolnak; de nem kell hinni.

84. De veszedelemtül látom hogy te nem félsz,
Szerencse forgandóságát semminek vélsz;
Én szüvem, én lelkem, engem hát hová tészsz,
Ha veszedelemre szerencsétlenül térsz?

85. Azt mondod, hogy szeretsz jobban temagad-
Ennek bizonysága csak egy dologban áll: (nál,
Őrízd az éltedet, melyen az enyim áll;
Nem állhat borostyán, ha ledül az tölgyszál.

86. Most látom igazán, nem én szerelmemért
Te megölted Rustánt, de kegyetlenségért.
Kegyetlen, nem gondolsz most is Kumilláért!
Őhelyette inkább te kivánsz pogány vért.

87. Kegyetlen, ha csak vért kivánsz te elmédben,
Nyisd meg az én mellyemet; vagyon vér ebben.
Igyál, ne szomjuzzál; szerencsétlenségem
Soha nem lehet kissebb ennél énnékem.

88. De, hogy holtod után sebeidet nézzem.
Üres ereidet számlálva szemléljem,
Azt tudod-é, lehetne óráig éltem?
S nem elég ez az kéz hogy megnyissa szüvem?"

89. Mit csináljon tatár? Ide von tisztesség,
Oda Kumilláért mint kénkü szüve ég;
Őbenne hadakozik két nagy ellenség,
Melyek közül győze végre az tisztesség;

90. És igy szóla társának: „Oh szüvem, gyön-
Oh szemem világa, oh én jobbik lelkem! (gyöm!
Töröld meg orcádat, és ne sirass engem;
Ne jüvendölj gonoszúl, kérlek, felőlem.

91. Csak fél embernek vélsz, ha féltesz kaurtul.
És hogy úgy irtóztatsz az Zríni kardjátul,
Nem félek császárnak én ravaszságátul,
Mikor kérdezhetek tanácsot szablyámtul.

92. Azt tudod-é, Zrínit nem láttam soha is?
Tudnod kell, hogy voltam én ben Szigetben is;
Egyedül kergettem én ezereket is,
Mégis az Mahomet megtartott eddig is.

93. Homlokunkon vagyon mi szerencsénk írva;
Kerülje és fussa, de nem távozthatja
Senki is halálát; ezer közt meghagyja
Szerencse, kit isten másra választotta.

94. Nem visz engem, higyjed el, az kegyetlenség
Az ilyen próbára, bolond vakmerőség,
Hanem erüvel húz az drága tisztesség,
Légyen, ha kell lenni, az én éltemben vég.

95. Valamint te most félsz, szerelmes Kumillám.
Úgy fogsz ismég örülni, mikor látsz rajtam
Prédát, melyet Zrínirül kézzel levontam,
S ő hitetlen testét az ebeknek hánytam."

96. Mit tegyen Kumilla s minemü erővel
Delimánt szándékátul távoztassa el?
Nem tud ő mit tenni, csak sürü fölyhőkkel
Sok fohászkodását látja röpülni el.

97. Azért kénytelenül elkészül az útra,
Noha jüvendőjét Delimánnak tudja,
Szép térdeit földre sok sirással hajtja,
És igy az nagy istennek könyörög vala:

98. „Égnek ura, mit vétettem én ellened,
Hogy ennyire kelljen rám kegyetlenkedned?
Talán ártatlanságom inditja mérged,
Talán kit teremtél, nem nézhet rá szemed.

99. Megüted Enceladust szörnyü küveddel,
Ixiont szaggatád sasok körmével:
Kis kínok ha mérem azokat enyimmel,
Nem fájdalom, hon csak test szenved türéssel.

100. Hiszem talán nem vagy kíntaláló isten,
Ha istenségedhez nem illik kegyetlen
Titulus, miért hát nagyobbat énnékem
Keressz kínt,s meg nem ölsz engem most hirtelen?

101. Mert nincsen fájdalom az én ép testemben,
Bár szaggattatnám Prometheus helyében;
Hanem én türésem van szegény lelkemben,
Az minden türésnél nagyobb szenvedésben.

102. Én iffiuságomat dög mellett vesztém;
Halálrul életre csak most emelkedem,
Mikor vitéz uramra én szert tehettem,
Szerencse de azt is elviszi előlem.

103. Azért kérlek téged, te hatalmas isten,
Delimánt veszedelemtül ily hirtelen
Ments meg, avagy hogyha Zríni kardja ellen
Nem vagy elegendő: ölj meg előbb engem."

104. No megindult Delimán szép Kumillával,
Sok török elejbe jün nagy vigassággal.
Nem messzi tábortul egy szép kútforrásnál
Sok társaival együtt Delimán megszáll.

105. Biztatja Kumillát Delimán, de amaz
Számtalan sirástul még mind jobban száraz.
Búbánattal együtt szüvében rágalmaz,
Fa és fü kemény télen így egyaránt száraz.

106. Kumilla urának szomokját szablyárul
Levészi kezével, s kiván innya abbul.
Amaz kútra megyen, vizet hoz forrásrul;
Nem tudja, társának vége légyen abbul.

107. Mert mérges sárkánynyal egyszer vagdal-
S hüvelyében tenni akarta az kardot; (kozott,
Szomakjában egy csöpp vér beszállankozott,
Melyrül ömaga is semmit is nem tudott.

108. Méreg volt! Kumilla mert mikor megivá,
Szép testét, erejét mindenütt megjárá.
Életét nagy kínnal testébül kizárá;
És valamint kivánt maga is ugy jára.

109. De mit csinál Delimán ilyen látatban?
Nem mondhatom, ha volna száz nyelv szájamban
Mind törököt, tatárt rak halva halomban,
Mutat kegyetlenséget önnön magában.

110. Fegyverét elhányja, ruháját szaggatja,
Meztelen az fákat tövébül rángatja;
Nem kiált, de ordít oroszlán módjára,
Valahol kit talál, öl, ront, és szaggatja.

111. Két nap és két éjjel így jár az erdőkön.
Aztán mikor észben vette magát későn,
Felszedi fegyverét s öltözik köntösben,
Boszút akar állani mert keresztyénen.

TIZENHARMADIK ÉNEK.

Deli Vid, nejével együtt, ki öt török ruhában keresni indult a táborba, szerencsésen Szigetbe menekszik. Szulimán mármár visszatéréséről gondolkodik, midőn egy hirvivő galambbal elfogott szigeti levélből a vár vég inségét megtudván, általános ostromot rendel.

1. Isten az embernek vezérli ő dolgát,
Isten megjegyezte mindennek határát,
De senki ne gondolja általhágását,
Ne is félje, míg nem ér oda, romlását.

2. Hány harcokon forgott bán, és hány veszé-
De őrző angyala megtartá ezekben. (lyen!
Az ő órája is eljün, ki messzebben
Nem lehet, vitézül kell meghalni ebben.

3. Deli Vid török közt ellenségképpen járt,
Ezerek között is soha nem vallott kárt;
Előtte mellette halál sokat kaszált,
Ötet elkerülte, vagy hogy rá nem talált.

4. Sok száz ezer török járt most körülötte,
Sok van az táborban az ki esmerhetné;
De isten szemeknek az fényét elvette,
Azért senki ütet Vidának nem vélte.

5. De néki is eljün az maga órája,
Melynél tovább életét el nem vonhatja;
Bizvást török tábort és bátran járhatja,
Mert senki életét addig nem ronthatja.

6. Deli Vidnak vala egy szép felesége;
Ez asszonyok közül csak maradt Szigetbe.
Szebb vala mindeneknél az ő szépsége,
De még azon följül urához hüsége.

7. Török leány vala: de Vid hatalommal
Elhozá egy várbul nagy erős harccal.
Haissennek híják vala török szóval,
Körösztség megáldá de most Barbálával.

8. És mikor heában várta volna urát,
Sok könyvvel áztatván társa üres ágyát,
Nem tudja, életben van-é, vitéz urát,
Vagy hogy török miátt szenvedett szép halált.

9. Száll Márs ő szüvében, s nem mint más, sirással
Vagy nyomorult föcske hosszu jajgatással
Csak ohajtva társát; hanem bátorsággal
Fegyverezi magát ura páncérával.

10. Páncérát, fegyverét magára fölvészi,
Urának jó kardját oldalára teszi,
Jó lóra felugrik, kopját kézben vészi,
Haját és szép fejét fátyollal tekeri.

11. És így török formán Szigetbül kimégyen;
Táborban mindennel szól csak török nyelven;
Imide amoda jár minden szegletben,
Hogyha vitéz urát vehetné eszében.

12. Az tulsó részére tábornak megy vala,
Ottan egy nagy szerecsent elöltalála;
Örömest szaguldna, de nem mehet lova,
Mert az nagy testével lovát elfárosztá.

13. Látja okos asszony ennek sietését,
Gondolja hogy nem árt kérdezni menését,
Megállítja azért szép szóval szerecsent,
Kérdezi micsodás hírt viszen hirtelen.

14. Amaz penig néki felel siettében:
„Ne tartóztass, kérlek, engem menésemben;
Viszek hírt császárnak, kiért életemben
Urrá lészek, de kérlek hagyj békességben."

15. ‚Mondd meg énnékem is, az asszony így
Hiszen nem lehetek én semmi károdra.' (monda:
Felel az szerecsen: „Amott egy sátorba
Deli Vid aluszik török ruházatba."

16. Mikor Deli Vidot emliti az pogány,
Gondold, mi változás volt asszony orcáján.
De fél hogy szerecsen hirt viszen udvarban,
Utánna fut, s eléri három ugrásban.

17. Kopjával nyeregbül messzi kitaszítá,
Gyorsan szablyájával az fejét elvágá,
Jó lovára ismég mint evét fölugra,
De gyorsan sok török siete utánna.

18. Mert kiáltás támad és nagy zenebona,
Azért minden török futó után futa;
S tovább nem szaladhat az szegény Barbara,
Mert egy goromba kéz lórul letaszítá.

19. Ezer környülfogta. Kérdik honnan légyen?
S szerecsen halálának mi oka légyen.
Ő szegény nem szólhat; nem tudja mit tegyen,
Hazudja Alkairban lakása legyen.

20. „Ottan egy bátyámat szerecsen megölte,
És én szemeimet eddig elkerülte."
Gyorsan talál pártot az ki fog mellette,
Szép asszony mert lágyíta mindent szépsége.

21. Ki mondja hogy jól tett, ki az béghez huzza;
De ily kiáltástól Vid nem messzi vala,
Azért gyorsan ugrék ő jó Karabulra,
Ő is megyen vala az nagy kiáltásra.

22. Hát mikor oda megy, látja gyönge társát,
Hallja is fülével keserves sirását:
Gondold meg az ő mondhatatlan bánatját,
Mégis nagy okossan messzirül így kiált:

23. „Vitézek, álljatok! mert ez az én szolgám,
Immár sok nap lopta el fegyverem, lóvam,
Az egész táborban utánna bujdostam,
Adjátok kezemben, az én birtokomban."

24. Azonban egy kadia oda érkezett,
Az kitül lén az Vidnek ilyen felelet:
„Ehez bizonyság kell, s álljon törvényszéket;
Törvény is el nem vészi el az tiedet."

25. Elbúsúl Deli Vid és ugrik haragban,
Kiált: „Pogány ebek, nem elégszem abban;
Törvény és igazság vagyon én szablyámban."
Ezután ketté vág Malkuchot derékban;

26. Ábelt és Izmailt leteríté földre;
Kadiának fejét függeszti két részre,
Abaza lelkének utat nyit mellére,
Jakult lefekteti örökös helyére.

27. Ejnz tartja vala ő szép feleségét,
De Deli Vid kardja ketté vágá testét:
Ottan megragadja kezén szerelmesét,
Jó lovára vészi és kimenni siet.

28. Karabul, mint madár, nem nyom nyomot föl-
De mint süvöltő nyíl megy olyan sebessen. (dön,
Ő futhatott volna által az tengeren,
S nem esmerszett volna hogy van viz az körmén.

29. Látják az törökök Szigetbe szép prédát
Viszi futó lován; s megesmerik Vidát;
Heában utánna futtatják lovakat,
Mert mint az könnyü köd eltünteti magát.

30. Szigetben örömmel Zríni befogadá,
Mert immár ezelött ő megholtnak tartá.
Vid török dolgait igen megtanulá,
Melyeket urának eleiben ada.

31. De noha vitéz bán mind tudta ezeket,
És szemével látja nyilván veszedelmét;
Nem irtózik semmit, hanem ép elméjét
Pogánynak veszélyére tartja s nagy szüvét.

32. Szulimán másfelöl elkegyetlenedett,
Maga vére ellen kegyetlen törvényt tett.
Azt mondja magában: „Ihon száz népeket
Lábam alá nyomtam, és nagy világ részét.

33. Talán engem Mahomet hizlalt szerencsével,
Azért hogy Zríninek adjon mind ezekkel,
És hogy rá ragadjon hírem én tétemmel?
Én birtam világot, s ő birjon engem el?

34. De megcsalja magát, ha csak romlásomat
Az égbül neveti, ő is vall károkat.
Magammal romlásra elhozom muzurmánt,
Kitül tisztességet vesz azután tahát.

35. Ha ugyan veszni kell, éppen mind veszszen
Az egész török hír, úgy is tisztességgel (el
Lesz, mert az Szulimánnal vitézség vész el;
Török hold és jó hír véle aluszik el;

36. De halljuk meg egyszer vezérek tanácsát,
Könnyebbítsék mégis szüvem busulását."
Ezután Szokolovics Mehmetet kiált,
Néki parancsolja, begyüjtse tanácsát.

37. Behivá Szokolovics fővezéreket.
Kinek kinek rendi, leülteté üket.
Méltósággal osztán kérdi tetszéseket;
Maga is fő helyre leüle elöttök.

38. Ül vala legelöl az vitéz Delimán,
De keserves szüve mind busulásban van.
Nem tudja mit csinál, és császár tanácsán
Nem adna egy ohajtást, mely megyen száján.

39. Fölyhő-szaporító ő bánatos szüve,
És tenger-árasztó két rettentö szeme,
Mint vasbánya-fújó az ő széles mellye,
Mert sürü ohajtást gyakran bocsát erre.

40. Azért nem is kérdik, nem is szól senkinek,
Hanem őmellette szólni kell Al bégnek;
Ez penig barátja volt holt Rustán bégnek;
Okos, bátorsága de nincsen szüvének.

41. „Adta volna isten, igy mond üdőtlenül,
Ne kezdenénk más tanácsot képtelenül,
Hanem melyet végeztünk egyszer eszesül;
Véghez vittük volna mostan mi emberül.

42. De mi tanácsúnknak bomlott tisztessége,
Nyelv nem meri mondani, kit kiván esze.
Szabadon szólásért Rustánnak lett vége;
Én is nem várhatok most egyebet benne.

43. Miért kellett veszni számtalan vezérnek?
Mert helyt mi nem adtunk Rustán beszédének.
Miért feküsznek itt basák és holt bégek?
Mert egy ember elrontá jó értelmünket.

44. Ő penig maga is mit csinált, jól láttuk,
Arcul fordulva ránk futva jünni láttuk,
Az kiket mi oroszlánoknak tartottunk,
Úgy megszelígyültek, mint ölyv előtt vad tyúk.

45. Engemet is halállal fenyeget, de hagyján!
De én tetszésemet megmondom igazán:
Immár mit tennünk nincs, mert reménység hátán
Épitenünk szerencsét leszen heában.

46. Az bolondságok közt nincsen jobb rövidnél,
Hát mi is mienket végezzük hamar el.
S noha mienk hosszu, de jobban vonjuk el,
Nagyobb kár s büntetés siet utánna el.

47. Azért én azt mondom: Jobb még böcsülettel,
Míg nagyobb károkat nem vallunk keservvel,
Felemelnünk tábort, és haza mennünk el,
Hogysem ennyi vitézt itten rontanunk el.

48. Osztán kárunk után még meg se vehessük,
Hanem világgal magunkat nevettessük?
Vagy hagyjuk itt aztot, az ki nem jün velünk,
Vegye meg hadával az kit mi nem merünk."

49. Al gorombán szóla: mert noha Delimán
Az ő szava közben volt más gondolatban,
Mégis eszbe vette, ő vagyon példában;
Felugrék, s így szóla szörnyü haragjában:

50. Megnyitád nyelvedet szabadon, Al! mire?
De magad sem tudod, hanem én hiremre
Gyalázni akarnál; de fordul fejedre,
Nem ragad ebugatás az derült égre.

51. Első vagy tanácsban, de harcban nem látott
Senki vitézségedet, nem is oly tanácsot
Adtál, ki mi hirünknek adna tisztes jót.
Egy kufár nem mondhatott volna rutabbot.

52. Hát futott Delimán? hát szégyennel hátot
Császár szeme előtt ellenségnek adott?
Hon volt akkor Al bég, mikor Szigetvárott
Vitézséggel járván, kaurokat rontott?

53. Nem úgy két Badankovics esmértek engem;
Sem vitéz Hervoics nevetkezett velem,
Sem ezer más; kit nehéz föld alá tettem,
Minden nap, minden nap ebben az seregben.

54. Kérkedésért mondod-é hogy félsz éntülem,
Álnok róka, s annyi félelem szüvedben?
Ne félj bizonyossan, mert ilyen rosz vérben
Vitéz kezeimet meg nem förtöztetem.

55. Lakjék benned lelked, noha érdemlenéd
Hogy egy jegenyefát megnehezítenéd.
De most tanácsotokra megtérek innét,
S mondom, ne gondoljunk ilyen szégyeneket.

56. Küldje ki az császár meztelen szablyáját,
Aval minden népnek mutassa haragját.
Itthon gyalázattal öljék meg az olyat,
Ki ostromnak nem viszen tüzet, lajtorját.

57. Én megyek, én elöl, s rettenetes kézzel
Szigetnek bástyáját láttokra rontom el;
Száz Zríni előmbe jüjjön vassal, tüzzel,
De megyek ellenére vitézségemmel."

58. Igy szól vala tatár. Az tanács elbomlék,
Holott szólni ellene nem igyekezék
Senki is, azért mindnyájan felkelének,
És sátorok alá gyorsan elmenének.

59. Demirhám, mint vadkan, emliti szégyenét,
Fúj lángot szájából, nem találja helyét,
Nagy cselekedettel kivánja törlését,
Viddal ismég kivánja öszvemenését.

60. S így szól vala magában: ‚Hol van jó hírem,
Kit sok veszedelemmel régen szörzöttem?
Jobb lett volna nékem Vid miatt elvesznem.
Hogysem császár hitiszegésével élnem.

61. De látta az világ, nem volt az én vétkem,
Mind lovam akarta, mind magam s fegyverem.
De másképpen rendelte az én istenem;
Talán még előjün egyszer én szerencsém.

62. Vagy hogy fog szállani holló én mellyemre,
Vagy penig tisztesség én vitéz fejemre.
Nem hagyom Deli Vidot én szégyenemre.
Esküszöm fényes kardra és életemre.'

63. Így megyen császárhoz, és így szól önéki:
„Hatalmas császár, miért van tiszteleti
Az vitéz embernek? Mert kockára veti
Uráért életét, és sohun nem röjti.

64. Az mit hittel fogad, megállja magában,
Vitéz ha vagyon is csak egy, vad barlangban,
Vagy erdőn vagy mezőn, vagy szép palotában,
Hitit nem kell sohun elhadni romlásban.

65. Nincsen hát énnékem semmi böcsületem,
Mert Viddal harcomat véghez nem vihettem.
Én uram s császárom, miért ezt szenvedtem?
Hiszen jobb lett volna Vidtul ölettetnem.

66. Miért kezed nyomát s hitedet tréfálta,
Az ki gyalázattal minket elválaszta?
Bizony Amirassen más világon látja,
Hitetlen embernek micsodás jutalma.

67. Bár én halálommal hozhatnám helyére,
Mely nagy csorba szakad mi tisztességünkre.
De mivel orvosságot elmult üdőre
Nem lehet csinálni: bánkodjunk helyére.

68. Hanem én csak arra Mahometért kérlek,
Ereszsz Deli Viddal karddal szembe menjek;
Mert vannak miköztünk halálos törvények,
Melyet halál itél; egyszer köztünk váljék."

69. Így szóla Demirhám; de császár mást gondol,
Megvénhedt mellyéből mert soknagy gond omol.
Végre Demirhámnak okos válaszúl szól:
„Mit kivánod, Demirhám, az kit nyelvel szód?

70. Gondold meg igazán és nem felfújt szüvel,
Ez-é magános bajvivásra való hely?
Törökország szüne ihon jütt velünk el,
Egy bajvivást nézzünk, azután menjünk el?

71. Vitéz vagy, jól tudjuk: de vitézségedet
Kicsin helyre akarod mutatni s erődet.
Kevés haszon, kis tisztesség ebbül jühet;
De viszontag nagy veszély elökerülhet.

72. Tudod-é hun vagyon vitéznek próbája?
Ahon Szigetvárnak megnyitott bástyája,
Hiszem Vidot Demirhám ottan találja;
Miért kerestetik hát helynek mustrája?"

73. Ég Demirhám, s nem szól; táborbul kimé-
Gondolja, Szulimán benne kételkedjen; (gyen,
Azért ő szüvében végezett, mit tégyen:
Egyedül ostromnak, megesküdt, hogy megyen.

74. Császár látja, heában hirdet tanácsot,
Mert Delimán miátt kétszer már elbomlott;
Azért ő magához hivatott csak hatot,
Mindeniket okost, hüvet és hallgatót.

75. Az egyik azt monda Szulimán császárnak:
Még egyszer mindnyájan induljunk ostromnak,
Tüzzel vassal ártsunk az Szigetvárának,
S ha akkor nem ártunk, hagyjunk békét annak.

76. Az másik: Nem szükség mindnyájan itt le-
Tizezer gyalogot vár körül rendeljünk (gyünk;
És tizezer lovast jól elhelyeztessünk,
Minden segétséget hogy kirekesztessük.

77. Harmadik azt monda: Ali Kurt lapdákkal
Várat égetheti tüzes szerszámokkal;
Az árkot ki kell bocsátani folyással,
Az mi ki nem folyhat, tölteni gyapjuval.

78. Negyedik igazán megmondá tetszését,
Mert kivánja vala haza menetelét:
Heában az tábor itt üdőt veszteget,
Majd az ősz reánk hoz vizeket essőket.

79. Ötödik így szóla: Hagyjunk Pécs várában
Két ezer gyalogot, ezeret ló hátán,
Melyek szigetieket tartják zablában,
Úgy hogy ne mehessenek soha csatában.

80. Hatodik tanácslá haza menéseket;
Mindenik okokat hoz erre eleget;
Csak nem hajol császár, hallván ily beszédet.
Azonban ihon hozzák Ali Kurt testét.

81. Ennek Csontos ágyúj a fejét elszaggatá,
Jancsárság az testét csak alig kapható.
Mikor szigeti had zenebonát látá,
Kimegyen két száz szablya mind válogatva.

82. Háromszáz töröknek végezék életét;
Elvagdalák ágyúknak minden kerekét,
Gyujtólikakban is vertek vas ékeket.
Guszics és Golemi vitték végben eztet.

83. De haragszik császár, de búsul magában,
Ali Kurt hűsége forog gondoltában,
Hajradin kapitán-basa ajándékban
Ezt adá császárnak, igen commendálván.

84. Immár nincsen néki jobb ágyúmestere,
Az mely viselhetne gondot az tüzekre;
Azért hamar haragrul esik kétségre,
Sziget hogy megmarad véli szégyenére.

85. Visszamenéséről immár gondolkodik,
Mint légyen békével csak azon aggódik.
Jól tudja hogy hátul oroszlán hagyatik,
Mely miatt békével egyet nem léphetik.

86. Azonban egy galamb Szigetbül röppenék,
Kanizsai fészekben eztet nevelték;
Ugyan szárnyaival oda igyekezék.
Azonban ily véletlen dolog történék:

87. Egy ráró magasbul megszemlélé prédát,
Utánna indítja két sebes sugárát,
Az haszontalannak véli csavargását;
Hát császár sátorában elröjti magát.

88.Gyorsan sok bosztáncki megfogják galambot,
És ezekben vévék egy kis papirosot,
Ezt galamb Szigetbül szárnya alatt hozott:
Az császárhoz bevivék ezt az ujságot.

89. Gyorsan magyar tolmácsot behivatának,
Az keresztyén levelet kezébe adák,
Az fölin levélnek ily bötük valának:
‚Adassék ez levél az magyar királynak.'

90.‚Ha kérded,mint vagyunk,mint közel halálhoz
Kiknek reménységet már segítség nem hoz.
Ötszázan maradtunk, de mind koporsóhoz
Sebek miatt közebb vagyunk, sem világhoz.

91. De az pogány eb is nem kérkedik velünk;
Hatodát táborának kard alá tettük;
Vezéreket, basákat, sokat megöltünk;
Már csak fejetlen láb az ellenségünk.

92. Két nap alatt eljün az mi végső óránk,
Mert fogát sárkányok köszörülték reánk.
Akkor is mit tehet mi keresztény próbánk,
Örömest megmutatjuk ennek világnak.

93. Tüzzel emésztenek leginkább bennünket,
Mely miatt nem találjuk sohul helyünket.
Gondoljuk végezni ottkinn életünket.
Károljuk tüz miatt vesztenünk éltünket.

94. Mi segétségünkről ne gondolj semmit is,
Mert az lehetetlen, látjuk mi magunk is.
De pogány törökben tehetsz kárt nagyot is,
Ha utánna mégyen hadad és magad is.

95. Mert félnek, mert nincsen sem generálisok;
Elveszett ki mit tudott, itt kapitányjok.
Császár és Kajmekám csak azok hadtudók.
Delimán, Demirhám, vakmerő bolondok.

96. Huszonötezer török eb fekszik itten,
Melyek tíz ostrommal jüttek ránk féltekben.
Többet mi nem irunk, hanem egészségben
Isten tartsa felséged, jó szerencsében.'

97. Mikor az Szulimán ez dolgot meghallá.
Hogy Sziget reménységének van utólja;
Szüvet vett magában, és hogy az heába
Galamb röpülése ne lenne, bocsátá.

98. Áruló madár, hol vagyon te hűséged?
Fogsz-é röpülhetni, vajjon nem szégyenled?
Elárultad uradat, titkos levelét
Pogány ellenségnek kezébe ejtetted.

99. De nem örüle sokat szabadságában,
Mert ráró mind ott kinn leste az magasban,
Utánna röpüle, s elkapá az szárnyán,
Kegyetlen körmével örül szaggatásban.

100. Császár mindenfelé parancsol ostromot,
Hogy mindenik vigyen ki tüzet, ki vasot,
Ki szurokkal öntött kénküves gránátot:
Tízezeret kioszta tüzes gránátot.

TIZENNEGYEDIK ÉNEK.

A tengeri utjáról visszatérő költő kitérése barátjaihoz. Alderán tündér szolgálatait ajánlván a zultánnak, az ördögöt felvarázsolja, s annak egész hadával támogatja a vég ostromot. Zrínyi a belső várba szorul, míg a törökök, vitézeinek kardjai és saját, rájok visszahulló tüzök alatt hullanak. Demirhám és Vid csatájok: amaz elesik, Vid sebeiben utána hal.

1. Ihon jün Zríninek ragyagó csillaga,
Ihon mozdúlhatatlan tramontanája.
Bán cselekedetét az én kezem írja,
Melyet isten lölke elmémben befúja.

2. Nem távozik annak veszélyre hajója,
Melynek ez csillaghoz tart okos kormánya.
Hüvség, vitézség ennek calamitája,
Az mely ez csillagot veszteni nem hagyja.

3. Már én mágnesküvem portushoz hoz engem,
Szerencséssen jüttem által ez tengeren.
Immár barátimat az parton esmerem,
Melyek nagy örömmel jüttek énelömben.

4. Esmerem távulrul vitéz Marsnak fiát.
Esmerem, esmerem mint jártatja lovát;
Ez én vitéz öcsém, mind magyar, mind horvát,
Igazán szereti mert, látjuk. hazáját.

5. Napfényre néző szem mutatja sas fiát;
Körmérül esmerni az vitéz oroszlánt:
Vitézség próbálja igaz Zríni fiát,
Mely soha egyiktül is el nem szakadhat.

6. Hiszem Zríni Péter, kit az én szemem lát,
Mely rettenti Bosznát és Hercogovinát.
Láttuk immáron is ő vitéz próbáját,
Észszel, kézzel, szüvel, kit törökön csinált.

7. De jaj, nagy szelendek orozkodik után!
Mely dühös irigység párállik ki torkán!
Ugyan irigység ez, noha nincs hatalmán,
Hogy ártson őnéki vitézséges voltán.

8. Ne félj semmit öcsém! mert látja az nagy ég,
Vitézségnek árnyéka hogy az irigység,
Ez mi eleinktül maradott örökség,
Kiben nem szakadhat világ folytáig vég.

9. Higyjed, mérges foggal reánk agyarkodnak;
De nem csak törökök, mert mások is vadnak
Az kik, mint az rozsda erős vasat, marják,
Hagyján, mert fogukat ők abban elrontják!

10. Látom, de másfelől, országunk oszlopja
Vitéz Weseléni jó lovát jártatja.
Nagy gond van fejében, mert gond is nagy rajta:
Mert csaknem esőben országunkat látja.

11. Látom Botthyánit is, vállával országot
Támasztja, s romlásra nem engedi aztot.
És noha ő nem vár senkitül jutalmot,
Maga virtusábul vesz elegendő jót.

12. Száz másokat látok örömest az kiket
Köszönteném, hajtok de most nékik fejet;
Mert messzi elmentem históriám mellett,
Ismég elöl kell kezdenem szövésemet.

13. Egy üdővel megtölt török vala hadban:
Ennek eredeti volt bő Aegyptusban
Elméjében ennek iszonyu tudomány,
Az neve peniglen hatalmas Alderán.

14. Alderán, az mely birt iszonyu lelkekkel,
Minden elementummal és nagy fölyhőkkel,
Égi planétákkal, föld-rözzenésekkel,
Nagy villámásokkal, mennyütő küvekkel.

15. Ez császárhoz belépék, így kezde szólni:
„Hozzád jüvésemet te fogod csudálni;
De értsd meg az okát, mert fogok használni,
Mert ellenségidre fogok kárt szállatni.

16. Rettentő lölköket láncozva én tartom:
Némelyt csak kárára másnak kibocsátom.
Az egész poklokon vagyon én birtokom,
Ezekkel az kaurt, ha akarom, rontom.

17. Azért semmit ne félj, és ne készíts erőt,
Csak te nyugodalmassan várj egy kis üdőt,
Szigetre rá hozom rettenetes fölyhőt,
Kénküves tüzeket s az egész ördögöt.

18. Meglátod mit használ istenek Jézusok,
Ha én tudományommal reájok omlok;
De imé még én tenéked többet mondok,
Fölhozom nagy Alit, mely az ő rontójok."

19. Elhiteti császárt Alderán ily szókkal,
Mert szavát bizonyítja szörnyü átkokkal.
Elbocsátja azért tündért szabadsággal;
Ő viteti magát fekete lovával.

20. Alderán elröpül az fekete lovon.
Helyt keres magának erdő közt egy síkon.
Tizenkét keresztény iffiat ő titkon
Táborbul kihozat, melyek voltak láncon.

21. Ezeknek gégéjét nagy késsel megmetszi,
Ártatlan véreket medencében teszi,
Több társait osztán magátul elküldi,
Az nagy theátrumon csak magát szemléli.

22. Vala oly üdőben az mikor Délia
Pán istent szerelmére meggyútja vala:
Mikor nedvességével első álomba
Világi emberek elegyedtek vala.

23. Alderán egy réz vesszőt kezében vészen,
Iszonyu circulust maga körül tészen;
Duplázza nem messzi osztán az fövényen,
Legbelsőnek maga áll az közepében.

24. Csuda charakterek tüle formáltatnak
Keresztény vérébül minden circulusnak.
De még úgy is békét nem ád az holtoknak,
Mert minden kerékre négyen huzattatnak.

25. Négy világszegletre elröndöli üket,
És mindenik mellé tesz rút billyegeket.
Így engeszteli pokolbéli lelkeket,
És így kezdi el rettenetes verseket:

26. „Halljátok, siralmas pokolbéli lelkek,
Kik égben társokat el nem szenvedtétek!
Halljátok rettentő Acheron-istenek,
Pluton és Sterapon, és fő fejedelmek!

27. Belbuzel és Hárpád és Phlegeton ura,
Styx, Lethe folyásnak iszonyu gondossa,
Egész Cocytusnak kegyelmetlen hada,
Az kik elestetek égbül az föld alá:

28. Halljátok, és jertek az földbül ki gyorsan;
Egyik se maradjon az pokol gyomrában.
Most kit ti kedveltek az az óra itt van,
Az kiben kaurnak kell menni romlásban.

29. Harcot és viadalt rájok parancsolok,
Nagy kegyetlenséget titületek hivok;
Jüjjenek hát elő Styx lobogós lángok,
Fúriák, Harpyák, száz Briaréusok."

30. De semmi ily szókra még mozdulás nem lett,
Phlegeton semmi jelt, hogy kikészül, nem tett.
Azért nagy Alderán haragudni kezdett,
Kegyetlenül üti lábával az földet.

31. Üti kegyetlenül az földet lábával,
Iszonyúan rikolt haragos szájával:
„Hát még sem halljátok, oh nyomorusággal
Rakva, kinzók-lelkek, és nagy búsulással?

32. Nyomorultak, azt tudjátok-é, nyelvemet
Nem tudom megnyitnya, és nevezni nevét
Annak, az ki égben hatta istenségét,
S az földön fölvette embernek személyét?

33. Vagy elfelejtettem-é hetvenhét nevét
Annak, az ki égbül tikteket levetett?
Vagy annak kínait és ártatlan vérét,
Melyet ingerléstekbül ártatlan ejtett?

34. És rá ment az ti nagy tüzes váratokra,
És szent lelkeket az ti boszuságtokra
Kihozta és atyjának jobbik karjára
Ültette, örökkévaló csúfságtokra?"

35. Alig mondhatá ki Alderán ezeket,
Ihon sötét fölyhők fogák az eget.
Háromszor megrázá Luciper az földet,
És besötétítteté csillagok fényét.

36. Ihon az föld szinét feketén befogták,
Az eget is szörnyüen beborították
Tigrisek, sárkányok, kegyetlen hyaenák,
Rettenetes óriások, és chimaerák.

37. Ott vagyon Tantalus együtt asztalával,
Fene Atreus, Lykáon gyalázattal,
Medusa feje is mérges tajtékokkal,
Szörnyü Eumenides lobogó fáklyákkal.

38. Ottan Diomedes fene lovaival,
Kegyetlen Terodamán oroszlányokkal,
Iszonyú Busires véres oltárokkal,
Procrustak, Letrigonok iszonyusággal.

39. Ottan meghallhatni Scyllák ugatását,
Kegyetlen Gérion szörnyü jajgatását,
Fene Mezentius és Phalaris kinját,
Ezer Briaréust, Cerastát és Hydrát.

40. De mindezek között kevélységgel sétál
Az világröttentő szörnyüséges Halál.
Mindent irtózással meggyőz, és nagysággal,
Mind két keze terhes iszonyu kaszával.

41. Így jünnek az lölkök, és más ezer formán.
De kinek vagyon ezt leirnya hatalmán?
Elöl jün Pluto is tüzes lova hátán,
Elöl Astragora kénküves taligán.

42. Ezek előtt Alderán így nyitá meg nyelvét:
„Halljátok, halljátok Alderán beszédét;
Ki vette ördögnek el az ő fegyverét?
Vagy ő hatalmában kicsoda csorbát tett?

43. Egyszer, azt megvallom, égbül leestetek,
És csillagos eget örökkén vesztétek;
De senki nem vette el ti fegyveretek,
Nem tett erőtlenséget senki bennetek.

44. Mégis ti szégyennel csak elszenvedtétek
Mikor az föltámadt ember közzületek
Kivive lölköket, és mind közzületek
Nem volt ki ellent állott volna keresztnek.

45. Minden nyavalyátok onnan jütt azután:
Hír kitrombitálta, szemetek körösztfán
Nem mér megállani, és az föld gyomrában
Elbújtok előtte, ha előttetek van.

46. La! ha ember boszút egyet elszenvedett,
Régen ellenségnek többre okot ejtett.
Miért rettegtetni kell az vitéz szüvet,
Az mely az égben is oly nagy próbákat tett.

47. Ihon újabb boszuság jün fejetekre;
Az ég azt végezte ti szégyenetekre,
Hogy minden ellenség fusson keresztjelre,
És minden tisztesség szálljon körösztyénre.

48. Így van, mert egynihány nyomorult körösz-
Világ három része ellen bujt Szigetben, (tyén
Nincsen bizodalmok őnekik semmiben,
Csak abban ki függött, s az ő körösztiben.

49. Ötszázszor ezeren megszállottuk üket,
Harmada ott hagyá kedves életünket,
Két fa, körösztül dült, meggyőz mibennünket
Minket törököket, ti híveiteket.

50. Fölfakadt fegyverrel, föl és vitézséggel,
Jertek rá Szigetre kénkűvel és tüzzel.
Porrá kell égetni mind emberrel, kűvel,
Rontani kell együtt emlékezetével."

51. Itt hallgata Alderán. De az pokol-lölkök
Sürün Sziget felé mind elröpülének.
De kiált Alderán, parancsol az földnek,
Nagy Alit kihozza vesztére Szigetnek.

52. Hallgat az föld, de amaz veri lábával,
És így nyitá meg nyelvét nagy rikoltással:
„Elpártolni tülem akarsz-é károddal,
Kedvemet megszegni megátalkodással?

53. Én Alderán, hagyom, az ki sötétítök,
S fölyhőben öltöznek, ha akarom, egek,
Ha akarom viszont az fölyhők leesnek,
És tisztán maradnak az levegő egek.

54. Ha akarom szómmal tengert háborítok,
És mikor akarom habot leszállítok;
Én minden szeleknek bizvást parancsolok,
Tülem hallgatnak minden elementumok.

55. Tégedet is égbül alá szállíthatlak,
Aranyas hold, ha segétségemre hílak:
És koporsóban is hagyott árnyékoknak
Miért ily erővel ne parancsolhassak?

56. Jüjj ki, Hazret Ali, jüjj ki föld gyomrábul!
Hozd ki nagy zöldfikárt te mély koporsódbul;
Ismét kell itatni lovadat vértóbul.
Már elfeledkeztek kaurok voltodrul."

57. Nagyon ordít az föld ily parancsolatban
Egyszersmind kétfelé megszakad magában,
Előhoz egy lovast fejérszín atlacban,
Feje takarva van tiszta patyolatban.

58. Szög ló van alatta, de szomorusággal
Jártatja az lovat az szép holdvilágnál,
Egyszer nehéz szemmel föltekint haraggal,
Alderánt meglátja nagy circulusoknál.

59. ‚Kicsoda engemet kinombul fölzörget,
És nagyobb kínra hí átkozott fejemet?
Igy szól Ali: Kicsoda fekő helyemet
Kereste meg, s nyugvásbul fölráz engemet?

60. Ah! nagyobb kínt tudnak emberek találni,
Hogysem kinzó ördögök meg is gondolni.
Nagyobb kín énnékem világot most látni,
Hogysem azok kiket szoktam elszenvedni.

61. Mit akarsz énvelem kegyetlen Alderán,
Hogy általam örülj Szigetvár-romlásban?
De te, eszes lévén, csalatkozol abban;
Hiszem vég szakadott az én hatalmamban.

62. Szigetben nem laknak olyan körösztyének,
Kiknek árthassanak Alkorán-levelek,
Sem az pokolbéli és koporsós lelkek:
Nagyobb Mahometnél istene ezeknek.

63. Mert ő fog énvelem égni örök tűzben,
Miért gyönyörködtünk az keresztény vérben.
Nem örül az isten büntetés-vesszőben.
Mi voltunk, ám küldött minket örök tűzben.

64. De ezer már más üdők és más emberek
Látom az istennél igen kedvesebbek,
Hogysem előbb kik voltak egyenetlenek;
És ük is elesnek; de jaj véreteknek!

65. Hárman kegyetlenül éltét Szulimánnak
Megfonták, kis üdőt várnak kemény Párkák.
Ezentúl meglátod miként elszaggatják;
És semmi haszonra jüttek ki Fúriák.

66. Ám én is ott lészek, s nézem mesterséged
Ördögökkel együtt mit használnak néked.
De zöldfikaromat kivonjam, ne véljed,
Mert isten kedvébül az mind csak porrá lett."

67. Igy szól Hazret Ali, s rettenetes lován
Röpül keservessen az több lölkök után.
Akkor eszbe vevé ő magát Alderán
Hogy keresztyénekkel az igaz isten van.

68. Röpül és érkezik iszonyu seregben,
Hon Phlegeton kevert mindent sötétségben,
Hon az Tisiphone fúj iszonyu kürtben,
Belzebub sereget rendelt sötét égben.

69. Futkosnak Fúriák iszonyu fáklyákkal,
Azt tudnád világot meggyujtják azokkal,
Kegyetlen Harpyák iszonyu szájokkal
Véres mérget okádnak nagy undoksággal.

70. Haragos Astragora szeleknek kapuját
Megnyitá, beütvén villámos dárdáját,
És leoldá láncrul az kevély nyakokat,
Ők szárnyokkal keresik nagy Szigetvárát.

71. Akkor Eurust bajra hívá északi szél,
Amaz penig fegyverétül semmit nem fél.
Boreás haraggal sugár szárnyára kél;
Ez mindenik Szigetnek kegyetlen veszély,

72. Meghajtá Szivárvány aranyos kézíját;
Erőssen villámik mintha lünné nyilát;
Kevély Orion is forgatja nagy kardját,
Mindenik Szigetre! és Szigetre! kiált.

73. Futnak az bástyákra keresztény vitézek,
De nem állhatják meg erejét az tüznek;
Járnak az lángjai Vulcanus isteunek,
Senkit az bástyákhoz közel nem eresztnek.

74. Mert az törökök is sok tüzes labdákkal
Egyaránt futkosnak szörnyü Fúriákkal,
Az külső várat már megvették ostrommal;
Bán belső várban szorult ötszáz magával.

75. De ottan sem lehet maradás sokáig.
Mert tűz fejek fölött már sürün villámik:
Sok ezer lélektül Zríni késértetik,
Ő penig mint egy kű semmit nem rettenik.

76. Így mond vitézinek: „Ne féljetek semmit,
Mert evel isten érdemünket öregbít:
Ha száz ennyi ördög dühös szájt reánk nyit,
De nem árt lelkünknek, mert az isten segít.

77. Pokolbéli lölkök vannak ellenséggel:
Az mi reménységünk van penig istennél.
Őérte meghalunk mi jó kedves szüvel;
Legyen úgy, az mint ő szánta magában el."

78. Így szól, és igy csinál szüvet ő magának,
És az ő rettenetes vitéz hadának.
Parancsolja osztán három fő vajdának,
Hogy az vár piacán ük harcot álljanak.

79. Ezek bátorsággal törökre omlának;
Külső vár piacán az törököt vágják,
Heában szemekben kénküessőt fújnak
Késértő ördögök, mert vitézül járnak.

80. Ott fegyver fegyverrel öszvetalálkozik,
Vitéz is vitézzel öszveelegyedik;
Sötétségben köztök csak jajgatás hallik,
Rettenetes Halál köztök gyönyörködik.

81. Ki fúja az lölkét sok sebein által,
Ki magábul ereszti nagy átkozódással.
Nem hull az keresztény, de török falkával,
Mert egyszersmind veszni fog vitéz virágszál.

82. Láttatik,hogy az tüz száll keresztyénekre,
Penig inkább rá hull pogány törökökre;
Szerecsent és tatárt törököt veszélyre
Mind egyaránt elhajt istennek tetszése.

83. Futkos kegyetlenül megdühödt Delimán,
Káspiai hegyben mint sivó oroszlány,
Oh mennyi tüzeket ő Szigetben behány!
Mennyi csapást fölvesz őmaga paizsán!

84. Egy nagy carbunculus az sisakján vala,
Ezen sötétben is megesmerik vala;
De jobban az kinél fénylik ő szablyája:
Jobban szablyájánál az ő bátorsága.

85. Ő, mint egy éh farkas az barom-ól körül
Mellyével próbálja, ha kert előtte dül:
Igy jár Delimán is az Szigetvár körül,
Próbálja előtte ha küfala ledül.

86. Demirhám másfelöl hasomlít Fúriát,
Mert rettenetesül forgatja nagy vasát.
„Deli Vid! Deli Vid! mind úntalan kiált,
Hon vagy és miért rejtetted el magadat?

87. De búj el fal közé nagy földnek alatta,
Búj el az hon lakik indus s garamanta;
Megkeres Demirhám, s lölköd kibocsátja
Ez az rettenetes kezembéli dárda."

88. Nem türheti tovább Deli Vid ily szókat,
Az harcot elhagyá, s hon török eb ugat
Oda rugaszkodik, és néki így kiált:
„Hitetlen, hon láttad az én bújásomat?

89. De te hitetlen vagy és meg nem érdemled
Hogy Deli Vid kardot is vonjon ellened,
Mert hitedet, szódat és emberségedet
Mind öszvekevervén,egyszersmind megszegted."

90. Megesméré Vidot szavárul szerecsen,
Egyet fohászkodék nagyot keservessen,
És így szóla Vidnak törökül eszessen:
„Kérlek,hogy hallgass meg,Vid,figyelmetessen.

91. Mindketten csalatkozunk az mi elménkben,
Sem te el nem bújtál, sem én jó hitemben
Csorbát, sem gyalázatot soha nem tettem;
Bujásodat harag mondatja énvelem.

92. Ha az egész tábor megszegte az hütit,
Esztelenek gondolván az én vesztemet,
Én vagyok-é vétkes? Láttál jól engemet,
Láttad-é, hogy kértem kitül segítséget?

93. De ez meglett immár; most üdőnk van hozzá,
Jer ki az mezőre, ne nyújtsuk hosszabbra.
Megválik, Deli Vid s Demirhám kicsoda,
Éljen, kinek isten engedi s jó kardja."

94. Nem menne örömest Deli Vid ki várbul,
Mert nincs engedelme annyira urátul;
De török nem akarja hagyni magátul,
Azért bátorsággal Demirhámmal indul.

95. Oh, mely keservessen hagyja el jó urát
Deli Vid, érötte mert sok könyvet hullat.
De mikor meglátja Demirhám sirását,
Így mond: „Oly igen félsz-é szenvedni halált?"

96. Mégis sír Deli Vid, s így felel sírtában:
„Esztelen, mit gondolsz félelem voltában
Hogy sirjon Deli Vid? csalatkozol abban;
Éltemet halálomat tartom egyformán.

97. Egy kis gyalázatot nem hozhat az nékem,
Söt én halálommal öregbül jó hírem:
De sírok, jó Zríni mikor jut eszemben,
Veszni kell néki Szigettel egyetemben.

98. Látom, hogy ma elvész az a szép virágszál,
Mely keresztyénséget oly igen vigasztal;
Látom, hogy ez az ég előtte nyitva áll;
És várják angyalok ütet vigasággal.

99. És kis boszuállás ez helyett te fejed,
Én szomjuságomnak kevés az te véred,
Egész muzurmán hit ennek egy csöp vérét
Soha elegendőül meg nem fizetheti."

100. Mosolyog Demirhám,de belöl mást forgat,
Mert elöl megérzi utolsó óráját;
Szüve jüvendől csuda gondolatokat,
Mégis bátran néki keményéti magát.

101. Mikor Szigetvártul jó tova valának,
Egy szép kerék rétet völgybe találának.
Azt tudnád, akartva ezt harchoz csinálták;
Itten halálos bajt csak ketten vivának.

102. Rettenetességgel Demirhám haragját
Éleszti magában, kirántja szablyáját,
De Vid előbb égben az istenhez kiált:
„Uram, tekints meg most égbül te szolgádat!

103. Te zsidó gyermeket Terebintus völgyben
Góliát ellen tetted győzödelemben;
Téged dicsértenek égő kemencében
Sidrák, Misák, Abdenágó nagy örömben.

104. Uram, most úgy légyen az mint te akarod."
Ily szók után kirántá az éles kardot.
Nem messzi magátul nézi Demirhámot,
Nehéz fegyver alatt hogy fúj tüzet, lángot.

105. Öszvecsapának osztán oly kegyetlenül,
Mint tengeren gálya ha kettő öszvedül:
Az ki vizen marad, annak öszüve őrül,
Az ki esőben van, annak kétségben hül:

106. Így most az két vitéz jól vigyáz magára,
Forgatja szablyáját társának kárára;
Mindenike penig készebb az halálra,
Hogysem egy kis félelem mutatására.

107. De pogány két kézzel emeli fel kardját
Lebocsátva találja Deli Vid sisakját;
Onnan csuszamodván megsérti oldalát,
Úgy hogy onnan folyni vörös patakot lát.

108. Deli Vid nem retten, ugrik Demirhámhoz,
És nagy erősséggel csap az orcájához,
Nem megyen heában vitéz kard pogányhoz,
Orra közepétül lemene szájához.

109. Akkor vért és mérget okádik szüvébül,
Nem tarthatja magát haragos mérgébül;
Nem vigyáz hogy ellent vessen mesterségbül;
Ujítton ujítja csapást kegyetlenül.

110. Deli Vid peniglen megkapja az nyakát,
Másikkal megnyitá sok helyen oldalát;
Verődik kezében, és ordít, nem kiált,
Mert sebektül haragtul ő nem is szólhat.

111. Demirhám, mint fáklya, hogy látja utolját,
Duplázni akarja vitézséges voltát;
Vid kezébül gyorsan kitekeri magát,
S nagy csapással vágá Deli Vidnak nyakát.

112. Sisakjával osztán megvágja homlokát;
Tovább nem tarthatja lábon immár magát.
Ledül és dülve is megvágja az lábát,
Végezni akarja vitézül óráját.

113. Vid penig eséshez jobban kénszeréti,
Mert mellyét fényes karddal ketté feszéti,
Arra siralmas lelkét föld alá veté,
Nagy árnyékkal életét besötétíti.

114. Maga is Deli Vid tovább nem mehetett,
Csak alig magában tartja az életét.
Közel Demirhámhoz ő is ott elesett,
Látja ég az lölkét, föveny szíja vérét.

---

115. *Légy bizonysága, ég, Deli Vid végének,*
Mert sok szemmel nézted utólját éltének.
Egy csöppig kiadta vérét istenének:
Légy tudománytévő Deli Vid végének!

TIZENÖTÖDIK ÉNEK.

A vég veszély órája közelítvén, Zrínyi összehívja maradék seregét, s halálra buzdítja. Isten az érte híven harcolókat dicsőítendő, Gábor arkangyalt az angyalok légiójával küldi, kik Alderán ördögeit szétüzik; Zrínyi pedig fenmaradt ötszázával kiront, Delimánt s a császárt ön kezével megöli, s végre vitézeivel együtt elesvén, mindnyájok lelkei Gábor angyalai által isten eleibe vitetvén, mártiromságok megkoronáztatik.

1. Bán végső óráját közelgetni látja.
Az egész seregét csoportba hivatja,
Azokat is az kik mentek volt az harcra,
Kik közül Deli Vid ott maradt csak maga.

2. És így szól őnékik: „Vitézek, látjátok
Most mi állapatban velem együtt vagytok.
Nem csak kárt hoznak ránk törökök, tatárok,
De tüz, de vas, de minden elementumok.

3. Mindenképpen próbál az isten bennünket,
Valamint az ötvös tüzben arany müvet;
És mivelhogy látja az mi hüségünket,
Égben szép koronát nékünk készíttetett.

4. Nem haragszik már ránk, mert itt büntetését
Megvette büneinkért, s igaz törvényét
Beteljesítette: most hüség érdemét
Az nagy mennyben késziti, s oda visz minket.

5. Ne irtózzunk azért mi halálra menni,
Mely örök örömre grádicsot fog adni.
Ma, vitézek, éltünket el kell veszteni,
És ma minden próbánkat lepecsétölni.

6. Mi vitézül éltünk, vitézül meghaljunk,
Egész ez világnak evel példát hagyjunk.
Ma mi tisztességet nevünkre szállítunk,
Mai nap szépéti minden elmúlt dolgunk.

7. Nem hurcol bennünket pogány eb pórázon,
Nem visz minket császár kötve triumfuson;
Végső óránkon is az török romoljon,
Lássa, keresztyénnel hogy az isten vagyon.

8. Mivel az tüz miatt itt nem maradhatunk,
Mihent isten engedi az hajnalt látnunk,
Kimenjünk az várbul, és ott megmutassuk:
Kik voltunk éltünkben, most is azok vagyunk."

9. Igy monda nagy Zríni, s az egész vitézek
Örömmel mondásához valának készek.
Száll Márs mindenikben, s az ő vitéz szemek
Bátorságban villámnak, mint gyémántkövek.

10. Hangas zöndülés lén az vitézek között,
Mint mikor kemény szél megfúja az erdőt.
Mindenik csak alig várja azt az üdőt,
Az mikor istenhez bocsáthassa lelkét.

11. Paizst, páncérokat, szablya-hüvelyeket
Magoktul elhányák, minden nehézséget,
Mert jobban kivánják ezeknél sebeket,
Melyek által égbe eresztik lölköket.

12. Zríni penig megyen az gazdag tárházban,
Minden drágaságot ő rak egy rakásban,
Visz tüzet alája osztán egy fáklyában,
Mind füstbe bocsátja az mennyi kincse van.

13. Egy dolmányt, egy mentét csak választ magá-
Az mely legszebb vala mind közte azoknak; (nak,
Ebbe szokta mutatni magát az udvarnak,
Ebbe mennyekzőknek és triumfusoknak.

14. Két arany perecet választa azután,
Evel jelt csinála vitéz uri karján.
Egy kócsagtollat is szegeze sisakján;
Száz aranyat kétfelé tett dolmányában.

15. Oh mely csuda dolog, hogy jutalmat szerez
Maga hóhárának! Mely kemény vitéz ez!
Említése halálnak igen keserves:
Rettegett előtte Hektor és Achilles:

16. De halálakor is Szigetnek Hektora,
Hogy ő bátran nézhet szemmel az halálra,
És bár öltözzék rettenetes formára,
Megmutatja, s mint kell menni bátorságra.

17. Meggyujtá az kincset, és mind megégeté;
Fegyverét azután szögrül leszedeté,
Számtalan sok közzül egyet megszerete;
Oldalára eztet vitézül fölköté.

18. Ül vala az isten abban az székiben,
Az honnan világot nézi kegyelmesben:
Méltóság, tisztesség nagy áll körületben,
Trónusa helyheztetve nagy örökségben.

19. Szerencse s Természet alázatossággal
Állnak őalatta, készek szolgálattal,
Dücsőség előtte foly nagy patakokkal,
Végtelen kegyelme tengerformára áll.

20. Megszámlálhatatlan dücsőséges lölkök
Dücsőséget előtte szépen énekelnek;
Zsidó poetának untalan az versek
Királyi formára hárfájával mennek.

21. Égi muzsikának gyönyörü szózatja
Szép Echónak választját megváltoztatja.
„Szent, szent, szent mindenható isten Jehova!"
Egész mennyei sereg vígan kiáltja.

22. Cherubin, Seraphin seregek vigadnak,
Az szent bárány előtt magokat alázzák,
És más seregek fejér ruhában járnak,
Báránynyal mindenütt ük is ottan vannak.

23. Ilyen méltóságbul nagyon parancsola,
Az az jó, az az igaz, az nagy Jehova,
Hogy minden muzsika egyszersmind hallgatna,
És hogy öszvegyülne mennyei udvara.

24. Úgy lőn mint akará. És öszvegyülének
Az egész mennyei gyönyörü seregek,
Alázatossággal hajolnak istennek;
Ő penig így kezde beszélni nékiek:

25. „Halljátok, halljátok ti forgandó egek,
Halljátok hiveim, égbeli seregek,
Halld meg föld és világ, és világi vizek,
Az én mondásomat, és ti nagy tengerek!

26. Bolond vakmerőség nyilván van nálatok,
Kivel rám óriást támadni láttatok:
Azt tudta az kevély, büntetést őrájok
Társaival együtt hogy én nem találok.

27. Elesett, meglüvém mennyei küvemmel,
S elhagyatám véle eget örökséggel.
Elhatta az eget ő, de kevélységgel
Most is zörgölődik, nagy vakmerőséggel.

28. És nem elégszik meg, sok ezer lölköket
Számtalan bün közzül hogy ő harácsot vet;
Meri háborgatni az én hiveimet,
Kik tülem választva vannak, kedvesimet.

29. Ahon: szigetiek énértem harcolnak,
És az én hütömért már sok vért hullattak,
Pokolbéli lölkök rájok agyarkodnak,
És igaz hütökbül kiverni kivánják.

30. S miképpen lehessen ezt nékik engedni?
Igaz isten lévén, hogy tudjam szenvedni?
Nem! nem! de hogy egy had menjen fegyver-
Be kell földfenékre ismég üket üzni. (közni,

31. Eredj te, Gábriel, mennyei sereggel,
Eredj Szigethez erős fegyverös kézzel,
Ott találod őket; de onnan te üzd el,
Ronts meg őket együtt nagy kevélységekkel.

32. Nézd osztán hon vannak szigeti vitézek;
Ha testi köntösbül levetközik lölkök,
Az ti kezetökön előmben jüjenek,
Itt rendelt helyekben örökkén legyenek."

33. Igy monda,de nem nyelvvel és nem szózat-
Hanem tündöklő isteni akarattal. (tal,
Értik az angyalok, mert nagy boldogsággal
Egyeznek az isten nagy akaratjával.

34. Gábriel magával azért egy sereget
Elvive gyors szárnyon, s jelül egy keresztet.
Fénylik vala az ég, merre röpülését
Tartja az szép sereg, s az ő sietését.

35. Alázatossággal Szivárvány kapuját
Megnyitá előttök, és mond áldásokat,
Az szép Tejes-út is megcifrázza magát,
Látván az nagy istennek sok szép angyalát.

36. Az Göncös-szekere viszi sok fegyverét,
Mennyei seregnek könnyebbíti terhét.
Fegyverhordozó sas késziti mennykövét,
Kivel letaszítsák ördögös sereget.

37. Fohászkodik Hercules, nem mehet vélek.
Nem lehet üressége az ő helyének,
Áll mozdulatlanul, istrázsát az égnek
Tart ő nagy botjával, ellenz ellenségnek.

38. Halhatatlan sereg levegőn megálla,
Csak maga Gábriel Szigetben leszálla.
Zríni hogy halálhoz elkészült, találá,
És szintén istennek esedezik vala.

39. Eleiben tünék Gábriel szárnyával,
Méltóságos vala angyali ruhával;
Az ő teste vala befödve biborral,
Az keze fegyveres lángozó pallossal.

40. Az másik kezében egy szép pálmaágot
Koszorúval együtt magassan föltartott.
Az sötétes házban fényességet hozott;
Gábriel Zríninek akkoron így szólott:

41. „Oh seregek urának kedves szolgája,
Egész keresztyénségnek vitéz virágja,
Te voltál Jézusnak megszentelt hadnagya.
Ihon az istennek az ő koronája!

42. Ezt küldi tenéked az hadverő isten;
De mást készíttetett, az ki lesz fejeden,
Fényes csillagokbul kötve lesz örökkén,
Fogod azt hordozni az magas egekben.

43. Angyali légiót küldött isten néked
Te segétségedre, kivel meggyőzheted
Ezt az nyavalyában zabált ellenséged,
Kik pokolbul jüttek kevélyen ellened.

44. Azért vidámíts meg emberi szüvedet,
Duplázd meg utólján nagy vitézségedet;
Ne lássa vén tolvaj elvágott fejedet,
Hanem az föld alá küldd előbb ü lelkét."

45. Igy monda az angyal, és megvidámítá;
Mennyei sereget égbül leszólítá;
Nem messzi Lucipert seregestül látá:
Arkangyal előtte igy száját megnyitá:

46. „Mit csináltok itten? oh ti nyomorultok!
Oh nagy kínokban is fölfuvalkodottok!
Világnak istenét talán nem látjátok?
Mely nagy mennykövekkel fegyverkezett rátok?

47. El vagyon végezve isten titkaiban,
Hogy kik itt meghalnak mostan Szigetvárban,
Mivelünk menjenek isten országában;
Mit vártok reátok hát itten heában?

48. Menjetek, átkozottak, az föld gyomrában,
Ott bünösöket zaklassátok kínban;
Fussatok el gyorsan sötét Acheronban,
Az a ti helyetek örökös átokban."

49. Igy szól, és reájok mennyei pallosát
Rettenetesül fordítá nagy haragját;
Mert látá késéssel készítik útjokat,
S nem örömest fogadják parancsolatját.

50. Angyali légió szép fényes szárnyával
Fekete seregre üte bátorsággal;
De ük megesmerék előbbi próbával,
Hogy győzhetetlenek ezek hatalommal.

51. Azért, mint forgó szél, keveregnek égben,
Keservessen üvöltnek sötét fölyhőkben.
Igy kákognak hollók ha sas jün közikben,
És éjjeli varjuk így járnak széltében.

52. Csak te vagy, Alderán, az ő nyert prédájok;
Az te lelked leszen nékik triumfusok.
Elragadák eztet, kibül jütt sok átok,
Testestül lelkestül lén az ő prédájok.

53. Így hagyák ördögök világos világot,
És noha még szintén meg nem hajnalodott;
De szép harmatossan sötétbül hasadott
Szép hajnal, és mindent jóra bátorított.

54. Zríni jól esmérvén életének végét,
Ötszáz bátor vitézt számlál maga mellett;
Minthogy nem türheti immár égő tüzet,
Kiviszi magával azért mind ezeket.

55. És az várbul kimegyen nagy bátor szüvel,
Előtte törökök futnak szerte széllel;
Az piacon megáll, és szörnyü szemével
Nézi hogy hon vagyon pogány sok sereggel?

56. Ily kegyetlenül jün oroszlány barlangbul,
És ily szörnyen fénylik comèta magasbul:
Ez nagy országokra kár nélkül nem fordul,
Szörnyü jüvendőket hordoz hatalombul.

57. Igy félnek törökök Zríni látásátul,
Mert tudják nagy veszélyekre rájok burul.
Zríni piacon is nem maradhat lángtul,
Azért lassan ballag az külső kapubul.

58. Hon vattok ti mostan világrontó népek?
Hon vattok földemésztő szörnyü seregek?
Hon török, hon tatár, sötét szerecsenek?
Hon vattok három világrul kevert népek?

59. Ihon előttetek Zrini áll fegyverben,
Hon van az török Márs vakmerő szüvében,
Delimán? hon száz más ebben az seregben?
Kik Zríni vérét szomjúzták békeségben.

60. Édes az vitézség az ember szájában,
De nagy s rettenetes halálos próbában:
Ezt rettegve nézi vakmerő Delimán,
Mint nyárlevél úgy reszket szultán Szulimán.

61. Messzi dombrul nézi ő kijüvetelét,
De még sem tarthatja rettegéstül szüvét.
Oh hányszor megbánta, szállotta Szigetet!
Hány átokban keverte megőszült fejét!

62. De nem csinál pompát Zríni törököknek,
Nem mutatja vesztég sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét; de mégyen ellenek;
Ötszáz halál megyen háta után ennek.

63. Itt fegyver fegyverrel találkozik öszve,
Vitéz is vitézzel kapcsolódik közbe;
Vér, jajgatás és por megy égben keverve,
Törik dárda, kopja, szablya elegyedve.

64. Halál formára jár bán törökök között;
Mint az lángos harap ha nádban ütközött,
Mint az sebes vízár ha hegybül érkezett:
Oly kegyetlenségben Zrini most öltözött.

65. És ledül előtte nagy óriás Csebár,
Hal Jakul átokkal, és Csirkin teftedár,
Esik zöld zászlóstul nagy Jakul barjaktár,
Esik Mahomet-vér szerecsen Zulfikár.

66. Száz szablya, száz csida Zríni paizsára
Egyszersmind is esik, mint küesső házra;
De ő ezt az fölyhőt, minden csudájára,
Tartja csak egyedül törökök kárára.

67. De Murtuzán basa, mint megsérült medve
Szégyentül s boszutul mert hűl kemény szüve:
Jól jut most eszébe, Ajgástul kötözve
És nagy Szulimánnak volt tüle vitetve.

68. De egyetlen fiát ő jobban siratja;
Zríni keze miátt volt ennek halála.
Azért ő akartva ilyen boszuságra
Éleséti szüvét iszonyu haragra.

69. És mint tüzes lidérc száll le az fölyhőbül,
Kinek lángos farka szikrázik sok tüztül:
Így Murtuzán basa keresztyénekre dül,
Halálra, haragra az ő szüve készül.

70. Nem szól ő semmit is rettenetességgel:
Halva Bata Pétert maga előtt dönt el,
Három keresztyénnek veszi életét el,
Ismég többre készül, s nem elégszik evel.

71. Öszvetalálkozék ő Novák Ivánnal,
Öszvekeveredék szablyája szablyával;
De Novák elvágá kezét nagy csapással,
Azután fejét is vitéz bátorsággal.

72. De nem áll meg itten Novákovics Iván,
Mert meghal miátta Perviz, Bicsir, Arszlán;
És nem kevesebbet teszen Orszics István,
Mert lelkét okádja előtte Balbazán.

73. Itten kezd hullani török, sok, számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány.
Ki nagy Allát, ki Mahometet kiáltván,
Vérekben feküsznek az földet harapván.

74. Itt zászló zászlóval nagy csoportokban hull;
Amott fekszik sok török halva lovastul;
Imitt félholtan vitéz vitézre burul;
Ki alatt ló fekszik, némely ló alatt fúl.

75. Félholton némelyik marja ellenségét;
Amaz mint vérszopó szomjuhozza vérét;
Ki sebeken által bocsátja ki lelkét;
Ki szorosságtul fúlt, ott hagyja életét.

76. Rakásokban fekszik ló, fegyver és vitéz,
Holtan is keresztény az nagy egekre néz;
De az lölke után töröknek földben néz
Orcája, mert tudja isten nem kegyelmez.

77. Gázol rettenetesül Zríni vértóban,
Vércataractákat indít meg pogányban:
Messzirül megesmeri ütet Delimán,
De retteg ő szüve, de félelemben van.

78. Nem esmert azelőtt ő soha félelmet,
Akaratja nélkül de mostan rettegett,
Mert látta Zríninek hatalmas fegyverét,
Látta nagy próbáját és kegyetlenségét.

79. De mind ezek közt is szüve helyére áll,
Mikor gondolatjában tisztessége száll.
Sok okot magának vitézségre talál,
És így ő magának kegyetlenül szólal:

80. „Hát nem vagyok-é én most is az Delimán,
Ki veszélyt kezemen hoztam Szigetvárban?
Az ki vitézséggel hattam magam után
Vértót, holttest-halmot, Almás vize partján?

81. Oh szüvem, állj elő, oh én vitézségem,
Mit rettegsz kaurtul, megnőtt emberségem!
Ez nap s ez az óra az egész életem
Megfényeséti vitéz cselekedetem.

82. Majd Zrínire megyek nagy vitézségemmel,
Noha kevélykedik isteni erővel;
Nekünk is Mahomet segét nagy szentséggel:
Az mi testünk is van elegyítve vérrel."

83. Igy monda, s kezével megrázá nagy dárdát,
Neveli magában hatalmas haragját!
Amphitheátrumban igy láthattál bikát,
Az ki az fövényben köszörüli szarvát,

84. Mely kapál csarnokon s fúja az fövenyet,
Látván maga előtt kevély ellenségét,
És előbb próbálja fában nagy erejét,
Hogysem ellenségre kivigye fegyverét:

85. Igy tészen Delimán, és nagy sebességgel
Bánra rugaszkodik, teli sok méreggel.
Ráveti dárdáját hatalmas erővel,
Itéli, hogy nagy bánt lefekteti evel.

86. De isten angyala elvevé erejét,
Mert Zríni paizsán megtompítá hegyét,
Tatár hám dárdája az földre leesett;
Csudálja Delimán ezt az történetet.

87. De kemény kezével ő szablyát kirántá,
Evel pozdorjára bán paizsát rontá:
Sokáig dühössége de nem tarthata,
Mert Zríni kardjának ellent nem állhata.

88. Kegyetlen csapással bán az ő sisakját
Gyorsan ketté vágá, és megsérté nyakát.
Az másik csapással megnyitá oldalát,
Honnan bőven folyni vörös patakot lát:

89. Fúj lángot tatár, s öszveszedi erejét,
Bánnak kegyetlenül kézzel üti mellyét.
De bán ketté vágja Praecopita fejét
És habzó vérére kiönti életét.

90. Holta után élte árnyékban elröpült,
Nagy keserüséggel mint egy füst úgy eltünt;
Halála határán ő vadsága megszünt,
S lölke örök éjre sok mással elegyült.

91. És semmit sem késik ott az ő halálán,
De most és most áldoz és nagy halomban hány;
Kis eledel ily tüznek háromszáz pogány;
Ezeket levágja horvátországi bán.

92. De az vitéz Delimán mihent elesék,
Egész török tábor gyorsan megfélemlék.
Legvitézb emberek rettegni kezdének,
És azután futni az mint van erejek.

93. Az futó népekkel öszvekeveredett,
Vágja mindenfelé az futó népeket.
Végre császárhoz is nem messzi érkezett;
Zríni távulrul is megesmérte ütet.

94. És egy nagy ohajtást az istenhez bocsát,
Mert tisztességejért keresi az próbát,
Osztán sietséggel megy az hon császárt lát,
Fegyverében viszi szörnyü villámását.

95. Sok ezer bosztáncsi, számtalan spahoglán
Az megijedt császárt teszik körül sáncban:
De mindazonáltal néki megy horvát bán,
Útat csinál karddal iszonyu hatalmán.

96. Mert nem mer állani senki eleiben,
Senki nem mér nézni vitéz szemeiben:
Százat egymás után ő megöl egy helyben,
Még más százra viszen halált kéméIletlen.

97. Szulimán jó lóra ülni igen siet,
De bán gyorsasága már régen ott termett,
Tizet ottan levág, császár segitségét,
Így császárnak osztán Zríni szólni kezdett:

98. „Vérszopó szelendek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljütt órája,
Isten büneidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra."

99. Igy mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá.
Átkozódván lelkét császár kiindítá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.

100. Ez volt vége az nagy Szulimán császárnak,
Ez az ő nagy híres hatalmasságának.
Az isten engedte gróf Zríni Miklósnak
Dicséretit ennek hatalmas próbának.

101. Mikor bán visszanéz, meglátja távulrul
Elmaradt serege török kard miátt hull,
Mint pásztor nyájához, ő hamar megfordul,
És így szól hozzájok nagy hangos torkábul:

102. „Eddig éltünk vitézek, tisztességéjért
Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért:
Ma meghaljunk örömest, és jó hirünkért
Vitézül meghaljunk azért mind ezekért.

103. Ahon nyitva látom istennek országát,
Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát!
Esmérem, esmérem az isten angyalát,
Rodhatatlan ágbul tart nekünk koronát."

104. De török számtalan körülvék seregét,
Messzirül jancsárság lüvik vitézeket:
Nem merik próbálni mert karddal ezeket,
Senki várni nem meri az ő kezeket.

105. Mind ennyi között is egyjajgatás nincsen,
Mert nagy vigasággal s örömmel hal miuden.
Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben
Bocsátják lölköket isten eleiben.

106. Nem mér az nagy bánhoz közel menni sen- (ki,
De jancsár-golyóbis Zrínit földre veti:
Mellyében ez esett, más homlokát üti,
Vitézivel együtt az földre fekteti.

107. Angyali légió ott azonnal leszáll;
Dicsérik az istent hangos muzsikával.
Gábriel bán lelkét két tized magával
Földrül felemeli gyönyörü szárnyával.

108. És minden angyal visz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket.
Egész angyali kar szép muzsikát kezdett:
És nékem meghagyák szómnak tegyek véget.

---

109. *Vitézek istene! ime az te szolgád*
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Ily subscribálással néked adta magát:
Ő vitéz véréért vedd kedvedben fiát.

BEREKESZTÉS.

A költő halhatatlanságot igér magának munkája után.

1. Véghöz vittem immár nagyhirü munkámat,
Melyet irígy üdő, sem viz el nem moshat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irígység, nem árthat.

2. És mikor az a nap eljün, mely testemen
Csak uralkodhatik, fogyjon el éltemen
Hatalma: magamnak ugyan nagyobb részem
Hordoztatik széllel az magas egeken.

3. S honnan Scythiábul kijütt magyar vitéz,
Merre vitézségét látta világ, nagy rész,
Azokrul helyekrül minden szem reám néz,
Hírrel böcsülettel, valamíg világ lesz.

4. De híremet nem csak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottomán hóddal,
Vígan buríttatom hazám hamujával.

Sors bona nihil aliud.

A TÖRÖK ÁFIUM ELLEN VALÓ ORVOSSÁG,

AVAGY A TÖRÖKNEK MAGYARRAL VALÓ BÉKESSÉGE ELLEN ANTIDOTUM.

EXORDIUM.

Cyrus király, mikor Croesusra Sardis városát vítatta volna, azt írja a historia, a városnak megvételekor egy vitéz magára a Croesus királyra akadván, s nem tudván ki légyen, meg akarja vala ölni; Croesus király fia, a ki egész életében néma volt, és soha egy szót sem szólhatott az előtt, ott találkozván lenni akkor az atyja mellett, látván veszedelmét az atyjának, megszólala a vitézhez, mondván néki: Ne bántsd a királyt. Valljon nem hasonló-e az én felkiáltásom, édes nemzetem? Látok egy rettenetes sárkányt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapóúl az ölében viseli a magyar koronát. Én csaknem mint néma, kinek semmi professióm a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazáltal, ha kiáltásommal elijeszthetem azt a dühös sárkányt, kiáltván: Ne bántsd a magyart! Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e igyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmedben! hogy senkinek szive ne keseredjék meg romlásodon! hogy senki utolsó haláloddal való küszködésedben egy biztató szót ne mondjon! Egyedül legyek-e én őrállód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan az hivatal nékem: de ha az isten s hazámhoz való szeretet reám tötte, imé kiáltok: hallj meg engem, élő magyar! ihol a veszedelem! ihon az emésztő tűz! Imé tudományt tészek előtted, nagy isten, mindent a mit tudok, kiáltok, hogy éntőlem elaluvásomért ne kérd elő nemzetem vérét, a mint megfenyegettél a nagy Ezéchiel prófétával: „Venientem gladium nisi annunciaverit speculator animarum quae perierint, sanguinem illorum de manu eius requiret Dominus.“ De mi dolog az, magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelentését hallván, hanem magatok szemeivel a veszedelmet látjátok, mégis fel nem serkentek mély álmotokból? Úgy hallom, a tengeri medve oly bátorságos és gond nélkül való, hogy mikor legjobban dörög az ég, mentől magasabb kősziklára felhághat, ott aluszik. Avagy talám ilyen securitással vattok ti is? Úgy vagyon, a borostyánfának is irják a naturalisták mennykő ellen való bizodalmát; azért adtuk magunkat ennek a laurusnak árnyéka alá, hogy megmaradhassunk. De félek rajta, hogy a fátum e nemes ágnak gyökerét megtompítja, csak a mi veszedelmünkre is; vagy hogy hervad titkos belső okokból gyökere. Ha azért okvetetlen bizodalmat nem találunk, csak a mezítelen reménységben, szükség, hogy oltalmat nézzünk magunknak magunk emberségében és vigyázásában. Isten után a pacsirták példája

adjon okot nékünk a mi magunk oltalmában; mely ha nem lesz, hiába reményljük szomszédinktól s más idegen barátinktól a segedelmet. De még az istentől is tunyául kérni segedelmet, vétek és bolondság, a mint a bölcs Demosthenes néha mondja vala: „Nam non modo Deus, sed ne amicus quidem rogandus est, ut dormitanti cuiquam, aut desidi, praesidio sit." Magyarok, tinéktek szólok! ez a rettenetes sárkány — török. Váradot, Jenőt töllünk elvette, sok ezer lelket rabságra vitt: sokat a kardnak élivel emésztett meg; Erdélyt, koronánknak egy legszebbik boglárát felprédálta, zavarta, fejedelmünket eltapodta, gázolja nemzetünket s országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt. Kérdezkedjetek egymástól, kit illet ez a veszély? kit fenyeget ez a háboru? ha feltaláljuk azt tiszta elménkkel, hogy az nem mi nyavalyánk, ámbár hallgass, bizzuk más discretiójára oltalmunkat. De ha az oktalan állatok a magok barlangjoknak megbántódásáért, s magok kölyköknek felvételekért készek halált szenvedni: mennyivel inkább minékünk, kik dicsőséges magyar vérnek maradéki vagyunk, a mi atyánkfiaiért, atyáinkért, anyáinkért, feleséginkért, gyermekinkért, hazánkért meg kell indúlnunk, halálra is, ha kivántatik, mennünk, mégis legalább boszút ezen a dühös eben állanunk. Talán vagyon oly gondolatja némelynek, hogy a mi megesett, megesett, és megorvosolhatatlan dolog már; de megszünik a dühös eb azután; mert Rákócit kivánsága szerint elvesztette, Erdélyt megalázta, Magyarországot elijesztette; elég az néki. Hívságnak hivsága ez a gondolat. Forgassuk elő az historiákat, megtaláljuk, hogy miolta a caspiai barlangok közzül kijött a török dühös nemzet, keresztyén vérnek patakúl folyása meg nem állott. Mert:

regi fraeni nequit,
Et ira, et ardens hostis, et victoria,
Gladiusque felix, cuius infecti semel
Vecors libido est.

Nem használ itt senkinek az ártatlanság, együgyüség; annál készebb a török azt rontani, mentől azt jobban maga kára nélkül cselekedheti. Több száz esztendejénél már, hogy a frigynek neve alatt minket nem nyúgotott, hanem rontott, és az alatt ugyan megromlánk. Erdélyt az adózás s alázatosság meg nem mentette, hanem az elhitel megrontotta.

Gondolom, hogy itt mondja valaki: Mind igaz ez; de mi magunktól elégtelenek vagyunk a magunk oltalmára. Úgy vagyon, azt meg kell vallanunk; a török erejéhez képest mi csak nyomorúltak vagyunk. De viszont ez a gondolkozás is árt minékünk; valamint hogy a görögöknek ártott régenten, mikor a persiaiakkal conferálták a magok erejét; ez a gondolkodás igen mélyen vala őnálok meggyökerezve, úgyannyira, hogy mikor a persák valamely részére Görögországnak indultak volna, a több görögök magokat szerencséseknek tartják vala, ha azonban békével maradhatnak vala. Igy lévén azért a dolog, a persiaiak a görögöket mind elgyalázák, míg az elkerülhetetlen kételenség, avagy desperatio, úgyannyira a görögök szivét meg nem keményítette volna, hogy Xerxes király ellen, a mely annyi százezer embert hoz vala, kevés ezerrel ellent állának, és anynyira megverék azt a számlálhatatlan sokaságot, hogy szégyennel és gyalázattal kellett a királynak visszafutni. Ha azért a kételenség, szükség, fatalis necessitas, megorvoslotta a görögök szivének lágyságát: miért minékünk is, lévén szintén abban az elkerülhetetlen igyben veszélyünk, nem csinál egy férfiui gondolkodást szivünkben, hogy avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra haljunk meg. Praestat mori sicut leonem, quam vivere sicut asinum. Aesopus azt mondja vala fabulájában, hogy a nyúlak megunatkozván életektől, mivelhogy minden állatoknál félénkjebbek volnának, és csak szaladásban volna minden securitások, azt végezték magokban, hogy egy nagy tóba egyszersmind néki rugaszkodván, belé ölnék magokat: történik azonban, hogy mikor a tóhoz érkeztek volna, a parton lévő békák megijedvén a nyulaktól, a tóba bészökdösének, kit meglátván az öreg nyúl, így kiált fel a többinek: Meghalljátok, nyúlak; mi azért megyünk vala a tóba veszni, azt gondolván, hogy nincsen nálunknál félénkjebb állat: de ime látjuk, hogy a békák még nálunknál is félénkjeb-

bek, mert mielőttünk ugrának bé a tóba; azért ne öljük meg magunkat ez egyszer. Által kell minékünk is esnünk a mi szerencsétlenségünkön, ha megmaradást kivánunk, és úgy vessünk számot mind tulajdon magunknak. Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet, a ki a mi kedvünkért örömest szerencséltesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel. A vizbe haló embertől fél a hajóban ülő is, hogy őtet bé ne vonja magával.

De vizsgáljunk meg minden közelebb reménylhető segítségeket.

Lengyel egyik szomszédunk; de ettől nem várhatunk semmi segítséget; mert ő maga is ez elmúlt hadakozásiban megerőtlenedett. Mert most is a muszkától békével nem hagyatik; mert Svéciától nem oly securus, hogy más gondolatokat csinálhasson; mert a tatárnak szomszédságában vagyon; mert a kozákkal nem úgy complanálta dolgait, hogy bizonyos légyen benne; mert a törökkel békessége vagyon, és (a mint szólnak) ugyan beneficiummal obstringálta a török a lengyeleket az elmúlt hadakozásakor, a tatár segitségével; mert annak a respublicának nincsen igyekezeti, sem a jó hirnek sem az országnak keritésére, acquisitiójára. Lengyellel azért nincs mit mivelnünk.

Német a másik szomszédunk. Ki kell itt választanom a mi kegyelmes urunkat királyunkat, ki kétségkivül minden igyekezetivel azon vagyon, hogy minket, mint sajátit oltalmazzon, noha a sok hadakozások megemésztették alkalmasint az ő tárházait s haereditárium országit; noha most sem bizonyos Svécia igyekezetiről; tumultusokat az imperiumban kezdenek, noha a franciai királytól, régi antagonistájától, tartani kell; noha az imperiumbéli electorok is nem oly egyarányu sinceritással vannak Ő Felségéhez, a mint kivántatnék; noha a spanyol királyt is, ha sulyosodni kezd a hadakozás a portugallusokkal, nem hagyhatja el segitség nélkül, mint atyjafiát. Szóljunk mi in genere a német nemzetről és az imperiumról. Azt tudjuk-e, hogy a német nemzet maga veszedelmével megcserélje a békeségét és boldogságát, kiben otthon vagyon? Azt tudjuk-é, hogy a magyar nemnek oly obligatusa, hogy egy ilyen nagy bestiával, mint a török, kockára vesse securitássát? hogy elfelejtse a régi hunnusoknak Atillával, és azután is más magyaroknak Németországban való rablásokat és pusztitásokat? hogy kivánja ismét a magyaroknak talpraállásokat, a kiktől annak utánna is tartani kelljen magoknak? És ha szintén ád is valamit, de hogy derekas légyen, vagy continuálandó, hogy a megmaradásra elégedendő légyen, hogyha nyér, magának ne akarja tartani, hogy az in tempore légyen, a kit rákháton mondanak a magyarok hogy jár: alig hihetem.

Olasz az harmadik szomszéd; de ennek távolléte, a tengernek közinkbe való vivése, a sok urakra és hercegekre eloszlása, s külön mindeniknek interresse, nem hágy minékünk nagy reménységet vetnünk az onnan való segítségre; noha én elhittem, hogy azok a nagy főurak és fejedelmek el nem múlatják ugyan, ha mitőlünk látnak jó igyekezetet és ugyan valóságos operátiót, mind pénzzel mind néppel, mind tanácscsal segítnek.

Spanyol nemzetnek meszszesége, Lusitániában való békeveredése, minden tovább való discursusokat egyszer elmetsz. Nem kell arról többet szólanunk.

Francia nemzetről van mit szólanunk. Ez a nemzet bizonyára hadakozó, dicsőséges, hatalmas. De az is nyilván vagyon, mikor nem magának keres, nem magának hadakozik, nem igen sok jót várhatni tőle. A mi magyar históriánk két példát mutat felőlök: egyik, mikor Nikápoly alatt Zsigmond király elveszté a harcot a franciák miatt; a második a pápai árultatást. Egyikből sem csinálhatunk magunknak kivánatos emlékezetet. Ehez képest a francia, ha győzedelmes, eltürhetetlen; ha nyomorodott, semmire kellő.

Muszkát nem számlálom, mert álomhoz való discursus volna inkább, mintsem valósághoz; noha úgy itélem, némely nagy emberek nem tudom micsodás nagy reménységeket csináltanak magoknak; de a mint feljebb írám, sem reménylhetjük, sem kivánhatjuk, Az ő országok messze, népek goromba, hadako-

zások semmire kellő, vitézségek nevetséges, politikájok ostoba, birodalmok tyrannus. Kinek kelljen hát az ő segítségök?

Anglia csaknem más világ, más természet, más hadakozás. Nincs olyra szükségünk; nem is kivánhatjuk.

Im az egész keresztyénséget előszámlálám, s nyilván látjuk, azoktól nem lehet a segitség, hogy az légyen fundamentoma a mi szabadulásunknak. De engedjük meg, sok idegen népek jőjenek segítségünkre; de ha idegenen fog a hadakozásnak administratiója állani, bizonyára semmit sem bizhatunk. Mert forgassuk fel a historiákat, megtaláljuk, hogy jóllehet a magyar is sok helyen botlott a vitézségben, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegentől estek; holott avagy nem érezték nyavalyánkat, avagy a kételenség nem erőltette a szerencséltetésre őket mint a magyart. Mert a kinek nem borja, nem nyalja, és a magyar nemzet a Magyarországgal egyenlő természetet visel; valaki idegen jő belé, avagy nem tud, avagy nincs szerencséje az operáláshoz. Menjünk példákra, és bár csak a Mátyás király után való historiákat rumináljuk, meglátjuk, hogy Fels Lénárd, Roggendorf, Joachim Brandenburgumi herceg operatiói, kik talán másutt vitéz generálisok voltak, országunkban haszontalanúl múltak el; meglátjuk, a sok várak s erősségek megadásában az idegeneket vétkeseknek lenni. Mert Budát megtartja vala Nádasdi Tamás szultán Szulimán ellen, ha az idegenek nem kényszerítik vala a feladásra; kik miatt csaknem maga is rosszúl jára. Meglátjuk ama vitéz urat, Losoncit, Temesvárral együtt veszni az idegenek miatt. Idegen volt Aldanha, ki Lippát, idegen volt Liscanus és Salamanca, kik Esztergomot gyalázatosan feladták. Idegenek miatt vitéz Nyári Pálnak is Egret meg kelle adni, Tata idegenek miátt vesze, Pápa idegenek miatt, s véle együtt törökké lőn. Kosztanicát Horvátországban Krajnec veszté el, Erdődöt, Győrt, Kanizsát idegenek árulták el. Tekintsük meg Kocimer, expeditiójában mint jára. Tekintsük Basta, Schwendi Lázár, Belgiosa, Colaldo, Bukovi, Rozburm, Montenegro, Ekenperger, Hardek hadakozásit: bizonyára semmi jónkra nem voltak. Tekintsük Erasmus Teuffel harcát, ki nem csak szerencsétlenül, de az egész keresztyén nemzetnek oly gyalázatjára volt, hogy soha rajta eleget nem bánkódhatunk, holott azt irja Istvánfi, egy messzely vajon vagy mézen árultanak a törökök egy németet. Nézze meg Jóviust, a ki Istvánfinak nem hiszen. De nem látunk ismét olyan dicsőséges operátiókat, vagy szállott várnak megsegitését, vagy a török földén vitéz progressusokat, és a melyek voltak is, talán néha egy aprilisi szélhez hasonlók voltak azok a segitségek, melyek oly nagy dicsekedéssel hazánkba jöttek. Nyáron s aratás után őszszel jól megrabolván országunkat, visszamentek, s magunkat magunknak hagytak; kinek nagyobb bizonyságát a ki látni kivánja, nézze meg Istvánfinak a XXVIII. részét, a vége felé, és több helyeken. Ne adja isten azt, hogy a pennám az idegen nemzetnek akar melyikérül is igyekezzék gyalázatokat irnia: nem az én célom az, mert tudom minden nemzetnek maga dicsőségét elégedendőképen mindennapi históriákkal is bizonyítani. De azt kivánom concludálni, hogy mi magyarok ne tégyünk fundamentomot senki vitézségében, hanem míg isten ép kezet lábat adott kinek-kinek, azon erőlködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek principaliter, hanem accessorie segítségképen. Mert bizonyára a mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat úgy, mint mi; tehát következik ebből, hogy senki oly serényen nem nyúl az orvossághoz, mint minékünk kellene nyúlnunk, főképen ha az orvosság veszedelemmel jár.

Itt talán valaki engemet megszólít, s azt kérdi töllem: Mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? Mit tanácslasz? Könnyü akárkinek is declamálni, predikálni; de orvosság kell a betegnek. Én arra röviden megfelelek, meg is duplázom kiáltásomat: F e g y v e r, f e g y v e r, f e g y v e r kivántatik, és jó vitézi r e s o l u t i o! Ezen kivül semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, ezzel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan. Mert non datur aliud medium. Elfutnunk nincs hova; sohol Magyar-

országot fel nem találjuk; senki a maga országából barátságunkért ki nem mégyen, hogy minket helyheztessen belé; a mi nemes szabadságunk az ég alatt sohol sincs, hanem Pannoniában : hic nobis vel vincendum vel moriendum est. De miért kelljen elvesznünk, vagy kétségbe esnünk, míg csontainkban velő, ereinkben vér, míg isten mennyországban a mi bizodalmunk lehet, míg kezünkben kopját, markunkban szablyát szoríthatunk? Avagy különb compositióból vagyon-é a mi ellenségünk felépítve? vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származtunk-é mi, kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek el? Nincsen-é istennek hatalmában Hunyadi János győzedelmét, Mátyás király dicsőségét kezeinkben ismét megvirágoztatni? De úgy ha mindnyájan egy szívvel lélekkel segítségül híván istennek szent nevét, körmös kézzel nyúlunk a magunk dolgához, és fáradunk, vigyázunk, tusakodunk a mi életünkért; a fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való vigyázás, a kész gyorsaság, és a gyors készség szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsőségnek hívnak. Minékünk pedig magyaroknak nem csak dicsőségünk, de a megmaradásunk is abban vagyon. Nem vakmerőségre hivok senkit, nem habahurjául kivánom a mi nemes resolutiónkat, hanem okosságnak mértékletességével, és állhatatos szivünknek megkeményitésével akarnám, hogy előállanánk erre a nemzetünknek utolsó sententia-kimondására. Én is Cátóval azt mondom : Scilicet res aspera est; sed vos non timetis eam. Imo vero maxime; sed inertia et mollitia animi, alius alium exspectantes cunctamini, diis immortalibus confisi, qui suam (hanc) Rempublicam in maximis saepe periculis servavere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur : vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt; ubi socordiae tete atque ignaviae tradideris, nequidquam deos implores; irati infestique sunt. (Sallust. Catilin. C. LII.). Szántson, vessen, boronáljon, arasson, és sok dolgot vigyen véghez a gazda ember, ha élni akar cselédestől : Nam Dii laboribus omnia vendunt. Hát mennyivel inkább minékünk, kik veszedelemben vagyunk, az egész lelkünknek applicatióját, minden testünknek fáradságát fordítanunk kell a mi veszélyünknek elfordítására; mert egyébiránt kinek szántsunk, vessünk, arassunk? kinek neveljük édes magzatinkat? Ha securitásra most gondot nem viselünk, majd a pogányé lesz a mi miénk; és csak öt esztendőt, vagy kettőt sem igérhetünk magunknak, ha nem provideálunk.

De ismét itt mondhatja nékem valaki : Jó volna a hadakozás, ha kivánt successust reménylhetnénk magunknak; de azt sokszor probáltuk magunkban; soha nem nyertünk vele, mindenkor markunkban szakadt! Én arra így felelek : Míg a militaris disciplinánk in flore volt Corvinusok alatt, és más vitéz királyok alatt, nem igaz az, hogy markunkban szakadt soha is szándékunk. Teljesek a historiák a mi magyar nemzetünknek dicsőségével, teli e világ azoknak emlékezetökkel, és Európának egy szeglete sincs, a mely a mi eleinkről becsülettel ne szólana. Soha muzurmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a magyar kard által, soha ennek a pogány holdnak bétöltését senki úgy nem késlette, mint a magyarok. De meg kell vallanunk, néha nyögve és pironkodva, mert: dedecori est fortuna prior. Olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha előjönnének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem esmérnének, mert nyelvünkön szólásunkon kivül mivel hasonlíthatjuk magunkat mi azokhoz? úgy hogy bizonyára mondhatnák nékünk : Vox quidem vox Jacob, manus autem Esau. Csufsága lettünk a mi nemzetünknek és magunknak, ellenséginknek pedig, valaki valahonnan jő reánk, prédájává. De miért? A vitézségnek disciplinájának meg nem tartásáért, a részegségért és tunyaságért, az egymást-gyülölésért és ezer ilyen vétkünkért. Én nem hizelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugságommal dicsérjelek : mert a prófétaként : Popule mi, qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt. Hanem ím megmondom magadnak fogyatko-

zásidat, olyan szívvel és szándékkal, hogy megesmérvén magad is, vesd ki azt a mocskot eszedből, lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságba, övedzzél erősséggel, hívd segítségre a Jehovát, resolváld magad, avagy ajándékozd magad az isten nevének, és magadnak oltalmára kössünk kardott a pogány ellen. Ha azért a magunk fogyatkozásit megesmérjük elébb, könnyebben az orvosságot is feltalálhatjuk azután.

Vizsgáljuk meg tehát, micsodás formájú hadakozások voltanak azok, kik nem succedáltak, és mi formán estek. Ihon az igaz

RELATIO.

Mikor meghallottuk, hogy a török nagy készülettel fegyverkezik és készül reánk, mi is akkor, de késön, kezdettünk tapodni, kaptunk kétfelé; hadat, seregeket kezdettünk gyűjteni. De micsodás seregeket? Régi látott, hallott vitézekből állott-é vajjon az a sereg? Bizonyára nem; hanem mentől rosszabb, hitetlenebb, tolvajabb volt országunkban, az gyült öszve a mi dobolásunkra. Ismét ki volt ennek hadnagya? Ugyan csak szintén azon ilyen, vagy a ki jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel; ki a maga vitézségének rudimentáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzséreken, vagy sopronyi kalmárokon, vagy más szabad városok vagy polgárok kárán végezte el; a ki nem a jó hírért, névért, becsületért iratta be magát a hadakozásba, hanem hogy ezeket a felül megírt virtusokat jobban és szabadosabban űzhesse; a ki hogy jobban bosszúját valamely falukra vagy nemes emberre kitölthesse, kivánt hadi ember lenni, hogy ezzel a titulussal mind módot, mint mentséget találjon vétkeinek. Igy azért nem sereg, nem hadakozási jó lélekkel származott igyekezet, hanem fársángolás, bordély, és ha mi rosszab nevet tudnék találni ennyi megfeslett erkölcsnek. Régenten ama nagy Hannibálnak vitéz hadát Campánia, egy olaszországi gyönyörüséges tartomány, a maga gyönyörüségével megvesztegette, ellomhította és erőtlenítette. Nincs a mi magyarinknak szükségök Campániára elébb hogysemmint a hadba mennének? Készen vagyunk elvesztegelve és eltunyulva, diis hominibusque invisi. Nem kell minékünk oly nagy ellenség mint a török; egy canicula melege, egy februáriusnak szele, egy éjszakának virrasztása, egy napnak koplalása megrontja hadainkat, és semmivé tészi. Ilyenek a mi hadaink. De mivel jobb valljon ennél a nemesség? mivel jobb az úri rend? Bizonyára mind egy bordában szőttek vagyunk; egy csepnyére is egyik rend a másikat nem csufolhatja. A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték a mi eleink a nemességet, s mivel tartatik meg is. Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik nemesség titulusával, mint a magyar; maga annak megbizonyítására s conservatiójára, látja isten, semmit nem cselekszik. Fiaink haszontalanul élnek, vagy otthon atyjoknál, anyjoknál; vagy, ha ugyan derekason látni s hallani akarnak, (a mint ők mondják) egy magyar úr udvarába beállanak és szerződnek. Ott mit tanulnak? Innya. Mit többet? Pompáskodni, egy mentét aranynyal megprémeztetni, egy kantárt pillangókkal megcifráztatni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pípeskedni, paripát futtatni, egy szóval, esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Héj! melly külömb vala ama lacedaemoni asszszony, mikor a fiát, mely immár felnevelkedett vala, felfegyverkeztetvén jó módjával, végre egy paizst ada neki ezen szóval: Aut cum hoc, aut in hoc; avagy: ezt hozd hozzám tisztességesen, avagy ebben hozzanak becsülettel. Mi pedig nem így, hanem, ha udvarba nem mégyen az ifjú, sem hadban, sem végekben, sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanúlni, tehát vagy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetiből pedig, hanem másokat nyomorítani kivánván, tanúl, vagy papságra adja magát, isten tudja micsoda indulatból. Az urfiak szintén ilyek, az ital legnagyobb mesterség és katonaság, s mentől aljasabb, rosszabb lovászokkal s kóborló katonácskákkal társalkodnak, legnagyobb katonaságnak tartják. Osztán ha húsz esztendőt

alig érnek is el, mindeniknek feleség kell; ha tizen is vannak is egy familiában, senki nem tanul jó tudományt, senki nem lészen szarándokká, hogy láthasson, hallhasson, tudhasson abból hazájának valamit szolgálni. Ezek kivánják osztán a generálisságot, és ugyan ezeknek is kell adnunk; mivel más nincs jobb. Oh egek! oh isten! miért hoztál ki minket Scythiából, holott talán nem bomlottunk volna meg enynyire ebben a magyar Campániában; avagy ha bomlottunk volna is, nem látott volna meg ennyi világ minket magunk rosszasága miá veszni. De ha nincs haszon a panaszolkodásban és a haszontalan fohászkodásban, nyúljunk egy remediumhoz, ha vagyon: vagyon pedig ha akarunk. Mert noha a magunk népe, a mint most vagyon, s mint leábrázoltam, megromlott, mindazáltal, ha kérded, kit kivánok, s micsoda nemzetet akarok oltalmamra? azt mondom: a magyart kivánom. Miért? azért mert legalkalmatosabb, legerősebb, leggyorsabb, és, ha akarja, legvitézebb nemzetség. Kétszáz esztendeje lészen már, hogy a magyar a törökkel harcol; hányszor a török császárok személyek szerint sok százezer emberekkel jöttenek országunkba? Csak egy zultán Szulimánnak is, ki legvitézebb császár vala ottomán nemzetben, öt expeditiója volt, de mégis isten nem hagyott elveszni mindnyájunkat; a mi veszett is, többnyire békesség és frígy szine alatt, hogy sem hadakozásban, veszett. Azért magyart kivánunk oltalmunkra, nem indust, nem garamantát, sem németet, sem spanyolt; csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyre és méltóságra militarem disciplinam. Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók; ha kevesen vagyunk is pedig, nem oly kevesen vagyunk, hogy a török ebekkel még ne bánhatnánk, hogy ily semminek tart minket.

Szükséges volna ugyan, hogy ezt a hadi tudományt bővebben explicálnám. De mivel most énnékem arra nincsen intentióm, hogy particulariter examináljam, in genere mondok valamit, a mit én tudok; hogy a mely talentomokat isten nékem adott, ne ássam el haszontalanul a földbe. Ez előtt is irtam volt egy kis tractatust, kinek neve Vitéz Hadnagy, de csak magamnál tartom; mert én nem látok olyat, ki gyönyörködnék az olvasásban: maga ugyan semmiből egy ember sem tanúlhat úgy mint abból. Én nem praetendálok annyit tudni, hogy mindeneket taníthassak, mert az én experientiám kicsiny, és csak egynéhány csatából áll: de olvastam s hallottam annyit, hogy némelyeknél többet tudok, úgy gondolom. Azoknak irom azért, hogy a mint mondám, talentomomat el ne rejtsem, hanem a ki hasznát veheti, vegye: a ki nem, legalább lássa énbennem a jó indulatot. Mindnyájunknak kell ahoz szólnunk; mert mikor ég a ház, mindentől jó néven vétetik, ha vizet hoz oltani. Mennyivel inkább szükséges most a segitség, a jó tanácsadás, és a jó

OPERATIO.

I. Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettől a fenforgó víztől meg akar szabadulni, ha magának és posteritásinak megmaradást kiván, tartson fegyvert kezében; de nem úgy mint eddig, hanem jóval is másképen. Mert nem elég az, hogy minden particuláris embernek légyen fegyvere házánál, noha annak is kell lenni; hanem hogy a nemes ország tartson egy armádát lábon, készen, a ki mindenfelé, minden órában, minden szempillantásban, télben, nyárban, oda mehessen, az hová szükség kivánja. Ez minden fundamentoma a mi megmaradásunknak. Azért erről is többet kell szólanom.

II. Ennek az armadának számát determinative meg (nem) mondhatni minden időkre; mert néha nagyob a szükség, néha kisebb. Ha azokban az időkben volnánk mint eddig voltunk, hogy nem volt ugyan nyilván való hadakozás, hanem békességnek homálya, ki alatt mindazáltal országunk igen megromlék: tehát én azt mondom, hogy az ilyen időkben szükséges volna, hogy a magyar nemzet tartana négyezer gyalogot, nyolcezer lovast. Tudom, hogy lészen olyan, ki talán megneveti ezt az én tanácsomat, hogy a lovast többnek mondom a gyalognál, holott a gyalog ereje a hadakozás-

nak; ő veszi, ő tartja meg a várakat és sáncokat, és jobbára őrajta fordúl meg minden operatio. Ugyan én is megvallom mind ezeket, és a gyalogság a hadban a valóság; és a mint a régi generálisok mondották, a gyalogság keze, a lovasság lába a hadakozásnak. De én azért mondtam, ha békességes idő volna mint eddig, akkor mikor nincs várszállás, nincs valami nagy ütközet, hanem csak rablás, csataképen való meglopás és pusztitás: kinek a gyalogokat nem opponálhatnók mindenfelé, hanem a lovast hamar elküldhetnők, valahová szükséges volna. Másodszor azt mondom, a töröknek is ereje, mely a végekben vagyon, lovasból áll; és arra kell céloznunk, hogy annak ellene állhassunk. Harmadszor, az ország hosszú, keskeny; a gyalog lehetetlen hogy mindenütt succurrálhasson. Negyedszer: Magyarország többire mezőség; a gyalog a mezőn nem subsistálhat a könnyü lovas ellen még most, míg jobban helybe nem hozzuk magunkat.

III. Szükséges ez az armáda hogy elégedendő fizetéssel és minden provisióval administráltassék; oly fizetése légyen pedig a vitéznek, hogy azzal becsülettel hórul-hóra béérje, magát ruházhassa, fegyverezhesse, s eledelére elég légyen néki, mert én azt az armádát örökösnek akarom lenni. Tehát arról kell tennünk a vitézlő nép iránt, ne kényszeríttessék kóborlani, lopni, s kijárni, szökni kételenségből. Abban azért ily limitatiót kellene tartani: Minden embernek fegyvert jót hivataljához adni kellene, minden készületivel, szerszámával. Ehez jó erős posztót, ha lehetne gyalogságnak kéket, lovasnak veresset ruházatjára, dolmányára, mentéjére, süvegre elégedendőt. Ehez ismét hétről hétre lisztet avagy kenyeret és sót; minden hónapra a lovasnak szénát, abrakot. Ezt így disponálván kevés pénz kellene, főképen a gyalognak szükségére; mindazonáltal kellene, mert ingyen senki nem szolgál örömest, hanem nyereségért, előmenetelért és becsületért; azért annyit kellene pénzt is rendelni, hogy megérnék véle. Örömest is találnánk embert fizetésünkre; a lovasnak sokkal több kellene lovára nézve. Ismét azt is akarnám, hogy minden zászlóaljának egy kincstartója volna; és hogy legalább nyolcadik részét ne adnák meg a vitéz pénzének; mert ha mind oda adjuk is néki, mind elkölti; de ha in conservatorio lészen, egynéhány esztendőre meggyülekezik, és sok szükségét érheti be véle. Azonban ha rabság, ha betegség, ha sebek megnyomnák, volna mit elővenni.

DISCIPLINA MILITARIS.

IV. Itt énnékem istenemet kell kérnem, engedje meg szent nevéért nem csak kimondanom a mit tudok, hanem ugyan persvadeálnom is az én magyarimnak, hogy erre applicálják magokat minden tehetségekkel, kívánságokkal és akaratjokkal. S ha ezt végbe viszem, bizonyos vagyok benne, nem nyél el a pogányság egyszersmind, hanem még egyszer talpra áll a magyar.

V. Szükséges hogy régiek authoritássával támogassam discursusimat. Kik között az egész historicusok consensussából nem találok jobbat mint Vegetius volt, ki Valentiniánus császár parancsolatjára vitézlő praeceptumokat íra; a kikre én relegálom az én magyarimat. Azért én ím ezt a kis beszédet magamévá tészem itten. Igy mond azért ő: „In „omni praelio non multitudo et virtus indocta „sed ars et exercitium solent praestare victo„riam; nulla enim alia re videmus populum „Romanum sibi orbem subiecisse terrarum, „nisi armorum exercitio, disciplina castrorum, „usuque militiae. Quid enim adversus Gallo„rum multitudinem paucitas Romanorum va„luisset? quid adversus Germanorum proce„ritatem brevitas potuisset audere? His pares „quidem non tantum numero, sed etiam viri„bus nostris praestitisse manifestum est. „Afrorum dolis atque divitiis semper impares „fuimus. Graecorum artibus prudentiaque nos „vinci nemo unquam dubitavit, sed adversus „omnia profuit solertem tironem eligere, ius, „ut ita dixerim, armorum docere, disciplinam „quotidiano exercitio roborare, quaecumque

„enim evenire in acie atque in praeliis solent, „omnia in campestri meditatione pernoscere, „severe in desides vindicare. Scientia enim „rei bellicae nutrit audaciam; nemo facere „metuit, quod se bene didicisse confidit. Et- „enim in certamine bellorum exercitata pau- „citas ad victoriam promtior est; rudis et „indocta multitudo exposita semper ad cae- „dem. Si quis igitur pugna publica supe- „rare barbaros cupit, in divinitatis nutu, dis- „positione Imperatoris invicti reparentur ex „tyronibus legiones, votis auribus petat. „Intra id breve spatium iuniores diligenter „electi, et exercitati quotidie, non solum ma- „ne, sed etiam post meridiem, omni armorum „disciplina, vel arte bellandi, veteres illos „milites, qui orbem terrarum integrum sub- „egerunt, facile coaequabunt. Nec enim mo- „retur Caesaream Tuam Majestatem, quod „olim consuetudo sit mutata, quae viguit, sed „huius provisionis et felicitatis est perennitas „tua, ut pro salute reipublicae et nova ex- „cogites, et antiqua restituas, omne opus „difficile videtur, antequam tentas. Ceterum „si exercitati et prudentes viri delectis op- „ponantur, celeriter manus bellis poterit ag- „gregari, et diligenter institui; quid vis enim „efficit solertia; neque longitudo aetatis aut „annorum numerus ad artem bellicam tradet, „sed continua exercitationis meditatio. Post „quanta vulneris stipendia inexercitatus mi- „les semper erit tyro. Nunquam credo potuisse „dubitari aptiorem armis rusticam plebem, „quae sub dio et in labore nutritur,solis patiens, „umbrae negligens, balnearum nescia, deli- „ciarum ignara, simplicis animi, parvo con- „tenta, duratis ad omnem laboris tolerantiam „membris; cui gestare ferrum, fossam duce- „re, onus ferre, consuetudo de rure est; et „nescio etiam quomodo minus timeat mor- „tem, qui minus deliciarum novit in vita. Nunc „qua aetate miles eligi conveniat, explore- „mus."

„Equidem si antiqua consuetudo suadenda „est, incipientem pubertatem ad delectum co- „gendam nullus ignorat; non enim tantum „celerius, sed etiam perfectius imbibuntur, „quae discuntur a pueris. Deinde militaris ala- „critas, saltus et cursus ante tentandus est, „quam corpus pigrescat; velocitas enim est, „quae percepto exercitio, strenuum efficit „bellatorem; adolescentes legendi sunt, si- „cut ait Sallustius. Nam primum iuventus „simul ac belli patiens erat, in castris per „laboris usum militiam discebat; melius enim „est, ut exercitatus iuvenis causetur aetatem „nondum advenisse pugnandi, quam doleat „praeteriisse. Nequae enim parva aut levis ars „videtur esse armorum; sive equitem, sive „peditem sagittarium velis imbuere, sive „scutatum armaturae numeros, omnesque ge- „stus docere, ne locum deserat, ne ordines „turbet, ut missile destinato ictu magnis vi- „ribus iaciat; ut fossam ducere, nidos scien- „ter figere norit; tractare scutum et obliquis „ictibus obvenientia tela deflectere, plagam „prudenter vitare, audacter inferre. Sed qui „delectum acturus est, vehementer advertat, „ut ex oculis, vultu, ex omni conformatione „membrorum eos eligat, qui implere valeant of- „ficium bellatoris. Namque non tantum in ho- „minibus, sed etiam in equis et canibus virtus „multis declaratur indiciis. Sit ergo adolescens „martio operi deputandus, vigilantibus oculis, „ erecta cervice, lato pectore, humeris muscu- „losis, valentibus digitis, longioribus brachiis, „ventre modicus, exilior cruribus; suris et pe- „dibus non superflua carne distentis, sed ner- „vorum duritia collectis; cum haec signa in ty- „rone deprehenderis,proceritatem non magno- „pere desideres; utilius enim est fortes milites „esse, quam grandes. Sequitur ut cuius artis „tyrones vel eligendi vel penitus respuendi „sint, indagemus. Piscatores, aucupes, dulci- „arios, pincernas, omnesque qui aliquid tra- „ctasse videntur ad gynaecea pertinens, lon- „ge arbitror pellendos esse a castris: fabros „ferrarios, carpentarios, macellarios, et cer- „vorum aprorumque venatores convenit as- „sumere in militiae societatem; hoc est in „quo totius reipublicae salus vertitur, ut tyro- „nes non tantum corporibus, sed etiam ani- „mis praestantissimi eligantur. Vires regni et „romani nominis fundamentum in prima dele-

„ctorum examinatione consistunt. Nec leve „putetur hoc officium, aut passim quibus„cunque mandandum, quod apud veteres inter „tam varia virtutum genera, in Sertorio prae„cipue constat esse laudatum; iuventus enim, „cui defensio provinciarum, cui committenda „bellorum fortuna est, et genere, si copia sup„petat, et moribus debet excellere; honestas enim idoneum militem reddit. „Verecundia dum prohibet fugere, facit esse „victorem; quid enim, si exerceatur ignavus? „si pluribus stipendiis moretur in castris, „nunquam exercitus profecit tempore belli, „cuius in probandis tyronibus claudicarit ele„ctis, et quantum usu et experimentis cogno„vimus, hinc tot ab hostibus sunt illatae cla„des. Dum longa pax militem negligentius „incuriosiusque legit, dum honestiores qui„que civilia sectantur officia, dum possesso„ribus indicti tyrones per gratiam aut dissi„mulationem probantur, tales sociantur armis, „quales domini habere fastidiunt. A magnis „ergo viris magna diligentia idoneos conve„nit eligi iuniores. Sed huius rei usum dissi„mulatio longae securitatis abolevit. Primi „Lacedaemonii experimenta pugnarum, de „eventibus colligendo rem militarem, quam „virtute sola vel certe felicitate creditur „contineri: ad disciplinae pueritiaeque stu„dia revocarunt, ac magistros armorum iu„ventutem suam, usum varietatemque pu„gnandi praeceperunt edocere. O viros sum„ma admiratione laudandos! qui eam praeci„pue voluerunt artem, sine qua aliae artes es„se non possunt. Horum sequentes instituta „Romani martii operis praecepta et usu reti„nuerunt, et literis prodiderunt. Quantum in „praeliis Lacedaemoniorum profuerit, ut omit„tam ceteros, Xanthippi declaratur exemplo, „qui Atilium Regulum, Romanumque exerci„tum saepe victorem cum Carthaginensibus „non virtute sed artis fere auxilio prostratis „exercitibus cepit ac domuit, unoque con„gressu triumphans: bellum omne confecit. „Nec minus Italiam petiturus Hannibal Lace„daemonicum victorem quaesivit armorum, „cuius monitis, tot consules tantasque le„giones, numero inferior ac viribus, intere„mit. Ergo, qui desiderat pacem, praeparet „bellum; qui victoriam cupit, militem imbuat „diligenter; qui secundos optat eventus, di„micet arte, non casu. Nemo provocare, ne„mo audet offendere, qui intelligit superi„orem fore, si pugnet. Tempore hyemis sub „tegulis et scandulis, quae si deessent, certe „culmis, ulma et culmo tegebantur ad equi„tes, et quaedam veluti basilicae ad pedites, „in quibus tempestate vel vento aere turbato „sub tecto armis erudiebantur exercitus, ce„teris autem hybernis, si nives, pluviae ces„sarunt, exerceri cogebantur in campo; ne „intermissa consuetudine, animi militum de„bilitarentur, et corpora, silvam caedere, „portare onera, transilire fossas, natare in „mari, sive flumine, pleno gradu ambulare vel „currere etiam armatos cum sarcinis suis „saepissime convenit, ut quotidiano laboris „usu in pace, difficilis non videatur in bello. „Sive ergo legio fuerit, sive auxilia, exerce„antur assidue. Nam quemadmodum bene „exercitatus miles praelium cupit, ita formi„dat indoctus."

„Postremum sciendum est, in pugna usum „amplius prodesse quam vires. Nam nisi do„ctrina esset armorum, nihil paganus distaret „a milite."

Bizonyára ebben a discursusban jól megláthatjuk, hogy ha nem tudom mennyi hadaink lésznek is, és micsodás bátor szivüek is, de ha nem taníttatott nép, ha nem tudós, csak haszontalan, és semmi haszna nem lészen. Mert nem csak abban áll a tudomány s hadi mesterség, hogy a vitéz vetélkedjék akármiképen, hanem okossággal. A medve erősebb az embernél, a párduc gyorsabb, az oroszlán serényebb: mégis az ember mindeniket meggyőzi okossággal; lovat, ökröt, elefántot a maga szolgálatjára kötelez és kényszerít, melyet meg nem cselekedhetnék, ha csak erejében, bátorságában bíznék; hanem okossággal. Hát mennyivel inkább kivántatik embernek ember ellen okosság, főképen minékünk olyan ember ellen mint a török, a ki nem erővel, sem vitézséggel győzött eddig meg bennün-

ket, hanem ravaszsággal. Ha azért azé a hadi győzedelem a kié nagyobb a hadi mesterség: nem kell kételkednünk, hogy miénk nem lészen, ha derekason magunkat hozzá approbáljuk; mert, igaz, a török ravasz, hogy disciplinatus; mindazáltal az ő hadi tudománya nem oly perfectióban vagyon, hogy jobb ne lehetne; hanem mikor magánál rosszabbat talál, bizonyos hogy minor virtus cedit maiori. Jobbaknak kell tehát lennünk, vitézbeknek is, tanúltabbaknak is, ha a törököt meg akarjuk verni. Mert ha ő több is, semmit azon meg nem indúlok, ha mi jobbak lészünk. Én tudom micsoda impedimentuma vagyon, ha ezt a perfectiót nem érhette magyar nemzetünk: 1) Hogy nem bízik magában, hogy abba a rendbe hozhassa magát s állapatját, a kiben a régi romaiak voltak, kikről szól Vegetius. 2) Hogy a mi szabadságunkat annyira tágon ereszszük, hogy akármely hajducska is, vagy katona, nem örömest hagyja magát venni ebbe s ilyen oskolába avagy disciplinába: holott neki nagy servitusnak tetszik a jó rend, rabságnak a regula; viszont nem tartván semmi szebb titulust a szabad legénységnél. 3) Hogy ez az igyekezet particuláris embertől, sem úrtól nem lehet, azért lehetetlen. De én ezekre az hármakra könnyen megfelelek.

Elsőben a mi a kételkedést illeti, ez csak túnyaságból vagyon, mivel nincs elégedendő kedvünk s applicatiónk hozzá, lehetetlennek gondoljuk igyekezetünket. Valljon kik voltak a romaiak? kik voltak a régi macedónok? Nem oly emberek-é mint mi? Még is Vegetiust elő hívom: „In delectu atque exercita-„tione tyronum, si quis diligens velit existere, „ad antiquam virtutis imitationem facile „corroborare poterit exercitum; neque enim „degeneravit in hominibus Martius calor, nec „effoetae sunt terrae, quae Lacedaemonios, „quae Athenienses, quae Marsos progenuere, „sed longae securitas pacis partim ad delectati-„ones ocii, partim ad civilia traduxit officia. Ita „cura rei militaris primo negligentius agi, pos-„tea dissimulari, ac postremo olim in oblivionem „perducta cognoscitur; nec aliquis hoc supe-„riore aetate accidisse miretur, cum post „primum Punicum bellum viginti quatuor „circuli, et quod excurrit, annorum pax ita „Romanos illos, ubique victores, ocio et ar-„morum desuetudine enervavit, ut secundo „bello Punico Hannibali pares esse non pos-„sent. Tot itaque ducibus, consulibus, tot „exercitibus amissis, tunc demum ad victo-„riam devenerunt, cum usum exercitiumque „militare condiscere potuerunt. Semper ergo „legendi vel exercendi iuniores; vilius enim „constat erudire armis suos, quam alienos „mercede conducere.“ Ime nem lehetetlen hanem könnyü, ha akarjuk. Vagyon népünk, vagyon módunk, vagyon alkalmatosságunk; az elszánt akarat kell, nem kell más semmi, nem kell a nép fogadásában csak a reménységre néznünk, nem csak a katonaságra, a mint most vagyon a dolog; a jó nemest, a jó katonát inkább kell venni, ha vagyon: de ha nincsen, a pórból kell előállatnunk hadi népünket. Az jobb amaz otthon eltanúlt nemesnél, és jobb az udvarokban részegeskedő, nyalakodó katonánál, jobb annál is a ki Végbéli név alatt semmit nem tud egyebet, hanem faluról, falura kvártélyozni, kóborlani, lopni, szegény embert nyomorgatni. A kinek ilyen élete volt, távol kell tőle futni. Rühös juh az ilyen; a többit is rühösítené. Jobb azért amaz ifjú jó polgár legény; mert annak is némelyike rossz, sőt rosszabb a többinél. Könnyen megesmérhetni, kinek vagyon esze, az ábrázatjáról, a termetiről, a vidámságáról, az olyat a ki jó, a ki még a paraszti munkában el nem gyötrődött, s kedve vagyon hozzá. A Nagy Sándor hada ilyen volt. Im mint ír Arrianus historicus felőle, midőn Sándort szólni hozzájok introducálja: „Philippus pater eos erran-„tes ac vagos, rerum omnium inopes, ple-„rosque etiam pellibus amictos pastores, pro „quibus cum Illyribus, Tribellis, Thracibus-„que finitimis continuo pugnabitis, in tutelam „ac fidem suam recepit: ex montibus asperis „in plana et culta deduxit, pro pellibus chla-„mydes ornatas ferre dedit, armis instruxit; „rem militarem docuit, ut non magis locorum „munimentis ac situ contra finitimos, quam

„armis ac virtute vestra tuti essetis.“ Vagyon bizonyára országunkban is elég nép, ha erre ilyenképen viselünk gondot, és kiválasztván megfogadjuk, és jól megtanítjuk jó tudós tisztviselők által. Úgy vagyon, abból is egy legnagyobb fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink, kiknek ugyan számosnak kellene lenni, a kik a hadi regulákra taníthatnák a népet. De én ebben azt tanácslom az én magyarimnak, fogadjanak egy ideig egy idegent más nemzetből. Erre legjobban dicsérem a Skóciából lött officéreket, a mely nemzet vitéz s hű, állhatatos, tűrő, szenvedő, idegen országokban örömest szolgáló. Dicsérem a németeket is; de nem a mi szomszédinkat Styriából, Austriából, hanem az imperiumbélieket, a kik ama régi jó nemzetektől még nem degeneráltak. Dicsérem a niederlandiakat, hollandiakat, a kik tanúltak; és az olaszt is, a ki a német hadakban forgott. Dicsérem a helvétiusokat, ha kaphatnék; de nehéz ilyet találni.

Tudom, hogy valaki azt fogja mondani: Ugyan reá jöttél az idegen nemzet segítségére, kit azelőtt igen oppugnáltál. De nem érti az a barátom a dolgot. Én a hadi népet magyarból akarom csinálni; de mivel a hosszú békesség elszoktatta népünket a disciplinától, kell mestereket találnunk, kik által ismét in usum jöhessenek az elfelejtett reguláink. Azért nem szégyen attól tanulni a ki többet tud; szégyen megkötni tudatlanságban magát s nem tanúlni. Egy nemzet is nincs e világon, a ki, ha szüksége vagyon az ilyen állapotra, szégyenelje maga szolgálatjára fogadni az hadi praeceptorokat; a mint nem szégyenlették a vitéz carthágóbéliek Xanthippust megfogadni a rómaiak ellen; nem szégyenlé francúz király a svájcereket, skóciabélieket arra a végre tartani; nem szégyenlé most a portugallus a francúzokat hívni és magához édesgetni; nem szégyenlé a muszka azon szerint német tisztviselőket fölkeresni. Mert én nem kivánok egyebet hanem csak jó tisztviselőket; nem azért pedig, hogy ő skótus, hogy ő német, francúz: hanem azért hogy ő hadakban forgott, látott, hallott, tanúlt. Mivelhogy magyarnak hadakozása nem volt, nincsen is oly embere; de mihelyt a magyar megtanúl, nem kívánok ilyet is másutt keresni. Minthogy Mátyás király idejében nem keresett a magyar tisztviselőket másutt hanem Magyarországban; Bátori István lengyel király, ez is ilyenképen szerzette Magyarországból a jó tisztviselőket; Bátori Zsigmond idejében is nem volt szűki a jó tisztviselőknek; ilyen volt Király Albert, Borbély György és más vitéz sok kapitányok. Csak Bethlen Gábor idejében is, és azután nem volt semmi fogyatkozásunk az ilyenekből. De most ugyan nincs: az okát megmondtam, miért; az orvosságot is megmondottam: hozzá nyúlhatunk, ha akarunk. Találunk is pedig jó officéreket, csak akarjuk, és nyissuk fel erszényünket, mindenfelől magok jőnek hozzánk az idegenek, ha azt cselekeszszük.

Második impedimentuma a mi igyekezetünknek, a mint mondám, a felettébb való szabadságnak vélekedése. Azt tartják a mi magyarink: Non bene de toto libertas venditur auro. Igaz bizonyára az, nincs szebb dolog a szabadságnál; de viszont a ki az ilyen militaris disciplinát szabadsággal ellenkező dolognak tartja, vagy bolondoskodik, vagy túnya, rossz és rest. Mert én azt vallom, és assecurálom az én magyarimat, hogy ha jó militaris disciplinát instituálnak, semmi a világon nem lészen a mi az ő libertásokat jobban megtartsa s conserválja, mint az. A mely hajdu vagy katona nem akar belé állani ebbe az oskolába, ne törődjél rajta: hidd el, hogy túnya és rest, ő a szabadságnak vesztését obtendálja, s pedig a dologtól fél, fél a strázsától, fél a harctól; tudniillik szabad akar lenni, szabad prédálni, szabad részegeskedni, szabad urat, hadnagyot válogatni, s ott hagyni ha elúnja: ez az ő szabadsága. Én pedig azt mondom: valamig a szabadság a köz rendben Magyarországban lészen, addig jót ne reményljünk a mi dolgainkból; aboleálnunk kell nékünk minden erőnkkel a szabadlegénységet, a mely semmire nem jó, sem országnak, sem urának, sem magának. A ki vitézkedni akar, álljon bé a megmutatott hadi rendbe; a ki nem

akar,légyen úr,légyen főember,légyen polgár, légyen mesterember, de szabadlegény ne légyen: mert az corrumpálja a többit is. Azért mutatok módot, hogy az országban a militia instituáltassék, hogy a kinek kedve vagyon hozzája, álljon oda, ne hazudjon, hogy nincs hová menni emberség tanúlni.

Harmadik részben azt mondom: hogy azt senki egyes úr vagy generalis végbe nem viheti. Kicsoda tehát? Az egész ország. Az egész ország unanimis consensussa kelletik erre. Mi haszna ha egy vármegye, vagy bár Dunán innen, vagy túl való föld, avagy Tisza-melléke vagy Erdély, végezne ilyet magányoson, ha a másik meg nem tartaná? Mindnyájunknak kell, a kik magyarok, horvátok vagyunk, ebben concurrálnunk, s ezt a militáris disciplinát megszabnunk, kit törvény szerint vagy sacramentum módjára tartsunk; mert ehez sok dolog szükséges, a kit nem is jó volna papirosra tennem, nem is lehetne; de meglehet, ha mindnyájan egyet akarunk. Azt mondják: Pecunia nervus belli. Ezt is meg kell találnunk, még pedig fogyatkozhatatlanképen; annyit, a mennyi szükséges. Valaki talán azt mondja hogy nincsen. Én pedig azt mondom hogy vagyon. Mikor Mahumet török császár Konstáncinápoly ellen készült volna, sehol nem találának a görögök költséget, kivel hadat s segitséget fogadhattak volna. De mikor a törökök megvötték volna a várost, annyi kincset találának benne, hogy az egész török hadnak, annyi sok százezer embernek elég volt töltözésére. Ne járjunk mi is így. Mert ha a török Magyarországot mind megvészi, talál ő benne aranyat, ezüstöt, rezet, vasat és mindent; vegyük elő valahol vagyon, ha az oltáron is, mert az isten nevéért akarunk véle élni, mint a Dávid elvévé panes propositionis. Igaz, hogy a magyar nemzet nem oly pénzes mint más nemzetek, de találunk mindnyájan ha akarunk, és istenünkért, hazánkért, feleségünkért, gyermekinkért keressük elő ládáinkból, deputáljuk minden proventusunknak egyik elégedendő részét arra. Hagyjunk békét egy kevéssé a pompának, a vendégségnek, és sok haszontalan épületeknek, a prémes köntösnek és ezüst kupáknak, és más haszontalan cifraságnak; csináljunk pragmatikát mindenekről; reformáljuk magunkat elsőben, kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunk valókat.

Imé találtam ez három difficultást az hadszerzésben s disciplinálásban. Mi tart meg tehát attól, hogy ne nyuljunk hozzá? Semmi, elhigyjétek, ha akarjuk; akarnunk kell pedig, ha megmaradást kivánunk. De ez az én dispositióm, a mint feljebb is megmondottam, ez a had csak tizenkétezer emberből áll, tudnillik olyan praesuppositummal, hogy békességes időben, olyanban mint eddig voltunk. Immár azt is megmondom miképen kellenék hasznát vennünk, mivel úgy mondottam, hogy együtt tartassék egy táborban ez a had. A végbéli, fizetésen való népet azzal nem intendálom cassálni, sőt azokat is intendálom disciplinázni és fizetni, szintén mint a többit. Hanem az lenne a dandára, az a fundamentoma a többi széljel való végbéli fizetett rendnek. A végbélit fizeti a király, a több derekát fizesse az ország. Ha azért a török csak apró csatákkal vesztegeti országunkat: annak a végbéli, ha jó fizetése lészen, ellene állhat; ha nem áll, ugyan a generálisok rosszasága lészen. Ha a török csak egy bassaságból igyekezik, úgy is a generálisok hivatalja, hogy ők azt jól megtudják, szorgalmatoson, kémek által és csaták által: gyüjtse össze a generális arra a maga hadait és végeit, s álljon ellent nékiek; ha nem elégedendő, más szomszéd generálissától kérjen segitséget; ha a török nem csak a bassaságból, hanem az egész budai vezérség indúl, annál inkább megtudhatják a generálisok; s a ki felé vagyon a zördülés, recurráljon segitségért a magyar derék táborhoz, melynek magyar generálissa légyen. Az aztán az ő exercitatus hadával menjen oda a hova kelletik, vagy küldjön segitséget a mennyi kelletik. Mivelhogy pedig, ha nem tudom, micsoda vigyázás vagy dispositio légyen-is (nem lehet ugyan, hogy mikor a víz árad, valahol bé ne menjen s bé ne fakaszsza a töltést): a török is, a

ki oly elegyes a mi végházainkkal, hogy néhol beljebbis vagyon vára országunkban a magunkénál is, nem lehet ugyan hogy kárt ne tégyen hazánkban. De ennek más remédiumát nem mondom, hanem arcúl csapásért kettőt hármat is adni. Most, valamig mi erre nem resolváljuk magunkat, szintén oly békességben lészünk mint eddig voltunk; mindenen impune ment el a török, mi pedig mint a láncon tartott ebek úgy voltunk; és ha valaki kioldozta magát, a magyar volt lator, a magyar piszkáló, a magyar békesség-rontó. Elhigyje pedig azt akármely magistrátus is, hogy a fizetetlenség és bosszúság megszaggattatja még a vas láncot is a férfi emberrel, nem csak a disciplinát.

Ha ezt a rendet hozzuk bé országunkba, azt tanácslom, hogy azt a hódoltságot, kit megoltalmazhatunk a török ellen, kit békesség alatt elvött tőlünk, elvegyük a töröktől, mert mire való volna a hadtartás, provisio, dispendium s fáradság, ha jobbára az ország hódolt, és csak abban akarnánk maradni? A várinkat ugyan békességben meg nem veszi sem veheti. Tehát szükséges, hogy a hódolástól a falukat megfogjuk, és a felét annak, a kit a töröknek fizet a polgár, contribuálja a mi hadaink eltartására.

Ezekben, úgy vagyon, én mind sok s mind nagy difficultásokat látok; de meg nem kell ijednünk azoktól; igyekeznünk kell, hogy tolláljuk minden erőnkből. Soha egy nagy dolog nem lett meg, sem ezután nem lészen difficultás nélkül. Tudom ismét, hogy ezek a provisiók és rendelések a megnyitott és declarált hadakozásban nem elegendők. De én azt grádicscsal csináltam a másikra; ha békeségben ennyi tanult hadunk volna, könnyen ehez többet csinálhatnánk, hogysem a semmihez, mert ezek közt sok tanult jeles vitézeket találnék, kik a több hadnak fogadására, oktatására elegedendők volnának. Ha vármegyéket, ha hajdúkat, ha föld népét akarunk felvenni, mindjárt tisztviselőket a tanúlt hadból elővehetünk és taníthatjuk hadainkat. Mert ismét oda térek a hol voltam: a tudatlan semmire kellő, a jó tanúlt, jó. Ime még appendixet macedóniai históriából hozok elő: „Macedones, qui per totum aetatis spatium semper in rebus arduis et periculis versati sunt, et sub Philippo morantes frequentes victoriam consecuti, ad summam fortitudinem ita provecti erant, prudentia et rei militaris cognitione longe omnibus praestantes tironibus pugnam detrectantibus, amarissimis verbis ignavia exprobrata, ipsi in unum coacti, consertis primum clypeis, hostes, qui se iam vicisse arbitrabantur, exceperunt, Ephialteque et multis aliis interfectis reliquos in urbem fugere compulerunt." Ha azért hadakozás volna, nem tiz tizenkétezer embert kellenék felfegyverkeztetnünk, hanem az egész nemzetünket jó módjával. Mert az olasz példabeszéd mondja: La forza, la regione adesso. Erő ellen erő kell; és ha nem is számmal, de virtussal és vitézséggel meg kell előznünk ellenségünket. Azért mindegy annak considerátiója, akar kicsiny akar nagy hadat tartsunk; disciplina alá kell venni. Minden dolog e világon valami módon instituáltatik, azzal tartatik és conserváltatik. Valamely ország fegyverrel nyerettetett, fegyverrel is oltalmaztatik, és minékünk magyaroknak valamink vagyon, fegyverrel nyerettetett az a mi eleinktől; úgy tartatott eddig, és nincsen kérdés már abban: ezután is úgy kell megtartani. A békesség, a frígy, a csendes élet haszontalan gondolkodás minékünk; kárunkkal megtanultuk. A mi első politiánk fegyver volt; most is annak kell lenni, mert mi egyébhez engedetlenek vagyunk; és ha volnánk, s ha a vitézséget megtudjuk, más subtilitásokat in rationem status mi nem esmérhetünk; s oly nemzettel is van dolgunk, a ki minálunknál ravaszabb, álnokabb, több, s ha fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött. A mi régi szent István királyunknak koronázza azzal fejét, a ki oldalára kardot övedez. Más nemzetek, kiktől messze vagyon a pogány szomszéd, kiknek hosszabb reménységek lehet, és a veszedelmet nem oly közelről látják, mint mi, öltözzenek biborba, bársonyba és kamukába: mi, kik immár ennyi kárunkkal a pogánynyal öszvebomlottunk és háborodtunk, nem viselhe-

tünk egyéb öltözetet fegyverderéknál, páncélnál,egy szóval fegyvernél és vasnál. Tudom, lésznek olyanok, a kik minden erőnket, igyekezetünket csekélynek és szükségesnél alábbvalónak fogják tartani, annyi sok száz ezer török, annyi hadi szerszám és ágyúk ellen. De én azoknak megfelelek. Az én tanácsom az, hogy a mi hadakozásunknak fundamentomát vessük; mit ha megcselekszünk, könnyen reá építhetünk a kit akarunk; ismét abban semmi kétséget nem tehetünk, ha ilyen dispositióval lészünk, segítséget másoktól is eleget találhatunk; mert természet szerint való ratióból is vagyon, hogy ha kit lát ember serénykedni a maga dolgában, inkább ád segítséget olyannak, hogysem a tunyának,a maga securitássával nem gondolónak s restnek. Mert ha csak zsebbe tészszük kezeinket, senki nem gondol velünk, s ha nem tudom mint kérünk is segitséget, azt fogják mondani, felőlünk: Quaerant gentem cum qua cadant. Magok közt pedig ezt: Fatis cede, diisque, et cole felices, miseros, fuge. Tehát bölcsen mondotta Xenophon, hogy kinek fegyvere készen vagyon és resolutiója, azt nyeri véle, hogy sok barátokat talál, ellenséget avagy keveset avagy senkit: holott azoknak barátságára, a kiknek ők is szolgálhatnak, nagy örömest adja magát, hogy ötöllök várhassanak valamikor segítséget. Azért az én fundamentomom békességes időben tizenkétezer ember, holott, ha hadakozás lenne (aminthogy légyen is), az én tanácsom szerint legalább annyi gyalognak, és lovasnak tizenkétezer embernek kell lenni pro fundamento. Ehez a mint mondám. az egész nemzetünket fegyverkezve vegyük rendbe; légyen elégedendő ágyúnk és minden hadi szerszámunk. Ha igy lészen dolgunk,felelek mind életemig, az idegeneknél is elégedendő segitséget találunk; sőt ha úgyan volna is, hogy nem találnánk, csak a magunk erejével is annyit tehetünk, a mennyi elég volna oltalmunkra. És ha nyáron szembe nem szállhatunk is ellenségünkkel,télen jó processusokat reménylhetünk, mikor a török visszaszáll; nyáron pedig in defensionis termino maradjunk. Bizonyára alább hágy a pogány, s azt a frigyet, a kit mi is vérünkkel tőle vásárlottunk, ő fogja tőlünk kérni. Tekintsünk csak a mostani nyomorult állapotunkra, és jól consideráljuk; most, ha valami csak megrezzen is a török részéről, futunk ide s tova, vizeken havasokon által, ki imide, ki amoda; minden remediumunk csak a másoktól való segitségkoldulás. Nincs magunknak népünk, kivel occurrálhassunk a veszedelemnek! Nincs egy emberünk a kit hová tehetnénk. Boldog isten hiszem nagy vilitás ez! Mi vagyunk-é a magyarok? De bár annak ne mondjuk magunkat! Ha Váradot vissza nem veszszük, ha Erdélyt elvesztjük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem vagy most vagy soha sem; fussunk ki az országból, ha ezt resteljük. Ugy hallom, elég puszta ország vagyon Braziliában; kérjünk spanyol királytól egy tartományt, s csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá.

De ha ki bízik istenében, szereti hazáját, van egy csep magyar vér benne, kiáltson fel az égbe az istenhez, és énekelje velem ez Debora énekét: „Qui sponte offertis de Izrael „animas vestras ad periculum, benedicite Do„mino: Nova bella elegit Dominus, et portas „hostium ipse subvertit. Cor meum diligit prin„cipes Izrael, qui propria voluntate offertis vos „discrimini, benedicite Domino. Amen.

ÚJABB

NEMZETI KÖNYVTÁR.

MÁSODIK FOLYAM.

KIADJÁK

ÜRMÉNYI JÓZSEF, KAZINCZY GÁBOR, ZSEDÉNYI EDVÁRD, B. EÖTVÖS JÓZSEF, TOLDY FERENC, ERDÉLYI JÁNOS, GHYCZY IGNÁC, JÓKAI MÓR, REGULY ANTAL, FÁY ANDRÁS, B. KEMÉNY ZSIGMOND, SOMSICH PÁL, HUNFALVY PÁL, CSENGERY ANTAL, VIDA KÁROLY ÉS FÉNYES ELEK.

ZERINVÁRI

GRÓF ZRINYI MIKLÓS

ÖSZVES MUNKÁI.

ELSŐ, A SZERZŐ KIADATLAN PRÓZAI MŰVEIVEL KIEGÉSZÍTETT KIADÁS.

KAZINCZY GÁBOR és **TOLDY FERENC**

ÁLTAL.

Csáktornya.

PEST,

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

MDCCCLIII.

II.

PRÓZAI MUNKÁK.

MEGYERI ZSIGMOND LEVELE

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓSHOZ.

Tekintetes Gróf Bán!

Nagyságod szolgája maradni kévánok. Ríhatnék belé, hogy Nagyságod utólsó könyvét repetáltatja, és ha az istenért való conjuratio nélkül lett volna a kérés, aligha még egy ideig nem pausált volna nálam, és ha mertem volna, bizony enucleáltam volna, hogy mind materiáját s mind dispositióját egy compendiumban vévén, imprimálhattam volna megaggott agyamban.

Az Mátyás királyról való historia oly hasznos és szükséges az, mint az mindennapi eledel a mi meglankadt magyarink ébregetésére; látván annak tüköréből mi volt a jó magyar, ne szégyenlje senki magyarnak mondani magát, és nevén nevezni, és azt imitálni.

Az második, ugymint a Centuriák, ingerlik minden industriosus lelket a virtusokra és maga után való jó hír hagyásra, csakhogy egy kis gyomlálás kellene utánna hozzája, az is kedig nem a dolognak fogyatkozásáért, hanem az authornak favora megtartásáért.

Az Aphorismusokról kedig mennyi jót tartok, meg nem tudom irnya, minden igéi leckék; bizony hasznossabb politicus magyar nyelven sem van, sem lettnek lenni alig hihetem.

Ez igazán kiábrázoló magzatja szülejének, ez igaz tojása professiójának, kinyilatkoztatója foglalatosságának és kimondója akaratjának.

Kár volna setétben maradni ennek a carbunculusnak; mi haszna a szünek, szem nélkül mi haszna a szüvnek, szemnek világossága nélkül? Ennek mind szüve szeme megvagyon, csak istenre conjurálom, ne szánjon egy kis gyertyát gyujtani neki az kinyomtatással.

Én Vytnédi uram kezességére bocsátám, ki a reám bizott kincset; vagy ne láttam volna, vagy mindenkor látnám. Ha meg nem tér vagy irva, vagy nyomtatva, lakol a kezes.

Reménlem, ilyen régi levő és fénlő vitézi gyükeret isten ki nem irt, kit eddig nem csak meghagyott, hanem in vigore megtartott; de ha ugy lenne is (kit isten eltávoztasson), bizony elég volna ez a könyv utánnunk valóknak repraesentálni Nagyságod qualitásit és személyét böcsülni: még is kérem editióját ennek a könyvnek. Ez bezzeg birakozó oroszlán lészen, bújjék ürgelikban szamáron, ugyanis az a patientia hivatalja s az enyém hogy Draspurgkrül 8. 9br. 1657.

szolgája maradjak végig Nagyságodnak
Sigismundus de Megyer.

Ha igaz ok, qui non utitur privilegio, abutitur;

Ha igaz, hogy posteriora tollunt priora;

Ha igaz, hogy legitimari debet actor ad actionem, micsoda genealogiát addált Kresvarith legitimatiójához, örömest látnám, de meg más, reparálhatja Nagyságod, ha in favorem mint igazságom Nsgod. (?)

GRÓF ZRINYI MIKLÓS VÁLASZA
MEGYERI ZSIGMONDHOZ.

Édes apám uram, az uristen áldja meg kegyelmedet kévánsági szerént való jókkal! Bizony szivem szerént ha vétettem Kgdnek, de ha csak voluntarie eshetik az, tudom nem tart sokáig bünösnek. Irassa meg Kgd Vytnyédi urammal, vagy kivel akarja az attestátiót, subscribálom jó szivvel, hadd vegyem poenitentiáját büneimnek, s ugy is szolgálni akarok Kgdnek. Most megküldöttem volna Kgdnek, de isten látja, annak a rosz embernek sem nevét, sem állapatját nem tudom, azért Kgdtül várok. Én, édes apám uram, mennyi panaszt tennék az Kegyelmed confidentiájában, ha szólhatnék Kgddel, de ugy látom azt is el kell felejtenünk, mert privatum. Az háznak nyavalyáját látom nagyobbnak, nincs is kivel együtt coniungálni lacrymas, valóban haragszik reánk az isten. Éljen édes apám uram Kmed, mert majd szükséges lesz a jó tanács, és hadd szolgáljak én is Kgdnek, mint megérdemli, és mint vagyok is Kegyelmednek köteles szolgája s mind igaz fia

Csáktornya 7. Februar. 1658.

Gróf Zriny Miklós.

MEGYERI ZSIGMOND FELELETE.

Tekéntetes Gróf Bán!

Seprejével folyó életemnek szolgálatjára való kévánságával ajánlom hüséggel Nsgodnak fottáig. Válaszát levelének ne várja Nsgod éntülem, mert abban a mennyi igaz, annyi értelem; azelőtt is felettem valónak tartottam volna, most meghervadt értelemmel szemtelenségemet nyalnom. De ha meg nem bántódnék Bánom vele, azt kérdeném, mi oka az isten haragjának rajtunk, ha nem egyenetlensége a hazafiaknak, kik ha másként volnának, nem fiaknak, hanem atyáknak kellene hazájokban lenni, és úgy örömöket inkább nem könyveket kellene egymással elegyíteni; de így az egymás között való harag mit egyebet, hanem haragot érdemel, és az publicumot az privatumban elegyitsék. Meg nem tudom irni, mennyire becsüllöm szép levelét, ki memoriámnak nagyobb része leszen ládám ékesitésére, hogy ilyen Uram ilyen magáénak ilyen affectióval ir. Nem kévánom hogy poenitentiával revocálja testimonialisát, hanem de jure az benne citált locust observálja, ubi et Principibus admittitur cassatio, mivégre in originali küldöttem instrumentomomat, kérvén alázatossan, megint megküldeni ne nehéztelje, és ha halálomat fogja hallani, mondja, hogy nekem s az atyáknak jó hü szolgája volt, addig maradand hiv etc.

Sigismundus de Megyer.

AZ OLVASÓNAK.

Bizonyára ha elmélkedünk életünk folyásának határán, egyfelől mondhatjuk, hogy nem panaszolkodhatunk az időnek rövidségén, holott ezt az időt, kiben vagyunk, számlálhatatlan módon jó cselekedetekre szabhatjuk, mert az emberi társaságnak csendességére sok dolgokban hasznossan fáradhatunk, kitörvény tanulásában, ki politica elmélkedésben, ki vitézségben, és mind ezeket a közönséges jóra nézve. Viszont ha mélyebben vizsgáljuk ezt az időt, a kit mindnyájan drágának ismerünk, de kevessen hasznossan alkalmaztatjuk, panaszképpen mondhatjuk ugyan : vita brevis, ars longa, occasio praeceps; alig kezd az ember egy derék dolgot, hogy mindjárt ott terem a halál, és félben hagyatja vele kevély szándékjait, és imé, hejában munkálkodtál, hejában kezdetted dolgaidat. Ihon tehát a mely symbolum gyakorta az én szájamban forog: Sors bona nihil aliud, itten is szükséges. De kicsoda adja ezt a szerencsét, egynehány helyen megmutatom; a Harmadik Résznek utólsó aphorismusában is meglátod, hogy az isten az, a ki a mi állapatunkat dirigálja, kit fel akar magasztalni, megáldja szerencsével, kit leverni, elvonja előle a szerencséket, bár minden erővel igyekezzék azt megtartani, és bár maga felől profiteálja ember azt, hogy quisque suae fortunae faber. Miért az isten ennyi esztendőkben tülünk elvonta, nem tudom; tudom hogy az mi büneink elfordították az ő szemeit tülünk, és a mi tunyaságünk elundorította segitségünktül, mert noha ő a tusakodóknak is meggátolja utjokat, a kiket gyülöl, mindazonáltal ugyan tusakodás nélkül a maga kedves szolgáinak sem enged győzedelmeket. De elvette talám a tusakodó kedvet is tülünk, és semmivé tett bennünket. Abstulit magnificos meos Dominus e medio mei, et vocavit tempus, ut contereret electos meos. Bizony mindnyájan látjuk hogy alább szállunk, és mintha látnánk elég volna vesztég henyélnünk, és nyelnünk keserüségét hazánk nyomorgatásának : de bizony még jobban fogják nyelni az mi maradékink, és ez a mi ociumunk őrajtok is originalis macula lészen, a mint miránk is maradott. Én azt akarom kihozni ebből, hogy kiki használjon szolgáljon hazájának, amint legjobban lehet, és ne válaszszon magának könnyebbséget,könnyü professiót avagy életet, mert azzal nem hogy használna, söt árt hazájának : hanem olyant a kiből a magyar nemzet tapasztalható hasznot vehet. Én senkiről nem szólok, hanem mindnyájunkról, senkinek rendet nem szabok, de országunknak szolgálni kévánok. Én az én geniumomat minden hazám szolgálatjára alkalmaztatom, de mivel még az ifjúságtúl forr a vér bennem, inkább forgatnám a hadi dolgot hogysem mást, ugymint hazánk szolgálatjára leghasznosabb álapatot; azért mivel experientiával ebben a békességes seculumban (ha annak kell mondani) a török rablásit nem igen tanulhatni, applicáltam magamat historiák olvasására. A magyarét először általolvasván, jöttem a romaiakra, a kikbül im tanultam is egynéhány tudományokat, ugyan jobb részét azért experientiával is comprobáltam. Bizom a magam emlékezetire kezdtem vala irnya, de hogy számot adjak hazámnak itthon való mulatságos foglalatosságimról, ime rendben is vettem a

mennyire lehetett, és három részre osztottam. Első részében azért generaliter discurrálok a vitézség circumstantiáiról, kiben moralis tudományokat is kevertem, a mennyire lehetett, szóval is megékesítettem. Második részében Cornelius Tacitus vitézségről való sententiáit aphorismusokkal együtt irtam. Ez az author propter brevitatem et compendium inkább tetszett Liviusnál, noha megvallom, többet tanulhatni vitézi dolgot Liviusból. Harmadik részében irtam tanúságokat, a kiket széllel láttam, hallottam, olvastam elegyedve. Fáradtam ugyan rajta, hogy jó-magyarúl irjam, véghez vihettem-e, te itéleted legyen rajta, én azért sem dicséretet nem kévánok, sem gyalázattúl nem félek, jó indulatból és jó végre cselekedtem. Caeterum, ha ugy lenne is, miként Jeremiás mondja: Audivi contumelias multorum et terrorem. Ugyan azért consolálom magamat azzal, quia Dominus mecum est, quasi bellator fortis.

Én senkit tanítani nem kévánok, hanem magam tanulni, azért, olvasó barátom, ha tetszik itten valami jónak, olvasd, és a szerint munkálkodjál is istenünknek s hazánknak és urunknak hasznára és magad becsülletire.

DEDICATIO.

Magyar vitézeknek dicsősséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái, az kik egyik világ szegeletirül az másikra vitézséggel a magyarokat, és egyik tengertül a másikig sok száz esztendeig csinálták kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nékem alunnom, mikor kévánnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsősségeknek, hogy én elmulassam az ő intéseket, kiket nem csak nappalbéli elmélkedésemben juttatnak, de még étszakabeli elmémben is előmben tüntetnek, mondván: ne alugyál, ne keresd a gyönyörüséget; látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel, és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk, és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az ösztönökkel serkengetnek engemet nyugodalmomban. De szerencsétlen én, hogy nem lehet az én mentségem oly nyilván őnálok, mint az ő rettenetes vitézségek és számlálhatatlan érdemek énnálam, mert bizonynyal okkal panaszolkodhatnám nékik a szerencsére, nem azért, hogy egyszer hazánkat magassan felvitte, most mind alább alább szállítja: azért nincs mit panaszolkodnunk, tudván hogy ez a világi törvény, hogy a ki benne születetett, annak halála is következzék, és ez az istennek akaratja. Sokáig volt dicsősséggel a szerencsének felső kerekén a magyar fatum, ha most alább szállott, nem szokatlan dolog történt rajta ebben ez világban. Hanem azon panaszolkodnám a szerencsére, hogy evvel a geniummal, evvel az hazám szolgálatjához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásának seculumjában helyheztetett engemet, és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az isten kegyelemmel volt a magyarokhoz, és nem forditotta volt orcáját őtőlök, hanem rettenetessé tette volt azoknak, a kik most unalommal néznek reánk, és csúfsággal említenek bennünket. Talált volna talám akkor ez a lélek, ki bennem vagyon, maga inclinátiójából, dicsősséges foglalatosságokat, és ez is az magyar koronának egy kis fényességet csinált volna, ha nem mással is, de serénységgel. De mire való lész a most, hogy ne aludjam, hogy ne henyéljek? talám inkább ez az idő olyat kéván. Mire való hogy ne szánjam véremet, ne szánjam életemet? Miért kévánjam tehát halálomat? Kit váltok s kit szabadítok meg véle? Kevés az én életem ilyen nagy csorbát felépiteni, de még kevesebb halálom. Hát mit tegyek? Él az istennek szent lelke, hogy mindenikére kész vagyok, csak uramnak, hazámnak szolgálatjára legyen. Maradjon ez ebben. Mit csináljak tehát, ha nem aluszom? Imé, ti vitézséggel tündöklő dicsős magyarok, a ti világ fottáig jó hirrel megmaradandó cselekedeteiteket mind általolvastam, azokbúl mind tanúltam, mind megbátorodtam; okot adtak azok énnékem, hogy romaiak vitézségét is szemléljem, mind ezekre osztán magam emlékezetiért ezt a kis könyvecskét

irtam. Imé az ti dicsősséges árnyékotoknak és tisztességgel temetett csontjaitoknak dedicálom!

AZ OLVASÓNAK.

Szereti a holló a maga fiát, az majom is majomkölykét; az emberek közt is minden szereti a maga elméjét, és fáradságának munkáját. Én is elmémnek ezt a szülését mikor meglátlam, nem utáltam meg, hanem a mint lehetett, rendben fogtam. Három részre osztottam. Első: generalis egynehány discursust contineál vitézségről, de elegyített moralitással. Másik C. Tacitus vitézségről való sententiáira való aphorismusokbul áll. Harmadik az én experientiámból, mind penig tanulásombul öszveszedés hadi tudományokbul vagyon. Az kinek a hadi dolgokhoz geniumja és inclinátiója vagyon, talám meg nem gyalázza munkámat; a kinek nincsen, kérem ne is vegye kezében könyvemet, mert az olyan többet talál corrigálni valót, mint tanúlni. Én senkit nem akarok evvel tanítani, hanem magam tanulni; fáradtam ugyan rajta, hogy jó magyarul irjam, véghez vihettem-e, az te itéleted rajta. Ezért én sem gyalázattul nem félek, sem dicséretet nem kévánok. Mert kevés dicséret csak tudni ezeket, hanem megcselekedni nagy: hazája szolgálatjára fordítani még nagyobb. Adja isten, hogy minden fáradozhassék abban és hasznossan.

Az te jó barátod
G. Zrini Miklós.

ELSŐ RÉSZ.

A VITÉZSÉG CIRCUMSTANTIÁIRÓL.

Quod ars militaris magnam utilitatem habeat ex studio.
Hogy az hadviselő mesterség tanulásbul nagy segitséget veszen.

ELSŐ DISCURSUS.

Bizonyára nagy dolog hogy az emberek között hadakozások legyenek, és hogy igy az emberi állat az maga felének veszedelmére siet; nagy dolog, hogy az egész mesterségek között, kiket az emberi társaság feltalált, legtündöklőbb, becsületessebb a vitézség; és végezetre nagy csudára méltó, hogy az Élő Isten, ura mennynek földnek, legdicsősségesebb nevei közé téteti azt:

SEREGEKNEK ISTENE.

Igy akarta az ő véghetetlen bölcsesége és rendelése, hogy az, ki ezen a világon vitézebb, a legyen becsületessebb is az emberek között. De nehéz ennek a mestersége, nehéz a tudománya, kevés van e világon, és inkább egy sincs, nem is volt, aki annyit tudna, hogy többet nem tanúlhatna benne; és ha valamely cselekedetünk az mi kedvünk szerint esik, inkább mondhatjuk szerencsének és történetnek, hogysem az mi elménkbül szállt igyekezetnek. Mert az hadi tanuságok, kiket az emberek mint egy tudományt rendben szabtak, ben vannak ugyan elménkben foglalva, de oly homályba keverve, hogy csaknem lehetetlen azokat próbára és cselekedetre fognunk és alkalmaztatnunk. Sokszor a helyett, hogy az emberből tudóst csináljanak, tudatlanná tészik, és az, a ki kérkedhetik, hogy éppen fejében vagyon a hadi mesterség, nem tud annyit cselekedni mint a ki soha semmit nem hallott felőle. Út az

emberek dolgában az történt példa, de ebben is igen csalatkozunk, és a történt dolog oly rosz itéleteket tészen a jövendőről, hogy semmit nem végezhetünk bizonyossat. Nem találtatik soha is két személy mindenben egymáshoz hasonló, nem két nap teljességgel egymással egyező. Ugy a hadi állapat változandó, azoknak, a kik forgatják, elméjek külömbüző, és szerencséjek mindeneknek magános. Nincs egy dolog is a hadakozásban kinek két szüne ne légyen, kinek két ellenkező magyarázatja ne találtassék, és annak mindenikének történt példája lehet, kit követhetnénk. Ha egy nagy erősséget akarunk ellenségtül megvenni türéssel, vagyon sok példánk reá, miképpen a vitéz hadnagyok türéssel mindent meggyőztek; és legfőképpen és az mi emlékezetünk alatt való francúz király Ludovicus XIII. Rupellát. Ha akarunk erővel, vitézséggel, vakmerőséggel, vagyon arra is példánk; meglátjuk, egy nagy Sándor hogy maga támaszt lajtorját az ellenség bástyájára, maga mégyen fel rajta, és egyedül maga ugrik bé a városban és megveszi. Q. Curtius szavát referálom : Jamque laevam, qua clypeum ad ictus circumferebat, lassaverat, clamantibus amicis, ut ad ipsos descenderet, stabantque excepturi, cum ille rem ausus incredibilem atque inauditam, multoque magis ad famam temeritatis quam gloriae insignem, namque in urbem hostium plenam praecipiti saltu semet immisit. Ihon azért jó példánk levén, jöjjön elő egy más kapitány, kövesse a francuz király dolgát, szálljon meg egy olyan erős várost mint Rupella, elveszti hadát és becsülletét; menjen más, a ki nem nagy Sándor, cselekedje azt a kit ő cselekedett, oda lesz rontva, hogy még a neve is elvesz. Végezetre egy harc sem volt soha is, a ki maga előtt példát nem látott volna jót a maga részére, még is el kellett veszni oly számtalannak. Lajos király hogy megharcoljon a törökkel, volt sok példája, miképpen a régi magyarok kevesen sokat birtak, de nem használt néki, és nem bizonyos tudomány volt az a példa: elvesze mind hadastúl szerencsétlenül.

Noha azért ez mind ugy légyen, a mint megmondtam, mindazonáltal meg kell vallanom, hogy az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más minden dologra sohonnan annyi segitséget nem vészen, mint a tanulásbul, és a historia-olvasásból. Ezek a te hiv tanácsid, mert nem hizelkedhetnek néked, ebben az ember megismerheti kicsin idő alatt mi történt sok esztendők forgásában, ott meglátja azoknak a nagy embereknek dolgokat, az kik előtted voltak, a melyek kalauzok helyett lésznek, és nem hadnak botlanod, és megmutatják a veszedelmeket, miképpen kell elkerülni. És ha nem egyebet is, legalább a könyvek olvasásából azt nyerheti az ember, hogy soha nem találhatja az embert ismeretlen szerencsétlenség, a kinek immár mássát nem olvasta volna, és nem tébolodik meg annyira, mint az, az kinek elméjében soha az nem volt, hanem szokatlan hozzá és készületlen. Az ember élete oly rövid, hogy alig vihet véghez öt vagy hat derék dolgot, és mikor már kezdett szokásból valamit tanúlni az ember, akkor szűnik meg, és nem lész tovább. Viszont azok, a kik olvasnak nem öt avagy hat dolgot, jó főzték meg elméjekben, hanem számtalant, és mindjárt készek a cselekedethez is, mihent hozzá kezdenek. Az mi dicsősséges Mátyás királyunk alig szabadula ki csehországi királynak rabságábúl, ahol tanuságnak adta vala magát, hogy mindjárt nagy király, nagy vitéz ember lőn belőle. Igy Lucullus a romai, igy Marchio Piscare, a mely oly vitéz lőn, mihent hozzá kezdett, hogy nem kételkedtek az olaszországi fejedelmek őtet Carolus Quintusnak opponálni, akkor mikor legszerencséssebb vala. Honnand ez? mert nem született velünk ; a tanulásból. Bánom hogy minékünk magyaroknak egy bolond példabeszédünk vagyon ez ellen, hogy nem jó papirosból hadakozni: de mennyi igazsága legyen ennek a mondásnak, lássa meg az a ki okos.

Mely szükséges egy hadviselő emberben a szorgalmatosság, fáradság és vigyázás.

MÁSODIK DISCURSUS.

Az szorgalmatosság, fáradság és vigyázás nem épen elménkbeli jók, ugy tetszik, a testnek nagyobb része vagyon bennek, és noha az ő származások elméből vagyon, mindazonáltal az cselekedetben végeződnek, és tapasztalható objectumok vannak körülök. Ezek az okok, a kik legközelebb vannak a véghezvitelhez, és ezek nélkül egy hadnagy lehetséges hogy bölcs lehet, de szerencsés soha nem; viszont nincs oly nehéz dolog, kit ezekkel meg nem győzhet, sem oly ellenkezés, kit meg nem erőltethet. Ezekkel kénszerittetik az szerencse, hogy ne fusson el előttünk; erősittetnek magok a jó tanácsink és jobbittatnak meg a gonoszok; egy szóval, ezekkel adatik mód a dolgoknak, kiket magunkban elszántunk, végben vitelére. Igen szükséges tehát, semmit meg nem vetni, és egy dolgot is nem semminek tartani, csak a hasznos légyen. Szükséges minden kicsin dolgot nagynak tartani, ha az akadályinkra lehet. Nem mulik el egy szempillantás, a mely ne legyen drága és nagy érdemű, ha a szükséges, és tartozunk arról a moralis sententiáról emlékeznünk: Bonum ex perfecta causa, malum vero ex singulis defectibus venire potest. Hogy a gonosz legkissebb vétekből származhatik, hogy a jó jó legyen, kévántatik hogy minden része ép és egészséges légyen.

Szükséges, hogy a nagy veszélyekért, és a szerencse-ellenkezésekért mindent próbáljunk, csak a ne láttassék lehetetlennek, mert akkor kell szerencséltetnünk sokat, csak a ne legyen mind: mind pedig nem kell szerencséltetnünk máskor, hanem mikor kénszerittetünk. Ezen az occasión kivül követnünk kell amaz jó orvosoknak példáját, melyek soha nem rendelnek oly orvosságot a betegnek, a kik nem volnának bizonyosok, és a kik kétségre hozzák az ember életét. Végezetre, nem lehet elegendőképpen hinni, micsodás jók származtak mindenkor a kiváltképpen való szorgalmatosságtúl, és amaz eszes nyughatatlanságtul, az mely soha semmiről el nem feledkezik, soha nem nyugszik, mindenkor munkálkodik, és végre kiszakasztja azt tövéből a ki igen oda volt ragasztva, és magával vonja el az ki nem akar elméje szerint történni.

Julius császárhoz nem volt ebben, ugy mint más dologban is, soha hasonló ember, soha többet nem fáradott őnálánál a hadban senki, többet nálánál nem vitt véghez az ő seregében, soha senki oly szorgalmatossan nem volt jelen minden cselekedetben mint ő, senki ugy a maga szándékának végéi nem sokallotta, és soha igyekezetibül meg nem tért, meg nem bánta, ha egyszer mire vette magát. Igaz, hogy ő igen azelőtt hogysem elkezdte a dolgot, jól megfontolta és mindenképpen megrostálta, és nem vak módon hágott belé a dologban, nem készült akkor a hadakozáshoz mikor immár benne volt, hanem igen azelőtt; az ő készülete mindenkor egyezett az idővel, a melyet ő általláto tt, meddig fog tartani. Mihant osztán azokat véghez vitte, nem akart egy órāni időt veszteni, sem semmi alkalmatosságot, a hol dolgát elővihette, hólnapra nem hatta azt, a kit ma vihetett véghez, nem hitt másnak hanem a maga két szemének, és maga elméjének; ő sokszor maga ment elő az ellenséget megismérni, és állapatját meglátni, maga járta meg a földnek a csinját, a hol gondolta szüksége lészen reá, és mihelyt ezeket véghez vitte ő, szörnyű próbákat csinált; mikor az occasio ösztönözte, folyóvizeket általuszott és usztatott, hogy ne veszesse el az alkalmatosságot, hidakat keresvén; kicsin hajókon nagy tengereken általvitette magát, hogy szorgalmatosságból meg ne fogyatkozzék, és inkább akarta a maga személyét veszedelemre vetni, hogysem szerencséjét, az mely alkalmatosságból állott.

Ihon a haszna egy örökös szorgalmatosságnak. De viszont, hogy sok hires embereknek dicsőssége és jó hire neve kisebbre száll és lankad, nem más az oka, hanem a fáradságnak kisebbülése, és szorgalmatos-

ságnak elhagyása. Ezen kissebbülés, és ez a maga-elhagyás sok okokbul következik. Az első — mert valamint az aljos emberek között némelyeknek a szerencséje a ki gyorsasággal nőtt, nem nőhet örökké, hanem megfárad és megáll; mert valamint az a mely elein nyughatatlan volt és fáradott, hogy a szegénységből felvehette magát, ha osztán meggazdagúlt és betöltötte kedvét, elhagyja azt a szorgalmatosságot, kivel vitte elöl dolgát, és élni akar a maga fáradságának gyümölcsével békességesen: szintén ugy egy derék ember is, a ki a maga szivében dicsősséges véget tett célul, elhagyja magát és szorgalmatosságát, ha a maga nagy próbáit szemléli, kiket vitt véghez, a kiknek dicsősségével betöltötte ez világot, és ha elegendőséget gondol magában, az a dicsősségnek kévánsága őbenne meglágyúl, és következendőképpen az ő fáradsága is meglankad, és a szorgalmatossága megtompul.

Más oka is vagyon ennek a kisebbülésnek, és nem csuda ha a test, mikor idővel megnehézedik, a lelkét megsulyosítja, ugy hogy nem munkálkodik a szokott erővel, a mikor az eszközök a ki által dolgoz, megvesztegetődnek és elfogynak. Harmadik oka az betegségek, melybül azon effectusok származnak, sőt még ártalmassabbak, hogysem a vénségből; mert a betegség impetussal hozza a fájdalmakat, a melyekben nem lehetséges hogy ember szorgalmatosságában el nem hagyná, és mind gondokat, mind fájdalmokat egyszersmind meggyőzne. A mennyire a betegség az embert megsulyositja, annyira is kedvetleniti minden dolgoktul; és azért mondják, hogy a három tagadhatlan dolgok közül egy, száz betegség. De lássuk meg példábul a szorgalmatosságnak hasznát, és szorgalmatlanságnak kárát. Skander Beg mit nem fáradott, mit nem cselekedett a maga hazájának megmaradásáért; egy ember őnálánál soha nem aludt kevesebbet mikor dolga volt, ő maga járt ahol kellett, maga istrázsált a hol szükséges volt, ő tizenöt ezer ember erejével száz ezereket megvert, hatalmas császárokat megfutamtatott, és egy szóval a nagy szorgalmatossággal pórázra kötötte a szerencsét, és a mennyire bátor szivének, annyira szorgalmatosságának köszönheti szerencséjét, hirét, nevét.

Hunyadi János a második az, melyet az én pennám soha elegedendőül nem dicsérhet. Törökė nem volnál-é most Magyarország, ha János vajda nem lett volna, és el is volna immár az te neved felejtve, ha Hunyadi szorgalmatossága nem serénkedett volna. Mi tartóztatta meg Murath császárt, azt a vitéz török fejedelmet, a kit az ő vitézsége mennykőnek nevezett, hogy Magyarországot el ne foglalja és magáévá ne tegye, ha nem Hunyadi János szorgalmatossága és serénysége? Ő László királynak elveszése után annyit fáradott, annyit szorgoskodott, annyit mivelt, hogy a török császárnak nem volt más haszna a győzedelemben, hanem az, hogy ez világ előtt becsülletet nyert magának egy hatalmas királynak veszedelmével. Nem kell számlálnom az ő hadait, mert telik a historiák az ő gondviselésével és szorgalmatosságával, elég azt mondanom, hogy minden vitéz embernek példája lehet.

Másfelől nézzük meg a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanság hova tette, hogy egy hináros berekbe kellessék egy királynak veszni. Hiszem fabulához hasonló dolog ez, penig nem fabula, hanem igaz. Hiszem esztelenség, hiszem gondatlanság volt, sem maga, sem török erejét meg nem tudni, idején neki nem készülni, több segitségeit meg nem várni, hanem egy Tomori Pál személyére, mint egy istenre mindeneket bizni, és tizszer ennyi ellenséggel megütközni, semmi elébb való praemeditatio nelkül, hanem csak mint a vak veréb magát utólsó szerencsére bizni. Óh gondatlanság! gondatlanság! Ha a hadban szabad volna bis peccare, Lajos király tudós volnál a magad káráról, de nem szabad, és oda vagyon, boldog a ki másoktól tanúl. Mit mondjak a Dobsc királyról? bezzeg példája ez a gondolatlanságnak, de mivelhogy királyunk volt, nem irok többet róla: olvassa meg a historiát a ki tudni akarja.

Hadd végezzem el beszédemet: azt mon-

dom, a mely hadnagy szorgalmatos akar lenni, szükséges, hogy az ő lelke, szive és kedve szabados légyen mindenféle passiótul, mert ha az egész erőnk alig lehet elegedendő a szorgalmatosságra, miképpen lészen tehát, ha más akadékokra lészen osztva. És az is nem elég, ha minden erőnkkel munkálkodunk, ha más is van, kirül gondot viselünk; egy hadnagynak sem feleségére, sem hazájára, sem más dolgokra nem kell gondot viselni, hanem szüntelen az ellenség veszedelmiről, az maga megmaradásáról gondolkodni, még álmodni is ha lehetne, mint szintén a jó agárnak a vaddal. És mikor mind igy cselekeszik is, mégis nem mondhatja: elegedendőül van.

Az hadakozás mesterségének nem szabhatni ugy regulákat, mint más dolgoknak, és az okos vitézség leginkább abból áll, hogy az hadnagy tudja változtatni a dolgokat az mint az idő és alkalmatosság kévánja. Az olaszok azt mondják: Diversificare.

DISCURSUS TERTIUS.

Nincs az hadakozásnak oly regulája, kit okvetetlenül megtarthasson mindenkor a hadnagy; külömböztetni kell és változtatni a dolgokat, az mint az idő és az alkalmatosság parancsolja. Azok a kapitányok, a kik semmit az szerencsére nem akarnak biznia, és egy gondolatot sem vesznek szándékjokban, a mely nem bizonyossan bátorságos; az kik az ellenséget idővel és vontatással, fegyver nélkül akarják meggyőzni, és az ő botlásából magok dolgokat akarják elővinni: ezek, azt mondom, hogy néha nagy dolgokat cselekesznek, és jobban viszik dolgokat végben azoknál, a kik mindent szerencséltetnek, és nem kévánnak mást, hanem csak megharcolni, nem akarnak másnak fejet hajtani, hanem csak a magok bátorságoknak, keresik a veszedelmet, hogy nagyobb becsülettel győzhessenek. De valamint az elsők nem vallanak derekas károkat, sem nagy veszedelmeket az magok fogyatkozásából, viszont igen sokszor szép győzedelmeket elmulatnak, és a jó szerencse nem akad kezekben a félelem miatt. Csaknem olyan időkben vagyunk most, és ilyen fejedelmek alatt. Egy kis félelem, az mely leginkább az igen okos emberekben uralkodik, az mely nem oly nagy, mint a következendő jók és reménségek lehetnének, szép alkalmatosságokat elmulattatott velünk az török ellen. De én nem szólok többet arról, talám csalatkozom, és kell hallgatnom C. Tacitust, ki azt mondja: abditos Principum sensus, et si quid occultius parant. Szóljunk azért közönségessen, és mondom hogy a németek illy okbul sok jó alkalmatosságot elmulattak régi időkben, és nem akarták a magok sajátját szerencséltetni mások megmaradásáért. Viszont, nincs nemzet a ki készebb volna mindent szerencsére vetni, mint a franczuz és a török; mihánt látják az ellenséget, mindjárt elvégeződött az ő tanácsok, és készek megütközni. Szükséges erről mélyebben discurrálni, és külömböző regulákat tenni. Egy fejedelem, az melynek minden ereje csak az egy hadában vagyon, a melyet ha elveszt, nincs módja, hogy mást állasson talpra, ne vesse azt soha is szerencsére, és ne engedjen megharcolni, se ne adja oly kapitán kezében, az mely jó hirnek névnek kévánságától felettébb ösztönöztetik; mint a mai napig is panaszolkodnak a velencések Alvianus generalisok vakmerőségéről; egy felettébb való szerencséltetéssel elveszté tőlök szárazon való birodalmokat. Penig mindazonáltal egyeznek a historicusok azon, hogy ha Alvianus oly fejedelem generalisa lett volna, az mely sokat szerencséltetett volna, és többször romlott hadát talpra állithatta volna, szintén oly hires ember és hadnagy lett volna, mint akármelyik a régi nagy vitézek közül; máskor az ő jövetele csak öt száz lóval győzedelmet szerze az francuzoknak, és csak a neve is megfutamtátá az ellenséget. Adta volna isten, hogy Cardinalis Julianus és Tomori Pál vagy hogy kalastromokban maradtak volna, vagy hogy külömböztetni és változtatni tudták volna a hadi értelmet, és mikor nem kellett, nem harcoltak volna, hanem más módot találtak volna, a mely nem lett volna oly két-

séges! — Ép volnál most, ország, s nem nevetnének bennünk idegenek. Más okokbul is hasznos a lassu tanács, melyben harc nélkül ellégyen az ember, mennyire lehet kár nélkül, és győzedelmet várjon erőltetés nélkül; mikor oly ellenséggel vagyon a dolog, az ki impetussal és hamarsággal szokott hadakozni. De az is szükség, hogy az aljos rendek, az kik effectuálják a parancsolatot, engedelmesek legyenek, és türedelmessek, hogy ne kellessék félni a hadnagynak, hogy vontatván a hadakozást, ezek propter impatientiam, és az unalom miatt, vagy valami fogyatkozás miatt, vagy el ne szeledjenek, vagy valami szándék ellen cselekedjenek. Példánk lehet Fabius Maximus, és mi András avagy Endre Királyunk, az Henrik Császárt Magyarországból kiéheztette, azután fegyverrel is elrontá, és a német ellenségnek kárán nevet ada Vértesnek. Azért az ily hadakkal, a kiket tud az ember, hogy nem kérhetnek sokat, és csak a harcolás reménségén vannak, nem kell soha megütközni, hanem mint az árvizet meg nem gátolhatni, hanem el kell folyni ereszteni, ugy ezeket, kiket meg nem álléthatni, el kell előlök allani, hogy magadat is ellenek állván el ne rontsanak. Igy lévén a dolgok, egy hadviselő hadnagynak szükséges, az ő értelme világos, az ő kedve szabados legyen, és ne kötelezze magát egy dologhoz is, szükséges ő néki változtatni a hadi dolgokat a mint az alkalmatosság engedi, és sokféle mesterséget tudni, az ő szándékának véghez viteléhöz, és győzedelemnek megnyeréséhez. Ezzel a tudománynyal Julius császár csudálatossá tette magát minden nemzeteknek és országoknak, változtatta az hadakozást mindeneknél ez világon jobban; ő a maga szándékait nem öntötte mind egy formában, a szorgalmatosság, a bátorság, az türés, az erő őbenne egyarányuk voltak, egyszersmind sáncokkal neki ment az ellenségnek, az erősebb kelőket szerzette magának, elfoglalta a kelőket, az kik által az ellenség élése járt, és végezetre kénszeritette őket a magok megadasára, midőn elvette tülök mind harcolásnak s mind futásnak reménségét. Ezzel az úttal ő meggyőzé Petreiust, és Affraniust, kik egy mező közepiben voltak megszállva, és ezeknek ugy el fogá minden utjokat minden felé, hogy nem lévén tovább egy folyó-viztül fél mérföldnél, szomjúval holtak a népei, és megfogyatkoztak egy elementomból, melynek sohun nincsen szüki. Néha ismég egyszersmind csak csupán mesztelen erővel megfutamtatta az ellenséget. Szerencsés idő(?)nélkül az ő győzedelmei holttest halmok voltak, és embervérnek árjai, és az, ki legkegyelmesebb volt az emberek között, ugy tetszett, mintha csak a maga felének romlására teremtetett volna ez világra. Nem találok a historiákban semmit, az ki ugy követte volna Juliust, mint Ferrante Consalvo, az kit a spanolok Gran Kapitanninak hittak. A hadakozásnak változtatásában én nem tudok egyet is, a ki az erőszakot ugy tutta volna alkalmaztatni, és a türést ugy tartani. Ezzel a két mesterséggel ő mindenkor megverte a Franczuzokat és Neapolitanum országot el nyerte tülök. Nem olvashatni hasonlót az ő türésre való resolutiójához Cincturánál, a hol a Franczuzok ötet utolsó szükségre hozták volt; azok ötet számtalan hadakkal körülvötték, a döghalál más felől uralkodott az ő táborában, az éhség nyomorgatta a népet, az árviz és eső vesztegette táborát, minden elementumok hadakoztak ellene. Mindazonáltal utóljára elébb megunták a franczuzok ötet nyomorgatni és veszedelmét lesni, hogysem ő az türést; és azzal a tanácscsal melylyel az ellenség ő reá hadakozott, elrontá őket. De mikor szükség volt erőszakot és vitézséget mutatni, kicsoda mutatott inkább ő nállánál? Hallatott-e valamikor vitézebb szó egy ember szájából az ő választ adásánál egy kapitánnak, az ki persvadeálni akarja vala neki, hogy elálljon az ellenség előtt, és ne oltalmazza azt, az kit meg nem menthet veszedelem nélkül. Inkább akarja vala egyem a halált elől szemben találni száz lépéssel a maga személyétül, hogysem hosszabitani akarván meg életét annyira, tiz lépéssel hátrább menni az ellenség előtt.

Mondhatom amaz török sultánrul is, hogy ismérte a hadakozásoknak állapatját, az mely

András Király ellen soha nem akara menni harcra, holott erőtlenebb volt, hanem sáncban tartván népét, és a Nilus vizét a magyarokra forgatván, végre kiönté őket, és gyalázatos conditiókat vétete fel avval a vitéz királyunkkal. Vannak tehát oly occasiok, a kikben a türés jó, vannak ismég olyanok, a kikben szerencsére kell biznia némely dolgokat és szerencséltetni a keveset, hogy megtarthassuk a sokat, és mikor de summa rerum tractáltatik, akkor szükséges hogy a kapitányok, a magok személyeket feltegyék a játékra, és meghaljanak inkább, hogy sem a győzedelmet az ellenség kezében lássák. Igy cselekedék Julius császár Spanyorországban, abban a harczban, mikor az Pompeius fiai meggyőzettetének. Igy cselekedék sokszor Kinisi Pál, igy az én jó ősöm, ama vitéz Szigethi Zrini Miklós, megmutatta, hogy tud meghalni mikor kívántatik, de soha ellenségtül meg nem győzettetni, és megmutatta, hogy excessus virtutis, a mely philosophusoktúl heroibus attribuáltatik, ő benne volt mikor kelletett.

Hogy egy hadviselő kapitánnak mindenkor az maga szándékának végét köll nézni és szándékának véghez vitelére minden cselekedetét i-zétani.

QUARTUS DISCURSUS.

Egy okos hadnagy mindenkor ugy igazgassa a maga dolgait, hogy azok a véghezvitelhez alkalmatosok legyenek, és tudni kell azt néki, hogy ha dimidium facti qui bene coepit habet; nem is lész teljességes, ha jó véget is hozzá nem ragaszt, mert finis coronat opus. És azért mindenkor oly utakot, oly módokat keressen, a kik okvetetlenül a szándékot kihozzák, es az olyanokat, a kik nagyobb látatot és füstöt csinálnak, mert végezetre azok fogják az dicséretet magoktul hozni, nem hadja magát ingatni oly széltül, hogy mit fog a világ mondani. Jusson eszében a Fabius Maximus állhatatossága, mely tiporni hatta a maga nevét a római községnek, és elszenvette rágalmazását a roszaknak inkább, hogy sem a maga szándékát elhatta volna, és végéből kiállott vólna, tudnia illik, hogy elfogyassa Hannibalt ütközés nélkül. És ezért ugyanazon kösségtül végezetre nyert nevet magának Maximus, az mely soha senkinek nem adatott. Az vég tehát ékesiti meg a dolgot, nyerjen az ember először magának annyi hirt nevet és becsülletet, mennyit kéván, de ha nem követi és nem continuálja, nem hoz mind az is néki teljes tisztességet, hanem inkább becsülletinek idétlen szülését. A lánc nem egy karikából vagyon, sem kettőből, sem kevesből, sokból kell lenni, ugy lész lánc; igy a jó hir is, nem egy vagy két cselekedetből, hanem sokbul lészen, és a ki legnagyobb, jó végből. Mit használt annyi sok keresztyén vért ontanunk, annyi magyar veszedelmét látnunk, és két királyunknak is, ha most mind aztat roszul concludáljuk, és gyümölcsei lévén a jó fának, mesze tüle elgörgünk. Bizonyára azok az vitéz magyarok, a kik annyi vérontással Scitiából kijöttek; azok a királyok, a melyek a magok életét, mind alattokvalóért annyiszor feltették, hallották volna, hogy mi, elfajzottak, olly rosz véget csinálunk az ő szándékjoknak és magunk örökségének, nem fáradtak volna annyit, Atila Scitiában maradt volna, és az ő maradéki, nem lettek volna nemzeteknek csufjai. Térjünk szónkra és mondjuk, hogy valamint a disciplina, az engedelmesség és a bátorság, minden közvitéznek szükséges virtusok, ugy az okosság, hadi értelem, a kikből a győzedelem származik, hadnagyoknak és vezéreknek szükséges attributomok. Ezekkel a conditiókkal ők küllömböztetnek a több közvitézlő rendtül, a kik enök parancsolatot tartnak. Az mérészség és az halálnak semminek tartása nem elegedendő jók, nem is nyér annyi becsületet egy hadnagy, a mely köziben keveredvén az ellenség hadainak minden veszedelemre veti magát, mint gyalázatot, ha azt nem cselekeszi ahol szükséges. Csufos dolog volna ha a legtündöklőbb mesterség a világon, és nemes-

sebb minden emberi társaságbéli dolgoknál, ugymint a kapitányság, avagy a hadviselés oly könnyü volna, hogy csak futni kellene az halálra és keresni a veszedelmet, hogy halhatatlanná tenné a maga nevét, könnyü áron jutnánk az örökséghez, és a régi gladiatorok méltábban praetendálhatnák azoknál, a kiknek az ő nemes lelkek feljebb járván, nagyobb értelemmel hozzá készülvén, szállitják reá az okoknak erejét elméjekből szivekre, és innen hoznak ki amaz örökségre méltó operatiókat.

Ha a Julius császárban nem lett volna több jó a mérészségnél és annál a forró melegségnél a ki veszedelem láttára a szivére gyülekezik, nem sötétitette volna egy csepnyire is a több rómaiaknak nevét; sokan lettek volna erről a részről, a kik hasonlók lettek volna hozzá; Coriolanus, Capitolinus, Marcellus, Catilina küszköttek volna meg véle a dicséretért. Az mesztelen merészség nem csinálta Epaminondást első hadnagygyá Görögországban; Pelopida és Leonida nem marattak volna hátul az olyan resolutióban, ahol hazájáért kelletik meghalni, és Thuri György is meghalotta volna sok magyar vitéz hadnagyoknak becsületét és jó hirét nevét. Tehát inkább szükséges egy hadi generálisnak a tiszta értelmü elme és okos fej, hogy sem kéz avagy vakmerőség. A providentia az, a mely hozza a győzedelmet, és nem a bátorság. Az tanúság, az elmélkedés, az tanácskozás oktatja a hadviselő embereket, a melyről én szólok, az praxis és experientia viszi véghez a dolgokat és perficiálja. Ezért mondták Epaminondásrul, hogy soha senki nem tudott többet és nem szólott kevessebbet, nem hogy ő gondolta volna, hogy a hallgatás valami derekas jóságos cselekedet, vagy hogy jobb az okos beszélgetésnél, hanem hogy mindenkor bizonyában valami nagy dolgot forralt a fejében, mert Thebást akarta felemelni, és elrontani Spartát, és meggyőzni azokat a görögöket, a kiket győzhetetleneknek tartott ez világ. Ilyen volt Magyarországban Svendi Lázár, ilyen volt az én ősöm Zrini Miklós, ilyen volt az mi vitéz első Lajos királyunk. De hogy jobban megmutassuk az ő hadi értelmét, meg kell mondanom, hogy ez a bölcs király mindenkor oly módokat keresett az ő végének véghez viteléhez, az melyek felettébb nagyoknak tetszettek, és ugyan nagyok voltak. Ez ám az, hogy a ki idején kél, idején érkezik, ez ám az, hogy a ki mit kezd, serényen nyuljon hozzá, és ez az, a ki nem szánja az erszénynek a száját megnyitnia hogy ne mondhassák felőle, fösvény többet költ, a rest többet fárad. És mivelhogy ezekkel az erőködésekkel mindenkor szerencsésen vitte hadakozását véghez, azért nevezték vala őtet a magyarok ördöngös Lajos királynak, ezzel a móddal tizenkilenc hadakozást vitt ő véghez mind külömb külömb ellenséggel és nemzetekkel. Több hadát küldé a szükségnél Neapolisban és az moldovai vajdák és morvaiak ellen, hogysem az szükség volt, hogy utólján reménségében meg ne csalatkozzék, személye szerint ment a velenczésekre, hogy ne fogyatkozhassék meg szándékában, és minden erejével, nem szánt fáradni kicsiu ellenségre is. — Az egész Discursusom concludáltatik azzal, hogy az eszes hadnagy a végét nézze a szándékának, és oly eszközökkel és módokkal éljen, az kik bizonyossak a vég kihozására, és hogy több költséget vigyen magával a szükségnél, hogy ne fogyatkozzék meg abból, hanem megmaradjon neki.

Hogy tudni kell meggyőzni az ellenséget és hasznát venni az győzedelemnek, hogy tudni kell alkalmatos időt a hadakozáshoz megválasztani. És hogy most volna idő, hozzá hogy a törökökre hadakozhatnánk és visszanyernénk az kit elvesztettünk.

QUINTUS DISCURSUS.

Nem csak maga volt Hannibal a ki hasznát nem tudta venni a győzedelemnek, sokan vannak a mostani időben is, az kik megverni, megfutamtatni és meggyőzni tudják az ellenséget, de a győzedelemnek gyümölcsét nem tudják megszedni. Oka ennek a vétecknek

nem (?) kevés értelem és nem illendő okosság. Az szerencse megvetheti ugyan az ember előmenetelének ágyát csak maga is, de csak maga, más jószágos cselekedetek nélkül nem viheti véghez nevését és előmenetelét, és noha nincs a kormányos mester hatalmában jó és kellemetes szeleket a maga hajójának segétségére előhozni, vagyon mindazonáltal az ő hatalmában azokkal élni meddig tartanak és a meddig fújnak hasznokat venni. Azok közül tehát, a kik elfeletkeznek és csak meg nem tébolodnak az első szerencséjeknek szelletin, és megállapodnak, némelyek elcsudálkoznak, és mintegy elbámulnak azon, hogy olyan szerencsések voltak, és bejuthattak a portusban evedzés nélkül; nem merik többször a tengerre szerencséltetni magokat, megelégednek azzal a mit nyertek, és nem akarják többször kockára vetni nyert neveket: — hasonlók bizonyára a hagymázbeteges emberhez, az ki abban a forró bolondságában valami nagy árkot általugrott, de ha eszére jön, néki nincs bátorsága annyira való, hogy ujobban reá vegye magát, és iszonyodik a maga próbált dolgán. Némelyek ismég élni akarnak a jókkal a kik történtek nékik, és gyönyörködni a győzedelemben, s nem veszik penig eszekben, hogy azonban az idő múlik, az occasio elrepül, a szerencse változik, az ellenség megelevenedik, és nem hágy nékik tovább progrediálni. Vannak ismég némelyek, az kik nem űzik a szerencsét, hanem az irégységtül való félelmekben is inkább akarnak egy kicsin becsületet békességesen birnia, hogysem felgerjeszteni ezt a gonosz passiót, az mely cselekeszi, hogy inkább sopánkodjék ember mások előmenetelén, hogysem a maga kárán, és még a barátinkban is gonosz kedvet szerez, ha felettébb való növésünket látják.

Közönségessen a historiákban találunk mind ezekről példákat. Az görögök botlottak ilyenben gyakorta, és bizonyos dolog, hogy a salaminai győzedelem utat nyitott nékik Persiának veszedelmére és Ázsiának megnyerésére, ha meg tudták volna ismérni dolgokat, és el nem merültek volna a magok boldogságában. Leppantumi győzedelem semmi több hasznot nem hoza a keresztyéneknek, hogysem mint azelőtt volt. Legtündöklőbb vizen való győzedelem, ki világ kezdetitül volt, ez volt, és haszontalanul marada; minden haszna a volt, hogy meg nem győzettettenek a keresztyének, mint Aiax kérkedik vala Hector ellen: Quaeritis eventum pugnae? non sum superatus ab illo.

Carolus Quintus minden tudományával és bölcseségével egyetemben bele botlék ebben a vétekben, megtébolyodott vala paviai harc után, mert ha a francuz király fogsága után rá ütött volna Francuzország határára, abban az uj rettenésben nem talált volna semmi akadályt, nem hagyott volna a maga maradékinak semmi antagonistákat, és maga megfizette volna magának a maga rabja sarcát.

Nem külömben aluvék el ebben az akadályban szultán Szuliman is, megverte Lajos királt, hadát maga odarontá, és nem tuda bejőni országunkban, elfoglalni aztat, nem tudá a győzedelemnek gyömölcsét leszedni, hanem megtért volt, semmi más hasznot magával nem vevén, hanem tisztességet és jó hirt a fején.

Hányszor megverték a magyarok a törököt, hányszor levágták az ő számlálhatatlan táborokat, és mindazonáltal nem jut még senkinek eszében az ő országokban mélyen bé a hadakozást vinni; megelégedtünk azzal, hogy megismertettük magunkat vélek, nem mentünk soha is a szerencsének végig kalauzságán, és mikor az idő alkalmatos volt reá, elhattuk a hasznos tanácsot, hogy egy kis ideig gyönyörködhessünk a győzedelemnek. Igy ők mindenkor feltámadtak estek után, újabb fejek nő mint az hydrának, mi penig untalan sohajtjuk veszedelmünket. Ebbül a felyül irt consideratiómból még egy hasznos elmélkedést hozok ki, és azt mondom, hogy az üdőt megválasztani talám az hadakozásnak legnagyobb titkaiból való dolog. Julius császár ebben is igen tanult volt, Philippus Secundus, az kit a maga idejebeli Salamonnak hittak az emberek, szokta vala mondani: Yo y el tempo para dos otros, azaz: én és az üdő más kettőre. Ennek két magyarázatja

lehet; első: hogy tudja az ember magát segiteni az szerencsétlenségben, és forgatni, hogy leereszsze a vitorlákat, ha a szélvész öreg, és tudjon ne tusakodni az ellenkező fatummal, hanem helt adni neki, és mind ezek között is megmaradást találni. Béla király ebben példánk más kettőre, mintha az idő jó társa volna, minden gonosztúl megoltalmazni, de annak az üdőnek alkalmatosnak kell lenni. Második: hogy tudni megválasztani az üdőt valami igyekezetünkre, mert ugyan bizonyába látjuk, hogy vannak oly órák az üdőben, az melyek szerencsések némely dologra, és ha azok elmulnak, bár várjuk azután visszafordulását, de heában. Egy nyelven sem mondhatják jobban ki eztet, mint az olaszon: conjontura, mintha azt mondána, conjuctio bonae fortunae, avagy occasionis. Hitemre, azt a conjuncturát soha ugy meg nem lelhettük volna, és az időt a török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmúlt esztendőben. Mert hallgatok amaz köz profétiákrul, a kik mind török, s mind keresztyén a nyelveken forgatnak, hogy közel vagyon az török hitnek romlása: azok nékem kevés impulsust adnak, jóllehet Julius császár annák is hasznát vette volna; hallgatok az egész keresztyénségnek erre való kévánságárul, tudom, hogy azt mondhatják a kik ellenzették ezt a szont resolutiot, hogy multitudo peccantium non facit legem, de tekéntem az egész keresztyén fejedelmeknek arra való propensiójokat, holott nem csak magok electiójábúl jön az olyan akarat és kévánság, hanem szükségbűl. Velencések (az kik micsodák az több keresztyén hatalmak ellen), contribuálnának és ligában jönnének velünk, és ha ezek magokon ennyi esztendeig ennyi diadalmat nyertek rajtok, mi lenne ha minnyájan egybenfognánk? ha a lengyel egyfelöl, olasz másfelöl, mi innen, Kazul basa tulsó részről rázni kezdenénk az othoman fajnak fundamentomit. És az mindegy volna, mert mindenik kénszerittetik a török kárára. Velencések előttök való okért, pápa hitünk terjedéséért, német azért, hogy idő és alkalmatosság vagyon rá, és ha ezt elmulatja, elrepül az a jó óra, a kiben ülünk most és gyönyörködünk, ebben az nem igen becsülletes békesség szerzésében. Meg akarná persa is a régi kárait fizetni, és jövendőkről magát assecurálni.

De immár is elrepült ez a fatalis coniunctura, eloszlott az a szép népség, a mely nem csak ellenséggel, hanem mindenféle elementumokkal és az éhséggel is tudott harcolni; ezt a keresztyéni világ kévánságát és várakozását mind agyon veré, talám csak egy ministernek féléken természete. Nem kell egyem a ligáknak avagy szövetségeknek hinni, a török hatalma nagy, az esztendő szűk, az országok elszegényedtek, az szerencse állhatatlan. De vajki mind másképen tudnám én ezeket replicálni, és ezekből a kétséget kivenni; assecurálhatnánk magunkat a szövetségről és szerencséről, ha látnám, hogy lehet. Jühet annyi resolutio az mi mellyünkben, de odavagyon immár mind ez, és csak okunk maradott a discurráláshoz. Lészen oly idő, hogy nem a magunk választásábul fogunk kardot venni kezünkben, hanem akkor, a mikor az ellenségünknek lészen módja és akaratja hozzá, és meg fogjuk bizonyítani kárunkkal, hogy a ki szintén nem resolutus az alkalmatosságot megragadni mikor jön, megnyomoritja ütet mikor nem hinné. Nem beszéllek, én azt tartom álmot, hanem fundamentomat teszek a történt dolgokban, és mások exemplumán. Sokszor hoztam ezt a Corn. Tacitus sententiáját elől, esmég elől kell hoznom: Abditos principum sensus et si quid occultius parant. Szólhatunk mi a mit akarunk, de az fejedelmek kévánságát és az ő ministerinek nem vehetjük el passiójokat; könnyebb volna mondani, hogysem cselekedni aztat, és valamint lehetetlen a szeleknek utját meggátolni hogy ne jőjenek a tenger szünére, igy lehetetlen az fejedelmek tanácsinak, az ő ministerek passióinak ellentállani. Marscial di Birön frankus király generalissa, nézzük, mit monda, mikor látta volna hogy a fia a hadakozásnak végét el akarja vala szakasztani: Fiam, ha a békesség meglész, te haza menj palantát ültetni, mert a te hadi szolgálatod

akkor telik ki, és nem lesz tovább kenyered. Ihon a ministerek passiói mit nem cselekesznek; a fejedelmeknek, ha volna is kedvek, ezek untalan suttogásokkal elverik, noha bizony igen csudálatos, hogy azok a fennálló fejek, a kik számlálhatatlan népnek parancsolnak, hagyják magokat igy hordoztatni mások passióján. Nem csak mostan történnek ilyen példák, régenten is voltak és ihon.

MÁSODIK RÉSZ.

APHORISMI SUPRA C. TACITI LIBROS ANNALIUM.

LIBER PRIMUS.

1. FAMA.

Az kirül oly hir van hogy aluszékon, nehezen veti el magáról, ha ugyan korán kél is, kinek penig vigyázó hire van, bizvást alhatik tiz óráig is. Igy vagyon az vitézségnek dolga, és más dolgoknak is; a kit egyszer hirdetni kezd ez világ, hogy vitéz avagy vitéztelen, ugyan sokáig rajta marad az a név bár érdemetlenül. Azért is mondják talám: Fama geruntur bella. Azon légy, vitéz nevet szerezz magadnak, könnyebben munkálkodhatol és fáradhatsz azután. Nem mondom azért elegedendőnek lenni, hogy egyszer és először vitezül viselheted magadat, azután veszteg ülhetsz, avagy szaladhatsz ellenséged előtt, mert noha az aluvó ember példája azt mondja, mindazonáltal vagyon külömbség minden hasonlatosságban. Az jó hir olyan mint a vas lánc, a mely nem egy karikából lészen meg, sem háromból, sem tizbül, hanem sokbúl: igy egy cselekedettel nem mindjárt nyerhetsz jó hirt és nevet, sem egynehánybul, hanem sokbul, és ha nyersz is, s veszteg heversz, elvész a hired, mint a vas láncot a rozsda megeszi; eljön egy más uj ember, az ki első cselekedetivel elforditja rólad a világ szemeit őmagára. Köss azért karikákát karikához, és ugy lészen lánc, ne bizd arra magadat: én immár megmutattam magamat ki vagyok, elég az: mert szintén azzal veszted el magadat. Fama geruntur bella. Hitemre, ugy vagyon, ha az ellenség te felőled és hadad felől sokat tart, nagy grádicscsal feljebb az te dolgod, viszont ha semminek, állit, az a confidentia sui a ki őbenne vagyon, vitézséget és bátorságot nevel őbenne. Megbizonyitom Corn. Tacitusbúl fenirt propositiómat, mely azt irja, hogy rómaiak mivel hogy kisebbültek az ő hirekben abbúl a hadakozásbúl, kit a németek ellen végeztenek, nem akarának nyugodni, mig talpra nem állitották hireket. Ezek az ő szavai: Bellum ea tempestate nullum, nisi adversus Germanos, supererat: abolendae magis infamiae ob amissum cum Quintilio Varo exercitum, quam cupidine proferendi imperii, aut dignum ob proemium. Lib. I. Annal. fol. . . . . (Cap. 3.) Szükséges azért egy hadviselő embernek elsőben is jó hirt nyerni, azután minden erővel megtartani, végre ha megcsorból szerencsétlenül, azon lenni, hogy helyére hozza. Hirrel viseltetnek a hadakozások.

2. DISCORDIA PROPRIA.

Történik néha, hogy a te hadadban zürzavarok, támadások és egyenetlenségek esnek; mentül hamarébb lehet, csillapíts meg, és mindjárt menj az ellenségre vele, mert egyik az, hogy a te vitézid, ellenséget látván, nem gondolkodnak zürzavarokról, más az,

hogy az ellenséget is készülletlen találod, az mely a te hadadnak támadására elfelejtkezett s nem gondolja, hogy reá mehessen az olyan egyenetlen had. Igy szól Tacitus: Laeti, neque procul, Germani agitabant, dum justitia ob amissum Augustum, post discordiis, attinemur. Annal. L. 1. fol. . . . . (Cap. 50.)

3. NEGLIGENTIA.

Ha az ellenségnek vagy innepe,vagy valami más öröme vagyon, az melyben részegeskedik és gondatlan: akkor vagyon ideje, hogy rá menj: Etenim attulerant exploratores, festaem am Germanis noctem, ac solemnibus ludicram epulis. (Ibid.)

4. VIGILANTIA.

Messze légyen az ellenség, bár gondatlan, bár rosz, mind azokon azért te el ne aludjál, hanem ugy vigyázz, ugy gondolkodjál, mint ha legjobb, vitézebb és leggondosabb ellenséged volna. Az vigyázás, az szorgalmatosság a vitézségnek elementumja, mint a hal viz nélkül, ugy a vitézség azok nélkül meg nem maradhat, bár ne légyen szükséges, mindazonáltal tisztességes. Bécset, Graecet, más német és olasz városokat szintén ugy őriznek, mintha a kapuja előtt volna az ellenség, maga nincs ellensége. Más az, hogy nem kell gondatlannak lenni csak az egy szokásért is. Ha békesség és félelem nélkül való időkben az te hadad nem istrásál, nem vigyáz, nem fárad, vajki nehéznek fog tetszeni neki, mikor a háborúságos és félelmes idő eljön, miden dolog ujnak és szokatlannak tetszik néki. Hát mennél inkább vigyáznod kell akkor, mikor vagyon ellenséged, akár messze, akár közel légyen, arra keveset kell hajtani, mert nem egy, hanem ezer példát mutathatnék, miképen az gondatlan hadak elvesztenek. Tacitus: Ventumque ad vicos Marsorum, et circumdatae stationes, stratis etiam tum per cubilia, propterque mensas, nullo metu non antepositis vigiliis, adeo cuncta incuria disiecta erant. (ibidem) Egy példát mutatok a mostaniakközzül. A mi mostani császárunk, mikor Ratisbonában volt,gyüllést szolgáltatott. A svékusok azt a gyüllést a magok hasznáért el akarták bontani, azért a Panner egynehány ezer emberrel közel jut Ratisbonához, Kamb táján megszállitotta a hadat, nem félt a császártúl, mert azt gondolta, hogy a Császár fél ötűle, és a császár is akarva mutatta magát, hogy fél, az Duna vize is adott bátorságot Pannernak, mert nem volt hid rajta, a kin által jöhetett volna a császár hada. Császár hajókat hozata Ratisbonába olyan szin alatt, hogy Bécsben fog alá menni rajtok, de nem arra hozatta, hanem Picolominit és az öccsét Herceget, általbocsátá hajókon egynéhány ezer emberrel, és mindjárt Slangot, az ki azelőtt mindenkor jó gondos vitéz vala, Svandorfban mind népestül megnyomák, azután Kamb felé menének Pannerre, de a valami későn eszében vévén magát, és elvakarodék. És ha a mely gondatlanúl találták a kvártélyban, oly gondolatlanúl ment volna a császár hada előtt, mind magának, s mind hadának el kellett volna veszni, de oly vitézül és harcolva szaladott, hogy Picolomini semmit sem tehetett néki.

Vigyázz azért, ha hadnagy, ha kapitán vagy, és ne mondjad kárvallásod után, nem gondoltam volna; azzal a szégyent magadról el nem törlöd, és meg nem mented magadat a kárvallástól. Mit használt Argusnak száz szeme, ha Mercurius sipjára mind elalutta őket, ebül vette hasznát. Végy példát az darvakról és a vadludakról, nem tészik szárnyok alá fejeket, és nem alusznak, mig istrázsát ki nem állitnak; gondold meg, hogy az ellenséged nem aluszik, hanem vigyáz, hanem gondolkodik a te károdra, essővel, hóval örömest megvereti magát, csak tenéked árthasson, és te is azt cselekednéd, ha tudnád, hogy ő gondatlan és aluszékon. Plus vigila semper, nec somno deditus esto. Az feljül megirt Panner példáját irják a historiák, a többi között olaszúl: Conte GaliazzoGualdo parte terra lib: 1. fol. 26. irja Josephus Brixianus de bellis Germanicis, és Petro Angelo Pomo Saggi della historia.

5. EXPLORATOR.

Az feljül megirt két példákból, ugymint régi rómaiak, és mostani császár cselekede-

tébűl, más tanúságot is vehetünk, azt, hogy jó kémeket tartsunk, és azon igyekezzünk, hogy az ellenség dolgait megtudhassunk. Császár kémek által tudá meg Slang és Panner gondatlanságát, és a rómaiak is az szerint. Nincsen kőtség, nincsen adomány hasznossabb, mint a kémekre való; ez rudja a vitézség szekerének, ez nélkül botlik, akad és nem jár egyiránt; bár te kincset költs rájok, de usurával megfizetik néked, és ha csak egyszer megverheted az ellenséget, megfizettek immár teneked. Énnekem nincsen annyi mesterségem, hogy én elegedendőképpen dicsérhessem a kémektől való hasznot, de mivelhogy többször is kell szólnunk felőlök, hallgatok most. Az ki hadvezérlő vagy, költs bőven erre, ne menjen ki az te aranyad az erszényedből sohajtva, hanem ugrálva: jusson eszedben: valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbára kémek által ment végben; mi is Kanizsát azok árultatása miatt vesztének.

6. DISCORDIA INIMICI.

Nam spes incesserat dissidere hostem in Arminium ac Segestem. Fol. 31. (cap. 55.).

Ez az Tacitus mondása mutatja, mikor nem kell elmulatnunk az alkalmatosságot ellenségre mennünk, tudniillik, mikor egymás között egyenetlenség vagyon, akkor menj reá, mert a sok bába között el kell veszni a gyermeknek, nincs akkor az embernek másuvá esze, mikor a maga felével vagyon egyenetlensége.

7. SECURITAS.

L. Apronio ad munitiones viarum et fluminum relicto. Fol. 32. (cap. 56.).

Ha az ellenség országában haddal bemensz, mindenről gondolkodjál, és arrul is, miképpen visszajöhess; ne légy mint az hal, a mely nem gondolja, visszajöhet-e a varsából, csak menten mégyen belé. Vaj ki sok vész el ugy, sem eleit sem utólját meg nem gondolja a dolognak. A vizeken és egyéb kelőkön elég provisiót hagyj, hogy az ellenség hátul el ne foglalhassa, meddig te oda jársz.

8. DIVERSIO.

Et ne bellum mole una ingrueret, Caecinam cum quadraginta cohortibus Romanis distrahendo hosti per Bructeros ad flumen Amisiam mittit. (cap. 60.).

Ihon mit kell cseledni egy jó hadnagynak, mikor nagy erővel jön reá az ellenség, azaz diversiót; ez oly hasznos dolog, hogy ha máshun is nem kellene felőle irnom, megtölteném ezt a könyvet csak evvel a materiával is. Régi mondás az: Divide et vicisti, az te ellenségedet oszd el többfelé, válaszd el egymástul, s nyertes leszesz.

Cyrusrul, amaz nagy hadviselő fejedelemről azt irják, hogy mikor egy nagy folyóvizen általment volna, bele hala egyik lova: megharaguvék a folyóvizre, és megparancsolá, hogy száz felé oszszák el, és elválaszták a folyóvizet száz felé, ugy, hogy egyéb apró marha is általmehetett rajta gázolva. Tanulj abból, kapitán, ha az te ellenséged nagy, és félsz mind egyszersmind reád jön: küdd el másfelé az ő országára a te hadadat, és igy attul félvén, ő is el fogja oszlatni a maga hadát, és nem lész oly erős. Ha az te valamelyik váradat ostromolja az ellenség, és másképpen meg nem szabadithatod, küldd el te is a te hadadat az ő várára, annak segitségeért elhagyja a tiedet bizonyossan (Post istum 8. Discursum locus est relinquendus 30 vel 40 linearum).

9. CELERITAS.

Sed Cattis adeo improvisus advenit. Fol: 32. (cap. 56.).

Gyorsaságot mutat ez a három szó; a gyorsaság oly szükséges a hadi állapatban, hogy talám semmi nem szükségessebb annál, azért hogy véletlen találd az te ellenségedet, azért hogy az üdő vagy más galiba meg ne gátolja a te szándékodat. A szerencse oly állhatatlan, a világi dolog oly változó, hogy nem igérhetünk magunknak sokáig való megmaradást egy állapatban. Diu delibera, cito fac: A kit elszántál magadban, ne mulass véle, kit ma végezhetsz, ne hadd holnapra, mert egy árviz, egy rosz idő, egy kicsin akadályköziben

dülhet a te tanácsodnak s mind elbontódik. Jusson eszedben hogy a sólyom-s az rárószárnyat nem azért viselik a vitézek, hogy az volna legszebbik madártoll, mert szép a páváé, szép a publikáné: hanem a gyorsaságnak jelére viselik; és valamint a sólyom, a mely mihánt meglátja a prédát, nem késik, hanem mint a süvötö szél száll reá, ugy szükség a vitéznek, mihánt megfáradott az okosságban a szándék, mint a sólyomnak, menni az ellenségre; ne adj időt néki hogy híredet hallhassa, hogy az te tanácsod ellen tanácsot állithasson, hanem nyomd meg mikor aluszik, mikor lehet. Hallottad-e: a ki madarat akar lőni,nempengeti a kézijat, és nem dobbal fogják a rókát. Julius császár nagy példa lehet; nem volt ez világon, valamint más vitézi állapatokból, úgy az gyorsaságbúl mássa; bizvást mondhatjuk, hogy vitézeknek rárója volt, és embereknek fénye, mert maga volt egyedül. H a m a r c s e l e k e d j é l hát, ha mire a szerencse ápolgat avagy vezet, mert vajki hamar elkedvetlenedik, ha meglátja, hogy nehezen huzatod magadat utánna, és nem repülhetsz az ő szárnyaival egyiránt. Halljad ezt a verset:

Passibus ambiguis fortuna volubilis errat,
Et manet in nullo certa tenaxque loco.
Sed modo laeta manet, vultus modo sumit acerbos,
Et tantum constans in levitate sua est.

10. PRAEVISIO.

Caesar, incenso Mattio (id genti caput) aperta populatus. Ibid.

Az várakat és erősségeket, melyeket ellenség országában nyersz, jól megfontold, ha hasznos-e megtartani avagy nem, szükséges-e neked avagy akadályos; vess jó számot, árt-e avagy használ ha kezedben van. Az erősséget a ki meg akarja tartani, eszében vegye, hogy egyik részét a hadának kell megtartani, benne kell hadni, avval a hada megkissebbedik, profuntolni kell gyakorta, a penig akadályára lehet, és végtére, ha az ellenség megszállja, meg kell segiteni talám szintén akkor, a mikor néked más jó alkalmatosságod volna másutt valahun valamit jót cselekedni. Mikor azért észbe veheted, hogy nem hasznos néked az erősséget tartani, ronts el, és végy példát Germanicusról, kirül irja Tacitus: Caesar, incenso Mattio.

11. TRANSFUGA.

Tractusque in partes Inguiomerus, Arminii patruus, veteri apud Romanos authoritate, unde maior Caesari metus. Fol. 34. (cap. 60).

Az a textus pribékekrül szól. Azon igyekezzél, ha lehet, hogy az ellenség hadnagyi közül valami hires ember hozzád jöjön, mert az olyan az te ellenségednek tanácsát állapatját megmutatja, és az ellenség jobban fog félni tüled, mikor látja hogy tudod a dolgát. Mindazáltal te, ha jó nem viselsz gondot, bizony meg is csalatkozhatol. Fide, sed cui, vide. Sok gonosz történt a pribékektül, és félni kell attúl igen, mert ha az ő nemzetét, hitit el meri árulni, miképpen gondolhatod te, hogy néked hű lészen. És nem elég azt mondani: hogy nem félek tüle, mert szépen szól, esküszik, és az ellenségnél nagy vétket tett, avagy embert ölt, avagy mást valamit cselekedett; ez mind mesterség lehet az te fejedre, és a tieid veszélyére. De ha úgyan nem volna is, nem mehet-e ő vissza az ellenségedhez, ha az te káraddal és talám szintén a te véreddel lemossa az elébbeni vétkét? Azt mondja az olasz: fidar si e bene, non fidar si e meglio: jó hinni, de nem hinni még jobb. Kötve hidd komádat, azt mondja a magyar. Azért igen jó, hogy te az ellenségtül elhitesd valamelyik hires hadnagyát, de mikor nálad lész, ne bizd ugy magadat reá, hogy a térdén aludjál mikor beretva van kezében; vigyázz az ő dolgára, magadban félj tüle, de előtte confidentiát és bátorságot mutass, hogy ne vegye eszében mesterségedet.

12. TERROR.

Permoto ad miserationem omni, qui aderat, exercitu, ob propinquos, amicos, denique ob casus bellorum, et sortem hominum. Fol. 35.(cap. 61.).

Postea:

Aucta in hostem ira, moesti simul et infensi condebant (cap. 62.).

Varrust mind hadával együtt levágták az

németek, három esztendővel azután Germanicus arra vitte a hadat. Nem tudom dicsérjem-e érette avagy nem, mert az olyan látatban, ahol a te hadad az ellenségnek vitézségét szemlélheti vagy eszében juttathatja, igen könnyen szive veszhet és bátorsága. De másfelől azt mondom, hogy *jól* cselekedte, mert az ő hada nem uj volt, nem iedt meg az olyan emlékezetben, sőt az mint irja Tacitus: aucta in hostem ira, moesti simul et infensi condebant. Meglásd azért, kapitány, ha a hadad uj, ne adj eleiben oly emlékezeteket a hol megrettenhetne, ha penig régi vitézekből áll, ne félj semmit az olyantúl, még inkább bátorságot ad a te népednek, és boszuállást kéván a jó vitéz maga véréért és társáért.

13. LOCORUM COGNITIO. EXPERIENTIA.

Contra Cheruscis sueta apud paludes proelia. Fol. 26. (cap. 64.).

Szükséges egy hadviselő embernek ismérni a föld csinyját, melyre kell titkon járni, minden árkot, erdőt, passust szükség tudni; in parvis rebus maximum momentum latet. Ez bizonyos, hogy egy harc sincsen, az melyekből nem láthatjuk ennek hasznát. De mivel egy ember ez egész világnak situsát nem esmérheti meg és nem tudhatja, szükséges, hogy oly embereket tartson maga mellett, a kik ott a tájot tudják; a nélkül semmire-kellő minden szándékok. Más az: szükséges hogy jó feje legyen a hadviselőnek arra, hogy mihánt meglátja a helt, megismérje az ő mivoltát, és tudja alkalmaztatni a maga hasznára. Minden harcban olvassuk azt, hogy ezért a dombért, azért az árokért, ama puszta házért, a szélnek, a napnak megnyeréseért volt a harc. De minthogy Julius császár Commentáriusira akarok irnia, most elhagyom ezt a materiát akkorra; csak azt mondom, hogy az ilyen tudománt nem elég theoretice tudni, hanem practice, azt pedig leginkább a vadászatokban tanulhatni meg. Vide in Cyro Politico. Cyrusrul ir Xenophon, hogy a vadászatokban mindent tanult, és mindenkor discurrált a helyekrül; ha itt ellenség volna, mint kellene megkerülni, s mint lesre venni etc.

14. CONSTANTIA. FORTITUDO.

Quadragesimum id stipendium Caecina parendi, aut imperitandi, habebat: secundarum ambiguarumque rerum sciens, eoque interritus. Fol. 37. (cap. 64.).

Kevés szóval szépen describálja a mi historicusunk, micsodásnak kell lenni a vitéz embernek. Nem egy napi tanuság a vitézség, 40 esztendeig tanulta Caecina, és elöbb hogy parancsolt volna, sok parancsolatokat vitt végben és parancsoltatott magának; sokat látott, hallott, próbált, mind jó s mind gonosz szerencsékben forgott: mind ezekbül oztán oly bátorságot és praxist vett, hogy akármely szerencse is véletlen nem találta. Az bizony dolog; hogy a ki ugy resolválja magát egyszer, és oztán mindenkor készen tartja azt a resolutiót, hogy véletlen ne találja a szerencse, nagy dicséretre méltó, és méltó a vitéz nevet hordozni. Mert valami vagyon a szerencsében iszonyu, valami a halálban rettenetes, által kell látni a vitéz embernek, és egyszer eláltalván magában, hogy nem törik el a tereh alatt, nem succumbál. Lehet oly ember, a ki nem érti a veszedelmet, és azért megyen bizvást reá, és azért mondják, hogy nem kell igen eszesnek lenni a ki vitéz ember; de én bizony más itéletben vagyok, és annyival különbnek tartom a vakmerő vitézt az okostul, mint az eget a földtül. A ki bolond, a ki részeg, bün is annak a vitéz nevet adni: mi nem csak a vitéz a ki verekedik, hanem az, a ki megveri az ellenséget és elrontja; erre penig tanács kell. Hon veszi hát a bolond a tanácsot? De szóljunk a véletlen veszedelemröl. A ki jól látja a veszedelmet, és bátran jut eleiben, és mikor benne vagyon, nagy szivvel szenyvedi és nő a bátorsága, az az igaz vitéz; az kinek az elméje a veszedelemben meg nem tébolyodik és esze meg nem vész, az ki az olyan rettenetes állapatban, mint az harc, meg nem változik, nem retten a kiáltástul, nem ijed a fegyvertül, bizvást parancsol a hol szükséges, bátor orcát mutat

maga vitézének, az a dicséretre méltó. Nézd mit ir Tacitus Caecináról: Igitur futura volvens, non aliud reperit, quam ut hostem silvis coerceret (ibid.). Az ő esze oly igen helyén volt, hogy még a jövendőkről is gondolkodhatott békességessen, maga oly veszedelemben volt, hogy csaknem nyilván látta az utólsó óráját. De miért kell minekünk rómaiaknál példát keresnünk, elég példánk vagyon a mi magyari és horvátországi historiánkban; Bonfinius és Istvánfi teli vitézek nevével és az ő állandóságokkal; a többi között Hunyadi János vitézeknek tüköre lehet ez állandóságnak. Menynyiszer találta őtet a véletlen szerencse, menynyi veszedelem forgott az ő feje felett, de soha készületlen nem találta; mikor valami szerencsétlenség jött, nem tébolyodott meg az ő szive: azt tudtad volna, hogy mindenkor tanulta és régen tudta, miképpen kelljen ellentállani neki. Mikor László király elveszett Várnánál, mikor az országnak szine azon a harcon mind elveszett s esett, az ő szive meg nem rettent, és az ő elméje meg nem hült; tiz ezer emberrel mit nem csinált, mit nem próbált, és addig fárasztotta a török császárt, hogy az győzedelemről futásra kénszeritette. Ez volna a vitéz. Sokat másokat a régi jó magyarokat nevezhetnék, az kik tudták az mondást: jó nevet nem nyerhet veszedelem nélkül, veszedelem nem győz állandóság nélkül; necessitatem evitare non potest.

15. PRAEDAE AVIDITAS.

Juvit hostium aviditas, omissa caede praedam sectantium. Fol. 38. (cap. 65.).

Ihon van jutalma a vándorló katonáknak és a prédán kapdozóknak. Hiszem nyomoruság az, hogy a kit vitézséggel, vére ontásával nyér az ember: győzedelmet, az üdétlen préda-kapdozással kelljen elveszteni. Ihon a németek mint járának, elveszték a nyereséget a fösvénységért. Fogd meg elébb a madarat, azután mellyezd, vidd végben az harcot, azután a prédát helyén találod. De tudjátok mitül történik ez a prédára esés, ti kapitányok, és micsoda az orvossága? Attól esik, hogy az nyereséget egyiránt nem osztjátok, hanem a ki mit kaphat, övéje, maga ez nem igazság. Az sz. irásban is volt a kótyavetye, egyiránt jutott része mind annak, a ki harcolt, mind a ki a lerakott portékát őrzötte. Ihon az orvosság: ha látják a te vitézid, hogy héjában kapdoznak, elő kell adni és egyiránt oszlik: utánna megy az ellenségnek és nem a prédának. Megadták a lajcigi harcban az árát a kapdozásnak a császár hada, mert megveré az ellenség őket, de megadták kiváltképpen azok a kapitányok, a kik voltak oka, mert a hóhár vette fejeket érette. Igy járának a mi magyarink Eger alatt Maximilián herceg és Bátori Zsigmond alatt, maga a török császár szaladott: ha prédának nem estek volna a magyarok.

16. VISIO. SOMNIUM.

Quintilium Varum, sanguine oblitum, et paludibus emersum, cernere et audire visus est, velut vocantem. Fol. 37. (cap. 65.).

Az álom sokszor isten akaratjából vagyon, sokszor csak az étkeknek füstölgő emésztetlenségéből; akár honnan vagyon, vagyon, az bizony dolog, hogy az embereknél kedves, nagy hatalma vagyon; magamról mondom, hogy sokszor jövendőkrül igazán álmodtam, sokszor az álom miatt conturbáltattam és kedvemben megváltoztam. Minekünk kik keresztyének vagyunk, nem szabad az álomnak hinnünk; méltán is, mert sokszor az álom minket gonoszra vezérlene, és az isten imádásátul is elvonna; mindazonáltal a bizonyos, hogy a lélek bennünk nem aluszik, hanem fáradoz, és sokszor az isten mutat minékünk oly látatot, a kivel int hogy térjünk meg és oltalmazzuk magunkat a veszedelemtől. Elég példánk vagyon a régi sz. atyáknak álmairul, kikben az isten jelent meg Ábrahámnak, Jákóbnak és másoknak. Immár ha az ember álmodik valamit, nem jobb-e (ha nem hiszi is) magát reflectálni arra, mi történhetnék néki, és caute járni? Egy harkály csicsegése sokszor oly dolgot juttat az embernek eszében, a mely ha nem lett volna, talán szerencsétlenséget talált volna; a szerént az álom is. Olvastam olyant is, hogy az isten a lelkeket

egyszersmind teremtette, és hogy azok a levegőben járnak, azok oztán a mi jövendőinket jobban látják, hogysem a mi lelkünk, a mely testi felyhővel be van homályosítva, és azok, mivel sympatéája vagyon egy léleknek a másikkal, adnak oly jelt nékünk, vagy álom által vagy valami más látat által, hogy őrizzük magunkat. Én azt nem hiszem, mindazonáltal száz példát láttam az álom jövendőjének és más csudáknak, a melyek miképpen legyenek, én azt nem tudom. Rómában sokszor előbb jött győzedelemnek hire és minden particularitássa, hogysem a harc meg is volt; Brutusnak egy spectrum jelent meg, és jövendőjét megmondotta, a ki ugyan megtörtént.

Én mindazáltal concludálom: az álomnak nem kell hinni, és ha nem tudom micsodás rettenetes lészen is, ne rettenjen meg a vitéz hadnagy tüle. Álom, essős idő, mind elmulik, az istennél vagyon a jövendő, őnála a szerencse és az ember szive, ő ád szerencsét mikor akar, mikor tudja hogy jobb; légyen az ő neve dicséretes.

17.

Caecina, comperto, vanam esse formidinem, cum tamen neque auctoritate, neque precibus, ne manu quidem, obsistere, aut retinere militem quiret, proiectus in limine portae, miseratione demum, quia per corpus legati eundum erat, clausit viam. Fol. 38. (cap. 66.).

Mit nem csinál, mit nem fáradoz a jó hadnagy, hogy futástúl megtartsa a vitézit; a maga testét nem kétli gátul vetni, hogy megtarthassa őket: ugy cselekedett Caecina.

18. VIS ET CONSILIUM.

Unam esse in armis salutem, sed ea consilio temperanda (cap. 67.).

Taurus fortis est et occiditur,
Elefas grandis est et occiditur,
Leo ferus est et occiditur.

Az ember mivel erősb a bikánál, mivel nagyobb az elefántnál, mivel fenébb az oroszlánnál? és ha az esze nem volna, a többi egyiknek sem állhatna ellene, de észszel uralkodik ez világon és az embereken is az, a kinek több van. Mikor vis et consilium egy emberbe szerkezik, boldog az és becsülletes, hatalmas és rettenetes.

19. NIMIA SECURITAS.

Hosti, facile excidium, et paucos ac semermos cogitanti, sonus tubarum, fulgor armorum, quanto inopina, tanto maiora offunduntur. Fol. 39. (cap. 68.).

Bona mater malum parit filium, nimia securitas periculum.

Hidd el magadat, ha szégyent akarsz vallani; be bolond az, ki az ellenséget semminek gondolja ha nyomorult is. Azt mondja a török: ha a te ellenséged olyan is mint az elefánt, annyinak tartsad mint a legyet, ne félj tüle; ha olyan is mint a légy, ugy se vesd meg, hanem oltalmazd tüle magadat mint az elefánttól. Pogánytul szép tanuság. Az ember a ki kevésnek tartja és semminek gondolja ellenségét, mindenkor kárt vall; oka az, hogy nem szedi öszve magában minden erejét, eszét és tehetségét, azt gondolja, hogy kész vert had az ő ellensége, és semmi fáradságot nem kell néki rá vesztegetni; ha oztán ellenség egy kevéssé serényebben viseli magát, mindjárt véletlenül találja, mert nem gondolta azt felőle, és készületlen ahoz. És ihon, miként veszi magát az maga-hitt ember. Kész veszett a ki mást semminek tart. Azért kicsin ellenség ellen is, futó ellen is minden tehetségeddel harcolj, ne kelljen oztán mondanod: hiszem ki gondolta volna, meg sem gondoltam volna.

20. VICTORIA.

Vim, sanitatem, copias, cuncta in victoria habuere. Ibid.

Az hadnagy minden állapatját helyére hozza, minden nyomoruságát, szegénységét egy jó győzedelemmel, az ad neki észt, bátorságot, tisztességet és szüvet. Henricus III. franciai király, mikor excommunicálva volt pápától egy cardinál halála miatt, kérdezte Navarrae Regem (az ki azután franciai magnus Henricus volt), hogy mi módon kelljen a pápátul absolutiót nyerni; azt felelé néki: Uram, egy jó győzedelem mindent helyé-

re hoz, és tégedet is absolvál a pápa. Ihon győzedelemnek az haszna.

21.

Facta singolorum extollere; vulnera intuens, alium spe, alium gloria, cunctos alloquio et cura, sibique et proelio firmabat. Fol. 40. (cap. 71.)

Megérdemli a vitéz a becsülletet, de leginkább a győzedelem után, akkor mutassa meg hadnagy, hogy nem háladatlan, hogy nem felejti el az érdemét kinek kinek, mert azután is eszében jutván a vitézeknek, jobban viseli magát.

Finis Annalium Libri Primi.

CORNELII TACITI

ANNALIUM LIBER SECUNDUS.

22. CONSTANTIA, FORTITUDO IN ADVERSIS.

(Vide Aphor. 1. A. fol. 24.).

Primoque congressu fusus; reparat vires regnoque potitur. Fol. 48. (cap. 3.).

Az bizony dolog, hogy a ki a szerencsét asszonynak nevezte (ugymint Fortuna), és hogy elől üstökös, hátul kopasz, és hogy szárnyas, és hogy egy golyóbison áll az egyik lábával, igen bölcsen csinálta azokat a találmányokat. Asszony, mert szereti a serény férfiakat, audaces fortuna juvat; elől üstökös hátul kopasz, fronte capillata, post haec occasio calva: annyit teszen, hogy a ki a szerencsét üstökön nem ragadja mikor jön, mikor megyen héjában kapdozni utánna; hogy golyóbison áll, azt értsd rajta, hogy nem állhat egy nyomban sokáig, elfordul (ha akarna is veszteg állani) a golyóbis a lába alatt. Et tantum constans in levitate sua est. Igy levén a dolog, a ki vitéz és látja, hogy őfelé jön a szerencse, ne mulassa el megkapni az üstökét, mert ha hamar nem bánik vele, elvesze, vagy a szárnya magasban, vagy a lába alatt elgördül a golyóbis másfelé, hogysem te gondolnád, akkor oztán csak az ohajtás marad a szájadban haszontalanul. De bár ugy legyen is hogy hátot mutasson az embernek a szerencse, vitéz, nem kell azon megfélemleni; akkor válik meg az ő embersége, akkor vitézsége, akkor nevekedik jó hire neve. Az arany a tüzben, kormányos szélvészben, vitéz veszedelemben esmérszik meg; akkor mutassa meg magát, hogy ő játszik a szerencsével, és nem az a vándorló asszony ővéle; akkor jussanak eszében az ő eleinek érdemei, az ő hireinek öregbülése; vesse meg a halált, az mely nem olyan szokatlan és rettenetes, mint ez az mi hitván földi testünk gondolja, mert ez egy adó, az melyet minden ember ez világon ennek ez világnak adózik. És mikor ilyen resolutiót voszen a vitéz magához, akkor az isten nyakon fogja a szerencsét, és oda küldi neki, akkor a Fortuna, ugy mint asszony, az embert megszánja s kiveszi veszedelemből. Mindenkor reménség legyen a jó vitézben, és mindenkor proponálja magának azt a symbolumot: durabo. Veri a hab a kősziklát, de előbb mind tenger mind szél elunja verni, hogysem a meglágyulna vagy megtörnék.

Flavescent segetes cum sol volet, et mala iusto
In melius rediget tempore cuncta dies.

Ad jobbat az isten, megsárgúl a kalász, sokszor egy türés az te veszedelmedet jóra fordítja és helyére hozza romlott állapatodat. A veszedelmet, a szerencsétlenséget csak ugy kell tartani, miként az essőt, gonosz időt és szélvészt. Láttam egy képet egy olasz urnál, a hol nagy fergetegben és essőben egy kis evetke a farkával befedte magát, és jó reménségben volt, oly inscriptióval: durabo. Hát a vitéz ember, a kinek a veszedelem az ő elementumja, az ő koronája és dicsőssége, mért nem mondja aztat: Ad jobbat az isten, örömest szenyvedek.

In eodem igne aurum rutilat et paleae fumant: et sub eadem tribula paleae comminuuntur, frumenta purgantur.

23.

Et quae sibi tertium iam annum belligeranti saeva vel prospera evenissent. Fol. 49. (cap. 5).

Az hadviselő embernek jól meg kell mindeneket gondolni,micsoda történék az ő idejében, vagy az őelőtte való időkben, és micsoda okos vagy vitéz az ő ellensége, mert az elmultakból tehet jövendőkről itéletet. Jó a historiákat olvasni, mert valami történt ez világon, mind meg van irva; soha immár oly dolog nem történhetik, hogy máskor oly dolog nem történt volna. Nihil novum sub sole, nec valet quisquam dicere, ecce hoc recens est, iam enim praecessit in seculis quae fuerunt ante nos, ezt mondja Salamon. Mindenkor és mindenkor igy lészen; de az a boldog és bölcs, a ki más ember kárán tanul és nem magáén.

24. IMPEDIMENTA.

Longum impedimentorum agmen opportunum ad insidias, defensantibus iniquum. Ibid.

Az sok szekér és sok bagagya, a mint a hadban hijják, nem egyéb, hanem csak akadály; igen jól hijja Tacitus: Impedimenta quae impediunt militem. Hiszem rút dolog az, hogy egy szegény legény, a ki egy darab kenyérrel egyébiránt contentus lehetne, egy szekeret, egy kurvát, ökröt, barmot huz maga után; nem vitéz embernek való az, hanem amaz kandorló cigányoknak. Hiszem nem azért megyek az hadban, hogy minden részét testemnek jól tartsam, hanem hogy jó hirt nevet, ahoz nyereséget is, hozhassak haza; s miképpen akarod azt megnyerni, nem tudom, ha annyi galyad és szekered van. Mert ha valahová hirtelen el kell menned az ellenségre, örökké csak vissza a portékádra ásítsz, és nem hagyhatod el jó szivvel. Más az, sokszor oly országokban jutsz, ahol szük a kenyér, szük a széna, abrak; miképpen mehetsz oda, mikor annyi szájat hordozsz magaddal, a kik mind enni akarnak. Ehez, ha valahol be kell sáncolni magát a hadnak, mely nagy helt kell besáncolni, nem a vitézek kedveért, hanem a cseléd kedveért. De oztán miképpen oltalmazod meg magadat, ha fele a hadnak cselédből áll? Végtére, jusson eszedben, mit mondott az Aiax az Ulyssesnek, az ki az Achilles fegyvereért competált vele:

Cur spolieris erit, non cur metuaris, ab hoste.

25.

Ut liceret cum fratre colloqui, oravit. Fol. 51. (cap. 9).

Nem szabad senkinek az ellenséggel szóllani a kapitán hire nélkül; mert ha arra nem vigyáz a kapitán, rövid nap el lesz árulva az ellenségnek; legfőképpen szállott várakban igen kell arra vigyázni.

26. STRATAGEMA.

Distantibus locis invecti, ut hostem diducerent. Fol. 52. (cap. 11).

Mikor az ellenség tul egy folyó vizen vagyon s te innen, és örömest hozzá mennél, de őrzi a partot, nincs jobb mód, mint sok helyen kötöztesd a hadadat, mert nem tudja hol kell őrzeni, és nem örömest oszlatná el a hadát. Mikor Julius császár Commentáriusira irunk, megmutatjuk, miképpen cselekedett ő ilyen occasióban. Svéciai király, mikor Tilly elveszett, erőhatalommal ment a folyó vizen. Joseph. Riccius, de bellis Germanicis, Libr. V. Fol. 326.

27.

Igitur propinquo summae rei discrimine, explorandos militum animos ratus, quonam id modo incorruptum foret, secum agitabat. Tribunos et Centuriones laeta saepius, quam comperta, nunciare; libertorum servilia ingenia; amicis inesse adulationem; si concio vocetur, illic quoque, quae pauci incipiant, reliquos adstrepere, penitus noscendas mentes cum secreti et incustoditi inter militares cibos, spem aut metum proferrent (cap. 12.).

Sok mesterségből áll a vitézség, nem szabhatni neki igaz mértéket az ki mindenre alkalmatos légyen. Nézd miképpen kell leskődni szállásrul szállásra, sátorokrul sátorokra, hogy hallhassa az ember és eszében vehesse a vitézek kedvét a harchoz; és igazán mondja Tacitus, hogy alig lehet másképpen végére menni. Mert a hadnagyok és más

tisztviselők, hogy ne láttassanak szüvetleneknek lenni, gyakorta mondanak vakmerő dolgokat, a barátid és szolgáid a te kedved szerint szólnak; ha penig mindnyájokat öszvehivod is, ugy sem mensz végére akaratjoknak, mert csak az egy kezdjen valamit kiáltani, a község mindjárt utánna kiáltja azt. Tehát jó mesterséget talált Germanicus, a szállásokon hallgatózni; igy cselekedett ama vitéz Gustavus Adolphus, igy a mi (soha dicséret nélkül nem nevezendő) Mátyás királyunk.

28. ELOQUENTIA.

Orationem ducis secutus militum ardor. Fol. 54. (cap. 14).

Semmi mesterség, semmi hatalom ugyan az emberek kedvét és akaratját nem forgathatja, mint a kapitánnak okos biztató szava; az uralkodik az emberek elméjén, az csinál utat magának mások elrejtekezett szivében. És egyébiránt is az eloquentia oly bőves dicsősséggel, hogy nem ugy alávettetett a contemptusnak avagy a megvetésnek, mint a más tudományok; ő szeretteti magát félelemmel, ő féleti magát szeretéssel, annyi villamása, a menyi koronája vagyon; uralkodik mindenütt, becsülteti magát mindenkor. Ez által a győzedelmek, a melyek igen kétségesek voltak, vitettek véghez, az adott szivet vitézeknek, az melyek nyulak voltak, ez a szerencse boszuságára megbátoritotta a félénkeknek szivét. És hogy ne szóljak Xenophonról, Julius császárrul, a kik sokat eloquentiával vittek véghez: tekéntsünk az mi időnkre, meglátjuk Szkender béget, Hunyadi Jánost, és a fiát Mátyás királt, más sok magyar vitézekkel, az kiknek számlálására egy egész könyv kellene, a melyek biztató szavokkal többet vittek véghez hogysem a magok karjokkal; beszéddel csinálták utat a bátorságnak, és vitézséggel vitték végben. És bizonyára, ha meggondoljuk jól, meglátjuk hogy istennek nagy ajándékja az, hogy mi az mi kévánságunkat és akaratunkat nem csak közölhetjük másokkal, hanem arra is erőtethetjük másokat és kénszerithetjük. De ez az eloquentia olyan, hogy nem szintén csak a szókbul áll; elébb hogysem kijön az ember szájából, kéván hozzá való dispositiót, és alig mondhatjuk az meztelen szókat eloquentiának, ha nincs más hozzávaló egyező állapat. Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halován orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt mit a nyelve mond, az orcájának szine meg ne hazudtolja. Vaj ki nagy biztatás a seregnek a kapitán serény magaviselése; az ő homlokán látja az alattavaló kinyomtatva mind a bátorságot s mind a félelmet. Cato mikor describálja micsodásnak kell lenni a vitéznek, azt mondja: kézzel, lábbal, nyelvével, torkával fáradozzék, és bátorságot mutasson. Ilyen volt Szigetben vitéz Zrini Miklós.

És kénszerittetem mondani, hogy minden dologban rosz a képmutatás és az fictio; de az ilyen occasiókban nem csak nem rosz, sőt inkább szükséges; mert ha félsz is, nem kell mutatni magadat hogy félsz, hanem viszont bátorságot és fiduciát. Az mely kapitány ugy dispositus, sokat igérhet magának hada felől, mert mindenre, a mire akarja, rá veheti és minden órában vitézzé csinálhatja a hadát. Observálni kell azt is, hogy noha ez a virtus, eloquentia, olyan hatalmasul az emberek szivében uralkodik, mindazonáltal nem tartós. Mikor azért a kapitán szép szavával a hadat persvadeálja, és látja hogy kivánják a harcot, ne mulasson sokáig, hanem mig meleg a vas, addig verje, mig el nem mulik az kedvek, addig serénykedjék; mert végtére a mely szók megmelegítik az ember vérét avagy öszvegyüjtik, az idő eloszlatja és meghűti. Mert nézd, mit mond tovább C. Tacitus: Sic accensos, et proelium poscentes, in campum ducit (cap. 16).

29.

Intentus paratusque miles, ut ordo agminis in aciem adsisteret. Fol. 54. (cap. 16).

Kétség, jobb-e a harcon állva várni az ellenséget, vagy gyorsasággal reá menni; sok exemplumot láttunk mind pro s mind contra. Olvassuk hogy Pompeius Magnus,

mikor Julius császárral megharcolt volna, megparancsolá a hadának, hogy állva várnák az ellenséget, mások penig csaknem futást mentek Pompeius hadára, és ez volt egyik oka a Pompeius veszedelmének. Másfelől látjuk, hogy a török, tatár gyakorta azért romlik, hogy futást mégyen az ellenségre a mely veszteg állva várja. Nem tudom miképpen definiálni, azt mondom, hogy egy tanúságbul is nem csinálhatunk generalis regulát a vitézi dologban, és ebben sem lehet. Egy kapitán ne ragaszkodjék egy dologhoz, gondolván, okvetetlenül az ugy lesz, mert megcsalja magát, hanem külömböztesse és változtassa a maga elméjét az mint a hely és az idő kívánja. Ha az ellenség olyan, hogy az ő hatalma első furiában avagy impetusban áll, a bizony dolog, hogy jobb állva várnod, quia nullum violentum durabile; állj veszteg és tarts meg az első ütközetet, meglankad az ő ereje és serénysége, azután könnyen bánhatsz vele. Ha penig az ellenség rendessebb náladnál, s tanultabb, vitézebb náladnál, jó olyankor adni motust a seregnek; ugyan futást menj rá, csak ne messzéről, hogy erődet el ne fogyasd mig rá gyüsz, mert a futás a vért az emberben megujítja és megmelegíti, és erőt is ad, erőssebben is ütközhetik az ellenséggel, adván az motust, impetust és erőt. Az görögök Sándor képét ugy irják, hogy térden áll és várja az ellenséget, Homerus penig Achillest gyorsnak irja, és mikor megölte is Hectort, azt irja, hogy futott reá maga.

30. VICTORIA.

Magna ea victoria, neque cruenta nobis fuit. Fol 55. (cap. 18).

Minden győzedelem jó és nagy, de az mely az mi akaratunk (szerint) és vérontás nélkül meglehet, legjobb és szebb és dicsősségesebb.

31. NIMIA SECURITAS.

Repertis inter spolia eorum catenis, quas in Romanos, ut non dubio eventu portaverant. Ibid. (cap. 18).

Hidd el magadat ha szégyent akarsz vallani. Megmondtuk már azelőtt, hogy nem jó az ellenséget semminek tartani, nem ugy kell menni a harcra, mint a madarászásra táskával, hanem észszel, kézzel és bátorsággal.

32. TRIUMPHUS.

Haud perinde Germanos vulnera, luctus, excidia, quam ea species dolore et ira adfecit. Ibid. (cap. 19).

Ki volna az, a kinek nem fájna a szive, ki volna a ki inkább nem kívánná halálát, hogysem látni az ellenséget a magad vérén tombolni, hurcolni társaidat pórázon és belőlök triumphust csinálni? Bizony keserves láttat, mikor az ellenség nevet és örvendez a mi kárunkon. Az isten mikor rettenetessen fenyegetni akar bennünket, azt mondja, hogy mikor immár teljességgel megnyomorít az ellenség bennünket: ego autem irridebo te et subsannabo tibi.

33.

Nihil ex iis Caesari incognitum: consilia, locos, prompta, occulta noverat, astusque hostium in perniciem ipsis vertebat. Ibid. (cap.20).

Mind tudni kell a kapitánnak az ellenség dolgát, még a gondolatját is ha lehet által kell látni, hogy tudhassa az ellenségre fordítani az ő mesterségét; ez penig kémek által és rabok által lesz meg. Egy szóval, éjjel nappal gondolkodjál, mit cselekedhetnél az ellenségnek, és az ellenség tenéked, és gondold meg hogy az ellenség is oly gondolatban van, és azt is, hogy őrizzed magadat attul ahol látod hogy ellenséged árthat.

34. LOCUS DUCIS.

Quod arduum, sibi. Ibid.

Az harcon tartozik az kapitány, mikor de summa rerum agitur, a maga személyét a legveszedelmessebb helyre tenni, de elébb mindazáltal mindenekről provideálni. Jóllehet a kapitány személyének nem kell minden veszedelemnek eleiben vettetni, de mikor immár látja, hogy mindent cselekedett az mi egy

generálist illet, akkor maga személyével a hadának bátorságot adjon.

35.

Hostem a tergo palus, Romanos flumen aut montes claudebant; utrisque necessitas in loco, spes in virtute, salus ex victoria. Fol. 56. (cap. 20.)

Nagy mérészség és talám vakmerőség oly állapatra hozni ügyedet, hogy avagy meg kell halni avagy győzni az ellenséget. Julius császár mikor Angliára ment, megégették a hajókat a kiket oda vittek, hogy lássák a vitézi, hogy nincs mód a szaladásban. Ihon most mind a rómaiak mind a németek oly helyre állitották magok hadát, a honnan nem lehetett szaladni. Olyan tanult és vitéz hadnak, és a kiktül bizonyosan el nem szakadhat a győzedelem, talám jó olyan kéntelenséget csinálni, de a tudatlanoknak ne; a kétségbenesés ad az embereknek szüvet néha és némelyeknek, secundum poetam:

Una salus victis nullam sperare salutem;

de néha a szüvével együtt eszét és erejét is elvészi. Láttam oly ijedt embereket a kik szaladtak, hogy mikor vágta az ellenség nem érzette. Láttam öt száz törököt bele halni a Mura vizében, csak azért, hogy elveszett volt ijedtekben az eszek, és egy hajitásnival alább lévén az kelő avagy gázoló hely, nem találták meg; sok ezerrül penig olvastam a historiákban.

36.

Sed genere pugnae et armorum superabantur. Fol. 56. (cap. 21.)

Ihon, magyar katona, ihon hajdu, a te fogyatkozásod. Ha én a katonának azt mondanám: viselj fegyverderekat, karabint, tarts meg a rendet; ha a hajdunak: viselj muskétát és pikát, ne hágj ki az te rendedből, mit mondana nekem? legelőször megnevetne, azután meggyülölne. Hej hej, hun van a magyarnak régi jó hire! kivel németeket, olaszokat, törököket feljülhaladta; valljon olyan könnyen nyerték-e a magyarok Pannoniát, a mint most hadakoznak? Egy korbács az ő bizodalma, egy futó ló az ő reménsége. Abstulit Deus ab Izrael omnem, omnem bellatorem; nevetségül szólnak a nemzetek mifelőlünk. Honnan vagyon ez? honnan vagyon ez? Militia gravis est, nos facimus illam levem; militia dura est, nos facimus illam mollem: ergo non militia, sed mollitia. Genere pugnae et armorum. Examináljuk a mi rendtartásunkat. Megbocsássatok, magyarok, igazat kell mondanom! Nem külömben mint a ménes avagy barom járása, egy csoportban nincs több tisztviselő egy hadnagynál, senki nem néz rendtartást, senki nem kévánja sőt gyülöli. Nem csak ebben vagyunk rendetlenek, de rendetlenek mindenben. Más nemzetek könyveket irnak seregek rendeléséről, mi penig azokat nevetjük; mennyi mesterség és tudomány kévántatik ahoz, minékünk elég, ha sok és számos a hadunk. De hun van annak is a fegyvere? Egy kis puska. Ó nyomorult! s azt tudod-e: azzal várakat veszesz, sáncokat megszaggatsz, vered az ellenséget? ha egyszer kilövöd, veszett, vagy meddig másszor megtötöd, addig a muskatéros négyszer lő; sok kell a te puskádnak, amannak penig kanót, por és golyóbis; egy satu, egy puskakő bomoljék el puskádon, mind héjában a többi, amannak pedig semmi sem bomolhatik el. Továbbá, tudod-e az török gyumlia fegyverderekat visel, a jancsár muskétát? Tudod-e hogy a lengyel solner fegyverderekat, puskát, kopját, a gyalogja muskétát, német, olasz, minden nemzetség viseli aztat: elég a magyarnak egy páncérváll; avval mensz-e az eleven tüzre? Hizelkedjél magadnak a mint tudod, én igazán megmondom.

37.

Impromto iam Arminio, ob continua pericula. Ibid. (cap. 21).

Nagy szü az, az mely mind untalan vesz de nem kissebbedik meg. Vide de Constantia et de Fortitudine.

38.

Sed nihil aeque cavebatur, quam ne bellum metu eluderent. Spe victoriae inducti sunt, ut vincerentur. (cap. 52).

Az rosz ellenséget, ha másképpen harcra nem vehetni, el kell hitetni vele, hogy meggyőz tégedet. Azért a rómaiak kevés népet

vittek Tacfarinasra, hogy annál hamarább harcra jöjjön. Mindenben mesterség kell; sipolni ha madarat fogsz, dobolni ha farkast kergetsz.

39.

Etiam si temeritas absit (cap. 73).

Nem szép, nem jó név a kapitányban a vakmerőség. A vakmerőség hasonló az bolondhoz hogysem a vitézhez; egy bolond, egy részeg, egy hagymáz-beteges kész lesz egy toronybul ugrani, de azzal nem lészen jó vitézzé.

40,

Nec Piso, quamquam coepta secus cadebant, omisit tutissima e praesentibus. Fol. 84. (cap. 80).

Ha a kapitánnak első szándékja semmiben mégyen is, ne hagyja abban, gondolja meg, hogy egy óra ilyen, másik amolyan, egyik szerencsétlen, a másik szerencsés.

Finis Libri Secundi.

CORNELII TACITI

ANNALIUM LIBER TERTIUS.

50. POENA.

Tantum severitate profectum, ut vexillum veteranorum, non amplius quingenti numero, easdem Tacfarinatis copias, praesidium, (cui Thala nomen) adgressas fuderint. Fol.... (cap. 21).

Bánom hogy a kegyetlenségről kell kezdenem az harmadik könyvet, de nem kegyetlenség az a ki büntetés; kegyetlenség a bünösöket nem büntetni, mert a jónak ártonak. Ha te az te népedet meg nem bünteted a gyalázatos szaladásért, vajki hamar szokásul vészi aztat; igen meg kell azért büntetni, egy rosznak szaladása gyakorta az egész sereget megtébolítja. Rómaiak, ha valaha az ő seregek szaladott, minden tizediket a melyre a sors esett, gyalázattal megölték. Az lajcigi harckor, mikor azt a herceget megölték, verték, az svékusok 4 obersternek vették fejét, és több más tisztviselőknek. Errül a cselekedetrül mikor gondolkodom, hogy a félelem néha vitéz embereknek is jön a szivében, és a kik azelőtt mint az oroszlányok, most mintegy nyulak viselték magokat; az többi között oberster Nicola, a ki százszor azelőtt látta az ellenség homlokán az maga .... mégis azon a harcon ugy megfélemlett, hogy egy puska-kilövés nélkül elszaladott: concludálom azért, nem tudok mit mondani, hanem csak azt, hogy nem mindenkor egy állapatban van az ember szive; vices suas patitur bellica virtus. Gabriel Bartholom. Gramond Lib. II-do fol. 503.

51.

Sed Tacfarinas, perculsis Numidis et obsidia aspernantibus, spargit bellum; ubi instaretur, cedens, ac rursum in terga remeans. Et dum ea ratio barbaro fuit, irritum fessumque Romanum ludificabatur. Ibid.

Az ki nem elégedendő, hogy az ellenséggel harcoljon, ugy cselekedjék mint Tacfarinas, ne álljon szemben véle, hanem apró csatákkal ne hagyjon nyugodni, csipdesse a szélét, ha megyen a hátulját, ne hagyjon élést néki vinni. Itt is szükség a versatile ingenium; nem egy mesterségből áll a vitézség.

52.

Illigatus praeda, stativis castris adhaerebat. Ibidem.

Az kit meg nem tudtak győzni mezőben fegyver és ellenség, fösvénység megkötözött. Tacfarinas, ha ugy a mint kezdte, mind végig cselekedett volna, nem vallott volna mind kárt s mind szégyent; de mivel sok prédája volt, ahoz vonta a szive, ott tábort ütött, megvárta az ellenséget, mind szégyent s mind utolsó kárt vallott (vide Impedimenta, Aphor. 24.).

54.

Praemissusque cum delecta manu Julius Indus, e civitate eadem, discors Floro, et ob id navandae operae avidior. Ibid. (cap. 42).

Néha jó az ellenség ellen olyan hadnagyot küldeni, a kinek magános gyülölsége vagyon az ellenség hadnagyával, mert inkább serénykedik és gondot visel hogy az ő ellenségét megtréfálhassa; de néha az ilyenek, a felettebb való kévánságokért kelepcében esnek. Azért meglásd, ha elegedendő ember-e az olyan, kit küldesz, oltalmazni magát a csalárdságtul.

55.

Nobilissimam Galliarum subolem, liberalibus studiis ibi operatam, ut eo pignore parentes propinquosque eorum adjungeret (cap. 43).

Csuda találmány a gyermekeket megfogni, hogy az atyjok hozzá hajuljanak, de jut eszembe, Plutarchusban olvastam, hogy primus Epirotarum rex mikor egy várost megszállott volna, semmiképpen azt meg nem vehette, hanem az oskola-mester, a ki ottben tanította a gyermekeket, egyszer mintegy mulatni kivitte őket, és mikor kiment volna, az Pyrrhus kezében adta, mondván: Ezekkel, uram, megveheted a várost, mert az atyjok ezeknek szabadságokért megadják magokat. De Pyrrhus, a mely nem csalárdsággal, hanem vitézséggel, jó hirrel névvel kévánta meggyőzni az ellenséget, megkötözteté az oskolamestert, és a gyermekek kezébe kötözve adatta, és ahoz mindeniknek egy vesszőt, hogy vesszőzzék mind a városig. Látván a városbeliek ily nagy emberségét az királynak, megadták magokat néki, és kiket erővel meg nem vehetett, emberséggel barátsággal magához hóditott. Mit gondol hát az olyan a vitézségről, a ki minden gyalázatot cselekednék, csak egy kis kárt tehetne az ellenségnek? talám a vitézség nem tisztesség, talám nem becsüllet? Az vitézség azért szép, hogy jó hirt nevet szerez az embernek; ne mocskold meg hát árúltatással, ne gyalázd meg gyalázattal, mert miképpen adhatna néked jó nevet, tisztességet ha te meggyalázod? És noha azt mondja a poeta: Virtus an dolus quis in hoste requirat, mindazonáltal vitézkedjél az örökségnek és nem két napnak. A csalárdságot nem tiltom, ahol észszel, mesterséggel az ellenséget rá veheted lesre, és az olyan állapatokról. Ihon ez a nagy hirű király nem akara árúltatással menni a városban, hanem vitézséggel. Más példát mondok: Ugyanezen Pyrrhus doctora irt a római senatusnak, hogy ha kévánják, megéteti a királt; amazok látván az ilyen gyalázatos igéretit, noha legnagyobb ellenségek lett volna Pyrrhus miolta hadakoztak a rómaiak, ugyanazon levelet megküldék Pyrrhusnak, hogy büntesse meg a maga doctorát, és hogy őrizkedjék. Az ilyen vitézség szép és becsülletes. Szeresd a becsülletet, kapitány, és ha anniszor életedet kockára veted becsülletért, ne mocskold meg kicsin okért; jusson eszedben mit ir Davila, de bellis intestinis Galliae, hogy Henricus I. az Guizai hercegtül félvén, meg akarta öletni, és reá kérte Grilliont, egyik generalisát, hogy titkon ölje meg, amaz igy felelt néki: Uram, én a te szolgád vagyok, és vitézséggel szolgálok. Kérlek ne cselekedtess velem valami gyalázatot; énnékem ötet megölnöm titkon gyalázat, és nem lehetek hóhár, ha vitéz vagyok; hanem ha akarod, bajra kihívom: vagy megölöm vagy megöl.

56.

Certantibus inter se signiferis, fremente etiam gregario milite: ne suetam requiem, ne spatia hostium (noctium) opperiretur: viderent modo adversos, et aspicerentur; id satis ad victoriam. Fol. 111. (cap. 45.)

Szép dolog, mikor ilyen vitézi vannak a kapitánynak, és mikor olyan kedve jün a seregeknek; de a jó kapitánnak eszesnek kell lenni, néha a maga hada bátorságát nevelni kell és, a mint mondják, secundálni, és ne hadni időt, hogy az a bátorság elmuljék; néha penig, ha látja, hogy felettébb vagyon, és hogy az ellenség erőssebb, meg kell zabolázni, in suis terminis continere.

57.

Inertem molem prosternere, iacentesque, nullo ad resurgendum nisu, quasi exanimes linquebantur (cap. 46.)

Ha tőkét fegyverderékban zársz is, csak tőke lészen, embernek való az: de nem olyan azért, hogy ne mozdulhasson benne az ember, hogy mástul kelljen kérdezni, iszik-e a lova, hanem oly vas derék kell, a kiben forgolódhassék az ember és lóra is ülhessen.

CORNELII TACITI

ANNALIUM LIBER QUARTUS.

58.

Lascivire militem diductum. Fol. 120. (cap. 2.).

Az vitézlő rend ha együtt nincsen, elveszti az ő nevét. Az a rend nem oszlott emberekbül áll, hanem csoportból; mikor az emberek együtt vannak, többet cselekedhetnek és többet érnek. Maxime societas hominem a caeteris animantibus distinguit. Az társasággal az ember jó, várasok hiresek, seregek rettenetessek; együtt kell a vitézeket tartani, mert virtus unita fortior. Miképen parancsolhat a katonának és gyalognak, ha együtt nincsenek? falurul falura kell a kapitánnak trombitáltatni, ha mit akar cselekedni. Ugy vagyon a mi dolgunk Magyarországban, de veszendő. Az sereg nem egy emberbül áll, a csoport nem elszélledt vitézből: a tábor a vitézek helye, ottan egymástul tanul, ottan élesedik az elméje, ottan ismméri meg a kapitányát s a kapitány őtet, ottan egy kiáltására a kapitánnak rendben állhat, ottan istrázsálhat, egy szóval: azon kivül semmire kellő a vitézlő rend. Disciplina, az az ő elementuma.

59. FAMA.

Quae ex longinquo in maius audiebantur. (cap. 23.).

Az hir olyan mint a hegyrül gördülő hó, az mely mind többet többet ragadt magához. A hir messzérül ha jön, mindenütt nevelkedik: valaki száján általmégyen, mindeniknek az ő passióját magához veszi. És ennek hadi dolgokban van inkább hatalma. Nagynak, rettenetesnek, számosnak mondja a hir az ellenséget, a kit ha meglátsz, mind kicsin, mind félénk, mind kevés. Gyakorta igy vagyon, de nem mindenkor; történik olykor, hogy kissebb a hir hogysem a valója. Mikor scythák jöttek volt Sándorhoz, azt tudták elsőben, hogy valami óriás légyen, és ezt mondák néki: Ha termeted volna, Sándor, oly nagy mint te kévánságod és a hired mely nagy, no ez széles világ, Sándor, elég nagy, de az is nem volna tenéked igen nagy. Azért, kapitány, azon légy, hogy a hiredet neveld minden mesterségeddel, hadd jőjön felőled rettenetes hir az ellenség fülében. Viszont meg ne rettenj, ha az te ellenségednek nagy hirét hallod, mert talám hamis, és ő akartva neveli. Továbbá azt is tudnod kell, hogy azt a hirnek hamisságát, ha tudod is te, de talám az te egész hadad nem tudja; és azért elébb hogysem mindjárt kockára tedd az népedet, mutasd meg néki, hogy hamis az a mit felőle hirdetnek. Azt penig megcselekedheted, ha apró csatákkal gyakorta fárasztani fogod, és közel jősz sokszor az ellenséghez, ugy hogy ne árthasson néked vagy viz miatt vagy hegy miatt; mert igy mikor gyakorta látja a vitéz az ellenséget, jobban megismerheti hogy hamis hir van felőle, és hogy nem olyan vitéz, az mint hirdetik. Vide plura Aphoris. 1 f. 1.

60. OBEDIENTIA.

Nec proconsul eius anni, P. Dolabella, retinere ausus erat, jussa Principis magis, quam incerta belli metuens. (cap. 23.)

Obedientiát, engedelmességet szükség a vitéznek megtartani; jobb hogy veszess paran-

csolattal, hogysem nyerj azon kivül. Hallod-e, mint haragszik az isten is az engedetlenségért? melior est obedientia, quam victimae multae. Ha tudnám hogy a sereg, a melynek én parancsolok, engedetlen volna, inkább egy botot venném kezemben és disznót menném őrizni, mert engedetlen néppel az ember nem csak életét, de még tisztességét is elveszti. Ah magyar vitézek, tanuljatok másoktul, idegenektül, micsoda az engedelem, ha magatoknál nincs; tanuljatok a némettül, tanuljatok a töröktül, és meglátjátok, hogy ez az egyik fogyatkozás a ti dolgotokban, hogy tisztviselőnek nem engedtek, és nem fogadjátok szavát. Legroszabb lovász szemben ugrik a hadnagyával, ott pörlődik és szitkozódik vele: hiszem egyem én is vagyok olyan mint te avagy jobb is. De nem elég az, édes barátom, hogy vagy, mikor annak ideje van mutasd meg hogy vitézebb vagy a hadnagyodnál, és az te kapitányod avagy urad elővíszi dolgodat; de itt mit érdemlesz egyebet meg a pörlekedéssel, hanem akasztófát. És a mely kapitány az engedetlent fel nem akasztja, várhat magára gyalázatot rövid nap mulván; parancsol istrázsára néki, ha nem fogad szót, rontod magadat, és igy mindenekről gondolkodjál.

61. PEDITATUS.

Et quia Numidae peditum aciem ferre nequeunt. Ibid. (cap. 24).

Ha nem szégyenleném, nem irnám Numidae, hanem Hungari. Ne vélje senki azt, hogy gyülölségből, hanem szeretetből megmondom az igazat s nem hizelkedem; proferam, popule mi: qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt. Én itt tanulást irok nem panegyricumot, tanulhatsz penig attul a ki megmondja miből vétkezel,és nem attul a ki dicsér. Mely nagy vétek penig az, hogy a magyarnak nincs gyalogsága, és nem gyönyörködik benne, meg nem mondhatom; Légyen őnéki számos lovasa, elég az. Mert nem mindenkor kell prédálni avagy csatázni, néha szemben is kell az ellenséggel menni, a hol a te lovadnak futása nem használ. S mivel vészesz várat, mivel őrzöd meg aztat, mivel vered ki sáncából az ellenséget? ezeket a te lovad nem viszi végben, hanem a gyalog, a kinek nem a lófutás a reménség, hanem a maga embersége. Olvasd meg az egész római hadakozásokat; meglátod, hogy gyalogbul állott, és husz ezer gyaloghoz elég volt ezer lovas; az sem másra, hanem nyelvet fogni, lármát csinálni és rabolni. Sándor gyaloggal győzte meg világot, és noha olyan hires lova volt, Bucefal nevü, mindazáltal mindenkor gyalog ment a harcnak és városok ostromának. Végezetre, a lovas elfut, a gyalog kételenül is megáll és megharcol, és a futó lovast soha meg nem állithatod, de a gyalogot meg is rendelheted. Gyalog az erő, a lovas futás.

62. SECRETUM.

Tum expeditae cohortes alaeque, quam in partem ducerentur ignarae. (cap 25.).

Nagy dolog a titok, és szükséges a kapitánnak, ennélkül soha semmit véghez nem viszen emberül. De mivelhogy ezen a matérián vagyunk, hogy többször ne kellessék reá térnünk, megmondom miképpen kell megtartani a titkot, és mely szükséges az. A titok hasonló a musthoz, a mely meddig must, forr, verődik a hordóban, örömest kimenne, de oztán ha borrá lészen, nem küszködik anynyira hordóval. Az emberi elme oly nagy szeretetet visel magához és oly nagy kévánsága vagyon magát megesmértetni másokkal, hogy mihánt valamit megfogantatott magában, kit dicséretre méltónak itél lenni, csak alig várja, hogy világra kiadhassa,és nem várhatja az igaz szülésinek idejét; és igy el kell veszteni azt a szép gyömölcsöt, a mely, ha megért volna, tisztességet hozott volna néki és becsülletet. Ezen a fogyatkozáson kivül, a mely természet szerint uralkodik mibennünk, vagyon másik, a mely miatt ember a titkot magában meg nem tarthatja sok ideig, és nem hordozhat egy jó gondolatot magánál. Ez az a kevés erő, a mely mibennünk vagyon, melylyel nem állhatunk ellent az emberek szavoknak és az község hirének. Az község természeti

olyan mindenkor, hogy itélője akar lenni a fejedelmek elszánt gondolatjoknak és a tisztviselők szándékának; ez a betegség őbenne gyógyulhatatlan, és azt gondolják, hogy minekutánna értékeket, életeket az ő kezekben bizták, a szabadságot azért magoknak megtartották, az melylyel itélhetik és vizsgálhassák a fejedelmek és tisztviselők elegendőségét. Csuda dolog, hagy a köz rend, a melynek esze nem ér annyit hogy kiki maga állapatját jól vinné véghöz, a melynek tudománya csak igen kicsin, a kapitányok tanácsárul vesződik és discurrál, az melynek az ő legnagyobb szüksége titok; holott azt ugy kellene a szemünkön tartanunk, mint a régenten való proféciákat, kiket nem érthetett senki elébb a kiteljesedésével. Titkoljuk valamennyire tudjuk az mi gondolatunknak értelmét avagy végét, ő mindazonáltal nem nyughatik magában, hanem verődik és nem lehet veszteg, hanem vizsgálja, ő mind hiszi azt, a melyet az ő értelme néki mutat avagy a mások passiója hirdet.

Igy tehát egy kapitány, a kinek az ő értelme és szűve feljebb jár a községnek iteletinél, mindenkor a maga szándékának végére igyekezik, és nem mozdul meg az alatta valóinak bolondságán ő; békességben nyugszik, midőn a többi tengerhab módjára vesződnek és nyugodalmat nem találnak; és hasonló az egekhez, melyek nem vétik el a magok járását az alatta való szélveszeknek verődése miatt és szeleknek háborusága miatt. Viszont az erőtlen és gyenge szivűk nem szenyvedhetik a nyelveknek szabadságát, és az alatta való elméknek törődését az ő csavargó gondolatjokkal, megsérődik ezeknek nyugodalmok, sietnek, hogy okát mondhassák a magok szándékoknak, és igy egy idétlen kimondásért és kihirdetésért látják, hogy füstben ment szép szándékjok és eloszlott a jó szerencséjeknek szelleti. Egy kapitány azért ne induljon meg az alattavalóinak zugolódására, ne adja okát nékik a maga cselekedetinek avagy szándékának, tartsa magában, mert ha kimondja, hitemre, elromol és széggyent vall. Én jól tudom magamról, mert sokszor ha mit akartam cselekedni, régen az én vitézim az én szándékomról discurráltak, és magam is alig türhettem meg, hogy meg ne mondjam nékik, hogy nem ugy vagyon, hanem másképpen. A titok az embernek szájábul kirepül, a mikor meg sem gondolná az ember, penig azért tett a természet sáncot a nyelvnek: először az ajakat, azután a fogat, hogy jobban megtarthassa a titkot az ember. Saepe penituit fuisse locutum, tacuisse nunquam. Azért hogy jobban megértsük, hányféle módon csalhatik meg az ember, és hányféle okbul mondja ki a kit nem kellene, tovább kell irnunk felőle. Tudnod kell, hogy a titok kulcsa annak a ládának, ahol a te szerencséd fekszik és zárva vagyon, és egy nyil a ki a te páncérodat megjárja. Ne veszesd el a kulcsot; mert ha az ellenséged kezében akad, ő sáfárkodik az te ládádból a te szerencséddel, ő megszaggatja minden páncérodat és vas derekadat. Soha a rómaiak nagyobb veszélyekben nem forgódtak, mint mikor Coriolanus az ő kapitánjok őket elárulta, mert tudta minden titkokat rómaiaknak, és ezzel az kúcscsal nyitogatta az ő szerencse-ládájokat. Salamon, amaz bölcs fejedelem, mutatja, micsodásnak kell lenni a fejedelemnek titkainak, mondván: Coelum sursum, terra deorsum, et cor regis inscrutabile. Proverb. 25.

De tudni kell és ismérni ennek a kulcsnak őrzését, és hányféle módon veszthetni el. Feljül immár megirtuk hogy az erőtlenségből történik, de ennek az erőtlenségnek még több részei vannak. A részegség kimondatja a titkot. Azért mondja a Salamon: noli dari ollam, vel noli dari regibus vinum, quia nullum secretum est ibi, ubi regnat ebrietas. A részegség nem hadviselő embernek való, a mint megirjuk másutt is, más okokbul is: de legfőképpen, hogy erőtlen az ember az titkot megtartani: a bornak természeti minden titkot kimutatni. Noe mikor megrészegedett, kimutatá szemérmes testét, és nem gondolta elrejteni azt a tagját, a kit a természet tanít elrejteni.

Másodszor, a boszuság kimondatja az emberrel a titkot. Ha valamely embernek

mondod, a melyet oztán megboszontasz, kész lesz elrontani téged a kimondással; kevés vagyon igaz barátság ez világon. Az igaz barátság, ha mikor megháborodnék is, (noha az soha sem lesz) ugyan nem jön anynyira, hogy barátját elrontsa egy kis boszuságért.

Harmadszor, nyereségért. Mikor olyan rosz fösvény természettel bir valamelyik szolgád vagy barátod, az mint Tacitus mondja: nam cum secum servilis animus proemia perfidiae reputavit.

Végtére, félelemért, és arrul sok példánk vagyon, hogy az félelem kimondatja az emberekkel a titkot. Julius császárnak is az nap, mikor megölték, megjelentette egy levélben egy ember az ellene szerzett tanácsot, mert megiedt vala a dolognak nagyságátul, de amaz nem olvashatta meg. Noha azért a mi hatalmunkban láttatik lenni a titoknak tartása, az mint Tacitus kételkedik: Si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere, mindazonáltal az ember néha neki édesedik, sőt erőtetik az kimondásra, az melyet sokképpen vihetni végben.

Ez először meglehet eloquentiával, az mely (a mint megirtuk ezelőtt) oly édesden bécsusz az ember legbelsőbb rejtekében; példánk lehet Seianus, ama ravasz, mikor Agrippina ellen mesterkedett. Agrippinae quoque proximi illiciebantur pravis sermonibus tumidos spiritus perstimulare. Tac. Annal. Libr. IV. (cap. 12.). Azért nem csuda, hogy Latiaris, ismérvén Sabinus hajlandóságát, merészlette vele közleni maga gonosz szándékát. Igitur Latiaris jacere fortuitos primum sermones (nézd mely messzérül került), mox laudare constantiam, quod non, ut caeteri, florentis domus amicus afflictam deseruisset, simul honora de Germanico, Agrippinam miserans, disserebat (u. o. cap. 68.). Mit nem cselekedhettek a szépen öszveszedett szók.

Másodszor, kivehetni a titkot az emberből, mikor véletlenül ráfogja a kérdésre. Tiberius, amaz nagy álnok fejedelem, a ki minden módra tudta a simulatiót, csak alig titkolhatta el Asinius Gallusra való boszuságát, mikor hirtelen kérdéssel megtébolitotta volt. Perculsus improvisa interrogatione, paululum reticuit. E szerint gyakorta való kérdés is megnyitja a titkot. Igy Tiberius Piso halálán: Crebrisque interrogationibus exquirit, qualem Piso diem supremum noctemque exegisset; atque illo pleraque sapienter, quaedam inconsultius respondente etc. Tac. Annal. Lib. III. (cap. 16.).

Harmadszor, csak a magaviselésével is és cselekedetivel elvesztheti az ember a titkot. És jól ismervén ezt Tiberius, nem akara emberek eleiben menni, sem magát mutogatni. Tiberius atque Augusta publico abstinuere, inferius maiestate sua rati, si palam lamentarentur, an ne omnium oculis vultum eorum scrutantibus falsi intelligerentur. Annal. III. (cap. 3.). És Servinus conjurátióját is igy vevék észben. Simul affluentius solito convivium initum, servorum charissimi libertate, et alii pecunia donati, atque ipse moestus et magnae cogitationis manifestus erat, quamvis laetitiam vagis sermonibus simularet. Ibid.

Negyedszer, tagadással is kimutatni a titkot. Igy csalatkozék meg Vitellius. In hunc modum etiam Vitellius apud milites disseruit, Praetorianos nuper exauctoratos insectatus, a quibus falsos rumores dispergi, nec ullum civilis belli metum asseverabat, supresso Vespasiani nomine et vagis per urbem militibus, qui errores populi coercerent, id praecipuum alimentum fama erat. És más helyen is ugyan Vitelliusról igy mond: Fractis apud Cremonam rebus, nuncios cladis occultans, stulta dissimulatione, remedia potius malorum, quam mala differebat; quippe confitenti consultantique supererant spes viresque, cum e contrario laeta omnia fingeret, falsis ingravescebat. Mirum apud ipsum de bello silentium: prohibiti per civitatem sermones: eoque plures, ac, si liceret, vere narraturi: quia vetabantur, atrociora vulgaverant (Tac. Hist. Libr. IV. cap. 54). Okosabban viseli magát Galba, mikor ne dissimulata seditio in majus crederetur, ultro asseverat, quartam et duodevicesimam legiones, paucis seditionis auctoribus, non ultra verba ac voces errasse, et brevi in officio fore (Hist. Libr. I. cap. 18.).

Utolszor: az asszonyemberek ellophatják azt a titoknak kulcsát, nincs őnálok titok, az ő szájok be nem záródhatik. Sok példánk vagyon felőlök: nem kicsin a Daliláé, a mely az ura titkát elárulta. Nagy példa Livia, Drusus felesége, ez is az urát nem csak elárulta, hanem ugyan elvesztette. Egy szóval, nincsen gonosz, a mely az asszontul nem jön. Nézd mit mond Tacitus: Atque illa, cui avunculus Augustus, socer Tiberius, ex Druso liberi, seque et majores ac posteros municipali adultero foedabat (Tac. Annal. Libr. IV. cap. 3.). Ne közöld tehát asszonyemberrel titkodat, mert egyébiránt megcsalatkozol. A vestimentis tinea, a muliere iniquitas. Ihon immár az mesterségek, melyek a titkot az emberbűl kiveszik: a ki őket érti, az maga titkát is megtarthatja. Kapitányok titkosok legyetek, féljetek a titkotoknak elvesztésétűl, látjátok, hogy magatok szájában is alig maradhat a titok, verődik hogy kimenjen mint a must, tehát hogy bizhatjátok azt sok emberre? Az ingétől is félt, volt oly kapitány, ti penig miért akarjátok sok ember szájában tenni? Nem elég azt mondani: néki megmondom mert barátom; mert őneki is vadnak más baráti, az is a szerint megmondja a többinek, és igy in infinitum. Nem titok az, a kit sok ember tud.

27.

Cetera principibus statim adesse: unum insatiabiliter parandum, prosperam sui memoriam, nam contemptu famae contemni virtutes. T. Annal. IV. fol. 177. Principum diversam esse sortem, quibus praecipua rerum ad famam dirigenda (cap. 40.).

28.

At Sabinus, donec exercitus in unum conduceret, datis mitibus responsis. fol. 183. (cap. 47.).

Az kapitány tiszti nem az csak, hogy harcoljon és verekedjék az ellenséggel, többet kell őnéki ennél tudni. Azt mondja a bölcs: omnia tempus habent; az időkhöz, az occasiókhoz kell magát alkalmaztatni, és mikor harcolni kell, mikor nincs ideje, elkerüljed. Fabius Maximus kész példa már előttünk, a jó hadviselő emberek immár igen megtanulták őtűle: mikor nincs erőd elégedendő, mikor másképpen harc nélkül meggyőzheted az ellenséget, miért kell kockára vetni a hadadat? Térjünk a mi sententiánkra. Datis mitibus responsis; ihon a mesterség, jó szót kell adni az ellenségnek addig, mig az te erőd öszvegyülekezik. Igy cselekedett Julius császár az suicerekkel, de errűl máshun irunk. Az ösöm, Szigetben veszett Zrini Miklós, egyszer megcsalaték Ulama basátul ilyen mesterséggel, mert szóval tartá Ulama bég mind addig, míg az maga hada a szorosból kitakarodék, azután oztán véletlenül reá üte, és nagy harc után megveré Zrini Miklóst, maga alatt a lovat megölék, csak alig jöhete elevenen maga is. Ennél többször soha őtet meg nem verte a török. Továbbá tudni kell ezt az mesterséget, és nem csak tudni, hanem cselekedni, de ha az ellenség cselekeszi, őrizkedni és ne hadni megcsalni magát.

29.

Mox versi in luxum, et raptis opulenti, omittere stationes, lascivia epularum, aut somno et vino procumbere. (cap. 48.).

Nem egyszer fogunk errűl irnia, mert mindenütt teli a historiák az ilyen példákkal: az üdétlen prédálás, az ellenségnek megvetése, a részegség rontják el a hadakat. Prédálni azért ne hagyj a vitézidnek, mig az ellenséget végig meg nem verted; ne gondold semminek, mert az olyantul vallasz kárt. Ne részegeskedjék az hadad. Tudod-e Tomyris királynéasszony miképpen veré meg Cyrust? sok bort és eleséget hozata a maga táborában, azután mintha futna, mind elhagyá, neki esék az ellenség a prédának, vendégségnek, részegségnek, elannyira, hogy a királyné mikor neki mene is a hadával, nem oltalmazhatták magokat, hanem mind levágák őket, ugyannyira, hogy csak egy sem szaladott el a veszedelemből a ki hírt vihetett volna. Mánok Cyrusnak fejét vételé a királyné, és egy kád vérbe vetteté, ily szókkal:

Satia te sanguine quem semper sitiisti et cuius semper inexaturabilis fuisti. Igy jár mindenik, a ki részegségnek adja magát.

30.

Non spe capiendi, sed ut clamore, telis, suo quisque periculo intentus, sonorem alterius proelii non acciperet; tenebrae insuper delectae augendam ad formidinem (cap. 48.).

Valamit az ellenség cselekeszik, valamit mutat, mind csalárdságnak gondoljad; ha egy részét táborodnak kiáltással futhassa, gondoljad, hogy vagyon csalárdság benne, és talám azért kiált, hogy másutt a hol harc van, meg ne hallhasd az ő kiáltása miatt. Helyén légyen az eszed, oly orvosságot találj ennek, hogy a másikról el ne feledkezzél, mindenre légyen szemed és gondod, a sötétség meg ne tébolítsa az elmédet, hanem idején elrendeld gondolatodban: ha a történik, mit kell cselekednem, ha más valami, micsoda orvossága vagyon. Csudálkozhatom azokon, a kik valami nehéz dolgokrul nem akarnak gondot viselni, gondolván: de bizony az ellenség azt meg nem tudná gondolni avagy soha nem cselekedte. Bolond, nem tudod-e hogy ha azelőtt nem cselekedte, megcselekedheti azután, és minden szokásnak kezdeti vagyon; s nem gondolod-e, hogy a kit te tudsz, megtudhatja ő is, vagy rab vagy kém vagy maga okossága által, s akkor oztán a váratlan veszedelmet miképpen kerülöd el; mit csinálsz ha az ellenség véletlenül talál? Nem jobb-e mindenekről provideálni, mindenre gondot viselni, mind azokra kik meglehetnek, mind penig kik meg nem lehetnek? hiszem semmi kárt nem vallasz benne ha provideálsz, vagy kell vagy nem kell. Tudod-e: Accidit in puncto, quod non speratur in anno, és ha más hasznát soha nem vennéd is az te készen-valóságodnak, mégis az haszna, hogy a te elmédben lesz találmányokkal, és soha oly casus rád nem jön, kit nem érthetsz és orvosságot nem találsz néki. Ilyen vala Julius császár; mindenekről régen provideált, az ő provisiója mindenkor több volt a szükségnél, és felét sem vette elő az ő készületinek.

31.

Postera die Sabinus exercitum aequo loco ostendit, si barbari, successu noctis alacres, proelium auderent. Ibidem (cap. 49.).

Ha az ellenség valamiképpen elbízta volna magát az te szerencsétlenségedből, és te erőssebb vagy nálánál, tehát olyankor legjobb harcot adni néki, mert olyankor elbizza magát, és az elébbi nyereség miatt gondatlanná lesz, és a ki legnagyobb, hogy soha sem tégedet gondolván, hogy te féltedben soha meg nem mernél olyant próbálni. Azért legnagyobb mesterség a kapitánnak véletlen dolgot az ellenségnek cselekedni, az kit ő nem várna.

32.

Sed nihil aeque, quam sitis, fatigabat. (cap. 49.).

Nincsen ura a gyomornak, szolgája penig mindenik; az éhség és szomjuság rontja el a hadakat inkább hogysem az erő. Azért vigyázz, kapitány, és jól vess oly gondot hogy evel ne kellessék harcolnod, mert vészed nagy kárát; ha penig az ellenségre ezzel hadakozhatol, igen jó, mert minden győzedelem hasznos, de leghasznossabb az, a ki kár nélkül esik, az esik penig kár nélkül, a kit fegyver nélkül vihetsz véghez; az penig az éhség és szomjuság.

33.

Cum ingens multitudo bellatorum, imbellium, uno reliquo fonte uterentur, simul equi, armenta (ut mos barbaris) iuxta clausa, egestate pabuli examinari. Ibid.

Mennyi nyomoruságra hozza az embert a gondatlanság. Ezek a barbarusok, nézd, mely bolondul vesztek: egy kút volt az várban, még is mennyi cselédet, mennyi barmot zártak be, és nem vetettek számot jövendő idővel, mennyi ideig érik be az éléssel, meddig a vizzel, és mennyi barmot, mennyi embert tarthat el az élés, a viz. De mivel oly szállott várokrul magános discursust akarunk csinálni ha isten reá segit, nem szólok itten többet, csak erre a propositumra azt mondom, hogy Monluc

azt irja, mikor ő Sicniában a spanyor hadtul ben volt zárva, az éhség igen elnyomoritotta a népet, és nem vala már mód megtartani a várat, hanem a haszontalan cselédet, a véneket és gyermekeket, betegeket, az asszonyokat mind ki kellett űzni az ellenség kezében. És noha kegyetlenségnek látszik, mindazonáltal nem az, hanem szükség; hogy az kezem meggyógyuljon, az ujjomat méltó elvágatnom, és igy jobb, ezek a haszontalanok az ellenség prédája legyenek, hogysem az egész város és község. De viszont másutt a római historiákban olvastam, hogy a generális, a ki a várat megszállotta, nem hatta a benvalókat kimenni, hanem visszaüzte őket, hogy annál inkább segitsék az élést elkölteni.

34.

Dinis provectus senecta et longo usu vim atque clementiam Romanam edoctus (cap. 50.).

Kapitánnak szükséges az kegyesség és kegyelmesség, nem csak a jó hírért névért, hanem haszonért is. Ha az ellenség meghallja, hogy te az meggyőzettetteket kegyelmessen tartod, nem igen gondol véle ha az te kezedben jut is, és igy nem is oly igen harcol ellened; viszont ha tudja, hogy semmi kegyelmet nem várhat tüled, utolsó lélegzetig harcol veled. Azért a harcokon jó azt megkiáltani: hogy a kinél fegyver vagyon, a vágattatik le, a kinél nincsen és elveti, ne bántassék: mert igy sokan el fogják vetni a magok fegyverét, a kik egyébiránt harcoltak volna és sok károkat tettek volna. Jó azért az kegyelmesség, et ex utili et ex honesto. Parcere subjectis, et debellare superbos.

35.

His partae victoriae spes, et, si cedant, insignitius flagitium (cap. 51.).

Ha immár az ellenségedet oly állapatban hoztad, hogy vesztő félben legyen, és azután te vesztesz, nagyobb gyalázatodra esik; viszont, ha vesztő félben vagy te, és mégis meggyőzöd, nagyobb dicséretedre esik.

36.

Nox aliis in audaciam, aliis ad formidinem opportuna. Ibid.

Az sötétség kinek bátorságot, kinek félelmet ad. Jól meglássa a kapitán, a ki valami próbára viszi éjjel a vitézit, az éjtszaka a szégyent béfedi, és sok a ki nappal vitéz volna, mert látják, mert szégyentül fél, éjjel elszalad, mert azt gondolja, hogy senki az ő szégyenét meg nem tudja. Igy értsük azért eztet. Először, ha tenéked jó és vitéz hadad vagyon és rendes, próbálhatsz vélek: ha rosz, rendetlen és szófogadatlan, meg se mutasd magadat vele, mert roszul jársz. Másodszor, ha valami a setétséggel jön a te hasznodra, avagy hogy kevés a hadad, nappal meg nem mered mutatni, avagy hogy az ellenség olyankor gondatlan, avagy talám a hely olyan, hogy bizhatol valamit az setétségben, hogy a föld csinját a te hadad jobban tudja, olyankor próbálhatsz: egyebiránt ne, mert megcsalod magadat.

Finis Libri Quarti et
Quintus deest.

CORNELII TACITI

ANNALIUM LIBER SEXTUS.

36.

Simul horridam suorum aciem, picta auro Medorum agmina: hinc viros, inde praedam ostendere (cap. 34.).

Az vitézség ruházatja nem olyan mint a városi cifraság: abban is rettenetességet kell mutatni az ellenségnek, mentül inkább lehet. A toll, a megékesíti az embert, a vas rettenetessé tészi, de az arany, az

ezüst, a drága köntös, csak ellenségedben szomjuságot nyit és nagyobb bátorságot, mert azt gondolja, hogy az ki azt hordozza, asszonyos és gyenge, más az, hogy a nyereségért jobban forgolódik.

37.

Se quisque stimulant, ne pugnam per sagittas inirent; impetu et cominus praeveniendum. Ibid. (cap. 35.)

Ha az ellenség bővelkedik puskatokkal és álgyukkal, nincsen több mesterség, mint nem hagyni néki időt hogy sokat lőhessen, hanem mindjárt karddal neki menni. És a bizonyos, hogy a mely had puskához igen szokott, mint a muskatéros és más német lovas, közel nem igen sok dolgot vihetne végben, mert nem szokott hozzá, azért nem kell neki időt hadni, hogy lövöldözhessen, hanem neki menni karddal. A töröknél nincsen egy nemzet is a ki inkább menne kardra, és azt tartom az okát, hogy az puskátul tart, melyhez ő nem igen sokat tud. Viszont vigyázzon a kapitány, ha puskás hada vagyon, azon légyen, hogy az ellenség ne jöhessen vele kardra, hanem messze tartsa magátul, mentül jobban lehet; meglehet penig, hogy árok vagy más akadék lészen előtte, avagy, a mint a német gyalog, pikát viseli, kibül sáncot csinál magának.

38.

Fama tamen occisi Ducis falso credita, exterruit Parthos (cap. 35.).

Azt mondhatom, hogy a seregek hasonlók az ember testéhez, melynek az ő lelke a generális avagy kapitány, ha az elvesz közüllök, a test holt lészen; azért nem kell a kapitánnak minden dologra szerencséltetni magát. Nem olvastam sohul, hogy a kapitány halála után a sereg valamit cselekedett volna, hanem mikor a svéciai király elveszett, akkor az ő hada, az ő királyának halálát hallván, magok sem akarnak élni, hanem mintegy dühösök, ugy mentek az ellenségnek. De tudni kell, hogy a had tanult volt és igen vitéz, és nem tudott ugy egy 'ember halálán megijedni, mint más hadak. És minthogy testhez hasonlitottuk, itt is azt mondhatjuk, mikor a lélek kimegyen belőle, akkor a test leginkább verődik; igy ez a vitéz had is nem csuda, ha egy kicsin ideig megduplázta erejét.

39.

Ac si statim interiora, ceterasque nationes petivisset, oppressa cunctantium dubitatio, et omnes in unum cedebant (cap. 43.).

Nagy dolog az, hogy a jó szerencse is árt az embernek, az ki nem él vele bátran. Nagy vétek az a győzedelmessekben, hogy meglankadnak; avagy az történik az ellenségtül, hogy megelégedett az ember, avagy penig az maga-elhivéstül; és ez nem csak a rosz kapitányok vétke, a jóké még inkább. Hannibal midőn a rómaiakat annyira megverte volna, hogy nem volt immár kitül félni, és Rómát is megvette volna aval a serénységgel, melylyel viselte magát ezelőtt, nem tudá continuálni a győzedelmet, hanem beszálla Capuában, ottan mind magát s mind vitézit henyéléssel elvesztegeté; azért nem hiában mondá néki az a köz rendbeli katonája: Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis. Igy jára a szerencsétlen angliai király is, kinek tavaly fejét vevék, mert ha akkor a mikor a parlamentom hadát megverte, aval a serénységgel Londinumot megszállotta volna, ahol immár sok zenebona és támadások az ő hasznára valának, kétség nélkül utolsó fejét vette volna annak az árúló hydrának, a ki azután őtet elnyelte. Mivelhogy időt hagya nékik, hogy öszveszedhessék magokat... Szintén mikor irom ezt a könyvemet, hozák hirét Angliából, hogy ennek a királynak fia is szintén igy jára, mert ő is Skóciából vitézséggel béjöve Angliában, és megveré a parlamentom hadát erőssen, és ha menten ment volna Londinum felé, megadták volna magokat, de 10 napig várakozott, nem tudom micsoda okbul, addig parlamentom is hadat gyüjte, és megveré az szegény király fiát, ugy hogy csak alig másod magával Francuzországban szaladhata. Igy jára Torstensohn is a svéciai haddal: mikor a herceg Leopoldot és Piccolominit meg-

verte volna, nem ment utánna a győzedelemnek, hanem Lajpszigot megszállá, és ott sok időt veszte; mert ha menten ment volna a vert had után, és nem hatta volna neki öszveszedni magát, nem tudom állhatott volna-e talpra a császár hada valamikor; noha a svékusok most sem vallják vétkeket, mert azt mondják, hogy Lajpszig városának nyerésével többet nyertek, hogysem azzal nyertek volna, ha kergették volna Leopoldot. Végezetre Gustavus svéciai király is igy jára, mert ő is, midőn az tengeren általjött volna, ha mind aval a gyorsasággal követte volna a szerencsét, nem lett volna talám annyi fáradsága, halála sem talán; de annyit késék és vendégeskedék, még a feleségét is kihozatta Svéciából, hogy addig a szerencse előtte elrepült. Elrepül a szerencse, vitézek, ha hamar nem követitek, és megunja azt a ki őtet megunja; hanem addig míg lehet, kövessétek és serénykedjetek.

40.

Sed fugae specie discessum (cap. 44.).

Igen szép találmány az olaszoké és németeké, mert ők nem mondják soha is, hogy szaladtak volna, hanem ritirálták magokat; de akár miképpen menjen el, ha az ellenségtűl és ő miatta megyen el, mind szaladásnak kell mondani, és gyalázatjára vagyon az embernek.

Finis Libri Sexti Annalium.

CORNELII TACITI

ANNALIUM LIBER UNDECIMUS.

41.

Ille, ut erat magnis ausis promptus, biduo tria millia stadiorum invadit, ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat; neque cunctatur etc. (cap. 8.).

39. aphorismusban az mirűl szóltunk, itt is kellene arrul szólanunk, de nem mondunk többet, hanem most is azt repetáljuk, hogy bátor, gyors és fáradhatatlan legyen a kapitány; bátorsággal, mert nagy dolgokat vesz maga eleiben, melyeket a félelem egyébiránt elbontana; gyorsasággal az ellenséget véletlenűl találja és oltalmatlanul, és ez nélkül sokszor kárt is vallhatna; fáradhatatlansággal oztán azt nyeri, hogy az Hannibal vétkében nem esik, hanem tud élni a győzedelemmel, nem elégszik meg egy cselekedettel, és meg nem unja a fáradságot, mig véghez nem viszi a hadakozást. Vide 9. Aphor. 1.

42.

Ira magis, quam ex usu praesenti accensus, implicatur obsidione urbis validae.... Ibid.

Semmi nincs oly ártalmas az hadviselőben mint a harag; a harag megvakitja az embert, béfedi homálylyal az okoskodást, és semmi okot nyitva nem hagy, hanem az boszuságot, azt nagyra neveli, azt néki dicséri, és azt kivántatja vele. De jaj annak a kapitánnak, a kit a harag forgat, az kinek ez a rosz passió rendet szab, mert hamar megláthatni az olyant, hogy haragostul, boszúságostul mint az széltűl felfintorog, elszakadoz, és a mi nagyobb, az ellenség megnevetésével. Nem vitéz embernek való az harag, az vitézség ex perfectione virtutis jön, a harag penig ex flocco vitiorum. Kévánatos dolog volna az, mikor az ember harcra mégyen, hogy valamenynyire megharaghatnék, hogy ex commotione bilis et sanguinis nagyobb motust és erőt vehetne magának; de nem lehet akkor haragudni, csak csupán meztelen emberség és virtus viszi az embert arra, hogy a halált avagy kevesebbnek tartsa annál hogysem mint van, avagy ugyan semminek. Az emberség viszi az embert arra, hogy ne gondolkodjék életének gyönyörüségéről, kedvesinek elhagyá-

sárul, hogy a maga testét ne szánja karddal daraboltatni, puskagolyóbisokkal szaggattatni, hogy vérét kiontsa örömest, és hogy meghaljon kívánsággal. Az haragnak is vagyon ilyen effectusa, de mivelhogy nem egy az oka, azért nem egy a vége is; boszuság az oka, gyalázat a vége, és hiznia látod ellenségednek örömét vészélyeden. Tehát nem haraggal, nem boszusággal, hanem észszel és emberséggel kell hadakozni. Ha azért oly ellenségre talál a kapitány, a ki haragos, hamar kelepcében szorithatja aztot, mert tudnod kell, hogy mihelyt egy kis boszuságot tészesz néki, mindjárt kész lesz a boszuállásra, akkor tehát készen várjad őtet, és mulattasd el vele a boszuságot és haragot. Nézd mit mond Tacitus: ira magis quam ex usu praesenti: mintha azt akarná mondani: nem volt most a haragnak helye, mást kellett volna cselekedni.

Buquoi Ujvár alatt harag miatt vesze el, mert ugyan természetül vette volt a magyarokra való haragot. De máshon is kell erről szólnunk; elég most ezt mondani: hogy szintén mintegy barátnak, oly szükséges egy hadnagynak is a patientia. Türj, nyeld el az boszuságot, melyről nem tehetsz, várj időtül és az alkalmatosságtul, hogy boszudat állhasd, és tromffal üthesd károdat. Alibi ut insidiis incautum ita ira propter. . 216.

43.

Feruntque, militem, quia vallum non accinctus, atque alium, quia pugione tantum accinctus foderet, morte punitos. Fol. 252. (cap. 18.).

Próbáld meg Magyarországban, ha mered az illyen kicsin dologért megöletned az alattavalót, vagy hogy mind elszöknek, vagy hogy feltámadnak rád és agyonvernek. Mitül vagyon az? attul, hogy a disciplina militaris közülünk régen elveszett: csak annyival kell hinnia bennünket vitézeknek, hogy kard van az oldalunkon. De ha találkoznék is valaki, a ki valamit akarna reformálni a népeken, mind elszöknének alúla és másuvá mennének, ahol jobb állapatja volna. Nem volt ám ugy a rómaiaknál, egyik hadnagy a másikét meg nem merte fogadni, hanem minnyáján egyiránt disciplinát tartottak; most egy urra haragudjék meg a szolgája, ha nem is pöröl véle, ha alattvaló, elszökik más urhoz, és ott még annál nagyobb becsülleti lészen. Heában tehát, egy nagy erdőben egy kakuk nem hallik, minnyáján kellene hogy szentül megtartanák a disciplinát, szökött szolgát senki meg ne fogadna, hanem az ki tisztességgel megyen el az urától.

Finis Libri Undecimi.

CORNELII TACITI

ANNALIUM LIBER DUODECIMUS.

44.

Ceterum Gotarzes, nondum satis aucto exercitu, flumine Corma pro monumento uti: et, quamquam per insectationes et nuncios ad proelium vocaretur, nectere moras (cap. 14.).

Ha erőtlen vagy, ha azt gondolod hogy a harc nem neked való, fussad az alkalmatosságot az melylyel a harcra erőtetnél, kerüljed az ellenséget, és soha annyit ne boszonthasson, kergethessen és gyalázhasson, hogy te az te szándékodat megtörjed. Tanulj Fabius Maximustól, az mely csendesen szenyvedhette, hogy az ellenség gyalázta és szitta. Tanulj attul a kapitántul, a melynek az ellenség mikor üzengetett: ha vitéz vagy, jöjj ki a táborból a harcra, csak azt felelte néki: sőt ha te vitéz vagy, végy ki innen és üzz ki a táboromból.

45.

Ceterorum proditione suspecta, quod unum erat reliquum, rem in casum dare, proelioque experiri statuit (Ibid.).

Mikor az ember olyan állapatra jön, hogy a maga hada árultatásátul fél, ne késsék sokat, hanem harcoljon meg az ellenséggel, mert ha üdöt hagysz az olyan állhatatlan népnek, semmi jó nem következik belőle.

46.

Et secuta consilium ducis industria militum (cap. 27.).

Akkor várhatni minden jót, mikor az kapitán parancsolatját a vitézek serénysége követi, mert nehéz nyulat fogatni mikor bottal üzik az ebeket utánna.

47.

Ille gnarus primis eventibus metum aut fiduciam gigni citas cohortes rapit. Folio 236 (cap. 31.).

Az első aphorismushoz való, azért, hogy vagy azon légy, hogy első próbád hires legyen, azután könnyebb hirt megtartani. Vide primum aphoris. (qui ut famae inserviret, quae in novis coeptis validissima est. Annal. Libr. XIII. cap. 8.).

48.

Quem multa ambigua, multa prospera extulerant, ut ceteros Britannorum reges praemineret (cap. 33.).

Sem a meg nem érdemli az utolsó dicséretet, a ki mindenkor jó szerencsében forgott, sem az a ki szerencsétlenségben: hanem a ki mind a kettőben, a ki próbált jót és gonoszt, az ki el nem bizta magát a jóban, nem hányja és nem veti magát a gonoszban; a ki hasonló az aranyhoz, a kit sem rozsda nem fog, sem tüz el nem veszteget: az volna dicséretre méltó hadnagy. Vajki sok van, a ki tud a jó szerencse hegedülésénél táncolni, és egy szerencsétlenségnek szellete előtt eldül; viszont ismég vannak, a kik ebben jók, a másikban nem tudnak merőn állni, szédeleg az ő fejek, ha a szerencse magasra viszi. Azért legyen eszében a kapitánnak ez a symbolum: Fortunam prudenter habe, azaz okosan tartsad az szerencsét, ha rosz, ne hajulj előtte, ha jó, ne bizd magadat véle. Kicsin idő alatt mind gonosz mind jó változhatik, az ember jó hire neve penig örökös légyen.

49.

Sed tum astu, locorum fraude prior.

postea:

Sumpto ad proelium loco, ut aditus, abscessus, cuncta nobis importuna, et suis in melius essent (Ibidem.).

Az mely kapitány az földnek a csinját nem tudja, keveset viszen végben a maga szándékában, mert ha egy nyulfogásra szükséges hogy tudjad a helyét hun fekszik, hová kezd futni, hun kell meglesni: mentül inkább szükségessebb tudni az ellenség járását, lakását, és hun kell állítani a lovast, hun a gyalogot, hun az ágyukat; mentül inkább szükséges olyankor az álnokság, mikor az te ellenséged azon igyekezik, hogy megcsaljon tégedet. Egy árok, egy patak, egy szalma oka volt sokszor hadak veszedelmének: mennyivel inkább kell hát tudni a hegyeket mint feküsznek, a mezőket melyre szélednek, az erdőknek járását, a vizeknek folyását. Parva momenta magnos casus faciunt.

50.

Cuncta virtute expugnabilia. Ibid. (cap.35).

Én nem tudom miképen azt a szót magyarul nevezni: virtus, maga annélkül semmik vagyunk. Virtus a vitézség, virtus az állhatatosság, virtus az okósság, egy szóval minden jót teszen az virtus. Ha azért a vagyon kapitányban, sohun nem lesz neki ez világon lehetetlen. Nulla virtuti inuia.

51.

Laetis hostibus, tamquam ducem haud spernendum, etsi non proelium, at certe bellum absumpsisset (cap. 39.).

Az had, avagy ország, avagy fejedelem, az mely minden reménségét csak egy valamely

emberben teszi, nem lehet állandós sokáig, mert ha annak történik halála, amannak is reménséggel együtt kedve is elveszett az oltalomhoz; azon kivül az ő éltében nem tészen provisiót jövendőre, mikor a megszünik. Azért rosz had az olyan, a ki csak egy emberben bizik, hanem a jó, a ki maga közönséges vitézségében és erejében hiszen, az mint az oroszlán.

Finis Libri Annalium 12.

CORNELII TACITI

ANNALIUM LIBER DECIMUS TERTIUS.

52.

Statuit postremo ostendere aciem, et dato die proelium incipere (cap. 40.).

Az kapitánnak nem kell mindjárt a harcrul gondolkodni, hanem minden módot előbb próbálni mást, hogy az ellenséget megverhesse, avagy éhséggel avagy más csalárdsággal, mert a harc nagy szerencsével jár, a szerencse bizonytalan. Ihon mit mond Tacitus: postremo, azaz mikor immár mindent próbált és heában, és már kéntelen vele, akkor harcol az ellenséggel.

53.

Quia nec teneri sine valido praesidio, ob magnitudinem moenium, nec id nobis virium erat, quod firmando praesidio et capessendo bello divideretur (cap. 41.).

Az kinek nincsen elégedendő hada, ne kezdjen oly dolgokat az kire elégedetlen lehet azután, mert ha várakat vészen meg az ellenségtül, és azokat meg akarja tartani, népet kell benne hadni, és avval megerőtleníti a maga hadát; más az, segitségére kell mindenkor menni valamikor szükséges, olykor lehet, a mikor más dolgot vihetne ember véghez. Tehát jobb olyankor megégetni és elrontani az erősségeket, hogy az ellenségnek hasznára ne légyen, neked penig dicséretedre.

Finis Annal. Libri 13.

CORNELII TACITI

ANNALIUM LIBER DECIMUS QUINTUS.

54.

Acto raptim agmine Moneses, ut famam sui praeiret (cap. 4.).

Szükség néha a hirt maga felől nevelni, hogy az ellenség rettenjen, néha penig eltitkolni, hogy véletlen találja, és együtt hozni a hírt magával; a miképpen sok effectusa van a hírnek, ugy sokféleképpen kell vélo élni.

55.

Ira magis, quam metu, ceteros accenderant. Ibid.

Ne illesd ha lehet az ellenséged kicsin boszusággal; a kicsin boszuság haragot nyit az emberben és boszuállást: vagy hogy megronts az ellenségedet vagy hogy ne piszkáld; rosz arculcsapás az, a kiért kettőt adnak; hagyj békét neki, hanem oztán egyszersmind nyakában dülj, mert ha gyakran piszkálod, ébren fogod tartani, ha penig ritkán, elbizza magát, és nem visel igen gondot.

56.

Igitur, metu abstruso, mitiora obtendens (cap. 5.).

Ha békeségre van szükséged, ha egy

kis ideig való suspensióra, ha valami más dologra; ne mutasd soha hogy félelemből keresed aztat, hanem valami más okbul, és ha lehet azon mesterkedjél, hogy az ellenséged először proponálja és kérje tüled. Vajki nagy szarva nő ellenségednek, ha tégedet koldulva lát maga után, főképpen ha eszében veszi, hogy félelemből cselekeszed.

57.

Sed neque Corbulo aemuli patiens (cap. 6.).

Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet; mindjárt romlik az a had az hol kettő vagyon, az irégység nem engedi nekik egyetérteni, az észnek külömbsége nem hagy egyet parancsolni. Sok *példa* vagyon a római hadakozásokban, és mindenütt vesztettek a hol két feje volt a hadnak. Másféle test, ugymint kéz, láb, szem, fül, hogy több legyen nem árt, de *ha* fej kettő lészen, melyiknek fogadhatják szavát a többi?

58.

Armeniam intrat tristi omine (cap. 7.).

Az jelek, az álmok csaknem egy dolog a vitézségben. Nem kell megrettenni az álomtúl sem más jeltül; a harkály, a róka, a holló, micsodás jelt tud nekem mondani, hogy igy szól vagy amugy, talán értheted te azt mit mond, és mikor jót, mikor gonoszt mond? Olvasd meg annak a vitéz római kapitánnak cselekedetit, melynek vitézit midőn egy harkály mind eliesztette volna, hogy ritkán és rútúl szólott, fogta a kézijjat és nyilat, ugy lötte hogy mindjárt leesett a fárul, oztán visszafordulván a vitézekhez, azt mondta nekik: Látjátok-e vitézek, miképpen csalatkoztok; azt tudjátok, hogy e madár jövendőt tud mondani, s miért hát maga szerencsétlenségét meg nem jövendölte? Az madár azért ugyan ugy szól a mint tud, és a vad ugy fut a mint lehet. Ha a madár ember nyelvén szólana, avagy a négylábú állat öszülne, mégis gondolhatnánk rajta; azonképen az álom, melyről irtam 16. Aphorismo bőségessen. Az eszes kapitány mindazonáltal az ilyen emberek vélekedésének sokszor hasznát veheti, mert mikor valamit lát ő olyant, ő azt jóra magyarázhatja és elhitetheti a vitézekkel, hogy jót jelent. Szultán Szulimán mikor Magyarországra indult, legutolszor meghagyá a kadileskérnek, hogy ezer juhot vágasson isten nevében sasoknak és más madaraknak; és mikor igy cselekedett volna kadileskér, és sok holló, varju kezde szállani a juhokra, akkor eljöve egy saskeselyü, és mind elüzé a több madarat, és maga sem evék benne, hanem eltünék egy setét felyhőben. Ezen a rosz jelen minnyájan megijedének, de az okos császár visszafordítá a jövendőnek magyarázatját, és azt mondotta: azért nem esznek a juhokban, hogy keresztyén húst akarnak enni és kévánnak. Azért, kapitányok, kövessétek szultán Szulimánt, és jóra forgassátok a bolond vitézeknek gondolatjokat; avval bátorsága és confidentiája nő a hadának.

59.

Ubi Paetus imminentium nescius (cap. 10.).

Kapitány, azért adták kezedben a hadat, hogy gondot viselj rá; és hogy a hadadra gondot viselhess, szükséges az ellenségedre is viselned gondot, mit csinál, mit gondol; ha azt nem cselekeszed, nem mondatol gondviselőnek. Nem szabad a hadban valamit elfelejteni, nem szabad két vétket cselekedni, ott találja mindjárt a bün a büntetését, és nem mondhatni azt: nem gondoltam volna.

60.

Verum ubi a viris militaribus adversus urgentes casus firmatus erat, rursus, ne alienae sententiae indigens videretur, in diversa ac deteriora transibat (Ibid.).

Ihon az állhatatlan, ihony a kevély emberek cselekedeti, mástul szégyenli kérdezni. Ő esztelen, ó oktalan állat! Tudod-e amaz okosságban felfuvalkodott spanyor király, Philippus Secundus, az ki kérkedett, hogy az ő lova őtet az egész tanácsaival együtt hordozza, hogy a botlott legnagyobbakat, azért hogy nem akarta mások tanácsát meghallgat-

ni? De mivelhogy a tanácsrul vagyunk discursusban, tovább szóljunk felőle.

Ha szabad volna álmodnunk avagy kévánnunk nagy dolgokat, legkévánatosb volna az, hogy mi magunk lehetnénk elegedendők az mi dolgainknak forgatásában és szándékunknak véghezvitelében, és csak magunk igazgathatnánk a kormánt; de mivelhogy nem találkozott soha ilyen ember, és annak formája csak az egy Xenophon fejében maradott, és soha másról olyanról a historia nem emlékezik, mert az emberi gyarlóság nem engedi:

Kell tehát a vezéreknek és fejedelmeknek azon igyekezni, hogy jó tanácsi legyenek, és ne sok, mert a hol multitudo, ibi confusio, és nem lehet titok, consilii unitas: a szükséges. Az isten, a ki véghetetlenül bölcs, mégis glorificatur in consilio Sanctorum, magnus et terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt. De valamely nehéz a jó tanácsot megszerzeni, olyan nehéz tanácslani az ily dologban urakot és fejedelmeket, mert a példák kiket historiábúl szedünk, külömböznek igen egyik az másiktul. Első forma azért, az mikor ember nem tanácskozik senkivel, hanem mind a maga fejéből cselekeszik. Igy cselekedék Carolus VIII. és sokan mások. És talám ezek azért cselekedtek igy, hogy azt tudták hogy tanácsot kérdeni kissebbségére van az embernek, mintha elegendő eszek nem volna, és szégyenlették az maga alatta valóját az tanács-kérdéssel eszesebbnek nevezni.

Másodszor, voltak olyanok, az kik az magok fejétűl semmit nem cselekedtek, és tanácsot sem akartak másoktúl kérdeni. Ezt irja a historia, hogy Maximilianus császár olyan vala, és mikor akara valamit cselekedni, maga kihirdette elébb, és jól vigyázott rá, mit mondanak az emberek felőle és az ő szándéka felől, és ha látta hogy senki sem javallja, magátul elálla az olyan szándékátúl. Bizonyára igen rosz forma, és nem méltó ez követésre, mert midőn ő futja vala azt, hogy megnevessék a tanácskérdés miatt, ez másik gyalázatban botlék, és minden ember állhatatlannak nevezé, holott nem állott meg 'soha is egyik szándékában. Más az, az ilyen móddal okot ada mindennek, hogy bizvást tanácsolhassák, és nem csak az, hanem még megpirongassa ki az ő szándékáért, a mely állhatatlan. Mely nehéz penig egy fejedelemnek avagy kapitánnak a község szavainak alá vettetni, ám lássa minden ember.

Harmadszor, vannak olyanok, az kik minden embertől tanácsot vésznek valaki tanácslani őket akarja; de, hitemre, ezt is én igen rosz módnak tartom, mert nem csak a confusio mehet az ilyen tanácslott elmében, de még az megvetés is azaz a contemptus, holott minden ember tanácslani praetendálja a fejedelmet, az penig a sok tanács között eltébolyodik, és igy a többi alattvalói megnevetik és despiciálják, és azt fogják felőle mondani: Ipse modo huc, modo illuc, ut quemque suadentium audierat. T. Annal. XII.

Tehát szükséges hogy a fejedelem vagy az generális jó válogatott hű emberekbűl tartson tanácsot, in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam; de nem kell azt megengedni a fejedelemnek soha is, hogy őneki kérdetlenül tanácsot adjanak az ő tanácsi. Nagy kevélység egy szolgátul az urát tanácslani, mikor nem kérdezi az ura. Ad consilium ne accesseris antequam voceris. Hallod-e mit mond az Amasias a prófétának, az ki bizvást mene hozzá és feddette: Nunquid consiliarius Regis? És la! ebbűl tudhatni, hogy a királyok nem hatták magokat tanácslani másoktul, hanem az maga tanácsaitul. De a menynyire kevélység egy szolgátul tanácsot mondani az urának kérdetlenül, annyira esztelenség a fejedelemtűl nem kérdezni tanácsot az érdemesektűl. Plus vident oculi quam oculus. Halljuk mit mond Salamon: Gloria Regum est investigare sermones (Prov. 25); annyit teszen, hogy ne várja fejedelem, hogy tanácsolják, hanem ömaga keresse a tanácslást.

De itten igen nagy dubium támad: ez az, hogy az urak, mikor a maga tanácsi közt vannak, magok mondjanak-e voksot avagy nem; és ha mondanak, melykor kell mondani, elein-e mindjárt a tanácsnak, vagy utólján, vagy közepin. Az én itéletem az, hogy se elein, se utólján, se közepin; mert ha az elein a maga

tetszését kimondja, senki nem fog merni az ő tetszése ellen disputálni, és minden ember azont fog mondani; ha utólján, azok a kik ő-előtte más tanácsot mondtak, megszégyenlik magokat, mintha esztelenéknek tartaná őket, hogy az ő tanácsokat nem követi, és ők is az urok tanácsára hajulnak, az magokét retractálván. Azért okosan Cneius Piso: Quo loco censebis, Caesar; si post omnes, vereor, ne imprudens dissentiam, si primus, habebo quod sequar. De menjünk exemplumokra. Henricus Tertius, a mint irja Davila és Petrus Matei, mikor a gvisai herczeget meg akarta volna öletni, eleiben hivatott négy tanácsot, kettei elébb megmondá a voksot, de mindjárt a király utánnok, erre való képest megint a kettei, a ki utánna ment, reá állott a király sententiájára, mint a két elébbeni reá fordúla a tanácsra, a mely tanács *oka* lén francuz király veszedelmének és országának.

Ir nékünk ilyen példát Istvánfi is az mi historicusunk, Lib: 31. fol: 715. nro. 50. Mivel a fejedelem első voksot ada Jósika István megfogására, minnyájan arra hajlának a több tanács is. És lásd Bonfinium Part. 38, fol. 151. Mátyás király idejében Fridrik császár ellen való tanácsban ez is ilyen formán vala.

Tehát hallgasson a fejedelem, és ha külömbözők az ő tanácsának voksai, mind addig hagyjon disputálni nékik, mig eszében veheti melyik jobb, ez vagy amaz, és igy nem lesz tanácsolva elébb hogysem akarja, nem leszen temnálva az állhatatlanság miatt, végezetre csak a maga elméje lészen csudául, hogy magától választhatja az jót a gonosztul. És ezt mind három szóval a szentirás megmutatja, mondván: audi tacens, simules quaerens. Azért, kapitányok és hadnagyok, mondjátok a Salamonnal együtt az istennek: da mihi cor docile. Honnan a docilitas, ha nem a tanácsból? és ne szégyenljetek kérdezni az ti tanácsitoktól, ne mondhassák azt felőletek: Si peto aut in suis, aut in alienis consiliis constantia fuisset.

62.

Quae fortissimo quoque amisso, et ceteris exterritis, parum habiles proelio videbantur (cap. 26.).

Mikor egyszer az ember látni kezdi a szerencsének hátát, és hogy elrepül előtte, nehezen tarthatja meg a bátorságot, nehezen mutathat nyereséget. Annál inkább mikor immár egy sereg szerencsétlenül kezdett veszni, nehezen állithatja az ő szivét helyére a kapitány. Ilyen állapatban vala ama vitéz Hunyadi János; látta a török császárt a győzedelemnek kevélységével nyargalni a Magyarországot, látta a maga népét és hadát elromlani, látta a királyt elveszni, mégis helyén állott az ő szive; tiz ezer emberrel (a kiknek csak ő maga egyedül szivet ada) addig forgolódék, addig nyomorgatta a törökök számtalan hadát, hogy semmi nyereség nélkül ki kelle menni az országból és gyalázattal. De nem minden Hunyadi, nem adatott ez minden embernek. Hogy azért remediumot irjunk, miképpen kelljen az megvert néppel élni: a bizonyos dolog, hogy az ilyen ijedt népet nem kell ismég ujabb szerencsének exponálni, hanem először eloquentiával és maga példájával az-az frissességével biztatni, azután azon igyekezni, hogy valami kárt tehet az ellenségnek, ha nem nagyot is, csak mégis édesedjék néki a te néped és felejtse el a félelmet. A kinek pedig jó vitézi és tanult hada vagyon, ugy cselekedhetik mint Hunyadi.

63.

Integrum militem, et crebris ac prosperis laboribus exercitum, in Armeniam ducit. Ibid.

Adj munkát a vasnak, ha nem adsz, maga magát elvesztegeti és a rozsda megeszi. Adj munkát a vitézidnek, mert ha henyélnek, elvesznek. Régi rómaiak, vagy kellett vagy nem kellett, de munkálkodtak a vitézekkel, hogy ne henyéljenek; mert a bizonyos, a mely test a henyélést megszokta, nem hamar szokhatja meg ismég a fáradságot. Cum acedia corporis debilitatur etiam spiritus.

Finis Librorum omnium qui vocantur Annales.

INCIPIT

CORNELII TACITI

HISTORIARUM LIBER PRIMUS.

1.

Nocuit antiquus rigor et nimia severitas, cui iam pares non sumus (cap. 18.).

Sokat irtam azelőtt, miképpen kell fenyétékben tartani a vitézeket, miképpen disciplinában és fáradságban; és az mind jól volna, ha az orvosságot a beteg elszenyvedhetné. De ugy látom, hogy az betegségnél is nagyobb gonosz következnék az orvosságbúl főképpen az mi időnkben. Remedia malorum ipsis malis peiora essent, s azért mondja Tacitus: cui iam pares non sumus. Ha a magyar, hajdut avagy katonát a régi római disciplinára akarná fogni, azt tartom nem volna esze; tehát azt kell cselekednünk az jó orvosként: mind a betegséget megnézzük, s mind a betegnek az erejét, s a szerint procedáljunk az orvosságokkal. Tudnunk kell penig, hogy omnis novitas est periculosa, és a reformatio leginkább; lassan lassan, egyszer is másszor is, mennél könnyebben lehet, procedáljunk, és többet vihetünk véghez, hogysem ha egyszersmind akarnánk minden errorokat reformálni.

Finis Libri Primi.

CORNELII TACITI

HISTORIARUM LIBER SECUNDUS.

2.

Vespasianus acer militiae, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio, ac, si res posceret, manu hostibus obniti, cibo fortuito, veste habituque vix a gregario milite discrepans (cap. 5.).

Mely szép descriptiója ez egy vitéz hadnagynak, minden ember láthatja. És magánossan kell azt a szót acer militiae eszében venni; annyit teszen a mint egy serény vitéz. A vitéznek, a hadnagynak serényen kell magát viselni és nem mint ha álmodoznék; a vitézség erőt, becsülletet veszen a serénységből. Mikor a hadnagy látja a maga kapitányát hogy előttök mind gyalog s mind lovon kész járni, és sem hintóban, sem lecticában nem nem bujkál a több szekerek között; mikor látja az had, hogy a kapitány avval az eledellel él a kit történet szerint kaphat, és a ruhával sem igen külömbözik, egy szóval, mikor a maga serény példájával serénynyé csinálja őket: mit nem vihetni véghez, mit nem cselekedhetni az ilyen haddal, ez ilyen kapitánynyal. De viszont nagy boszuságára vagyon a hadnak, mikor látják a kapitánt, hogy csak a maga teste tartására igyekezik, keveset gondol a hadával, könnyen parancsol nehéz dolgokat, a melyeket ő maga példájával nem követi, és mikor a hada koplal, fárad, akkor ő maga vendégeskedik és henyél.

3.

Nec Vitelliani, quamquam victi, quievere (cap. 12.).

Nem mondom itten sokat, mert azelőtt megmondtam, hogy soha nincsen jobb időd az ellenségre menni, mint mikor őneki valami kevés győzedelme volt; akkor elbizza magát és nem visel gondot magára, mert hamarébb a jó, hogysem a gonosz szerencse gondatlanná teszi az embert.

4.

Sed ubi delectum agere Pacarius, et inconditos homines fatigare militiae muneribus

occepit, laborem insolitum perosi, infirmitatem suam reputabant (cap. 16.).

Csak hejában, a paraszt a kapanyelet tudja forgatni, és a vitézség nem önéki való és nem is hozzá illik; taníts meg bár valamint akarod, adj oly fegyvert néki az mint tudod, de ő semmiképpen hozzá nem tudja magát alkalmaztatni; az ő serénysége nem nőhet tovább annál mikor részeg, és az ő spiritusa nem más csak első furia; az szokatlan hadi exercitium megtöri őtet, és a vitézi gondolat nem szorulhat a fejében; egy szóval, nem az ő elementumja, és egy kapitány se nyuljon az ily emberekhez ha nem kéntelen vele, mert mind szégyent s mind kárt vall.

5.

Fit temeritatis alienae comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, quo plus authoritatis inesset consiliis, si seditio mitesceret (cap. 18.).

Nyomoruság, de mit tehetünk róla: az eszes hadnagynak mindenfelé kell lenni történet ellen felfegyverkezettnek, és késznek, néha karddal, néha észszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállanunk erre a világi scenára. A ki csak egyféle personát hordoz és nem transformálhatja magát másra, lassan viheti a maga dolgát előre. Ihon miképpen bizonyítja sz. Pál az én szómat:

Et factus sum Judaeis tanquam Judaeus, ut Judaeos lucrarer; iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, cum ipse non essem sub lege, ut eis qui sub lege erant, lucrifacerem eos qui sine lege erant, factus sum infirmus ut infirmos lucrifacerem, omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos.

Ez szent volt, apostol volt, a kihez talám a simulatio nem férhetne, mégis hogy az istennek szolgálhasson, mindenféle formán változott. Im azért Tacitus e szép példát tett előnkben: Spurinna látván a maga hadát háborodni, a melyet ő semmiképpen nem hozhatott rendben parancsolattal és haraggal, tehát maga is olyan formán kezdett szólni nékik, mintha ő is egyező gondolatban volna velek. Azért elindulának a haddal az ellenségre, és mind estveig mene Spurinna a haddal, és estve felé a hol tábort kelle ütni, nehéz vala az uj népnek és szokatlannak tábort sáncolni. Postquam in conspectu Padus et nox appetebat, vallari castra placuit (cap. 19.); akkor vevék eszekben, hogy roszul cselekedtek, tum incertissimus quisque castigare temeritatem suam. Akkor oztán Spurinna előálla és okkal megmutatá nekik az ő botlásokat, de azt is csendessen, hogy jobban ne háborodnának. Ipse postremo Spurinna non tam culpam exprobrans, quam ratione ostendens.

És igy hozá ismét a maga parancsolatja alá a népet, mely ilyen mesterség nélkül elveszett volna.

Olvastam, hallottam más ilyen példákat is elegendőt, de láttam is egynehányat, hogy a kapitányok, mikor a maga vitézinek vakmerőségeket másképpen meg nem zabolázhatták volna, azon mesterkedtek, hogy egynehány az olyan szófogadatlanok közül veszne el ellenség miatt, hogy a többi azzal a példával megismernék a kapitány méltán való parancsolatját és okosságát, és jobban tartanák meg a parancsolatot. Az többi között egy olasz könyvben is olvastam, abban a harcban a hol Basta segitséget küldött a moldovai vajdának a tatárok ellen.

6.

Sed repressus vincentium impetus, ne novis subsidiis firmati hostes, fortunam proelii mutarent (cap. 23.).

Nem mindenkor jó üzni a futó ellenséget, és soha nem üzni, az is rosz: a szerencse mindenkor állhatatlan, leginkább a hadi dologban. Sokszor a futó ellenség rontja meg a győzedelmet, sokszor az iedtnek szablája miatt kell meghalni a vitéznek; igy jár ez világ. Azért a kapitány ha megfutamtatta az ellenséget, jól meggondolja a circumstantiáit a helynek, az ellenségnek; és mikor azt találja magában, hogy a hely sem árthat az üzésre, sem az ellenség nem oly, hogy többször meg merjen állani és harcolni, és abban is bizonyos, hogy segitsége nem lehet: akkor isten

hirével üzheti és vághatja félelem nélkül. Egy szóval, a kapitánnak mindenekről provideálni kell. De mivelhogy senki nem oly eszes, hogy minden történeteknek eszével módot találjon, tehát az szerencsére is kell valamit biznunk.

7.

Angebant Caecinam nequidquam omnia coepta et senescens exercitus sui fama (cap. 24.).

Mértékletessen kell a szerencsével élni és nem mindent reá biznia, és mint a feljül megirt discursusban megirtam, elég tized részét az te szándékodnak a szerencsére biznia, a kilenc mind okbul és jóbul legyen. Ha egy várost akarsz megvenni, ha egy tábort akarsz felverni, megszámlálhatod magadnak, hányféle okod vagyon reá és hányféle reménséged; és ha mind jól találod, csak egy kicsin akadék van előtted, a ki tizedik része a többi okoknak: akkor méltó azt az egyet szerencsére biznod. De hogy te legnagyobb reménségedet a szerencsére vesd, és más jó okaid ne legyenek arra a cselekedetre, nem javallom, sőt kárhoztatom; *nem* minden ember világbiró Sándor, a kinek a szerencse bolond szándékait szerencséssé tette, és minden gondolatját véghez vitte.

De egy kapitány, az mint Caecina volt, a ki sok verejtékkel, fáradsággal jó hirt szerzett magának, egy bizontalan dologra, kétséges szándékra kötelezze magát, a kiből nem bizonyos, mehet-e ki tisztességgel, nem-e? a mit teszen, szintén mint maga szakasztaná fejét jó hirének nevének. Vajki sok verejtékkel, veszedelemmel, szenvedéssel, idővel, boszusággal szerzi azt meg az ember, és egy cselekedettel, melyet nem distillált meg jól az eszével, elveszti örökké és nyakát szakasztja. Non licet in bello bis peccare.

8.

Et cui cauta potius consilia cum ratione, quam prospera ex casu placerent (cap. 25.).

Az nemzetségek között a spanyorok leginkább ilyenek, azért ritkán vesztenek, de viszont, ritkán nyernek is. Viszont az francúzok kevessebb tanácscsal és circumspectióval készek a harcra; a török is hasonlóképpen, de mind egyik s mind másik gyakortább vesztenek, noha nyernek is gyakortább a spanyoroknál. Igazán megvallom az én fogyatkozásomat, hogy én is inkább ezekkel tartom, mert a természetem inkább impetusra propendál, hogysem hosszú patientiára; mit tehetünk róla, quisque suos patimur manes. Az bizonyos dolog, hogy ha ilyen találtatnék a mint Xenophon irja, a volna a perfectus, a ki mind egyikbűl s mind másikbűl participálna, és pro necessitate temporis élne vele. Julius császár ha nem volt is in perfectione ebben is, a bizony dolog, hogy legjobb, eszesebb, gondossabb, vitézebb kapitán vala historiák emlékezetitűl fogva.

9.

Caecina non simul cohortes, sed singulas acciverat (cap. 26.).

Nagy vétek, bizonyára, és nagy botlás, ha az ellenségre küldesz seregeket más seregeknek segitségére, egyenkint küldeni és nem együtt, mert ha egy csoportot küldesz, azt hamar megverik, másikat is, harmadikat is. És igy mind együtt kell küldeni, ha azt akarod, hogy effectusa lehessen; mert egy szoros passuson is kevés ember nagy próbákat tehet, azért hogy az ellenség nem jöhet együtt, hanem szakadozva, a mint az olaszok mondják: alla sfilata. Jut eszemben, hogy a muraközi Csőszi András, a jobb atyám szolgája, ezer lovas törököt felvert kétszázad magával, és a basának is fejét vette azért, hogy szakadozva jöttek utánna, ő penig együtt tartá az ő kevés népét. Ha együtt jöttek volna a törökök, nem jártak volna roszul.

10.

Haud perinde id damnum Vitellianos in metum compulit, quam ad modestiam composuit (cap. 27.).

Miként a nagy szerencsétlenségek veszedelmessek, ugy a kicsinyek hasznossak, mert ezekből tanulnak a vitézek megbecsülni az

ellenséget, és mértékletessebben járni és okossabban.

11.

Ac militari astu cohortes turbidas, ac,si una forent, praevalidas, dispergendi (cap. 28.).

Szükség azt is tudni a kapitánnak, hogy mikor a maga hada reá támad, nincsen jobb, mint *táborokat* eloszlatni és elválasztani egymástul; de ne vegyék észben, mert a volna a kapitány utolsó mestersége. Divide et vicisti.

12.

Non ut ad pugnam, sed ad debellandum profecti (cap. 40.).

Azt mondják, ubi timor, ibi bonum; félni kell az ellenségtűl és meg nem ijedni, nem kell semmit elmulatni a honnan szerencsénk függ, nem szélledt táborokkal járni a mikor az ellenség közel van, hanem ugy kell járni, mintha minden szempillantásban meg kellene vele harcolni.

13.

Militem itinere fessum, sarcinis gravem, obiicere hosti, non admissuro quominus expeditus, et vix quatuor millia passuum progressus, aut incompositos in agmine, aut dispersos, et vallum molientes aggrederetur (Ibid.).

Haugyan szándékod vagyon, hogy megharcolj az ellenséggel, avagy el nem kerülheted immár annyira jöttél, tehát minden alkalmatosságra vigyázz és el ne mulass egyet is. Vigyázz, hogy ha az ellenség fáradt, ha utban gondatlanul vagyon, ha nem sáncolta be magát.De ugyanezek mind oly dolgok, hogy *ha* igaz időben és alkalmatosságában fogod, győzedelmet szerezhet neked. In parvis momentis maxima bellorum negotia consistunt.

14.

Disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim, quamquam, vicino hoste, adspectus armorum densis arbustis prohibebatur (cap. 41.).

Ebbűl a textusbul azt tanulhatjuk, hogy a seregeket nem akkor kell rendelni harcnak, mikor az ellenség láttára vagyunk, hanem előbb, mert akkor talám heában is volna, mivelhogy az embereknek esze olyankor nem az kapitány parancsolatjára hallgatózik, hanem az ellenségre feledkezik: akkor a félelem, a kévánság és az alterátióban ki....... az ilyen occasióban az emberben, nem hagy neki elégedendő észt és készséget ad obediendum. Tehát elébb rendeld meg a táborodat, a seregeidet, ha akarod hogy confusio ne jöjjön köziben.

15.

Maiore animo tolerari adversa, quam relinqui: fortes, et strenuos etiam contra fortunam insistere spei; timidos et ignavos ad desperationem formidine properare (cap. 46.).

Oly szép szók, oly elegendők, hogy én nem tudok semmit hozzátenni; a bátor sziv a szerencsét meggyőzi és nem fél tűle. Potes vincere necessitatem, evitare non.

Finis 2-i Libri Historiarum.

CORNELII TACITI

HISTORIARUM LIBER TERTIUS.

16.

Tot millia armatorum, lecta equis virisque, si alius dux foret, inferendo quoque bello satis pollebant (cap. 55.).

Mit használ ha jó a had, rosz a kapitány, ha jó a test és rosz a fő; jobb hogy szarvasok legyenek és nyulak a vitézlő rend, és a kapitány oroszlán, hogysem ha oroszlánok azok és a kapitány nyul. Sokat vihet véghez egy jó eszes kapitány rosz haddal is, de a rosz, jó haddal is semmit. Kapitány a primum mobile és lelke a seregnek; ha a rosz, mire való a test: ha a lankadt, mit csinál a test.

17.

Sed praecipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiae, improvidus consilii.

Postea:

Et ad omnes nuncios, vultu quoque et incessu trepidus, dein temulentus (cap. 56.).

Sokat irtunk, micsodásnak kell a kapitánnak lenni, most viszont azt kell megmondanunk, micsodásnak nem kell lenni, és bizonyára némely dolgot nem explicálhatni, ha nem per negativam. Azért nézd Vitelliust, a mely nem tudta mit teszen a vitézség, nem volt kedve hozzá, esze is megtébolyodott a gondoknak nagysága miatt, továbbá félénk volt és rettege; nagy vétek és nagy gyalázat egy kapitánban.

Ha jön is a félelem az emberre, quia cadit metus in constantem, nem kell azért annyira elhadni magát, hogy minden ember eszében vegye halovány orcádrul, reszkető inadrul az te félelmedet; akkor kell meggyőzni magát, akkor kell serénységet mutatni, maga bátor példájával szivet mutatni a hadnak. Tudnod kell, kapitány, hogy a te orcád mutatja az te titkodat a népnek; ha nem változtatod a mint kell, és ha a te titkod kinyilatkozik, nem lesz titok, hanem kulcsa a te szerencsédnek, miként megirtuk in Annalium Aphor. num. 62.

18.

Crediderat; neque unquam id malorum ut oppugnatum ultro legiones nostras venirent. Fol 532. (Lib. IV. cap. 23.).

Nagy fogyatkozás egy kapitántul, mindenekről nem provideálni és valamit elmulatni a ki megmaradásunkra való; nem lehet rutabb mentség a kapitánnak, mint az hogy: nem véltem volna.

Finis Libri III. Historiarum.

CORNELII TACITI

HISTORIARUM LIBER QUARTUS.

19.

Dux uterque, pari culpa meritus adversa, prosperis defuere. Fol. 538. (cap. 34.).

Az kapitány mely a maga szerencséjét nem tudja megesmérni és megtartani mikor lehet, megérdemli a kárt és szégyent. Serényen kell hozzá nyulni a szerencséhez, és nyitott szemmel, mert elrepül és szégyenli sokáig kénálni magát annak, a ki restelkedik utánna.

20.

Non minus viti is hostium, quam virtute suorum fretus. Fol. 539. (u. o.)

Minden két részre kell a kapitánnak gondot viselni: mind a maga hadára, mind az ellenségre; mert a hadi dologban stultitia unius est felicitas alterius. Ha az ellenség megbotlik, nem késni, segiteni kell a botláshoz meddig esőben van, nem hadni hogy felszedje magát és talpra álljon. Viszont, vigyázni kell, a te hadadban is ne történjék botlás, mert ő is arra vigyáz, hogy az esésre segithessen, és ne hagyjon felkelned. Non licet in bello bis peccare.

21.

Stabant conscientia flagitii moestae legiones, fixis in terram oculis. —

Et postea:

Abditi per tentoria, et lucem ipsam vitantes. Fol. 562. (cap. 72.).

Ha az ember meggondolná azt a gyalázatot kivel kell az emberek szeme előtt élni, elhiszem, soha el nem futna ellensége előtt, hanem megöletné magát százszor inkább; de nem occurrál az az embernek mindenkor a mi lesz azután, mert a félelem elvette az eszét a kivel kell jövendőket látni, csak magát a félelmet repraesentálja néki, és nagyobbnak mutatja hogysemmint vagyon.

22.

Quae modica, sed crebra, damna famam victoriae nuper partae lacerabant. Fol. 567. (cap. 79.).

In Annalium primo Aphorismo irtuk azt, hogy a hirnek olyan természeti vagyon, hogy a kihez ragaszkodik, nehezen válik el attúl; igaz, most is azt mondom, de nem mondtam, nem is mondom, hogy soha el nem válnék. Az ki először nagy próbát fegyverrel tett, rajta lészen a vitéz hir ha csak kevéssé continuálja is, de ha nem continuálja, elveszti. Hát még ha az ellen cselekeszik, ha gyalázatossan szalad, ha szégyénnel retteg, mennyivel inkább elveszti mind jó hirét nevét. Ahoz, a rosz hir jobban nő hogysem a jó, és meggyőzi a jót a rosz. Azért mondja Tacitus: Quamvis modica damna famam victoriae lacerabant.

Finis Libri IV.

CORNELII TACITI
HISTORIARUM LIBER QUINTUS.

23.

Dux sibi electos retinuerat ad improvisa (cap. 16.).

Szükséges hogy a kapitán hagyjon népet, a mely harcon kivül álljon olyan mindennemü történetre, vagy a had segitségére, vagy ellenség ijesztésére; a légyen legutolsó segitő sereg.

24.

Qua provideri astu ducis potuerit, providisse (cap. 17.).

Mindent, valami az ellenség veszélyére és a tiédnek hasznára vagyon, meg kell elébb gondolni, hogysem harcra mégyen a kapitán. Mert akkor oztán későn, és erőssége sincsen reá, és hogy ezt a kapitány gondviselését a hada is tudja, szükséges.

25.

Sane Cerialis parum temporis ad exequenda imperia dabat; subitus consiliis, sed eventu clarus (cap. 21.).

Megmondtam már azelőtt, nem kell mindent a szerencsére biznia, és ha szerencsés is az ember, ne hagyja el azért az okosságot, okossan parancsoljon és az parancsolatnak időt hagyjon. Nem mindent oly könnyen vég-

hez vihetni, a mint parancsolhatni; jó a gyors elme, de a patientia nélkül sem lehetünk.

26.

Et paucos post dies, quamquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit. (Ibid.).

Nem elég az, hogy kárt nem vall a kapitány valami bolondsága miatt, haugyan megcselekedte a bolondságot; az okos emberek nem a történt dologból, hanem a cselekedetből itélik másokat.

Finis Libri V.

CORN. TACITI AGRICOLA.

27.

Nec Agricola licenter, more juvenum, qui militiam in lasciviam vertunt.. (cap. 5.).

Nagy mesterség, nehéz professio a vitézség, et vita brevis, ars longa; és azért kevés találkozik, a ki ennek szeretetiből követné a vitézi kenyeret, de szám nélkül vagyon, a ki huzásért vonásért és mindenféle szabadságért hadban adja magát. A ki vitézi hírt nevet akar keresni, könnyen megismerhetni a többitűl, mert nem adja ez feljűl megirt vétkekben magát; nec militiam in lasciviam vertit.

28.

Haud semper errat fama, aliquando et eligit (cap. 9.).

Szükséges a kapitánban a jó elme, a jó judicium, és hogy ismerje mind a maga vitézét, ki mire való: ez erre a tisztre, amaz arra a próbára, és kinek-kinek micsodás haszna lehet. Nagy dolog jó tisztviselőt tudni választani; néha azért a kit mi nem ismerünk is, a vox populi megmutat, a kapitánnak kell oztán megitélni, hogy egyez-e a községnek itéletével: mert nem mindenkor, hanem aliquando, fama eligit.

29.

Cum assuetus expeditionibus miles otio lasciviret. (cap. 16.).

A henyélés megvesztegeti a vitézt, meg a lovat, meg a fegyvert és a vasat. Virtus in actione consistit. Tehát, kapitán, ne henyélj, mert elrontod az hadat.

30.

Super virtutem hostium locorum quoque difficultates eluctatus.. (cap. 17.).

A hadakozásban nem csak ellenség az ember a ki kardot hordoz a te veszélyedre, de a helyeknek mivolta is, ugymint árkok, hegyek, erdők, folyóvizek és efféle. Azért valamint az ellenséggel tudni kell a hadnagynak harcolni, úgy azokat is a maga hasznára tudni kell forgatni és meggyőzni.

31.

Ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset ... (cap. 18.).

Nincsen a kapitánnak szabad helye a harcon, néha elöl, néha hátúl, néha közepén, szélről kell forogni; mindazonáltal ha a te vitézid rettegnek, és használhatsz vele, elől kell menni, és nem csak szóval parancsolni, hanem kézzel és exemplummal biztatni. Nézd meg azt a szót: quo ceteris animus esset.

32.

Nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus (Ibid.).

Mikor az ellenség tégedet serénynek lát és minden próbára késznek, igen meglankad a maga bátorságában; azért kézzel lábbal, öltözettel, szóval minden móddal serénységet kell mutatni.

33.

Sed ipsa dissimulatione famae famam auxit, aestimantibus, quanta futuri spe tam magna tacuisset (Ibid.).

Noha inkább ad moralitatem, hogysem ad verum propositum tartozik ez a sententia, mindazonáltal akartam ide tenni és megmutatni, mely szép dolog a ki vitéz ember és nem kérkedik vele. Sok foliust kellene evvel beirnom, csak azt mondom az mit C. Tacitus: a ki nagy dolgokat próbált és hallgatja, még nagyobbakat szándékozik cselekedni, azt gondolhatni felőle; viszont, a ki kérkedik kicsin dolgokkal is, annak nincs szándéka tovább menni.

34.

Nec poena semper, sed saepius poenitentia contentus esse (c. 19.).

Mértékletes légyen a kapitán a büntetésben, ne in odium suorum incurrat; néha elégedjék meg azzal, hogy megbánta dolgát és vétkét, mert elég poenitentia az.

35.

Iniquissima haec bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur (cap. 27.).

Nincs itt mit mondanom, mert magán is elég nyitott a sententia. Tudni kell azért a kapitánnak, hogy ha akárki miatt veszt is, őnéki tulajdoníttatik, mert ő a feje annak a ki cselekedte és másképpen disponálhatott volna véle.

36.

Ne terreat vanus aspectus, et fulgor auri atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat (cap. 32.).

37.

Sed manus, et arma, et in his omnia. Fol. 625. (cap. 33.).

Tehát non est nervus belli pecunia, hanem vitéz emberek és fegyver; a pénz nem mindenkor talál embert és nem mindenütt, de a fegyveres ember megtalálja őtet. Ergo: nervus belli sunt milites.

38.

Ducis boni imperatoriam virtutem esse (cap. 39.).

39.

Ceterum militare nomen grave inter otiosos (cap. 40.).

Az minthogy az szerencse az én személyemen bizonyitja ezt a szót, úgy concludáltatja is velem; evvel azért kévánom az istentül az jó szerencsét és semmit mást. Sors bona, nihil aliud.

Finis.

HOGY EGY HADVISELŐ EMBER A JÓ SZERENCSE NÉLKÜL SEMMI.

ÉS MICSODA LEGYEN A SZERENCSE.

Az emberek munkálkodásában és tusakodásában, az melylyel minden állapaton fáradoznak és keverik ez világot, semmi sincsen bizonyos, semmi a szándéknál egyéb a mi hatalmunkban nincsen. Hanem vagyon a mi tehetségünknél feljebb való hatalom, a mely bir véggel avagy eventussal, a mely, mivelhogy véghetetlenül bölcs, történetből semmit nem cselekszik. Sors avagy szerencse, a melynek annyi dolgok és történetek tulajdoníttatnak, nem más, hanem az mi elménknek szülése és operátiója. És nem egy az okok közül a kik által ez a világi rendelés viseltetik.

Mi felettünk igazságnak világával rendeltetnek mindenek, és az a vak istenasszony, a kinek Fortuna nevet adtak az emberek, philosophusoknak csak álma; a mi keresztyény hitünk ezt elrontotta, mert elrontotta a bálványozást. Mindazonáltal ennek a találmánya

nem haszontalan, mert a boldogtalanok a magok nyomoruságokat ennek tulajdonítják, és a nem-okosok az magok gondatlanságoknak avagy esztelenségeknek okait. Ennek a neve mindenek szájában forog. Bölcsek, köz rendek egyiránt élnek vele. De hogy igazat mondjak, ez az hatalom a kirül szólunk semmi nem más, hanem maga az isten, a mennyire közbenveti istenségét a mi mind akaratunkban mind cselekedetünkben, és a maga végére viszi a dolgokat, mind azokat a kik hasonlók, mind a kik hasonlatlanok magok között. Az isten megengedi ugyan, hogy töröďjünk fáradjunk a világi állapatokon, de ő azt a véget hozza ki a kit akar, sokszor külömbözöt az mi várakozásunknak és reménségünknek. Homo proponit, Deus disponit. Menjünk példákra. Hannibal mindent megcselekeszik vala mi s az ki egy nagy hadviselő embernek tartozása, mégis meggyőzettetik Scipiótúl; Cicero semmit egy oratornak tisztibül el nem mulatott, mégis Milo megsententiáztatik; és ama nagy csudálatos tengeri tudománynyal biró Doria András szemeivel szemléli urának minden armádiáját algieri portusnál tengerben veszni, s mégis minden eszével és tengeri tudományával nem tudott segitséget hozni neki. Ihon tehát az a kit isten hozzá teszen a dolgoknak kezdetihez, a melyek mi hatalmunkban vannak, az alkalmatosságokat kiket elõnkbe ad, utakat a melyeket megcsinál és könnyebbít, akadályokat, melyeket mi könyörgésünkért elvesz és veszt, és hogy egy szóval megmondjam, a mikor a maga hatalmasságának karját dolgainknak véghezvitelére és segitségére közbenteszi. Ezek azok a kiket mi hivunk szerencsének, ez az a Fortuna. Boldog az az ki kaphatja.

Ennek a szerencsének lábához nem mindenkor vagyon kötve az igazság és a szent szándékok, mert az isten hatalmassága nem mindenkor áll ellent a hitetlen és igazság ellen való tanácsoknak. Sokszor az pogány török meggyőzi a keresztyén seregeket. Az mi dicséretes András királyunk legszerencsétlenebb volt abban a hadakozásában, a kit isten nevére felvett, és a mikor isten koporsóját pogány kézből ki akarta szabaditani; sem az mi romlott magyar nemzetünket nem menti meg a keresztyén név a török szablyájától. Viszont, mit olvasunk szerencsésebbnek a historiákban, mint azoknak szándékokat, a kik csak az erőszakot istennek tartották? Sándor szerencséjének semmi nem állhatott ellent több a maga halálánál; és ennek a fejedelemnek, a kinek minden busulása csak az volt, hogy több világ nincsen az kit meggyőzhetne és a kit meggyőzni kellene, a szerencse oly pártosa volt, hogy mindenütt fedezte vétkeit, és a bolondságit szerencsésitette. Julius császár a Fortunát leginkább a maga jóakarójának akkor ismerte, az mikor az legistentelenebb hadat viselt a maga hazája ellen, ugy annyira, hogy nem egyéb dolga volt, hanem jőni, menni és győzedelmet nyerni hazája ellen. Atila mit nem csinála, micsoda állitotta meg az ő vitézségét? Tamburlán mit nem vitt véghez, micsodás győzedelmeket nem nyert? Ezek a világot, mint a mennykőnek szelleti, megjárták. Az otthoman nemzet, a mely az istennek parancsolatját hamissitja, embereknek szabadságát megszegi (a melyet igazság nem cselekeszik), annyi előmenetelt cselekedett 300 esztendő alatt, hogy már nincs félni külső erőtül, hanem csak a magájétúl, és attúl, hogy a maga testének nagysága miatt szédelgést szenyvedjen a feje. Oka ennek a külömbségnek az, hogy az isten nem mindenkor akar csudákat csinálni, és nem bontja fel a dolgoknak rendit az emberek jámborsága miatt; és továbbá, valaminthogy szükséges a jámboroknak hiti erőssitésére, hogy valaha az isten jöjjön az ő oltalmokra, ugy illendő az ő rendelésének törvényéhez és uraságának könnyebbüléséhez, hogy engedjen a következendő okoknak szabad folyást az magok tehetsége szerint, ez iránt, hogy az erőssebb és hatalmasabb meggyőzze az erőtlenebbet és uralkodjék rajta, hogy azok a kiknek több tudományok és vitézségek vagyon, győzedelmessek legyenek magok ellenségén; mert külömben bizony ő kötelezné arra magát, hogy azoknak a kiknek jó szándékjok vagyon, bolondságokat behállózná és botlásokat helyé-

re hozná. Mert ha csak a jámborság és ártatlanság volna ezen e világon szerencsés, számkivetve volna az okosság és emberi társaságbeli rend, erőszakot szenyvedne a bölcsesség az istentül, az ki őtet rendelte, és hogy legyen, megparancsolta. Az mi az pogányoknak és más istenteleneknek előmeneteleket illeti, könnyen okát tudjuk adni. Mert ha az országok változása okait nézzük, bizonyára azok az országok, a kik nagyok és rettenetessek, nem mindenkor állandósabbak; viszont miként a gyenge gyömölcsök hamarébb elvesznek és megrothadnak, és az emberben egy ép egészség jele a közel jövő betegség: igy a birodalmak, a kik a magok hatalmának virágjában vannak, nem messze vadnak az esettül és az magok veszedelmétül. Az gazdagsággal jár együtt a kényesség, és a hatalommal a kévánság és ambitio, s ez a két nehez passio annyi mást szí magához, hogy nem csuda, ha az országok és birodalmok állapotjokban változnak és megfordulnak. Ebben a fatális occásióban ha valaki felemeltetik, kinek szive légyen és a ki alkalmatos nagy dolgoknak véghezvitelére, és ingeniumja legyen szerzésre, kész állapatot talál, és hogy ugy mondjam, vetve találja az ágyat. Az isten megszerencsélteti az ő szándékát, és veszni hagyja azokat, az kiket az magok ambitiója meghasonlatott, a kiket a kényesség megjedzett, és ugyan az elvette tanácsokat és jó értelmeket. Nem hogy ő a gonosz szándékokat és igazság ellen való tanácsokat magasztalni és elővenni akarná, az melyek őket gonosz cselekedetre nógatják és vezérlik, a melyek az emberi társaságot vélek elbontatják, de minekutánna magok szabad akaratjokbúl ilyen utat választottak magoknak, igazsággal benne megtarthatja és segítheti őket. Az ő igazságának törvénye az, hogy a jó cselekedetek, kiket ez világon tettek, meg legyenek fizetve ugyan ez világon, szintén miként viszont azoknak a kik roszul cselekesznek. De mikor oztán választ valakit, hogy ez világnak vétkeit őáltala megorvosolja, avagy valamely országnak nyomorúságit megjobbitsa, akkor bizonyára magára veszi annak a gondját, akkor ő talál néki okokat és alkalmatosságokat, hogy nagy dolgok nyúlásához szives legyen, akkor ő önt az szivében bátorságot, elméjében értelmet, ő emeli fel az ő lelkének kivánságát, ő ad erőt és töredelmességet a véghezvitelhez, ő megtébolitja az ő ellenségét, és kézen fogva viszi a győzedelmekre és triumphusokra. Ez a szerencse, és nem más; az istennek kezében vagyon annak az üstöke, oda teszi a hová akarja; nem akarja penig másuvá, hanem az ki maga is segiti magát, juvat juvantem. Szükséges, hogy mikor valami alkalmatosságot az ember lát, nyuljon hozzá, szükséges hogy minden állapatokat, történeteket az maga dolgához s javához mesterkedjék szabni. Mert valamint nem áll a hajós ember hatalmában a szükséges szeleket előállítani és hozni, hanem azokkal a kik magoktúl jőnek, mesterséggel élni: ugy szintén, noha egy hadviselő embernek, avagy akárkinek másnak, nem áll hatalmában jó alkalmatosságokat avagy occásiókat teremteni, mindazáltal azok, a kik magoktúl jőnek, kell néki mesterkedni, hogy az ő hasznára és javára legyenek, hogy az maga állapatját az időhöz szabhassa. Egy szóval, quisque suae fortunae faber. De bővebben kell azt megmagyaráznunk, mivelhogy a legnehezebb materia, a kin életemnek folyásában törődtem, és mivelhogy ebből csináltam is symbolumot magamnak. Az feljül megirt okokbúl concludálhatjuk azt, hogy a külső történetek kinek szerencséjéhez alkalmatossak, sőt szükségessek, de leginkább a szerencsének formája és alkotmánya az emberben magában kovácsoltatik. Az külső okokrúl azt mondhatni, hogy Stultitia unius est felicitas alterius, azaz némely ember bolondsága utat vet másnak a boldogságra; mert senki ugyan nem mehet a szerencse dolgában elől, hogy másoknak bolondsága nem könnyebbitette volna; serpens nisi serpentem comederit, non fit draco. Sokféle jóságos cselekedetek vannak; némelyek a kik nyilván valók, jó hírt, becsülletet, tisztességet szereznek és nem sokaktúl láttatnak, és ezek azok a kik az embernek szerencsét csinálnak. Bizonyára nagy hasonlatosságok

vagyon ezeknek azokkal a sok sürü csillagokkal, a kik az eget általkötötték, kiket deákul via lacteának hínak. Ez a via lactea, avagy tejesut, sok apró csillagoknak sürüségéből vagyon, nem látom ugyan egyiket is magánossan és külömben, de együtt minnyájoknak fényességét láthatni. Szintén ugy a sok apró jószágos cselekedet nem látszik magánossan az emberben, de az ő szerencséjének fényessége, a ki ezekből származik, mindenek szemében tündöklik. Dicsérte Livius Cátót, hogy jó kovácsa volt az maga szerencséjének, mondván: In illo viro tantum robur corporis et animi fuit, ut quocunque loco natus esset, fortunam sibi facturus videretur; oztán úgy concludálja: erat illi ingenium versatile. Ihon hogy sokfélének kell lenni az ember elméjének, valamint sokféle csillagbul a tejesut az égen.

Még két dolgot tanultam a politicusoktúl in ista materia, de én egyáltalán véggel nem is javallom, nem is igazolom. Egyik, hogy az igen okossok nem nyerhetnek nagy szerencsét. Másik, hogy a hazája- és ura-szeretők azok sem lehetnek igen szerencsések. Ilyen okát mondják: hogy az okossak semmit nem akarnak szerencséltetni, hanem mindent okkal cselekedni, az mely mindenkor nem lehet. Az hazája- avagy ura-szeretőkrül penig azt mondják az axiomát: Homo qui habet cogitationes extra se, non ambulat in via quae est pro se. Héjában való sententia mind a kettő, mert bizony ki a szerencsét kovácsolja, nem bolondnak kell lenni; azokat az alkalmatosságokat, az kik óránként jőnek, a ki nem ismèri, nem tudja a maga javához szabni. Hogy ok nélkül nem akarnak cselekedni, jól cselekeszik. Mert ha a Franciscus I. franciai király, a ki harcát midőn elvesztette volna, maga is fogva esvén, azt mondta az ellenség generalisának szó közben: „Én noha ily szerencsétlenül jártam a mint látjátok, mindazonáltal ha ma ujobban megharcolnom veletek kellene, semmit azon elébbeni rendelésimből meg nem változtatnék, mivelhogy mindent jó móddal és okkal cselekedtem:“ tehát én is azt mondhatom, hogy jobb jó ok és okos ok mellett veszteni, hogysem bolondsággal nyerni; mert ha veszt is ember ok mellett, mégis ez a gyönyörüsége fenvagyon, hogy okát tudja adni cselekedetinek, de ha bolondsággal nyer is, nem kérkedhetik sokat vele, mert nem az ő elméje munkája az, hanem a szerencséé. Bizonynyal azért meg kell vallanom, hogy a hadi dolgoknak okait olyan tisztán nem lehet öszveszerezni, sőt nem is szükséges keresni, mint más, hadi állapaton kivül való dologban. Quandoque noxium est consultius tractare negotia, praecipue in proelio, quo etsi consilia plurimum possunt, saepe facto magis est opus, quam alta indagine. Ezt az sententiát Bartholomaeus Gramond pennája irta, IX. könyvében, folio 400.

Noha azért nem mindeneknek kell okát vizsgálnunk, mikor nem lehet, mindazonáltal ehez is okosság kell; mert az okossabb megválasztja, minek nem kell okát keresnünk s minek kell; a bolond egyátaljában semminek nem keresi, hanem csak a mint a magyar mondja: belé, Balázs, lovat ád isten. Az okos hadnagy mindeneknek okát keresi, ha böcsülletet akar vallani, és legkissebb részét kell a szerencsére biznia. Kilenc része bizonyos légyen az ő feltett szándékának; a tizediket ha néha kockára kell is vetni, nincs mit tennünk: nem vagyunk isten, hogy az időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsolhassunk; szerencséltetnünk kell néha valamit, de keveset. Ha néha az mi szerencséltetésünk mellett nem vesztenénk, ha a hadi okok mindenkor bizonyosok volnának, hova volna a vitézi kenyérnél hasznossabb és jobb? De minden okaink mellett néha vesztünk, minden bolondságunkkal néha nyerünk; azért unalmas, súlyos a vitézi kenyér, kevés kévánja az okbúl, hanem csak azok, a kiknek a lelkek feljebb emeltettek a többinél, és nem kivánnak megnyugodni a magok testében; ezek a léleknek forróságátúl ösztönöztetnek a más emberek veszedelmére.

Az másodikat mi illeti, hogy ura- s hazájaszeretők nem lehetnek nagy szerencséőek, én azt a historiákbúl külömben láttam és hamisnak találom. Micsoda valljon a jó szeren-

cse? valljon denem e két dologbúl áll: egyik jó hirbűl névből; másik, értékből? Az régi rómaiak, az kik hazájokat szolgálták hűséggel, szorgalmatossággal, valljon szűkösek voltak-e attúl? s kicsoda vagyon hiressebb ez világon, mint azok, a kiknek a historia világ fottáig becsülettel említi neveket, a kiknek státuáit és képeit most is csudáúl nézzük? Egy Quintus Curtius, egy Mucius Scaevola, micsoda hirt nem nyert hüsége mellett? De mit számlálom én ezeket? Mindeneknek fülében cseneg most is a jó hir, a mely a régi kapitányoknak nevét ékesiti, az melyek számlálhatatlanok. Az mi penig az értéket illeti, hitemre, botlik abban is a jó author. Nem lehetett több értékek másoknak, mint azoknak, kik hazájoknak hiven szolgáltak; egy Appius, egy római senator, a maga értékével Rómátúl Neapolisig kővel padimentomoztatta meg az utat, száz ezer rabja volt magának, száz millió pénze. Sokat tudnék ilyeneket számlálni, ha szükség volna, de elég a jó lectornak egy, pro reminiscentia aliorum. Nem hallgathatom el in ista materia az nagy Henricus franciai király generositását; mikor Marchal Biron, egyik generálissa, panaszképpen mondotta volna meg szűkös állapatját, igy monda a király neki: Biron, vidd véghez az hadi dolgaimat a kit rád biztam, én is a te házad dolgát véghez viszem azonnal. Oztán megparancsolá, hogy Bironnak adjanak kétszáz ezer forintot s megannyi érő jószágot. Igaz, meg kell vallanom, hogy nem minnyájan találunk Magnus Henricus idejére, sem rómaiak adakozására, mert talám most is az a világ hozna Appiusokat, Curtiusokat és Camillusokat. Mit tehetünk róla, igy akarta az isten, hogy néha jó ló is hám alatt nyomorodik meg, hogy a ki mit cselekeszik is, oroszkodva jusson hozzá, és hogy sokat el is hagyjon az ember a maga elméje munkáiban az irégység, félelem miatt. De az volt ezelőtt is, és mindenkor leszen, mert azt olvassuk, hogy a mi eleink is voltak ilyen táncban, és ha mit cselekedtek is, nem akarták magoknak tulajdonítani, hanem a szerencsének, hogy az irégységet ezzel a móddal elkerülhessék. De mi térjünk ismét a szerencsének magyarázatjára. Az szerencse ugyan kévánja azt, hogy az ember néki tulajdonítsa jó állapatját és szerencsés történetét, és a ki néki nem tulajdonítja, megháboroszik vele. Hiszem, csuda szó az, hiszem, álomhoz hasonló, s még is példája vagyon, kinek okát adni nem tudjuk. Athenasbéli Timotheus, mikor számlálta a maga respublicája előtt harcait, győzedelmeit, kiket nyert az ellenség ellen, gyakorta beszéd közben azt mondja vala: nec in hoc fortuna partem habuit, hanem csak mindeniket maga bölcsességének és okosságának tulajdonitott. Soha azután semminemü hadakozásában szerencséje nem vala. Ihon, ha a szerencse megharagszik, mit teszen; ihon az ki a maga okosságának sokat tulajdonít, elvész. Non sola virtute et animo bella ad gloriam deducuntur, et si fortuna absit, periisti. Ezt is egy bölcs historicus mondja, Josephus Riccius, de bellis Germanicis. Menjünk azért conclusióra és végezzünk: Hogy a kapitány keveset bizzon szerencsére, de annak a kevésnek ugy kévántatik Fortuna assistentiája, valamint ha mind az egész summát bizná is, és a nélkül semmi egy kapitánnak is tusakodása. Brutus a mely harcon elveszett, csudálatos dolgot kell abban observálnunk, holott maga okossabb, vitézebb kapitán vala az ellenségénél, hada jobb volt, és még is hadastul el kelle veszni, és halála előtt igy exclamál vala: Te colui, virtus, ut rem, tu nomen inane es. Akkor ismerte vala meg, hogy az ész, vitézség semmi szerencse nélkül. Csak jó szerencsét adjon hát az isten, semmit többet nem kell kivánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hirünk nevünk ebben foglaltatik.

HARMADIK RÉSZE AZ KÖNYVNEK.

Szükséges hogy a sereg, mikor ellenségre megyen, nem csak jó reménségben legyen a győzedelem felől, hanem igen állhatatossan el is higyje, hogy meggyőzi az ellenséget; mert ebből az okból nevelkedik kedve a harcoláshoz, és következendőképen szive és ereje. Hogy penig ez a magahitel avagy confidentia benne találtassék, a kapitány mestersége az; azon kivül az maga jó rendtartása és végezete: mert ha a had rendetlen lészen, miképpen lehessen az, hogy elhitesse magával, hogy megveri a jó rendes ellenséget. Az mi a kapitány ebben való industriáját illeti, a csak abbúl áll, hogy elhitesse velek valami mesterséggel; az ő maga vig személye nem legkevesebbet tészen, mert a had mikor meglátja, azt tudja hogy készen vagyon valami jó szerencséje a kinek vigad. Fabius Maximus igy hitelé el a hadat, mondván nékik: Ha én meg merném mondani a dolgot a mit tudok, bizony alig várnátok hogy szemben juthatnátok az ellenséggel, de nem merem megmondani, holott ha az titok tudódnék, semmivé lenne. Bizonyára őneki semmi nem vala más eszében, hanem hogy confidentiát szerezzen nékik. Leo virium suarum confidentia incedit impavidus. Azért a hada, mind maga vitézségében, rendtartásában, mind a kapitán gondviselésében securus legyen és confidens.

2. De micsodásnak kell lenni annak a hadnagynak, a kinek vitézségében bizhassék egy had, igen szépen megmutatja Livius, mikor Valerius Corvinus képében így mond a vitézeknek a harc előtt: Tum etiam intus, cuius ductu auspicioque iucunda pugna sit, utrum qui audiendus, duntaxat magnificus adhortator sit verbis tantum ferox, operum militarium expers, an qui et ipse talia tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat. Facta mea non dicta vos milites sequi volo, nec disciplinam modo, sed exemplum etiam a me petere, qui hac dextra mihi tres consulatus, summamque laudem peperi. Az ilyen hadnagyban bizhatik egy had, és nem akárminemüben, az a kinek hitele, jó hire neve és authoritása vagyon; miképp kell ezeket megszerezni, más helyen megmutatjuk.

3. Mikor látod, hogy az te ellenséged valami szemlátomást való bolondságot cselekszik, ne higyj néki, mert álnokság vagyon azalatt. Latet hamus in esca. Sokszor kanizsai török közel Muraközhöz ereszti a marháját legeltetni, de akkor leginkább békét kell hadni, mert mindenkor olyankor lest vét; és igy mindenben kell oltalmazkodni a hadi embernek, hogy a nyereségnek édességével kelepcében ne essék. Szemlátomást való bolondságot ritkán cselekszik az ellenség ravaszság nélkül. Ebbül a tanuságbúl azt is tanulhatjuk, hogy mikor mi az ellenséget rá akarjuk venni, ne tegyünk oly szemlátomást való bolondságot, hogy ő is eszében vegye álnokságunkat, hanem oly találmánt találjunk, az ki előtte hihetős legyen; be kell mázolni a horgot, hogy a hal meg ne lássa.

Egyik mestersége a jó hadnagynak, hogy kételenséget vessen a vitézek szivében a megharcoláshoz, mert nincs ez világon hatalmassabb fegyver, mint a necessitas. Julius császár mikor Angliára ment volna hadakozni, mind elégeté a gályákat a kiken jütt, hogy lássák a vitézi, hogy semmi módjok a szaladásban nin-

csen. Egy más római kapitán, midőn körös-körülfogattatott volna az ellenségtül, így mond vala a maga vitézinek: Ite mecum, non vallum, armati armatis obstant, virtute pares, qua ultimum et maximum telum ex necessitate superioris. Tehát nincsen jobb, mint kételenséget vetni a vitézekben; de viszont minden mesterséggel azon kell lenni, hogy az ellenség szivéből kivegyük a kételenséget, mert őtet is szintén ugy vitézzé teszi mint tégedet. Azt mondják a franciák, hogy a futó ellenségnek aranyból kell hidat csinálni és meg nem tartóztatni, hogy kételenségre ne jusson. Szép magyarázatja lehet mielőttünk a kételenségnek, mert mintha azt mondanád: kételenség két ellenséggel bir. Mikor azért a harcon vagy, igen jó lesz megkiáltatni a hadadnak, hogy valakinél fegyver nincsen, ne bántsák aztat; és ebből következik, hogy sokan elvetik a fegyvert, holott nem lésznek kételenek a harcolással. Igy cselekedék ama vitéz római kapitány Camillus, in obsidione Vegenti, mikor már bement volna a népe a városban. Igy azért mikor valami várost vagy erősséget megszállunk, könnyen jövendőlhetünk veszedelme avagy megmaradása felül; mert ha valami kételenség kénszeríti őket oltalmazáshoz, nehéz az olyant megvenni; de ha semmi kételenség az ő szivekben nincs, soha olyan nyersen nem viselik magokat, és hamarébb elhagyják az oltalmat.

5. Minden ujság, minden történet a hadi állapatban főképpen a harcban nagy változást csinál; egy szó, az kit jól nem érthetnek a vitézek, nagy zenebonát szerezhet és veszedelmet. Volt immár oly dolog is, hogy a várnak belső kapuját rontották volna a vitézek, de a szorosságtúl hogy nem férhetett hozzá a ki rontotta, kiáltott a társainak: hátrább álljatok, ebből oly kiáltás támada, hogy minnyájan hátrát kiáltának, és futni kezdének. Azért az ilyen ujságoktúl oltalmazkodni is kell, élni is tudni kell velek. Hannibal az ökörszarvokra fáklyákat köttete, és ugy meggyujtván, kimene az ellenségnek; Gedeon lámpások zörgésével győzedelmes vala, és Kinizsi Pál az egész hadának zöld ágat ada kezében hordozni, s azzal ijeszté el a törököt. Oka ennek a dolognak az, hogy mikor a szem olyant lát az kit soha se látott, az szü olyant gondol a kit soha sem gondolt. Tehát a jó hadnagynak feje tele légyen találmányokkal, és azokat oztán jól szabja az véghezvitelhez. Mert ha csak imilyen amolyan találmány lész, avagy jól nem vitetik végben, magának veszedelmet szerez és hadának. Ha az ellenség megtudta volna hogy Gedeon lámpásokat zörget, hogy Kinizsi Pál zöld ágat hordoztat, hogy Hannibal ökröknek szarvára tüzet köttetett, nemdenem nagyobb szüvet vett volna-e magának avval, gondolván, hogy az erőtlenség viszi reá, hogy valami találmánt találjon az elvesztésre, mert egyébiránt az, kinek elegedendő ereje s hatalma van, nem szokott igen az ilyen találmányokkal élni. Tehát okossan kell cselekednünk az ilyen ujságokkal, hogy veszedelmünkre ne forduljanak, és hogy ugy ne járjunk miként Fidenátusok, az kik ők is éjjel tüzzel mentek vala rómaiakra, de mikor a római consul észbenvette vala az csalárdságot, kiáltani kezde nékik: Suis flammis delete Fidenates, quas vestris beneficiis placare non potuistis.

6. Nincs hasonlatosság a ki jobban egyezzék egymással, mint a vitézség az órával. Bizonyára vitézségnek hasonlónak kell lenni a jó órához; mert valamint annak nyughatatlansága soha meg nem szünik, soha forgása meg nem áll, ugy a vitéz ember szorgalmatosságának soha megszünni nem kell, és fáradságának nem kell megállani. Viszont, considerálnunk kell, hogy az jó órát sok részbül, sok sutúbúl, sok kerekbül csinálták meg, és annak minden cikkelyének jónak kell lenni, és ha annak csak legkissebbik része is megbomlik, mind a többi is heábanvaló és haszontalan. Igy szintén az a virtus, a kit mi vitézségnek nevezünk, sokféle más apró virtusokbúl fel van épitve, az kiknek mind jóknak, in perfectione kell lenni; ha ezekben megtörik egy, az egész vitézségnek órája mind megbomlik, és egyik az másik nélkül heábanvaló. Az vitézségnek óráinak kerekei ezek: józanság, vigyázás, szorgal-

matosság, fáradság, állandóság, tudomány, bátorság, értelem, gyorsaság, experientia, és száz más, kit meg nem számlálhatunk, és kiket név szerint nem mondhatni, mert valamennyi in moralitate jószágos jó vagyon, mind concurrálnak ennek az órának alkotmányára. De mind ezek is heában valók, ha egyik kiugrik helyéből vagy eltörik vagy megbomlik s megcsorbul, mert bonum ex tota causa, malum vero ex nimia parte et singulis defectibus szokott történni. Ama mennyei világosság, kit tejesútnak mi hivunk, sok csillagoknak concursussából lészen meg: így a vitézség is sok testi és lelki öröködött jóbúl vagyon csinálva, és bizony ennek elbontására elég volna egy kereket, egy virtusát elbontani; egy szorgalmatosság, egy vigyázás törjék ki ebbűl az órábúl, ihon az egész óra eltörött, egy részegség, a mely az óra kerekeinek rozsdája, álljon bele, ihon nem fog forogni tovább az óra. Azért valamint az órát szoktuk őrizni töréstűl és rozsdátúl, ugy kell a vitézségnek rozsdáitúl, a melyek ezek azok: részegség, henyélés, restség, tunyaság és száz más; mert valamennyi virtus van és lelki jó, viszont a mi gonosz is, és minden virtusnak rozsdája vagyon.

7. Mégis más hasonlatosságot mondok: hasonló a vitézség sakkjátékhoz: szemesnek kell lenni az embernek és gondosnak minden gyalogra, minden lovasra, minden egyéb fára minduntalan szorgalmatos gondot kell viselni. De mégsem elég ez; valamint az maga fájára ember visel gondot, szintén ugy kell az ellenségére, és minden gyalognak s minden legalábbvaló fának igyekezetit penetrálni és általjárni kelletik, egyebiránt bizonyára egy rosz gyalog a királynak sakkmattot fog adni, az az ugy megszoritja, hogy ki nem tud helyéből menni, hanem ott vesz. Ilyen bizonyára a vitézség is, a hol nem elég tudnunk könnyü lovasoknak, fegyvereseknek, gyalogoknak, mindenféle különb fegyverü és nemzetü vitézeknek módját, hivatalját, szükségét, erejét, tehetségét és periculumját, hanem valamint ezeket mind tudni kell, ugy szintén az ellenségét is ismernünk, és az ő hadának és mindenféle állapatjának minden részét, minden igyekezetit és lehetségét kell általlátnunk, ugy annyira, hogy mihánt az ellenség táborábúl megmozdul, legkissebbik dologig imaginálnunk kell magunkban mindent a kit cselekedhetik, a mit a ratio mutathat; és ha ártásunkra vagy hasznunkra lehet, mindjárt operálnunk a szükség szerint, és semmit el nem mulatnunk. Semmit nem kell elmulatnunk, semmi ne történjék oly kicsin sem a mi, sem az ellenség táborában, a kit gondatlansággal elmulassunk. Ha pedig meghallod, hogy egy fa keresztüldült az ellenségnél, ne ereszd el gondatlansággal azt a hirt, hanem mindjárt gondolkodjál róla, mi dolog lehet ez, mit árthat nékem ezzel az occasióval az ellenség, vagy én mit árthatok néki. És noha nem lehet mindenik ily gondosságnak hasznát látni, és inkább tetszik bolondságnak hogysem szükségnek, nem ugy vagyon mindazonáltal, sőt igen különben; és ha nem nyerünk is evvel a mi gondosságunkkal egyebet, mégis megszoktatjuk a mi lelkünket, hogy fáradhatatlanná légyen, hogy minden történeten felébredjen és semmit semminek ne tartson. Más az, hogy egy occasió a kit mi evvel a fáradhatatlan occasióval (?) feltaláltunk, egyszer oly jó dolgot találtat fel velünk, hogy az egész életünkbeli fáradságot megfizeti uzsurával és helyére hozza nagy merészséggel és örömmel. Gondosok legyünk azért mind nagy s mind kicsin dolgokban egyiránt, és az mi vigyázásunk ugy meg ne nyugodjék, mint az órának a kereke; vigyázzunk mind nagy s mind kicsin dolgokra egyiránt és egy igyekezettel, mert et in parvis rebus maxima belli momenta latent.

8. Hogy a gyalogság jobb a lovasságnál, máshun is mondtuk, de mivel ebben az mi magyarunk között nagy fogyatkozás vagyon, mégis egynehány szót mondok. Az lovas erdős helyen nem jó, hegyes, köves helyen nem jó, minden kicsin árok annak tartalékja, minden kicsin patak hatalmát meggátolja, egy szóval, sohul nem veheted annak hasznát, hanem sik mezőn és lovas ellenség ellen; de ha gyalogot találsz, a mely csak egy ke-

vessé is besáncolja magát, mit csinálsz neki a lovassal? avagy ha csak pikája is lészen és rendben áll mint az tüskés borz, miképpen ártasz neki? mert ha te akarnád is, a lovat nem hajthatod az olyan rettenetes sürü seregnek, és inkább fog félni a te lovad attúl, hogysem az te sarkantyúdtúl. Mivel szállod meg az várakat? a lovassal-e? Kivel mensz ostromnak? talám a lovakon? Továbbá, ha megharcolsz, a lovasod megverettetik és elszélled, miképpen fogod hamar öszveszerezni? holott egy tikmony-sültig ő elfut fél mérföldet. De a gyalogot mindenkor ismég ujobban megrendelhetni, és ha egy kevéssé elszaladnak is, egy kiáltással öszvehíhatni és ismét harcolhatni, holott a lovas elhagy s elfut. Ezek az okok, miért jobb a gyalog a lovasnál; példát nem mondok egyet is, mert valamennyi harc volt valaha, mind annyi példáink is van erre, és nincs a lovasokért egy is. Szükséges mindazonáltal hogy a hadnak ötödik része ha csak is, legyen lovas, ha nem harcolásért is, de más okokért. Az lovas nem csak magára, fegyverére, visel gondot a harcon, de a lova járására és tusakodására, de a gyalog csak a maga fegyverére.

9. Nincs nemzetség, a ki jobban csúfkodják a rendtartással, az ordinantiával mint a magyar: maga nincsen ismég nemzetség, a kinek nagyobb szüksége volna reá a magyarnál. Én nem hihetem ugy lett volna azelőtt, mert látom, hogy egy kapitány parancsolatja százezreket reá kénszeritett, hogy általusztassák a Dunát, hogy sok esztendeig türjenek egy Aquilea város alatt, és hogy mindent a maga rendivel cselekedjenek. Látom hogy egy Mátyás király azt cselekeszi a magyarral a kit akar, és egy Bethlen Gábor megállittatja rendét mindenféle vitezlő renddel. De hun vannak ezek a kapitánok? oda vannak, csak a jó hirek nevek maradott meg. Azoknak a föld alatt való csontjai kénszerítenek bennünket, hogy emberek lennénk, és a kik urak vagyunk, magunk elsőben tanulnánk, azután az mi alattunk valókat tanitanánk, hogy ne volnánk csufjai a nemzeteknek és gyalázatja az mi dicséretes eltemetett magyar eleink tetemeinek, ne nevetnénk az ordinantiát, mert az isten is azzal rettenetes, és az szentirás a seregeknek rendiről igy szól: Terribilis, ut castrorum acies ordinata. De bizony Papirius Cursor mondhatná minékünk: Nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat, non edicta Imperatorum, non auspicia observentur, sine commeatu vagi milites in pacato in hostico errent, immemores sacramenti, se ubi velint exautorent, in frequentia deserant signa, neque conveniant ad edictum, nec discernant interdiu nocte, aequo, iniquo loco, jussu, injussu Imperatoris pugnent, et non signa, non ordines servent, latrocinii modo caeca et fortuita pro solenni, et sacrata militia sit.

10. Mikor valami nem ismért ellenséggel vagyon hadakozásunk, az kinek hire rettenetes, nem kell az olyannal mindjárt megharcolni, ha ugyan vitéz is a te néped, hanem alkalmatosságot kell keresni apró csatákra, a hol bizonyossan valami mesterséggel rá vehetni bár csak kicsin részét. Ebből az a haszon lészen, hogy nem fog a te néped tüle rettegni azután mint azelőtt, mert lassan lassan szokást veszen a látásból és próbálásból, és semminek tartja azt a hirt kit felőle beszéltek.

11. Ha azt fogom mondani, hogy a lövőszerszámnak nincsen annyi haszna mint a hire és rettenetessége, talám megnevetnek az okos emberek és a régi hadviselők; de én azzal nem gondolok, megmondom az mint értem és érzem. Nem szólok a városok, várok és erősségek megvétele felől, talám külön tractatusban arról is fogok valahun irnya; tudom, hogy olyan helyen szükségessek, és azok nélkül nem lehet várakat venni és oltalmazni; de én szólok csak csupán a mezőn való ütközésekről, a melyek mikor szoktak lenni, az ágyukban vetik némelyek minden reménségeket, holott igen csalatkoznak abban. Az oka ez, mert mikor az ellenséggel meg kell ütköznünk, három formán helyheztetjük az álgyukat, elsőben: hogy a seregek előtt álljanak; másképpen: hogy közöttök, az seregek között legyenek; harmadszor: hogy a seregekon kivül, oldalt. Ha azért a seregek

előtt fognak állani, azokkal csak addig lőhetni, mig az ellenség elunja és reád jön, mert mihent kézre kell kelni a dolognak, mindjárt vissza kell az álgyukat vontatni, ha penig visszavontatod, onnat hátúl velek nem lőhetsz, mert a magad seregeit lövöd először, s igy immár az egész harcban semmi haszna tovább nem lehet. Ha a seregek között rendeled őket, ugy is mihánt a hátúlsó seregek az elsőkkel öszve akarnak állani, mindjárt akadályoskodnak az álgyuk, és igy el kell őket onnan venni, hanemha ezt mondanád, hogy nagy üreségeket hadsz, az hol alkalmatlanság nélkül elférnek; de ha azt cselekszed, nem tartod együtt a seregeidet,és utat adsz az ellenségnek, hogy bele menjen abban az ürességben és a te seregeidet hátúl megkerülje, és igy veszett volnál. Hogy ha oldalt akarod állítani álgyuidat, meglátod, hogy ott is haszontalan, mert az ellenség lovasokat küld rá és elveszi, és talám a magad kárára forgatja; és ne mondd azt hogy megoltalmazod, mert elég dolgod vagyon olyankor első rész felől is, kit olaszul hínak alla fronte, az az homlok felől, és kevés lovas mindjárt az álgyúknak tébolyodást csinálhat. Végezetre az a kapitány, a mely álgyuk ellen megyen hadával, és magának oly szerszáma nincsen, soha jobban nem cselekedhetik, mint hogy ne adjon időt neki, hanem töstént menjen az ellenségre, igy elvesz hatalma, elvesz ideje az álgyuknak. Láttam oly resolutus német sereget, hogy oly gyorsan ment az álgyukra, csak kétszer sem hagyott neki lőni; de a ki oly gyorsasággal megyen és resolutióval, bizonyára még a kézi puskáknak is elvészi hatalmát. Vagyon még egy dolog, a hol szoktunk reménséget vetni álgyuinkba. Mikor nem vagyunk elegendők ellenséggel megharcolni, hanem besáncoljuk magunkat, és ott álgyu az mi oltalmunk. Bizonyára, oltalom, de kevés, mert ha az ellenség ránk jön és ő néki is álgyuja lészen, megtöri, megrontja, avagy ha csak egy kevéssé magassabb helt talál a te sáncodnál, onnan szépen kikergeti a te táborodat rövid idő mulván; és ha nincs is dombosabb hely, kivül könnyen halmot hányhat, a ki magassabb lész a sáncodnál, és neked gyalázattal kell kimenni helyedből. Ez azért haszna az álgyuknak és rettenetessége: az ki okos és szives, minden ellen módot talál.

12. Az hadi dolgokban minden órában uj történetek támadnak és számlálhatatlan változások. Azért nem kell igen elbíznunk magunkat a szerencsés történetekben, és nem kell meglankadnunk az szerencsétlenekben, mivelhogy gyakorta szokott az állapat megváltozni; továbbá, mikor valami alkalmatosság adatik, nem kell elmulatnunk, mert kevés ideig tart és hamar megváltozik.

13. Mindenféle bizodalmok és securitások, kiket az ellenségtül vehetünk, jók; de mind ezek felett legjobb ugy alkalmaztatnunk a magunk állapatját, hogy ne legyen az ellenség hatalmában árthatni minékünk.

14. Még azok is, a kik a szerencsének semmit tulajdonítani nem akarnak, megvallják, hogy oly időben születtetni avagy oly seculumba élni, a hol a te geniumodhoz való állapatok vannak, nagy szerencse, mert sok jó ló hámban, sok vitéz ember esmeretség nélkül hal meg. Hectora quis nosset felix si Troja fuisset.

15. Az véletlen történetek és váratlan szerencsétlenségek inkább ártanak, hogysem kiket tudunk és várunk magunkra; azért azt hivom én nagyszivűnek, a kire olyan hirtelen és reméntelen szélveszek jőnek és meg nem tébolyodik azokban, hanem még nő bátorsága és helyén vagyon az esze.

16. Óh mely igazán mondta amaz bölcs poeta: Ducunt volentes fata, nolentes trahunt. Minden nap annyi példát mondhatunk s látunk erről, hogy alig mondhatni mit igazabbat ennél.

17. A ki bele megy a veszedelemben, meg nem gondolván elébb mivoltát, vakmerő, és oktalan állathoz hasonló: az ki penig a veszedelmet jól látja, esméri és megfontolja, és a tisztességért neki megyen, a vitéz és dicséretre méltó.

18. Az világi dolgok oly állhatatlanok és változandók, hogy senki nem igérhet magá-

nak állandóságot semmiben is, és senki nem tehet bizonyos itéletet a jövendőrül, és mentül okossabbak az emberek, annál távulb esik az ő itéletek a jövő történetektül. Azért nem tartom okosságnak, elmulatni avagy elhadni a jelenvaló jót bár kicsint is a jövendő gonosznak félelmétől, haugyan nagy volna is, hanemha az a gonosz igen közel való volna és igen bizonyos; mert nem történvén az a gonosz a mitül te féltél, elmulattad a jót a kit kivántál. Azért mondják az olaszok: Di cosa nasce cosa. Dologbúl dolog származik.

19. Én mindenkor abban az itéletben voltam, hogy egy eszes ember, a ki hasznát tudja az időnek venni, soha sem panaszolkodhatik az időnek rövidségére, mert annyi időt, az mennyit általél, haszonra fordithatja, és még azon kivül is még marad néki az időben.

20. Szeresd a tisztességet, mert a ki azt szereti, nem fél veszedelemtől, és soha nem cselekszik rút és gyalázatos dolgot, és bizony minden kedve szerint esik embernek, a ki a tisztességet szereti. Expertus loquor.

21. Az vitéz hadnagyok szándékjai avagy cselekedetei a kik idötlenek az az, a magok idején kivül vannak, igen nehezek a véghezvitelre, avvagy inkább lehetetlenek; de mikor az idő és az alkalmatosság velek társaságot ütnek, akkor könnyen a jó szándékokat vihetni végben. Azért nem kell idétlenül avagy idő előtt próbálni próbát, mert nem csak attúl kell félni hogy füstben mégyen, hanem attúl is, hogy azt az időt is elvesztegeti, a mely annak véghezvitelére alkalmatos volna. Az éretlen gyömölcsöt ha leszakasztod, sem akkor nem jó mikor leszakasztottad, sem akkorra nem lész, mikorra egyébiránt megért volna.

22. Az tanuságokat jó, és példákat is jó követni, de az olyan dolgokban, az kikben mindenképen egyez a te szándékod a példákkal; melyek legyenek ezek, sem én, sem más meg nem tudja mondani, hanem a természet és experientia tebenned magadban tégyen választást bennek.

23. Mindenféle tisztviseléshez nagy ész, nagy szorgalmatosság kell, de leginkább ez egy kapitányban kévántatik, mert minden órában száz történetek jönek eleiben, az kiknek az ő szorgalmatossága által kell esni és folyni; bizony annyi szemének kell lenni mint Argusnak, annyi kezének mint Briaraeusnak, és annyi eszének mint száz . . . . Ennek gondja terhe oly nagy, hogy a többit ehhez képest semminek állitom.

24. Az türés és az erőszak ha egy emberben egy mértékkel szorulhatna, azt gondolom, hogy nagy minden dolgokat vihetne végben vele, mert egyik erősíti az embereket és kénszeríti a dolgokat, az másik peniglen megfárasztja az ellenkedéseket és eluntatja az embereket. Az ilyen ember bizonyára az isteni természethez közelébb járna, hogysem az emberihez, legfőképpen ha igazsággal operálná az maga igyekezetit.

25. Okkal cselekedjük az mi igyekezetünket, és soha ne ok nélkül, mert ha vesztünk is okkal, mégis az a consolatiónk lehet, hogy bolondul nem cselekedtünk hanem okkal, és jobb ezzel veszteni hogysem a nélkül nyerni.

26. Sokszor megcsalatkozik az, ki első hirre mindjárt resolválja magát; mert az első hirek mindenkor rettenetesek és igen távul járnak az igaztúl; azért, ha szintén nem kételen az ember vele, ne resolválja magát az első hirre, hanem időt adjon másiknak, harmadiknak és mentül többnek lehet maga kára nelkül.

27. Mentül nagyobb erősségek vannak a kapitány gondviselése alatt, és mentül inkább lehetetlen hire vagyon a megvételre, annál inkább oltalmazni kell azokat, és vigyázni reájok, mert az ellenség mindenkor inkább vágyódik azokra, és azt gondolja, hogy készületlen találja vigyázásból, mivel az olyan helyekben a vigyázók is igen elhiszik magokat a helynek erős mivoltára nézve, és nem vigyáznak szerével.

28. Más a keménység, más a kegyetlenség; valamint ezt az utolsót el kell kerülni a hadnagynak, úgy az második nélkül el nem lehet. Mert jó volna ugyan mindent szép szóval véghez vinni, de az mi emberi állapatunk igen gyarló, és a hol nincs félelem, nincsen

tisztesség, azért szükség félelmet adni az embereknek, hogy legyenek, szükséges megbüntetni a gonoszokat, mert ha mindenkor engedelem lészen nékik, az engedelemnek reménsége nagyobb gonoszságokat is hoz. De hogy a hadnagy a büntetésnek rettentésével ne gyülöltesse meg magát, szükséges, hogy valamint az gonoszokat bünteti, ugy az érdemeseket felmagasztalja és ajándékozza. Ilyen formán mind félelem s mind szeretet lészen körülötte.

29. Senki tisztességben, dicséretben, jó hirben névben elöl nem megyen, hanem qui posteriores Herculis aerumnas credat saevosque labores, Et Venere .... Sardanapali. *)

30. Nem elég az embernek elől meglátni a jövendő dolgokat, de szükséges hogy azoknak megvárására legyen emberben töredelmesség. De az ilyenek bizonyára kevessen vannak, mert jobbára azok, a kik jövendőket megtudják is, nincsen poenitentiájok a várásra, hogy az a occasio elöljöjjön, hanem kénszeríteni akarják azt az időt, hogy előbb jöjjön a maga szokott járásánál; azt penig akarni nem egyéb, hanem lehetetlent kévánni, mert a szerencse egyátaljában senkitül függni nem akar, és senkitül erőszakot nem szenyved. Áll mindazonáltal mirajtunk, előbb hogysem a szerencse jön, hogy magunkat csináljuk alkalmatossá annak befogadásában, hogy mikor jelen vagyon, az mi ismeretségünkben jusson, és végtére mikor már megismértük, hogy megtarthassuk bátran és élhessünk vele. Azért mondom ezeket a külömbségeket, mert találkoznak olyanok, az kik elegedendők és alkalmatossak a szerencse megtartására, és meg is ismerik mikor jön, mindazonáltal nincs elegedendő szivek és bátorságok annak megfogására és megtartására.

31. Nincsen a szerencsének a mi munkáinkban annyi hatalma és annyi plenipotentiája, hogy az eszes embereknek és értelmeseknek semmi része benne ne maradjon. Azért aljos szű az, a ki teljességgel az ő hatalmában hadja magát, a ki sem nevetni sem sírni nem tud, hanem a mikor az ő kedvét jól és gonoszul látja. Viszont a bátor szű mindenkor pörben, vagyon neki hatalma a külső dolgokban keverődhessék és ingassa azokat, mindazáltal semmiképpen a léleknek akaratjában és tusakodásában nem szállhat és nem férkezhetik, hanem a mennyire magunk akarjuk. Ennek megbizonyitására mondom, hogy láttunk nagy embereket, a kik szerencsének legnagyobb felmagasztalásában el nem bizták magokat, hanem oly alázatossan viselték magokat, mintha minden cselekedetekről számot tartoztak volna adni. Viszont, ha szerencsének háborusága kezdte őket keverni és ugyan halálra vonni, oly keménységet és győzhetetlen szüvet mutattak a szerencsének, hogy a legutólsó lélekzeteket is nagyobb tisztességgel vesztették ki, hogysem minden előbbeni életeket élték. Azért noha a szerencse csinálhat belőlünk szegényeket és gazdagokat, urakat és polgárokat, mindazonáltal bennünk áll minden üdőben, hogy mutathassuk az mi lelkünkből származott jókat bővebben, hogysem azokat a szerencse osztogat.

32. De ha immár szerencsét nem is járathatjuk a magunk akaratja szerint, ugyan azért azoktól a kik szorgalmatosságot vetnek reá, megcorrigáltathatik. Példát vehetünk a kártyajátékosoktúl, holott azok a kik többet tudnak, meggyőzik azokat kik kevesebbet, bár egy irányú szerencsében, bár még kissebben is. Nem kell azért csupán reménséget vetni csak a mesterségben, nem kell magán a szerencsében is, hanem egyik a másikkal jó, és egyik a másik nélkül semmire kellő. És mivelhogy a mesterség mindenkor hatalmában vagyon annak a ki bir vele, és nincs a szerencse, azért szükség, hogy az az mesterséggel készen várja a szerencsét mindenkor; ha osztán elöljön, éljen akkor a mesterséggel, és mikor ez a két dolog együtt vagyon, mindenik az másiknak duplázza az erejét. Az szerencse szereti az mesterséget, és az mesterség szereti a szerencsét.

33. Némelyek annyira elmerültek és elbizták magokat az magok elegedendőségekben, hogy nevetkeznek azokon az kik mondják nékik, hogy az emberek igyekezetiben nagy

*) Olvashatlan.

része vagyon a szerencsének. Némelyek viszont oly kétségben vannak magok felöl', avagy félelem miatt, avagy hogy látják, hogy sokan kevés érdemmel szerencsések, hogy azt tartják, hogy az emberek szorgalmatossága és tusakodása semmire kellő, hanem hogy minden dolog jó és gonosz szerencséből származik. Bizonyára botlanak mind a két rész. De ha ugyan választanunk kellene köztök, jobb volna botlani az elsőkkel, mivelhogy azok mindenkor szorgalmatosok és mindenkor munkálkodnak fáradhatatlanúl, és mikor rosz időben lenni találtatnak, megduplázzák a magok szorgalmatosságokat, úgy, mint a magok vétkének tulajdonitják a szerencsétlenségeket és a magok restségének; és ha szintén oda nem érnek is a hová szándékoztak, ugyan az ő tusakodásokkal azt nyerik, hogy tanultak lésznek minden dolgokban, és ha a szerencse oztán reájok talál jőni, tudnak vele élni. De viszont azok, a kik csak ünökre (?) tészik kezeket és ugy várják a szerencsét tunyául, meg nem ismerik ha jön is, és ha megismerik is, nem tudnak véle élni, hanem hadban elvesz tülök.

34. Nagy mesterség, megismérni a jó szerencsét, nem úgy mint az szerencsétlenséget; mert az érzeté magát fájdalommal', ama penig gyorsan repül és sohun meg nem áll, és repülésében mind azon igyekezik, hogy elforditsa az mi elménket és itéletünket, úgy hogy meg ne ismérhessük őtet, hanem mikor elrepült. Boldog az a ki megisméri, és van mind módja,s mind szive, mind serénysége a megtartásában.

35. Az ifjak, a kiknek még a szerencse gyömölcsének savanyusága öszve nem vonta az ajakokat, hamarább próbálnak mindenféle próbát. De az öreg hadnagyok, a kiknek megsanyarodott immár sokszor örömök a szerencse miatt, igen jól megnézik, mit kell szerencséltetni, mit nem. Ez az emberekben való külömbség más okoktúl az vagyon, mert némelyek töredelmessebbek a másikoknál; de valamint ezek ritkábban botlanak, úgy amazok gyakrabban nyernek kiváltképpen való győzedelmeket, mert az gyorsaság és merészség, ugy tetszik, egyeznek a szerencsével. Az elsőknek penig sok fonalat kell öszvesodorni míg egy kötelet csinálnak, sok dolgokat kell megegyeztetniek elébb hogysem valamire akarják venni magokat.

36. Az dicsősség nem kicsin dolgokban találtatik meg, hanem a nagy és kiváltképpen való operátiókban avagy munkákban; azért a ki azt megnyerni kévánja, nem minden kicsin és haszontalan dolgokban kell kapni és szerencséltetni magát, hanem várakozni kell neki nagy alkalmatosságokra, a kik mikor jőnek, megérdemlik a fáradságot, hogy minden tehetségünket reájok vesztegessük.

37. Az ki nagy szivü és adatik néki alkalmatosság nagy dolgoknak véghezvitelére, ne mulassa el, hanem bátor kézzel nyúljon hozzá; mert az a bátorság igen nagy erőt ad a véghezvitelhez, ugy annyira, hogy azzal meggyőzettetnek minden akadályok; sőt megtörténik az is, hogy azok, a kik mihez bátran nyúltak,üdő foltában magok is elcsudálkoznak jó szerencséjeken, kit magok is soha nem reménlettek volna. Segít tehát a bátorság, az az impetus kivel az ember dolgok közé esik, csudálatosképpen, és néha maga is véghez viszi az dolgot más qualitások kivül. Holott viszontag azok, kik kételkednek magok erejében,és félénk kézzel nyúlnak,mihez nem vesznek segitséget az impetustól, hanem hidegen kezdik, és szerencsétlenül végezik dolgokat.

38. Könnyü az embereknek megérteni mi légyen az ő hivataljok, könnyü megismérni a jót a gonosztól; még a polgároknál is oly jó példabeszédek vannak, hogy telik tudománynyal és bölcsességgel. A nehézség nem abban áll, hanem a véghezvitelben, ezt is penig kevés ember érti, és kevés embertül lehet. Mért vagyon penig ez, sok okát mondhatnánk, de leginkább hogy nem applicáljuk magunkat ahoz a mit tudunk és lehet oly melegséggel, az mint kellene, hanem mivelhogy a dolgok természet szerint nehezek véghez vitelre és telik akadékokkal és gáncsokkal; mihelt elsőben megbotlunk, abban hagyjuk és vesztében eresztjük, holott mikor hozzá nyúltunk és gondolkodtunk felőle, könnyebb-

nek itéltük. Nincs azért erőnk a prosecutióhoz, és szivünk a continuáláshoz, s ezért értjük ugyan a dolgokat, de hozzá nyúlni nem akarunk, és ha hozzá nyúlunk is, elhagyjuk.

39. Mikor az ember olyan nehéz állapatban jut, hogy akár fáradozzon akár henyéljen, de mind egy irányu veszedelemben marad, olyankor ne henyéljen, hanem fáradozzon, szükséges, mert vesztig várván és állván, nem változik a veszedelem is, hanem mind egy formában vagyon, ha penig fáradoz ember és szorgalmatossággal verődik s keres orvosságot, lehetséges, hogy találhat és megváltoztatja annak a történetnek veszedelmét a kiben vagyon, és ha nem talál is, legalább szüvet mutat és elegedendőséget magában, és dicsősséget nyér. A nyúl avval semmit nyer, hogy nem oltalmazza magát mikor fogva vagyon, de a róka ha fogva van is, marakodik, és avagy megszabadul, vagy ha nem, sok kárral juttatja magához az ebeket.

40. Oly szükségben hozza néha az embereket a kéntelenség, hogy ha akkor akarnának tanácskozni és gondolatban elmerülni, veszni kellene azonban nékik. Azért olyankor inkább kell bátorsággal élni, hogysem okossággal. Quandoque noxium est consultius tractare negotia, praecipue in proelio, quo, etsi consilia plurimum possunt, saepe facto magis est opus, quam alta indagine. Gramond. Libr. 9. fol. 400.

41. Azt szokták mondani: a kiknek kevesebb considerátiói vannak, hamarébb visznek akármi dolgot is véghez, az kik penig minden dolgot derékképen fontolni akarnak, sohasem végeznek semmit is. Bizon ez igen igaz, mert ezek a dolgoknak folytában mindenkor annyi történeteket az magok fejéből találnak, a melyeket mind öszveegyeztetni lehetetlen, és igy a dolgok maradnak végezetlenül. Amaz elsők penig, a melyek avagy a magok kevés eszek miatt avagy nagy kévánságoktúl csak a felét nézik a dolognak, és nem discurrálnak felőle mélyen, sokat kezdenek, de keveset fognak vinni véghez. Tehát a ki jól akar cselekedni, sem minden dolgoktúl és akadékoktúl nem kell félni és ijedni, sem mindent nem kell merészleni, hanem tudni kell, hogy az a dolog vagyon jó cselekedve, a melynek hat része okokhoz van kötözve, négye — — —

— — — — — — — — —

— — — — — — — — —

42. Semmi uttal meg ne induljon a hadnagy csak egy kémnek biztatására és informátiójára: mert történhetik, hogy ő szándéka lator és rá akarja venni, avagy haugyan igaz és hív is, úgy is magátúl csalatkozhatik valamely dologban; hanem mindenkor azon légyen a kapitány, hogy más helyekről való hírei is legyenek, a kik ha egyeznek a kém relátiójával, úgy indúlhat meg osztán azokon. És egyebiránt is nem kell hirtelenkedni a dolgokkal a kik időt nem vesztenek, és a hol nox et periculum in mora, egyébiránt bizony cselekedhetik oly dolgot a kapitány hirtelenségből, a kit azután sok áron megvenne hogy ne cselekedte volna. De non licet in bello bis peccare.

43. Judás Machabeus könyveiben olvastam, hogy soha nem jó az ellenséget szitokkal illetni, mert mikor az ő népét illette volna az ellenség szitokkal egy szállott várban, néki menének az ő vitézi és megvevék, és a benne valókat mind levágák. Azért nem jó az ellenséget szitokkal és boszuszókkal illetni, mert bizony magunkról megismerhetjük, hogy ha ki bennünket boszús szókkal illet, meggyujtja bennünk a vért és megmelegiti, ugy annyira, hogy bátorrá tészen, és haugyan vitézebb volna is az a ki cselekeszi, de neki menne az ember boszuságból, és sokszor meg is tréfálja az olyan megbusult az erőssebbet. Dávidnak nem kicsin erőt adott a Goliát szitka és boszusága. És egyébiránt is mi haszna a szitoknak, hanemhogy esmértesse az embert a kiből jön hogy semmire kellő, és nem elegendő cselekedettel ártani ellenségének, hanem nyelvével akar. Ismég azt is kell considerálni, hogy az ki szitkozódik, jobbára szitokkal megyen ki az ő szivében megfogantatott merészsége, mert nem tagadhatni, hogy a szitok is nem a léleknek megindíttatott forrósságából vagyon, azért a ki nem szitkozó-

dik, éppen magában tartja lelkének munkálkodását, és éppen cselekedettel akarja kitölteni, és erőssebben is kitöltheti. Egy szóval, a mely tik sokat kotkodácsol, keveset tojik.

44. De valamennyire meg kell a kapitánnak mind maga s mind vitézi nyelvét tartani és zabolázni szitoktúl, úgy viszont tudni is kell neki az ellenség szitkának effectusátúl magát megtartóztatni. Mert ha az te elméddel tanácskozván, találtad, hogy nem jó megharcolni az ellenséggel, hanem vagy elkerülnöd őtet, vagy az magad sáncában maradnod, soha ne legyen az ellenségednek annyi szitka és anni boszus szava, hogy te azoktúl indittatván, megváltoztasd szándékodat. Hadd szidjon, hadd morogjon, de könnyebben és tovább elszenvedheted te azokat, hogysem ő hogy csak abban vesse reménségét. A végett, az mint az előtt is megmondtam, nézni kell a kapitánnak, és nem a község szavát, és nem a szitkát az ellenségnek, mert azt mondják, persevera usque in finem, et coronaberis.

Fabius Maximus tiporni engedte a római községnek és a maga vitézinek és az Hannibálnak az maga böcsülletit, nem gondolt semmit avval, mert az ő vége más volt, és ugyan ő volt végtére mind dicsősséges mind nyertes. Marius nem gondolt az ellenségnek boszus szavával; mikor úgy híja vala: Ha vitéz vagy, gyere ki; csak azt felelé néki: Sőt ha te vitéz vagy, engem kénszeríts, hogy kimenjek, avagy végy ki innen. Ez is az ő vége mellett járt, azért volt győzedelmes.

Svéciai király is heában szidja vala Bolistánt a sáncokban, ugyan ki nem mene, a királynak el kellett onnan pironkodni. Azért ne gondoljon a kapitány az ellenség szitkával, ne a boszuságával, gyomra legyen hozzá hogy elemészthesse, füle legyen hozzá hogy hallhassa szenvedéssel, és időt alkalmatosságot várjon hozzá, hogy mind azokat uzsurával megtérithesse és tromfolhassa.

45. Három állatnak magánossan való természetet kell a vitéz embernek hordozni. Ezek azok: róka, oroszlán és erdei kan. Miként a róka a prédát tudja megkerülni, minden környül való kelepcéket és hálókat eltávoztatni, úgy a vitéznek az ellenség állapatját kell szemlélni, és megtanulni előbb, hogysem reá megyen. Mely serénységgel megyen az oroszlán az ellenségre, és mely vitéz resolutióval, ugy kell a vitéznek is osztán, minekutánna már elszánta magában, ellenségére menni. És miként az erdei kan, ha vadászok kergetik, megáll és holtig nagy merészséggel oltalmazza magát, ugy a vitéz embernek is kell cselekedni; mikor annyiban jut állapatja, hogy nincs más mód becsülletes megmaradásában, utolsó lélekzetig kell vitézséget mutatni.

46. Scipiónak mikor mondja vala egy nem barátja: te magad kezével nem igen harcolsz, azt felelte néki: Engem az én anyám nem szült csak egy vitézzé, hanem hogy sok vitézeknek parancsoljak. Mikor egy olasz generálistól kérdezte volna más nem barátja: micsodás rendben való vitéz legyen, azt felelé néki: Én minden rendeknek parancsolok. Ebből megismérhetni, mely nagy különbség vagyon a köz vitéz között és egy hadviselő kapitán között.

47. Ha a kapitányokban vitézség és bátor szü nem volna, bár minden hadi tudomány fejekben volna, de mégis semmire kellők volnának; tudnának ugyan mások veszedelmében tanácsot adni, de mihánt magok jutnának belé, megtébolyodnának és nem tudnának oly vitézül cselekedni mint más kapitányok, az kik nagy veszedelmekben is csak a magok ijedhetetlen szivekkel helyreállitották szerencséjeket. De másfelől nem első, sem nem legnagyobb dicsőssége a kapitánnak a bátor és félelem nélkül való szü; és haugyan van is ez egy kapitányban, nem illik mindazonáltal minden aljos alkalmatossággal való állapatban ezt próbára vetni, és magát mindenkor evel ismertetni, mint más köz rendü vitézek avagy tisztviselők. Minden kicsin gáncs nagy zürzavart szerezhet egy ütközetben, nem hogy a kapitány veszedelme ne szerezne. Az ő dicsőssége tehát nem a verekedés és vagdalkozás, hanem a seregek igazgatása és azok által a győzedelem megnyerése; az ő

tiszte az, hogy mikor a maga hadát veszedelem miatt tébolyodva látja, ő annak az okát hirtelen általlássa és tudja, és meg is orvosolja; az ő tartozása az, hogy mikor ama nagy véletlen szerencsétlenségek hadára csoportostúl jünnek, ő azokat eloszlassa, és sok módja legyen a maga népének oltalmazásában, győzedelmében és az ellenségnek romlásában.

48. Ha a kapitán az ellenség botlásában avagy elégedetlenségében inkább bizik, hogysem a maga hadának elegendőségében, és ha oztán jobbnak találja az ellenséget, hogysemmint gondolta volna, bizonyára mindjárt fog lankadni és rettenni magában, mivelhogy nem aval a készülettel ment reá, a kivel kellett volna, hanem kevessebbel. Azért a ki okos, soha nem megyen úgy az ellenségre mint roszra, hanem mintha legjobb és vitézebb volna, és minden erejét, minden spiritusát applicálja az ő veszedelmére: hogy oztán, ha vitézebbnek találja is itéleténél ellenségét, ne kellessék neki megrettenni, hanem inkább nagyobb szivvel prosequálni és dicséretessebben a győzedelmet tenni.

49. Jó ugyan, hogy a hadi népek magok is megismérjék az időt és az alkalmatosságot, mikor kell ártani ellenségnek, és hogy akaratjok, kévánságok légyen az ütközetre; de hogy ők legyenek azok, az kik magok akaratjokbúl cselekedtessenek mindent, és a kik decidálhassák a resolutiókat, és hogy a kapitány a maga akaratja kivül is harcra vagy más dologra kénszeréthessék: bezzeg ez a veszedelem, és nem sokáig fog tercecskedni (?) az olyan had. A kapitány fejében kell annak megfőni és fogantatni, a kapitány akaratjában is kell resolváltatni, ugy hogy a köz nép semmit ne tartsa hozzá közit, hanem csak a véghezvitelben. Azért mondta tehát ama nagy kapitány Hannibál: Énnékem nem szükséges az én vitézeim esze, keze; bár ne tudjon mást, csak jól engedni: elég az énnékem.

Et vidi sub sole, nec velocium esse cursum, nec sapientium panem, nec fortium bellum, nec doctorum divitias, nec artificum gratiam; sed tempus casumque in omnibus; sicut pisces capiuntur hamo, ut aves laqueo comprehenduntur: sic capiuntur homines in tempore malo, cum illis extemplo supervenerit.

Ihon az emberi bölcseség, ihon az értelem, ihon mit kell magamnak vallanom, hogy ez az én öszveszedett munkám nem egyéb hanem bolondság. Adjunk regulákot a hadakozásnak, értsük a vitézséget, légyen olyan szivünk bátor mint az oroszlánnak, de mind ezekkel együtt megtébolít az Mindenható az az eszköz által, kit mi Szerencsének hivunk, megtébolít, a kit akar, minden okosságával és értelmével, esmég felvisz másokat, a kiknek nincs egyéb fejekben bolondságnál. Ez az ő megfoghatatlan providentiája, a kit Fatumnak mondanak emberek. Azért jó egyedül a vitéz és vitéz seregeknek istene: ha ő nem fog haragudni mireánk, ad fejünknek értelmet, sziveinknek bátorságot, és dolgaink folyásának szerencsét.

50. Az mely kapitánnak ugyanazon ellenséggel vagyon dolga, a kit egyszer meggyőzött, jól gondot viseljen magára, hogy az a magaelhittség ne ártson meg neki, és avval a praesumptióval, kit hordoz magával, meg ne rontsa magát; mert lehet, hogy az ellenség egyszer vétett a hadakozó regulában, azután a maga botlása után tanult, és más készülettel megyen mostan reád. Azért csak szintén abban senki el ne bizza magát, hogy: egyszer meggyőztem, most is meggyőzhetem, hanem minden spiritussát applicálja reá, mintha soha meg nem győzte volna; és egy haszno t néked abból az emlékezetből, hogy egyszer meggyőzted, és nem félsz hogy az az elébbeni praesuppositum ártson néked, holott készen vagy és teli reménséggel.

51. A hirtelen történetek és váratlan veszedelmek megszédítik azoknak is a sziveket a kik legvitézebbek, ugyannira, hogy nem látják, hogy mit kell hirtelenséggel cselekedni, avagy ha látják is, nincs idejek az executióra. Ebből vehetjük eszünkben, a gyorsaság mely jó, hogy ez által kicsin erővel is számosokat verhetni jó renddel és móddal.

52. Nem kell elhadni a jelenvaló jót a jövendő veszedelemnek félelméért, mert ez világi dolgok oly állhatatlanok, hogy azok a veszedelmek a kik messzi vannak, megváltozhatnak, és ha a jelenvalókat azoktúl való félelmedből elmulattad, kárt vallasz és megcsalod magadat. Az ember az egész életét ugy rendelje el, hogy jól halhasson meg, mert finis coronat opus. Ez mindennemű rendbeli embernek generalis sententiája, de legfőképpen a vitéz embernek vagyon legnagyobb particularitassa ebben, és egy szép halál az egész elfolyt életét megfényesíti. Azért akkor, mikor legelőször kardot köt ember az oldalára a fejében hogy vitézséget üzzön, abban az órában el kell általlani magában, hogy minden dicséretes occasióban a hol szükség lészen, kész lesz meghalni, és meg nem ijed halálnak emlékezetétül, ha nem tudom mely rettenetes formában tünteti magát be ember elméjében a halál. Tartozunk őrizni életünket, valameddig lehet tisztességgel, arra nézve, hogy hazánknak többet szolgálhassunk. De viszont a dicsősségnek törvénye az, hogy kévánjuk a halált, mikor életünk tovább tisztességes nem lehet. Azt mondja a török: Ja deulet basuma ia güzgüն desiima, azaz: Avagy holló hasamra avagy tisztesség fejemre. Azért ne irtózzunk se a haláltúl, se annak formájától. És temetésünkről is mi haszna sopánkodnunk? Sok vitéz embereknek holló gyomra volt koporsója, annál inkább fenmaradt a nevek. Coelo tegitur qui non habit urnam, et undique ad Superos tantundem est viae.

Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Tisztességes legyen csak órám utolsó,
Akár farkas, akár eméssszen meg holló,
Mindenütt feljül ég, a föld lészen alsó.

Nem mondhatni egy országot boldogtalannak, az ki sok időkön által és sokáig hervadhatlanul állott virágjában, és már alább kezdett szállani, mert ez a vége az világi dolgoknak; és nem mondhatjuk boldogtalanságnak azt, hogy ennek ez világi törvénynek alája vettetett, holott minden más is ugy vagyon: hanem boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, a ki a maga országának leszállásában és esetében születtetik és nem virágjában. Azért ehez is szerencse kell.

Spreta exolescunt si irascare agnita videntur.
Vices suas patitur bellica virtus.
Gramond. Libr. 11. fol. 503.

Quandoque noxium est consultius tractare negotia, praecipue proelio, quo, etsi consilia plurimum possunt, saepe facto magis opus est, quam alta indagine.
Idem, Libr. 9.

Praeter regulam fuit, quod ipsemet Imperator praebuit se ducem hosti explorando.
Libr. 9. fol. 401.

Nequaquam ut mori solent ignavi, mortuus est Abner. Manus tuae ligatae non sunt, et pedes tui non sunt compedibus aggravati, sed sicut cadere solent justi coram filiis iniquitatis, ita corruisti.

. . . . Agimus proh, Jupiter, inquit.
Ante rates causam et mecum confertur Ulysses.
Ast non Hectoreis dubitavit caedere flammis,
Quas ego sustinui, quas hac a classe fugavi.

Az idő szárnyon jár,
Soha semmit nem vár,
És foly mint erős folyás;
Vissza soha nem tér,
Mindent a földre vér,
Mindeneken hatalmas.

Ő gazdagot, szegént
Öszveront egy szerént,
Nincs néki ellenállás:
Csak egy van, időtül
S az ő erejétül
A ki békével marad;

Nem fél kaszájától,
Nem sebes szárnyától,
Üdő rajta elolvad:
Az tündöklő hir-név,
Mely dicsősségre rév,
Az mindenkor megmarad.

Nem irom pennával,
Fekete tentával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök híremet.

Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Órám tisztességes csak legyen utolsó.
Akár farkas, akár eméssszen meg holló:
Mindenütt feljül ég, a föld lészen alsó.

MATYÁS KIRÁLY ÉLETÉRŐL

VALÓ ELMÉLKEDÉSEK.

Matthias Rex Corvinus.
Victrices aquilae, atque acies, quas maximus orbis
Obstupuit, vires obstupuere meas.

Az dicsősséges királyoknak életek és vitéz cselekedetei nem csak csinálnak az iróknak kévánságot az ő dicséreteket irnia, de sőt nevelnek bennek ékessen szólást. Az Nagy Sándor élete hány ékes beszédű historiairó elméket csinált, Julius császár serénysége hány panegyristát talált. Ezen szerint más fő királyoknak is, kinek kinek maga országában való magaviselése fő elméket az irásra inditott. És noha a mi magyar nemzetünk mindenkoron inkább vitézségnek cselekedetiben gyönyörködött, hogysem a maga dicsősségének leirásában fáradozott volna: mindazonáltal sok vitéz királyinknak tündöklő neve köztünk is inditott jó irókat, a kik elégségessek voltak a magyar jó nevet örök feledékenységből dicsősségre és világra kihozni. Ha azért most ékessen iró historicusink nincsenek, nem tulajdoníthatjuk nemzetünk iráshoz való restségének annira, mint annak, hogy megholtak Mátyás királyok, s ujak nincsenek, kik indítanának uj elméket, és nevezetes okokat adnának az ékessen való irásra; holott annak a dicsősséges királynak halála után ha lettek volna mások is olyanok, az mi gyönyörüséges pennánk, Istvánfink nem csak siralommal töltötte volna meg és keserves panaszolkodásokkal historiáját, hanem talált volna más örvendetesb stilust, kivel Quintus Curtiust, Liviust, Plutarchust ha meg nem győzte volna is, de bizony egyaránt járt volna vélek; mi sem siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s fuda közepe volna ha nem egész keresztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak. De nem mindenik seculumban születik Fenix, és sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, a ki világ s országok megbotránkozásának gyógyitója legyen s maga nemzetének megvilágositója. Ilyen vala a mi jó Mátyás királyunk, a ki mellé avagy igen kevés avagy senki keresztyén királyok közül, kik utána voltak, ne álljon hasonlatosságért, mert bizony megocsúsodik érdeme Mátyás mellett, s elvész tündöklősége, mint a csillagoknak nap támadásán. De mivelhogy a természet ezen az ő alkotmányán sokat fáradt, hihető hogy meg is fáradt: mikor nyugszik meg másnak épitésére, nem tudom. De legalább az mi időnkben inkább kivánható, hogysem reménlhető gondolat. Én az ő királyi erkölcseiben gyönyörködvén, ezen a két héten magam mulatságáért jedzésben venni akarom az elmélkedésre való dolgait, ugy hogy ha nem láthatjuk sohun Mátyás királt, lássam elmémben az ő dicséretre méltó dolgait, a ki a sincsen boldogság nélkül. Az én pennám meg fog akadozni Mátyás király nemzetsége számlálásában: eleget versengettek már az historicusok abban. Bonfinius romaiaktúl s régi tün-

döklő Corvinusoktól hozza ki a genelogiát, el is hittem hogy ugy vagyon; a magyar irók penig nem egyeznek vele ebben, hanem hogy Zsigmond királytul és egy bujér asszontul való volna, nem törvényes házasságbul, hanem szerelem gerjedéséből. Ha igy volna is, nem volna igy mind ebben szégyenleni. Nagy Sándor ugyan bánta hogy Fülep király fiának mondják vala, inkább akarta rendetlen Lycaeus Jupiter fiának mondattatni, hogysem igaz házasságból szállani. Amaz erős vitézségü Hercules, a ki ez világot betöltötte szép neve zengésével, ki fia volt? Jupiteré, Alcmenábul. Sok száz másnak, vitéz nevü fő embereknek eredetét nem tudjuk, fabulákkal támogatván tudatlanságunkat. Igy ha Hunyadi János is régi seculumokban lett volna, ennek is Jupitert atyjául adták volna, vélvén a régiek, hogy csaknem lehetetlen embertül fajozni annak, kinek jó cselekedetei nagyobbak más embereknek rendénél. Hunyadi Jánosnak fia Hunyadi Mátyás volt, s nem elég-e az? Mutasson ilyen apát s ilyen fiat nekem egy historicus, a ki ezer esztendőre fonja is némely királynak genealogiáját. Szép és ékes dolog, régi nemzetségnek rendét számlálni sok száz esztendeig, de csak olyankor, mikor mindazokban is mocsok nem találkozott, a kik a genelogiát formálják; és ugy is oztán nem másra használ eleink tündöklősége nekünk, hanem hogy égő szövétneknél, fényes fáklyánál futjuk az mi életünk pályáját, nem lehetünk setétben, sem mi sem az mi cselekedetink; ha jól viseljük magunkat, azoknak fényességénél mindjárt minden ember meglát: ha roszul, ugy sem kerülhetjük újjal való ránk mutatást. Az ki azért rosz és henyélő, s elfajzott régi jó eleitől, jobb volna neki, nem volna nevezetes az ő eleinek neve, mert annak világossága miatt el nem bujhatik ugy, mint ha csak közrendü ember volna. Egyébiránt igazán mondhatni, kit Ulysses mondott Aiaxnak: Et genus et proavus, et quae non fecimus ipsi, vix ea nostra puto. Azért Hunyadi János Mátyásnak tartott világosságot; annál a szép carbunculusnál látták meg Mátyást a magyarok, kit talám meg nem találták volna oly könnyen, ha az a világosság nem lett volna. Az atyja érdemeért lén király, a kit még királyságra valónak nem ismértek volna. De a mely világosság Mátyásnak használa,Lászlót,bátyját elrontá; Ciliei gróf gyülölsége,kit magában meg nem tuda emészteni,elrontá mind magát s mind azt a szép plántát, Lászlót. A gyülölség olyan, mint a fölöttébb kénköves porral megtöltött ágyu, ha kisütöd, nem csak azt kire iránzottad, elrontja, de a pattantyúsát is. Fölötte rakva vala ez a német ur gyülölséggel, el kellett szakadozni a maga idejében; Lászlót penig az inculpata tutela mentté teheté és teszi minden birák előtt a világon, holott a király előtt tudománt tett Ciliei grófnak hamissága felől, igazságot kért tőle, de heában, mert Ciliei grófnak szeretete behomályosította a királynak mind szemét mind igazságát. S ki tudja, ha a király szive is nem volt-e szintén olyan gyülölséggel teli, mint a grófé? Jobb volt tehát Lászlónak általesni ellenségén, hogysem várni Ciliei gróf levelének, kit Deszpotnak irt, beteljesitését, tudniaillik, hogy két golyóbist küld neki e napokban ajándékon, kivel játszhatik kedve szerint. Ó Ciliei gróf, ó nemes László király! miként megcsaljátok magatokat! az a két lapda, kivel játszani akartatok, nem játékra valók voltak, az a két golyóbis nem kugli-játszani termettek; elég lett volna bizony az a két golyóbis a közép ottomannus rendben is kiütni a királyt. De az te gyülölséged, László, Ciliei gróf haláláért elveszté ezt a szép reménséget, és a kettőből csak egy lén. Mátyás megmarada a fogságban, Lászlónak hóhár fejét vevé. Hun van, László, a te királyi hited, kit adtál a magyaroknak, hun van legszentebb mysteriumunkra való esküvésed, kivel Lászlónak s az anyjának feleltél? talám királyságod mentté tett azoktul, ugy gondoltad te; de Hunyadi Lászlónak ártatlan vére istennél nem ereszte feledékenységet. Non sit bonum impio, nec prolongentur dies eius, sed quasi umbra transeant, qui non timet faciem Domini.

Az királyok szava szent, legalább annak kellene lenni. Azt tudják-e a királyok, mikor a királyszavokra esküsznek, dispensálhatnak

azzal, az miképpen akarnak? bizonyára nem, mert a király az isten képét a földön hordozza, az ő szava sakramentum; copiája az istenségnek a királyi hatalom: ha azért a copiát ember megmocskolja, nem vétkezik-e az originális ellen, nem inditja-e haragra az istent hamisságával?

Mátyás király választásában egynehány observatio jöhet előnkben; egyik az, hogy előbb hogysemmint elválaszták, egynehány nappal a pesti gyermekek csoportonként kiáltják vala Mátyás király nevét; heában ellenzették ezt a kiáltást az ellenkező urak, mert annál inkább kiáltják vala. Itt mondhatjuk ám: Domine, abscondisti ea a sapientibus, et revelasti parvulis. Sokszor csudálkoztam magamban a historiák olvasásában, honnan lehet az, hogy néha nagy történeteket az emberek és a község közönségessen elébb tudják meg, hogysem történnek jóval is. Római historicusok azt irják, hogy az nap a mely nap Perseus ellen azt a nagy győzedelmet nyerének, Rómában hire lőn közönségessen, holott messzebb volt husz ezer stadiumnál.

Portugalliában, előbb, hogysem mostani János királt, az ki akkor Dux Bragantiae vala, választották volna, egynehány esztendővel egy manifestum jött ki az egész Európában széllel: de jure Ducis Bragantiae in Regnum Lusitaniae, penig még akkor sem őneki, sem senkinek eszében az a változás nem vala; és nem is mehetének soha végére a királyok minden hatalmasságokkal, hogy honnan származott légyen. Az utolsó mantuai hercegnek elébb hogysem megholt is, elébb hogysem beteg is volt, elhiresedik halála azon szerint, a mint elébb hire vala. Mantuai hadnak elébb hire volt, hogysem meg is gondolta volna a császár. Mi okokbul legyenek ezek, senki nem tudja, és sem philosophiánk, sem theologiánk nem ér addig, hogy ezt meg tudnák fejteni. Igy Mátyás királynak is választását elébb vigadták meg, hogysem lett. Talám a magyarországi genius, a ki akkor hatalmassabb volt a többinél, valamely láttat által hirdettette ki az emberekkel. Talám az isten azt a kiáltást is grádicsnak csinálta a választásra, s ez az argumentom is használt a visszavonó urak között: vox populi vox Dei.

Másik observatio ebben a választásban az, hogy fegyveres kézzel, erőhatalommal lén meg; nem csak kénynyel lett király volt ez, hanem in manu forti. Bárd, kerék, akasztófa lett volna jutalma az ellenkezőnek. Ugyanis ha másképpen lett volna, az német arany nem hatta volna a maga practicáit vissza. Friderik császár, de hány más praetensor lett volna az országban is; hányan voltak kik vesztegették minden erejeket rajta, hogy ne menjen elő Mátyás? Gara László palatinus, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, Lindvai Bánfi Pál. De az istennek keze volt itt, nem szenyvedett contradictiót. Nézd meg, Saul király mit cselekedett, mikor nem akarnak vala neki engedelmessek lenni. Példának nem kell azért ezt tartani minden időben, mert nem jó volna ha szabad országban ily móddal kellene mindenkor királt választani. De az mi Mátyás királyunkat minden ember oly indulatu ifjunak esmérte, és annyi érdeműnek az atyját, hogy nem lehet abban villongás, hanem csak a gonoszoktul, tehát azoknak megzabolázására jó volt a félelem, a kivel bár máskor is éljen a magyar, ha Mátyás királyra találhat, mert a szabadságnak sérülését a király jó volta helyére hozná. Nusquam libertas gratior extat quam sub rege pio. De a fejedelem választását isten magának tartotta, avval ajándékozá ő az ő szolgáit kiket szeret, avval is rontja kiket gyülöl. Isten a magyarokat azzal a választással megáldotta volt, s nem kell tulajdonítanunk emberi tanácsnak. Igaz hogy Szilágyi Mihály fáradott több Corvinus-szerető urakkal; de ki adta ezt a reménséget Szilágyi szivében, hogy véghez vihesse? ki adott neki méltóságot, erőt, hatalmat a dolognak végben vitelére? Különb méltóságu emberek voltak akkor Magyarországban: a nádorispán, az erdélyi vajda; de az isten Szilágyit választotta eszköznek, ő szivet, ő bátorságot adott neki, ő Pogyebrádi cseh királynak a szivét Mátyás szabaditására alkalmaztatta, a hol rab volt. Ihon ez az, kit

Ecclesiastes mond: Quod de carcere catenisque interdum quis egrediatur ad regnum.

Mihánt az országnak botját kezében vette Mátyás, és nem is szorithatta volt jól is öszve a markát, mindjárt oly három ellensége és hada támada, az ki mindenik elnyelni gondolta országostul. Két világbiró császár, német és török, harmadik a Giskra, cseh, maga országában, kit nehéz volt kiveszteni, mint a nyüvet a rothadt sebből. Nosza most, vitéz király, lássuk, vagy-e olyan mint Hercules, Jupiter fia, a ki bölcsőben még két sárkánt ölt meg egyszersmind, mindenik kezével egyet. De a te állapotod annál is nehezebb volt, mert mindenik kezedre egy ellenség jutott: az harmadikat mire számlálod? az áruló szolgáidat. Tedd hozzá országodnak szegénységét, tárházadnak ürességét és a közönséges tébolyodást az országban ilyen nagy ellenségnek félelmétől: mit fogsz csinálni, hová fogsz kapni? Nagy Simon nagy harccal győzettetik meg, szabadon fut a te vitéz sereged a német előtt, Vas vármegye füstöt vetett, füstölög: távolrul is megláthatod.

De mit érne az arany ha a tűzben füstté lenne, mire való volna a kormányos, ha csak jó időben tudna hajókázni? Ezeket a confusiókat, a háboruságokat a Fatum mind Mátyás szerencséjére hozta és fundálta, ne impune laudibus et immortalitate coronetur. Azért öszveszedi a király minden elméjét, minden erejét, amnestiát és tiszteket igér az árulóinak s magához hóditja. Rá küldi ugyan ismét Nagy Simont és gróf Szent-Györgyi Zsigmondot, a ki az előbbeni harcban ellensége volt, a római császárra, kit meg is vert:

Reddidit amissum fugiens Germanus honorem,
Dum pro te fortis militat ipse Deus.

s kirázza a császárnak a kevély német gondolatokat a fejéből; félni kezd a ki azelőtt ijesztett, fél a maga prédájátul, kit házában tartott, ugymint az koronát; örömest ellenne nála nélkül, ha tisztességgel lehetne, gondolja hogy a miatt lesz neki romlása, ha sokáig lesz nála. De a király magnanimitása megmenti ettül a félelemtül; a császárnak kalácsot vét a torkában, mint Aeneas a Cerberusnak, hetvenezer aranyat vét néki, kivel a fösvény szemét befedte. Másfelől Rozgoni Sebestyén a cseheket sok likjából kiűzi, de király nélkül Giskrát nem veheti ki; rá megyen a király minden birodalmábúl, hadábúl s erejéből, de a ki nagyobb, az ő szelédíthetetlen elméjét megszelédíti, s tolvajoknak kapitányából magának hüvet csinál és állhatatos vitéz embert. Más király addig várta volna, hogy kezében kaphassa, hogy harcolhatott volna széllel városokrul városokra triumphusban; de a mi királyunk ilyen hiuságos gondolatokat nem gondolt: az ki az közönséges jónak szolgálatjára volt, inkább kévánta, hogysem a maga magános dicséretét. Tacfarinással közeljebb volt Tiberius császár, Crassus is Spartacussal (Tacit. Annal. Libr. II. 43), hogysem a mi királyunk Giskrával, holott különb ember vala Giskra, és huszonhárom esztendeig egész Magyarország Hunyadi Jánossal egyetemben ki nem tudták űzni az országból.

Harmadik felől megüté az országot a török. Hali bég, az ki akkor hires hadviselő basa vala, két uttal megpróbálá a király szerencséjét, egyszer Száva s Duna között, másszor Erdélyben. De drágán megvette volna oda nem mentét, mert mind hada s mind maga gyalázatossan jára, az prédát, maga vitézeinek felét, és az egész tisztességét oda hagyá, s e lén is méltó oka irnya a maga császárának, hogy a magyar királynak csak az esztendői ifjak, de vitézsége, de bölcsesége, de szerencséje érettek és vastagok, és hogy se ne szégyenelje kijövetelét, se el ne mulassa a maga személye szerint, ha akarja hogy a muszulmán birodalom ez a gyermek miatt hátra ne maradjon. Az király cselekedettel megbizonyitá Hali bég levelét, mert rá mene Jajcára, a kinek erőssége minden másnak lehetetlenséget csinált volna a megvételben, csak Mátyásnak nem; azért magyar módra hozzá nyulván, könnyen megvevé, török császárnak örök gyalázatjára és boszuságára. Kinek megtorlására és visszavételére eljöve ugyan Mahomet császár nagy készülettel, megszállá Jajcát, erőssen ostrom-

lá. De nem aluvá el a király annak oltalmát, mint azelőtt a császár, rá inditá hadát, Szapolyai Imrét (kit akkor Imre deáknak hívnak vala) ereszté előttök. Verd meg ha mered, császár, ezt a deákot, nézd szemben a király hadát, ha oly rettenetes vagy az mint kivánsz láttatni. De nem kivánja Mahomet aztat, azt tudá, valahol magyar sereget halla, hogy mindenütt ott van a király, kit szemben nézni nem jónak tartott. Elkele Jajca alól mint a füst, ott hagyá sátorait, álgyuit, ott sok gazdagságát. Kicsoda ijesztette el? Az isten, a ki Mátyás király nevének oly rettenetességet engede, hogy meg nem meri vala várni senki mezőben, ugy annyira, hogy még a kis leánzók is köz énekkel éneklik vala akkor Mahumet császárrul:

Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá.

Fugit impius nemine persequente.

Egy botlásodat, jó király, az én pennám el nem titkolhatja; fölettébb nagy volt: mert háládatlanság volt.

Arra tanitja a discretio a historicusokat, hogy a nagy fejedelmek fogyatkozásait mikor irjuk, ne irjuk mint vétkeket, hanem sicut virtutes imperfectas; de miként irhatjuk az háládatlanságot virtusnak? Megbocsáss, jó király, nagy vétek volt Szilágyi Mihályt megfogatnod . . . . s ki tudja, mit csináltak volna néki ha az ő szakácsa meg nem szabadította volna Szilágyi Mihályt, a ki olyan hived volt, atyádfia volt, országnak hű gubernatora volt, és hogy te király vagy, az ő munkája volt. Lehet-e ennél nagyobb háládatlanság. Tudniaillik (a többi rosz királyoknak szokások szerint) nem szenyvedhetted szemed előtt ezt az embert, kinek te annyival voltál adós, és nem térithetted meg felét is adósságodnak. Tehát azért kell gyülölni velünk jótett barátinkat, hogy jól tettek velünk? az ő jelenlételek vagy látások veri tehát az mi szivünket, s azért ha nem fizethetünk nekik, gyülöljük? Most látom, igazat mondott Cornelius Tacitus: Beneficia eousque laeta et accepta sunt, donec remunerari posse videntur, quando multum antevenere, pro gratia odium redditur.

Bizony nagy mocsok a háládatlanság, a királyi paláston sok szépséget sötétít be. Neked penig, király, az Fátum nagy könnyebbséget szerzett, és el akarta veled kerültetni az Atilla gyalázatos vétkét, ki az öcscsét Budát megölte; az Romulus istentelenségét, ki Remust agyonverte; más kegyetlensége elvette tőled bátyádat, a Lászlót. Magad uralkodol, magad vagy király: ez, az kit nem szenyvedhetsz melletted, szolgád, híved, tutorod, nem társod, leteszi ő a praeceptorságot, mihánt kimensz az ifjak esztendejéből, az ő fátumja közel van immár: török miatt rendeltetett az ő halála. De nehéz az öreg emberek darabos elméjeket szenyvedni az ifjaknak. Bizony szó fér Szilágyihoz is; mert ha ifju volt is a király, nem kell vala ugy mint más ifjuval neki bánni: az oroszlán soha nem lehet oly kölyök, hogy a körme ki nem tetszik, sem a királyok oly ifjak, hogy örömest parancsoltassanak magoknak; veszedelmes értetlenül velek bánni: az ő tanácsinak ne csak eszek legyen a tanácsnak mivoltára, hanem annak módjával való előhozására és véghez vitelére. Olvassa minden, a ki Szilágyi képében királyoknak assistál, ezt a mit mond Gramondus in historia Galliae: Odere Reges quos metuunt, prima quoque occasione abdicaturi, non virtutis, non habita ratione natalium, qua ipsi saepe fatum accelerant. Ki tudja, ha nem az isten büntetése-e az, és ezen a nagy háládatlanságon való boszúállása, hogy Mátyás király Zvornik alól szintén olyan kissebbséggel elszálljon és fusson, mint az előtt Mahomet császár Jajca alól? Az istennek az ő büntetése sokféle; feltisztelte ugyan az királt és megdicsősítette egy világbiró császárnak szaladásával, de ime ez a háládatlansága után szintén avval is még megkissebbíté. Ott hagyá azért a király ágyúit, ott sátorait, és elfuta csak az üres hírére Mahumet császárnak. Tudniaillik, a vitézkedő fejedelmeknek, a hadviselőknek alázatja nem mindenkor egy irányú: néha ijesztnek, néha félnek. A hír a hadakozásban nagy momentum, néha hamis hír

rettentéseket csinál a táborban, néha magok között is a hadak között támad a hír, semmi bizonyos eredet. Ne ereszsze a hadviselő ember füle mellett hivságossan menni akármely hírt is, se hamissat, se igazat; ha igaz, gondolkodjék az orvosságárúl, s miként állhat ellene annak a valóságnak; ha hamis, azon legyen, hogy a hada között csillapítsa el mentül jobb formán lehet. Fama bellum constat, et saepe etiam, quod falso creditum est, veri vicem obtinuit. Itten az én itéletem szerint mind török császár mind magyar király vétkeztek a hadi regulák ellen; mert mikor császár Jaicát, király Zvornikot megszállá, által kell vala látni elébb mindeniknek, hogy segitségére jön az ellenség; és ha olyan resolutióval oda nem ment, hogy megverekedjék véle, hivságos dolog volt csak oda menni is. Más az, mire valók voltak a kémek, mire valók a csaták, ha nem arra, hogy az ellenségről hírt halljunk bizonyossan, és ne minden bizontalan szón kelljen megrezzennünk, és mintegy darvaknak elrepülnünk. Imre deák sebe csinálá azt a bolond hírt, és semmi más fundamentom nélkül miért kellett ezt elhinni? Készült ugyan a császár, s talám jött is, de miért nem kellett mértékben venni és számban az időt, mikor érkezhetik, mikor nem: hanem legutolsó félelemig ott maradni, akkor ágyú nélkül, tábori eszköz nélkül és tisztesség nélkül elszaladni. Igy van, mikor nem assistál az, a ki bátorságot oszt. Svehla is otthon pártot ütött, de mint a gomba egy éjjel nő, más éjjel semmivé lész. Quaesivi locum impii, sed non est. Köszönje az ország a király serénségének, a mely semmi kicsint el nem mulatott: ugy Dobse király idejében Svehlából Iskra lehetett volna. Szikrából lesz a nagy tűz, azt kell eloltani meddig szikra, azután héában.

Erdély és Moldva felütik magokat, a király szerencséjének ellen mernek rúgni: bolondok, nem jól gondolták meg a végét. Nehéz az alattavalónak igazságos királya ellen támadni, a király méltósága csak maga is eloszlathatja a bolond s pártolkodó felyhőket. Erdély az adónak nagyságát veszi okul, de roszul. Szükséges királynak az adó, főképpen az olyan királynak mint Mátyás volt. Neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt. Ez a király sem bolond épületekre, sem eszelyős költséges vendégségekre, sem bolondok gazdagitására nem költötte az ország jövedelmét, hanem hazája megmaradására, dicsősitésére és öregbülésére. Kicsoda nem kévánná maga értékével segíteni az ilyen királt? Ugyan nehéz külömb helyre nézni a szegénységnek munkáját s vérét hogy megyen; s e miatt szoktak mindenkor az országok megzöndőlni, mikor az ő értékeket a királyok torkon verve kiveszik s nincs láttatja, avvagy ha van is, olyan, a ki a községet desperátióra indítja, holott abból a jövedelemből egynehány rosz gazdagul meg az isten és az emberek ellenére. Moldvának kevesebb oka a pártolásra, azért nagyobb ostora is, mert megzabállott a jó szerencsében, nem ülhet veszteg székében, azért mondják: Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Mikor ember felettébb nagygyá akarja csinálni állapatját, elveszteget. Impone felicitati tuae frenos, azt mondja az okosság; nagy bölcsesség az, ki célt tud tenni maga kévánságának.

Ezekben ismég a király serénységét observálhatjuk; nem hagyott a pártolásnak üdőt hogy nagyobbra terjedjen: mindjárt reá ment az eredetében. Második observatio, hogy ennek a királynak nem csak egy mestersége volt a dolgoknak véghezvitelében. Moldva fegyver nélkül nem szelédülhetett meg, fegyverrel büntette. Erdély megesméré vétkét: megkegyelmeze néki, egynehányat számkivetésben hajta, de ezek közül is egynehány a király könnyüségében bizván, a terminusnapra ki nem mene. Az király hóhér kezében adatá őket, a hol tanultak a többi, hogy nem kell király kegyelmességével és törvényével jádzani. Isten előtt sem lehet nagyobb bűn, mint praesumptio de misericordia divina. Harmadik observatio a király serénsége az moldvaiak ellen való harcban: más király elfutott volna a helyből, ő megvárta vi-

téz módra, meg is verte, a király is sebbe esék, de avval jár az: virtus vulnere viret.

Cseh királyra s országára támad a had ennekutánna; ösztönözték erre a királyt a római pápa s római császár: religio volt praetextus alatt. Nem tudom miképpen kell dicsérnünk azt az expeditiót: igazságárúl nem, annál inkább nem szükségéről. Az mostani világ (hogy ne nevezzek egy fejedelmet is) mikor szünt akar adni a maga hadakozásának, religiót obtendál, de hun vagyon az az egész keresztyének regulájában vagy Krisztus urunk tanitásában, hogy fegyverrel kell eretneket, törököt az mi hitünkre hoznunk? Sohol bizonyára én azt fel nem találom, de találom azt, hogy békességessen, töréssel, szenyvedéssel szenyvedjünk mindent. Az mi hitünk más vért nem akar ontatni, hanem az maga fiaéit az isten dicsősségére. Ha sok sz. embereknek exhortatióját az török, az eretnekség ellen látjuk; ha sok sz. predikációkat, kiket azok ellen való gyujtásunkra csináltak; ha isten felől pápáknak keresztes hadak támasztását, kik között az mi szent Capistránusunkat: ne itéljük azokból, hogy a Mahumet, vagy Calvinus János, vagy Luther Márton hite megbántására és semmivé-tételére cselekedték ezeket, sem hogy erőszakkal más tévelygőket a mi hitünkre hozzunk: külömb professiója vagyon az katholika hitnek, az ő geniumja idegen a háborúságtól, sz. Péternek nem vala szabad a maga oltalmáért is kardoskodni. Vannak más okok, és méltók, kik kénszerítenek az török ellen, religión kivül is, fegyvert fognunk, és mások ellen is, a kik reánk tusakodnak, akár azok a mi hitünkön legyenek, akár ne: de csak csupán a religio titulus alatt rá menni valamely szomszédunkra vagy keresztyén fejedelemre, nem hiszem hogy sem isten előtt volna ez az ok kedves, sem emberek előtt elegedendő.

Nem vala László királynak oka Murát császár ellen fegyvert fogni, mikor megesküttt vala neki sz. evangeliumra a békeség megtartására; de Eugenius pápa Julianus cardinál által elhiteté, hogy bízvást, léleksérelem nélkül megbonthatja, kire ő is dispensálá. De másképpen értette az isten, mert nem akará hogy jó vége legyen annak a kötés bontásának, a kiben az ő szent neve héában vétetett, és emberek dispensatiója alá vettetett. Az isten nem azért küldte annak a szép hierarchiának képét, ugymint religiót, közinkben, hogy azzal az emberi társaságokra rendelt és minden nemzetektül tartatott regulákat megbontsuk; azaz: ok nélkül és csak religiónak szine alatt valakire támadni nem jó, nem isten kedve szerint való; ismég, ha szövetséget vetünk ellenségünkkel, azt megbontani, kis (?) titulus alatt bűn és nagy vétek. De ezt a mostani világban lévő papjaink másképpen értik, holott éjjel nappal szegény országunkban zelusnak neve alatt lutheránusok s kálvinisták ellen declamálnak, ezekre hadakoznak és kiáltnak, nem mezitelen igazságnak okaival és az istentől rendelt instructióval, hanem haraggal, gyülölséggel, s ha ötölök lehetne, tűzzel-vassal. Nincsen talán charitas bennek, avagy ha van is, besötétittetett az gyülölségtől és a magok passiójátúl; azért nem isteni zelus ez, hanem lábok alól felszedett ambitio, kivel magok javát s nem az isten dicsősségét keresik, kivel Krisztus urunk intentióját, fundátióját és testamentomát elrontják. Nem szólok azért in genere a papokról, mert ha ilyenek vannak országunkban, jók is találkoznak, a kik magok példájával, szent életével és zelusával csaknem égnek az isten szolgálatjában és felebarátunk szeretetében; a kik ha egy kevéssé megsebesedett kezet vagy lábat látnak, nem mindjárt kévánják elvágni s az ebeknek vetni, hanem lágy orvosságokkal fáradoznak a gyógyulásán; az kik ha egy veszett juhot hallanak, utánna indulnak s fáradoznak az megtalálásában, a többit elhagyván addig. De én igen messze menék a propositomrúl: okot adott reá Mátyás király hadakozásának az csehekre nem elegedendő titulusa, kivel király lévén más királyra ment, és azt a kardot, kit az isten, kezében igazságnak tételére tett, olyan könnyen mások hitegetésére kirántott és vérbe bocsátott, nem lévén semmi nagyobb oka a csehekre (főképpen a királyra, ki vele annyi jót tett, és a kinek ő vei (veje) volt) támadni, hanem a pápa és császár persvásiói

és igéreti, kiket azután is ők meg nem tartának. De a királynak ugyan nem vala káros, holott evvel a szép szünnel ugyan sokat nyere, Morvát, Silésiát, Lusatiát. Nézze meg minden ember, már ha igazán volt-e religio ennek a hadnak célja, holott a vége országoknak nyeresége s accessiója. Azonban meddig Hussitákra a király hadakozék, az török eljára dolgában, sok ezer lelket elvive fogságban, Sabácot megépité; tudniaillik: Delirant Reges, plectuntur Achivi.

Ennekutánna az esztergomi érsek sok fő urakkal, sok vármegyékkel az királytól elpártolkodék; királyt választának magoknak bolondában. Magahittül cselekedének, nem gondolván meg, hogy az a fej, a ki koronát hordozott, nem könnyen fosztatik meg pártolkodással; de ők is a jó szerencsében és a király familiaritásában elbizták vala magokat. Az érsek, a kinek a többinél okossabbnak kell vala lenni, megtébolyodék. Homo sanctus in sapientia manet sicut sol, nam stultus sicut luna mutatur. Ütet a király mint az atyját böcsülte, mint sz. szerzetüt observálta, de ugyanaz vala az oka az ő tébolyodásának. Fortuna quem nimium fovet, stultum facit. Azt tudták akkor a pártos urak, hogy elég ennek a hamisságnak megigazulására, ha érsek lészen köztök vagy fejek.

Az érsek is hasonlót gondolt, de bolondul, tudja a világ mire rendeltetett az istentől a papság . . . . semmi közök ez világ politicus administratiójában, honnan lött, a magok ambitiója s a fejedelmeknek felettébb való szelédsége avagy negligentiája tulajdonít nem igazsággal magának. Látta az mi idönk, most is látja ennek hasznát, avagy igazán hogy megmondjam, ártalmát, holott most a papság (némelyekről szólok, nem mindenekről) első fundamentomját a maga conditiójának tartja, hogy tapodhassa s gázolhassa az politicus administratióval együtt a világi urakat. Látja ezt Lengyelország, kinek annak is érseke első volt svékusnak meghódolni. És látni fogja azután is minden ország, a ki ezt az abusust a clerusban megengedi. Nem ez volt a mi sz. István királyunknak intentumja, de mi az ő szent gondolatjával abutálunk, a ki bár ne volna inkább, hanem minden rend tartaná magát hivataljához. Nem exclamálna Francuzország annak az okos elméjű Bartholomaeus Gramondusnak szája által, ha ezek a felülmondott dolgok ugy nem volnának, mondván ő de clero (folio 187): Flexi in abusum antiqui ritus, ut pessime distributi obventus Ecclesiae, populi sudor et sanguis, nempe in venatica, in luxum, in armorum vana et lubrica, in augmentum gentis suae: quadrigas, ephebos, nobiles, equos phaleratos, auream supellectilem, ceteraque id genus Episcopis esse ad nauseam, per ingentes sumptus, dum frigore riget, dum inedia extinguitur pauper, cujus sanguine saturantur. Hinc haereticis scandalum et Romanae sedis contemptum esse, ire in ruinam Ecclesiam etc. De hagyjunk ennek most békét, térjünk a discursusunkra. A conspiratio király ellen nagy volt, és minden más szivet elijeszthetett volna a királyon kivül, ő csak egyedül kévánatos matériának gondolá az ő halhatatlan nevének öregbülésére. Az magyarok Kazimir királynak fiát, ugyan azt is Kazimért, az országban béhozák, magyar királynak nevezék; de az igaz király rá méne és beszorítá Trencsinben minden hadastúl ezt az éjszakai királyt. A honnan a magyarok elállának a lengyelektül: az érseket szép szóval magához egyesité a király, és igérettel, tudta hogy a fösvénység fundálta a szivet és ambitio. Fumo saturentur qui fumo vescuntur. Igy csaknem egy szempillantásban minden, mind az a machina oda lőn. Köszönöm a király serénységének. Remedium exstinguendis bellis civilibus optimum est Regis praesentia: quod etsi ratio Majestatis convincit maxime, probant in dies eventus, nunquam maiore rebellibus metu, quam ubi poenae reposcendae instare Regem audiunt (Barth. Gram.). Kazimir Lengyelországban szalada szégyenvallva, a hada nem sokára ugyan azzal a mocskokkal utánna lézege és szállankozék, kikből a polgár is eleget vere agyon. Igy jár a ki községnek szavára indul. A község avagy a favor populi szintén olyan mint a tenger: né-

ha zavaros, néha csendes, az mint a szelek engedik, nincs abban bizonyság. Pietro Mattei szavait referálom. . . . .

. . . . (Hiányzanak a kéziratban) . . . .

Azért itt a lengyel királynak értelmét megszólhatni, a ki oly könnyen ezeknek a megháborodott uraknak szavára belé ereszté magát ebben a tengerben, a kiből naufragium nélkül ki nem mehete. Mátyás király penig elvégezvén ennek a tragoediának első actusát és a többit, az utolsóra jöve, az érseket nyakon kapatá s fogságban küldé: nem menthette meg a szentséges character, holott inquinálta az árultatás. Tudta jól király, hogy ennek az actusnak utolsónak kell lenni, mert előbb magának tett volna kárt. Aliquando ipsi Reges necessitati parcent, et tempori quandoque serviunt. Elereszteté végtére, de ő teli gyalázattal s haraggal hamar meghala.

Sic est, o superi, quando pietasque fidesque
Destituunt, moresque malos sperare relictum est.

Ismég feltámada lengyel király a fiával Lászlóval cseh királylyal, kik nagy országos két hadat öszvehozván, Braszlót megszállák. De a magyar király előbb, noha kevés néppel ugyan, jóval, belé szálla, a hol sehol semmit nem tehetének néki csehek és lengyelek, ő penig viszontag számtalan rabot fogata, ugy annyira, hogy elijedének a magyar szerencsétül, Lengyelországban lett károktól (Kinizsi Pál és Szapolyai István által) és az éhségtül: békeséget kérének tűle, oda engedvén néki Morvát, Silésiát, Lusátiát, és hogy csehországi királyság titulussával ő is éljen.

Méltó itt a király mesterséges vitézségén megállapodni, és elménkben vennünk, hogy miképpen tudta ő az alkalmatos időket megválasztani állapatra és történetre. Ebben a hadban néki ereje nem vala, kivel szemben megharcolhatott volna, azért soha semmiképpen ki nem hagyá magát venni a mezőre: eleget mesterkedék hogy kicsalhassa, néha futásnak tettetivel, néha boszus kihivatallal, néha dücsősségnek képével: de ennek az okos hadviselőnek a vala az ő feltett célja, hogy az ellenséget onnan kiuntassa és kiéheztesse, azért nem akara az ellenség tanácsán járni, sem az ő kedvéért s boszuságáért bolondságot a maga igyekezetinek elforditásával cselekedni. Jut jól eszemben Fabius Maximus, jut ama másik római hadnagy, kit Pyrrhus király harcra ki akarván venni: Gyere ki egyem a mezőre ha vitéz vagy: a vala válasza: Söt ha te vagy vitéz, végy ki innen ellenemre, hogy kimenjek a mezőre veled harcolni. Jut ismég Julius császár, a kinél senki jobban nem tudta a hadi állapatokat s tanácsokat változtatni, mert néha, hol kelletett, oly vakmerőn mégyen vala az ellenségre, néha, mikor ismég más szüksége volt, ugy besáncolta magát, hogy senki ki nem vájhatta. Ha Pompejus Magnus a legutolsó harcon nem követi vala a népnek zendülését, a ki harcot kiáltnak vala, s a maga fején és okosságán járt volna, nem kellett volna szaladni s bujdosni s halálnak helyt válogatni országrul országra; Julius császár nem tehetett volna neki semmit, el kellett volna hadni, holott elfogyott volt élése. Az mi szerencsétlen Lajos királyunk nem tudta azt a hadi mesterséget, sem az ő hada: azt tudja vala, hogy nincs a hadakozásban több mesterség az ütközetnél, azért most is sohajtjuk akkorbeli romlásunkat. Non licet in bello bis peccare. Mátyás király azért mint akármelyik régi hadnagyok közül, tudá külömböztetni a maga actióit: a minek mikor ideje volt, akkor vette elő.

Magyarországban lengyelekre mint egy vakmerő rájok mene, és rájok vitta Trencsént. Braszlóban ki nem mutatá mint egy félénk magát a mezőre; eleget nevetkezék és csúfolódék ellene az ellenség, de avval nem gondola, az ő igyekezetét véghez vivé okossan és emberül. Ismég más elmélkedésünk is lehet ennek a hadnak folyásában, mert a király sok mesterséggel élt az ellenség ellen; untalan csatákat ereszte széllel a zsákmányosira, és avval ugy elfogyatá az ellenséget, hogy mind tornyok s mind tömlöcök rakva valának vele, egynehány ezer volt az: azért az ellenség ettül igen megfélemlék.

Második mester ége a királynak a diversio; a ki ezzel tud élni, bizony nagy hasznait veszi. Szapolyai István, Kinizsi Pál dúlja vala Lengyelországot bizvást, senki nem vala oltalmazója; tudta jól az király, hogy az ilyen kárra és hirre az ellenség el fog menni hazája segitségére, aminthogy nem is hibála, s ez kénszerité ötet békességet csinálni. Nem kell akárminémü kicsin dolgot maga eleiben venni, hanem derekast, mert ellenséged nem indul meg akárminémü kicsin kárért, főképpen ha az, a mihez kezdett, nagyobb állapatu és érdemü.

Hannibal Olaszországban hozta a hadat rómaiak ellen, és senki onnan ki nem tudta vetni; Scipio viszont bémene Afrikában, sőt inditá hadát Carthago ellen, kit ők el nem állhatának, hanem Hannibált visszahívák. Azért minden hadnagy elhigye, hogy az diversio legmesterségessebb vitézség mindennél: a ki okossan él avval, nem hibálhat.

Harmadik mestersége a királynak, hogy ő nem volt oly felfuvalkodott, hogy szégyenlette volna a jó szót és ajándékot osztani a kinek kellett, és noha nyert pöre volt már az ellenségnek annyi nyomoruságában, mindazonáltal ő sok szép ajándékokat külde az ellenség táborában a főurakhoz, a kivel magához kapcsolá sziveket azoknak, és azok oztán az két királynál jó prókátori valának az Mátyásnak, úgy hogy mindenképpen az ő kedvére szólának az királyoknál.

Negyedik observatio: miképpen a király, hogy annyival inkább kivesse az ellenségnek reménségét szivéből, nagy theatrumokat csináltata a város mellett, a hol ő nagy vendégségeket és táncokat szerztetett. Hihető, hogy nem a maga gyönyörködéséért, mert Mátyás király nem olyan természetü volt, hanem az ellenség boszontására, a ki éjjel nappal láthatja vala ezt a vigasságot, holott ő éhezik s koplal vala. Azért az is használt a Mátyás intentiójára nem keveset, gondolván az ellenség, ha a magyarok ilyen könnyen jutnak a hadakozáshoz, vendégséggel s tánccal, meddig mi azokat kiuntatjuk, minnyáján éhel meghalunk addig. Igy cselekedett László király is, a ki Krakkót mikor megszállá, mind már elfogya élése, mesterséget gondola: egy jókora halmot mind meghinte liszttel feljül; mikor az ellenség követei bejöttek volna a táborban, meglátták a halmot, és ugyan lisztnek gondolák, mert sok ember áll vala környüle zsákokkal, mintha osztani akarták volna, azért az ellenség megcsalatkozván, megadák a várost. Csaknem hasonló vala ez a lengyelek dolga most is.

Ötödször, lássuk a királynak serénységét. Mikor a három király békességesen öszvejöttek egymással való tractálásra, mely serényen viselé magát a mi királyunk; ötet sem a szép szó, sem harag, sem ijesztés ki nem tudá verni a maga praetensiójának elhagyásából, s noha mindeniknek megadja vala a becsülletet felettébb is, ugyan a maga intentióját végbenvivé bátran, ugy annyira, hogy a Mátyás mind a két királytúl sem fél vala, amazok penig tartani kezdtek volt már a háboruságos szivétül. Tanuljon ebből minden ember, ne fogjon lágyon senki a dolgában, hanem keze lába legyen az actiónak, a kit ember cselekeszik, mert ha csak lassu és negédesen operál, semmi jutalmát nem vészi.

Qui timide petit, docet negare.

Hatodszor, méltó observálnunk azt is, hogy a Mátyás király megvendéglé a több királyokat. Mely nagy volt az ő providentiája, hogy oly méltóságossan tarthatta őket és királyi módra; hihető hogy még otthon is meggondolta ő eztet, és arra való készülete is volt, és nem kellett akkor oztán kétfelé kapni, sem futkozni, keresvén pohárszékeket, poharokat és egyebet kölcsön másoktul. Azt irja a historia, hogy semmi hijja nem volt a három király tartására való méltóságnak. Ezek mind méltóságra való grádicsok, a kit Mátyás el nem mulatott, sem más király sem mulatja el, a ki olyan lészen mint Mátyás.

Sabácot közép télen szállá meg a király oly resolutióval, vagy ott meghal vagy megvészi. A ki ilyen resolutióval megyen a hadban, nem jön szégyenvallással vissza; harminc nap alatt megvevé stratagémával: elmentté tette vala magát, de fele hadának ott marada

titkon; a törökök néki örülvén a király elmenetelének, pusztán hagyák az tulsó bástyákat, csak mind a király felé néztek, azért neki menének tul ostromnak a magyarok, a király is visszatérvén, könnyen megvevék. Tanuljon itt minden kapitány az törökök szerencsétlenségén, ne hagyja el a vigyázást, az őrzést; ha elmégyen is az ellenség, ne járjon úgy mint sabáciak és régen trójaiak a fa lóval. Mindenkor álnokságot kell gondolni az ellenségről, és igy meg nem csalattatik. Turpe est dicere: non putaram. Hogy télen szállotta meg Sabácot, a sincs mysterium nélkül, tudniillik tudta jól, hogy akkor a török öszve nem gyülekezik, nem is mehet könnyen segitségére; jó azért oly időt választani a vitézkedésre, az kit az ellenség meg sem gondolna és néki alkalmatlan.

Az király megházasodék, neapolisi királynak leányát, Beatrixet, hozatá el magának. Mivelhogy az isten magának tartotta a nagy emberek házasságát, nem szólhatni hozzá; a mint mondják az olaszok: Nozze e magistrato dal cielo é destinato. Egyébiránt a magyarok sententiája sem volna rosz: messze komaságot, közel házasságot, kell keresni. A tanulságok alkalmatlansági igen galibássok, de a királyok házasulásában veszedelmessek is, holott menyekzőkre, pompára való apparatusok kiszíjják az országoknak értékeket. Tedd hozzá, hogy éppen minnyájoknak oda fordul a szorgalmatossága, s oda vész esze, semmit mást akkor ember nem cselekedhetik, legfőképpen a vőlegényeknek az ő máshová való serénységek megtompul. Mind megteljesedék ez a király házasságában: mert megszámlálhatatlan költséggel kelle meglenni, véghetetlen fáradsággal kelle a királynét elhozni. Észben vevé ezt Ali bég, és el nem aluvá az alkalmatosságot, és ha Mátyás király szerencséjére nem találl volna, meg kell vallani, hogy alkalmatos időt választott volt magának a kártételre. De noha a királynak másuva fordult vala elméje, az ő szerencséje, a ki holtig vele vala, most sem hagyá el, mert az ő fő hadviselő alattavalói, ugymint ama híres neves urak, deszpot, és Jaksich Dömötör, és sok mások, utánna menének az töröknek, a prédát viszszanyerék, magokat vesztére vágák, Skender béget megölék, Ali bég allig szalada. Ugyan nem leve azért nagy kár nélkül ez a menyekzői actus, mert azonban török császár nagy rablást tétete Horvátországban és Dalmatiában, másodszor ismét Erdélyben, a honnan negyvenezer lelket a pogányok elvevének, harmadszor Vég-Szendrő környül való kastélyokat is a török elégeté. Igy azért, a mint feljül megirtam, bizonyítja a historia.

Véghez vivén a király a házasságot, nem nyughatik, de a német császárra való boszuság annyira eltöltötte vala a szüvét, hogy magával sem birhata. Mesterkedék ugyan a Bonfinius előszámlálni az okait ennek a háboruságnak, de maga is megvallja, hogy hivságossan. Azt mondja a bölcseség: Coelum sursum, terra deorsum, cor autem Regis inscrutabile. Ki lész tehát a ki általláthatja annak okait, hogy sem ez a dicsősségre termett király, tudván hogy méltóbb hadakozása lehetne a török pogány ellen, sőt inkább szükséges, mégis hátrahagyván aztat, sőt elszenyvedvén a nagy károkat, kiket a hadakozások alatt Ali bég Dalmatiában tett, húszezer embert belőle elvivén, ismét más had Regedéig rabolván az országot, harmincezer lelket vivének el; mégis inkább mene a német császárra. Hihető bizony, hogy nem kicsin ok volt, sem penig egy, mert valamint a nagy hajókat nem evedzhetik evedzővel, szintén ugy a nagy országos dolgok nem indúlhatnak egy okkal, hanem sokkal. Bizonyos hogy a császár sok boszut tészen vala néki, és hogy, noha fiának hívá vala a királt, ugyan gyülöli vala azért és irégyli vala tündöklő vitéz hirét. Tehát a mint nec laurus sine strepitu ardet, nec vir magnus impune injuriari se permittit, a királynak nem lehetne elszenvedni egy boszúját, a mint a Bonfinius irja. Adjuk hozzá azt is, hogy a két fejedelemnek természete éppen külömböző vala. Ugyan is

Non bene dissimiles inter se foedera jungunt.

Német és magyar fő sohasem lehet egy fő (ugymond Bonfin): „Matthias enim suapte

natura liberalis et magnificus, laudis plus aequo cupidus, et appetentissimus honoris, cui summa animi magnitudo, et promptus ad pericula praeclaraque facinora semper erat animus: contra Fridericus Imperator, non modo parcus et frugi, sed avarus, et plus pecuniarum quam honoris appetens; ad magna Christianae Reipublicae, vel sua vel aliena culpa, animum nunquam extulit. Ille bellicosus et inediae tolerantissimus; hic otii et quietis amator, quin et plus aequo negligens, desidiosus et tardus. Ille clarissimorum principum aemulator, semper cum antiquorum laude certavit; hic invidus quandoque habitus, nobilia aliorum facinora intercepit, in pace bellum, in bello pacem optare solitus fuit, et nullam in utroque constantiam retinere. Illi liberum ingenium, Mars apertus, animus ad pacem bellumque perfacilis: huic arte, consilio, calliditate et pro judicio cuncta suo gerere placuit, et nihil consiliis amicorum tribuere, demum ad utrumque difficilis. Illius vita lautissima, apparatus persicus, et usurpata ex vino animi relaxatio, neque humanarum inimicus voluptatum; huius cultus modicus, continentissimus fuit animus, inimicus crapularum, quin et semper abstemius, hydropotesque perpetuus, solitudinis et contemplationis amator. Illum sales, ioci et amicorum consuetudo nimis oblectavit: hunc vita recondita, severa, tristis et a suorum consuetudine admodum aliena. Rex denique prae ingenii probitate facile cuncta remittere, omnia quidem absumere, ut e regno nihil imminuat, plus honorem quam pecuniam amare, praeterea laetus, hilaris et iucundus, ac ad omnia promptus: Imperator pertinacia omnia perpeti, et jacturam parvi facere, adversarium obstinatione defatigare, malle omnia perdere, quam unum nummum ex arca promere, pecuniis potius quam amicis parcere, sperare cunctando instaurari omnia, et a rigiditate solitudineque sua non recedere. Par utrique religio, par quoque superstitio astronomorum, mathematicarumque vanitatum, quibus ambo se se nimis obnoxios non diffitebantur. Sed Caesar in sacris multo magis assiduus, ac divinae nimis deditus contemplationi." Ha egyéb ok nem volna is, de az az elméknek hasonlatlansága indithat egyenetlenséget két szomszéd fejedelemben. Ebből a descriptióból minden ember eszében veheti a mi királyunknak mennyi számtalan királyi virtusi valának, a kik őtet tündöklővé tették és mindenek felett dicséretessé. Nem csak egy lelki jószág teszi az embert fényessé. Nem is lehet oly virtus ez világon, az ki csak maga felemelje és érdemessé tegye az embert, sokaknak kell ottan concurrálni; az egeket nem csak egy csillag fényesíti, és a kit mi tejesútnak hívunk, nem egyéb, hanem sok apró és láthatatlan csillagoknak öszvegyülése és világossága. Mikor azért sok ilyen lelki jó egy emberben férkezik, nem lehet az setétségben, az ő virtusának világossága előmutatja őtet, az mint a mi jó királyunkat minden időben, cselekedetben és hasonlatosságban megmutatja. Hogy Bonfinius nagyobb áhitatosságot tulajdonít a császárnak, szüntelenebb isteni szolgálatot, én elhittem azt is csak azért cselekedte, ne tota comparatione vilescat Caesar az olvasóknak, és hogy ennyi keserüség után adjon a császárnak valamit, a kivel édesedjék császári méltóságos hire neve. De bizon az én itéletem szerint avval nem kevélykedhetik császár a király felett, mert az untalan való szentegyházakról szentegyházakra való járás, misehallás, gyónás, processiókkal való kerülés, spitálok látogatása, untalan papokkal való s barátokkal társaság, emberek társaságától való megvonás, meg kell vallani, hogy nem nézhetjük másképen, hanem áhitatosságnak; azt is nem tagadhatni ugyan, hogy ezek az áhitatosságok inkább illenek alacsonyabb rendü embereknek, hogysem királyoknak és nagy állapotu uraknak. Az mi hitünknek buzgó szereteti az isten, hogy a királyok szolgálják őtet az igazságnak egyenlő osztásával, maga országoknak szorgalmatos gondja viselésével, az ő nevének dicséretére nézendő nagy actiókkal, pogányok romlásával s a maga félelmével: hogysem a mikor ők aljosabb áhitatosságokat keresnek, koldusok lábait mossák, papokkal társalkodnak, kalastromokban be-

szorúlnak, s untalan kezeken hordozván az olvasót, semmi más dicséretre méltót nem cselekednek. — Ezek az áhitatosságok inkább vannak ama melancholiai inclinátióból és az nagy dolgoktól való félelemből, hogysem isteni szeretetből és igaz buzgóságbúl.

Méltó elmélkednünk és megállapodnunk egy kevéssé a király tanácskozásán: hogy ha jó-e Ausztriára menni haddal avagy nem. Báthori István nem javallá, sőt épen ellenző sententiát ada erre a hadakozásra, sok jó okokat előállatván, kik között egy méltó gondolkodásra; igy mond vala: „Si Austria potieris, quando nihil virtuti fortunaeque Corvinae obstare potest, mihi crede, raro, heu nimis raro te tua videbet Hungaria, ea tanquam vidua deseretur, et illa ditabitur: utinam me vanum audiatis augurem, nostrum Dominum ac Regem Australes eripient.“ Igazán nagy punctum, és nem tudom mimódon felelhetni meg neki; mert kettő a consequentiája, egyik: az ország király távollétével megkárosodik és árvájúl marad, másik: hogy a király Bécsben lakván, ellágyúl természetében és megtompúl vitézségében, mint Hannibál Capuában, Nagy Sándor Babyloniában. De ezeket a nagy okokat a király kivánsága, világbiró császár ellen hadakozni, kicsinné tette és semmivé.

Meghallá azért a többi urak itéletét is, kik között Kinizsi Pál ellentmonda Báthori Istvánnak, és refutálá okait, csak a maga vitéz bátorságától viseltetvén és nagy szivétől. Itt azt kell mondanom, hogy egy mélységes tanácskozásban nem jó a vakmerő szívű embereket hallani, mert a bizonyos, hogy ők soha nem fognak mondani hogy ne, hanem mindenkor: neki. Maga a tanácskozásban nem úgy kell. Lingua in consilio valet, in certamine dextra. De mindazonáltal egy ilyen bátor szavu és szívű ember mint Kinizsi Pál, ha szólhat tanácsban, a többit is a maga sententiájára hozhatja könnyen, a jó okoknak veszedelmes elbomlásával.

A király legutolsó volt a maga sententiamondásában. Én azt nem javallom, hogy a király a maga voxát kimondja a tanácsban, mert ha legelőször szól, bizonyosan senki utánna a tanácsban ellenkezőt nem mond, ha utólszor, ugy is a maga voxára kényszeríti térni azokat is, kik először szólottak. Legjobb tehát hallgassa meg minnyájokat, és figyelmetesen szenvedje pro et contra való disputátiókat, ne concludáljon ott semmit, hanem magába tartsa a conclusiót; a mikor akarja, akkor tegye világosságra a maga szándékját: igy az ő tanácsának is megmarad libertása, a végezetnek sem hiresedik el végezése, a mint szokott más tanácskozásokban lenni.

Rámene azért a király Ausztriára, és azt erősen megrablá, sok városokat benne megveve, Bécset megszállá, és ha hamar követek a császártól nagy alázatossággal, hizelkedéssel, igérettel el nem érkeztek volna, oda lett volna akkor az egész Ausztria. De király azoktól megenyhődék, végeze a követekkel, hogy bizonyos terminusra, bizonyos summa pénzt a császár neki letegyen, addig a király a megvett várasokat birná, a császár a koronát és praetensióját eleresztené. Így azért meglén ismég az szövetség; a király itt is megmutatta nagy magnanimitását, mert noha nem vala a végezésben az, ugyan a császárnak a megvett városokat visszaadá, és Ausztriát épen visszaereszté.

Az király a császárt úgy mint fegyverrel meggyőzé, úgy királyi méltóságos generositással is akará. De a császár hamissággal felele neki, az igéretekben semmit meg nem álla: ez lén oztán méltóbb boszuja a királynak az elsőnél, kivel magára a császár bút, veszedelmet és gyalázatot hoza.

De velencések is a szokott adójokat meg nem adák, sem a pápa; kin az király megháborodék, és észbe kezdé magát venni, hogy a keresztyén fejedelmek, a kik az ő paizsa alatt ülnek vala békességben, el akarják vala hadni csak magát a török hatalmassága ellen. Azért a király is másképen gondolkodék, és ő is elhagyá Dalmátiának oltalmát, hanem csak a maga határait őrzé; velencések magoknak maradának. „Itaque ex Illyrici finibus, quos dispositis oppidatim stationibus tuebatur, legiones ob impensarum gravitatem et Italorum ignaviam avaritiamque revocavit, suas

tantum provincias curavit. Bonfinius szavait repetáltam. De megadák az árát velencések, mert oly két csapással megnyomoritá őket a török, hogy soha olyan nyavalyájok azelőtt nem volt. Itt volna helyem és alkalmatosságom, hogy invectivákat csinálhatnék a keresztyén fejedelmekre, hogy Magyarország s annak elpusztulását mindenkor ugy negligálák, holott a volt kapuja és grádicsa a török veszedelemnek; de ők egymásra kis boszuságért is inkább hadakozának.

Bella geri placuit nulles habitura triumphos,

hogysem a szomszéd háznak tüzét oltották volna el. De az isten őket megverte és vakitotta. Jupiter quem perdere vult, dementat. Látja most mind az egész világ, hogy a magyar nyavalyája nem csak magáé, hanem közönséges, holott a török rá jöhet Bécsre, mikor akarja, rá velencések országára mikor szereti. Cyprus oda van, Candia halódik; mit fogsz azután mondani, Sicilia, hozzá, talám nem juthat neked ebben a tüzben? Ne nevess bár, Olaszország. Barbarossa egy villamás volt, a ki a dörgések és mennykövek előtt mutatja meg magát. De te, Spanyolország, sem menekettél meg ugy a maurusoktól, hogy még egyszer nyakadban ne jöhessenek. Carolus Quintus fáradsága semmivé lett, Tunis és Algier nem a te devotiódban van, Afrika melletted olálkodik, azt mondod-e nem félsz tüle? Nem okos vagy, az te eleid is azt mondták azelőtt, de hiuságossan, mert sok száz esztendeig oly igát vetettek a nyakokban, kinek kék helyei most megismerszenek nyakatokon. De ezek hagyján; az én propositumom nem ez. Ezt mindazonáltal meg akarom mondani, kit a Bonfinius mond, hogy ha a német császár a magyar nemzettel olyan módon Mátyás király alatt törökre egyenlőképpen ment volna, bizony nem csak által üzték volna a tengeren, de a mint Lucanus mondja:

Subiuga jam Xerxes, iam Barbarus esset Araxes,
Et gens si qua iacet nascenti conscia Nilo.

Hogy a két elme nem egyezhetett, isten dolga. Most mikor nem csak romai császárság s magyar királyság vagyon egyben kapcsolva, de Csehország, de sok más praerogativa: reménlhetünk-e mi jobb időket, nem tudom, de bizony apparentiája semmi nincsen. Vagyon ugyan remediumja, de nehéz az embereknek általkodása miatt. Ha a mi urunknak alattavaló magyar nemzethez való diffidentiáit nem nevelnék, söt kigyomlálnák a rosz tanácsok, kik között mind német s magyar vagyon, de rosz; ha el nem hitetnék vele, hogy nem bir másképpen a magyarral, hanem mikor nyomorult; ha viszont nemzetünket annyi kétségben hajon fogva nem húznák és, ha ugyan akaratja ellen is, régi jó állapatra fel igyekeznének emelni: kész volna a dolog, örülhetne a keresztyénség, nem telnék tovább az otthomán hold. De valamint lehetetlen a szeleknek fújását a tenger háboruságára meggátolni, igy lehetetlen a fejedelmek tanácsátul az ilyen rosz elméjü tanácslókat eltiltani.

Nem veszik azok eszekben, mit ir Justus Lipsius a maga aranyas könyvecskéjében: De politica administratione: avagy ha vészik is, elfülelik. Non sequatur princeps illum qui dicit: eo munitiores reges, quo illi, quibus imperitant, nequiores sint, nam patientiores servitutis arbitrantur, quos non deceat nisi esse servos. Ismét ugyan ott: Errat profecto, nam pessimus quisque asperrime rectorem patitur. Contra boni, mites et obnoxii, metuentes magis, quam metuendi, et facile imperium in bonos. Elég ez eddig, többet tudnék mondant, ha használna. Sed et hoc vanitas est.

Mátyás király csehországi királylyal ujabb szövetséget szerze, nem akará sok ellenséggel magát megterhelni felettébb. Nem ravasz, hanem bölcs a török proverbiumja: ha tiz ellenséged van, a kilenccel békélj meg, a tizedikkel hadakozzál. Mátyás királynak más nagyobb ellenséggel való hadakozásra gondja volt, azért szövetséget szerze egygyel, hogy szabadabb legyen az másikkal. Az király azért nem szenyvedheté tovább a romai császár hitetlenségét és szavának meg nem állását, holott kit igértek vala a követei, semmit sem álla meg benne; igen nagy készülettel lén reá és Ausztriára, s maga akara magának execu-

tiót tenni vitéz kardjával. De azonban a török császár is, mint az ólálkodó éh farkas, látván a királynak messze voltát, Sléziában való hosszu gyüléseit, rá külde országára, és azt igen megraboltatá és dulatá, harminczezer lelket belőle elvive. Nossza most, magyar király, megválik állandó szíved, helyen van-e bátorságod: két világbiró császár ellenséged, elég volna egy is hogy elnyelne. Tudniillik a Hercules nem vétetett istenek számában, meddig a sok fejü hydrával meg nem harcola;igy az mi dicsősséges királyunk is, mig a két császár erejét egyszersmind meg nem próbálá,nem nyughaték meg. Az ő élete merő bátorság volt, és minden gondolatja vitézség, az ő elméjében és szájában mindenkor ama hires romai generalisnak szava vala: Audendo agendoque res hungara crevit, non segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant. Utánna indula a töröknek, Jaicáig üzé, de el nem érheté, hanem kiválogata tizenhatezer lovast, a kik viszsza nyerék a praedát, Verbaszint Bosznában megvevék, és sok szántalant a törökben levágának. Igy álla azért boszut a király egy császáron. A másikkal mit csinála osztán, im megmondom.

Nagy kéntelenségét irja Bonfinius a királynak német császár ellen való hadakozására, csaknem üstökén fogva vonattatott reá, holott őnéki mind okai mind kedve nagyobb volt a török ellen való harcolásra, de a császár minden igyekezetiben meggátolá; és mikor legutólszor a török had után ment volna a király, és azokat megveré Bosznában, azonban a császár Győr felé küldé hadait, és az országot erőssen pusztittatá, és máskor is, valamit akara a király cselekedni, mindjárt amaz hátúl megént megüté az országot. Azért által akara esni rajta, és elvetni az kockát avagy hatra avagy vakra; de a császár egynéhányszor ezt a hadi felyhőt elbabonázá magárul, mert ujonnan a pápa követei és maga követei is által a királynak minden satisfactiót igére, de nem azzal az elmével hogy megállja, mert mihánt a király elhagyá vala, amaz semmi igéretiben meg nem álla. Azért a király megszállá Hamburgot, kit megveve, azután renddel renddel az ausztriai várasokat, kik mind fejet hajtának neki. Végre Bécseta császári lakóhelt elvoná tőle. Sok volna mind ebben a hadakozásban való történetekről való observatiókat irnom, mert hosszu is vala és sok történetek valának; mivel én hadi observatiókat mostan nem ex professo írom, elhagyom azért; a ki örömest látná, tekéntheti a historiát, ottan meglátja a király vitézségét, szorgosságát és hadakban való fáradhatatlanságát, kiket ő mind ugy cselekeszik valamint más emberek valami kedves mulatságot. Tanulhat innen minden nemü hivatalu ember, hogy a maga dolgaihoz ne nyögve, ne megunva nyuljon, hanem jó vig kedvvel és teljes applicatióval. Az embernek ez világon semmi dolgában, semmi állapatjában nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet tészen fel magának,jó véget vészen fel elméjében, a kiben untalan foglalatos és gyönyörködéssel fáradoz. Igy a ki vitézséget üz, a szünetlen operatióban fáradjon és gyönyörködjék, az ő vége és célja nem más lévén az jó hirnél névnél, és arra menendő mediumok operatiójában. Igy a ki egyházi ember, ne hágjon ki az ő circulusából, az isteni szolgálat az ő feltett célja, ennek praetextusában ne keverjen minden világi dolgot. Igy azért a mi királyunk is gyönyörüségül vevé minden hadi fáradságait, nem csuda volt tehát, hogy soha meg nem uná, hanem halála órájáig vitézségben fáradozék, szintén mint régenten Archimedes a maga figuráinak contemplatiojában életének utolsó fuallásáig marada.

Az ilyen király csinál maga alattavalóiból is vitézeket, a maga példájával felserkenti az aluvókat és felébreszti a szunnyadókat,az ilyen alatt nevelkednek jók és lesznek vitézek minden nemü és rendü emberek, ugymint Kinizsi Pál, a ki molnárból lett fő hadviselő ember, és más sok alacsony rendü emberekből fő hadnagygyá. Mátyás király uralkodásában azért nem vala szükség régi neveknek és emlékezeteknek ohajtásával dicsérni és kévánni cselekedetét, holott az ő országában mind

Hectorok, mind Ajaxok, mind Achillesek, és minden régi dicsőségeknek követői, söt meghaladói találkozának.

Nem hagya királynak sokáig ebben a hadakozásában is a török nyugodalmat, mert Erdélt keményen rablá Ali bég; és noha személye szerint nem lehete ottan, az ő szerencséje ugyan el nem hagyá; mert Báthori István es Kinizsi Pál ott megharcolának a törökkel, és veszteig verék. Másodszor ismét ugyan Kinizsi Pál és Dóczi Péter máshun megverék a törököt Magyarországban. Horvátországban harmadszor ama nagy emlékezetü Wk deszpot és Bernardi Frankopán. És nem csak Magyarországot tölté meg dicsősséggel ennek valahová mégyen a királynak fátumja, hanem vala a magyar szablyája mindenütt dicséretet és jó hirt nevet hagya. Szintén Neapolis országra is ada segitséget király az ipának török ellen, oda küldé Magyar Balázst két ezer magyarral, az ki Hidruntumot a töröknek kezéből gyorsan kicsapá. Igy azért a király hadakozék a két császár ellen egyenlő szerencsével és készséggel.

Observálom a többi között a Bécs megszállásában, hogy a király felettébb nagy bátorsággal, de még nagyobb veszedelemmel személye szerint forgolódott a bástyáknak kerülésében és megvizsgálásában. Az ilyen vakmerőség hadi fővezérekben nem kévánatos s nem is dicséretes, egy puskapattanás elrontja életével az egész hadának s országának szerencséjét; azért nem a királyok tiszti az, noha a maga népének bátoritására mutathat ugyan néha több confidentiát is hogysem vagyon. Azt irja Plutarchus, hogy egyszer egy generális, midőn böcsülletes hadakozásai után haza tért volna, és mikor számot adna a maga dolgairul és cselekedetirül, egy más értetlenebb hadviselő gyülölségből ellene támada szóval, és mond vala néki: Az mint látom, barátom, te igen nagy securitással hadakoztál, holott fegyver miatt még körömsölést sem látni rajtad ennyi időtül fogva, én penig, mikor ugyan ebben a hadban valék, nézd, mennyi becsülletes sebeket vettem fel hazámért, s nem kéméllettem magamat ugy, mint látom hogy te kémélletted. Igy felele néki a másik: Barátom, értetlenül szólsz; az én Respublicám nem azért küldött engemet, hogy én magam harcolásával magamnak hirt szerezzek az aljos emberek között, hanem azért, hogy ezzel a haddal, kit az én kezem és okosságomra bizott, meggyőzzem és megverjem az ellenséget, kit én meg is cselekedtem, az mint magad is látod. Mind ennyi idő hadakozásimban is történt egyszer egy ostromlásnak rendelésén, hogy egy ellenség dárdája mellettem esék és csak meg nem sebessite, és én csak egyedül ezt a történetet minden cselekedetim között szégyenlek és bánok, a többivel mind kérkedhetem.

Ebből tanulhat minden hadviselő, főképpen a ki legfőbb, hogy a maga személye szerencséltetése nem dicséret, hanem vétek. Ugyan azért nem mondom, hogy ne legyenek olyan occasiók, a kikben a fő generálisoknak félre kell tenni [azt az respectust a kit mondtunk, hanem magoknak személyek szerint elől kell állani a hadnak bátorítására, melynél semmi inkább a hadakat nem bátoritja. Julius császár, Nagy Sándor és egyebek nem minden harcban elsők voltak, hanem csak mikor az ő személyek mutatása szükséges volt a harcon, és mikor immár de summa rerum agitur.

Ebben a hadakozásban a király, noha ilyen nagy gondjai valának, semmit el nem mulata, a ki csudára méltó, a ki országának megmaradására való lett volna avagy ékesitésére. Mert lengyel királyt, kinek alattavalói az országban tolvajságokkal háborgatják vala a földet, megfenyegeté és megijeszté, ugy hogy elég volt neki az; az törököket nagy csapásokkal egynehány izben megrontá; az csehekkel megbékéllék az országon kivül. Belöl penig nem számlálom az épületeket széllel az országban, nem a nagy költségeit, az sok számtalan idegen emberekre való gondviselését, követeknek becsülletes tartását, mert ezt haszontalan volna kicsiny irásban foglalni, hanem országának securitására nézendő dolgokat considerálom: ugy mint, tiszteknek érdemes distributióját, törvényeknek

fundatióját, városoknak erőssitését, nemzetének fényessülését, és az barbariesnek elromlását, igazságnak mindenütt administratióját. Ezek a dolgok nem minden királyoknak adatnak, és legfőképpen azoknak soha sem, a kik a maga országát s alattavaló nemzetét nem tiszta szivből szereti és gyönyörködik benne, mint Mátyás király.

Ha az mi seculumunk előállana most, valyon mivel tudna a jó administratióról kérkedni? elhittem hogy annak prokátora azt mondaná: Igenis, megérdemli a dicséretet a mostani idő is; mert mind a feljül megszámlált dolgokban is szorgalmatossan forgatja magát, csak az egy törvények szabásával avagy articulusok formálásával, a kikben mindenek találkoznak, mind securitás s mind ékesség, mind authoritás, mind minden. Ó hívságoknak hivsága! törvényszabással, articulusok irásával megtölteni nem csak a könyveket, de majd már bibliothekákat is, azokat osztán meg nem tartani, hanem még nevetkezni róla. Ez ám egyik látatlan veszély, a ki már régtől fogva rontja országunkat, ez ám a jel, hogy utolsó romlásunk nem messze vagyon, holott magunk confundáljuk magunkat a sok törvénynyel. Olvassuk meg azt a két lineát, mit Gramondus írt, talám szintén ilyen állapatban lévén Francuzország is:

Haud dicere pigebit in transitu, non egere Galliam novis legibus, quas Regni Comitia, quos Reges dicant; quid enim aliud est legem constituere, statim pravo usu abrogandam, quam nomen Regium, quod prae se fert, habere in ludibrium? Quos authores legum agnoscimus, iidem saepe subversores sunt ordinationum; volumina habemus ad nauseam, adhuc patimur leges quotidie novas. Paucis saepe remediis et levioribus curabis morbum, quem multitudo procuret et augeat. Ita quae tuemur legibus, per leges amittimus: qui cibis ingurgitatur, decrescit alimento, adeo moderatione valemus. Certe melius consuleretur Gallia penuria legum, quae facilius observarentur, quod planius innotescerent. Legum mole obruitur pupillus anxieque invalentes aut abrogatos judicio judicat omnes, ut legibus laborare dici possit perinde ac malis.

Csinála ugyan Mátyás király törvényeket, de nem annyi sokaságot, hanem keveset jót, azokat erőssen maga is megtartá s másokkal is megtartatá: de most az mi időnk nem az megtartásban, hanem a sok articuluscsinálásban fáradoz. Agendi tempore consultando perdimus. Penig amott a török erőssen rabolja az országot, és nyilván tanit, hogy ense scinditur calamus; más felől a ki hatalmas, törvényünket gázolja, azaz nem a darázsnak, hanem a nyomorult légynek csinálják a pókok hálójokat. Nevetség gyülésünk, csufság pörlésünk s haszontalan törvényünk.

Hadi tudományát és militaris disciplináját a ki tudni akarja ennek a királynak, olvassa meg Bonfiniust; én itt többet nem mondok, hanem csak azt, hogy a királyokban semminemű mesterség nem oly szükséges, mint bene imperare, jól parancsolni; ha ezt a mesterséget tudja, mindent tud. Igy a hadi generálisokban is ez a mesterség elegedendő, ha semmit többet nem tudnak is; qui bene imperat, bene obeditur. A disciplina militaris abban áll, tudni miből áll az, és tudni parancsolni a szerint.

Régenten Iphicratest kérdezte egy valaki: Ki vagy te, hogy ily nagyra tartod magadat? micsodás rendű, nagy vitézség nevű vagy-e? gyalog-e? könnyü, nehéz fegyverű e? Az lőn felelete ettül az nagy generálistul: Egyik sem vagyok egyem ezek közül, hanem a vagyok, a ki mindezeknek tudok parancsolni. Másik punctumot itt azt considerálom, hogy soha Mátyás király oly dolgokat végben nem vitt volna, ha ő rendtartást magában nem csinált volna és disciplinát; az nélkül a had nem had, hanem confusio. Mi magyarok bizony már azt sem tudjuk micsoda a disciplina, mi az oka? hogy megholt Mátyás király. De a vitézlő (rend?) állapatjáról más tractatusomban eleget szóllam, oda referálom magamat. Továbbá azt irják az krónikák, hogy Mátyás király halála előtt csaknem az egész Ázsia és Európabeli fejedelmektül vala követség nála, kik mind barátságot és békességet ké-

rének tüle, ugy annyira, hogy ő is mondhatja vala, az mit Lucanus Pompejusról irt vala:

Pars mundi mihi nulla vacat, sed tota tenetur
Terra meis quocunque iacet sub sole tropheis.

De szintén ugy nem örülhete neki sokáig, mint Nagy Sándor, az kinél az egész világi követek harmad nappal halála előtt öszvegyülének. Igy van ez világi dicsősség, igy benne való reménség; mikor az üveg legfényesebb, eltörik. Mindazonáltal ez a szomoru gondolat a nagy szivü embereket a jó cselekedettül el nem ijesztheti, és senki méltán életének rövidségéről nem panaszolkodhatik; mert noha nem sok, holott azokban sokat a gyermekség, sokat betegség, sokat az éjszaka haszontalanul elvon, mindazonáltal az a kevés esztendő a ki feljül marad, elégséges sok és szép dolgoknak véghezvitelére. Sándor kevés esztendők alatt világi monarchává lett, Julius császár kicsiny ideig világbiró rómaiakat maga alá hajtá, Atila kevés esztendeig világ egyik végéről a másikig győzedelmessen jára, sok nemzeteket elronta, magának s nemzetének Pannoniában királyságot épite, a ki mai napig is vagyon. És noha Sándor ennél több dolgokat vive véghez, mert csak elnyargalá a földet, mint egy villamás, az mint Lucanus irja:

. . . . Macedon fines, latebrasque suorum
Deseruit, victasque Patri despexit Athenas:
Perque Asiae populos fatis urgentibus actus,
Humana cum strage ruit, gladiumque per omnes
Exegit gentes, ignotos miscuit amnes,
Persarum Eufraten, Indorum sangvine Gangen.
Terrarum fatale malum, fulmenque, quod omnes
Percuteret pariter populos et sidus iniquum
Gentibus. Oceano classes inferre parabat
Exteriore mari, non illi flamma, nec undae,
Nec sterilis Libyae, nec Syrticus obstitit Ammon;
Isset in occasus, mundi devexa secutus,
Ambissetque polos, Nilumque ab fonte bibisset:
Occurrit suprema dies, naturaque solum
Hunc potuit finem vesano ponere regi:
Qui secum invidia, qua totum ceperat orbem,
Abstulit imperium, nulloque haerede relicto,
Totius fati lacerandas praebuit urbes,
Sed cecidit Babylone sua Parthisque verendus.

De Atilának fáradsága hasznossabb vala, mert amannak az ő győzedelmei, országlásai holta után mind füstben menének, ez maradandó és örökös királyságot csinála magyarnak, ha mi is ugy continuálnánk, mint a régi jó magyarok kezdték. Tamburlán hadakozása hasonló volt Sándoréhoz, az is mint egy gomba a földnek erőtetéséből egy éjjel nagyot nő, más éjjel elrothad, igy nem lén haszna hogy Baizet török császárt kalitkában hordoztatta, mert holta után semmi nem marada több a rendelésében a nevénél, a ki az is lágyan állhat. Ezeket azért hozom elő, hogy kénszerítsem az emberek elméjét jó cselekedetekre, és untalan arra való applicatiójára; mert lehet jól applicálnunk életünket hogy ne légyen haszontalan, ha igyekezünk azon. Egyébiránt tagadhatatlan ama bölcs Hypokrates aphorismusa: Ars longa, vita brevis, occasio praeceps.

Ilyen állapatjában azért meghala a vitéz Mátyás király, kinek sok csudálói, kevés követői voltanak, maradának. Bizvást boldog életűnek mondhatjuk, kinek ennyi testi és lelki jókat és szerencséket az isten ada. Holott nemzetsége minden familiánál régiebb vala, Corvinusoktúl, szerencséje minden világi akkorbeli királyoknak szerencséjét meghaladá, élete sem rövid. Nem rövid, mert ennyi dolgot vive véghez, két császárt, két királt megzabolázhata, velencei respublicát adóztatá, és ez egész világot jó hirével nevével betölté; nem hosszú, mert ő sok betegséget nem láta, az ki együtt (jár) a vénséggel, az mint mondják: Time senectutem, non enim venit sola; az ifjaknak contemptusából nem juta, a mint a vén emberek szoktak testi és lelki erőtlenségek miatt ifjaknak csak unalomul lenni. Decedit gloria viro decrepito, recurritque tandem exacto aetas circulo infantiam huc illustribus viris saepe descensus; és nem látá szerencsének változását gonoszabbra, mint minden lát a ki sokáig él; minden szerencsétlenségeket a Fatum az ő életében megtarta és gátola, hogy annál nagyobb veszedelemmel országunkra ereszthesse holta után. A mint meg is lén, s bizony csaknem errül a királyrúl mondhatnánk: Debebas vel non nasci, vel vivere semper. Egy német historicus azt irja, hogy az ő halálának oka a harag volt, holott valami rosz figékért ugy megharaguvék, hogy meghala belé. Hitetlen eb, ugatsz a megholt

oroszlánra, de nem ártasz neki; hallani láttatom az ő árnyékát, igy beszélve: Nullam mihi iniuriam, sicut ne diis quidem hi qui aras evertunt. Ugass és ugassanak többen is veled, miként ismérhetnék másként hogy ebek vattok. Bonus improbis non vulneratur verbis. Azt irja Bonfinius, hogy való hogy a figékért megharagutt, de már akkor beteg volt, és nem az az ok fektette le; meg kell bizony haragudni embernek, a kinek érzékenysége vagyon, kinek haragja nincs, más embersége sincs, a harag, a szerelem emberben szokott lenni, aut Deus aut lapis est, a kiben nincs. De minden halálnak okát találják az emberek, és az istennek elszánt akaratját hiúságossan magyarázzák. Omnis caro foenum, et gloria eius sicut flos campi; igy rendelte az isten, hogy igy nagy adóval adózzunk a természetnek. Nehéz passus, de ha ugyan jól értjük, az okossággal és az szükségnek elkerülhetetlenségével ugyan meggondolhatjuk, hogy nehézség nélkül megyünk által rajta; mors ultima poena est, non metuenda viris. Ennek a királynak jóval is elébb a szava elfogya halálánál, avagy hogy maga szólni nem akara. Hihető, nagy készülettel volt ez a nagy lélek az isten eleiben. Momento paratur aeternitas foelix aut infortunata, qualem sibi quisque procurat. De az ő szájából soha az isten neve el nem fogya; ha mit itélhet ember az örökségről, nem ok nélkül mondhatjuk, hogy isten magához vette lelkét, holott az ő bajnokja volt a földön, soha nem is vont volna kardot keresztyén ellen, ha az okvetetlen szükség nem kénszeritette volna. Egynehány nappal azután megégе Bécs városa, mint Turnus veszedelme után Ardea. Talám ennek a királynak nagy geniusa nem szenyvedhette az ő halálát valami boszu nélkül, avagy onnan kezdte el az ország több veszedelmét, mintha immár nem kellenének többé ezek, elhalván Mátyás király. Igy cselekedett Carolus Quintus geniusa is; mihánt a császár kiszálla a hajóból, az ki őtet hozta az tengeren által utólszor post regnorum resignationem, azt irja Famianus Strada, hogy mindjárt nagy szélvész támada, és elburitá a hajót, quasi non vectura amplius Caesarem. Avagy talám, mint Herculessel égett meg Oeta, ugy ezzel a királylyal Bécs, extremum operum.

Ilyen vala azért a mi királyunk, melynek emlékezete örökétig lészen a magyaroknál és kévánsága ennek a vitéz hollónak. Saskeselyűket kergetett, és azoknál magassabban járt vitézséggel, serénységgel, untalan szorgalmatos fáradsággal. Őtet senki meg 'nem győzte, az ő udvara Mars oskolája volt, az ő tekintete oroszlánt hasonlitott, az ő állandósága és hadi tudománya mindent meghaladott, az ő jóságáért a föld jól termett, az isten reánk kegyelmesen nézett, és az egész ország világ előtt tündöklő volt. Azért ennek mondhatni jobban, hogysem Penelopénak ama Homerus verseit:

Tua laus latam conscendit Olympum,
Sicut percelebris Regis qui numina curat,
In multisque probisque viris iura aequa ministrat.
Ipsa illi tellus nigricans prompta atque benigna,
Fert fruges segetesque, et pomis arbor onusta est,
Proveniunt pecudes et suppeditat mare pisces:
Ob rectum imperium populi sors tota beata est.

Az királyok állapatja olyan, hogy nem az ő otthonbéli és privata operatiójokból tesznek itéletet az emberek az ő jóságokról, hanem az országnak boldogságából, az alattavalók securitásából, népe vitézségéből, közönséges bőségből; viszont a hol ezekben fogyatkozás láttatik, a királyok vétkének tulajdonittatik mind az. Nem csak szerencsére esett tehát ki a Homerus szájából ama vers:

Quid quid delirant Reges, plectuntur Achivi.

Mert viszont minnyájoknak szunnyadtságát a fejedelem ébrékenségének kell őrzeni, minnyájok nyugodalmát az ő fáradságának. Azért az egyiptiusok a sceptrumnak a tetején és a hegyén egy szemet csináltak, hogy tudniaillik avval mutassák, minemü vigyázásban kell lenni a királynak. Lehetetlen hogy a szem a sceptrumnak hegyén elaludjék: igy lehetetlen hogy ha a királyok szeme aluszik, az országok kárt ne valljanak.

A több aprólék vétkek fejedelmekben nem oly observatióra valók, holott ha királyok is, de emberek; de a gondatlanság szintén gyalázattal elfecskendi azt a méltóságos trónust, a

kiben isten őket csak arra a végre tette, hogy securitást szerezzenek alattok valójoknak. Mátyás király is emberi gyarlóságból nem szintén vétettetik ki, néha barátság, néha mélyebb okok rá vették a vigan lakásra, néha, de ritkán, a részegségre is; a szerelem is csinált ugyan jelt életében, de királyokban kevés avagy semmi vétek az, Gramondus sententiájából, a hol de Henrico IV. Galliarum Rege szól: Unus illi a Venere nevus, eo Regibus noxa leviore, quod populus raro opprimitur, ea labe vix sevire potest qui amat. Nem tudnak egy királyt is talám nevezni (a szentekrül nem szólok), vitézséggel hires volt, ki ebben nem botlott volna meg: Dávid, Salamon, Sándor, Julius császár, Henricus IV. és nagy, és az mi Mátyás királyunk palástolhatták gyarlóságokat.

Egyébbül én a mi királyunkban alig találnék vétket. Haragos volt, de kegyelmes is, hamar ott érte a kegyelem a haragot; noha difficile est misereri et sapere, ugyan mindazonáltal benne mind a kettő volt. Az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert a szorgalmatossága végheteticn, mert fáradsága untalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért a szerencse hogy pórázon járt, és azt cselekedte véle az mit akart.

Nullum lumen abest, si sit prudentia, sed nos
Te facimus, Fortuna, Deam coeloque locamus.

Ilyen állapottal volt a mi királyunk, ilyen dicsősségben meg is holt, azért az ő neve fog örökké lenni becsüllettel és tisztességgel. Az mint Karnarutich az ő horvát poemájában igen gyönyörüségessen irja:

Tko sz postenyem szpravan, na on szune umira
Vichnimu glasz szlavan: doneszesz dopira,
A Tko sirak szuarsi noszechsze szrametom
Vasz musze' glasz szkarsi; ne szpomenut potom.

és még azután egy kevéssé:

Tak da uéch ne umru nigdar nem imena
Dokle' god rike unru: i teku urimena.

SORS BONA NIHIL ALIUD.

AZ TÖRÖK AFIUM ELLEN VALÓ ORVOSSÁG,

AVAGY

AZ TÖRÖKNEK MAGYARRAL VALÓ BÉKESSÉGE ELLEN VALÓ ANTIDOTUM.

Evel az írással mutattatik meg, hogy fegyver kell a jó országunkban; miképpen s hogy kelljen azt rendelni, tartani; és más sok particularitását is feltaláljuk könnyen ha akarjuk. Volenti nihil difficile.

Dulce et decorum est pro patria mori; mors et fugacem persequitur virum; dulcius est prc patria vivere.

Cyrus király, mikor Cresusra Sardis várasát vitatta volna, azt irja a historia, a városnak megvételekor egy vitéz magára a Cresus királyra akadván, s nem tudván ki légyen, meg akarja vala ölni; Cresus király fia, a ki egész életében néma vala, és soha egy szót azelőtt nem szólhatott vala, ott találkozván akkor lenni az atyja mellett, látván veszedelmét atyjának, megszólala a vitézhez, mondván neki: Ne bánts a királt. Valyon nem hasonló-e az én mostani felkiáltásom, édes Nemzetem, te hozzád? Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel dühösséggel teli, kapóul és ölében viseli a magyar koronát; én csaknem mint egy néma, kinek semmi professiom a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijesztthetném ezt a dühös sárkánt, kiáltván: Ne bánts a magyart. Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmeden? hogy senkinek ne keseredjék meg szive romlásodon? hogy senki utolsó halállal való küzködéseden egy biztató szót ne mondjon? egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, imé kiáltok, ime üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz. Imé tudománt tészek előtted, nagy isten, mindent a kit tudok kikiáltok, hogy éntűlem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől, a mint megfenyegettél az nagy Ezekhiel prophetával: Venientem gladium nisi annunciaverit speculator, animarum quae perierint sangvinem de manu ejus requiret Dominus.

De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelenségét hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmotokbul? Ugy hallom, a tengerimedve oly bátorságos és gond nélkül való a menykő félelmétől, hogy mikor legjobban dörög is az ég, a mentül magasabb kősziklára felhág és ott édesden aluszik. Avagy talám ilyen securitással vattok ti is? Ugy vagyon. Az borostyánfának is irják a naturalisták menykő ellen való bizodalmát; ugy vagyon, azért is attuk magunkat ennek a laurusnak árnyéka alá, hogy megmaradhassunk. De félek rajta, hogy a Fatum ennek a nemes ágnak az erejét megtompitotta csak a mi veszedelmünkre is, vagy hogy hervad belső titkos okokbul gyükere. Ha azért okvetetlen bizodalmat nem találunk csak a mezitelen reménségben, szükséges hogy oltalmat néz-

zünk magunknak magunk emberségében és vigyázásunkban isten után. A pacsirták példája adjon okot nekünk a mi magunk bizodalmában, mely ha nem lesz, héjában reménljük szomszédoktul s más idegen barátinktul segitséget. De még az istentül is tunyául kérni segitséget, vétek és bolondság, a mint bölcs Demosthenes néha mondja vala: Nam non modo Deus, sed ne amicus quidem rogandus est, ut dormitanti cuiquam aut desidi praesidio sit. Magyarok, tinéktek szólok. Ez a rettenetes sárkány, a török, Váradot, Gyenőt tőlünk elvette, sok ezer magyar lelket rabságra vitt, sokat a kardnak élivel emésztett meg; Erdélt, koronánknak egy legszebbik boglárát, felprédálta, zavarta, fejedelmét eltiporta, gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt. Kérdezkedjetek mostan egymástul, kit illet ez a veszély, kit fenyeget ez a háboru? Ha feltaláljuk azt tiszta elménkkel, hogy ez nem mi nyavalyánk, ámbár hallgassunk, bizzuk másoknak discretiójára oltalmunkat. De ha az oktalan állatok a magok barlangjoknak bántódásáért, a magok kölykököknek elviteleért készek a halált szenyvedni: mennyivel minékünk inkább, kik dicsősséges magyar vérnek maradéki vagyunk, az mi atyánkfiaiért, atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekünkért, hazánkért meg kell mordulnunk, halálra is ha kivántatik mennünk, mégis legalább boszut ezen a dühödt eben állanunk. Talám vagyon oly gondolatja némelynek, hogy a ki megesett, megesett, orvosolhatatlan dolog már, de megszünik ez a dühödt eb ezután, mert Rákócit kévánsága szerint elvesztette, Erdélt megalázta, Magyarországot megijesztette, elég az neki. Hivságnak hivsága ez az gondolat; forgassuk elö a historiákat, hogy miolta az kaspiai barlangok közül kijütt a török dühös nemzet, keresztyén vérnek patakul folyása soha meg nem állott. Mert:

Regi frenis nequit
Et ira, et ardens hostis, et victoria,
Gladiusque felix, cujus infesti semel
Vecors libido est.

Nem használ itt senkinek az ártatlanság, nem a türés s együgyüség, annál készebb az török azt rontani, mentül maga kára nélkül cselekedheti jobban azt. Több száz esztendejénél már, hogy a frigynek árnyéka minket nem nyugotott, hanem rontott, és ez alatt ugyan megromlánk; Erdélt az adózás s az alázatosság meg nem mentette, hanem ez az elhitel megrontotta.

Gondolom hogy itt mondja valaki: mind igaz ez, de mi magunktul elégtelenek vagyunk magunk oltalmára. Ugy vagyon az, meg kell vallanunk, a török erejéhez képest mi csak nyomorultak vagyunk; de viszont ez a gondolkodás is nem kicsint árt nékünk, valamintcshogy régenten görögöknek ártott, mikor a persiaiakkal conferálták a magok erejét, ez a gondolkodás igen mélyen vala ő nálok begyükerezve, ugy annyira, hogy mikor a persiaiak valamelyik részére Görögországnak hadat inditottak volna, az többi görögök szerencsésnek tartják vala magokat, ha azonban békével maradhatnak vala. Igy lévén, persiaiak a görögöket mind elgázolák, mig az elkerülhetetlen kételenség avagy desperatio ugy annyira görögök szivét nem keményitette volna, hogy Xerxes király ellen, a mely annyi száz ezer embert hoz vala, kevés ezerrel ellentállának, és annyira megverék azt a számlálhatatlan sokaságot, hogy szégyennel gyalázattal kelle a királynak visszafutni.

Ha azért ez a kéntelenség, szükség, fatalis necessitas megorvoslotta görögökben sziveknek lágyságát és tunyaságát, miért minékünk is, lévén szintén abban az elkerülhetetlen veszélyben igyünk, nem csinál egy férfiu gondolkodást szivünkben, hogy avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra haljunk meg? Praestat mori uti leonem, quam vivere sicut asinum. Aesopus azt mondja vala egy fabulájában, hogy a nyulak megunakodván életektül, mivelhogy minden állatoknál félénkebbek volnának, és csak szaladásban volna minden securitások, azt végezék magokban, hogy egy nagy tóban egyszersmind neki rugaszkodván belé ölnék magokat; történék azonban, hogy

mikor már a tóhoz érkeztek volna, a parton lévő békák megijedvén a nyulaktul, a tóban beszökdösének, kit meglátván egy öreg nyul, igy kiálta fel a többinek: megálljatok, nyulak; mi azért megyünk vala a tóban veszni, hogy azt tudtuk, nincs nálunknál félénkebb állat; de imé, látjuk, a békák még nálunknál is félénkebbek, mert mielőttünk ugrának be a tóban; azért ne öljük még meg magunkat az egyszer. Által kell minékünk esnünk a mi szerencsénken, ha megmaradást kévánunk, és ugy vessünk számot, hogy minékünk magunknak. Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, a ki a mi kedvünkért örömest szerencséltesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel. A vizben haló embertül fél a hajóban ülő is, hogy őtet is be ne vonja magával.

De vizsgáljuk közelébb minden remélhető segitségeket.

L e n g y e l egyik szomszédunk; de ettül nem várhatunk semmi segitséget, mert ő maga is ez elmult hadakozásában megerőtlenedett, mert most is muszkátul bekével nem hagyattatik, mert Svéciátul nem oly securus, hogy más gondolatokat csinálhasson, mert a tatárnak szomszédságában vagyon, mert a kozákkal nem ugy componálta dolgait hogy bizodalmas legyen benne, mert a törökkel békessége vagyon, és (a mint ők mondják) úgyan beneficiumokkal is obstringálta török a lengyeleket ez elmult hadakozásokban a tatár segitségével, mert ennek a respublicának nincsen igyekezeti sem az uj jó hirnek, sem az országoknak keresésére, sem acquisitiójára, hanem a maga békével való maradására. Lengyelben azért nincs mit reménlenünk.

N é m e t a másik szomszédunk. Ki kell itt választanunk a többitül a mi kegyelmes urunkat királyunkat, a ki kétség nélkül minden igyekezetével azon vagyon, hogy minket mint sajátját oltalmazzon, noha sok hadakozási alkalmasént megemésztették az ő tárházait és haereditarium országit; noha most sem bizonyos Svécia igyekezetitül, a melyek uj tumultusokat az imperiumban kezdenek, noha a francuz királytul, régi antagonistátul tartani kell; noha az imperiumbeli electorok is nem oly egyirányu sinceritással vannak ő Felségéhez az mint kévántatnék; noha spanyor királyt is, ha sulyosodni kezd a hadakozás az portugallusokkal, nem hadhatja segitség nélkül ugy mint atyjafiát. Hanem szóljunk in genere az német nemzetrül és az imperiumrul. Azért azt tudjuk-e, hogy a német nemzet maga veszedelmével megcserélje a békességet és boldogságot, melyben otthon vagyon? azt tudjuk-e, hogy a magyar névnek oly obligátussa, hogy egy ilyen nagy bestiával mint a török, kockára vesse a maga securitását? hogy elfelejtette a régi hunnusoknak Atillával és azután is más magyaroknak Németországban való rablását és pusztitását? hogy kévánja a magyaroknak ismég oly talpra állását, a kitül azután is tartani kelljen? hogy a mi kegyelmes urunknak is az császárnak szeressenek annyi hatalmát és accessióját látni, kitül a magok libertását azután félteni kelljen magoknak? És ha szintén ad is segitséget, az mint elhiszem hogy ad is valamit, hogy az vagy derekas legyen vagy continuálandó, hogy az elegendendő lészen megmaradásunkra, hogy az a mi nehézségünk nélkül lészen, hogy az ha nyér mit, magának ne akarja tartani azt, hogy az in tempore legyen, a kit rákháton mondanak a magyarok hogy jár: alig hihetem.

O l a s z a harmadik szomszéd; de ennek távullétele, a tengernek közinkben való vetése, a sok urakra és hercegekre való eloszlása az országnak s különb mindeniknek interesse, nem hagy minekünk nagy reménséget vetnünk az onnan való segitségben, noha én elhittem, hogy azok a fő urak és fejedelmek el nem mulatják ugyan ugy, ha mitőlünk látnak jó igyekezetet és ugyan valóságos operátiót, mind pénzzel, mind néppel, mind tanácscsal megsegitenek.

S p a n y o r nemzetnek messzesége, Luzitániában való belé keveredése s hadakozása minden tovább való discursusokat egyszer elmetsz; nem kell arról többet szólanunk.

F r a n c u z nemzetrül van mit mondanunk. Ez a nemzet bizonyára hadakozó, dicsösséges, hatalmas, de az is nyilván vagyon,

mikor nem magának keres s nem magának hadakozik, nem igen sok jót várhatni tüle. A mi magyar historiánk két példát mutat felölök; egyik mikor Nikápoly alatt Zsigmond király a harcot a francuzok miatt elveszté; az másik a pápai árultatást. Egyikbül sem csinálhatunk magunknak felölök kévánatos emlékezetet. Ahoz, a francuz ha győzedelmes, eltürhetetlen, ha nyomorodott, semmire kellő.

Muszkát nem számlálom, mert álomhoz hasonló discursus volna inkább hogysem valósághoz; noha tudom, hogy némely nagy emberek, nem tudom micsodás reménségeket csináltak magoknak, de az mint fön irám, sem reménlhetjük, sem nem kivánhatjuk. Az ő országok messze, az ő népek goromba, az ő hadakozások semmirekellő, vitézségek nevetséges, politiájok ostoba, birodalmok tyrannis; kinek kelljen hát az ő segitségek.

Anglia csaknem más világ, más természet, más hadakozás, nincs olyra sem szükségünk, sem kévánhatjuk?

Im az keresztyénséget mind előszámlálánk, s nyilván látjuk, ezektül sem lehet a segitség ugy hogy a legyen fundamentoma az mi szabadulásunknak. De engedjük meg, lehessen, engedjük meg, sok idegen népek jöjjenek segitségünkre, de ha idegenen fog állani a hadakozásnak administratiója, bizonyára semmit nem bizakodhatunk. Mert forgassuk fel a historiákat, és megtaláljuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben, és sokszor roszul cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektül estek; holott avagy nem érzették ugy nyavalyánkat, avagy a kéntelenség nem erőltette őket a szerencséltetésre mint a magyart. Mert a kinek nem borja, nem nyalja, és a magyar nemzet a Magyarországgal egyenlő természetet visel; valaki idegen jön belé, avagy nem tud, avagy nincs szerencséje az operáláshoz. Menjünk példákra; és bár csak Mátyás király halála után való historiát ruminàljunk, meglátjuk, hogy Felsi Lénárd, Rogendorff, Joachim Brandeburgi herceg operátiói, kik talám másutt vitéz generálisok voltak, országunkban haszontalanul multak el; meglátjuk, a sok várak s erősségek megadásában az idegeneket vétkeseknek lenni. Mert Budát megtartja vala Nádasdi Tamás zultán Szulimán ellen, ha az idegenek nem kénszeritik vala a feladásra, kik miatt csaknem maga is roszul jára; meglátjuk amaz vitézlő urat Losoncit Tömösvárral együtt veszni az idegenek miatt; idegen volt Aldana, ki Lippát, idegen volt Liscanus és Salamanca, kik Esztergamot gyalázatosan feladák; idegenek miatt vitéz Nyári Pálnak is Egret meg kelle adni; Tata idegenek miatt veszett, Pápa idegen nép miatt, s vele együtt törökké lön; Kosztaniczát Horvátországban egy Kranicz veszté el, Székes-Fejérvár is igy vesze idegen miatt, Erdődöt, Győrt, Klisszát, Kanizsát idegenek árulák el. Tekintsük meg, Koczianer expeditiójában mint jára, tekintsük Basta, Svendi Lázár, Belgiojosa, Kolaldo, Bukoy, Roszburm, Montenegro, Ekenperger, Hardek hadakozásit: bizonyára semmi jónkra nem voltak. Tekéntsük Erasmus Tajfl harcát, ki nem csak szerencsétlenül, de egész keresztyén nemzetnek olyan gyalázatjára volt, hogy soha eleget rajta nem bánkódhatunk, holott azt irja Istvánfi, egy messzely vajon vagy mézen árulnak vala egy németet a törökök. Nézze meg Joviust, a ki Istvánfinak nem hiszen. De nem láttuk viszont ennyi sok dicsősséges más operatiókat, avagy s állott váraknak megsegitését, avagy török földön vitéz progressusokat; és ha melyek voltak is talám néha, egy aprilis széléhez hasonlók voltak azok a segitségek, melyek oly nagy dicsekedéssel hazánkban jöttek nyáron, aratás után őszszel, jól megrabolván országunkat, visszamentek s magunkat magunknak hattak; kinek nagyobb bizonyságát a ki látni akarja, nézze meg Istvánfiban XXVIII. részében vége felé, és több sok más helyeken.

Ne adja isten azt, hogy az én pennám az idegen nemzeteknek akármelyikéről is igyekezzék gyalázatokat irnia: nem az én célom az, mert tudom minden nemzetnek maga dicsősségét elegedendőképpen mindennap historiákkal is bizonyitatni; de azt concludálni kévánom, hogy mi magyarok ne tegyünk fundamentomot

senki vitézségében, hanem mig isten ép kezet lábat adott kinek kinek, azon erölködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségessek principaliter, hanem accessorie, segitségképpen, mert bizonyára az mi sebünk senkinek ugy nem fáj mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat ugy mint mi. Tehát következik abbul, hogy senki olyan serényen is nem nyul az orvossághoz, mint minékünk kellene nyulnunk, főképpen ha az az orvosság veszedelemmel jár.

Itt talám valaki engemet megszólit s kérdi tülem: mit akarsz ezekbül a sok beszédekbül kihozni? mit tanácslasz? könnyü akárkinek is deklamálni, predikálni, de orvosság kell a betegnek, flastrom a sebnek. Én arra röviden felelek, meg is duplázom kiáltásomat: Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik, és jó vitézi resolutio, ezen kivül én semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, evvel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert non datur medium. Elfussunk? nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országábul barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyheztessen belé: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs hanem Pannoniában. Hic vobis vel vincendum vel moriendum est.

De miért kelljen elvesznünk avagy kétségben esnünk, mig csontainkban velő, ereinkben vér, mig isten mennyországban az mi bizodalmunk lehet, mig karunkban kopját, markunkban szablyát szorithatunk? Avagy külömb compositióból vagyon-e az mi ellenségünk felépitve? vagy nem azoktul a vitéz magyaroktul származtunk-e mi, kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek? Nincsen-e istennek hatalmában Hunyadi győzedelmeit, Mátyás király dicsősségeit kezünkben ismég ujonnan megvirágoztatni? De ugy, ha minnyájan egy szivvel lélekkel, segitségül hiván istennek szent nevét, körmösen nyulunk a magunk dolgához, és fáradunk, vigyázunk, tusakodunk az mi életünkért. A fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való vigyázás, az kész gyorsaság és a gyors készség szokta annak a drága fának gyömölcsét elérni, kit az emberek dicsősségnek hivnak. Minékünk penig magyaroknak nem csak dicsősségünk, de a megmaradásunk is abban vagyon. Nem vakmerőségre hivok senkit, nem habahurjául kévánom az mi nemes resolutiónkat, hanem okosságnak mértékletességével és állhatatos szivünknek megkeményitésével akarnám hogy előállanánk erre a nemzetünknek utolsó szükségére és a szerencse-birónak utolsó sententia-kimondására. Én is Catóval mondom azt, magyarok: Scilicet res aspera est, sed vos non timetis eam. Imo vero maxime: sed inertia et mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet Diis immortalibus confisi, qui hanc Rempublicam saepe in maximis periculis servavere. Non votis, neque suspiriis muliebribus auxilia Deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt; ubi socordiae te atque ignaviae tradideris, nequicquam Deos implores; irati infestique sunt (Sallust. Catil. cap. LII).

Szántson, vessen, baranáljon, arasson és sok dolgot vigyen véghez a gazda ember ha élni akar cselédestül. Nam Dii laboribus omnia vendunt. Hát mennyivel inkább minékünk, kik veszedelemben vagyunk, az egész lelkünknek applicatióját, minden testünknek fáradságát forditanunk kell az mi utolsó veszélyünknek eltávoztatására; mert egyébiránt kinek szántsunk, kinek vessünk, kinek arassunk, kinek neveljük édes magzatinkat, ha securitásunkra most gondot nem viselünk: majd a pogányé leszen az, a ki most miénk, és csak öt esztendőt avagy kettőt sem igérhetünk magunknak, ha nem provideálunk. De ismét itt nekem mondhatja valaki: Jó volna a hadakozás, ha kévánt successusokat remélhetnénk magunknak: de azt sokszor próbáltuk, soha nem nyertünk véle, mindenkor markunkban szakadt.

Én arra igy felelek: Míg az mi militaris disciplinánk in flore volt, Corvinusok alatt és más vitéz királyok alatt, nem igaz az hogy markunkban szakadott volna soha is szándékunk. Teliek a historiák a mi magyar nemzetünknek dicsősségével, teli a világ azoknak

emlékezetivel, és Europának egy szegelete sincs, a ki az mi eleinkről becsülettel ne szólna; soha muzulman vér nagyobb folyásokkal nem folyt mint a magyar kard miatt, soha ennek a pogány holdnak betöltését ugy nem késlette mint mi magyarok. De meg kell vallanunk, noha nyögve és pironkodva, mert Dedecori est fortuna prior, olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha előljőnének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ök minket meg nem ismérhetnének. Mert nyelvünkön, szólásunkon kivül mivel hasonlitjuk mi magunkat? és bizonyára mondhatnák nékünk: Vox quidem vox Esau, manus autem Jacob. Csufsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek penig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyülölésért, és ezer ilyen vétkünkért. Én nem hizelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugságommal dicsérjelek, mert a profétaként: Popule meus, qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt; hanem im megmondom magadnak fogyatkozásidat, olyan szivvel és szándékkal, hogy, megismérvén magad is, vesd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel, hidd segitségedre a Jehovát, resolváld magadat, avagy ajándékozd magad az isten nevének, és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen. Ha azért a magunk fogyatkozásit megismerjük elébb, könnyebben az orvosságot is fellelhetjük azután. Vizsgáljuk meg hát micsoda formáju hadakozások voltanak azok, kik nem succedáltak, és mi formán estek. Ihon az igaz relatio.

Mikor meghallottuk hogy a török nagy készülettel fegyverkezik és készül reánk, mi is akkor, de késön tapodni kezdtünk, kaptunk mindenfelé, hadat seregeket kezdtünk gyüjteni. De micsodás seregeket, micsoda hadakat? régi látott hallott vitézekből állott-e valyon ez a sereg? bizonyára nem, hanem mentül roszszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tolvajabb volt az országban, a gyült öszve a mi sipolásinkra. Ismég, ki volt ennek hadnagya? ugyancsak szintén ilyen, vagy a ki még jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel, a ki a maga vitézsége rudimentáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tözséreken, vagy soproni kalmárokon, vagy más szabad várasok s szegény polgárok kárán végezte el; a ki nem a jó hirért névért s becsületért, hazájához való szeretetiért iratta be magát a hadakozásban, hanem hogy jobban ezeket az ott fen megirt virtusokat szabadabbul üzhesse; a ki hogy jobban valami boszuját valamely falura, egy nemesemberre tölthesse, kévánt hadi emberré lenni, hogy evvel a titulussal mind módot vétkének, mind impunitást találjon. Igy azért nem sereg, nem hadakozáshoz való készület s becsület volt ez, nem szegény hazánkhoz s jó lélekből származott igyekezet, hanem farsangolás, bordély és ha még mi roszabb nevet is tudnánk találni ennyi megfeslett erkölcsnek. Régenten amaz nagy Hannibálnak vitéz hadát Campania, egy olaszországi gyönyörüséges tartomány, a maga gyönyörüségével elvesztegette, ellanyhitotta és elerőtlenitette; nincs a mi magyarinknak szüksége Campaniára; elébb hogysem a hadban jövünk, készen vagyunk immár, elvesztegetve, eltunyulva, Diis hominibusque invisi. Nem kell minekünk oly nagy ellenség mint a török; egy canicula melege, egy februariusnak szele, egy éjszakának virasztása, egy napnak koplalása megrontja a hadainkat és semmivé teszi. Ilyenek a mi köz hadaink; de mivel jobb ennél a nemesség? mivel jobb az uri rend? Bizonyára mind egy bordában szüttek vagyunk, egy csepnyire is egyik rend a másikat nem csufolhatjuk. A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a nemességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog ugy s nem kevélykedik nemesség titulusával mint a magyar, maga annak bizonyitására conservatiójára, látja isten, semmit nem cselekeszik; ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál, vagy, ha ugyan derekassan látni hallani akarnak (az mint ők mondják), egy magyar ur udvarában

beállanak és szerződnek: ott mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét aranynyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Hej, mely külömb vala amaz lacedemoniai asszony, mikor a fiát, mely immár felnevelkedett vala, felfegyverezvén jó módjával, egy paist ada végtére neki ezen szókkal: aut cum hoc, aut in hoc, azaz: avagy ezt hozd haza tisztességessen, avagy ebben halva hozzanak becsülettel. Mi penig nem igy, hanem ha udvarban nem megyen is az ifju, sem hadban, sem végekben, sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanulni nem mégyen ugyan, hanem vagy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetibül penig, hanem másokat nyomorítani kívánván tanul, vagy papságra adja magát, isten tudja micsoda indulatbul. Az urfiak szintén ilyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság, mentül aljasabb s roszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; oztán ha a husz esztendőt alig érik is el, mindeniknek feleség kell, ha tizen volnának is egy familiábul; senki nem tanul tudományokat, senki nem lész szarándokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kévánják oztán a generálisságot, és ugyan ezeknek kell adnunk, mert ha nincs más jobb.

Oh egek! oh isten! mért hoztál ki minket Scitiábul, holott ottan avagy nem bomlottunk volna meg ennyire az Campaniában, avagy ha bomlottunk volna is, nem látott volna ennyi világ minket magunk roszasága miatt veszni. De ha nincs haszon a panaszolkodásban és a haszontalan való fohászkodásban, nyuljunk az remediumokhoz ha vagyon; s vagyon is penig ha akarunk,mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyon,jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérded: kit kévánok s micsoda nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: a magyart kévánom. Miért? azért, mert ez legalkalmatossabb, legerőssebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb nemzetség. Kétszáz esztendeje leszen immár, hogy a magyar törökkel harcol, hányszor a török császárok személyek szerint sok száz ezer emberekkel jöttek országunkban, csak az egy szultán Szulimánnak is, ki legvitézebb császár vala az ottomán nemzetben, öt expeditiója volt, de mégis isten nem hagyott mindnyájunknak elveszni; az mi veszett is, többire békesség alatt s frigynek szine alatt vesz, hogysem hadakozásban. Azért magyart kévánok oltalmamra, nem indust, nem garamantát, sem olaszt, sem németet, sem spanyort. Csak jobbitsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára militarem disciplinam: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, és ha kevessen vagyunk is, nem oly kevessen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk hogy ily semminek tartott minket. Szükséges volna ugyan, hogy ezt a hadi tudományt bővebben megexplicálnám: de mivel arra most nincs nekem intentióm hogy particulariter examináljam, in genere mondok valamit a mit én tudok, hogy a mely talentomat isten énnekem adott, ne ássam el haszontalanul a földben. Ezelőtt is penig irtam egy kis tractatust, kinek neve Vitéz Hadnagy, de csak magamnál tartom, mert én nem látok olyat, ki gyönyörködnék az olvasásban, maga bizony semmibül ugy ember nem tanulhat, mint abból. Én nem praetendálok annyit tudni, hogy mindeneket tanithassak, mert az én experientiám kicsiny és csak egynéhány csatábul áll, de olvastam s hallottam annyit, hogy némelyeknél, ugy gondolom, többet tudok. Azoknak irom azért eztet, hogy, a mint mondám, talentomomat el ne rejtsem, hanem a ki hasznát veheti, vegye, a ki nem, lássa legalább bennem a jó kévánságot. Minnyájunknak kell ehez szólnunk, mert mikor ég a ház, mindentül jó néven vétetik, ha vizet hoz oltani; mennyivel inkább most szükséges a segitség, a jó tanács és a jó operatio!

Szükséges azért hogy a magyar nemzet, ha ettül a fenforgó viztől meg akar szabadulni, ha magának, posteritásának megmaradást kéván, tartson fegyvert kezében; de nem

ugy mint eddig, hanem jóval is másképpen. Mert nem elég az hogy minden particularis embernek legyen fegyver házánál, noha annak is ugy kell lenni, hanem hogy az ország tartson egy armádát lábon készen, a ki minden felé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen a hová szükség kívánja. Ez minden fundamentomja a mi megmaradásunknak, azért erről többet is kell szólanom. Ennek az armádának számát determinative nem mondhatni minden időkre, mert néha nagyobb a szükség, néha kissebb; ha azokban az üdőkben volnánk, mint eddig voltunk, hogy nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás, hanem békességnek homálya, a ki alatt mindazonáltal az országunk igen megromlék: tehát én azt mondom, az ilyen időben szükséges volna, hogy a magyar nemzet tartana négy ezer gyalogot, nyolc ezer lovast. Tudom hogy lesz olyan, a ki talám megneveti ezt az én tanácsomat ez iránt, hogy a lovast többnek mondám az gyalognál, holott a gyalog az ereje a hadakozásnak, ő viszi, ő tartja a várakat, a sáncokat, és jobbára őrajta fordul minden operatio. Ugy vagyon, én is megvallom mind ezeket, és a gyalogság a hadban a valóság, és a mint a régi generálisok mondták, a gyalogság keze, a lovasság lába a hadakozásnak; de én azért mondám, ha békességes idő volna mint eddig, akkor nincs várszállás, nincs valami más nagy ütközet, hanem csak rablás, csataképpen való meglopás és pusztitás, a kinek az gyalogságot nem opponálhatnánk mindenfelé, hanem a lovast hamar elküldhetnénk valahová szükség volna. Másodszor azt mondom, a töröknek is az ő ereje, mely a végekben vagyon, lovasból áll, és arra kell céloznunk hogy annak ellene állhassunk. Harmadszor: az ország hosszu s keskeny, a gyalog lehetetlen dolog, mindenütt accurrálhasson. Negyedszer: Magyarország jobbára mezőség, a gyalog mezőn nem subsistálhat a könnyü lovas ellen még most, mig jobban rendben nem hozzuk magunkat.

Ez az armáda szükséges, hogy elegedendő fizetéssel és minden provisióval administráltassék; oly fizetése legyen penig a vitéznek, hogy azzal becsületessen hóról hóra beérje, magát ruházhassa, fegyverezhesse és eledelére elég legyen neki. Mert én azt az armádát örökösnek akarom lenni, tehát arrul kell tennünk, a vitézlő nép, fogyatkozása miatt, ne kénszerittessék kóborlani, lopni s kijárni, ne szökni kételenségbül; azért abban ily limitatiót kellene observálni. Először: minden embernek fegyvert jót s hivataljához valót adni neki, minden készületivel, szerszámával; ehez jó erős posztót, ha lehetne gyalogságnak kéket, lovasnak verest ruházatjára, dolmányra, nadrágra s mentére, süvegére elegedendőt. Ehez ismég hétrül hétre vagy lisztet vagy kenyeret és sót, minden hónapra a lovasnak abrakot, szénát. Ezt igy disponálván, kevés pénz kellene főképpen gyalognak szükségére, de mindazonáltal kellene, mert ingyen senki nem szolgál örömest, hanem nyereségért, előmenetelért, becsületért; azért annyit kell pénzt is rendelni, hogy meg is érjék véle, örömest is találunk embert fizetésünkre, ne is legyen felettébb. A lovasnak sokkal több kell lovára nézve. Ismég azt is akarnám, hogy minden zászló aljának egy kincstartója volna, és hogy legalább nyolcadik részét ne adnák meg pénzbül a vitéznek, hanem ott deponáltatnék; mert ha mind oda adjuk is neki, mind elkölti, de ha in conservatorio lesz, egynehány esztendőre ha meggyülekezik neki, sok szükségét érhetné be vele, azonban ha rabság, ha betegség, ha sebek megnyomnák, volna mit elővenni.

DISCIPLINA MILITARIS.

Itt énnékem istenemet kell kérnem, engedje meg az ő szent nevéért nem csak kimondhatnom az mit tudok, kívánok, hanem persvadeálnom is az én magyarimnak, hogy erre applicálják magokat minden tehetségekkel, kívánságokkal s akaratjokkal. S ha ezt én véghez viszem, bizonyos vagyok benne, el nem nyél a pogány eb egyszersmind, hanem még egyszer talpra áll a magyar.

Szükséges hogy régiek autoritássával támogassam discursusomat; kik között az egész historicusok consensusából nem találok jobb mestert mint a Vegetius volt, ki

Valentinianus császár parancsolatjára ira vitézlő praeceptumokat, a kire én nem relegálom az én magyarimat, hanem im ez kis beszédet magamévá teszem itten. Igy mond azért ő:

In omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitium solent praestare victoriam; nulla enim alia re videmus Populum Romanum sibi orbem subjecisse terrarum, nisi armorum exercitio, disciplina castrorum, usuque militiae. Quid enim adversus Gallorum multitudinem paucitas Romanorum valuisset? quid adversus Germanorum proceritatem brevitas potuisset audere? Hispanos quidem non tantum numero, sed etiam viribus corporis nostris praestitisse manifestum est. Afrorum dolis atque divitiis semper impares fuimus. Graecorum artibus prudentiaque nos vinci nemo unquam dubitavit; sed adversus omnia profuit tyronem solertem eligere, jus (ut ita dixerim) armorum docere, disciplinam quotidiano exercitio roborare, quaecumque evenire in acie atque in proeliis solent, omnia in campestri meditatione pernoscere, severe in desides vindicare. Scientia enim rei bellicae nutrit audaciam; nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum exercitata paucitas ad victoriam promtior est; rudis et indocta multitudo exposita est semper ad caedem. Si quis igitur pugna publica superare barbaros cupit, ut Divinitatis nutu, dispositione Imperatoris invicti reparentur ex tyronibus legiones, votis omnibus petat. Intra breve enim temporis spatium juniores diligenter electi, et exercitati quotidie, non solum mane, sed etiam post meridiem, omni armorum disciplina, vel arte bellandi veteres illos milites, qui orbem terrarum integrum subegerunt, facile coaequabunt. Nec moveatur Caesar, Tua Majestas, quod olim consuetudo sit mutata quae viguit, sed hujus provisionis et felicitatis est perennitas Tua, ut pro salute Reipublicae et nova excogitet, et antiqua restituat. Omne opus difficile videtur antequam tentes. Ceterum si exercitati et prudentes viri delectis opponantur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari, et diligenter institui; quidvis enim efficit solertia, neque longitudo aetatis, aut annorum numerus ad artem bellicam tradet, sed continua exercitationis meditatio. Post quanta vulneris stipendia inexercitatus miles semper erit tyro. Nunquam crede potuisse dubitari aptiorem armis rusticam plebem, quae sub dio et calore nutretur, solis patiens, umbrae negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, parvo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris, cui gestare ferrum, fossam ducere, omnes ferre, consuetudo de rure est; et nescio etiam quomodo minus timeat mortem, qui minus deliciarum novit in vita. Nunc qua aetate miles legi conveniat, exploremus.

Equidem si antiqua consuetudo servanda est, incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat; non enim tantum celerius, sed etiam perfectius imbibuntur, quae discuntur a pueris. Deinde militaris alacritas, saltus et cursus ante tentandus est quam corpus aetate pigrescat; velocitas enim est, quae percepto exercitio strenuum efficit bellatorem; adolescentes legendi sunt, sicut ait Sallustius. Nam primum juventus simul ac belli patiens erat, in castris per laboris usum militiam discebat; melius enim est, ut exercitatus juvenis causetur aetatem nondum advenisse pugnandi, quam doleat praeteriisse. Neque enim parva aut levis ars videtur armorum esse; sive equitem, sive peditem sagittarium velis imbuere, sive scutatum armaturae numeros, omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet, ut missile destinato ictu, et magnis viribus jaciat, ut fossam ducere, sudes scienter figere norit, tractare scutum et obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter instituto tyroni pugnare adversum quoslibet hostes in acie formido non erit, sed voluptas. Sed qui delectum aucturus est, vehementer advertat, ut ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeant officium bellatoris. Namque non tantum in ho-

minibus, sed etiam in equis et canibus virtus multis declaratur indiciis. Sit ergo adolescens martio operi deputandus, vigilantibus oculis, cervice erecta, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, suris et pedibus non superflua carne distentis, sed nervorum duritia collectis. Cum haec signa in tyrone deprehenderis, proceritatem non magnopere desideres; utilius est enim fortes milites esse, quam grandes. Sequitur, ut cujus artis tyrones vel eligendi vel penitus respuendi sint, indagemus. Piscatores, aucupes, dulciarios, linteones, omnesque qui aliquid tractasse videntur ad Gynaecea pertinens, longe arbitror pellendos esse a castris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, et cervorum aprorumque venatores convenit assumere in societatem militiae.

Et hoc est, in quo totius salus militiae et reipublicae vertitur, ut tyrones non tantum corporibus, sed etiam animis praestantissimi eligantur. Vires regni et Romani nominis fundamentum in prima delectorum examinatione consistunt. Nec leve putetur hoc officium, aut passim, aut quibuscunque mandandum, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum in Sertorio praecipue constat esse laudatum. Juventus enim, cui defensio provinciarum, cui committenda bellorum fortuna est, et genere, si copia suppetat, et moribus debet excellere; honestas enim idoneum reddet militem. Verecundia, dum prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest, si exerceatur ignavus? Si pluribus stipendiis moretur in castris, nunquam exercitus profecit tempore belli, cujus in probandis tyronibus claudicarit elector. Et quantum usu et experimentis cognovimus, hinc tot ab hostibus ubique illatae sunt clades. Dum longa pax militem negligentius incuriosiusque legit; dum honestiores quique civilia sectantur officia; dum possessoribus additi tyrones per gratiam aut dissimulationem probantur, tales sociantur armis, quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos convenit eligi juniores. Sed hujus rei usum dissimulatio longae securitatis abolevit. Primi Lacedaemonii experimenta pugnarum, de eventibus colligendo rem militarem, quae virtute sola vel certe felicitate creditur contineri: ad disciplinae pueritiaeque studia revocarunt, ac magistros armorum juventutem suam, usum varietatemque pugnandi praeceperunt edocere. O viros summa admiratione laudandos, qui eam artem praecipue voluerunt, sine qua aliae artes esse non possunt. Horum sequentes instituta Romani, martii operis praecepta et usu retinuerunt, et literis prodiderunt. Quantum in praeliis Lacedaemoniorum disciplina profuerit (ut omittam caeteros) Xanthippi declaratur exemplo, qui Atilium Regulum Romanumque exercitum, saepe victorem cum Carthaginensibus, non virtute, sed artis fere solo auxilio, prostratis exercitibus, cepit ac domuit, unoque congressu triumphans, bellum omne confecit. Nec minus Hannibal, petiturus Italiam, Lacaedemonium doctorem quaesivit armorum, cujus monitis tot consules, tantasque legiones, inferior numero ac viribus, interemit.

Ergo qui desiderat pacem, praeparet bellum, qui victoriam cupit, militem imbuat diligenter, qui secundos optat eventus, dimicet arte, non casu. Nemo provocare, nemo audet offendere, quem intelligit superiorem fore si pugnet. Tempore hyemis sub tegulis ac scandulis, quae si deessent, certe cannis, ulma et culmo et portus tegebantur ad equites, et quaedam veluti basilicae ad pedites, in quibus tempestate vel vento, aere turbato sub tecto armis erudiebantur exercitus; caeteris autem hybernis diebus, si nives pluviaeque cessarunt, exerceri cogebantur in campo, ne intermissa consvetudine, animi militum debilitarentur et corpora; sylvam caedere, portare onera, transilire fossas, natare in mari sive flumine, pleno gradu ambulare vel currere etiam armatos cum sarcinis suis frequentissime convenit, ut quotidiani laboris usu in pace, difficilis non videatur in bello. Sive ergo legio fuerit, sive auxilia, exerceantur assidue. Nam quemadmodum bene exercitatus miles praelium cupit, ita formidat indo-

ctus. Postremo sciendum est, in pugna usum amplius prodesse, quam vires; nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat a milite.

Bizonyára ebben a discursusban jól megláthatjuk, hogy ha nem tudom mennyi hadaink lesznek is és micsodás bátor szivüek, de ha nem tanittatott nép, nem tudós, csak semmi haszna leszen; mert nem csak abban áll a tudomány s a hadi mesterség, hogy a vitéz vetekedjék akármiképpen, hanem okossággal. A medve erőssebb az embernél, a párduc gyorsabb, az oroszlyán' serényebb, mégis az ember mindeniket meggyőzi okossággal, lovat, ökröt, elefántot a maga szolgálatjára kénszerit, melyet meg nem cselekedhetnék, ha csak erejében s bátorságában biznék, hanem okossággal. Hát mennyivel inkább kévántatik embernek ember ellen az okosság; főképpen minékünk olyan ember ellen mint a török, a ki nem erővel, nem vitézséggel győzött eddig bennünket, hanem ravaszsággal, sokasággal. Ha azért azé a hadi győzedelem a kié nagyobb a hadi mesterség, nem kell kételkednünk, hogy miénk nem leszen, ha derekassan magunkat hozzá applicáljuk. Mert igaz, a török ravasz, igaz hogy disciplinatus, mindazonáltal az ő hadi tudománya nem oly perfectioban vagyon, hogy jobb ne lehetne; hanem mikor magánál roszabbat talál, bizonyos, hogy minor virtus cedit majori. Jobbnak kell hát lennünk, vitézebbnek is, tanultabbaknak is, ha a törököt meg akarjuk verni; mert ha ő több is, semmit nem indulok azon, ha mi jobbak lészünk. Én tudom micsodás impedimentuma vagyon, hogy ezt a perfectiót érhesse, magyar nemzetnek. Egyik az: hogy nem bizik magában hogy abban a rendben hozhassa állapatját s disciplináját a kiben a régi rómaiak a kikrül szól Vegetius. Másik az: hogy a mi szabadságunkat annyira tágan értjük, hogy akármely hajducska is vagy katona nem igen hadja magát venni örömest az ilyen oskolában vagy disciplinában, holott neki nagy servitusnak teczik a jó rend s rabságnak a regula, viszont, nem tartván semmi szebb titulust mint szabad legény nevet. Harmadszor: hogy ez az igyekezet particularis embertül sem urtul nem lehet, s azért lehetetlen. De én ezekre mind háromra könnyen megfelelek.

Elsőben: a mi a kételkedést illeti, e csak tunyaságbul vagyon, s mivel nincs elegedendő kedvünk s applicatiónk hozzá, lehetetlennek gondoljuk igyekezetünket. Valyon kik voltak rómaiak? kik voltak a régi macedonok? nem oly emberek-e mint mi? Mégis Vegetiust előhivom. In delectu atque exercitatione tyronum si quis diligens existere velit, ad antiquam virtutis imitationem facile corroborare poterit exercitum; neque enim degeneravit in hominibus martius calor, nec effoetae sunt terrae, quae Lacedaemonios, quae Athenienses, quae Marsos progenuere, sed longa securitas pacis homines partim ad delectationem otii, partim ad civilia traduxit officia. Ita cura rei militaris primo negligentius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in oblivionem perducta cognoscitur. Nec aliquis hoc superiore aetate accidisse miretur, cum post primum Punicum bellum viginti quatuor circuli et quod excurrit, annorum pax ita Romanos illos ubique victores, otio et armorum desvetudine enervavit, ut secundo bello Punico Hannibali pares esse non possent. Tot itaque ducibus, tot consulibus, tot exercitibus amissis, tum demumque ad victoriam pervenerunt, cum usum exercitiumque militare perdiscere potuerint. Semper ergo legendi et exercendi sunt iuniores; vilius enim constat erudire armis suorum, quam alienos mercede conducere.

Ime nem lehetetlen hanem könnyű ha akarjuk; vagyon népünk, vagyon módunk, vagyon alkalmatosságunk; az elszánt akarat kell, nem kell semmi más; nem kell a népfogadásban csak a reménségre néznünk, nem csak a katonaságra a mint most vagyon. A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni ha vagyon, de ha nincsen, a porbul kell előállatnunk hadi népünket; ez jobb amaz eltunyult nemesnél, és jobb amaz udvarokban nyalakodó részegeskedő katonánál, jobb annál is, a ki végbeli név alatt, semmit nem tud egye-

bet, hanem falurul falura quártélyozni, kóborlani, lopni, szegény embert nyomorgatni. A kinek ilyen élete volt, távul kell tűle futni, rühös juh az ilyen, a többit is megrühösitené; jobb azért ama jó ifju pogár legény, mert annak is némelyike rosz, sőt roszabb a többinél. Könnyen megismeri a kinek esze vagyon, az ábrázatjárul, a termetérül, a vidámságárul az olyat a ki jó, a ki még a paraszt munkában el nem gyötrődött s kedve vagyon hozzá. A Nagy Sándor népe ilyenbül állott; im mit ir Arianus historicus felőle, midőn Sándort szólni hozzájok introducálja: Philippus pater vos errantes ac vagos, rerum omnium inopes, plerosque etiam pellibus amictos pastores, pro quibus cum Illiricis, Triballis, Thracibusque finitimis continue pugnabatis, in tutelam ac fidem suam recepit, ex montibus asperis in plana et culta deduxit, pro pellibus clamides ornatas ferre dedit, armis instruxit, rem militarem docuit, ut non magis locorum monimentis ac situ contra finitimos, quam armis et virtute vestra tuti essetis.

Vagyon bizonyára országunkban jó és elég nép, ha erre ilyenképpen viselünk gondot, és kiválasztván, megfogadjuk, jól megtanitjuk jó tudós tisztviselők által. Ugy vagyon, abbul is egy legnagyobb fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink, kiknek ugyan számossan kellene lenni, a kik a hadi regulákra tanithatnák a népet. De én ebben ezt tanácslom az én magyarimnak: fogadjanak egy ideig idegeneket más nemzetekbül. Erre legjobban dicsérném az Scotiábul jött jó officéreket, a mely nemzet vitéz, hű, állhatatos, tűrő, szenyvedő, idegen országokban örömest szolgáló; dicsérném a németeket is, de nem a mi szomszédinkat Styriábul, Austriábul, hanem az Imperiumbelieket, a kik ama régi jó nemzetektül még nem degenerálltak; dicsérném az helvetiusokat is, ha kaphatnánk, noha nehéz volna ilyent találni; dicsérném az niderlandiakat, hollandiakat a kik tanultak, és az olaszt is a ki az német hadakban forgott. Tudom, hogy itt valaki azt fogja mondani: Ugyan rá jöttél, barátom, az idegen nemzet segitségére, kit azelőtt igen oppugnálltál. De nem érti az a barátom a dolgot; én a hadi népet magyarbul akarom csinálni, de mivel a hosszu békesség elszoktatta nemzetünket a disciplinától, kell mestereket találnunk, kik által ismég in usum jöhessünk az elfelejtett reguláknak; azért nem szégyen attul tanulni a ki többet tud, szégyen megkötni tudatlanságban magát s nem tanulni. Egy nemzet sincs ez világon, aki ha szüksége vagyon az ilyen állapatra, szégyenlje maga szolgálatjára fogadni a jó hadi praeceptorokat; a mint nem szégyenlették a vitéz Carthagobeliek Xantippust megfogadni rómaiak ellen; nem szégyenli francuz király svaicereket, scotiaiakat arra végre tartani; nem szégyenli most portugallus a francuzokat hiuia és magához édesgetni; nem szégyenli muszqua ezen szerint német tisztviselőket felkeresni.

Mert én nem kévánok egyebet, hanem csak jó tisztviselőket; nem azért penig, hogy ő scotus, hogy ő német vagy francuz, hanem azért, hogy hadakban forgott, látott, hallott, tanult. Mivel hogy magyarnak hadakozása nem volt, nincs is ily embere. De mihelt a magyar megtanul, nem kévánok osztán ilyent is másutt keresni; minthogy Mátyás király idejében nem keresett a magyar másutt tisztviselőt, hanem Magyarországban. Báthori István lengyel király idejében ilyenképpen; ő is Magyarországbul szerzette a jó tisztviselőket; Báthori Zsigmond idejében is nem volt szűki a jó magyar tisztviselőknek; ilyen volt Király Albert, Barbély György és sok más vitéz kapitány; csak Bethlen Gábor idejében is és azután nem volt semmi fogyatkozásunk ezekből; de most nincs ugyan; az okát megmondtam miért, de az orvosságát is megmondtam, hozzá nyulhatunk, ha akarunk. Találunk is penig jó officéreket, csak akarjuk s megnyissuk erszényünket, mindenfelől magok jőnek hozzánk az idegenek ha ezt cselekesszük.

Másik impedimentuma a mi igyekezetünknek, a mint mondám, a felettébb való szabadságnak vélekedése. Azt tartják a mi magya-

rink: non bene de toto libertas venditur auro. Igaz bizonyára az, nincs a szabadságnál szebb dolog, de viszont, a ki az ilyen militaris disciplinát szabadsággal ellenkező dolognak tartja, vagy bolond vagy tunya, rosz és rest. Mert én azt vall.m és assecurálom az én magyarimat, hogy ha jó militaris disciplinát instituálnak, semmi ez világon nem leszen, a mi az ő libertásokat jobban megtartsa s conserválja, mint az. A mely hajdu vagy katona nem akar belé állani ebben az oskolában, ne törődjél rajta, hadd ott, hidd el hogy rosz, hidd el hogy tunya és röst, ő a szabadságnak vesztését obtendálja, s penig a dologtul fél, fél a strázsátul, fél a harctul, tudniillik szabad akar lenni attul, szabad akar lenni prédálni, szabad részegeskedni, szabad urat hadnagyot válogatni, ott hadni ha elunja; ez az ő szabadsága. Én penig azt mondom, valamig ez a szabadság a köz rendben Magyarországban leszen, addig jót ne reménljünk a mi dolgainkbul; aboleálni kell nékünk minden erőnkkel a szabad legénységet, a mely semmire nem jó, sem országának, sem urának, sem magának; a ki vitézkedni akar, álljon be az megmutatott hadi rendben, a ki nem akar, legyen ur, legyen fő ember, legyen polgár, legyen mesterember, de szabad legény ne legyen, mert ez corrumpálja a többit is. Azért mutaték módot hogy az országban militia instituáltassék, hogy a kinek kedve vagyon hozzá, álljon oda s ne hazudjon hogy nincs hová menni emberséget tanulni.

Harmadik részben azt mondom, hogy ezt senki egyes ur vagy generális végben nem viheti; kicsoda tehát: az egész ország s az egész nemzetünknek unanimis consensussa kelletik erre. Mi haszna egy vármegye vagy bár egy Dunán innen levő vagy tul való föld, vagy Tisza melyéke, vagy Erdély végezne ilyent magánossan, ha a másik meg nem tartaná? Minnyájunknak kell a kik magyarok, horvátok vagyunk ebben concurrálnunk, s ezt a militaris disciplinát megszabnunk, kit törvényképpen tartsunk nagy sacramentum módjára, mert ehez sok dolog szükséges, a kit nem is jó volna mind papirosra tennem, nem is lehetne, de meglehet, ha minnyájan egyet akarunk. Azt mondják: Pecunia est nervus belli; ezt is meg kell találnunk, penig fogyatkozhatatlanképpen, annyit a mennyi szükség. Valaki azt mondja talám, hogy nincsen, én penig azt mondom, hogy vagyon. Mikor Mahumet török császár Constantinápoly ellen készült volna, sohol nem találának az görögök költséget kivel hadat s segitséget fogadhattak volna, de mikor a törökök megvették vala a várast, annyi kéncset találának benne, hogy az egész török hadnak, annyi sok ezer embernek elég vala töltözésére. Ne járjunk mi is igy; mert ha a török Magyarországot mind megveszi, bizony talál ő benne ezüstöt, aranyat, rezet, vasat és mindent. Vegyük elő valahun vagyon, ha az oltáron is, még annyival inkább, mert az isten nevéért akarunk vele élni, mint az Dávid elvette Panem propositionis. Igaz, hogy a magyar nemzet nem oly pénzes mint egyéb más nemzetek, de találunk ha akarjuk minnyájan, és istenünkért, hazánkért, feleségünkért, gyermekinkért keressük elő ládáinkban minnyájan, deputáljuk minden proventusinknak egyik elegendő részét arra, s hadjunk békét egy fokáig a pompának s vendégségnek, a kerteknek és más haszontalan épületeknek, a prémes köntösnek, az ezüst kupáknak és más haszontalan cifraságnak; csináljunk pragmatikát mindenünkről, reformáljuk magunkat elsőben kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunk valókat.

Ime tolláltam a három difficultást a hadi szerzésben s disciplinálásban; mi tarthat meg attul, hogy ne nyuljunk hozzá? Semmi, elhigyjétek, ha akarjuk; akarnunk kell penig, ha megmaradást kévánunk.

De ez az én dispositiom, a mint feljebb is megmondtam, ez a had csak tizenkét ezer emberbül áll, tudniaillik olyan praesuppositommal, hogy békességes időben, olyanban mint eddig voltunk. Immár azt is megmondom, miképpen kellene hasznát vennünk. Mivel ugy mondottam, hogy együtt tartassék egy táborban ez a had: a végbeli fizetésen való népet azzal nem intendálom cassálni, sőt azokat is kévánom

disciplinálni és fizetni szintén mint a többit; hanem az lenne a dandára, az a fundamentoma a többi széllyel való végbeli fizetett rendnek. A végbelit fizeti a király, fizesse az ország a derekát. Ha azért a török csak apró csatákkal vesztegeti országunkat, annak a végbeli, ha jó fizetése lészen, ellent állhat, ha nem áll, bizonyára a generálisok rosszasága lészen. Ha a török csak egy basaságbul igyekezik és gyülekezik, ugy is a generálisok hivatalja, hogy ők megtudják azt jó szorgalmatos kémek által; és csatákkal gyüjtse arra öszve a generális a maga hadát és végeit, álljon ellent neki; ha nem elegendő, más szomszéd generalissától kérjen segitséget.

Ha a török nem csak egy basaságbul, hanem az egész budai vezérség indul, annál inkább megtudhatják azt a generálisok, s az a ki felé vagyon a zendülés, recurráljon segitségért a derék magyar táborhoz, kinek magyar generálissa legyen; az osztán a jó exercitatus hadával menjen oda a hová kelletik, avagy küldjön a mennyi kelletik segitséget. Mivelhogy penig ha nem tudom micsodás vigyázás vagy dispositio legyen is, nem lehet ugyan, hogy mikor a viz árad, valahol be ne szakassza a töltést: a török is, a ki oly elegyes a mi végházainkkal, hogy nehol beljebb is van vára országunkban a magunkénál is, nem lehet ugyan hogy kárt ne tegyen hazánkban: ennek más remediumot nem mondok, hanem arculcsapásért kettőt és hármat is adni. Mert valamig mi erre nem resolváljuk magunkat, szintén oly békességben leszünk mint eddig voltunk; mindenen impune ment el eddig a török, mi penig, mint a láncon kötött s tartott ebek voltunk, és ha ki valaha leódozta magát, tehát mindjárt a magyar volt lator, a magyar piszkáló, a magyar békességrontó. Elhidje penig akarmely magistratus is, hogy a fizetetlenség s a boszuság megszaggattatja a vas láncot is a férfi emberrel, nem csak a disciplinát.

Ha ezt a rendet hozzuk országunkban, azt tanácslom, hogy azt a hódultságot kit megoltalmazhatunk a török ellen, kit békesség alatt elvett tőlünk, elvegyük a töröktül; mert mire való volna ez a hadtartás, provisio, nehéz és dispendiosus fáradság, ha jobbára az egész ország hódult és ha csak abban akarunk maradni, a várainkat békességben ugyan meg nem veszi, sem veheti: tehát szükséges hogy a hódulástul a falukat megfogjuk, és felét annak kit a töröknek fizetett a polgár, contribuálja a mi hadunknak eltartására. Ezekben, ugy vagyon, én mind sok s mind nagy difficultást látok, de meg nem kell ijednünk azoktul, igyekeznünk kell hogy tolláljuk minden erőnkkel. Soha egy nagy dolog sem lett meg, sem ezután nem lészen difficultas nélkül. Tudom ismég, hogy ezek a provisiók s rendelések, a megnyitott és declarált hadakozásban nem elegedendők; de én ezt grádicsul csináltam a másikra. Ha békességben ennyi hadaink tanult volna, könnyebben ehez többet csinálhatnánk, hogysem a semmihez, mert ezek közt sok tanult aljos rendü vitézt találnók, a kik több hadnak fogadására, oktatására elegedendők volnának. Ha vármegyéket, ha hajdukat, ha földnépét akárminémüt akarunk felvenni, mindjárt tisztviselőket a tanult hadbul elővehetünk, s taníthatjuk hadainkat, mert ismét oda térek a hol voltam: az tudatlan, semmirekellő, a tanult, jó. Ime még egy appendixet macedoniai históriábul mondok:

Macedones, qui per totum aetatis spatium semper in rebus arduis et periculosis versati erant, et sub Philippo morantes frequenter victoriam consecuti, ad summam fortitudinem ita provecti erant, prudentia et rei militaris cognitione longe omnibus praestantes, tyronibus pugnam retractantibus, amarissimis verbis ignavia exprobrata, ipsi in unum coacti, contentis primum clypeis, hostes, qui jam se vicisse arbitrabantur, exceperunt, Ephialteque et multis aliis interfectis, reliquos in urbem fugere compulerunt.

Ha azért hadakozás volna, nem tiz, tizenkét ezer embert kellene felfegyvereznünk, hanem az egész nemzetünket jó módjával, mert az olasz példa beszéd mondja: La forza cagala regione adesso: erő ellen erő kell, és ha nem is számmal, de virtussal, vi-

tézséggel meg kell előznünk ellenségünket. Azért mindegy annak a consideratiója, akár kicsin s akár nagy hadat akarunk tartani, disciplina alá kell vennünk. Minden dolog ez világon valami módon instituáltatik, avval tartatik is és conserváltatik; valamely ország fegyverrel nyeretik, fegyverrel is oltalmaztatik az. Minekünk magyaroknak valamink vagyon, fegyverrel nyeretett az a mi eleinktül, ugy tartaték eddig, és nincs kérdés már abban, ezután is ugy kell megtartatni; a békesség, a frigy, a csendes élet haszontalan gondolkodás nékünk, kárunkkal megtanultuk; az mi első politicánk fegyver volt, most is annak kell lenni, mert mi egyébhez elégedetlenek volnánk, s ha a vitézséget megtudjuk, más subtilitásokat in ratione status mi megismerhetünk; oly nemzettel is van dolgunk, a ki mi nálunknál ravaszabb, több, álnokabb, s ha az fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött. Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül; héában azzal koronázza fejét, a ki oldalára kardját nem övedzi. Más nemzetek, kiktül messze vagyon a pogány szomszéd, kiknek hosszabb reménségek lehet, és a veszedelmet nem olyan közelrül látják mint mi, öltözzenek biborban, bársonyban, kamukában; mi, kik immár a pogánynyal ennyi kárunkkal összebomlottunk és háborodtunk, nem viselhetünk egyéb öltözetet a fegyverdereknál, páncérnál, egy szóval vasnál és fegyvernél. Tudom lesznek olyanok, a kik minden erőnket igyekezetünket csekélnek és szükségesnél alábbvalónak fogják tartani annyi száz ezer török ellen, annyi hadiszerszám és álgyuk ellen, de én azoknak megfelelek. Az én tanácsom az, hogy a mi hadakozásunknak solidum fundamentomat vessünk, kit ha megcselekeszünk, könnyen reá épithetünk a mit akarunk. Ismét semmi kétséget abban nem tehetünk, hogy ha ily dispositióval leszünk, segitséget eleget másoktul is találunk; mert természet szerint való ratiókbul is vagyon, hogy ha kit lát ember serénkedni a maga dolgában, inkább ad segitséget olyannak, hogysem a tunyának, az maga securitásával nem gondolónak és restnek. Mert ha mi csak zsebben tesszük a kezünket, senki nem gondol velünk, ha nem tudom mint kérünk is segitséget, azt fogják szólani felőlünk: Quaerunt gentem, cum qua cadant, s magok közt penig azt: Fatis accede, Diisque, et cole felices, miseros fuge. Tehát bölcsen Xenophon mondotta, hogy a kinek fegyvere készen vagyon és resolutiója, azt nyeri vele, hogy sok barátokat talál, ellenséget avagy keveset avagy senkit, holott azoknak barátságára az kik ők is szolgálhatnak, minden örömest adja magát, hogy ötölök is várhassanak valamikor segitséget. Azért az én fundamentomom békességes időben tizenkét ezer ember, holott hadakozás ha lenne, (az mint hogy legyen is az én tanácsom szerint), legalább annyi gyalog, ugymint 12 ezer, és lovas is annyi legyen pro fundamento. Ehez, a mint mondám, az egész nemzetünket fegyverezve vegyük rendben, legyen elegedendő ágyunk és mindenféle hadi szerszámunk. Ha igy lész dolgunk, felelek életemig, az idegeneknél is elegedendő segitséget találunk. Söt ha ugy volna is, hogy nem találnánk, csak a magunk erejével is annyit tehetünk a mennyi elég lenne oltalmunkra; és ha nyáron szemben nem szállhatunk is mezőben ellenségünkkel, télen legalább jó progressusokat reménlhetünk, mikor a török visszaszáll, nyáron pedig in defensionis termino maradjunk. Bizonyára alább hagy a pogány, s azt a frigyet, a kit mi vérünkkel vásárlunk tőle, ő fogja mi tőlünk kérni. Tekintsünk csak a mostani nyomorult állapatunkra, és jól consideráljuk. Most ha valami csak megrezzenik is a török részéről, futunk ide s tova, vizeken által, havasokon által, ki imide ki amoda, minden remediumunk csak a másoktul való segitségkoldulás, nincs magunknak népünk kivel occurrálhassunk a veszedelemnek, nincs egy emberünk a kit hova tehetnénk. Boldog Isten, hiszem nagy vilitas ez; s mi vagyunk a magyarok? mi magyarok? De bár azoknak ne mondjuk magunkat. Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most avagy sohasem; fussunk ki az országbul ha eztet resteljük. Ugy hallom Bra-

ziliában elég puszta ország vagyon; kérjünk spanyor királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá. De ha ki bizik istenében, szereti hazáját, vagyon egy csep magyar vér benne, kiáltson fel az égben az istenhez, énekelje velem ez Debora énekét: Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domino; nova bella elegit Dominus, et portas hostium ipse subvertit. Cor meum diligit principes Israel, qui propria voluntate offertis vos discrimini, benedicite Domino. Amen. Amen. Amen.

TÁBORI KIS TRACTA.

I.

1. Sok nemzeteknél külömb-külömbféle szokások-, üdők- s alkalmatosságokra nézve külömbözött az egész tábornak száma. Mert hogy itt amaz mindenkor csak nagy oktalan számos erővel hadat viselni szokott nemzetekrül ne szóljunk, a rómaiak is, kik egyébiránt a hadi tudományban s rendtartásban könnyen minden nemzeteket meghaladtak, nem mindenkor egyiránt voltanak; de mégis rendszerint egy tábor, ki justus exercitus neve alatt szokott lenni, volt a mint Polybius irja, tizenhatezer római s husz latinus vitézek. Lovas penig a rómaiak hadában a gyaloghoz képest igen kevés volt; a mint más is, a németek, francuzok, spanyorok, s több ahoz jobban értő nemzetek, a had erejét a gyalogban teszik. Rendszerént két, három, négy annyi a gyalog mint a lovas, mely sokat mesz ....(?) jobb a másnál, mert nem olyan költséges, s több hasznot teszen mind harcokon s mind ostromokon; söt hegyes, völgyes s árkos, vizes helyen szükségesebb is a gyalog mint a lovas. De ennek jóságáról szólni sokat nem szükséges; maga az alkalmatosság azt mutatná.

2. Mi azért egy egész táborban elégnek itélünk 24 ezer vitézt ki, (?) a tisztviselőkkel, ha hegyes, völgyes, vizes, árkos helyen viseli ember a hadat; 24 ezer, kinek 6 ezer lovas, 18 ezer gyalog; szoros helyeken megtartván mindenkor az tekintetet 3△1. tágas helyen penig 36 ezer, kinek 24 ezer gyalog, 12 ezer lovas; ott tartván mindenkor ez tekintetet 2△1. ugy hogy amott a gyalog három annyi légyen mint a lovas, itt penig két annyi. 25 ezer felmegyen s még tovább. Ezt penig ugy osztjuk, hogy 18 ezer gyalog legyen, 6 ezer penig lovas; igy gyalog három annyi leszen mint a lovas, mely szintén alkalmatos módnak tapasztaltatik majd mindenektül.

3. Mivel minden dolgoknak lelke a rend, a hadban is, kiben egész haza java, sok ezer lélek megmaradása áll, ez legszükségesebb. Ezt a rendet teszik penig jó hadi tisztek s törvények. Itt szóljunk a tisztekről.

4. Mindenek előtte szükséges egy jó fő, a fő generál (a kit igazán magyarul hadnagynak kell híni, mert ez a szó jő emez szóktul h a d és n a g y, mely annyit teszen mint a hadnak a nagya vagy elei; a kit penig most hadnagynak mondanak, az igazán százados, kit mi ezen tul annak is hivunk). Ez fő hadnagynak, szükség, minden fő és apró tiszteken s vitézeken élet-halál hatalma legyen. Második ezután ennek vicéje, kinek a fő másuttlétében azon hatalma van, de jelenlétében szintén ugy függ tőle, mint a leghitvánabb muskatélos. 3) Ez után jő az egész lovasság fő generálja. 4. Ezután az egész gyalogság generálja. De ez kettő nem oly szükség, hogy a had nála nélkül el ne lehessen; meglehet mindazonáltal tisztességnek okáért a titulussa. A lovasok között az legelső ezeredes legyen, hasonlóképpen a gyalogok közt is, de nem

ugy,hogy vagy az egész lovas- vagy gyalogság tőle fügjön, mert itt egy fő; sok fark kell nem sok fő.

5. Igen szükséges a lövőszerszám-generál ezekhez; ez alatt a pattantyusok, minden fegyverekhez tartozó készületek annak gondja legyen.

6. Főtábor-, főstrásamester, ezen hadibiró is lehet. Ennek alatta legyenek a fundálók, művesek, ásó, kapa, egyéb ahoz tartozó eszköz, hordó, szerszámok és szekerek, minden szállás osztók, kikkel előtte elmenjen, a tábort lerajzolja s kiossza,éczaka a strásákat eljárja, az aprólék, nem főbe járó pereket igazitsa.

7. Élés-, pénz-, köntös-generál, kinek ezekhez tartozó szekerekre, élésre, fizetésre, had köntösére gondja legyen. Ez három generálok semmi egyéb tisztet ennél nem viselhetnek. Harc idején a lövőszerszám generálja álgyu mellett, a főtábormester mindenkor a tábor őrzésére maradjon.

II. AZ LOVASOKRÓL.

1. Következik, hogy a vitézeket seregre osszuk. Lássuk hát először is a lovasokat, mely igy legyen. 1) Egy-egy ezeredes alatt tiz zászló legyen ugyan, de egy zászló alatt nem egy száz, hanem száz husz vitéz legyen, igy egy ezeredes vagy főkapitányság alja legyen 1200 vitéz. 2) Ennek legyen a vicéje, ki öt zászlónak vagy 600 legénynek parancsoljon. 3) Legyen egy szerben két fő-, két vice-szállásosztó, ki egyszersmind strásamester. 4) Barbély egy ezerben legyen 5, sipos egy ezerben legyen 5.

2. Levén egy kapitányság alatt tiz zászló, 1200 legény, ennek tisztei: egy fő százados, egy vice-zászlótartó, két rendelő, egy trombitás, egy dobos, 12 tizedes, egyik egyik alatt 9 legény legyen.

3. Igy e szerint leszen a lovasokban tiszt: ezeredes 5. ennek egyike a fő generál, másika a vice, harmadika a lovasok generálisa, 5 százados vagy vice, 5 fő-szállásosztó, borbély 20, sipos 20, praedikátor 50 fő-százados 50, vice is 50. zászlótartó 50, rendelő 100, trombitás 50, dobos 50, tizedes 600, köz lovas 5400, mely együtt teszen 6000. Summa,vice-ezeredeseken alól 6415. Pénz-, fegyvertartó 50, szállásosztó 50, élés-,beteghez-látó 50.

III. AZ GYALOGSÁGRÓL.

1. Itt is hasonlóképpen egy ezer áll a zászlóból s 12 száz legényből, ugy hogy itt is egy ezeredes alá esik 1200 legény. 2. Ennek vicéi alá 600 legény, 3. Legyen itt is a seregben két fő, két vice-szállásosztó. 4. Praedikátor itt is ugy mint amott, 5. Borbély is 4.

2. Itt is egy zászló alá esik 120 legény, kinek 40 kópjás, 80 muskatélyos. Ennek tisztei: egy fő-százados, egy vice, egy zászlótartó, két rendelő, egy dobos, 12 tizedes, egyik egyik alatt 9 legény.

3. Igy e szerint lészen a 18000 gyalogban: ezeredes 15, kinek egyike a gyalogok generálja titulussát is viselje.

Öt (?) százados vagy vice-ezeredes 15, fő-szállásosztó és strásamester 30, vice is 30, praedikátor 15, borbély 60, főszázados 115, zászlótartó 150, rendelő 300, dobos 150, tizedes 1800, közlegény 16200, mely kettő tészen 18000. Summa: vice-ezeredeseken kivül 18735. Pénz- és fegyvertartó 150, szállásosztó 150, élés- és betegekhez látó 150. Tisztek közé szükségeseknek látszik minden zászló alá egy pénz- és egy fegyvertartó. Ezen lehet szállásosztó is, ismég egy élés- és betegekhez látó is; ha penig szállás osztani tetszik mást venni, még jobb. Ez vétetett Gustavus Adolphus hadi rendtartásából.

IV. EGYÉB TÁBORBA SZÜKSÉGES EMBEREKRŐL.

1. És szükség a vitézeken kivül másoknak is a táborban lenni, ugymint: fundálók, pattantyusok, mivesek stb. 1) Fundáló, deáknl fortificator, legyen 50; ezeknek egy kapitányok. 2) Pattantyus 150; ezeknek is egy kapitányok. 3)Művesek, kiket francuzok pioniers hinak, mely név alatt értettek kovács, lakatos, ács, ásó, bányász. Itt a többi legények 500. Legyen mindeniknek céhmestere. Summa együtt: személy 702.

V. CSELÉDRŐL.

1. Főszázadoson kivül való tiszteknek cselédből semmi rendet nem szabunk, hanem, ott kezdvén, azon alól minden fő-lovasszázados tarthat három szolgát, pattantyus, fundáló egyet, minden lovas gyalog fő-szállásosztó kettőt, minden vice lovas-zászlótartó, rendelő kettőt, minden fő-g.alogszázados kettőt, minden vice-gyalogszázados, zászlótartó, vice-szállásosztó,s minden lovas tizedes egyet, minden predikátor, minden borbély egyet; ezen alól senki se tartson, sőt ezek is a szabott renden feljül ne tarthassanak.

Leszen igy szolga, kinek is oztán étele jár, 1976.

VI. FIZETÉSRŰL.

Mivel hadat pénz nélkül semmiképpen nem viselhetni, szükséges a fizetésrül szólnunk; a hol embernek arra kell nézni : a szegény vitéznek a paraszt embert kell rontani, ha nincs mit enni s mivel ruházódni; melyre nézve jobb a vitéznek kevés pénzt adni, de a mellett mindennap kenyeret s mindenessen, minden esztendőn köntöst. Mert ha annál több pénze van is, csak megiszsza, s azonban vagy mezitelen koplal, vagy dúl foszt. Nem is telik penig ez igy többe, még annyiban sem; mert példának okáért, adj egy gyalognak esztendeig 48 flor. ki higyje hogy avval ruhára, ételére megérje? de a mi tudtunk szerint adj csak 30 fr. csináltass magad 12 forinttal köntöst, ugymint 3 forinton egy foszlánt vagy hitvány dolmányt, 3 forinton egy ködmönt, 2 forint egy nadrág s egy süveg, 3 forint három bokor cipők vagy csizma. Ama 6 forinttal vehetne könnyen öt köből búzát, még hatot is, ha drágaság nincsen, de öt köböl buzával meg nem éri egy ember s kevesebbel is esztendeig. Neki amott 30 forintja van 12 poltura héján, kit a borbélynak ád, avval esztendeig húsra, borra, serre meg; a szép tiszta vizre penig semmit sem költ; porra, golyóbisra is neki gondja ne legyen.

Mennyivel legyen ez egyéb módoknál jobb, minthogy a mindennapi próba mutatja, nem szükség sokáig a napfént mutogatni, hanem lássunk a dologhoz.

Mivel a fő generálisnak sok költsége van, szükség minden holnapra	— fr.	1000
Vice-generálisnak holnapra...	—	750
Lovas, gyalog, lövőszerszám-generálok, tábormester, élésmester, mindeniknek	—	300
Minden ezeredes	—	200
Vice-ezeredes	—	100
Minden főszázados. . . .	—	25
Minden fő-szállásosztó, pattantyúsok, fundálók kapitánya, minden predikátor . . .	—	25
Minden vice-százados, szállásosztó, minden zászlótartó, minden lovas, gyalog . .	—	15
Minden lovas rendelő. . .	—	12
Minden lovas tizedes. . .	—	8
Köz lovas, sípos, trombitás, dobos, fundáló	—	4
Gyalog rendelő.	—	10
Gyalog tizedes.	—	3
Pattantyús	—	3
Köz gyalog.	—	2½
Gyalog dobos	—	2½
Müves	—	2½

Megyen egy hóra forint 100,855, esztendőre 1,210260. Ide az barbélt nem kell tudni, mert annak a vitézek adnak minden holnapra egy polturát, ki szintén elég, mert egyiknek egyiknek hóra 300 poltura jár, ki szintén elég. Ez penig szintén tisztességes fizetés, mert közlovas s azon renden való veszen esztendőnkint 48 forintot, köntösre penig s abrakra kenyérre nem költ; hasonlókép közgyalog esztendeig 30 forintot; ez is kenyérre, köntösre, porra, golyóbisra nem költ. A tisztek is, ugy tetszik, megérik vele, kinek-kinek is vice-ezeredesen alól mind jár kenyerek és abrakjok, mind magoknak s mind feljebb V. részben megirt számu szolgájoknak, az mint ezt ide alább bővebben megirjuk.

Vagyon a 300 szekér mellett 900 ember; ennek is mindenikének borra $2^1/_2$ for. teszen esztendeig for. 27,000; köntös is ennek 12 for. teszen . . . . 10800.

VII. KÖNTÖSRŰL.

Tizedessen kivül való tisztek talán magok inkább szeretik magoknak csináltatni; de ezeknek s ezen alól valóknak meg nem kell engedni hogy magok csináltassanak; hanem lovas tizedesnek kell tudni köntösre for. 24. közlovas, sipos, trombitás, dobos, fundálóknak fl. 16., gyalog tizedeseknek, pattantyúsoknak fl. 14., közgyalognak, dobosnak, művesnek fl. 12. Evvel penig mindeniknek csináltathatni jó illendő köntöst, ki eltart esztendeig, a mint feljebb emlitettük. Megyen ez köntösre esztendeig forint 333020. Jobb mindazáltal embernek a köntös dolgát igy igazgatni, hogy közlovasnak s ezen alól valóknak, sőt bár a lovas tizedeseknek is, ha tetszik másfél esztendőre adjon ember egy ruhára rendelt pénzt (?) tégyen egybe,ennek felivel jót csinálhatni s tisztességest, kivel másfél esztendeig könnyen megéri. Mert igy a lovas tizedes köntösére megyen 36 forint, közlovasra 24, gyalog tizedesre 21, közgyalogra 18. Ebből igy alkalmatossabban igen jó, mind téli, nyári ruha telik. Soha penig a vitézeknek meg nem kell engedni, hogy más köntöst viseljen, ha ugyan elég volna is, mert nem jó. Lovas ruhája legyen foszlány vagy dolmány, ködmön vagy mente, süveg, nadrág, csizma; gyalog hasonlóképpen, de a csizma helyén cipellős vagy deli csizma kell; ha tetszik, száraz időben bocskort is viselhet, de vizesben meg nem kell engedni.

VIII. FEGYVERRŰL.

Közönséges fegyver vagy lövőszerszám legyen 20 aprószerű álgyu, ki 8, ki 6 lovu, ismét 2 lovu, seregrendelő 80.

Lovas tizedesnek sisak, elől hátúl melyvas, koszperd vagy pallos, kivel mind szúrhasson vághasson, pár pisztoly, karabin; kópja a lovas kezében semmirekellő. Közlovasnak ezen fegyvere, de csak elől melyvas. Gyalognak egy része kópjás, kettő muskatélyos legyen. Gyalog tizedes fegyvere sisak, elől hátul melyvas, koszperd, kópja avagy muskatély. Közgyalog hasonlóképpen, az csak elől melyvasas; karvas mindennek kell.

VIIII. ÉLÉSRŐL.

1. Az élésről akarván szólni, először szóljunk az emberek, azután lovak s marhák éléséről. Feljebb emlitettük volt, hogy a kenyérnek s abraknak a közönségesből, közönséges gondviselés által kell kitelni. Ez ilyen okokra szükséges : 1) Ha magad földén jársz zsákmánlani, szintén elég romlás csak a széna-, szalma-, fapusztitás a szegény emberen; hogy kenyerét is elvegyék, istentelenség, sőt még amazokat is. 2) Ha ellenséged földén jársz, ott is a zsákmány igen bolond alkalmatlanság, mert azon zászló alatt egyik turkál benne, a másik koplal; több vitézt is kongatnak agyon a zsákmányon, hogynemmint egy aprólék harcon; de erről oda alább többet szóljunk. 3) Magad földén sokszor kell ugyan a hússal, kenyérrel, borral kereskedőknek járni, kiktől pénzen ember vehetne, de csak erre nem kell támaszkodnunk; mert egy riadás, az a kufárság mind visszaorsz az egesség (?)felé,a tábort étlen hagyja. Mennyi szép hadak, szerencsés előmenetelek romlottak falba az élésre való gondviseletlenség miatt, nem szükség mondani; ugyanis minden egyéb alkalmatlanságot elszenyved az ember, de ha a hasa korog, bizony minden izetlen. Azért ilyen okokra nézve mi csak lehatározzuk, hogy az élésnek, a rómaiak módja szerint (kik mind lovasoknak, lónak, gyalognak ételt adtak), a közönségesből kell kitelni. Lássuk azért a táborra mennyi kell.

2. Rendszerint egy véka lisztből süthetni 60 cipót, kinek hármával egy ember megéri (szitálással itt nem sokat kell gondolni, mert nem sok helt szokás az, hogy a közkenyeret megszitálják, minthogy egészségesebb is a nélkül). Igy hát egy emberre kell 20 nap egy véka, esztendeig véka $18^1/_4$. De tegyünk 19 vékát. Ide fel megirt személyek, kiknek innet

kell adni, vice-ezeredeseken alól vadnak (mert azokat a felsőbb tiszteket, kiknek magoknak társzekerek van, ide nem tudjuk) mind kivüle — 27,828 személy. Erre, tudván személyre 19 vékát, megy esztendeig 132182 köböl; de mivel még a közönséges szekerek mellett való emberek 900 vannak, megyen rá 136458 köböl esztendeig, megyen ki mindennap csaknem 374 köböl.

Szükség volna, hogy rend szerint az lovas élését látnók, de mivel még a lovak számát nem tudjuk, szükségesképpen ez következendő egynéhány részeket elől kell bocsátanunk.

X. LOVAKRUL.

1) Fő-századoson feljül valóknak itt is semmi rendet nem szabunk, hanem fő-lovasszázados tarthat, a fundálók, pattantyúsok kapitánya is, hat-hat lovat. 2) Fő-szállásosztó, vice-lovasszázados, lovas zászlótartó, lovas rendelő, mindenik tarthat ötöt. 3) Gyalog fő-százados, vice-szállásosztó, barbély, lovas tizedes, mindenik hármat. 4) Köz lovas, muzsikás, fundáló, mindenik egyet-egyet. Ezen kivül senkinek nem szabad tartani csak egyet is. 5) A predikátorok az ezeredes szekerein járjanak. — Teszen ez eddig 10892 lovat.

6) Vagyon 300 ezen kivül élés-és fegyverszekér, minden előtt hat-hat ló, teszen 1800.

7) Lövő-szerszámok eleiben való ló lészen 358, gyalog 150 kolyeszája előtt ló 600; teszen mind együtt 13600 lovat, kinek mind abrakjának kell járni. Nyárban, avagy hat holnapig, tiz lóra kell napjában egy véka, más hat holnapig, tiz lóra napjában két véka, mégyen esztendeig 182073 köböl zab, mivel az legolcsóbb, legbátorságosabb és legkönnyebb abrak is.

Mikor tiz lóra napjában egy véka, akkor megyen ki napjában mind a lovakra 332 köböl; mikor penig két véka, 664 köböl.

XI. SZEKEREKRŐL.

1. Szekerek dolgában is fő-századoson feljül valóknak semmi rendet sem szabunk, hanem minden fő-lovasszázados, vicejével, zászlótartójával, rendelőivel együtt tarthat ha ugy tetszik egy kolyeszát, de ugy, hogy sem a lovak, sem a szolgák számot ne szaporítsanak, a mint feljebb lehatároztuk. Négy lovu kolyesza szintén jó, ha penig nem kell, annál jobb.

2. Minden gyalog zászlóra legyen egy kolyesza, négy lovu, rá gondot viselők legyenek a fő, vice-századosok és zászlótartó szolgái, rajta hordozván az urok és rendelők portékájokat, sőt a vitézek nyáját (?) is, a mennyi jól rá fér szerbe szerbe. Ugy hogy ha ma 40 vitéz egyetmását rakják fel, holnap más 40.

3. Vagyon közönséges szekér 300. Ennek 124 ember költségét, 81 penig élést hordozzon. E szekerekre egyszer öt napi élés fér, tudván egy szekérre 15 köböl lisztet, másra penig 20 köböl zabot. A lovakra is, mikor 10 ló napjában egy vékát eszik... (?) Evvel ugy kell élni: mihelt az élésszekerek érkeznek, mindjárt az öt napit ki kell osztani, s azok visszamenvén, ismét öt nap alatt más rendbelit hozzanak, et sic consequenter. Jó leszen a gyalognak kenyerét az feljebb emlitett kolyeszákra rakni. Ez szekerek mellett három-három ember lévén, száza legalább sütő legyen.

4. Van még 95 szekér, kin por, golyóbis, kanót, ásó, kapa, kerek, puska, kópja, betegek.

XII. ÉLÉSSZEREZÉS, HORDOZÁS MÓDJÁRÓL.

1. Megláttuk oda fel, mennyi gabona s buza kévántatik esztendeig táborbeli emberek s lovak tartására; lássuk először annak szerzésének módját:

2. Ez kétképpen s két alkalmatossággal leszen a hadviselésnek mivoltához képest: 1) Ha magad földében viseled a hadat, vagy oly helyt, az hol gabonát nem kaphatni az embereknek, ben maga országában kell venni a városokban, mivel olcsóbban lehet; innet egy köbölre egy forintot ad summum rá tudunk, az igy menne 136458 forintra. Avagy más uton igy: hadakozásnak idején vegye be az ember mindenféle rend gabonájának a tizedét; ha elég, jó, ha penig nem, pénzzel hoz-

zá; a megőrlésben penig, mivel a közönséges, semmi vámmal nem kell ezt forgatni. 2) Ha az ellenség földén vagy, de gabona nincs, ugyancsak közel kell kitelni; ha vagyon a tartományban s ugy megvetetted a lábadat, hogy az ellenség nem könnyen túr ki, az ott való paraszt embert is meg akarod kémélleni, csak minden ötödik vékát kell elvenni, s örömest is oda adja a paraszt ember, hogynemmind elvegyék. Ha penig a föld népe elfutott, ebben mód nincs, hanem magoknak kell az embereknek szerezni; söt ha honn is, de amugy szép szerint nem akar adni, vagy ha oly állapatban vagy, hogy az ellenség hamar kinyom onnét, el kell az embernek az gabonát takaritani előtte,de el nem kell égetni, hanemha végső szükségben, hogy ellenséged egyébiránt meg nem győzhetnéd vagy magadat nem óhatnád, hanemha olyan pusztitással. Az ellenség földében azért igy szerezz élést: ha a gabona aratva van, kimenvén, csépelni, nyomtatni kell, megkiáltván a hadban, hogy minden köbölért 6 vagy 7 poltrát ad ember. Mert abból két jó jön ki; egyik, a vitézek kevés pénzt is kapnak, a munkával sietnek, oltalmazzák is hogy el ne vesztegetődjék benne. És igy az ellenség gabonáját vedd meg igen olcsón a magad vitézidtül, s add az élésmester kezében, s erősségekben kell rakni. Ha aratatlan, nyolc polturát is megadhatni egy köbölért; de mindazonáltal pénz nélkül is tartoznak élést szerzeni a vitézek.

3. A kész élést embernek hordozni kell, mely vagy vizen vagy szárazon lészen. Ha folyóviz mellett jár a tábor, hajókon meglehet, kikben süthetni is, ha penig nem, szekeren kell hordozni. Abban penig mód nincsen, hogy egy vagy két hólnapi élést egyszersmind a táborban hordozzon ember. Mert ugyanis, az mint a felső részben irtuk, arra a 205 szekérre csak öt napi élés fér, azért azoknak a szekereknek szüntelen kell csak jönni menni a végső, kezednél lévő városban, kiben jó idején kell a gabonát hordani, a mennyit ember szükségesnek gondol; s ott sütvén, szüntelen kell a táborban hordani a kenyeret. Ha a hely igen messze esik, közép helyen egy alkalmatos helt erősséget kell felvetni, abban sütőházakat csinálni, és a szekerek ki ki részére illendő hadat hadni. Ha penig a tábor egy helt sokat mulat, ezen dolog a táborban is meglehet. Mind ezeket az idő és az alkalmatosság jobban megmutatja, kihez igazgassa magát az élés-generál, tudván az fő generál szándékát.

4. Az abrakhordozás is csak ezen formán légyen, s mihelt jött az élés, mind kenyeret, abrakot öt napra valót ki kell osztani a vitézeknek, hadd vigyék magok,mert nem nehéz terhe az étek, az mint Aesopus tudta. A római vitézek nyolcad napit is tartoztak a hátokon hordozni, még penig azon kivül egyetmásokat, s gyakrabban sáncban való karókat is.

5. Ha a zabot pénzen veszi ember (ugyanis egyéb abrak, ha lehet, nem kell, a mint feljebb megmondtuk), négy köblöt megvehet egy forinton; az 182093 köböl, ki esztendeig elég, telnék 45518 forintban s 50 pénzben; de ha ennél többen telik is, ennek, ha jól akarja a dolgot, csak meg kell lenni.

6. Mondhatná valaki: drágaságban ez igen sokra menne; tudom én azt, de akkor is enni kell,ha penig drágaságkor vonszsza ki a katona a kenyeret a szegény ember házábul, még nehezebb mintsem olcsóságkor. Egy szóval, akár olcsóság- akár drágaságban kevesebbe telik ez igy a hazának mint amugy; mert noha amugy kevesebbé láttatik a respublicának pénze fogyni mint igy, de felette igen fogy a haza pénze, mikor a szegény ember nyomorog és szenyerül, az istentül átkot kévánt. Mindenkor jobb hogy az vitéz számára más vásároljon, mintsem ő az szegény emberrel baltával áruljon meg.

7. Arra is igen jó ez, és következik ily formán való csináltatása, hogy: tudván ember mennyi kell, elküld a vásárokra, s ott kiben kiben proportionaliter vásárolván, a mely pénzt ad abban, aztán ismég más igaz utakon mind müves s mind szántóvető embereknek kezében megyen, s ismég adózhat. Ebben penig arra kell vigyázni: a mit a respublica vetet a táborral, tovább való városokban fa-

lukban vétesse, hadd menjen oda a pénz; mert a közelébb való városok a táborra járhatván, ott étel ital neművel s egyébbel is kereskedhetnek. a mit hópénzére kiadott ember, titkos más utakon ismét kezében megyen, igy ezek is ismég adózhatván, a pénz majd mind ismég megtér a respublica társaságában, a honnét ismét kimegyen jövendőben. Ez a circulatio penig oly szükséges s oly hasznos mindenben a hazában, hogy annak nagy hasznát könnyebb álmélkodva csudálni mintsem leirni. De elég erről, lássunk a többihez.

Feltévén ezeket, s hogy a gabonát is mind pénzen vegye ember, menne ki esztendeig forintra 1,763,056½.

Mivel penig mi czéloztunk egy millió tallér költségre, annak még hija van forint 36943½. De bár ne hányja ember el, mert muskatély, golyóbisra, porra és egyéb költségre több is elmegyen annál esztendőnként.

Megtetszik innét, mely igaz mondás amaz: Pecunia nervus belli. De én is merem mondani: ilyen formán rendelt jó huszonnégy ezer emberrel többet vinni végben, elegybelegy ötven vagy hatvan ezer embernél.

XIII. MÁS 36 EZERRŐL ÁLLÓ táborrul.

Az mint penig feljebb emlitettük, hogy tágas helyeken 36 ezer kellene együvé, kinek két része gyalog, egy lovas, de ennek igazgatása épen csak olyan, mint az elsőnek, csak az mekkoraságában külömböz.

Lévén egy ezerben 1 fő és egy vice ezeredes, 1 predikátor, 2 fő-szállásosztó, 10 főszázados, 10 zászlótartó, 10 vice-százados, 2 vice-szállásosztó, 20 rendelő, 120 tizedes, 12 trombitás, 12 dobos, 5 sipos, 1080 közlegény (4 barbély): hóra fizetés csik igy:

	LOVAS.		GYALOG.	
1	Ezeredes	200.		200.
1	Vice	100.		100.
10	Főszázados	250.		250.
2	Szállásosztó	50.		50.
1	Predikátor	25.		25.
10	Zászlótartó	150.		150.
10	Vice-százados	150.		150.
2	Vice-szállásosztó	30.		30.
20	Rendelő	240.		200.
120	Tizedes	960.		360.
29	Trombitás, dobos, sipos	116.	12 dobos	30.
1080	Közlegény	4320.		2700.
	Summa egy hóra forint	6591.	Itt penig	4245.
	659 1. 12-szer penig, teszen esztendeig forint	79092.		50840.

Táboroknak 10. szám.	18000	12 ezer gyalog.	6 ezer	lovas.
	21000	18 „	„ 6	„
	30000	19200 „	„ 10800	„
	36000	24000 „	„ 12000	„
	48000	30000 „	„ 18000	„

Ez 48000 tisztességes királyi tábor, ennél több ember nem is fér, nem is kell egy táborba, ha meg nem akarja ki véle a lovat ölni éhel, hanem el kell szaggatni menéskor; harckor egyben jöhet két három tábor is, de ugy hogy egy legyen a feje mind a háromnak.

FRAYTAG SZERINT 100 GYALOG SZÁLLÁSA.

Hosszusága 300 láb, széli 24.

Ebben a 300ban veszen a hadnagy 40 láb.

Utca ez után a hadnagy és szoldátok közt 20. Szoldátok 50 kalibája, egyfelől is másfelől is annyi, mely igy lészen: mivel 24 láb a szélessége, a 24-et oszszad háromfelé, lészen 8; azért egy-egy kaliba leszen 8 lábnyi hosszu, az utca is 8 széles, a más sor kaliba is 8. Hosszára penig a 300ból veszen egy-egy vitéz 4 lábat, ugy hogy egy kalibának a hossza 8, széli 4 lábra gyün. Az 50 galiba áll 200 lábnyi hosszun.

Ennek a véginél a vitézek s a cselédek közt 20 láb. Ez után vagyon 10 láb a cseléd kalibájának, azután még 10 azon cseléd egymásának, mely teszen mindenestül 300, mint a kép-példában megtetszik a. b. c. d. egy mező, kin száll 100 gyalog, hossza a. c. 300 láb, széli a. b. 24. a. e. f. b. a hadnagy szállása, e. g. h. f. utca r. s x. y. kalibák közt való utca 8 láb széles, s. h. k. x. vagy r. g. i. y. kalibák. t. k. l. m. utca. l. m. o. n. cseléd kalibái, n. o. d. c. cseléd egyetmása.

Ha 150 gyalogot kell szállitani is, a hossza ugyancsak 300 láb maradna, de a széle 40 lenne, ugy hogy még egy utca s egy sor kaliba lenne. Elöl g. r. s. h.nál száll a viceszázados s a zászlótartó, hátúl s. y. x. k.nál a két rendelő; b. c. d. utca. Igy százat el tudván ember szállitani, nem nehéz egy egész kapitányság alját elszállitani, mint példának okáért: legyen hat zászló egy kapitány alatt, mindeniket a szerint kell szállitani mint feljebb; a kapitánynak penig középben épen annyi helyt kell adni, mint egyik zászlónak, a hol udvarostul s mindenestül szálljon, nem gondolván vele, ha épen el nem teli is a helt.

FRAYTAG 100 LOVAST IGY SZÁLLÍT.

a. b. c. d. Mező, kinek hossza a. c. 300 széle a. b. 70 láb. a. e. f. b. százados szállása; széle a. b. 70; hossza a. c. 40. láb.

e. f. g. h. Százados szállása s vitézek között való utca, széle f. g. 20 láb.

j. k. l. m. Kalibák közt való utca, széle 20 láb.

i. k. p. g. vagy l. m. n. o. Kalibák, széle 10, hossza 200 láb, ugy hogy egy kaliba 4 lábni hosszu, 10 lábni széles.

p. q. r. s. Kalibák s lovak közt való utca, széles 5 láb. r. s. t. u. lovak állása, 10 láb széles, 200 hosszu, ugy hogy egy lónak helye, mint egy kalibának, 4 láb széles, 20 láb hosszu.

Igy azért a lovasoknál két sor kaliba közt utca esik 20 láb széles, kaliba s lovak közt 5.

Ismég lovas s lovak között 20 láb.

Ez 200 láb. Végről cseléd s a vitézek közt, utca 20 láb széles, 70 hosszu.

Hátul marad ismég, mint azelőtt, 40 láb, mely lészen a cseléd kalibája, egyetmás helye, mint a kép-példa mutatja.

Egész kapitányság alját itt is szintén ugy szállit az ember mint a gyalogok közt, ugy hogy minden zászlót elszállitván a mutatott

rend szerint, középben annyi legyen a kapitánnak, mint egy zászlónak. Az feljebb megirt mód szerint minden seregeket elszállitván az ember, kell minden kapitányság között egy 50 láb széles utcát hadni, néha 100 lábnit is hadnak ugyan.

Számán kell embernek hadni minden szekerét, lovait, cselédit a főgenerálisnak, melyekhez képest a tábornak közepin egy helyet kell adni; ha nem igen sokad magával van, 600 láb legyen a széle, 300 a hossza.

Lövő-szerszám-generálnak 480 hossza, 30 széle. A piac 400 széles, 300 hosszan.

Tisztviselők szállása 300 hossza, 332 széle.

Társzekerek helye 298 széle, 300 hossza. Idegenek, történet szerint érkezők helye 400 széli, 300 hossza.

Az hadban hát kapitányság van: gyalog 1, lovas 1. Gyalogsereg:

1) 8 zászló, hete alatt 100—100, a nyolcadik alatt 150 ember; széles 364 láb.

2) zászló, mindenik alatt 100 ember, 388 láb.

3) 12 zászló, mindenik alatt 160 ember, 644 láb.

4) 6 zászló, mindenik 100 ember 292 láb.

5) 8 zászló, mindenik 100 ember, 374 láb.

6) 12 zászló, mindenik alatt 100 ember, 580 láb széles, mert a hossza mindenik 300 láb.

1. lovas kapitány 4 zászló, mindenik 100 lovas; széle 340 láb, hossza 300 láb.

Mi penig egy zászló alá 120 embert rendeltünk, kinek egy fő-századossa, egy vice-zászlótartó, két rendelő, dobos.

Fő-századosnak két szolga, egy ló.

Zászlótartónak, vice-századosnak, két rendelőknek egy-egy szolga, és seregnek két társzekere, a mellé hat ember. Ezen kivül embert tartani szabad ne legyen, hanemha minden tizedben egyet-egyet.

Ennek azért a zászlónak szállását igy rendeljük:

Hossza legyen 300 láb, széle 40 láb.

A kalibák 3 renddel legyenek; két végső rendben 22 kaliba, melynek a legelsőjében egy felől a vice-százados, más felől a zászlótartó, a leghátulsóban egy felől egyik rendelő, más felől másik; a közepső kalibasor penig csak 20 kaliba. Igy a három soron vitéz-kaliba esik 60. Mindenben két-két vitéz lakik; egy kaliba szélessége 8 láb, hossza 6 láb. Igy a három sor tészen szélességre 24 lábat; a két utca, egyik-egyik 8 láb széles lévén, teszen 16, mely 24 együtt teszen 40 lábat, a mennyire a szállás leszen szélességre. De lássuk a hosszát.

Hossza 300. Ebből a fő-százados veszen	30
A fő-százados s a vitézek közt utca	20
Egy sor azaz 22 kaliba veszen	132
A kaliba közt való szoros, egyik-egyik 2 láb, teszen	36
Három tizedes-sikátor, egyik 4 teszen	12
Vitézek s cselédek közt utca	20
Cselédek, szekerek szállása	50
	300 láb.

Igy azért, lévén egy kapitányság az ilyen zászló, leszen az egész kapitányság szállása 240 láb széles, hosszu 600. Ugy hogy 5 sereg arccal leszálljon, 5 penig arccal hátra, s a szekerek, cseléd épen közben essék. Igy az mint a kép-példa mutatja.

a. i. k. l. Fő-kapitány, szállásosztók, predikátorok.

m. n. o. Vice-kapitány.

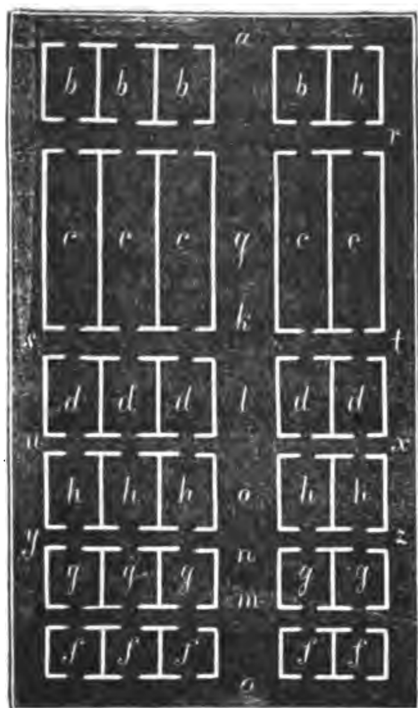
b. f. Szabadosok.

c. g. Vitézek.

d. h. Cseléd.

g. r. s. t. u. x. y. z. v. u. y. csak mind 20 lábnyi széles egyik-egyik.

A kalibákat s tizedes-sikátorokat, kalibák

ulját, a hely szorosságától ki nem irhattuk, de könnyen megérteni.

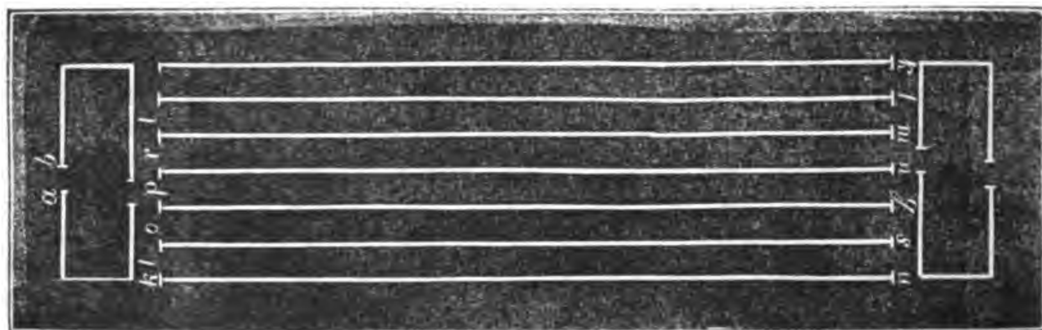
Egy lovas zászló szállása, kiben 126 legény, fő- s vice-hadnagy, zászlótartó, 2. rendelő, de a fő-századosnak 3 szolgája, 6 lova, vicének 2 szolga s ló, zászlótartónak megannyi, egyik-egyik rendelőnek 2 szolga, 4 ló.

No hát itt is 3 rend kalibának kell lenni, mint a gyalogok közt; két végső rendban 22 kaliba, közepsőben 20. Itt penig esik két-két legényre s két lóra is ugyan annyi, szélességre 10, hosszaságra 6 láb. Kell azért mező, mint szélött, hosszu 300, széles 105; mert egy sor lónak 10, az lovak és kalibák közt utca 5, kaliba 10, kaliba s kaliba közt utca 20. Ez kaliba közt, ki középső, s a lovak közt ismég utca 5, második s középső sor ló 10 láb. Ez második s harmadik sor ló közt utca 20. Harmadik sor ló 10; itt ismég ösvény 5, harmadik sor kaliba 10; mely tészen 105. De a hosszuságát lássuk.

Fő-százados veszen el 30. De itt kell szállani a dobosnak, trombitásnak is. Item a vice-százados s zászlótartó lovainak is itt kell lenni, el is fér jól, mert e hosszu 30, de széles 105 lábnyira, ki nagy darab hely.

A fő-százados s vitézek szállása közt az utca 20 láb.

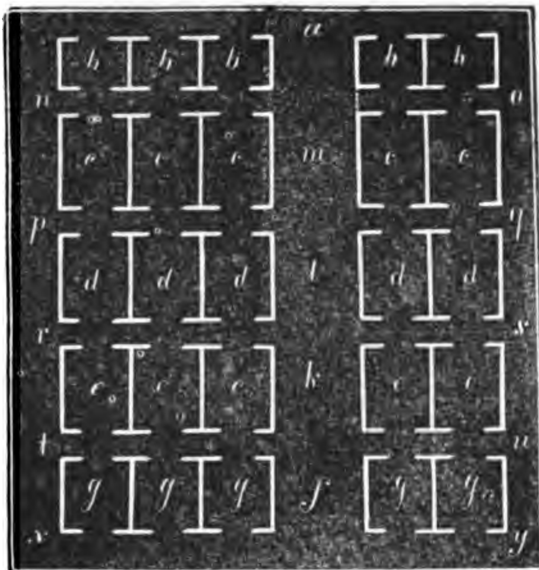
Egy s legvégső sor ló 180, a hol nem sok hija, hogy egy lóra negyedfél láb hosszú nem esik, mert ezen a soron vagyon 52 ló. De mivel a 22 ezen a soron álló kaliba annyi helyet nem foglal el, szükség, hogy azt a 48 lábot oszsza el az ember, ugy hogy minden kaliba két-két lábnira álljon a másiktól, vagy minden harmadik kalibánál legyen egy-egy kis sikátor, mert 226=132=180=48. A kalibák s a cseléd között utca 20. Cselédek, szekerek szállása 50, de ennek az ötvennek tize utca lész, mint szintén a gyalogoknak, mint a kép-példa mutatja.

a. e. f. b. Fő-százados szállása.
x. y. c. d. Cseléd kvártélya.
i. g. h. Egy sor kaliba, ki egy sor ló.
z. l. m. Egy sor ló.
o. n. Egy sor kaliba.
z. p. q. Egy sor kaliba.
Egy sor ló.
e. g. t. f. Nagy utca a százados s a vitézek közt.

h. x. y. u. Utca a cselédek közt.
2. 3. d. Fel-utca.

Az utcákat a hely kicsin volta miá elhadtuk; de könnyen képezheti az emher. Itt is az egész kapitányság épen ugy száll, mint a gyalog oda alább, kinek kép példája im ez:

a. l. m. Fő-kapitány.
b. Fő-századosok.
c. Vitézek.
d. Cseléd.
n. o. A századosok s vitézek közt való utca.
p. q. A vitézek s cselédek közt való utca.
a. Köz utca.
h. i. k. Vice-kapitány.
f. Századosok.
x. y. Századosok s vitézek közt való utca.
g. Vitézek.
t. u. Vitézek s cseléd közt való utca.
e. Cseléd.
r. s. Köz-utca.

Igy ez szerint egész tábornak szállitását csinálhatni, mint az mi táborunkban 20 kapitányság vagyon, 12 gyalog, 8 lovas. Azért ugy kell, hogy egyfelől 4 lovas kapitány, 6 gyalog szálljon, másfelől is ugyan ugy; a fő-kapitányok arccal szembe a tábor közepe felé, s a vicék a tábor széli felé, a lovasok penig mindenkor közbe szálljanak, a gyalog kétfelől szárnyul; mert a ha tábort hirtelen megütnék is, a sáncot nem a lovasnak, hanem a gyalognak kell oltalmazni. Igy hát esik jobbra 3 gyalog kapitány s 2 lovas, balra is ugy; de szükség, hogy a sánc s a szélső kapitányság szállása közt legyen mind körül egy utca 50 lábnyi széles; hasonló széles legyen minden kapitányság szállása között, de az közép utca 100 lábnyi széles legyen. Ugy kell penig rendelni minden szállásokban, hogy legszéles kalibák essenek az ajtókkal az utcára, ne penig lovak vagy a kalibák fara.

Ilyen renddel levén csinálva a 10 kapitányság alja, lészen 12 öreg utca az egyik szélétől a tábornak a másikig, kinek tize 50—50 láb vagy 5 rud, a tizenegyedik, ki közép utca, 100 láb vagy 10 rud,teszen együtt 600 láb vagy 60 rud.

Jobbfelől való 3 gyalog kapitány foglal szélességre egyik-egyik 240 láb, mely háromszor teszen 720 láb, az az 72 rud. A két lovas teszen, egyik-egyik levén széles 630 láb, kétszor ez teszen 1260 láb. Ez együtt teszen 720 s még 1260. Balfelől is mindenestül 1980 láb vagy 198 rud. Ennyi van, melyhez hozzá tévén az utcák szélességét 198 rud, kétszer teszen 396. Ehez 60 oda tévén, leszen a tábor szélessége 456 rud, egyik sánctúl fogva a másikig.

Következik, lássuk a fő, vice-generál, lövőszerszám- és élés-, pénz-, köntös- generálok szállását, piacot és több hasonlókat.

Mivel a hosszaságában a tábornak egy felől a 10 kapitányság foglal el 600 láb vagy 60 rudat, tul is penig annyit, vegyünk közben 500 láb vagy 50 rudat: ez, megmaradva a tábor szélessége a mint vagyon, mindennek elég helyet ad.

Ebbül a 600 lábbul vegyünk ki mindkétfelől 100 lábat vagy 10 rudat, ki megyen keresztül egy utca a tábor közepén a fő-kapitányok sátora előtt, innet is, tul is: marad még közbe 30 rud. Mivel penig a tábor szélessége 456 rud vala: ebből veszek százat épen a tábor közepében, mely legyen a fő- s vice-generál szállása, ugy hogy a négyszeg legyen 100 rud széles, 30 hosszu, balra s jobbra 15 rud, elől hátúl 10 rud. Ennek balfelől előtte

leszen egy 16 rudni széles, ugyan 30 hosszu mező, ki legyen piac a táborban.

E piac között s a más következendő idegenek szállása közt kell egy utca 10 rudni széles.

E következendő mező lészen a széliben a tábornak, kinek széli 78 rud 72 hossza 90. E között s a tábor sánca közt utca 5 rud széles. Ez a pénz nélkül hadakozók, látók, hallók helye.

Jobbfelől a generál szállása mellett lészen egy négyszeg, kinek széli 76 rud, hossza 90.

Ez az élés-generál szekerével együtt való szállása. Itt ismét egy ut 10 rudni széles, melyen tul jobbra egy négyszeg, széli 72 rud, hossza 30. Ez a lövőszerszám-generál szállása müvesével együtt.

Ez a sánc között utca mind környöskörül is mindenütt széles 5 rud, s igy egész tábort, melyben 25000 emberből álló had, minden cselédivel, szükségével bőven elférhet, leirtunk, a kinek széli 456 rud, hossza penig 180 rud.

Szükség: a következendőkben annak megerősitéséről szóljunk. — — — — —
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

ÚJABB

NEMZETI KÖNYVTÁR.

ELSŐ FOLYAM.

KIADJÁK

ÜRMÉNYI JÓZSEF, KAZINCZY GÁBOR, ZSEDÉNYI EDVÁRD, B. EÖTVÖS JÓZSEF, TOLDY FERENC, ERDÉLYI JÁNOS, GHYCZY IGNÁC, JÓKAI MÓR, REGULY ANTAL, FÁY ANDRÁS, B. KEMÉNY ZSIGMOND, SOMSICH PÁL, HUNFALVY PÁL, CSENGERY ANTAL, VIDA KÁROLY ÉS FÉNYES ELEK.

NAGYAJTAI

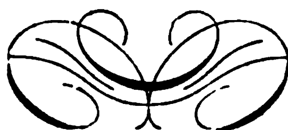
CSEREI MIHÁLY

HISTÓRIÁJA.

A SZERZŐ EREDETI KÉZIRATÁBÓL

KAZINCZY GÁBOR

ÁLTAL.

PEST,
EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.
MDCCCLII.

MIKLÓSVÁRSZÉKI NAGYAJTAI

CSEREI MIHÁLY HISTORIÁJA.

1661—1711.

Ezer hat száz hatvanegy esztendőtől fogva
Micsoda fatumokon forgott Erdély dolga,
És ki miatt származott nagy nyomorusága,
Ez az írás teneked igazán megmondja.

A ki pedig ezeket e könyvben foglalta,
Cserei Mihály a neve, kit sok búval láta
Ez a rosz hitván világ a napnak alatta,
Hogy haja szálait is talán meghaladta.

Tudta volna deákul a dolgokat megírni,
Hosszabb s bővebb stylussal elődbe terjeszteni;
De maga nemzetinek akart inkább használni,
S magyar nyelven hogy tudja akárki olvasni.

Valaki hát olvasod ez irást jövendőben,
Kitanolhadd miképen practicált Erdélyben
Az öreg Teleki Mihály s mint keverte bűzben
A jó hazafiait s ejtette veszélyben.

Második Rákóczi Ferencz azután feltámadván,
S római császár ellen Erdélyt fellázasztván,
Mely szörnyű pusztulásra magyar nemzetet hozván,
Azolta csak nyomorgunk, sokfelé bujdosván.

Bárcsak ezután tanulj Erdély, édes hazám,
S a magad fiaiddal élj csendesen egy portán,
Magyarországiakkal ne czimborálj oly puhán,
Hogy, mint most, ne törődjél magad szörnyü kárán.

Tudom, sokaknak nem fog ez irásom tetszeni,
Kik igazat nem szoktak örömest hallani;
Én arról nem tehetek, nem akartam hazudni,
Kinek nem kell, hagyja el, szabad vele elhagyni.

Minekutána a kuruczoknak erőszaktételi miatt, már egynehány esztendőtől fogva házainkból ki kellett bujdosnunk és én is ide Brassóban recipiáltam volna magamot, feleségemmel, gyermekeimmel együtt, nem levén mivel töltenem az időt, ugy fogtam ez iráshoz, in anno 1709. die 16 mensis decembris Bolonyai kapu felett való utczában való szállásomon, Aranymíves Miklós házanál.

Én Miklósvár-széki Nagy-Ajtai Cserei Mihály, életemnek negyvenegyedik esztendeje után.

A magyar nemzet Isten csudálatos vezérlésiből miképen jött ki Scythiából két ízben, és sok véres harczok után mint telepedett le Magyarországban; sok száz esztendők mulva mi formában tért meg a keresztény hitre, és a keresztény magok nemzetekből álló királyok alatt minemű nevezetes dolgokat viseltenek, épen Mátyás király halálaig : megírta deák nyelven Antonius Bonfinius olasz nemzetből álló historicus, kinek historiája méltó olvasásra, noha, mint pápista ember, sok fabulákkal elegyíti irását, de miraculis sanctorum; de azokat az igaz református ember, a minthogy el nem hiszi, ugy könnyen praetereálhatja.

Mátyás dicsőséges magyar király holta után (kivel együtt megholt a magyar nemzetnek minden szabadsága), Lengyel László magyar király ideitől fogva való dolgokat épen II. Rudolfus német császár és magyar király ideig egy seculum elforgása alatt, legderekasabban irásban hagyta Istvánfi Miklós magyarországi vice palatinus; mely historiában nevezetes dolgokot olvashat a ki akar a magyar nemzet dolgairól. Igaz dolog, néholt ő is, vagy nem akart, vagy nyavalyástól nem is lehetett, mint német directiója alatt lévő embernek a historicusok igaz szabadságával élni, a kiknek mindenkor igazat mondani s írni szükség, hazudni penig, vagy valamelyik résznek hizelkedni tilalmas. Mindazáltal a ki több historiákot olvasott a magyarok dolgairól (mivel írtanak mások is, mint : Turóczi, Sambucus, magyarok, és Piaseccus [1]) lengyel historicus, úgy a nagy hirű s nagy emlékezetű erdélyi urak: Bethlen Farkas, Bethlen Elek), könnyen meg tudja választani az igazat a hamistól, a valóságot a hizelkedéstől.

Az erdélyi dolgokot, mivel a mohácsi sirelmas conflictusig Erdély a magyar korona alatt volt, a fent megnevezett historiákból megérthetni; minekutána a magyar koronától elszakasztatott és különös fejedelemség alá jutott, Első János magyar király és erdélyi vajda idejétől fogva Bethlen Gábor fejedelemségre való választásaig : mind Istvánfi Miklósból, mind a fennevezett urak historiáiból bővön megláthatni.

Bethlen Gábor viselt dolgairól egyéb irást nem láttam, hanem néhai Kemény János fejedelem maga kezivel írt historiát láttam s olvastam az öreg Teleki Mihály udvarában. Irt néhai Mikó Ferencz úr is maga kezével egy darab historiát Báthori Zsigmond, Bocskai István, Székely Mózses, Basta, Mihály vajda és Báthori Gábor erdélyi fejedelmek viselt dolgairól; mely historiát leirván, nálam is megvagyon.

Bethlen Gábor holta után, Bethlen Istvánnak, Brandenburgica Catharinának, az Első és Második Rákóczi Györgynek, Barcsai Ákosnak, Kemény Jánosnak, Rhédei Ferencznek erdélyi fejedelmeknek viselt dolgairól épen az Első Apaffi Mihály erdélyi fejedelem választásaig, vagyon igen szép historia deák nyelven az öreg Bethlen Jánostól íratva.

Vagyon más historia is deákúl, sub titulo: Historia Ecclesiarum Transylvanicarum, iam inde a primordio Gentium, segesvári lutheranus paptól Haner Györgytől iratott: nálam is megvagyon ; mely historia, noha többire az eklézsiai dolgokról tractál, vadnak mindazonáltal szép politicumok is benne.

Vagyon más kis historia is, szebeni királybirótól Frank Bálinttól iratott, de a többire csak az Erdélyben lévő szászok origojáról tractál; az is nálam megvagyon.

Első Apaffi Mihály erdélyi fejedelem ideitől fogva, micsoda fátumokon forgott Erdélynek dolga, nem láttam még senkinek írását

in publico, noha tudom s hallottam hogy sokan írtanak s írnak maig is, nevezetes nagy elmeű emberek, s kétség kivül, ha az idő mostohasága megengedi, közönségessé is teszik irásokat.

Én historiát írni nem akarok, mert ha akarnék is, ahoz való capacitásom nincsen, bizom másokra, nálamnál jobbakra s tudósabbakra, hanem a heverést megúnván ennyi hosszas bujdosás alatt, Apaffi Mihály idejétől fogva rövideden, de merem jó lélekkel mondani, hogy igazán, a mit vagy más igaz hazafiaitól s azoknak hiteles relatióiból, vagy magam bizonyosan tudtam s experiáltam s experiálok minden napon, azokat írtam le, senkinek sem nem hizelkedvén, sem penig, a hol a dolognak igazsága s valósága ugy kivánta, nem kedvezvén. Magamon esett dolgokot is, a mennyire eszemben jutnak az elmultak, leírtam; hogy a kik Isten akaratából successoraim lesznek, azokból tanuljanak, és lássák: mennyi változásokon forgatott Isten engedelméből e rosz világ engemet. A hol az esztendők eszembe jutottak, igazán felírtam, a hol nem tudtam, inkább akartam tudatlanságomat megvallani, mint ex praesumptione kevélykedve hazudni.

Qui nihil aedificas, alios quoque spernere noli;
Si famam rodis, tu meliora strue.

1661. Minekutána II. Rákóczi György fejedelem bolond kevélységből az erdélyi dicsőséges fejedelemséggel meg nem elégedvén, holmi levis lengyel urak biztatásából Lengyelországba feles hadakkal bemenvén [1657. jan. 1-jén], királyságot akarván magának halászni, gyalázattal onnat kiszaladott [julius 22-én], és a vitézlő rendeket a pogány tatár elrablotta volna: azon rabságból nem régen terhes sarczon szabadulván ki az öreg Apaffi Mihály, és a maga jószágában Ebesfalván laknék, sem maga, sem más senki nem álmadozván arról, hogy még fejedelemségre választatnék: Istennek kiváltképenvaló rendelésiből az akkor Erdélyt pusztitó török császár hadának generálisától Ali basától erdélyi fejedelemnek denomináltatik [sept. 14-én 1661.], és Ebesfalváról kedve s akarata ellen a basa táborába kihozatik, onnan pedig országgyülésiben Kis-Selykre jövén, ott homagiumát praestálja az országnak, az ország is a fejedelemnek [nov. 20-án]. Kevés erdélyi urak valának akkor Apaffi Mihály mellett, nem is volt oly nevezetes ember mellette, hanem háromszéki osdolai Kun István, Daczo János, Naláczi István, kik is akkor elsőbb emberek voltanak a fejedelem udvarában; az édes-atyám, öreg Cserei János, főasztalnoka volt. Az erdélyi nagy urak, ki bujdosójában volt más országban, kik pedig Kemény János fejedelem mellett voltanak. Ki is a német császár ármádájához bizván, az ujonnan választott Apaffi Mihály jámbor fejedelmet persequálni kezdi; kinek nem levén ereje hogy resistálhasson Kemény Jánosnak, Segesvárra recipiálja magát, mellette való egynehány erdélyi főemberekkel együtt. Kemény Jánossal mind német mind magyar hadak felesen levén, Segesvár mellé száll hadaival [jan. 1662.] és valóban spiczen vala Apaffi Mihálynak dolga. De a nagy hatalmu Isten a kit meg akar tartani, talál könnyen módot annak megoltalmazásában. Szintén mikor más napon akarná Kemény János megostromoltatni Segesvárat (a melyet igen könnyen véghez is vihet vala), Kucsuk basa két ezer válogatott török hadakkal beérkezik estve késön Segesvárra; a kinek is Kemény János ha mellette levő hadaival elcibe ment volna (a mint mind a német expertus generálisok, mind a magyar hadak tábori tisztei neki tanácsolják vala), azt a kevés számu megfáradott hadat dissipálhatta és annakutána az uj fejedelmet Apaffi Mihályt is Segesvárról kivehette volna. De így jár az a kit Isten el akar veszteni, nem engedi meg annak hogy mások hasznos tanácsával éljen.

Más napra kelve, mindeneknek reménsége kivül Kucsuk basa trombitát futatván, midőn mindnyájan azt gondolnák, hogy oly hosszu utakon sietve hozott hadát egynéhány napokig megnyugtatná: a hadait Segesvárból kivivé, megizenvén Apaffi Mihálynak hogy ül-

jön veszteg a városban s vigyáztasson, mert ő ma valahol találja Kemény Jánost, felkeresi és ha mind ott kell veszni is a vele való török hadaknak, de megütközik vele. Bizony dolog, a szegény Apaffi Mihály a mellette valókkal együtt igen nagy félelemben vala, mivel Kemény Jánossal olyan szép mind német s mind magyar hadak valának öt annyin is számmal mint a törökök; ugy annyira emberi okoskodás szerént, desperáltanak volt a török had győzedelméről. De mivel a hadverés Istennek kiváltképenvaló munkája szokott lenni, és a mely részen nincs az isteni segedelem, haszontalan ott minden emberi erő és készület: megbizonyítá Isten a maga szabados akaratát és hatalmát Kemény János veszedelmében is. Ki is hadaival együtt a török segítségnek beérkezése után Segesvárról elszállott és egy mérföldnyire, Nagy-Szőllős nevü szász faluban telepedett vala meg; oly intentióval levén, az napon nyugodjék, más napon kiindulván Erdélyből, Magyarországra kimenjen, és ott hadait megtöbbitvén, Erdélybe visszajöjjön Apaffi Mihálynak exturbálására; azt gondolván ő is, hogy a török basa fáradt hadaival utána nem menne. De megcsalatkozék reménségében, mert Kucsuk basa serény vitéz ember levén, épen ebédidő tájban Nagy-Szőllőshöz érkezik, és mihelt meglátá Kemény János táborát, lováról leszállván, a földet megcsókolá, ujobban lovára felülvén, a véle való hadait ütközetre kirendeli. Vala igen dali ifjulegény fia, kit előszóllitván, a maga kontyában levő kereczenytollak közől egyet kivona s a fiának kontyába tevé, ezt mondván neki: „Eredj, menj a seregnek balszárnyában, ugy cselekedjél, ugy harczolj, jobb hogy az ellenség fegyvere emészszen meg s halva lássalak, mint sem elszaladván gyalázatoson, ez az én kardom (megütvén kezével maga oldalán függő fegyverét) öljön meg." A fia fejet hajtván s köntösit megcsókolván az atyjának, a neki rendeltetett helyre elmene s vitézül is viselé magát. Azután a basa körülnyargalván elrendelt sergeit, rövideden ezt mondá nekiek: „Jó vitézek! az ellenséget szemetekkel látjátok; én nem mondom, sok-e vagy kevés, mert magatok nézhetitek. Sokkal többen vadnak minálunknál, mindazáltal bizzatok Istenben és vitézi módra harczoljatok; jobb hogy dicséretesen itt kezünkön haljunk meg, mint gyalázatoson elszaladván, hatalmas császár mind engemet, mind titeket megfojtasson. Azt is meggondoljátok, Erdélynek épen a közepetáján vagyunk: ha a harczról elszaladhatnánk is, csak a föld népe is agyonverne míg az országból kimehetnénk." Valának a basa táborában egynehány száz havasföldi kurtányok [2], kiket is épen közbül rendele a török seregek közé, a kikhez mikor jutott volna, nagy haraggal mondá nekiek: „Tudom jól ti kutyák, hogy mindjárt megszaladtok, de megparancsoltam a hátatok megé rendeltetett török hadaknak, ha csak visszatekint is valamelyik közületek, mindjárt fejét vegyék." Eképen elrendelvén a basa a hadakat és edictumot adván ki hogy mindnyájan a lovok fejéhez lehajoljanak s ugy menjenek sebesen az ellenségre, trombitát futata és legelől megyen vala; hátra tekintvén penig, hogy látná hogy a török szaracsiák [3], a kik hosszú puskákot szoktanak viselni, puskájokat késziteték, megriasztja őket: „Tegyétek le, ugymond, a puskát, mert több puska vagyon amott (az ellenséget mutatván): hanem minden ember a kardhoz nyuljon." A szaracsiák ezt hallván, puskájokat nyakokba vetik és kardot rántanak.

Kemény János szintén ez időtájban ebédhez ült vala, a hadaiban is felesen, tábori szokás szerént, zsákmányra kioszlottanak vala, nem gondolkozván senki arról, még az nap harczolni kellene. De mielőtt a strázsák bejövén, hirt hoztanak volna a török hadak közelitéséről: félben rugván az ebédet, trombitát futata, és mind magyar mind német hadait rendbe állitá. Látván a töröknek kevés számu hadait, contemnálák mindnyájan a vele valók és a győzedelmet kezeken tartják vala. Kemény János mikor a seregeket rendelné, hirtelen a lova megbotlék, hogy a szájában levő erős zabola ketté törék, mely oment még akkor sokan roszra magya-

rázának; a mint az eventus is comprobálá.

Kucsuk basa a maga rendelt seregeivel mikor annyira érkezett volna a Kemény János hada felé, a honnan a puskalövés könnyen elszolgálhatott: visszafordulván, egyet sem szóla, hanem mind jobb s mind bal kézre levő sergeit nagy haragoson megtekintvén, azzal adván jelt, mind maga mind a vele levő hadak, az edictum szerént, fejeket lovok nyakához lehajtván, nagy sebesen megrugaszkodának, és minden tartózkodás nélkül Kemény János seregeire rohanának. Noha, kivált a német had, erős lövést tett, de többire fent járván a golyóbis, kevés kárt tett a törökökben; ezek penig mihelt közel érkeztenek, karddal fogván a dologhoz, kevés idő alatt megbontják a Kemény János hadait, sokat levágván bennek, dissipálják, és az egész tábor megfutamodik [január 23-án]. A basa penig tanúlt vitéz okos ember levén, noha a török hadak örülvén a victoriának, az elszaladott Kemény János hadát tovább is üzni akarnák: a visszajövetelre trombitát fútata és ugyanott a harczhelyen megszállván, a holttesteket megfosztani parancsolá. Kinek eleibe mikor a maga fia visszajött volna az ellenség üzésiből jó egészségben, noha köntösén imitt-amott sok golyóbis ment volt által, de testihez közel nem járt: eleibe futamodván, megcsókolja a fiát; de mikor kevés vártatva egy agának holttestét látná hogy hoznák, megismervén (a ki igen vitéz ember és kedves embere vala a basának), ráborulván a holttestre, nagy orditással és jajgatással kezdette siratni, megesküvén szokása szerént a nagy Allahra, egész Erdélyországaért nem adta volna el annak az egy embernek életét. Kinek is holttestét, a törökök szokása szerént, megmosogatván, hadi pompával eltemetteté; onnan pedig postán külde Apaffi Mihályhoz Segesvárra jó hírmondással, a ki épen már desperált vala a maga életének s fejedelemséginek megmaradásáról. Igy vigasztalá meg Isten csudálatosan. Maga is a basa, győzedelmes hadaival más nap bemene Segesvárra.

Ezen a harczon vesze el Kemény János, kinek noha rajta levő köntösét, fegyverét elhozták és Segesváratt Apaffi Mihály fejedelem rá ismervén magához is váltotta, s emlékezetre mind a fogarasi tárházban tartották, ott láttam én is Teleki Mihálynál laktomban: de testét soha fel nem találhatták hogy eltemessék, noha maga Apaffi Mihály fejedelem eleget kerestette; vagy azért, hogy még a harczhelyen lovastól elesvén, a seregektől egybentapodtatott, vagy penig a törökök az elesett testeknek fejeket elszedvén, fő nélkül való teste meg nem ismertetett. És igy nem engedte az igaz itéletü Isten hogy koporsóba tétessék teste, mert teljes életében gonosz, ambitiosus, kegyetlen, vérszomjuhozó ember volt, és a kire inkább haragudt s a kit megakart öletni, simogatva beszéllett neki. Visszaadá Isten neki igaz kölcsönnel a jámbor kegyes Barcsai Ákos fejedelem ártatlan halálát, kit nem régen Görgény várából hamis hit alatt kicsalván, az uton, Thorda vármegyében Répa nevü falu mellett, diribról darabra vagdaltata s kegyetlenül megöletc, s közel a falu pelengéréhez temetteté [julius elején 1661.]. Több sok istentelen gonoszságival együtt fejére tére a gyalázatos veszedelem, a sok telhetetlen ambitiójának, fejedelemség keresésinek a lön jutalma; mert még eddig Erdélyben valaki a fejedelemséget ugy vadászta magának, nem sokáig örült neki, hanem maga életével együtt elvesztette uraságát.

Kemény János halála után a fia, Kemény Simon Aranyos-Megyesre kimenvén az atyja jószágába, ujabban a német császár protectiojához folyamodék, a honnan is reménséget veszen, hogy erdélyi fejedelemségre behozatik. Nem vala Istentől elrendelve, azért füstbe méne minden szándéka. Mert a török [1663.] császár, manuteneálni akarván Apaffi Mihályt az erdélyi fejedelemségben, a német császár ellen nagy haddal küldi fővezérét Magyarországba, és Érsek-Ujvárat obsideáltatja [aug. 15-én 1662.]. A mely táborra, parancsolata levén a tatár hámnak és a két oláh vajdáknak, hogy táborokkal menjenek, Erdélyen költözvén által Magyarországra, mindenütt

sokkárokat és prédálást cselekednek. Az erdélyi fejedelemnek is megparancsoltaték a fővezértől hogy Érsek-Ujvár alá menjen, a ki, noha sok ideig hol egy hol más excusatiókkal remorálá utját, de utoljára nem levén mit tenni, minekutána a tatár hám és a két oláh vajda kimentenek volna az országból, keveсed magával megindul, és Érsek-Ujvárhoz megyen a fővezér táborára, a kitől becsülettel acceptáltatik, és ott tartatik a táboron, míg Érsek-Ujvárat a töröknek feladják (sept. 25-én). Onnan a fővezértől Erdélybe visszabocsáttatik, jelen levén vele együtt az atyám is. Visszajövő utjokban Budára bemegyen a fejedelem, annak a régi híres dicsőséges magyar királyok residentiájának meglátására; ott mind a várost, mind a várat megvizsgálván, sőt a Mátyás király fegyveres és könyvtartó házaiba is beeresztetvén (a hova a törökök kevés keresztény embert szoktanak volt bereeszteni, magok pedig nagy vigiliával őrzötték mindenkor és sem a fegyverekhez, sem a könyvekhez különben nem nyultanak, hanem a mikor a rozsdától a fegyvereket, a portól a könyveket esztendőnként megtisztogatták), a városból kijött, a Dunán által akarván jönni Erdély felé. Mivel penig mind a török végbeli hadak, mind a tatárok szintén akkor költöztenek által a hidon, jovallatta az atyám a fejedelemnek, ne menjenek a hídra, hanem hajókat fogadván, azokon költözzenek által. De a fejedelem mellett lévő más udvari szolgái, bízván ahoz hogy két csausz törökök levén a fővezértől a fejedelem mellé rendelve, azok utat csinálnának a hidon a fejedelemnek, egyenesen a hídra fogának. A híd közepén penig megtolyulván a sok nép, mikor sem elé sem hátra nem mehetnének a hídon, és közben szorultak volna: a csausz törökök buzgányokkal kezdék verni az előttök menő törököket, tatárokat, hogy az erdélyi fejedelmet bocsátanák elé, egy tatár murza megfordul, s ugy vágja az egyik csauszt, hogy a földre leesik, és megértvén ugyanazon murza, hogy az erdélyi fejedelem ott volna a hidon, részeg levén (különben is dühösködvén az erdélyi emberekre azért, hogy mikor Erdélybe bejöttenek vala Érsek Ujvárhoz akarván menni, és Brassóba beküldötte volna a tatár hám azon murzának öcscsét másod magával, hogy a táborra élést vitessenek a városból, a brassai szászok reájok támadván, megölték vala őket), korbácsot rántván, a fejedelmet meg akarja vala verni. De a fejedelem mellett is egynehány vitéz szolgák levén, egyik közülök a tatárt főbe sujtja egy baltával, és betaszitják mind lovastól a Dunába; a a fejedelem lovának penig kantárszárát az atyám megragadván a többivel együtt, és a tatárokat kétfelé vervén, nagy bajjal általviszik a hidon, olyan szorosságban, hogy a fejedelem lován való nyeregnek ezüst kengyele oda szakadott, magokon pedig a fejedelem szolgáin kiméletlenől esett a tatár korbácsolás.

Ebben az utazásban lőn veszedelme nyavalyás Haller Gábor urnak, a kit a fejedelem előre a fővezér táborára küldött vala; kit is mikor a fejedelemmel visszajöne, éjszaka, a a mely faluban a fejedelem megszállott vala, a fővezér utána küldvén és a házat, melyben a fejedelem Haller Gáborral együtt nyugosznak vala, környűl vevén, Haller Gábort onnan visszaviszik a fővezér táborára, kinek is ott fejét véteti (nov. 25-én). Sok hír vagyon halálának okáról; mondják, hogy mikor a fővezér táborára küldetett volna, a fővezérnek azt mondotta volna: ha Apaffi Mihály oda megyen, bár az ő fejét üttesse el a császár; és hogy fejedelemséget sollicitált volna magának, s azt megértvén Apaffi Mihály, ugy munkálódta volna halálát a fővezér előtt [4]). Én mint bizonytalan dolgot abban hagyom; hanem minden ember tanuljon és ne kösse a maga fejét semminemű dologba, mert olyankor maga láttatik az olyan ember törvényt tenni magára.

1664. Midőn azért Kemény Simon haszontalan reménséggel biztatja magát és a mellette levő erdélyi profugus urakot, kik közül elsőbb és tekintetesebb vala Bánffi Dénes, noha Apaffi Mihálynak közel való sógora vala (mert a felesége egy testvér volt Apaffi Mihálynéval), még is nem akart redeálni hűsé-

gére, sőt nagy kevélyen izente egynéhányszor a fejedelemnek: hogy rövid nap a zöld bársony dolmányt kirántja a nyakából. Nagy anxietásban vala a szegény elpusztult ország, mert a szász városok és a vármegyéknek jobb része Apaffi Mihály mellett vala, de a székelység Kemény Simon pártját tartják vala alattomban, Petki István csíki főkapitány levén (a ki is oka lőn a csíki szörnyű romlásnak és elraboltatásnak [5]), Kolosvárott pedig feles német praesidium vala, mind lovas mind német gyalogság, a kik a körülvaló tartományt a töröknél inkább sarczoltatják vala. És noha Apaffi Mihály fejedelem a török ármádával együtt obsideálta vala (april 25-d. óta), de tartván attól, ha vagy ostrommal veszi meg a török, vagy per accordam adják fel a töröknek, mindjárt török praesidiumot szállit belé, és soha a keresztények kezébe többször nem bocsátja: azért mind szép szóval, mind sok ajándékokkal a török basát reá vevé a fejedelem, hogy szálljon el a város alól és bizza ő reája, mert egyátaljában a várost a németek kezéből kiszerzi. A minthogy a basa engedvén is a fejedelem kivánságának, a város obsidióját félbenhagyja, és a maga hadaival visszamene. A fejedelem azért mellette levő tanácsuraknak tetszésiből, midőn egynehányszor a német commendánstól kézben kérette volna, amaz pedig semmiképen feladni nem akarná: alattomban a fejedelem bizonyos emberei által a német praesidiumot kezdé próbálgatni, jó hópénzt igérvén nekiek ha, a császár mellől elállván, a fejedelem hűségére állanának. Mely practica szerencsésen is szolgála; mert midőn látná a praesidium, hogy a német császár ármádája a töröktől megveretett és sohunnan ujabb segitség jövetele felől semmi reménség nincsen, jó darab időtől fogva pedig semmi hópénzt nékiek a császár résziről nem fizetnének: elsőben a német gyalogság magok között conferálván, elvégezik, hogy a fejedelem hűségére álljanak. Mely dolgot is midőn a német commendáns megértett volna, együvé gyüjtvén az officéreket, tanácskozni kezde velek, mit kellene cselekedni. Kik is azt végezék, hogy elsőben szép szóval csendesítsék a gyalogságot, ha a császár hűségében conserválhatják, ha penig nem succedálna, erőszakoson is kénszerítsék, és a rebelliónak inditóit példáson megbüntessék, bízván ahoz, hogy a lovashadak még nem inficiálódtanak volna. Mely dologhoz midőn a commendáns készülne és a német lovashadakat a kolosvári piaczon rendelt seregbe állitotta volna: a gyalogság is külön rendbe vervén magát, egyenesen a lovassereg eleibe megyen, és minden tartózkodás nélkül tüzet adván a lovasokra, felesen közülök elhullanak. Látván mind a commendáns, mind a több officérek a dolgot, szép szóval, könyörgéssel eleget próbálák a gyalogság indulatát megcsendesíteni; de semmit nem használván, utoljára azt obtineálhaták csak nagy könyörgésekkel, hogy magoknak az officéreknek szabad legyen elmenni vissza a német császárhoz, mindazáltal minden javokot egyetmásokot a gyalogság a commendánsnak és officéreknek prédára hányá, szemekre vetvén, hogy az ő hópénzeket a tisztek emésztették meg [6]. Igy az officérek kevesed magokkal gyalázattal a városból kicsapatának, kiket is a fejedelem Magyarországra békével kibocsáttata és elkisértete; a praesidium penig az országban marada, és magoknak magok közül tiszteket válogatván, a fejedelem hópénzét felvevék s hűségére megesküvének s constanter meg is maradának. Ugyanazon időben a székelyhídi német praesidium is hasonlóképen rebellálván a német császár s tisztei ellen, azok is a fejedelem hivségére állanak (1663 dec. 5-d.); több fortalitiumokban is Erdélyben, a hol német praesidium volt, a várakat a fejedelemnek feladák; és igy Isten segitségéből, a sok rablás, pusztulás, veszedelem, vérontás után, melyet Második Rákóczi György fejedelem ambitiója szerzett vala a szegény hazának, pihenés és nyugalom adaték Erdélyországának, Kemény Simonnak dolgai fenekestől felfordulván, Apaffi Mihály fejedelemsége stabiliáltaték.

Ugyanazon esztendőben 1-a augusti Magyarországban Szent-Gothárdnál a római

császár ármádája győzedelmet veszen a török táboron. Mert midőn a török császár nagy hadat küldött volna Magyarországba a fővezér commendója alatt, a német tábor is general Montecuculi directiója alatt lejőve Szent-Gothárdhoz, levén a franczia királytól küldetett succursus is mellette, kinek general Hohenloe vala előttökjárója. A török, contemnálván a keresztény hadat, a folyóvizen jancsárságát és lovashadának egy részét általköltözteti; azon éjszaka hirtelen való záporcső miatt a viz felette megáradván, a fővezér a hátramaradott hadakkal által nem költözhetik. General Montecuculi élvén a jó alkalmatossággal, a vizen általköltözött pogányság ellen rendelt seregekkel ellene megyen, és mind a németek, mind a francziák emberül vitézkedvén, megverik a törököt, tizenkét ezernél többen veszvén el a harczon. A fővezér csaknem ette meg kezét lábát hogy meg nem segíthette az általment hadat, de nem volt módja benne a nagy vizek miatt; mégis a beglerbéget mintegy három ezer válogatott hadakkal elküldi; kik is a megáradott folyóvizbe ugratván s által nem gázolhatván, többire ott vesztenek. Látván a fővezér a rajta esett szerencsétlenséget, különben is ordere levén a Portától, hogy jó okkal s móddal csak megbékéljék a német császárral, mivel már akkor a Velenczések ellen késziti vala a török császár minden erejét és Candiát akarja vala obsideálni (kit is azelőtt sok esztendők alatt bloquadában tartott) és szokása szerint egyszersmind annyi ellenséget nem akarván tartani : kihez képest a fővezér general Montecuculihoz küldvén expressusát, csakhamar a két nemzet között husz esztendeig való békeség szerezteték, a német császárnak nagy kisebbségével, Magyarországnak pedig felette nagy kárával s romlásával [aug. 10-d.]. Mert noha a német császár hada vett vala győzedelmet a törökön, és rendszerént victores solent dare leges, mégis a török a mint akará a maga részéről, ugy mene véghez a békeség. Ugyanis Érsek-Ujvár több erősségekkel együtt, melyeket a török az elmult esztendőben vett vala meg, a török kezénél maradának, Erdély mellől is el kelle állani a római császárnak, és Kemény Simon manutentiójának renunciálni kellett, Erdély a török clienteléja alatt, az erdélyi fejedelemség penig Apaffi Mihály kezénél marada; sőt a nagy híres nevezetes erősség is, Székelyhíd, kinek mása Felső-Magyarországban nem vala, tőből kihányatták. Igy a békeség concludáltatván, mind a két tábor eloszlék, Kemény Simon is a mellette való erdélyi urakkal együtt, gratiát kérvén magoknak az erdélyi fejedelemtől, hoszszas bujdosások után Magyarországból magok hazájokban visszajövének.

1665. Boldogul uralkodhatik vala Apaffi Mihály Erdélyben, sőt máig is fennállana az erdélyi dicsőséges fejedelemség, ha vagy a fejedelemben igaz férfihoz annál inkább fejedelemhez illendő virtusok lettenek volna, vagy a fejedelemasszony, Bornemisza Anna, magát az ura tisztébe és hivatalába nem elegyítette, vagy az akkori erdélyi nagy méltóságos urak a fejedelem jámborságával nem abutálták, vagy a mi mind azoknál veszedelmesebb, az öreg Teleki Mihály Erdélybe soha be ne jöhetett vagy ne is született volna. De midőn a fejedelem a munkához és directióhoz nem szokván, és a mellette való nagy uraktól megijjedvén, minden igazgatást azoknak kezére bízott : könnyü dolog volt minden istentelen gonoszságot a fejedelem neve alatt véghezvinni. Midőn a fejedelemasszony maga akart mind urának mind a többinek parancsolni, és a maga váradi szamonczáját [7] s azok között Teleki Mihály bátyját minden uton módon promoveálni s Erdélyben urakká tenni; nem lehetett különben, hanem az erdélyi igaz ős hazafiait kellett bűzben keverni s azokat elveszteni s azoknak javaiból jószágiból Teleki Mihályt urrá tenni. Midőn az erdélyi hazafiaiból álló nagy urak a fejedelem lágyságát contemnálják, és Teleki Mihály álnok practicáira nem vigyáznak, hanem magok között competálnak, egymást üldözik, vesztik, vagy vendégségben, részegségben töltik haszontalan idejeket : könnyű volt Teleki Mihálynak, hol egyikhez, hol má-

sikhoz csapván magát, egyiket a másiknak bevádolván s egybe hordván őket, supplántálni mindeniket, ő azalatt józon levén mindenkor akarmicsoda conversatióban, a többinek titkait, részegségekben kifecsegvén, kitanulni. Mert különben soha Teleki Mihály nem boldogult volna, ha Bánffi Dénest elsőben, azután Béldi Pált, hamis uton módon el ne veszesse, és az egész Erdélyországát ebben a veszedelemben ne ejtse, melyben ma torkig uszunk, s talám soha itéletnapig a posteritásunk is ki nem feselhetik belőle. Mely casus felől mivel sokan tudakozódnak, de vagy kevesen tudják igazán, vagy a kik tudják is igazán, kimondani nem akarják: én, a mint a dolgok folytanak, minden hizelkedés nélkül leírtam; lássa meg a posteritas is, és tanuljon mint nevelje s hizlalja ország veszedelmére az idegen fiakot. Mert Erdélynek mindenkor Magyarországból magyar fiaktól történt veszedelme, a mint a ki akarja, a historiákból megláthatja. Soha nem akart Erdély találni a maga dolgainak folytatására maga fiaiból capax személyekel, örökké a magyarországi vertumnusi természetű fiakot admirálta, azokat amplectálta, nevelte, gazdagította, urrá tette; s im bizony a szájában is szegény hazánknak s mindnyájunknak az íze; azért vesztők el mind a fejedelemséget mind a szabadcságot.

Mivel pedig Teleki Mihály Istennek büntető ostora volt Erdélyben, ő pedig a magyarországi motusok alkalmatosságával kapa lábra, s onnan hozá be közinkbe ezt a hoszas nyomoruságot; szükségesnek itéltem, ab initio rerum rövideden lehozni mind Magyarország veszedelmét, mely magából származott, mind Erdély végső romlását, mely Magyarországból közinkben becsuszott, s igy írni le osztán egymás után Teleki Mihály istentelen dolgait.

Minekutána az első magyar szent István király férfi magva I. Lajos királyban deficiált volna, kinek fiai nem születvén, maga penig hoszszas esztendőkig dicsőségeson uralkodván, és egynehány országokot a magyar koronához hódoltatván, dicsőségesen megholt volna, maradának két leányi, Mária és Adjuga. Adjuga mene férjhez a litvániai herczeghez Jagellóhoz, ki is pogány levén, ugyanakkor a keresztény hitre térvén, lengyel királyságra koronáztaték. Mária Zsigmondnak a brandeburgumi herczegnek, ki annakutána római császár is lőn, feleségül adaték, és jure uxorio magyarországi királyságra behozaték, hat esztendeig éle az urával, meghala magtalanul. Itt vétékel elsőben a magyar urak az utat, mert a királyságnak egyenesen s igazán szállani kell vala Adjugára, a Mária nénjére; de Zsigmond addig hizelkedék a magyar urak körül, addig ajándékozá őket, a szegény Adjugát kicsinálák a királyságból; és vér ellen idegenre . . . .
. . . .
. . . . ,. . . . .
. . . . transferálák bolond tanácsból a magyarországi koronát. Zsigmond király másodszor megházasodék, a czilliai gróf leányát Borbárát vevén feleségül; attól lön egy leánya, kit Albertnek, az austriai herczegnek ada feleségül. Meghalván Zsigmond, Albert választaték magyar királyságra, ki is két eszendeig alig uralkodhaték, feleségét terhében hagyván, meghala. Ez a királyné fiat szülvén, kit Posthumus Lászlónak hivnak, a fiát a magyarokkal királyságra koronáztatja; és midőn a koronázás után a koronát, a mely ládában szokták volt tartani, be akarnák tenni, ördögi szemfényvesztő mesterséggel megcsalja az előtte álló urakot, és az üres ládát bepecsételtetvén velek, a koronát ellopja, mind a gyermekkel együtt felviszi Bécsben Fridrik császárhoz, a gyermek bátyjához. Innen lőn Magyarországnak örökös veszedelme.

Ugyanis: minthogy az austriai ercz herczegek mindenkor igyekeztenek azon, hogy az magyarországi királyságot elnyerhetnék, midőn látná Fridrik, már a magyar korona (kit a magyarok annyira szoktanak venerálni, és a mely nélkül legitimus királynak senkit nem tartanak) nála volna: azon kezde alattomban practicálni, és a magyar urak között sok

ajándékokkal, igéretekkel factiót csinálni, hogy őtet választanák királyságra. Melyet megértvén a magyarok, ama dicsőséges emlékezetű vitéz fejedelem Hunyadi János vezérsége alatt nagy haddal rá menvén a császárra, egész Austriát egyben égették, rontották, pusztították, mégis soha a koronát kezéből ki nem tekerhették. Felnevekedvén azalatt László, királyságra beállíttatik; de goromba ifjacska levén, a magyarországi nagy urak tanácsából, Hunyadi Lászlót és Mátyást, a Hunyadi János fiait, hite ellen megfogatja, Lászlónak Budán fejét véteti. Az Isten nem szenvedé el hitszegését; esztendőre maga is Prágában hirtelen meghal, minekelőtte meg sem házasodhatott volna. László holta után árvaságra maradván a magyar királyság, Hunyadi Mátyás választaték királyságra, de még a korona Frideriknél vala Bécsben. És noha Friderik valóban utána vala, hogy a királyságot elnyerhetné, s nagy haddal is készült vala Mátyás király ellen: de Isten megszégyeníté, megveretvén az ifju Mátyás király hadaitól a tábora, midőn látná, hogy a koronát tovább magánál nem tarthatná, békeségre fogja a dolgot. Addig tractálának követek által, végre arra hozák a dolgot, hogy Friderik császár a koronát adná vissza a magyaroknak, a magyarok penig hatvan ezer aranyat adnának a korona váltságában Frideriknek, és ha Mátyás magtalan halna meg, Friderikre szállana a királyság. Igy bolondulának meg a szegény magyarok, noha valóban nehezen menének arra a conditióra: jobb is lett volna örökre oda hadni azt a coronát. . . . .

. . . .

. . . . Bíztanak talán ahoz, hogy Mátyás királynak lesznek fiai, de abban megcsalatkozának; mert két feleségétől egy gyermeke sem lön, hanem özvegységében egy úri asszonytól lett volt egy fia, kit is Hunyadi Jánosnak hívtanak; az is magtalanul ifju korába hala meg.

Hunyadi Mátyás holta után, midőn Maximiliánus, Friderik császár jusán praetendálná a magyar királyságot, és nagy haddal jött vala be Magyarországban pusztítani: ugyan valóban megbolondulának a magyarok, mert előttök levén az ifju Hunyadi János, a kit illetett volna a királyság, azt veték okul, hogy nem igaz ágyból származott volna. Mintha sok fattyu fiak nem dicsőséges ország-igazgató emberek lettenek volna, melyeknek leírásával tele vadnak a külső historiák. A Szent-Irás is dicséretesen emlékezik Jefte viselt dolgairól, s legközelebb szólván, az öreg Hunyadi János nem igaz ágyból született vala, mégis olyan dicsőséges protectora vala Magyarországnak s az egész keresztyénységnek, a kinek viselt dolgait csudául emlegetik minyájan Europában. De így akará Isten megbüntetni a magyar nemzetet, a midőn magok közül is találnak vala királyt, a nagy competentia miatt készebbek lőnek a cseh-országi Lengyel László királyt királyságra behozni, mintsem magok nemzetekből, vérekből álló királyt uralni. Ám szép hasznát is vevék, mert annál a föld hátán roszabb, hitvánabb, puhább ember nem vala; mikor a török vetten vette a szép végházakot, s meghallotta, csak azt felelte : dobsa, dobsa; a honnan Dobsa királynak is nevezék. Lengyel László azért beállván a királyságban, hogy magát stabiliálhassa, nem gondolván mint nem ősivel, a magyar birodalommal, titkon, a magyarok híre nélkül, megbékéllék Maximilián császárral, hogy az ő holta után, ha magtalan halna meg, a magyarországi korona Maximiliánusra szálljon. Melyet megértvén az urak, erősen panaszolkodtanak, contradicáltanak, sőt az akkori palatinus Prínyi Imreh, köszvényben feküvén Posonban, szekérre téteté magát, és az utczákon mindenütt fel szóval protestált, contradicált az László király accordája ellen; kinek is noha mind László mind Maximilián sok igéreteket tőnek, soha rá nem veheték, hogy a contradictiót tanquam palatinus Hungariae remittálja. Nem sokára meghala nyavalyás; többire, a mint hiszik, méreggel étetetvén meg.

László király idejében tán.ada a paraszt had Dósa András [7]) generálissága alatt; mely hadat a zászlójokon és köntösökön levő

fejér keresztről cruciatusnak hívtanak, a honnan vett eredetet a kurucz nevezet, kiknek istentelen gonoszságokot és a magyar urakon s nemességen való kegyetlenségeket, a ki akarja, Istvánfi Miklós historiájában megolvashatja; én sietek feltett czélomra. Midőn sem a király, sem az ország nem sopiálhatná azt a nagy motust, Szapolyai János szepesi gróf levén erdélyi vajda, mind a király mind az ország hozzája küldenek követséget, assecurálván egész országostól, csak keljen fel és azt a paraszt hadat dissipálja, László után egyenesen a királyságot neki conferálják, sőt maga is sánta Báthori István, tömösvári ispán, a ki nagy aemulusa vala Szapolyainak, a kételenségtől viseltetvén, subscribálá az ország assecuratoriáját. Szapolyai azért a conditiót acceptálván, hadait egybe gyüjti, és megütközvén Tömösvárnál azzal a barom haddal, győzedelmet veszen rajtok, és az országot szépen megcsendesíti.

Itt már ha Istennek is ugy tetszett volna, a magyarországi birodalom jó karban állittathatik vala, mert ha Lászlo király meg ne házasodjék, a korona Zapolyaira száll vala. Nem akará Isten; megházasodék vénségében s fia is lön feleségétől, az utolsó boldogtalan Lajos király, kit is két esztendős korában a magyarok királyságra koronázának Budán, noha eleget protestála, contradicála Zapolyai, a magyar urak hiteket megszegék, azt vetvén okul, hogy ők arról nem tehetnek, ha László király megházasodott s Isten fiat adott nekie. Ilyen bolondul veték ki esmét a királyságot kezekből. Vala egy leánya is Lászlónak, a kit Ferdinandusnak, Maximilián császár fiának ada feleségül, a magyarok akarata ellen ujobb kötést szerezvén egymás között, hogy a melyik rész magtalan halna, annak országa másikra szállana. Mely kötés ellen a magyarok solenniter contradicálának, s de jure annak helye sem lehetett volna a magyarok részéről. Ferdinandus ugyan oda köthette per defectum seminis a maga haereditaria provinciáit a sógorának Ludovicusnak, mert szabad volt vele mint magáéval, de Lajosnak a szabad választáson kivül nem levén semmi jusa Magyarországhoz, a másét nem adhatta sem nem köthette senkinek azoknak akarata s consensusa ellen a kiket illetett a dolog. De mivel Ferdinandus a just in armis tartotta, Julius Caesar módjára, nem bocsátá törvényre a praetensiót, hanem fegyverrel kapá el a királyságot.

Itt is ha akar vala, könnyen megfordulhat vala a szegény magyarok dolga, mert Lajos királynak ha feleségétől fia születik vala, elesett volna Ferdinandus a királyságtól; de már közelget vala a magyarországi fatum. Lajos király ugyanis, a ki felől négy nevezetes dolgot írnak a historicusok, tudniillik 1) ante diem natus; mert az anyja holta után metszék fel a holttestet a doctorok s ugy vevék ki méhéből a gyermeket, s nagy mesterséggel ugy nevelék a mig születésének rend szerint való ideje eljöve; 2) ante diem barbatus; mert 15 esztendős korában már bajusza, szakálla nagyon kijött vala; 3) ante diem uxoratus; mert még tiz esztendős nem vala mikor megmátkásodék; 4) ante diem mortuus; mert igen ifju korában a mohácsi mezőn szultán Szuliman török császár nagy erejétől megvereték, a harczon az egész magyarországi püspökök, urak ott veszének. Az nap lön vége a magyarországi birodalomnak, mert maga az boldogtalan király futtában a Carassus [8]), kit magyarul Cselé pataknak neveznek, sáros folyóvizben dőle mind lovastól, s ott fulada meg. Igy fizete meg Isten mind a királynak mind az uraknak, püspököknek, mert a szegény lutheránusokot kegyetlenül üldözik vala az egész országban, edictumot advān ki a király mindenütt Magyarországban: Lutheranos ubique igne comburendos [9]). Ezt az igazvallás-égető tüzet az igaz itéletű Isten a püspökök, urak vérével oltá meg, a királynak száját penig, kinek szájából származott vala az a kegyetlen parancsolat, a folyóvizzel tölté meg s ugy fojtá meg, s vagy akarák vagy nem, csak beplántálá Isten az igaz Reformatiót az országban.

Lajos király veszedelme után, midőn az országot a török mindenütt szörnyűképen el-

pusztította s rabolta volna, esmét deficiálván a király férfimag, bárcsak akkor térnek vala eszekre a magyar urak és Zapolyai János királyságra való választásán egyeznek vala meg; még ugy is, annyi romlás után, a magyar birodalom lábra kaphat vala. De amaz istentelen átkozott sánta Báthori István, magyarországi palatinus levén, noha a többivel együtt hitet adott vala Zapolyainak hogy másra a királyságot nem transferálja, irigységből és aemulatióból . . . . Ferdinandus pártjára álla s királyságra felkoronáztatá; a honnan minémü romlása veszedelme történék Magyarországnak a két király között, Istvánfi bővön megirja. Utoljára Zapolyai János is megbolondula és a török nemzet hire nélkül (a ki őtet a magyar királyságban stabiliálta vala) Ferdinanddal megbékéllék, hogy az ő holta után a magyar királyság egészlen Ferdinandusra szálljon, Zapolyai János király fia penig, Zsigmond János, kit Ifju János királynak is neveznek, Erdélyországával a Tiszáig és a szepesi jószággal maradjon.

Meghal azalatt János király, az özvegy királyné kisded fiával Budán lévén, Ferdinand Salmis nevü német ur követe által kéreti kézben Budát és az egész országot, a királyné nem akarja; rá szállatja Budát, szultán Szuliman segitségére jő, a német ármádat megveri, Budát az obsidio alól megszabaditja; de pogány módon ő is csak a maga hasznát keresvén. a királynét fiával együtt Erdélyben beigazítja, Budát török praesidiummal megrakja. Hamisan megesküvék, hogy ha felnevelkedik Ifju János király, mind Budát, mind az egész országot visszadja. De abban semmi sem telék; és igy a magyarországi birodalomnak jobb részét a török magának koporítá, a más része német kézben esék, s magyar uram a sok ambitio competentia mellett, jobbágyságra juta, s példa lehet minden keresztény nemzeteknek, hogy . . . . sem idegen kecskére bizzák a gyümölcsös kertet.

Igy szakada el Erdély a magyar koronától és különös titulus alatt fejedelemség alá juta, melyben a török nemzet tovább egy seculumnál nagy boldogságban s nyugodalomban tartá az erdélyi fejedelmeket. De mi is, erdélyiekül, nem tudók megbecsülni az Istennek kiváltképen való nagy kegyelmességét, a szép arany békességet contemnálva az igen könnyü fa jármot nehezteljük vala, az Isten is megharaguvék, s olyan vas jármot vete nyakunkban, a kit sem mi sem posteritásink el nem viselhetünk.

Minekutána azért a magyar királyságot Ferdinandus elkapta volna, neheztelék mind ő mind successorai Erdélynek elszakadását, és minden uton munkálódának, hogy azt is elnyerhessék; Magyarországban penig a régi fundamentalis törvények fenekestől felfordulának, a successivum jus haereditariummá változék, a palatinusi magyar szabadcság-oltalmazó authoritás tolláltaték, a magyar fiak a magyarországi tisztségektől amoveáltatának, sok helyeken azelőtt Magyarországban halatlan s szokatlan kamarák erigáltatának, a melyek által régi ős familiák minden jószágokból kiforgattatának.

Ifju János király felnevelkedvén, és látván a magyar nemzetnek . . . . nyomorgatását, tartván attól is, hogy idővel Erdélyre is hasonló veszedelem következik; a török annuentiájából fegyvert köt a német császár ellen, és sok esztendőkig szerencsésen hadakozik. De ő is . . . . utoljára a török kedve s akarata ellen az austriai házhoz köté mind magát mind holta után az erdélyi fejedelemség successióját, s igy ada utat a németnek, hogy idővel Erdélyt is occupálhassa. A mint hogy még az ő gyermeki korában occupálta vala Monachi alias Barát György (ki tutora vala) gonosz practicájából, és akkor a magyar korona is, a ki addig nála vala, kezében esék a német császárnak, s azolta oda is vagyon. De csakhamar Erdélyből a német directió kikele, és János király, Lengyelországból a hová számkivetett vala, Erdélyben viszajöve, s itt is hala meg. János király után succedála ama dicsőséges emlékezetü Somlyai Báthori István fejedelem, ki csakhamar lengyel királyságra promoveálta-

ték;nem is volt soha a lengyeleknek olyan királyok, s talám soha nem is leszen. Ennek idejében Erdélyben nagy békeség vala, mind Báthori Zsigmond fejedelemig, a kinek idejében származának be derakasabban a jézsuiták Erdélybe, s ám pro intrada olyan labyrinthusba is ejték Erdélyországát, melynek tarlóját maig is fujjuk. A bolond ifju, levis, hitván embert eláltatá egy Pater Carigli nevű jezsuita; az ország híre s török akarata ellen, négy ízben elcserélé berélé Erdélyt, s német kezébe ejté. Be is jöve Basta György, a német császár generálja, s olyan kegyetlenűl dirigálá, vagy inkább rontá, pusztitá az országot, hogy ma még a nevét is irtózással, átkozódással említik az erdélyiek.

Midőn már épen opprimáltatott vala Erdély, mert a töröknek is abban az időben roszul szolgál vala szerencse, Isten csudálatoson a porból feltámasztá a váradi generálist, Bocskai Istvánt; a ki egész Magyarországot elfoglalá, Erdélyből a németeket kiirtá, és két esztendei hadakozása után megbékéllék az akkori német császárral Rudolphussal, s a magyarországi állapotot jó rendbe s karba állitá. De nem sokáig tarta, mert Erdély, maga csak nem utolsó veszedelmén tanulván, minekutána az egész jezsuitai szerzetet (kinek fő szerző okai valának azon szerzetbeli szentséges atyák) mind a négy recepta religióknak közönséges akaratából s végezésiből, átok alatt Erdélyből proscribálá, mint az Approbata Constitutióbeli articulusok megmutatják, Magyarországban fészket verének magoknak; és minthogy valahová az a szerzet beférkezik, soha annak a statusnak békességes nyugodalma nincsen, Magyarországban sem nyughatának, hanem a reformáta és lutherána religio persecutiojának praetextusával, a Bocskai István fejedelemtől szépen felállíttatott külső politiát is felfordíták, és mind azokat a conditiókat, melyeket Bocskai kötött vala az austriai házzal, felforgattaták; azzal altatván el a császári udvart, hogy mivel Bocskai fegyverrel extorqueálta azokat a conditiókat, nem tartozik a császár, ha szintén hittel confirmálta is, observálni. Melyről ugyan nyomtatásban egy könyvet bocsátának ki váradi püspök Bársony István neve alatt [nálam is megvagyon az a könyv]. És így azoknak a gonosz szent atyáknak istentelen practicájával a magyarországi békeség felbomlék, s a nyavalyás magyarok minden szabadságok mellől elesének.

Iktari Bethlen Gábor vala akkor erdélyi fejedelem, ki megértvén a magyarok oppressióját, jó alkalmatosság is levén a kezében, mert Csehország épen azon hajóban evezvén mint a magyarok, az austriai háztól elszakadtanak vala, és hirtelenkedvén a dologgal, Fridericust a rhénusi palatinust hozták vala be magoknak királyságra. Bethlen Gábor azért feles hadakkal két izben is kimenvén Magyarországra, gyűlést hirdete, ahol akarata ellen királyságra választaték. És noha kezénél vala a magyar korona, melyet Pozsonyból elhozott vala, és mind szép szóval mind erővel a magyarországi statusok unszolnák, hogy engedné magát megkoronáztatni, és az austriai háztól végképen szakasztaná el a magyar birodalmat: de Bethlen Gábor, tanult okos ember levén, s tudván az austriai háznak nagy potentiáját, hogy semmiképen az ellen sem magát a királyságban nem conserválhatja, sem az országot annak akarata ellen békeségesen nem birhatja; meggondolván azt is, hogy Isten a bűnért a magyar nemzetet idegen nemzet directiója alá ejtette: nem akará a koronát fejébe tétetni, hanem a császárt megkináltatván követei által a békeséggel, a császár is acceptálván a conditiókat, mind a koronát mind az országot viszaadá, a királyi titulusnak is renunciála, a magyar status szabadcságát penig ismét helybe állitá.

Meghala Bethlen Gábor, az erdélyi fejedelemség is vele együtt hanyatolni kezde, sőt a magyarországiak békesége is, a jezsuiták factiója miatt esmét felháborodék, míglen az Első Rákóczi György erdélyi fejedelem, manuteneálni akarván a magyarokat, Magyarországra feles hadakkal kimene, és sok expeditiókot tevén, nem csak a magyarok szabadcságát in politicis, hanem az opprimáltatott reformata religiót is in ecclesiasticis

dicséretesen helyre állítá, sőt magának is fejedelmi jószágokat nyere azon alkalmatossággal, megbékélvén Ferdinandus II. római császárral, kinek nagy aemulusa s ellensége vala az Imperiumban akkor győzedelmesen hadakozó svéciai király, Gustavus Magnus.

Eddig ugy látjuk a historiákból, hogy Istennek ő szent felségének volt kedve s akarata a magyar szabadcságot oltalmazó magyar vezérek segitségéhez, s ki is mutatta ő felsége világos jelekkel, szép győzedelmeket engedvén a magyaroknak a német császár hadai ellen, és mindenkor jó s hasznos conditiókkal concludálódván a békeség. De I. Rákóczi György holta után, valamely motusok támadtanak Magyarországban a német császár ellen eddig az 1710-ik esztendeig, mind szerencsétlen tragoedia lön vége, és addig keresik ma is a szegény magyarok a szabadcságot, mig naponként nagyobb nyomoruságba s jobbágyságba ejték mind az országot mind magokat. Könnyü volna ma is Istennél a segitség; de megszüntek közöttünk a jó cselekedetek, bizony meg is szüntek az isteni csudatételek is; hiában álmadozunk János király, Bocskai István, Bethlen Gábor, Első Rákóczi fejedelem triumphusival, nem fogjuk utolérni az akkori dolgokat, akkor ugy tetszett Istennek, most másképen akar a mi büneinkért minket nemzetestől ostorozni; vagy nehéz vagy nem, csak türnünk kell, mert megérdemlettük.

De hogy visszatérjek az elhagyott dologra; az öreg Rákóczi holta után ujobban felzavarák a jezsuiták a magyarok szabadcságát, és sok ál utakon módokon kezdék a magyarokat mind lelki mind testi szabadcságokban háborgatni, midőn penig a nyavalyás magyarok, mint annakelőtte, Erdélyből semmi succursust nem várhatnának, mert II. Rákóczi György magát Erdélyországgal együtt lengyelországi királyság-vadászással elvesztette vala. Kinek is felesége, Báthori Zsófia, kimenvén Erdélyből magyarországi jószágiban, egy hitetlen ámító jezsuitától, pater Sámbártól, megcsalatik, és az igaz reformáta religiót, melyben addig constans volt, megtagadván, pápista leszen, s ugyanazon pater tanácsából, a pataki collégiumot, melyet a Rákóczi fejedelmek épitettek és szép reditusokkal megajándékoztak vala, kifordita s dissipálá, s minden jószágiból a reformatus predikátorokat kiüzeté, jobbágyait, szolgáit erőszakoson a pápista vallásra hajtá. S ám ugyanazon szent atyák, pater Sámbár és pater Kis, nyelék s emészték meg minden gazdagságát; mert csalárd szin alatt kicsalták kezéből a nagy királyi clenodiumokat, s alattomban kit Nagy-Szombatba, kit Bécsbe a Domus Professába elküldötték; a fiát is, Rákóczi Ferenczet, a kit még atyja éltében a lengyelek királyságra hittanak oly conditióval, ha pápista leszen, s még sem cselekedte: azok a lélekvesztő papok pápistává tevék. S ám az Isten itélete szálla is azolta arra a fejedelmi házra, mint ezután meghalljuk.

Látván, mondom, az akkori magyar urak, úgymint Zrínyi Miklós, ki horvátországi bán vala, Wesselényi Ferencz palatinus, Nádasdi Ferencz Judex curiae, és többek, hogy Erdély, kinek fejedelemsége Kemény János veszedelme után, a mint emlitém, Apaffi Mihályra szállott vala, őket nem segélheté, mert magával is jótehetetlen; elnézvén azt is, hogy a török naponként harapózik Magyarországban és vetten veszi az erősségeket, a német császár pedig vagy nem akarja, vagy nem is oltalmazhatja az országot, sőt a mikor s a mi formában akarja, szabadoson, a magyarok híre nélkül is, a törökkel megbékéllik, és a végházakot oda engedi nékiek, a mint Érsek-Ujvárat is a Szent-Gothárdnál esett nagy victoria után oda engedé a töröknek; meggondolván azt is, hogy az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által békeség tractája szerént felállitott magyarok szabadcsága is naponként romol és szállton száll; kétség kivül remélvén azt is, hogy a mint annakelőtte való motusokban az austriai ház ellen boldogultanak a magyarok, ugy most is fegyverrel extorqueálhatják a német udvartól a violált conditiókot, és mind magokot, mind posteritásokot esmét jó nyugodalomba állithatják; alattomban magok kö-

zött elvégezék, hogy a császár ellen pártot ütsenek. Mely dolgot is midőn a kikkel akartanak s a kiknek hihettenek a magyarok közől, közlöttenek volna, eszekbe vevén, hogy mindnyájoknak tetszenék, szoros kötelesség alatt egyben esküsznek. Első Rákóczi Ferenczet, a ki még igen ifju vala, közikbe bevevén, ugy Zrínyi Pétert, Frangepán grófot, Bónis Ferenczet és másokot sokakot, többire az egész magyarországi urakot, fő és nemes rendeket. Zrínyi Miklós mind észszel mind experientiával és nevezetes viselt dolgokkal a többi között elsőbb levén, nem jovalja vala, hogy a török császárral tegyenek confoederatiót, mind azért, hogy ő a török nemzetet természet szerént gyűlöli vala, a kin sokszor jeles győzedelmeket is vett vala, ugyannyira, hogy az egész török imperiumban még a nevét is nagy rettegéssel emlegetnék, mind penig tudván azt, hogy a török a maga kosarában szokta az eperjet szedni, és segitségadásnak színe alatt Magyarországot magának koporítja; a mint példák erre a konstantinápolyi utolszori Constantinus Palaeologus imperator atyafiak, kik nem alkhatván meg a császárság felett, az egyik atyafi a török fejedelemhez folyamodék segitségért; meg is segité valójában, mert mind a kettőt megfosztá a birodalomtól, s magának foglalá. Igy jára a boldogtalan Ifju János király is a szultán Szulimán tutorságával: kicsinálta a magyar királyságból. Ezt bölcsen meggondolván Zrínyi Miklós, nem jovallá hogy a török császártól kérjenek succursust, hanem inkább a keresztény potentátusok közül valamelyikhez ragaszkodjanak. Mindenek felett tetszik mindnyájoknak a galliai hatalmas király Ludovicus XIV. Ki is jó kedvvel acceptálá a magyarok patrociniumát, régtől fogvan igyekezvén s keresvén alkalmatosságot hogy az austriai házba belekaphasson, és a római császárságot, melyért az elei is annyi száz esztendőtől fogva haszontalanul hadakoztanak, a maga familiájába bevihesse. De mivel Istentől nem vala elvégezve, haszontalan lön minden intentiója, és a szegény magyarok a galliai király protectiója mellett annál nagyobb nyomoruságban veszedelemben esének; a mint ide alább renddel meghalljuk.

Bizony dolog, ha az a két hatalmas, vitéz, okos magyar fejedelmek, Zrínyi Miklós és Wesselényi Ferencz, a mely munkát bölcsen felfogtanak vala, tovább is continuálhatják vala, talám a magyarok is jobban boldogulnak vala. De csakhamar kimutatá Isten, hogy nincs ő felségének kedvéből s akaratából a német császár ellen való insurrectio, hanem a magyar nemzetet a sok nemzetséges gonoszságért ostorozni akarja; mert ugyanazon esztendőben Zrínyi Miklós véletlenül meghala[10]).Kinek halálát gróff Bethlen Miklóstól, ki akkor experientiae ergo Horvátországban, a bán Zrínyi Miklós mellett vala Csák-Tornyán, így hallottam: [1666.]

A bán vadászai kimenvén ebéd előtt, több elfogatott vadak között hozának egy vadkant is; kit a bán eleiben vivén, kérdi Bethlen Miklóstól: „Öcsém uram! Erdélyben szoktanak-e termeni ilyen vadkanok?" Bethlen Miklós megfelel: „Kegyelmes uram, Nagyságodot alázatoson követem, ennél sokkal nagyobbak is termenek." — A bán, mintegy megszégyelvén magát, mondja neki: „Ha tetszik kegyelmednek, ebéd után menjünk ki vadászni; meglátja kegyelmed, itt is, a horvátországi erdőkön találunk ennél nagyobbakot is." Azalatt az ebéd elkészülvén, a bán szokása ellen kedvetlen állapottal vala, nem tudván senki okát. Ebéd után megindulván feles puskásokkal, egész estig mind hajtatják az erdőket, és noha egyéb vadakot verettenek, de vadkant nem találának. Estve felé egybegyülvén mind a vadászok, hogy haza menjenek a bánnal együtt, azonban egy jáger előfut, s mondja a bánnak: „Kegyelmes uram! ihol nem messze egy nagy öreg vadkant láttam." A bán örülvén neki, egy hoszu puskát veszen a kezébe s bémegyen egyedül az erdőbe, megparancsolván, hogy a többi másfelé álljanak lesben. Meglátván a vadkant, hozzá lő, meg is sebesíti; a megsebesedett oktalan vad, szokása szerént, egyenesen a bánra megyen, és mivel hirtelen a puskáját meg nem töltheté, oldalán

függő pallosát kirántja, s nagy bátran a vadkan eleiben futamodik s hozzája vág, de a vadkan agyarát találván, a pallosa ketté törik, és azon sebességgel a vadkan neki agyarkodván, az egyik lábát a bánnak erősen megsérti, mely miatt megtántorodik, de ugyan el nem esik. Nem levén már fegyver nála, küzdésbe indul a nagy oktalan vaddal, és a földre lenyomja s a hasára ül, a két fülét két kezével erősen megragadván, ugy hogy a vadkan alatta megsem mozdulhatott. Ha akar vala, könnyen kiálthatott volna, mert ott a sürüben nem messze állottanak lesben sok vitéz szolgái s puskásai, kik megsegélthetik, és a vadkant alatta megölhetik vala: de a régi híres vitéz ember szégyennek tartván egy vadkan megölésére segitséget hivni, midőn gondolkodik miképen ölhetné meg, jut eszébe, hogy az övében hüvelyestől volna kése; azért egyik kezéből a vadkan fülét kiereszti, hogy kését kivonván a torkába verje; a vadkan is, tágulván egyik füle, erősen megrázkodik, és hirtelen a bán a vadkan hasáról a földre leesik, a vadkan is hevenyében hozzája vág agyarával, és a torkát kiszakasztja.

Ebben semmit nem tudtanak a vele valók, de midőn az előszöri lövés után annyit késnek abban az erdőben, nem tudván mire vélni a dolgot, arra felé sietnek, szintén akkor érkezvén oda, mikor már a földön feküvő bánnak a vadkan torkát kivágta volna. Megbusulván a szolgái, a vadkant ugyanazon helyben megölik, a bánt pedig a földről felemelik; kinek torkán levő nagy sebét mikor meglátnák, a maga keszkenőjével be akarván kötni, a szinte megható nagy vitéz bátor fejedelmi ember azt mondja szolgáinak: „Semmi, édes fiaim, semmi; ne kössétek be;“ annál többet nem szólhata, hanem meghala. Kinek holttestét hintóra tevén, nagy sirással Csák-Tornyára beviszik, ott temeték el, nemcsak Horvátországnak, hanem egész Magyarországnak, sőt az egész kereszténységnek nagy keserűségével. Igy vesze el véletlenül a hatalmas vitéz fejedelem, a ki teljes életében annyi véres harczokon forgott, a ki annyi sok vitéz pogányokat maga kezével levágott; egy oktalan utálatos vadkan végezé életét olyan dicsőséges fejedelemnek, kinek mása akkor a magyar birodalomban nem vala. Igy játszodtatá meg Isten a magyarok intentióját s elvevé szemek elől azt, a ki az ő szabadcságokot vitézi erejével s nagy elméjével helybe állíthatja vala.

Vagyon olyan hír is, hogy az austriai udvar, megértvén titkon Zrínyi Miklós szándékát, hogy a magyarokat a császár ellen fel akarná lázasztani, mivel nyilván s erővel nem mernek vala belékapni, alattomban egy német jágert nagy fizetéssel fogadtanak volna meg, a ki Zrínyi Miklós szolgálatára kötelezvén magát, mind keresett alkalmatosságot, hogy valahol vadászatban meglőhesse; és mikor látta volna, hogy a vadkannal tusakodnék, egy sürühelyről, mintha a vadkant akarná meglőni, ugy lőtte volna meg a bánt főben, s a miatt kellett volna meghalni. Igaz-e, nem-e? én bizony nem tudom; a mint hallottam ugy irtam meg.

Zrínyi Miklós véletlen halálán, a mint illett, felette igen megszomorodván a császár ellen confoederált magyar urak; midőn látnák mely nagy csorba esett az ő dolgokban Zrínyi Miklós veszedelmével, ujobban tanácskozni kezdének egymással, mit kellenék cselekedniek, tartván attól is, ha kitudódik szándékok, egyenként őket a német császár mind megfogatja és megöleti. Azt végezték azért, hogy az elkezdett dolgot tovább is continuálják. [1667.] Wesselényi Ferencz palatinus Zrínyi Miklós tanácsát mindenkor előtte forgatván, most is nem javalja vala, hogy a törökkel tegyenek confoederatiót, de midőn Zrínyi Péter ifju ember levén, Nádasdi Ferencz penig, a mint az exitus megbizonyitá, félénk ember, ugy az Első Rákóczi Ferencz is experientia nélkül való, Frangepánnal s a több azon ligában levő magyar urakkal együtt azt kezdék forgatni, hogy a franciai király messze levén Magyarországtól, a mig onnan a segitség elérkeznék, addig elütnék a németek a roszat a magyarokon, hanem legjobb volna a török császárhoz folyamodni, kinek mind nagy

hatalmas ereje volna készen, mind penig Magyarországban a véghelyekben kész tanult hadai, kik a némettel való hadakozást gyermekségektől fogva gyakorlották. Azért reá vevék a palatinust, hogy követeket expediáljanak mind a császárhoz Konstantinápolyba, mind penig a fővezérhez, ki akkor Creta szigetében Candia várost szoroson obsideálta vala, a mint hogy azon esztendőben meg is vevé a Velenczésektől, a kereszténységnek nagy kárával. A követek elindulván, mind a török császárhoz mind a fővezérhez re infecta járának; azalatt a palatinus is véletlenül meghala [11]), és a magyaroknak minden dolgok fenekestől felfordula.

Vala akkor fővezér ama hires Küprüli török familiából való, kinek mikor a magyarok követségét előbeszéllették volna, egy darab ideig hallgatott, azután kérdé tőlök: „Van-e nyolczvanezer fegyvert fogható magyar köztetek?" A követek mondának: „Igen is leszen, hatalmas fővezér." Megneveti magát s feleli: „Nem igaz, mert én tudom jól, Magyarország mint áll; de ha szintén volna is, ha azok egy harczon elvesznének, állithattok-e ujabban nyolczvan ezer fegyveres embert elé?" A követek nem tudván mit felelni rája, mondá a fővezér: „Menjetek vissza, mondjátok meg azoknak a kik titeket hozzám küldöttenek : jól ismerem én a német királyt, mert a hatalmas császár táborának is sokszor gondot adott mezőben; azért a mig én élek, nem jovallom hogy hatalmas császár a békességet felbontsa vele. Titeket is jól ismerlek : mert soha nem nyughattok, mindenkor válagottok az uratokban, s azon igyekeztek, hogy hatalmas császár szakállába kapassátok a német királyt. S nem veszitek eszetekbe, ha az a két hatalmasság egyben vesz, ti romlatok el a két fél között, s mikor megbékélnek is, a ti romlásotokkal békélnek meg. Az én tanácsom az: üljetek veszteg s legyetek hívek az uratokhoz; most hatalmas császárnak nagyobb gondjai vannak a ti dolgotoknál; várjatok Istentől s az időtől; mikor hatalmas császár rá érkezhetik, gondja leszen reátok." Ezt mondván, a követeket felkaftányoztatja és békével visszabocsátja. A mely követek a császárhoz mentenek vala, azok is egyéb válaszszal nem járának hanem : hatalmas császár minap békéllett meg a német királylyal husz esztendeig, hite ellen fel nem bonthatja; a magyarok lássák, magoktól mit tehetnek, de jobb volna ha nyugodnának.

Már a confoederatus magyarok, kezeken tartván a török segitségét, a franczia király is más részről biztatván, csak fogjanak hozzá a dologhoz, mind pénzzel, mind haddal megsegélte őket, holond indulatból melyeszteni akarák a madarat, a kit meg sem fogtanak vala. Mert Rákóczi Ferencz Felső-Magyarországban, a holott nagy birodalma vala, és minden ott lakó magyaroknak szeme reája vigyáz vala, kifokasztá a rebelliót, a császár generálisát Starenberget keresztelőbe hivatván komának, a vendégség után arestáltatá, és mindenütt parancsolatot ada ki, hogy valahol németeket kapnak, fogják, öljék, vágják; tul penig Horvátországban Zrínyi Péter, a bánságban bátyja halála után succedálván, Frangepánnal együtt megindíták a dolgot, a stíriai generálist is, gróf Tiffenbakot, noha német vala, sok igéretekkel eláltatván és magok mellé hajtván, sőt a császári udvarban is valának nagy ministerek, kik alattomban Zrínyi Péterrel correspondeáltanak, a mint, többi között, az Aulae Cancellarius Lubkovicz fejedelem és mások [12]). [1668.]

A római császár Leopoldus, ki ezelőtt két esztendővel házasodott vala meg, feleségül vevén közelvaló atyjafiát, a hispániai király leányát, Margarétát, szintén akkor az imperiumbeli közönséges gyülésre Ratisbonában készül vala menni, mivel a franczia király is, a burgundiai herczegséget praetendálván felesége jusán (noha hamissan, mert annak solenniter sub verbo regio renunciált vala), nagy hadi apparatussal készül vala a spanyol király ellen, tudván azt, hogy mind a császár a spanyol királyt, mind az Imperium a burgundiai herczegséget, kételenség alatt tartozik megsegélteni, és annak alkalmatosságával az austriai ház ellen fegyvert foghat.

Ugy is lőn, de megadá az árát utoljára a mi időnkben. Midőn penig a császár megértette volna a magyarok motussát, maga nem mene el az Imperium gyülésébe, hanem bizonyos követeit küldözé, kik által a magyar motusokot remonstrálá, Nádasdi Ferencznek elfogatott levelét is, melyet Styriába küldött vala Tiffenbacnak, oda küldvén az imperiumbeli fejedelmeknek; mely levélben Nádasdi a németeket békafogóknak nevezvén' gyalázatoson, felette igen abalienálá a német fejedelmek elméjét a magyaroktól. Elannyira nem jó nem csak egy nemzetet, hanem még csak privata nagy personát is mocskos szókkal becsteleníteni, mert a nagy emberek akármi ellenek való cselekedetet is könnyebben elszenvednek s elfelejtenek, mint egy gyalázatos szót vagy irást; a mint a mostani utolszori motusban, is Második Rákóczi Ferencznek német császár ellen iratott mocskos pátensei több kárt tevének a magyarok dolgaiban mintsem hasznot.

Azalatt a magyar uraktól expediáltatott követek visszajövének mind a török császártól, mind a fővezértől, megbeszélvén követségeknek haszontalan voltát; melyen mindnyájan elijedének; és midőn túl is a franciától igértetett segitség sohunnan nem jöve, desperatióra juta nyavalyásoknak dolgok, és nem tudnak vala mihez fogni, látván hogy hirtelenkedtenek a dologgal és bolondul fogván hozzá, bolondul is fogják hasznát venni.

Ebben az esztendőben, minekutána az atyám, Cserei János, egynéhány esztendeig főasztalnokságot viselt volna a fejedelem udvarában, elbucsuzék tisztétől, és Csíkban Mádéfalván, néhai dicséretes emlékezetü Cserei Mihály leányát, az anyámot Cserei Juditot feleségül eljedzé, és januáriusban, ugyan Csíkban, a lakodalma meg is lőn. Az atyám akkor volt 26 esztendős, az anyám penig 19 esztendős. Az anyám anyja volt a híres öreg Apor Lázár leánya; Apor Lázár édes anyja volt Lázár Borbára, az öreg Lázár András leánya; az első felesége, kitől való az én nagy-anyám Apor Ilona, volt Nagy Borbára, ama nagy híres főembernek Nagy Menyhártnak leánya. Gróff Apor István a nagy anyámmal egy testvér apával; az Apor-familia penig a Székelységen eleitől fogva nevezetes régi uri familia volt. Emlékezem reá, mikor egyszer Fejérváratt létünkben az erdélyi Bánfi és Bethlen urak mind háta megé szegény urnak, gróff Apor Istvánnak, mind penig szemében hánnák a magok familiájának régiségét és gyaláznák az Apor-familiát: megbusulván, lejöve, szállására hivatá a két fejérvári káptalanokot és monda nekiek: „Édes atyámfiai, kérlek, hányjátok fel a káptalanbeli leveleket, lássátok meg, találtok-e valami mentiót az én genelogiámról; fáradságtokot hiába nem hagyom.“ Mintegy három hét mulva ihol jőnek a káptalanok, s hát rá találtak egy gróff al-torjai Apor Sándor donátiójára függőpecsét alatt, melyben in anno 1373. egy szolgájának Szárazpatak nevü faluban két sessiót ad inscriptióban; más levelet is hozának in originali, melyben törvénybeli processus vala ugyan gróff Apor Sándor ellen egy nemes ember megveretéseért. A szegény ur a káptalanokot tisztességesen megajándékozván, az original leveleket tőlök kezéhez vevé, és felmenvén a Guberniumba, producálá előttök, azt mondván, „Urak! ti mindenkor a magatok familiáját hántorgatjátok s az én familiámot gyalázzátok; ihol én az én familiámnak régi uri genelogiáját világoson megbizonyítom; mutassatok nekem a magatok familiájának régiségéről hasonlókat.“ Az urak egymásra nézvén elpirúlának, és soha többször familiát Apor István előtt nem hántorgattak; az ur penig az originálokat ugyanazon káptalanok alatt pecsét alatt transumáltatá s magánál tartá, az originálokat penig ad conservandum kezekhez adá; én is pariáltam mindenik levelet, s nálam megvadnak. Az öreg Apor Lázár fiai valának: Apor András, ennek fia, Apor Ferencz; Apor Ferencz fiai: Apor Farkas és Lázár; leányi Apor Margit, Abaffi Gáborné, és Apor Borbára, ifju Tordai Ferenczné. Apor Lázár sine semine deficiált; Apor Ferencz s Apor Mihály, ezek is deficiáltanak; gróff Apor István, ez is deficiált; Apor János, ennek fia Apor Péter, a ki

most háromszéki főkirálybiró; leányai: a nagyanyám, Apor Ilona, Apor Borbára, öreg Tordai Ferenczné, Apor Judit, Pünkösdi Mihályné. Az anyám atyja, az öreg Cserei Mihály, Rákóczi György idejében görgényi főudvarbiró volt, azután a Rákóczi és Barcsai Ákos disturbiumiban csíki kapitányságra választatott, melyet megirígyelvén Lázár István, ki főkirálybiró vala, noha közel való sógora vala, a gyergyói tolvajokkal rá mene, s mádéfalvi házánál mindenét felprédáltatá, magát Gyergyóba bevitetvén, istentelenül, törvénytelenül fejét vételé. De megfizete Isten neki is, mert őtet is megfogatá Apafii Mihály fejedelem, s ott döglék meg a vérengező rosz ember a vasban, Déva várában [13]. Az anyámnak atyja Miklósvárszéki nagy hirű Cserei Miklós volt, a kit mind e mai napig is nagy dicsérettel emlegetnek azon a földön; annak az atyja Baróthi Cserei János volt, kinek felesége vala a szülőanyám Henter Margit, ama nagy főembernek, az öreg Henter Andrásnak leánya. A nagyatyámnak Cserei Miklósnak öt fia volt: Cserei György, Farkas, János, az atyám Mihály, és Miklós, és egy leánya Kata. Mihály, Miklós ifju legény korokban halának meg, ugy a leány is. Cserei Györgynek szép fiai valának, mind meghalának. Cserei Farkasnak három fia marada életben: ifjabb Cserei Farkas, Cserei János, ki Sárosi János ur leányát vette vala el feleségül, és László; leányi: Zsuzsánna, Nemes Gáborné, Éva, Miksa Istvánné, ki elsőben Boér Sámuelné vala, és Krisztina, elsőben Inczédi Zsigmondné, azután Hokmár Jánosné. Cserei György leányai: udvarhelyszéki kajdicsfalvi Török Istvánné, Török Gáborné, Koncz Boldizsárné, és háromszéki leszfalvi Bodor Mihályné. Ebben az esztendőben 21-ik octobris Csíkban Rákoson születtem e világra; az atyámnak penig nálam kül még van egy fia, Cserei János, ki most general Chusáni szolgálatában vagyon; három leánya: Erzsébet, ki nagy-enyedi Borbereki Dániel felesége, Judit és Ágnes, kik megbolondulának, holmi német tisztekhez menének az atyám akarata ellen; úgy is vevék hasznát. Hogy penig mind az atyámról, mind az anyámról Cserei familiát emlitek, abban senki meg ne ütközzék, mert nem egy familia, hanem különösök, nem is volt semmi atyafisága egyik familiának a másikhoz az atyám házassága előtt. Vala még egy Klára nevű leánya is az atyámnak, a ki kisded korában Csíkban meghala vérben.

[1669.] De hogy visszatérjek a magyarországi motusokra, midőn a magyarországi német császár ellen confoederált urak reménségekben megcsalatkozván, fluctuálnának, legelsőben is az Első Rákóczi Ferencz renunciála a confoederatiónak; kinek hajlandóságát látván a jezsuiták, szokott mesterségek szerént melléje ereszkedének és biztatni kezdék, csak változtassa religióját és legyen pápistává, a császártól neki gratiát szerzenek és minden jovaiban, jószágaiban manuteneálják. Vette vala penig feleségül magának a bán Zrínyi Péter leányát, Helenát, ki annakutána, Rákóczi Ferencz halála után, gróff Tökölyi Imréhez ment férjhez. A nyavalás boldogtalan ifju fejedelem, életének conservatióját feljebb becsülvén lelkének idvességénél, ijedtében compromittálá magát, és azt az igaz reformata religiót, melyet dicséretes elei annyi sok fáradsággal s vérek hullásával oltalmaztanak, hitetlenül elárulá s pápistává lön; a jezsuiták penig a császári udvarban, kinek már directióját kezekre vették vala, addig fáradának, mig életének gratiát nyerének; de a jovaiban közel sem manuteneálák ugy a mint fogadták vala. Mert minden fejedelmi kincsét, melyet nagyatya s édes atyja az erdélyi fejedelemségben gyüjtöttenek, és Erdélyből Patakra kitakarítottanak vala, a német császár commissáriusi confiscálák és Bécsbe általhordák; mely is készpénzül, gyöngy, drágakő, arany s ezüst marhákból állván, egy milliót könnyen superált. Teljes életében gyalázatos lön állapotja, semmi tisztre nem promoveáltaték, annyi hasznát vevé a jezsuitákkal való czimborának; ők is penig fáradságok jutalmát dupláson megvevék rajta, és a micskéje megmaradott vala a confiscatiótól, a szentség-

nek álorczája alatt kicsalák a kezéből, s a magok szerzeteket meggazdagiták belőle [14].

1670. Már a császár, Rákóczi Ferencz meghódolásával Felső-Magyarországot láttatott vala megcsendesiteni, de még Horvátországban Zrínyi Péter és Frangepán, Alsó-Magyarországban penig Nádasdi Ferencz a többivel együtt grassálnak vala. Kihez képest fegyverrel nem akarja vala a bécsi udvar Zrínyi Pétert ijeszteni, gondolván, hogy az ő kezében is sok fegyver levén, opponálná magát, és ex desperatione a törökkel coujungálván magát, a lassan égő tüzet annál inkább fellobbantaná. Hosszas tanácskozás után practicához nyulának. Vala Bécsben egy Forstal nevü pater, kinek Zrínyi Péternél nagy ismeretsége s confidentiája vala; ezt bérlék meg alattomban, s ki kezdék küldözni Zrínyi Péterhez, mindent igérvén általa nekie, nemcsak életének s jovainak gratiát, hanem még promotiót is, csak hagyjon békét a magyarok rebelliójának és igyekezzék annak megcsendesítésében. Pater Forstal credentionalis leveleket vevén mind a császártól mind a ministerektől, elment Zrínyi Péterhez, és midőn sok esküvésével lecsalta volna lábáról, elsőben a maga fiát adá melléje, hogy Bécsben elvigye a császárhoz, és ha a császár ugy kivánja, maga is assecuratoria alatt oda megyen. Elvivék az assecuratoriát neki, becsalák nyavalást Bécsben, s ott mindjárt árestálák, Frangepánnal együtt, kinek testvérhuga Zrínyi Péternek felesége vala. [april 18-d.]

Lobkovicz fejedelem, a ki alattomban correspondeált vala Zrínyi Péterrel, hogy inkább az ő dolga ki ne tudódjék, legmérgessebben kezdé magát viselni a rab urak ellen, és a jámbor Leopoldus császárt elaltatá hogy törvényt láttasson reájok s ölesse meg őket. Noha a császár egész esztendeig mind halogatá, nem akarván olyan nagy uraknak vérekben fertézni: de a mellette levő magyargyülölő minister német urak csak rávevék utoljára. Azalatt a császár general Sporkot nagy haddal küldé le Magyarországba; ki is az erősebb várakba és városokba német praesidiumot szállit be, és mindenfelé szoroson kezde vigyáztatni, hogy a confoederatus magyar urak el ne szaladhassanak. Nádasdi Ferenczet is szép mesterséggel Bécsbe felhivák s ott árestálák is [sept. 3-d.].

1671. A császár azalatt az egész Magyarországban patenseket küldöze ki, melyek által mindeneknek, valakik azon motusokba elegyedtenek vala, ha a fegyvert leteszik és magokat submittálják, örökös gratia és amnestia igérteték [april, 22-d.]. Melynek hivén sokan, midőn a nagy félelemtől megszabadultaknak tartják magokat, és kiki maga jószágába s házához is szállott volna: elsőben a császár Kassa városát fortificáltatván és a város mellé erős citadellát kezdvén épitetni, Pozsonyba országgyülést hirdet [15]. Ott mindenekelőtt a minapi rebelliót kezdék kikeresni, kik voltak inditó okai és kik a complicesek. Ugyanott sok urakat, főembereket, nemeseket, a kik jelen valának azok közől, árestálának, s imide amoda, a praesidiált várakba rabságra elvivének. Akkor kezdék késő károkkal megtapasztalni, a gratiának mi hasznát vették. Mikor már a magyar nagy urak kézben volnának, Bécsben a császár delegatum judiciumot instituála, kinek praesese vala egy Rottal János gróff német úr; azok eleibe citáltatának a rab urak, és sokszori examen után condemnálák nyavalásokat [16].

Semmi ezen siralmas állapotok között nem esék nehezebben mind a magyar rab uraknak, mind az egész országnak annál, hogy a császár nem magyar törvény szerént, nem is magyar magistratus előtt, hanem német nemzetből álló delegatusok előtt, austriai törvény szerént, mely sokkal különbözik a magyar törvénytől, láttata és mondata sententiát reájok; holott eleitől fogván afféle motusokban és casusokban a magyar királyok hitesek voltak arra, hogy országgyülésében, publice, magyar törvény szerént láttassanak törvényt afféle személyekre, levén világos articulusok a decretumban, melyek szerént mind fejeket mind jószágokat el szokták veszteni, a kik a királyok ellen fegyvert fognak. Melyről noha eleget supplicálának a magyarországi statusok, és a császár mint kegyes

jámbor ember, könnyen reá is hajol vala, de a német udvar ministerei, halálos gyülölséggel levén a magyarok ellen, és a megfogatott rab urak jószágaira ahélozván, a császár elméjét elforditák. Csak elé kelle állani a delegatum judicium eleiben, s igy rontaték meg a szegény magyarok törvénybeli szabadsága is.

Látván Zrínyi Péter a fejére következendő veszedelmet, elbusulván azon, mely álnok practicával csalatott le lábáról pater Forstal által, és a császár assecuratoriája ellen feje s jószága koczkára hányatott: olyan levelet ír rabságában a császárnak (a mint Henricus Breverus Universalis Historiájában nyomtatásban vagyon), melyet senki, kivált a ki magyar, szánakodás nélkül nem olvashat. Szemére hányván a császári udvarnak, hite ellen mint csalatott és fogatott meg, a többi között azt irja deákul, melyet én magyarra fordítottam: „De ámbár — ugymond — nekem elmém lett volna is a rebellióra, mindazáltal a Felséged szavának szentnek és változtathatlannak kell lenni. Még a töröknek és pogányoknak adott hitszegést is Isten gyakorta keményen megbüntette; a maga szavának az austriai ház mindenkor oly szoros megtartója volt, hogy inkább akarta gyakorta magát nagy romlásra kitenni, mint sem hitét megszegni. Ebben fundáltatik minden nemzetségek jusa és az egész emberi nemzetnek társasága s egyesülése. A hit és kegyelmesség két erős oszlopi a Felségtek méltóságos házának, mely is addig el nem romolhat, valamíg a hitadás fel nem fordittatik. Maga Felséged az előszöri nekem küldött levelében a zágrábiai püspök által, csalhatatlanul igérte elébbeni kegyelmességének continuálását, sőt a felett újabb favorát, a mely bizonyára nagy és igen kiterjedő engedelmesség, és minden meglött dolgoknak elfelejtése. Lobkovicz fejedelem, Felséged első ministere és császári udvarának főhopmestere, nagyobb megkülönböztetéssel és magyarázattal Felséged neve alatt Magnus Marcus Forstal augustiniánusi barát által tett nekem arról igéretet, hogy engemet semmiképen rebellisnek nem tartanának vagy hitetlennek, semmi bántódásom nem lenne sem életemben, sem jovaimban, becsületemben, szabadcságomban, tisztemben, hivatalomban, méltóságomban vagy privilegiumimban, ha idején engedelmeskedem, ha a fiamot zálogul, ha charta biancámot kezemmel subscribálván, az én Felségedhez való hűségemnek és engedelmességemnek bizonyos jeleül, Felségedhez sietve elküldöm; igéretet tett nekem a váradi vagy carlstadiensi generalisságról úgy, ha a bánságnak renunciálok; igéretet tett, hogy az én házamnak adósságát negyvenezer forintig megfizetteti; azt igérte, hogy az én familiám dolgai a Felséged udvarában szerencsés előmenetellel folynak; és ujobban azzal biztatott, hogy ő engemet, mint kedves atyafiát, soha el nem hagy, mivel minthogy akkor Krisztus urunk szenvedéséről irt historiában az olvastaték vala, hogy szent Péter háromszor megtagadta Krisztus urunkot, mégis poenitentiát tartván, semmi őtőle el nem vétetődék, hanem inkább az apostoloknak fejedelmének tétetett; ugy lenne az én dolgom is ha megtérnék. Hozzá adván előbbenni szavaihoz azt is Lubkovicz fejedelem, hogy ő soha senkit meg nem csalt és mindenkor maga szavának állott, az austriai kegyelmesség véghetetlen. Ezeket többire hittel erősitette nekem báró Hocher uram, a Felséged udvari cancellariusa, a conferentián beszédét elkezdvén, az én igaz érdememnek megujulásáról azt mondván, hogy az én esetem nekem semmit sem fogna ártani, és nem csak jutalma adatnék az én mostani megtérésemnek s engedelmességemnek, de még a következnék, hogy az én megtérésem után a Zrínyi szűz és meg nem fertéztett hűség, és mind az én familiámnak dicsőséges érdemei, mind az enyém, melyek mintegy elnyomattanak vala, ujobban megelevenednének és nagy jutalmat nyernének; a mint Isten szokott a bűnösökkel cselekedni. Ezeket s ezekhez hasonlókot, melyeket rövidségnek okaért elhallgatok, sok szókkal magasztalta előttem a fennevezett pater Forstal. Melyhez képest egymással igy beszélgetvén és kezünket

egymásnak beadván, mind a fiamot mind a charta biancát kezébe adtam, azt mondván utoljára neki: hogy én kész volnék őket Bécsbe követni, ha Felséged ugy parancsolja. Ugyanazont igérte nekem a maga szájával a méltóságos fejedelem Lobkovicz báró Hocher jelenlétében, mikor Bécsben nála voltam audientián, csak hogy a felső-magyarországi háborúságot az én levelemmel lecsendesiteni segéljem. A melyet meg is cselekedtem, a vejemnek irván levelet. Az Isten azoknak sziveket ugy meglágyitotta, hogy az én együgyű irásomra mindjárt Felségedhez meghódoltanak, és azonnal gróf Starenberget elbocsátották a rabságból. Ezeket, ugymond a fejedelem, édes bátyám uram, ha véghez viszitek, igérem én is nektek szentül minden vétketeknek egész bocsánatát, szabadulástokat, ő felségénél a császárnál levő előbbeni gratiátokat, minden jovatoknak egészlen visszaadatását, becsületet, tisztességet, az elöszöri vacans generalatust, egy szóval még titeket nagy emberekké teszlek. A kik tudják, mely kevés számu volt a Felséged hada, a kik tudják, hogy tízen azon szoros uton eleibe állhatnak száz embernek: nem tagadhatják, hogy én azzal a levelemmel anynyi érdemet szerzettem magamnak, a mennyi a magyar dolgok iránt szerencsés előmenetele Felségednek nagy hasznára vala. A charta bianca-adásban, megvallom, egy keveset kételkedtem, hogy igazán megvalljam, holott az mind életemnek mind halálomnak sententiáját, mind penig a nekem tett igéreteknek visszamondását magában foglalhatná, és csudálom vala, miért kivánják azt tőlem. De midőn pater Forstal azt felelné: nem kellene semmit gyanakodnom mikor olyan kegyelmes császárral volna dolgom, mert a charta biancát azért kérik tőlem, hogy az által a nekem tett igéretek annál erősebben confirmáltatnának: én minden haladék és félelem nélkül kezébe adtam. Annakutána midőn pater Forstal itt Bécsben a velem való beszélgetésre hozzám bebocsáttatott volna; kérdezgetni kezdém a charta bianca felől és arra mit írtanak volna; azt felelé: a maga tulajdon kezével ő a fejedelem belső házában azt irta volna reája, a mit neki a fejedelem parancsolt; a fejedelem penig egyebet nem kivánt, hanem hogy kössem arra magamot, hogy személyem szerént Bécsbe jövök, és ha kik társaim voltanak, azokat kimondom, s a császár praesidiumát beveszem. Melyeket már én mind megcselekedtem. Hogyha azért Felséged a maga véghetetlen kegyelmessége szerént énvelem irgalmasabban bánni nem akar: ugyancsak meg kell maradni a charta biancának ugymint a császári Felséged utolszori végezésének. Hallom ugyan, hogy ezekre az én ratióimra némelyek ugy felelnek, hogy talán pater Forstal a maga különös hasznaért gondolta és költötte azokat a nekem szóval tett igéreteket; Lubkovicz fejedelemnek peniglen és az udvari cancellariusnak szavai nem elégségesek volnának, nem is tartoznék a császár azt mind megteljesíteni, a melyeket a ministerek igérnek; végezetre, a charta bianca által köteleztetem én, nem penig a császár. De az ilyen subtilitások professorokhoz illenek inkább a scholákban, és még az emberséges kereskedő rendek között sem szoktanak practicáltatni, annál inkább a császári udvarban, vagy midőn tractáltatnak fejedelemmel, királylyal és császárral. Pater Forstalnak hiteles levelei voltak a fejedelemtől, melyeknek nekem hitelt kellett adnom; ha pater Forstal roszul cselekedett, ha vétkezett, ha a maga jurisdictiójának határán túl lépett, melyet nem hiszek, lássa ő; az ő vétke nekem romlásomra nem tulajdonithatik, midőn megcselekedtem a mivel tartoztam. Volt dolgom Lubkovicz fejedelemmel és udvari cancellarius urammal, a mennyiben közönséges személyek és a császárt repraesentálják, s ő Felségének legelsőbb ministeri; azért az ő szavok énnálam a császár szava gyanánt vagyon. Hasonlóképen a charta bianca által való kötelezés kölcsönös és egymással egyenlő; miért ugyanis különben a császár csak azon punctumokat iratta oda és nem másokat, hanem hogy azokkal megelégedni akart. Az ilyen subtilitások utat nyitnak mindenféle hitnek megszegésére; a császári sas nem fog

legyeket, és a császári szent szókat szentül és helyesen s kegyelmesen kell magyarázni, nem penig olyan subtilitások szegeletébe szorítani. Hogy a nekem tett igéretek, a nekem adott bocsánat és hit mellett nincsenek ragasztatva olyan formalitások vagy olyan jusnak helyei, a melyekben sem én soha nem forgottam, sem penig az olyanokkal a királyok és császárok, kik a törvényt csinálni, változtatni és megjobbítani szokták, nem sokat gondolnak, bizonyára nekem, a ki igazán folytattam a dolgot, nem praejudicálhatnak, és soha semminemü dolgát ugy meg nem bánta Carolus V., semmi dolgaért ugy nem is taxaltaték, mint azért, hogy az ő ministerének Granvellanusnak áltató szavaira a hassiai landgraviusnak hite alatt adott engedelmét kétségben hozta."

„Gondolja meg azt is Felséged kegyelmesen, hogy senki kettős büntetéssel nem büntettethetik; én penig annyi nekem tett igéretek után annyi és oly terhes büntetéseket szenvedek, a halálnál nekem nehezebbeket, becsületemben, híremben, jovaimban, szabadcságomban és ebben a hoszas rabságomban minden vigasztalás nélkül: hogy a magam igaz mentségemet is Felséged eleibe már nem terjeszthetem, sem egy értelmes emberrel is a magam állapotáról nem beszélhetek. És nem csak én szenvedek egyedül, hanem az én egész házi familiám és két ártatlan gyermekeim: a fiam, a ki a Felségedhez való nagy hivségeért, midőn hallotta volna a rosz híreket, jutalmot érdemlett volna inkább, sokáig raboskodott, és igy mind a tanulástól, mind egyéb virtusok gyakorlásától elmaradott. Továbbá szenvedünk országunk s édes hazánk Felségedtől szentül confirmáltatott törvénye ellen, mely azt tartja: hogy senki meg ne fogattassék, senki jovai ne confiscáltassanak, semmi büntetés addig ne legyen, mig annak rende szerént citáltatván, meg nem sententiáztatik, meghallván elsőben annak maga mentségére való szavait. Azt is tartja a mi hazánk törvénye, hogy a fiu ne szenvedjen atyjának gonoszságáért, hogy az egész familia ne fosztassék meg egynek vétkeért minden ősjószágatól; de mi eddig mind ezeket szenvedtük, és mivelünk executióval, confiscatióval kezdetett a processus; és igy a mely törvény másoknak használt, azoknak semmi könnyebbségére nincsen, a kik hűségeknek régiségével és szolgálatjoknak érdemével senkit magoknál feljebbvalót, magokhoz hasonlót penig igen keveset találnak. Méltóztassék Felséged kegyelmesen megtekinteni, hogy mi magyarok az imperiumbeli és más provinciák törvényéhez kötelesek nem vagyunk, Felséged penig a magyar törvények megtartására magát kegyelmesen hittel kötelezte, a melyek szerént igazságos és illendő dolog, hogy az én ügyem decidáltassék azok által, kik azokat a törvényeket tudják, és nem idegenek által."

„Ennekelőtte hat esztendővel megvették volna a tatárok Styriát, ha az én bátyám meg ne oltalmazza [17]; Sokolicz basa Carniolát, Croatiát hamuvá változtatta volna, ha én, elhagyatván general Avertpergtől, a ki bátorságnak okaért Labacumba szaladott, a törököt meg ne verjem, elfogván a harczon a basa testvér atyafiát [18]. Már penig ennyi fáradságunknak, hűségünknek az-e a jutalma, hogy gyökerestől kivágattassunk? hogy a mi vérünkkel keresett jószáginkkal idegenek töltözzenek? Ha az én gonoszakaróim attól félnek, hogy kiszabadulván boszut állanék rajtok, noha az haszontalan félelem, kész vagyok akárminemü cautiót és kezességet állitani, és én Istenemtől nem is kivánom bűnömnek bocsánatát, ha azoknak keresztényi módon meg nem engedem ellenem való vétkeket, és ha csak megemlékezni is akarok róla." Utoljára így végezi el levelét: „Mindezeket — ugymond — Felséged meggondolván, alázatoson könyörgök Felségednek, hogy magát a maga természete szerént való kegyelmes állapotára vigye vissza, tudniillik irgalmasságaról, és mind az én hivséges szolgálatomról, mind a maga Felséged nekem tett igéreteiről és szent szavairól megemlékezvén, kegyelmes szemeit fordítsa reám; ne gyalázza meg annyira az én Felséged házához mindenkor hív familiámot, söt nekem

engedjen azalatt szabadulást, a melyben az én ügyemet hazám törvényéhez értő magyarok előtt oltalmazhassam, és találhassak eszközöket, melyek által Felségedet hozzám megengesztelhessem, és több kegyelmességét is velem közleni méltóztassék, melyeket Felséged tud ilyen nyomorult állapotomban nekem szükségeseknek. Kiért Isten Felségedet boldogítsa."

Ezeket akarám leirni a Zrínyi Péter levelébõl (mert a levél igen hoszu), hogy megtudhassa a ki ezen könyvet olvasni fogja, miképen csalatott meg a nagy vitéz uri ember, és noha mind a ratiók mind a szép könyörgő beszédek olyanok azon levélben, a kik könynyen akármely tyrannusnak elméjét is kegyelmességre hajthatták volna, annál inkább a jámbor Leopoldus császárt megengesztelhették vala : de az istentelen Lobkovicz és más ministerek, tartván attól, ha a császár kezébe akad a levél, könnyen gratiát nyerhetne Zrínyi Péternek, a levelet elsikkaszták.

A szegény Frangepán gróff is íra alázatos levelet a császárnak rabságából, melyben a többi között így könyörög: „Tekintse meg kegyelmesen Felséged irgalmas szemeivel az én virágzó ifju idõmet, melyet ilyen éretlen koromban kell elvesztenem; fontolja meg Felséged kegyelmesen, hogy én szánakodásra méltó módon egyedül vagyok csak az én régi nagy familiámból, mely számlálhatatlan idõktõl fogva, mind Felséged császári házának, mind az egész keresztyénségnek nagy hivséggel szolgált. És a mennyiben mind az én dicsõséges eleimnek nagy érdemei, mind az én Felségednek tett személyes szolgálatim elégségesek nem volnának, azt a fogyatkozást pótolja ki a felséged minden országokon dicsérettel kiterjedett nagy kegyelmessége, és engemet immár megholtat, az életre viszszahozni méltóztassék. A Felséged szolgálata mellett bizony meghalni soha nem irtóztam, mert kész voltam mindenkor a Felséged parancsolatára utolsó csepp véremet kibocsátani, de irtózom és reszketek annak meggondolásában, hogy hohér keze által gyalázatoson fogyassék el életem. Oh én szegény és boldogtalan ember! avvagy soha nem születtem vagy ennek elõtte haltam volna meg!"

Gróff Nádasdi Ferencz hasonlóképen supplicála, de a mint feljebb is irám, a ministerek kezébe menvén elsõbben a levél, a császártól eltitkolák. Az egész magyarországi statusok is sok ízben könyörgének azoknak a nagy fejedelmi embereknek életek megmaradása iránt; mind haszontalan lõn, mert a német ministeriumból álló delegatum judicium sententiát pronunciála ellenek, és mind fejeket, mind jószágokat condemnálá. Mikor penig már a sententia kimondatott volna, és a császárhoz felvitték volna hogy subscribálja, elolvasván sírni kezdett, és pennáját kétszer is kezébõl elhajította, nem akarván subscribálni semmiképen. De Lobkovicz fejedelem és a ministerek sok ratiókkal eláltaták a jámbor császárt : ha ezeket meg nem öleti, hanem elbocsáttatja, boszut állanának és soha ezek miatt a császár békességesen a magyar királyságot nem birhatná; ha penig ezeket megöleti, ugy megcsendesednek a magyarországi motusok, soha ennekutána egy magyar is a fejét fel nem meri emelni. Igy utoljára nagy nehezen subscribálá a császár a sententiát.

Vala akkor Magyarországban esztergomi érsek Szécsényi György [19], a ki különben is kemény és realis ember vala teljes életében; ki is, noha annakelõtte is sokat törekedett a rab urak szabadulásában, de megértvén, hogy a császár is már subscribálta a sententiát, felette igen megbusulván, minden audientia nélkül bemegyen a császárhoz, és nagy haraggal azt mondja : „Miért kell Felségednek ártatlan vért ontani? nem fél-e az Istentõl?" A császár azt felelé: „Apám uram, ne szóljon Kgd többet, mert nincsen haszna." Az érsek annál inkább felgerjedvén, kezeit égre felemelé, s nagy felszóval kiáltja: „Száradtanak volna meg ezek az én kezeim akkor, mikor a magyar koronát Felséged fejében tették vala! Valóban szép híre neve leszen Felségednek az egész keresztyény világ elõtt." És el sem bucsuzván a császártól, az ajtón nagy furiával kimegyen; Lobkovicz fejedelem a kezé-

ben levő pálczáját utána hanyitja az érseknek; az érsek megfordul, és nagy sebességgel a pálczát felvevén, viszahanyitja épen a császár lába eleiben, s azzal lemegyen a szállására nagy szomorusággal.

A rab uraknak megizenik az udvarból, más napra halálhoz készüljenek. Látván a szegény Zrínyi Péter, nem lehet különben, meg kell halni, egy szép levelet íra a feleségének, melyet szóról szóra, rövid levén, leírtam, mert gyönyörűséges az olvasásra. Igy kezdi el levelét: „Anna Catharina, én gyönyörüségem. Midőn ezeket olvasod, a sirástól magadot megtartóztassad. Holnap tíz órakor nekem s a te bátyádnak fejünk elvétetik. Ma egymást megölelgetvén, egymástól elbucsusztunk; azért tőled is e világon örök bucsumot veszem. Megbocsáss, ha (melyet tudom hogy megtörtént) tégedet megbántottalak. Legyen Istené a dicséret, a halálra mind bátor s mind kész vagyok, és hogy semmit ne irtozzam, az Istenben való erős bizodalom munkálódja, a ki nekem életet adott, nekem meghalónak irgalmasságát nyujtja. Ő szent felségét én, a kihez holnapi napon menni bízom, szüntelen azon kérem, hogy a boldogult lelkek dicsőségében veled együtt az ő látásával örökké gyönyörködjünk. Egyebeket, vagy az édes fiamról vagy a mi jovainknak rendelése felől, hogy mit irjak, nincsen; mindeneket én az Isten akaratára bíztam. Mégis azon kérlek, a sirástól megtartóztassad magadot, ezt a kételenség parancsolta. Bécsújhely, az én halálom előtt való napon, die 29. aprilis, estvén 7 órakor 1671-ik esztendőben. Neked Isten és az én édes leányomnak Auróra Veronikának minden jóval légyen!"

A rab uraknak azért hóhér által fejeket szedeték, gróff Nádasdi Ferencznek Bécsben, gróff Tiffenbachnak Gréczben, Bónis Ferencznek Pozsonyban, gróff Zrínyi Péternek és gróff Frangepán Ferencznek Bécsi-Ujvárban. Mikor Zrínyi Pétert a fővételre kihozzák, és két jezsuiták jőnének mellette, nagyot fohászkodván mondotta: „Vajha bárcsak most egy kard akadhatna kezemben, hogy kezemen halnék meg s ne kellene hóhér keze alá mennem." A paterek csendesíteni kezdék, hogy a mit a kételenitő szükség hozna, azt békével szenvedné: igy nagy bátorsággal leüle a székben, és szemét sem engedvén hogy bekössék, bárddal a feje elütteték, s egy helyre temettetvén Frangepánnal együtt, holtok után is gyalázatos epitaphiumot irának temetések felében, ilyen szókkal: „A vak vezeté a vakot, és mind ketten a veremben esének." Minden jószágok confiscáltaték, s többire idegenek kapák el.

Igy veszének el a nagy dicsőséges vitéz magyar fejedelmi urak, a kiknek mind elei mind magok, sok esztendőktől fogva a pogányság ellen dicséretesen hadakoztanak harczoltanak és hazájokat a török tatár rabságától, pusztitásától, gyakorta vérek hullásával megoltalmazták; . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . . és szomoru példabeszédben marada emlékezetek az egész világ előtt e mai napig. Ilyen szomoru vége lőn a császár ellen való támadásnak. Mint annakelőtte Isten, Bocskai s más magyar vindexek idejében szerencsésen boldogította vala intentiójokat a magyaroknak, most is Istentől meglehet vala, de nem akará, nem jovallá. Azolta is, noha nem szűnik a fegyver Magyarországból a német császár ellen, de ugy látjuk, nincs Isten mellettek; hiában iparkodnak, bolondul fáradnak, csak magokot s a szegény országot rontják, pusztítják, s nagyobb labyrinthusban ejtik a nemzetet. Mert Isten nem fegyverrel már, mint azelőtt, hanem patientiával s igaz megtéréssel akar minket felébreszteni régi szabadcságunk megnyerésére.

1672. Soha semmi dolog a magyarokot ugy el nem idegenité . . . .
. . . . mint azoknak a nagy uraknak megöletése; ugy annyira, hogy e mai napig, e jelen való 1710-ik esztendeig,

nem szűnik, sőt napról napra lobog a magyarok motusa a császár ellen. Mert noha, a mint feljebb emlitém, a császár gratiája után, a kik fegyvert fogtak vala, mindenütt letették vala magokot, bizván az amnestiához; de minekutána a pozsonyi országgyülésében ujobban az urakot, főembereket megfogdosnák, annál inkább mikor az annyiszor emlitett uraknak fejeket szedték volna, ujabban neki busulának, kivált a felső-magyarországi magyarok, a kik közel levén a törökhöz, különben is mindenfelé nagy tágasság és pusztaság levén, nem oly könnyen kerithetik azokot kézre; hanem sokan egybenverék magokot, és szélyel vándorolni, kóborolni kezdének, sokan penig Erdélyben futának be, ugymint az öreg Bocskai, Petróczi István, Szuhai Mátyás, Szepesi Pál, Vay Mihály, Orlai Miklós, Kubínyi László, Kende Gábor és Márton, Farkas Fábián, Ruszkai András, Wesselényi Pál, a palatinus öcscse fia(ki is itt Erdélyben Béldi Pál leányát Zsuzsánnát vevé feleségül magának), és többen sokan, bizván ahoz, hogy itt magoknak nyugodalmas szállást találnak, nem is félnek vala Erdélyben a német császártól, mivel Erdély a török császár birodalma alatt vala akkor, és szintén akkor kezdett vala épülni a sok romlás, pusztulás, rablás után. Ezeknek bejövetele veszté el mind az erdélyi ős hazafiaiból álló urakot, mind penig az egész erdélyi szép fejedelemséget és szabadcságot, a mint ide alább meghalljuk. — Ebben az esztendőben az atyám fogarasi kapitányságra denomináltaték.

1673. Magyarországban penig, minekutána a római császárné meghalt volna, és a császár másodszor megházasodott volna az insprukbeli ausztriai főherczegnével, Claudia Foelicitással, megértvén, hogy Felső-Magyarországban az elaludt tűz ujobban fellobbant, és hogy a magyarok ismét feltámodtanak volna, sokan penig közülök Erdélyben beszaladtanak volna; tartván attól, hogy Erdély segitségével nagyobb motusokot inditanának: ujobban nagy hadat küld le mind németekből, mind magyarokból állót, grófl Copp és Eszterhási Pál (ki annakutána palatinussá tételék) commandója alatt. Kik is a kuruczokot (igy nevezik, a kik a császár ellen fegyverkednek, a mint feljebb is emlitem, Lengyel László király idejében támadott cruciatus táborról; a mely magyarok penig a császár hivségében vannak és a császár mellett hadakoznak, labanczoknak hivatnak, bizonytalan eredetből; némelyek ugy magyarázzák : Labancz azaz Lobbants, mivel a németek puskával szoktanak inkább harczolni mint karddal, a puskapor penig fel szokott lobbanni) üldözni kezdék, azoknak jószágokot pusztítani. De mind haszontalan lőn, mert a német hadak nehéz készülettel levén, a kuruczok penig természet szerént serények és gyorsak, mihelyt a német had közelitett, elállottanak előle, és igy hordozták alá s fel a német tábort az országban, harczot nem akarván állani, hanem farkas módon, hol a zsákmányosát mezőben, hol quártélyában a futrásiait a németnek fogton fogták, és igy a kétféle had jobban jobban elpusztította Magyarországot. Látván az udvar a dolgot, elvégezi, hogy egy helyet fortificáljanak, a hol mindenkor nagy praesidium legyen, és onnan a mint lehet, mind a körülvaló tartományokat oltalmazzák a kuruczoktól, mind az alá s fel lézzegő és kóborló magyarokot dissipálják. Mindenek felett Cassa városa itélteték alkalmatosnak; a melyet is erősen fortificálának, Eperjesről, Bártfáról és Szebenből minden munitiókot oda hordván, az eperjesi bástyákot pedig a város kőfaláig lerontaták; Nagybánya városának bástyáit a földdel egyenlővé tevék.

1674. Itt már a szegény reformatus magyarokkal ugy bánának a jezsuiták mint a farkas a báránynyal; mikor a farkas maga zavarván meg a forrást, rá fogá a szegény ártatlan bárányra a viz felzavarását, és megölé érette s megevé a husát. Ugy szintén Magyarországban is, noha a catholicus nagy urak, a mint feljebb megirám, kezdették vala a rebelliót, és a szegény roformatusok annakutána állottanak belé a dologban, minthogy ők is magyar haza fiai voltanak, kétség kivül kivánták s munkálódták a mint lehetett

a magyar status szabadcságának helyreállitását, mégis a jezsuiták esztekelléséből a császári udvarból keményebb sententia mondaték ellenek, s minden haladék nélkül executióba is vételék. Mert egész Magyarországban commissariusok menvén ki, mind azokat a templomokat és scholákat, melyeket annakelőtte Bethlen Gábor, Bocskai István és az Első Rákoczi György a német császárokkal való pacificatiójoknak alkalmatosságával a reformátusoknak és evangelikusoknak assignáltanak, és azólta békességesen birnak vala, erőszakoson tölök elvételének, és a liberum religionis exercitium, mely erős hit alatt mind a bécsi udvartól, mind az egész országnak négy statusból álló rendeitől solenniter confirmáltatott vala, tolláltaték, és a reformatusok minden vármegyében tisztektől priváltatának, ugy a szabad és királyi városokban az egész magistratus catholicusokból creáltaték s a reformatusok in perpetuum azokból kihajtatának. Noha némelyek közülök, feljebb becsülvén a világi haszontalan s elmulandó jókot az örökkévaló boldogságnál, hogy tisztekben s jószágokban megmaradjanak, hitek mellől elállának és pápistákká lőnek; s hogy megmutassák az Anti-Christushoz való hivségeket, nagy dühösséggel és baromi zelussal kezdék persequálni a szegény roformátusokot, épen azon processussal, a mint bánának a szegény csehországi reformátusokkal.

Nem lőn elég az Isten házának romlásával telhetetlen jezsuitáknak eddig való kegyetlen persecutio, hanem mivel szintén az idő tájban a császári udvarban beférkeztenek és az egész directiót kezekre vették vala; mely ekképen történék. A franciai király nagy aemulusa levén a császárnak, noha nagy potentia volna kezénél, mégis alattomban sok practicával próbálá ha a császár házát elveszthetné; a mint nem régen az első feleségétől való fiát a dajkája által (kit sok száz aranyokkal megbérlett vala), gombostüt szúrván a feje lágyába, megöletett vala, ugy a mellette való ministereket minden uton módon, sok ajándékokkal s igéretekkel próbálgat vala hivségekben megtántorítani, söt, a mi szörnyebb dolog, a császár confessáriusát, ki szerzete szerént barát vala, titkon arra vevé, hogy mikor a császárt meggyóntatná, a megszenteltetett ostyát méreggel kenné meg, s ugy ételné meg a császárt. De az Isten kinyilatkoztatá a nagy gonoszságot. Mikor a jámbor császár meggyónt volna, és már a páter a mérges ostyát elővenné, hát az méregtől megszederjesedett; a császár semmit nem tudván a dologban, ex divino instinctu, nem akará az ostyát acceptálni, látván mely szederjes. A páter, azt állitván hogy a császár tudná a dolgot, térdre esik a császár előtt és megvallja vétkét; a jámbor császár még sem bünteté meg érette, söt másoknak is akkor ki nem jelenté, hanem confessáriusát alattomban mind az udvarból, mind a városból kiküldé. És igy férének be a jezsuiták a császár mellé, s a confessariusságot elkapák, s azólta a külső directióban is beléavaták magokot. Kezeken levén azért a directio, nagy hűségnek és kegyességnek praetextusa alatt a császárt eláltatják: hogy a magyarországi rebelliónak fő inditó okai a magyar református és evangelicus papok volnának, mert azok a templomokban mikor praedikállottanak, szüntelen izgatták, ösztönözték a hallgatóikat, hogy a császár ellen fegyvert fogjanak; azért csak haszontalan dolog volna a külső embereket büntetni, söt inkább a büntetést azok a papok érdemlenék; különben is, ha a császár a papokot az országból ki nem üzeti, addig semmiképen a magyarokat pápistákká nem tehetné, és valameddig az egész ország pápistává nem leszen, addig csendes birodalma az ausztriai háznak Magyarországban nem lehet; azonkivül is tartoznék a császár ex conscientia tamquam Rex Apostolicus az eretnekeket országából kiirtani, és szent István első magyar király hitére (kinek a császár successora volna) nolentes volentes megtériteni; soha penig jobb alkalmatossága a császárnak nem adatnék, mint most, a rebellio alkalmatosságával; melyet is megcselekedvén, mind Istentől bő jutalmát venné, mind a római pápának kedves dolgot cselekednék, kinek

patrociniumára nagy szüksége volna, hogy a francia király causáját a császár ellen ne tueálja; különben ha a császár elmulatja, ők Isten előtt magokat megmentik, mert a mi jó és hasznos dolgot ismertenek mind Isten dicsőségére mind a császári háznak megmaradására, azt ő Felségének eleibe adták. A jámbor és maga religiója mellett buzgó embert könnyen ráveheték efféle ratiókkal; nem is halaszták messze, mert a császár ugyanezen esztendőben Pozsonyban extraordinariára citáltatá a magyarországi reformatus és evangelicus praedicátorokat, és a törvénytételre pápista birák ülének le, a kik egyszersmind actorok is valának, s keresztény világon Krisztus urunk születésétől fogva addig az ideig sehol nem hallatott s nem practicáltatott szörnyű s irtóztató sententiát mondának a predicátorok ellen [20]. Mert midőn szemekre hánnák, hogy a községet a császár ellen rebellióra izgatták volna, noha semmit sem bizonyitanának ellenek, s ha bizonyitanának is, a magok páterei, jezsuitái, barátai fülig farkig valának bele keverve (de azokat vagy nem akarák vagy nem is merék a római pápától való félelem miatt bántani), azon kezdék erőtetni, hogy legyenek pápistákká, és igy minden vétkek condonáltatik, sőt a kik közűlök pápista papságra akarnak állani, feleségeket, gyermekeket elhadván, gazdag parochiákban collocáltatnak, a többi penig ha secularis életet választanak, nagy tisztekre promoveáltatnak, ha penig nem, az országból proscribáltatnak, és a siciliai tengerre gályavonni küldettetnek, melynél nagyobb s nyomoruságosabb büntetés már nem lehet.

Akárki megitélheti, mely nagy anxietásban s próbában valának azok az ügyefogyott és minden emberi segitségtől megfosztatott nyavalyás praedicátorok; nem is lett volna csuda emberi mód szerént, ha olyan kisértetben megtántorodtanak volna; mert csak simpliciter is valakinek maga édes hazáját, feleségét, gyermekeit, jovait, tisztét elhadni, és semmi nélkül idegen országra bujdosni, keserves dolog, annál inkább oly irtóztató büntetésre vonattatni. De megbátoritá az Istennek szent lelke őket, és csak egy is nem találtaték, a ki vagy féltében vagy e világi jókhoz való szerelmében, Istenét megtagadná s dicsőséges religióját elárulná [21]; sőt a tudós istenfélő kegyes Selyei István pápai praedicátor és püspök, a többi között eleállván, nagy alázatosan azt felelé: „Mi soha a császár ellen semmit nem vétettünk, sőt a császári háznak boldogulásáért a templomokban Istennek mindenkor könyörgöttünk, szent Pál apostol tanitása szerént, a községet is a császár ellen való rebellióra soha nem inditottuk, sőt hogy a császár hivségében megmaradjanak, arra tanitottuk s intettük, tudván, hogy minden hatalmasság Istentől vagyon, és a ki azok ellen támad, Isten rendelése ellen támad. Mindazáltal, ha Istennek ugy tetszett s a császár ugy parancsolja, jó szivvel az ellenünk kimondatott sententiát elszenvedjük, gyönyörködvén abban, nem latorságunkért, hanem igaz religionkért üldöztetünk, elhivén azt, vagyon a mi Istenünknek hatalma, hogy minket a gályáról is a mikor akar, ki tud szabaditani; de ha ki nem szabadít is, soha ő szent Felségét meg nem tagadjuk, sem dicsőséges religiónkat e rosz világnak ideig való hasznáért el nem cseréljük." Csak meg nem dühödtenek a jezsuiták, látván az Isten confessorainak nagy bátorságát és constantiáját; azért a szép igéreteket kegyetlenségre forditván, a császár parancsolatából a kegyes praedicátorok arestáltatnak, és Leopoldban, Komáromban, Berenczben, Sárvárban, Kapuvárban, Iberhárdban, s más fortaliciumokban fogva vitettetnek, lábok vasban, kezek vas bilincsben, nyakok kalodában veretvén, pogány módon ugy nyomorgattatának, házoknál levő minden jovak, egyetmások praedára hányatván, feleségek, gyermekek a parochialis házakból gyalázatoson, csaknem mezitelenűl kicsapatának, és mindenüve pápista papok collocáltatának, hogy a szegény reformátusokat tűzzel vassal, szép szóval erővel a római hitre megtérítenék.

Kevés idő mulva kiválogatának közűlök egy nehány rab praedicátorokat, kiknek ne-

veket emlékezetre leirtam: 1. Selyei István püspök, 2. Komáromi István, 3. Al-Istáli György, 4. Körmöndi György, 5. Szalonczi Mihály, 6. Ujváry János, 7. Szomodi János. 8. Szodoi András, 9. Szentpéteri Márton, 10. Kálnai Péter, 11. Kopeczi Balázs, 12. Bátorkeszi István, 13. Krasznai Mihály, 14. Otrokocsi Ferencz (ez a gályáról megszabadulván, nem régen megbolondula s pápistává lőn, és sok mocskos könyveket íra a reformatio ellen, de megfelele neki Beniámin Vodofré, az oxoniumi hires reformatus professor in examine examinis Lutheri et sociorum eius; nálam megvagyon a könyv), 15. Kocsi Bálint, 16. Simoni Péter, 17. Csuszi Cseh Jakab, 18. Berekszászi István, 19. Tatai Sámuel, 20. Ladmoczi István, 21. Szent-Péteri István, 22. Más ugyan Szent-Péteri István, 23. Gömöri János, 24. Sallai János, 25. Szendrei György, 26. Rimaszombati János, 27. Tökölyi István, 28. Szentkirályi András, 29. Kállai János, 30. Kaposi István, 31. Szendrei Márton, 32. Miskólczi Mihály, 33. Szilvási István, 34. Kórodi János, 35. Füleki István, 36. Harsányi István, 37. Czeglédi Péter, 38. Huszti Mihály, 39. Jablonczai János. Ezek mind reformatusok.

Az evangelicusok közül: 1. Nicleczi Sámuel, 2. Nicleczi Boldizsár, 3. Leporinus Miklós, 4. Szodoni István, 5. Steller Tamás, 6. Thuróczi András, 7. Begányi Miklós, 8. Mazari András, 9. Mensatoris István, 10. Láni János, 11. Rafaides János, 12. Roháczi János, 13. Csutka János, 14. Johannides Philep, 15. Glogovinski János, 16. Szentmiklósi István, 17. Suviczki András, 18. Paulovicz Mihály, 19. Borhidai Miklós, 20. Göcz Mihály, 21. Illyés György, 22. Illyés Ferencz. Voltanak ezek mellett egynehány scholamesterek is. Ezek közül azért 41 személyeket példa nélkül való kegyetlenséggel Magyarországból kivittenek a sicíliai szigetnek, mely akkor a spanyol koronától elszakadott és a Gallushoz állott vala, recuperalására a római császártól segitségre küldetett Soldatok; kik közül hatan, a nagy sebek miatt, melyeket lábakon való nehéz vasak szerzettenek vala, megbetegedvén, Teati nevü városban elhagyatának, a többi penig Neapolis városban a gályára küldetének, Neapolisból hetet közülök sicíliai tengerre vivének. Ég, föld irtózzál ilyen pogányi tyrannusságtól! Huszat penig a praedicátorok közül Leopoldus Kolonics, a ki győri püspök és a praedicátorok romlásának, fogságának császártól rendeltetett commissariusa vala, judási kalmárságból egy Constantinápolyból nem régen szabadult német officérnek ajándékoza (hallatlan dolog, keresztének keresztényt, papnak papokat barom módra eladni), hogy akár a gályára küldje s akár eladja vagy hová tegye, lássa. A német officér, ki strázsamester vala, meginditván azokat Gréczből, kettőt kettőt öszvebilincseztetvén bennek, gyalog hajtatta az Adriaticum-tengerre Tergestum nevü olasz városba, ott velek megalkudt, száz-száz tallért kivánván sarczban egyiktől; kik közül egynéhányat el is bocsáta, a többi ott maradván addig hogy a sarczot megszerezék; a minthogy meg is szerzék, s ugy szabadulának meg s Belgiumban menének.

Megértvén a belgák a praedicátorok dolgát, mingyárt postán küldöttenek Bécsbe a császárhoz, és megparancsolták a Bécsben levő residenseknek, hogy a császárhoz felmenjen és a papok causáját forgassa. Mivel penig már akkor a burgundiai herczegség miatt a spanyol király és Gallus között hadakozás indult vala, a római császár is mint ausztriai erczherczeg, a spanyol királyt, ki is ausztriai házból való, segiteni igyekezék vala, magokra elégsegesek nem levén, a belgákat, kik hollandusoknak is hivatnak, confoederatióra vették vala (mert azoknak vizen nagy erejek vagyon), ezek penig többnyire mind reformátusok és religiójokhoz felette buzgó emberek. A belgák residense az ő principálisainak levelével együtt a császárhoz felmegyen, és nagy bátran a levelet megadván, azt mondja a császárnak: „Szentséges római Imperátor, az én hatalmas principálisaim, a belgiumi Ordok, felette igen álmélkodnak a Felséged dolgain, minemü hallatlan és keresztény potentátushoz illetlen keménységgel, a magyarországi református

papokat ártatlanul Felséged proscribáltatta, és a spanyol tengerre gálya-vonni küldötte. Azért Felségedet általam kéretik a hatalmas Ordok, parancsoljon Felséged azoknak az Isten szent szolgáinak szabadulások felől, sőt házájokba s hivataljokba Felséged méltóztassék őket restituáltatni, különben a mely hatvan ezer muskotély most a Felséged császári házának oltalmára a francia király ellen Páris városa ellen arányoztatott, bizony kevés idő mulva Ausztria ellen Bécs városa felé fordittatik.“ A császár hallván a residensnek nagy resolutióját, titoktanácsát egyben hivatván, proponálja előttök. A kik is, noha nem jó kedvekből de kételenség alatt, azt concludálják: Mivel az ausztriai háznak a belgák segitségére nagy szüksége volna, engedni kell az időnek, és papok iránt való kivánságoknak annuálni. A császár azért a residenst felhivatván, parancsolatot ada ki a papok szabadulása felől. És igy Istennek csodálatos gondviseléséből, a nagy eleven mártyrok megszabadulának, s Belgiumba hozatának; holott nagy tisztességgel fogadák, és új papi köntösökbe öltöztetvén s gazdagon megajándékoztatván, Magyarországba viszszajövének, s elébbeni parochiájokba beülének; noha sokan közülök, mind a hoszas utazás, nagy kinzás és szokatlan nyomoruság miatt megholtanak vala. Igy jáczodtatá meg Isten a jezsuitáknak istentelen intentiójokot, kik az igaz reformatiót Magyarországból kiirtani akarják vala, el akarják vala szaggatni a Jézus Christus köteleit; nem lehete, mert a pokolnak kapui soha győzedelmet nem vesznek az Isten ecclesiáján.

A több rab papokot, kiket gályákra nem küldöttek vala, proscribálák az országból, kik közül egynehányan Erdélyben bejövének, s itt is halának meg az én időmben. Ebben az esztendőben Cassa városának fél része meg ége sok emberek veszedelmével együtt.

De már ideje, hogy szóljak az erdélyi dolgokról, minekutána igéretem szerént renddel leirtam volna, Magyarország eleitől fogva micsoda dolgok miatt veszett el, és miképen jött be Magyarországból Erdélybe is a veszedelem, már arról irok rövideden.

Minekutána azért Apaffi Mihály fejedelem az erdélyi fejedelemségben megállapodott volna, és az ország is egy kis pihenést vett vala, a testvér bátyja, Apaffi István, nagy tanácsu s tekintetü uri ember hirtelen meghala; ki is ha élhet vala, oly könnyen nem vehették volna a fejedelmet, a mire akarták volna az urak. Az is árta meg a szegény Apaffi Istvánnak; mert egykor egy ebéden a fejedelem asztalánál levén az urak, s a fejedelemnek jó kedve érkezvén, innya kezdett volna (minthogy a boritalban igen gyönyörködött, és oly keményen ivutt, hogy egy leülő helyében asztalnál könnyen egy veder bort megivutt), kinálni kezdé az urakot, kik nem örömest akarnak vala innya. „Kérem kegyelmeteket, igyék jobban kegyelmetek.“ Apaffi István feláll asztalnál s mondja a fejedelemnek: „Kegyelmes uram, ne kérjen Nagyságod bennünket, hanem parancsoljon, mert azért Nagyságod erdélyi fejedelem“. Ezt a szót a több urak igen apprehendálák; különben is midőn látnák, hogy a fejedelem levis együgyű ember s könnyen tisztséget, jószágot nyerhetnének tőle, sőt akármit elcsalhatnának, de Apaffi István szüntelen mellette levén, őmiatta nem boldogulhatnának: practicálódnak vala, miképen ejthetnék el lábáról. S véghez is vitték volna a fejedelem előtt könnyen, mert a fejedelemasszony is nehezteli vala, hogy az ura csak névvel fejedelem, de a dolognak ereje Apaffi Istvánnál vagyon, s inkább akarja vala maga atyafiait, s kivált Teleki Mihályt, promoveálni, mintsem az urának atyafiaitól függeni. El is kezdették vala alattomban a fejedelemasszony által Apaffi István degradatióját, ha Isten e világból ki ne szólítsa. Vagyon igen nagy gyanosság, hogy megétették volna, de kicsoda, bizonyosan nem tudhatni; adjon számot Isten előtt, ha ugy vagyon, a ki cselekedte. A bizonyos, Erdélynek nagy kárára s romlására lőn ennek az embernek éretlen halála. Ennek fia vala Apaffi Miklós, a ki azután Teleki Mihály leányát vevé el

feleségül, s az én időmben ifju korában meghala.

Ez időtájban következék Zólyomi Miklósnak szerencsétlensége (a ki fia vala ama híres nagy vitéz urnak Zólyomi Dávidnak, ki az Első Rákóczi Györgyöt fejedelemségre Erdélyben behozta vala, s a lőn jutalma hogy megfogatá, tizennyolcz esztendeig tartatá Kővárban s ott is hala meg), nem egyebért, hanem hogy az erdélyi urak között nagyobb familiáju s jószágu ember nem volna nálánál, különben semmirekellő, részeges, csaknem féleszű. Igaz dolog, azzal is vesztette magát, hogy részegségében sokat fecsegett, és mind Rákóczi kutyáinak, Kemény János kutyáinak, Apaffi kutyáinak szidta az urakot; jobb lett volna csak contemnálni, mikor látták hogy nem ex malitia, hanem ex defectu prudentiae cselekedte azokot. A fejedelmet Apaffi Mihályt elhiteték (könnyű volt is arra rá venni, mert csak 'azt mondották valakiről: „Az az úr, kegyelmes uram, fejedelemséget keres," nem kellett már annál több, halálos ellensége volt annak; vagy volt ugy, vagy nem, azt nem vizsgálta), hogy Zólyomi Miklós fejedelemséget sollicitál; megfogják Zólyomit, azután kezességen elbocsátják, kezesség alól is felszabadúl; magától volt-e, vagy csak az erdélyi urak ki akarták túrni Erdélyből? ismét megijjesztik, hogy a fejedelem meg akarja fogatni; ijedtében elszalad, Konstantinápolyba megyen; ott Bethlen Gábor emlékezeteért, kinek genelogiajából vala anyai ágon, nagy becsülettel fogadtaték elsőben s vala biztatása is, hogy á fejedelemségre kihoznák. Ki is hozzák vala egyátalában, de midőn ott is szintén ugy részegeskedněk s bolondoskodnék, contemnálá a török porta, és mind holtig ott lőn, tisztességes provisio levén reája. Eleget is kereskedének vele, mert mikor pénz kellett a portának, megijjeszték a fejedelmet, hogy Zólyomit hozzák ki, s akkor nagy summa pénzzel kötötték el; itt pedig, Erdélyben, megnótázák, s minden jószágait confiscálák.

Magyarországból grőff Tökölyi István, Tökölyi Imreh atyja bejöve Erdélyben[23]) grőffi pompával, feles lovasokkal, gyalogokkal, társzekerekkel, fényes udvari néppel (mert azelőtt a magyarok között, kivált Erdélyben, ritka vala a grőff, de a ki vala, ugyan grőffi módon él vala, nem ugy mint most; alig vagyon ötven ház jobbágya s két-három czondorlott szolgája, azonkivül annyival adós, a feje sem érné fel, s mégis megvárja a méltóságos titulust, a nagyságos nevet s az első ülést) Fejér vármegyei krakkai jószágába. Akkor a fejedelem Fejérváratt levén, igen jó hajnalban lóháton megindul, és oly sietve mene Krakkóba, hogy mig az ajtón be nem ment, addig Tökölyi István eszébe nem vette. Szintén haját, szakálát akkor fésüli vala, mikor a fejedelem beköszöne: „Jó reggelt kegyelmednek, bátyám uram!" Amaz elálmélkodván, a fejedelem eleiben fut és nagy submissióval acceptálja; ebédre megmarasztván, nagy italhoz fognak, és az asztalnál ülő fejedelem szolgáit mind megajándékozza. Legvégén az asztalnál ül vala egy szegény katona, kinek nem jutott vala az ajándékban; kétségkivül tanult ember volt, felkél egyenesen asztaltól, a tarsolyában volt egy zsíros könyvecske, felmegyen a főhelyre a hol közel ül vala Tökölyi István, s mondá neki: „Nagyságos uram, szegény háztól ösztövér bárány, azt szokták mondani; egyebem nincsen a mivel Nagyságodat megajándékozzam, hanem ez a kis könyvecském, ezt is Nagyságodnak adom." A grőff általértvén a dolgot, elveszi a könyvet, mondván: „Fogadja Isten, barátom, a jó akaratot; ülj helyedre s lakjál jól;" azalatt a komornyikját szólitván, suga neki, ki is bemenvén más házban, egy szép gyöngyházzal rakott polhákot [28]), a mint akkor viselték, s egynehány tallért kihozván, a katonának a grőff nevével oda adja, és annál jobb kedvek érkezvén az uraknak, egész éjfélig ivának. — Ebben az esztendőben mentem először scholában Fogarasban.

Nem sokkal azután jöve be Magyarországból Balassa Imreh is. Mert midőn egy török urat, a kit Rabló Bégnek neveztenek vala a magyarok, éczaka egy faluban a Balassa hajdui elfogtanak volna, és Balassához

vivén, a Bég tizenkét ezer aranyban vele megalkudt volna, a palatinus Wesselényi Ferencz megértvén, oda küldet Balassához, hogy a rabot adassa kezéhez, mivel a nem privata personát illet, hanem ötet mint magyarországi palatinust. Balassa, különben is pajkos csintalan ember levén, azt izeni vissza a palatinusnak: „Mondjátok meg az eb-adtának, ha török rab kell, bujjék ki a felesége utóljából, s fogjon rabot; de a kit én fogattam, azt neki bizony nem adom.“ A palatinus a császárnak ír a dologról, remonstrálvan azt: az a Rabló Bég eleitől fogva mennyi károkot, pusztitásokot tett Magyarországban, azért illendő volna, hogy olyan nevezetes rab ő felsége, mint magyar király custodiája alatt tartatnék. A császár kéreti Ballassától, nem adja; ujabban reá küld, hogy erővel is elvegyék tőle, Balassa boszujában mérget ad a török rabnak, ugy hal meg; a holttestet penig ezer aranynyal váltják visza a törökök. A császár megértvén a dolgot, Balassát megakarta fogatni, de ő is résen tartván fülét, Erdélyben beszaladott. Mivel penig Kapi Györgynek atyafia vala, és a Balassa erdélyi jószágát Kapi bírja vala, bejövén Erdélyben, a jószágát kezéhez akarja vala venni. Kapi György practicához foga, s alattomban elálltatá Balassát, hogy a német császár a fejedelemnek irt felőle hogy kézben adassa, s a fejedelem meg akarja immár fogatni. A szegény bujdosó ember könnyen elhivén, megindul, hogy Erdélyből kiszaladjon; Kapi azalatt a fejedelemnek postán megirja, hogy Balassa csak kémleni jött volt be Erdélyben, és most a német császárhoz vissza akar menni; a fejedelem katonákat küld utána. Azalatt Kapi, tudván melyik utra mene Balassa, előre megállatja az utját, mintha csak tolvajok támadtanak volna rája, s mindenéből kifosztják, gyalog marad; a fejedelem katonái is el érkeznek, visszahozzák. Akkor veszi eszében Kapi György practicáját, és egy bőr táskát csináltat magának, s mindenkor ugy ment fel palotára a fejedelemhez. Ha kérdezték mire való, azt felelte: „Kapi György tette ezt a koldustáskát az én nyakamba.“ Ekképen nyavalyás a honnan oltalmat várhat vala, veszedelmet talála, és noha a fejedelem is végére mene a Balassa ártatlanságának, mégis érette meg nem büntette Kapi Györgyöt, sem jószágát Balassának visza nem adatá. Látván Balassa az erdélyi állapotot, a német császárhoz folyamodék, s gratiát kéretvén magának, visszamene Magyarországban. De az Isten nem tűré el Kapi György factióját; kevés esztendő mulva rászálla a büntetés, maga rabságban vasban hala meg s a jószági fiiscusra szállának. Minden ember azért tanuljon isteni félelmet, és ne cselekedje azt mindenkor a mit megcselekedhetik, hanem azt, a mi jó és igazságos; mert ha az emberek büntetését elkerüli is, soha az Isten igazat néző szemeit meg nem csalhatja.

1674. Valának akkor Erdélyben nagy méltóságos urak, kiket én is mind ismertem: Haller Pál, Haller János, Kapi György, gróff Csáki László, Kornis Gáspár, Bethlen János, Bethlen Farkas, Bethlen Elek, Nemes János (mert még Mikes Kelemen, Naláczi István, Székely László igen alant ülnek vala), Bánfi Zsigmond, Mikola Zsigmond, Petki János, Lázár István, Bethlen Miklós, Kemény Simon, és többen sokan. De mind azok között s azok felett ketten emineálnak vala mind észszel, tekintettel, értékkel, experientiával: Bánfi Dénes, ki kolosvári kapitány és a vármegyék generalisa, és uzoni Béldi Pál, ki háromszéki főkirálybiró s székelyek generálisa vala, és a kik nemcsak egy fejedelemnek, hanem akármely királynak, császárnak consiliumába beülhettenek volna; kik is mig egyesek lőnek, jól vala az országnak dolga. Teleki Mihály is, noha még a tanácsban nem vala, mindazáltal nagy tekintetben kezdett vala lenni; az anyja mind Bánffi Dénesnével, mind a fejedelemasszonynyal egy testvér lévén, és azért a fejedelemasszony ötet feljebb-feljebb emelni igyekezvén; a jámbor együgyű fejedelem pedig a maga vérszerént való atyafiait, mint Gyerőfi Györgyöt, Tholdalagi Jánost, Andrást és másokot, soha promoveálni nem akarván, holott jó módja vala benne. De így

jár az a ház, hol a konty parancsol a süvegnek. Különben is Teleki Mihálynál igen szép és gyors elme vala, hogy ha jóra forditotta volna, akármely ministeriumot dirigálhatott volna; de ő avval az Istennek szép ajándékával Erdélynek romlására abutála.

Már Teleki Mihály kővári kapitány vala, és szép jószágokat nyert vala a fejedelemtől a fejedelemasszony assistentiája által; midőn azért, a mint feljebb emlitém, a magyarországi profugus főemberek bejőnének Erdélyben, látván a fejedelem lágyságát és Telekinek a fejedelemasszony előtt nagy kedvességét, elpróbálván elsőben az erdélyi őshazafiait, és kitanulván azoknak elméjét, hogy nem akarnák semmiképen magokot és az országot a magyar motusokban elegyíteni: alattomban Teleki Mihálylyal kezdének tractálni, azt igérvén neki, csak őáltala a fejedelmet arra vehessék, hogy az ő causájokat a német császár ellen felfogja, ha Isten dolgokot boldogitja, a magyarországi palatinatust neki szerzik; melyre meg is esküvének neki. A nagy ambitiosus kevély ember két kézzel kapván a promotión, nemcsak maga mellé fogadá őket, és mind pénzzel, köntössel, intertentióval édesité naponként magához értéke felett is, sőt sok mesterségével, elsőben a fejedelemasszony elméjét megcsinálván, azután titkon a fejedelmet is próbálgatni kezdé, sok ratiókkal remonstrálván, mely hasznos sőt szükséges is volna, hogy a fejedelem, Bocskai, Bethlen Gábor, első Rákóczi György dicsérctes erdélyi fejedelmek példája szerént, a magyarok dolgába belé tekintene, és Magyarországban a reformata religio oppressióját vindicálná, melynél Isten s a keresztény reformatus királyok, fejedelmek, respublicák előtt dicséretesebb, kedvesebb dolgot nem cselekedhetnék. Melyre a fejedelemnek az alkalmatosságok is épen a kezén volnának, holott tul a francia, kinél hatalmasabb király Europában nincsen, a császár ellen aperte hadat denunciált, és már derekason az operatiához hozzá is kezdett; Magyarországban penig, noha a félelem s a rajtok levő császár hada egy kevesség sopiálta a motusokot, de mihelyt eszekben veszik hogy a fejedelem az erdélyi hadakkal kiindul, az egész Magyarország mindjárt feltámad, és a fejedelmet királyoknak választják; a hollandusok, belgák és az imperiumbéli reformatus fejedelmek is manuteneálják, sőt maga is a franciai király elég pénzt és hadat küld le Magyarországban; a mint már a híre is vagyon, hogy a had leindult és Lengyelországban is nagy hópénzzel fogadják a hadakot a franciai király neve alatt, kik Magyarországban bejöjjenek; sőt noha a törökkel békesége van ugyan taliter qualiter a német császárnak, de mivel a török kételenség alatt szerzett volt békeséget, a végre, hogy annál inkább hadait Créta szigetébe vihesse Candia megvételére, már penig Candiát megvevén, és sohul most több ellensége nem levén, csak a fejedelem akarja s a portát requirálja, ő, pogány levén, a maga hasznaért könnyen a békeséget felbontja, s ha fel nem bontaná is, majd expirál a husz esztendő, csak hat esztendő híja levén; azalatt is leszen módja a töröknek, hogy per conniventiam a fejedelmet, mintha nem az ő akaratából, megengedi hogy kimenjen Magyarországra, sőt a végbeli hadaknak is alattomban parancsolhat, mintha az ő hire nélkül, a fejedelem hópénze neve alatt, a fejedelem mellett harczoljanak; és igy a német császár mindenfelől megszoríttatván s annyi ellenségnek nem sufficiálhatván, vagy succumbál s a magyarországi királyságot a fejedelemnek oda hagyja, vagy penig jó conditiókkal megbékéllik, mint azelőtti fejedelmekkel, és mind a magyarok lelki testi szabadcságokban restituáltatnak a fejedelem által, mind a fejedelemnek nagy uri jószágok, várak, dominiumok conferáltatnak a császártól, s az egész keresztény világ előtt örökkévaló dicséretet s nagy becsületet nyer magának. Most van azért egyszer ideje, ha a maga fejedelmi házát nevelni és stabiliálni akarja. Különben it, Isten ellen való nagy vétek volna, látván a fejedelem maga véréből álló magyarok oppressióját, s kivált a reformata religio végső veszedelmét, behunt szemmel nézni, holott a belgák idegenek le-

vén, mégis propter respectum religionis készek lesznek vala a császár ellen támadni, ha a rab papokot visza ne hozzák a gályáról. „Annál inkább, ugymond, Nagyságod, kinek Isten sok szép fegyvert adott kezében, és mint Dávidot a juhok mellől, ugy Nagyságodot a tatár rabságából kiszabaditván, erdélyi fejedelemségre emelte, tartozik Isten dicsősége mellett a vérét is kiontani. Mert ha most Magyarországon történt meg a veszedelem, holnap holnapután rajtunk történhetik meg; akkor osztán hova fussunk, kihez folyamodjunk, ha most, mikor mi boldogságban élünk, a mi megnyomorodott atyánkfiait nem segéljük? És ha Nagyságod a táborozástól irtózik, üljön veszteg Nagyságod Erdélyben, én elmegyek a hadakkal, és rövid idő mulva olyan condiciókot extorqueálok a császártól mind a magyaroknak mind a Nagyságod hasznára, a kin maga is Nagyságod örömmel fog vigadozni."

A fejedelemasszony is éjjel nappal nem szünik vala a fejedelmet ingerleni, azt hányván szemére, hogy csak otthon heverne, olvasna, órát igazgatna, és nem vigyázna arra, mit cselekedtenek az előbbeni erdélyi fejedelmek, mennyit hadakoztanak és mely nagy hírt nevet szerzettek magoknak, s fejedelmi jószágot maradványoknak; bujjék ki azért valaha az asszonyok mellől; az erdélyi fejedelemséget megtalálja mindenkor; kellene bizony ha Magyarországban is szerzene jószágot, mert Erdélyben kevés az ősjószág; ha több fiok leszen, egyik bár fejedelem lenne is, a többi osztán mit csinál jószág nélkül? Veszi most hasznát Rákóczi Fnrencz, hogy a nagyapja Magyarországban fegyverrel nagy jószágokot nyert magának; már most az unokája fejedelmi módon él belőle.

A magyar profugus urak sem szünnek vala a fejedelmet supplicálni és hathatós rátiókkal — minthogy ha szóra kell, akárkit is könnyen elámitnának — a hadi expeditióra inditani. Már a fejedelem elméje egészen reá hajlott vala; de mivel az erdélyi fejedelmek a tanács és ország hire nélkül semmi derék dolgot magokra el nem kezdhetnek, a levén mindenkor egyik conditiója a fejedelmeknek: a tanácsurakot azért convocáltatja, és azoknak proponálja, ugy mindazáltal, ne vennék eszekben azt, hogy Teleki Mihály munkája volna. A tanács sokáig consultalódván, megegyezének azon, hogy a fejedelem üljön veszteg Erdélyben, s hagyjon békét a magyarországi dolgoknak, nehogy Erdély is a fejedelemmel együtt elveszszen miattok; avagy nem elég siralmas példa-e,mint járának a minapiban a magyarországi nagy urak, életek, jószágok elvesze. Bolondság volna a tőrben akadott madárnak körme közé akasztani valakinek ujját, mert amazt sem szabadithatja meg; maga is, eljövén a madarász, együtt a másikkal megfogja s megmelyeszti. Méltó volt, hogy a Magyarországból elbujdosott főrendeket befogadják s azokat táplálják, mert az keresztényi kötelesség, s ha tovább is itt akarnak nyugodni, segéljük, protegáljuk, s kézbe se adjuk, ha kéreti is császár, sőt szép szóval, könyörgéssel instáljunk a római császárnak, adjon gratiát nekik, hadd mehessenek vissza hazájokban. Eddig mind szabados a dolog, sőt keresztényi kötelesség a vélek való irgalmasság-tétel; de ha itt nyugodni nem akarnak, és a római császár gratiáját amplectálni nem akarják, jobb hogy egyig csapattassanak ki az országból, menjenek oda, a hova akarják, mintsem, a mint hogy magokot s országokot elvesztették, ugy minket is, Nagyságoddal és az egész országgal együtt veszedelemben ejtsenek. Ugy szeressük felebarátunkot, hogy azalatt magunkot érettek örökös nyomoruságban ne ejtsük; mert könnyü a hadakozást elkezdeni, de ha egyszer elkezdjük, még a maradékunk sem éri végét. Különben is, a francia sokat igér, keveset praestál; a míg ő ide dobol, elüti a német rajtunk. A magyarországiaknak jó refugium volt Erdély, de ha mi kiszorulunk Erdélyből; vajjon melyik nemzet fogad be bennünket?"

Nem teczék a fejedelemnek a tanácsurak jó tanácsa, mivel már praeoccupáltatott vala Teleki Mihálytól, és a magyar profugusoktól. Azért országgyülését hirdete Fejérvárra, hogy

ott közönségesen az egész státusokkal communicálja, remélvén azt, hogy ott jobban véghez viheti szándékát. Azalatt mind Teleki Mihály maga, mind a magyarok széltében járták és csinálták a státusok elméjét, mindenfelé sok igéreteket tevén. Begyülvén az ország, propositióban beküldi a fejedelem a statusoknak a magyarországi dolgokot; magok is a profugusok memorialét adnak be az országnak, hoszas declarátióval akarván elhitetni a statusokkal, hogy az ő causájokat az ország kezére vegye és manuteneálja. Hoszas discursus után, mikor voxolni kezdének, Béldi Pálra jövén a series, igy kezdé el voxát: „Ha csak privatumot kellene respectálni, senki a magyarok dolgaihoz engedelmesebben nálamnál nem szólhatna; holott édes leányomot azok közül valónak, Wesselényi Pálnak adtam feleségül, és azzal magamot s egész házamot szoros kötelességgel coniungáltam vele, kinek atyjának testvérbátyja, a néhai magyar palatinus, ennek a motusnak feje és protectora vala. Mindazáltal, minthogy énnálam nemcsak gyermekeimnél s minden jovaimnál, hanem életemnél is mindenkor becsüsebb volt hazám közönséges jova s megmaradása: ha mindnyájan jovallanák is a mi kegyelmes urunknak hogy a magyar motusokban elegyitse magát: én egyedül, a mennyiben rajtam állana, ellenttartó volnék s vagyok s leszek mind holtig benne; mert semmi jó exitusát nem látom, nem is várhatok egyebet belőle, hanem mind ő Nagysága fejedelmi házának, mind édes hazánknak végső veszedelmét s romlását, a mint minap is a consiliumban bővön declaráltam. Sőt inkább akarom, ma szemem előtt mind a leányom meghaljon s mind a vejem elveszszen, mintsem őmiattok hazám békesége, melyet nehezen, sok pusztulás után Isten, kiváltképenvaló kegyelmességeből nem régen ada megérnünk, ujobban felforduljon; s valaki velem együtt igaz hazafiának tartja magát, Istenéhez s hazájához való obligatiójára kénszeritem, tegye le elméjéről ha mi oly praeconcepta opiniója volna a magyar dolgok iránt; a Magyarországból közénkbe bujdosott becsületes urakot s főrendeket is kérem, ne busitsák efféle kedvetlen s szomoru consequentiáju dolgokkal sem a mi kegyelmes urunkot sem a nemes országot; ne kivánják a jóért azzal fizetni, hogy ő kegyelmek miatt mi is országostól elveszszünk."

Mindnyájan a több uraknak is, regalistáknak, vármegyék, székely és szász székek követeinek a lőn voxok, hogy a magyarországi dolgokhoz a fejedelem ne nyuljon. És igy az országgyülése Teleki Mihálynak nagy disgustusával elbomlék. Azalatt a német császár is, megértvén mit akarnak az Erdélyben bujdosott magyarok, emberét küldi Erdélyben a fejedelemhez, kérvén azon, ne fogja pártjokat a magyaroknak, igérvén szép conditiókot s jószágokot a fejdelemnek, ha leteszi magát; Bánffi Dénesnek is, kinek nagy authoritását tudja vala a fejedelmi udvarban, titkon sok igéretet tőn, és baronátusi titulust is külde neki (mely az akkori időben ritka és becsüs vala), hogy a fejedelem elmejét verje el a magyarok mellől.

Szintén akkor a franciai király is követeket külde a fejedelemhez nagy ajándékokkal és hadfogadásra való bizonyos summa pénzzel, kik a király nevével a fejedelmet arra ingerlenék, hogy a magyarok mellett kössön fegyvert, és ő is nagy hadakat küld le Magyarországban. Ennyi sok ellenkező dolgok között nem tudván a fejedelem magát mire determinálni, tanácskozván alattomban Teleki Mihálylyal, azt találják fel, hogy küldjön be a fejedelem a portára más egyéb praetextus alatt; a magyar profugusok közül is menjenek be, és próbálják meg a török divánt, ha rávehetik, hogy szabadcságot ad a fejedelemnek magyarországi hadakozásra; ne gondoljanak semmit az erdélyi urakkal (a kik megszokták a kényes életet s nyugodalmat, s azért disvadeálják a fejedelemnek a hadakozást), hanem fogjanak hozzá a dologhoz. Mikor a divánban mind a fejedelem kivánságát, mind a magyarokét proponálták, és a császárnak is tudtára adták volna, rövideden a lőn a válasz: „Most jó békeségben van az erdélyi fejedelem, üljön veszteg mikor senki

sem bántja; ha valakitől bántódása leszen, hatalmas császár kész mindenkor megoltalmazni. Ha kimegyen egyszer Magyarországra császár akarata ellen, többször be ne jöjön; talál hatalmas császár fejedelmet Erdélyben." A magyar profugusoknak pedig megizenék: „Menjenek ki Konstántinápolyból akár jobbra s akár balra; hatalmas császár bolondokkal nem közli dolgát."

Mikor a dolgok igy folynának, és látná Teleki Mihály, hogy a magyar dolgokot nem promoveálhatja ugy a mint ő akarná, s a mire a fejedelmet rá venné is, Bánffi s Béldi kirontják a kezéből: elvégezé, hogy mind a kettőt leejtse lábokról, azután ő ülvén az első lóra, nem kérd tanácsot senkitől, hanem azt fogja cselekedni a mit akar. De mivel az a két úr egymást akkor igen érték vala, lehetetlen vala mind a kettőt egyszersmind elveszteni; azért szokott practicájához foga, és gyülölséget kezde hinteni közikbe, tudván azt, ha azokat egybenvesztheti, és egyiket a másikkal lenyomhatja, könnyebb leszen a másikat is utána ugratni. A mint hogy épen ugy is lőn. Teleki azért külsőképen azt tétetvén, hogy mindeniknek igaz barátja, serénységéhez képest hol egyiket hol a másikot, mind az udvarnál mind házoknál gyakorta meglátogatja, oly okosan mindazáltal, hogy egyik is eszében nem venné a mit akarna. Azalatt hol Bánffi Dénes előtt vádolja Béldit: „Ihol — ugymond — uram, kegyelmed volna a fejedelem után elsőbb ember Erdélyben, ország generálisa, a fejedelem sógora, nagy familiából álló uri személy, mégis ez a Béldi Pál nem akarja kegyelmednek cedálni; az egész székely natio egészlen tőle hallgat, őt udvarolják, venerálják; vigyázzon kegyelmed magára, mert a mint én hallogatom, egyáltalában azon igyekezik, hogy kegyelmedet elveszesse." Bánffi Dénes okos ember levén, nem ad vala elsőben hitelt szavának. Hol ismét Béldi Pálhoz menvén, és titkon hitet kivánván tőle, hogy senkinek a mit neki mondana, ki ne jelentené, azt kezdé mondani Béldinek: „Noha nekem Bánffi Dénes sógorom, mindazáltal kegyelmedhez régi kötelességem levén, el nem tagadhatom, mert Bánffi Dénes régólta practikálódik azon, hogy kegyelmedet a fejedelemmel megfogassa, és noha ő vágy az erdélyi fejedelemségre, azért is jártatja alattomban a német császár udvarát, hogy a portától elszakaszsza Erdélyt és német directiója alá ejtvén, magát tegyék fejedelemnek, mégis hogy ki ne tudódjék doga, a fejedelem előtt kegyelmedet szüntelen avval vádolja. hogy kegyelmed fejedelemséget sollicitál magának a portán, és az egész székely natiót a fejedelem ellen akarja fellázasztani. Azért, uram vigázz magadra, ha életedet szereted. Kegyelmed régi őshazafia, nagy nemzetből álló úr s miért engedi meg, hogy egy olyan ember, mint Bánffi Dénes, a ki csak a fejedelemmel való sógorságért promoveáltatott, kegyelmed előtt járjon? Ha én ugy volnék mint kegyelmed, igy s igy cselekedném vele. Sőt azt kglmed elhitesse magával, a mint engemet lát: azon igyekezik, hogy a kegyelmed feleségét is kegyelmedtől elidegenitse, melyben is micsoda politiája legyen, kgld bölcsen általértheti."

Semmi a Béldi Pál máját ugy meg nem szurta vala, mint a felesége felől való emlékezet, mert már annakelőtte is volt holmi gyanósága az iránt, mintha Bánffi Dénes Béldi Pálnét szeretné, noha abban semmi nem volt; mert Béldi Pálnéban voltanak ugyan egyéb fogyatkozások, de különben tiszta jámbor életü asszony volt; hanem Bánffi Dénes nagy nyájos ember levén, s a szép asszonyokot nem is gyülölvén, kivált ittas korában minden szemérem nélkül az asszonyokhoz kapdosott, s Béldi Pálnét is egykor táncz közben meg találta volt csókolni, kit az inasa Béldi Pálnak meglátván, az urának megmondott; azólta mind neheztelt érette.

Már a Teleki Mihály practicája mind a Bánffi Dénes szivében Béldi Pál ellen mind ennek a másik ellen alkalmas gyülölséget szerzett vala; mégis a két nagy okos tanácsos bölcs emberek eszekben nem vevék magokot hogy mit akar Teleki Mihály, mert amaz, mindeneknek a mit mond vala, hit alatt mondja vala, hogy a feleségeknek sem mon-

danák ki. Végre kifokaszták egymás ellen való nehézségeket; mert Fejérváratt a fejedelem asztalánál mulatván, és felkelvén s fennálva is iván a fejedelem, szokása szerént, velek, történék hogy mind a kettő egy ablakban mene; ott egymással beszélgetvén, minthogy Bánffi negédes kevély ember vala, azt mondja Béldinek: „Miért nem becsülsz engemet, Béldi Pál? Én volnék azért az ország generálisa. De hitesd el magaddal, ha mind igy foly a dolog, bizony általesünk egymáson," Béldi Pálban is felforrván az indulat, elszégyelvén magát a fejedelem és urak előtt Bánffi Dénes szavain, azt feleli: „Hidd el, Dénes, nehéz székely vagyok, ha felüleshetem rád, megnyomlak ugy, többször fel nem emeled a fejedet." Többre is mennek vala akkor, de a fejedelem közikben szóla: „Csodálkozom kegyelmeteken, mit bolondoskodtok, igyatok most, inter pocula non sunt seria." Igy akkor lecsendesedének.

Lőn ilyen casus is a tájban: gróff Csáki László vadászatot szeretvén, sokat is praesumálván magának, s neheztelvén azt hogy őneki nem igen adatik promotiója, noha Bánffi Dénesnél magát, maga itélete szerént, érdemesebb személynek tartaná, hogy boszuságot tegyen Bánffi Dénesnek, feles puskásokkal és ebekkel épen a bonczidai erdőre mene vadászni, a kit Bánffi Dénes nagy tilalomban tart vala. Meghallván Bánffi Dénes a gróff ottlételét, csakhamar szolgáit, puskásait és a körüllakó nemességet, mivel Kolosvár megyei főispán is vala, fegyveresen egyben hivatván, kimegyen az erdőre, a hol már Csáki László, feles vadakot veretvén, egy helyen megszállott vala, enni akarván. És ott Bánffi Dénes körülvéteti a maga mellett való puskásokkal, köszönvén neki: „Jó napot kegyelmednek, gróff uram; kié ez az erdő?" Csáki László monda: „Kegyelmedé." „Hát miért gróff uram, kgld itt hatalmaskodik" „Nem hatalmaskodom, ugymond; biztomban jöttem ide." Bánffi Dénes mond neki: „Immár menjünk be Bonczidára ebédre." Amaz nem akar, Bánffi Dénes akarata ellen is beviteti, és ott ebédelvén Bonczidán, azután elbocsáttatja. Az utban a míg mentenek Bonczidára, gyakran mondotta Csáki László: „Protestálok kegyelmetek előtt, egy gróffot árestáltatott Bánffi uram;" Bánffi Dénes nevetéssel mondotta: „Nem árestum, Isten oltalmazzon, hanem atyafiságos ebédre való invitatio." Elég az, hogy Csáki László azon dologért halálos ellensége lőn Bánffi Dénesnek és nagy eszköz vala Teleki Mihály után a Bánffi Dénes halálában.

Bánffi Dénes azalatt naponként nagyobb nagyobb splendorral kezdé a maga udvarát nevelni, ugy hogy a fejedelem udvarát adaequálja vala, nem számmal mint pompával, maga is mindennap fejedelmi köntösökben mutogatja vala magát, kivált minekutána a baronátusi titulust publicáltatá; a több urakot, főrendeket pedig contemnálni kezdé; a mely szegény nemes emberek közel laktanak jószágaihoz, azoknak jobbágyokot, jószágokot erőszakkal is el kezdé foglalni; mikor utazott, nagy készülettel és sok hintókkal, társzekerekkel járna, akarmely nemesemberek lovait, ökreit vectura alá elvitette, sőt afféleért panaszlókot erősen meg is verette. És mivel a kolosvári kapitányság authoritása kezében vala mind a somlyai kapitánysággal együtt, feles vitéz emberek levén directiója alatt, a váradi basával is keveset gondol vala, ki, pogány módra, a hódoltságot naponként kilyebb akarván terjeszteni, Bánffi Dénes penig nem engedvén: abból közöttök sok veszekedések támadtanak, és a basa mind a budai vezér előtt, mind a portán vádoskodván Bánffi Dénes ellen, a fejedelemnek s az országnak gyakran sok busulása s költsége esett a miatt, hogy a török udvar elméjét megcsendesitse. Noha sokszor megintették Bánffi Dénest, hogy annak a nagy keménységnek hagyjon békét, mert a hatalmas nemzetet irritálván, az országot igen könnyen veszedelemben ejtheti: de ő sem a fejedelem, sem az ország intésével nem gondolván, minden dolgokot maga fejétől egyedül akar vala igazgatni. Az is igen nagy gyülölséget szerze Bánffi Dénesnek, hogy a porta a fejedelem s az ország sok instántiájára resolválta magát, hogy Zólyomi Miklóst kiküldi Erdélyben, ha a fejedelem hit

alatt assecurálja hogy bántódása nem leszen és confiscált jószágait visszaadják; a mint hogy az ország kész vala assecurálni s a jószágit is visszaadni, hogy annál inkább Zólyomit bevehetnék Erdélyben, s a porta ne kereskednék vele az ország nagy költségével. De a gyalui szép uri jószágát Bánffi Dénes obtineálván, semmiképen kezéből kiadni nem akará, a szamosujvári egész jószágot kérvén érette cserében, mely a fejedelem sustentátiójára levén deputálva, az ország nem adhatja vala. De egy dolog is ugy meg nem árta Bánffinak, mint hogy Szent-Páli Ignácz udvarházát, praetendálván hogy amannak holta után az ő feleségét illetné vérre, a dotalista kezéből nemcsak hatalmasul kifoglalá, noha az egész ország instált a szegény özvegy asszony mellett, hogy via iuris procedáljon ellene, avval nem gondolván, rá küldvén az udvarházra, fundamentomából kihányatá, azt mondván : tegyen róla az ország, ha bánja, s épitse meg a házat. Az is megszurá az emberek szemeit, hogy fejedelmi módon udvari gyalogokot fogadott, és mind házait azokkal strázsáltatta, mind utazásában azok voltak mellette; a tanács hire nélkül a hová akart mindenfelé expediáltatott, követeket küldött, egy szóval mindenekben nem ugy viselte magát mint privátus ember. Mely dolgaival igen sok gonoszakarókot szerze magának és sokan irígykedvén reája, sokan penig félvén tőle, veszedelmét kivánják vala.

Látván azért Teleki Mihály, hogy csaknem az egész ország elidegenült Bánffi Dénestől, és mindnyájan panaszolkodnának ellene, eszében vevé hogy könnyebben férhet Bánffi Dénes rontásához mintsem a Béldi Pálhoz, a ki is noha nagy méltóságban és uraságban volna, de sokkal csendesebben s mértékletesebben viseli vala magát Bánffi Dénesnél, megbecsülvén az ország rendeit, azok is megbecsülik és igen kedvelik vala. Teleki Mihály nem késék sokat, hanem valójában hozzá foga a dologhoz, és már nemcsak Béldi Pálnál, hanem a több uraknál is insinuálván magát, szüntelen vádolja vala Bánffi Dénest, a fejedelem előtt penig, mind maga s mind Naláczi István által, ki a fejedelemnél kedvességben vala és már napról napra nevekedik vala becsületében, hopmestere levén a fejedelemnek, és a portára is egynehány izben járván követségre, mind penig Székely László által, ki postamester vala, éjjel nappal nehezíti vala a Bánffi Dénes ellen való dolgokat. Ez a Székely László nem régen jött vala be Erdélyben Jenő vidékéről, kinek az apja Teleki Mihály atyjának jószágiban tiszttartója levén, a fiát, Székely Lászlót, maga mellé vevén, a fejedelem udvarában commendálá, és postamesterségre, azután tanácsuraságra is promoveálá, csak azért, hogy maga creaturái legyenek szüntelen a fejedelem mellett, és vigyázzanak a Teleki Mihály dolgaira, hogy valaki távollétében, a fejedelem elmejét ellene haragra ne inditsa. Naláczi Istvánt is hasonlóképen promoveálá. És soha nem is távoztak az udvartól, hanem mikor Teleki Mihály udvarnál nem volt, vagy Naláczi István vagy Székely László szüntelen ott forgódott, és senki miattok nem fért a fejedelemhez, hogy Teleki Mihály istentelen factióit aperiálná, mivel különben is a fejedelemasszony, oda hajtván könnyen az urát a hová akarta, Teleki Mihálynak, mint atyafiának, nagy patronája vala.

Már a fejedelem elméje is teljességgel Bánffi Dénestől elidegenült vala, midőn a feljebb emlitett személyek remonstrálnák, hogy Bánffi Dénes, mind a német császár udvarában nagy tekintetben levén, mind az országnak nagyobb s fegyveresebb népe s erősségei a véghelyekkel együtt kezében levén, és mind fényes udvara népével, mind egyéb készületeivel arra mutatván, hogy mostani uri állapotával meg nem elégednék, minden intentiója az volna, hogy magának fejedelemséget szerezzen, és ha a török portán véghez nem viheti, a német császár erejével obtineálja; nem is egyéb okért tart szüntelen való levélbeli correspondentiát a német udvarral (mely tilalmas az erdélyi uraknak), hanem hogy utat készitsen magának a fejedelem ellen való rebellióra. Ezek noha merő istentelen hazugságok voltak, mert soha Bánffi

Dénes az erdélyi fejedelemséggel nem álmadozott, de a jámbor együgyű fejedelemmel igen könnyen elhitették, mert ő az életét sem féltette ugy, mint a fejedelemséget. Ezt a practicát penig oly titkon forralák, hogy annak semmi jelét a fejedelemasszony eszében ne veheté — ugy is akarák, mert tudták, ha a fejedelemasszony valamit megsajdit a dologban, kirontja kezekből — sem penig Bánffi Dénes meg nem tudta. Melynek is oka a vala: noha sokan tudták már, de mivel a nagy kevélységeért senki nem szerette, nem igyekezett azon, hogy kijelentse neki mi következzék reája.

Midőn Teleki Mihaly ennyire vitte volna Bánffi Dénes ellen való dolgot, tudván hogy, ha Béldi Pál contrarius leszen, semmire nem mehetnek miatta: alattomban a fejedelemmel ugy végezének, hogy a fejedelem, Bánffi Dénes ellen való akaratát tegye irásban subscriptiója s titkos pecséte alatt, mely irással Teleki Mihály menjen el Béldi Pálhoz és vele subscribáltassa, annakutána a több urakot rendre eljárván, azokkal is subscribáltassa. Teleki Mihály, mintha egyéb magános dolgai volnának, Béldi Pálhoz elmegyen, ki akkor Bodolán a maga várában vala; bemenvén hozzája, mondja, hogy csak magával volna igen nagy dolga, azért még a külső palotáról is minden embert kiküldvén, sőt az udvaron is fegyveres gyalogok strázsálván hogy senki közel az ablakhoz ne mehessen, megmutatja a fejedelem levelét, és kéri hogy azon ligát Bánffi Dénes ellen approbálja s subscribálja. Amaz, noha már egy darab időtől fogva ugyan Teleki Mihály factiója miatt Bánffit gyülölni kezdette vala, mindazáltal olyan nagy hazafiának romlását, kivált azon az uton, semmiképen jovalni nem akarja, sem a ligát subscribálni. Teleki Mihály felkel és térdre esik Béldi Pál előtt, s kezét az ég felé felemelvén, azt mondja: „Esküszöm az élő mindenható Istenre, a ki idvezségemet ugy adja meg, életemet, feleségemet, gyermekeimet ugy boldogitsa, hogy én, uram, kegyelmednek igaz tökéletes barátja és szolgája vagyok. És mivelhogy tudom Banffi Dénesnek minden intentióját, hogy kegyelmedet egész házával együtt el akarja veszteni, azért jelentem meg kegyemednek: ha maga életét, gyermekeinek, feleségének megmaradását szereti, praeveniálja a magára következendő veszedelmet, és subscribálja ezt a ligát; különben én megmentem Isten előtt is a lelkemet, mert a mit mind a kegyelmed javára, mind a fejedelem és az ország megmaradására tudtam, magam veszedelmével sem gondolván, kimondottam."— Béldi Pálné, minthogy okos gyanós asszony vala, noha a dologban semmit sem tudott, de mind azelőtt Teleki Mihálynak az urához való gyakor járását nem jovalván, mind penig a mostani odajöveteléhez és titkos beszédéhez gyanakodván, alattomban igen lassan az ajtóhoz mene, és fülét a kolcs lyukához tartván, noha csak suttogva beszélnek vala oda be az urak, megérté hogy Bánffi Dénes felől beszélnének, és a kolcs lyukán benézvén, meglátá hogy az ura előtt Teleki Mihály térdre esett. Megijjedvén az asszony, kiáltani kezde: „Uram szerelmes uram, szivem uram, ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal s elveszt tégedet is." Amazok oda be conturbálódván, felkel Béldi Pál, megnyitván az ajtót, mondja a feleségének; „Eredj dolgodra ha asszony vagy;" amaz pedig annál inkább kezde könyörgeni: „Szivem uram, a hatalmas Istenért, ne higyj ennek a gonosz embernek: mert hallám én hogy Bánffi Dénes ellen akar most ingerleni; de ha azt elteheti általad láb alól, bizony tégedet is elfogyat. Vajh ki jól ismerem én Teleki Mihályt; ne hidd akármint esküdjék, mert nincs nála jó lelkiismeret; itt vagyok, ha megölsz is, lássad, de nem jovallom dolgotokat." Teleki Mihály elszégyelvén magát, nagy haraggal mondá: „Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából; mikor valaki az én megmaradásomra nekem jó dolgot mondana, megköszönném inkább neki, mintsem ezeket engedném meg hogy a feleségem rajta elkövetné." Béldi Pál megrigatván feleségét, az asszony nagy sirással s átkozódással visszamegyen; amazok esmét bezárván az ajtót, addig esküvék Teleki Mihály, le-

csalá lábáról a nagy okos embert, és subscribáltatá vele a ligát, oly conditióval mindazáltal: hogy nem ellenzi ha Bánffi Dénest megfogják, de meg ne öljék, hanem törvény szerént procedáljanak ellene. Teleki Mihály nagy örömmel onnan elmene grófl Csáki Lászlóhoz, a kit igen könnyen rávőn, mind a vadászatban rajta esett boszuságért, mind penig alattomban örül vala azon, hogy olyan nagy református uri ember veszedelemben esék. Onnan a Haller és Bethlen urakhoz menvén, azok is rá hajlának, mert Bánffi Dénest mindnyájan gyűlölék vala.

Ezek igy véghez menvén, a fejedelem a tanácsurakot udvarhoz hivatja; Bánffi Dénes akkor oda ki Somlyón levén, a váradi törökkel való controversia eligazitására. Mindnyájoknak a teczék, hogy mivel Bánffi hatalmas ember volna és sok fegyver volna kezénél, ha erdélyi törvény rende szerént evocáltatják, nem compareál, sőt ex desperatione fegyverhez nyulván, és vagy a török vagy a német udvarhoz folyamodván, rosz dolgot fogna elkövetni, annakokáért a székelységnek parancsoljanak alattomban, és fegyveresen reá menvén, valahol találják fogják meg, azután revideálják dolgait. Igy ronták meg a nemesi szép szabadcságot; mert a magyar törvény szerént akármi vétekért, hanemha in loco delicti találnák, nem volna szabad senkit megfogni míg citatus et juridice convictus nem volna, melyre mind a három natio az unióban, mind a fejedelem a maga conditióiban, mind a tanácsi rend a maga hivataljában erős hittel vala köteles; igy vetének kötelet mind a magok, mind a posteritások nyakában; s azon a rosz uton veszének el magok is rendről rendre azután, a mint ide alább meghalljuk, s késő s haszontalan megbánással véve eszekben magokot.

Valának akkor főkapitányok: Háromszéken Nemes János, Csíkban Daczó János, Udvarhelyszéken Bethlen Miklós, Marusszéken Kornis Gáspár; ezeknek parancsolat adaték, hogy a vitézlő rendeket felvevén, kijöjjenek. És mivel Torda vármegyében, Koppándon, Vitéz Gábor a fiát kereszteltetė vala, a hová komának Bánffi Dénes feleségestől invitáltatott vala: a hadak kiérkezvén, egyenesen oda menének. Bánffi Dénesnek hire esvén benne, elszalad, a feleségét penig minden vele valókkal együtt felpraedálják s elfogják sőt meg is ölték volna azok a tatárnál kegyetlenebb székely popule, ha Kornis Gáspár a magán levő hoszu mentejével be ne takarja s ugy ne oltalmazza meg. Onnan a hadak kioszolván Örményesre, Bonczidára, Bánffi Dénes jószágiban, szörnyü praedálást cselekesznek, a drága uri fejedelmi köntösöket egymás kezében összeszaggatván, az ezüst tálakot, nem tudván a paraszt had mire való, egybeolvasztván s golyóbisokot öntvén belőle; egy szóval, minden kémélés nélkül valamit kaphattanak a jószágiban, mind eltakaritották, és sok szegény bestye kurvafia gazdagult meg belőle. Nevetséges dolog történt Bonczidán; mert egy székely a pinczében sokat iván s megrészegedvén, hordókkal levén a méz a pinczében, a hordókot penig felvagdalván, a méz kiomlott a földre, a részeg ember eltántorodik a mézben s egészlen belé keveredik, onnan kijövén, a mint a tonnákból a puskapor kiomlott, abban is eltántorodik s belé keveredik, és a mint a derékaljokot egyben hasogaták vala s sok tollu hevervén a földön, abban is bele dől, s a mézre rá ragad a sok tollu. Ilyen irtóztató módon a grádicson le akarván jőni hogy lovához menjen, az udvaron levő székelyek meglátván s nem tudván mi szerzet, elijjesztik egymást: „Ihol jő — ugymond — a Bánffi Dénes ördöge,“ és már futni kezdettek vala, ha a részeg ember meg ne szólitsa őket, segitségre hiván, hogy tisztitsák ki a sok tolluból, mézből s puskaporból.

Teleki Mihály, hogy inkább semmi gyanóság ne legyen a fejedelemasszony előtt ellene, mintha ő dolga volna a Bánffi Dénes ellen való liga, a fejedelemtől kikéreczett vala Kővárban, mig ezek a dolgok megesének: mindazáltal Csáki Lászlót megtanitotta vala mit cselekedjék: Hogy, ha Bánffit elfoghatják, mindjárt öljék meg, ha penig elszalad, a feleségét vigyék Bethlenben, Béldi Pál várában. Azt penig azért cselekedte, hogy inkább az

emberekkel jövendőben is elhitesse hogy Béldi Pál factiójából estenek mind azok a dolgok; különben is általlátta Teleki, ha fiscalis várakban viszik, a fejedelemasszony által onnan könnyen kiszabadulhat.

Bánffi Dénes elszaladván, akkor veszi eszében magát, hogy ebül van dolga. Kolosvárra bemenvén, a praesidiumot mind convocáltatja, sőt a somlyai katonáknak is megparancsolja hogy bejöjjenek, a vármegyékre is mindenüvé parancsol hogy felüljenek. A mint hogy csakhamar nagy had gyülekezék melléje, a kik is javallják vala hogy menjen rá az ő jószágiban quártélyozó székelységre, kiket is könnyen felverhet, azután a maga dolgait jobban megcsinálhatja. Ő magában sokat tanácskozván, nem tudá magát determinálni, mert a vitézlő rendek tanácsát sem javallja vala, gondolván, hogy az egész székelység a fejedelem és ország hivségében levén, azok ellen a fizetett haddal magát meg nem oltalmazhatja, és ha fegyvert fog az ország ellen s succumbál, ugyan valóban rebellisnek pronunciáltatik és condemnáltatik. A törökhöz sem bizhatik vala, mert mind a portán ellene nagy nehézség vala, mind a budai fővezér és legközelébb a váradi basa halálos ellensége vala, a ki nemhogy felvenné causáját, sőt inkább veszedelmét is munkálódná. Legjobb lesz vala, ha kevesed magával Magyarországra kimegyen vala, és ott megvonván egy ideig magát, onnan jártatja vala dolgát, mert ugy könnyebben véghez vihette volna, sőt a német császár is kétség kivül patrocinált volna nekie. De ő nyavalyás, bizván mind ahoz, hogy semmi halálra méltó dolgot nem cselekedett, és ha mi fogyatkozások volnának benne, azokért már megfizetett feleségének rabságával s annyi jovainak elpraedáltatásával, remélvén hogy a fejedelemasszony is, könnyen birván a fejedelemmel, gratiát szerez nekie, sőt az ország is megelégedvén ilyen rajta történt szerencsétlenségével, tovább nem continuálná ellene való nehézségét: a maga megmaradására való utat elveszté, és szabad akarata szerént, gonoszakaróinak magát kezében ejté s elveszté.

Kolosváratt létében az akkori unitárius püspököt, Koncz Boldizsárt hivatá, kérdvén tanácsot tőle, mit kellene cselekedni, holott neki nyilvánvaló igazsága vagyon, és ártatlan levén, nem tarthat a törvénytől. A püspök röviden azt felelé: „Nagyságos uram, én elhiszem hogy Nagyságodnak igazsága vagyon; mindazáltal mostani időben minden dolog megeshetik.“ Mivel annakelőtte való időkben, az unitarium templom keritése mellett épitett áruló boltokot a város el akarná venni az ecclésiától, és a püspök Bánffi Déneshez mint kolosvári kapitányhoz, felmenne s panaszlaná, hogy nyilvánvaló igazságok ellen akarná a város elvenni: azt felelte vala Bánffi Dénes: „Édes püspök uram, én elhiszem hogy kegyelmeteknek igazsága van a boltokhoz, de mostani időben minden meglehet.“ Minden ember azért magára vigyázzon, és boldog állapotában ugy cselekedjék más megszorult emberrel, hogy őneki is boldogtalanságában hasonló kölcsönnel ne fizessenek.

Megértvén a fejedelem a tanácscsal együtt Bánffi Dénes elszaladását és a végbeli hadaknak mellette való ülését, igen megütközének rajta. Azért mindenfelé az ország Rendeinek kemény parancsolatot külde ki a fejedelem, hogy oly készülettel legyenek, mihelyt második parancsolat érkezik, a fejedelem mellett felüljenek; a végbeli hadaknak is commissio mene a fejedelem és tanács neve alatt, hogy mindjárt letegyék magokot és Bánffi Dénes mellől elálljanak, különben notában incurrálnak; Bánffi Dénesnek pedig megizenék, hogy, ha magát megadja, törvény nélkül bántódása nem lenne, hanem országgyülésében dolga eligazodnék. A végbeli hadak, kik addig ugy gondolkodnak vala, hogy csak Béldi Pál magától költötte volna fel a székelységet Bánffi ellen, megértvén a fejedelem és a tanács akaratát, eloszlának Bánffi Dénes mellől, Bánffi Dénes pedig árestáltatván, a felesége mellé Bethlenben viteték.

Megsajditotta vala Béldi Pál, hogy Bánffi Dénest Bethlenben akarnák az urak küldeni, és mivel azt is felette nehezteli vala, hogy a feleségét oda vitték, mivel abból a kik a dol-

got nem tudták, ugy gondolkodhattak, mintha egészen egyedül Béldi Pál volna oka a Bánffi Dénes rabságának: előre megparancsolta Bethlenben levő kapitányának, be ne engedje oda vitetni Bánffi Dénest, mert bizony elütteti a fejét érette. De a fejedelem az ellen commissiót küldvén s keményen parancsolván, nem lőn mit tenni a kapitánynak, be kelle bocsátani.

Banffi Dénes már rab levén, a fejedelem országgyülését hirdete Fejérvárra, és a Statusok előtt proponáltaték Bánffi Dénes dolga. És noha mind maga a szegény rab ur sok instantiáival azon könyörgött, mind magának Béldi Pálnak a volt egyenesen a voxa, hogy mivel már kéznél vagyon Bánffi, a hadak szálljanak le, és a jó rend szerént evocáltatván a gyülésre, jó custodia alatt hozattassék az ország eleiben, s a director agálván ellene, lássák meg: mivel mentheti magát, s annakutána ugy tegyenek törvényt reája; de Teleki Mihály s a kik többen vele egy factióban valának, a fejedelmet elvevék róla, megijjesztvén, ha vagy az uton mikor a gyülésre hozzák, vagy másképen el talál szabadulni, az utolsó tévelygés nagyobb lenne az elsőnél. Másoknak is, mint Horváth Kozmának, és vele együtt több erdélyi törvénytudó igaz hazafiaknak, a teczék vala, hogy jelen legyen Bánffi Dénes mikor perlik: — de praevaleála a Teleki factiója, és harminczkét punctumokot irának, melyekkel vádoltaték, s az itélőmester Sárpataki Márton által extradatáltatván, azt küldék postán Bethlenben hogy replicáljon azokra. Melyekre noha alkalmasint resolvála, de visszahozván a punctumokot a resolutióval együtt, vox szerént megnótáztaték. A vádak többire affélekből állottak a melyeket feljebb megirtam: hogy nagy fastussal viselte magát, privatus emberhez nem illendő splendorral járt, a fejedelmet, országot nem becsülte, sőt szidta, mocskolta, a nemesembereken sok potentiákot cselekedett. Ezekben ugyan volt is vétke szegénynek, de fejedelemségkeresést nem bizonyithatván reája, nem is tették a punctumok közében.

Már csak a vala héja, hogy a fejedelem confirmálja Bánffi Dénes ellen való sententiáját a Statusoknak; de tartván attól, hogy a fejedelemasszony az urát elveri róla, ujobb practicához nyula Teleki a mellette valókkal, és a fejedelemasszonyra annyira felingerlék a fejedelmet, hogy egynéhány napokig még a házában sem mert a fejedelemnek menni a felesége. Azalatt a fejedelemmel subscribáltatván a sentenciát, Csáki Lászlót expediálák Bethlenben, hogy Bánffinak fejét elüttesse. Ki is felette postán mindenütt éjjel nappal ügetést nyargalást sietvén, és nemesemberek, papok lovait is postára elvevén, Bethlenben érkezik késön éczaka. S bebocsáttatván a várban, a kapukot felvonatá, s erős strázsát rendelvén, megparancsolá, senkit híre nélkül be ne bocsássanak, és mindjárt Pataki Istvánt a kolosvári reformatus professort, ki Bánffi Dénes mellett vala, beküldé, hogy a rab urat felköltse s imádkoztassa, mert mindjárt meg kell halni; és mivel hóhér nem vala, egy hitván vak czigányt hívata elé, s azt megrészegitvén s megajándékozván, rávevé hogy elüsse a fejét az urnak.

Pataki István bemenvén a házban csendesen, fel akará költeni az urat, hogy a felesége, ki mellette fekszik vala, eszében ne vegye; de azalatt amaz is felébredvén, deákul mondja neki: „Nagyságos uram, keljen fel Nagyságod, s készüljön a halálhoz, mert el jött Csáki László a sententiával, s meg kell halni Nagyságodnak.“ A felesége gyanakodván, hogy deákul beszélnének, valami rosz hir érkezett volna, tudakozni kezdé, és noha sokáig tagadák mind ketten, de utoljára csak ki kelle mondani, mert rövid vala az idő. Az asszony, minthogy azelőtt gyenge félelmes asszony vala, hallván a dolgot, eléjul, és a más házban beviszik, az úr pedig buzgóságosan imádkozván, mikor megparancsolnák hogy csak jőne ki, egy hálómentét vetvén csak nyakában, ingben, lábravalóban s papucsban kijöve a pitvarban; ott egy szőnyeget terítettek vala le, melyet háromszor is megkerülvén, nem akar vala letérdepelni, de Csáki László megriogatá: „Uram, ennek meg kell lenni!“ Pataki

István pedig túl biztatván és vigasztalván, nagy nehezen letérdepelék. A czigány, kinek azelőtt afóle actiója nem volt, elijedvén olyan nagy uri embertől, reszketvén a keze, nem tudá elütni a fejét, hanem mikor két háromszori vágás után a földre ledőlt volna is a szegény úr, ott is marczongolta. Mondják azt is, hogy Csáki László kiköszörültette volna a kardnak élét, hogy kínosabban haljon meg az úr, de a nem bizonyos.

A fejedelemasszony megértvén, hogy a fejedelem subscribálta volna a sententiát, és már Csáki László készülne, hogy elvinné, nem gondolván semmit urának haragával, bemegyen a fejedelem házában, s térdre esvén, nagy busultában azt mondja: „Átkozott ember, ne ontasd ki az ártatlan vért!“ A fejedelem, mivel levis ember volt és hirtelen megharagult s akkor megölte volna az embert haragában, de mindjárt elmult haraga s szépen szólott, látván a fejedelemasszonynak dolgát, megszánja s mondja neki: „Ahol gratiát adok az egyczer bátyádnak, küldd el hamar utána.“ A fejedelemasszony csakhamar megiratván a gratiát, egy étekfogónak nagy ajándékokat igérvén, és a fejedelem lovászparipái közül négyet adván oda utjának continuálására, elküldé Bethlenben. A ki is ugy ment, hogy két ló megdöglött az erős utazásban. El is érkezett vala, hogy épen akkor vitték volt ki az urat a fővételre, de mivel éczaka levén, a kapun be nem mehettek, a míg Csáki Lászlóhoz felmentek s megmondották mi dolog; addig meghelt vala a szegény Bánffi Dénes. Küldött vala egy végbársonyt is a fejedelemasszony, ha azalatt megölnék míg az étekfogó elérkeznék, abban takarnák a testét, abban is takarák, és ugyanott a bethleni templomban, alacson módon eltemeték, s sok esztendeig a temetésénél való föld szinén buzgott fel a vére.

Igy lőn vége Bánffi Dénesnek Teleki Mihály factiója miatt, a ki noha sok excessusokot cselekedett, a melyekért méltó lett volna ugyan megrántani a zabolát szájában, s egy kevésség leültetni s megismertetni magával magát, melyet is egy ország könnyen véghez vihet vala; de megöletni, még penig hóhér keze által, keresztyénység ellen való dolog lőn. És az ő halálával felfordula az erdélyi szép békeség, s minden rosz dolog következék, s valakik az ő halálában részesek valának, egymás után mind szerencsétlenül jártának, söt a mennyi gonoszakarója s irígye vala életében, annyi szánója s keserülője lőn holta után, s az egész ország nagy kárával tapasztalá meg annak az embernek veszedelmét.

A mely jovait a székelyek el nem praedálták vala, Fogarasban hozák a fejedelem tárházában, és mivel az atyám vala fogarasi kapitány, megparancsolá a fejedelem, a komornyikkal együtt bemenjen a tárházban, mikor a Bánffi Dénes pénzét beteszik. A pénz volt mintegy nyolczvan ezer forint, melyet is azután a feleségének visszadtanak, minekutána az ura halála után elbocsátották volna, circumscribálván articulariter a fiát Bánffi Györgyöt, ki annakutána erdélyi gubernator lőn, de akkor kicsiny gyermek vala, az ország, hogy mi formában educáltassék.

1675. Bánffi Dénes halála után Teleki Mihály kezére vette vala a gyeplőt, de mégis nem folynak vala minden dolgai ugy a mint kivánja vala, mert Béldi Pál nagy okos úr levén, nem engedi vala meg; Teleki Mihály azért minden practicáját arra kezdé fordítani, hogy Béldi Pált is eltehesse láb alól. Alattomban azért azt kezdé vizsgálni, kik volnának gonoszakarói. Eszében veszi, hogy a Bethlen urak közül Bethlen Gergely, Bethlen Farkas és Elek neheztelének Béldi Pálra a bethleni jószágért, mely iránt processust is inditottak vala Béldi Pál ellen, de semmi igaz jusok nem lévén hozzája, belé sülének; Mikes Kelemen pedig, a ki szivvel lélekkel keresé vala magának a promotiót, s kivált a székely natio között becsületet akar vala szerzeni, de Béldi Pál miatt nem férhete hozzája. Ezekkel azért egybeköté magát, s azon tanácskoznak, miképen ejthessék meg Béldi Pált. Ugy reménlik vala a Bethlen urak, hogy a bethleni jószágot elkaphatják; Mikes Kelemen pedig a Béldi Pál romlásából magának uraságot kaphat. Úgy is lőn.

Ebben az esztendőben, midőn a franciai király, mind a spanyol király ellen Hispaniában, mind a császár ellen az Imperiumban nagy ármádákát készitett volna, és az imperiumbeli electoralis Treviris városát per factionem elfoglalta volna; a császár is, maga ármádáját expediálván ellene, szerencsésen triumphál a francia ellen kéczeri ütközeten. Az első harczon elesik a hires francziai generál Thurenne, testét a király Párisban viteté, s a királyok temetőhelyében nagy királyi pompával eltemetteté, dicsőséges epitaphiumot iratván feje felében. A második harczon general Crecqui commendója alatt levő francia egész ármáda megveretik, és a harcz után Treviris város is véres ostrom által a császár ármádájától megvétetik.

1676. A német császár hadai Felső-Magyarországban a kuruczokot vadászván, és megértvén hogy Debreczenből a kuruczok számára sok élést és egyéb egyetmásokot adtanak volna, ráütvén a szegény debreczeniekre, felpraedálják a várost, és megbecsülhetetlen sok praedával megrakodván, onnan elmennek. Noha nem vala semmi vétkek a debreczenieknek, mert ők mezővárosban lakván, nem oltalmazhatják vala különben magokot, ha mindenik félnek kedvét nem keresnék. Nem is lőn Magyarországban egy várошnak is annyi nyomorusága; mert a töröknek külön adóztak, Erdélyben külön contribuáltanak, a kurucz ha beszállott, azt interteneálniok kellett, a németet hasonlóképen; mégis az Istennek oly kiváltképen való kegyelme volt rajtok, hogy annyi változások között is el nem pusztultanak.

Meghala a római császárné Claudia Felicitás. Erdélyre penig Magyarországból mordály égetők [24]) bocsáttatnak, kik felesen eloszolván az országban, falukon városokon gyujtogatni kezdének, és mindenfelé nagy károkat tevének, mivel tavaszszal különben is szárasz szelek járván, ha csak egy házat is meggyujtottak, egész faluk égtenek el miatta, kivált Segesvár városa majd egészen elége miattok, sok emberek fulának meg a tüzben füstben. Nagy bódulás vala mindenütt az országban; a fejedelem a tanácscsal együtt mindenfelé parancsolának, kogy a tisztek vigyáztassanak és azokot a gonosz embereket fogdossák meg; meg is fogának bennek, és midőn szépen ki nem akarnák mondani ki akaratából jöttenek be Erdélyben, megkínoztatván, azt fateálák, hogy a német generalisok sok pénzzel fogadták volna meg őket a végre, hogy Erdélyben bejöjjenek, és itt a városokot felégessék, hogy annál inkább a fejelem és az ország a magyarországi kuruczokot ne segéllenék és Erdélyben is ne patiálnák.

Mikor már Teleki Mihály Béldi Pál ellen is megcsinálta vala némely uraknak elméjét, mesterségesen rá vevé azokot, hogy a fejedelem előtt deferálnák; mert ha ő hozza elé a fejedelemnek, csak azt gondolná a fejedelem, hogy ránkorból cselekeszi s nem lesz olyan foganatos a vád; de csak ők kezdjék el, annakutána ő is minden tehetségével toldani fogja. Bethlen Miklós még akkor ifju ember vala ugyan, élvén az atyja, az öreg Bethlen János, de már is nagy tekintetben vala az egész ország előtt az ő nagy tudományaért s eszeért és sok országokban való járásaért s experientiájaért; kinek is nagy elméjét Teleki Mihály látván, s megértvén azt is, hogy mind Bethlen János, mind a fia Bethlen Miklós, Béldi Pálnak kedves emberei volnának, és gyakorta az országgyülésében, kivált mikor a magyarországi causa előfordulna, melyet Teleki Mihály igyekezék vala promoveálni, Bethlen János és Bethlen Miklós bölcs discursusokkal s voxokkal az egész ország elméjét a magok teczésére hajtanák; járulván az is hozzája, hogy a több Bethlen urak is, noha egy famíliából valók volnának, Bethlen Miklóst gyülölnék, melyre maga is szolgáltata alkalmatosságot, mert a maga nagy elméjét kelleténél inkább becsülvén s másokkal is becsültetni akarván, a több Bethlen fiakot, kiknek esze nem érkezik vala a Bethlen Miklós elméjéhez, contemnálja vala; azért elvégezék, hogy Bethlen Miklóst is Béldi Pállal együtt megejtsék.

Nem vala sem Béldi Pálnak, sem Bethlen Miklósnak annyi vétke is akkor, mint a mai

született gyermeknek, azt maga is tudta jól Teleki Mihály és a több társai; hanem a volt politiájok benne, hogy a fejedelem előtt vádolják el, és megfogatván, annakutána a minemü conditiókkal ők szeretik, ugy bocsássák el. A conditiókot ha meg tartja Béldi Pál, csak egy váz leszen mind az országban, mind a fejedelem udvarában, és igy Teleki Mihály a mit akar, azt viheti véghez a fejedelemasszony által a fejedelemnél; ha penig a conditiók ellen valamit cselekeszik Béldi Pál, ugy osztán nyilván az ország előtt vádolhatják s meg is notáztathatják; különben is tudván azt, hogy Béldi Pál azt a rajta esett méltatlanságot semmiképen el nem szenvedi, hanem boszút igyekezik érette állani, s akkor jó alkalmatosságok leszen, végső veremben ejteni. Ez a gonosz istentelen ördögi practica, melynél Erdélyben soha nagyobb nem volt, szerencsésen succedála, mert Isten a mi bűneinkért már közelíti vala azt a veszedelmet, melyben ma nyögünk, s azért engedé meg, hogy az igaz hazafiai, a kik eszekkel tanácsokkal a szegény hazát tudják vala gubernálni és a jövendő nyomoruságot praevideálván, attól Isten után megoltalmazni, elessenek a szegény haza mellől, a Teleki Mihály factiója penig lábra kapjon, mely miatt fejedelem, ország, szabadság, törvény, békeség, egy szóval minden jó kivesze Erdélyből, s minden kigondolható inség, háboruság következék helyében; s a mi legkeservesebb, azok az igaz hazafiai e mai napig is árulók neve alatt feküsznek koporsójokban, s a posteritások is oda vagyon majd többire; a kik penig ezt a hazát elveszték s sülyeszték, azok boldogulának, uralkodának sok esztendőkig.

Béldi Pál semmit az ellene való factióban nem tudván, a Bethlen urak, Mikes Kelemennel együtt a fejedelemhez bemennek, és a nagy hűségnek álorczáját viselvén a magok istentelen practicájok előtt, a fejedelemnek mondják, hogy ők, ő Nagyságához és az országhoz való szoros kötelességektől viseltetvén, ő Nagyságának tudtára adják, hogy Béldi Pál csak azért igyekezte Bánffi Dénest elveszteni, mert miatta nem férhetett az fejedelemséghez; most penig Bethlen Miklóssal conspirálván, és az egész székely natiót magok mellé vonván, azon practicálódnak, hogy a fejedelemségben Béldi Pál collocáltassék; mely dolog végett alattomban a portát régen jártatja Béldi Pál, és sok pénzt igérvén a vezéreknek, már azoknak elméjeket is megcsinálta, s rövid nap pártot üt Nagyságod ellen. Ebben penig semmi kétség nincsen, mert mi rábizonyitjuk, csak Nagyságod ne késsék a dologgal, hanem hivassa udvarhoz őket s fogassa meg, annakutána könnyü leszen a portán őket disgratiában hozni.

Akármily dolgot is könnyebben a fejedelem elmejére nem adhattak, mintha valakit fejedelemkereséssel vádoltak. Teleki Mihály is megértvén a fejedelem gyanóságát Béldi Pál ellen, jobban megzavará az elmejét; ugy Náczi István és Székely László is semmit el nem mulatának; a fejedelemasszony penig megmondhatatlan gyülölséggel vala Béldi Pál ellen, mert Teleki Mihály sok esküvésével elaltatta vala, hogy nem ő volt oka a Bánffi Dénes halálának, hanem egészlen csak Béldi Pál; sőt azonkivül is Béldi Pálnéra nagy nehézsége vala, mert kevély pompás asszony levén, ritkán udvarolja vala a fejedelemasszonyt, mikor néha-néha udvarhoz megyen vala is, mentől czifrább köntösei valának, azokban öltözik vala, s kevélyen ugy mutogatja vala magát, melyért a több uriasszonyok is irigykednek vala reája; sőt a fejedelemasszszony, mivel egészségtelen száraz asszony vala, nem is gyönyörködék soha a pompás öltözetekben; ha magánál szebb uriasszonyt látott, mindjárt a fejedelmet kezdette tőle félteni, a melyért gyakran ugy meg is verte a fejedelem, ha mások ki nem vették volna kezéből, talán meg is ölte volna. Mind ezek a conjuncturák segiték a Béldi Pál romlását; sőt hogy Wesselényi Pálnak adta vala leányát, és Bodolán fejedelmi lakodalmot szerzett vala, annál inkább irigységben esék mind a fejedelemnél, mind a Bethlen uraknál.

Fogarasban convocáltatván azért a fejedelem az országgyülését, és mind Béldi Pált

mind Bethlen Miklóst arestálják, és a mig a fejedelem onnan elmene, Bethlen Miklóst az atyám szállására hozták, s tiz gyalog németje a fejedelemnek éjjel nappal ott strázsálta. A fejedelem elmenetele után Bethlen Miklóst is alá vivék a számtartóház mellett való házacskában; Béldi Pált penig alatt csak közel a komornyik-házban tevék rabságra. Ezekre már én is jól emlékezem, jut is eszemben, mivel az atyám szállásának ablakáról épen a hol Béldi volt fogva, oda láthatni, minden estve nagy felszóval könyörgött Béldi Pál, és azt a zsoltárt: „Kegyelmezz meg, uram, nekem, mert az ember igen kerget engem" etc. nótával elmondotta; söt ószszel szöllöt s baraczkot hozván Béldi Pál számára, nekünk is küldött benne, s én a hugommal, Borberekinéval az ablakon ettük; s meg is téptem vala a hugomot, mert igen mohón eszi vala a szöllöt s nekem keveset hagyott; a szegény ur, meglátván a maga ablakáról, ujobban külde egynehány gerezd szöllöt, s megizené, hogy ne veszekedjünk, mert többször nem küld szöllöt.

Itt már szólok a magam gyermeki állapotomról is. Az atyám engenet oly kemény disciplinában tartott, melyhez hasonlót soha nem hallottam; mert tizenegy esztendős koromig, mig az atyám rabságra esett, soha asztalnál a tálban nem volt szabad nyulnom, hanem egy darabocska hust vetettek a tányéromra s azon rágódtam. Mindenkor a hátam mellet, egy bucsumi jobbágyból álló Jancsi nevü inas, kit Ficzkónak is hittak, állott, s annak mihelyt az atyám intett, mindjárt nyakon csapott, akármennyi vendége volt is az atyámnak. Estve is meg nem engedte az atyám, sem derékaljra, sem párnára feküdjem, hanem két kedves agara levén a többi között, kik mindenkor a maga házában egy leterített medvebőrön feküdtenek, azok közé fektettek mig az atyám elalutt; akkor az édes anyám onnan titkon felvétetett s a mely házban az anyám fejércselédei háltak, oda vittek jó ágyban, s hajnalban meg kihoztanak az agarak közé. Erős hideg télben, csak azért, hogy mint gyermek el találtam volt nyomni az egyik csizmám sarkát, mert az iskola messze volt a vártól a városon, s oda kellett mindennap menni kéczer s meg visszajönni, csizmát nem csináltatott az atyám, hanem fél mezitláb kellett volna olyan messze járnom; de az édes anyám a várkapu között mindenkor egy pár csizmát tartatott titkon, s mikor iskolában indultam, a kapu között azt vontam fel, a rosz csizmát ott hagytam, mikor penig visszajöttem, a jó csizmát levontam, s a rosz csizmában mentem az atyám elében. Ugy féltem az atyámtól, a szememet fel nem mertem volna előtte emelni, nemhogy leülni vagy egyet szólani; különben is örökké szidott, szásznak, catipilának[25]; a mesteremnek is megparancsolta, mentöl keményebben tarthat, ugy tartson; a mely miatt olyan nagy szemérem s félelem nevekedett vala bennem, hogy azután felnevelkedvén is egynehány esztendővel alig tudtam excutiálni erőszakkal is magamból. A leányait penig, a hugaimot, felette nagy bátorságban s kedvességben nevelte; ám bizony ugy is vevék hasznát. Én azért nem jovallom egy atyának is hogy oly szoros félelemben tartsa fiát, hanem féljen is a fia az apjától s szeresse is, és még kisded korában az isteni félelemmel együtt a férfiui bátorságot s férfiakkal való tisztességes nyájas conversatiót igyekezzék a fia elmejében oltani, ha ugy akar hogy conversativus ember legyen nagy korában belőle. Ha Isten az én édes fiamot s kivált azok között a lelkem angyali Józsefemet, el ne vegye szemem elött, nem dicsekedem vele, de bizony ugy kezdettem vala nevelni, maga csak négy esztendős és nyolcz holnapi vala, hogy lehetetlen már gyermek apját inkább szerette volna, mint az engemet, én is őtet; de a mellett, mikor csak reá néztem is kedvetlenül, ugy félt, hogy magától lefeküt a földre s megcsókolta a lábamot, a kin csodálkoztak vala kik látták. Tudom ha élt volna, jó hazafia lett volna belőle.

Ugyanott Fogarasban, avval az én inasommal egy hétig mind a vár mellett való vadkertben jártunk jáczodni; az atyám azt tudta, scholában jarunk. ebédre, vacsorára,

mindenkor oda a várban visszamentünk; mig a mester felizenvén, hogy talán én beteg volnék s azért nem mennék scholában, az atyám észrevevén a dolgot, utánunk czirkáltatott, s a játékon kapván bennünket, visszavivének, keményen megplágálának, de keményebben az inasomot, mivel a nálamnál nagyobb vala. Történt olyan dolgom is Fogarasban, mig scholában nem jártam: az atyámnak pénzt hozván, tizenkét forintot, a szolgabirák, tette a szőnyeg alá; azalatt kimenvén a házból, én mint gyermek, a szőnyeget felforditván s a pénzt ott látván, mind a zsebemben raktam, s kimenvén olvasni kezdettem. Az atyám udvarában sok apró inaskák levén, mellém adták magokot s kérni kezdettek benne; de egyiknek is nem adtam, hanem azt mondottam: no én tégedet inasomnak fogadlak, ennyi lesz fizetésed esztendeig; tégedet lovas legénynek, amazt szakácsomnak, és egy egy polturát adtam előpénzt nekik, többet nem, azt mondván nekiek: szolgáljatok elsőben azután megfizetek. Az atyámnak megmondják, mennyi pénz van nálam, utánam jőnek, elveszik a pénzt, megolvassák, hát nincs több héja öt polturánál, kit a szolgáknak adtam volt; erősen megvernek. Azolta soha egy pénzéről el nem vettem, noha sok pénz s egyéb apróság állott örökké az asztalon ablakon. Nem is árt afféle dolognak elejét venni, és akármely kicsiny legyen is a gyermek, erősen megostorozni; mert ha kicsiny korában, bár játékból tanulja meg is a lopást: nagy korában sem hagyja el, hanem felakad érette utoljára.

Mikor a fejedelemasszony kiindulna Fogarasból, hivatá az atyámot, s monda: „Nézze meg kegyelmed jól ezt a gyűrűt; akármennyi commissiója jöjjön kegyelmedre uramnak ő kegyelmének, de valamig ezen a gyűrün levő czimert nem látja meg a levélre nyomtatva kegyelmed, a rab urakot meg ne ölesse; mert tudom én uram ő kglme természetét, — vagy ittas korában vagy másképen ráveszik az urak. De kegyelmed különben ne cselekedjék, a mint én parancsolom; különben is ez a vár enyém s kegyelmed nem anynyira uram ő kglme tisztje, mint enyém.“ A fejedelemasszony elmenvén, Teleki Mihály a Bethlen urakkal együtt szüntelen ingerli vala a fejedelmet, hogy exequáltassa a rabokot, mert ha életben hallja a török porta őket, inkább manuteneálja, de ha megérti halálokot, leteszi elméjét iránток. Soha a fejedelmet ránem veheték, hanem egykor keményen megittasodván, addig sürgelődének körüle, annuál kivánságoknak. És mindjárt három commissiót iratának a fejedelem neve alatt: egyet az atyámnak mint kapitánynak, hogy mindjárt exequáltassa a rab urakot; mást a porkolábnak, Boér Zsigmondnak, ha az atyám nem akarja exequáltatni, a porkoláb mind az urakot ölesse meg mind az atyámot; harmadikot a várbeli praesidiumnak, ha porkoláb sem akarná, a praesidium mind az atyámot mind a porkolábot mind az urakot ölesse meg. És megpecsételvén a commissiókot, már el akarják vala küldeni; de a fejedelemasszony a Bánffi Dénes casusán tanulván, szüntelen vigyáztat vala a fejedelemre, hites inasa levén mindenkor a fejedelem körül, a ki is a fejedelemasszonynak megmondja a dolgot. A fejedelemasszony mindjárt felkeresteti a kitől a commissiókot el akarják vala küldeni, és elvétetvén tőle, más nap mikor a fejedelem megjózanodott volna, bemenvén hozzá, nagy haraggal monda neki: „Mit vétettek az én tiszteim kegyelmednek, hogy kegyelmed ártatlanul meg akarja ölotni?“ A fejedelemnek nem jutván eszében a dolog, megmutatja a commissiókot a fejedelemasszony, és a fejedelem elbámulván, rajta, monda: „Az Isten áldjon meg, édes feleségem, hogy nem engedted a cemmissiókot elvinni, másszor is azt cselekedd; én bizony nem tudom ittas koromban mit cselekedtem, ezek az urak vettenek rája.“

1677. Eszében kezdé azalatt a fejedelem venni, hogy hamisan vádolták volna be a rab urakot; mert noha sokszor kivánta tőlök, hogy már a mivel vádolták bizonyitanák meg ellenek, hogy ország előtt láttatna törvényt reájok; s amazok eléggé is keresének minden felé, mind igérettel, ajándékkal, hamis tanu-

kat, de semmi meritális dolgot nem találának. Azalatt a Haller urak és mások, kik részesek nem valának a Béldi megfogatásában, a fejedelmet kérni kezdék, ne sanyargassa ártatlanul, hanem bocsáttassa el őket. A mint hogy a fejedelem rá is hajla, de tartván attól Teleki s a több vádolók, ha simpliciter elbocsátják őket, ha különben boszut nem állanak is rajtok, de törvény szerént prosequálják; nagy büntetése van penig a magyar törvény szerént a ki valakit árultatással vádol s rá nem bizonyitja, mert talión convincáltatik; azért a fejedelmet elaltaták, hogy kösse meg jól a végét a rab urak szabadulásának, s vétesse erős kezesség alá őket, sőt erős reversalist vétessen tőlök, hogy sem magok sem más által boszut nem állanak, fogságokról meg nem emlékeznek, sem törvénynyel azért senkit nem háborgatnak, hanem in perpetuam amnestiam menjen minden eddig ellenek való cselekedet. A fejedelmet könnyü volt minden rosz dologra rávenni; azért minekutána esztendeig s egynehány hétig a nagy ártatlan urak raboskodtanak volna Fogarasban, visszajövén a fejedelem, a reversalist concipiáltatja a feljebb megirt conditiók szerént, s beküldi a rab uraknak, hogy ha azt subscribálják, és a mellett hatvan ezer forintokig kezeseket állitanak, elbocsáttatja őket. A rab urak időt kérvén magoknak, midőn a reversalist elolvasnák, noha magok ártatlansága már napfényre jött vala, és nem olyan megköttetett szabadulást, hanem inkább méltatlan szenvedésekért Isten s világ törvénye szerént méltó satisfactiót érdemlének vala, mindazáltal a szükségtől s szabadulásoknak szerelmétől kénszeritetvén, készek lőnek több minden conditiókra rámenni, csak azon supplicálának a fejedelemnek: engedje meg ő Nagysága, hogy kiszabadulván, azokot, kik őket hamisan elvádolták, törvény szerént hadd prosequálhassák, nehogy ennekutána is, vagy őket ujobban, vagy más igaz hazafiait, hasonló gonosz practicával gyalázatban s nyomoruságban keverjenek. Méltó s igaz vala szegényeknek kivánságok, de soha Teleki Mihály és a Bethlen urak s Mikes Kelemen miatt a fejedelmet reá nem veheték, sőt a fejedelmet ujobb haragra inditák ellenek, a ki megizené: ha nem kell a szabadság, elküldi a kővári tömlöczben őket, s mint Zólyomi Dávidot, ott egyék meg a tetvek őket a mig meghalnak. És noha a Haller urak s más igaz hazafiai is eleget instálának mellettek, remonstrálván a fejedelemnek, hogy ő Nagysága conditiója ellen való dolog volna a rab urakot igazságokban megfojtani, holott a jus ligatum az Approbata Consitutióban örök átok alatt megtiltatott Erdélyben, és még a pogány országokban sem gyakoroltatik, annál inkább keresztény fejedelem, keresztény directio alatt hallatlan s irtóztató dolog volna, sőt a nagy Istennek nyilván való büntetése szállana azért mind a fejedelemre s mind az országra, és senki is a hazafiai közül bátorságot státusban az ilyen hamis vádak miatt (ha azoknak továbbra is ilyen tágas kapu nyittatik) nem élhet, s ő Nagyságának szüntelen való busulási következnek miatta. De semmit azok a ratiók nem használának Teleki Mihály practicája ellen, mert Isten el akar vala büneinkért országostul veszteni, s ugy készitteték út veszedelmünkre. Látván a szegény rab urak, különben meg nem szabadulhatnak, nagy keserüséggel s sirással subscribálák a reversalist, s kezeseket állitának, az atyám is hatszáz forintig levén kezes Béldi Pálért, kit annakutána meg is rántának rajta, s igy szabadulának osztán nehezen meg.

Ebben az esztendőben nagy pestis vala az egész országban, mely a következendő esztendőben is grassála. Az atyám engemet s a hugomot, mert akkor több gyermekei nem valának, közel Fogaras várához egy faluban a Havas alatt, bucsumi jószágában külde, s ott voltunk az egész nyáron s őszön: Istennek hála, a fejünk sem fájt. — Ugyanezen esztendőben meghala Mogyarországban Első Rákóczi Ferencz fejedelem [26]); a római császár penig harmadik feleséget veszen magának, a Neoburgumi felséges herczeg leányát, Eleonora Magdaléna Therésiát, kivel császári lakodalmi solennitást tart Passaviumban; a kivel is holtaig szép kegyesen s nagy szere-

tettel éle, és két fia s egynehány leányai születének tőle.

1678. Születék e világra a mostani római császár Josephus. Minekutána penig Béldi Pál hallatlan reversalis alatt kiszabadult volna a rabságból, akkor kezdé eszében venni Teleki Mihálynak istentelen practicáit, és eszében juta feleségének igaz jövendőlése, melynek egy része már a fején is tölt vala. És noha mint jámbor keresztény ember a magán esett boldogtalanságát könnyen elszenvedné, de mint igaz hazáját szerető ember, látván, hogy már egyedül Teleki Mihályra került a directio, és a fejedelmet ott hordozza a hol akar, s a magyarországi dolgokot már aperte tueálja, s az országot is belé akarná egészlen elegyíteni: bölcsen praevideálván mind az országra mind a fejedelemre minemü rettenetes romlás következzék, nem gondola maga veszedelmével is, hanem inkább akará magát s egész házát koczkára kitenni, mint hazáját szemlátomást elveszni megengedné. Azért a kiket igaz hazafiainak ismer vala lenni, alattomban azokkal kezde consultálódni, miképen kellene annak a nagy gonosznak eleit venni, és a szegény hazát Teleki Mihály tyrannusságától felszabaditani. Valának a kik vele együtt a közönséges jóban egyetértenek vala, ezek: gróff Csáki László, ki sógora is vala, Haller János, Kapi György, Dániel István, Lázár István, Kálnoki Sámuel, Bethlen János, Apor István es Lázár, Belényi Zsigmond, Damokos Tamás, Kálnoki Bálint, Paskó Christóf és többen sokan, mind fő rendek, s mind kivált a székelységen való nemesség. Többire mindnyájoknak a teczék vala, hogy valamig Apaffi Mihály erdélyi fejedelem leszen, addig soha az országnak csendes nyugodalma nem lehet, mert levis és változó ember, s a mellette való udvari szolgák minden rosz dologra ráveszik s a hazafiait szüntelen bűzben keverhetik, és akármint remonstrálnák is azt előtte, hogy Teleki Mihály s mások egynehányan a fejedelem mellett, mint: Naláczi István, Székely László, Mikes Kelemen, nem jovát, hanem veszedelmét kivánják mind a fejedelemnek s mind a hazának, azért amoveálná maga mellől: de már annyira praeoccupáltatott a fejedelem elméje azoktól, hogy soha azt a fejedelemmel ellenek semmi ratióval el nem hitethetik; de ha a fejedelemmel elhitetnék is, a fejedelemasszony, kemény nyakas asszony, levén Teleki Mihálynak oly közel való atyafia, lehetetlen volna a fejedelemasszonyt Teleki mellől elvonni, a kit minden úton módon kész oltalmazni, tudván hogy már Bánffi Dénes halála után nincs senki, a kihez ugy bizhatnék mint Telekihez, maga is a fejedelemasszony magyarországi levén, Teleki is, az erdélyi hazafiainak ezernek sem hiszen annyit mint neki; és ha Teleki Mihály ellen insurgálnak, amaz mindjárt a fejedelemasszony mellé csapja magát, s onnan szép szóval ki nem vehetik; ha penig erővel s fegyverrel nyulnak a dologhoz, mindjárt Teleki a fejedelemmel elhiteti, hogy magát a fejedelmet akarjuk kikergetni az országból, s egy lesz bűze dolgunknak, mer rebelliót fognak ránk s veszedelemben ejtenek. Jobb azért és tanácsosabb, ha már ennyiben van a dolog, ugyan valójában kitennünk magunkért, és aperte a fejedelem ellen insurgálni, a ki majd minden conditióit violálta, melyeket az országnak megesküdt volt, és így mi is nem tartozunk tovább olyan embernek hivséggel s engedelmességgel, a ki a mi hazánk tövényeit felforgatta, nemesi szabadcságunkat megrontotta, s az egész országot el akarja veszteni, nem elégedvén meg az erdélyi szép fejedelemséggel, a melyre soha méltó nem volt, nincs is capacitása hozzája, hanem a magyarországi királysággal álmadozik; s az a rosz hitván oláh faj is, Teleki, a ki két lóval jött vala be Erdélyben, s ennyi sok úri igaz hazafiainak eleiben ült, s olyan uraságot kapa, melyről álmodni sem mert volna, magyarországi palatinusságra áhitozik. A mi tanácsunk azért az: hogy kegyelmed, Béldi Pál uram, kinek kezében van a székely fegyver, fogjon hozzá Isten segitségéből a dologhoz, és velünk együtt szabadítsa fel ezt a nyomorult hazát ebből a nagy igából; annakutána szabad választás szerint tegyünk olyan fejedelmet az

országnak, a ki tudjon igazgatni bennünket, ne mások igazgassák őtet. Erre penig jó alkalmatosságunk vagyon a török porta előtt is véghez vinni, mert ha aperiáljuk előtte hogy mit akar a fejedelem Teleki Mihálylyal együtt, és mit vadászszon a magyarokkal együtt, kiről már egynehányszor megintetett a portától: minden bizonynyal a porta feléd rajta, és a mi dolgunkot manuteneálja. Végezetre, mivel életünk s halálunk forog a dologban, ne kiméljük a pénzt, holott a török porta előtt többet használ a pénz mint az igazság, bőrt bőrért adjunk, életünk megmaradásaért azt a mink vagyon ne sajnáljuk."

Béldi Pálnak nem teczék a tanács, azt vetvén okul, hogy a fejedelem Isten csodálatos gondviseléséből promoveáltatván a fejedelemségre, kinek is hittel kötelesek, perjurium nélkül nem lehetne ellene insurgálni; mert noha a conditióit sokképen violáltatták vele Teleki s más mellette valók, azt a fejedelem nem ex malitia, hanem ex levitate cselekedte, és nem annyira a fejedelem, mint azok vétkesek, kik arra ingerlették. És ha a fejedelem változtatását kezdik sollicitálni a portán, ott levén Zólyomi Miklós, bolondcságból annyi pénzt talál igérni a fejedelemségért, a török nem vigyázván arra capax-e nem e, azt obtrudálja, s mi haszna lenne úgy is az országnak? Hogy penig senki ugy ne gondolkodjék, hogy őneki az erdélyi fejedelemség kellene, az Isten, a ki minden titkoknak látója, a mennél nagyobb büntetést talál, azt szállitsa az ő fejére, ha arra intendál, és készebb volna meghalni, mint a fejedelemnek adott hitét violálni, hanem hazája szabadcsága mellett valamit elkövethet, azért sem életét, sem jovait nem kiméli. Neki a teczik: hogy a fejedelemhez küldjenek be, s kéressék kézben Telekit s a több oldaltanácsokat, kik a fejedelmet minden tilalmas dolgokra rá veszik és az ország békességét felháboritják; ha kézben nem adja őket, fegyverrel is kivegyük, és ország előtt törvény szerént megbüntetvén, a fejedelem mellé állitsunk igaz hazafiaiból álló tanácsot, kik a fejedelmet a haza törvénye szerént igazgatni igyekezzenek."

Sok tanácskozás után azt concludálák, mivel a tájban Nagy-Sinkre hirdettetett vala országgyülése, hogy Béldi Pál a székely hadakot felvevén, fegyveresen menjenek a gyülésre, és a fejedelmi személynek s statusnak minden sérelme nélkül, Teleki Mihályt társaival együtt, ha szépen nem lehet különben is, kézhez vegyék de ne bántsák, hanem ugyanott az országgyülésén, törvény szerént prosequálják őket, és a fejedelem mellett való tanácsot az ország hasznára refolmálják. — Már a székely hadak mind Háromszéken, Csikban, Udvarhelyszéken felültenek vala Béldi Pál parancsolatára ő levén generálisok, de nem tudják vala mindnyájan, mire való ez az insurrectio: mikor alattomban Teleki Mihálynak a dolgot megirják és hogy mi az intentio ellene, azért vigyázzon magára. Teleki postán menvén a fejedelemhez, aperiálja az insurrectiót, de közel sem úgy a mint a dolog vala, hanem a fejedelmet elaltatja, hogy Béldi Pál fejedelemségre akarja magát a székelyekkel választatni. A fejedelem megijjedvén, késő éczaka szövétnekekkel Fogarasban bejő, az egész országban nagy bódulás lőn, Bethlen Gergely, Farkas, s más hasonlók, ki egy ki másfelé elszaladnak, és ha Béldi Pál egyenesen kijőjjön, készületlen találván őket, könnyen Telekiéket kezéhez veheti vala. De gondolván azt, elég hogy fegyvert mutatott, már a fejedelem megijjedett s Telekiek mellől könnyen áll; azalatt a fejedelemnek alázatoson irván, remonstrálá, hogy nem ő Nagysága ellen vette volna fel a hadakot, hanem maga és több igaz hazafiai succursusára nézve, és kész is letenni a fegyvert, csak ő Nagysága azokat a gonosz tanácsokot adja ki, hogy ország törvénye szerént hadd büntetődjenek.

De a fejedelem azalatt a más parson való urakot maga mellé hivatván, és a végbeli hadakot is convocáltatván, ugy a székelységnek a mely része fel nem költ vala, azokot is felültetvén, és Bethlen Gergelyt s Mikes Kelement praeficiálván elejekben, egyenesen Béldi ellen expediálja, a székelységre is mindenüvé kemény commissiókot küldvén

ki, hogy Béldi Pál factiója mellől valaki el nem áll, örökös jobbágyságra esik mind maga mind maradéka. Béldi Pál is látván, hogy nem tréfa a dolog, a mely hadakot Csikban s Udvarhelyszékre haza bocsátott vala, hogy mihelyt parancsol, ujobban felüljenek, sietve utánok küldvén, hivatja vala magok mellé. De azok már praeoccupáltatván a fejedelem embereitől, otthon maradának. A háromszéki hadak is, megértvén a fejedelem hadának jövetelét, szökni kezdének házokhoz, és igen kevesen maradának Béldi mellett. Bethlen Gergely általjövén az erdőn Háromszék felé, Vay Mihályt, Teleki Mihály vejét, a fejedelem gratiájával elküldi Béldi Pálhoz, ki már akkor Bodolán vala, Csáki Lászlóval. A gratia pedig csak arra való vala, hogy inkább ahoz való biztában Béldi s a több mellette valók otthon maradván, azalatt a fejedelem hadai elérkezvén, kézben akadnának. De Béldi Pálnak alattomban megirták vala: ha száz gratiát visznek is, ne hidjen, mert bizony megcsalják, mint szintén Bánffi Dénest. Kihez képest éczaka a maga szolgáival együtt megindula, és a bozzai uton Havasalföldében mene által, feleségét fiait ide hagyván nagy nyomoruságra; a kiket megfogának és mindenét praedára hányván, bodolai várát tőből kihányák, felesége, fiai Szamos-Ujvárban vitetének rabságra. A felesége ott is hala meg egynehány esztendő mulva: a fiai kiszabadulának; azoknak is a jobbika, Béldi Dávid, ifju korában meghala, a más, haszo ntalan semmirekellő ember, maig is nyomorog, felesége kedveért megbolondult s pápistává lőn. A jószágait mind többire confiscálák; bethleni, bodoni jószágát Bethlen Gergely s Farkasék kapák el, a kire régen vágytanak, háromszéki jószágának jobb részét Mikes Kelemennek adák. Igy romlék meg a székely szabadcság Béldi Pálban; mert soha azelőtt akármi vétkeért a székely nemesember jószágát el nem vesztette, hanem csak fejét; Béldi Pálon kezdék el, de nem tudom kin végzik. Mikes Kelemen is a Béldi Pál romlásával urrá lőn, s elkapá a székelyek generálisságát, bátyaságot, nagy barátságot szerze Teleki Mihálylyal. Az ártatlan ember halálán Pilatus Herodes igy egyezének meg, igy triumphála a hamisság a nyilvánvaló igazságon, igy veszték el a szegény Erdélyországot.

1679. Apor István, ki mind eddig Béldi Pál mellett volt és mindenekben vele correspondeált, látván hogy a Béldi dolgai hanyatolni kezdenek, elugrék mellőle, s a fejedelemhez megyen, és ott minden dolgokot elbeszél, sőt azoknak neveket is, a kik Béldi Pállal conspiráltanak vala, a fejedelemnek kibeszéli. Nem csak gratia adaték neki, sőt mivel akkor halt vala meg a brassai harminczados Horváth András, azon hivatalt neki conferálják, melyből nagy proventusa levén minden esztendőben, felette igen meggazdagodék; és mivel már két felesége meghalt vala, harmadszor is megházasodék, néhai Boros-jenei Korda Zsigmond feleségét, ki Ugron Istvánhoz ment vala annakutána, Udvarhelyszéki Farkas Ferencz leányát, Farkas Susánnát elvevé, kivel a feleségem nagyanyja, Ozdi Györgyné, egy testvér volt apával. Öt leánya vala Farkas Ferencznek: egyik Apor Istvánné, másik Ozdi Györgyné, harmadik Orbán Pálné, és negyedik Bánffi Christófné, ötödik Borsai Istvánné.

Ugyanezen esztendőben az atyám, a ki a fogarasi kapitányságot hét esztendeig dicséretesen viselte vala, és mind a várban mind kül belől sok hasznos épületeket csináltatott vala, mind az egész districtust oly rendesen moderálná, hogy e mai napig is a föld népe sohajtaná, szabad akarata szerént elbucsuzék tisztétől, noha semmiképen a fejedelemasszony el nem akará bocsátani, szeretvén igen az atyám szolgálatát. De midőn látná az atyám a felfordult állapotokot, tanácsosnak tartá magát az udvartól elvonni, és Naláczi Istvánnak szép uri paripát ajándékozván, hogy kiszerzené tisztéből, a maga házához Nagy-Ajtára jöve; engemet pedig onnan Udvarhelyre külde a collegiumban tanulni, a hol majd hét esztendeig laktam. Szállásom volt a collegium mellett egy igen jó özvegy aszszonynál, Szőcs Istvánnénál, ki mint a maga

gyermekéhez hozzám ugy látott: professor volt mikor oda mentem, Letenyei István, azután Rozgoni Jánost hozák, utoljára, mikor én az scholát elhadtam, Szakmári Sámuelt hozák, igen tudós embert, ki azután kolosvári papságra viteték; pap volt Veszprémi István, a ki még él és most a református papok püspöke. Elmém olyan volt a tanulásra, soha leczkémért egyszer is meg nem vertenek, a templomban a pap hoszu praedicatióját szóról szóra megtanultam, s a professor előtt nagy álmélkodásával elmondottam, és ha az atyám rabsága ne következzék, hogy más nagyobb collegiumokban kimehetek vala tanulni, én is elébb volnék most egynehány grádicscsal. Különben egészségem soha nem volt, a mint most is nincsen, mert a mint az anyámtól hallottam, egy rosz kurva asszony levén a dajkám, kinek dolgát az atyámék nem tudták, annak tisztátalan tejét szoptam majd esztendeig; és mikor egyszer Csikban az atyám rákosi házánál a dajkám a latrával fertelmeskedni a ház híjára felment volna, s engemet, mig dolgokot végezték, a ház híján letett volna, addig mászkáltam, mig a híju szélére jutván, a magas helyről leestem, két oldalom csontja mindjárt ketté törött, egész esztendeig feküttem, s nehezen gyógyithattak meg. Tanuljon azért minden apa anya, ne sajnálja maga szoptatni gyermekét, vagy ha teje nincsen, fogadjon tiszta dajkát, s ne bizza csak dajkára gyermekét, hanem maga szüntelen vigyázzon a gyermekére.

Udvarhelytt laktomban szinte pápistává leszek vala, ha isten ingyen való kegyelméből ki ne nyilatkoztassa. Mert az atyám rabsága alatt az anyámnak gyakran kelletvén járni gyülésekben, hogy az atyám szabadulását munkálódja, engemet is mindenkor elvitt magával s velem jártatá az urakot, supplicatiókat küldözvén. A többi között egyszer Csikban létünkben, az anyám a barátok klastromában gyakran járván templomhoz, engemet is elvitt mindenkor magával; a barátok engemet a cellájokba felvittenek, képekkel, olvasókkal, könyvecskékkel addig ajándékoztanak, mint gyermeket, mert 12 esztendős voltam, elállatának sok szép beszéddel és pápistának tőnek, meghagyván, hogy okoson viseljem magamot, ha Udvarhelyre kimegyek a scholában, pénteken, szombaton ne böjtöljek, hogy a mestereim eszekben ne vegyék a dolgot. Én nagy örömben voltam, söt olyan buzgósággal viseltetém ahoz a religióhoz, adná Isten mostani igaz religiómban tarthatnék olyan buzgóságot. Az anyám is megértvén, felette örült rajta, mivel pápista, nem is küld vala ki többször az udvarhelyi scholában, de mind az atyámtól tartott, mind kivált a fejedelemasszonytól, a catholicusoknak nem levén akkor olyan authoritások mint most. Nekem sem vala semmi kedvem többször scholában menjek, de ugyancsak kivínek. Jó darab ideig sem a praeceptorom, sem a gazdaasszonyom eszekre nem vették, hogy én pápista vagyok, mert az olvasókot, pápista imádságos könyvemet, egy kis záros ládám levén, abban tartottam s a kolcs mindenkor a zsebemben állott. Mikor a gazdaasszonyom kiment a piaczra árulni, akkor kivettem őket, s ugy imádkoztam, és napról napra idegenülök vala a reformátusoktól. Nem akará a jó Isten veszedelmemet. A papné gyakran járt a gazdaaszonyomhoz; egykor estve felé oda jöve, azalatt a pápista templomban estveli szokás szerént harangozának, én az ablakon kikönyöklém, mintha valamit néznék, s ott háromszor az Ave Máriát igen lassan elmondám; a papné azt mind jól látta, de nem szólott, hanem haza menvén, az urának megmondotta. A pap mindjárt a praeceptoromot hivatja, és meghagyá neki, utánam vigyázzon. Leszfalvi Bálint (kit Isten boldogítson) vala privatus praeceptorom. Felmenvén a scholában, szereda nap, a mint leczkét mondottam, alattomban a zsebemben benyult s a ládám kolcsát kiveszi; azután monda nekem: „Ím szabadcságot adok, mert jól tanultál, menjetek jáczodni a kántor háza mellett való kertben.“ Mi elmenénk; ő azalatt a szállásomra menvén, a gazdaasszonyom előtt ládácskámot felnyitja, s ott találván a sok képeket, olvasókot, könyvecskéket, magával elviszi. Én a játékból viszajövén szál-

lásomra, a ládámban akarván nyulni, hát sohul nincs a kolcs; busulni kezdék, gondolván hogy a jáczóhelyen vesztettem el a kolcsot. Mondja a gazdaasszonyom: „A ládád kolcsa a mesternél vagyon;" azon mindjárt elijjedék, hogy már kitudódott dolgom, szörnyen kezdék bánkódni, és azon egész éczaka nem aludtam, hanem Szűz Máriának sírva könyörgöttem hogy engemet tartson meg a megismert igaz hitben. Jó reggel felmegyek schólában nagy félve; hát mind a pap, mind a professor a praeceptorom kamarájában ülnek; köszönvén nekik, a pap azt mondja: „Ez-e a mi tefelőled való reménségünknek vége? holott mi tégede' mind szerettünk, mind igyekeztünk tanítani, s mind gyönyörködtünk a te idöd felett való szép tudományodban, jó erkölcsidben és religiónkhoz való zelusodban, s ihol mégis elárultad igaz vallásodot, s arra a ragadó vallásra állottál." A professorom, különben is kedvetlen haragos ember levén, szidni fenyegetni kezde, de a pap, megintvén hogy hadna békét nekem, szép szóval kezde kérdezni, miben s mikor tándorodtam meg. Én, minthogy már a tagadásnak helye nem vala, előbeszélem a csíki barátok mire tanitottak és micsoda dolgokban ütköztem meg a reformáta religióban. A pap a professorral és a praeceptorral együtt, felvevén az én szavaimot, és közülök egyik valamint tudhatta, mintha pápista lett volna szintén ugy tueálván, a többi pedig contraagálván, tovább három óránál nagy fervorral disputáltak előttem magyarul. Én csak hallgattam, az Isten megnyitá az én szivemet is, lassan lassan meg kezdém ismerni a pápista religiónak hamisságát, s ugy térék vissza az elhagyott igaz utra. De reám is azolta nagyobb gondviselés és vigyázás volt annakutána. Ebből tanuljon minden apa, s ugy prospiciáljon gyermekére, kivált a mig éretlenek, hogy a pápista conversatiótól eltiltsa jó idején, mert könnyen azok a külső splendorok elámithatják az együgyü elmét, s belé ejtik a labyrinthusba, honnan vagy soha nem, vagy későre feselhet ki. Bár a szegény öcsémet is olyan gyermek korában ne adja vala az atyám pápista udvarban, generál Chusani mellé, nem tántorodott volna ugy meg igaz hitében; a kit Isten addig ne szólitson ki világból, mig szent lelkével megvilágositja s az igaz religióra visszahozza.

De hogy elkezdett írásomot continuáljam a Béldi Pál dolga iránt. Minekutána Havasalföldébe általment volna, vele levén Csáki László, Damokos Tamás, Apor Lázár, Kálnoki Bálint, Pasko Christóf, Belényi Zsigmond, nem levén más egyéb refugiumok, egyenesen a török portára indulnak, mivel Erdély török császár birodalma alatt vala, mint summus magistratus előtt, a török császár előtt akarván méltó panaszokot exponálni, és igazságos igyekben patrociniumát sollicitálni, a minthogy bizony igaz causája is vala, ha igaz itélőbirája találkozzék, és ha csak magára vagy magához hasonló református emberekkel ment volna be a portára, kétség kivül az ő dolgai is szerencsésebben folynak vala. De Csáki László mérges pápista levén, Apor Lázárral, Damokos Tamással együtt, még Havasalföldében létekben, külön kezdének suttogni, és ott punctomokot irának Béldi Pál eleiben; ha ugy akarná hogy vele együtt és az ő részére munkálódják a portán a fejedelemséget, elsőben hit alatt assecurálja őket azokról a punctomokról, melyeknek egyike a vala: hogy a jezsuiták ellen articulariter iratott proscriptio in perpetuum tolláltassék, s szabadoson bejöhessenek Erdélyben; hogy Béldi Pál az ő hirek s akaratjok ellen se országgyülését ne convocáltasson, se tanácsurakot maga mellé ne constituáljon, hanem olyanokot a minemüeket ők jovallanak etc. A szegény Béldi akkor vevé eszében kikkel indult utra, mindjárt megjövendölé, hogy az egyenetlenség miatt semmi jó dolog nem menne véghez; és a punctumokot magánál tartván, nem subscribálá, hanem azt felelé nekik: „Sokszor megmondottam Erdélyben is, hogy nekem fejedelemség nem kellett, most sem kell; tudja az igaz Isten, nem is fejedelemségkeresésért, hanem hazám szabadcságtalanságinak megorvoslásáért insurgáltam, ide is hazámból azért bujdostam ki, a portára is nem egyebért, hanem azért akarok Isten segitsé-

géből menni, valamint járok vele. De ha szintén a fejedelemségre vágyodnám is, melyet szabad is volna kivánnom s munkálódnom, az erdélyi mostani fejedelemtől szabadcságomban hite s conditiója ellen igy megrontatván s nyilvánvaló igazságomban torkon verve megfojtatván, soha mindazáltal olyan conditiókra nem mennék, a melyeket kegyelmetek nekem irásban beadott, mert azok szemtől szemben ellenkeznek a mi hazánk törvényeivel s szabadcságával. Inkább akarok hazámon kivül holtig bujdosni, mint annak szabadcságának legkisebb dologban való megsértésére is alkalmatosságot szolgáltatni. Hogy is boldogítana Isten minket mostani feltett czélunkban, ha a mely szabadcságot szóval fel akarunk állitani, efféle cselekedettel szörnyebben evertálnánk s megrontanánk. Ha kegyelmetek igy akart, jobb lett volna Erdélyben tőlem elmaradni." Csáki több társaival együtt látván, Béldi Pált nem oly könnyen vehetik rá mint Apaffi Mihályt, kivált a religiosa materiákban, conspirálnak ellene. És bemenvén a portára, minekutána a divánban felhívatták volna őket, és ott szép csendesen s alázatoson mind a magok megbántódásokot, mind az ország közönséges és a portától enynyi fejedelmek változási között is meghagyatott s confirmáltatot szép szabadcságának Teleki Mihály practicája és a fejedelem Apaffi Mihály lágysága miatt keserves megrontását hathatósan remonstrálnák, s azon kérnék alázatoson a török császárt, méltóztatnék az erdélyi dolgokban belé tekinteni, s bizonyos meghitt emberét oda küldeni, ki által a dolgokot fundamentaliter megvizsgálván, és ugy találván a mint ők mondanák, meg is orvosoltatni; mert ha hatalmas császár elszenvedi, mind az országot elvesztik rövid időn, mind a fényes portának bajt és busulást szereznek azok a nyughatatlan elmejü emberek. — A diván-ülő vezérek nagy attentióval s szánakodással hallván az urak propositióját, jó reménség alatt szállásokra küldék, megparancsolván keményen, hogy máshová ne folyamodjanak, hanem mivel hatalmas császár köntöséhez ragaszkodtanak egyczer, továbbra is constanter a mellett maradjanak, mert minden bizonynyal hatalmas császár az ő igyeket megtekinti, s igazságot szolgáltat. Ezt külön Scherletis Alexander Mauro Cordatus, ki a török portán nagy tekintetü ember noha keresztény, jovalja vala nekiek. Béldi Pál nem is recedála mellőle.

De Csáki és a több pápista főemberek, irígyelvén Béldi Páltól a fejedelemséget, mert elhiteték vala magokkal hogy a porta egyáltalában őt constituálja fejedelemnek, nem akarván promotióját, kit erős s buzgó reformátusnak ismernek vala lenni, ők pedig azon valának hogy pápista fejedelem lehessen, titkon, Béldi Pál hire nélkül, a portán levő német és francia oratorokot kezdé járni s ajándékozni, velek azt hitetvén el, hogy a catholica religiónak nagy előmenetelére lenne Erdélyben ha pápista fejedelem lenne söt a német oratornál Béldi Pált hamisan azzal vádolák, hogy az Erdélyben Magyarországról beszorult rebelliseknek, igy nevezék őket, kik mind többire reformátusok valának, Béldi Pál volna nagyobb fautorok, a leányát is a császár nagy ellenségének, Wesselényi Pálnak adta, s ha erdélyi fejedelem lehet, a német császár ellen Erdélyt is fellázasztja; jobb volna azért Csáki Lászlónak obtineálni a portánál a fejedelemséget. Ezekben Béldi elsőben semmit nem tudott, hanem egy kedves szolgája levén, Kápolnási Pál, kitanolván dolgokot, az urának megmondotta; és noha Béldi Pált sokszor megintette, de semmi haszna nem lön. A török porta is, kitanulván hogy a keresztény oratorokhoz járnak, felette igen disgustálódék, azt gondolván, hogy Béldi Pál is részes volna azon munkában.

Erdélyben penig, minekutána Béldi Pál a portára való menetelét Telekiék megérték, igen megijjedének rajta; azért a fejedelmet rávevék, hogy mindjárt követeket küldjön a portára, és mivel tudták hogy ha discussióra kél a dolog, ők bizony succumbálnak, Béldi Pálnak pedig igazsága levén, triumphál, tudván azt is, hogy a török portán a kinek több pénze van annak van nagyobb igazsága, azt is jól tudták, a befutott uraknak kevés pén-

zek vagyon: a fejedelmet arra doblák, hogy ne kimélje a pénzt, hanem életeért s fejedelemségeért a mie van adja oda, azután ha megállapodhatik, többet kereshet az országból; sőt az országot is egybengyüjtvén, és proponálván mely nagy periculumban forgana mind a fejedelemség mind az ország, a porta excontentatiójára ne sajnálják contribuálni, mintsem Béldi törökkel, tatárral bejöjjön s az országot elpusztítsa; most is keservesen érzi a haza, Kemény János, Barcsai Ákos competentiája miatt mennyi pusztulás, rablás ment végben az országon. Nem vala már senki a ki merjen szólani, hanem mindnyájan rá hajlanak, és csak hamar kétszáz erszény pénzt (ötszáz tallér szokott lenni egy erszényben) egybengyüjtvén, sok egyéb fejedelmi ajándékokkal a vezéreknek és azok tiháinak, expediálák követségre Béldi Pálnak halálos ellenségeit (mert Teleki Mihály, tartván a ki-tudjától, nem mer vala a portára menni): Bethlen Farkast, Mikes Kelement, Szilvási Bálintot; és hogy láttassék, mintha az egész ország akaratából volna a követség, az Universitas részéről is adjungálának egy szászt, Enyedi Gált, Megyesről. Ezek megindulván, Konstantinápolyban beérkezének; Apor István voluntér módjára adjungálván melléjek magát, hogy testvér atyafiát, Apor Lázárt, kinek már a fejedelemtől gratiát szerzett vala, kihozhatná; a mint hogy ki is hozá. Bethlen Farkas beérkezvén a portára, mindjárt nagyobb dissensiót kezde hinteni a befutott urak közé, mert alattomban Csáki Lászlónak perpetua amnestiát igére, sőt a felett nagy ajándékokot, csak álljon el Béldi Pál mellől. Az a levis ember compromittálá is magát; de tul is biztatása levén az orátoroktól, addig 'kapa kétfelé, semmit sem nyere magának, a közönséges jót is kiveszté a szegény Béldi kezéből.

A divánban felhivatván az erdélyi követek, de már annakelőtte a vezéreket titkon mind eljárták vala, és gazdagon meg is ajándékozták, a kétszáz erszény pénzt felvitetik és letéteti̇k a vezérek eleiben. Annakutána Bethlen Farkas ékesenszóló ember levén, a fejedelem causáját kezdé agálni, és Béldi Pált árultatással vádolni, a ki a portától Erdélyország eleiben praeficiáltatott legitimus fejedelem ellen fegyvert fogott volna, és a porta hire s akarata ellen a fejedelemségből exturbálni; fegyvere penig markában szakadván, hamis vádokkal együtt a fényes portára jött panaszolni, holott az erdélyi fejedelem miolta beült székében, azolta hatalmas császárhoz a hűséget igazán megtartotta, a szokott adót esztendőnként fogyatkozás nélkül beszolgáltatta, most is hatalmas császárnak egynehány erszény szóbeli pénzt küldött ajándékban; kéreti azért alázatoson hatalmas császárt, hogy a fejedelem igazságát megtekintvén, Béldi Pált több társaival együtt, mint nyilvánvaló arulókot, érdemek szerént megbüntetni móltóztassék, hogy a szegény országban több háboruság, romlás miattok ne essék, és hatalmas császár szolgálatára mind a fejedelem mind az ország alkalmatosabb lehessen.

Valának divánban nagy tanácsu okos vezérek, kik a Béldi Pál causáját igaznak látván, kivánják vala promoveálni; kivált a fölovászmester, amaz hires Küpüri vezérnek a fia, ki Candiát megvette vala, és a ki a magyarok rebellióját a császár ellen soha nem jovallotta, a mint feljebb emlitém, és ha akkor élt volna, Béldi Pálnak nagy patronusa lett volna (ki annakutána egynehány esztendővel Badensis herczeggel való harczoltában Zemlén és Sóvár között vitézül elesett vala). De az akkori fővezér, kit azután Bécs alatt megverének, totum-fac levén a török császár udvarában, és azon munkálódván hogy a némettel való békesség felbomoljék, s megértvén hogy Béldi Pál nem jovallotta volna a magyarok mellett az erdélyi fejedelemnek felülését, holott ő azzal akar vala alkalmatosságot keresni a némettel való grácia-keresésre; különben is pénzben telhetetlen ember levén, és kereskedni akarván az erdélyi fejedelemséggel s már nagy ajándékokkal praeoccupáltatván az erdélyi követektől, nem akará igazság szerént az Apaffi és Béldi között való controversiát decidáltatni,

hanem felhivatván a befutott urakot, azt mondá nekiek: „Ihol látjátok, az erdélyi fejedelem kétszáz erszény pénzt küldött hatalmas császárnak: igérjetek azért bár csak hetven erszény pénzzel többet, esküszöm a nagy Allahra, tietek lesz a fejedelemség, és mindjárt megparancsolom a végbeli basáknak, hogy fegyverrel bevigyen benneteket, s Apaffit vagy elfogja s ide küldje, vagy kikergesse az országból.“ Csáki Lászlónak teczék vala a dolog, és ha rajta állott volna, vagy a fejedelemséggel őtet kináljá vala meg, nem gondolt volna az ország költségével, mindjárt megigéri vala. És mind ő, mind a többi, kezeket felemelvén, ugy kénszeritik vala Béldi Pált [általlátván már, hogy a porta másnak közülök nem cedálná a fejedelemséget, hanem Béldi Pálnak], hogy szánja mind magát, rab feleségét, fiait, mind őket, mind hazáját, mind a több urakot, fő embereket, kik vele egyetértvén, Erdélyben maradtanak s periculumban forganak; igérje meg a hetven erszény pénzt. Sőt maga is a fölovászmester, tudván már hogy pénz nélkül meg nem forr a dolog, alattomban izent Béldi Pálnak, igérje meg mindjárást, s ha nincs pénze, ő mindjárt ád kölcsön, azután ha Isten boldogitja, fizesse meg. Senki Béldi Pált nem okozhatná jó lélekkel, ha annyi szenvedései s méltatlan vexatiói után, melyeket Erdélyben szenvedett Teleki Mihály miatt a fejedelemtől, és már hazájából kibujdosván, feleségétől gyermekeitől elszakasztatván, minden jovaitól jószágától megfosztatván, idegen pogány országra exulálván, életeért s szabadulásáért, mikor tudta, ha ő több pénzt nem igér annál, a mit a követek vittenek Erdélyből, rabságra vettetik, a fejedelemségen kapdosott volna. De olyan megnyomorodott s megszorult állapotában is, a mint azelőtt mindenkor, ugy most is a maga jovánál feljebb becsülvén hazája közönséges jovát, semmiképen a vezér kivánságának nem annuála, hanem azt felelé: „Én sok méltatlan szenvedéseim után, a melyek hazám szabadcságának oltalmazása miatt estenek rajtam, noha keresztény királyokhoz s fejedelmekhez elmehettem volna, a kik talám az én igaz igyemet kezekre vették volna, hogy hatalmas császárhoz való hüségemet contestáljam, kinek hittel vagyok obligatus, nem másuvá, ide jöttem, s hatalmas császár köntöséhez folyamodtam, bizván igazságomban. Ide jövetelemnek penig a volt oka, hogy hazám terhét könnyebbitsem, s megromlott szabadcságát, hatalmas császár gratiájából felállitsam, nem penig hogy a szegény hazát mégis nagyobb költséggel terheljem, s a fejedelemséget pénzzel vásároljam, mert nekem pénz nélkül adnák is, nem kell. Azért hatalmas császár cselekedjék ugy, a mint jónak teczik szemei előtt.“ Hamisan hát s istentelenül irták be a calendáriomban Teleki Mihály parancsolatára, hogy Béldi Pál pártot ütött a fejedelem ellen, s a fejedelemséget sollicitálta a portán; ha kellett volna, bizony előtte volt, s bolond volt nyavalyás, hogy nem kapott rajta. Mi hasznát vevé, hogy a publicumot forgatá? Qui communitati servit, nemini servit. A publicumot sem állithatá fel, s a maga privatumának is nyaka szakada miatta.

A vezér megértvén Béldi Pál resolutióját, azt állitván hogy nincs esze mikor a jót nem acceptálná, megharaguvék, és a császárnál elköté dolgát. Mind társaival együtt árestálják, a Jediculába [22]) bevetik, az erdélyi követeket penig jó válaszszal visszabocsátván, Apaffi Mihályt ujobban a fejedelemségben confirmálják. Igy járnak azok, kik pogányhoz folyamodnak; ha pénzed nincs, ne menj oda törvénykezni.

Mikor rabságban volna is, egynehány izben offerálták Béldi Pálnak a fejedelemséget; maga is a Scerlet sokszor megizente: pénzért tették rabságba, pénz nélkül bizony ki sem bocsátják, ne bolondoskodjék, igérjen pénzt, hiszen nem a magáét adja hanem az országét. Soha rá nem veheték a nagy jó lelkü igaz hazafiát, mig utoljára a sok bánat, keserüség miatt a guta megüté s meghala hirtelen, ott is temeték el közel Galatához. A több társai penig ki egy, ki más uton kiszabadulván, hazajövének. Egy Körtövély nevü vizslája volt, kit még fogarasi fogságában is láttam mel-

lette; mikor a szegény úr megholt, a temetésénél egy hétig mind ordított, mert sok kutyában több hivség van, mint sok gonosz emberekben. Még Béldi Pál meg nem holt vala, mikor ujobban Székely Lászlót beküldötték vala a portára követségre, ki már felhágott vala az uraságra, mind azért, hogy a porta elméjét csendesítse (mert holmi magyar katonák Várad körül huszonnégy törököt levágtanak vala; a váradi basa panaszt tevén a császárnak, a porta szörnyen megindult vala, és ugyan akkor unszolják vala egyczer Béldi Pált a fejedelemségre, Apafíira megharaguván; meg is parancsolák Székely Lászlónak, ő levén kolosvári kapitány s az ő katonái közül valók valának, kik a törököket megölték vala, hogy mindjárt elékerestesse azokot a tolvajokot, mert ha nem, Béldi Pált kiveszik Jediculából s őtet teszik helyében; de mivel azok a katonák a német császár földére általmentek vala, nagy ajándékkal megcsinálva a vezér elméjét és a váradi basát, holmi egyéb malefactióért erdélyi várakban levő rabokot válogatván ki, azokot katona köntösben öltöztetik, s kivitetvén Somlyóra, a váradi basa embere praesentiájában fejeket szedetik, kiknek sem hirek sem tanácsok nem vala a törökök megölésében), mind penig hogy Béldi Pált a törökökkel megölesse, s ha különben nem, méreggel elveszesse. Próbáltatá is eléggé Székely László méreggel a dolgot, de nem férhetének hozzája, és a mely törököt megfogadtak vala hogy megétesse Béldi Pált, kétszáz aranyat igérvén neki, százat meg is adta vala előre Székely László; azalatt hirtelen Béldi megholt, a török azt praetendálván hogy ő étette volna meg Béldit, sollicitálta Székely Lászlótól a más száz aranyat is, de amaz nem adta meg, a török penig az ablaka alá állván, mindenek hallatára ugy kiáltotta: „Te pogány eb, megcsalál, megöletéd velem Béldit, még sem fizetél meg.“ Ezt sokszor hallottam Apor Istvánnál laktomban (mert ő akkor Székely Lászlóval együtt ben volt a portán), mikor egész asztal vendége előtt publice beszéllette, noha ő szegény nem vala barátja Béldi Pálnak. Megfizete Isten Székely Lászlónak is; irtóztató nyavalya szálla a köldökére, ki kezde rothadni, senki nem tudá meggyógyitani; egy német borbély, csalárdul, hogy már ő gyémánt, zafir, jóféle gyöngy, egyéb afféle drágakövek porával gyógyitaná meg a köldökét, egynéhány ezer forint érő drágaköveit, gyöngyeit kicsalja, előtte a mozsárjában behányta mindenkor, azután bement egy kis kamarában a hol az orvosságokot készitette, s ott kiszedte belőle s eltette magának, s egyéb port vott elé, azzal kötözte. Azalatt fel kelletvén menni a borbélynak Bécsben, oda a mely regementben lakott, Székely Lászlónak elszakada a köldöke, nagy kinokkal ifju ember-korban meghala Kolosváratt. Mert az isteni büntetés ha halad is, de nem késik, és jobb Istennek engedni, mint Isten törvénye ellen urunknak istentelen parancsolatát véghez vinni.

Minekutána Béldi Pál Jediculában veteték, már egyedül ülvén Teleki Mihály a polczon, senki ellene szólni nem mervén, a fejedelmet arra ingerlé, hogy a kik Béldi Pállal egyetértettek, megfogassa és megnótáztassa. Fogarasban azért országgyülése levén, a Bánffi Dénesen kezdett törvénytelen uton megfogdosának az urakban: Haller Jánost, Kapi Györgyöt, Dániel Istvánt, Lázár Istvánt, s megnótázták őket. Kik közül Kapi György s Lázár István rabságban halának meg Dévában; ugy fizete meg Kapi, Balassa Imreh ellen való dolgaiért, Lázár István penig a nagyatyám ártatlan megöletéseért. Dániel István sokáig raboskodék, nyolczezer forintot fizete saczában, ugy szabadula meg; a jámbor istenfélő kegyes úr Haller János négy esztendő mulva szabadula meg. Sokakot kiket meg nem fogának, de török módon megsaczoltatának; ama nagy tanácsos igaz hazafiát is, az öreg Bethlen Jánost, már épen megfogják vala, mert circumscribálták vala hogy Teremi jószágából ne legyen szabad kimenni; de Isten kiragadá az oroszlányok szájából, szép csendesen meghala, mégis holta után egynehány ezer forintot rántának a feleségén. Vala nehézsége Teleki Mihály-

nak Bethlen Jánosra mind azért, hogy Béldi Pállal együtt soha a magyarországiak dolgát nem jovalja vala, mind pedig hogy a Budai Péter alsó-rákosi uri jószágára (mely egynehány faluból állott) vágy vala, de Bethlen János miatt nem férhete hozzája. Ugyanis Teleki Mihály, szokása szerént practicálódván, a nagy jámbor embert Budai Pétert rá vevé, hogy a sóaknákot árendálja meg a fejedelemtől, melyből nagy haszna következnék; amaz szegény, nem tudván mi fekszik a szép szó alatt, ráveszi magát; első esztendőben nagy szárazság levén, a hajók nem járhattanak, a sót nem hordozhatták a törökök, Budai Péteren rajta marada a sok só, az árendát kész pénzzel meg kelle fizetni; másod esztendőben pestis grassálván Erdélyben, akkor is a törökök fel nem jöhettek a sóért, akkor is kész pénzül meg kelle fizetni; harmadik esztendőben, mikor a pestis megszünnék, víz is elegedendő volna, és a szegény Budai Péter eddig való kárvallását kivehetné a sok sóból, elrántják tőle a sóaknákot, a számtalan adósság a nyakában marada. Gondolá Teleki Mihály, már magáénak teheti az alsó-rákosi jószágot, de megcsalá magát, mert Budai, általlátván a practicát, soha semmiképen Teleki Mihálynak nem adá a jószágát, noha két annyi pénzt is igért érte a mit megérne, hanem a havasalföldi Sorbán vajdával nagy ismeretsége levén (kivel együtt, Máthé vajda udvarában együtt laktak), azt supplicálá meg; egynéhány ezer forinttal meg is segéllé; a jószágait penig holta után, Bethlen Sámuelt, Bethlen János fiát, fiának fogadván, oda köté; annak a maradéki birják maig is. Bethlen János is jól megsegélte pénzzel, s a mig éle, protegálá is.

Ugyanakkor mikor az urakot megfogdosák, az atyám után is katonákot küldvén a fejedelem, csíki rákosi házánál árestálák, s kivivék Fogarasban. Hét esztendeig való kapitányság viseléseért erdélyi módon a lőn a jutalma, hogy hét esztendeig s nyolcz holnapig viseltetének ártatlanul vasat szegénynyel. Fogarasból [Fejérvárra, Fejérvárról Görgényben vivék, s az a kegyetlen fejedelem-asszony asszonyi telhetetlen haragát abban mutatá ki, hogy nemcsak tömlöczben tartatá sokáig Fogarasban, hanem a nemesi szabadcságnak Erdélyben példa nélkül való keserves sérelmére s kisebbségére, a várbeli gazt, szemetet hordatták ki az atyámmal mint szintén egy nyilvánvaló tolvajjal. Azt fogák az atyámra, hogy Béldi Pállal correspondeált, melyet e mai napig is, a mikor most azért, ha ugy lett volna is, senkitől nem félne, erős átkozódással tagad, és hogy fogarasi kapitány levén, a várat Béldi Pálnak fel akarta volna adni. Mely képtelen hazugság; mintha az atyám egyedül, a porkoláb és annyi várbeli praesidium akarata ellen feladhatta volna, ha szándéka lett volna is rája, a kapu kolcsa mindenkor a porkolábnál állván. Eleget esküttének utána, az egész praesidiumot, porkolábot meghitelteték, még sem kaphatának semmit ellene, ugyancsak megnotáztaták erővel az országgal, s a director Barabás Péter kijövén, minden acquisitum jószágát elfoglalá; maig is az Inczédiek, Alvincziek birják; fogarasföldi inscriptiós jószágát, Bucsomot, az ősjószágból is a maga részét az atyámnak elvevék, ugy a belső jókból valami az atyám részére jutott, csak az anyám s a gyermekek részét hagyván meg, mind eltakaritá a director; maig is oda vagyon. Valának az atyámnak nagy gonoszakarói: Barcsai Mihály, ki már mezei hadak és udvari kapitány vala, Bethlen Gergely, Teleki Mihály. Egyéb oka penig nem vala Barcsai s Teleki részéről, hanem látnák, mind a fejedelem, mind a fejedelemasszony [előtt] nagy tekintete s hitele volna az atyámnak. Kivált egyczer a fejedelem mulatván ar urakkal, s jó kedve érkezvén, mondja: „Menjünk a kapitány szállására, mert jó bora vagyon, maga is jó ember s igaz hívünk." Az urak elverik a fejedelmet róla, titkon penig megizenik az atyámnak, hogy menjen fel a fejedelemhez. Az atyám, nem tudván miért hivatják, bemegyen, s hát fennállva, szokása szerént, iszik a fejedelem az urakkal; meglátván az atyámot, oda hagyja az urakot, kezét fogja, leül a székre, az atyámot is erővel lenyomja; az

atyám felkél s mond: „Kegyelmes uram, Nagyságodot alázatoson követem, nem illendő hogy én leüljek s az urak fennálljanak." A fejedelem esmét lenyomja az atyámot, nagy haraggal azt mondván: „Ülle, kapitány uram, mert tudjuk azt mí hogy igaz hivünk vagy; kivel mit gondolsz, én vagyok az erdélyi fejedelem, azt fogadd a mit mí parancsolunk." Ez a kis becsülettétel ugy megszúrta vala az urak szemét, nem nyuguvának addig, mig egy felóráig való ülésért majd nyolcz esztendeig ülteték a vasban; melyet az atyám még akkor megjövendőle s megmonda a fejedelemnek: „Meglátja Nagyságod, megadom én ennek a leülésnek az árát." Bethlen Gergely penig különben is neheztel vala az atyámra, mert a fogarasi főkapitányságra vágyódván, melyet el is kapa azután, tudta jól, mig az atyám ott lesz kapitány, addig el nem érhette, mert sokszor próbálta, de a fejedelemasszony inkább szeretvén magát mint mást, a jövedelmet nem akarja vala hogy kezéből kiessék, akkor penig, az atyám idejében, a főkapitányokot illető jövedelem a fejedelemasszony tárházában megyen vala. Lőn olyan dolog is: egy pár jó s szép agara levén az atyámnak, Bethlen Gergely oda küldé egy szolgáját hogy az agarakot vitesse el; a szolga nagy imperiose pemenvén az atyámhoz: „Uram — azt mondja — az úr Bethlen Gergely uram azért küldött, ezt a két agarat elvitessem." Az atyám nyakát sem csipte vala még akkor ugy a lúg meg mint azután, különben is ez a mi familiánk könnyen a magáét nem engedte másnak ha haraggal kezdett hozzája, szép szóra penig könnyen cedált; azért az atyám is azt felelé: „Mondd meg, öcsém, az uradnak, ha emberségesen kéretné az agaraimot, noha én is szeretem a jó ebeket, mégis olyan uri embernek kedvét nem szegném, oda adnám, de minthogy sem jobbágyának, sem szolgájának magamot nem tudom, eb ura fakó, ő kegyelme parancsolatára ezt én bizony nem adom." Sok ezer forintjában álla az a két agár a szegény atyámnak; a mig élt Bethlen Gergely, sem az atyámot, sem engemet nem nézhete jó szemmel; és noha mikor az atyám rabbá esett, sokat supplicáltuk az anyámmal együtt, sőt egy aljában szőtt igen szép szoknyának való materiát, melyet száznyolczvan forinton vett volt az atyám, azonkivül száz gréczi tallért adtunk vala neki ajándékban az atyám szabadulásaért, soha még választ sem adott supplicatiónkra, az ajándékot hamis lélekkel elvette, nemhogy szolgált volna, még ártott valamint tőle lehetett. Számát bizony nem tudom, mennyiszer mentünk az anyámmal Fogarasban, Fejérvárra, Radnóthra, Görgényben, gyülésekről gyülésre, nagy fáradsággal, télben, nyárban, esőben, hidegben, sárban; még szállást is nehezen találtunk a városok végén messze. Csak kisded levén, olyan messzünnen gyalog ugy jártam, az urakot supplicáltam; senki közülök oly becsülettel nem látott s nem szólott mint Bethlen Farkas; mert gyakran estve menvén a szállására, mikor késön jöttek le udvartól, csak egyedül magamra, a maga inasával lámpással kisértetett le a szállásunkra. Bánffi György is, noha még igen ifju vala, és csak akkor házasodott vala meg elsőben, Dániel Mihály leányával, kinek holta után Bethlen Gergely leányát vevé, de már mind fejedelem, mind fejedelemasszony, sőt az egész ország előtt nagy tekintetben vala, becsülettel fogadott s megparancsolta inasainak, mikor oda megyek bebocsássanak, s az anyám supplicatióját be is vitte a fejedelemnek. De mind haszontalan volt. A fejedelem előtt is Fejérváratt, mikor a templomból kijött, térdre estem, ugy adtam be a supplicatiót, még sem lőn semmi haszna Teleki Mihály miatt. Mig utoljára megengesztelődvén, s maga intimáltatván az atyámnak Hegyesi András által, hogy akár egy uri paripát hozassunk számára Molduvából, akár száz tallért adjunk, az atyám megszabadul. A paripát megvevők, hát béna volt, visszaküldé, a tallérokot elvevé. Nem sokára azután, nyolczadik esztendőben fogságától fogva, erős reversalis s kezesség alatt az atyámot elbocsáták; én menék Szebenben, ott szerzém ki a commissiót, Szebenből Görgényben menék, ott az

atyámot kivágák a vasból, s együtt menénk Szebenben, ott subscribálá reversalisát, s ugy jövénk haza Ajtára. A sok felé való ajándékozás, a sok gyüléseken való költés miatt semmije sem marada az atyámnak a mit gyermekségétől való sok szolgálatával keresett vala; mások emészték meg, mí csak a semmivel maradánk.

Csak az egy Kornis Gáspár marada meg, kit Teleki Mihály le nem ejthete lábáról, és ha sokáig él vala, vagy ő elvesztette volna Teleki Mihályt, vagy Teleki őtet; egyik megesett volna. Mert soha nem submittálá magát Telekinek, noha Teleki azon igyekezik vala, hogy tanácsurnak tegyék, hogy inkább belé elegyedvén az udvari dolgokban, belé kaphasson. De amaz respuálá azt a hivatalt, okos ember levén; különben is a Bánffi s Béldi Pál veszedelmével kinyilatkozván Teleki Mihály practicája, tudja vala magát oltalmazni, ritkán jövén udvarhoz, Teleki Mihályt penig soha nem udvarolván, mely miatt csaknem eszi vala meg kezét lábát. Egyben is kapának Fogarasban a fejedelem asztalánál. Mert hozódván elé a Bánffi s Béldi dolgai, mocskoson kezde Teleki Mihály, szokása szerént, felőlök szóllani; Kornis Gáspár nem állhatván, mondá: „Talám nem ártana, Teleki uram, ha kegyelmed csendesebben beszéllene a megholt urakról, mert akármit cselekedtenek éltekben, ugyancsak igaz uri emberek voltanak; különben is a megholtakról becsülettel kellene emlékezni.“ Teleki megindulván, egybenhuzza szemöldökét, megüti a fejedelem asztalát nagy haraggal s azt mondja: „Kornis uram, hátrább kegyelmed az aggárral, fel nem veszem a pirongatást.“ Kornis Gáspár, noha jámbor csendes ember vala, de annyira felháborodék, hogy felállván az asztalnál, s nyakát szokása szerént meghajtván, elkezdé: „Lélek bestye lélek oláh csinálta fattyu kurva fia, az anyám hasában is igaz nagyságos ur voltam, tégedet pedig ördög tudja, ki sz-t be Erdélyben, s mégis te akarsz mindnyájunknak parancsolni? Ha az én kegyelmes uram méltoságos asztalát nem tekinteném, s az ő nagysága fejedelmi személyét nem respectálnám, majd az agyad velejéig rontanám buzgányomot a kopasz fejedben. Tedd le magad, Teleki, mert elhitesd magaddal, vagy én meghalok, vagy az eb felnyalja a véredet: nem bánsz velem ha lehet ugy mint a többivel.“ Ezzel a szóval felkele asztaltól s kimene. Nem zsákkal ijjesztették vala Teleki Mihályt, sőt maga is a fejedelem nem tuda mit szóllani. Nem is lőn baráta Telekinek a mig éle, noha amaz eleget jártatott utána; nem sokára ifju korában meghala; a hire maig is az, hogy megétették, de titkos levén a dolog, én nem erősitem.

Teleki Mihály penig, midőn már a nagy erdélyi igaz urakot eltette volna láb alól, oly kegyetlen tyrannussággal kezde az erdélyi directióhoz, hogy miolta Erdélyt ember lakja, soha sem a vajdák, sem a fejedelmek közül senki ugy Erdélyt meg nem hódoltatta, senkitől Erdélyben ugy az emberek nem féltenek mint Telekitől. Nem is mer vala senki keze alá szóllani, mert mindjárt a fejedelmet haragitotta ellene s megfogattatta, akármely becsületes főembert leszidott, lepirongatott publice; ha kinek mi dolga volt a fejedelem előtt, hiában supplicált, ha elsőben Telekinek meg nem kente a tenyerét. Azért is mindenfelől oda hordották a sok ajándékot az egész országból; és mikor a felesége gyakran az urát intette, hogy ne kapjon annyira az ajándékon, azt felelte: „Hó feleség, csak hadd hordják, szintén igy hordod te ezeket az én holtom után másuvá, s mit vinnél akkor, ha most nem hordanának?“ A nyavalyás együgyü fejedelem ugy félt Telekitől mint a tüztől; ha mások mondották is neki: „Kegyelmes uram, igy kellene s amugy kellene Nagyságodnak magát viselni!“ azt mondotta: „Lássa az ur Teleki uram, a mint ő kegyelmének teczik, ugy menjen véghez a dolog.“ Igaz dolog hogy néha, hirtelen haragu ember levén a fejedelem, annyira felindult Teleki ellen, azt gondolták mindnyájan, talám mindjárt megöleti; de a csak szempillantásig tartott, s még a fejedelem járt Teleki után. Többi között egyczer Fejérváratt egy Bojtos ötvese levén a fejedelemnek, kinek felesége

tréfás asszony levén, gyakran járt fel udvarhoz, a fejedelem bemenvén a felesége házában, hát ott van az ötvesné, s kérdi tőle: „Bojtosné asszony, mit csinál urad?“ Amaz megfelel: „Kegyelmes uram, ezüst tálaknak a szélét aranyozza.“ „Ki számára?“ kérdi a fejedelem. — „Teleki uram számára,“ mondja az asszony. A fejedelem szokása szerént fúni kezdvén, fordul a feleségéhez, s mond neki: „Hallod feleség, mit csináltat bátyád? Én erdélyi fejedelem vagyok, még sincsenek aranyos szélü tálaim: él az Isten; megérdemlené hogy a nyakára köttetném azokot a tálokot, s ugy akasztatnám fel.“ A fejedelemasszony monda: „Édes uram, nekem mi vétkem benne? én nem tehetek róla.“ — A fejedelem megrázván a fejét, azt feleli: „A te vétked a, feleség, mert miattad nem bánhatom ugy Telekivel a mint én akarnám, s nem veszed eszedben, hogy még ő leszen a te gyermekednek hóhéra, s a mint Catharina fejedelemasszony felől mondották, Csáki István miatt lett pendelye szösz vászonná, még neked is elmondhatják, hogy Teleki Mihály miatt leszen pendelyed szösz vászonná.“ Azzal a fejedelem nagy furiával bemegyen a maga házában, térül fordul, Teleki feljő udvarhoz, s hát szintén ugy becsüli a fejedelem mint annakelőte.

Midőn azért Teleki Mihály mind a fejedelmet mind az egész országot meghódoltatta volna, nem kérde tanácsot senkitől, hanem a magyarországiakkal együtt kimene Magyarországban, a hova is, minekutána a szegény magyarokot ugyan jól megverte volna az eső, elérkezett vala a francia királytól küldetett köpönyeg, holmi gyülevész franciákból, lengyelekből, tótokból, kozákokból álló ármáda. Kivel is conjungálván magát Teleki Mihály a vele való magyarokkal együtt, Eperjes város alá jőnek, kinek hostátjait felégetvén, a várost lőtetik, de haszontalanul, mert a német ármáda superveniálván, elkergeti alóla. Onnan a bánya-városokra ütvén, mind aranyból ezüstből felette nagy praedát tesznek, sok gazdag városbeli embereket nagy summában megsaczoltatnak; onnan Kis-Szeben városára menvén, mind azt mind több körül való kastélyokot és falukot felpraedálnak, elégetnek és számtalan sok marhákot elhajtanak, s azt az egész földet elpusztitják bolondul, holott azok is mind magyarok valának szegények; s mi kárt tettek a németnek, ha a magyar a magyart praedálja s pusztitja?

De csakhamar kitelék Teleki generálisságának ideje. Mert Szathmár alatt oda veszté bolondul a sok szép hajduságot, és a Debreczenből s Patakból oda gyült deáki ifjuságot. Ott is practicához fogott vala, azt tudta, az erdélyi urekra talál, és a szathmári commendánssal colludált, hogy a várat neki feladja. A commendáns napot praeficiál mikor menjen oda Teleki, azalatt a több officérek megérték a dolgot, a commendánst árestálják; a praefigált napra, mikor Teleki mint kész dologra menne, a német praesidium kijöve, s ott vágják le a szegény magyarságot, maga mégis elszalad és egy sárban dőlvén a lova, gyalog esik, az egyik csizmája ott marada aranyos sarkantyúval együtt, s gyalázatára a szathmári kapuban szegezék fel. Eleget mesterkedék hogy ajándékért onnan levegyék, mind ott tarták, mig Erdély német keze alá esvén, ugy vevék le. Ilyen szép triumphusa lön Teleki Mihálynak a német császár ellen; a kuruczok Wesselényi Pált választák generálisoknak. Az is nyavalyás ott tekerge egy darabig közöttök, pusztittata, praedáltata. Azalatt gróf Tökölyi Imreh felnevekedvén, a kuruczok melléje állának, Wesselényi Pált Tökölyi elfogatja, generálisságától megfosztja. Tökölyi Imrére kerüle a directio, addig keresé a magyar szabadcságot, a mig utoljára pogány országban hala meg nyavalyás. Tökölyi Imreh Erdélyből ki nem megyen vala, ha Teleki Mihály miatt nyughassék; de midőn látná, hogy oly nagy gróffi familiából, nagy jószággal biró ember volna, és naponként nevelkednék Erdélyben becsülete, a fejedelem leánya felől levén már akkor szó, hogy Tökölyinek adnák feleségül, de a nemsokára meghala, s Kolosváratt temeték el; Teleki azért tartván attól, ha Tökölyi Erdély-

ben megállapodik, aemulusa leszen, elsőben azon practicálódék, hogy a leányát, kit Apaffi Miklósnak, azután Kemény Jánosnak adott vala feleségül, Tökölyi Imreh venné el; amaz pedig semmiképen nem akarván, ezért persequálni kezdé, de titkon: szemében penig azt kezdé svadeálni, hogy dali ifju vitéz ember levén, ha promotio kellene, mit heverne Erdélyben, menne ki Magyarországban, s a kuruczok Wesselényi Pált megunták, őtet vennék fel generálisoknak, s idővel nagy emberré lenne. Eláltatá az ifju gróffot, kibeszéllé Erdélyből, s mihelyt kiment, a fejedelmet felingerlé ellene, hogy erdélyi fejedelemségre akar bejőni, evocáltatja s megnotázzák; a krakkai jószágát Teleki Mihály magának foglalja. Igy bánék Pekri Lőrinczczel is, Bethlen János mostoha fiával, a kit vagy kellett vagy nem, csak arestáltatott s ugy mortificált; elunná a sokat utoljára, kibujdosék Erdélyből, s mivel különben Magyarországban elő nem mehete, kételenség alatt pápistává lön, s gróffi titulust adának neki Bécsben, ugy jöve vissza Erdélyben.

1680. Ebben az esztendőben nagy és példa nélkül való üstökös-csillag láttaték az égen, melyet mi is udvarhelyt laktomban nagy álmélkodással szemléltünk, egész nyolcz hétig durált, azután exspirála. Sokféle jövendőlést hallottam akkor felőle, de az utána következett nagy változások megmutaták, Isten mit akart azzal jelenteni; mert a török s német között tizennyolcz esztendeig való véres hadakozást praesagiála, a mely miatt mind Magyarország, Erdély, az császár haereditaria provinciái nagy pusztulást s romlást szenvedének, és a török birodalom ugyan jó formában megseperteték; melyet renddel ide alább meghallunk.

A kuruczok ebben az esztendőben is sok pusztitást mívelének Magyarországban. Mert Bártfa városát hostátival együt kegyetlenül felégeték s elpraedálják Tökölyi Imreh generálissága alatt; kit azután csakhamar general Sulcz felvere, és sokan a kuruczok közül levágatának. Debreczenben pedig hirtelen tüz támadván, majd ezer kilenczszáz ház tőből kiége, sok emberek veszedelmével és megbecsülhetetlen kárral. Ugyan ez idő tájban gróff Eszterhás Pál magyarországi palatinusnak választatik soproni országgyülésében, és a római császárné magyar királynéságra nagy pompával megkoronáztatik[28]). Erdélyben penig:

1681. Minekutána a török portát sok ajándékokkal elcsinálták volna, és az országot is sok mesterséggel reá vették volna, kit igérettel, kit jószággal s tisztséggel, promotióval elnyomván, országgyülését hirdetvén Fejérvárra, Teleki Mihály, hogy annál nagyobb hitelt szerezzen magának a fejedelem előtt, és a fejedelmi házat is magának s posteritásinak annál inkább jövendőre is obligálná: az ország előtt nagy peroratióval kezdi előszámlálni, Apaffi Mihály fejedelem mely nagy békeségben s nyugodalomban tartotta már husz esztendőtől fogva az országot, és a török portát is, nem kedvezvén a maga költségének a közönséges jóért, mely igen devinciálta az országhoz; az országban támadott háborukot mely okosan, szerencsésen sopiálta, a haza békességét háborító pártos urakot debellálván; melyekért méltó s illendő volna az országnak is háladatossággal nemcsak megemlékezni, hanem cselekedettel reciprocálni is. A fejedelemnek penig kedvesebb dolgot az ország nem cselekedhetik, mintha a fiát, ifjabb Apaffi Mihályt, magának fejedelmül választja, melylyel jövendőre is az országnak nagy securitása és nyugodalma szereztetik, mert ha szintén az öreg fejedelem meghalna is, levén választott fejedelme az országnak, praescindáltatik minden alkalmatosság a fejedelemségre való vágyódó személyeknek competentiájoknak; de ha interregnumban maradna a dolog, mennyi változások, nyomoruságok következnének a szegény hazára, elég szomoru s keserves példa Barcsai Ákos s Kemény János fejedelmek között való controversia. Sőt az is megeshetnék, hogy a fejedelem holta után a pogány nemzet, ki csak a maga hasznát keresi, vagy egy basát praeficiálna az ország eleiben, vagy oly nyughatatlan elméjü keresztény embert, a ki

pénzzel vásárolván meg a fejedelemséget, az egész országot exhauriálná, és minden törvényét, szabadcságát felforditaná. Attól penig az ország ne tartson, hogy a török portát disgustálja az ifju Apaffi Mihály választásával, mert már a porta a fejedelem kivánságának annuált; csak az ország válaszsza, a porta mindjárt confirmálja. Valának sokan a hazafiai közül, kik hozzá szólhatnak vala a dologhoz, vala is elegedendő ratiojók, mert látják vala, hogy azzal a választással Teleki Mihály factiója annál jobban megerősödnék, és a szegény hazának szabadcsága napról napra evertálódnék. De Bánffi s Béldi siralmas casusi mindenek szeme előtt forogván, hallgatással, mely afféle állapotban igen hasznos, annuálának. Teleki azért ezt is igy véghez vivén, a fejedelem nevével a portára küld a confirmatióért, és onnan ;kapucsi basa jövén bottal, zászlóval, melyek az erdélyi fejedelemség confirmatiójának eleitől fogva való bizonysági s czimerei, az egész ország főrendeit s nemeseit, sőt a vitézlő népet is convocáltatván Fejérvárra, az inauguratio nagy pompával véghez megyen, a fejérvári templomban fejedelmi székben ülteték ifju Apaffi Mihály, ott esküszik meg a conditiókra, azután az ország is deponálja a homagiumot nekie [29]). De mivel Istentől nem vala elvégezve, semmi nem telék azután belőle, hanem Apaffi Mihálylyal együtt meghala az erdélyi fejedelemség, addig vadászák Telekiek a magyarországi királyságot; melyről ide alább szóllunk.

Már mind a fejedelem mind a fejedelemasszony nagy örömben valának; és hogy a maga házát jobban stabiliálja, a maga váradi szamonczáit kezdé a fejedelemasszony promoveálni, mint Inczédi Pált, Mihályt, Pétert s többeket, kiket is nagy jövedelmes tisztekkel és szép jószágokkal megajándékoza. A szegény hazafiai már azoknak lábai alá tétetvén, és mint idegenek idegen országban, minden becsület tisztség nélkül házoknál ülvén, az egész tanácsot az idegenek ellepték vala, mint Teleki Mihály, Naláczi István, Székely László; az egész fiscalitást Inczédi Pál dirigálja vala. Akármely nyomorult tetves bejött Magyarországból, mindjárt talál vala promotiót magának; mint Vajda László is, kinek köntöse s mindene két forintot nem ér vala, mikor Erdélyben jöve; Teleki Mihály recommendálá a fejedelem udvarában inasnak, onnan csakhamar postamesterségre promoveáltaték, mely első gradus vala az uraságra. Annyira is beszinlé magát a fejedelemasszonynál, hogy valamit az egész tanács elvégezett, egyedül elrontotta a fejedelemnél. És mintha nem lettenek volna Erdélyben értelmes okos hazafiai, kik közül a legalábbvaló tiz tizenkét Vajda Lászlónál is jobban tudták volna az ország dolgait véghez vinni, mégis azt a nyomorék embert kezdé a fejedelem mind a török császárhoz, mind a lengyel királyhoz, mind a német császárhoz jártatni követségre; ilyen despectusra jutottak vala a hazafiai. Annál soha életemben kevélyebb, negédesebb embert nem láttam, s a ki ugy megvárta volna a becsületet magánál nagyobb embertől is. Egyczer Fogarasban, a szegény atyám szabadulása iránt az anyám tőlem supplicatiót külde neki, hogy mivel olyan potens vala a fejedelemasszony előtt, promoveálná supplicatiónkot; egynehány császármadarakot is külde tőlem neki ajándékban. Akármelyik urhoz is elébb bemehettem, de ott későre adaték audientia; bemenék, praesentálám a madarakot, a supplicatiót nagy submissióval kezéhez adám, a madarakot eltéteté, a supplicatiót megolvasván, nagy dölyfösen azt felelé: „Oltalmazzon Isten, hogy az én kegyelmes uram s aszszonyom árulójának dolgához szóljak. Az apádat, öcsém, a fejedelem a porból emelte fel, s nagy emberré tette vala, nem kellett volna elárulni; többször énhozzám ne jöjj supplicálni, sőt ha rajtam állana, felakasztatnám az apádot példára.“ Nem voltam még tizenöt esztendős akkor, mégis felforra bennem a vér, s mondék neki: „Az én atyám Erdélyben mind maga s mind az elei igaz ős nemesemberek voltanak, nem olyan sohonnai mint kegyelmed, s nem tudom micsoda porból emelte volna a fejedelem fel

mint kegyelmedet. Hamisan mondja, valaki az én atyámot árulónak nevezi, mert igaz szolgája volt mind a fejedelemnek mind az országnak, nem is eben áll a kövér ló halála hogy felakaszszák az atyámot." Ezzel kijövék a házból. Nem tudom ki lön, mert sokan valának a házban, hallám azt mondá más embernek: „ Enye bestye ficzkó kurva fia, bezzeg emberül megfelele a postamesternek, nem hiában verték annak a seggét az iskolában; valyon ki fia lehet?" Monda a a másik: „A szegény rab Cserei Jánosé, jó barátom vala az apja."

De már közelget vala az erdélyi fatum, melyet Isten sok jelekkel praesagiáltatta, kivált azzal, hogy azon esztendőben, mikor a fejedelem fiát választák fejedelemségre, oly rendkivülvaló földingás lön Erdélyben sok helyeken, melyhez hasonló régtől fogva nem hallatott, kivált a Barczán és Brassóban oly nagy mértékben volt, hogy a toronyban levő harangok magoktól sonust adtanak, sok házak falai megromladoztanak. Melylyel is kétség kivül az erdélyi statusnak megváltozása példáztaték; mert azt már eleitől fogva minden historiákból observálhatni, hogy a földindulás az akkori állapotnak megváltozását jövendőli. Ugy is lön. Mert Teleki Mihály, a fejedelem neve alatt minekutána a török portát sok izben sollicitálta volna, engedné meg a porta, a magyarországi befutott emberekkel hadd conjungálják magokot és mehessen ki a fejedelem Magyarországra. A mig a vén Küprüli vezér éle, addig semmire nem mehetének, mert ő nem jovalja vala hogy a török császár felbontsa a némettel való békeséget, azt jövendőlvén mindenkor: valamikor a török a magyarországiak mellett feltámad a német ellen, akkor lenne nagy veszedelme s romlása a török imperiumnak. Ám bizony fején is telék annakutána török uramnak. De meghalván, és más fővezér constituáltatván, a ki igen hadakozó nyughatatlan ember vala, és nem régen a lengyel korona ellen rebellált kozákok causajá mellett a lengyelek ellen szerencsésen hadakozván, s Kamenyiczet, a minden emberi erő ellen megoltalmazható nagy fortaliciumot, Subiczki János, levén akkor kamenyiczi generális, per proditionem a törököknek feladta volna (ki azután lengyel királyságra promoveáltaték) s azzal együtt az egész Podóliát majd száz mérföldnyire behódoltatta volna; onnan pedig, török szokás szerént (mert a ki a törököt segitségre hivja, magát is elveszti miatta), visszafordulván a kozákokra, azoknak erős városait megostromoltatja, és az egész országot elpusztitván, s többet három száz ezer kozáknál, feleségekkel gyermekekkel együtt vagy fegyverre hányván vagy elraboltatván, s az egész kereszténységet megrémitvén, a német császárban kivánja vala a török császárt belé grazdálkodtatni. És meg sem várván hogy a husz esztendeig való békeségnek terminusa expiráljon, a török császárt rávevé, hogy nemcsak megengedje az erdélyi fejedelemnek, hogy a magyarországiakkal kimenjen hadakozni, sőt a budai vezérnek parancsoljon, hogy mind Tökölyinek mind az erdélyi fejedelemnek a magyarok mellett segélséggel legyen; mert most volna jó alkalmatossága a császárnak, hogy a némettől az egész Magyarországot elvehesse, sőt Bécset és Ausztriát is meghódoltatván, onnan a több kereszténységet is subjugálhatja, és az egész Európát elfoglalhatja; igy cselekedtenek eleitől fogva az Ottomán familiájából álló nagy császárok, azért uralkodik mai napig is a posteritása Ázsiában, Áfrikában s Európának nagy részeiben. A császárt könnyen rá veheté a fővezér efféle ratiókkal; a francia király is nem szünék vala éjjel nappal követi és a portán resideáló oratora által a törököt a német ellen ingerleni, mivel ő mind a spanyol király, mind a német császár ellen nagy hadakozást kezdvén, és pogány módon jus in armis, nemcsak a spanyol koronát, hanem az egész imperiumot is magának akarja vala foglalni s universalis monarchiát erigálni, s látja vala hogy neki jó előmenetelére leszen, ha a török innen hadat indit a német ellen, mert igy avocáltatik a német császár francia ellen levő nagy ármádája, s ő könyebben férhet az imperiumhoz. Azért is segélte vala

a magyarok rebellióját, és már gróf Tökölyi Imrével confoederatiót is tett vala.

De a német császár részéről is szolgáltaték egy kis alkalmatosság a török insurrectiójára. Mert Böszörményben, Kálóban, Filekben hires vitézekből álló nagy praesidium levén, noha a békeség még durál vala, meg is vala parancsolva a német császártól, hogy okot ne adjanak a törököknek a grázdára; de avval nem gondolván, gyakran Váradig, sőt épen Budáig is nagy excursiókat tettenek, és feles törököket levágván, a török hódoltság alatt való falukot is égetik s felpraedálják vala. Erről szüntelen megyen vala panasz a portára, s még penig nem ugymint a dolog történt, hanem hazudsággal toldják vala, hogy inkább a törököt felingerlenék a német ellen. Tökölyi Imre is a portára küldvén követeit, maga s a vele levő magyarok képében esztendőnként való adót igére a töröknek, csak keljen fel mellettek s a német igája alól szabaditsá fel Magyarországot.

A török császár is parancsolatot ada a fővezérnek, hogy a végbeli hadakot felvevén, a német császár ellen való hadakozást kezdje el, és Filek várát, Böszörménynyel s Kálóval együtt, megostromoltassa. A fejedelemnek is megengedtetik, hogy az erdélyi hadakkal együtt kimenjen Filek alá. Nagy készület vala Erdélyben; kivált Teleki Mihály, elérvén már azt, a mit annyi esztendőtől fogva kivánt, ország generalisává téteté magát, és az ország vitézlő rendeivel együtt kimennek Filek alá. Oda érkezék Tökölyi Imreh is szép fényes magyarországi hadakkal, és külön szálla táborban az erdélyi fejedelemtől. Ott mindjárt eszében vevé mind Apaffi Mihály, mind Teleki Mihály, hogy csak arany hegygyel álmodtanak, s üresen maradtanak, semmi sem fog telni sem a magyar királyságban Apaffi részéről, sem a palatinusságban Teleki részéről. Mert nem hogy a kün levő magyarok Teleki Mihály directiója alá ereszkednének, sőt a mely magyarok Erdélyben futottanak és Apaffi Mihálylyal együtt kijöttenek vala, azok is mind oda hagyák őket és Tökölyi Imreh táborára menének, s Béldi Pál igaz szavait akkor kezdé Apaffi Mihály elismerni. Tökölyi Imreh már nagy méltóságban s tekintetben vala, s tudván jól Teleki, mint persequálta Erdélyben, mint tudta ki Erdélyből s mint notáztatta meg ártatlanúl, tartván attól hogy boszut állana érette: szokott practicáját vevé elé, és alattomban a magyarországiakot kezdé hitegetni, hogy Tökölyi Imreh mellől állanának el, s ragaszkodnának a fejedelem protectiójához, ki egy országnak fejedelme levén s annyi fegyver kezében, a portán is nagy respectusban, jobban s hasznosabban protegálhatná őket mint Tökölyi, kinek sem authoritása, sem ahoz való esze, sem értéke. De a magyarok Tökölyit halálban szeretik, és mellőle el nem állhatnak vala. Kiszakadván onnan, a fejedelem neve alatt a budai vezért nagy igéretekkel s ajándékokkal arra készteté, hogy Tökölyit fogassa s ölesse meg, a ki noha most a török portához ragaszkodott, de mihelt dolgait stabiliálhatja, falban rugja a törököt s fegyvert köt ellene. De a fővezérnek ordere levén a portától, hogy Tökölyi Imrét mint fejedelmet ugy becsülje s protegálja, a fejedelem kivánságának, mely Teleki Mihálytól származott vala, helyt nem akara adni. Ezeket Tökölyi mind tudja vala, mert a vezér tiháját sok ajándékokkal már régen obligálta vala magához, a magyarok is megjelenteték vala, Teleki Mihály mint akarja őket elcsábitani magához. Azért ő is hasonlóval akarván fizetni, a fővezérhez menvén, Teleki Mihálynak minden, eleitől fogván való istentelen practicáit aperiálja, és hogy a fejedelem lágy puha ember levén, Teleki Mihály igazgatná mind a fejedelmet, mind az országot, s a fejedelem neve alatt minden gonoszságot elkövet, a hazafiai nem mervén szólani ellene; és valameddig Teleki Mihály él, addig békességesen hatalmas császár is Erdélyt nem birhatja; kivált már a török s németek között hadakozás indulván, ha mi szerencsétlenség következik a török nemzetre, melly a hadakozó embereken könnyen megeshetik, Teleki mindjárt az országot német császár kezében ejti, mert ő változó elméjü ember; azért ta-

nácsos dolog volna, ha a vezér megfogatná s a portára beküldené. Annyira persuadeálta vala a vezérnek Tökölyi a dolgot, hogy mindjárt küldött a fejedelemhez, megizenvén, Teleki Mihályt adassa kézhez, mert különben erővel is kihuzatja sátorából. Elbámulván a fejedelem, időt kér magának a resolutióra. Telekinek sem volt egyczer nagyobb spiczen állapota, azért sokat tanácskozván, jobb utat nem találának annál, hogy a budai vezérnek jól megkenék a tenyerét. Amint hogy mind magának, mind tihájának fejedelmi ajándékokat advány, Teleki Mihály dolgát elcsinálák. Mindazáltal Teleki Mihály a fejedelem mellől el nem mert távozni, mert Tökölyi a fejedelem látogatására jövén, szemében megmondotta vala: „Hidd el, Teleki, sokat practicáltál mindétig ellenem, de ki ne kapassalak a fejedelem sátora mellől, mert soha bizony több kenyeret nem eszel. Most is kezemben volnál; ha a méltóságos fejedelmet, kit atyám helyett tartok, nem nézném, itt üttetném el a fejedet ilyen s ilyen áruló fia.“

A török azalatt Kálót, Böszörményt megvette és felégette vala, Fileket pedig két hétig éjjel nappal lőteté s keményen ostromoltatá, mert a várbeliek vitézül forgódnak vala, s több tíz ezer töröknél vesze az ostromokon. De ugyan csak utoljára fel kelle adni a várat, s mind elhányatá [31]. A kijött magyarok közül sokan Tökölyi Imre mellé állának, a többit békével elbocsáták: hanem egy Rácz Ilyés nevü katona vala, kire a törökök szörnyen haragusznak vala, mert jó kalauz s különben is vitéz ember levén, a törököknek sok károkot tett vala: azt mikor kijőnének a várból, rá ismervén, neki rohanának s levagdalák.

1682. Ez az expeditio véghez menvén, mind a vezér Budára visszamene, mind a fejedelem Erdélyben bejöve, és a magyarországi dolgokot könnyebben kezdék hadni, látván hogy megcsalatkoztak a reménségben, nem kivánják vala többször kimenni Magyarországban hadakozni. A Duna vize megáradván a sok eső miatt, mindenfelé kiönté magát, és a mellette való falukot két felől mind emberestől barmostól elsepré, s nagy károkot tőn Magyarországban. Ebben az esztendőben születék egy Leopoldus fia a német császárnak, de nem sokáig éle, meghala. A római császár penig látván, hogy a török, nem várván a békesség terminusának exspirálását, hite ellen fegyverhez nyult volna, tul penig a franczia nagy hatalommal az imperiumot invadálta, a magyarok is naponként szaporodnának Tökölyi Imreh mellé, és már magyarországi fejedelemnek is választatott volna; felette igen megijjede, gondolván hogy semmiképen annyi ellenségnek nem resistálhatna. Tanácsot tartván azért a ministerekkel, azoknak teczéséből generál Aeneas Caprarát [32]) nagy ajándékokkal küldi a török császárhoz, hogy akárminemü conditiók alatt a török porta elméjét csendesitse meg, és a békességet több esztendőkre is concludálja; Tökölyi Imréhez is elküldvén Sacri Romani Imperii Principis titulust, a Dunán innen való tizenhárom vármegyékkel együtt életeig neki offerálá, ugy mind neki s mind a több magyaroknak gratiát s perpetua amnestiát igére. A francia királyhoz is elküldé, hogy avval is accordáljanak, a ki már Alsatiában a hires Argentoratum városát árultatással magáénak tette vala, és onnan naponként beljebb harapóz vala az imperiumban. Caprara eleget munkálódék a török császárnál mind ajándékokkal, mind esztendőnként való honorarium igéréssel, de semmit véghez nem vihete a fővezér miatt, ki már minden felé, mind Ázsiában, mind Áfrikában, ugy európabeli törököknek is parancsolatot adott vala, hogy mentűl számosabban Lándor-Fejérvárhoz gyüljenek; és igy re infecta visszamene Bécsben. Tökölyi, noha a maga részéről könnyen enged vala, de a mellette levő hadi kapitányok, kik szegény legénységből fegyverekkel mentek vala elé, gondolván, ha Tökölyi leteszi magát, elesik tőlök is a sok praeda, eláltaták, hogy ne higyjen a német császár igéretének, hanem a mely ügyet felfogott, Isten segitségéből tovább is continuálja; nemcsak a tizenhárom vármegye, ha-

nem az egész ország is övé lenne nem soká-ra; a német most megijjedett s azért igér annyit, de mihelt letennék a fegyvert, mint a juhokot ugy vitetné a mészárszékre; hányszor adott hitet a német Bocskainak, Bethlen Gábornak, Rákóczinak, Zrínyi Péternek s másoknak, mihelt alkalmatosság adatott, violálta hitét, s a szegény magyarokot opprimálta; így itt is frustrálódék a császár. A francia, noha nehezen, mindazáltal négy esztendeig való frígyet tön a császárral, hogy valamit eddig occupált mind nála maradjon; de nem várá a négy esztendőt, csakhamar azután felbontá a frígyet.

Teleki Mihály pedig látván, hogy már a két hatalmas nemzet egybenháborodott, s mi leszen exitusa a hadakozásnak, senki nem tudhatja, mivel a német császár ellen sokat vétett vala a magyarországi dolgok manutentiójával, hogy mind két részről, akárhogy forduljon a hadi koczka, az ő dolga securitásában lehessen: rá veszi a fejedelmet, hogy küldjön alattomban követet a német udvarban, és ott legyen mind addig, mig elválik, a török micsoda operatióhoz kezd, és a ministerek elmejét tanulja ki, Erdély iránt micsoda opinióval vadnak. Nem akará senkit a hazafiai közül küldjenek, hanem a maga creaturáját Vajda Lászlót expediálá a fejedelem nevével, az ország s tanács nagyobb része hire nélkül, mely dolog a fejedelem conditiója ellen vala. S ha a török porta megtudja Vajda László oda menetelét, a portát azzal áltassák el, hogy csak azért küldötte oda a fejedelem, jobban kitanulhassa a német udvar állapotát, s tudósitván a fejedelmet, a fejedelem a portának megirhassa. Noha a Vajda László követségének a vala fundamentoma: ha látja hogy a törököt megverik Bécs alatt (mert már a hír kiment vala, hogy Bécset akarná megszállani a török), Erdélyt kösse oda a német császárnak s Telekinek szerezzen gratiát; mint a következendő dolgok megmutatják.

1683. Látván a német császár, hogy a török hite ellen a békességet felrugta, és már egynehány fortaliciumát el is vette, hogy készületlen ne találtassék, a Lotharingiai Carolus herczeget, kinél a császár testvér nénje (ki is azelőtt a megholt lengyel királynak felesége vala) vala férjnél, constituálván mezei legfőbb generálnak, huszonnégy ezer emberből álló ármádát commendója alá biza és megparancsolá, hogy Érsekujvárát obsideálja. Ez a herczeg a francia királytól kiüzetvén Lotharingiából, a spanyolhoz futott vala, ott árestáltatván, a német császár instantiájára bocsáttaték el, és a császár udvarához jöve, s annakutána a török ellen dicsőségesen hadakozék az egész kereszténység csudájára; csendes alázatos ember vala, a mely köntösben láttam, alig ért volna negyven ötven forintot; különben az ellenség ellen mint az oroszlány ugy ment, és mása nem volt a mi időnkben hadi mesterségre.

A török császár penig, minden országokkal egyebütt békesége levén, az egész birodalmából ugyan kisepré a baromi sokaságot, s ugy jöve Lándor-Fehérvárra, a tatár hámnak is megparancsolván, hogy mentül felesebb magával jöhet, ugy jöjjön a táborra. A tatár Erdélyben költözvén által, sok károkot is tön; a két oláh vajdák is feles hadakkal menének a császár mellé. Mind Apaffi Mihály, mind Teleki Mihály örömest itthon maradnak vala, nem kapnak vala a magyar királyságon s palatinusságon, mint annakelőtte; melyről a portát sollicitálták is hogy itthon maradhatnának, azt okozván, ha a fejedelem az országból kimenne, a szathmári és más helyeken való német praesidium Erdélyben becsapna s kárt tenne. De a fővezér az excusatiót nem acceptálá, hanem megparancsolá, hogy mind a fejedelem, mid a hadak kimenjenek, azt vetvén szemére a fejedelemnek, azelőtt maga jártatá a hatalmas császárt, bocsássa ki Magyarországra hadakozni, most mikor hatalmas császár maga is kiindult császári székéből, ő jobbágy levén, nyugodni akar Erdélyben; ha teczett a kezdete, tessék a vége is, még most fogtunk a hadakozáshoz, s immár megunta. Tökölyi

Imreh is mintegy tizenöt ezred magával, mentül czifrább készülettel lehete, a fővezér mellé jöve. A császár penig Lándor-Fejérváratt maradván, a fővezért azzal a barom táborral, melyhez hasonlót Európában ötszáz esztendők alatt senki nem látott, és számtalan tábori szekerekkel, lövőszerszámokkal expediálja, hogy Bécset obsideálja. Valának mind a császár mellett levő tanult vezérek közül, mind a magyarok közül, a kik nem javalják vala, hogy Bécset szállja meg a fővezér; mind azért, hogy a hadi okos regula szerént, Komárom, Pozsony, Győr és más fortalitiumok, kikben erős praesidium vala, hátok megé maradván, ha valami casus találná Bécs alatt őket, praecludálnák vissza jövő utjokot, mind kiváltképen azért, hogy Bécs a német császár residentiája levén, és az egész német imperiumnak, söt az egész kereszténységnek bástyája, egyátaljában a császárt a kereszténység megsegélti, s Bécset eliberálja az obsidio alól. Jobb volna azért vagy Komáromot vagy Győrt megszállani, mert azok magyar koronához tartozván, az imperiumbeli fejedelmek s a külső királyok is azokkal nem gondolnak semmit, a császár penig maga erejével meg nem oltalmazhatja. De a fővezér, ördögi kevélységgel felfuvalkodván, és mind a császárt, mind a több keresztény királyokat semminek állitván, a jó és hasznos tanácsot megveté, azt forgatván, hogy ha ő Bécset megveszi, Komárom, Győr s a többi is mind feladják magokot; azért minden erejével Bécs alá indula, a budai vezér is az egész végbeli hadakkal melléje jövén. A német ármáda már Érsekujvár alól elszállott vala, és mind Komáromot, mind Nagy-Győrt ujobban praesideálván, Bécs felé siet vala. De a tatárok, magyar kalauzok levén velek, különben is serény nemzetség, praeveniálá az ármádát, és nagy sietséggel Ausztriában bemenvén, a városokot, várakot, falukot, kik bizván ahoz hogy még az ármáda hátra vagyon, nagy békeségben élnek és sok helyeken lakodalmaznak vala, szörnyü kegyetlenséggel égetni, pusztitani, vágni, rablani kezdék. Nem is tudnak vala hová szaladni nyavalyások, minden helyeket ellepvén a tatárság. Senki le nem irhatja, sem ki nem mondhatja azoknak a szép, gazdag, pompás épületü provinciáknak romlását; mind porrá, hamuvá lőnek, és többet százezer léleknél hajtának el a tatárok rabságra, kiket Tatárországban bevivén, e mai napig is oda maradának. A császár még akkor Bécsben vala; látván a tatár égetését, praedálását, mindnyájan azt gondolák, hogy az ármáda elveszett, azért a városban, és a császár udvarában szörnyü bódulás vala. Tanácsot tartván, a teczék, hogy a császár udvarával együtt menjen ki a feljebb való tartományokban, nehogy a török kezében esvén a város, a császár is együtt a várossal vagy elveszszen vagy rabságra jusson. Azért a mint hirtelen lehete, elkészülvén, feleségével, fiával, leányival együtt, a magyar koronát is a cseh koronával együtt elvivén, kimene nagy sirással jajgatással a városból Gréczben, midőn már a tatár mindenütt ott körül nyargalna; de a császár a Duna vizén tul járván, békével elmene, nem levén több magyar a császárral, hanem a palatinus Esterhás Pál (ki annakutána a császártól elkérezvén, Fraknó várában mene, s onnan nézte mint égették a sok szép városait, faluit) és Zrínyi Péter fia, Zrínyi János, a kire ráfogák a németek, csak azért ment el a császárral, hogy a sógorának, Tökölyi Imrének, kinél vala a nénje, a császár titkos dolgait megirná, és hogy a császárt a hintajában meg akarta lövődözni, mert történet szerént a puskája a tokjában elsült vala. Megfogák nyavalyást, és Tyrolisban vivék, majd tizenöt esztendeig egyedül, egy sötét házban tarták, nem volt senkinek szabad hozzája menni, egy kis lyukon adtak száraz kenyeret s vizet be napjában, természet munkáját is abban a házban kellett végezni. A köntöse utoljára leszakadott róla, haja s szakálla megnőve s körmei, emberi forma nem vala már rajta, az emberi szót is elfelejté, nem levén kivel annyi esztendeig beszélleni, utoljára mint a marha csak ugy orditott, s meg is bolondult abban az ideig való pokolban. Isten tudja, utoljára

megölték-e vagy csak megholt, mert már régolta semmi hír nincsen felőle. Felette szomoru példa; az Isten őrizzen minden keresztény embert hasonló casustól.

A német ármáda is azonban elérkezvén Bécshez, erős praesidiummal a várost megrakja a herczeg, fő commendáns levén a városban general Starenbergh; onnan az ármáda Leopoldstat mellett a Duna hidján egy szigetben általköltözék. A fővezér penig a nagy barom táborral megszállván Bécs körül, és sátorait felvonatván s mindjárt a sánczásatáshoz kezdetvén, valójában az obsidióhoz fog, számtalan öreg ágyukkal és bombákkal lőtetvén a város kőfalait s bástyáit. És noha a város igen készületvén vala az obsidióhoz, nem gondolván senki, hogy a török oda megyen, de Starenberg az egész községet és a vitézlő rendet rá hajtván, erős palizatákot és reveléneket épitete kül a kerítésen, és azokot földdel megtöltetvén, s lövő szerszámokot vonatván rájok, jó darabig azok miatt nem mehete közel a török a kőfalakhoz. És minden bizonynyal a lön Bécsnek megmaradására, mert mig egynehány hetekig azokot ostromoltatá a fővezér, a császár, kivel majd hatvanezer lélek ment vala ki Bécsből, mégis a népes városban meg sem teczék hogy valaki onnan elment volna (noha azok közül, kik a városból kifutottanak, sokan a tatárok rabságára estenek, mert a nagy sietségben szekereket felette megterhelvén, jól ki nem mehettek a hostátból, elromlott szekerek, s gyalog maradván, minden jovakkal, feleségekkel együtt gyermekekkel pogány rabságára jutottanak; a kik penig a városban maradának, azok békével megszabadulának), mindenfelé Europában követeit expediálja, segitséget kérvén bécsi obsidio felszabaditására; és már mind az imperiumbeli electorok, fejedelmek, mind a lengyel János király, meg is igérték vala, hogy személyek szerént nagy haddal eljőnének. A mint hogy el is jövének.

Hallottam Vajda Lászlótól, beszéllette, mikor megértenék a ministerek a török intentióját Bécs ellen, sokan mondották nekie: „Vajda uram, valamikor az ő felsége provinciái megégtenek, mindenkor Erdélyből támadott a tüz, a mint most is látjuk; de elhitessétek magatokkal, ha megfordul a szerencse s kézre vehetjük Erdélyt, bizony megtanítunk benneteket.“ Beszéllette azt is: abban a nagy bódulásban mikor a császár kiment Bécsből, ha valahol az uczákon magyar köntösben láttak valakit, mindjárt általverte a német; azzal szidván: „Aha kutya magyarok, ti hoztátok ránk a törököt.“ Vajda László is elmene a császárral és azután a palatinussal, s ott lön Fraknóban mig Bécs alatt megverék a törököt.

Már a fővezér a palizátákot és reveléneket minákkal, de sok munkával és sok ezer embere veszedelmével elrontatván, a város kőfalait kezdette vala lőtetni; a városban szinte desperatióra jutottanak vala, és minden estve a szent István tornyából, tüzet gyujtván, jelt adnak vala; különben is kémek által szüntelen jártatják vala a Duna szigetében nem messze levő kevés német tábort, hogy ha meg nem segitenék Bécset, oda lenne; onnan pedig válaszok jöve, hogy nem sokára elérkezik a segitség.

Tökölyit a magyarsággal együtt expediálta vala a fővezér Pozsony alá, onnan penig Morvában, pusztitani, égetni. Nem is kellett oda tatár, mert a magyarok a hova érkezhetének, alkalmasint megfizetének. A herczeg penig tul általmenvén Morvára, Fejér-Hegynél Tökölyi hadát keményen megveri. Ott vesze ama hires Harsányi nevü vitéz ezeres kurucz kapitány. Apaffi Mihályt penig az erdélyi hadakkal Nagy-Győr alatt hagyja, hogy vigyázzon mind arra, a várbeli praesidium ne excurráljon, mind penig a hidra, melyet a török épitetett vala a Dunán.

Ebben a bécsi utazásban sok ecclipsis esék Teleki Mihályon, mert mint szintén Erdélyben, a táboron is olyan fastussal kezdé magát viselni, de gyakran csaknem rajta vesztett. Emlitek kettőt vagy hármat. Udvarhelyszékről vala egy katona, Biró István nevü, vitéz székely hadnagy; e roszacskán levén, a mint a tábor utazott, meglátván egy

forrást, leszáll lováról hogy igyék. Teleki, mindenkor elől hátul nyargalózván, abban akarván mutatni generálisi tisztét, meglátja a hadnagyot, megszidja: „Lélek, lélek bestye lélek kurva fia, hogy mersz leszállani ilyenkor lovadról s innya?" Ama megfordul a forrásból, s mond neki: „Ne morogj, uram, ha igaz generális vagy, vagyon törvény, ha mit vétettem, láss hozzá, mert Isten engem ugy segéljen, ha kapom ezt a kardot, majd a tenyeredben teszem a fejedet." Teleki sem felesel többet, hanem megszállván a tábor, sátorában hivatja s egy tizes aranynyal megajándékozá. Győr alatt megtiltotta vala, a táboron senki bort ne árultasson, hanem az ő kocsmájáról hordják. Kálnoki Sámuelnek, mivel a jó bort mindenkor szerette, volt vagy két általag bora, egy jó baráta beteg levén, pénzen kéret, ajándékon adat bort. Megviszik Telekinek hogy Kálnoki Sámuel bort árultat, rá izen: „Mondjátok meg, mindjárt kivágattatom a fenekét hordójának." Amaz is ember módon izen vissza: „Mondjátok meg az ilyen s ilyen fiának, maga jöjjön hordó fenék-vágatni, ha mit akar; mi nem Erdélyben vagyunk most." Más helyen, akkor is utazván a tábor, egy szegény csiki székely eltávozott vala a sergétől, hogy valamit kaphatna, mivel a mi székelyeink szeretik a praedát; meglátja Teleki, arra felé kezd nyargalni, a székely megrugaszkodik előtte, de rosz levén a lova, utóléri, amaz is megfordul, kapja a kopiáját s Teleki felé forditja, Teleki puskát ránt, a székely szemben rugaszkodik rája, azt mondván neki: „Tartozzál, nagyságos kegyelmes uram"; Teleki elteszi a puskát s mondja a székelynek: „Mit bolondoskodol barátom?" A székely is a kopiáját visszaforditja, Teleki mondja neki: „Ugyan nekem hozod vala a kopiát?" Mond amaz: „Egy szerencsére, nagyságos kegyelmes uram, bizony oda taszitom vala", Teleki egynehány pénzt kiveszen a zsebéből s neki adja. Ezt az actust a maga szájából hallottam Telekinek mikor inasa voltam, hogy másoknak beszéllette, s mindenkor ezekkel a szókkal rekesztette be a historiáját, becsülettel legyen irva: „Egye meg a székely sz—t a ki a székelyt nem szereti." Estenek több efféle dolgai is, de elhagyom.

Ebben a bécsi utban promoveálódék Apor Lázár, mert Daczó Jánost Tökölyivel való collusióért a fejedelem megvetette vala, azért Apor Lázár Teleki mellé adván magát, és Bécs alatt a csiki hadakot ő commendirozván, Teleki a fejedelemtől a csiki főkapitányságot neki szerzé, sőt azonkivül itélőmesternek is denomináltatta vala; de egyiket sem birhatá, mert a vérben megbetegedvén s haza jövén, meghala; a ki mind eszére, mind hadi experientiájára nézve akár micsoda hivatalt Erdélyben elviselhetett volna, és ha a német directio alatt élhetett volna, Erdélyben kétség kivül vagy cancellarius vagy generális lett volna.

Szintén ez idő tájban kezdett vala Sárossi János is előmenni, kit elsőben a portára kezdének járatni, azután a német világban itélőmester, tanács ur és ország fő commissáriusa is lön, de utoljára szerencsétlenül jára, mint az ő helyén megirom.

Győr alatt levén az erdélyi tábor, mikor látná Teleki, hogy a török lassan proficiál dolgában, és már a keresztyénység succursusa is érkeznók, tartván a kitudjától, mind a győri generálissal titkon tractálni kezde, mind a császárhoz küldözvén, arra igéré magát: ha a törököt Bécs alól elverik, Erdélyt a német császár alá hajtja, csak neki ne legyen bántódása elébbeni dolgaiért. Két kézzel kapa a német udvar, és nem csak gratiát adának nekie, sőt nagy igéreteket tőnek ha praestálná a mit fogadott. Melyet praestála is, sőt a fejedelmet is elhitetvén, rávevé még ott Győr alatt, s a fejedelem neve alatt is assecuratoriát külde azon dologról a német udvarban.

Mikor annyira volna a bécsi obsidio, hogy két napi lőtetés és egy ostrom után el kellene veszni s török kezében esni, elérkezék a segitség, és a lengyel király conjungálván magát a bavariai, saxoniai electorokkal s több fejedelmekkel, ugy a császár ármádájával s a lotharingiai herczeggel, a Cossius

erdőn által a török tábor felé indula. A fővezér ha az egész táborával kiszáll vala a város alól és mezőben harczot ad vala, Isten tudja melyiké lett volna a győzödelem, mert a számtalan pogánysághoz képest igen kevés vala a keresztény had. De a fővezér oly igen contemnálta vala a keresztényeket, hogy szintén akkor küldvén Apaffi Mihály fejedelem Sárossi Jánost a fővezérhez holmi dolgok végett, azt felelé neki: „Várakozzál mig ezt a várost megveszem s azokot a hitvány gyaurokot megveretem, mindjárt választ adok az uradnak." A budai vezért küldötte vala elöljáróban egynehány ezer emberrel, s valóban emberül ellenkezék is a keresztény haddal, de nem resistálhatván, megizeni a fővezérnek, szálljon ki a mezőre a hadakkal, mert a németek tábora erős és jó készülettel van. Mégis a fővezér ki nem szálla, hanem csak azt izené a budai vezérnek: „Mondjátok meg az ebnek, ha nem ember ellenek, bocsássa, majd megtanitom én mind őtet, mind azokot a rosz gyaurokot." A tatár hám azalatt eszében vevé hogy jő a keresztény ármáda, egész táborát felülteti s a számtalan praedával rabbal elmegyen békével dolgára. A török tábora is meglátván, mint annyiféle nemzetségből álló sokaság, egybenbódul, ők is futni kezdenek. Akkor ébred fel a fővezér, a mellette való udvari haddal, mintegy tizezer válogatott emberrel, eleiben indul a németnek és lengyelnek. Azalatt a csauszok mindenféle buzgányokkal, meztelen karddal verték vissza a török hadakot, de haszontalan; mert azok minden sátorokot, lovokot, praedájokat oda hagyván, sergenként szaladnak vala, oly nagy félelmet bocsátott vala Isten a kevélységért reájok; soha azoknál megijjedtebb embereket senki nem látott. A vezér azért megellenkezvén a keresztény haddal, ő is hátat ad, és minden gazdagságát ott hagyván, gyalázatoson elszalad, oda vesztvén sok ezer embert a harczon. A lengyelek közül mintegy hatszázan estenek el, a németek közül háromszázan; ilyen kevés kárral lön az a nagy dicsőséges győzedelem. Azon éczaka a sánczokból is a jancsárság mind kiszalada; a keresztény had penig tartván a practicától, virradtig lóháton álla. Megvirradván és az elöljárók meghozván hogy a török valójában szalad, a török tábort, mely minden kigondolható világi jókkal, drága egyetmásokkal, számtalan éléssel, sok tábori eszközökkel emberi okoskodás felett gazdag vala, felpraedálák, a vezérnek sátorával, számtalan kincsével, egész cancellariájával együtt, melyeknek jobb s nagyobb része a lengyel királyé lön; meg is érdemlé, mert ha ő ne jöjjön segitségre, akkor bizony elcseppen vala Bécs [33].

A francia az egész bécsi obsidio alatt felette erős ármádával az imperiumban táborban vala; de succursust nem akara adni, praetextust azt formálván, hogy a törökkel sok száz esztendőtől fogva a francia királyoknak békessége levén, azt nem violálhatja. De egyéb vala szivében; azt lesi vala hogy a török megvegye Bécset, ő osztán a kész haddal superveniáljon s a töröktől visszavegye magának, és igy az egész Ausztriát az imperiummal együt a császár familijától elvegye. De Isten a kevély törököt is megszégyenité, az álnok francia intentióját is megjáczodtatá. A császár, mikor a harcz vala, Bécsen felül Gréczben vala; megértvén a triumphust, Bécsben lejöve, a lengyel királylyal a mezőben szemben lőn, s nagy szép oratióval megköszöné a lengyel király fáradságát; azután a német hadakot meg mustrálá, és a hadakozásnak continuatiója felől consiliumot üle A. saxoniai elector, nem tudatik mi okból, megneheztelvén, maga hadával együtt Saxoniában vissszamene.

A fővezér a megvert haddal együtt Budára jöve, és a török császárnak Lándor-Fejérvárra megirá mint járt Bécs alatt. A császár rövideden azt izené neki: „Azon semmit se törődjél hogy Bécs alatt szerencsétlenül jártál, mert afféle dolog nagy hatalmas császárokon s királyokon is gyakran megtörtént; a hadi állapot ilyen változó szokott lenni. Azért Budát és a több véghelyeket mind éléssel, mind lövőszerszámokkal jó készületlel fortificáljad, az elfáradt hadakot

szállitsad jó helyekre quártélyban, és meglásd hogy ebben az esztendőben a némettel többször meg ne harczolj. Isten a jövő esztendőt adván érnünk, megtanit az idő, mit kellessék cselekedni."

A keresztény ármáda azalatt, az alkalmatosságnak örülvén, lejött vala Esztergom obsidiójára Párkányhoz; de ott a lengyel király és a német generálisok között holmi dolgok végett, kivált a bécsi praeda miatt, controversia támadván, egybenvesznek, és a német ármáda visszaindul Bécs felé, a lengyel elmarad. Megviszik a fővezérnek; gondolván, hogy megszakadozván egymástól a lengyel s német, már könnyen birhat velek, és a Bécs alatt rajta esett gyalázatot megtorolhatja: az egész táborról válogat hatvan ezer embert, többire mind a végbeliekből, és a budai új vezér (mert a másikat ártatlanul megfojtatta vala; őtet is megfojták csakhamar) commendója alatt elküldi a lengyel ellen; meg is verék keményen a lengyeleket. A lengyel király utána küld postán a német ármádának: ha vissza nem jő segitségére, ő bizony mindjárt megbékéllik a törökkel, s vele együtt utána megyen a németnek. A német is, igy értvén a dolgot, megizeni titkon a lengyelnek, hogy szép ellenkezve adjon hátat a töröknek, mert ő ott közel egy erdőben lest áll, s vigye rája. Ugy is lön. Más nap a török rajta megyen a lengyelen; a lengyel, mintha féltében szaladna, épen a német ármádára viszi, a ki minden lövő szerszámait egyszersmind kisütögeti a törökre, az egész ármáda is tüzet ad, számtalanon elhullnak a törökök közül; és mivel gondolta a német, ha a török megszalad, a párkányi hidra megyen, egynehány ágyukot arra szegeztet és lőtetni kezdi. A megbódult pogányság rá tolyul a hidra, leszakad alattok, s oda halnak a vizben számtalanon; és sokkal nagyobb veszedelme lön itt a török nemzetnek mint Bécs alatt, az egész végbeli hadak itt veszének [34]). A keresztények continuálván a victoriát, Esztergomot ostrommal megveszik, a törököket mind levágják, azután Hatvant és Szécsént is viszszanyerik. A lengyel király penig a harcz után Felső-Magyarországon által, a rettenetes praedával s nyereséggel Lengyelországban általmegyen s nagy pompával Krakkóban beérkezik.

A fővezér ilyen szerencsétlenül járván másodszor is, Lándor-Fejérvárra megyen, honnan a török császár Constantinápolyban visszament vala. A több vezérek penig, régtől fogván irigykedvén a fővezérre, látván most jó alkalmatosságot annak veszedelmére, a császár előtt kezdék vádolni, mind azért, hogy a császárt ő inditotta volna a német ellen való hadakozásra, és hite ellen, nem várván végét a békesség terminusának (melyért isten az egész török nemzet ellen megharagutt), a békeséget violáltatta, és mind Bécs alatt, kevélységből contemnálván a keresztény ármádát, bolondul a török tábort elvesztette, legközelébb a császár ordere ellen Párkánynál az egész végbeli válogatott hadakot a némettel levágatta s a vizben ölette, azért méltó volna, hogy a császár érdeme szerént megbüntesse. A császár, noha nem könnyen enged vala a vádnak, mert a fővezért igen szereti vala, de látván mind a vezéreknek mind kivált a jancsárságnak nagy commotióját, kételen annuálni kelle, és a jancsár agát expediálja, hogy a fővezért megölesse. De a jancsár aga tudván a fővezérnek nagy elméjét, Lándor-Fejérvárra érkezvén, elhiteti a fővezérrel, hogy őt a császár azért küldötte hozzája, a jövendő hadakozásról consultálódjék vele. A fővezér, a mellette levő hadi tiszteket divánban felhivatja s leülteti; akkor az aga felkel, eleiben állván a fővezérnek, a császár pecsétét, melyet a fővezér mindenkor nyakában szokott hordozni, s valamig a nála vagyon, senkinek nem szabad bántani, a nyakából kiveszi, és a császár levelét megmutatja. A fővezér elsőben magát oltalmazza vala, de látván a császár levelét, melyben azt parancsolá hogy a fejét küldje a császárnak: mind a levelet, mind a selyem sinórt kivel megfojták, mind a bársony erszényt, melyben a fejét tevék, nagy alázatoson elvevé, és kevés időt kérvén magának, rövideden imádkozék; azután nagy resolutióval és

és a sinórt maga veté maga nyakában, csak azt szólván: „Ha hatalmas császár az én halálommal megverheti a németet, jó szivvel meghalok.“ Igy fojták meg, fejét elütvén, a bársony erszényben tevék s a császárnak vivék, a bőrét pedig testéről lenyuzván, gyapottal megtölték s a lándor-fejérvári kapuban felfüggeszték. E lőn vége Kara Mustafa fővezérnek, ki teljes életében hadakozásban telhetetlen ember vala, és a kereszténységnek halálos ellensége; igy fizete meg Isten a hamis hitért a pogány embernek.

Ebben az esztendőben Nagy-Szombat városa teljességgel megége, sok száz emberek halának a tűzben.

1684. A fejedelem az erdélyi hadakkal együtt Győr alól eljövén, sokáig heverének Buda alatt, és ott a rosz vízital miatt a vérhas esvén a tábborra, sokan az erdélyiek közül meghalának. Onnan a fővezértől elbucsuzván, Erdélyben bejövének. És Teleki Mihály szokott practicáját elővevén, Barcsai Miháyt s Vajda Lászlót megfogattatá; kiknek is dolgát rövideden leirom, noha nem egyszersmind esett, de itt nem vigyázhatok anynyira az esztendő számra, mint a dolgoknak egymástól függésére. Barcsai Mihály, a mezei hadak keze alatt levén, egyszersmind udvari főkapitány; különben is mester practicus kétszín ember, annyira betette vala magát mind a fejedelemnél mind a fejedelemasszonynál, hogy éczaka is minden audiencia nélkül akkor ment be a fejedelemhez a mikor akart; Teleki Mihályon is már semmit nem ad vala, hanem minden dolgokot egyedül akar vala dirigálni, minden ártalmas dolgokot a fejedelem előtt véghezvivén, a több urakot is vilipendálta és gyakrabban részeg levén, mert örökké a mezei hadak tiszteivel ivott, publice mondotta: ha valakit megtud, hogy nem igaz hive az ő kegyelmes urának, maga mindjárt meglövődözi. Annyira ment vala a dolog, hogy Teleki Mihályt is a fejedelem s fejedelemasszonyt disgustusban hozta vala, ugy hivén felőle a fejedelem hogy Erdélyben igazabb szolgája nem volna Barcsainál. Ha valamelyik baráta inté vala hogy ne bánjék ugy az urakkal s kivált Teleki Mihálylyal, mert bizony megejtik, azt felelte: „Valamig az én kegyelmes asszonyom él, nem félek addig senkitől;“ noha Teleki Mihály is megizente vala, hogy a mig az ő kegyelme kegyelmes asszonyának hirével leszen, addig bizony elütik rajta; de azzal Barcsai Mihály semmit nem gondola.

Ez is negédes kevély büszke ember vala, Fejérváratt létünkben, a szegény anyámmal hozzá menénk, mivel a bátyám Cserei Farkas feleségéről sógorság vala, szólánk neki, munkálódná az atyám szabadulását; azt felelé: „Édes sógor asszony, én nem vagyok tanács-ur, a tanács-urakot supplicálja kegyelmed.“ Más nap hát tanács-urnak tették; oda menénk harmad napján, hát akkor is ebéd után vagyon, s mondja az anyám nagy alázatoson: „Uram, már kegyelmed Isten akaratából a tanácsuraságba belépett, már van kegyelmednek módja, ha akar, szegény uram dolgában segélteni.“ S térdre esék az anyám előtte, s sírni kezde. A nagy kevély ember azt mondja: „Mit sír kegyelmed? nem bántják a sógort különben csak felakasztják, mert megérdemli.“ Az anyám elkeseredvén, kijöve az ajtón; egy Erzsók nevű frajja vala az anyámnak, ott levén velünk, azt mondá mikor kijövünk vala az ajtón: „Nem tudom, hogy a Cserei familiából senkit eddig felakasztották volna, de hallottam hogy egy Barcsait felakasztottak Fogarasban.“ Ennek a Barcsai Mihálynak is két szép paripát ajándékoztunk vala, még sem szolgála az atyámnak, sőt ő ingerlette vala arra is a fejedelemasszonyt, hogy az atyámmal a fogarasi várból gazt, szemetet hordassanak. De az Isten megfizete neki is.

Mert Teleki Mihály neheztelvén, hogy ő levén a fejedelemasszony bátyja, mégis Barcsainak nagyobb hitele van mint neki, s gyalázatnak tartván hogy amaz igaz uraknak, Bánffi Dénesnek, Béldi Pálnak nem cédált, s már Barcsai Mihálynak kellene submittálni magát: alattomban Bethlen Gergelylyel és a több urakkal ligát csinála Barcsai Mihály ellen, s a fejedelmet elhiteték, hogy mikor oda

ki jártak Filek alá, Barcsai Mihály Tökölyi Imréhvel conspirált a fejedelem ellen, és Tökölyit akarja behozni fejedelemségre, holott különben is a mezei hadak mind keze alatt vannak, könnyen megzavarhatja a dolgot; azért a fejedelem, mig jobban a conspiratio egyben forrana, fogassa meg Barcsait. Ezt pedig oly titkon tractálák, hogy a fejedelemasszony addig meg nem tudá, mig vasban is verték Barcsai Mihályt. A mint sokszor emlitettem, semmit a fejedelem könnyebben el nem hitt, mint a fejedelemség-keresés felől való hírt. Radnóton levén azért urak gyülése, Madarász Mátyást, ki gyalog kapitány vala, egy ostoba buta rosz ember, behivatják és megparancsolják, hogy Barcsait árestáltassa. Kün vala akkor a külső palotában Barcsai; Madarász kijövén eleiben álla és mondja: „Kegyelmed, uram, rab, jöjjön utánam." Amaz csak elhűl belé, mi dolog; elviszik, vasat vernek a lábára, erősen protestál hogy „nincs hirével ez a dolog az én kegyelmes uramnak s aszonyomnak;" azzal nem gondolnak, szekérre teszik, erős őrizet alatt Fogarasban viszik. A fejedelemasszonynak nem lön ugyan kedvéből a Barcsai fogsága, de már nem tehete róla. Ebből tanuljon akárki, s ha ura s asszonya gratiájában igen ben vagyon is, a több úr társait megbecsülje; mert vajki könnyen kiejthetik a gratiából sokan egy embert, az ura asszonya azután csak távul nézi mint nyomorog.

Ott voltam benn akkor Fogarasban, mikor az ország előtt megnótázák; nem is bizonyithatának semmit ellene világost hogy Tökölyivel conspirált volna, egyebet: hanem mivel a fejedelem expediálta vala Tökölyihez, Tökölyivel mulatott, és szokása szerént, ital közben ajánlotta magát Tökölyinek; de azért meg nem nótázhatják vala. A nehezíté inkább dolgát, melyet maga sem tagadhata, hogy gyakran mondotta, s a keze alatt való katonáknak is azt intimálta, ha valakit megtud a fejedelem árulójának lenni, vagy maga megöli vagy a katonák lövedezzék meg; mely szavai ország törvénye ellen valának. A fejedelem is (csak ugy hizelkedjék valaki urának kedvkerestében) recognitiót külde ki az ország közé, hogy ő Nagyságát sokszor conditiói ellen való dolgokra erőltette, és a mikor a hadaknak fizetni kellett, a fejedelemnek azt intimálta, ne fizessen a magáéból, elég úri özvegy asszonyok vadnak Erdélyben, azokat saczoltassa meg, kitelik abból a katonák hópénze. Igy nótázák meg. Fogarasból a marusszéki hadak kisérvén, Görgényben fogva vivék, lánczot vetvén a nyakára. Az atyám még ott vala árestomban; meglátván Barcsai, kérdé, ki volna? mondják: Cserei János; elfakad sírva azt mondá: „Hej sokat vétettem én annak a jó embernek, az Isten azért is büntet most engemet." Azután az atyámot sokszor sírva megkövette, és sok gazdálkodással volt neki. Az atyám előbb kiszabadula, s ő ott marada egynehány esztendeig, mig kiszabadulhata. Tanuljon a Barcsai példájából minden ember, s a nyomoruságban esett felebarátát ne kesergesse akár csak ha segélteni nem akarja, mert senki nem tudja holta napjáig mit ér.

Mikor Barcsait megfogák, jó baráta levén Székely László, féltvén ha megnotázzák, jószágát elveszik, a suki jószágát titkon Székely László kezében bocsátja, mintha neki adta volna, s amaz hittel fogadá is ha Isten kiszabaditja, visszaadja. Mégis azalatt a fejedelemtől magának megkéré, soha vissza nem bocsátá, azután Barcsai Mihály, kiszabadulván, eleget perlé a feleségét, ki Haller Istvánhoz ment vala férjhez, csak oda sülyede Suk; valami hitvány portiókot ada Barcsainak s pénzt mellette, ugy accordálának az én praesentiámban, gróff Apor István bátyám levén mediator közöttök Fejérváratt. Csak ugy higyjen az ember legkedvesebb barátának is.

Vajda Lászlót pedig ilyen formában ejték meg. Mikes Kelemen halálban vágy vala a háromszéki főkapitányságra, mivel Telekinek fogadott bátyja s lelki baráta vala, magára vállolá hogy a fejedelemtől megszerzi. Meg is inditá a dolgot, Vajda Lászlót is kérvén, kinek oly nagy kedvessége vala a fejedelem s fejedelemasszony előtt, hogy Mikes Kelemen mellett szóljon, nagy ajándékot igérvén

neki. Azalatt a bécsi udvarból jött vala Erdélyben egy jézsuita, pater Dunot, ki alattomban az országot a német császár hűségére hajtaná. E mondja vala az országgyülésében: Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas. Felnyilt vala már az erdélyi pápistáknak a szemek, bizván a német szerencséjében. Ennek a fejérvári pápista paterek panaszolnak, hogy a pápista emberek földében s szölejében termett dézma buza, bor a reformatus fejérvári professoroknak, papoknak járna. Ugy is vala, mert a dézma fiscusé levén, nem azé a ki a földet, szőlőt mívelé, szabadcságában áll fiscusnak, kinek conferálja. De a jézsuita nem tudván az ország törvényét, nagy haraggal proponálja az ország előtt; a mi professoraink, papjaink is felmenének s igazságokot eléadják. Mikes Kelemen nagy persecutor kezdett vala már lenni, rutúl mocskolá szidá az ország előtt a papokot s fenyegeté; Teleki egy szóval meg nem inté, inkább akarván az emberi barátságot megtartani, mintsem az igazság s religiója mellett szólani. Vajda László meghallván, a fejedelemnek megbeszéli; amaz szörnyen felindul Mikes Kelemen ellen. Szintén akkor ágálja vala Teleki Mikes Kelemen számára a kapitányságot; a fejedelem mond Vajda Lászlónak: „Vajda uram, Teleki uram Mikes Kelemennek kéri a háromszéki kapitányságot; jovalja-e kegyelmed?" Vajda László azt feleli: „Kegyelmes uram, hogyhogy bizna Nagyságod annyi ezer emberekből álló szép provinciát Mikes Kelemenre, kik többire, a mint hallom, reformátusok, holott mely becstelenül bánék a minap is Nagyságod méltóságának sérelmével, az egész ország előtt a Nagyságod papjaival?" Teleki azalatt bemenvén a fejedelemhez, elkezdi: „Kegyelmes uram, amaz hitvány Nemes János, a mint értem, megbolondult, Háromszéket nem tudja igazgatni; szükség ha Nagyságod provideál reájok, s más kapitányt praeficiál elejekben; én pedig alkalmatosabbat nem tudok Mikes Kelemennél, a ki Nagyságodnak mely hűségesen hasznoson szolgála Béldi Pál rebelliójában, Nagyságod maga jól emlékezhetik rája." A fejedelem in prima furia kegyetlen haragu ember vala, és szintén akkor dul-ful vala Mikes Kelemen ellen, azért Telekit megriasztja: „Csudálkozom, uram, ha reformatus embernek tartod magadot, olyan gonoszlelkü persecutornak akarja kegyelmed megszerezni a háromszéki kapitányságot mint Mikes Kelemen. A mig mi élünk, soha addig kapitány nem leszen, söt megmondja kegyelmed neki: többször azt meg ne próbálja hogy a papjainkot megszidja; mert az Isten minket ne boldogitson, ha a maga kapujára fel nem akasztatjuk az áruló rosz embert." Teleki elszégyelvén magát, kijő s mond Mikes Kelemennek: „Bátya, megrágta az eb a sziját, ezt s ezt mondá a fejedelem." Mikes Kelemen mondá: „Tudom jól ki dolga, Vajda László fecsegett a fejedelemnek; de megládd, öcsém, bizony rövid nap kiütöm az orrát a fejedelem hátuljából."

Sokat tanácskozának ketten Telekivel, miképen férhessenek Vajda Lászlóhoz, mert árultatásnak még csak árnyékát sem kaphaták vala ellene, másképen penig kitudni az udvarból lehetetlen vala, mert már Tholdagi Andrásnak, a fejedelem közel való atyafiának, leányát el is jedzette vala feleségül. Végre ilyen átkozott practicát találának fel: vala Vajda Lászlónak egy sütője s egy kedves inasa, kik pápisták levén, Mikes Kelemen sok igéretekkel elcsalá onnan maga udvarában, ott megajándékozván. rábérli, kezdjék azt hirdetni: ők azért hagyták el Vajda Lászlót, mert török módon élte őket, s nem állhatták el. Amazok, örülvén a sok pénznek, mindenütt beszélleni kezdék; kapa Teleki Mihály rajta, nem üzé füzé: igaz-e nem-e, nagy haraggal bemegyen a fejedelemasszonyhoz. „Kegyelmes aszonyom, szép kis embert nevel s tart Nagyságtok a maga fejedelmi udvarában, egy olyan utálatos sodomitát mint Vajda László, kit már két szolgája is elhagyott, kikkel török módon élt; mégis több tekintete s hitele volt Nagyságtok előtt, mint nekem s más uraknak. Isten szentháromság engem ugy segéljen, soha tovább Nagyságtokot nem szolgálom, ha ki nem csapatja udvartól." A fejedelemasszony elhivén a dolgot,

a fejedelemnek megmondja; s megparancsolják, hogy fogják meg. Szintén akkor akarja vala Vajda Lászlót a fejedelem portára küldeni követségre, és már instructióját irják vala, s elkészült vala Fogarasban; azalatt a szállásáról felhivják a várban s ott megfogják, a szállásán levő minden javait, lovait elpraedálják, s az urak magok közt felosztják; magának ló hasa alatt általkötvén a lábát, Görgényben viszik. Törvényt sem látának rája, mert mivel hamis költött dolog vala ellene, nem akarák Teleki s Mikes hogy evocáltassék, nem levén semmi törvényes bizonyság ellene. Ott tarták egynehány esztendeig, jószágát mind elvevék, a mátkájánál vala harminczkétezer forintja, Teleki elhozatá maga számára, csaknem koldulásra juta s ugy hala meg azután hogy elbocsáták. Görgényben ő is sokszor sírva követte meg az atyámot azokról a szavairól, melyeket nekem mondott vala. Így jáczodtatá meg a szerencse; a micsoda kevély negédes ember vala rabsága előtt, olyan alázatos vala annakutána, mert udvarnál laktomban Apor Istvánnál, gyakran jött oda udvarlani, s eleget beszélettem vele, s átkozódással tagadta mindenkor a mivel megmocskolák, s ha valami lett volna benne, el sem mulatta volna soha Mikes, a minemű halálos ellensége vala, hogy rá nem bizonyitotta volna s meg nem ölette volna.

Ez időtájban Ajtán laktunkban egy vakmerő paraszt jobbágy ember az anyám borára bort kezdete ki, — izentem neki, bizony kivágatom a fenekét hordajának; azt izené vissza: a nagy apámot is megijeszteté volt, engemet is megtanit. Én ágostonfalvi jobbágyinkban általhivaték négyet, fényes nappal rámenék, kivágatám a hordaját, tolvajt kiálta, felgyüle a falu, de jó láncsások levén az oláhok, békével feljövék velek együtt a házunkhoz, s rajta süle a dominus paraszt emberen a kárvallás. E csak intermedium.

Teleki Mihály penig nem elégedvén azzal, hogy ország generálisa, tanács ur, fő árendátor, Thorda vármegyei főispán, kővári, huszti kapitány volna, a háromszéki s csiki főkapitányságokra kezde ásitozni, melyet is hogy inkább elérhessen, a fejedelemnek intimálni kezdé, hogy a székelységre a régi mód szerént commissáriusokat küldjön ki, a vitézlő rend dolgainak orvoslására. E magában igen jó hasznos dolog vala, ha mind jó végre mind jó processussal vitték volna veghez: mert holott a székelység, szabadcsággal élő natio s fegyverével szolgálja az országot, minden fejedelmek szorgalmatoson vigyáztak arra, hogy a közöttök való nemesség se jobbágyságra valakit közülök ne állitson, se a székelyek szántóföldét, örökségét örök áron meg ne vásárolja, hogy inkább a vitézlő rend ne fogyjon; és azért szoktak vala commissáriusok kimenni közikben, ha az ellen cselekedő nemes embert rajta érnék vala, a jobbágyot kezéből kivevén, s a jószágot is kifoglalván, toties quoties ötszáz forintig megbüntetik vala. De Teleki Mihály nem a székely szabadcságra vigyáz vala, hanem hogy a mentségeseket kicircálja s annak alkalmatosságával mind Daczó Jánost Csikból, mind a jámbor Nemes Jánost Háromszékről kihevérje. A fejedelem nem vevén eszében a practicát, annuála, és Teleki maga mellé Mikes Kelement választván, sok gyülevész szolgákkal megindulának, elsőben Csikban, onnan Háromszékre s Udvarhelyszékre; mindenütt s minden nap pompás uri ebéd vacsora készittetvén számokra a székek költségével. Elkezdék Csikban a mustrát; a popule vevén észre, hogy Daczó s Nemes János ellen circálódnának, valamit kigondolhattak nyavalyások ellen, beadták Telekinek, ott penig könnyen elhitték. Mennyi sok becstelenséget gyalázatot kellett szenvedniek, jelen levén a két kapitány a mustrán. Mikor kérdették: ki mentségese voltál, mit fizettél? Én, ugymond, Daczóé, én Nemes Jánosé, ennyit ennyit fizettem; azt Teleki mind feliratta. Vajha az ő dolgait is valaki feliratthatta volna, ezer Daczó s Nemes Jánosban sem találtak volna annyi kivetőt, mint az egy Telekiben. — A mustra véghez menvén, a jobbágyok s jószágok circálásához kezdének, és soha annyi hamis itélet véghez nem ment Erdélyben annyi idő alatt mint akkor. Valakinek vagy Te-

lekinél vagy Mikesnél kedvessége nem volt, vagy őket nem ajándékozhatta, megromlott az a szegény nemes ember, vagy volt vétke vagy nem; de a kinek vagy fia vagy atyafia lakott valamelyiknek udvarában, vagy penig volt miből ajándékozni, minden vétkeiről készen volt az indulgentia. Az atyám még akkor rab vala; a paraszt emberek a nyomorúságban levő nemes embert mindenkor persequálni szokván, mindenfelől citáltatták az atyámot. Ott kellett a nagy kietlen hidegben mindenütt járnunk; fel is szabadíták istentelenül két örökös jobbágyunkot, s a harmadikát, ki a többivel egy testvér volt, jobbágyságban hagyák. A dánfalvi jószágunkot is, kit az atyám nem lófű embertől, hanem nemes embertől örök áron, ország törvénye szerént, Tatárországból váltatván ki azzal a pénzzel, vásárlott vala, egy Biró Márton nevű ember szintén elnyeri vala a commissárius urak előtt, noha elévittük nyilvánvaló igazságunkot, ha bátyám, Apor István, elkeseredvén a nagy méltatlanságon, Mikes Kelemennel egyben nem szólalkozott volna mellettünk ez ellen az istentelen commissárius járás ellen. Azután protestatiót is ada be az egész székelységen levő nemesség, remonstrálván a sok hamis törvénytételeket, és aperte declarálván magokot, készebbek meghalni, mintsem azt az illegalitást helyben hagyni. S mai napig is ugy van függőben a dolog. De Teleki véghez vivé a maga részéről a mit akara, mert a fejedelemnek beárulván a két kapitányokot, mennyit huztanak vontanak a székeken, mind a két kapitányságot magának megkéré, és a szegény Nemes János a nagy méltatlan gyalázaton megbusulván, a guta megüté, s ugy hala meg.

Ebben az esztendőben a keresztény ármádának szerencsésen progressusa lön, mert a török császár táborát három izben is megveri, és Visegrádot, Váczot, Pest városát ostromokkal megveszik s a bennek levő török praesidiumot mind fegyverre hányják.

1685. Tökölyi, Bécs alól elszaladván a török, s látván hogy már a magyar királyságból is kikopott, a tizenhárom vármegyét sem adja oda a német császár, nagy gyalázattal Munkácsra jő, de ott is nem mervén mulatni, a várát erősen muniálván, és feleségét ott hagyván, lejő Várad felé a mellette való kevés kuruczsággal, mert a többi imide amoda eloszlottanak vala tőle. A váradi basa becsalván Váradra, ott árestáltatta, és a kik vele voltanak, azok is elpraedálván jovait, eloszolnak. S midőn a váradi basa azon munkálódnék, hogy a portától szabadcságot nyerne Tökölyi megöletésére, a porta fermánt küld Váradra, hogy Tökölyi ölesse meg a basát, és minden egyetmását maga számára praedálja el. Melyet is Tökölyi véghez viszen, és reménsége kivül kiszabadulván, esmét az elszélyedett kuruczukban felesen melléje gyülnek[35]). A császár penig Kassa városát, kit azelőtt Tökölyi megvett vala, és a kuruczságnak nagy fészke vala, hadát ráküldven, ujolag visszavevé, és mind az alsó-, mind a felső-magyarországi statusok, kik a császár ellen rebelláltanak vala, Kassa megvétele után gratiát kérvén magoknak, a hűségére redeálának, azokon kivül kik mind is három ezeren, Tökölyivel sok esztendeig haszontalanul bujdosának. A löna szabadcság-keresésnek vége. 1-a 8bris születék a római császárnak fia Carolus Venceslaus, ki most spanyol királyságra koronáztatott, és a franczia király unokájával, Dux de Anjouval Philippussal, ki a spanyol birodalmát invadálta, nagy hadakot visel. A lotharingiai herczeg penig, minekutána a török tábor Esztergom visszavételére jött volna nagy erővel, a német császár ármádájával ellene megyen, és mivel a török szoros helyen vala, alkalmatosabb helyre akarván a herczeg kicsalni, azt téteti mintha megijedt volna a töröktől, és szép lassan, rendelt seregével nyomulni kezd előtte. A török bolondul s rendetlenül utána menvén, azalatt a Lotharingus rendelt sergeit hirtelen megforditja, s erős tüzet adván, a török megszalad, kit sokáig üzvén s vágván a német, minden arteleriáját és tábori eszközeit elnyeri, s nem csak Esztergomot szabaditja fel az obsidio alól, hanem Érsekujvár alá menvén minden tartózkodás nélkül, véres ostrommal megveszi, a

benne levő törököket mind fegyverre hányván. Azután Szolnokot és Szent-Jób várat is megveszik, Aradra penig egy pártiát küldvén, a várost felpraedáltatja. Nógrád vára penig mennykőtől megüttetvén, a sok benne levő puskapor meggyulad, és a várat egybenrontja, a benne levő praesidium, a ki ott nem veszett, kiszalad belőle s pusztán hagyá, az ő felsége hada penig belé menvén, és a tüzet megoltván s a várat restauráltatván, erős praesidiummal fortificálja. — Ebben az esztendőben szabadula ki az atyám a rabságból; én is ebben az esztendőben hagyám el a tanulást, noha még elég időm lesz vala a tanulásra. S bár ne engedte volna az atyám hogy a scholából kijöjjek, talám én is most jobb ember volnék. Szertelen drágaság s éhség vala ebben az esztendőben Magyarországban, ugy annyira hogy az emberek a holttestet megették Buda alatt, sokan pedig éhel megholtanak.

1686. Második esztendőben Erdélyben nagy változások lőnek és keserves s emlékezetes példa, mert Teleki Mihály ördögi practicájával az erdélyi hadakot ártatlanul Szeben alatt levágattatá. Ugyanis, midőn a német császár oly szerencsésen hadakoznék a török ellen, Teleki Mihályt rá kezdék emlékeztetni igéretére s fogadására, hogy már ideje volna effectuálni, és Erdélyországát a török birodalomtól elszakasztván, a német császár birtokában ejteni. Teleki pedig kiíra a német generálisoknak, hogy noha ő kész a maga részéről mindent elkövetni a német hűsége mellett, s már a fejedelemnek is persvadeálta, de mivel az erdélyi hazafiai s az egész ország nem akar könnyen a török mellől recedálni, a török penig közel levén Erdélyhez, ha eszében veszi hogy a német mellé akarnak állani, az országot könnyen elpusztithatja, azért neki a teczik: hogy jöjön be egy bizonyos ármáda, és kezdjék az országot ellenségesképen pusztitani s valami keveset az erdélyi hadakból vágjanak le, hogy igy mind az ország megijedjen s könnyebben hajoljon, mind penig a török előtt magokot menthessék, mintha kételenségből s nem jó akaratjokból állottanak volna a német mellé. Azért a derék ármádáról, ki már Budát obsideálta vala, general Scheffenberget, Veteranival együtt bizonyos regementekkel, és gróf Csáki Lászlót, ki Jediculából elszabadulván s Erdélyben Teleki Mihály miatt bejőni nem mervén, a német császárhoz folyamodott vala, magyar hadakkal együtt beküldék Erdélyben, s Kolosvárhoz beérkeznek. Teleki Mihály, mintha semmit nem tudna a dologban, mindenfelé parancsolatot ada ki, és az egész országot feles számmal felülteti, maga Teleki Szebenben ülvén a fejedelemmel és több urakkal együtt; a tábor commendóját penig Bethlen Gergelyre és Gyulaffi Lászlóra bizzák. Én is akkor mentem legelsőben táborban, csak igen ifjacska levén.

Szintén ugyanakkor Hunyad vármegyére Tökölyi Imreh is a maga hadaival együtt bejött vala a török császár parancsolatából Erdély oltalmazására; söt a császár egy kapucsi basát is küldött vala be Szebenben a fejedelemhez és országhoz: hogy noha Magyarországban is nagy tábort kellene a német ellen tartani, mindazáltal ha Erdély úgy kivánja, kész mindjárt negyvenezer hadat beküldeni, hogy a németet Erdélyből kiverjék, csak az ország, megemlékezvén arról, mely nagy nyugodalomban volt mindenkor a török birodalom alatt, és mely kevés adót fizetett esztendőnként, a némettől el ne csábittassék, ki is mely kegyetlenül és nagy saczoltatással szokott a maga alatt valókon uralkodni, példa Cseh- és Magyarország, söt Erdély is mindenkor elpusztult akkor, valamikor a német keze alá esett. Mind igazak valának a követ basa szovai, teczék vala is az ország rendeinek, de Teleki Mihály mind a fejedelmet eláltatá, hogy a török segitségét ne acceptálják, mert ha annyi sok pogányság bejő, megemésztik az országot, és sedes belli levén a haza a török s a német között, végső romlásra jut, s akármelyik fél triumphálјon, ugy tartja azután az országot mint fegyverével nyert jószágot s ugy bánik vele a mint akar. Igy bolonditá meg Teleki az országot, s hamis hitben ejti. Azért a basának sok ajándékot adván, azt felelék: hogy ha-

talmas császár gratiáját alázatoson köszönik, de annyi sok ezer ember segitségére még most szükségeket nem látják, ha szintén a német bejött is, vagyon még annyi fegyver Erdélyben hogy magoktól is resistálhatnak, s kiverhetik innen, vagy penig pénzzel kitudják innen, addig munkálódnak; abban penig hatalmas császárnak semmi gyanósága ne legyen, mert soha Erdély el nem szakad hatalmas császár köntösétől.

Épen pünkösd első napján a szebeni mezőre szálliták az erdélyi hadakot; oda jöve ki nagy kevélyen s pompáson Teleki Mihály, s eljárván mind a sergeket, elválogata a hadakban, és egy részét Kálnoki Sámuel commendója alá adván, elküldik Hunyad vármegyében, hogy Tökölyit kikergesse az országból. Ki is elmenvén, és Tökölyit készületlen találván, mert tul Teleki Mihály megirta vala neki, hogy legyen vesztegségben, az országtól semmi bántódása nem leszen, felverte, felesen levágatván a hadában, és minden szekereit sok fejedelmi portékáit elnyeri, Tökölyi penig maga lóháton kevesed magával elszalad. Más részét a hadaknak, a marusszékieket, kiknek kapitányok Gyulaffi László vala, és a fejedelem fizetett hadait Gyulaffi commendója alatt Kolosvár felé küldik, hogy már portázza a német ármádát; a több corpus, mintegy tíz [ezer] ember, Bethlen Gergely generálissága alatt marada, és mi azzal a haddal Szeben alól visszamenénk, és a harsági völgyben szállánk. Valának a táboron Macskási Boldizsár, ki vicegenerális vala, Dániel István, ki főtábormester, Gyerőfi György, több sok főrendekkel és nemességgel együtt.

Ebben a táborozásban mikor Ekemezőnél volnánk, a Küküllő vizében egy bárkában igen nagy öreg harcsát tartat vala Henter András, Teleki számára akarván küldeni. Az én szolgáim arra itatván minden nap a lovakot, kivették a bárkából s a szállásunkra hozván, jól lakánk egynehány nap vele a szegény bátyámmal, Cserei Zsigmonddal együtt. Eleget keresteté Cop generál (mert csufságból annak nevezték vala Henter Andrást a táboron, mivel Bethlen Gergelynek kedves embere s mintegy adjutantja vala) a harcsát, még sem találá fel ki vette volna ki a bárkából.

Gyulaffi László elmenvén a hadakkal, nem tudván szegény a Teleki practicáját, ő ugyan valójában kezde portázni, és valahol afféle kóborló labanczokot kapathatott a falukban, megfogatta, mert edictuma vala hogy senkit le ne vágasson a német táborból; mindenütt mellyékesleg járt a német táborral, s közel szállott melléje, erős strázsát tartván szüntelen, hogy valami kár ne kövesse a keze alatt való hadat. A labanczok penig minden falukon a hol eljöttenek, szertelen károkot tettenek, és foltonként hajtották el a szegény emberek marháit, mely miatt az egész ország igen irritálódék a német ellen, söt a Bethlen Gergelylyel levő hadak szüntelen zúgolódtanak, miért hevertetik ott hiában, miért nem viszik a német ellen, hogy megharczolnának vele s kikergetnék az országból. Nem is láttam egy hadnak is oly készségét s bátorságát a viadalra mint annak egyelsőben, és ha a Gyulaffival való corpussal conjungálták volna s a német ellen vitték volna, vagy mind oda vesztek volna vagy a németen fortélyt ejtettek volna, annyira felindultanak vala. De Teleki Mihálytól Szebenből szüntelen jött az order mind Bethlen Gergelyre mind Gyulaffira, életek fejek vesztése alatt hogy semmi hostilitást ne mutassanak a német ellen, mert rövid nap másképen is kimegyen a német, országból.

Már az ármáda Szeben felé közelít vala, ugy is akarja vala Teleki Mihály, minthogy még a török basa Szebenben volna, ott Szeben alatt veresse fel a Gyulaffi hadát, hogy maga lássa meg a basa a német mint bánik Erdélylyel. Azalatt szüntelen jártatta Serfenberg generált, hogy veresse fel a Gyulaffi táborát Nehezen veheté rá magát a generális, nem akarván annyi ártatlan vért kiontani, de midőn látná, hogy magának az erdélyi politiának van arra kedve, Veterani generált bizonyos számu hadakkal expediálja, megparancsolván mindazáltal, hogy a mennyiben lehet, igen kimélve bánjék a dologgal. A

Gyulaffi tábora Szeben alatt levén, ebédre behivatja Teleki Gyulaffit s erősen akarja itatni, de nem akart: azután sok discursus után marasztani kezdi, ne menjen ki a táborra, háljon ott benn a városban, eleget nyughatatlankodott eddig; sőt a tábborra is kiizen, hogy már ne féljenek a némettől, bátorságos helyen levén a város mellett, azért bátran levetkezhetnek s nyughatnak, senkitől semmit ne tartsanak. Azt pedig azért cselekeszi vala Teleki, hogy annál inkább megbizván magokot, készületlen találja nyavalyásokot az ellenség, Gyulaffit pedig azért nem akarja vala kibocsátani, hogy ott ne veszszen, mert reménség táplálja vala, hogy egyik leányát elveszi feleségül. De Gyulaffi László semmiképen ben nem marada, illetlen dolognak tartván hogy a had kin háljon s ő, commendáns levén, a városban heverjen; kimegyen azért és a strázsákot kiállitván, maga is lenyugszik, a tábor is, hivén a Teleki biztatásának, az eddig való szoros vigyázást elhagyván, a sok sonyoruság után levetkeznek, s bátran kedenek alunni, nem tudván szegények, hogy sokan azon éczaka felmészároltatnak. Veteráni megindulván a német és magyar hadakkal, ujobban keményen megparancsolja mind német s magyar hadainak, hogy inkább csak ijeszszék meg az erdélyieket, s még távolról kezdjenek lőni hogy elszaladjanak, s ne is üzzék őket; de a németek is természet szerént gyülölvén a magyarokot, Csáki penig halálos ellensége levén az erdélyieknek, a vele való magyar hadak is haraguván hogy ugy nem kóborolhattak a Gyulaffi tábora miatt a mint akartak, nem tarták magokot az orderhez, hanem ellenségesképen ráütvén a táborra, felesen levágának bennek, sokáig is üztők, vesztegették nyavalyásokot. Nagy lárma érkezvén azért a táboron, nem tudván a szegény erdélyiek mi dolog, minthogy bátran levetkezve hevernek vala kalibájokban, egynehány százan ott veszének, s két halmot rakának a holttestekből; a német penig nagy nyereséggel és sok praedával megrakodván, viszszamene. Gyulaffi László elszalada.

Már mindenfelől égnek vala a kalibák, és a szegény futott népet kergeti vala az ellenség, kik közül sokan szebeni kapu felé szaladván, s éczaka a kapu felvonva levén, ott vágatának le a hostátokban. A Szebenben levők is, nem tudván a dologban semmit, nagy bódulásban valának, és a szászok a bástyákra futván, a lövőszerszámokot akarják vala kisütögetni a német ellen; Teleki Mihály nem engedé, azt adván okul, hogy éczaka bizonytalanul aranyozván, az erdélyiekben tennének több kárt mint a németekben. A török basa is felmenvén a bástyára, és látván a nagy veszedelmet, kontyát fejéről levoná s a földhöz verte haragában, mert mint okos ember általlátta hogy csak practicából volna a dolog. Ugyanis miért nem verte fel a németet, ha akarta volna, Kolosvártól fogva Szebenig az erdélyieket, hanem Szeben alatt, csak azért hogy látná a török császár követe, hogy erővel veszi meg a német az országot. Nagy busultában fordul Telekihez, azt mondja: „Te dolgod e, kutya, hogy hatalmas császár vitézeit igy vágattad le a németekkel; mi nem olyan bolond vagyok én, által ne látnám a te kutya practicádot, meg is tudom mondani hatalmas császárnak, mely igaz hívei vadtok.“ Teleki megijedvén hogy kitudódott dolga, azon vala, megölesse a basát, de a több urak és a szebeni szászok meg nem engedék, hanem általkisérteték Havasalföldében.

Vala a fejedelemnek udvari papja Magyari József, nagy tudományu s buzgó lelkü ember, a ki könnyen Ilyés próféta mellé beállhatott volna, és mint Jeremiás próféta Sedechiás király mellett, ugy gyötri vala magát szüntelen Apaffi Mihály mellett, a kit épen mint Sedechiást a tanácsurai, ugy őtet is Teleki ott hordozná a hol akarná, és mint Sedechiást, ki hittel vala köteles a babilóniai királyhoz, hite ellen elszakasztának a tanács urai a babilóniusoktól és az egyiptomi királyhoz hódoltaták, mely miatt mind maga mind országa elvesze: ugy szintén Apaffi Mihályt is a török császártól, kinek hüségére erős hittel vala obligatus, a német császárhoz hajtá

Teleki. Ez a nagylelkü pap, elszörnyülködvén a Teleki Mihály istentelenségén mint vesztette el a sok szép hadakot, a következendő vasárnap felállván praedicállani, és textust vevén Jeremiásból cap. 31. „Olyan sárban ugrottatok, melyből lábatokot ki nem vonhatjátok," olyan praedicátiót tőn, valaki vagy akkor hallotta vagy most olvassa, álmélkodhatik rajta. Az egész czéla a volt, hogy az ország hittel levén köteles a törökhöz, valamig a török oltalmazhatja, addig a töröktől el ne pártoljanak, mert Isten nevében esküdtenek meg a töröknek ha pogány is, és büntetetlen soha a hitszegést el nem szenvedé, melynek keserves ize mai napig is a magyarok szájában volna László király várnai mezőn való veszedelmével, kit a töröknek adott hit-szegésért Isten mind táborostól együtt ott vágata le. Többi között azt mondá a praedicátióban: „Most, ugymond, senki nem mer ellenetek szólani (Teleki Mihályt értvén), mert mintha mennykő hullana szavatok után olyanok vadtok mikor megharagusztok, sőt minden emberek térd-főhajtással azt mondják nektek: „Méltóságos uram, méltóságos asszonyom"; de eljő az isten itélete reátok, megöl az isten benneteket, s akkor ujjal fogják mutatni az emberek: „Ez amaz átkozott hazájaáruló embernek a felesége, ezek amaz istentelen áruló embernek a gyermekei"; s szégyenleni fogja a posteritástok mely gyalázatos névvel nevezik őket; mert akkor minden embernek a szája nyelve felnyilik ellenetek, s ugy kiáltanak a posteritástokra: Ezeknek az atyja árulá el az országot, eladá pénzért Erdélyt, s olyan sárban ugrata mindnyájunkot, a melyből már lábainkot ki nem vonhatjuk." Azután ismét igy szól: „Mikor — ugymond — elvesze Lajos király Mohácsnál, a török császár eleiben hordatván a holttesteket, egy Szalánczi nevü gonosz practicus magyar ur holttestét megismervén, kezében levő pálczájával holttestének fejét megüti, s azt mondja: Ha te nem lettél volna, kutya, az a jámbor gyermek király nem fekünatnék most halva. Adná Isten, még veletek is ugy ne bánjék az idegen nemzet."

Be is telék a pap profétiája Teleki Mihályon, mert azután négy esztendővel elvesze a töres-vári harczon Teleki, s Tökölyi Imreh eleiben viteté a testét s azt mondá: „Hej kopasz, kopasz, ha te nem lettél volna Erdélyben, nem esett volna az ország német kezében." Utoljára azzal rekeszti be praedicátióját: „Te hamis hitü fejedelem, hamis hitszegő istentelen gonosz urak, az isten általam nektek azt izeni, legyetek igazak az uratokhoz, a hiteteket kit a töröknek adtatok meg ne szegjétek, mert különben elveszti az Isten mind a fejedelmet, mind az urakot, mind az országot." Ennek az istenfélő papnak hallottam azután is olyan praedicátióit, kik ugyan meghasogatták a jólelkü embernek szivét, és a ki annak könyörgésén buzgóságra, praedicatióján igaz megtérésre nem indult, bár soha ne is ment templomban; de azzal Teleki semmit nem gondola. Különben olyan világtól abstractus ember volt, hogy két forintot meg nem tudott volna olvasni, sem köntösét, sem ételét nem curálta, erővel vitte ki a felesége ebédre is a tanuló-házából. Egy temetés felett husz aranyat adtanak vala neki, beveti a zsebében, lyukas levén, a mint az uton ment, a fejedelem étekfogója kisérvén szállására, elhullogatott egynéhányat benne, az étekfogó felszedi. A szállására menvén, mondja a feleségének: „Valami sár aranyok vadnak a zsebemben, vedd ki, lássad mit csinálsz vele." A felesége megolvasván, tizenkettőnek találja, kérdi az urától, ha annyi volt, mondja: „én nem tudom mennyi"; az étekfogó megnevetvén magát, előadja a nyolcz elhullott aranyat, s várja már, a pap ha vagy egyet ad belőle, amannak nem volt afférére gondja. Az étekfogó mond: „Uram, bár nekem is ad vala kegyelmed benne, mert megérdemleném." Mondja a pap: „Vegyen kegyelmed benne a mennyit akar, én nem kapok rajtok." Ugy ad a felesége egyet az étekfogónak belőle.

Ez a pap veje vala ama nagy hires tudós Tofeus Mihálynak, ki is sok esztendőkig volt a fejedelem udvari papja, azután püspök is lön, de az kevély negédes ember vala (noha

utolára hoszas betegségben esvén, igen megalázta vala magát s Istenhez tért vala). Ennek is sok szép munkái vadnak, kivált a zsoltárok resolutiói, melyeket mikor preadicállott, a fejedelemasszony gyors egynehány irókot állitván a templomban, titkon ugy iratta le, azután maga revideálván, kinyomtatták. E jövendölte vala meg a magyarországi rebelliónak tragoediáját, mert azt irja a zsoltárok resolutiójában egy helyen: „A magyar nemzet addig akarja a szabadcságot keresni, ugy jár mint a teve, a ki elmenvén Jupiterhez, szarvat kér magának, azt sem adnak, sőt mind a két fülét elvágják.“ Ez is eleget praedicállott szüntelen a Teleki Mihály sok practicái ellen, és ugyan olyan daraboson, hogy felállott az emberek haja belé, még sem orvosolhatá meg a sok istentelen practicát, a mint maga egy praedicátiójában panaszolkodik: „Ha — ugymond — az Acháb palotájában praedicállottam volna azokot, a melyeket ebben a palotában már tizenöt esztendőktől fogva praedicállottam, ugyan istentelen ember volt Acháb király, de bizony meg tudtam volna tériteni, mert az Isten egyszer fenyegeté meg Achábot a próféta által, mégis mindjárt zsákban öltözék; de az én praedicatióimnak csak annyi haszna, mintha borsót hánnék a falra. Azért jól látom, elveszt az Isten benneteket, s nekem is el kell vesznem veletek együtt; mert szent ember vala Jeremiás próféta, mégis a gonosz Sedechiás király miatt neki is szegénynek el kelle veszni. Ne bizzál abban fejedelem, hogy te jámbor ember vagy s a keresztény világon is olyan hír van felőled, mert gonoszok, istentelenek a melletted való urak, s a te jámborságoddal abutálván, minden latorságot véghez visznek, s bizony te adsz számot jövendőben Isten előtt róla. Ha fejedelemnek tartod magadot, azért adott Isten botot, fegyvert a kezedben, te igazgassad őket, ne ők hordozzanak tégedet a hol akarnak. Maga személyében, ugy teczik vala, jámbor ember volt Sedechiás király, s mikor kivitték fogva a babilóniai király idejében, magok a zsidó asszonyok mentették, hogy minden rosz dologra az urak vették rá; de a neki semmit nem használa, csak kitolyák a szemeit, s ugy hala meg rabságban. Te is ugy jársz, fejedelem, az urak latorsága miatt“ stb.

Ennek a Tofeusnak idejében akarának űzni ördögöt egy emberből a fejérvári pápista papok, de rajta veszték. Mert egy oláh a mezőben lefeküvén hanyota, a kigyó bebujt a száján a gyomrában; felébredvén s érezvén hogy valami mozgana a hasában, nem tudja mi lelte sok ideig, napról napra roszul kezd lenni, bemegyen Fejérvárra a páterekhez, azok ráfogják: ördög bútt beléje, ők kiüzik ha pápista leszen. A goromba paraszt ember könnyen rá igéri magát. Azonban a papok egy házban berekesztik, megkötözik, s megtanitják hogy mit beszéljen mikor ad publicum kiviszik. Tofeus nagy aemulusok levén, rá üzennek, hogy a jövő vasárnapra menne fel a pápista templomban, s a szemeláttára kiüznék az ördögöt az emberből. Hirtelen haragu ember vala, fel [megyen] nagy furiával a fejedelemhez palotára: „Kegyelmes uram — ugymond — papi hitemre mondom, Isten engem ugy segéljen, soha tovább a Nagyságod udvarában nem lakom, ha Nagyságod meg nem orvosolja a dolgot; a pápista páterek ezt s ezt izenték rám, azért Nagyságod hozassa el tőlök azt az embert, ha ugyan ördög van benne, hadd próbáljam meg én is, ha ki tudom űzni.“ A fejedelem kéreti kézben, a páterek nem adják, a maga udvari gyalogait rá küldvén, kihozatja onnan. Tofeus az sok urak s más emberek praesentiájában, nagy haraggal megriasztja az embert, ha ugyan ördög van-e benne? Ama nyavalyás ijedtében szólni sem tud, utoljára mond: ő nem tudja mi van benne, érzi hogy mozog a hasában. Általértvén mindnyájan hogy kigyó bútt volna belé, a fejedelem doctorával orvosságot készittetvén, beadják neki, de szüntelen strázsáltatják. Kevés idő mulva a nagy kigyót halva két darabban emészti ki, kit az erős orvosság ölt vala meg a gyomrában. Tofeus rá készülvén vasárnapi preadicátióra, az ország statusi jelen levén, szörnyű fervorral preadicálla a

pápista páterek ellen, szemekre hányván, micsoda utakon módakon szokták a községet eláltatni s hamis csudatételekkel megcsalni. A páterek ilyen nagy gyalázatban maradának, az oláhot penig a fejedelem udvarában szénaosztónak constituálák.

De visszatérek a honnan divertáltam vala. A német ármáda kihivattaték Erdélyből, mivel már a Lotharingiai herczeg Budát obsideálta és erősen vítatja vala; vala penig hire hogy a fővezér igen nagy erővel jőne segitségére, azért hogy a keresztény tábor is jobban resistálhasson a pogányságnak, együvé akarák magokot gyüjteni. Vala praesidium közel húsz ezer Budában, a városi lakosokon kivül, kik is gyakorta excurrálván a német táborra, sok károkot tesznek vala. De a német ármáda mindenfelől erős sánczokot csináltatván, nemcsak Budát lőteti vala, sőt a maga táborát is mindenfelől ugy bekerittette s fortificálta vala, hogy mikor a fővezér százezer törökkel elérkeznék, semmiképen a német sánczához nem férhete. Látván a fővezér a herczegnek nagy hadi mesterségét, hogy harczra sem akar kimenni, Budát is pedig szabadon vítatja, s már szintén a táborozásra való idő is elmulék, az egész táborából öt ezer jancsárt válogat, hogy akár csak azok valami uton penetrálhatnak Budában; másfelől maga az egész táborával, mintha a németek sánczát ostromolni akarná, minden ágyuival megindul. Az öt ezer jancsár oly nagy dühösséggel és vakmerőséggel megyen, hogy a német sánczát meghágván, és az egész táboron harczolván keresztül megyen, ott is vesz majd négy ezerig való bennek, a többik mégis bemennek Budára. De semmi hasznot nem tehetének, mert a herczeg utolsó ostromot akarván tétetni, három felől való irruptiót elrendel és nagy készülettel az ostromhoz fognak, noha a városból is ugyan emberül forgódának, és egynehány izben visszavágták a németet. Azt meglátván Petneházi (ki azelőtt Tökölyi ezeres kapitánya vala, de azután a császár hívségére redeála), híres vitéz ember, a magyar hajdusággal megindul, és a török nem resistálhatván ellene, legelsőben is a magyarokkal együtt a kőfalakra felmegyen, és a városban penetrál. Mely csudálatos vitézi bátorságát látván a német generálok, azt mondják vala egymásnak: Ez a Petneházi nem ember, hanem oroszlány. A németek is a magyarok után mindenfelől berohanának, és a futó törököket, mind magokot mind az egész városi népet fegyverre hányák, csak az egy hires Csonka bék marada meg, kinek mikor ebédlene, hirt visznek a szolgái hogy már a német megvette a várost, azért kimenvén házából, szerencséjére a magyarokra talál, kivel nagy ismeretsége volt, s azok nem ölik meg, hanem elfogják s a herczeghez viszik; a herczeg Bécsben küldi, ott kereszténynyé leszen, megkeresztelkedik, maga a római császár levén keresztatyja. Mondhatatlan sok kincset és praedát találának itt Budán, melyet harmad nap alatt a nagy ármáda alig tuda elpraedálni. A fővezér csak közel ott vala Budához az egész táborával együtt, s nézte a szemével mikor a keresztények ostrommal megvevék Budát, a kontyát a földhöz verte haragában, de semmiképen a német tábor körül levő erős sáncz miatt Budát meg nem segéltheté, hanem nagy gyalázattal s boszusággal a város megvétele után elmene alóla[35].

Petneházinak sem esék szerencséjére a vitézség; mert a németek csudálván nagy próbáit, és azért irigykedvén rája, holott már a német császár grófi titulust is küldött vala neki, ebéd felett mérget adatnak be neki. Melyet eszében vevén, asztaltól kimegyen, és paripára ülvén, a mezőn kinjában addig nyargalózik; mig a méreg a melegtől s izzadástól nagyobb erőt vevén, megöli. Ha magyar vagy s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy, s pénzed se legyen sok!

Ugyanazon esztendei expeditióval a keresztények Magyarországban Colocza várossát, Simontornyát, Pécset, Csanádot, Szegeget, Dárdát, Kapusvárát; Horváthországban pedig Czechinárt, Tigrért, Jolont, Alsó-, Felső-Claviczét, Orakovist, Chorrádot[36] sok több helyekkel együtt szerencsésen a töröktől

visszanyerik, és a török tábort Szegednél erősen megverik.

Erdélyből még ki nem ment vala a német ármáda, és mí, mikor felverték a szegény marusszékieket, Bethlen Gergelylyel Harságnál táborozunk vala; a mely casus után ugy elkedvetlenedék az erdélyi nagy tábor, s ugy megszegék minden bátorsága, hogy minden ember a szaladásról gondolkodott inkább mint a harczról. Bethlen Gergely, hogy rajta is a ne essék a mi Gyulaffin, csuda formán kezdi alá s fel hordozni táborát, soha egy éczakánál többször egy helyben nem háltunk, ugy keringettünk az országban keresztül kosul, a Szakadát erdején egy héten négyczer mentünk által Görgény vidékére. A had azonban csak szöktön szökött haza, elunván a sok haszontalan tekergést, és megirtózván Teleki Mihály practicájától, mint vágatta volna le a szegény erdélyieket, magokot is féltvén ha ugy járnának. Utoljára igen kevesen maradánk Bethlen Gergely mellett, és mikor negyedikszer által akarna a Szakadát erdején menni, a székely hadak félreállának és nem akarának vele elmenni, és ha csak egy hadnagy lesz vala velek, ott rút dolog is következék vala. De a hadnagyok és a nemesség, tartván a jövendőtől, készek lőnek Bethlen Gergelylyel elmenni, ő penig a somlyai katonákot küldvén a székely hadakra, mihelyt puskázni kezdének a székelyekre, mint olyan fő nélkül való had, confundálódék s az erdőn általmenének, de azon éczaka mind egyig elszökének haza, csak az hadnagyok s mí egynéhányan nemességül maradánk mellette. Más nap azért Bethlen Gergely minket behivatván sátorában, s reversálist vevén tőlünk, hogy mikor a fejedelem ujobban parancsolja, felülünk, haza bocsáta. De Teleki Mihály a haza szöktekben sokakot megfogata s megsaczoltatá, mintha őrajtok mult volna el hogy a németet ki nem verték az országból; holott bizony ő érdemlette volna meg, hogy karóban vonták volna annyi sok száz ártatlan ember haláláért.

Ebben az esztendőben hala meg Mikes Kelemen Csikban somlyai házánál, minekutána elsőben vizkórságban feküinnék, azután pedig Istennek szörnyü itéletéből a szeméremteste egyben dagadozna s a nyüvek estenek volna belé: nagy kínokat szenvedvén. Annakutána esztendővel temeték el ugyanott, a barátok klastromában, melynél pompásabb temetést az én időmben nem értem. Én is jelen voltam, Teleki Mihály forgolódván a temetési pompa körül, és maga lovait fejedelmi módon felöltöztetvén. Más nap a temetés után nagy pompával instellálta magát a csiki kapitányságra, Naláczi István perorálván mellette, hogy a fejedelem nem akarván olyan megbélyegezett lelkiesmeretű emberre, mint Daczó János, tovább bízni a széket, a maga kedves ur igaz hívét, Teleki Mihály uramot küldötte be kapitányságra. Ugyanakkor a Daczó János vabarcsi házát s jószágát Teleki Mihály magának elvevé: hogy inkább a csikiak ne zugolódhassanak azon, hogy az ország törvénye s a székelyek szabadcsága ellen, közöttök jószágtalan ember állittatnék tiszteknek, söt a Csáki István szép jószágát is, Gernyeszeget, magáénak tevé, Thorda vármegyében; nyilvánvaló igaz vérek levén hozzája mint Daczó György s mások, hatalmasul csak elfoglalá; pénzzel kinálá ugyan a véreket, de azok nagy károkkal nem leválák, a pénzt sem vevék el, a jószág is oda lőn, mai napig is a Teleki-fiak birják, az igaz haeresek távul nézik. — Ugyanakkor, az atyám, akaratom s kedvem ellen Teleki Mihály udvarában ada inasnak engemet, azért elhiszem, hogy magának valami könnyebbséget szerezzen ott-lakásommal. Ott nyomorgék majd két esztendeig, nagy nyomorusággal, szenvedéssel, mert kegyetlenül bánik vala szolgáival, sokszor egy holnapig se ettem eleget, a mi kevés étket adtak is csak locsadék volt, egyben fagyott, felejtették megmelegiteni vinni, egyéb italunk inasokul nem volt, hanem a konyhára lementünk, a szakácsok a mely kádban tartottak vizet főzni, egy nagy fakalán levén benne, avval ittuk a sósvizet, mert az eb fiai, a szakácsok latorságból megsózták, hogy inkább mortificálhassanak bennünket. Mikor utaztunk se-

besen szokott volt járni, eltörődtünk a nagy postaságban, még sem volt szabad házban hálnunk télben is, hanem a hol maga megszállott, annak a háznak ajtaja előtt; nappal szüntelen az ajtaján kellett ülnünk, éczaka penig télben nyárban legyeztette magát, virrasztó gyertya égvén mindenkor a házában, melyben is olyan politiája volt hogy mindenkor legyen ébren valaki házában ha valami történnék, mert a sok factio miatt mindenkor félt, soha nem volt nyugott elmével. Nyárban széna-takarni kihajtottak s még csufolódott velünk: „Szegény kényes emberek gyermekei, ha meglátna most atyátok, megsiratna benneteket.“ Mikor Gernyeszeget épittette, a sok követ, téglát, fát velünk hordatta, még ha látta könnyen vittük, oda jött s eláilitott közülünk a fa mellől; kegyetlenül meg is verette a szolgáit akármi kicsiny vétkeért. De semmi előttem nehezebb nem volt, minthogy a süly rajta levén, és becsülettel legyen irva, többire véres genyedcséggel levén az emésztése, a tisztátalan csebrét a Marosra le kellett vinni s mosni; készebb lettem volna akármit egyebet cselekedni, de csak meg kellett lenni. Azonkivül Vay Mihály, a veje, kevély negédes szeles ember levén, az annál inkább mortificált bennünket, egy Balkó Pál nevű udvari kapitányával együtt. Egyczer ugy jártam vele: Teleki Mihály mindenkor vizet ivutt, tisztán megfőzték a vizet s meghütvén jeges vizben, azt itta, bort részegségre igen ritkán s nagy barátságért. Apor István hivá ebédre Fogarasban más urakkal együtt; az ivó velenczei kristályok akkor származtanak vala be Erdélyben, s igen kedvesek valának. Leülvén asztalhoz, hogy Apor István inkább Telekit italra vehesse, csak egyenként hozatta elé a pohárszékre a kristályokot, s a legalábbvalót elsőben; megtöltik borral, mondja Apor István: „A ki tőlem ezt a pohár bort elvenné s meginná, a poharát is neki adnám.“ Teleki mondja: „Hijában mesterkedel, koma, mert rá nem vészsz.“ Mondja Apor István: „Én nem kinálom kegyelmedet, hanem azt a kinek kedve van rá.“ Naláczi István mondja: „Adja ide kegyelmed, Apor uram, megiszom én a borát a poharáért.“ Meg is ivá, s a maga inasának oda adá a pohárt. Apor István annál szebb kristályt hozata elé, s szintén olyan módon köszöné el, akkor is Teleki el nem vevé, hanem Naláczi ivá meg, a pohár is övé lőn. Harmadik pohárt annál is szebbet eléhozának, azt is ugy köszöné el; soha tovább nem állhatá Teleki, hanem mondá Naláczinak, ki azt is el akará vala venni: „Lassan, Naláczi uram, mert azt már oda nem engedem.“ Elvevé, megivá a bort, a pohárt kezemben adá a háta megett, hozzá fogának az italhoz, rettenetesen megivának; Teleki feljöve a várban hintón a szállására s lefeküvék alunni. Az asszony megparancsolá, az ajtón senkit be ne bocsássak mig az ur fel ébred. Vay Mihály azalatt eléjő, tüstént be akar menni az úr házában; eleiben állok, mondván: „Uram, nem mehet be kegyelmed, az úr aluszik.“ Amaz egyben szid: „Ilyen s ilyen székely fia, ugy megcsaplak arczúl, majd kiesik a szemed.“ Megharagszom én is, és mondék neki: „Meg ne csapj, lélek bestye lélek kurva fia, ha meg nem csaptál, mert ugy visszácsapom, bizony beesel az ur ajtaján; hiszen nem vagyok én a te inasod.“ A nagy kiáltásban felébred az úr, inast szólit, kérdi mi dolog, mondék: „Vay uram akar pofon verni, hogy be nem bocsátottam kegyelmedhez, mivel kegyelmed aludt.“ Engemet kiküldc, Vayt behivatja, fel is adá a leczkét neki emberül. „Vay uram — ugy mond — ezek az én inasim becsületes főemberek, nemes emberek gyermekei, nem azért adták udvaromban, ne lett volna otthon is mit enniek, hanem hogy tanuljanak; többször kegyelmed az én inasaimon azt meg ne próbálja.“ Azolta mind practicálódék ellenem Vay, én is nem állhatám a sok vádoskodását, elbucsuzám Teleki Mihály udvarából, s hazamenék az atyám házához.

Térek vissza az elhagyott. dolgokra. A török udvar látván a keresztyénségnek nagy szerencséjét, és a muszulmán nemzetnek szörnyű romlását, megismerik, hogy Isten őket a bűnért bünteti, megszegvén a német császárral hittel tett békeséget; ugyannyira meg is rémültenek vala, hogy már desperál-

nának az imperiumok felől. Mert a német császár confoederatiót tett vala mind a velenczei respublicával, kik nagy vízi erővel a törökországi szigeteket pusztitják vala, és már egynehány izben a törökök tengeri classisát debellálták vala, mind a lengyel királylyal, ki innen nagy erővel a tatárokot rontja vala, és Podóliát a töröktől visszavette vala, és a hires Aszák török várost már el is vette vala. Azért követeket küld a török Bécsben, kik majd négy esztendeig ott lakának, minthogy a németnek is jól foly vala akkor a dolog, s haragszik vala is a törökre Ausztria elpusztitásaért és Bécs obsidiójáért, semmi conditióit a békeség iránt nem acceptálák a bécsi udvarban a töröknek, melyet azután meg is bánának, mert akkor nagyobb haszonnal megbékélhetnek vala a törökkel, mint annakutána. Azonkivül a török császár a Muffti (ki a török religiónak feje) intimatiójából, hogy inkább a nagy Istennek és Mahumet profétájoknak a török nemzet ellen felgerjedett nagy haragát megcsedesithetné, hallatlan és példa nélkül való poenitentiát rendele az egész imperiumban, meghirdetvén, hogy az első hónak első péntekén minden ember regtől fogva estig, mig a csillagot meglátná, bőjtöljön és sem enni sem inni feje vesztése alatt ne merészeljen; Muffti pedig a török papokkal együtt az nap zsákban öltözvén s magokot meglánczozván, arczczal a földre leborulnak vala, szakállokkal sepervén a földet, minden uczákon nagy sirással jajgatással ugy menének, mig a török templomban bemenvén, ott nagy felszóval az égre kiáltottanak török nyelven: „Alla Alla Illeha Mahumed Rasul Alla; Isten, Isten, nagy Isten, a szent Muhametért könyürülj rajtunk!"

Arábiábam penig Mecha városban, hol a Muhamet koporsója tartaték, azon napon mind az ő testét koporsóstól, mind több ott levő koporsókot, kikben a török religio s imperium mellett harczon dicséretesen meghólt nagy vezérek tetemei valának, ezüst székekre kitevén és drága illatokkal megfüstölvén, azután nagy processióval kivivék a mezőre, a hová számtalan ezer emberek gyülvén, nagy orditással sirtanak s könyörgöttenek azon, hogy a nagy Muhamet a török nemzetnek nagy veszedelmét kegyelmesen tekintené meg, és az Istennek ellenek való nagy haragát az ő érdemes istantiájával engesztelné meg hozájok kegyelemre.

Vala ezen processio-járás csudálatos sok ceremóniával, mert elől egy nagy ládát, mely holttetemekkel, eltört kardokkal, elromlott puskákkal, öszvetört kézivekkel nyilakkal visznek vala, hatszázig való török, mezitláb zsákban öltözve, és köteleket vetvén nyakokban kisérvén, azt kiáltván: „Szent Mahumed, lásd meg mint megrontottanak minket a pogányok!" Utánok háromezer török megyen vala, kik vérrel valának meghintetve, nagy jajgatással orditással kiáltással mennek és magokot ostorozzák vala; utánok hat ezer jancsár félig mezitelen, éles tövissel a hátokot mellyeket szurdalják vala, hogy a vérek elfolyna a földön. Harmincz szápia a hátokon viszik vala a Mahumet koporsóját; azok mellett kétfelől, elől hátul háromszáz fő törökök mezitelen karddal mennek vala, hogy ha valaki a sokaság közül fejét felemelné a koporsó megnézésére, mindjárt megölnék. Minden mérföldnire pedig megállván, egy-egy keresztény rabot ölnek vala meg, annak vérével áldozván Mahumetnek. Ezek után harmincz basa megyen vala, a keresztények vérében megmártott vásznat kötvén kontyokra, a kezek egyben levén köttetve, és teve hoszu farka levén kezekre akasztva; utánok hétezer jancsár fegyver nélkül, egy egy pálcza levén kezekben, kiáltanak vala: Alla Pery Muffet Ay! a fővezér pedig egy sánta öszvéren alázatoson megyen vala, annak is fején egy kék vérben mártott vászon levén, és egy nádszállal a maga fejét vervén, ugy kiált vala: Offat Millei Tuffai, egy ládában pedig számtalan pénzt, török oszporát vitetvén, ugy hintik vala a földre, hogy a szegények felszedjék. Legutól mennek vala a török hadak, és mintegy százig való barátforma szerzetes törökök, kik éles késekkel metélvén a magok husokot, átkozzák vala a kereszténységet

ilyen szókkal: Alla Buffai Alla Mitrei Chrestinnai [37]).

Ehez hasonló poenitentiatartást senki miolta a török birodalom fundáltatott, közöttük nem hallott, a nagy félelem annyira megháboritotta vala őket; de mivel hitből nem vala, különben is csak emberi találmányok, Istennek nem teczék. A törökök penig, látván hogy a császár semmit nem gondolna a birodalom romlásával, sőt minden idejét csak a rendkivül való vadászatban töltené, mert abban telhetetlen vala, és maga nem akarna menni, csak a fővezért küldené, megharaguván azért is, hogy szükség nélkül a német császár ellen fegyvert kötött: pártot ütnek ellene, és a jancsárság rárohanván a császár házára, a mellette levő vezéreket, urakot mind kardra hányják, a császár tárházát praedálják, magát megfogják, és az öcscsét, a ki már harmincz kilencz esztendeig tartatott vala rabságban, kihozzák a tömlöczből, a császárt helyében teszik s amazt, kit Achmetnek hittak, ültetik a császári székben, és igy mind a divánt mind az udvart reformálván, azután lecsendesednek.

Ezelőtt nemrégen a pénzben nagy változás lőn Erdélyben, mert a fejedelem maga képére Szebenben s Enyeden tizenkét pénzes sustákokot kezdvén veretni, mely nagy hasznára vala az országnak, és a pénz elbővült vala mindenütt, alattomban némely gonosz emberek azon formára hamis ligáju pénzt kezdének oly nagy bőségben veretni, hogy a jó a rosz pénzzel egyben elegyedvén, egyéb remediumát nem találhaták, hanem egészlen proscribálák a fejedelem képére vert mindenféle pénzt, melyből sokaknak Erdélyben sőt az egész országnak felette nagy kára következék.

De már a dolgok sulyosodván, és két fegyver közé tétetvén Erdély, mivel az ország mindenkor egyben nem gyülhetne, a tanácsi rend pedig nem akarna magától olyan nagy dolgokhoz szólani, hogy jövendőben is ha mi következnék a házára, a tanácsot ne okoznák, a státusok negyven személyből álló deputatiót rendelének a fejedelem és tanács urak mellé, kiknek bizonyos fizetést rendelvén az ország jövedelméből, authorálá az egész ország őket, hogy valamit concludálnának, az állandó lenne. Ez is Teleki factiója vala, mert az országgyülésében többen levén a státusok, olyan szabadoson s olyan nyilván a mit akart volna Teleki, véghez nem vihette volna; de a deputatióra a kiket akara, olyanokot választa, s többire olyanokot kik Teleki Mihályhoz obligátusok valának, és azokot könnyen minden dologra ráhajthatta; rá is hajtá, s az országot a német császár kezében ejté, mint alább megértjük.

1687. Minekutána a török császár látná hogy már Buda, Esztergon, Szolnok s a több véghelyek oda volnának, s eszében venné hogy a keresztény ármáda Péter-Váradjára s Lándor-Fejérvárra intendálna: ujobban nagy erővel s készülettel való tábort készitett, és a fővezér commendója alá adván, oly orderrel expediálja, hogy semmiképen a némettel meg ne harczoljon, hanem sánczban vervén a hadát s muniálván, tartóztassa a németet Péterváradtól s Lándor-Fejérvár obsidiójától. A mint hogy a fővezér Mohács és Siklós között erős sánczban száll, és sok éléssel megrakván táborát, onnan speculálódék vala mit csinál a német. A herczeg a császár ármádájával oda megyen, és midőn ki nem vehetné a törököt haczolni, nagy resolutióval a sánczára rámegyen, és noha a török számtalan sokasággal és sok lövő szerszámokkal keményen oltalmazná a sánczot, s sokan a németek közül el is hullának az ostromon, ugyan csak triumphála rajtok, és sok ezereket levágván a sánczában, a többi elszaladának. A holott minden munitióit, profontját, táborieszközeit, a fővezérnek minden sátorát, cancellariáját, nyolczvan öreg falrontó ágyukkal együtt elnyerének a keresztények [aug. 12-d.]; és hevenyében rámenvén, Eszék városát megostromoltatá, azt is megvevé [sept. 29-d.]; onnan generál Dünevaldot bizonyos számu hadakkal elküldvén, elsőben Péter-Váradját Dünevald megvevé, azután Valpót. Orakoviczét, az egész Pozsega tartományát és Sclavoniát, kihajtván a törököt vagy levágatván és sokakot rabságra elvitetvén kö-

zülök, szerencsésen meghódoltatá. A herczeg penig Egervárát, ki már régtől fogva obsidióban vala, megszorulván benne a törökök és minden élések elfogyván, accorda által a töröktől megveszi, és császár praesidiumával megrakja [dec. 12-d.].

Még eddig Munkács vára Tökölyiné kezében vala, kit szüntelen bombáztatván s lőtetvén a német, semmit neki nem tehetett vala, mert Tökölyiné bátor s férfi módon termett vitéz asszony levén, a várbeli praesidiumnak hóról hóra fizetését kiadja vala, sőt azonkivül is gyakran ajándékozván a tiszteket, azon ugy megbátorodtanak vala, hogy fényes nappal is lejövén a várból, a német sánczára rohannának, és felesen bennek levágnának s elfognának. A bomba is kevés kárt teszen vala, mert Tökölyiné sok ökör s bial bőröket mindenkor kádakban vizben ásztat vala, s mihelt hallották hogy a mozsár kisült, levén mindenféle a várban arra rendeltetett vigyázók, a hová a bomba esék vala, vizes bőrrel megteritvén felyül, a vizes bőr megoltja és minden impetusát elveszi vala. Maga is Tökölyiné a bástyákra kimegyen, és a kisütögető ágyukot maga igazgatja, arányozza s sütögeti vala ki, mely cselekedetivel a vitézlő népnek nagy szivet adott, szégyelvén hogy amaz asszony levén, oly bátran viselné magát, ők férfiakul, megijednének a németektől. Nem is lesz vala könnyen a várnak megvétele, ha árultatás ne következzék. Vala egy Absolon Dániel (ki azután a német ármádában bellicus secretarius s commissárius lön), eszes okos practicus ember, de bár kevesebb scientiája lett volna, csak lett volna jó conscientiája; ezt Tökölyi Imreh atyja nevelte s taníttatta vala, Tökölyi Imreh is nagy becsületben tartá, mivel ő is mint Tökölyi, lutheránus vala, s mint meghitt szolgájára, ugy bizá mind a várat mind feleségét; mikor elmene, megparancsolá feleségének is hogy amannak tanácsával éljen. Ez az ember látván, hogy Tökölyi beszorult a török földére és reménség nincs a succursus felől, a császárnál magának promotiót akarván szerezni, alattomban a németekkel correspondeála, és mind addig practicála, mig Tökölyiné akarata ellen a várat feladja; neki s a több benlevő magyaroknak gratiát adnak, Tökölyinét pedig minden kincsével együtt felviszik Bécsben árestumban. Ott lön egynehány esztendeig, azután generál Hajszler szabadulásáért bocsáták vissza az urához, Tökölyihez, s bujdosásában hala meg Törökországban. Csak ilyen némely gonosz szolgának urához való hűsége.

Ebben az esztendőben is, a mit régen keresett sok practicáival Teleki Mihály, a fejére telék a szegény országnak; a mitől eleve féltették, és hogy abban ne essék az ország, azt munkálódni kivánván, azért a nagy jóért Teleki Mihály practicája miatt elveszének amaz igaz hazafiai Bánffi Dénes, Béldi Pál, Bethlen János, abban a nagy labyrintusban fővel esék belé mind a fejedelem mind a haza. Mert a Lotharingiai herczeg a szakmári commendánst Hussint, és egy német secretáriust Tilt küldvén be a fejedelemhez, Radnóton valánk akkor Telekivel s a fejedelemmel, titkon, az ország hire nélkül, Teleki Mihály által a fejedelemmel ugy concludálának, hogy őszszel quártélyban bejöjjön a herczeg Erdélyben a császár ármádájával; de semmi conditiókot amaz sem proponála, a fejedelem is a maga részéről nem kivána akkor. Hussin visszamene, a secretárius a fejedelemmel marada; Radnótról menénk Ebesfalvára, onnan penig Szebenben. Már a herczeg Erdély felé megindult vala, azért a fejedelem Bánffi Györgyöt expediálá a herczeghez az ország nevével két fejedelmi öltözetben levő paripákot küldvén a herczegnek ajándékban, melyeket Teleki adott vala ezer ezer forintért. Bánffi György elmene, de mivel a fejedelem azt kivánja vala, hogy az ármáda pénzén quártélyozzon Erdélyben, a herczeg megharaguván, ugy tetteti vala magát mintha Szebent obsideálná, a hová már a fejedelem és az ország főrendei gyültenek vala. Teleki Mihály, politiája szerént, a bástyákon az ágyukot tisztittatni kezdé és az obsidióhoz készülni, és azt kivánja vala, mind a

magyarok mind a szászok egyben esküdjenek a város oltalmazására. De a városi tisztek és lakosok, a kik a fejedelem lágysága miatt Teleki Mihálytól, Mikes Kelementől és más uraktól annyira opprimáltattak vala, hogy már soha tovább nem győzhetnék, bizván ahoz, hogy ha német keze alá esik az ország, jobban leszen állapotjok, megizenék Teleki Mihálynak : hogy a magyarok viseljenek gondot magokra, mert ők bizony a magok városokot sem a fejedelemért, sem a magyarokért obsidio alá nem ejtik. — Már a herczeg Balásfalváig eljött vala, azért ujobban Bánffi Györgyöt postán oda küldik a herczeghez, hogy akármi conditiókkal accordáljon. Accordála is tizenhárom száz ezer rhénes forintokban, és hogy huszonöt regement német szálljon quártélyban, az erdélyi városokban s várakban penig német praesidium szálljon be [oct. 27-d.].

Soha könnyebben sem pogány sem keresztény egy országhoz s olyan könnyen nem juta, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácslás nélkül fejet hajtának. Mert, hogy ne szóljak a több erősségekről, csak az egy Szeben városát a mig megvette volna a német, bizony sok ezer kalapnak kellett volna elhullani; akkor penig a herczeggel való ármáda olyan igen elnyomorodott, sonyorodott, éhezett, betegesedett vala, százanként döglöttek mindennap, felejtette volna bizony a szebeni obsidiót. Bánffi György bejöve Szebenben, megizenvén a herczeg : a fejedelem az urakkal együtt menjen Fogarasban, mert Szebenben németek szállanak. Mí nagy confusióval, a fejedelemasszony nagy jajgatással, kijövénk Szebenből Porumbákra, 'onnan Fogarasban, a német penig beszálla Szebenben, Kolosvárra és több helyekre; azolta ki sem mene onnan. Fogarasból hordák minden héten Szebenben a fejedelem szekerein s szekeres lovain nagy öreg átalagokban a pénzt, mig a tizenhárom száz ezer forint kitelék; vala még akkor a szegény országnak pénze, de bizony nem hiszem, ha most egyben olvasztanák is a mennyi ember Erdélyben van pénzekkel együtt, hogy csak hatszáz ezeret is kisüthetnének.

Ebben az esztendőben Magyarországban Pozsonyban országgyülés lön [oct. 18-d.]; a holott is a magyaroknak a mi kevés szabadcságok megmaradott vala, teljességgel felfordittaték. Mert a császár a nagyobbik fiát akarván megkoronáztatni magyar királyságra, a többi között két terhes dolgot proponáltata a státusoknak Eszterház palatinus által (kit már a császár maga részére megcsinált vala, imperiumbeli fejedelmi titulust adván neki). Egyiket azt, hogy : a magyarok haereditarius királyoknak válaszszák az ausztriai házat a spanyol királylyal együtt, ki is az ausztriai lineából való, és addig mig az ausztriai ház fennáll, ne legyen szabad a magyaroknak más familiából királyt választani; ha pedig az ausztriai ház egészlen deficiálna, ugy a magyarok is régi szabadcságok szerént lássák, micsoda királyt választanak. Második propositio vala, hogy a Második András király decretumának harmincz egyedik punctoma, melyre minden magyaroknak meg kelle vala erős hittel esküdni, tolláltassék. Ugyanis András király az egész keresztény-ségnek (kik akkor Ázsiában mentenek vala, hogy a saraczénusoktól Jeruzsálemet a szentfölddel együtt visszavennék) imperatorának választatván, a Thábor hegyén, hol Krisztus urunk szinében elváltozott vala, a magyarok között való nemesi szabadcságról gyönyörüséges diplomát irata s ajándékoza a magyaroknak, mely kivált négy dologból áll vala : Hogy a nemes embert törvény nélkül senki meg ne foghassa; hogy a maga jószágát szabadon birja, usuálja, semmi dézmával, adóval ne terheltessék; hogy maga is a király a nemes embert erőszakoson szolgálatra ne erőltesse; hogy sem harminczadokon, vámokon a nemes ember se személyeért, se jovaiért ne fizessen; és ha a következendő királyok a nemes embert szabadcságában háborgatni kezdenék, minden vétek és büntetés nélkül a király ellen fegyverrel is magok szabadcságát oltalmazhassák. Erre obligálá András király mind magát, mind a több successor királyokot. Nem is volt Europában semmi országban a nemességnek ha-

sonló szabadcsága; azért is támadának fel annyiszor a magyarok a német császár ellen, mert mivel szabadcságokban naponként megrontatnak vala, szabadosnak tartották fegyverrel oltalmazni magokot az András király decretuma szerént; de addig fegyverkedének, a mig ugyan valóban jobbágyságra jutának. A császár azért praescindálni akarván a magyaroknak a támodásra való fundamentomokat, azért akará hogy kitöröltessék az a punctum a decretumból. Akárki megitélheti, nehezen mentenek rá a szegény magyarok a császár kivánságira; de a palatinus (kinek leginkább kell vala oltalmazni tiszti kötelessége szerént a magyar szabadcságot, mert az ő hivatala vala a király és az ország rendei között támadott controversiát vagy sopiálni vagy, ha a király nem akarná is, az ország mellé állani s közönséges erővel megorvosolni) maga is rá hajolván, az ország rendeit is rá hajtá, senki nyilván nem mervén szólani olyan szerencsés hadakozásában a császárnak, hanem alattomban nyegtenek s fohászkodtanak. Igy véghez menvén a dolog a császár kivánsága szerént, Josephus nagy pompával magyar királyságra koronáztaték, a több conditiókra megesküvén, csak arra a punctumra meg nem esküvék [dec. 9-d.]. Ez a pozsoni gyülés ada alkalmatosságot a mostani hét esztendőtől fogva való rebellióra s a császár ellen való confoederatióra, melynek mi leszen exitusa, Isten tudja, de én semmi jó végét nem várhatom.

1688. Már generál Caraffa Magyarországban Eperjesen és Kassán szörnyü irtóztató lanienát vitt vala véghez [febr—május], mert noha a magyarok Kassa megvétele után a császár hüségére redeáltanak vala, de az a kegyetlen tyrannus generál a jámbor Leopold császár akarata ellen a rebelliónak inditóit s eszközeit kicirkálván, a császártól adott gratiájok ellen megfogatja és szörnyü kinokkal, mint a barmokot, Eperjesen, Kassán felmészároltatja, ott levén akkor Bálinit Zsigmond, kit a fejedelem küldött vala hozzája, tudván hogy ő jőne be erdélyi generálisságra. A megöletett szegény magyaroknak minden jovokot, jószágokot confiscáltatá; soha a pogány kegyetlen Néró császár is olyan rettenetes kinzásokot nem cselekedtetett. Eperjesről lejövén Debreczenben, noha azok a nyavalyás debreczeniek semmit a császár ellen nem vétettek, sőt mind töröknek, németnek, erdélyi fejedelemnek egyaránt adóztanak, azokot is pogány módon megsaczoltatá, és valakinél pénzt érzett, fejét vizes istrángokkal megtekergetvén, addig kinzotta, mig a micskéjek volt, kivette. A honnan is felette nagy kincset gyüjte magának, nem mervén senki ellene szólani, mert a jámbor császárt arra vette vala, hogy egész plenipotentiája legyen Magyarországban s Erdélyben, és maga is a császár ne szóljon keresztül az ő dolgában, mert ő mindeneket a császár javára cselekszik. Teleki Mihály megértvén, mint bánék Caraffa a magyarokkal, és Erdélyben akar jőni, szörnyen elijed, és ha lesz vala hová, elébb is állott volna Erdélyből. De a törökhöz nem mer vala menni, tudván vétkét, sem Lengyelországban, mivel a német confoederatusa vala; azért szokott practicájához nyúla, és a vejét, Vay Mihályt kiküldé Carraffához, két ezer aranyat küldvén ajándékban neki, hogy engesztelje meg, igérvén arra magát, csak Caraffa jöjjön be Erdélyben, meglátja micsoda hasznos szolgája leszen a császárnak. Caraffa megizené neki: mikor Erdélyben bejő, meglátja akkor mint fogja Teleki magát viselni, ő is a szerént alkalmaztatja magát.

Bejövén Caraffa Szebenben, megizené a fejedelemnek, hogy Telekit küldje oda conferentiára. Soha Teleki egyczer ugy meg nem ijedett mint akkor; azért elbucsuzván mind a fejedelemtől, fejedelemasszonytól, feleségétől, gyermekeitől, s testamentomot tevén, mintha meg kellene halni, kiindulánk Fogarasból, s Porumbákra menénk hálni. Örültenek azalatt a kik baráti nem valának, hogy most egyczer megesik a jégen, mert már Bethlen Gergelylyel is felbomlott vala a barácság, nem levén szüksége Telekinek Bethlen Gergely szolgálatára Béldi Pál romlása után, azért semmiben hajtja és szüntelen

mortificálja vala. Porumbákról hajnalban megindulván, reggel mintegy nyolcz órakor közelitének az város Szeben felé, Gyulaffi László s Apor István levén vele. Hát már ott, Homostorffi hegyen áll két lovas compánia, kit Caraffa Teleki Mihálynak való tisztességtételre expediált vala, maga adjutantját Klökkesperget (ki azután generál lön s nem régen hala meg Erdélyben Kolosváratt) küldvén ki hintajával együtt előnkben. A ki is leszállván a hintóból, eleiben futa nagy reverentiával Teleki Mihálynak, s igy köszönté: „Gratus adventus Excellentissime Domine Generalis.“ Teleki is meghátrodék, mert addig olyan volt mint az agyonütött, s kezén tartotta hogy Caraffa megöleti, és az adjutantnak visszaköszönvén, mindjárt egy Ugrai nevü inasát onnan visszaküldé a feleségéhez, hogy megmondaná: ne féljen, mert nem ugy van a dolog a mint ő gondolkodott. Az inas jól jára: egy tizes aranyat adának Fogarasban öröm-mondásaért.

Teleki beülvén a Caraffa hintajában az adjutánttal együtt, bemenénk Szebenben a szállásunkra, a két compánia német épen addig kisérvén, és mindjárt nagy guárdiát rendelének a kapuban. Kevés vártat mulva más hintót külde Caraffa s ebédre felviteté Telekit, Gyulaffi László s Apor István is felmenvén; ott asztalhoz ülének, jól lakának, minket is inasokul valóban megitatának finum tokai borokkal. Asztaltól felkelvén, csak ketten, a két ur, külön házban menvén, sokáig beszélgetének egymással. A szállásunkra visszajövén, estve késõn szövétnekekkel, egy zöld posztó nuszttal bérlett török mentében hát ihol jő Caraffa generál; lefuta eleiben a grádicson Teleki, felmenének, ott is négy óráig csak ketten beszélének. Más nap reggel Caraffa nagy haraggal azt izeni az adjutanttól: miért nem jöttenek el a több urak is, azért elküldjön, huszonnégy óra alatt Fogarasból az urakot mind oda hozassa, mert az ördögök elszaggassák őtet, ha ugy nem bánatik Teleki Mihálylyal, példa lesz örökké Erdélyben. Elijed Teleki, postán ir az uraknak, mindjárt jöjjenek, a fejedelmet is megijeszti, ha az urakot ő nagysága el nem küldi, Caraffa a fejedelmet is megfogatja. Más nap az urak mind oda jövének; Caraffa behivatván őket, proponálja, hogy a császár hűségére megesküdjenek és a török portától elszakadjanak. Nehezen menének rá hogy hiteket megszegjék, kivált Bethlen Gergely csak resolválta magát, inkább megöleti magát mintsem a portának adott hitét megszegje: de megijesztetvén Caraffától, hogy addig Szebenből ki nem mennének, csak meg kelle esküinniek a császár hűségére; Teleki legelől csakhamar oda sujtá. Azután a szegény fejedelemre is rá küldvén Caraffa, neki is csak deponálni kelle a homagiumot Fogarasban.

Mihelt az urak beesküvének, hát közel sem ugy beszél Caraffa mint annakelőtte, sőt az urakot megvendégelvén, ugy egyben szűré a levet Teleki Mihálylyal, hogy a szemünk láttára még a fejét is csókolja vala Telekinek, a több generáloknak, mint Piccolomeni (kinél életemben pompásabb embert nem láttam, mind köntösében, asztalában, udvarában, lovaiban), Veteráni, Pacce s a többinek recommendálván, micsoda érdemes ember s mely igaz hasznos szolgája volna Teleki Mihály a császárnak. És nem sokára a császár nevével egy asztali készülethez való gazdag argenteriát külde ajándékban Teleki Mihálynak, melyet én is láttam, és tizenkét ezer forintra becsültenek. Ilyen olcsón adák el a szegény Erdélyországát. Teleki Mihály is a maga szállására ebédre hivá mind a generálokot és pompáson megvendégelé. Igy menénk vissza Szebenből Fogarasban.

Jól jut eszemben, estve mikor vendégségnek vége lön, Pataki István a kolosvári professor, a ki kedves embere vala Teleki Mihálynak, sokszor keményen megintette sok dolgairól, a mint én az ágyban legyeztem az urat, ott ülvén az ágy előtt székben, Pataki azt mondja neki: „Miért kelle, uram, kegyelmeteknek eladni a szegény országot, és mind magokot mind a fejedelmet hamis hitben ejteni? Bizony számot veszen még az isten kegyelmedtől. Jobb lett volna kegyelmeteknek vagy rabságot szenvedni vagy meg is halni,

mint szántszándékkal ezt cselekedni." Teleki nagyot sohajta s azt mondja: „Vajki könnyü kegyelmednek, Pataki uram, igy viz partjáról beszéleni a vizben haló embernek: de ha kegyelmedet is olyan próbára ránditanák mint engemet tegnap, megválnék, ha olyan resolute beszélene. Ha vétettünk is, jobb volt a két gonosz közül kisebbiket választani, mint az egész országot veszedelemre vetni, mert ez a német fegyverre hánta volna az ország népét ha mi be nem esküdjünk, s török uram, a bestye pogány kurva fia, nem vette volna el róluuk." Pataki István azt feleli: „Lássa, uram, kegyelmetek, de non sunt facienda mala ut eveniant bona." Teleki megvonogatja szakállát s monda: „Vagy bonum vagy malum, abban bizony benne vagyunk, Pataki uram."

A több városokban már a német praesidium beszállott vala, csak Brassóban nem; oda is akarván azért collocálni Caraffa, beizen, hogy szállásokot készitsenek mind a városon mind a fellegvárban. A szászok nem örömest hallák, és noha a városon való quártélyt könnyebben megengednék, de a várat semmiképen nem akarják, s megizenék Caraffának, készebbek meghalni, mintsem várokot idegen nemzet birtokában bizni; ha quártély kell, elég tágas a város, elfér ott a német had. Azalatt a község neki zendülvén, noha mind a tanács mind a papok, látván hogy haszontalan minden dolgok, mert már az egész ország behódolván a németnek, Brassó magára nem resistálhatna, a községet szép szóval, könyörgéssel csendesitenék, mind hiába lön; sőt magoknak tiszteket válogatván, Medvés Jánost és Czakó Ferenczet, a fellegvárat fegyveres városi emberekkel megtöltik, a lővőszerszámokot elkészitik, sok élést, bort hordatván fel a várban, obsidióhoz készülnek, és nagy háboru támad az egész városon, Háromszékről is nem mervén a székelység Brassóban bemenni a popule zendülése miatt. Caraffa megértvén a dolgot, Veteráni generált két regementtel commendérozza Brassó alá; Teleki Mihály is, mint erdélyi generál a székely hadakkal oda megyen. Lőttek erősen a várból, de kárt nem tettek. Csináltak vala egy sánczot is Bolonyán felyül a Csiga-hegyén, volt ötszázig való fegyveres ember benne. Caraffa megparancsolta vala Veteráninak hogy fegyverre hányassa a szászokot, de Veteráni ijeszteni akarván inkább mint bántani, harminczig való németet külde a sánczra, kiket meglátván a szászok, kifutának a sánczból, s mind levághatják vala a németek, nem bánták, csak kifosztták köntösökből, fegyverekből. A fellegvárban penig két bombát vettete be, megijedének ott is a szászok, feladák a várat, Veteráni praesidiumot szállitván be mind a várban mind a városban, és az oh Brassaikot felpraedáltatván, visszamene. A fejedelem penig, Caraffa intimatiójából, commissáriusokot küldvén Brassóban, a kik inditói valának a dolognak, megfogdosák, törvényt látának reájok s fejeket szedék, s karóban rakák szegényeknek fejeket kit pelengérben kit másuvá, noha azért halált nem érdemelnek vala, mert hütösök nem voltanak azelőtt a német császárhoz, s a magokét másnak könynyen nem akarták adni, ki condemnálhatta volna azért; mégis meg kelle szegényeknek halni. Igy járnak azok, a kik a közönséges dologért fegyvert kötnek, magoknak kell elveszni miatta, s a popule penig békével marad.

Fogarasban létünkben a császár bellicus commissáriusa Komornyik Pál oda jöve, a militia quártélya iránt való dispositióról hogy az urakkal tractáljon. Most a paraszt ember is jobban tudja azokot a commissáriusi terminusokot mint akkor magok a tanács urak mikor Komernyik Pál irásban adná, mennyi oralis, mennyi equilis, menni vacans portio kivántatik, a naturálékot hogy kell administrálni, a vini pretiumot mint kell fizetni, a marchusban való expensákot hogy kell imputálni, a bagázsia, generál-stob, markatán s egyéb Erdélyben addig hallatlan terminusokot senki az urak közül nem értené, mert a török birodalom alatt Erdélynek nem vala affélékre gondja. Teleki Mihály maga kezdé Bethlen Miklóst jártatni, hogy tegye le ellene

való nehézségét, s megbékélvén vele, álljon belé az ország részéről a commissáriusi hivatalban, s Komornyik Pállal megdisputálván a dolgokot, venné jó rendben. A szegény Bethlen Miklós, noha azelőtt negyed nappal a fejedelem külső palotáján, mikor már a fejedelem leült volna asztalhoz, s az urak szállásokra oszolnának, szemtől szemben éktelen szitkokkal ártatlanul megmocskolta vala: mégis mint jó keresztény ember, Teleki Mihálylyal megbékéllék, és Komornyik Pállal élben állván, minden mesterségéből kiforgatá, s akkor vevé eszében Komornyik uram, hogy Erdélyben is vagyon esze némely embereknek.

Székes-Fejérvár azalatt erős obsidióban levén, és minden élések a városbeli törököknek elfogyván, kénszeríttetnek feladni a németnek accorda által, melyben százharmincz ágyu és számtalan munitio s egyéb eszköz találtaték, mert a törököket csak könnyü szerrel bocsátották onnan ki. Generál Caraffa Erdélyben elkészitvén mind maga bagázsiáját mind az Erdélyben levő ármádát, és feles lövőszerszámokot vitetvén ki a várakból, kiindul a derék ármádára, az Erdélyben maradott praesidiumot Veteráni commendója alá bizván. Utjában Lippa várát megostromolván, a várat a törökök feladják [maj. 19-d.], oly conditióval, hogy életek megmaradjon, különben rabok legyenek. Számtalan só s egyéb nyereség találtatott ott, többet két ezer töröknél vitt onnan el rabságra. Lippától megindulván, Lándor-Fejérvárnál megegyezék a nagy ármádával, kit akkor a császár veje, a baváriai hires vitéz elector Maximilián commendéroz vala (ez az elector azután a császár ellen pártot üte, és a francziával conspirálván, elsőben szerencsésen proficiál vala, de azután megveretvén a császártól és Baváriából kiüzetvén, most is a franczia király mellett bujdosik), ki is már a nagy hires fortalitiumot, Lándor-Fejérvárat obsideálta vala [aug. 11-d.]. Vala mintegy tizenkét ezer jancsár a városban, kik is gyakran kiütvén, erős harczot tesznek vala. Látván azért az elector, hogy ostrom nélkül meg nem veheti, három felől lerontatván a bástyákot, ostromnak inditja a tábort; egyik felől megyen vala Schefenberg, ki azelőtt Erdélyben bejött vala, és mikor a kőfalhoz közelitene, a jobb kezét ellövik, az adjutantja mondja: „Nagyságos uram, forduljunk vissza;“ megriasztja a generál: „Eredj — ugymond — mert igy szokták a becsületet keresni: azért vettük fel a császár fizetését, hogy meg is haljunk mellette.“ Azonban ugy lövik, hogy ott elesik, és a mely had utána ment, azokban is sokat levágtanak a jancsárok. A mely felől penig az elector megyen vala, midőn az egyik árkon és kőfalon általmennének a németek, hát még más nagyobb árok s kőfal van előttök; megijedvén a regimentek, vissza kezdenek nyomulni. Az elector, mikor sem szép szóval sem haraggal meg nem állithatná őket, egy szaladó kornétást spádéjával általvervén, és kezéből kivevén a kornétát, nagy vakmerő bátorsággal a kőfalra felhág, a hol az orczáját általlövik, de azzal semmit nem gondolván, a kőfalról a városban beugrik. Meglátván a regimentek az elector vitézi próbáját, egyszersmind ostromnak rohannak, és a várost megvevén [sept. 6-d.], egy lábig levágják mind a jancsárokot mind a város népét, csak három basa rejtezvén el félen egy lyukban, azoknak adnak grátiát s rabul Bécsben küldi az elector.

Épen akkor érkezett vala a török császár követe, kit Bécsben expediált vala; azért az elector egy nagy palotát, a városban találtatott drága nyereségekkel s fegyverekkel felékesittetvén és a vár piaczára tizenkét öreg ágyukot vonatván, maga pedig talpig vasban és fegyverben öltözvén, hosszan a holttestek a mint hevernek vala, ugy viteté fel azokon a török követet magához, és ebédre megmarasztván, sokféle muzsikaszónál nagy vigan ette ebédét. Mindenkor mikor az elector ivutt, az ágyukot egyszersmind sütögették ki. A török követ könyvezett asztalnál, kérdé az elector tolmács által: „Miért könyvez?“ azt felelé: „Nem siratom én ezt a várat, mert ezt most Isten nektek adta, azon Isten holnap nekünk visszaadhatja, ha-

nem szánom és siratom ezeket a hatalmas császár vitézeit, kik ilyen gorombául elvesztették magokot."

A lándor-fejérvári casuson megijedvén a Szendrőben lakó törökök, éczaka kiszöknek belőle, pusztán hagyván a várat; az elector oda is praesidiumot küld. Ugyanakkor Tótországban más ármádája a császárnak Illok várát megveszi; az elector pedig Lándor-Fejérvárról bizonyos számu hadakkal, négy ezer emberrel expediálja a felséges Badensis herczeget (ki annakutána mind a török ellen, mind a franczia ellen nagy dolgokot vive véghez) Bosznyában, a hol mintegy tiz ezer törökből álló had vagy valamivel több vala, Bosznyára vigyázván. Erre a feles hadra Badensis herczeg rá menvén, szerencsésen megveri; több vesz el a harczon négy ezer töröknél, két ezeren rabbá esnek, a többi elszalad, és a herczeg a nagy gazdag provinciát egészlen occupálja, ott is quártélyoz nagy nyereséggel és haszonnal. Az Erdélyben maradott had penig Havas-alyföldére vigyázván, hogy valami irruptio onnan ne következzék, Háromszéken és a Bozzán táboroza, a bozzai passuson való sánczot regulariter megépittetvén a föld népével.

1689. Egy hamis proféta támadott vala Erdélyben, Udvarhelyen a pápista papok factiójából. Levén egy énekes inasok, ki az orgona mellett szokott volt énekelni, azt megtanitják hogy hirdesse: neki az Isten angyala jelent volna meg, és követül az erdélyi fejedelemhez küldötte. Jól ismertem Udvarhelytt laktomban azt az inast, görbe hátu, igen szép nótáju vala. Azért a páterektől instruáltatván, megindul, és nem akar vala szólani sohul, hanem mikor kérdették tőle: miért nem szólana, irással azt felelte: ő addig nem szólhat, mig a fejedelemhez nem menne. Felvitetvén a fejedelem eleiben, ott kezde szólani, azt mondván: neki az angyal meghagyta, mondja meg a fejedelemnek: ha pápistává nem leszen, negyven nap alatt elsülyed Erdélyországa. Akárki is könnyen általátta, hogy ördögi hazugság minden dolga, sőt magok is a pápista okosabb emberek elszégyenlették magokot miatta s contemnálák.

Generál Hajszler azonközben a nagy ármádától hét lovas regimentekkel bemene Havas-alyföldében Bukurestre, a vajda residentiájában, hogy azt az országot is a császárnak meghódoltassa, mert alattomban maga a vajda invitálta, melyért principis imperii titulust ada a császár az egész familiájának. És már Hajszler sánczot is kezdett vala épittetni, a hol a praesidium maradjon, de a német officérek szokások szerént saczoltatni kezdvén a boérokot, mind a vajda mind az oláh urak megidegenedének tőle. Azért a vajda Bukurestről elköltözvén, tatárok után külde; el is jövének azok nagy sietséggel és nagy táborral, a vajda penig mind kétfelé akarván szolgálni, megirja titkon Hajszlernek: viseljen gondot magára, mert nagy baromi erő közelget. Hajszler sem vevé tréfára a dolgot, sietve mind a regimentekkel együtt általjöve a törcsvári passuson, s Erdélyben szállitá meg a regimenteket quártélyban; az oláhok békével maradának, s jó hasznát vevék hogy semmi erős város, vár nincsen országokban a hol megfenekelhet vala a német. Bár Erdélynek se lett volna soha egy vára, egy keritett városa is, nem fordult volna meg annyi török s német kézen s nem portiózott volna annyit.

Teleki Mihályt hogy a német császár inkább magához édesitse, imperiumbeli grófi titulust küld neki, melylyel most is a fiai élnek, de nem nagyságoltatják magokot; nincs is több familiának Erdélyben imperiumbeli grófsága, noha sok dirib darab grófok vadnak, csak a Teleki-familiának. Magyarországban Szigethvára tovább nem állhatván az obsidiót, mikor a nagy éhség miatt annyira jutott volna a várbeli praesidium, hogy a lovokot vernék agyon s azokot ennék, kutyákkal, macskákkal együtt, és a török császár meg nem segélthetné, feladják a várat a római császár hadának. Badensis herczeg penig a török ármádával megütközvén [sep. 25-d.] Nyissza város mellett, noha a törökhöz képest igen kevesed magával vala, mégis szerencsésen

triumphála rajta, sok ezer törököt levágata, sokat rabul elfogata, minden munitióit, profontját, tábori eszközeit gazdag nyereséggel együtt a török tábornak felpredáltatá. A harcz után pedig elsőben Nyissza városát, azután Viddint, melyek Bulgáriában vadnak és régen a magyar koronához tartoztanak, ostrommal megvevé [oct. 14-d.], s praesidiummal megraká.

Sőt beljebb is penetrálván, az egész arnótságot (kik többire keresztények) épen a Jonium-tengerig, behódoltatá, s már arról gondolkodnak vala, hogy a Haemus havasán általmenvén, Drinápolyt megvennék, ki nagy város ugyan, de kerités nélkül való, könnyen meg is hódolt volna, onnan Konstántinápolyra menjenek. De mivel a németek, a sok rendbeli győzedelem után felette megkevélyedtenek vala, és a victoriát nem Istennek hanem magok fegyverének tulajdonitják vala, az Isten is megrántá a zabolát egy kevéssé, és megmutatá, hogy Isten nélkül akár micsoda nagy emberi erő is haszontalan. Azért csakhamar azután nem csak Arnóthországot, hanem az egész Bulgariát is elveszték, sőt Lándor-Fejérvár is ujobban török kezében esék, a mint renddel meghaljuk.

A mig generál Piccolomeni éle, ki Arnóthországot commendálja vala, jól folyának ott a német császár dolgai, mert az arnótokhoz kegyesen alkalmaztatván magát, azok mint édes atyjokot ugy szercték és királyoknak hitták, s arra obligálták magokot, hogy magok személyekben fegyverrel szolgálják a német császárt — s könnyen harmincz ezer embert fel is ültethettek, mind jó vitézeket — azonkivül minden személyről esztendőnként egy-egy aranyat contribuálnak a császárnak, csak őket különben ne aggraválják. Piccolomeni nem is aggraválá, de meghalván [nov. 9-d.], az utána succedált német generál, a hannovérai fejedelem, lágy ember levén, a vele levő ármádának officérjei, félre tevén a disciplinát, az arnótságot huzni vonni, saczoltatni, praedálni kezdék, mivel felette pénzes gazdag emberek valának, sőt az arnótok feleségei, leányai, ha kik szép személyek voltak közülök, meg nem maradhatának tisztaságokban, ha az urok szólana mellettek, goszperddel, puskával kikergetik vala házokból. Az arnótok azért látván, hogy roszabbul kezdene lenni állapotjok mintsem a török idejében, alattomban a török császárhoz beküldenek s kérik, küldjön segitséget nekiek, ők is fejenként felkelnek, s a németet kihajtván, a török császárhoz visszahódolnak. Két kézzel kapa rajtok a török, és mind török mind több tatár hadakot külde Arnóthországban. Eljöhet vala békével a német ármáda, vagy erős városokban, levén közel oda, recipiálhatja vala magát, mig Magyarországból succursusa jött volna, de már semminek tartják vala a törököket. Azért mintegy kilencz ezer haddal kiszálla a sik mezőre, a török tatár több volt hatvan ezernél, mégis szembe nem merének menni elsőben, tartván a német puskájától, hanem a nagy sik mezőn körülfogják a német tábort, és távulról számtalan sürü nyilakkal kezdék lövődözni, sőt az ég felé is számtalan ezer nyilakot lövén fel, azok mind a németekre hullanak vala, kivált a lovak hátában akadnak vala meg, megsebesitvén őket. Már a sok sebek miatt a lovak megbódulván, az ordinantiát megbontották vala; azt látván a török tatár, mindenfelől neki rohannak, és noha a német is emberül lőtt, sok ezer török tatár ott is vesze, de utoljára mind ott veszének a németek, hannovér fejedelemmel együtt. Igy veszték ki a német császár kezéből a szép országot a maga telhetetlen tisztei. Az arnótok penig nagy dühösséggel, megharaguván a németekre, a török mellett felkelének, s igen nagy hasznára is lönek az után következett hadakozásokban, s akkor kezdének elhiresedni az arnót vitézek.

De tul is az imperiumban a császárnak nagy baja érkezék, mely miatt a török ellen ugy nem proficiálhata mint annakelőtte. Mert noha a francziai király frigyet tett vala a császárral, de mikor látná mely nagy victoriákot nyert a török ellen, megirígyelvén a német császár szerencséjét, s gondolván is azt, ha a törököt debellálhatja, azután rája

fordul vissza s neki is megfizet; a török portának is eleitől fogva nagy confoederátiója levén a franczia királylyal, mikor látná hogy a némettel nem birna, követei által unszolni kezdé a franczia királyt, hogy veszszen egyben a némettel, most volna jó alkalmatossága, mert a török innen, a franczia tul közben szoritván, vagy el kellene veszni vagy olyan conditiókkal, a mint ők akarják, megbékélleni, de ha a törökön általesik, vehet franczia uram is azután benne. Azért a franczia király, nem annyira a török intimatióját mint a maga hasznát szeretvén, csalárd praetextus alatt, hogy már Fürstenberg fejedelmet — kit a császár az imperium ellen való gonosz cselekedetiért bannizáltatott vala, amaz pedig a franczia királyhoz futott vala, mivel minden istentelen factiosus ember ott találja helyét — akarná visszavinni, hite ellen a frígyet felbontja, és mivel a császár, nem tudván a franczia gonosz intentióját, minden ármádáit a török ellen lehozta vala, készületlen vala, az imperiumot szörnyü és pogány módon kezdé pusztitani, holott a legrégibb városokot, Vormátiát, Spirát, Oppenheimiumot, Hejdelbergát, Manheimet és számtalan falukot mind porrá tétetett, az ecclésiákot, klastromokot, házakot, kőfalakot a földig lerontotta, elannyira, hogy meg sem ismerhetni hol állott azelőtt ez vagy amaz ház. Kétség nélkül, ha a franczia király conjungálta volna a némettel, vagy bárcsak a frígyet ne bontotta volna fel a császárral, könnyü lesz vala a töröktől nem csak Konstantinápolyt elvenni, hanem a törököt s tatárt egész Európából örökösen általhajtani a tengeren, annyira megijedett vala a pogányság. De Isten ő felsége csak megmutatá, ha akarná elvehetné a pogány igáját a kereszténységről, de a keresztények bünének ostorozására tartaná fen Isten a pogányságot. Azért is imádkozik szüntelen a török azon, hogy Isten a keresztények között egyességet ne adjon, mert ha a meglenne, tudja bizonyoson neki akkor végképen el kellene veszni. Igy jára régen Mátyás magyar király Friderik akkori római császárral; mihelt kiindult a török ellen Mátyás, Friderik mindjárt pusztitani kezdette Magyarországot, a mig eluná a magyar király, frígyet tőn a törökkel, visszafordula a római császárra, meg is fizete emberül neki s elrántá Bécset tőle.

A német császár azért látván a francziának nagy kegyetlenkedését, Magyarországban levő ármádájából feles regimenteket felvitet az imperiumban, az imperiumbeli fejedelmeknek s electoroknak is megparancsolja hogy felüljenek (noha már azok közül sokan a francziával egyetértenek vala), sőt az angliai hires vitéz Vilmus királylyal és a belgákkal confoederatiót tön. Az angliai király könynyen rá is mene a confoederatióra, mert Jacobusnak, az előtte való angliai királynak leánya, ama dicsőséges hirü Mária királyné vala felesége, Jacobus penig a juzsuitáktól megcsalattatván, alattomban pápista lett vala, és hogy az országot könnyebben megtérithetné, csalárd praetextusok alatt a parlamentumban levő nagy református fejedelmekben, urakban, árultatást fogván rájok hamisan, meg is öletett vala, hogy annál könynyebben a községgel azután birhatna, azon is mesterkedék vala, hogy a leányát Máriát, kit a királyság illet vala az ő holta után, exhaeredálhassa. Melynek véghezvitelére a jezsuiták tanácsából ilyen practicát kezde: ráfogá hogy a felesége terhes, mesterségesen naponként a királyné hasán a köntöst ugy igazgatván, mintha a méhében való gyermek nevekednék. Az angliai református urak megsajditották vala hogy a király pápista, és mivel olyan törvény van Angliában, hogy mikor a királyné szülni akar, abban a házban hét parlamentumbeli ur mindenkor ben legyen, s azoknak praesentiájában szüljön a királyné (mert sokszor Angliában a királynék gyermeke neve alatt mások gyermekeit supponálták, és az országban nagy romlás pusztulás következett); mikor azért már Jacobus királyné ugy tettetné, mintha szülni akarna, megizené az uraknak, jöjjenek fel, de a mely házban a királyné vala, be nem ereszteté, hanem a külső házban valának az urak. A királyné azalatt, jajgatván mintha kinjá-

ban cselekedné, egy ál ajtón épen akkor más asszonytól született férfi gyermeket bevitet, melyre már jó idején gondot viseltek vala; akkor hivatja be az urakot s megmutatja nekiek a gyermeket. De amazok általértvén hogy csalárcság, mert különben is a királyné öreg vala s természet szerént lehetetlen vala hogy szüljön, nagy protestatióval contradicálának, hogy semmiképen nem agnoscálják király fiának, mert nem az ő praesentiájokban született. Jacobus penig már bizván ahoz hogy fia van a feleségének, világoson kitevé magát hogy pápista, s Mária leányát ördögi gyülölségből kész lön kitagadni, s más idegen asszony gyermekét királyságban állitani, csak a pápista religiót promoveálhassa. A parlamentum penig az országgal együtt feltámad a király ellen, és a leányát Máriát, Vihelmussal együtt hozák be királyságra, Jacobus mind feleségestől s fiastól elszalad Francziában. A franczia király mindjárt pártját fogja, s eleget is próbálá sok izben, nagy hadi expeditiókkal, hogy visszavihesse Jacobust Angliában, mindenkor megszégyenüle, mert az anglusok Vilhelmus által egynehányszor mind szárazon vizen megverék a franczia ármádát, s Jakab ott hala meg bujdosásában.

Egyben gyülvén a római császár és confoederátusok hada a franczia ellen, a mely városokot az imperiumban elvett vala, noha keményen fortificálltatá és erős praesidiumokkal megrakatta vala, de a sok lövését, bombázását nem állhatván a német tábornak, az erős Kajserverta várost feladják a németeknek; azután az electoralis Bonna és Moguntia hires városokot megostromolván, a császár hada megvevé, és a franczia praesidiumot mind fegyverre hányá.

Ebben az esztendőben Nagy-Szombat városa ismét tüz altal megromlék, jobb része megégvén a városnak. De annál szörnyebben Erdélyben Brassó városa elpusztula tüz miatt, az egész város minden uczáival együtt egyben égvén, nemcsak magoknak a városbelieknek, hanem az erdélyi uraknak, nemeseknek; sőt az olahországi nagy boéroknak és idegen kereskedő embereknek, kik minden belső értekeket pro securitate, mint olyan háboru időben, ott deponálták vala, megmondhatatlan s becsülhetetlen kárvallásokkal. Nem is látott senki olyan kemény tüzet, mert egy óra alatt az egész várost elfogá, a templomnak és torony alatt levő házaknak nagy erős boldozatit berontván s a földig leégetvén, és a templomban a fal mellett környös körül levő erős vas rostélyokot mint a vásznot egyben hajlogatván. Nem is épüle meg ugy azolta mint annakelőtte, meg sem épül az én időmben. A tüz indulatját maig sem tudja senki bizonyoson; sok ratiókkal való gyanóság vagyon, hogy a német praesidium inditotta volna, melyben kevés kétség is lehet; de mi végre s ki factiójából? a titokban vagyon; sokan sok felé magyarázzák; én abban hagyom.

Ezen a nyáron és őszön az Erdélyben levő német és ugyanaz erdélyi hadak a Bozzán lőnek táborban, hogy Havas-alyfölde felől valami non-putaram ne következzék; akkor nem is lön semmi, de elkövetkezék a jövő esztendőben.

1690. Mert a török porta, látván, Erdély már elszakadott tőle és a némethez hajlott, s a német császár hadai preasideálták is a várokot, és minden esztendőben a német ármáda kész quártélyra jő be Erdélyben, s tavaszszal jól megnyugodva s elkészülve menne a campániára: azon tanácskozék, hogy visszafoglalja Erdélyt; és mivel az erdélyi urakra haragud, nem is bizhatott hozzájok, Tökölyi Imreh penig mellette a hivségben megmaradott ott, az erdélyi fejedelemséget neki conferálja, botot, zaszlót küldvén szokás szerént s felkaftányoztatván és egy török szerdárt rendelvén melléje, bizonyos számu lovas és jancsár török s tatár hadakkal, a tatár hám kisebbik fia személye szerént ülvén fel mellette, a havas-alyföldi vajdának is megparancsolá, hogy minden hadaival együtt Tökölyi Imreh segitségére elmenjen.

Minekelőtte Tökölyi bejőne, Apaffi Mihály fejedelem hirtelen megbetegedvén, harmadnapra meg is hala Fogarasban [april. 15-d.];

mert a felesége már azelőtt másfél esztendővel megholt vala. Halálának okáról sok hir vagyon; ki guttaütésben mondja hogy megholt, ki penig hogy Teleki Mihály étette volna meg méreggel; én bizony nem tudom mint esett. Az ugyan kétség kivül van, hogy a fejedelem látván, már a német az országot megvette, a várokot, városokot praesidiummal megrakta, az ország népét szörnyüképen adóztatja, a sóaknákból, harminczadokból, aranybányákból penig majd semmi jövedelme nem jőne a háboru idők miat, a fiscális jószágokot a mellette való urak, mint Teleki, Naláczi, Székely László, Inczédi Pál s több hasonlók annyira kicsalták vala a kezéből, hogy többire a fiscalitásnak csak a galléra maradott vala kezében; arról is gondolkodván, hogy maga öreg ember, a felesége megholt, a fia neveletlen, az urak nem igazak hozzája, holta után egész háza felfordulna: ilyen dolgokon való törődési miatt busulván s szomorkodván, egy ideig az elméje megbomlott vala; hat hétig nem szólt senkinek, még enni sem akart, hanem szüntelen csak járt elé s hátra a palotájában, s nagyokat sohajtott. Az urak eleget biztaták, vigasztalták, nem volt haszna; utoljára egynehány zsacskó pénzt minden nap eleiben vittenek mintha új új zsacskó pénzek volnának, s eleiben tették. „Kegyelmes uram — ugymond — ezt a pénzt most hozta Apor István a harminczadokról; ezt a pénzt a sóaknából hozatta Inczédi Pál; ezt a pénzt ez s amaz udvarbiró küldötte; mit busul Nagyságod, mikor elég pénze vagyon?“ Lassan lassan ugy kezde eszére jönni, s kigyógyulni abból az imaginatióból; azután pedig szüntelen a házassághoz volt kedve, hol Mikó Istvánnét, hol Vér Györgynét, mindenik igen szép özvegy asszony vala, akarván elvenni feleségül. El is vette volna valamelyiket, de Teleki Mihály nem engedte, a kitől már utoljára annyira félt, hogy ha valaki más beszélt is a fejedelemmel, mind vigyáztatja, ha nem jő-e Teleki Mihály, s ál ajtókon mentek is fel hozzája a kikkel beszéleni akart, hogy Teleki meg ne tudja.

Igy hala meg a jámbor Apaffi Mihály, ki papnak lett volna alkalmatosabb mint fejedelemnek; nem volt neki semmi gondja az ország dolgaira, ha valami dolog occurrált is, csak azt mondotta: „Lássák az urak ő kegyelmek, a mint Teleki uramnak teczik.“ A vadászatot szerette s' gyakorlotta ifjuságában, gyönyörködött igen az órákban, melyek sokféle formára csináltatván, renddel állanak vala a házában; mindenkor azok körül pepecselt, egyébkor vagy olvasott vagy könyveket forditott, lovakra, fegyverekre, köntösökre, oeconomiára, mint férfi embernek nem volt semmi inclinatiója. Mind asztalára, udvarára a mig éle, a felesége visele gondot; ha még sokáig él vala felesége holta után, bizony még a sem marad vala mit egyék, mert ha valaki csak ebédre hitta is, tiz tizenkét ház jobbágyot kicsalt a kezéből. Az urak valamire akarták, rá vették, nem is mene soha egy fejedelem alatt is annyi sok istentelenség véghez Erdélyben, mint az ő idejében, s ám el is veszték az országot az ő lágysága miatt. Almakerekén, a maga jószágában, az Apaffi-familiának temetőhelyében temeték el. Mihelyt meghala, Naláczi, Teleki, Inczédi Pál a mi belső értéke pénze marada, eltevék láb alól s magok között feloszták, a fiának kevés marada, kinek minden uton módon nagy gazdagságot szerzett s hagyott vala a fejedelemasszony. Efféle keresetnek nem szokott örülni a posteritás.

A fejedelem holta után, mivel a fia noha választott fejedelem, de igen ifju vala, Status Consiliumot erigálának Teleki Mihály praesessége alatt, hogy a dirigálná az országot, s annak neve s pecséte alatt mennek vala ki az expeditiók. Teleki penig már arról gondolkodik vala, hogy erdélyi fejedelem lehessen, és az ifju Apaffit háladatlanul kicsinálja a fejedelemségből. Azért Nagy Pált, ki kedves embere vala, azután jó hazafia válék belőle, titkon a német császárhoz felküldé, hogy ott a fejedelemséget neki sollicitálja, assecurálván a ministeriumot, hogy a német császár hüségében conserválja az országot. De Isten már megelégelte vala az ő

sok factióit; a mig Nagy Pál visszajöve, elvesze Teleki Mihály.

Már a lotharingus herczeg commendója alá a franczia ellen a regimentek többire mind felmentek vala az imperiumban, Magyarországban maradott ármádának a török ellen badensis herczeg Lajos rendeltetvén mezei főgenerálisnak. És mivel hir vala, hogy Lándor-Fejérvár visszavételére a török nagy erővel jőne, badensis herczeg oda siet hogy a töröktől megoltalmazza; Erdélyben pedig hét regiment marad generál Hajszler commendója alatt, kiknek hármát Vaskapunál hagyá vigyázni, négy regimenttel penig maga Háromszékre a Bozzára jő táborra, megértvén hogy Tökölyi Imreh Havas-alyföldén által akarna jőni be erdélyi fejedelemségre. Az erdélyi hadaknak egy részével Gyulaffi László badensis herczeggel elment vala, a többit penig mind vármegyékről mind a székelységről felültetvén, Macskási Boldizsár commendírozza vala, mig maga is Teleki Mihály, noha nem jó kedvéből, de Hajszler parancsolatát vevén, nagy későre a táborra jöve. Én is akkor a táboron voltam.

Szörnyü rendkivül való árvizek lőnek szerte szélyel az országban, kétségkivül praesagiálták a sok idegen hadaknak Erdélyre való jövetelét. Mikor egynéhány hétig a Bozzán táboroznánk, Törcsváránál is levén a marusszéki hadakban: Tökölyi Imreh nem a bozzai utra, hanem törcsvári út felé indula, és beküldvén egy rész hadát az törcsvári sánczban levő németekre, a marusszékiekkel együtt levágatá s dissipálá. Szintén estve felé kártyázik vala generál Hajszler, Norcher, Magni generálokkal és Doriával, ki főcolonellus vala, s a kalapját amazoktól elnyert tallérral aranynyal félig megtöltötte vala; oda hozák a hirét. Azért mingyárt ordert adván ki, az egész német-magyar tábor megindula, és éczaka általjövén Nyén felé Szent-Péterhez szállánk; ott keveset mulatván, sebes ügetést nyargalást épen Törcsvárához vínek bennünket; nagy örömmel s bátran mennek vala mind a németek mind magyarok. Ott megszállódván, egynehány nap mulatánk; nappal is vigyázván, de éczaka mindenkor csak közel más-más helyre szállván, az elhagyott táborhelyünkön penig nagy tüzeket rakván, hogy inkább az ellenség éczaka fel ne verhetne bennünket, nappal penig Törcsvárán általmenvén a mieink, amonnan is kijövén, szüntelen ellenkeznek vala.

A havas-alyföldi vajda alattomban correspondentiát tart vala generál Hajszlerrel, és minden intentióját Tökölyinek megirta s hadainak számát, s jovalja vala, hogy olyan kevesed magával ne álljon harczot, mert ők sokan volnának. Ugyanis a négy regimentben két ezer ember alig vala, gyakran meg is olvastam compániánként; a Bozzára, bereczki passusra Csikban, a tábori bagázsia és más helyek mellé sokan elcommendiroztatván a regimentekből. De Hajszler bizván a németnek eddig való szerencséjéhez, és más generáloknak példájára vigyázván, kik kevés haddal gyakran nagy török erőt debelláltanak vala, kivált generál Veteránit akarván aemulálni, ki Szeged alatt két lovas regimenttel és ötszáz labanczczal három izben többet hatvan ezer töröknél megvert vala számtalan nyereséggel (ezen a harczon lőn oda Károlyi István, Károlyi Sándor testvérbátyja; akkor azt tudták, hogy eltapodták a maga katonái, kik a törököt üzték, mert a lova elesett vala, s hát a törökök kapták volt el, s majd tizenhat esztendeig senki nem tudta hogy él. Rabságából megszabadulván, noha az elméjében megfogyatkozott vala, mert sok esztendeig csak egyedül tartották egy föld alatt való tömlöczben, mindazáltal bizonyos és csalhatatlan jelekkel, a német császár s a ministerium előtt megbizonyitá, hogy ő volna Károlyi István, mégis az öcscse, Sándor, nem akarja vala a bátyját megismerni, tisztségét s jószágát féltvén tőle; de csak meg kelle lenni, mert in contrarium ellene nem bizonyithata. Megházasodék, Csáki László utolszori feleségét, ki elsőben Koncz Gáborné vala, vevé el, s annak a jószágában Hesdáton, itt, Erdélyben verék agyon a felesége jobbágyai), mind penig a

székelység, még akkor hires levén hadakozásra, felesen levén azok vele a táboron, elvégezé, hogy Tökölyivel megütközzék. Teleki Mihály is oda, Törcsvárához érkezvén, Hajszlernek intimálja vala, ne harczoljon meg, hanem szálljon el előle, s hivassa maga mellé a Vaskapunál levő regimenteket, ugy coniunctis viribus, a várakból lövőszerszámokot is hozatván a táborára, mert két kicsiny toroczknál egyéb nem vala, próbálná meg a had szerencséjét. Hajszler maga tanácsát elegedendőnek itélvén, ott, Törcsváránál vigyáztat vala, hogy ha Tökölyi beindul, a szoros helyeken eleiben állván, könnyen profligálhatná, a mint hogy ha arra jő vala, ott rajta is veszti vala.

De Tökölyi Imreh is tanult hadviselő ember levén, nem vala bolond hogy olyan szoros helyekre jöjön; azért practicával élvén, és a havasokon való ösvényeket titkon megjáratván, a havas-alyföldi vajdát (kit nem szeret vala) hadaival, és a törökökben is ott hagyván, s megparancsolván, hogy mig ő visszajő (nem aperiálván senkinek mit akar, csak a török szerdárnak), addig szüntelen ellenkezzenek a németekkel: oly kietlen helyeken s ösvényeken, meredek hegyeken szállitja be harmad napig táborát, a hol soha lovas ember s talám gyalog is nem járt, és csak egy-egy lovas ember mehetett el, s térdén mászván s a lovak farkára fákot kötvén, ugy ereszkedtenek be szép csendesen a tágas völgyekre. Ebben Hajszler semmit nem tudott, mert noha mint okos hadi ember, tudakozódott, ha van-e másutt közel olyan hely, a hol az ellenség bejöhetne, de senki nem gondolván hogy azokon a meredekes hegyeken fegyveres nép bejöhetne, assecurálák a generálist, attól ne tartson. Szintén délután 21-dik augusti, mí lóháton ülvén, a generálok penig Telekivel együtt a törcsvári kősziklári nézvén mint ellenkezik a kétféle had, Zernyest felé való strázsák, kikre már a Tökölyi hadának előljárói reá ütöttek vala, hirt hoznak, hogy bejött az ellenség az országban. Mindjárt conturbálódék Hajszler, és jelt adatván trombitával, mind német-magyar hadakot nyargalást kezdének bennünket vinni Zernyest felé. Mikor Tohán felé mennénk, hát már a tatárok meggyujtották a falut, s szörnyüképen ég. Vala a táborunkon egy havas-alyföldi boér, Balacsán nevü, ki Sorbán vajda leányát vette vala, s a vajda halála után Constantinus Brankován tétetvén vajdává, attól való féltében mind feleségestől Erdélyben futott vala, és a német császárnál azt jártatja vala, ha őtet havas-alyföldi vajdának beküldené a császár, a töröktől elszakasztaná az országot s a császárnak hódoltatná; meg is vala parancsolva Hajszlernek, hogy bevigye. Ugy is vala a szándék, ha Tökölyit megverhetjük, bemenjünk, de nem akará Isten; minket verének meg a harczon, a szegény Balacsán is ott vesze, felesége, fia mai napig is itt Brassóban bujdosnak a Sorbán vajda fiával együtt és feleségével. Ez a Balacsán, két zászlóalja magyar és oláh jó vitéz katonái levén maga fizetésén, Hajszlertől elkéreczék, hogy az égető tatárokot kihajtsa a faluból, Hajszler elereszté; el is mene, bátran megellenkezék velek, s levágatván bennek, a faluból kikergeté. Már látjuk vala a Tökölyi táborát, mert Zernyesten felyül mind rendelt sergekben állanak vala; Hajszler is elrendelé a német hadakot, és két jezsuita levén, azok companiánként imádkoztaták, s egy-egy feszület levén kezekben, elől mennek vala, ott is veszének; de egy reformatus pap levén a táboron, a pallost ránta, s ugy mene velünk az ellenségre, el is szalada békével. Azonban a szél épen szemben fuván a regimentekkel, oldalaslag forditá Hajszler őket; akkor, ha nem tudta volna is Tökölyi mennyin vadnak a németek, még a kornyétákot is megolvashatta. Elől állnak vala a német hadak, a hátok megett penig az erdélyi hadak. Tökölyi a maga hadait megindítá Zernyest felé, s a sík mezőre rendben állitá. A székely hadak csak magoktól Jézus nevét kezdvén kiáltani, egyenesen az ellenségre akarának menni, noha még messze valának; Teleki elé nyargalván, egyben szidá őket, ugy csendesedének meg. Bolondság is lön a könnyü hadat hátul álli-

tani, mert ha neki viszik vala elsőben, a mig oly nagy fervorral valának, alkalmasint megkopiázzák vala török uramot. Hajszler a mi sergeink elében jöve, monda deákul: „Majd kegyelmeteknek szép mulatsága leszen, meglátja kegyelmetek, a török mint elszalad, nem állhatván meg a mi tüzünköt, kegyelmetek osztán Isten hirével üzze vágja, s ha meg találják kegyelmeteket nyomni, ne jöjön egyenesen a regimentek eleiben, hanem oldalaslag, én esmét visszaverem a törököt.“ Teleki penig elkezdé: „Jó vitézek, erdélyiek, most az ideje, hogy a mi felséges császárunk hűsége mellett vitézül harczolván, magunknak s maradékunknak állandó nyugodalmot s szabadcságot nagy dicsérettel szerezzünk, s házunkot, feleségeinket, gyermekeinket a török rabságától s annak a gonosz Tökölyinek tyrannusságától megoltalmazzuk, mert különben ha nem forgódunk, örökös jobbágyságban esik még a posteritásunk is; soha a német a töröknek Erdélyt nem engedi, levén Magyarországban nagy erős ármádája, a ki mindjárt benyomul s a töröket kiveri. Hogy penig énrám senki ne panaszolkodjék, ország generálisa levén elbuttam, im ezt a fejér szakállamot ide kegyelmetek köziben hoztam, s kész vagyok itt is meghalni.“

Tökölyi azonban ilyen practicát cselekedék: bal kézről a mi hadunknak vala egy csereklyés hosszan elnyult oldal, a mellett feles tatárokot s kuruczukot külde a mi jobb szárnyunkra hogy megkeritsen bennünket. Hajszler eszében vevé, Doriát hat compániával expediálja a tatárok ellen, Teleki is tizenhárom zászlóalja székely hadat Henter Mihály (ki Háromszéken vicéje vala, gonosz factiosus lator ember, és ki Teleki Mihályhoz való biztában még a háromszéki főrendeket sem becsülé vala, s mig a Bozzán táboroztunk, számtalan nemes és lófő mentségeseket tartván, kik hóról hóra sok pénzt fizettenek, magának felette sokat gyüjtött vala, még sem lön soha Isten áldása a házán, most is Rákóczi Ferenczczel oda van a kuruczságra) commendója alatt elküld Doriával. A tatár studio megszalad előttök, amazok örömökben kergetik s épen a török álló seregig behajtják, oda is rekedének, vissza nem jöhetvén helyekre. Mert épen akkor látván a török s Tökölyi hogy a németek bal szárnya megritkult a compániák elmenetelével, nagy sürü roppant sereggel, harminczkét zászlót hozván elől, könnyen voltak hat ezeren, nagy sebes nyargalással szemben jövének; kiket közel várván a német, noha csak két lineában állanak vala, olyan emberül excipiál lövéssel, hogy kilencz zászlót olvasék meg a ki egyszersmind a földre borula, török is, a mint azután hallottam bizonyoson közel két százig való elhulla; de a többi, a holttesteken általjövén, a lineákon általmene és a németet megbontá. A székelység meglátván hogy a németen általjött a török, még csak kopiát sem emele, hanem rettenetes zugással megszalada, a német is eszében vevén hogy fut a székelység, ő is nyomulni kezde. Már generál Hajszler is elszaladott vala, a török a szaladó németeket s székelyeket üzvén s vágván; a mely hat compánia német penig Doriával elrekedett vala, a töröknek egész bal szárnya körül fogá. Doria egyben vervén a kevés hadat, ex desperatione olyan harczot tarta majd egy óráig, hogy semmiképen anynyi ezer török, tatár, kurucz meg nem bonthatja vala. Hajszler békével eljöhet vala, de meglátván a hegyről mely vitézül harczol a Doriával elmaradt had, szégyennek tartván a futást, kevesed magával a harczhelyre visszá mene, ott el is fogák a tatárok, minekutána a sok nyargalóczás miatt mind maga mind lova ellankadott vala. Doriával való companiákot is utoljára megbonták, és levágának felesen bennek, de a többi sohul meg nem szakadozván s erősen puskázván, harczolva eljövének békével. Doriát is a tatárok elfogák, meg is korbácsolák keményen, lófark közé kötvén a kezét, s ugy nyargalóczván a tatár vele együtt. Tökölyi pénzzel váltá mind a kettőt magához s tisztességesen tartá. Ott vesze Norcher generál, nagy kövér ember vala; Magni penig sebben esvén s ugy szaladván el, itt, a Barczán, Hermány nevü faluban érkezék, ott a szászok rá ismervén, be-

csalák a kastélyban hogy eldugják, s agyonverék nyavalyást, s fizetének is egynéhány ezer forintot érette. Balacsán is elesék a harczon, a fejét a havas-alyföldi vajda elütteté, s beküldé Konstantinápolyban a töröknek. A török tisztek közül sok agák hullának el, a szerdárral együtt [38].

Itt lön veszedelme Teleki Mihálynak is, mert a kedves Kálmán nevü lova, kit mindenkor utolsó szükségére tartott, igen bátor tanult lábás ló vala, a harczhelyen levő buza kalangyában megbotolván, lesék lovastól, a törökök superveniálván, nem tudván kicsoda, mert fekete köntösben vala, a fejedelmet gyászolván, a földön rutul kezét, orczáját egyben vagdalák, meg is lövék, ugy hala meg, a testét megfoszták. Es mikor más nap a több holttesteket fosztogatnák, már vala hire hogy Teleki Mihály elesett, Tökölyi kiküldé Komáromi Jánost (ki Teleki secretáriusa levén, ott a harczon esett vala rabságban) maga embereivel, hogy keressék meg a testét; sokáig meg nem ismerék az orczáján levő rút sebek miatt, hanem mivel a süly miatt a fogai mind kihullottak vala, a szájában benyulván s fogait nem érezvén, ugy tudák meg hogy Teleki Mihály teste. Tökölyi maga ingét, lábravalóját adatván a holttestre, és közönséges koporsót csináltatván, elküldé feleségének Görgényben. Eleget mocskolódtak a holttestével az uton, a mely posta szekereken vitték, azok mellett való emberek. Igy fizete meg Isten neki is az erdélyi urakon való sok practicájáért, kiket az országnak nagy kárával s romlásával elveszte, igy telék be rajta Magyari pap profétiája.

Engemet is Isten csudálatoson szabadita meg a harczról. Én azon a szárnyon voltam a kire a török jöve s megbontá, elől állván a háromszéki nemességzászló előtt Székely Zsigmonddal s több nemes ifjakkal. Egyczer hátam megett hallom a nagy zudulást, s hátra tekintek, hát fut a székelység. Mondja Székely Zsigmond: „Bátyám uram, menjünk mí is, mert rosszul van a dolog;" mondom én: „Várakozzunk, majd a német hátulsó lineája eléáll s a törököt visszaveri." Ha nézem, egyczer a német is szalad s űzi a török; egy jó szürke molduvai paripán ültem, farkasbőr a nyakamban, mezitelen hosszu hegyes tőr a kezemben, tölcséres karabély a szijamban akasztva, marhahajtó teczin posztó [39]) virágos czafrang a lovamon, hoszu tengerszin posztó nusztos süveg a fejemben. A jeleink penig magyarokul nekünk, kik a némettel voltunk, a vala, hogy bal kezünköt keszkenyővel általkötöttük; erősen oda levén kötve, hirtelen nem oldhatám le, hanem a farkasbőrt rá fordítám, s én is mintha kurucz volnék, üzőleg viszem vala a hegyes tőrt a német után. Ha megismernek vala, egynéhányszor levághatnak vala, de azt gondolván hogy én is kurucz vagyok, a mint az öltözetem s fegyverem formája volt, csak a németet vágták a törökök, kikkel összeelegyedtem vala. Jó darabig ugy menénk. Mikor a patak árkához jutánk, hát ott már a sok futó had belé dőlvén lovastól, egymást tapodtatják, a bélek vondozódék, a vérek fecskendezék, jajgatnak, kiáltanak; ott, megvallom, ugyan jó formában megijedtem vala, nem is gondoltam soha, a lovam általszökhesse a szélyes árkot. De Isten segitségéből, megsarkantyuzván a lovat, oly könnyen általszöké, magam is elhülék belé. A mint tul az árok meredekes volt, az általszökésben a szél meglebbenté a farkasbőrömet, s megláták a törökök a jelt a karomon, akkor ismerének meg, nem közülök való vagyok; mindjárt utánam válék egy ősz szakállu, kék mentés, kontyos török; megszaladék előtte, csakhamar utolére, s mikor szintén hozzám akara vágni, megfordulék, kapám a karabélyomot s ellene fordítám, a török megtartózkodék, én esmét a szaladást vőm elé, a török esmét utolére, akkor is, mikor szinte vágni akara, megfordulék; ötször vagy hatczor fordultam ugy meg a törökre, ha puskája vagy csidája lett volna, elverhet vala távulról; én sem akartam meglőni mig az utolsó szükség nem kivánja vala, mert csak egyedül valék, a török után penig többen is, mintegy hét török, de azoknak a lovok nem futhat vala olyan jól. Már közel vala az erdő, én arra sieték vala; a

több törökök látván, az az első nem bir velem, szélt fogának a mezőn hogy megkeritsenek. Tul egy oldalon Cserei Zsigmond bátyám sokad magával szalad vala; látván, én mint vesződöm a törökökkel, még sem segéltenék meg, hanem csak azt kiáltja: „Vesd el, öcsém, a farkasbőrt, mert a törökök azért kergetnek.“ De nekem nem a vala dolgom, hogy a farkasbőrt hányjam el; azalatt én is beérék az erdőre, az én törököm is hozzám vága, én is megfordulék s épen a mellében sütém a karabélyomot, kiben három golyóbis s egy marok serét vala. Találtam-e nem-e a törököt, bizonyoson nem tudom, inkább gondolom hogy találtam, mert látám, leborula a lova nyakára. Odahaza a kik láttak vala engemet, mit csinálok a törökökkel, azt hirdették, szemekkel látták mikor a törökök levágtak, mert nem gondolták hogy kiszabaduljak kezekből; de Isten megszabadita s békével haza vive.

Bemenvén az erdőre, találék Apor Istvánra, Székely Ferenczre, Hatházi Gergelyre, Séra Istvánra, Donát Györgyre, és más sok futott ismerőimre; azokkal együtt kietlen helyeken, ut nélkül a Sinka patakán lejövénk, és hajnalban Fogarasban jövénk. Reggel Apor István a vár hidjára menvén Bethlen Gergelylyel sokáig beszéle, onnan elbucsuzván, az Olton által mene Kolosvár felé, mi penig Alsó-Rákos felé indulánk s Ajtára menénk.

A harcz után Tökölyi, brassai praesidium ellen Szent-Péteren gyalog kapitányát Daróczit hagyván feles hajdukkal bloquádára, a több hadakkal szálla Földvárhoz, onnan regalisokot küldvén ki országgyülésére Fejérvárra, de ismét megváltoztatván, Keresztény-Szigethére rendelé, megparancsolván, a hadak Erdélyből mind felüljenek s oda jőjenek. El is jövének igen felesen, mind a székelységről, mind a vármegyékről. Azalatt a kuruczok, tatárok, törökök kiszéledvén az egész országra, számtalan praedálást, pusztitást cselekedének; a havas-alyföldi vajda hada is számtalan ménest, marhát takarita ki Erdélyből Havas-alyföldében.

Már Gyulai Ferencz, Daczó János, Macskási Boldizsár és sok erdélyi főemberek, az egész nemességgel együtt Tökölyi mellé jöttenek vala, csak az urakban egynehányan levén az ifju fejedelemmel Kolosváratt, és onnan postán kiküldöttek vala a badensis herczeghez, kérvén, az országban jőjön be. Tökölyinek penig az erdélyiek jovallják vala: hogy minden dolognak hagyjon békét, és a hadakkal Vaskapuhoz menjen le, ott levő három regiment németet dissipálván, menjen Lándor-Fejérvár felé, ott coniungálván magát a fővezér táborával, badensis herczeg táborát szoritsák sánczban, és profligálván, azután szerencsésen instelláltathatja magát az erdélyi fejedelemségben. Bölcs és hasznos tanács vala Tökölyi Imreh részére, és ha azt követte volna, az erdélyi fejedelemséget birhatja vala, mert badensissel alig volt tizennyolcz ezer német. De a Tökölyivel levő magyarok, mint Sándor Gáspár, ki főgenerálisa vala, haszontalan büszke, negédes, sánta ember, Petróczi István, Nemessányi Bálint, Madács Péter s mások, eláltaták Tökölyit, ne hidjen az erdélyieknek, mert azok ki akarnák tudni szép szín alatt Tökölyit, hogy azalatt a német ármádát bevehessék; hanem instelláltassa magát elsőben a fejedelemségre, azután is kimehet a fővezér táborára. Igy veszték ki Tökölyi kezéből a dolgot. Azért a maga embereinek tanácsokot követvén, és hadaival Roszcsürhöz menvén, onnan 21-dik septembris megindula, az erdélyi hadak mind a keresztényszigeti mezőben lóháton ülvén, ott nagy pompával, dob, trombita, sípszó, puskaropogás alatt a templomban fejedelemségre inauguráltaték, megeskövén a conditiók szerént az országnak, és pompás vendégséggel, a havas-alyföldi vajda is jelen levén, nagy örömmel eltölték azt a napot. Itt azt observáltam, hogy mind Sándor Gáspár mind Petróczi István, nagy szakálok levén, elborotváltatták, s Tökölyi instellatiójára ugy állottanak elé; de maga tanult róka levén, s a világi dolgok változását előtte forgatván, szakálát el nem borotváltatá, ugy álla elé; amazok penig mikor azt gondolák, hogy már

vége van bujdosásoknak, akkor esének ujabb nyomoruságban.

De badensis herczeg sem aluvék, hanem Tökölyinek Erdélyben való irruptióját s Hajszler rabságát megértvén, oda hagyá Lándor-Fejérvár oltalmazását, feljebb becsülvén Erdély recuperálását, különben is az ő részére jól esett a Tökölyi bejövetele, mert kevesed magával levén, a baromi török erőtől opprimáltatott volna. Azért egyenesen Erdély felé indula, és hogy a fővezér eszében ne vegye hogy a sánczból kiment; holmi beteg és haszontalan hadat hagyott a sánczban. Nem is vette addig a fővezér eszében badensis eljövetelét, mig Erdélyben jött [sept. 24-d.] s Tökölyit kikergette. A kolosvári urak ujobban Mikes Mihályt, Kelemen fiát küldik badensis eleiben, hogy siettesse; a ki is Vaskapunál találja, ott megegyczvén, a herczeg a három regimenttel gyorsan Fejérvárra jő, s onnan Keresztény-Szigethére szándékozik vala, ha Tökölyit ott lephetné. De portási levén Tökölyinek s hirt adván, megindul a táborával, mindenkor feles retroguardiát hagyván maga után, és a harsági völgyre szállánk táborban; onnan Nagy-Selykre, Megyesre, Dálnoshoz, Galambfalvához, Udvarhelyhez, Karácsonfalvához, Baczonhoz és a Mitács erdején általmanvén Csikban Lázárfalvához (akkor égeték el a tatárok az atyám sok asztagait, csűreit, istálóit, minden épületét, az egy házán kivül, Csikban Rákoson, és minden marháit elhajták, mert a csikiak hallván a német ármáda jövetelét, haza mentenek vala, és Tökölyi bemenvén Csikban, mind az erdőre szaladtanak vala), és a Málnás erdején általmenvén, Málnáshoz, Földvárhoz, Szent-Péterhez, Prásmárhoz szállánk, a német ármáda mindenütt a nyomunkban levén.

A Tökölyivel levő török és tatár hadak számtalan erdélyi praedával megrakodván, mind haza szöktenek vala, a havas-alyföldi vajda is visszamenvén, az erdélyiek is a német jövetelén megütközvén, haza kéreczvén sok szinek alatt, kevesen maradtanak vala Tökölyi mellett, hanem a kuruczság maradott vala mellette, mégis azon nap is mikor beindulánk Havas-alyföldében, erős hittel azon esküvék meg Tökölyi, hogy az országból ki nem menne, hanem itt ontaná ki vérét a hazáért. Mi-erdélyiekül, kik még nem ismerjük vala jól, el is hittük. A badensis herczeg is elérkezék Földvárhoz, nem messze levén tőlünk, mintegy másfél mérföldnyire; Tökölyi azért estve megindittatván társzekereit a hajdusággal, minket erdélyiekül körülfogata a török s kurucz hadakkal, s azon éczaka erővel a Bozzára felhajtata [oct. végén]. A német tábor portásai utolérvén, sokat a hátul járókban levágának, sok szekereket felpraedálának; akkor kezdők megismérni a kurucz politiát, hogy csak hazug biztásból szokott állani. Sok erdélyi főemberek, nemesek menének be Tökölyivel, kik közül sokan oda is halának, a többi egynehány esztendők mulva, sok sonyoruság, szenvedés után, hol egy hol más uton nehezen szabadulának ki, s alig jöhetének vissza hazájokban. A bátyám, CsereiGyörgy is szép ifju legény fiával oda marada. Én tanulék akkor; bezzeg többször a hazámból senki hazugságára ki nem bujdosom, jobb hogy az erdélyi kutyák egyék meg a testemet, mint idegen országra menjek reménség fejében, mert könnyü a hazából kimenni, de nehéz visszajönni. Nemcsak a férfiak, hanem sok becsületes fő s nemesi özvegy asszonyok is menének be akkor Tökölyivel, mert elhirdettette vala, mely kegyetlenül mészároltatná a német valakiket otthon találna, azért ijedtenek vala meg; abban penig semmi nem vala, mert a német nem hogy bántotta volna az otthon maradtakot, söt protegálá a kuruczok ellen.

A fővezér penig késöre tudván meg hogy badensis herczeg a sánczát elhadta, és már Erdélyben Tökölyit profigálta is, az alkalmatosságot maga előtt látván, Lándor-Fejérvárát erős obsidio alá veszi, és kemény véres ostromokot tétetvén, a várost a várral együtt megveszi, a német praesidiumot mind fegyverre hányatván. Ugy szintén Nyisszát, Viddint és Vég-Szendrő várát is meghódoltatja, söt Lippát is recuperálja, s a török nemzetnek nagy szivet szerez a jövendő hadakozásokra.

Mí pedig bemenvén Havas-alyföldében Tökölyivel, a csallási mezőre, onnan a sóaknákhoz és Valyia mellett elmenvén, szállottunk Ploesthez; oda hozák a hirt hogy Lándor-Fejérvárat megvette a török, és Tökölyi nagy pompával meglöteté az örömét. A ploesti mezőn negyedfél hétig voltunk táborban, gyönyörüséges őszi tiszta száraz idő járván; borunk annyi volt, akár a lovaink is mind azt ittak volna, de kenyerünk bizony szükön: addig soha nem, ott ettem elsőben köleslisztből sült málét mézzel, igen jól esett, mert megéheztem vala. Azalatt szüntelen biztattak, maholnap eljő a segitség, bemegyünk Erdélyben. Azonban az idő megváltozván, rút havas eső kezde esni, és Ploestről megindulván, a Janovicza mellé egy berekben, onnan Cunsuresten tul egy más berekben, onnan pedig a Király-hidján innet, közel Tergovistához egy erdőben jövénk; szörnyü hideg téli idők valának, ugy hogy magunkot, lovainkot csak meg nem ölt a hideg; a fák alatt megfagyott vadalmát szedtük ki a hó alól s jó izün megettük.

Havas-alyföldében létünkben convocáltatá a főrendeket s nemességet Tökölyi Imreh, hogy Kálnoki Sámuelre, kit Erdélyben fogatott vala meg, törvényt láttasson. Ugyanis Kálnoki Sámuel Brassóban szaladván be jó akarata szerént, Tökölyihez való hivségéből-e, vagy, a mint ő azután is mondotta, politice, hogy inkább kitanulván mellette dolgait, a németnek aperiálhassa, Brassóból kijövén, Tökölyi táborára jöve és be is esküvék hüségére. Megsajditotta Tökölyi, hogy nem igazán nyomja a kengyelt, s megfogatta. Midőn azért egyben gyültünk volna, s Gyulai Ferencz proponálá Tökölyi nevével a dolgot, épen rá mennek vala hogy megsentencziázzák, ha Horváth Miklós és Ferencz ellent nemondjon; kik is felállván, Horváth Ferencz azt mondá: „A mi kegyelmes urunk ő nagysága méltósagos propositióját alázatoson értjük, de hol vadnak a tanács urak, tábla fiai, itélőmesterek, regalisták, vármegyék, székek, városok követei? hol az országnak statusai, a kiket illetne törvény szerént valakit megnótázni? mert mí a kik itt vagyunk, bujdosó emberek vagyunk, hazánktól elrekesztetvén. Nem a mostani időhöz való az ő nagysága propositiója, ne is szomoritson ő nagysága bennünket afféle kedvetlen dolgokkal; legyen elég hogy ő nagysága hüségeért hazánkot, feleségünket, gyermekinket, jószágunkot elhadtuk. Mikor Isten ő nagyságát boldogitja s Erdélyben beviszi, akkor lássa ő nagysága, ha pereltetni akarja a directorral Kálnoki Sámuel uramot.“ Mindnyájan ráhajlának Horváth Ferencz voxára; Tökölyi is megértvén hogy az erdélyiek disgustálódtak, kezességen Kálnoki Sámuelt elbocsáttatá; én is száz tallérig lők kezes érette.

Még Ploestnél valánk, mikor Mikes Pált elküldé katonákkal Erdélyben, hogy Háromszéken valamely nemes embereket talál házoknál, ölesse meg; és ha akkor Háromszéken német nem lett volna, olyan kegyes istenfélő ember vala ám Mikes Pál uram, bizony nem sokat hagyott volna közülök életben. De badensis herczeg a több hadakkal kimenvén, Veteráni generált két regimenttel Háromszéken hadta vala, hogy Tökölyire vigyázzon; Mikes Pál, azt tudván, nem mere feljebb menni, hanem éczaka Zágonban érkezvén, Jankó Boldizsárt, kire neheztelt, mert nem igen akart azelőtt is cédálni Mikes Pálnak, resolutus ember levén, a házánál megkapatván, ördögi kegyetlenséggel a nagy becsületes nemes embert a kapujára felakasztatja; Jankó Tamást penig és Vajna Orbánt egyben vagdaltatja, Jankó Péter elszaladván, mindenét felpraedáltatja, s visszajő Tökölyihez; ott kótyavetyélik fel azoknak az ártatlan főembereknek egyetmásait De megfizete Isten Mikes Pálnak is, mert nem sokára Bukuresten levén, noha a havas-alyföldi vajdának sok gratiájával s jóakaratával élt mindennapi intertentiójában, mégis a háladatlan gonosz ember szüntelen irogatott a vajda ellen Tökölyinek, s vádolta azzal, hogy az erdélyi generállal correspondentiát tart, és nem vette eszében hogy a vajda mind elfogatta levelét. Megintette a vajda, ne irkáljon ellene, mégis nem szünt, a vajda éczaka rá küld, mind magát mind szolgáit megfogatja. Nem is tudták

egynehány esztendeig hová lett; azután értettem meg, hogy titkon kiküldötte az erdélyi generálisnak, és Fogarasban vitték, szörnyü kinzásokkal ott ölték meg; elsőben a szemeit tolyták ki, azután mindennap egy-egy lába s keze ujját elvagdalván s az egész testét megsütögetvén, ugy kellett meghalni, éczaka kivitték a testét s eltemették. Igy jár az, valaki Istentől nem fél és minden latorságot elkövet, ha ideig elémegyen is dolgában, utoljára beesik a veremben.

Tökölyi azalatt szüntelen jártatván a fővezér táborára segitségért, nagy erővel, törökkel tatárral, Galga szultán bejő Kolosvárhoz. A szegény kolosváriak kimennek ellenkezni, sokat bennek levágnak, sokat elrabolnak, a hostátokat is felégeti a tatár, de lövőszerszámok nem levén, a városban penig derék német praesidium levén, Liktenstain fejedelem commendója alatt, nem penetrálhata az ellenség a városban, noha bizony igen megijedtenek vala a városban mind a németek mind a magyarok. Onnan kiszéledvén az országra, épen Marusszéken tul Udvarhelyszékig szörnyü praedálást, marhahajtást, fosztogatást cselekednek, le is vágván sok embereket. — Tökölyi megértvén a Galga szultán bejövetelét, azon igyekezik vala, bejöhessen Erdélyben s conjungálhassa magát, melyet ha effectuálhat vala, roszul lesz vala a németnek dolga; meg is lehet vala könnyen, ha siessen. De Tergovistáról megindulván, Hosszumezőre szállitá be a táborát, és mivel a had a sok erős hideg s kenyeretlenség miatt elsonyorodott vala a mezei táborozásban, ott, Hosszumezőn, meleg házakban szállván, s számtalan petesdi jó borokkal minden pinczék tele levén (az én szállásomon is vala hét öreg hordó bor, jól is ittunk minden nap, a kenyér szük voltát borral pótolván ki), neki esék az egész tábor az italnak, soha ötöd napig ki nem veheté onnan Tökölyi őket. Azalatt generál Veteráni is megértvén mi dolog, Háromszékről felszálla a regimentekkel a Barczára előnkben. Már Tökölyi a hajduságot Daróczival elől elküldötte vala, kik is csak közel Törcsvárához, holmi kősziklás völgyben megszálottanak vala. Veteráni hét compánia németet küldvén portára hannover fejedelemmel, kinek bátyja Arnóthországban elveszett, noha a mellette való tanult haditisztek intenék, hogy bolondul olyan szoros helyekre ne menjen lovas haddal gyalog ellen, nem gondola azok intésével, maga elől lovastól beugrata, meg is löve a hajdukban, de környülvétetvén, s vitézül oltalmazván magát ott vágák le, s vakmerőségének a lön jutalma; a szép fekete paripáját szerszámostól Tökölyinek hozák. A több németek penig bolondul nem menének utána, nem is vala ordinantiájok arra, azért békével visszamenének a Veteráni táborára. Tökölyi is megindult vala a lovas hadakkal, és sok kietlen helyeken s ösvényeken tekeregvén (mert nem akartunk a törcsvári pussusra jőni, hanem Zernyest felé, ál ösvényeken, mint azelőtt, meg akarja vala csalni a németet, de nem succedála), szállottunk egy völgyben. Ott a szolgáim vezetékemmel együt más völgyre elszakadván, harmad napig egy falat kenyeret sem ettem, noha volt a vezetéken vagy két pogácsa. Egynéhányad magammal egy helyre megszállván, szerencsénkre egy jó tulok ott kezde nyargalózni, kapám a karabélyomot, meglövém, megnyuzók, felvonók fanyársra a husát, sónk nem vala, hamuval hintők meg, megsüle szépen, kenyér nélkül só nélkül megevők, mégis jól esék. Megértvén Tökölyi, hogy jobb vigyázással van Veteráni mint Hajszler, s nem mehetünk be Erdélyben, nagy szomorán visszatére Hosszumezőre a hadakkal.

Galga szultán is látván, hogy Tökölyi nem jőne, a mint végeztenek vala, badensis herczeg is Várad felől, hová kiment vala, bejövén Kolosvárhoz a regimentekkel, kolosvári praesidiumot is kihozván a táborára, Gyalu felé indula, a mezőben három lineában, de igen tágoson állitván ármádáját, semmi segitő sereget a rend szerént hátul nem hagyván, hogy annál inkább nagyobbnak teczenék tábora, a mint hogy a ki távolról nézte, négy annyi számunak gondolta mint sem vala, mert tiz ezer ember alig vala vele, Háromszéken levén hét regiment Veteránival;

a török s tatár tábor penig könnyen volt hetven ezer ember. Két németet fogtak vala el a tatárok, kiket Galga szultán eleiben vivén, és szörnyüképen megkínoztatván, soha igazán ki nem veheté belőlök mennyi had volna badensissel, mind halálig azt mondották hogy negyven ezer. A tatárság azért mind azt elhivén, mind a német ármáda mesterségesen rendelt sergeitől megíjedvén, elnyomula, ki Magyarország felé; badensis sem kergeté, elég nyereségnek tartá, harcz nélkül kimegyen a pogányság Erdélyből. Igy veszté belé Tökölyi az erdélyi fejedelemséget a maga tanács urainak bolond s kevély elméjek miatt, nem fogadá meg a mit az erdélyiek jovallanak vala. Ekkor adák Mikes Mihálynak a háromszéki kapitányságot, Marusszéken Gyulaffi László levén kapitány, Udvarhelyszéken Bethlen Gergely; a csiki kapitányságot pedig Teleki veszedelme után Apor Istvánnak adá a császár, noha már azelőtt főkirálybirónak tették vala, s hallatlan rosz példával, mind a két tisztséget sokáig egyczersmind viselé.

Számtalan sáskák jöttenek be Erdélyben Molduvából, először Csikban, ott minden vetéseket megemésztvén, kihatának Erdélyben mindenüvé, és megbecsülhetetlen károkat tőnek mind a szénafüvekben, vetésekben, gyümölcsfákban.

A szegény Sándor Pálnak használa a Tökölyi bejövetele, különben oda sülyed vala pogány országban. Ezt zálogul, szokás szerént, beküldötték vala akarata ellen a portára, azalatt elszakadván Erdély a töröktől, ott üle egynehány esztendeig; Tökölyi választatván fejedelemségre, a porta kibocsátá Tökölyi mellé, ugy jöve be Erdélyben Tökölyivel, ki sem mene vele, itthon marada békével, Udvarhelyszéken, Galambfalván.

Ebben az esztendőben az imperiumbeli Augusta városában az electorok választásából Josephus I. magyar király római királyságra emelteték nagy pompával [jan. 26.], noha a franczia erősen munkálódott, mind igéretekkel mind ajándékkal, s már egynehány fejedelmeket el is csábitott vala, hogy többször az ausztriai házból császárt ne válaszszanak, mert utoljára haereditariumának teszi az imperiumot, mint Cseh- és Magyarországot, kiknek is királyságában elsőben szabad választással lépett be, már most örökösinek tette. De a több electorok s fejedelmek meggondolván, hogy közülök senki nem volna, ki a császári felséget illető költséget a maga provinciájából elgyőzné, az imperiumi fiscális jószágok penig már mind az ő kezeknél vagyon, s ha más familiából leszen császár, a maga sustentatiójára elégtelen levén, a fiscális provinciákot kezekből kivenné; az ausztriai háznak penig sok országok s tartományok levén kezében, azoknak jövedelméből a császári majestást supportálja; különben is Magyarország, Csehország, a két Ausztria az ausztriai ház haereditariumi, mintegy oltalmazó bástyái az imperiumnak, s ha a császárságot másra transferálnák, az ausztriai ház az imperiumot nem oltalmazná. Ilyen ratiókkal a több fejedelmeket is ráhajtván, Josephus kezénél marada a római királyság, s ugyanazon gyülésben a római császár felesége is római császárságra megkoronázták [jan. 19.]. Horvátországban penig a horvátok bánja, gróf Bottyáni Ádám, erős hideg téli időben a híres Kanizsa várát obsideálván keze alatt levő magyar és horvát hadakkal, tovább a törökök a nagy éhség miatt nem subsistálhatván, a várbeli basa a jancsárok agájától nagy arany lánczban füzve a várbeli kapu kolcsait kiküldi Bottyáninak, azt izenvén, hogy olyan várat ad fel neki, melynek erősségére nézve mása nincsen a török császár birodalmában [apr. 13-d.]. Találtatott a várban hatvan hat ágyu, sok bombához való mozsár, sok ezer embernek való fegyver, hadi szerszám, munitio, felette sok puskapor, golyóbis és egyéb készület.

A felséges lotharingiai herczeg penig, minekutána a franczia király ellen szerencsésen hadakozott volna, és legutolszor a Rhenus mellett a franczia táborát megverte, a hol négy ezer holt meg és két ezer esett rabbá, Bécsben akarván menni a császárhoz, jövendő hadakozásnak consultatiójára, Felső-Ausz-

triában Vélsz nevü városban hirtelen fojtó fluxus által kimulék e világból [apr. 3-d.], nem csak a római császárnak, kinek sógora s fő hadi generálja vala, hanem az egész keresztyénységnek nagy szomoruságára s kárára. Nem is volt egész Europában ama dicsőséges emlékezetü magyar, Hunyadi János után hasonló fejedelem, a kitől a török nemzet anynyi izben, szemtől szemben való harczokban megveretett volna, és a kitől a török ugy rettegett volna, mint attól a nagy vitéz tanult okos lotharingiai herczegtől.

1691. Látván azért mí, erdélyiekül, hogy Tökölyi fejedelemsége csak pünkösdi királyság, és csak hazugsággal, puszta reménséggel s hamis esküvésekkel biztatna bennünket, ugyanott, a havason való megszállásunkban egymással beszélgetvén, mintegy három százon, sok becsületes főemberek s nemesek: Horváth Miklós, Ferencz, Bernád János, Cserei Zsigmond, Dónát György, Benkő Mihály s többen, egyben végezénk, hogy többször Tökölyivel vissza ne menjünk, hanem Erdélyben bejőjünk s jó hajnalban meginduljunk. Én elkészülék a szolgáimmal, vártam a hajnalt, oda küldék hogy már induljunk meg, hát nagyobb része megváltoztatta szándékát s Havas-alyföldc felé indul; mí egynéhányan, Benkő Mihálylyal együtt mintegy ötvenen, csak resolválók magunkot, hogy vagy meghalunk, vagy Erdélyben megyünk, mert látjuk vala, hogy éhelhalásra jutigyünk, ha visszamegyünk Havas-alyföldében, mivel az oláhok a sok praedálásért megharagudtanak vala Tökölyi hadára, és valahol kaphatták őket, ölték, vágták; kivált a malmok messze levén, mert a közel valókat magunk elpusztitottuk s égettük vala, ha kik őrölni mentek, meglesték az oláhok s agyonverték, mint a szegény Bodoni Balázst s másokot. Noha tartottunk attól is, hogy ha a Tökölyi hátul maradott sergei ránk találnak, roszul járunk, a mint sok szegény erdélyieken megtörtént, kiket mindenekből kifosztottanak, s a nagy kietlen hidegben mezitláb vittenek vissza Tökölyihez. Mert gondolván Tökölyi, az erdélyiek, oly közel jövén hazájokhoz, beszöknek, vagy háromszáz kuruczot hagyott vala strázsálni. Mí is épen rajta vesztjük vala, mert a mint megyünk a Csiga hágójánál Erdély felé, hát akkor jőnek szemben a kuruczok velünk. Az Isten csudálatos eszközt mutata szabadulásunkra; mikor azelőtt harmadnappal Erdély felé mennék, Benkő Mihály szolgája a vérben megbetegedvén, a szörnyü hideg idő is elsonyoritván, meghalt vala, s ott hadtuk vala el az utfélen halva. Én azért mondom a többinek: „Ahol jőnek a kuruczok, álljunk meg, ezt a testet kezdjük temetni.“ Ugy is lőn, leszállánk lovainkról, karddal, baltával ásni kezdők a fagyos földet; a kuruczok előnyargalván, éktelen szitokkal mondják: „Szöktök tí most haza felé, ilyen s ilyen teremtették, de majd megtanitunk.“ Mí is noha bizony féltünk, bátran felelénk: „Hazudtok, ilyen s ilyen fiai, hiszem látjátok, ezt a szegény legény holttestét akarjuk eltemetni, mert mí is meghalhatunk igy mint e, s jó leszen, ha valaki eltemeti testünket.“ A kuruczok elhivén, s látván a holttestet, Havas-alyföldc felé visszamenének, meghagyván nekünk, hogy siessünk utánok, mert a német be akar jőni Tökölyi után, s mind ott veszünk. Mí a testet eltemetők, s megindulánk Törcsvára felé; soha olyan hideget nem szenvedtem mint azon éczaka. Törcsváránál a németek előnkben jövén, mindenünkből kifosztának; vallottam akkor egyedül háromszáz forint ára kárt, mert csak készpénz több volt a turbámban száz forintnál, kit még Erdélyből vittem vala, azonkivül sok egyetmásom, a fegyvereinket is mind elszedék, s kisérőköt adván mellénk, elsőben Rosnyóra vínek Gabriáni colonellushoz, onnan Keresztényfalvára Pacéhoz, onnan estve későn Fekete-Halomban Veteráni generálhoz. A németek az uton mindenütt szidtanak, sőt a német asszonyok és a falusi szásznék is kővel hanyigáltanak, kurucz kutyáknak, tolvajoknak nevezvén. Veteráni pedig reménségünk kivül nagy becsülettel fogada, s kérdezkedvén Tökölyi dolgairól, szállást rendeltete s oda bővön gazdálkodtata, más nap beesküdtetvén a császár hűségére, békével haza bo-

csáttata, noha az a gonoszlelkü Henter Mihály eleget mesterkedett, mind rám mind az atyámra ajtai zálogos jószágért haraguván, hogy engemet Veteráni megfogasson; nem telék az ebnek kedve benne, mert Teleki Mihálynál laktomban jól ismert Veteráni, használa is akkor mind nekem s mind általam a velem való nemes embereknek az ismeretség.

A Tökölyivel elment uraknak, főembereknek, nemeseknek jószágaiban találtatott gabonát elhordaták ugyan a németek, de senkinek jószágát nem confiscálák, sem a kik oda be megholtanak, sem a kik azután sok esztendővel haza jöttenek; oly nagy kegyelmességet cselekedék akkor a császár, noha ha akart volna, törvény szerént mind megsententiáztathatja vala őket. Engemet pedig commissáriusnak rendelének az Gabriáni regimentje mellé, a kit Háromszékről épen Fejérvárig kisértem le, levén több adjunctus magyar commissáriusok is, kik tőlem dependeáltanak. Fejérvárról visszabocsáta a colonellus nagy becsülettel, s Ajtára jövék. Ez a Gabriáni nagy uri jámbor becsületes ember vala; azután brassai commendans levén, ebéd után lóra ülvén s nyargalócván, leesett lovastól, s egy kőbe megütvén fejét, ugy hala meg Brassóban.

Hajszler penig és Doria, jó darabig levén Tökölyi rabságában, olyan conditiókkal bocsáttatá el, hogy hét ezer forintot, egynéhány száz véghadak számára való posztót adnának, és hogy Tökölyinét is a császár bécsi árestumból bocsáttatná el; melyet mind véghezvivén, Hajszlernek nagy kedvessége levén a német udvarban, mert hires vitéz generál vala, megszabadulának; de Doria bús gondolkodó ember levén, csakhamar meghala. Belét itt temeték el Fejérváratt, a testét, mivel nagy familiából vala, felvivék Németországban. Kemény, kedvetlen, magyargyülölő ember vala nyavalyás.

Oly rendkivülvaló jégesők hullának épen kaszáláskor Erdélyben, hogy a lehullott jégnek a hossza két arasz, a szélessége egy tenyérni volt, melyet én is nagy álmélkodással szemléltem. Elég kárt tőn mindenütt a gabonákban és szőllőkben, s nagy drágaság is következék utána, sáskák is ujobban feltámadának s mindent elvesztegetének.

A badensis herczeg azonban, ki főcommendója vala akkor a német ármádának Magyarországban, elkészitvén táborát, Lándor-Fejérvár felé indul, és utjában Lippát megostromoltatván, a töröktől visszanyeri. A fővezér is mintegy száz ezer emberrel, nagy készülettel megindult vala, és Lándor-Fejérváron felyül erős sánczban verte vala táborát, nem akarván addig megharczolni, mig a tatár hám hadaival el nem érkeznék, ki már utban vala. Badensis herczeg az ármádával épen a török sáncza eleiben mene; de mikor látná, harczra ki nem vehetné, azt tettetvén hogy megijedett, éczaka elnyomul, vissza Magyarország felé. A török reggel látván, üres a német tábor helye, minden hadával megindul a német után, Tökölyi is vele levén; és harmad nap mulva utólérvén Zemlénnél, hol már a német tábor megszállott vala, a török alól szálla rajta, és a német ármádát Törökország felől szoritá. A fővezér, amaz hires Küprüli vezérnek a fia, ki Béldi Pál portára való futtában fölovaszmester levén, a mint feljebb megirtam, Béldi Pálnak nagy patronusa vala, tanult ember levén, minden intentiója a vala, hogy ott sánczban vervén magát s táborát, a tatár hámot ott várja meg, és a német tábornak (ki már Magyarországtól elrekedett vala, sőt a Dunán a mely hajókon számtalan élést, munitiót, a hadak számára való köntöst, a hadi generálisok számára minden felgondolható tábori ételt, italt, eszközöket hoznak vala, a törökök Tökölyi hajduival együtt a hajókot mind elnyerték vala, és a hajókot szárazon kisérő két lovas német regimenteket levágtanak s rabul elfogtanak vala, senki közülök el nem szaladhatván) élését elfogván s debilitálván, azután rá menjen s mind levágassa. S már kezén tartja vala is, de badensis herczeg megértvén mind az éléshajóknak elnyerését, mind a török intentióját, s látván hogy ő már Törökország felé szorult, a honnan semmi prófontot nem vehet, inkább akara nagy veszedelmével is a tábor-

nak, szerencsét próbálni, mint sem éhel megölni az ármádáját. Resolválván azért magát, és a regimenteket elrendelvén, a török sánczára rá mene, Dünevald generálnak ordert adván, hogy ő a más szárnyával az ármádának túl felől kerüljön be a török sánczában; de Dünevald competálván badensissel a commendó felett, azt akarja vala, hogy badensis elsőben hadd verettessék meg jól a töröktől, ő azután superveniáljon a regimentekkel s a törököt visszaverje, s ugy nyerje el a gloriát. Azért is vesze annyi sok német a harczon, hogy Dünevald nem mene idején, a mint ordere vala, a sáncznak tulsó részére. A fővezérnek semmi kedve nem vala a harczhoz, de hogy látá, csak meg kell lenni, nem várá hogy a német penetráljon a sánczban, hanem a jancsárságot hagyván ben, a lovas hadakot mind kivivé a mezőre, s ugyan olyan harczot is tarta, melyhez hasonlót száz esztendő alatt a pogány kereszténynyel nem tartott. Valának a fővezérnek mintegy tizenöt ezer válogatott udvari hada, ezekkel négy izben általgázolta a regimenteket; a német is elfelejtette vala a puskával való lövést, hanem karddal oltalmazza vala magát, és ha a fővezér el ne essék, talám egy török sem maradt volna meg életben, mind oda rontotta volna a harczon. Meg is mondotta vala sokszor azelőtt: minthogy soha senkit is az ő familiájából meg nem fojtottanak, ha lehet, bizony őt sem fojtatja meg a császár, mint a több fővezéreket, hanem vagy megveri a németet, vagy ha látja hogy nem lehet, fegyverén hal meg. Ugy is hala meg dicséretesen, el is temetteté vala badensis a testét, ha feltaláltatja vala, de nem ismerék meg. A fővezér elesése után mindjárt megcsökönének a törökök, és badensis, ki maga is csaknem desperált vala már, megbátoritván mind magát mind a hadát, szörnyüképen kezdé lőtetni a törököket; Dünevald is látván, hogy nem az ő kivánsága szerént esett a dolog, megindul, és Zrínyi Ádámot előjáróban küldvén a török sáncza felé, megindula maga hadával. Zrínyi Ádám a keze alatt való magyarokkal egy rést találván a sánczon, nagy bátorsággal bemegyen, és a jancsárságot vágatni kezdé, de a nagy indulatban nem vigyázván magára, meglövik s ott hal meg a nagy vitéz uri ember, s őbenne egészlen deficiála a dicsőséges fejedelmi Zrínyi-familia. Szintén estve vala már s be kezdett vala sötétedni, mégis harczol vala a török a némettel; de midőn mindenfelől a regimentek a sánczban bementenek volna, és már a jancsárság is nem resistálhatna, sőt mindenfelől az egész török tábort meggyujtogatván, égne, megfutamodnak, és az éczakai setétség használván nekik, a német is pedig igen megfáradott s debilitálódott vala, nem üzvén a törököt, elmenének, minden ágyujokot sátorokot, tábori eszközököt ott hagyván nagy nyereséggel együtt a németnek; Tökölyi, a maga kevés hadával egy hegyről nézvén végig, és azután maga is a török tábor után szaladván. Mennyin vesztenek el mind két részről, mai napig is bizonytalan: közönséges hir, hogy a németek közől tizennyolcz ezeren, a törökök közül penig ötven ezeren [aug. 19-d.] [39]. Badensis a testeket megfosztogatattván, és a török tábort elpraedálván, ott nem sokáig mulata, hanem Várad alá jöve, és három hétig szörnyüképen bombáztatá s lőteté, de akkor meg nem veheté. A harcz után harmad nappal a tatár hám számtalan tatársággal elérkezék, de késön, sietve, és Várad alá csapván, a német tábor zsákmányosaiban elkapa — Eszterház Antalt is akkor fogták vala el — de semmi kárt nem tehetvén a német tábornak, ki erős sánczban vala, onnan visszamene.

Ide, Várad alá küldék ki az urak Gyerőfli Györgyöt és Apor Istvánt, hogy több regimentek ne jőjenek be Erdélyben quártélyban; obtineálák is. Badensis erős bloquádát hagyván Várad alatt, maga Bécsben felmene, a hadak quártélyban szállának. Nem is jöve le badensis Magyarországban, generál Caprara maradván a commendo, Badensis penig az imperiumban a franczia ellen nagy dicsőségesen hadakozék, és sokszor megvervén a franczia ármádát, nem régen hala meg maga hazájában.

Egész Németországban nagy földindulások és rémülések voltanak, ki miatt Bécsben is a hires szent-István tornya igen megrepedezett, sok költséggel s nagy mesterséggel is azolta nem tudják reparálni. Norimbergában, Augustában, Frankofurtumban is sok épületek egyben romlottanak, kivált az egész Saxonia érzette nagyobb mértékben, és Karinthia, mert Ujlak városát egészen öszverontotta, az emberek is mind ott vesztenek, kik a mezőre ki nem szaladhattanak hirtelen; Dresdán, Lipsiában, Vittembergában, Jénán, Waimárban s több saxoniai városokban, a harangok magoktól sonust adtanak, a palotákban függő fegyverek, muzsikaszerszámok lehullottanak, az emberek mint mikor részegek, ugy tántorgottanak. Meg is érzé annakutána való esztendőben mind az imperium, mind Saxonia, mit praesagiált a földindulás, mert alkalmasint megmejeszté a svécziai mostani király. — Magyarországban is rendkivülvaló árvizek; az égbeli felhők szakadása miatt annyira megáradtak a vizek, s a hosszas eső miat ugy elázott a föld, hogy nagy hegyek, halmok egyben szakadoztanak, melyhez hasonlót régtől fogva senki nem látott, nem is hallott.

Veteráni generál hét lovas compániát németeket küld be Hosszumezőre Tökölyi felveretésére; de amaz is, vigyáztatván szüntelen, maga jobb rész hadával elszalada; a többit a jó petesdi bor mellett ott vágják le a németek, el is fogának bennek; mert ezek a kuruczok örökké a hol italt találnak, a részegségnek adják magokot s nem vigyáznak ellenségekre, azért verik fogják őket annyiszor.

Tergovistán létében Tökölyi Haller Józsefet megöleté, Haller János kisebbik fiát, csintalan nyughatatlan elméü ifjat, ki atyjával Bécsben létében, mind az édes atyját, mind a ministerek közül nagy urakot, kicsinben mulék hogy a császárnak már beárulván, el nem vesztcté, a melyért is a ministerek meg akarják vala öletni, kitudódván practicája; de a jámbor Leopoldus császár nem engedé, hanem az udvarból kiküldé. Itt is, Tökölyihez menvén az atyja akarata ellen, olyan practicához kezde; rajta kapák, bárcsak megtagadja vala, nem vala bizonyság ellene, maga megvallá, hogy Tökölyit meg akarta volna lövődözni. Nem lőn olyan kegyelmes birája mint Bécsben, mert Tökölyi hirtelen indulatból meglövődözteté; azután sokszor megbánta, de késő vala. Ott temeték el a testét.

1692. Tökölyi Erdélyből való kiüzetése után noha mindjárt az öreg fejedelem halála után, a császár az országot megkináltatta vala, hogy ha kedvek leszen hozzája, az imperiumbeli statusok közé Erdélyt incorporáltatja, és a minemü privilegiummal élnek az imperium vasallusi, Erdélynek is olyanokot adat. De a mi uraink a török birodalom alatt levén már sok esztendőtől fogva, nem értvén mit teszen a vasallagium, noha Bethlen Miklós a felső országokban járván, s expertus levén az imperium dolgaiban, hittel is erősitené, hogy soha annál jobb állapotot maga is az ország nem kivánhatna, a mivel a császár kinálná; mert a nem jobbágyság volna, a mint az erdélyiek magyaráznák, hanem bizonyos conditiók alatt a római imperiumhoz való szoros kötelesség, melyet praestálván az ország, az imperium is minden erejével tartoznék minden szükségében Erdélyt megsegélteni, s akármi ellenség ellen mint az imperium tagját meg is oltalmazni. De soha az erdélyi urakkal el nem hitetheté, s igy vették ki bolondul a kezekből a szép szabadcságot. Azért is a császár látván hogy nem kel a jó, bizonyos punctumokból álló diplomát küldе az országnak, mely által és a mely szerént a császár birodalma alatt igazgattatnék Erdélyországa; és mivel ifju Apaffi Mihály választott fejedelem még gyermek állapottal vala, az országnak is ugy teczvén, megparancsolá a császár, hogy gubernátort válaszszanak, mig felnevelkedik Apaffi Mihály. Fogarasi gyülésben azért szabados vox szerint választaték Bánffi Dénes fia', Bánffi György, több vox menvén rája mint a többire, és az után a szebeni gyülésben lejövén a császártól confirmátiója, ott meg is esküttik, és tanács urakot is tesznek melléje: Bethlen Ger-

gelyt, Haller Jánost, Bethlen Eleket, Gyerőffi Györgyöt, Bethlen Miklóst, Naláczi Istvánt, Toroczkai Mihályt, a szász natióból is kettőt. Ugyanakkor külde le a császár mind a gubernátornak, erdélyi magyar generálisnak, cancelláriusnak és thesauráriusnak s a simplex tanács uraknak való instructióit, melyekre meg is esküvének, és a gubernátor minden expeditiókot maga neve s pecséte alatt expediáltat vala, a törvényes processusbeli expeditiók is mind a szerént folynak vala, és mint szintén a régi fejedelmek, az egész országban ugy parancsola, s hajtotta is valóban a jövedelmet magának, Biró Sámuel levén secretáriusa. A lőn harmadik forma directio Erdélyben az én időmben, és a Consilium Status aboleáltaték.

De már az erdélyi pápisták látván, elkölt a reformatus fejedelmek igazgatása, és hogy a római császár pápista, a magok religióját Erdélyben promoveálhatják, külön kezdének szakadozni a többi religióktól, azt kezdék praetendálni, hogy a mely articulusok az Approbata és Compilata Constitutiókban beirattak eleitől fogva a jezsuiták ellen, az Erdélyben lakozni szokott pápista püspök ellen, egy szóval a catholica religio ellen, azok in perpetuum tolláltassanak, és a minemü liberum exercitiummal élnek a reformátusok, ők is hasonlóval élhessenek, mind Kolosváratt, mind Fejérváratt, ben a várban az ő számokra templomok adattassanak, mind a tanácsban, mind a törvényes táblán, mind a városokon való tisztségekben egyenlő számmal legyenek a reformátusokkal. Vala sok egyéb hasonló törvénytelen kivánságok is, de mind a reformátusok, mind a több religiók, tudván, hogy azok az articulusok közönséges ország végezésével concludáltattak, s ugy irattak be, és ha azokban az articulusokban ország közönséges végzése nélkül kitörölnek, azon az uton minden törvényei Erdélynek felfordulnak, mert azokot az articulusokot az ország mindenkor nagy consideratióval iratta s gyüjtötte egyben, és örököseknek rendelte, hogy azok legyenek fundamentális törvényei az országnak, melyek szerént a haza dolgai igazgattasanak; kivált a jezsuiták proscriptiója az egész országnak megmaradására szereztetett vala, magok is az erdélyi pápisták, együtt a több religiókkal akarták s jovallották, keserves példa forogván akkor előttök, Báthori Zsigmondot mind országostul mely szörnyü veszedelemben ejtették vala a jezsuiták, hogy többször is olyan nagy gonosz ne következzék a hazára, azért proscribálták vala. Mind ezeket noha eléggé remonstrálák a pápistáknak, nem lőnek contentusok vele, hanem a császár udvarát sokszor busiták; de akkor semmit egyebet nem vihetének véghez, hanem a diplomában csak az engedteték meg, hogy Fejérváratt a Báthori Christóftól épitettett puszta templomot a pápisták magok költségeken épitsék meg, ugy Kolosváratt is a mely háznál eddig cultusok volt, ott is épitsenek templomot, a tanácsban s tábla fiai között is egyenlő számmal legyenek.

A diploma tizennyolcz punctumból áll: 1) Apaffi fejedelemségéről való assecuratio, ha arra való leszen; 2) hogy több pápista szerzet be nem jő Erdélyben, azokon kivül kik eddig ott voltanak; 3) a régi fejedelmek, királyok donatióinak confirmatiója; 4) az Approbata Compilata Constitutióknak, a szászok municipale jusának confirmatiója; 5) a bevett szokásoknak, törvényes processusoknak eddig való szabadságának confirmatiója; 6) mindenféle tisztségekre hazafiainak állittatása; 7) a nótán és magvaszakadt juson acquirált jószágoknak hazafiainak való adattatása; 8) a fő tisztségekre való candidatiók modalitása; 9) a tanács, tábla, itélőmesterek felállitása; 10) minden esztendőben országos gyülések és törvényes octávák folytatása; 11) az erdélyi gubernátor hivatala; 12) esztendőnként való ország contributiója, békeségnek idején ötvenezer tallér, háboruság idejében négy százezer német forint; 13) az accisák tollálása; 14) a székely natio immunitatiója; 15) szabad kereskedés megengedése; 16) az arendákról való donatiók confirmatiója; 17) az Erdélyben lévő német praesidium reformálása; 18) a szász natión levő-

postálkodásnak, ingyen való gazdálkodásnak tollálása.

Bizony gyönyörüséges diploma vala, és merem mondani, a bécsi udvar soha nem is violálta volna, s nagy boldogságban s békeségben élhettünk volna mellette; de a három natiók között vala controversia, a négy religiók között való sok competentia szolgáltata alkalmatosságot annak a szent diplomának eversiójára. Addig kezdék, ki egy ki más felé huzni-vonni, magyarázni, erőszakkal tekerni, addig küldözének egymás ellen követeket a császár udvarában, s magok kivánák, sollicitálák, hogy a diplomát a császár némely részében változtassa meg, magok járák hogy Apaffi Mihály fejedelem ne legyen: ám ki is csinálák szegényt a fejedelemségből, a diplomát kiforditák, s magunk lőnk okai a magunk veszedelmének, mint ide alább meglátjuk a maga helyén.

Ebben az esztendőben Magyarországban Pécs város táján csuda-jelenések láczottanak vala: nagy öreg tüzes oszlopok függöttenek le az égből, és két nagy üstökös-csillag napnyugot felől tiz nap s tiz éczaka láttatott, négy olyan formák mint a nap és hold udvarai, nagy fényességgel láczottanak, különb különféle szinben változtatván magokot; a mezőkön levő vetések mint a kénkőnek morzsalékjai olyanok valának, a hegyeken nagy tüzes seregek tizenhét nap s éjjel láczottanak, kik szörnyü ropogással egymás ellen harczoltanak; a pécsi templomban barátköntösben megjelenvén sokan, pápista mód szerént a mise ceremóniáit szintén ugy elvégezték, s a karban ugy muzsikáltanak, énekeltenek, mintha valóságos emberek lettenek volna; a Duna vizében penig számtalan öreg halak oly rettenetesen víttanak egymással, hogy az elfolyt vizekből néhul a viz véresnek láczott, számtalan holt halakot hányván ki a partra. És ugyanakkor Erdélyben aprilis havában, Szebenben az országgyülése alatt az égből véres eső hullott, mellyet nagy álmélkodással szemléltenek az emberek, az utána következett nagy véröntásokot, pusztulásokot praesagiálván.

De mindenik felett szörnyü csodát tőn az igaz ítéletü Isten Lengyelországban. Közel Krakkó városához lakván egy gazdag lengyel úr, számtalan ménese, marhája vala, kikben gyönyörködött, a dög beléjek esik, meghalnak; kimenvén az úr majorjában, elbusulván annyi marháiban esett kárán, felemelé kezét az ég felé s azt mondja, melyet irtózás nélkül nem irhatok: „Ha megetted, Isten, ezeket az én marháimot, edd meg a többit is a ki megmaradott.“ Átkozott gonosz szók! mindjárt azon helyben kutyává változék, csak a feje marada emberi formán, s a megdöglött marháit maga megette napról napra, azután maga is úgy hala meg. A képét szerte széjjel behozták vala Erdélyben, s nagy rettegéssel néztük. Bár példa legyen minden embernek, hogy becsülje meg a mennynek földnek teremtő Istenét.

Az imperiumban penig az ő felsége ármádája a franczia ellen szerencsésen hadakozék, sőt egynehány sereg magyar katonákot is vittenek vala fel groff Czobor Ádám vitéz generál commendója alatt, a kik tatár módon a franczia tábor zsákmányosit elfogdosván, és hol utazásokban elől hátul megcsapván, tábori szekereit elnyervén, hol a quártélyokban is, a mikor nem is gondolták, mert egy éczaka oly hosszu utot mennek vala, hogy a franczia három nap sem tudta volna elmenni, véletlenül felverték, levágták s elfogtak benne, meg is saczoltaták magyar módon. Annyira is megijesztették vala a francziát, hogy a német ármádától ugy nem rettegett, mint azoktól a kevés magyaroktól. Sok magyar kapitányok, sőt a közkatonák is igen meggazdagulának s épülének azon táborozásban, mint Ebergényi s a többi. Sőt mikor quártélyban szállottak is az imperiumban, a németeket kinozták, porczióztatták, megnyergelték s felültek a hátokra, s ugy sarkantyuzták, azzal szidván: fizess, eb-atta németje, mert mí is eleget porcióztunk a németnek Magyarországban.

Vihelmus az angliai hires vitéz király, a belgákkal együtt nagy victoriát vőn a franczia király tengeri classisa ellen, mert hatvanöt öreg hadi hajóit, minden bennek levő

vitézekkel, ágyukkal, munitiókkal, több volt negyven ezer francziánál, az angliai s belgai ágyuk miatt egybe rontatván, elsülyeszték őket a tengerben, senki el sem szaladhata közül. Igy bünteté meg Isten a hamis hitért s a másokon való telhetetlen kivánságért.

Váradot penig midőn ősztől fogva erős bloquáda által tartotta volna a német épen a jövő kaszálás-ideig, akkor generál Hajszler ujabb haddal s lövőszerszámokkal menvén alája, és keményen megszoritván őket, segitségek sohunnan nem jövén, noha nehezen menének rá, mert híres vitéz emberek valának benne, de elfogyván utoljára élések, kételenség alatt feladják Hajszlernek a várat, magokot a német elkisérteti. Belényest is azután csakhamar feladják. A sáskák mint azelőtt, ugy most is mindenfelé sok károkot tesznek, sőt töménteny sok egerek támadván, a földben való vetéseket megemészték, az asztagokban való gabonát is mind kiőrlék, s olyan drágaság is következék, hogy hat, hét sőt nyolcz forintra felmene köble a buzának.

A római császár penig a hannover herczeg instantiáját megtekintvén, és hogy már két fia a császár hüsége mellett megholt, különben is ebben a hadakozásban mind pénzzel mind haddal a császárt igen segéltette, s már alattomban munkában is vala Józsefnek a császár fiának a hannover házból való házasodása, azért a kilenczedik electorátusságot nagy pompával neki conferálja, noha a több imperiumbeli fejedelmek erősen protestálának contradicálának az ellen, kivált a pápista nagy rendek irígyelvén, hogy a hannover, evangelicus levén, olyan nagy méltóságra emeltetett; s ligát is kötének a francziával sokan közülök a császár ellen, mert akárkinek hamis causáját mindjárt felfogja a franczia király. S e lőn egyik oka, hogy a nagy vitéz baváriai elector is azután csakhamar a császár ellen rebellála s a franczia mellé álla, noha a császárnak veje volt, mégis ellene támada, de szerencsétlenül jára. Vala akkor egy gróf Kinczki csehországi cancellárius első minister, ki az egész császár udvarát s tanácsát dirigálta, csendes moderátus ember [40]; nem is mehetének semmire addig az erdélyi pápisták, míg ő éle. Mert bölcsen általlátván az erdélyi állapotot, hogy közel vagyon a törökhöz, s ha nem kedves a bécsi udvar neki, s ha törvényekben megbántja, könnyen bosszuságból másuvá hajolnak, azért soha nem jovallotta, meg sem engedte, hogy a császár az erdélyi pápistákot a több religiók kedvetlenségével manutenealja; de mihelyt meghala, s Kollonics cardinál kezére kerüle a dolog, opprimáltaték mindjárt Erdélyben a reformáta religio. Ennek a Kinczkinek a hannover herczeg negyven ezer aranyat küldött vala ajándékban, csak legyen patronus a császár előtt; nagy kisértet, nem tudom, kit ne tántorított volna meg mást akárhol is Europában, de amaz inkább szeretvén a becsületes hírt-nevet a pénznél, el nem vevé, visszaküldé, azt izenvén: „Mondd meg a felséges herczegnek, ha igaz kivánsága a császárnál, pénz nélkül köteles vagyok szolgálni neki, el is hitesse magával hogy szolgálok; ha pedig rendeletlen dolog a mit kiván, minden kincseért, jószágaért el nem árulom az uramot." A herczeg a pénzt Stratmannak küldi, ki is kedves embere vala a császárnak, ő azt feleli: „Hagyjátok itt a pénzt harmad napig, addig gondolkodom: elvegyem-e vagy nem." Azalatt felmegyen a császárhoz, megmondja, a hannover mit küldött neki, de ő a császár híre nélkül el nem veszi; mond a császár: „A pénzt vedd el s úgy tarcsad, mintha mí ajándékoztuk volna neked; a herczegnek pedig izend meg, hogy az electoratus övé leszen."

1693. Én eddig az esztendeig az atyám házánál laktam; történék pedig ilyen dolgom, a mely miatt ki kelle mennem az atyám házától, s attól fogva magam viseltem gondot magamra. Mint goromba gyarló ifju, az anyámnak egy szolgálóját megkedveltem; az atyám is, nem mondhatom hogy jól s okoson cselekedett, noha nem tudta: olyan rosz dolog jőjön ki belőle, mig Brassóban jártam, addig a királybirónak izenvén, falusbiró által az asszonyt megfogatta, holott maga jobbágyasszonya s

szolgálója levén az atyámnak, könnyü lett volna vagy magának megfogatni házánál, agy elcsapatni a háztól; s falu kalodájában ütötték s Bölönben vitték. Én visszajöttömben Bölönben, Cserei Farkas házánál levő quártélyozó német lejtinán ismerőmhöz betértem, ott sokáig ittunk; megmondják azon közben, hogy az asszony ott van kalodában, ittason fegyverrel rá megyek a biró házára, a kalodából kivétetem s dolgára bocsátom. Valának a magam atyámfiai közül nagy ellenségeim, ugymint: Dónát György és Mihály, noha nem vétettem vala a jámboroknak; ezek kapván az alkalmatosságon, Mikes Mihályt, Kálnoki Sámuelt rám haragiták, hogy én azt mondottam volna: sem Istennel, sem császárral, sem főkapitánynyal nem gondolok; magad tudod Istenem, soha meg sem gondoltam. Mikes Mihály különben is familiástól soha nem szerette az én familiámot, és hogy azt a hitván asszonyt a kalodából kivettem, fejemre akar vala keresni. Én is gondot viselék magamra, kimenék bátyám Apor Istvánhoz, ki már nagy ember vala Erdélyben, és főcomissárius is lőn csakhamar; az Isten jóra forditá a rosz dolgot is, s oda való menetelem nem lőn káromra, noha sok fáradsággal, nyughatatlansággal esék szolgálatom.

Ebben az esztendőben adá férhez az atyám a nagyobb hugomot Erzsébetet, Nagy-enyedi Borbereki István fiának, Dánielnek, tisztességes lakadalmat is csinála Nagy-Ajtán, olyan köntösöket ada is neki, akármely főember házához beillettek volna. — A török császár penig neheztelvén, hogy Erdélyt német birná, a fővezért nagy haddal küldé, hogy Erdélyre jőjön, s végképen elpusztitsa s rabolja. El is jött vala Havas-alyföldében, s már épen a Havasokon által akar is vala jőni, generál Veteráni csak hat regimenttel levén Erdélyben, még is oly resolute jő vala a török eleiben, Segesvárig el is érkezett vala, hogy vagy vészti vagy nyeri, csak megharczoljon vele. Az egész ország nagy bódulásban, futásban s desperatióban vala. Nem akará Isten veszedelmünket, s elforditá rólunk; mert a nagy ármáda Lándor-Fejérvárat obsideálá [aug.26.], annyira is lőtette s ostromoltatta vala, ha negyed napig oda ne érkezzék a fővezér, meg is veszik vala. De a fővezér visszatérvén Havas-alyföldéből, nagy sietséggel oda érkezék, és nyugudt egész erővel levén, a német ármáda pedig a sok ostromon igen debilitálódván, elszálla Lándor-Fejérvár alól [sept. 8.]. Mí pedig az urral Thordára menénk országgyülésére. Generál Hajszler Boros-Jenőt és Világos-várát ostrommal megveszi a töröktől. De siralmas dolog esik Magyarország egy részében, mert a tatárság hirtelen Gyula tájáról felnyargalván, az egész Berettyó környékén Bihar vármegyében, egész Debreczenig elfelejthetetlen vérontást, rablást, praedálást, égetést teszen, sok embereket levágván, sokakot a falukon lévő templomokban szoritván, rájok gyujtogatá a templomokot, s ott égének feleségestől gyermekestől nyavalyások, sok ezer embereket, asszonyokot, leányokot, férfi gyermekeket keserves rabságra füzvén. Mig a német ármáda elérkezék, addig vissza is mene békével. Megsajditotta vala Tökölyi Imreh a tatár szándékát, s titkon maga katonáit elküldvén, megizente vala, de nem adának hitelt szavoknak, söt mint kémeket megfogdosák s a németek kezében adák, mig magok szörnyü veszedelmével megtapasztalák a hirnek valóságát.

Nagy és szörnyü itélete szálla Istenek ugyanakkor Oloszországban a spanyol birodalom alatt levő Siczilia szigetére. Mert a szörnyü hosszas földindulások és a nagy hegyeknek a miatt elsülyedése miatt a tenger vize szörnyen felháborodék, és a felső s alsó tenger egyben folyván, a rettenetes viz kiborula, az országnak nagyobb részét elboritá, sok városokot, roppant falukot elmerite, elsepre minden jovokkal, barmokkal együtt, és száz negyven ezer embernél többen oda veszének. Söt hogy Isten megbizonyitaná, nem történetből, hanem ő szent felsége igaz itéletéből származott volna az a veszedelem, midőn megszünt volna a nagy árviz, és sok emberek imitt amott hegyek tetején életben maradtak volna, azoknak kiszabaditására sok hajókot küldvén a sicziliai vicekirály, midőn bátran

eveznének, szörnyü villámlások támadván, mennykövekkel agyon veretnek a tenger közepében, s mind hajójokkal együtt oda vesznek; a kik a hegyeken voltak éhel holtanak meg, mert senki azutánnem mert feléjek menni.

1694. Erdélyben esmét szörnyü árvizek lőnek, és sok károkot is tőnek. A sok víz után el is jöve a sok pogány s elrablá Csikot, mint alább megértjük. Már generál Caprara commendírozza vala a császár ármádáját, ki minden hadi mesterségét abban tartotta, hogy az ármádát conserválhassa, akárhova lett az ország, nem sokat gondolt vele. Elég pasquinust is irának róla, mert talám negyven campániát töltött mezőben, s alig harczolt meg háromszor az ellenséggel. Egyébiránt akkor valóban nagy és hasznos dolgot cselekedék; mert ha valami indulatos nyughatatlan generálé lesz vala a commandó, oda vesztette volna épen a császár hadát, s egész Magyarországot visszanyeri vala a török, mivel igen kevés vala akkor a német császár hada, mintegy huszonöt ezer ember, a török penig több vala száz ezernél, s már a török is vérszemet kapott vala, nem fut vala mindjárt el mint azelőtt, hanem szemében mer vala nézni a németnek. Caprara azért látván a dolgot, és hogy a török, ha Péterváradját elveszi, Budáig szabadoson mehet, nagy és dicséretes hadi mesterséggel Péterváradja mellé olyan erős sánczot csináltat, akármi erős városnál erősebbet, és abban szállitja a táborát, köröskörül lövőszerszámokot vonatván a földbástyákra; épen a Dunáig nyul vala a sáncza, ott erős hidat csináltata, és a lovas regimenteket, oda is erős sánczot csináltatván, mind tul mind innen a híd két végéhez szállitá, hogy Magyarországra szabados passusa lehessen, és a Dunán hozandó élést a had számára készen tarthassa [sept.5.]. Azzal is nyere Caprara, mert a sánczban minden héten változtatá a hadakot, különben soha abban a rettenetes esőben, sarában egy végben nem subsistálhatott volna a német tábor.

A fővezér kemény resolutus ember levén, elérkezvén a táborral, és látván hogy sem Péterváradjához nem férhet a német miatt, sem a németet harcza ki nem veheti, mindjárt éczaka sánczot kezde ásatni egy puskalövésnyire közel a német sánczához, és egészlen a német sánczát más erős sánczczal épen a dunapartig környülvéteti. Abban hadait elrendelvén, oly szoros disciplinában tartotta, hogy még a tatárok is, kik soha annakelőtte ahoz nem szoktanak volt, lóhátokon éjjel nappal strázsálnának, mint szintén a németet; annyira, hogy a franczia király oratora ott levén a fővezér táborán, nagy álmélkodással azt mondotta: „Az én uram nagy hatalmas király, kinek mása nincs Európában, és olyan erős hada is vagyon, hogy akármely királylyal császárral szembeszállhat, de soha a német tábor sánczát igy nem merte volna sánczczal bekeríteni.“ A török fővezér pedig számtalan lövőszerszámokkal kezdé lőtetni s ostromoltatni a német sánczát, s oly készen volt mindenkor, ha csak egy német kidugta is fejét a sánczon, száz kétszáz jancsár puska sült ellene. Kijött egynehányszor a német lovas is jo felesen, de mindenkor visszaverte a török. Hat hétig szüntelen tartott az lövés és ostrom; annyira jutottak vala a török sánczában, mert éjjel nappal esett az eső, hogy a lovak térdig állottanak a sárban s ugy döglöttenek meg, magok a törökök is, egyben rothadván mind köntösök, csizmájok, sokaknak a lábok is elszakadott vala, még sem akarja vala hadni könnyen a sánczot. A német penig jobban vala, mert változtatván a sánczban levő hadait, megnyughatnak vala, élések is a Dunán szüntelen jő vala. Nem is tudom, hogy lett volna vége a dolognak, ha Isten azt a szüntelen való esőt ne bocsássa a törökre; mert különben az a török vagy mind ott veszett volna, vagy a sánczot megvette s a németet egy lábig levágta volna, olyan kutya resolutus fővezér vala az akkori. De midőn már lehetetlen volna tovább a sánczban a sok víz, sár miatt megmaradni, éczaka kivonatván ágyuit, elszálla alóla, s elmene békével, a német sem üzé, megtartván a régi hadi emberek példabeszédét: a futó ellenségnek ezüstből kell hidat csinálni.

Mí az urral Apor Istvánnal Maros-Vásárhelyre jövénk gyülésre. Ott ország főcommissáriusának tevék, onnan azért a computusra menénk Szebenben, oda hozák, hogy a tatár Csikban beütött. Mely ekképen esett: Csikban rendeltetett vala négy compánia német quártélyban, a csikiak kiküldenek Szebenben az úrhoz, Sándor Jánost (e lőn oka a csiki rablásnak), Tamás Deákot, Csató Jánost, hogy az úr vinné véghez a generálnál, ne szállana német Csikban, igérének mind a generálnak mind az urnak egy nehány száz köböl zabot. Az úr a generálnak megemlité, meg is engedé, mindazáltal azt mondá: „Apám uram (így hitta az urat), meglásd, ha már quártélyban német nem lesz Csikban, úgy vigyáztass a passuson, ha valami irruptio leszen Molduvából, bizony kegyelmed ad számot az udvarban róla, nem én.“ Lejövén az úr a generáltól, monda előttem Sándor Jánosnak: „Bátya, én már véghez vittem a generálnál, Csikban quártély nem lesz; az Istenre kérlek, ugy vigyázzatok, valami rosz dolog ne következzék, mert bizony felakadtok érette.“ Sándor János azt felelé: „Bizza rám nagyságod, ha kár esik Csikban a tatárok miatt, az én fejem essék el érette, mert szüntelen vagyon postánk oda be.“ Igy elmenvén ők Csikban, minthogy rendkivül való nagy hó esett vala akkor, melyhez hasonlót régen nem látott senki, ahoz való biztában hópénzért mind otthon hadta a gyémesi passuson strázsáló embereket, nagy jövedelme levén minden héten abból; a mely nyomoru, sánta, nyomomorék szegény embereknek nem volt mit fizetni, azokot kergette ki fegyvertelen a strázsára, a postákat is tovább nem küldötte Kománfalvánál Molduvában, s a vajda emberei a mit hazudtanak, azzal jöttek vissza Sándor Jánoshoz, s mind elhitte.

Az akkori vajda pedig, az ifjabb Duca, nagy ellensége vala Erdélynek, ilyen okon: Az atyjára, az öreg Duca vajdára a lengyelek rá ütvén s mindenét felpraedálván, elvivék Lengyelországban; a felesége munkálódván szabadulásában, és harmincz ezer aranyban megalkuván a lengyelekkel, Konstantinápolyból egy fő szolgáját elküldé a pénzzel, a mellett egynehány pár válogatott nusztokkal s szép úri paripákkal együtt, hogy Erdélyen által menjen Lengyelországra, s az urát kiváltsa. Azalatt meghall a vajda a rabságban. Teleki Mihály, mivel örökké kapdosott a bitangon, a fejedelmet elaltatja, hogy a vajdáné emberét arestálják, a pénzt vegyék el tőle, s jó leszen az ország adóját kipótolni belőle a portán; a fejedelmet rá veszi, arestálják a boért, mind aranyat, nusztokot s egyéb portékákot elvesznek tőle, Teleki eltakaritja maga számára, a szegény fejedelemnek egy lovat ad belőle hogy ne látódjék egyedül cselekedni, Székely Lászlónak, Naláczinak, Apor Istvánnak is ad holmi dibdáb arany lánczokot az egyet-másokból. Az ifju Duca, vajdaságra promoveáltatván, eleget kérette az országtól, sőt a német császárt is supplicálván, onnan is elég parancsolat jött, soha Teleki kezéből ki nem vájhaták, mai napig is fen a praetensio, mert az ország, nem az ő akaratából esvén a dolog, nem is ország szükségére forditatván a pénz, nem tartotta magát obligátusnak a fizetésre. Duca vajda azért boszus oláh levén, az országon akará kipótolni az ő házán tett boszuságot, ő is ingerlé egyik a tatárokot hogy kijőjenek rablani, s mind hazugsággal biztatá a csikiakot, hogy ne féljenek semmit a tatártól; különben ha ő, a kutya, igaz keresztény ember lett volna, könnyen hirt tehetett volna, s annyi sok ezer keresztény lélek rabságra nem jut vala.

Már a tatár a vajda informatiójából megértvén, hogy Csikban német nincsen, a passust is öt-hat nyomoru fegyvertelen ember őrzené, nagy táborral megindult vala, és Kománfalvához, a végső faluhoz szállott vala. Sándor János juhaival levén oláh pásztora a Havason levő szénájánál, annak megviszik hogy a tatár elérkezett; sietve bemegyen Szent-Mihályra estve, megmondja Sándor Jánosnak, amaz még keményen megszidja, meg is ütögeti, hogy hazud, menjen vissza a juhokhoz. A tatár azalatt egy rész hadat előljáróban elküld, kik is a legelső faluban, Szent-Mihályra bemenvén, mindjárt égetni kezdé-

nek, és a falusi emberek csendesen nyugodván ágyokban, akkor vették eszekben, mikor a tatárok bementek s kötözni kezdették. Onnan elébb jövén Vacsárcsiban, Görvizfalvában, Rákosra, hasonlóképen kezdettek égetni rablani. Az atyám akkor Csiki Rákosi házánál volt, éczaka bemegyen a tiszttartója, mondja: „Uram, Szent-Mihály erősen ég, talán a tatárok jöttek be;" az atyám csak tréfának tartja. Azalatt szaladnak mindenfelé az emberek s kiáltják: Ihol jő a tatár! Az atyám is nem veszi tréfára, hirtelen szánban fogatja a lovait, s ugy szalad el, de a marháit mind elhajtják a tatárok. Szent-Mihályon penig egy szegény ember házában bemenvén két tatár, a gazdát megköti; jó felserdült leánya vala, csak nézi egy darabig, s hogy látná hogy vinni akarják ki az ajtón, kapja a fejszét, ugy vágja az egyik tatárt, mindjárt meghal, azután a másikot is, az apját megoldozza, de több tatárok érkezvén, a leányt egyben vagdalják, a szegény embert elviszik. Sándor János is akkor elszalad; és a tatárok számtalan rabbal, nyereséggel virradtig vissza is mennek. Sándor János mindenfelé parancsol, hogy a hadak felüljenek, Gyergyóból is kijőnek, s egy nap a Havas alatt táboroznak. Megbolondula, nem külde portásokot, lássák elmentek-e vagy nem, a hadakot is visszabocsátá más nap, és a kik elfutottak vala is, mind haza takarodának. Harmad nap mulva fényes nappal a tatár tábor egészlen bejöve, voltak közel tizenkét ezeren, és széltében fogván Csikot, egész estig a falukot égeték, praedálák, rablák, épen Szent-Királyig, s egynehány ezer rabbal, számtalan praedával békével visszamenének. Sándor Jánost is mind feleségestől, akkor házánál találván, elvivék, kiket az úr Apor uram válta ki esztendő mulva, s ugy megbolondula, hogy ugyan esmét Sándor Jánost tevé vicekapitánynak, noha az egész Csik átkozta, hogy miatta romlottak el. Az én szegény szent életü, nagy buzgó imádságu, nagy híres gazdaasszony nagyanyám is, Apor Ilona, ki Apor Istvánnal egy testvér vala, Rákosi házánál esék a tatárok rabságában; az először irruptiókor elszaladott vala Gyergyóban, vasárnap visszajöve, hétfőn rablák el; beszélték az azután kiszabadult rabok, mely nagy békeséges türéssel szenvedte a rabságot, s mint biztatá a több rabokot is. Hetven esztendős öreg asszony levén, oda be Tatárországban, a hosszas út miatt elbágyadván, megbetegedék; a mig reménség volt gyógyulása felől, a tatárné nagy gondot visele szegényre, mert bizott — megtudván micsoda gazdag nagy úr nénje — sok pénzen kiváltják; de hogy látá, csak meghal, odahagyá, s holttestét kivonák a mezőre, el sem temeték. A lőn jutalma világ szerint az ő nagy kegyességének; az Isten adjon részt neki az örök boldogságban szent fiának érdemeért.

Szebenben híre jövén Veteráninak, mindjárt kiindula Csik felé, és mindenfelől a regimenteket felültetvén, az urat Apor Istvánt is maga mellé vevén, mindenütt postán megyünk vala. Szlestátra éczaka hozák meg, hogy a tatár már visszament. A generális a regimentekkel visszatére, hanem egy vicecolonellust ötszáz lovassal külde Csikban vigyázni, az urat is megparancsolá, hogy bemenjen és jó rendben vegye a dolgokot. Mi azért éjjel nappal menvén, beérkezénk Csikba, s ott az úr edictumokot iratván velem a vitézlő rendeknek, s jó dispositiót hagyván, bezárók az istálót mikor a lovakot ellopták volna, s viszszajövénk Szebenben, onnan pedig Kolosvárra. Itt hala meg Gyerőffi György és Kendeffi János; az urat tanács-urnak tevék Gyulaffi Lászlóval együtt, a gubernátor penig, Bánffi György, kolosvári kapitányságra instelláltaték nagy solennitással; és menénk Vingárdra násznagyságra, Vay Mihály vevén el Kendeffi Gáborné leányát. Ugyan akkor csakhamar menénk Gernyeszegre, Nagy Mihály Ádám és Vay László egyszersmind vevén el Teleki Mihályné két leányát, kiknek lakadalmok nagy pompával mene véghez; azután pedig Bodonban, Kendeffi Gáspár vevén Bethlen Gergely nagyobbik hajadon leányát.

Reggel mikor el akaránk jőni, az urnak mondja Bethlen Elek, hogy várakozzék egy kevesség, mert a fejedelem Apaffi Mihály kéz-

fogása lenne a Bethlen Gergely kisebb leányával. Addig semmit benne az úr nem tudott, csak elhűle rajta, s Bethlen Miklósnak sugva mondá: eb akaratjából leszen az. Meghallá Bethlen Elek, azért a szaváért örökké haraguvának rá Bethlen Gergelylyel. Titokban vala a dolog, Bethlen Miklósnak sem jelentették, mert tudták hogy ellenttartó lett volna benne, sem másoknak; csak hárman Bánffi György, Bethlen Gergely, Bethlen Elek koholák. Mert midőn látná Bánffi György, a fejedelem már annyira felnevekedett, és oly szép prudentiája vagyon, hogy már alkalmatos a directióra, féltvén, a gubernátorság kezéből kiesik, addig tanácslá alattomban a fejedelmet, hogy már jovát kivánja, rá vevé a házasságra, s azzal rántá ki a fejedelemséget kezéből; holott a bécsi udvarnak az vala intentiója, hogy vagy a császár leányi közül egyiket adják neki ha pápistává leszen, és Erdélyországát dos-ában neki conferálják, vagy ha vallását nem változtatná, egyik reformatus imperiumbeli elector vagy fejedelem leányát szerezzék neki, s már a brandeburgus elector, ki azután prussziai királyságra emelteték, oda is szánta vala egyik hugát; s bezzeg ugy, én is mondom, mind az erdélyi fejedelemség, mind a reformata religio mai napig jó státusban maradott volna. Nem akará Isten, könnyü volt azt a gyenge ifjat elcsábitani, holott ha jó lélekkel szerették volna a közönséges jót és hazájokot, ha szinte maga akarta volna is az a goromba ifju fejedelem, nem kellett volna megengedni, hogy a császár hire nélkül megmátkásodjék; de örökké igy volt az Erdélyben, s a miatt veszett el az ország, senki nem vigyázott a publicumra, hanem csak a magok privátumát forgatták s keresték; azonban a publicum elveszett, a privátum is utána sülyedett.

A kézfogás meglőn, meg is esküvének, azután leülének asztalhoz, vigan lakának a többi, de az én uram s Bethlen Miklós felette nagy conturbatióval valának, láttam hogy mindenik könyvezett asztalnál. El is lopák az uramnak szép óráját, kit Eszterház Ferenczné küldött vala ajándékban; kivevé asztalnál, nézze meg hány az óra, elkérék tőle mások, rendről rendre asztalnál addig nézegeték, a bizony csak oda marada valamelyiknél, soha rá nem találánk többször. Mindétig rá emlékezem arra: más nap jó reggel felülénk az urral hintóban hogy Keczére menjünk, monda nekem: „Emlékezzék rá kegyelmed, öcsém uram, adja Isten, bár én hazudjak, de Apaffi Mihály az erdélyi fejedelemséget tegnap az ágy alá nyomta, soha többször elé sem veszi, adjon számot Isten előtt a lelke, a ki cselekedtette vele, ezt országostul megsiratjuk." Csakhamar azután Szent-Pálra hivának, Thoroczkai János lakadalmára, ki Kornis Gáspár kisebb leányát vevé; Haller János levén tutora, ő is csinálá a lakadalmát; a nagyobbik leányt már azelőtt Lázár Ferencz vette vala el feleségül, de nem sokáig éle vele, meghala.

Őszszel a regimentekkel bejöve Veteráni generál Hunyad vármegyében Rápótra, az urak eleiben menének Bábolnára; ott lőnk egynehány nap, ott ittam olyan csügört Naláczi Istvánnal, nem hogy én, de soha a jó borhoz szokott urak sem ismerték meg hogy csügör volna, olyan édes csipős vala. Nem sokára generál Veteráni Kolosvárra jöve a fejedelemmel együtt, és ketten felmenének Bécsben; ott eleget probálák, ha az Apaffi fejedelem mátkaságát megváltoztathassák, mely neki nagy hasznára s az országnak is megmaradására lesz vala, de már hitesek levén, semmi sem telék belőle, s lejövének, generál Veteránit a ministerek közé promoveálván a császár, és főhadimarschalnak constituálván, de nem birhatá sokáig nyavalyás.

1695. Mert a török császár Achmet meghalván, és a letétetett császárnak nagyobbik fia, Musztafa ültetvén be a császári székben, természete szerint kegyetlen, hadakozást szerető ember levén, előtte viselvén azt is, az atyja mely szerencsétlenül járt, hogy csak a fővezérekre bizta a hadi expeditiókot, maga személye szerént indula táborban. A törökök is megértvén a császár praesentiáját, parancsolat nélkül is számtalan sokasággal melléje jövének. A római császár penig a fő com-

mandót adta vala a saxoniai electornak, nem azért, hogy expertus volna a hadakozásokban, hanem tizenkét ezer embert a maga költségén igért vala a császárnak, csak a commandó övé lehessen. Nyughatatlan furcsa szeles ifju levén, és magának hírt-nevet akarván szerezni, nem gondol vala költségével, mert a praedecessorai számtalan kincset gyüjtöttenek vala a tárházban; de tiz esztendő alatt azt bizony mind eltékozlá s vesztegeté; csak egy éczaka Bécsben kártyán huszonöt ezer aranyat veszte el, a kurvákra tizhusz annyit elköltött, azért is lőn olyan szerencsétlen. A török császár azért személye szerént megindula egyenesen Erdély felé, hogy vagy recuperálja vagy porrá tegye. Megértvén generál Veteráni, ki hat regimenttel Karán-Sebesnél vala, elküld Péterváradjához a saxoniai electorhoz és generál Caprarához, kiknek commendója alatt vala, hogy ő mit cselekedjék, mert a vele való kevés haddal elégtelen a török császár hatalma ellen resistálni. A saxo ugy akar vala, hogy hat regimentet válogatott lovas hadakot küldjön elöljáróban Veteráni mellé, azalatt maga is az egész ármádával utána menjen, és közből szoritván a törököt, megharczoljanak vele. S már ki is rendelte vala a regimenteket, kik Veteráni mellé menjenek, de mivel a commandót a saxónak oly conditióval adták vala, hogy semmit is magától ne cselekedjék, hanem Caprara és Hajszler generálok akaratjából, azok penig mindketten halálos ellenségei valának a szegény Veteráninak, Caprara azért: mert látja vala, generál Veteráni sokszor kevés haddal mennyi számtalan törököt profligált vala, és már mindenütt, mind a törökök között, mind a bécsi udvarban elhíresedvén, félti vala a commandót Veteránitól; Hajszler penig boszulja vala, hogy a törcsvári harczon bolondul oda vesztvén a regimenteket, már az erdélyi commandó ki esett vala kezéből s Veteráninak adatott vala, ki azt nagy dicsérettel szerencsésen viseli vala. Hogy azért Veteránit elveszthessék, a saxónak tanácsul adák, hogy ne szaggassa meg az ármádát, hanem izenje meg Veteráninak, verje sánczban magát addig, mig a nagy ármádával segitségére mennének, és parolát külde mind a saxó, mind Caprara s Haiszler Veteráninak, csak subsistáljon Karán-Sebesnél, mert minden bizonynyal negyed nap alatt az ármáda is oda megyen. Igy áltaták el a jámbor vitéz generálist! Különben nem volt olyan bolond Veteráni, hogy olyan kevés haddal annyi számtalan pogányság előtt megálljon, a mint némelyek, kik a dolgokot nem tudják, azzal kárhoztatják.

Már a török császár másfél száz ezer emberrel Lippához érkezett vala, kiben akkor commendáns vala egy Toldo nevü vice colonellus, a magyar hajduságnak penig kapitánya vala Daróczi András, ki nem régen Tökölyit oda hagyván, a német császár hüségére redeált vala. Mindenfelől azért a sok pogányság ostromnak menvén, mivel különben is semmi erőssége nem vala Lippának, noha mind a németek, mind a magyarok ugyan olyan vitézül viselék magokot, hogy sok jancsár ott vesze miattok, utoljára elfáradván, a török beomlék a várban, s egy lábig mind ott vágák le őket, Toldót penig elfogák, ki azután szabadula meg. Daróczi András is vitézül harczolván, noha eleget kinálák a törökök, kik közül sokan jól ismerték, hogy adja meg magát, ott vesze a bástyán. Veteráni megértvén Lippa obsidióját, segitségére ment vala igen sietve, de addig a török feladott vala rajta; azért visszajöttében, az arnót basára, ki az vele levő arnótsággal együtt erős sánczban verte vala magát, ezek igen hires vitéz emberek s puskások, rá mene, de semmit nem tehete neki, mivel sem gyalogja, sem lövőszerszámja nem vala vele, az arnótok pedig a sánczból erős lövést tőnek, és sok németet meg is sebesitének. Onnan visszafordula, és a Tömös vize mellé egy régi elromladozott sánczban beszállott. Eljött vala a negyed nap, mégis sohul nem érkezék a nagy ármáda, noha ha akart volna, könnyen eljöhet vala, de Caprara és Hajszler sok mesterséggel késedelmeztetik vala a saxoniai electort, hogy addig mig ők elérkeznek, hadd essék által a török Veteránin. Ugy is lőn.

Mert a török császár feles portásokot küldvén el, harmad napig szüntelen ellenkeztenek a Veteráni táborával: még akkorra is el nem jöve a succursus. Harmad napján, szintén ebédlék vala Veteráni, meghozák, hogy számtalan sokaságu tábor jőne csak közel; Veteráni felkél asztaltól, s lóra ülvén generál Klöckesperggel egy halmocskára felmegyen. És midőn látná a török császár előtt hordozni szokott boncsokokot, kérdé Klöckespergtől: mit gondolna, ha csak a fővezér volna-e köztök, vagy a császár maga? Klöckesperg azt feleli, hogy csak a fővezér volna, de Veteráni tanult régi generális levén, s tudván a török tábor rendét, monda Klöckespergnek: „Valamint engemet lácz, elhidd, bizonynyal maga van ott a császár, mert annyi boncsokokot nem szoktak a fővezér előtt hordozni.“ A halomról lejövén, és a regimenteket kirendelvén a harczra, a lövőszerszámokot is, melyeket az erdélyi várokból vitetett vala ki, elkészittetvén, noha eleget kérék hogy fegyverderekát vegyen magára és sisakot, a mint annakelőtte minden harczon szokta vala, soha rá nem veheték. Mert már általértette vala Caprara s Hajszler practicáját, hogy őt csak ott akarnák veszteni, és minthogy egész éltében mindenkor szerencsés győzedelemmel hadakozott, s látná, hogy annyi barom pogányság ellen nem resistálhatna, hogysem vagy gyalázatoson elszaladjon vagy rabságra essék, inkább akara vénségére dicséretesen a harczon meghalni. Mikor szintén már szemben kellene menni a törökkel, kezében vevén mezitelen goszperdét, azt mondá: „Hunczfut Caprara, hunczfut Hajszler!“ (mely szitoknál nincsen gyalázatosabb a németek között, mert valakinek azt mondják: vagy meg kell vagdalkozni azzal a ki neki mondotta, ezért is esik annyi duellizálás a generálok, colonellusok s kapitányok között, vagy a regimentből gyalázatoson kimenni); azután keresztet vetvén magára s rövideden imádkozván, legelöl álla nagy-bátran, ki már a halálra szánta vala magát, és a regimenteket megbiztatván, azt mondá nekik németül: „Rajta, édes fiaim, a pogányon, mert látjátok engemet s titeket elárult Caprara s Hajszler, azért haljunk meg kezünkön, s hagyjunk keserves victoriát a török császárnak is.“

Jő vala nagy orditással a pogányság a Tömös vizén által, a jancsárokot lófarra vevén fel a lovasok, a császár penig egy halomról nézi vala; de oly erős tüzet ada a német, hogy ott mindjárt az első próbán sok ezer török elhulla, meg is futamodék ez a szárnya; ujobban a basák, csauszok megforditák s neki hajták, de akkor is számtalanon elhullván, nagy confusióval visszaszaladának. A császár, megboszonkodván hogy olyan kevés német már kéczer megtolyta a sok törököt, maga elémegyen a harczhelyre, és kardot rántván, a futó basákot, tiszteket ölni vágni kezdé s visszahajtani a harczra, és maga is, hogy jobb szive legyen a hadának, elöl megyen vala. Generál Veteráni penig megparancsolá generál Truchsesnek, ki a balszárnyat commendírozza vala, hogy az ágyukban kalaponként töltesse a muskotélyok golyobisát; ugy is tölték, s kisütögetvén a törökre, szörnyü romlást mívelének bennek, mint a sürü kévéket, ugy sepervén el egynehány ezeret bennek, annyira, hogy a török császárnak is mind lovát, mind a két mellette való szerecsen kengyelfutóit ellőnék, s maga gyalog esnék, kit kapván a basák, kivínek a harczhelyről, s más lóra ültetének, a török szörnyü félelemmel szaladozván. És ha Veteráni ugyanakkor meg ne sebesedjék, mindnyájon úgy hiszik, hogy azt a barom pogányságot megverték volna, oly nagy resolutióval harczol vala a kevés német tábor. Nem is olvasott senki, miolta a török császárság felállott, hogy soha olyan kevés keresztény had a török császár erejét ugy confundálta volna. De vas nem levén Veteránin (emberi mód szerint azért is vesze el), meglövik a bal karját, s sok vére kezd kifolyni; azonkivül egy török, mikor a generál fejéből a nagy impetusban a kalapja kiesett volna, s hátra tekintene a kalap után, főbe vágta vala, de ugyanakkor megfordulván, a törököt, noha sebes vala mind feje mind karja, azon helyben megölé. Hittel mondotta azután generál

Klöckesperg, mindenütt Veteráni mellett levén a harczon, kilencz törököt látta hogy Veteráni megölt azon a harczon. Már a szegény Veteráni, mind a lövés mind a vágás miatt sok vére elfolyván, megerőtlenedett, el is ájult vala; látván a mellette valók, kiviszik a táborhelyről, s hintóban tevén, Erdély felé megindítják, hogy szép-lassan vigyék, a maga borbélyát Vilhelmet rendelvén melléje. A török császár penig más lóra ülvén, mind elszégyelvén magát, mind neki dühödvén, elszéledt hadait ujobban egyben gyüjti, meghirdettetvén a csauszok által: vagy mind ott kell veszniek, vagy a németet megverik. És igy nagy sokasággal ujobban minden felől rá menének a német táborra. De már Veteráni megsebesedése után, kiben nagy bizodalmok vala, a németek is meglankadtak vala, és a szüntelen való harczolásban, mert öt óráig tartott vala, egészlen megfáradtanak s elepedtenek vala; kihez képest generál Truchses látván a dolgot, és utolszori kemény tüzet adván a törökre, akkor vesze el az arnótok basája sokad magával (el is hozák szép aranynyal vert csőjü puskáját s nyakában függő ezüstös dömöczki vasu kardját, s Apor István vette vala meg a németektől), és a török akkor is meghátrálván magát, a német had előnyomula, nem sokáig üzvén a törökök, mert magok is elfáradtanak vala. Különben is a német tábor számtalan szekerekből álló bagázsiája ott levén velek együtt, a praedának esék a török; s a lőn szerencséje az elfutott német hadnak, kik Truchsessel együtt Erdélyben békével bejövének [sept. 7.]. Annyi hosszas ideig tartott harczon másfél ezer németnél több nem vesze; török mennyi veszett, nem bizonyos, ki husz ezernek, ki huszonöt ezernek mondja; a bizonyos, közel nyolcz annyi török veszett mint német, és a török császár nem sok gloriát nyere abból a victoriából.

Nem messze vitték vala a szegény Veteránit a harczhelyről, utolérék az üző törökök; mikor mondanák Veteráninak, hogy a törökök közelítenek, noha már épen halálán volna a sebek miatt, mégis a hintóból kiszáll, s nem birván már a lába, térdre esék, a közelitő törökök közül akkor is egyet meglő; a törökök nem tudván, kicsoda, ott vagdalják le. Fejét kétség kivül elütötték s elvitték, mert soha a testére rá nem találának; sokáig mind a lőn a hire, hogy fogva volna Konstantinápolyban; a felesége, Victoria, istenfélő kegyes alázatos asszony, beküldé, eleget kereste, de haszontalan; az ország, mivel ugy szerette mint az édes atyját, rá igérte vala, hogy ha száz ezer forintot kérnek is saczában, kiváltja, csak tudhassák meg ha életben vagyon, sőt maga Apor István egyedül kész lesz vala tiz ezer forintot adni a magáéból szabadulására.

E lőn vége Veteráni generálisnak, dicsőséges vitézi harczával örökké való emlékezetet hagyván magának mind az egész keresztény s pogány világon, mind penig Erdélyországban; kinek oltalma mellett a vérét ki is ontá. Mert akkor ha Veteráni meg nem harczol vala a török császárral, a saxo s Caprara mellett bizony porrá leszen vala Erdély, s talám egy ember sem maradott volna életben. A németek nem annyira szerették, mert szoros disciplinában tartotta őket, mind a táboron mind itt benn Erdélyben, s ha csak mi excessust cselekedtek is a föld népén, s panasz ment a generálra, példáson megbüntette őket. Azért sokszor mondták szemünkben holta után: Megholt a tí apátok, erdélyiek. Bizony meg is hala, s megérezők annakutána következett generálok alatt. Tudom, Szebenben laktunkban, egy estve jó kedve érkezék Apor Istvánnak asztalnál; mondani kezdé: micsoda restek, roszak most az mostani ifjak, mert mikor ő Petki Istvánnál lakott, olyan csintalanok voltanak, csak ment szüntelen a panasz ellenek Petki Istvánra. Mi csak hallgatánk, felkelénk, egyben végezvén a szállásunkon innya kezdénk, ki az utczára, valakit elől utól találtunk belé gráználkodtunk, a szebeni királybiró szolgáját megpofozók, az úr kapujában álló sirbokot egyben szidók, az is szidni kezde, én kiragadám a muskotélyt kezéből, ugyan jóformában a hátához verém. Ha azután való

generálok idejében cselekedtük volna, bizony mindjárt megöltek volna, mert a strázsát bántani capitale a németeknél. Más nap hát mindenfelől jő a panasz az úrra ellenünk, a királybiró is satisfactiót kérete; a szegény Veteráni pedig az izené az urnak: megparancsolja nekünk, többször a sirbokot ne bántsuk; e lőn minden satisfactió-adás. Gyönyörü nyájas ember vala mintha mindenkor mosolygana; soha ugy oda nem küldött az úr engemet, vagy az orczámot megcsipte vagy a hajamot meghuzta, nagy becsülettel resolvált, akármikor bemehettem a házában, nem csak én, mások is. A felesége erősen vigyázott rá, soha meg nem engedte, hogy részegségre igyék, mindjárt felrugta az asztalt, mert ittas korában igen grázdás ember volt, meg is ölt volt egy gróffot ittason, azolta a felesége nem távozott mellőle. Szép kis actus esett vala előszöri erdélyi generálisságában. Még az öreg Apaffi Mihály él vala, Szebenben egy vargánál volt egy moskotélyos quártélyban; estve asztalhoz ülnek mindketten, bort hoztanak, a német egy pohár bort köszön a gazdájára a német császár egészségeért, a gazda elveszi, megiszsza, ő is köszön egy pohárral a németre a fejedelem egészségeért, nem akarja meginnya; mond a szász: „Német! én meg ittam a te császárodért a bort, iddmeg te is az uramért, mert bizony roszul jársz.“ A német csak nem akarja, kap egy rozsdás baltát a szász, keményen megveri a németet. Más nap a muskotélyos panaszra megyen kapitányára, hogy megverte a gazdája, de nem mondja meg miért; a kapitány a generálra. A generál hivatja mind a moskotélyost mind a gazdáját, megexaminálja őket, a szász igazán elébeszéli a dolgot, a német sem tagadhatja, a németet jól megvereti, hogy a fejedelem egészségeért nem ivutt, a szásznak egy aranyat ajándékoz, azután mond nekik: „Te, német, ha moskotélyos vagy, ezután ha innya akarsz, csak a muskotélyosok egészségeért igyál vagy a káprár egészségeért, azon felyül valók egészségeért való italt bizd náladnál jobbakra; te is szász, ha varga vagy, csak a vargák egészségekért igyál, vagy a varga czéhmester egészségeért, hagyj békét a fejedelem egészségeért való italnak, mert nálad nélkül is elegen isznak azért.“

A török császár Erdélyben való jövetelének szándékát letevé, mert midőn látná, az a kevés német mennyi kárt tett a táborában, s hát ha a nagy ármáda eléjő, mit cselekednék vele. El is jöve az ármáda, minekutána a szegény Veteránin feladtanak volna, s gyalázattal tölté hejában el azt az egész campániát minden operatio nélkül. Ám az egy Gyulát vevék meg a török császár elmenetele után; mert a török császár Tömösvárt éléssel és praesidiummal muniálván, Lippát penig felégetvén s pusztán hagyván, sietve visszamene maga országában, nem is jöve többször ki hadakozni, s a mely hevenyében kezdé a hadakozást, olyan hamar belé is úna.

Nem sokára vesze el a hires vitéz kapitány Horváth Ferencz, ki Tökölyinek sok ideig ezeres kapitánya levén, labanczságra állott vala; noha nemzetére nézve czigány volt, de egy vitéz embernek akárhová beillett. Egynehányszor Tömösvár alá portázván, szerencsésen járt, végre a törökök lest hánnak, közben szorul kevesed magával, sokáig harczol, le is vág egynehány törököt, azalatt a fél kezét elvágják, nem akarák jó darabig a törökök megölni, eleget is kinálák erős hit alatt, hogy ne vesztené el, hanem adná meg magát, de attól tartván, hogy Tökölyi kezéhez adják, nem akara meghódolni, hanem ott vágják le, s a fejét karóban tevék tömösvári kapunál.

Tul a német császár és franczia között is ezen a nyáron szörnyű vérontás történék. Mert az angliai király, a császár confoederatusa, a maga és az imperium hadaival, kit a baváriai elector commendíroz vala, Belgium Hispanicumba száznyolczvan ezer erős ármádával (vajha ezt a hadat a török ellen forditották volna, nem volna Europában pogány) a híres Namurch városát obsideálá, kiben harmincz ezer franczia praesidium vala, generál Boufler commendója alatt. Noha a városból sem mulattak el semmit, mind tüzzel mind excursiókkal infestálni az anglusokot, utoljára csak

meg kelle adni a várost, mert szörnyü bombázást s ostromokot tétele az anglus. Azért accordálván egymással, a franczia generál a praesidiummal kijöve, az egész angliai és német hadak mind rendelt seregekben állván; Boufler a bavariai electornak, szokás szerént, a mezitelen spádéjával reverentiát tőn, de Vilhelmusnak nem, mert nem akarja vala a franczia király ismerni Vilhelmust angliai királynak Jacobus ellen. Vilhelmus megboszonkodván, trombitát fútat, s a maga hadaival környülvéteti a franczia hadat, s megállitván őket, megizeni Bouflernek, mivel ő nem akar engemet angliai királynak ismerni, s reverentiát sem tőn nekem, holott én angliai király neve alatt adtam neki parolát, hogy békével bocsátom; azért én sem tartozom parolámot megállani, szálljon le a lóról mert rab. Bouflernek nem lőn mit tenni, csak leszálla, s leoldák a fegyvert róla, árestumban tevék, azután nagy bajjal tudá kiszabaditani a királya; a több francziákot pedig békével bocsáták. Ugyanakkor a tengeren, az angliai és hollandiai classisok a francziai királynak tengermelyékei nagy derék városait szörnyüképen megbombáztatván, elpusztiták s porrá tevék; a francziai király is a híres Bruxella városra küldvén táborát, ő is megfizete annak a városnak, s elpusztittatá. Igy vesztegeték egymást a nagy keresztény potentátusok, holott jobb lett volna a pogány ellen forditani erejeket, s azt kiüzni Európából.

A saxoniai elector penig Caprarával, Hajszlerrel és az Erdélyben quártélyul rendeltetett regimentekkel együtt bejöve Erdélyben Dévához; oda menének az urak eleiben. Onnan az urak thordai gyülésre visszajövén, az elector postán Thordára jöve, és egy szekérben ülvén a gubernátorral, a több urak penig utánok hintón, estve késön érkeztünk be Kolosvárra, az ott való praesidium rendelt seregben állván, és a császár zászlóit az elector előtt a földig lehajtván s ágyukot kisütögetvén, nagy pompával ugy szálla be szállására a Székely Lászlóné házához. Másnap ebédre hivatá a gubernátort s Apor Istvánt a magyarok közül, a németek közül generál Corbelli, Szapia, gróff Crakko kolosvári commendáns voltanak asztalánál, s maga az elector tisztei. Az ujjában vala egy karbunculuskő gyürüben foglalva, kit az urak tiz ezer tallérra becsüllettek, a jobb melyén a szivénél is volt aranyban foglalva más hasonló, kereszt formára, a saxoniai electoratus czimere; az udvara népének is olyan forma kereszt volt ezüstből a nyakokban. Szörnyü italt mivelének, noha a gubernátor is erősen ihatott, de az elector mind kiivá őket, és asztalnál a nagy erős ezüst tángyért úgy egyben hajtogatta mint a papírosat, az ezüst pohárt úgy egyben szoritotta, hogy a bor kiöttlődött belőle, söt a nagy erős patkókat egyben szaggatta, rettenetes erő levén nála; de bár esze lett volna annyi mint ereje, én semmi fejedelmi virtust nem láthaték benne. Onnan, Kolosvárról, elindula, és Magyarországokon mindenütt nagy pompával excipiáltatván, Bécsben felmene; ott sok bolondcsági voltanak, melyeknek leirásával kár volna a papirosat vesztegetni. Azután érkezék be Caprara és Hajszler generálok; azok is kimenének, Truchses generált hagyák Erdélyben commendánsnak.

Juniusban menénk a fejedelem lakadalmára Balázsfalvára. A hidnál vontak vala sátorokot, oda mene ki a fejedelem paripán a mátkája eleiben. Nagy-szomorán valának mind Bethlen Miklós, mind Apor István, Alvinczi Péter s mások, kik nem jovalják vala azt a házasságot. A hidtól bejövénk Balázsfalvára, ott pompásan lőn ugyan a lakadalom, de nem fejedelmi módon. A tánez között, mikor a fejedelem tánczolna a mátkájával, Apor István mindenkor feláll vala, Sárosi Jánosék s a többi veszteg ülnek vala, én is ott állottam a hátok megett. Mondja Apor István Sárosinak: Sógor! miért nem becsüllitek meg a fejedelmet, hogy felállanátok előtte? azt mondja nagyon Sárosi: Eb álljon fel ő kegyelme előtt, elugrotta bizony a fejedelemséget. Mingyárt eszében vevé a lakadalom után a szegény Apaffi Mihály, hogy ebül van a dolog, mert a gubernátor nagyságolni sem akará, sem a praecedentiát neki nem engedé, noha

azt gondolja vala Apaffi, ha ő erdélyi urnak s kivált Bethlen Gergelynek leányát elveszi, minyájan mellette lesznek s a fejedelemségben manuteneálják, az udvarban is arról biztaták mind míg a dolog megforra, azután mind elállának mellőle; a gubernátor inkább szeretvén hogy ő egyedül parancsoljon az országban mintsem más neki, a több urak is, kezeken levén még akkor a kolcs, generál Veteráni is jámbor ember levén, semmi directióban magát nem elegyitvén, azt gondolják vala, mind ugy lesz továbbra is, s ők a mint akarják, ugy folytatják az erdélyi dolgokot, s veszik a hasznot. De közel sem ugy lőn, mert Rabutin bejövén, csakhamar kivevé az urak kezéből a pálczát, s dobszóhoz taniiá úr uramékot; akkor már örömest kapnak vala a magyar fejedelmen, de elugrották vala. Az udvar is megharaguván Apaffira azért a házasságért, mivel magok is az urak nem akarák, hogy fejedelemség alatt legyenek, a diplomának Apaffi fejedelemsége iránt való czikkelyét falban rugák, Apaffit felviteték mind feleségestől Bécsben; ott renunciálni kelle a fejedelemségnek, s az ausztriai házra transferálni, némelköntösben öltözteték. Azolta távulról nézi mind hazáját mind jószágát, a szép kövér vitulusért sovány Imperii Prinpis titulust adának neki; most már herczegellik, még sincs semmie, bezzeg több vala a mig csak nagyságolák. Ilyen jó hazafiakot tartott Erdély mindenkor a maga romlására. A bécsi udvart senki nem okozhatja, mert ha magok az erdélyi urak ki ne jáczák a fejedelemséget Apaffi Mihály kezéből, maig is ben ülne a székben; de nem volt olyan bolond a császár is hogy erővel adja nekik a jót, mikor látná hogy nem kell magoknak; ha nem kelle nekik, kelle másnak, tudja is hasznát venni.

Már annakelőtte esztendővel a császár parancsolatjából Bécsben erdélyi cancellariát erigáltanak vala, Kálnoki Sámuelt, ki azután gróffá lőn s nem régen hala meg, választván az ország közönséges voxxal vicecancellariusnak, mert a főcancellarius Erdélyben resideál vala, Bethlen Miklós. A religiók közöt való egyenetlenségért penig mindenik religióból egy-egy secretáriust s egy-egy cancellistát rendelének, Szentkereszti Andrást a reformatusok, Henter Benedeket a pápisták, Simon Mihályt az unitáriusok, és Brassai Czakó Györgyöt a lutheránusok. Ezek egyczersmind consiliáriusi is valának a cancelláriának, kiknek nagy fizetést is rendelének, melynek egy részét a fiscalis jövedelmekből, a más részét az ország contributióiból deputálák. Ugy menének fel Bécsben, azolta ott resideálnak. De a pápisták vevén eszekben, hogy Szentkereszti András tanult expertus és ismeretes ember levén az udvarban, mivel azelőtt is lakott ott fen, Henter Benedek pedig jámbor együgyü ember, s így a magok religiójok dolgát úgy nem promoveálhatják Henter Benedek által Szentkereszti miatt, addig practicálódának, Henter Benedeket lehozák onnan; és mivel nem találának egyéb praetextust, azt igérék Henternek: a csiki főkirálybiróságot neki adják. Apor István levén akkor mind főkirálybiró mind kapitány Csikban, megiratá a csikiaknak, gyüljenek egyben, s válaszszák Henter Benedeket, mert ő másnak nem cedálja, csak Henternek. A csikiak elsőben jól cselekedének, mert mivel a főkirálybiróság szabad választásában állott örökké a székely nationak, vox szerint választák Lázár Ferenczet. Apor István megértvén, szörnyü szitkokkal levelet irata Sándor Jánosnak, Thamás Deáknak, Csató Jánosnak s a több tiszteknek, hogy mingyárt kihányatja tisztségekből ha nem revocálják a választást, s Henter Benedeket nem acceptálják. Azok a rosz levis gazemberek megijedének, a székely natio nyilván való szabadcságának sérelmével, ujabb székgyülésén felrugák Lázár Ferenczet, s Henter Benedeket választák. Holott olyan privilegiummal oltalmazták a székelyek mindenkor azt a szabad választást, hogy noha Apaffi idejében Teleki Mihály az egész országot egyben gázolta s hódoltatta vala, mégis soha az udvarhelyszékiek Gyulai Ferenczet nem acceptálák főkirálybirónak (noha maga Teleki Mihály személye szerint akarja vala introducálni, azt gondolván, senki nem mer

ellene szólani) azért, hogy a fejedelemtől elsőben sollicitálta, hanem nagy gyalázattal, csaknem hasadván meg mérgében, re infecta visszamene Gyulai Ferenczczel együtt. Ne kárhoztassuk tehát mi a bécsi udvart, mert bizony magunk rontottuk meg a magunk szabadcságát elsőben, s ugy adtunk okot az udvarnak is minden rosz dologra. Henter Benedek ilyen illegaliter beállittatván a királybiróságban, a pápisták nem találának magok közül erdélyi igaz hazafiát, kit Bécsben secretariusnak küldjenek, noha bizony valának akkor is köztök capax személyek; hanem a diploma ellen, egy Fiát János nevü idegen embert, ki Bécsben lakott s Erdélyhez semmi relatiója nem volt (noha quondam az eleje Karánsebesben lakott, s onnan származott volt be Hunyad vármegyében), csak azért hogy Kollonics cardinálnak kedves embere vala, azt obtrudálák, hogy annál inkább a cardinalis protectiójával Szentkeresztin triumphálhasson. Ám bizony szép nyereségünk is lőn miatta, mert mind a diplomát, mind az haza fundamentalis törvényit kiforgatták Fiát által a jámbor császárral, mint ide alább a maga helyén leírom. Mégis a császár vétkes, hogy a diploma a maga erejében meg nem maradott; nem a császár bizony, hanem az erdélyi nyughatatlan emberek elméje lőn az oka.

Ugyanaz idõtájban, noha mind a haza törvényében világos articulusok voltak, mind a diploma arra mutat, hogy az erdélyi tisztségekre hazafiai promoveáltassanak; azzal nem gondolván, a harminczadokra, sőt a zalatnai kénesõ- és abrud-bányai aranybányákra idegen incorporatus jószágtalan oláhot, örményt, görögöt állitának tisztségre csak azért, hogy azok pénzzel vásárolták s bövön fizettek az officiumért. Ebben penig legkiváltképen vétkezék az uram Apor István, és a gubernátor Bánffi György, kik nem vigyázván a haza törvényére s a következendő rosz consequentiákra, minden ördög-tojta görögöt felfogának, s a jó fizetésért azokot tevék rationistáknak, arendátoroknak, udvarbiráknak, dézmásoknak, mint Rácz Istvánt, Pani Stephánt, Grammatica Györgyöt, Görög Pétert, Dobra Angyalt s többeket, az igaz hazafiai távul nézvén, hogy az idegen rosz emberek töltözõdnek az ország szép jövedelmével. Mi lõn a gyümölcse? Mikor azután a cameralis commissio bejõne, s a sóaknákra német camerariusokot rendelne, az ország panaszlana az udvarban hogy a diploma ellen volna azoknak az idegen tiszteknek tétele, olyan választ adának: ha nem teczett a diploma ellen való dolognak, mikor magatok oláhot, görögöt tettetek a harminczadokra, aranybányákra, holott meg volt tiltva törvény és articulus szerént hogy a bányákon még csak járni se legyen szabad fejevesztése alatt afféle személyeknek, miért láczik most diploma ellen lenni az országnak, ha német tisztek lesznek, kik akárhol is a keresztény világon elébbvalók az oláhoknál, görögöknél. Igy rontók meg azt a czikkelyét a diplomának magunk akkor is, azután a többit rendről rendre.

De a gubernátor sem uralkodhaték egyedül sokáig amint elkezdette vala; mert a tanács urak megirígyelvén állapotját, s hogy õket nem becsülné, s az õ akaratjok nélkül valamit akarna, megcselekednék, Bethlen Miklós Bécsbe felmenvén, az udvarnak intimálni kezdé: már a fejedelemség cessálván, nem szükség a gubernátorság is, s nem illendõ hogy az expeditiók s commissiók Bánffi György neve s pecsétje alatt expediáltassanak. Az udvar azért a császár képére meczett pecsétet küldvén le, megparancsolá: hogy minden expeditiók a császár neve alatt folyjanak, és hogy gubernium erigáltassék, kiknek egyenlõ authoritások voxok legyen, s a mit azoknak nagyobb része elvégez, a vétessék expeditióban. Azolta ugy is lõn; a gubernátori név rajta marada ugyan a gubernátoron Bánffi Györgyön, de minden authoritas nélkül, csak olyan lõn õ is mint a többi közül egyik, s megszünék a sok haszonhajtás.

Azalatt az urak tanácskozván, a fiscalis proventusokot mind megarendálák a császártól száz ezer forintokon, és a ki nem akarta is, ha valakinél pénzt érzettek, csak oda

íratták magok közé, s le kellett tenni a mi rá esett az arendapénzből, a jövedelmet pedig magok között, a nagyja három négyen felosztták, a többinek holmi dohos buzát, büdös bort s egyéb haszontalan egyetmást deputáltak a legmeszebb helyekről, mint Szomos-Ujvárról, Kolosvárból, Dévából, Görgényből, hogy a vecturáját fel nem érte volna a naturale, oda vesze a többinek mind pénze, mind nyeresége. Nem csuda, ha Isten ily régtől fogva bünteti Erdélyben az embereket.

1696. A francziai király, midőn látná, fegyverrel nem boldogulna gonosz szándékában, régi eb szokása szerint, sicariusok által akará elveszteni a dicsőséges vitéz Vilhelmus angliai királyt; és hogy eszében ne vegye az anglus mit akar, generál Cattinatót feles haddal elküldi Sabaudiára, mintha Turin városát akarná megszállani, Jacobust penig, a régi angliai királyt, a tengeren nagy classissal expediálja, hogy titkon egy szigetben közel Angliához megvonja magát, mig a sicariusok megölik Vilhelmust, s azután menjen be s üljön székében. És már Jacobus, a Vilhelmus hadából, ismervén jól mind őket, negyven vakmerő embereket nagy fizetéssel rá bérlett vala, kik vadászatban a királyt megölnék, mert igen gyönyörködött a vadászatban. Reggel a király meghirdeti, hogy vadászni indulna csak tizenötöd magával; a negyven gyilkosok, tudván merre menne a király, beállnak lesben, ugy rendelvén el magokot, hogy tizenöten egyenesen a királyra üssenek, a többi penig a király mellett valókra. Azalatt egyéb dolga érkezvén a királynak, Isten vigyázván a megmaradására, ebédig ki nem mehete, amazok azt gondolván, hogy kitudódott a dolog, és a király ha rájok küld, ott fogatja meg, féltekben elszaladnak; egyik közülök megbánván vétkét, sebes nyargalást a királyhoz megyen, ki épen akkor jő vala ki lóháton a kapun, térdre esik, megbeszéli a dolgot, a király postán utánok küldvén, huszonötöt közülök elfogat, a többi elszaladnak. Ő is annál nagyobb erővel készüle a franczia ellen, Jacobus penig orczapirulva visszamene Francziában.

Mí pedig az urral Marus-Vásárhelyre menénk országgyülésére. Ott Haller János elbucsuzván minden tisztétől, a thesaurariusi hivatalt Apor Istvánnak adá a császár, és engemet az officium secretariusának resolválának. Haller János maga házához mene, és minden világi dolgokról elforditá elméjét, szüntelen csak imádkozásokban tölté idejét mind haláig. Jó jámbor keresztény ember vala, s a mig ő birá a thesaurariusi officiumot, a reformatus papoknak donatiójok szerint mindenkor kiadatá mind a dézmákról mind a sóaknákról való collatiójokot panasz nélkül. De Apor István halálos ellensége vala a mi religiónknak, mihelt kezéhez kerüle a kolcs, elvoná sok csalárd uton módon a papok, professorok donatióit, s kiforditá szegényeket minden fizetésekből; noha maga a császár egynehányszor megparancsolta hogy kiadassa, soha bizony semmi sem telék belőle. Igy rontá meg a diplomának azt a czikkelyét, melyben a császár szentül confirmálta vala minden előbbeni királyok, erdélyi fejedelmek donatióit. A pápista clerusnak penig Kollonics cardinál tiz válogatott dézmákot obtineála a császártól Erdélyben, és a jezsuitáknak, kik már Erdélyben beszármaztanak vala, a census cathedraticust, kit a szász papok szoktanak esztendőnként kész pénzül a nálok való dézmák arendájában fizetni a fiscusnak, conferálá a császár, mely öt ezer forintnál feljebb megyen eszdendőnként.

De szükség megtudni, a jezsuiták mint származtak be ujobban Erdélyben, noha annakelőtte is, a fejedelmek idejében, nyilván, szokott köntösökben nem mervén bejőni az ország kemény végezése ellen, hol katonaköntösben, hol az erdélyi secularis páterek köntösében sokan jöttenek be. Ilyen vala Vizkeleti Zsigmond kolosvári, és Baranyai László fejérvári papok, mindenik factiosus gonosz practicálódó, és a mi religiónkot halálban gyülölő s üldöző emberek. Ezek látván, már a császár fegyvere Erdélyben meggyükerezett, és Apor István nagy urrá lett, azt kezdék munkálódni, hogy a jezsuiták szabadosan bejőhessenek, és a mely residentiákot birtak

annakelőtte Báthori Zsigmond idejében, mint Fejérváratt, Kolozsváratt, Udvarhelyen s másutt, occupálhassák; Apor Istvánt elaltaták, mely nagy s kedves dolgot cselekednék Isten előtt ha azt véghez vinné, s minden bünének bocsánatát s üdvösségét megnyerné. Apor István ira mindenfelé a ministereknek, de mig Kinczki éle, semmit nem efficiálhata; Kollonics succedálván, az eleget munkálódék, soha a császárt rá nem veheté, mert azt mondja vala a császár: „Mí hit alatt adtunk Erdélynek diplomát, hogy oda több szerzeteseket nem küldünk azoknál, kik addig köztök voltanak, az ő törvényeket is azon diploma által confirmáltuk, mely szerint örök átok alatt onnan a jezsuiták proscribáltattak, lehetetlen, hogy hitünket megszegjük.“ A cardinál azt felelé: „Felséges császár, engedje meg hát felséged, hadd én magamtól küldjek be oda a jezsuitákban, hiszem ha senki nem szól ellenek, ugy felséged meg nem sérti a diplomát.“ A császár rá hajol olyan formában, próbára beküldé Kollonics őket; bár csak valaki contradicál vala ellenek a három religio közül, mindjárt vissza kell vala menniek. De a gubernátor féltvén tisztségét, a több uraknak kevés gondjok levén az Isten dicsőségére, senki egyet sem szóla. Igy ronták meg akkor is magok a diplomát, és az Approbata Constitutiókban a jezsuiták ellen iratott erős articulusokot. Mert a jezsuiták, azt tartván, a ki hallgat megegyezni láttatik, szép csendesen beülének Fejérvárra, Kolosvárra, Udvarhelyre, sőt azután sok szines mesterséggel Marusvásárhelyre, Szebenben, Brassóban, Fogarasban s több helyekre betevék magokot, fel is forditák mind a politiát, mind a reformáta ecclesiákot.

Eperjes városának hason fele megég ebben az esztendőben. János pedig, a lengyel király, minekutána sok esztendeig a keresztyénség javára a tatárok ellen dicséretesen harczolt, és azokot sokszor keményen megverte volna, meghal Krakkóban, három fiai maradván, de egyik sem kaphata a királyságban.

Magyarországban Budához közel Porcz nevü orosz faluban levén egy kép, rá fogák hogy sírt, és könyvei a kép orczáján alá folytanak. Legelsőben generál Chusáni irá meg Apor Istvánnak, akkor ott közel levén quártélyban, tréfálódván levelében, hogy a szűz Mária képe a németeket siratná, kik annyi véreket ontják ki Magyarország mellett, mégis rosz quártélyok vagyon. Az úr velem irata választ, hogy már ő is tréfálodnék, de valójában érté: nem a németeket siratja, ugymond, a kép, hanem nivel szűz Mária Magyarország patronája, kinek oltalma alá bizta vala az első magyar király szent István, látván, a németek mely kegyetlenű saczoltatják a magyarokot, azoknak nyomoruságát siratja. Ezt a képet a jezsuiták tanácsából a császár Bécsben felviteté, és minekutána azután két esztendővel a törököt megverte vala a német ármáda, azt a nagy victoriát nem Istennek, a kitől származott vala, hanem annak a néma kép sirásának tulajdonitották, és irtóztató bálványozást csinálának belőle. Mert a töröktől nyert zászlókkal s fegyverekkel felékesitvén a képet, és drága arany lánczokkal, gyöngyökkel felruházván, nagy pompás processióval, sok ezer nép követvén, ugy hordozták Bécsben, s a tudatlan község térden állva imádta tisztelte, maga is a császár egész udvarával követvén a processiót. — Ugyanaz időtájban Erdélyben is Szomos-Ujvárhoz közel egy oláh templombeli képre rá fogák hogy sírt, és onnan Kolosvárra hozák a monostori kápolnában; azzal is ugy bálványozoltanak. Én is elmentem vala nézésére, s épen eleiben állottam a hova függesztették vala, meg is vizsgálám szorgalmatoson, de bizony semmi jelét nem láttam, a mint hirdették, hogy az orczáján könyv folyt volna le. A bizonyos, hogy olvastam a külső historiákban, hogy sokszor a képek veritékeztek; Istentől volt-e vagy ördögi szemfenyvesztő mesterséggel? én most azt nem disputálom. És mindenkor arra az országra szörnyü veszedelem érkezett. A mint hogy Magyarországra s Erdélyre a siró képek elvitele után következett rettenetes hosszas nyomoruság e mai napig a historiáknak valóságát megbizonyitá.

Generál Carafa nagy fejedelmi házakot épittete Bécsben, kinek kapujára éczaka nagy betükkel azt irák: Ex lacrymis Hungarorum. Ugyanott halálra betegedék. Kollonics cardinál látogatására mene, s mikor dolgát végezvén kijőne az ajtón, azt mondja a vele valónak: „Ezen ember, a mint látom, csakhamar meghal, hanemha a magyarok imádsága tartaná meg életben.“ Meg is hala, s rút pasquinust irának róla holta után, minemü levelet küldött volna pokolból a barátjainak. A mely sok kincset penig sok kinzással a magyarországiakon tekert vala, látván, a bécsi udvar is nagy kegyetlenségeért megutálta vala, titkon Olaszországban, a hová való vala, el akará küldeni, hogy maga is utána menjen; azalatt megbetegedék, a császár is utána külde s visszahozatá a sok kincset s a hadaknak fizeté. Nem örüle az átkozott tyrannus ember hamis praedájának, s holta után is utálatos s gyalázatos nevet hagya a magyaroknál, mint szintén azelőtt Basta; a gyermek is gyülölséggel emliti, s Erdélyben Carafát a parasztok Calafának hivják; bizony igazán is, mert calafája vala mig éle a szegény magyaroknak.

Vala Erdélyben akkor generális commendáns Vaudemont, lotharingiai fejedelem, a hová küldé a gubernium követül Apor Istvánt Szebenben. Visszajövén Thordára, oda jöve le Bécsből Bethlen Miklós, három urnak, Bánffi Györgynek, magának és Apor Istvánnak gróffi titulust hozván a császártól; ugyanott publicálák is. Onnan menénk Bonczidára, Bethlen László lakadalmára, ki Wesselényi Pál leányát vette valá, noha nem vala kedve hozzá, de a bátyjai hajták rá; nem is lőn szerencsés lakások, elhagyá feleségét, s nehezen válhatván meg a papok székén tőle, azután Folthi Bálint leányát vevé el feleségül.

Nem sokára, keresvén a bécsi udvar kit találna erdélyi commendánsnak, ki az erdélyi urakot zaboláról itatná, mert már a sok panaszt elunta vala az udvar ellenek, küldék be Joannes Ludovicus Rabutint gróff de Bussit, ki is, Thordán levén gyülésben az urak, oda jöve legelsőben. Erről irának azután pasquinust ilyen szókkal: Miért jöttél idő előtt minket gyötreni. Meg is gyötré alkalmasint Erdélyországát. Az urnak penig Apor Istvánnak a thordavármegyei főispánságot adák, s Bánffi György Gyulaffi Lászlóval instellálá Bogáton, hol a vármegye egyben gyült vala. Onnan lemenénk Dévára Rabutin generál eleiben, ki akkor jött vala le a nagy ármádáról, az erdélyi regimenteket hozván be téli quártélyban.

Mert már a harcz a török és német között megtörtént vala, közel Tömösvárhoz a Bege vize mellett; roszul is succedála mind két részről ilyen formában. A saxoniai elector commendírozván akkor is a császár ármádáját Capraréval s Hajszlerrel együtt, mivel a török akkor is be akar vala Erdélyben jőni, eleiben állanak. A saxo a maga hadát, mintegy tizenegy ezer embert, elől állitá, generál Hajszlert generál Bolanddal együtt a balszárnyára commendírozá; a török tábor sánczban vala. Rá indulván a sánczra, mivel Hajszler előtt nagy árkok valának, melyeket meg kell vala elsőben kerülni mig a sánczhoz érkeznék, s ugy rendelték vala hogy elsőben várják meg Hajszlert mig az árkokon általmegyen, s ugy menjenek egyczersmind a törökre: a saxo, ifju tanulatlan maga erejében bizakodó ember levén, a maga fizetésén való hadakkal elől megindul, és a sánczból kijött török lovas hadakra egyczersmind kisütögetteti a puskákot, gondolván, a török az első lövés után mingyárt elszalad. Sok elhulla ugyan a törökökben, de a többi azoknak hátán kivont karddal egyenesen a saxo ellen hajtának; a saxo hada, már kilővén minden lincán a puskáit, confundálódék és hátra kezde nyomulni, a török szivet veszen, üzni vágni kezdé, és már épen debellálja vala; generál Rabutin, az erdélyi hat regimentekkel, meglátván a confusiót, elényargal, és legelsőben is a saxo futó hadára olyan tüzet adat, hogy egynehány száz lefordul a lováról, azután megriasztja az electort, ki szintén ugy szalad vala: „Ha nem tudsz, ugymond, felséges uram, a commendóhoz, mit vállalod magadra.“ Azon furiával a rend nélkül már a saxo hadát

üző törököket ugy megpuskáztatja, hogy sok ezerek elhullván közülök, nagy sebességgel a sánczában visszaszaladna, a hová utánok a németek közül sokan bemennek, és feles törököket le is vágnak; de mivel már éczaka vala, és a török számtalan szekerekkel körülvételé vala a táborát, tovább nem mehetének, hanem sok nyereséggel visszatérének. Generál Hajszler is szerencsétlenül jára, mert későre mehetvén az árkokon által, s mikor általmenne, már a saxo hadát a török megfutamtatá vala, ő is azon confundálódék, és semmi operatiót nem vihete végben; azalatt a török sánczából egy ágyugolyóbis a lábát eltöré, s abban a nagy felháborodásában az egész tábornak nem viheték el a harczhelyről hogy bekössék. Igy elfolya minden vére, s nagy kínnal azon éczaka meghala, s generál Bolanddal, ki is ott veszett vala, egy koporsóban temeték. Eképen fizete meg Isten neki esztendőre Veteráni generál ártatlan haláláért, kinek ő vala egyik koholója.

A törökök közül is sok tisztek, és a köznépből sok ezeren veszének el, s tartván attól, reggel ujobban megostromolja a német a sánczot, éczaka elnyomul, ott hagyván sok szekereit s tábori eszközeit, Tömösvár felé. Ott mulatván egynehány napot, visszament Lándor-Fejérvárra; a német is quártélyban szálla. Ilyen gyalázattal viselé két esztendőben a saxo a commendót, azért a bécsi udvar felada rajta, s a sabaudiai herczeg testvér öcscsének Eugeniusnak kezére bizá a commandót, ki be is füte a töröknek ugyan alkalmasint a jövő esztendőben, s véget vete azzal a győzedelemmel a hadakozásnak.

1697. Mert a török császár ujobban nagy ármádát készitvén, a fővezért számtalan lovas és gyalog hadakkal leküldi Magyarországra, olyan orderrel: hogy Erdélyben bejőjön és az országot egészlen elpusztitsa, nehogy a német minden esztendőben itt quártélyozván, tavaszszal jó idején jó készülettel innen kimenjen, és mig a török ármáda Ázsiából s más messze való helyekről egyben gyülekezik, addig sok dolgot véghez vigyen. A fővezér megindul egyenesen Péterváradjára, hol a német ármáda táborban vala, és egy Sárkány basa nevü török generálist elöljáróban elkülde, hogy a német tábort portázza, ő azalatt ellopja magát Erdély felé, s mig a német utána dobol, általessék Erdélyen. De Sárkány basát, éczaka rá ütvén, elfogják a magyar s német portások, s kitanulják tőle egészlen a fővezér intentióját. Már a fővezér nagy sietséggel Erdély felé megyen vala, és Zenta városánál hidat csináltatván a Tisza vizén, a jancsárságat hátul hagyván, a lovas hadat általköltözteté vala. Eugenius herczeg, megértvén Sárkány basától a dolgot, éjjel nappal utána megyen a fővezérnek, és harmad nap mulva, mikor a fővezér nem is gondolná, utóléri a zentai hidnál, s csak egy kevésség nyugutván meg a hadat, egyenesen a jancsárság ellen megyen, ki, vevén eszében a német érkezését, egy régi sánczban magát beverte vala, de nem lőn ideje arra, hogy a sánczot reparálhassa. Ijesztik vala a több officérek Eugenius herczeget, hogy a török sánczára ne menne, mert sok ezer jancsár levén benne, gyalázattal járnának; de a herczeg resolutus ember vala, s látja vala, ha késnék a dologgal, azalatt a jancsárok a sánczot fortificálván, nagyobb kárral lenne az obsidio, a török lovas haddal penig a fővezér addig mig ő ott vesződnék a jancsárokkal, Erdélyben bemenvén, elpusztitaná. Azért trombitát fútatván, töstént rájok mene. Legelsőben is generál Rabutin ugrata be a sánczban, lovát ellövék, más lóra üle, azt is lelövék alóla, harmadik lóra üle, s megriogatván a maga keze alatt való regimenteket, a sánczot megvevé. Neki tódula mindenfelől a sok német, s egy lábig levágák a jancsárokot, kik mihelt látták, a német bement, a fegyvereket elhányván, csak veszteg állanak vala: mert nem lén merre futniok. A fővezér látván a jancsárságnak szörnyü veszedelmét, a lovas hadakkal meg akará segélteni, s általjöve a hidon, de a német visszafordulván s erős tüzet adván rájok, megfutamodának, s a hidon egyben tojulván, a sokaság alatt a híd leszakada, s többnyire oda veszének, annyira, hogy a Tisza vizén a holttesteken könnyen akárki általmehetett

volna, noha szinten akkor igen megáradott vala. Ott vesze mind a jancsár aga, mind sok basákkal együtt maga is a fővezér, kinek nyakából, mikor a holttesteket fosztogatnák, egy muskotélyos a császár arany pecsétjét levoná, s Boér Simon, ki akkor Rabutin mellett Erdélyből tábori commissárius vala, meglátván a pecsétet, a muskotélyostól felváltá, és Eugenius herczeghez vivén, ott ismerék meg, hogy az a török császár pecsétje, s arról tudák meg hogy a fővezér elesett; használa is Boér Simonnak, mert a fogarasi főkapitányságot adák neki annakutána.

A harczhelyen veszett el huszonnégy ezer jancsár, de a lovasok közül, kik többire a Tisza vizében halának, mennyi veszett, senki nem tudja; elég az, a török annyira debilitálódék azzal a harczczal, suha többször magát nem reparálhatá, hanem nagy gyalázatával s kárával kénszeritteték megbékélni a némettel, olyan conditiókkal, melyekre miolta a török birodalom kezdődött, soha a török semmi ellenségével meg nem békéllett vala, Eugenius herczeg penig örökké való hirt nevet nyere magának.

Ugyan akkor a tatárság, szokása szerént a hirt magával hordozván, felesed magával felcsapa, és Karczag-Ujszállását egész vidékével együtt elrablá s elégeté. Tökölyi Imre penig régtől fogva alattomban jártatván a Tokaj vidékieket, bolondul fellázasztá őket, és Tokai Ferencz commendója alatt hirtelen feltámadván, Tokajt és Sáros-Patakot éczaka alattomban meghágják, s a bennek való német praesidiumot kardra hányván s elpraedálván, a körül való tartományt pusztitani kezdék. De mindjárt markokban szakada, mert generál Vaudemont expediáltatván ellenek, a körül való vármegyéket felültetvén, rájok mene és dissipálá; a kik elszaladhatának máramarosi havasokon, mintegy két ezeren, Molduvára, onnan Törökországra menének, azután Orlai Miklós commendója alatt Rákóczi Ferencz mellé jövének Erdélyben.

A német Tokajt obsideálni kezdé, és a körülvaló falukot felégetven s minden marhájokot jovokot elpraedáltatván. Csak maga számára generál Vaudemont hat ezer ökörnél többet hajtata fel Bécsben, kiket ott drága pénzen eladata, a föld népét penig, férfiat asszonyt, fegyverre hányatá, még a csecsszopó ártatlan gyermekeket is a kertek karóiban vonának keresztül egynéhány százat, s nagy kinnal ott halának meg, melyet a tatár sem cselekedett volna. A Tokajban szorultak látván mint bánik a német a többivel, sok asszonyok, gyermekeket ölökben szoritván, a kőfalakról a vizben ugrának, ott fuladának meg. Tokajt is azután megvevék, mind kardra hányván a kik ben valának; Tokai Ferenczet pedig, a rebelliónak okát, az ott való reformatus praedicátorral együtt, kinek semmi vétke s interessentiája nem vala a dologban, fogva elvivék Bécsben, s senki nem tudja azolta mit csináltanak velek. Ilyen gyümölcse lőn a császár ellen való feltámadásnak, Tökölyi Imre hazug biztatására nézve.

Erdélyben penig véletlenül Kolosváratt tüz támadván, a városnak nagyobb része négy templomokkal, két collegiumokkal, tornyokkal s azokban levő harangokkal, mind a városiaknak, mind a külső embereknek megbecsülhetetlen jovoknak megemésztésével, elége. Azután mindjárt harmad nappal szörnyű égiháborúk, villámlások, mennydörgések és sürü mennykő-hullások, jégesők következnek, melyek miatt a már elégett puszta házak falai leomolván, annál több károkot tesznek és számtalan embereket megölnek. Csudálatos dolgot irok, de bizony igazán: az égés előtt egy héttel ott voltunk Kolosváratt országgyülésén; minden bizonyos author nélkül azt kezdék hirdetni közönségesen: no Kolosvár bizony elég a jövő éczaka, azután esmét más éczaka. Mind úgy volt az majd két hétig, annyira, hogy a szállásunkon le sem mernénk vetkezni, csak ugy feküttünk le; sokszor lármánk is esett hogy ég a város, penig semmi sem volt. Mihelt kijövénk Keczére az urral, harmad negyed nap mulva meghozák a hirét hogy Kolosvár elégett, s úgy valósodék meg a jövendőlés, a kinek senki végére nem mehete az a hír elsőben kitől áradott, azt

sem tudják mai napig a tűz elsőben honnan támadott.

Az egész országban minden helyeken nagy közönséges bőjtöt hirdetett vala a gubernium, minden hónapnak első napján; mig háromszor a templomból ki nem jöttek, senkinek enni szabad nem volt; s mihelt a törököt megverék, a bőjt is megszünék (mert azért hirdették vala, hogy Isten szánja meg Erdélyt, s a hosszas hadakozásnak szakaszsza végét, meg is hallgatá Isten) és mindenütt Erdélyben nagy öröm hirdetteték. Nagy nyeresége is vala akkor Eugenius herczegnek, mert kilenczvenegy öreg ágyut, nyolczvan zászlókot és egy szóval minden hadi apparátusát elnyerte vala a töröknek, kevés kárral penig, nyolcz százig való német sem vesze el.

Ugyan akkor, midőn a lengyel királyság végett sok competentia volna, és mind a svécziai király, mind a muszka czár, mind Eugenius herczeg, mind a megholt király fiai, mind a francziai Condaeus fejedelem s mások magokénak akarnák tenni, a saxoniai elector nyeré el, mind a német császár követjei által sokat munkálódván a lengyelek körül a saxo mellett, mind a római pápa; mért már a maga evangelica religióját megtagadván, pápistaságra igérte vala magát, csak a királyságot szerezze meg neki a pápa. Meg is szerzé, és a lengyel cardinált s érseket, ki primás az országban, és a ki a királyokot meg szokta koronázni, első voxa is van a király választásában, excommunicálá, azért, hogy a saxot hátrahagyván, a maga factiójával Condaeus fejedelmet hítta vala be királyságra. Ki el is jöve Danczkáig, de nagy erővel a saxo superveniálván, vissza kelle menni Galliában. A saxo penig a maga párlján valókkal megkoronáztatván magát a királyságra, a muszka czárral Alexiussal, és a dániai királylyal confoederatiót teszen a svécziai király Carolus IX (XII) ellen, ki akkor igen ifju és csak tizennyolcz esztendős vala. A dánus, minthogy eleitől fogva a dániai és svécziai királyok között competentia volt a Balthicum-tenger birodalma felett, gondolván hogy az ifju svécziai királyt könnyen hárman opprimálhatják, és a svécziai koronát magának foglalhatja, jó kedvvel engede a cenfoederatiónak; a muszka czár penig, a mely tartományokot az ő eleitől a svécziai hires nevezetes Gustavus Adolphus Magnus fegyverrel elvett vala, azt akarja vala recuperálni; a saxónak semmi igaz oka nem vala a svécziai korona ellen, hanem a pápa ösztönözé vala hogy Svécziában általa a pápista vallást bevihesse. Ezek azért hárman egyben csatolván magokot, nagy erővel, a keresztény potentatusok között szokatlan módon (holott ha valamelyiknek közülök más ellen valami praetensiója vagyon is, addig fegyverhez nem nyul, mig elsőben placitis mediis satisfactiót nem sollicitál, és ha nem obtineálhatja, azután patenseket bocsátván ki, maga igaz jusát világos ratiókkal a keresztény világ előtt demonstrálja, s ugy denunciál hadat az adversa pars ellen), minden hadi denunciatio nélkül egyenesen a svécziai király provinciájára Livóniára rohannak, és ott ellenségeképen minden helyeket elpusztitván, Riga nevü várost obsideálják, meg is veszik. A svécziai király, ily reméntelen ellene való hadakozáson megütközvén, minthogy még akkor semmi készülete nem vala, ideje felett való nagy okossággal s bátorsággal, ő is a maga országában hadat gyüjte, és minden készületével egyenesen Svécziából kiindulván, Riga városa alá jöve, ott a három confoederátusok hadait keményen megveri, és Riga várost s a több occupált erősségeket visszaveszi, azután a lengyelországi respublicával erős confoederatiót teszen, és elsőben is a dániai király ellen forditván fegyverét, s annak hadait egynéhány izben profligálván, épen Dániában kergeti, maga is utána menvén ármádájával együtt. Ott a dánus elrémülvén, és látván hogy addig keresi a másét hogy a magáét is elveszti, a saxo és muszka confoederatiójának renunciálván, a svécziai királylyal megbékéllik, és minden hadi költségét megfizetvén a svékusnak, maga országában csendességben marad. A svékus onnan kijövén, Lengyelországban bemegyen, és egynéhány esztendeig szerenesésen ott hadakozik, mind a saxo mind a muszka táborát sok izben megveri, és

számtalan praedával megrakodik, söt Lengyelországban is majd minden városokot, kik a saxo mellett voltanak, meghódoltat, és azokból számtalan kincset s lövőszerszámokot eltakaritván, Svécziában visszaküldе; utoljára annyira megszoritja a saxot, hogy kételenittetik Lengyelországot oda hadni, és a királyságnak renunciálni, gyalázattal visszamegyen a maga hazájában Saxoniában. A svécziai király penig convocáltatván a lengyelországi statusokot és szabados választást engedvén nekik, azoknak egyező értelmekből királyságra választatik Stanislaus, a megholt János lengyel királynak kisebbik fia. Kit erős praesidiummal hagyván a székében, maga Saxoniában megyen, és egy télen ott lakik egész ármádájával együtt, minden hónapban egynéhány tonna aranyat fizetvén a hadának a saxoniai városok. Ott megbékéllik a saxóval is bizonyos conditiók alatt; söt a római császárra is rá izenvén, hogy a mely summa pénzzel az imperium a svécziai koronának tartozik, Gustavus Magnus az imperiumban való hadakozásának idejétől fogva, azt neki fizessék meg, Sléziában penig a mely templomokot az evangelicusoktól a pápisták erőszakkal elvettenek, azokot a császár restituáltassa. Mivel akkor, a mint alább meghalljuk, a kuruczok támadása miatt, tul penig a francziával való erős hadakozásért a császári udvar nagy anxietásban vala: a svécziai királynak kivánsága szerint, mind a pénz lefizették, mind a templomok visszaadatának. A saxot azért ekképen királyságából levetkeztetvén, és megfizetvén neki hogy ok nélkül ellene támadott vala, visszamegyen a svékus Lengyelországban, és mivel a muszka nagy erővel bejövén, exturbálni akarja vala Stanislaust, a svékus a muszka ármádát egynehányszor profligálván, egész Lengyel- és Kozákországokból kihajtja, és maga is épen Muszkaországban bemegyen ármádájával utána. De ott szerencsétlenül jár, a mint alább az ő helyén meghalljuk.

A muszka czár Alexius, a régi muszka czárok szokások ellen (kik örökké magok országokban szoktanak volt ülni, söt fejek elvesztése alatt is a föld népe közül senkinek szabad nem volt idegen országra menni), peregrinálni indul, a testvér öcscsére bizván a birodalomnak igazgatását. És elsőben is Bécsben jő a római császár udvarában, a hol nagy pompával és gazdag készülettel excipiáltatik; és ott lakván egynéhány hónapig, a római császárral Leopoldussal örökös confoederátiót teszen. Onnan a brandeburgumi herczeghez (ki azután nem sokára Europában új királyságot emele, és Prussziában magát a prussziai királyságra, melyet az atyja fegyverrel nyert vala a lengyel respublicától, koronáztatá) megyen, azzal is szövetséget szerez, ugy az angliai királylyal, hollandusokkal és több keresztény potentátusokkal, oly conditióval: hogy ő alkalmatosságot keres a törökkel való hadakozásra, és a keresztény királyok, respublicák minden erejekkel neki succurráljanak s Europából a pogányságot irtsák ki, melynek szintén már kezdetét látjuk ebben az ezerhétszáztizedik esztendőben. És hogy jobb móddal elszánt akaratját véghez vihesse, mind hadi tanult vitéz officialisokot, mind tábori ágyukhoz s ahoz kivántató mesterséghez értő embereket, nagy költséggel és fizetéssel minden helyekről Németországból magával elvive Muszkaországban, kik által a maga tudatlan tanulatlan hadát naponként tanittatja, söt különös német ármádát is állita egynehány ezeret, kihez hasonló soha Muszkaországban nem volt. Vevé is hasznát, mert azok által veré meg annakutána a svécziai király táborát.

Mig a muszka czár Németországban peregrinála, oda haza az öcscsét a muszka nagy urak rávevék, hogy a császárságot foglalja magának, mivel a bátyja a muszka imperiumot elárulta, oda hadta, a régi vallását változtatta, a muszka militiát respuálta, hazája szokását megunta, idegen erkölcsöket, idegen religiót, idegen nemzetből álló militiát akar Muszkaországban behozni, és az egész muszka birodalmat fenekestől fogva felforditani. Az öcscse nehezen vevé rá magát, mindazáltal látván hogy az egész ország a bátyjától elidegenült, tartván attól, ha ő nem kapdos a birodalmon, más familiából valót választanak magoknak: azért kezére vevén a birodalmat,

megizené a bátyjának: hogy be ne menjen Muszkaországban ha életét szereti. A czár Alexius megértvén ellene való rebelliót, a confoederatus potentatusoktól segitséget kér, és a mellette való hadakkal bemegyen országában; a hol elrémülvén mind az öcscse, mind a több urak, gratiához folyamodnak. De a kegyetlen tyrannus czár megfogatván őket, többet másfél ezer uraknál, főrendeknél, az öcscsével együtt szörnyüképen felmészároltatja nyavalyásokot, kiket négygyé vágatván, sokakot felnyársoltatván és felakasztatván, épen a maga residentiájának kapuja előtt; szintén mikor ebédlett a vele való urakkal, ablakokot kinyittatván, ugy nézte mint kinlódtanak, s nagy örömmel úgy vendégeskedett. Kinek szörnyü kegyetlenségét az európai királyok herczegek nála levő követei nagy álmélkodással és aversióval szemlélték, eleget is törekedtenek a rab urak mellett, de semmi foganata nem lőn. Ekképen csendesité meg az ellene való rebelliót.

Ebben az esztendőben, minekutána a bátyám Apor István minden igaz ok nélkül rám megharagudt volna, csak azért, hogy haza kéreczvén udvartól, s a szegény öcsém Cserei Dániel azalatt meghalván, annak temetését megvártam, s nem mehettem mingyárt vissza udvarhoz; megboszankodván én is, hogy annyi esztendeig való hiséges szolgálatomért, noha egy pénzt soha a magáéból nem fizetett, mert az én fizetésem mint secretariusnak, a császár cassájából adatott ki, olyan becstelenül bánt velem, hirtelenségből megesküvém, hogy csak megházasodom, gondolván hogy házasságom alkalmatosságával udvartól távozhatom (de abban semmi sem telék, mert azután is mellette voltam mind haláláig). És noha akkori időben mind tekintetem vala az egész országban, mind nagy ismeretségem, s könnyen nagy jószágu leányt is elvehettem volna, deIstennek a levén felőlem szent rendelése, Káli Kún Mihály leányát, Kún Ilonát, ki akkor tizenhárom esztendős vala, jedezém el magamnak, 6-ik maji Keczén az úr házánál, mivel a leánynak nagyanyjával, Marusszéki Ozdi Györgynével, ki udvarhelyszéki Farkas Ferencz leánya volt, egy testvér levén grőff Apor Istvánné, Farkas Susánna ő nagysága, maga mellett tartja vala, és a leány igen szép ábrázatu s jó természetü levén, nem gondolék avval, hogy az apja s anyja minden jószágát eltékozolta s eladta vala, mind Kolos vármegyében, mind Marusszéken és Udvarhelyszéken, bizván ahoz, kevés pénz levén akkor kezem kezem között, idővel kiváltogatom. Ki is váltom vala bizony, ha a kuruczok rebelliója miatt annyi sok károkot ne valljak. Ugyan Keczén az úr házánál lőn a lakadalmunk is, szép frequentiával, sok urak, uri asszonyok praesentiájában, 18. octobris. Násznagyom volt grőff Pekri Lőrincz uram, nyuszolyó asszony Kemény Boldizsárné néném, vőfély az öcsém Apor Péter uram, nyuszolyó leány a hugom Kemény kisaszony. Observáltam az urakról abban a lakadalomban, csak egy szakállas ember is nem ült asztalnál. Más nap jó reggel a lakadalom után felöltözvén, bemenék az urhoz, megköszönni gratiáját hogy lakadalmat csinált. Együtt valának grőff Bethlen Miklóssal, Pekri Lőrinczczel s más urakkal; azt mondá nekem Apor István: Édes öcsém uram, mikor én az első feleségemet elvettem, csakhamar menék az uramhoz s egyczersmind bátyámhoz az öreg Petki Istvánhoz Marus-Szent-Györgyre; jól jut eszembe mire tanita akkor engemet. „Én is kegyelmednek két dolgot jovallok. Elsőben: ha ugy akarsz hogy haton végezzed, vakon kezd el, mert a szerelem a házasok között csak esztendeig szokott tartani, de az igaz szeretet mind holtokig; másodszor arra tanitlak, édes öcsém, soha más ember barátságáért magadot meg ne szegényitsed, ha emberséges ember megyen házadhoz, jó szivvel lássad, a mi a házadnál vagyon, abból takarékoson gazdálkodjál neki, de magad mutogatásából a korcsmáról, ha magadnak nincsen, ne hordass annyi bort, hogy azután pénzed nem levén honnan megfizessed, a jobbágyodot vessed zálogba; ugy igyekezzél élni, hogy mikor meghalsz is, maradjon valamid a honnan a torodra jól főzzenek; jobb hogy fösvény rosz ember legyen a neved,

mint sem szegény bestye kurva fia, inkább maradjon egyet-másod holtod után gonoszakaródra, mint sem életben te szorulj jóakaródra.“ Én megköszöném az urnak jó tanácsadását, nem is veszt más is vele ha ki megfogadja. Én más nap elbucsuzván az úrtól, Kálban menék mind feleségestől, mivel már akkor Biró Sámuelt küldvén fel a gubernátor Bécsben, az ő jovallásából-e vagy nem, mert sokan sokfelé magyarázzák, a császár megparancsolta ugyan Biró Sámuel által, hogy Bánffi György, Bethlen Miklós és Apor István felmenjenek Bécsben. A mint hogy fel is menének, és külön külön magoknak mind hármon szép jószágokot sollicitálának, de a publicumra kevés gondjok lőn, sőt az ország nevével nyolczszáz ezer forintokot igérének a császárnak a következendő campaniára, melyet rettenetes executióval extorqueálának is a szegény országon. És noha a császár feles pénzzel levén adós az ország statusinak a magazinalis buza árában, s mivel gróf Apor István maga pénzét deponálni akarván a jezsuiták kezében Bécsben pro futura cautela, ha tudniillik Erdélyből ki kellene bujdosni, lenne mivel élni oda fel, ugy végeze a császári commissariátussal, hogy huszezer aranyat tegyen le a commissariatus a jezsuitáknak, s ide le Apor István annyi aranyat teszen le az országnak. Ugy is lőn, mert az urak lejövén Bécsből, és nagy oratióval commendálván a császár kegyelmességét, hogy ennyi sok költési között is a magazinalis buzáról contentatiót akar tétetni a statusoknak, felhozaták két nagy öreg ezüst medenczében a husz ezer aranyat Fejér-Váratt az országgyülésében: de igazán csak megmutaták, de senkinek egyet sem adának belőle. Hanem a nagy szorulásban a mint hozzák vala ketten az egyik medencze aranyat, megtasziták őket s kiomlék az aranyban; a többit felszedék, kettő csak oda lőn belőle. Visszaviteték az urak az aranyat, az országot azzal áltatván el, hogy a mely nyolczszáz ezer forintot kell adniok a császárnak, jobb lesz azt a kész pénzt abban oda adni, mint sem az országot ujabb felvetéssel terhelni. Az arany is oda lőn, ők tudják hová tették, a creditorok sem contentálódának, a nyolczszáz ezer forintot is felránták a szegény országon.

Énellenem pedig, még mikor mátkás volnék, nagy és istentelen factiót szerzének a feleségem atyafiai, Korda Zsigmond, Borsai Pál, sőt Gazda Mihály is, ki hütös bátyám s kiváltképen való barátom vala, melléjek csatlá magát. Mert mivel látják vala, hogy mind az úr előtt nagy hitelem s becsületem vala, különben is közelről való atyámfia levén, más részről Apor Istvánné a feleségemnek szintén azon az ízen való atyafia, azt gondolták talám, valamie van az urnak, mind nekem s a feleségemnek adja. Kivált Korda Zsigmondné, negédes, haragos irígy asszony levén, és sem az úr sem az asszony atyafiait jó szemmel nem nézhetvén. Alattomban azt költék rám: én Apor Péterrel együtt azt munkálódom, az úr váljék el az asszonytól, s vegyen olyan ifju asszonyt magának, kitől gyermekei legyenek. Maga tudod én Istenem, soha még meg sem gondoltam, hanem Apor Péter akkor igen ifju és szeles levén, s állitván magának hogy ő a just mindnyájunknál jobban tudja, egykor az én szállásomon sokan levén együtt, s beszélgetvén az erdélyi törvényekről, Apor Péter mondja: mí semmit sem tudunk az imperiumbeli jushoz, melyet ő absolvált, és a szerént, ha az úr akarná, elválhatnék az asszonytól, azért hogy az úr pápista, az asszony penig reformata. Mí csak nevettük s csufoltuk, de nem nevették az én gonoszakaróim, hanem annyira felharagiták az asszonyt ellenem, másfél esztendeig egyet hozzám nem szólott; én is vakmerő bolond ifju levén, semmit vele nem gondoltam, mivel vétkemet is nem tudtam, utána nem jártam, sőt még a süvegemet sem vettem le mindenkor, mikor szemben találkoztam vele. Az úr jól tudta hogy hamis vád van ellenem, és noha eleget munkálódott az asszony, hogy az urat is rám haragitsa, sokáig szerét nem tehette. Azalatt éjjel nappal szüntelen rajta csiripolván, egyébre nem vehette, hanem a mely hintót, lovakot s egyéb portékákot nekem szánt volt házasságom alkalmatossá-

gával, úgy a feleségemnek is a mely köntösöket s pénzt akart adni, azokról mind elveré az asszony, és sem nekem sem az feleségemnek semmit nem adának. És ha szintén én vétettem volna is az asszonynak, az az ártatlan leány semmit sem vétett volt, s atyafia levén közelről, mégis reám való boszujából annak is szegénynek semmit sem ada. Az apja házától is egy polturárát nem hozott, hanem magam szolgálatommal keresett pénzemmel kelle köntöst s még csak fejérruhát is szerzenem. Mert soha Erdélyben nemes ember gyermeke olyan semmire nem házasodott mint én, s negyvenkét esztendős vagyok mikor ezt irom, még eddig egy talpalatni jószágát nem birom sem az atyámnak, sem a feleségemnek; az isten csudálatos gondviselésével tartott mind ennyi változások között is.

Itt szükségesnek tartom leirni, micsoda familiákhoz vagyon vérségek az én gyermekeimnek. Az én familiámról az atyai ágról ezek a familiák vérségesek: Baróti Cserei-familia, kiből származott az atyám; Henter-familia, mert az öreg régi Cserei János felesége volt Henter Margit, a szüleanyám, a régi hires öreg Henter András leánya; Raphael-familia, mert a nagyanyám Cserei Miklósné, Költő Margit, az anyjáról Raphael-familiából való; Basa-familia Henter-ágról, Bernád-familia, Osdolai Kún-familia, Turi-familia, Béla-familia, Benkő-familia, Székely-familia, Donáth-familia, Ugron-familia, Bakcsi-familia, Török-familia, Borbereki-familia, Barcsai-familia, Inczédi-familia, Bodor-familia, Béldi-familia.

Az anyai ágról: Mádéfalvi Cserei Mihály, a nagyatyám, arról a Csiki Cserei-familia, Apor-familia, mert a nagyanyám, Apor Ilona, az öreg Apor Lázár leánya volt, Petki-familia ugyanaz Apor-ágról, Lázár-familia, mert az öreg Apor Lázár anyja Lázár Borbára volt, Szárhegyi öreg Lázár András leánya, Mikes-familia, Mikó-familia, Mihács-familia, Nagy-familia, mert a szüleanyám, Apor Lázárné, Nagy Judith, ama hires főember Nagy Menyhárt leánya volt, Mihács-familia, mert Nagy Menyhártné, Mihács-leány volt; Dániel-familia, mert az öreg régi Dániel Mihály vette volt egyik Mihács-leányt, ki Nagy Menyhártnéval egy testvér volt; Vas-familia, Orbán-familia, Vitéz-familia, Gyulaffi-familia, Incze-familia, Török Menyhárt-familiája, Kelemen-familia nagyatyámról Cserei Mihályról, Csegezi-familia, Báthori-familia, Boér-familia, Csáki-familia, Kapi-familia, Maurer-familia, Gyulai-familia, Kálnoki-familia, Thordai-familia, Biró-familia, Dósa-familia, Gyárfás-familia, Szilvási-familia, Imecs-familia, Sándor-familia, Andrási-familia, Czirjék-familia, Geréb-familia, Szombatfalvi-familia, Domokos-familia, Abaffi-familia, Trautner-familia, Solymosi Kocz-familia, Ferenczi-familia, Lugosi-familia, Szalánszi-familia, Jankó-familia, Daczo-familia.

A feleségem familiájáról, atyai ágon ezek a familiák vérségesek: Marusszéki Kún-familia, mert a régi öreg Kún Benedek maradvája; Huszár-familia, mert Kún Benedekné Huszár Margit volt; Bercsényi-familia, mert az is a Kún-familiából való anyai ágon, Baranyai-familia Székesen, Felvinczi-familia, ezeknek is Kún-leány volt az elejek; thordavármegyei Kovács-familia, Koronkai Tholdalagi-familia, Abaffáji Macskási-familia, Almádi-familia; Magyarországban a Radványi- és Pápai-familia ugyan a Huszár-ágról, Jármi-familia Kún-ágról, Bakó-familia, Gálffi-familia, Szeredai-familia, Kemény-familia, Nádudvari-familia, Haller István gyermekei a Torma-leánytól, Torma-familia, Béldi-familia, Alvinczi-familia, Rettegi-familia, Bodoni-familia, Balintik-familia, Kornis Zsigmond gyermekei, Maxai-familia, Angyalos-familia, Olosz-familia, Tisza-familia.

Anyai ágról: Ozdi-familia, mivel a nagyapja az öreg Ozdi György volt; Vas-familia, mivel Ozdi Györgyné anyja Vas-leány volt; Farkas-familia, mivel Ozdi Györgyné Farkas Ferencz leánya volt, Dersi hires Petki-familia, mert Farkas Ferencz anyja Petki Farkas leánya volt; Sebessi-familia, Folti Bálint gyermekei Petki-ágról, Bornemisza-familia Farkas-ágon, Rédai-familia, Kornis-familia, Mikó-familia Ozdi-ágról, Sárosi-familia, Bánffi-familia, Borsai Nagy-familia, Orbán-familia, Korda-familia,

Dózsa-familia, Balásfi-familia, Földvári-familia. Vadnak több familiák is mind az én mind a feleségem genealogiájáról, de ily hirtelen eszemben sem jutnak.

A francziai király penig, látván hogy a császárral nem birhat a mig az anglusok és hollandusok mellette lesznek, addig practicálódék allattomban, hógy mind az anglussal mind a hollandusokkal a császár akarata ellen megbékéllik. Valamit amazok tudtanak kivánni, mindeneket megengedett. És igy a császár az imperiummal együtt magokra maradván, kéntelenség alatt neki is meg kelle békélleni a francziával igen nagy kárával. De az a békesség nem sokáig tarta, mert a spanyol király halálával hamar felbomlék, mint ide alább megirom, ha Isten engedi.

Én, az urak Bécsben indulván, Kálból Nagy-Ajtára jöttem, ott is voltam feleségestől, mig az urak haza jöttenek. Akkor, ujobban ugy kivánván az úr Apor István uram, melléje mentem, a feleségemet pedig Kálban kihozattam. Ajtán létünkben 10. maji lett egy idétlen fia halva a feleségemnek, kit ott el is temettettem.—Vilhelmus penig az angliai király egy Paget nevü nagy bölcs expertus angliai urat küldött vala ennek előtte a török portára egynehány esztendővel; ki is addig munkálódék, hogy a török és német császárok között huszonöt esztendeig való békeséget szerze, és Lándor-Fejérvárhoz közel, Karlovicz nevü helynél nagy pompás épületeket csináltatván, mind a török mind a német részéről való plenipotentiarius urak oda gyülvén, a békeséget concludálák, a török nemzetnek nagy gyalázatával és kárával. Mert az egész Magyarországot Erdélylyel együtt cedálni kelle a német császárnak, a velenczéseknek pedig nagy tengeri tartományokot, a lengyeleknek Kamenyiczet az egész Podóliával együtt, a muszka czárnak pedig Azák városát több erősségekkel együtt. Akárki is elhiheti, nagy extremitásra jutott volt a török imperium, és igen megerőtlenedett volt annyi véres harczok után, különben soha olyan conditiókra nem condescendált volna. Mert miolta a török birodalom kezdődött, soha semmi ellenségével úgy meg nem békéllett hogy a birodalomból valamit másnak engedett volna, söt mindenkor neki adtanak inkább, törvénye is levén a muszulman nemzetnek, valamely helyeket fegyverével elveszen, és a mely városokban templomot erigál török módon, soha azt vissza ne adja a keresztényeknek, ha mind egy lábig elveszne is a török nemzet. De, a mint szokták mondani, a kéntelenség megszegeti a törvényt; elég nyereségnek tartá a török, ha a megmondott tartományok elszakasztásával a többit magágának conserválhatja. Ugyanis ha akkor a kereszténység tovább continuálhatja vala a török ellen való hadakozást, kétség kivül egész Europából kiüzhetik vala őket. De a német császár látván, hogy a spanyol király már szintén halólag vagyon, kinek holta után az egész Europában a kereszténység között nagy motusoknak kell lenni, s neki is belé kell elegyedni, azért hajta könnyebben a békeségre. Nem is lőn tanácstalan a törökkel való békeség, mert csakhamar meghala a spanyol király, s azolta rettenetes hadakozás van a keresztények között, és ha addig a törökkel való békeség véghez nem ment volna, mig a spanyol király meghala, nehezebb conditiókkal lett volna meg a német császár részéről a békeség a törökkel. Eleget munkálódék Tökölyi Imreh a mellette való magyarokkal, hogy a békeségből ne excludáltassék, de semmiképen a német császár arra nem mene, hanem in perpetuum proscribáltatának, és Tökölyi Konstantinápolyban mene, ott is hala meg számkivetésben. A többi, Törökországban telepedének, házasodának meg, ott is halának sokan meg közülök, minden jószágok confiscáltaték. E lőn vége Tökölyi Imreh rebelliójának. Addig nem nyughatának Magyarországban. Erdély is addig fogá pártjokot, hogy azokkal együtt ő is a tőrben akada, kiesék a jó nyugodalomból, melyben a török imperium alatt boldogul éle, s a mitől örökké féltették a jó hazafiai, ... (idegen) ... directio alá esék, meg is tépék ugy a tollát, hogy épen mezitelenül marada. E lőn a Teleki Mihály sok practicájának keserves gyümöl-

cse; már se fejedelemség, se szabadság, addig keresé a magyarországi királyságot.

Nagy Györgynek, Szegednek Magyarországban, Erdélyben penig Besztercze városának jobb része tüz által megemészteték. Bethlen Gergely ugyan ezen esztendőben hala meg az arenában, a felesége penig himlőben, és mind a kettőt egyczersmind temeték el Keresden, ahol én is jelen voltam az urral Apor Istvánnal együtt. Onnan penig jöttünk Fejérvárra, az országgyülésére. Az egész országban mindenütt rendkivül való tempestas volt, kivált Háromszéken és Csikban, hallatlan jégesők hullása, mennydörgések, villámlások, még penig éczaka mikor szép tiszta idő volt; az égen a csillagok öszvefutottanak, az égnek mintha a közepe megnyilt volna, ugy teczett, és rendkivül való fényesség láczott egész Molduva felé. Ugyanakkor láttatott az égen mint egy kéz, s a kézben egy kasza; akkor sok egyéb csuda dolgok is látattak, kétség kivül azután Erdélyre következett nyomoruságoknak jelenségei.

Rettenetes portiózás vala a szegény országon a tájban. Mert noha a diploma szerént hadakozás idejében négy százezer rhenensis forintokot kell vala adni Erdélynek, de bizony három négy annyit is adott egy esztendőben; mert kapu-szám után, holott a boldog időben elsőben huszonöt pénzt fizettenek, azután nevekedvén a háborus állapotok, tiz, husz, harmincz forintra, de soha többre a török birodalom alatt nem hágott vala a contributio: már akkor csak kész pénz három négy száz forint, buza százhusz köböl, zab háromszáz köböl, széna ötven hatvan szekérrel, hus negyven ötven mázsa kapuszám után repartiáltaték; ugy annyira, hogy computatis computandis, ezer forintra felment egy kapuszámnak esztendőnként való contributiója. A mellett, a regimentek alá s feljárván az országban, valamit consummáltanak, a mind semmiben tudódott; tábori szekereket is minden esztendőben négy öt százat kelletvén a szegény országnak maga költségével állitani, azok is mind szekerestől mind marhástól minden esztendőben oda maradtanak. A regimentek pedig quártélyban szállván, a szegénységen ingyen élődtenek, kivált az officialisok, s a portiójokot pénzül extorqueálták a szegénységen; mikor a commissariatuson való computusra elé kellett menni, erőszakos attestatiókot vontak a szegénységtől, s azokot tolyták elé; ha ezer erdélyi ember meges-kütt is a maga sok kárai mellett, melyet a német tisztek cselekedtenek, nem volt semmi haszna, mert egy alávaló furier vagy quártélymester eleállott, s annak a szavának több hitele volt ha mi károkot producáltanak is a commissariatus eleiben, és nem tagadhatták, az officialisok addig szemtelenkedtenek, mig csak el kellett engedni, vagy ha valamit detrahálták is a regimentek fizetéséből, soha a kárvallott szegénység semmi refusiót nem vett, mert a székek, vármegyék tisztei emésztették meg. Emlékezem rá, az úr Apor István levén főcommissarius, mikor a computuson ülnénk, egy német kapitány ellen sok panasz lőn, s ötven német forintot detrahálni akarnának a maga portiójából; ott kezde csaknem sirva könyörgeni hogy engednék el. Az uram szólitá Gazda Mihályt a ki komornyikja vala, s megparancsolá, hozzon ötven forintot elé; eléhozá, mondja az úr a kapitánynak: „A magyarok között szégyenlene egy gróff mint kegyelmed igy koldulni ötven forintért; azért, hogy én a szegénység kárát condonáljam, nincs hatalmamban, hanem ihol a magam pénzemből kegyelmed helyett megfizetek". A gróff megköszöné nagy submissióval, s azon a computuson a több német officérek nem is szemtelenkedének annyira. Nagy szenvedésben valának a szegény nemes emberek, mert csak azoknak a jószága adózott, a huzta a közönséges terhet, azokon volt örökké a marsus és a quártély; az urak a magok jószágait oltalmazták, a quártély alól eximálták, a jószágokon levő rovatalokat magok lerótták. Nem volt kinek panaszlani, csak nyegtenek s az égre fohászkodtanak. Az executor németek a szegénységet csigázták, kinozták, kötözték, verték, sós vizzel itatták a pénzért. Uj-Egyházszékben egy szegény ember elunván a sok kinzást, azt felelte a

németeknek: „Ahol, ugymond, üssétek el a fejemet s a véremet vegyétek el, mert én egyebet nem fizethetek; vagy ha a nem kell, bocsássatok el hitemen, feleségemet gyermekemet beviszem Tömösvárra, eladom a töröknek, s a mit érettek adnak, igaz lelkemre esküszöm, nektek visszahozom." Háromszékben penig két ember is kiszaladván az erdőre, felakasztotta magát, megijedvén az executorok kegyetlenségétől. Elég követséget küldöttenek a bécsi udvarban, eleget sirtanak könyörgöttenek, nem volt semmi haszna, csak hazugságnak vélték, azt tudták Erdélynek is olyan bővön a pénze mint más országoknak; holott egész Europában pénzetlenebb hely nincs Erdélynél. Mert ennek semmi kereskedése más országra nincsen, a mi bora, buzája s egyebe terem, maga consummálja, sohavá nem viheti, nem levén hajós vize; a mi egyéb közönséges jövedelem volna pedig, mint a harminczadokról, arany-, kénesö-, ezüstbányákról, sóaknákról, melyekből a török idejében, noha csak nyolczvan ezer tallér volt az annualis adó, jobb részint pótolták ki, most a a német directio alatt fiiscus számára megyen, s két három haszontalan ember gazdagon töltöződik vele, a közönséges szükségre semmi sem fordittatik belőle.

A békeség concludálódván, Lippa és Karánsebes elhányatik, és mind a török császár részéről, mind a római császár részéről nevezetes úri commissariusok jövén ki, az erdélyi határt a havasalföldi és molduvai határok között kijártatván, két felé elosztják. Azután a török az imperium főcancellariusát küldi nagy pompás követséggel és császári ajándékokkal Bécsben a római császárhoz. Ki is egy darab ideig ott lakván, és nagy pompával tractáltatván, visszamegyen Konstantinápolyban, azután csakhamar lándor-fejérvári basaságra promoveáltatik. A római császár is gróf Öttinget pompás készülettel küldi a török császárhoz követségre Konstantinápolyban, és igy mind két részről a békeséget magok között confirmálják.

1699. Valóban szerencsétlen lőn nekem az új-eszendő. Mert az urral együtt Segesvárra akarván menni országgyülésére, ebéden szállottunk vala meg Várallyán; onnan megindulván, mikor Kundon tul mennénk, én Boér Ferenczczel s Gazda Mihálylyal egy hintóban ülvén, hát az úr szolgái közül sokan megrészegedvén, a kundi szászokkal egyben vesztenek, s az egész falu rájok támadott, még az asszonyok is nyárssal, kapával jöttenek, s ugy kergették őket. Mi távulról hallván a nagy rikóltást, kiszállánk a hintóból, az úr is paripára üle s visszanyargalánk; ott engemet egy szőlőkaróval ugy hanyitának, hogy a bal orczámon, csak kevéssel a szememen alól akada meg a karó, az Isten őrzötte meg a szememet. Az urnak is fejében levő nusztos kozák süvegét szintén kilövék a fejéből. Azon éczaka Holdvilágon hálván, s nem levén borbély ki a sebemet bekösse, majd mind elfolya a vérem, a fejem egyben dagadoza, a szememmel nem láttam háromhétig; ugy vünek be Segesvárra. Ott hat hétig gyógyita a borbély, s ötven forintot fizeték neki. Most is nagy forrás helye az orczámon, csontot is vettek ki belőle; rettenetes fájdalmokot szenvedék. Ilyen hasznom lőn az oltalomban. Sok istentelenség, paráznaság mene véghez azon a gyülésen. Én valamennyire felgyógyulván, Ajtára menék, onnan vissza az urhoz Vicében; Vicéből pedig menénk Kolosvárra, gróf Gyulaffi László temetésére, ki csak igen hirtelen egeresi jószágában megholt vala; a mint akkor hirdették, a feleségének anyja Gyerőffi Györgyné étette volt meg. Ez a Gyulaffi László tanult udvari, katonaszerető ember volt, különben a mi reformata religiónknak nagy persecutora; ám az Isten ifjukorában el is törlé e világból. A felesége azután mene férjhez Kornis Istvánhoz, és pápistává lőn. Kolosvárról menénk Zalatnára, ott láttam mint főzik a kénesőt; onnan Abrud-Bányára, ott experiáltam mint mossák az aranyat, és azután kénesőben foglalván, ugy viszik a váltóházban fiscus számára. Abrud-Bányáról Fejérvárra jövénk, onnan Kálban menék. Ott lőn egy Marisko nevü leánykája a feségemnek 23. septembr. éczaka kilencz és tiz

óra között. Kálból Fehérvárra menék; onnan expediála az úr engemet báró Thavonát eleiben Dézsig, ki Eklerrel együtt pro camerali commissione jöve be Erdélyben. Azokot ott excipiálván, s mindenütt az utban provisióval levén irántok, Fejérvárra kisérém egész bagázsiájokkal együtt. A bécsi udvar penig azért küldötte vala be Thavonátot, mivel szüntelen ment innen fel a panasz Erdélyből, hogy a két úr, Bánffi György és Apor István, a harminczadokot negyvenezer forintban, az arany- és kénesö-bányákot penig tizenkét ezer forintban arendálván meg a császártól, öt hat annyinál is többre menne a proventus, és így a császárt defraudálnák. Apor István ellen penig külön Száva Mihály, a ki só-inspector vala, és Balog Ferencz fiscalis perceptor, szüntelen írogattak az udvarban, hogy thesaurarius levén, csak a maga hasznát keresi, és a császárt illető jövedelmet alattomban magának elteszi, a sóaknákra, fiscalis jószágokra, dézmákra gondot nem visel, sőt mind rationistákot, mind kamara-ispányokot, dézmásokot, udvarbirákot s más fiscalis tiszteket esztendőnként nagy honorarium exigálással teszen, azok penig csak lopton lopják a fiscalis jövedelmet, nem tartván bünnek, holott ők pénzzel vásárolják a tisztséget. Bizony dolog, az ugyanúgy is vala, és ha Apor István a maga hivatalát rendesen viselte s a sok ajándékon annyira nem kapdosott volna, holott magtalan ember levén, azonkivül is mindene elég volt, soha az udvar cameralis commissiót Erdélyben nem küldött volna, a mint a diplomában is szentül megigérte volt a császár. De kéntelenség alatt kelle arra fokadni, s nem okozhatni abban is a bécsi udvart, hogy a cameralis commisio bejövetelével a diploma megromlott, hanem magunk voltunk az okai. Mert már görög, rácz, oláh, czigány birják vala arendában az egész fiscalitást Erdélyben, a ki többet igért, mindjárt elrántották a másiktól s annak adták a tisztséget, úgy kereskedtenek szemlátomást a szegény országgal. Thavonát azért bejövén, mind a két úr kezéből kirántá mind a harminczadokot, mind az arany- és kénesőbányákot, s valóban jól megszaporitá a császár jövedelmét. Mert a harminczadokról hetven, hetvenöt ezer forint bejött esztendőnként a császár számára, az aranybányákról huszonöt harminczezer arany, a kénesőbányákról száz mázsa kéneső. A thesaurariusi hivatalnak is csak a neve marada Apor Istvánnál, mert minden directiót kivőn a kezéből, s minden fiscalis tisztségekre perpetualiter resolváltata tiszteket. Igy szünék meg a pénzen vásárlott tisztség Erdélyben, a mint hogy pasquinust is irának a commissio bejöveteléről ilyen szókkal:

Gubernator Bánffi potes jam dormire,
Adest commissio, vult te sublevare.
Thesaurariatus non potest rapere,
Adest commissio non vult permittere etc.

Mindjárt elállának Apor István mellől még a maga creaturái is, olyan mint Páter Miklós, a brassai rationista, Rácz István a fejérvári udvarbiró, Sebessi Menyhárt a zalatnai aranyváltó, és többen sokan, kiket azelőtt az ajándékért becsült és promoveált, mind a commissio mellé csapák magokot, és ott mind igazán s mind hamisan, sokképen elvádolák s egyben hordák Thavonátot Apor Istvánnal. Sőt Bethlen Miklós is, a ki sógora s komja vala Apor Istvánnak, különben igen ellenségesek valának egymással, látván a jó alkalmatosságot maga előtt, nem szünék mind a commissio előtt denigrálni Apor Istvánt, mind penig az bécsi udvarban is gyalázatban hozni. És mivel Apor István az ország arendatiójának administratora vala egynéhány esztendeig, szoros számot kezdének tőle kérni, Bethlen Miklós számtalan difficultásokot adván ki, melyek a száz ezer forintot superálták; a commissio is a thesaurariatusi proventusok iránt hatvan ezer forintot praetendála. Ám meg is ránták holta után a successorain. Külön az ország is harmincz ezer forintot keresett, mikor Apor István főcommissarius volt. Mind ezek miatt való busultában, s kivált a commissio által rajta esett méltatlan gyalázaton elszomorodván, szörnyü betegségben esék Fejérváratt egynehány hetekig; utoljára még az elmejében is megfogyatkozott vala, kivált

egy darabig senkihez egyet nem szólott, csak tusakodott magában, s nagyokot sohajtott. Eleget fergolódtunk körülötte s kérdeztük, mondja meg miért buslakodik magában, de semmit belőle ki nem vehettünk. Kétség kivül a mi reformáta religiónk ellen való sok actusi jutottak eszében, s azok angariáltak, és könnyen elhiszem, ha a mi papjaink közül valamely kegyes tudós ember melléje eshetik vala, a pápista religiót vele elhagyathatták volna. Mert a falon szemben vele a szüz Mária képe levén felfüggesztve, kit azelőtt felette igen aestimált s szeretett, nagy haraggal betegségében azt mondja egyczer: tegyétek el azt a képet előlem, ne lássam. Sőt a fejérvári páter Baranyai László egynehányszor oda jött a külső házban, s beizent hogy bemenne az urhoz, hadd mondana misét előtte: soha nem admittálta, csak azt felelte: mondjátok meg, menjen dolgára, nincs semmi szükségem sem magára, sem miséjére, sem vigasztalására. Végre generál Rabutin a maga doctorát és egy Carolus Neuratter nevü jezsuitát külde hozzája Fejérvárra. A jezsuita, tanult ravasz ember, általlátván mint elidegenült Apor István a pápista religiótól, sem éjjel sem nappal soha mellőle el nem távozott, addig beszéle nekie, a mig esmét confirmálá religiójában; és hogy megháborodott elméje csendesedjék, hegedűsöket hivatott s ott muzsikáltatott a fejénél. Nagy későre osztán úgy gyógyula valamennyire, de soha azután is a mig éle egészsége nem lőn; az egész teste azolta mindenkor olyan sárga volt mint a viasz, és noha betegsége előtt víg kedvü nyájas ember vala, de azolta ugy megkedvetlenedék, csak gondolkodott, töródött, sohajtott, mig utoljára hirtelen megüté a gutta Szebenben.

Bethlen Miklóssal penig kivált három dolog miatt veszekedtenek, noha különben is Bethlen Miklós maga nagyzó ember levén, Apor István is nem akarván subjaceálni neki, nehezen férhettenek egy zsákban, azért is mindenkor az ország között egymással competáltanak, egymás ellen voxoltanak, melyből az országnak sok költése, kára s hátramaradása következett. Első dolog vala a radnóthi jószág a kit Bethlen Miklós magáénak akar vala tenni, noha a herczeg Apaffi Mihály birná; eleget is perlé Apaffi Mihályt, de soha Apor István miatt el nem nyerheté, mert addig írogata fel az udvarban Bethlen Miklós ellen, s remonstrálá hogy nincs semmi igaz utja ahoz a jószághoz, csak kijádczá a kezéből. Második vala a thordai malom, mely minthogy nagy motusokot szerze az országban, és végre a diploma ellen hazánk törvényét is megrontá, szükség rövideden annak origóját leirnom. Várad megvételével, oda való fő és nemesi rendek, nem akarván a török hódoltsága alatt élni, Erdélyben bejövének; azok közül egynéhányon telepedének meg Thordán, és a várostól az Aranyas víz partján egy darab helyet kérének, hogy magok költségeken hadd épitsenek malmot, s tizenhat esztendeig birják, azután ha a város maga számára akarja venni, letevén költségeket nekiek, a városé legyen, ugy mindazáltal: hogy a város ha annakutána el akarná adni, másnak ne adhassa, hanem elsőben őket vagy az ő maradvájokot megkinálltatván, ha ők nem akarják visszaváltani, ugy adhassa el a város akárkinek. A malom megépüle, nem is volt az Aranyason olyan hasznu malom, s birák sok esztendőkig, mig egy Szaniszló Zsigmond nevü gonosz lelkiismeretü ember nem származék Thordára, kit Tökölyi alkalmatosságával az akkori Consilium Status fel akar vala akasztatni, kémségben találtatván, s Apor István sok intercessiójával szabadita meg. Azzal köszöné meg a háladatlan rosz ember, hogy Bethlen Miklós mellé adá magát, noha Apor István thordavármegyei főispán vala, ő pedig főbiró, szemben szépen szólott az urnak, s a mit parancsolt, azokban is serényen eljárt, de alattomban örökké practicálódott az úr ellen. Ez az ember, hogy Bethlen Miklósnál annál nagyobb gratiát szerezzen magának, és a két urat is jobban egyben hordhassa, Bethlen Miklósnak elméjére ada, hogy azt a nagy jó malmot cserélje meg a várostól, és a maga hitván, a város között egy kicsiny patakon levő malmát adná érette, és ő rá-

igéré magát, hogy a várost ráveszi, hogy a malmos emberektől váltsák ki a malmot s adják Bethlen Miklósnak. Vala a malmosok közül egy Nemes Péter nevü emberséges jámbor igaz jó nemes ember, ki Apor Istvánhoz is addictus vala; e megértvén, titkon miben munkálódik Szaniszló Zsigmond, a több malmosokkal beszélgetvén, hogy inkább ők megmaradhassanak a malomi jusokban, Apor Istvánhoz jövén Keczére, egy részt neki adának százhatvan forintért belőle, oly conditióval és hitlevél-adás alatt, hogy Apor István soha azt a részt senkinek el ne adhassa, hanem magának reserválja. Apor István, bizonynyal irom, semmit még akkor abban nem tudott, hogy Bethlen Miklós vágyna arra a malomra; a mint annakutána is sokszor erős hittel mondotta, ha tudta volna Bethlen Miklós szándékát, soha nem kapott volna rajta, és csak vigye véghez a malmosoknál, hogy az ő hitlevelét adják vissza, ő ajándékon a maga részét Bethlen Miklósnak cedálja. De a malmosok semmiképen nem akarák, mert tudták, ha Apor István eláll mellőlök, Bethlen Miklós hatalommal megnyomoritja őket. Bethlen Miklós azért a város plenipotentiája mellett törvénynyel kezdé keresni a malmosoktól; de semmi igazsága nem levén, a törvényt félre tevé, és fegyveres hajdukot küldvén egy éczaka a malmot potentiose elfoglaltatja. A malmosok mind az országot, mind a császárt, mind Rabutin generálist supplicálván, ugyan Thordára gyülvén az ország, szépen admoneáltatá Bethlen Miklóst, adassa vissza a malmot; de amaz semmiben hajtván az ország admonitióját, a generál keményen fogván a dolgot, és rá izenvén, hogy ha nem complanálja mind a statusok ellene való panaszát mind a malmot, roszul jár, mivel a statusok is neheztelték, hogy Bethlen Miklós egyedül a mint akarta ugy dirigálta az ország dolgait, és a több tanács-urakon semmit sem adott. Megijedvén Bethlen Miklós, mind a malmot visszabocsátá, mind bizonyos conditiókra obligálá magát az országnak, hogy ezután megjobbitja magát.

De nem sokáig tarta fogadása, mert addig projectizála az udvarban, nagy ministerek levén patronusi, olyan decretumot obtineálá, hogy a malmot adják vissza Bethlen Miklósnak, s a malmosok penig extra dominium keressék törvénynyel jusokot. El is vevék a szegény malmosoktól a hazának nyilván való törvénye ellen, s így rontaték meg a diploma is Bethlen Miklós privatuma miatt. Jobb lett volna azt a malmot tőből kirontatni.

Harmadik s nehezebb ok, a miért Bethlen Miklós s Apor István veszekedtenek, a religiók között való controversia. Mert még Apaffi Mihály idejében, a német bejövetelével, külön szakadván a pápista urak főrendek, sok projectumokot adtanak vala be a több religióknak, kivánván kivonattatni mind azokot az articulusokot, melyek régi időktől fogva a pápista religiónak exercitiumát Erdélyben meghatározták vala; de egymás között meg nem alkhatván, a császárt is gyakran busitották s kénszeritették, noha a mig gróf Kinczki éle, a császár udvarában keveset mehetének. Meghalván Kinszki, és a cardinal Kollonics kezére kerülvén a directio, ki igen papos vala, valamit akarának mind obtineálák. Mert, a mint feljebb is irám, csalárd mesterséggel a jezsuiták beszármazának, azután Kolosváratt az óhvári templomot a reformátusoktól és a mellette való szép collegiumot a szegény unitariusoktól kitekerék, a monostori jószágot Kollatovith György maradékitól kiváltaták a reformatusok pénzével s magoknak foglalák; azután Tövisen a régi puszta templomot Apor István megépittetvén és renddel melléje cellákot épittetvén, fejérbarátoknak conferálá (noha a szájában az is a successorainak, mert a barátok a maga jószágát is holta után hatalmasul elfoglalák s maig is birják); a császártól penig válogatván az erdélyi dézmákból tizet obtineálán a clerus számára, ugy a cathedraticus censust is a fiscus kezéből kicsalák a jezsuiták, tovább menének, és Száva Mihály a borbándiakat sok igérettel adománynyal pápistákká teszik, s a reformátusok kezéből az ott való templomot erőszakkal kifoglalják, Fejérváratt penig a Báthori-templomot elvevék, s azzal még

nem elégedvén, a reformatum collegium mellett levő házakot, Fejérváratt levő német militia erejével hatalmasul kifoglalák a reformátusok kezéből (melyért kicsinben hogy Apor Istvánt meg nem fogatá generál Rabutin, mert ő nem parancsolta volt a militiának, hogy olyan dologban elegyitsék magokot; nem is kivánja vala bizony Rabutin a pápistákot manuteneálni, ha az udvartól kemény parancsolatok ne jöjenek rája, mert látja vala, hogy minden intentiójok csak a közönséges csendességnek felháboritására való).

Nem sokára azután a diploma ellen pápista püspököt hozának be Erdélyben, Illés András nevü, ki csiki fi levén, gyermek korában ment vala ki Magyarországra tanuságra. E valóban alkalmatlan s haszontalan ember vala, a bort szerette meginnya, s minden discursusa csak abból allott, mint kellene az eretnekeket Erdélyből kiírtani, különben semmi tudománya nem volt, s magok a pápista urak szégyenlették dolgait, noha közel sem mehete arra, a mire intendáltak vele, hogy a régi püspöki széket minden jószágival együtt és az egész directiót obtineálhassa. Mert magoknál a pápista uraknál levén nagyobbára afféle jószág, neheztellik vala kiadni, hanem az alvinczi fiscalis kastélyt jószágával együtt deputálák sustentatiójára. Ott sem sokáig lakhaték, a kuruczok irruptiójával kiszalada Erdélyből püspök uram, s azolta oda ki lakik.

Az erdélyi pápisták penig Vizkeleti s Baranyai páterek és a jezsuiták tanácsából catholicus statust erigálának magoknak Erdélyben, addig hallatlan példával pecsétet faragtatának, és az alatt expediáltanak Catholicus Status neve alatt Bécsben leveleket, noha csak két három ember vala a ki a dolgokot folytatta, a többinek hirével sem volt sok dolog, sőt némelyeknek akarata ellen, kik nem jovallották a mit Apor István, Mikes Mihály, Haller István s mások cselekedtenek. És hogy jobban procedálhassanak dolgokban, s az ország között is ne szóljon minden ember kezek alá, a jámbor igaz hazafiát Keresztesi Sámuelt, kit az egész ország választott vala praesidensnek, s be is esküttenek s fungála dicséretesen egy darabig hivatálában, addig munkálódának Apor István által az udvarban, gyalázattal a diploma ellen kiveték a praesidensségből, s Haller Istvánt, azért hogy pápista vala, álliták be helyében; sőt mindenüvé az erdélyi fő tisztségekre, hol egy hol más practicával, pápistákot rakatának be, olyan decretumot szerezvén a császártól, hogy mikor valamely tisztségre candidatio leszen, mindenüvé hármat candidáljanak, a kik közül egyik pápista legyen. Azt pedig csak azért, hogy mikor confirmatióra felment a császárhoz, Kollonics cardinalis akarata szerént a pápista személy confirmáltassék, a többi csak kisérők legyenek. Többet is cselekedének, mert a jezsuiták alattomban addig járák az oláh püspököt Athanasiust, elálltaták, hogy mind magát, mind a keze alatt lévő erdélyi oláh papokot uniálja a pápistákkal, magának sok igéretet s promotiót tevén, a több papoknak penig hogy a jobbágyságból egészlen eximálják őket, és a mely esztendőnként való honorariummal s dézmaadással eddig a földesuraknak tartoztanak, azt is egészen tolláltatják. És hogy inkább az országban valami háboru a miatt ne támadjon, a császártól és Kollonics érsektől olyan patenseket hozatának, hogy szabadcságokban álljon az oláh papoknak, a melyik religióval kiki közülök akarja magát uniálni, azon religión levö papok szabadcságával éljen. A mint hogy commissariusokot is rendelének, minden religióból egyet egyet, kik az oláh papokot minden székekben convocáltassák, és megkérdezzék, ki melyik religióval akarja magát uniálni, s a szerént felirják a neveket. De a csak csalárcság vala, mert a kik közülök resolválták magokot hogy a reformata religióval akarják az uniót, a jezsuiták ingerléséből az oláh püspök persequálni kezdé, a mint Hunyad vármegyében egynehány becsületes oláh papokot a magok házoknál, németeket küldvén rájok, megfogata, minden jovokat elpraedáltatá, magokot tömlöczre hányatá s ugy kinoztatá, noha a református urak, s kivált Bethlen Miklós, eleget protestálának, s mind a császárnak mind a generálnak supplicálának az

oláh püspök ellen, de semmit sem obtineálhatának. Mert noha a császár, a mint feljebb irám, patenst küldött vala, de titkon generál Rabutinnak maga kezével s titokpecsét alatt megirta vala, hogy avval a patenssel, melyet a több religiók instantiájára mintegy kéntelenségből kelletett expediáltatni, ne gondoljon, hanem minden erejével azon legyen, hogy az oláh papok ne más religióval, hanem a catholica religióval uniálják vala magokot; s a generál azért nem mere az ellen cselekedni. Ezt a levelet (a kit maig is kevés ember tud Erdélyben) generál Rabutin deákra fordittatván, titkon az urnak Apor uramnak oda adott vala, s az én kezemben ugy akada, mivel az urnak minden levelei nálam állottanak, s csodálkozással olvastam, mire vették a jámbor császárt a mellette való gonosz némely ministerei.

Az oláh püspök penig örülvén a sok igéretnek, publice patenst bocsáta ki az egész erdélyi oláh papok nevével, melyben hittel obligálják magokot, hogy a római pápát a clerus fejének agnoscálják, hogy a purgatoriumot admittálják, hogy az ostyában a Christus testét jelen lenni hiszik, hogy a Szent Lélek származását a mint az Atyától, ugy a Fiutól is helybenhadják. Nem sokára azután az egész erdélyi oláh esperesteket, papokot Fejérvárra gyüjtvén, ott nagy solennis pompával és processióval a püspökségre ujobban pápista módon inauguráltatik, ésBécsben felmenvén, Kollonics cardináltól nagy becsülettel fogadtatik, egy aranylánczot vetnek a nyakában. A lőn minden promotiója. Mert mint az ördög addig keresi kedvét az embernek, mig bűnben ejtheti, azután pórázra fogván, ott hordozza a hol akarja, püspök uramot is mig lábáról leejtheték, nagy submissióval becsüllék a pápisták, azután elránták minden directiót kezéből, és egy jezsuita van szüntelen mellette, a kinek hire s akarata ellen még csak egy levelet sem szabad másnak iratni, nem hogy egyebet valamit cselekedhetnék; s már örömest renunciálna az uniónak, de nem engedik. Ha sóst ett, igyék, mert bizony megtölték a pohárt.

Nem teczék még a pápista urak közül is sokaknak ez a dolog, mert látták, hogy az egész ország szabadcságának eversiójára való, azt az idegen haszontalan oláh nemzetet, a kit propter interesse publicum az ország tolerált, már statusok közében tenni, s a több erdélyi régi statusok szabadcságát azokkal communicálni; mely dolognak, adná Isten, még ide hátra roszabb gyümölcsi is ne származzanak. Különben is mind a haza s mind a diploma ellen vala, a földesurak jusát mely az oláh papok iránt volt, olyan szemlátomást kiforditani kezekből. Söt a kik elsőben akarták is, megbánták, mert a császártól parancsolat levén, hogy az oláh papokot kik pápistákká lettek, a militia tartozzék minden helyeken manuteneálni s protegálni, sok becsületes nemes és főrendek, még a pápisták közül is, periculumban forgottanak miatta. A szabadcságnak örülvén, kelletinél is több oláhok papságra, deákságra szenteltetvén magokot, egy alávaló kisded oláh faluban öt hat pap s deák is megvolt, s megvan ma is, kik semmi szolgálattal vagy egyéb fizetéssel a földesuroknak nem akarnak lenni, és ha erőlteték őket, mindjárt confugiáltanak a militiához, s felejtette bizony földesur uram a jobbágyát bántani, csak magát oltalmazhatta. De az egy Apor István mind azokkal semmit nem gondola, a kit annyira fascináltak vala a jezsuiták, hogy idvességét abban reménlette, ha a jezsuiták akarata szerént mindent cselekedett, s olyan gyülölséget öntöttek vala belé a reformátusok ellen, hogy jó szemmel soha azokot nem nézhette, s minden uton módon opprimálni igyekezte. A lőn oka, hogy noha oly közel való atyámfia volt, s tizenhárom esztendeig nagy hiven szolgáltam mellette, mégis semmi remuneratióval nem lőn. Többi között egyszer Thordán létünkben a kamaraháznál egyczer estve felhivata, s Száva Mihály levén csak ben, az inasokot kiküldé, s monda nekem: „Édes öcsém uram, nekem az Isten mindent eleget adott, melyről soha nem is álmodtam, de ihol, gyermekem nincsen a kire az én keresményem deveniáljon, atyámfiai is az Apor-neven a kik vadnak, semmirekellők; mert Apor Péter változó hitván el-

mével bir, Apor Farkas annál is roszabb, s az én emlékezetem holtom után őbennek nem nevekedik, hanem inkább kisebbedik; kegyelmednél penig szép talentuma van Istennek, s ugy gondolkoztam, hogy holtom után kegyelmedet hadjam az én javaimban nagyobb successornak, és oly állapotban állitsam, hogy az én szegény atyámfiainak legyen az én holtom után kihez folyamodni. És hogy kegyelmed securusabb lehessen erről hitet is adok, most penig adatok mindjárt tiz ezer forintot, s valahol kegyelmed akarja, ötven ház jobbágyot, a csiki főkapitányságot is kegyelmednek cedálom, s egy hónap alatt a császártól arról való donatiót meg is hozatom, holtom után penig a mi marad, jobb része kegyelmedé leszen. Csak szintén az a héja, hogy kegyelmed legyen pápista." Nagyot sohajték s mondék az urnak: „Nagyságos uram, ha valakinek volna szüksége a promotióra, pénzre és jószágra, bizony volna nekem, mert én házasságommal is semmit nem acquiráltam, az atyámnak is sok gyermekei levén s kevés jószága, onnan igen keveset várhatok, eddig is szolgálatommal tartottam magamot s cselédimet, a kit nagyságod is jól tud. De hogy vallásomat, kiben jó lélekkel megnyuguttam, változtassam, azt soha nem cselekeszem semmi igéretért s adományért; sőt nagyságod is a melly végett felveszen, hogy holta után a maga atyafiainak patrociniumát nekem concedálja, abban igen megcsalatkoznék, mert ha én most erőszakot tennék lelkemisméretén, s világi elmulandó jókért vallásomot elcserélném, bizony a nagyságod atyafiait annál könnyebben defraudálhatnám. Ha nagyságod jámbor szolgálatomért akarja hozzám gratiáját mutatni, Isten előtt is kedves dolgot, emberek előtt is dicséretes példát cselekeszik, én is alázatoson megszolgálni igyekezem." Az úr alig várá végig szómot, esmét monda: „Ilyen nagy dologban nem jó mindjárt kegyelmednek aperte a választ kiadni, hanem gondolkodjék kegyelmed, s a maga előtt álló szerencsét ne vesse ki a kezéből, imádkozzék az Istennek bárcsak háromszor ugyan szüvesen, hogy szent lelke által kegyelmed elméjét világositsa meg, s ismertesse meg kegyelmeddel a catholica religiónak idvességes igazságát." Én mondék az urnak: „Ha én azon imádkoznám Istennek, csak kisérteném ő felségét, holott én megnyugutt elmével vagyok mostani igaz religiómban; inkább azon imádkozom, hogy Isten ő szent felsége ebben a religiómban mind holtomig megtartson, és min den ellenkező kisértettől oltalmazzon." Megharaguvék az úr s azt mondja: „Protestálok, protestál ok Isten előtt, hogy én kegyelmednek javára s előmenetelére igyekeztem, ebnek vonják asztalra fejét, s eb pad alá vonja; ha nem kell a jó, lássad öcsém, de soha bizony az én keresmé nyemmel az én religiómnak ellenséget nem nevelek." Azzal kijövék az ajtón; Száva Mihály, jó barátom levén, utánam jöve, kérni kezde, ne vessem meg az úr oblatióját, ha nem akarok is valóságoson pápista lenni, tettetésképen tegyek igéretet; de én neki is azt felelém: nem jádczom az Istennel, se nem adok másoknak is okot a botránkozásra, jobb nekem szegényül élnem mint lelkemet megsértenem. Nem is szerete azolta a szegény Apor István, nem is ada semmit, nem igyekezék promoveálni, holott nálamnál roszabbakat, csak azért hogy pápisták voltak, két kezével emelt volna épen az égig ha lehetett volna.

A bolgárszegi oláh papok penig, semmiképen nem akarának az oláh püspök hatalma alatt lenni, és a pápista religióval uniálni magokot, nagy patronusok levén a havas-alyföldi vajda, kinek kedvét nem szegheti vala meg a császár is. Azért követeket küldvén magok közül Fejérvárra, nyilván declarálák magokot, hogy ők a mint eddig, ugy ezután is a görög religióban megmaradnak, és a püspöktől ki már pápistává lett, függeni nem akarnak. Melyről protestatiót is adának be az itélőmesternek Sárosi Jánosnak a haza törvénye szerént, és onnan a protestatiót a császár pecséte alatt ki is vevék magoknak. De mind Sárosi János megfizete érette, mint alább a hol helye leszen megirom, mind penig egy Nagyszegi Gábor nevü emberséges oláh nemesember, ki azelőtt az oláh püspök se-

cretariusa vala, azért hogy a protestatiót ő irta le, megfogaték, mind fejérvári Komáromi András nevü reformatus ötves, hogy a bolgárszegi oláh papok részére pecsétet csinált volt (holott az örökké szabados volt, ma is szabad akármely privatus embernek pecsétet faragtatni maga számára), megfogatának, és Szebenben sok ideig raboskodának nyavalyások ártatlanul. Ezeknek is mind Apor István vala a koholója.

Sőt végtéré épen fenekestől felforditák a diplomát az erdélyi pápista urak. Mert addig koholának a bécsi udvarban Kollonics által, a jámbor Leopoldus császárt hite ellen arra vevék, hogy az erdélyi pápisták kivánsága szerént öt punctumból álló kemény decretumot külde le, megparancsolván generál Rabutinnak, ha a több religión való statusok nem akarnák is, etiam manu militari effectumban vegye azokot a pnnctumokot, melyek így következnek: 1. Hogy a mely pápista possessorok földében szőlőjében termett dézmát eddig a reformatus papoknak, professoroknak adtanak, világos donatiójok levén arról, melyeket a császár diplomájában confirmált vala, ezután a pápista papoknak adják. 2. Hogy minden tisztségekre való candidátusok között egy mindenkor pápista legyen. 3. Hogy minden városokban, mind a tanácsban mind a czéhokban hasonló számmal legyenek a pápisták, mint a más religión valók; ez is épen szemtől szemben ellenkezék a diplomával. 4. Hogy minden ország törvényei, articulusai, melyek eleitől fogva a pápista religiónak circumscriptiójára irattattak, és eddig megtartattak, úgy a szabad városoktól szereztetett afféle végezések örökösképen kitöröltessenek, és a pápista religio szabadoson, valamint akarja ugy folytathassa maga dolgait. Ez a punctum épen megölte mind a haza törvényét, mind a diplomát. 5. Hogy az erdélyi három statusnak egyik pecséte mindenkor pápista tisztnél álljon; e türhető volt a többihez képest, noha ez alatt is nagy gonosz fekszik, mert a pecsét nálok levén, a status nevével azt irhatják a mit akarnak.

Publicálván az ország előtt a punctumokot, elszörnyülködének minyáján a más religión valók, látván mely szemlátomást rontanák ki az ország kezéből a pápisták mind a magok régi szabadcságát, törvényét, mind a császártól adatott diplomát, melyet vérek kiontásával kellett volna inkább oltalmazni. És talám fordithatnak is vala valamit az udvarban, mert még a pápisták közül is némely igaz hazafiai sajnálják vala a diploma eversióját azok a punctumok által, ha a három religio megegyezzen. De amaz istentelen szebeni királybiró Szász János, allattomban a pápisták mellé csapá magát: és a pápisták hittel assecurálák őtet, hogy azon öt punctum nem feriálná a lutheranusokot és szász városokot, hanem csak a magyarokot és a reformata s unitaria religiót; igy Szász János elhajtá a szászokot a több religiók mellől, s amazok csak magokra maradván, noha eleget iránák supplicálának a császárnak, remonstrálván, mind a haza törvénye mind az ő felsége diplomája mint megsértetett azokkal a punctumokkal, de semmit sem obtineálhatának, mert Kollonics a jámbor császárt elaltatá s nem engedé, hogy a közönséges igazságot kiszolgáltassa.

E vala az oka hogy Bethlen Miklós s Apor István egymással veszekettenek. Mert mivel Apor István tüzzel vassal, szüvel lélekkel akarja vala a pápista religiót promoveálni, s a reformatusokot megnyomoritani, Bethlen Miklós látván, hogy noha a gubernátor Bánffi György volna elsőbb ember, de lágyan hadná a religio causáját, féltvén hogy a gubernátorságot lehuzzák róla, azért felette kedvez vala a pápistáknak: ő nyavalyás, szemben álla Apor Istvánnal, és nagy elméjü bölcs ember levén, s Kinczkinek is nagy barátja, sok dolgot kironta Apor István kezéből, s nem is mehetének mindenben ugy elé a pápisták a mint akarták Bethlen Miklós miatt. Mert emberi mód szerént az egész országból exterminálódik vala a reformata religio, ha Isten után Bethlen Miklós ne oltalmazta volna. Ám utoljára meg is fizetének neki, addig keresének praetextust a mig hálóban ejték.

De nem csak a religióban, hanem a külcső politiában is jobban megronták a diplomát.

Mert Szász János, a publicum nevezete alatt mindenkor a maga hasznát keresvén, a császárt addig sollicitálák, mig azokot a magyarok részéről hasznos articulusokot, melyek az Approbata és Compilata Constitutiókban közönséges ország végezéséből irattak vala, a hét birák jószágiban a magyar főbirák és viceispányok authoritásáról, a szász városokon magyarnak szabados házak vételéről, és a magyarnak szászokkal való törvénykezéséről, azokot, mondom, a császártól decretumot obtineálván, egészen kitörölteték. S ám bizony érezzük most, mert drága pénzen kénszerittetünk ebben a hosszas exiliumban a szász városokon szállást fogadni, s olyban tartanak bennünket azok a hitván szászok, mintha ők keresték volna fegyverekkel Erdélyt, nem a magyarok. Ha valaha Isten magyar fejedelmet adna Erdélynek (bár a római császár clientelája alatt), más gondot kellene viselni a dnus szászokra, s meg kellene ültetni a szász városokot magyarokkal; hadd parancsolnánk mí nekiek, ne ők a magyarnak. Mert Apaffi Mihály fejedelem idejében is, tudom, a reformátusok számára templomhelyet kérete a fejedelem (holott venni kellett volna tőlök, nem kérni), s nem adának, sőt a mely fákot hordottak vala a templom épületére, azokot is egyben vagdalták s elégeték. Megtanitotta volna őket, ha Rákóczi György vagy Báthori Gábor lett volna fejedelem, de a szászok alattomban egy néhány ezer forinttal kitolyák Telekinek s más reformatus uraknak a szemét, s a fejedelmet megcsinálák, semmi nélkül elengedé nekik azt a nagy vétket. Igy árulák el mind religiójokot, mind a magyar szabadcságot azok a jó hős urak; nem csuda, ha Isten büntet országostól bennünket.

A feljebb emlitett oláh püspök alkalmatosságával juta eszemben, a mit oda feljebb Apaffi Mihály idejében kellett volna megirnom, mint bánának az akkori Száva nevü oláh püspökkel. E tanult expertus ember levén, és gyakran küldetvén a fejedelemtől követségre mind Muszka-, Lengyel-, mind a két Oláhországokban, irigységben esék az urak előtt. És noha Székely Lászlónak a püspök közel való atyafia volna, mégis meggyőzé pénzkivánság, s hogy különben a püspök pénzéhez nem férhete, Naláczi Istvánnal conspirálván ellene (melyben Teleki Mihálynak nem volt interessentiája), hogy másképen a fejedelem előtt disgratiában nem hozhatták, egy alvinczi oláh papot bérlének meg ajándékkal, vádolja el a püspököt a fejedelemnél, hogy egy asszonyt tart kurvájának a maga házánál. Elhitetik a lágy jámbor fejedelmet, mert tul Székely és Naláczi hittel bizonyitják vala, megfogják a püspököt s mindenét elpraedálják; azzal meg nem elégedvén, három ezer tallért kérnek tőle. Beküldé a püspök a maga öcscsét, hogy Havas-alföldében koldulja meg a pénzt s hozza ki, de az öcscse ki nem jöve; a nyavalyás ártatlan püspököt egy ingben lábravalóban kihozzák s addig korbácsolják, mig leszakad az inge lábravalója s a husa is a faráról, a mely miatt már sem vizelletét, sem ganéját, becsülettel legyen irva, meg nem tarthatván, meg kelle halni, s a jovaival Székely László Naláczival felosztozék. Hallatlan pogányi kegyetlenség. Nem is hagyá vala az akkori havas-alyföldi hires Sorbán vajda boszuüzés nélkül a dolgot, sőt megizente vala a fejedelemnek, ha ötszáz ezer talléra megbánja is, bizony kilobbantatja a török császárral Apaffit a fejedelemségből, de azalatt csakhamar meghala a vajda.

Visszatérek a rend szerént való irásomra. A római császár fia Josephus ebben az esztendőben megházasodék, a hannover herczeg leányával Vilhelmina Amáliával, és nagy királyi pompával celebrálteték lakadalma Bécsben. A hol noha sok nemzetekből való királyi követek különb különb splendorral voltanak jelen, de mind azok felett csudául szemlélték a magyaroknak pompás készületét mind köntösökben mind lovokban. Valának mintegy ezeren, kiknek egy része fejér selyem köntösökben, hasonló szinü lobogós kopiákot viselvén kezekben, grófF Bottiáni Ádám horvátországi bán commendója alatt mennek vala; azután a magyarországi palatinus és herczeg Eszterhási Pál, sárga selyem köntösben s hasonló szinü lobogós kopiákot viselvén kezek-

ben a mellette valók szép renddel menének. Utána gróff Forgács Simon mind maga mind az alatta valók, veres selyem köntösben, hasonló szinü lobogós kopiákkal, és a többi rendre külön külön szinü ruhákban s fejedelmi s királyi módon felékesitett vezetékkel, az egész ott levő sokaságnak szemeit magokra fordíták, álmélkodván azoknak készületén, és bizonyságot tevén arról, hogy az egész keresztényvilágon semmi nemzetnek pompája nem érne a magyarok köntösével és készületével, mert ott a selyemnek, aranynak, drágaköveknek, gyöngyöknek felette nagy bőségét szemlélhették. Ebergényi magyar generálisnak csak a csizmáján lévő sarkantyuk ezer aranyban készültenek, abból megitélhetni mennyiben készülhetett köntöse s loval szerszáma, mert sokan a magyar urak közül, bolond magok mutogatásából, uri jószágokot zálogban hánták s ugy aemulálták egymást a lakadalomra való apparatusban. Ezt a házasságot gróff Kinszki nem jovallotta, azt adván okul, hogy az ausztriai ház eleitől fogva házasságával acquirálta a sok országokot, mint Rudolphus I. Ausztriát, Philippus I. a belgiumi provinciákot, Carolus V. a spanyol birodalmat és az oloszországi tartományokot, Ferdinandus I. Magyar- és Csehországot; a hannover házból való házasodással penig semmit nem acquirálna Josephus. Mindazáltal az ő akarata ellen is csak véghez mene, és Kinszki, szintén mikor a királynét Bécsben vinnék, megbetegedék, meg is hala, nem csak a császári udvarnak, kinek hasznos és hű szolgája lőn mind halálig, hanem Erdélynek is felette nagy kárával. Mert ő azon igyekezett mindenkor, hogy a császár Erdélyt csendesen s atyaiképen igazgassa, mert közel levén a törökhöz, ha keményen bánik a császár vele, hamar elpártol, és nagy bajt szerez az ausztriai háznak, a mint az ő holta után csakhamar meg is történék.

Erdélyben tavaszszal számtalan cserebogarak támadának, kik szerte széjjel mind a szőlőkben, mind a gyümölcsfákban sok károkot tesznek. Keczén az úr az egész udvari cselédet s a falusi embereket is gyermekestől kihajtatta az ott levő nagy szőlőben, egynéhány zsákot tele szedtenek afféle bogarakkal s ugy égették meg a szőlő lábján; más nap annál több szállott a szőlőkre, csak megemészték egészlen, semmi termését nem veheté. Nyárban penig szörnyü égszakadások lőnek, másutt is ugyan, de a szebeni havasokon, onnan nagy árvizek származván, az egész Szeben körül való tartomány vizben állott, a falukon sok házakot, embereket, barmokot, a mezőkön való takarmányokkal együtt elsepervén és megemésztvén.

1700. Josephusnak a magyar királynak feleségétől egy fia születék, Leopoldus Josephus, de rövid ideig érheték örömét, mert a következendő esztendőben nagy hirtelen meghala. Mí az urral együtt Fejérvárra menénk gyülésre. Ott hala meg hunyadvármegyei Balog László, eszes okos nagy tanácsu táblafia, jó hazafia s igaz reformatus ember. Énrám penig a negyednapi hideg esék, s épen másfél esztendeig gyötre; eleget gyógyitának sok doctorok, borbélyok, különben is sokféle paraszt orvosságokkal kínoztanak, csak nem használa, mig utoljára az a sok rosz nedvesség, melyből szokott a hideglelés származni, magától megemésztődék a gyomrombau, s igy mulék el rólam. De más bajom is érkezék, mert a Censurale Forumon a tisztek ratióinak vizsgálásában egyben vesze velem Száva Mihály, azért hogy a fiscus részére hitem s kötelességem szerént agáltam a dolgot, ő penig noha szintén olyan hites vala, mégis a tisztek lopásit el akarja vala palástolni. Egyéb boszút nem tehete rajtam, hanem Apor Istvánnak bevádola, hogy nekem a gubernátor esztendőnként száz aranyat fizet azért, hogy az urnak minden titkait alattomban kimondjam neki, és a mely titkos levelei jőnek az urnak Bécsből, azokot is mind megmutogatom a gubernátornak. Látja pedig az igazán itélő Isten, soha engem sem kért soha a gubernátor affélére, nem is vala olyan bőkezü, hogy százanként adta volna valakinek az aranyat, én is soha sem neki sem másnak az uram házából a szót ki nem vittem, nem hogy olyan levelét másnak mutogattam volna, noha

mzeind kemben voltanak. Hanem szintén akkor páter Hevenesi küldvén levelet az urnak Bécsből, az asztaláról elvesze; azután csakhamar megtudá az úr, hogy Pekri Lőrincz lopta el az asztaláról, s a kezén érék a dolgot, s Száva Mihály is hazugságban marada. Én evocáltatám Szávát az ország eleiben notára, nem vevé tréfára a dolgot, addig jártata utánam, az úr maga is szólott, ne keressem törvénynyel, sőt a pápista urak közönségesen izentek nekem Boér Ferencz által, ne gyönyörködjem Száva romlásában; ugy hagyám le a törvényt, megkövete, visszamondá valamit ellenem hamisan költött vala, sőt Boér Ferencz s Orbán Simon előtt levelet is ada róla, hogy hirtelenségből s boszuságból mondotta volt a mit mondott; a levelet subcsribálván Boér és Orbán uramék, maig is tartom pro testimonio. Ebben az esztendőben is az aprilisben esett nagy hó és canicula végén lett nagy árvizek a gabonát egészlen megemészték, s nagy drágaság lőn a egész országban minden helyeken.

1701. esztendőben nagy földindulások lőnek Erdélyben sok helyeken. Akkor Fejérváratt voltam, s éczaka még le nem feküttem vala, hogy érzeni kezdők nagy félelemmel s álmélkodással. El is következék nem sokára a nagy változás, melyben maig is nyomorgunk. Magyarországban penig Ecsed, Kanizsa és Patak vára a császár parancsolatából elhányatnak, itt Erdélyben Szeben mellett citadellát kezdenek épiteni, egy Murando nevü ingenier dirigálván az épületet, az országból mindenünnen feles számu sok száz emberek dolgozván sok ideig rajta, és sok költséget tevén rajta, nem végezheték el, mert azalatt a kuruczság feltámada. A spanyol király is minekutána sok esztendőkig betegeskedett volna, meghala magtalanul, és a német császár s franczia király között való békeség annak halálával felbomlék. Mert a franczia király elsőben az egész Európában minden királyokot s respublicákot követei által eljártatván, csalárd practicával azon mesterkedik vala, hogy a spanyol birodalomban való successióját az ausztriai háznak turbálhassa, és hogy ne vegyék eszekben mit akar, azzal akará fascinálni az európai potentatusokot, hogy jobb leszen ha a spanyol koronához tartozandó országokot magok között felosztják, mert ha az ausztriai házra engedik szállani az egész birodalmat, felette megerősödik, és a több királyokot s respublicákot rendről rendre meghódoltatja, s egy monarchiát erigál Európában. És mint nem a magáéból, a máséból örömest gazdálkodván, el is osztotta vala már; a lotharingiai herczegnek az olaszországi mediolanumi és montisferrari herczegségeket, a bavariai herczegnek Hispanicum Belgiumot, az angliai királynak és hollandusoknak az amerikai déli országokot, a császár kisebb fiának Carolusnak magát Spanyolországot Castilliával és Aragoniával együtt. De magát sem felejté el, megtartván ama közönséges regulát: Cum fueris divisor, potiorem summito partem, Neapolitanum országot, Siczilia, Sardinia szigetekkel és az indiai s amerikai gazdag aranynyal teljes országokot maga fiának és unokáinak intézvén. S annyira is vitte vala a dolgot a keresztény királyoknál, kiki közülök kapván a neki jutandó tartományokon, hogy minyáján megnyugvának a franczia király divisióján, és megizenék a császárnak: lássa, ha ő is annuál a franczia király projectumának, s megelégszik azzal a mit kisebb fia számára intéztenek, jó, ha nem, semmit sem adnak, sőt a franczia király mellett fegyverrel insurgálnak.

Azalatt a franczia király sok pénzzel s igérettel a spanyol ministereket naponként maga részére csinálja vala, hogy a spanyol királyt vegyék rá, testamentom szerént hagyja az ő fiának vagy unokáinak az egész birodalmat. És noha a spanyol király semmiképen arra nem akar vala menni, hanem elsőben a bavariai elector fiának, ki a császár leányától, a spanyol király testvérnénjének, ki a császár felesége vala, első házasságában valótól testálta az egész spanyol imperiumot; de a csak hirtelen, tiz esztendős korában meghala, a mint hirdetik, franczia factio által méreggel öletvén meg. Annak holta után a

császár kisebbik fiának Carolusnak hagyá s köté a spanyol koronát minden hozzá tartozandó országokkal együtt, és már arról a császárt hit alatt assecurálta vala is, a testamentumot kezében is küldötte vala. De egy Protocarus nevü spanyol cardinál, a franczia király pénzétől megcsalatván, mikor már épen in agone volna a király, sőt már eszén sem volna, addig suga a király fülében, hogy új testamentumot tétete, és a spanyol birodalmat a francziai király unokájának, a kisebbiknek, Philippusnak testáltatá. Mihelyt a franczia király azt véghez viheté, másképen kezde beszéleni, s megizené az európabeli királyoknak, respublicáknak, hogy már ő divisióra nem bocsátja a spanyol birodalmat, mert a megholt király az ő unokájának testálta; és készen levén száz ezer emberből álló nagy ármádája, töstént beküldé az unokáját fegyverrel Hispaniában s erőszakkal megkoronáztatá, s a birodalmat elfoglalá, a megholt spanyol király feleségét, ki a császárnéval egy testvér és a portugalliai királynéval s a florencziai herczegnével, onnan kiigazittatá. Nem jó vala hogy az ausztriai házra szálljon a spanyol korona, a kit de jure illetett, jó lőn penig hogy ő hatalmasul elfoglalá; de az Isten nem segélté meg hamis igyekezetében.

Mert a császár megértvén a dolgokot, mindenüvé az egész Európában patenseket bocsáta, és világos ratiókkal demonstrálá mind a francziai királynak álnok practicáját s istentelen factióját, mind penig az ausztriai háznak igazságos successióját a spanyol birodalomban. Ugyanis Carolus V. és Ferdinandus I. egy-testvér atyafiak voltak, Philippus I. archidux fiai; Carolus V. lineáján férfiágon való volt Carolus II. a megholt spanyol király, Leopoldus császár penig Ferdinandus I. maradvája; és igy a Carolus V. lineája deficiálván in virili sexu, egyenesen a Ferdinandus I. lineájának kellett succedálni, melyről eleitől fogva a két linea között erős kötések s végezések voltanak, hogy akármelyik linea deficiáljon, a másik linea succedáljon, és valamig férfi-ág életben leszen, addig a leányág ne succedáljon. Sőt mikor a franczia király elvette volt is a spanyol király leányát feleségül, kinek jusán, de hamisan, praetendált a spanyol koronához, minekelőtte a mátkaság véghez ment, erős hittel kötelezte magát mind a leány, hogy az apja birodalmához praetensióját nem tartja, hanem a mely kincset akkor vele adtanak, azzal megelégedik, mind penig a francziai király, hogy felesége jusán soha semmi időben sem maga sem gyermekei nem praetendálnak a spanyol király jószágához. De szokása volt a mostani francziai királynak, könnyen megesküdt, de könnyen meg is szegte hitét a hol valami hasznát érzette; az európai királyok penig megboszonkodván, mind azon hogy a franczia király a divisióval ugy megcsalta s jáczodtatta őket, mind penig látván, hamis uton akarja az ausztriai háztól elszakasztani a spanyol koronát, különben is tartván attól, ha a spanyol birodalmat conjungálja Galliával, elhatalmazik rajtok, és kegyetlen tyrannus ember levén, őket is kiforgatja birodalmokból, elállának a franczia király mellől.

Kiváltképen a reformatus és evangelicus potentatusok, minekutána a francziai király a maga országában levő reformatus fejedelmeket, urakot, nemeseket, közrendet, papokot, püspökököt, többet ötszáz ezer léleknél kiüzetett volna Galliából, a pápának akarván kedvét keresni, hogy inkább az ausztriai ház ellen a pápa őtet protegálja, Belgiumban, Hágában egyben gyülvén, majd nyolcz holnapig ott tractálának egymás között; és erős hit alatt ligát szerzének, hogy mind a bourboniai ház ellen, kiből való a franczia király, mind az ausztriai ház ellen, kiből való a római császár, és a mely két háznál nagyobb s méltóságosabb nincsen a keresztyénységben, de nagyobb persecutiót sem szoktak cselekedni mint az a két ház, azok ellen, mondom, conjunctis viribus egymást oltalmazzák, és akármelyik ház őközülök akármelyik ellen feltámadjon, az egész reformatus s evangelicus hatalmasság insurgáljon a mellett, sőt a között a két ház között mindenkor olyan aequilibriumot tartsanak, hogy a melyik ház a másiktól megnyomorittatik, mindjárt a mellé álljanak, hogy

igy egyik ház is a kettő közül a másik ellen ne praevaleáljon, hanem mindenkor egymástól tartván s egymásra vigyázván, a reformatus s evangelicus potentatusok a két ház között békeségben maradhassanak. Mely ligának veszik is azolta hasznát, mert a persecutiót nem vihetik ugy véghez a pápisták közel is mint annakelőtte, mindjárt leültetik ő kegyelmeket a confoederatus reformatus s evangelicus királyok és fejedelmek; s bár még annakelőtte régen egyeztenek volna úgy meg, nem ontott volna annyi ártatlan martyromvért ki a római fene bestia. A megmondott okokra nézve azért mind az angliai király Vilhelmus, mind penig a hollandusok és több imperiumbeli reformatus electorok, fejedelmek a római császárral ujabb confoederatiót tőnek a franczīai király ellen, hogy mind addig hadakoznak ellene, mig az egész spanyol birodalomból kiforditják, és ugyan jóformában leültetik franczia uramot.

A Galliából kiüzetett reformátusok Hollandiában, Angliában, Berlinumban, a prussziai király jószágában, és más helyeken megtelepedvén, minthogy többire mind gazdag kereskedő, míves és hadi emberek voltanak, nagy roppant városokot épitvén magoknak, a francziai király ellen azólta is szerencsésen hadakoznak. Nem is árta soha nagyobbat a király magának, mint azzal a persecutióval, mert országát is annyi száz ezer emberek kiüzésével felette igen megerőtlenité, az Istennek is nyilván való büntetése szálla rája. Mert noha azelőtt ifjuságától fogva mindenkor szerencsés vala minden hadakozásiban, és oly nagy dicsőségre emelte vala a francziai koronát, hogy egész Európa rettegett tőle, de a persecutio után minden szerencséje oda lőn, azolta csak verten verék a hadát, szedten szedék el azelőtt tőle szerzett tartományokot s országokot, s naponként szállton száll minden majestása s hatalma, s nagy gyalázatos állapotban juta vénségében. Igy jár az, a ki az Isten házának kövét akarja helyéből kimozditani, maga szakad meg miatta, az Isten penig csak neveti az égből az emberek tehetetlen indulatát.

Már a francziai király mind Hispániát, mind ahoz tartozandó indiai és amerikai országokot hatalmasul elfoglalván, Oloszországban is Siczília, Sardinia szigeteket és a mediolanumi herczegségeket is meghódoltatá, egész praesidiumot hagyván mindenütt, a mantuai herczegséget is, noha imperii vasallus vala, magához hajtá, a sabaudiai herczeget is, Emánuelt, Eugenius testvérbátyját, eláltatá hogy a leányit maga unokáinak véteti el feleségül, azt is magához kapcsolá; másfelől penig a belgiumi hispanici provinciákot mind elfoglalá, és az imperiumban általmenvén erős ármadával, sok városokot megostromoltata s megveve, a hires Landavium várossal együtt; és hogy az ausztriai házat inkább opprimálhassa, mind a coloniai érseket s electort, ki a bavarussal egy testvér vala, mind penig magát a bavariai electort a császár vejét, sok igéretekkel a császártól elhajtá. A bavarus azért rebellála, mert mikor látná, hogy a brandeburgus elector Prussziában magának electorságán felyül uj királyságot erigált, a saxoniai elector is a császár assistentiájával lengyelországi királyságra promoveáltatott, melyre ő igen vágy vala, szégyenlette, hogy ő is potens elector levén, királyságot nem kaphat, neheztellette hogy a császár inkább favorizált a saxónak mint neki, holott az ő elei az ausztriai ház mellett oly hiven nagy költségekkel hadakoztanak az ausztriai ház mellett Ferdinandus II. idejében, a svécziai akkori király ellen; maga is a mostani elector Magyarországban dicséretesen hadakozott Leopoldus mellett a török császár ellen, és a mely pénzt igértenek volt az ő eleinek az ausztriai császárok hadi költségre, azt mind-eddig meg nem fizették. Azért kivánja vala a császártól, hogy a csehországi királyságot cedálná neki. Melyet a császár nem cselekedhetvén, a franczia mellé álla, és mind Csehországban mind Ausztriában nagy motusokot indita, s nagy ármádát készitvén, az imperialis város Ratisbonát elfoglalá; onnan conjungálván magát a franczia ármádával, nyilván a császár és imperium ellenségének declarálá magát, noha mind a császár mind az

imperium sokszor megintették hogy tegye le magát, de azzal nem gondola, melyért szerencsétlenül is jára, mint alább az ő helyén meglátjuk.

Ebben az esztendőben 21. maji Kálban adott Isten egy Klára nevű leánykát a feleségemnek, dél után négy s öt óra között; én akkor Fejérváratt voltam az országgyülésében az urral együtt. Onnan Kálban menvén, a bolond hagymázban estem egynehány hetekig, Isten után Fogarasi doctor gyógyita ki belőle.

1702. Erdélyben a dolgok naponként sulyosodnak vala, mert egymásra való irigységből a gróffi, baronátusi titulusokot szaporán hordatják vala magoknak az udvartól, némelyek olyanok is, kik a régi jó szokás szerént még jó nemes ember módjára sem élhettenek volna a jószágokból, mégis megvárták a nagyságos titulust. S hogy ama régi igaz jó főemberek olyan gizgaz gróffocskákot, mint némelyik vala közülök, nagyságolni nem akartak, nem is tartoztak vele, szörnyen haraguttanak, és arról mind a guberniumnak, mind az országnak irásban panaszt adtanak. A gubernium nem dirimálhatván közöttök a controversiát, feladta a császár udvarában mind azt, mind a praecedentiáról való materiát, mintha nem elég dolga volt volna a császár udvarának. Mert már annyira ment vala a gyülölség a főrendek között, hogy ebédre sem hihatták egymást, nem tudván melyiket kell közülök elsőben mosdatni vagy a főhelyre ültetni, mindenik első akarván lenni. A császár mind a két dologról decretumot külde le, hogy a gróffokot s bárókot, kik csak minapiban szerzettek magoknak titulust, s valami főtisztséget nem viselnek, azokot nemcsak a régi főemberek, még a jó nemes emberek se tartozzanak nagyságolni, hanem csak ugy compellálják: gróff uram, báró uram; a praecedentiát pedig ugy dirimálá az udvar: hogy a mint kinek régiebb familiája, titulusa s főtisztsége vagyon catalogus szerént, azok járjanak elől. Nálam megvan mind a két decretum, de rövidségnek okáért ide mind le nem irhatom; ugyis nem sopiálódék a főrendek között való controversia, mert sajnálják vala, hogy némely aláváló s érdemetlen személyek, csak azért hogy pápisták, promoveáltatván főtisztségekre, a régi igaz ős főrendek s érdemes hazafiai üresen maradtanak.

De közönségesen a három natio között is sok alkalmatlan veszekedések származának a portiózás miatt. Mert a székely natiót a császár a diplomában eximálta vala mind a quártélytartástól, mind az adózástól, mivel a régi királyok fejedelmek idejében is olyan privilegiummal éltenek, hanem fegyverekkel tartoztak a királyt s az országot szolgálni: a székely natio azért magát a diplomához tartván, nem akar vala különben contribuálni, hanem jó akarata szerént minden esztendőben bizonyos summát vállalt magára, hol tized hol nyolczad részét a contributiónak. Ezt neheztellették a vármegyék, de kivált Szász János a szebeni királybiró mind azon practicálódott, sok projectumokot irván mind az udvarban, mind az országnak, mind a generálnak, hogy a székelység szabadcságát a diplomával együtt elronthassa, a levén ratiója: hogy most nincs szüksége a császárnak a székelyek fegyverére, hanem a pénzre. A székelység azok a projectumok ellen más projectumokot irt, és megczáfolta Szász Jánosnak minden ratióit, s kicsinben mulék, hogy Fejérváratt az országgyülésében Szász Jánost ki nem veték az ablakon; addig nyelveskedék az ország előtt, megbusulának a magyarok, fel is költenek vala egynehányon hogy kihányják, de a magyar uraknak nagyai nehezen ugy csendesiték le őket.

A vármegyék és szászok között is nagy controversia vala. Mert a szászokon másfél ezer kapu levén, kikről adóztanak, a vármegyéken penig valamivel több ezernél, még mikor a német Erdélyben bejöve, mindjárt practicálódni kezdének a szászok Frank Bálint akkori szebeni királybiró idejében, hogy a kapuszámban magokról lerótassanak. Addig járák a német udvart, két száz kaput le is rótatának, s akkor a vármegyékkel erős kötést szerzének, hogy több defalcatiót nem kivánnak. Frank Bálint holta után Szász János

ülvén az első lóra, szokott mesterségével felbontá a kötést, és addig projectizála, addig irogata az udvarban, a háromszáz kaput is defalcáltatá, és csak ezer kapu marada rajtok, mint a vármegyéken: holott jó lélekkel mondva, két annyi portiót könnyebben megadhat az erdélyi szász natio, ő birván az erdélyi földnek legjobb 's termékenyebb részét, és minden városokban számtalan mester pénzkereső ember levén közöttök, az ország pénzét ők emésztik meg, mintsem a vármegyék, kik szegény szántóvető emberekből állván, s földesuraknak is szüntelen való szolgálattal tartozván, a pénzt nehezen kereshetik.

A vármegyék látván hogy a szász natio mint megyen elé dolgában, ők is hozzá fogának a projectizáláshoz, és mind a generális előtt mind a császár udvarában hathatóson remonstrálák: hogy a szász natio sokkal többet contribuálhat s tartozik is contribuálni a vármegyéknél. A császár nem tudván a sok ellenkező informatiók között mit cselekedni, megparancsolá hogy az egész országnak minden faluit vizsgálják meg, tam de qualitate, quam de quantitate, és a szerént csináljanak ujabb kapuszámokot mind a vármegyéken mind a szászságon; és hogy egyik fél is ne panaszolkodhassék, minden vármegyékre s székekre külön külön commissariusokot, bizonyos instructióval, erős hittel megeskütvén őket hogy egyik félnek sem kedveznek, mindenüvé egy magyart, egy szászt és egy német officialist expediálának; de véghez nem vihették, mert azalatt a kuruczság bejöve Erdélyben, s azolta csak abban van a dolog. A tisztek most csak falunként, a mint elintézhetik, ugy vetik fel az adót, s elég sok istentelen munkát is látunk, s a szegénység között rottenetes inproportiót az adózásban.

Ez időtájban Sárossi János, ki tanács úr, itélőmester és főcommissarius vala, és kiről oda fel emlékezém, szerencsétlenül jára, hogy az oláh papok protestatióját mint itélőmester a császár pecséte alatt kiadatta, azért a császár parancsolatából arestálák Fejérváratt, az ország előtt meg is notázák; nem is éle sokáig, hanem a következendő esztendőben ugyan Fejérváratt meghala, s Szőkefalván, maga jószágában temeték el. Ennek nagyobbik leányát vette vala el feleségül a bátyám Cserei Farkas fia, Cserei János, de nem sokáig lakék vele, meghala mind a felesége, mind tőle való gyermekei. Sárossi Jánosnak nem annyira árta az a protestatio expediáltatása, mert ő abban semmit sem vétett, csak pretextus vala hogy az által ejthessék le a lábáról, hanem mind a gubernátor, mind a több magyar nagy urak azt sajnálották, hogy soha őket nem udvarlotta sem mikor hozzája mentenek, elejekben ki nem jött házából, ki nem késérte mikor elmentek, noha azt ő nem annyira kevélységből mint régi szokásából cselekedte; különben nyájas, vig, nagy és könnyü elméjü uri ember volt. Kiváltképen hogy főcommissariussá tevé az ország, sem az országtól adatott instructiójával, sem a gubernium parancsolatával nem gondola, hanem a generál Rabutin mellé adván magát (nem is szeret s nem becsül vala senkit az urak közül ugy a generál mint Sárossit), a computust egyedül igazgatja vala, és valamint akarta, az ország nagy kárával a regimenteknek az excessusokot elengedte; a generál intertentiójára is minden esztendőben negyvenezer forintoknál többet erogált az ország pénzéből, s ugy keresett magának kedvességet a militia előtt. Melyről sokszor megintették, s le is vonták volna róla a főcommissariusságot, de a generáltól nem férhettenek hozzája, mig a felyül megirt alkalmatosság interveniála, s akkor keriték kézre. A generál sem segéltheté dolgát, mert a császár mellett Kollonics cardinál, hogy inkább Sárossi fogságával a több religión valókot kiijeszthesse az oláh papok dolgából, a generálnak Sárossi mellett való instantiáját kiforgatá a kezéből. Ennyi hasznát vevé a némettel való szövetkezésnek.

Én szintén akkor Kálban voltam és Gálfalvára mentem vala lakadalomban, Sándor Gergely vevén feleségül a hugomot, Szentiványi Sámuel leányát. Onnan Fejévárra menék udvarhoz, a hová érkezék Bécsből Thavonáth helyében pro camerali commissione gróff Sceau, csufos kisded görbehátu szeles ember. E decretumot hozott vala a császár-

tól, hogy minden fiscalis jószágokról, dézmákról, árendákról, kiket a donatáriusok birtanak, productio legyen, bizonyos uri személyeket deputálván, kik eleiben producáljanak. Hozzá is fogának Fejérváratt, ki is ráznak vala sok donatariust a jószágokból, ha a Rákóczi irruptiója ne következzék. Fejérvárról menénk Gyaluban, gróff Székely Ádám lakadalmára, ki a gubernátor második leányát vevé feleségül, mert a nagyobbikat Wesselényi Istvánnak adták vala. Az úr Apor István volt a násznagy, nyoszolyóasszony Haller Györgyné; generál Rabutin a császár képében ült külön majestásban egyedül asztalnál, gróff Pekri Lőrincz levén a gazdája. Annál pompásabb lakadalmat Erdélyben nem értem, nem is láttam soha olyan czifra drága öltözetü uri asszonyokot mint ott; magok a német tisztek csudálták, s azt mondották: Mit panaszolkodnak az érdélyiek hogy nincs miből portióznìok? mert a római király lakadalmában sem voltak czifrább asszonyok, mint itt Erdélyben. A lakadalom után esmét megbetegedtem a hagymázban, és majd nyolcz hétig feküttem.

Nyavalyás Jósika Imrét nem sokára a lakadalom után Szász János hamisan elvádolá, hogy Tökölyi Imréhez jártatá emberét Törökországban; megfogák, Szamosujváratt tarták sokáig, azután Fejérvárra hozák hogy megnotázzák. Szokás volt eleitől fogva hogy mikor valakit notára kerestek, publice az egész ország előtt mondották ki a voxot ellene a statusok; de Szász János practicájából, hogy inkább (a hazafiai közül a kik elsőben voxolni szoktanak, s nem levén semmi bizonyság Jósika ellen, ha azok voxokkal absolválni találják, a több statusok is azoknak voxára hajoljon s Jósika megszabaduljon) Jósikát megsententiáztathassa, a generál Rabutint arra vevé, parancsolja meg a guberniumnak, ne mondassák publice a voxot, hanem kiki tegye irásban a maga voxát, s rendre egyenként ugy vigyék be a gubernium eleiben. Ugy is lőn, s ám azután több sok rosz példa is következék belőle. Ott voltam jelen mikor a director agála nagy forvorral ellene, de semmit nem bizonyithata. Mikor kimenének az allegatio után, Jósika nagy felszóval azt kiáltá: „Ha Isten vagyon az égben s nekem vétkem vagyon a mivel vádoltak abban, száljon tűz le az égből, s itt az ország szeme láttára emészszen meg engemet." A statusok mind elszomorodának rajta, a voxolás is véghez mene a szerént a mint mondám; megszégyenité Isten Szász Jánost, Jósika felmene Bécsben s ott promotiót szerze magának.

De már a reánk következendő nagy nyomoruságokot az Isten világos jelek által megjövendöltette vala. Mert oly rendkivül való árvizek lőnek az egész országban, hogy Keczén a pinczék megtelvén vizzel, a boros hordókot felvette a viz a földről, a falun csolnakkal jártak egymás házához az emberek, a keczei kapu előtt a nagy öreg posárokot ugy fogtuk ki a vizből. Meg is mondá az úr Apor István: Vigyázzatok rá, öcsém, a sok vizek után bizony sok idegen nemzetség fog bejőni Erdélyben. Ugyan Keczén, a nagy mezőségi puszta hegyeken által, Isten tudja honnan, egy tanulatlan öreg medve bejöve a falura, s behajták a keczei udvarház piaczára, s ott lövé által az úr a stuczával. Háromszéken penig az esztelneki mezőre, Erdélyben soha azelőtt nem láttatott vad jáhor jöve a mezőn legelő barmok közében, s Donát Józsefnek hirével esvén, ő vágta le, s bőrét maig is tartják pro memoria, mert Erdélynek semmi havasaiban erdeiben soha olyan állat nem szokott termeni. Egy este felé Keczén az urral kün a kapunál állottunk sokan, s nagy hirtelenséggel az egen egy szárnyas sárkány szikrázva keresztülmene; más helyeken is az országban ugyanakkor láttatott. Sőt az urnak drága uri paripái s szekeres lovai egy hónap alatt minden igaz ok nélkül megdöglének, s mindjárt megjövendőlők a kik jelen voltunk az úr házának pusztulását. De a mi inkább csudálható: Fejérváratt az országgyülésén hirtelen csudaforma madarak számtalan ezeren szállának a mezőre, akkorák mint a seregély, tarka tolluak, de soha sem azelőtt sem azután Erdélyben senki olyan madarakot nem látott. Ezek valahol verebet kaphattak,

megölték, még a fejérvári kőfalak lyukaiból is, a hová a szegény verebek szoktak volt fészket rakni, utánok buván, kihuzták onnan s elszaggatták. Akkor csak csudáltuk s nem tudtuk mit példázzon, de azután magunkon experiálók; mert a sok idegen sohonnai tolvaj magyarországi kuruczok bejövének Erdélyben, az igaz erdélyi verebeket, a jó hazafiait kipraedálák mindenéből, megölék, megfogdosák, megsaczoltaták őket, mint alább meghalljuk, s épen koldustarisznyát hagyának a nyakunkban, mind magunknak mind boldogtalan maradváinknak.

Angliában penig a hires vitéz Vilhelmus angliai király, ki életében annyi véres harczokon forgott, és a kit annyi izben csalárdul a francziai király el akart veszteni, mégis Isten azoktól megoltalmazta, maga hazájában, a hol nem is tudott már félni, vadászni indulván, és egy vad után futtatván, lovastól elesik véletlen, és nem sokára meg is hala, egyben rontván egészlen magát. Bizony nagy kárára lőn mind a maga országának, mind a római császárnak ennek a királynak halála, mert egész Európában hozzá fogható senki nem vala. És mivel a feleségétől Máriától gyermeke nem marada, succedála holta után a királyságban Mária testvérnénje, Anna, a dániai király Fridericus IV. öcscsének felesége; a ki is nagy dicsérettel s dicsőséggel hadakozik ma a római császár mellett a franczia ellen. Valóban mesterkedék a franczia hogy kitudhassa Annát a királyságból, és mivel Hybernia egészlen pápista, s Anna pedig reformáta, a hybernusokot a franczia rávette vala, hogy mivel Jakab király megholt vala számkivetésben Galliában, kiről oda fel emlékeztem, a mely fiát rá fogták vala a pápisták hogy Jakab királynétól való, Dux de Vallis nevűt, az is pápista levén, azt állitsák be a királyságban. El is készitteté vala nagy tengeri hajókkal s vitézekkel hogy beküldje Angliában, de az anglusok eleiben szállván, keményen megverék a franczia classisát, s Dux de Vallis uram futva szalada vissza Francziában, most is ott tekereg a király mellett. Anna penig megkoronáztaték nagy solennitással, és Marleoburg nevü hires vitéz herczeget Angliából expediálá nagy ármádával a franczia ellen, ki már egynehány esztendőtől fogva a császár főhadi generálisával, Eugenius herczeggel a franczia ellen diadalmason hadakozik.

Szintén ezen esztendőben jöve vissza Konstantinápolyból az angliai hires orátor Vilhelmus báró Paget, ki a német s török császárok között hét esztendeig fáradhatatlanul munkálódván, Karlovicznál békeséget szerzett vala; kit is mind a török provinciákban, mind itt, Erdélyen menvén által, mind Magyarországban, Bécsben, az egész imperiumban, épen Angliáig való utazásban nagy pompával, ágyuk lövésével excipiálának mindenütt, a két császár költségén commissariusok rendeltetvén melléje, úgy vitték. Erdélyben bejövén, mint okos ember kitanulá a pápisták persecutióját a reformátusok ellen, és minden dolgokot irásban tevén, Bécsben a császárnak proponálja, aperte azt mondván: „Ha felséged ezeket a dolgokot meg nem orvosolja, és az erdélyi reformátusokot tovább is engedi hogy a pápisták üldözzék, bizony soha az angliai fegyver felséged mellett tovább a franczia ellen nem hadakozik.“ A császár minden jóra igéré magát, vissza is adták mindjárt Kassán a lutheránusoknak templomjokot, kit a jezsuiták erőszakkal elvettenek vala. Mikor Fejérváratt volnánk, az orator az öcscsét oda küldé a gubernium köszöntésére, a gubernátor ebédre marasztá, Bethlen Miklós, Apor István, a camerális commissio gróff Sceau is ott ülvén asztalnál. A commissio elköszöne egy pohár bort az angliai királyné egészségeért; mikor Apor Istvánra kerüle az elköszönt pohár, minthogy Apor Istvánnak minden patronusa Kollonics cardinál vala, ő a cardinál egészségeért köszöné el a pohárt. Gróff Sceau megriasztja: „Domine Comes, quid facit, quid nobis cum Cardinale Colonics, vivat Serenissima Angliae Regina, nam salus nostra est ex Anglia.“ Megijede a szegény Apor István, s más pohárt is kére be, s kettőt köszöne el az angliai királyné egészségeért. Akkor vevé eszében, még jobb ember is vagyon Kollonicsnál.

Naláczi István szép öreg vénségében meghala bábolnai házánál. Háromszéken penig és Csikban minden author nélkül general Lainingen rá fogá a székelyekre, hogy rebellálni akarnak a császár ellen; eleget inquiráltatának mind Csikban mind Háromszéken, de még nyomát sem találák; Lainingen uram hazugságban marada. Ugyan akkor az egész országban rettenetes tolvaj hír futamodék, s mindenfelé mind német mind székely hadak ki is menének az erdőkre, de senkit nem találának; kétségkivül a következendő esztendőben támadott kuruczjárásnak elöljárói valának azok a tolvajok, ha valahol lappangottanak.

A császár azalatt látván, hogy a francziai király naponként praevaleál, az új angliai királynéval is confoederatiót tevén, az imperiumban levő franczia és bavárai ármádák ellen való hadának badensis herczeget tevé commendónak, ki egynéhány harczon meg is veré őket; Oloszországban penig Eugenius herczeget küldé más ármádával. És noha a franczia az oloszországi havasokot, s hol be kell vala menni Eugeniusnak, mindenütt erős sánczokot ásatván, és azokot haddal s lövőszerszámokkal megrakván, senki nem gondolhatja vala hogy Eugenius penetrálhasson: de amaz resolutus ember levén, a mely magos és szoros havasokon régenten a carthagóbeli hires Hannibal bement vala, ő is azon az uton bemene, és a francziát sánczából kihajtván, s lövőszerszámait elnyervén, egynéhány esztendeig ott hadakozék, a mantuai herczegnek minden városait megostromlá s megvevé, maga elszalada Galliában, s ott vagyon maig is exiliumban, igy fizete meg Isten neki a hitszegésért; azután Siczília szigetet vérrel megvevé, és az egész neapolisi országot, a francziát kihajtván belőle, a császár számára elfoglalá; a mediolánumi herczegség vala hátra, azt is obsidio alá vevé. A francziai király pedig száznegyven ezer emberből álló ármádát külde Mediolanum segitségére, holott Eugenius csak harmincz ezered magával vala; meg is szoriták ugy Eugeniust, hogy minden élése elfogyván, és az imperiumból is segitsége nem jöhetvén, már épen desperatióra jutott vala dolga; a franczia pedig titkon minát kezdett vala ásatni a német ármáda táborhelyére, melyben Eugenius semmit sem tudott. Hanem a mina-ásók közül két német levén a francziák között, beszöknek a német táborra, s megmondják hogy harmad nap alatt mind felhányatja őket a franczia puskaporral. Eugenius egyben hivatván a hadi tiszteket, proponálja a veszedelmet; minyáján azt végezik, jobb, kimenjenek mezőre és ott kezeken haljanak meg, mintsem barom módra a puskapor hányja fel. Más nap reggel a regimenteket Eugenius kiviszi a sánczból, s rendben állitván, egyenesen a franczia ellen inditja. A franczia generál Villeroi nem akar vala harczot adni, de kéntelen lőn vele; majd hat óráig lövék vesztegeték egymást, de mivel a németek desperatusok valának, oly nagy erővel rohanának a franczia táborra, hogy a nagy sokaság tovább nem állhatá, hanem oda kelle engedni a harczhelyet, minden lövőszerszámokkal s hadi készületekkel együtt. A németek közül generál Vaudemont, lotharingiai fejedelem, generál Commerci, generál Lihtenstain, mindketten azok is fejedelmi emberek, sok több nevezetes officérekkel és négy ezer némettel együtt ott veszének el a harczon; a francziából penig többen veszének husz ezernél, sok generálokkal együtt, és nyolcz ezeren rabbá esének. Ez a nagy győzedelem az egész oloszországi tartományokot, melyeket a franczia hatalmasul elvett vala, a német császár kezében ejté; s csakhamar azután a híres mediolánumi várost Eugenius megvevé, s a franczia egészlen kitakarodék Oloszországból.

Valának a császár táborában magyarországi magyar hadak is, kik oly nagy bátorsággal s vitézséggel viselték magokot a franczia ellen, hogy csudára szemlélték mind a németek mind a francziák, annyira, hogy inkább félt a franczia száz magyartól, mint öt hat száz némettől. Mikor Mediolánumot obsideálta Eugenius, három száz magyar katona bement a sok ezer francziai praesidiummal teljes városban, és sok házakot fényes nappal felvervén, s számtalan királyi kincset onnan ki-

hozván, békével ismét visszajöttenek a kapun, sok francziát legvágván a kapuban, kiknek dicséretes dolgokot Eugenius nagy recommendatióval irta meg a császárnak, s kivánta hogy bárcsak nyolcz ezer magyar hadat küldjön a császár melléje. El is kezdették vala Magyarországban a hadak gyüjtését, de Rákóczi Ferencz rebelliója meggátolá. Ugyanott Olaszországban egy ellenkezésen Számárosi nevű magyar kapitány, kit én is jól ismertem, tizenkét francziának ütötte el egyedül a fejeket, s mikor a tizenharmadikot le akarná vágni, kardja eltörék s ugy lövődözék meg a francziák; kinek testét Engenius nagy hadi pompával eltemetteté; a képét ki is nyomtaták nagy dicsérettel örök emlékezetre.

Az imperiumban penig a császár hadai Landáviumot obsideálák· A császár a nagyobbik fiát Josephust küldé Landávium alá, a ki mikor oda érkeznék, a franczia generál a városból követet küldvén a római királyhoz, azt izené: értette az ő felsége jövetelét, azért izenje meg a király, a tábornak melyik részében vonatja fel sátorát, s asseculálja a királyt, csak egy golyóbist is arra nem lőtet a városból; és ha a királynak valamire szüksége vagyon a városból, jó szivvel gazdálkodik. A király megnevetvén magát, azt izeni vissza: Mondd meg a franczia generálisnak: a királynak nem szokott külön helye lenni a tábor egyik részében, mert a király minden helyén jelen szokott lenni a tábornak; arra sincs szüksége hogy a városból gazdálkodjék, mert elég vagyon a táborán a mivel éljen, különben is a mi a városban vagyon is, nem azért jött Landávium alá, hogy neki (adjon) valaki valamit adjon, mert mind övé, hanem hogy ő adjon másnak a mit akar. A követ visszamenvén, a király erős ostrommal azon éczaka a város citadelláját megvéteté, maga is ott forogván az ostromon, s egynehány adjutantot el is lőttek előle; eleget intették a generálok, ne periclitáltassa magát, semmit azzal nem gondolt. Más nap a várost szörnyüképen bombáztatja, a franczia generál tovább nem állhatja, fel kelle adni a várost, s a király a mit megengede, csak azt vivé el onnan. Igy a nagy híres erősség, ki felől a franczia ugy gondolkodott, soha a német császár azt meg nem veheti, csakhamar József király hatalma alá juta.

József király nagy dicsérettel Bécsben visszajövén, és a császártól kedvesen s pompáson excipiáltatván, a kisebbik fiát Carolust a császár spanyol királynak declarálja, és nagy haddal elkészitvén, Hispániában elküldi, megcsókolván s végső bucsút vevén tőle, szép áldásokkal magától elbocsátá. Ki is az angliai és hollandiai hajókon Cataloniában bemene, és ott a spanyoloknak nagy örömével, fényes pompával spanyol királyságra megkoronáztaték.

1703. Isten ő szent felsége Kálban ada a feleségemnak 31. augusti estve felé négy s öt óra között egy kis fiat, Mihályt. Akkor sem voltam házamnál, mert Fejérváratt lakadalmaztunk, Kászoni János uram vevén feleségül néhai Bodoni Balázs leányát. De még annakelőtte, ugyan Fejérváratt létünkben, 28. februarii estve nyolcz kilencz óra között rettenetes villámlások, mennydörgések s esők voltanak holott olyan időben a közönséges természet regulája ellen szokott olyan tempestas lenni. Ugyanazon hónapban, a mint azután megértettük, Oloszországban mind egyéb helyeken, mind penig Rómában oly szörnyü földindulások voltanak, hogy sok városok, faluk, Rómában penig sok házak vagy elsülyedtenek vagy egyben romlottanak; az egész római nép megijedett volt annyira mind a pápával együtt, hogy azt gondolták, utolsó itélet napja következék, és sok asszonyok a nagy félelem miatt elájultanak s megholtanak.

De mivel ebben az esztendőben támada Magyarországban a császár ellen rebellio, szükség mentől rövidebben de igazabban lehet, annak eredetét leirnom. II. Rákóczi Ferencz, fia vala az első Rákóczi Ferencznek Zrínyi Ilonától, Zrínyi Peter leányától. Ez kisded korában maradván árvaságra, a jezsuiták tutelája alatt nevekedék, azután a hassziai landgravius leányát vevén feleségül, német köntösben öltözék, s szüntelen Bécsben lakott, még magyarul is nem akarván beszélle-

ni; sőt gyakran azt mondotta: ha tudná melyik oldala csontja vonná a magyarokhoz, kirontaná onnan s elvetné. S minyájan ugy itéltek felőle, hogy már egészlen a maga nemzetét megtagadta. Semmi promotiója nem adaték a császár udvarában, noha az egész Magyarországbans em jószágra, sem familiára csak egy is vele nem érkeznék, melyen sokat szomorkodott. Vala egy Longevál nevü franczia nemzetből álló, német regimentből való colonellus, ki a regimentek reformatiója alkalmatosságával kiesett vala tisztségéből, s nem levén másképen sustentatiója, Rákóczi Ferencz mellé mene, s jó darabig ott lakék, s még hirt is költöttek vala, mintha Rákóczi Ferencznét szeretné, de a csak hamisság volt. Ez a Longevál hallván sokszor panaszát Rákóczinak, hogy a német udvar mely gyalázatoson bánik vele, intimálni kezdi, hogy irjon mind a francziai, mind az angliai királyoknak, s recommendáltassa magát a császárnál. Sokáig nem akará Rákóczi, végre ráhajla, és a leveleket elkészitvén s subscribálván, Longevál magára vállalá hogy elviszi. Rákóczi gondolkodván hogy talán többet árt magának azokkal a levelekkel, Longeváltól elkéri a leveleket, s megszakasztván, maga bemene a felesége házában, Longeválnak penig meghagyá hogy a leveleket vesse a tüzben. Longevál azt hazudá, a leveleket elégette, de alattomban eltevé, és elbucsuzván Rákóczitól, felmene Bécsben, és Kaunicz cancellariusnak megmondá, hogy Rákóczi rebelliót akar inditani, és a leveleket kezéhez adá. És mivel Rákóczi Ferencznek Felső-Magyarországban valának derekasabb jószágai, sárosvármegyei főispán is levén, a Vay-familia, Szirmai István gyakran udvarolják vala, grőff Bercséni Miklóssal penig nagy barátságban volt. Ez a Bercséni negédes, kevély, nagyravágyó ember volt, kinek az eleje Marusszékről Székesről bujdosott volt ki gyilkosság miatt; a feleségemnek a Kún-ágról közel való atyafia. Ezeket is beadá Longevál Kauniczнак, hogy Rákóczi Ferenczczel conspiráltanak; a császárnak Kaunicz megmondja a dolgot, és mindjárt Sliket Rákóczi után küldik. A ki Patakon éczaka a maga házánal megfogatja, s Bécsben viteti, Szirmait, Vay Ádámot is megfogják; Vay Mihály s László penig Erdélyben levén, generál Rabutinnak parancsolata levén felőlök, megfogatja, s azokot is Bécsben felviszik. Bercséni Miklós szintén akkor akar vala Bécsben felmenni, de megértvén Rákoczi fogságát, megforditá a ló száját, s Lengyelországban szalada. Rákóczinak két kis fiát is feleségével együtt Bécsben felvivék, s az apáczák klastromában rekeszték. Rákóczit examenre fogják, s ő azt gondolván hogy az ő leveleit Longevál elégette volna, tagadni kezdé elsőben, de midőn leveleit producálták volna, megvallá hogy ő, igaz dolog, Longevál javalására iratott volt leveleket a franczia királynak, de azután jobban gondolkodván, nem akarta hogy elvigye a leveleket, sőt meghatta hogy a tüzben vesse, de a mint már látja, az a gonosz ember ötet veszedelemben akarta ejteni, s a leveleket magánál tartotta. Rákóczit Bécsből elviszik Német-Ujhelyben erős fogságra, a több magyar rabokot is oda viszik, külön külön házakban. Azalatt a császár udvari tanácsot tart, mit cselekedjenek vele, s azt végezik: hogy az ausztriai törvény szerént procedáljanak ellene, melyről a bécsi polgármester citatoria levet is küld Rákóczinak. De Rákóczi azt feleli: ő magyar nemes ember levén, nem tartozik törvényt állani a bécsi forumon, hanem ha mit vétett, a császár mint magyar király, a törvény szerént procedáltasson ellene.

Gondolkozni kezd azonban maga állapotáról, s tudván az ausztriai törvényt, hogy egy bizonyság mellett is akármely fejedelmi s gróffi személyt torturára szoktanak rántani, alattomban a mely német kapitány őrzötte, azzal tractálni kezd, hogy valami formában a feleségét bocsáttassa be hozzája. A kapitány rá veszi magát, megizenik a feleségének Bécsben: öltözzék más köntösben s jöjön oda; az apáczák titkon kibocsátják, az asszony mintha valami tisztátalan személy volna, ott kezd járni Német-Ujhelyben, a kapitány szolgái a kapitánynak dicsérni kezdik: micsoda szép asszony jár ott közöttök, s ha kivánja, behozzák neki. A kapitány tudván kicsoda, meg-

parancsolja, hivják be; az asszony bemegyen, és a kapitány a szolgái előtt megcsókolja, azután szolgáit kiküldi estve, hogy az asszonynyal vele háljon. És mivel a kapitány a külső házban volt, Rákóczi penig belől, a fejedelemasszonyt beigazitja az urához, s ott volt egynehány éczaka vele, nappal pedig mindenkor kijött a kapitány házában. Rákóczi a felesége által izen titkon a bécsi jezsuitáknak, hogy munkálódjanak szabadulásában. A jezsuiták a kapitánynyal alattomban megszegődnek, hogy Rákóczit szalaszsza el; a kapitány sok igéretekkel lecsalatván lábáról, rá igéré magát, s ilyen mesterséget cselekvék: a mely házban volt Rákóczi, a vas rostélyokot az ablakokon mind elfürészelik, s egy kötelet kötnek az ablakra, mintha Rákóczi ott ereszkedett volna ki. Levén penig egy öcscse Bécsben a kapitánynak, azzal is communicálja a dolgot, és titkon német köntöst lopat be a Rákóczi fogházában. Mindenkor penig az öcscsével egy szolga jött oda. Utolszor mikor Rákóczit el akarák iktatni, akkor is az öcscse oda jöve, de szolga nem vala vele; azalatt oda be Rákóczi felöltözvén az új német köntösben, mikor a kapitány az öcscsével együtt ebédtől felkölt volna estve felé, és a cselédek a házból kimentenek volna, Rákóczi kijő a fogházból, és mintha a kapitány öcscsének szolgája volna, vele együtt kimene szépen a sok strázsa között a kapun, senki meg nem ismervén, a kapitány is a kapuig kisérvén őket. Ott már a város végén titkon Rákóczi számára lovakot tartottanak, kikre a kapitány öcscsével és egy Berzeviczi nevü inasával felülvén, és minden helyeken a vendégfogadókban postalovakot fogván, éjjel nappal mind menének, mig Lengyelországban érkezének. Ott Bercséni Miklóssal megegyezék, és nagy lengyel úr atyafiai levén a Báthori-ágról, mivel a nagyanyja, második Rákóczi Györgyné, Báthori-leány volt, azok mindjárt jószágot szakasztának neki a hol subsistálhatna.

A kapitány dolga kitudódván, hogy ő szabaditotta volna meg practicával Rákóczit, megfogák, és tartván a jezsuiták hogy kimondja az ő interessentiájokot, egy jezsuita confessariust rendelének melléje, ki épen halálig mellette volt, s addig ámitották nyavalyást, hogy ki nem mondá hogy ötet a jezsuiták vették arra. S ugyanott Bécsben a kapitányt megölék, a több magyar rabokot pedig a császár szabadon bocsáttatá. És noha elsőben patenst bocsátván ki a császár, tizenkét ezer forint igéretet tett vala, valaki Rákóczit vagy megöli vagy elevenen kezéhez viszi, sőt elmenetele után Bécsben meg is sententiáztatá: de látván hogy kézre nem keritheti, ujabb patenst bocsátának ki, hogy Rákóczi ha vissza akar jőni, mind fejének mind jószágának készen a gratia; meg is parancsoltaték, a mely passuson be akar jőni, mindenütt nagy becsülettel acceptálják, és semmi bántódása ne legyen.

De már Rákóczi Bercséni Miklós tanácsából a franczia királyhoz küldvén, azzal confoederatiót tett vala, hogy Rákóczi inditson rebelliót a császár ellen Magyarországban, és a bavarussal conjungálja magát, ő is tul, minden erejével rajta leszen, és az ausztriai házat egészlen forditsák ki. Járnak vala szüntelen Rákóczinak titkon emberei Magyarországban, kik az emberek elméjét csinálták. S szintén jókor is találák a dolgokot, mert a magyarok a rettenetes kemény portiózást, s azért szüntelen rajtok forgó terhes executiót már elunták vala; a kamara penig minden magyar urnak jószágában belé kapdos vala, és kifoglalja vala kezekből, ha szintén az elei két három száz esztendők alatt békeségesen birták volna is, és extra dominium nagy költséggel fáradsággal kelle vala a magok igaz jószágokot keresni; sőt már az accisát is Magyarországban behozták vala, a csehországi szomoru példa szerént; a legalábbvaló német semmire nem becsüli vala a magyar régi nagy familiákból álló urakot, a militia akármely gróff úr házára beszállott, s szabadoson mindenét elpraedálta, a magyarországi tisztségeket nem a magyaroknak, hanem németeknek adták, sőt már a papi uraságokot is idegen nemzetből állók occupálták vala. Kivált azt neheztellék vala a magyarok, hogy a német császár megbékélvén a török császárral Magyarország felett, a magyar urakot nem ad-

mittálták a békeség tractájában, a református s evangelicus magyarok penig azt sajnállották, hogy minden helyeken a templomokot tőlök a jezsuiták elvették, a collegiumokból a tanuló deákokot kikergették, s még csak szolgabiróságra sem vették be, ha csak pápista nem volt. Mind ezekre s több hasonló dolgokra nézve sokan találkozának, kik Rákóczival conspirálának a császár ellen, különben is az egész Magyarországból minden regimenteket felvittenek vala a franczia ellen, csak az egy Montecuculi regimentje vala ide alá; a várakban penig semminemü provisio nem volt, sem munitióból, sem profontból, sem praesidiumból, bizván a törökkel való békeséghez, s nem gondolkodván, hogy soha a magyarok többször feltámadnának, a császárnak minden gondja a franczia és bavarus ellen vala, azért juta oly könnyen Rákóczi Ferencz a sok várakhoz Magyarországban.

Minekutána Rákóczi Magyarországban az emberek elméjét kitanulhatá, kiindula Lengyelországból s Munkácsra jöve, de ott nem subsistálhata, mert a várban német praesidium levén, a Montecuculi regementje is rá jöve, és szintén az udvarháznál ben szoritják vala, ha mellette levő jó vitéz katonák fegyverrel ki ne szabaditsák. Visszamene Lengyelországban, és patenseket bocsátván ki, hogy a magyarok mind felkeljenek a német ellen, s régi szabadcságok helybenállitásában munkálódjanak, ő is nem sokára feles hadakkal kijő; azalatt Bóni András kapitányától hallgassanak, és melléje gyüljenek. Károlyi Sándor megértvén Bóni intentióját, szathmárvármegyei magyar hadakat felültetvén, rája mene, és szerencsésen fel is veré, felesen levágatván s elfogatván közülök, és sok zászlókot nyervén el tőlök, Bécsben felvivé, remélvén, a mint hogy meg is érdemli vala, hogy őneki azért promotiója leszen. De azok a kevély negédes német ministerek contemnálák Károlyit, sőt megcsufolák, hogy egynehány rosz tolvaj felverésével akar magának a császár udvarában becsületet szerezni. Elboszonkodik a nagy uri ember, visszajő onnan s Rákóczi hüségére áll, és mivel szathmárvármegyei főispán s nagy tekintetü katonaszerető uri személy vala, az egész Felső-Magyarországot Rákóczi mellé hódoltatá. Rákóczi is azalatt Bercsénivel együtt ujobban kijöve Lengyelországból, és Károlyival magát conjungálá.

Senki azt bizonyoson nem tudhatja, mitől lőn, hogy a bécsi udvar azt a rebelliót oly könnyen engedé meggyükerezni, holott minden okos politicusok értelmek szerént, afféle rebelliót in herba, a mint szoktak szólani, szükséges megfojtani. Holott noha Magyarországban semmi derekas fenálló had nem volt is, de Erdélyben generál Rabutin commendója alatt vala hat ezer gyalog és lovas válogatott tanult német had, a ki könnyen csak magára is a Rákóczi hadait dissipálhatja vala, annál inkább, ha az erdélyi magyar hadakot felvegyék, és a némettel kimenjenek. Ki is megyen vala Rabutin, de nem lőn ordere az udvartól; s az Isten ugy akará az egész magyar nemzetet Rákóczi Ferencz által örökké vala nyomoruságban ejteni, mert eljött vala már a sok istentelenségnek büntető ostora. Volt olyan hír, hogy a német ministerek, közülök is alattomban a franczia pénzétől megcsalatván, Rákóczival egyetértettenek, s a császár előtt extenuálták a magyarok rebellióját, sőt a kassai generális is gróff Nigrelli, kinek leánya Eszterhási Antalnál vala férjnél, gyanóságban ejtette vala magát, hogy a vejével, ki már kuruczczá lett vala, egyetértene, s meg is ételé magát féltében, hogy a császár meg ne fogassa. Mások pedig a kik mélyebben értik a dolgot, arra magyarázzák: szántszándékkal akarták a ministerek hogy egész Magyarország involválódjék a rebellióban, s annak alkalmatosságával végképen opprimáltassék.

Rákóczi Ferencznek naponként szaporodván hadai, csakhamar Munkács és Murán várát éhséggel megveszi, s maga praesidiumával megrakja; azután Máramarost meghódoltatja, és Huszt várát is a német commendans neki feladja, Váradot erős bloquada alá véteti, onnan pedig Szathmár alá megyen. És ha a német annonae commissariusok a császár szolgálatában igazak lettek volna, a micsoda erős

helyek valának mind Szathmár mind a többi, soha azokot Rákóczi meg nem veszi vala; de sohul a várakban élés nem vala, mert azok a commissariusok a várakban a vármegyéktől szállitandó élést pénzül veszik vala fel, s magoknak tartották. Csakhamar azért Szathmár is megszűküle. A császártól parancsolata jöve a brassai generálisnak Klöckespergnek, hogy Erdélyből válogatott lovasokkal kimenjen Szathmár segitségére, noha Rabutin okos hadi generál levén, nehezen veheté rá magát, hogy az erdélyi német hadakot megszaggassa, mert jobbnak itélé vala, ha az egész táborral kimenjen, és Rákóczit debellálja, s Szathmárt is felszabaditsa: a mint hogy ugy is lett volna jobb. De a császár ordere ellen nem állhatván, Klöckesperg kimene hét száz lovassal Szathmárra, és sok izben az alatta való kuruczokot felverte, sokan ott is veszének. Utoljára élések elfogyván, kénteleníttették accorda által Szathmárt feladni, kit Rákóczi a földig elhányata, a németeket pedig hitek ellen a kuruczok el nem bocsáták, hanem addig hordozák alá s fel Erdélyben s szüntelen mortificálták, hogy magok közé beesküték őket.

Rabutin pedig látván hogy Erdélyre is általharapott a magyarországi tűz, Szebenben számtalan buzát, zabot, szénát s egyéb élést szállittat, és a várakból többire a lövőszerszámokot mind Szebenben viteti, s ugy fortificáltatja, hogy a török császár vagy franczia király ármádájának is gondot adna ha obsideálná. Ugy Dévát, Kolosvárat, Bethlen-, Szomos-Ujvárát, Görgényt, Brassót, Beszterczét praesidiummal megrakja, a több hadakot Szebenben mind beszállittatja, megparancsolván az erdélyi uraknak, főrendeknek is hogy Szebenben költözzenek; oda is költözének. Azután Bethlen Sámuel commendója alatt öt száz székely hadakot külde Szent-Benedekhez, de azokot a kuruczok, felesen bejövén Ilosvai nevü ezeres kapitány commendója alatt, jó reggel felverék, sokan is oda veszének a székelyek közülök, sokan rabbá is esének, Bethlen Sámuel elszalada.

Ujobban megparancsolá a generál, hogy Thoroczkai István aranyasszéki főkapitány más székely hadakkal felüljön, és Bonczidánál vigyázzanak a kuruczokra. Azok is szerencsétlenül járának, mert Orosz Pál egynehány ezer gyalog és lovas kuruczokkal rájok jöve s felveré őket; oda is sokan veszének a szegény székelyek közül, a többi elszaladának, Thoroczkai Istvánt elfogák, s kedve levén rája, a kuruczok közé beesküvék, ő is praedálá el egészlen Erdélyt Teleki Mihálylyal, Vay Lászlóval, Kaszás Pállal és Csáki Lászlóval együtt. Valának Kolosváratt mintegy ötszáz német és két száz rácz hadak; azok szintén az nap mikor Thoroczkait felverék, Apahidához kimentenek vala, nem tudván semmit a kuruczok bejövetelében. Orosz Pál az egész hadát kétfelé osztván, egyczersmind a németek ellen nyargalának; a német még csak lövést sem tehete, elboritá a sok ezer kurucz; sokan ott veszének, mind németek, ráczok, Duffrener nevü kapitány is ott vesze, ki Rabutinnak kedves embere volt, a többi Kolosvárra beszaladának; a kuruczok közül tizenkettőnél több el nem esék. És ha akkor Orosz Pál mindjárt megyen vala Kolosvár alá, annyira megijedtenek vala a németek, a várost mindjárt feladták volna, de nem levén tovább ordere Orosz Pálnak, visszamene Rákóczihoz, számtalan praedával, melyet a szegény erdelyiektől elvontanak utazásokban.

Rákóczi penig mind Kővárt obsideáltatja, mind penig Somlyót. Somlyón egy német lejtinán vala huszonöt muskotélyosssal; magyar kapitány Boér Ferencz vala, ki lágy félénk ember levén, noha sok száz tanult vitéz katonák valának keze alatt, kikkel egy darabig resistálhatott volna a knruczoknak, oda hagyá Somlyót s beszökék Erdélyben. Rabutin törvényt láttat rája a guberniummal, tisztétől becsületétől priváltatik, életének pedig gratia adása hagyatik a császár authoritásában. A somlyai hadak, nem levén már kapitányok, Kaszás Pál nevü embert választának magoknak tiszteknek, és Rákóczi mellé állának; ezek praedálának azután mindenütt Erdélyben, a kővári kutya tolvaj oláhokkal, ezek hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhot Erdélyből s elpusztiták az egész országot. A német lejti-

nán pedig a várat semmiképen fel nem adá, noha erőtelen romladozott hely vala, a kuruczok ostrommal vevék meg, ott veszemind a lejtinán dicséretesen, mind a vele valók, s Rákóczi maga hajduit szállitá belé. Rabutin megboszonkodván Somlyó elvételén, feles ráczokot külde oda, kik éczaka a városra ütvén, felégeték a várost, és számtalan praedát, pénzt s köntöst hozának el onnan. Zilajt is ugyan akkor felégeték. Már Kővár is annyira megszorult vala, hogy három vagy négy óránál tovább nem tarthaták, de Rabutin két ezer lovas némettel Szebenből kiindulván segitségére mene, és az alatta való kuruczokban sokat levágatván, a várat ujabb praesidiummal s éléssel megrakatja, Teleki Mihályt is, ki kővári kapitány vala, ott hagyá, de a feleségét, gyermekeit és a Teleki-háznak minden kincsét, mert ott tartották mindenkor, felszabaditván a kuruczoktól, békével visszahozá, s Görgényben kisérteté, holott ha akkor Rabutin oda nem ment volna, a vár a kuruczok kezében esett volna, s Teleki Mihályt mind feleségestől gyermekestől megölték volna. Mert egy kővárvidéki, Mosa László nevü ember vala Kővár alatt, kit azelőtt sok izben persequált Teleki Mihály, meg is esküTt vala, mihelyt Kővárt megvéteti, Telekit mindjárt nyársban vonatja; bizony meg is cselekedte volna. Teleki Mihály penig ebül köszöné meg mind a német császárnak a Teleki-házhoz mutatott sok rendbeli kegyelmességét, mind Rabutin generálnak nagy jó akaratát, mert csakhamar practicálni kezde titkon a commendáns hire nélkül a kuruczokkal és a várbeli német praesidiummal, s azokot rá vevé, a várat adják fel a kuruczoknak. Fel is adák s a német commendánst arestálák, a praesidium kuruczságra álla. Teleki Mihálynak a kővári kapitányságot megadák, és Erdélyben küldé Rákóczi Thoroczkaival együtt, hogy Erdélyt is rebellióra inditsák. Ugy is lőn.

Rettenetes bódulás vala Erdélyben minden felől. Az urak, fő emberek, nemesek, cselédestől szekerekre rakodván, futottanak szaladtanak a közel való várakban, városokban; többire minden jovok, kivált gabonájok, marhájok kin maradván, és azokot a sok tolvaj kuruczok mind elpraedálván, ugy annyira, hogy sok becsületes urak, fő emberek, nemes-emberek minden jovoktól megfosztatván, épen koldulásra jutának. Ki tudná leirni vagy elészámlálni, mennyi károkot tőnek Erdélyben, mennyi pusztaságot mívelének; jó lélekkel merem irni, ötven esztendeig a német császárnak megadhatta volna az ország a portiót abból a sok kárvallásból, mégis az ország a miatt úgy el nem pusztult volna. Tanulj, édes hazám, Erdély, mint barátkozzál, mint szövetkezzél ezután a magyarországiakkal, mert mindenkor Erdélynek romlása pusztulása Magyarországból következék, mindenkor az erdélyi jó takarékos gazdák jovaiból épültenek azok a here, gőgös, nagyravágyó, semmivel nem biró, haszontalan, tékozló magyarországi állhatatlan, nyughatatlan emberek.

Én szintén mikor Bethlen Sámuelt felvevék a kuruczok, akkor Fejérváratt voltam, onnan haza kéreczém, hogy cselédimet valamely securus helyre költöztessem; nem is láttam szegény Apor Istvánt többször, mert elrekedék tőle. Már a feleségem Kálból mindenestől fogva Marusvásárhelyre beköltözött vala, de parancsolat jövén a generáltól, hogy valamely nemes ember oly helyre nem recipiálja magát a hol német presidium vagyon, mind fegyverre hányatja, kéntelenség alatt Görgényben kelle felmennem a várban; többire minden házi portékám, boraim, buzám mind Marusvásárhelytt marada, ott is praedálák el a kuruczok. Semmi intertentiómra valóm nem volt Görgényben, hanem ott levő jóakaróim segéltettek borral, buzával; a Maruszéken levő ménesemet, marháimot Görgény alá hajtattam vala fel, s onnan praedálák el a kővári tolvajok, még csak egy borjum sem marada, a juhaimmal együtt. A paripáimot két szolgámmal együtt Ajtára beküldém, mert még oda akkor nem hatott vala a kuruczság, azokot sem látám soha többször, mind szolgáim lovaim kurucz bőrben öltözének.

Ugyan akkor a generál minden helyekre magyar kapitányokot is rendele; Marusvásárhelyre Botos Imrét, Görgényben Bánfi Lászlót, Fejérvárra Száva Mihályt, Balásfalvára

Pekri Lőrinczet, a vármegyéktől való nemességgel együtt fegyveresen. Rákóczi penig egy Isten nélkül való, átkozott, gonosz, káromkodó, parázna, gyilkos, részeges, Guti István nevü kapitányt külde be Erdélyben, feles kuruczsággal, ki Fejérvárra menvén, elsőben a németektől keményen megverették, ezután ujabb hadakkal superveniálván, Fejérvárat meghódoltatá. Száva Mihály kuruczczá lőn, s az erdélyi fiscalitást rá bizák, de igen bemerite maga számára a jövedelemben, azért Rákóczi kihivatá s arestáltatá, s egy nyomoru hitvány Radovánczki nevü tótot külde be Erdélyben. Vagy lopott Száva vagy nem, két annyit lopa Radovánczki, s felette meggazdagodván, ugy ment ki Erdélyből. Guti Fejérvárról Balásfalvára mene, és a kastélyt megostromoltatván, megvevé, mind Pekrit mind a vele való nemességet fagva kiküldé Rákóczihoz. Azok is mind kuruczokká lőnek; Pekrinek generálisságot ada, felküldé Rákóczi Morvára, Ausztriára. Ott minden istentelenséget elkövetének, falukot, városokot egyben égettete, férfiat, asszonyt, gyermeket fegyverre hányának, számtalan barmot, ménest elhajtának, s rettenetes praedával visszajöve Pekri, s elhíresedék micsoda vitéz ember; mert a kuruczok közt a ki jobban tud morgani s praedálni, azt tartják vitéz embernek. Onnan Erdélyben beküldé Rákóczi, Erdélyt is elpraedáltatá egészlen Pekri Lőrincz.

De csakhamar a székelységre is behata a rebellio, mert Háromszéken Székely Zsigmond, ki azelőtt is Tökölyivel sokat bujdosék, rosz, büszke, negédes ember, Nemes Tamással és ama gonosz lelkü Henter Mihálylyal együtt alattomban fascinálni kezdék a vitézlő rendet, és már többire mind Rákóczi mellé hajtották vala; a brassai német commendánst, báró Vellenstaint ki akarván csalni Ilyefalvára, mintha a császár szolgálatára nézve ott gyülést hirdettek volna, hogy ott megfogják. De ama tanult okos ember vala, s már tudositása is jött vala Háromszékről, hogy a székelyek mit akarnak; azért nem mene ki, hanem megizené nekik, ugy cselekedjenek, hogy jövendőben is meg ne bánják. Csikban penig Sándor János, ki vice-kapitány vala, Thamás Deákkal, és egy sohonnai tolvaj Horvát Györgygyel együtt, ki azelőtt Rabutin regementje főstrázsamesterének Donecnek szolgája levén, Szathmár megvételével Donecnek jó paripáit ellopván, a kuruczok közé szökék, és Csikban Incze András leányát vevé feleségül; ezek, mondom, az egész csiki hadakot a rebellióra inditák, a főkirálybirót, Henter Benedeket arestálák s erőszakoson Rákóczi hüségére esküték. És mivel Csikban a gyémesi passuson mind német mind labancz hajduk valának, kik eleitől fogva a tatárok irruptiójára vigyáztak, a magyar hajdukkal alattomban conspirálnak a németek ellen. A lejtinán megértvén a dolgot, a vele való ötven muskotélyosokkal együtt ki akara menni Csikból Brassóban; el is jött vala Al-Csikon Szent-György nevü faluig, ott a hajduk a csiki hadakkal elejekben állának, mert Sándor János s Thamás Deák a csiki barátok klastromában gyülést tartván, ott végezték vala el, hogy a németeket megöljék, a szent atyák, a barátok is annuálván olyan nyilvánvaló gyilkosságnak. A németek, rendben vervén magokot, puskázni kezdének, de a hajduk s csikiak látván, hogy nagy veszedelmek nélkül a némettel nem birnak, hitet adának nekiek, hogy csak tegyék le a fegyvert, békével elbocsátják; amazok nyavalyások elhivén, a fegyvert lerakák, s mindjárt reájok rohanván, egy lábig ott vágák le őket, melyet a pogány török sem cselekedett volna; még az asszonyokat s német gyermekeket is felkonczolák. Ám meg is fizeté az egész Csik azután, s fizeti naponként. Sándor János és Thamás Deák a klastromban bemenének, és noha sokszor kéreté kézben generál Rabutin a barátoktól, mint olyan nyilván való gyilkosokot, soha kézben nem adák. Haj szent vagy inkább szemtelen atyák, ha a mi reformatus papjaink cselekedték volna a mit ti, eget földet felforditanátok ellenek; de nektek minden rosz dolog szabad, a szentség álorczája alatt minden rosz dolog nálatok megyen véghez.

Generál Rabutin megértvén a székelyek

rebellióját, az örmény püspököt Mikes Mihálylyal, ki háromszéki főkapitány, de akkor Szebenben vala, kiküldi, hogy menjenek ki a székelységre, s csendesitsék meg a rebelliót. Egynehány német kiséré vala őket. Mikor közel Brassóhoz érkeztenek volna, a háromszéki kuruczok Hermán nevü szász faluban levén, hirekkel esék Mikes jövetele, sok száman eleiben menének; a németek békével elszaladának Brassóban, Mikes Mihály beteges levén, elfogaték az örmény püspökkel együtt. Rája tódúla a sok bolond paraszt popule, s egynehányszor a szállásán is meg akarták ölni, ha egynehány régi maga szolgái, kik már a kuruczok között valának, meg ne oltalmazzák. Erdélyből kiviszik Rákóczihoz, ott csakhamar kuruczczá lőn, noha a német császárnak sok gratiáját vette vala; ő is generálisságra promoveáltaték, Erdélyben bejöve, s ő égettette el azután a brassai hostátokot, Nemes Tamással együtt, melyért mai napig is a brassai szászoktól nagy nehézség van ellene. Az örmény püspököt is eléggé kénszergeté Rákóczi, hogy az ő hüségére álljon, de rá nem veheté; sokáig raboskodtatá, utoljára elbocsátá, Bécsben felmene, onnan Erdélyben vissza.

1704. Sándor János, mint a vén tatár maga fiait melléje vevén, Thamás Deákkal Horváth Györgygyel együtt Apor Istvánnak Csikban minden jószágát jovait elpraedálák, noha mind Sándort mind Thamás Deákot Apor István tevé emberré; igy fizetének a promotióért. Csikból kijövén Udvarhelyszékre, ott is valahol várakban szorult nemességnek jovait találták, mind elpraedálák, a dersi, musnai, kaczai, szászkezdi és más helyeken való kastélyokban berakott urak, fő nemes emberek ládáit felhasogaták, számtalan gyöngyöt, követ, ezüst arany marhát, köntösöket, házi eszközöket találának, mind elvivék, ménest, ökröt, bialt, juhot egynehány százat elhajtának, a falukot is, kit száz, kit két három száz forintokig megszaczoltatván, rettenetes ragadománynyal együtt Csikban visszamenének.

Rabutin látván, nem tréfa a dolog, a vicecolonellusát Grávent egynehány száz lovassal Háromszékre beküldé, Udvarhelyszékre penig baron Tigét más német hadakkal. Gráven Fekete-Halomhoz érkezék; a háromszéki, gyergyai kuruczok Henter Mihály commendója alatt egynéhány ezer Hermánban valának, s szintén ittanak mikor a hirt meghozák hogy jő a német. Minyájan részegen felbódulának, s nyargalást Fekete-Halom felé menének, és ha okos commendójok lett volna, könnyen azt a kevés németet levághatják vala. De a német a patakon tul egy kert mellé rendben vervén magát, azok a bolond székelyek épen oda menének; a német puskázni kezde, mindjárt megszaladának, a ráczok mindenütt a sik mezőn üzték vágták, sok száman ott veszének, holott a német közül csak egy sem vesze el. A szegény jámbor Csiki Szabó András is itt vesze; a baróti páter is professiója ellen vagdalkózni kivánván, ott vágák le, s Brassóban hozák be a köntösét. A vitéz generál Henter Mihály elszalada, Háromszéken sem mere megmaradni, Havas-alyföldében futa, le is vonák róla a kapitányságot, s Kálnoki Péterre adák. Gráven örülvén a győzedelemnek, Háromszékre felmene, és az egész Sepsiszékben való falukot mind felégetteté, a föld népe erdőkre elszaladván. Csikban nem mene be, mert tovább ordere nem volt; s Thamás Deák rá fogá, ő ijesztette el Grávent Csikból; az az ostoba község elhivé, s kapitányoknak választák, maig is nagy sohajtással emlegetik, holott ha eszek volna, még a koporsóját is meg kellene égetni, mert ő miatta romlék el Csik. Gráven felégetvén Háromszéket, és a barczasági kastélyokban a háromszéki fő s nemes emberek ládáit felpraedálván, nagy nyereséggel visszamene Szebenben.

Guti István kurucz kapitány Marusszékre jöve azalatt, és maga mellé felvevén mind a hadakot, Marusvásárhelyre jöve; ott a városnak jobb részét mind felégetteté s praedálá, de a kastélyt meg nem veheté akkor, mert valóban jól forgolódának a városiak, s a kuruczok közül sokat ellövődözének. Onnan Guti Udvarhelyre jöve, és az udvarhelyi várat a benne levő német lejtinán feladá, mind maga mind a muskotélyosai kuruczok lőnek. Az egész

udvarhelyszéki hadakot is mind felülteté, Csikban is megizené, a hadak melléje jőjenek. Ki is jövének, s már egyneháný ezerre szaporodtanak vala, kikkel együtt Holdvilághoz mene, a hová baron Tige is a német hadakkal, mintegy ötszáz lovassal érkezett vala. Ott is a nagy barom sokaságot a kevés német had megveré, mert mihelt a német táborról taraczkkal kezdének lőni, a székelység mindjárt megszalada, Guti penig, akkor is részeg levén, maga is futni kezde, a német és rácz sokat elveszte kivált a székely gyalogokban többen ezer háromszáznál ott maradának. Guti Thordára kiszalada, ott Kaszás Pál Rákóczi Ferencz parancsolatából megöleté; így veszté el Isten a sok istentelen gonoszságaért. Baron Tis [Tige] pedig a harcz után Udvarhelyszéket felégetteté.

Már az erdélyi kuruczság főcommendója Thoroczkai István vala, mellette levén Pekri Lőrincz, Teleki Mihály, Vay László, Kaszás Pál, Gyárfás István, Nyuzó és több kurucz kapitányok, kikkel együtt Szeben alá mene portára. Rabutin is kijöve a városból; noha tiz annyi is vala a kuruczság mint a német, mégis rájok mene, és a német puskázását nem állhatván, futni kezdének, s egy sáros árokban számtalanon ott veszének, sokat közülök el is fogának s bevivék Szebenben. Gyárfás István is sebben esék, s elevenen elfogák; más nap Szebenben meghala, s mivel azelőtt gróff Apor István szolgája volt, ő temetteté el testét.

Thoroczkai esmét egyben gyüjtvén a hadakot, Kaszás Pált küldé Szent-Pál megvételére, kiben mintegy husz német, azonkivül feles erdélyi nemesség szorult vala. Neki hajtá ostromnak Kaszás a hadait, de ugy megpuskázák a várból, hogy többen két száznál ott maradának, Kaszás gyalázattal elszálla alóla. Hanem azután elfogyván mind élések mind puskaporok a várbelieknek, feladák a kuruczoknak; a magyarok kuruczczá lőnek, a németeket Szebenben kisérék. Teleki Mihály penig Bethlen-várát megvevé, és a benne való németek Rákóczi hűségére állának; onnan Beszterczére mene, azt is feladák neki, egy főstrázsamester Falkanhaim levén benne, másfél száz muskotélyossal. Ugy accordáltak vala, hogy a németeket Szebenben kisérjék, de Marusvásárhelyen arestálák a főstrázsamestert, mindenét elpraedálák, azt fogván rá, hogy a szekerében egy kis taraczkot találtak, melyet az accorda ellen hozott ki Beszterczéről; sokáig fogva tarták, azután Mikes Mihálynéval váltá ki Rabutin; a németeknek egy része kuruczczá lőn, a többi Szebenben menének. Dévát és Hunyad várát is ugyan akkor a kuruczoknak feladák, Szomosujvárat hasonlóképen. Kolosvárat penig Teleki Mihály obsideáltatá s erősen kezdé lőtetni; s már szintén periculumban forog vala, a mikor mindeneknek vélekedése ellen, Rabutin csak két ezered magával s egyneháný ágyuval Szebenből kijöve, s egyenesen Kolosvár felé kezdé utját dirigálni. Thoroczkai feles hadakkal Kocsárdnál vala, hogy a Maroson való általjövetelét impediálja Rabutinnak, de amaz a Maros partjára ágyukat vonatván, onnan lőtetni kezdé a kuruczokat, azalatt hajókra rakván a hadait, egymás után minden kár nélkül általköltözteté. Thoroczkai előre elmene, és conjungálá magát Teleki Mihálylyal levő hadakkal. Akármi könnyen tizenkét ezer lovas és gyalog hadak valának már együtt, és rendelt sergekben várják vala Rabutint, még a német officérek is megütköztenek vala, látván a nagy fényes kuruczságot, nem is biztatják vala a generálist a harcz kimenetelével. De amaz egyben szidván a tiszteket, trombitát fútata, s a kuruczok ellen elölmene. Valának a kuruczok között ötszázig való gyalog németek, kik a császárt elárulván, Rákóczi mellé állottanak vala, az udvarhelyi németből kuruczczá lett kapitány commendója alatt; ezek a mi keveset emberkedének, s egyneháný németet a Rabutin hadából ellövének, de a kuruczok, legelsőben a hires tolvaj Kaszás Pál megszaladván, mind elfutának, a ráczok s németek sokáig üzvén s vesztegetvén őket. Thoroczkai István is elfuta, s sokáig nem mere Rákóczi eleiben menni, mert neki imputálták s Kaszásnak azt a veszedelmet. Az erdélyi commendo penig Pekri Lőrinczre

marada. Rabutin a harcz után Kolosvárra bemene, és a várost megsaczoltatván s a kőfalakot egynehány ölnire lerontatván, az ott való német praesidiummal együtt Szebenben visszamene békével. Onnan kiküldvén mindenfelé, számtalan victualékot hajtata be Szebenben; Megyesre penig baron Tist küldé egynehány száz lovassal, hogy ott legyen és a kuruczokra vigyázzon; Grávent penig ujobban Háromszékre expediálá, hogy a székelyeket leültesse. Szörnyü bódulás vala az országban, mert a kik kün a kurucz párton valának, a némettől való félelem miatt erdőkre, havasokra s valamerre lehetett ugy szaladtanak, mig későre Pekri Lőrincz vevén a commendót kezére, az elszélyedett kuruczságot egyben gyüjté, és Teremihez szálla, onnan bizonyos corpust külde be Háromszékre Gráven ellen. De Gráven is megértvén, hogy a székelyek segitségére feles kuruczság jött be, ő csak hat század magával levén, visszamene Szeben felé. A kuruczok is nyomában indulának, és Fogarasföldén, Sárkány nevü falunál utólérék. És noha elsőben úgy rajta menének a németen, hogy már az egyik szárnya szaladni kezdett vala, s Grávennek vezetékeit sok száz aranyakkal együtt el is nyerték, és sok németeket levágtanak vala: de utoljára a német recolligálván magát, a kuruczokot megverék s elszaladának, Gráven penig Szebenben visszamene sok sebes németekkel együtt.

Rabutin Szebenben bemenvén, mivel a militia számára az ország mint azelőtt nem contribuálhatna, megparancsolja a guberniumnak, hogy százezer rhenens. forintokot mindjárt szerezzenek a hadak számára. A gubernium egyéb módot nem találván, elsőben magokot, azután a több urakot, főrendeket megrovák, s a pénzt elkészitvén, a generálnak adják; én is akkor száz német forintot fizeték. Apor István nem igen jovalja vala azt a personalis contributiót, de Rabutin rá izene: a mig hirével lesz Kollonics cardinálnak, addig bizony a seggéhez téteti a fejét, azután ha bánja, Kollonics varrassa a nyakához. Megijede Apor István, s egyedül tizezer forintot ada. A szegény Bethlen Miklós is megesék Szebenben. A mint örökké hallottam, senki nem elég okos magának, és a bölcs ember mikor megbotlik, mindenkor nagyobbat esik mint az együgyü. Szintén úgy jára ő is, noha Erdélyben senki észszel, elmével vele nem ért, és a római császár első ministerei között is tekintetben lehetett volna az ő nagy bölcseségeért: nagy bolondcságot cselekedék, egy projectumot ira, hogy Erdélyben minemü directio állittassék; az ausztriai házból legyen ugyan az erdélyi fejedelemnek felesége, de a töröknek is adózzék. Több olyan haszontalanságok vadnak irásában, melyet egy csekély elméjü ember is könnyen megcsufolhatna. Azt a projectumot titkon egy Pano Stepán nevü nála ismeretes görögnek adta vala kezében (mivel akkor Magyarországban tracta vala a német császár és magyarok között, az angliai és hollandiai követek is mint mediatorok lejöttenek vala Nagy-Szombatban a tractára), ki akkor Bécsben akar vala menni, hogy az angliai oratoroknak praesentálja. A görög, Rabutinnak felviszi, s megmondja hogy tőle Bethlen Miklós küldeni akarja a tractára. Rabutin megolvastatván és megharaguván, Bethlen Miklóst arestáltatja, s megparancsolja a guberniumnak, hogy törvényt tegyenek rája. Régen vala nehézség Bethlen Miklósra a generáltól azért, mert ő egyedül jól tudván egész Europában úgy a császár udvarában való politikát is, nem akar vala hizelkedni úgy sem a generálnak, sem a több német officéreknek, mint a több magyar urak, kik csaknem Isten gyanánt imádják vala őket, és egy rosz kornétásnak is illustrissimus titulust adnak vala. A gubernátor is nem szerette, mert sok rosz dolgokról sokszor a gubernátort megintette, s mivel a gubernátor cape-rape ember vala, Bethlen Miklós sok afféle dolgaiban akadályt csinált. Apor István halálos ellensége vala, úgy a több pápista urak is; sőt a maga religióján valók sem voltak be ne contentusok vele, azért a maga felfuvalkocságaért. Igy könnyen conspirálának ellene, és minyájan akarák veszedelmét. Mikor a director notára keresné azért a projectumért (mely

irása soha józon itélettel notát nem érdemlett volna, mert ha szabad a tanács uraknak egymással ellenkező voxokot mondani a fejedelem király császár praesentiájában is, s azért senki egyiket is árulónak nem mondhatja, miért ne volna szabad projectizálni is az országnak olyan zürzavaros idejében a végre, hogy mentől jobb rendben s formában állittathassék a directio), a Jósika Imrén elkezdett törvénytelen s veszedelmes praxis szerént, megparancsolák: hogy kiki a maga voxát irásban adja be; és sokaknak, kik conscientiájok ellen azért a bolond, de halált vagy egyéb jovaiban kárositást nem érdemlett irásért nem akarták megsententiázni, a voxokot visszaadták, némelynek ötször hatszor is, csak rá kénszeritették hogy notára sententiázza. Meg is sententiázák, s Rabutin azon vala hogy meg is ölesse, de Bethlen Miklós causáját appellálá a császár eleiben, s felvivék azután magát is Bécsben, s azolta oda vagyon, nem is hiszem hogy többször onnan lebocsássák. A szegény Keresztesi Sámuel is meghala Szebenben, a ki jámbor alázatos csendes emberbecsülő uri ember s jó hazafia vala, semmi maradékot nem hagyhata maga után.

A szebeni királybirót, Szász Jánost is utóléré az isteni boszuállás, ki teljes életét örökké a sok practicálásban tölté el; hogy magának kedvességet nyerjen, szüntelen vádoskodott a generál előtt a magyar urak ellen, hol a pápisták mellé csapta magát a több religiók ellen, hol a reformátusoknak hizelkedett, a mint a maga részére hasznosabbnak itélte; a hol másképen nem lehetett, méreggel ölte meg a gonoszakaróit. A szász nationak hogy már előmenetelét munkálódta, de azonban azokot is subjugálta; senki már a száz tisztek közül keze alá nem mert szólani, minden szász székekben nagy oeconemiákot erigáltatott, maga számára hajtotta a sok jövedelmet; titkon szép szász úri leányokot tartott házánál, azokot terhben ejtette, s hogy ki ne tudódjék dolga, megétette. Végre kinyilatkozának dolgai ilyenformán: A segesvári polgármester Deli Mihály hamis pénzt kezdett volt veretni, napfényre jöve dolga, Bécsben felmene, ott pápistává lőn, s mindjárt gratiát adának neki, lejöve s grationalisát a gubernium előtt publicálá. Szász János nem gondolván a császár gratia-adásával, a gubernium s ország hire nélkül (holott a hamis pénzverés is notát concernál és az egész ország előtt director szokta az olyan causát prosequálni) Segesvárra megyen, s törvényt látatván a polgármesterre, fejét is véteti. A gubernium megindul olyan nyilvánvaló vakmerőségen, s a generálnak panaszt tesznek. Rabutin is neheztelt Szász Jánosra, mert a generál adjutantát Actont méreggel azelőtt nem régen el akarta veszteni; Szász Jánost arestálják, inquiráltatnak ellene, minden istentelen factiói, paráznasági, gyilkossági kitudódnak, s törvény szerént megsententiázzák s a szebeni piaczon a szebeni hóhér a szebeni királybirónak elüti a fejét; ugyanakkor egy szolgájának is fejét veszik, ki által sok gyilkosságot cselekedett, s rá irhatnák a Szász János koporsójára is azt a verset: Discite justitiam moniti, et non temnere Divos. Mert nincs olyan titkos gonoszság, kit Isten napfényre nem hoz a vétkes embernek romlásával s gyalázatával. Nagy bátor resolutióval, énekszóval ment a halálra, talám Isten ő szent felsége, hogy mások is ne desperáljanak magok idvessége felől, ingyen való kegyelmességéből azért adott halála órája előtt megtérő lelket nekie, mert a mint külső magaviseletéből tehetni itéletet, kevés kétség lehet idvessége felől. Mikor sententiáját kimondották az ország előtt, semmit meg nem változott szinében, sőt nagy bátran azt mondotta: „Mind azokat a melyeket ellenem feltett actiójában a director, tudva s szántszándékkal én cselekedtem, sőt azoknál többet is, melyekért a halált megérdemlem, s gratiát magamnak embertől nem is kérek, hanem minden vétkeimet az én Idvezitő Christusomnak sebeiben berakván, onnan várok bűnös lelkemnek kegyelmet, s tudom is bizonyoson, hogy Isten mind azokot nekem kegyelmesen megbocsátotta, s holnap a maga szent országában lelkemet beveszi. Nehéz ugyan egy kevéssé, hogy nagyságtok s kegyelmetek közül el kell mennem e világról,

mindazáttal örülök azon, hogy Isten engemet kiviszen ez életből, s nem látom meg azokot a nyomoruságokot, melyek mind nagyságtokra kegyelmetekre mind az egész országra szintén elközelitenek.“

Szomoru s keserves romlás követé Enyed városát is. Mert a kuruczok rá menvén és a generáltól oda rendeltetett labancz kapitányt Dicső-Szentmártoni Balog Zsigmondot mellette valókkal együtt elfogván s kuruczságra beeskütvén, a városban beszállanak, a kastélyban is kurucz praesidiumot tesznek. Generál Rabutin baron Tist küldé Enyedre lovas németekkel s ráczokkal. Noha kevesed magával volt, s Thoroczkai István sok ezer kuruczokkal ott volt közel Enyedhez, s ki is küldöttek hozzája segitségért: csak azért hogy a város reformátusokból állott, és a reformátusoknak gyönyörüséges collégiumok ott volt, meg nem segélté. A német elérkezvén, a kuruczságot kihatjá, a várost, kastélyt, templomokot, collegiumokot felégetteté, a városnak minden jovait elpraedáltatá, sok száz városi embereket és deákokat levágának, a papokot, professorokot mindenekből kifoszták, s nagy praedával megrakodván, visszamenének. Itt vesze el a feleségem bátyja is, Kún László, jámbor, jó conversativus, bátor vitéz legény. Ilyen szörnyü itéletét mutatá Isten a maga házán közönséges vétekért.

A mely magyarok Tokai Ferencz rebelliójának idejében Tokaj vidékéről elszaladtatanak és Törökországban befutottanak vala, megértvén Rákóczi Ferencz feltámadását, s egyben gyülvén, Orlai Miklóssal együtt bejövének Erdélyben Alvinczhez; ezeket is felveré baron Tis. Orlai csakhamar azután meghala; a mint hirdették akkor, Száva Mihály étette volna meg, én nem tudom, az ő lelke adjon számot róla ha cselekedte.

Mi azalatt mind Görgényben nyomorgottunk, ugymint: az öreg Teleki Mihályné, Vay Lászlóné, Macskási Lászlóné, Bánfi Pál uram, feleségestől, s ott meg is hala, Vas Dánielné, Bánfi László feleségestől gyermekestől, Bánfi Péter hasonlóképen, Csepregi Sámuel fiastól, Naményi Sámuel feleségestől, Naményi Gerson feleségestől, Hegyessi András, Hegyessi Mihály feleségestől, Luczai András feleségestől, Tisza István feleségestől, Sáfár György, Sárossi László és Dániel, Teleki György feleségestől, görgényi udvarbiró György Deák feleségestől, Székely György feleségestől, Kemény Simon uram feleségestől, Kemény László uram, Sárpataki Márton uram feleségestől, Rhédai Pál és Adámék feleségestől, a pap Nánási András uram feleségestől, a felesége ott meg is hala, ifjabb Vas György feleségestől, ez is meghala a várban, Teleki Pál uram feleségestől, az öreg s ifjabb Csapai feleségestől, Nábrádi Gábor uram fiastól feleségestől, Keresztszegi István, és sok több thordavármegyei egyházi nemes emberek, kiket a generál parancsolatából a görgényi commendáns a császár hüségére és a vár conservatiójára ujobban egyben esküte, s reversálist vőn tőlünk subscriptiónk pecsétünk alatt. Mégis három hét mulva hite ellen kiszökék Rhédai Ádám a várból, ott hagyá a feleségét s Rakóczi mellé mene; elég szenvedésünk is volt a német commendanstól, mert ő mind azon gyanakodott, hogy közönséges akaratból küldöttük ki a kuruczokhoz, holott bizony senki e világon nem tudta mi szándéka volt. Kemény Simon, László, Rhédai Pál és Sárpataki Márton penig Szebenben bemenének, mert parancsolatok volt, és mivel a generál meghallotta vala, hogy Teleki Mihály Kővárt feladta, s maga is kuruczczá lett, öt compania németet külde Szebenből Merodi(?) nevü főstrázsamesterrel együtt Görgény alá, s az öreg s ifju Teleki Mihálynét, Teleki Pált feleségestől, Vay Lászlónét, a Teleki-háznak Görgényben levő kincsével együtt szekerekre rakatván, és a várban levő kurucz rabokot is Szebenben elvivé; ott alkalmasint meg is dézmálá a Teleki-ház ezüst marháját.

Bánfi László levén görgényi kapitány, az ott való labancz magyarsággal együtt kimene egy estve, és Batosen s Paszmoson kóborló három zászlóalja kuruczokot szerencsésen felvere; mind a három zászlót elnyerék tőlök, le is vágának bennek, s egy Szacsvai hires kurucz hadnagyot sebesen elhozának,

nyolczvanöt lóval, feles ökrökkel s juhokkal együtt. A kuruczok is arra való boszujokból egy hét mulva hajnalban Görgény alá jövének felesen, és a várost mind felégeték, sok praedával megrakodván, elmenének onnan. Azolta szüntelen minden nap bejártanak a vár alá ellenkezni, hol három, hol négyszázan; mí is a várból a mi kevesen voltunk, lementünk. Tudja Isten, néha harminczan sem voltunk, mégis megszaladtanak előttünk, s majd minden nap közülök elvesztenek, közülünk penig csak egy sem, egy Gálfi nevü Bánfi László szolgáján kivül, ki a mocsár erdejében kergetvén a gyalog kuruczokot, ott lövék meg. Negyvenkéczer, emlékezem rá, a mint akkori kalendáriumban is felirtam volt, hogy ki voltam ellenkezni, ötven hatvan golyóbis is járt körülem, az Isten megoltalmazott, csak egy is nem talált, noha jól ismertek a kuruczok, s haraguttak is rám, mert nem igen maradtam utól az ellenkezésen, s kiáltották: A teczin nadrágost lődd az eb teremptette némettel bérlett fiát; mert olyan szinű nadrágom volt, megoltalmazott Isten boszujokra. A feleségeink a vár kerítéséről nézték, oda ki a mezőn mint ellenkezünk; ha valamire való emberek lettek volna a kuruczok, a micsoda messze kimentünk gyalog ellenkezni, épen a mocsárig, ők lovokon ülvén, könnyen megkeríthették s elszoríthattak volna a vártól; de mihelt a flintát feléjek tartottuk, gyalázatoson elfutottak. Bizony magunk szégyenlettük a németektől, mert negyvenhat muskotélyos volt a várban; azok közül is néha néha, de nem sokszor., tiz tizenöt kijött velünk ellenkezni a kuruczokra.

1-a Maji Teleki Mihály épen áldozó-csötörtökön mintegy három ezer lovassal és hat száz gyaloggal rendelt seregekben a mocsár között feljövén, Kásvára szálla, Majos János ezeres kapitánynyal együtt, és a szőlőhegy tetején kasokot csináltatván, s lövőszerszámokot vonatván fel, lőtetni kezdé a várat, de semmi kárt nem tőn, mert csak valami rosz apró toroczkok valának vele. A fiscalis udvarháznál való kő istállót is hajdukkal megrakván, és szakállosokot vonatván az ablakokra, a Görgény vizére lejáró cselédinket akarták impediálni a vízhordástól, meg is lőtték vala egy leány hónya alatt a csebert. Mí lemenénk fényes nappal a várból, a mig hirével lőn Kásván Telekinek, felgyujtogatók az istállókot csűröket; onnan a tűz, hirtelen szél támadván, beharapózék az udvarházra, s meggyula mind az udvarház mind az istálló fedele, s a kurucz hajduk kiszaladának onnan, ott hagyván a szakállosokot s minden egyetmásokot. Ugy hordathatók osztán szabadosabban a vizet. Jeremiás siralmában panaszolkodnak a zsidók, hogy pénzen itták vizeket, de mí bizony méltábban panaszolkodhattunk volna Görgényben, mert nem pénzen, hanem véren vettük a vizünköt s úgy ittuk. Teleki látván, hogy nem oly könnyen jut Görgényhez a mint gondolta, titkon leveleket hányat el éczaka a vár kapujában, magyarul s németül. Minket arra ingerlett, öljük meg a németeket, a várat pedig adjuk fel Rákóczinak, a németeket arra kérte, öljék meg a magyarokot, s a mink vagyon, legyen övék, s álljanak Rákóczi hüségére. De rá nem veheté egyik félt is, s hatod nap mulva éczaka gyalázattal elmene Görgény alól, Körösi Györgyöt hagyván bloquadával, azután Rhédai Ádámot a vár alatt. Kik a mocsáron hevervén táborban, onnan ellenkeztenek szüntelen a vár alá épen septemberig. És ha a commendans igaz szolgája lett volna a császárnak, Görgényt mind végig megtarthatja vala; de a felesége magyarországi leány levén, Bercséni udvarából való fraj, szüntelen izgatta az urát, legyen kuruczczá, Teleki is alattomban ezer aranyat s colonellusságot igérvén neki, holott a császár szolgálatában csak lejtinán volt; ugy adá fel a várat a magyarok akarata ellen. És hogy inkább a practica ki ne tudódjék, noha elég pénz volt kezében a praesidium fizetésére, nem fizetett nekik, hanem a várban korcsomát tartott, sok borokot adván neki a magyarok szállásokért s egyéb ajándékokot is, a németeknek fizetésekben bort adott, elrongyosodának, utoljára szökni kezdének ki a várból, végre csak hat muskotélyos marada, a várbeli egyházi nemes em-

berek is kiszökének, a marháinkot elhajták a kuruczok, egy falat húst nem kaphatott volna senki a várban, ha tiz aranyat adott volna fontjáért, a viztől is elszoritának, a várbeli kútban a kiszökött németek kutyakölykeket hántak, s mikor vizet merítettek, fejét, lábát, bélét a vederben a vizzel együtt úgy mérték ki; sok volt beteg a várban, annak sem orvosságot, sem ételt nem volt honnan késziteni, se doctor, se borbély, mégis meggyógyulának; a nagy úri asszonyok is abból a rút vizből főztenek s sütöttenek, ha kinek szalonnája vagy turója volt, a volt mind első mind utolsó fogás étele. Tanácsul is adom mindennek ezután, az én maradváimnak is, soha de kivált kurucz támadásban várban ne szoruljanak, hanem városban, a hol mégis ha pénzek van, találnak magok ételére italára valót. Az akkori kis fiamnak nem volt dajkája, a feleségemnek sem volt teje, a kisebbik leánykám is, Klára, eldagadoza a torkával, kéntelenség alatt mind a két gyermeket ki kelle küldenem a várból, hogy az egyiket gyógyítsák, s a másiknak fogadjanak dajkát; meggondolhatja akárki, micsoda szomoruságomra esett gyermekeimtől való elválásom.

De különben is szörnyü nyavalyában esém, a bolond hagymázban, negyven nap s éjjel egy falatot nem ettem, sem álomra a szememet be nem huntam. Olyan fantázia volt rajtam, hogy régen megholtam s a feleségemnek azt mondottam: Nem az én testem az a kit te lácz, mert én régen megholtam; soha el nem tudták velem hitetni hogy életben vagyok. A nagy angyali életü szent ember Nánási András sokat forgolódott körülem, imádkozott imádkoztatott érettem, mert szintén desperatióra jutottam vala idvességem felől is. A bornak még a szinét sem nézhettem, nem hogy ihattam volna; a kút vize tisztátalan s egészséges embernek is utálatos levén, a feleségem esővizet vétetett, s azt főzette italomra. Ki nem mondhatnám sok kínaimot, senki nem hitte meggyógyuljak, az orczámon orromon tiszta vércsepveritékek hullottanak le. Mikor a várat feladták is, hat ember hozott le pokróczon, ugy tettek a szekérben, s olyan betegen is megölnek vala a kuruczok, ha Rákóczi hűségére be ne esküdjem. Kálban vínek valami hitván ökörszekéren, ott a bal lábam dagadni kezde, napról napra nagyobb mértékben, utoljára olyan volt mint egy borona, mely miatt kimondhatatlan fájdalmakot s kinokot érzettem, sokszor a születésem napját is megátkoztam, az ágyból a természet munkájára sem vehettenek fel két hónapig. Addig kötözék, uloljára kifokaszták, bizonynyal irom, hat ejtel genecségnél több jött ki belőle; azután majd fél esztendőre kezdettem a lábamra állani, annyi ideig pokolban is elég lett volna olyan kinokot szenvedni. Nem álihatom Rhédai Ádám istentelen kegyetlenségét rövideden le ne irjam. Mikor Görgényben feküttem, az ott levő nemesség a commendans akaratából (kinek is egy szép medvebőrt s egy ezüstös kardot adott a feleségem, csak engedje meg hogy kiküldjenek borbélyért) Rhédai Ádámhoz kiküldöttenek, hogy Régenből hadd jöjön borbély a ki rajtam eret vágjon; egy palaczkot is küldöttenek ki hogy sert hozzanak számomra, mert a sert halálban kivántam, s a várban nem volt ser. A palaczkomot is elvéteté, sert sem küldött, borbélyt sem engedte meg hogy jöjön; ha tatár vagy török commendo lett volna is Görgény alatt, a bizony megengedte volna, de ő csak azt felelte: Hadi regula ellen volna, ellenségnek borbélyt s italt küldeni. Pedig annyit tudott s tud ma is a hadi regulához, mint az én vizslám a philosophiához.

Ebben az esztendőben szent Márton napján Szebenben hirtelen hajnalban guttaütésben meghala gróf Apor István, minekutána azelőtt két esztendővel szüntelen a szeméremtestén a vére kifolyt, a mig a pátere elérkezék, meg sem gyónhaték pápista módon. Halálát siettette a sok kárvallás, mert Tökölyi idejében minden egyetmása Segesváratt levén, akkor a kuruczok elpraedálák, azolta soha egy helyen egyetmását nem tartotta, és hogy a Rákóczi irruptiójával beszorula is Szebenben, az egyetmási közül Enyeden, Segesváratt, Megyesen, Kolosváratt, Görgényben, Beszterczén, Szent-Pálon, sok ezüst marháit,

köntöseit, fegyverét, pénzét titkon elhagyogatá, azokot a kuruczok hittel kikeresvén, mind elprédálák. Azokon való busulás fogyatá el inkább életét, noha a hosszas vérfolyás miatt is felette megerőtelenedett vala. Minden bizonynyal Isten a reformátusok ellen való sok practicálódásaért bünteté meg nyavalyást. Felette gazdag ember, mind a középső feleségéről, Kelemen Jánosnéról, mind az utolszoriról Ugron Istvánnéról sok pénz maradván rája, maga is igen jó oeconomus gazda volt, s jövedelmes tisztségeket viselvén, számtalan jószágot, pénzt s egyéb portékát gyüjte, noha azoknak jobb része a kuruczok praedájára kele. Nem is tett senki Bethlen Gábor után annyi jókról testamentumot mint ő, mert csak a pápista clerusnak százharminczkét ezer forintokot legála, azon kivül a mostoha fiának Korda Zsigmondnak, feleségének, mostohaunokáinak, az öcscseinek Apor Péternek, Farkasnak, Lázárnak, a maga leányágon való atyafiainak sok ezereket legála, mely in summa, jószággal pénzzel s egyéb egyetmásokkal együtt könnyen háromszáz ezer forintot adaequál. A testét sokáig tarták koporsóban, mig későre azután eltemeték Kolosváratt.

De már ideje a magyarországi dolgokra is visszatérjek. Ott nagy szerencsével folynak vala Rákóczi Ferencz dolgai, mert nem csak Felső-Magyarországot hódoltatta meg, hanem a Dunán túl való magyar birodalmot is elfoglalá, a bányavárosokot is elvéve, a honnan esztendőnként nagy kincset gyüjtött; úgy Kassát, Eperjest s a több városokot is elvevé, és majd minden magyar urak, főemberek, vármegyék melléje állának, csak a palatinus Eszterhás Pál egynehány urakkal együtt szorula Bécsben a császár hűsége mellett. És hogy inkább a jó monétát maga utolsó szükségére reselválhassa, kit nagy bőséggel Lengyelországban általkülde, és ott nagy uri jószágokot vásárla, Bercséni Miklós tanácsából réz pénzt verete, tiz polturásokot, négy polturásokot, egy polturásokot s nagyobbakot, kit közönségesen Libertasnak nevezének, mert a pénznek egyik felén a vagyon nyomtatva: Pro Libertate. Ezzel a rosz pénzzel bővön kezde fizetni a hadaknak, meg is tiltatá mind Magyarországban mind Erdélyben az ezüst pénzzel ne éljenek, ő pedig maga számára hol ezüst pénzt kapathatott, Libertassal mind felváltotta, s az egész magyar nemzetet minden jó pénzéből kifosztá, az átkozott rosz pénz marada nyakunkban, s már semmi hasznát nem veheti senki, mert a legnagyobbik közülök sem érne egy jó kis pénzt. Erdélyben penig consiliumot erigáltata, mely ezekből a personákból állott: Barcsai Mihály, Teleki Mihály, ki erdélyi fő thesaurarius is vala, kerese is annyit, talám az apjának sem volt több, Jósika Gábor a marusszéki királybiró, Sárossi János, és egy megyesi szász, Kolosvári nevü. Ezek dirigálják az erdélyi politicumokot és oeconomicumokot. Magyarországban is három rendbeli consiliumot erigáltata, a politiára, oeconomicumokra s bellicumra külön, és magát magyarok vezérlő fejedelmének inauguráltatá.

A római császár penig a horváthországi bán Bottiáni Ádám holta után a bánságot Pálfi Jánosnak conferálá, és generál Hajszlert négy regimenttel leküldé Csalóközben; onnan Semeréhez menvén, gróff Forgács Simon commendója alatt levő kuruczságot felveré. Ez a Forgács Simon a királynak Józsefnek felette kedvében vala, és mikor a kuruczság támada, leküldötték vala bizonyos hadakkal a kuruczok ellen, de szerencsétlenül jára, s rá fogák Bécsben hogy áruló, kicsinben meg nem fogák; ő is kiszalada onnan s Rákóczi mellé jöve. Generál Rabbatát penig Szent-Gothárdnál a kuruczok felverék, hét százig való németeket levágnak, minden hadi apparatusát elnyerék, maga a generál kevesed magával alig szaladhata el.

A császár látván Rákóczinak szerencsés előmenetelét, Szirmai Istvánt, más német consiliariussal leküldé Nagy-Szombatban, a magyarokkal való tractára; Rákóczi is a maga plenipotentiáriusait oda küldé. Bezzeg akkor ha eszek lesz vala a magyaroknak, jó conditióval megbékélhetnek vala a császárral, az erdélyi fejedelemséget is elnyerheti vala Rá-

kóczi. Mert négy száz esztendőtől fogva soha az ausztriai ház úgy meg nem szorittatott vala, holott a franczia mind Hispaniát, mind az imperiumnak jobb részét elfoglalá, a császár hadait egynéhányszor megverte, innen Bécs szomszédságában a bavarus majd minden tartományait a császártól elhajtá, a magyarok penig Morvát, Sléziát, Ausztriát, Stiriát égetik pusztitják vala. De a bolond magyarok azt gondolván, vége lesz akkor az ausztriai háznak, nem acceptálák azokot a jó conditiókot, melyekkel a német császár megkináltatá, hanem oly helytelen conditiókot tőnek eleiben a császárnak, mintha nem urokkal hanem jobbágyokkal tractálnának; sőt az angliai hires orator Paget is mediatornak lejövén, azt sem becsüllék érdeme szerént. Az is, elszégyelvén magát, hogy a török s német imperium között tudott békeséget szerzeni, és mind a két hatalmas nemzet az ő intimatióját bevette s nagy becsülettel tisztelte, a magyarok penig semmi propositióját mint mediatornak nem akarnák bevenni, különben is végére menvén, hogy semmi oly derék református urak nincsenek Rákóczi mellett, holott ő a reformata religio kedveért akar vala szolgálni a magyaroknak, megharaguvék, egyben szidá őket, visszamene Angliában, le sem jöve többször. Az anglusok, hollandusok is lágyabban hagyák azolta a magyarok dolgát, a nagy-szombati tracta elbomlék. Azután csak a felét is elvették volna a magyarok, a mivel akkor a német megkinálá. Igy jár az a ki kevéssel nem contentus, semmit sem adnak annak; Bethlen Gábor, Bocskai s az öreg Rákóczi nem úgy cselekedének, hamar megbékéllének a császárral s jó nyereséggel is járának.

Ennek az esztendőnek vége felé nagy nevezetes victoriát obtineála a császár a franczia ellen az imperiumban Blinthum és Nustet városok között. Mert a franczia és bavarus conjungálván ármádájokot, Donavum (?) mellett való hegyet erős sánczczal bekeriték, és számtalan lövőszerszámmal megerősiték, hogy a császár ármádájának kezéből kijáczodhassák azt a campániát. Eugenius és az angliai híres generál Marleoburg herczeggel s a badensissel együtt tanácskozván, elvégezik, a franczia sánczára csak rá menjenek; rá is menének. A franczia és baváriai ármádát hárman commendírozzák vala: maga az elector, gróff Talard és Mavsin, franczia generálisok; a regimentek is többen valának sokkal a franczia táboron. Addig bombáztatá lőteté Eugenius és Marleoburg a franczia sánczát, confundálák őket, tizenkét ezer a harczhelyen a francziák közül elvesze, négy ezeren az ott közel való folyóvizben fuladának meg, és tizenkét ezeren rabbá esének, magával Thalárd generállal, negyven fő haditisztekkel és kilenczszáz alábbvaló tisztekkel együtt. Mely dolognak örök emlékezetére a harcz helyén nagy kőoszlopot emelének, és a harczot felirák rája. Ez a nagy veszedelem a franczia király minden szerencséjét felforditá, mert azolta soha úgy nem reparálhatá magát hogy a császáron erőt vehessen; a császár és anglusok dolgai penig azolta nagy szerencsével kezdének folyni mindenütt.

Épen karácson napján generál Hajszler a vele való német hadakkal együtt megütközék Rákóczi Ferencz kurucz hadaival, meg is veré a német erősen a magyarokot, s elszaladának, Hajszler penig Nagy-Szombatban beszálla a jó quártélyban, és ott hadait megnyugutá s megruházá. Erdélyből penig kiküldvén Rákóczihoz a magyarok, azon kérék: küldjön segitséget nekiek, mert tovább nem subsistálhatnak Rabutin generál ellen. Rákóczi Forgács Simont cum plenipotentia küldé be erdélyi generálisnak, feles lovas hadakkal és hat ezer hajdusággal, nagy faltörő öreg lövőszerszámokkal és minden hadi apparátussal. Gyürki Pál jöve be elsőben egy rész haddal. Bizony dolog, olyan ruhás, fegyveres, jó paripás, forgós, farkasbőrös fényes had vala a ki bejöve, pompára akármely király mellé beillettenek volna; különben semmirekellő, istentelen, átkozódó, praedáló, kevély, hitván emberek. Hogy az erdélyi zekés czondrás hadakot meglátták, pökték, csufolták; maga is Gyürki Pál porcina gravitással viselvén magát, azt mondja vala Pekri Lőrincznek: „Bizony,

uram, kár a kenyérhéj is az erdélyieknek, mert eddig konczczal is agyon kellett volna verni azt a kevés rosz németet a ki Erdélyben vagyon; Megyes is micsoda? ha Isten engedi s oda mehetek, flöstökömére sem lesz elég a velem való hadaknak." Pekri elszégyenlé magát, csak azt felelé: „Vehet kegyelmed benne, Gyürki uram, ha oda megyen; bizony a magyarországi németnél jobbakra akadtok Erdélyben." Meg is veré Isten a kevélységeért, mert contemnálván az erdélyi hadakot, a maga hadaival Sároshoz szálla, onnan feles portásokot külde Megyes alá, és a sárosi szoros erdőt lesekkel mind elállitá, maga mintha lakadalomban kellene menni, szánban üle s ugy nyomult a több hadakkal a portások után. Baron Tys (Tige) tanult okos hadviselő ember levén, kijöve Megyesről, és a kurucz portások eleiben jutván, úgy excipiálá, hogy a híres kérkedékeny katonák mindjárt szaladásra vevék a dolgot; utánok baron Tis a ráczokkal s németekkel. A lesben állott hadak is látván, fut a többi, ők is szaladásra vevék magokot, Gyürki uram alig ugordhaték ki a szánból s lóra kaphata; a szánját lovaival együtt elfogák a németek, s Baron Tisnek ajándékozák. Ott vesze több harmadfél száz magyarországi kuruczoknál, s gyalázattal jövének Küküllővárra. Bezzeg ők is alább hagyák, s nem csúfolák azután az erdélyieket. Ilyen flöstökömöt ada baron Tis nekiek; Gyürki minden becsületét elvesztė, azolta Násznagynak hitták, s ugy nevették Pekriék s az erdélyiek a maga nagyzó hitván rosz embert.

A brassai commendans is kijöve és Hermánban bloquádozó székely kuruczokat felveré, mindeneket elnyeré, a falut felégetteté. Ott vesze többekkel együtt Szent-Iváni Gábor Deák, becsületes nemes ember; Kálnoki Péternek lovait s haló szerszámát is elnyerék, maga is lóháton, nyereg nélkül szalada el; és a brassai bloquádát Szappanos Mihály nevű kapitányra bizák, ki a vele való hadakkal együtt Szent-Péterre szálla. Szintén akkor hoznak vala sok szekér borokot Havas-alyföldéből a brassai németek számára; a kuruczok megállák az utjokot Rosnyónál, elnyerék mind a borokot, mind a szekereket, s felosztták magok között, s jól lakának vele.

Forgács Simon is elérkezék a több hadakkal, s egész Erdélynek parancsolatot bocsáta ki, hogy mind felüljenek; kiket megmustrálván, Megyes alá mene. Rabutin penig megparancsolá baron Tisnek, hogy Megyesről jöjön ki Szebenben, ott hagyjon három száz lovas németet. El is mene békével mintegy négy száz lovassal Szebenben, holott annyi ezer kurucz vala Megyes körül. Nekem is kéntelenség alatt oda kelle mennem a kurucz táborra, mert Forgács megparancsolá hogy mindjárt megfogasson Mikes Mihály s felakasztasson, ki már akkor székely generális vala, Megyest lötetni kezdé, meg is bombáztatá, vagy tizenöt ház egyben is ége, azután bolond kevélységből fényes nappal lajtorjákot vitetvén elé a kőfalakra, holott még két ölnire sem rontották le a kőfalt, a hajdukot ostromnak küldé. Hallgat vala oda be a német mind addig, mig a lajtorjákot feltámasztván, már hágni kezdettenek vala fel a hajduk, akkor egyczersmind, készen levén a puskájok, lőni kezdék hajdukot, s mind lajtorjástól lefordulának a kőfal mellé, három száznál többen ott is veszének. De a commendans ágyugolyóbis miatt elesék, és egy Salsz nevü kapitányra juta a commendo, ki félénk rosz ember vala. Az feladá Megyest Forgácsnak, a németeket nem bocsáták Szebenben, hanem Magyarországra kisérék ki; Salsz kapitányt azután a császár megfogattatá, s nehezen marada meg élete, hogy meg nem ölék. Ha akkor Forgács egyenesen Brassó alá menjen, könnyen Brassót is megveheté vala, úgy Fogarast is, mert igen megrémültek vala, számtalan had levén Forgácscsal; de ő csak részegséggel, vendégséggel vesztegeté el az időt s kurválkodással. Megyes alól megindula a táborral, s Balásfalvához szálla, onnan válogatott hadakot külde el, kik éczaka a veres-toronyi sánczot meghágák, az ott való német commendánst levágák, a németeket elevenen elfogák; a veres-toronyi rationista is, Sinkai István, ott vesze. A rab németeket a táborra hozák. Balásfalvától Hárságához szálla, és ott sánczot

csináltata, maga kimene Magyarországban, Orosz Pálra bizá az egész hadak commendoját, holott Pekri Lőrincz s Mikes Mihály mind elsőbb generálisok, mind száz Orosz Pálnál is jobb s tanultabb uri emberek valának; de csak azért hogy erdélyiek, nem szerette őket, s örökké veszekedett velek. Mert a magyarországi ember gyomorból gyülölte mindenkor az erdélyi embert, mégis egyben czimboréla Erdély a maga veszedelmére velek.

Mind Szebenből mind Brassóból sokan az erdélyi fő emberek közül a generáltól kikéreczének Havas-alyföldében, hogy már ott inkább élődhessenek; holott erős reversálist adtak vala, hogy a kuruczok közé nem mennek, mégis kijövének, de sokan megbánák azután, mint Petki Dávid, Boér Ferencz, Apór Péter, Gyulai László, Bálintik György, Jósika István, Dániel s mások sokan. Noha nem mindeniknek, de némelyiknek még elég volt mivel éljen a várakban, de a nagy ambitio rá vitte, azt gondolták már egy lábig elvesz a német s ők uraság nélkül maradnak ha idején ki nem mennek Rákóczi mellé. Orosz Pál Hárság alól egy trombitásától a Rákóczi Ferencz regálisait, melyek által a szebeni urakot fejérvári gyülésre hivatja vala, beküldé Szebenben; Rabutin a regalisokot a pelengéren megégetteti, a trombitást felakasztatja, megizenvén Orosz Pálnak, hogy olyan tolvajjal mint ő, semmi hadi commerciumot nem tart. Bizony nem is volt méltó, mert egy istentelen tolvajok orgazdája, nem generálisságot, hanem bordélyház mesterséget érdemlene.

Nemcsak a magyarok kik a várakban valának, söt maga is Rabutin desperált vala már Szebenben, látván hogy a sok biztatás után is két esztendőtől fogva semmi segitsége nem jő Magyarországból, az élése is elfogyott vala szintén a militiának, annyi had penig nem vala már keze alatt hogy Forgács hadát kiverhesse az országból, mert könnyen harminczöt ezer kurucz vala akkor Erdélyben az erdélyiekkel s magyarországiakkal együtt; és már resolválta vala is magát: hogysem éhel ott haljon meg Szebenben, kimegyen a hadakkal, és mezőben harczon vesz el dicséretesen. Azalatt Balásfi Zsigmond beérkezék Havas-alyföldén által Szebenben, kit azelőtt a magyar urak küldöttek vala a császárhoz Bécsben segitség-kérni; ki is örvendetes hirt hoza, hogy minden bizonynyal a császár ármádája generál Erbeville commendója alatt segitségre elérkezik. Ugy is lőn.

Mert a római császár, minekutána ötven esztendeig uralkodott és sok változásokon forgott volna, életének hatvanötödik esztendejében Bécsben meghala. E jámbor kegyes ember volt, de az ő jámborságával abutálának a ministerek, s minden istentelenséget a császár neve alatt elkövetének. Ha ki supplicálni panaszlani ment is, a császár a ministerekre bizta a választételt, azokot ha a szegény supplicans nem ajándékozhatta, üresen mentek vissza. A magyarországi rebellio is azért támada, mert a császár hire nélkül a ministerek portióztatták, nyomorgatták, kinozták a magyarokot, üldözték, persequálták a jezsuiták a raformátusokot. Eleget sirtanak, könyörgöttenek a császárnak, semmi haszna nem volt. Olvastam egy supplicatióját a palatinusnak, Eszterhásinak, kit a magyarok mellett írt a császárnak, többi között azt irja: „Felséges császár, szánja meg felséged a magyarokot, könnyebitse igájokot, mert már az Isten semállhatja az égben a magyarok oppressióját, söt a fák kövek kezdették már siratni azoknak nyomoruságát etc.“ Erdély is azért hajla oly könnyen a rebellióra, mert elunták vala a németeknek sok nyomorgatását, noha a magyar urak magok valának okai a diploma elrontásának, mint oda fel megmondottam. De ugyancsak ha a császár vigyázó ember lett volna, könnyen belé tekinthetett s megorvosolhatta volna; mindenkor is több gonosz megyen véghez a lágy jámbor magistratus alatt, mint akármely tyrannus alatt.

De mihelyt Josephus succedála a császárságban, nagy változás esék a császári udvarban, mert a cardinálnak Kollonicsnak megizené: eleget szolgált az apja idejében, már öreg ember is levén, meg akarja nyugtatni, ne szóljon ezután semmi udvari dolgokboz.

A több ministereket is, kik alattomban a megholt császár idejében a francziával conspiráltanak vala, mind kihányatá az udvarból, s a kik vele együtt nevekedtenek vala, azokot tevé be a ministeriumban. És mivel a hadi operatióban pénzre vala szüksége, a császári tárház penig üres vala, tudván hogy a jezsuiták keze alatt a Domus Professában számtalan kincs hever, rájok külde, s öt millió pénzt csakhamar kiránta tőlök, és avval a pénzzel tizenkét ezer emberből álló ármádát készittete, ki Erdély segitségére bemenjen. Mert még az atyja idejében egy conferentián ben levén Josephus is, mikor discurálnának a hadi készületről, s ki tizenhárom, ki tizenkétmillió pénzt mondana hogy kivántatnék, megneveti magát Josephus, kérdi az öreg császár, mit nevet. „Én, ugymond, azt nevetem, a mit ezek a felséged ministeri tizenhárommillió pénzzel akarnak véghez vinni, hat forinttal véghez vitetem, mert hat forint ára vas lánczot vétetek, s ezekben felköttetek egynehányat, s marad annyi pénz rólok, tiz esztendeig is elhadakozhatik felséged. Felséged az egész kereszténységben elsőbb s méltóságosabb személy, mégis nincsen szegényebb potentatus Europában felségednél, ellenben egy királynak is nincsenek olyan gazdag ministeri mint felségednek; azt penig mind a felségedéből lopják, s mikor felséged szolgálatára kivántatik, egy pénzt is nem akarnak adni. De bizony megtanitom én őket, ha kezemre kerül a directio." A mint hogy bizony meg is tanitá.

Más ármádát is készittete a császár, és a bavarus ellen Bavariában küldé; noha a bavarus az utakot mindenütt besánczoltatá, s fegyveres néppel lövőszerszámokkal megrakta vala, csakugyan penetrála a császár hada, a bavarus elszalada Francziában, azolta oda is vagyon. E lőn jutalma a császár ellen való rebelliónak s a királyságkeresésnek. Bavariát penig minden pénzétől fegyverétől a császár megfosztatá, s confiscáltatván imperium számára, az egész országot maga praesidiumával megraká, azolta birja is, s bavarus uram távul nézi. Csehországban penig és Ausztriában, kik a bavarussal egyet értettek, megfogatá, mindeneket confiscáltatá, s épen megcsendesité azt a nagy rebelliót, kit az atyja sok esztendeig nem tuda lecsillapitani A coloniai elector is, a bavariai elector bátyja, minden jószágától megfosztaték, s a bátyja, vagy öcscse után számkivetésben mene a francziai királyhoz. Ilyen jutalmok szokott lenni a kik legitimus urok ellen fegyvert fognak, mert qui potestati resistere vult, divinae ordinationi resistit, szent Pál mondása szerént.

Az új császár minekelőtte a megyarok ellen fegyverhez nyula, levelet ira nekiek, tegyék le magokot, emlékezzenek meg arról, még az atyja életében megigérte, ha kezére kerül a directio, bizony édes atyjok leszen a magyaroknak; a mi rosz dolgok estenek az atyja idejében, azok már elmultanak, kész minden megbántódásokot kegyelmesen megorvosolni; arról assecurálja is őket sub verbo regio. Bárcsak akkor fordulnak vala eszekre, jó karban állithatják vala a szegény magyarok dolgait, de contemnálák a császár levelét, azt tudták megijedett s féltében a királyságot is oda engedi nekiek. Látván a császár, nincs haszna a szép szónak, megparancsolá Erbevillének, ha mind egy lábig ott kell is veszniek, Erdélyben bemenjenek. A generál is megindul az ármádával, sok száz szekereket hozván magával, és kétfelől a hada körül rendelvén, oly szép renddel s mesterséggel hozza vala a hadakot, mintha mindenkor erős sánczban volnának, és valamely órában kivántatnék, mindjárt készen vala az ütközetre. Rákóczi megértvén az ármáda jövetelét, az egész hadait egyben gyüjti, és Podmericznél megállja az utjokot; a német rendet állván, megütköznek, szokása szerént megszalad a magyar, sokan ott vesznek, a tábori készületet is odahagyják sok nyereséggel a német kezében; maga Rákóczi is harmad nap mulva alig akada a maga udvari népére. Ujobban egyben gyüjté mindenfelől a magyarokot, oly nagy sokasággal, hogy hetvenezer ember vala együtt Veres-Kőnél, ott is szemben szálla a német ármádával, de ott is szerencsétlenül jára, sok ezer kurucz, kivált a hajduságból oda marada, és a ma-

gyarországi hadak tétova mind eloszlanak, alig marada négy öt ezer mellette. A német azalatt csak közelgetett Erdély felé. Rákóczi Bercsénivel úgy concludála, hogy Bercséni maradjon a bányavárosok oltalmára egynehány ezer emberrel, Rákóczi penig Erdélyben jöjön be, és az Erdélyben levő kurucz hadakkal conjungálván magát, a Meszes utján sánczot csináltasson, s ott a németet be ne bocsássák, Károlyi Sándor penig tiz ezer lovassal a német után legyen, s közből szorítván a németet, megtréfálják. Károlyi fel is ülteté a hadakot, és valamerre a német megyen vala, elől mind pusztítja vala a városokot, falujokot, gabonájokot az embereknek, hogy a német magának élést ne találjon. Debreczenben is bemenvén Károlyi, erőszakkal kihajtá a város népét, kik soha sem tatár sem török sem német semminemü ellenség előtt el nem futottanak, ki kelle bujdosniok házoktól, számtalan egyetmásokot, gabonájokot, borokot ott hagyák a puszta városban, s a német készen beszálla s megrakodék mindenféle praedával, s jól lakék a sok jó borral. S már előre Forgács bejött vala ujobban Erdélyben, Rákóczi is beérkezék Magyar-Egregyhez, pro 11. novembris Fejérvárra országgyülését hirdetvén, hogy ott a fejedelemségre magát instelláltassa. A kolosvári jezsuiták, két kézre tudván jáczodni, páter Kapi intimatiójából nagy költséggel porta triumphalist erigálnak ben a városban Székely Lászlóné háza előtt, különb különbféle picturákkal s emblemákkal, gyalázatos hizelkedéssel s hazugsággal Rákóczi Ferencz hadi viselt dolgait az igazságnál feljebb magasztalván, és a római császárt alázván. Láttam én is azt a portát s nevetséggel olvastam a szent atyák hazug inventióit. Ugyan akkor Rákóczi Ferencz is arany numismákot verete, Herkulest iratván rája, a hétfejü hydrának mint szedi a fejeket, magát Herculeshez, a római császárt a hydrához hasonlítván; mintha régen megfogta volna a madarat, már mellyeszteni akarja vala. De közel sem úgy succedála a dolog.

Mí az idötájban gróff Mikes Mihálylyal együtt Csikban valánk, az anyja Mikes Kelemenné teste temetésén, kit Brassóban beteg ágyában két fraja megfojtott vala; azután a leányoknak itt Brassóban vevék fejeket. Onnan Brassó alá menénk, s oda hozák ki Mikes Mihály feleségét Brassóból, a főstrázsamester Falkanhaimmal váltván ki magát. És mivel már Rákóczi jövetelének hire vala, kiindulánk Kolosvárra, ott Pekri Lőrinczczel megegyezvén, Magyar-Egregyhez menénk, Rákóczi táborára. A mi erdélyi uraink főembereink mindjárt tisztségeket, a várakban szorult erdélyi urak jószágait kezdék sollicitálni; de eléhivatván Rákóczi őket a sátora eleiben, publice, én is ott állottam, azt mondja nekik : „Kegyelmetek afféle sollicitatiónak hagyjon békét, nincs most ideje, mert még ezt a rajtam levő mentét (kék kamuka vala a mente, nuszt mállal bérlett) sem tudom még enyém-e vagy másé; ha a németen győzedelmet vehetünk, annakutána kinek-kinek érdeme szerént való promotiója megleszen." A mennyi had akkor Rákóczi directiója alatt vala Erdélyben, ha mind együvé gyüjtse s ugy próbál vala sik mezőben harczot a némettel, minthogy a német tábor a hoszas út, sáros hideg esős őszi idő, és a malmok elromlása miatt a kenyérnek szük volta miatt igen megerőtlenedett s fogyatkozott vala, talám jobban succedált volna dolga. Mert ha Károlyit is behivatta volna maga mellé, könnyen harminczöt ezer lovasra és tizezer gyalogra kitelék vala, öreg ágyuk is valának vele huszonötig való, mind azokhoz való készülettel. Azt jovalják vala az erdélyi urak, ne álljon olyan szoros helyen harczot, mert a németnek mindenkor hasznosabb a szoros hely, hanem szálljon hátrább a Keresztes mezejére Thordához, ott próbáljon, vagy penig harczot se álljon, hanem mindenütt a falukot pusztitsák el, gabonákot égessenek el. Ha azt cselekedjék, a németnek éhel kell vala meghalni. De Rákóczi, Forgács Simon tanácsán járván (ki alattomban a némettel conspirált, meg is fogatá a harcz után Rákóczi, azolta raboskodik, mert a ki egyik urát elárulja, a másiknak sem szokott az hü lenni), a hadakot mind eloszlatá, generál Pekri Lőrinczet az

erdélyi székely hadakkal Fejérvárhoz küldé, Orosz Pál generált egynehány ezer lovassal Felekhez, hogy a szebeni németre vigyázzon, Kálnoki Pétert a háromszéki csiki hadakkal Szent-Péterhez, brassai bloquadára, Károlyinak is megizeni, hogy maradjon kün, s a német mikor a sánczra jő, hátul üsse meg. Nem marada majd semmi lovas had Rákóczival, hanem a maga palotás lovas ezere, Bóni András ezere, és a Forgács Simon két német lovas regementje, azon kivül a gyalogság, a maga kék és veres udvari két ezere, Rót német ezere, Kajdi ezere, Kenyheczi ezere, Esze Tamás ezere, Eszterházi Antal ezere, Ecsedi János ezere, az udvarhelyi németből kuruczczá lett kapitány ezere; franczia gyalog is vala mintegy öt száz. Söt az erdélyi urakot is Forgács tanácsából maga mellől mind elküldözé, Teleki Mihályt Kővárban, Csiki Istvánt Kolosvárra, Thoroczkai Istvánt Beszterczére, Mikes Mihályt Dézsre, hogy csépeltessenek s kenyeret süttessenek s küldjenek a hadak számára. Illyen szép becsülete vala csak már is az erdélyi uraknak Rákóczi előtt.

Nagy készület vala azonban mind Kolosváratt, a hová Rákóczit várják vala, mind kiváltképen Fejérváratt, mert szent-Márton napjára oda deputálták vala az országgyülését, hogy ott a fejedelemségben beállitassék Rákóczi, s ugyanazon a napon verék meg Sibónál. Számtalan élést, lisztet, szénát, abrakot s egyéb minden kigondolható jókot hordatván az ország lakosival Fejérvárra, söt Tokajból sok hordó drága jó borokot hoztanak vala be, azokot is mind Kolosvárra, Fejérvárra szálliták, s egynehány ágyukot is vittenek vala Fejérvárra. Mind azok a harcz után a német praedájára jutának, a jó édes tokai borokot a német generálok, officérek iyák meg.

Rákóczi penig a Karika utján, fen a szoros erdőben erős sánczot kezde ásatni, a föld népét miedenfelől ráhajtván a sáncz-ásni; egy franczia generális levén Rákóczi mellett, az igazgatja vala sánczkészületét. Ugyan olyan sánczot is épitettek vala, lövőszerszámokkal s hajdusággal megrakván, ha a német ármáda arra jött volna, vehetett volna benne. De a német sem aluvék, mert noha maga generál Erbeville már öreg beteges ember volna, de generál Slik és Klöckesperg régi, tanult vitéz nagy elméjü generálok valának; kivált Klöckesperg annyi sok esztendöktől fogva Erdélyben lakván,az Erdélyben született hazafiainál jobban tudja mind az erdélyi familiákot mind a helyeket, s szüntelen jár vala kémjek a Rákóczi táborára, azoktól megérték, hogy a Karika utjára ne menjenek, mert erős sáncz vagyon ott. Kivált egy vén oláh kémjek vala, ravasz tanult paraszt ember, ez jovallá hogy Sibó felé fogjanak, ott jobban bejöhetnek Erdélyben (azt az oláhot a kuruczok azután megkapák s felakaszták). Azért a Karika utjáról lefordula az ármáda Sibó felé. Rákóczinak meghozván a portások, confundálódék, mert már késő vala Sibó felé olyan erős sánczot csináltatni mint a Karikán, mégis a mint lehete hamarjában, rá hajtván az embereket, ásának a mit ásának; de felére sem készülhete el; oda vontatá Karikáról a lövőszerszámokot, s a hajduságot beléje álliták, a lovas hadak penig hátul a völgyben rendelt sergekben állottanak. Az ármáda penig vevén eszében mit akar hátok megett Károlyi, a mely sok száz szekerek vele valának, egynehány rendben állitá s sánczoltatá a maga háta megé, különben is sok öreg vastag fákot levágata, s úgy fortificálá a tábornak hátulját hogy még közel sem mehete Károlyi a lovas hadakkal. Igy elkészitvén magokot, a hegyre fel kezdének menni a sánczra, magok előtt ágyukot vitetvén s azokkal szüntelen lötetvén a kuruczok sánczára; a granatérosok penig az ágyuk után elől menének, és sebesen hányák a tüzes granátokot a hajduságra. A kuruczok sánczából is erős tüzet adának, mind az öreg lövőszerszámokból, mind az apróbb puskákból, el is hallának a németek közül mintegy háromszázan, de mihelt a sánczhoz közel jutának, generál Virmond leugrodván lováról, gyalog beugrék a sánczban, utána a granatérosok és a több muskotélyosok, és így a sánczot megvevék, a hajduság a sürü erdő-

ben ide s tova elszalada, azokon kivül kik ott elesének, a franczia generált elfogák, a lövőszerszámok egyéb tábori készülettel együtt a német kezében maradának. Forgács Simon, ki a lovas hadakkal a völgyben vala, hogy a sánczot megvevék, semmit nem emberkedék, hanem elszalada, a ráczok üzék egy darabig, le is vágának a lovas kuruczokban. Rákóczi a harcz napján csak közel, Csáki László házához Szurdokra ment vala ebédre, s mikor vigan laknának, hallják a nagy ágyuropogásokot, felkelnek asztaltól, oda nyargalnak a sibói sáncz felé, és hát már a német ármáda is általesett az ebéden; onnan a ló száját megforditván, azon éczaka Szamosujvárhoz szaladnak. Már azelőtt egy héttel Rákóczi a maga társzekereit Szamosujvárhoz küldötte vala, tartván a ki tudjától, a futott hadak is oda gyülének, és ha bárcsak két regiment lovas német jött volna hevenyében utánok, mind Rákóczit mind szekereit elfoghatják vala. De a német had igen elfáradott vala, s sok élést találván a Rákóczi táborán, ott megnyugovék, magát s lovait jól tartá egynehány nap. Rákóczi a futott haddal Bethlenben mene onnan Viczében, ott is csak egy éjjel mulatván, gyalázatoson kimene Erdélyből s ide hagyá Erdélyt a jó fejedelem farkas kaszára.

A német ármáda megindulván a harczhelyről, Kolosvárra érkezék. Már a jezsuiták a triumphalis portát egyben rontották vala, s páter Kapi elszaladott vala. A német generálok elhordaták a porta eszközeit, és mégégetteték, a jezsuiták házaira penig dánusokot rendelének quártélyban, lutheránusokot, hogy inkább mortificálják őket; és mind Kolosvárra, mind penig más helyekre quártélyban eloszták a regimenteket, s rettenetes hallatlan kinzó executióval nyomorgatták a szegénységet. Csakhamar Szamosujvárat, Bethlent, Görgényt a kuruczoktól elvevék, Dévát penig majd három hónapig bloquádázák, mert jó hajduk valának benne, Csáki András commendója alatt, utoljára azt is fel kelle adniok.

Épen azon a napon, mikor a harcz volt, generál Rabutin Szebenből kijöve az ott való kevés hadakkal, Orosz Pált Feleken, és Porumbákon Szappanyos Mihályt felveré, sokat levágának bennek, noha három négy annyi is vala a kuruczság. A brassai commendans is Vellenstein, ugyanakkor Szent-Péterre kimenvén, Kálnoki Pétert mind bloquádástól felveré s dissipálá. Pekri Lőrincz Fejérvárnál megértvén a német victoriáját, elszalada, a hadak eloszlának, maga Molduvában mene, onnan Rákóczihoz. Szörnyü bódulás futás vala az egész országban, többire az erdélyi kün levő főrendek nemesek feleségestől gyermekestől ki Molduvában, ki Havas-alyföldében, ki Marmarosban, Magyarországban, Törökországban elbujdosának, kiknek jószágokot a német maga számára confiscáltatá s gabonájokot borokot a várakban betakarittatá. A várakban szorult urak főrendek penig puszta házakhoz kimenének, de semmit házoknál nem találának, mert a kuruczok mind elpraedálák, kemenczéjeket, ajtójokot, ablakokot egyben ronták. Nem is valának egyébre jók, hanem kemencze-rontani, marha-hajtani, praedálni, huzni vonni, azért is segélté az Isten meg őket, ezután is csak ugy segélté, látjuk.

Mí Mikes Mihálylyal együtt Dézsen valánk mikor a harcz lőn, oda hozák meg éczaka a hirt, jó reggel Szamosujvárra menénk, én ott elkéreczém Mikestől, s Petki Dáviddal együtt Marusszékre Kálban jövék; onnan feleségemet gyermekemet, egyetmásomnak egy részét Csikban költöztetém, de sok egyetmásom marada Kálban. Egy verembon rakattam vala be sok szép portékáimot, azolta sem is látám, a vermet folverték, mindent elpraedálának belőle. Azalatt Csikban is közelitvén a német, Gyergyóban menék mind cselédestől együtt, megértém hogy már colonellus Gráven két regimenttel Csikban bejött, kijövék Gyergyóból Csikban, s a gubernium erővel a csiki militiára való terhes inspectorságot veté a nyakamban. Isten tudja megmondani, a sok rendbeli executorok miatt mennyi busulásom, bajom, mortificatióm volt, sokszor elátkoztam még a születésem óráját is. Mikes Mihály Rákóczival elmene, a felesége is Csikból Molduvában szalada; a csiki klastromban levő jovait borait Gráven kihozatá, elpraedáltatá.

A csiki szent atyáknak is vala bajok Gráven miatt, mert a klastrom majorházára szállitá a németeket, s valamiek ott volt, mind elvesztenetek. Fülem hallatára szemekben szidta a barátokot, hogy minyájan rebellisek, s a Csikban megöletett németek halálának ők voltak okai, s ha rajta állana, egy lábig levágatná őket, s a templomból a szentek képeit kihordatná s felégettetné az egész klastromot, a kit Sándor János s Thamás Deák ott dugdostásával latrok barlangjának tettek vala a barátok, sőt a kriptájokot is fel akarja vala hányatni, hogy ha valami kuruczok egyetmását ott találja, kivitesse; de a barátok erős hittel megesküvének, hogy semmi ott nincsen. Egyéb czellákból penig minden kuruczok egyetmásait ki kelle adniok. Nehezteлék vala a barátok, és hányák vala privilegiumokot, hogy szabad nem volna saecularis embernek a klastromból semmit kivitetni, s misét sem akarának mondani, praetendálván, hogy Gráven violálta a klastrom szabadcságát. De Gráven megizené, mindjárt misét mondjanak, mert bizony egyben lövődözteti őket, s hát öt hat oltárnál is mindjárt misézni kezdének.

Az egész országban penig minden helyekre magyar és német commissariusok rendeltetvén, ujobban az ország népét erős átok alatt a császár hűségére beesküték, s Rákóczi fejedelemségét velek visszamondaták. A hitlésnek conclusiója e vala : Ha én igaz hive nem leszek a császárnak, az Istennek minden átkai szálljanak rám s az én maradváimra. De azt az erős hitet azután egynehány izben, sokan kéntelenségből, némelyekpenig kik elkerülheték s várakban szorulhatnak vala, jó akaratjokból megszegék, hol a német császár hűségére, hol a Rákócziéra diversis vicibus megesküvének. Minden helyeken penig a földnépétől erős hit alatt a fegyvert kikeresék, elszedék, mint a paculárok egy egy bottal jártanak s járnak ma is a kün lakó nemes emberek; egynehány embert fel is akasztának afféle semmirekellő fegyverért, hogy eldugták vala. Ilyen drágalátos gyümölcsét érzé Erdély a császár ellen való rebelliónak. Mikor nagy boldogságban bőségben vala az ország, s a német előtt respectusa az ország rendeinek, neheztelék vala a portiózást, nem tudának nyugodni, szabadcságra vágyának, addig kerесék a szabadcságot, annál nagyobb nyomoruságra és jobbágyságra juténk, semmink nincs, elpraedálá kit a német, kurucz, mégis csak portióznunk kell, a német előtt is mint egy komondornak annyi hitelünk tekintetünk nincsen, a fa járom nehéz vala, el akarók rontani nyakunkból, annál nehezebb vas jármot vetének a nyakunkban. Igy jár az a nemzet, ki mindenkor ujabb ujabb urat keres magának. Tanulj Erdély, tanulj, ne czimborálj többször Magyarországgal, mert sokszor égette meg a magyarországi kása a szájadot, mégis nem tudtál megtanolni.

Ebben az esztendőben 8. januarii déltájban tizenegy tizenkét óra között ada Isten a feleségemnek Kálban egy fiat, a lelkem Józsefemet; de csakhamar, 15. februarii reggeli hat s hét óra között, harmadnapi hirtelen való betegsége után szólitá ki Isten nagyobbik fiamot Menyuskát ez árnyék világból, s ugyanott Kálban, feleségem eleinek temetőhelyén eltemettetém. Mert még eddig valamikor négy gyermekem volt egyczersmind, egyik mindjárt megholt, a mint már három izben történt rajtam egymás után.

1706. Sok rendbeli szomoru kárvallás s szerencsétlenség találа engemet ebben az esztendőben. Mert Csikban létemben Rákoson a ládáimot a csürben elásattam vala, nekem ki kelletvén mennem Segesvárra e gubernium parancsolatából az országgyülésére; azalatt egy istentelen béresem a németeket rá hozta éczaka a veremre, felhánták a ládáimot, felverték, sok száz forint érő egyetmásimot elvitték, s egy istentelen gonosz Mil nevü kapitánynak a Rabutin regimentiből adták. Eleget futék fáradék hogy visszajövék Segesvárról, soha bizony egy pénz érőt sem kapheték meg benne, mind oda lőn. Csakhamar azután más busulás talála: még a kurucz előszöri támadásakor adtam volt a mikházi klastromban egy bőrös ládámot kiben legjobb portékáim voltanak, generál Carafa onnan elvitété Marus-Vásárhelyre, noha eleget mon-

dották neki hogy én Csikban a császár szolgálatában vagyok, azt mondotta, nem hiszi; ha ki megyek hozzája, megadatja. Megirák nekem Marusszékről, Gráventől kéreczettem, soha el nem bocsáta, sőt azt felelé : ha kimegyek a császár szolgálata mellől, az ördögök elszaggassák, ha vasban nem veret s Szebenben nem küld. A két gonosz között sokáig tusakodtam, csak reá vetém magamot s kimenék Vásárhelyre, s hát már a ládámot felnyitották s ki is vettek sok jókot belőle; a megmaradott részét is rettenetes bajjal, supplicálással, ajándékozással tudám visszaszerzeni. Gráven eleget furiála ellenem, az Isten megcsendesité, semmi bajom nem érkezék, noha bizony valóban féltem, mert szintén akkor fogatta vala meg Boér Ferenczet s Apor Pétert, mindeneket elpraedáltatván, Brassóban küldé a fellegvárbán, ott raboskodának szegények egynéhány esztendeig. De mind ezek felett is nagyobb nyomoruságban esém, mert a német Csikból kimenvén, kéreczettem én is, hadd mehessek ki onnan, tartván attól a mi rajtam esék : soha meg nem engedé Gráven, csak azt irá vissza : az ő felsége szolgálata mellett ki is kell ontania vérét embernek; már penig azok a csiki kerengő tolvajok, mint Endes Matyás, Veres András, Orbán István, Gegő Péter, egynéhányad magokkal, kik Molduvában sem mentenek vala be, a császár hűségére sem akarának redeálni, hanem ott a csiki havasokon lappangottanak s le kezdettenek vala jőni a falukra éczaka s fosztogatni házoknál az embereket. Erős parancsolatom levén mind a generáltól mind a guberniumtól, hogy afféle tolvajokot persequáltassak, megparancsolám a széknek, bottal, fejszével, láncsával felkeljenek, mert egyéb fegyverek nem vala. Fel is kelének s az erdőkre kimenének, s ha igazak lettek volna, mind megfoghatják vagy ölhetik vala őket; de ők alattomban az egész télen is mind egyet értettek velek, s a faluknál táplálták titkon, visszajövének, megmondák, nem találták. Én penig eszemben vevén practicájokot, feleségemet gyermekeimet kiindítám Brassó felé, hogy akár csak azokon ne történjék valami szomoru dolog, a rákosi házunknál penig éjjel nappal ötven hatvan embert tartottam strázsának, magam penig gyakrabban hol együtt hol másutt háltam. Pünkösd másod napjára virradólag, gondoltam talám olyan sz. innepnapokon ők is nyugosznak, a háznál levetkezém s lefeküvém. Egykor hát már az ajtó előtt puskáznak a tolvajok, az én strázsáim mind elszaladának, a szolgáim is a lovakot az istállóban hagyák, elbuvának, én egyedül maradék; kihurczolának egy ingben lábravalóban a házból, a földre ledöfölének, ott egynehányszor lőttek hozzám, az ingem ujján két golyóbis is ment által, az Isten nem akarta halálomot; onnan felvonának, szőrén egy ló hátára felültetének, lovaimot, ökreimet, harminczkét számu ménesemet, teheneket, juhokot, a háznál levő mindennemü portékákot, magammal levő sok szép egyetmásokot, ezüst órámot, szép köntösimet, egy szóval könnyen két ezer forintot érő jovaimat elpraedáSák, nem is adának még csak egy poltura érőt is vissza egy pipámnál egyebet. A molduvai havasokra vünek, ott is egynehányszor akarták fejemet venni; nagy későre, erős reversálist vevén tőlem, hogy soha őket sem törvénynyel nem keresem, sem boszút azért nem állok (bizony nehezen menék a reversálisadásra, de kéntelen lők vele), ugy bocsátának el. Én is más nap kijövék onnan, s ide jövék Brassóban, azolta itt nyomorgok. Mikor én rabságra estem, a brassai commendans azt gondolta, hogy én kuruczczá leszek (bizony eleget is kénszergetének, legyek kuruczczá, s micsoda nagy promotióm leszen, de a császárnak adott hitemet nem akarám megszegni), a feleségemet Brassóban arestáltatá, s mikor én Brassóban menék, akkor szabadula fel ő is; csak elcsudálkozék a commendans rajtam, s s azt mondá: Nem hittem volna, kegyelmedben oly nagy hűség legyen, mert még eddig egy magyart sem láték, kit a kuruczok elfogtanak, hogy a császár hűségére redeált volna.

Az ország a segesvári gyülésben a Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemségre való választását örökösen cassálá, az ausztriai ház birodalmát ujobban confirmálá, és a mely

erdélyi kuruczok a várakban szorult uraknak fő rendeknek jószágokot elpraedálták vala, articulust irata hogy azok megfizessék. Noha eddig az articulusnak kevés hasznát látták, mert a sok tolvaj praedák gratiára visszajövén, még azoknak vagyon nagyobb becsületek a német előtt, a sok praedából jól megajándékozák a német tiszteket, a kárvallott hű hazafiai szólni sem mernek nekiek, mindjárt azzal állnak elé, nekik a császár mindent condonált. Csak ilyen haszna van a szegény magyarnak a ki mindenét elvesztette s elköltötte a császár hűsége mellett, semmit sem adnak pro refusione, még csak meg sem köszönik hogy igaz hívei voltak a császárnak.

A gubernátor felesége gyermekágyban ebben az esztendőben meghala Szebenben, ki nagy elméjü, jó gazdasszony, szép asszony, urának kedvét kereső, csendes alázatos vala. Kolosvárra vivék a testét, ott temeték el. A leánya is Székely Ádámné gyermekestől, ugyan Wesselényinek az is leánya vala, két gyermeke, magának is egy gyermeke, megholt vala, s szomoru ritka példával egyczersmind hat koporsót vittenek a gubernátor előtt, s egyczersmind egy helyre temeték őket. Más nap temeték el gróff Apor István testét ugyan Kolosváratt nagy pompával és frequentiával.

Szintén akkor armistitium vala mind Erdélyben mind Magyarországban. Mert a császár a mellette való magyar urak instantiájára rá hajla hogy próbálnák meg, ha a magyarországi motusokot megcsendesithetnék tracta által. Egyben is gyülének mind a magyarok, mind a császár részéről való plenipotentiáriusok Nagy-Szombatban, de a Rákóczi részéről legelsőben is guarantiát azaz kezeseket kezdének kivánni a császártól, és olyan conditiókot proponálának, hogy a francziai király sem kivánhatott volna nagyobbakot. A császár követei megboszonkodának s oda hagyák a tractát. Az Isten így bolondítá meg akkor is a magyarokot, mert még nem hozta vala Isten el a maga büntető ostorának megszüntetésének idejét óráját.

Generál Rabutin az armistitium alatt sok élést szállittata Váradra, és noha ordere vala udvartól hogy öt lovas regimenteket hagyjon Erdély oltalmára generál Klöckesperg commendója alatt, bezzeg úgy csendességben maradhat vala a szegény ország, s nem esik vala ujabb recidivában: de a mi szerencsétlenségünkre meghala a jámbor kegyes nagy vitéz tanult generál Klöckesperg Kolosváratt, ott is temeték, ki a magyarokat igen szerette. Nem is lett volna alábbvaló generál Veteráninál, ha tovább éljen, s az ő commendója alatt a szegény haza könnyebbséget érez vala. Rabutin azért csak a várakban hagya praesidiumot, az egész ármádát kivivé magával Magyarországra. Megállották vala utját a kuruczok a Meszesen, de mindjárt dissipálá őket s elfutának szokásuk szerint. Rabutin Szolnok alá mene, azt megvevé s a várat felhányatá ; onnan menni kell vala generál Stharenberg mellé, ki magyarországi generalis commendans vala, hogy a két armáda conjugálván magát, derekas operatióhoz fogjanak a kuruczok ellen s kivált Kassát obsideálják. S könnyen akkor mind Kassát megvehetik, mind a kuruczságot dissipálhatják és a rebelliónak nyakát szakaszthatják vala: de a Rabutin competentiája miatt nem akarván Starenberg commendója alatt lenni, minden jó dolognak nyaka szakadt, nem csak a császár szolgálatának nagy hátramaradásával, hanem Erdélyországnak is ujabb siralmas romlásával, pusztulásával. Mert Rabutin a maga hadával külön szakada, Starenberg is a maga táborával külön marada, egyik is a másik nélkül semmi derék dolgot véghez nem vihete. Rabutin Kassa alá mene, ott bolondoskodék egynehány nap alatta, sem lövőszerszámai, sem annyi had vele nem levén, hogy olyan erős és sok ezer hajdusággal praesideált várost megvehessen. Kassa alól Tokajhoz jöve, ott a szőlőhegyeket a maga számára megszedeté, és az egész körül való tartományban levő hajduvárosokot a földig leégetteté, mert a földnépe mind elfuta. Debreczenben mene azután, ott számtalan praedát talála, de mivel az emberek mind elfutottak, a malmok mind elromlottak vala, buzát nem örölhetvén, a fa is azon a mezőségen

szükön levén, a nagy hideg időben s éhségben annyi német döglék meg, hogy egy realis szemben való harczon sem kellett volna többen elveszniek. Onnan küldé be a baron Tist Erdélyben, melyről ide alább szólok, maga penig felmene Budához avval az elnyomorodott haddal, s ott quártélyoza azon a télen.

Rákóczi pedig látván a német generálok között való competentiát, örülvén a jó alkalmatosságnak, hadait egyben gyüjté és Károlyi Sándort egy rész haddal esmét Morvára s Ausztriára küldi égetni pusztítani, meg is pusztiták ugy a császár provinciáit, két annyi tatár sem jobban; a több hadakkal Esztergomot obsideálja, s a városát ostrommal meg is veszi, a kik a várban nem szaladhatának, mind ott veszének. Azután a várat is erősen kezdé bombáztatni; a várban valának mind németek mind magyarok, a magyarok conspirálának a kuruczokkal, a commendans megtudja, ő is, hogysem ott veszszen vagy rabságban jusson, accordára megyen Rákóczival, feladja a várat. De a commendanst, generál Kuklendert, a császár is Bécsben arestáltatja. Nem sokáig birhatá Rákóczi Esztergomot, mert generál Guido Starenberg, a kuruczok ujfalvi sánczát elsőben véres ostrommal megveszi, a benne való népet egyig levágatván, onnan töstént megyen Esztergom alá, és keményen bombáztatván, a kuruczok feladják ugyanazon esztendőben.

Rómában esmét rendkivül való földindulás lőn, sok ezer emberek veszedelmével, úgy Calabriában és Siciliában is. A császár Matyasóczki László nyitrai püspök és magyarországi cancellarius holta után, a cancellariusságot grőff Illyésházi Miklósnak, saecularis urnak conferálja, mely régtől fogva nem történt vala; mert a cancellariusságot mind a clerus viselte, s a vala egyik a mit a magyarak neheztellettenek az ausztriai ház directiója alatt. A császár azért nem adá papi embernek hanem külső világinak, hogy annyival is inkább a magyarok elmejét csendesitse.

A francziai király ármádáját ebben az esztendőben két helyen is keményen megverék, melynek örömét nagy solennitással itt is, Brassóban a commendans meglőteté, és minket magyarokul meg is vendégele mindkéczer. Mert Belgium Hispanicumban, Brabantiában nagy ármádát küldött vala a franczia király, hogy az ott való városokot megvegye; Eugenius is oda mene a császár hadaival, de még az angliai generál Marleoburg el nem érkezett volt az anglusokkal, noha igen közel utban vala. A francziai generál a baváriai electorral együtt rá mennek Eugeniusra, nincs mit tenni, noha igen kevesed magával vala, s nem akar vala addig harczolni mig az anglusok elérkeznek, kéntelen lőn vele. Meg is veretek a francziától s maga is rabbá esék. A franczia generál nem elégedvén meg a victoriával, az európabeli keresztények között szokott hadakozás rende ellen, mert egyébkor csak a harczhelyről kinyomhatta egyik fél a másikot, azután nem üzte, a futó németeket üzni kezdé rend nélkül. A bavariai elector eleget jovallá, elegedjék meg a győzedelemmel, térjen vissza, mert az anglus még hátra vagyon; csak nem akara engedni. Azalatt egy erdőből csak kinyomula Marleoburg herczeg az angliai ármádával, s látván hogy a német armádát megverték, nem hogy consternálódott volna, sőt annál inkább megboszonkodván, a franczia armáda ellen megyen, és úgy megveré, hogy igen kevesen szaladának el, sok ezeren ott veszének, sok ezeren rabságra jutának, minden tábori eszközei artelleriája az franciának oda marada. De mind annyi nyeresége felett is azon örült, hogy Eugenius is életben marada s megszabadula. Mert az a két fejedelmi ember, noha mind nemzettel, erkölcsesel, religióval különbözők egymástól, mégis halálban szeretik egymást, azért is nyerik mindenkor a nagy victoriákot; mert ha egymással competálnának, eddig régen a franczia triumphált volna rajtok, mint sokszor megtörténik a keresztények között hogy két generálnak competentiája miatt egész ármádák gyakorta elvesznek. A bavariai elector a maga kevés hadaval, látván, hogy az anglus jő s a franczia generál nem fogadná az ő jó tanácsát, szépen elnyomula s minden kár nélkül elmene.

Cataloniában penig Barcellona várost obsideálta vala a franczia, kiben a császár öcscse Carolus III. a spanyol király szorult vala. A város segitségére más angliai ármáda szintén jókor érkezék; a király is a városból a vele való hadakkal kirohana a franczia sánczára, tul is az anglusok lőni kezdék őket, és nagy veszedelemmel s gyalázattal elszállának a város alól. Carolus azután Arragoniát is meghódoltatá. Sőt a tengeren is nagy veszedelme s kára következék a franczia királynak, mert nagy classist küldött vala Amerikában, és ott temérdek kincscsel megrakodván, vissza akarnak vala jőni Galliában. Az angliai királyné is erős classist készitvén, eleiben küldé, megparancsolván a tengeri admiralisának, hogy vagy elnyerje a francziától az amerikai aranyat, vagy soha eleiben ne kerüljön. Sok ideig leskődék az angliai generál a hajók után, végre rá talála, és minden haladék nélkül rá inditván a maga hajóit, addig lőteté s bombáztatá a franczia hajókot, noha azok is valóban emberül forgolódának, nehezen akarván oda hagyni annyi számtalan kincset, ugyancsak triumphála az anglus, mind elnyeré a hajókot, melyekben hetven millió arany vala, holott csak egy millióban is tiz száz ezer arany vagyon. Hihetetlen s hallatlan kincs, nem olvasunk ezer esztendő alatt valakinek olyan praedája lett volna, vagyon is azolta miből fizetni a hadaknak az angliai királynénál. Hat millió az aranyban a római pápa számára volt, kéreté is a pápa a királynétól, de rövid válasza lőn: papnak nem kell annyi pénz, a mit a királyné fegyverével nyert, nem adja másnak. A francziai királyt sem confundálá s szomoritá úgy meg a sok hadainak veszedelme, mint annak a sok aranynak elveszése, mert abból akar vala megfizetni a hadaknak. Hogy az elkele tőle, rettenetes portiót kénszeritteték felvetni az országa népére, úgy meg is szegényité Galliát, hogy már alig viselhetik a nagy rajtok levő terhet.

Rákóczi Ferencz Erdélyről sem feledkezék el, hanem amaz hite hagyott, praedán hizott gonosz ember gróff Pekri Lőrinczet küldé be feles lovas gyalog hadakkal Erdélyben, a ki is annyi gonoszságot praedálást tétete a szegény országon, hogy senki sem kimondani sem leirni nem tudná. Bejövén Erdélyben, erőszakkal ujobban a föld népét Rákóczi hűségére beesküté s maga mellé felülteté, a vármegyékcn székeken olyan nyomorult, idétlen, tudatlan, magával együtt bujdosó tekergő praedáló tiszteket constituála, a kik nem hogy a haza törvénye szerint tudták volna az igazgatást, még csak nevét sem tudta jól leirni némelyik közülök, mint Kún Mátyás marusszéki, Tompa János háromszéki kurucz királybirák. A leányát Kemény Lászlónak adá feleségül, azt udvarhelyszéki kapitánynak constituálá, a várakban szorult urak főrendek nemesek jószágait confiscáltatá, s azoknak jövedelmét maga számára forditá, a szász városokot szörnyüképen megsaczoltatá, öt, hat, tiz ezer forintokot ránta mindeniken, s magának eltevé. A német idejében való tiszteket, kik kün maradtanak volt, megfogatá, Kővárban ott raboskodtatá, mint Gyergyai Both Andrást, Abafi Lászlót, Naményi Sámuelt, Benkő Mihályt s több becsületes nemes embereket, azokot is megsaczoltatá s úgy bocsáttatá el. Háromszékre Csáki Audrást küldé be hadakkal, a háromszéki nemességet, kik fel nem akarának ülni, hópénz-adásra erőlteté; Csikban penig, a Molduvában futott emberek kijövén, Horvát Györgyöt praeficiálá, ott is a szegénységet úgy nyomorgaták saczolták. Csáki András penig egy jó reggel ide a brassai mezőre becsapván, a brassai mészárosok kövér ökreit, többet háromszáznál, az itt levő nemesség mezőn füvön legelő sok lovaival együtt elhajtatá, és a brassai bloquádára gróff Pelki Dávidot küldé, a ki két mérföldnyire, Illyefalván tekerge hadaival, s onnan akará Brassót megvenni. Mocskos hazug patenseket is bocsáta ki Pekri Lőrincz: hogy a németet Magyarországban mind levágták, Rákóczi mellé pedig svécz hadak jöttenek, rövid nap alatt Szebenhez jőnek, s azt megveszik, Erdélyből a németet kiverik; azért minden magyar a várakból kijőjön, mert azután nem leszen gratia. Senki a ki okos ember vala, nem ada hitelt Pekri patensének,

mert ismerték jól, hogy azelőtt is mindenkor hazug ember volt, s ha azelőtt nem tudott volna is, a kuruczok között hozzá kellett szokni a hazugsághoz s biztatáshoz, mert mindenkor a kuruczjárás hazugságon fundáltatott. Azért a gubernium contrapatenseket külde ki Szebenből, remonstrálván, hogy Pekri Lőrincznek minden irási hazugságból állanak, senki azért meg ne bolonduljon s a császár hüsége mellől el ne álljon. De a mit Pekri irással véghez nem vihete, véghez vivé fegyverrel, s az egész országot esmét nagyobb labyrintusban, hitszegésben s nyomoruságban ejté.

A várakot is mindenütt bloquadáztatá, Görgényt, Bethlent meg is véve, mert a benne való németek kuruczczá lőnek, s a commendansok akarata ellen feladák Pekrinek a várakot. De Fogarast s Dévát haszontalanul bloquadáztatá, mert ott semmit nem nyere, söt sok kuruczok veszének alattok. Dániel Gábor is szép dali jóra menendő iffiu legény, adjutantja levén Pekrinek, s bizván ahoz, a golyóbis meg nem járja, Fogaras alá ment ellenkezni épen a külső kapuig, ott egy ágyugolyóbissal ugy lövék, minden teste egyben szakadoza s szörnyüképen meghala nyavalyás a kapu előtt. Valának hires tolvaj kapitányok Pekri mellett, mint Nyuzó, Dragul rácz kapitány, ki a németek közül szökött vala a kuruczok közibcn, Balika, Rácz Mihály, Szent-Páli s többek hasonlók, ezek széltében fogták Erdélyt, ugy praedálták a szegénységet. Pekri nem hogy tilalmazta volna, söt maga ingerlette hogy mindent elpusztítsanak, ha a német esmét be talál jőni Erdélyben, ne találjon semmit a mivel éljen. Sőt a városok kőfalait is elrontatá, mint Megyesen, Segesváratt, Beszterczén; mintha a német, ha mikor kivántatik, nem könnyen tud csinálni magának kőfal nélkül is földből s fából sánczot, akár micsoda kőfalnál is erősebbet. Ilyen bolond desperatióval akarják vala a németet kiijeszteni Erdélyből. Különben is a maga mellett való hadaknak, kiknek jobb része akasztófát s nyársat érdemlett volna inkább mint sem hópénzt, intertentiójára olyan nagy portiót vete a szegény nyomorult országra, hogy a német idejében is sem volt olyan nagy mértékben; s hogy inkább a szegénység megijedjen s hamarább megadják, egy kevés török had levén vele, mindenüvé azokot küldötte executióra, kik pogány módra minden kegyetlenséget elkövettek, s az asszonyi népeken, leányokon erőszakot cselekedtenek. Nyegtek, sirtak, az égre fohászkodtak a szegény hazafiai, nem volt kinek panaszlani, csak fejet hajtottak a kik itthon maradtanak volt, mert az oda bujdostak annál roszabbak voltak is azelőtt magokat tartván igaz magyaroknak, a többit szidták, csufolták, verték, ölték, praedálták, kinozták, huzták vonták. Pekri uram penig ett, ivutt, vendégeskedett, tánczolt vagy bolondoskodott.

Én akkor is mint most, Brassóban voltam, több becsületes főrendekkel nemesekkel együtt, ugymint: Teleki József feleségestől, Kún Istvánné, Dániel Ferencz, ő meg is hala itt Brassóban, Kálnoki Farkas feleségestől, ő is meghala s itt temeték a magyar templomban, Kálnoki József, Biró Sámuel feleségestől, a Sárosi-kisasszony, Mikó Ferencz feleségestől, Mikó János, Szotyori András, Kápolnási Pál feleségestől mindenik, Nemes Tamás feleségestől, Bernáld János feleségestől, a felesége itt hala meg, Naterman feleségestől, Geréb János, Geréb Antal a fia, e megétette vala az édes atyját egérkővel, mégis hamar érék orvossággal s nem hala meg, Antalt pedig megfogatá, sokáig raboskodék a fellegvárban s ugy bocsáttatá el; az atyám feleségestől, mert az öcsémet akaratom ellen generál Chusani mellé adák inasnak s ott pápistávа is tevék. Nemes János feleségestől, Nemes Gábor feleségestől, Nemes György, Cserei László, Bialis Ferenczné, Elekes Zsigmond feleségestől, Maurer Gábor feleségestől, Maurer István, ez itt házasodék meg néhai Almási Bánfi György leányával, Boér István feleségestől, Boér Sámuel feleségestől, Inczédi József, ez azután házasodék meg Szebenben Jósika Gábor leányával, Gyulai László feleségestől, Mikházi István, ez azután a csiki klastromnál hala meg, Gábor Deák, Székely Mózsesné, Székely

Zsigmond, e testvérbátyját megölte vala, s nem régen házasodék meg Elekes Zsigmond leányával, Vajda Péter, Jankó Péterné gyermekeivel, mert az ura kin marada zágoni jószágában, Hollaki János, Hamar Ferencz, Páter Miklós, rationisták.

Én tizenkét köböl buzával jöttem be Brassóban, mégis mindenkor tized tizenkettőd magammal együtt ettem a kenyeret eddig, hét lovat tartottam, holott sohult jószágom közel nem volt; a mit gyermekségemtől fogva való keresményemből a sokszori kárvallás miatt megmarada, itt elköltém, már öt esztendőtől fogva az egy vizen kivül mindent készpénzen kelletvén vennem, csak fára többet adtam eddig háromszáz forintnál. Más becsületes fő rendek is, noha néha néha, a kinek közel volt jószága, kapogattak valami keveset magok számára, de a mellett bizony mindeneket elkölték; pénzek nem levén, drágaköves, gyöngyös, ezüst, arany marhájokot, szép köntösöket csak mondani harmad negyed árrán olcsón kellett elvesztegetni s eladni. Ezek a rosz brassai szászok töltöződének meg velek, mert ők nem érzették a revolutiót, sőt többire minyájan inkább gazdagottanak, mert mind a militia, mind mi, a mi pénzünk s egyebünk volt, házbérben s étel ital s egyéb szükséges vásárlásra nekiek adtuk. Ne is keress bizony Erdélyben most bár pénzt egyebütt, mert nem találsz ha megnyuzod is az embert, hanem a szebeni s brassai szászoknál, mert csak ez a két hely nem fordula kurucz kézen Erdélyben.

Engemet a brassai commendáns akaratom ellen expediála Mil nevü kapitánynyal, de nem aval kiről oda fel emlékezém, és háromszáz ráczokkal s németekkel a Csikban tekergő kuruczokra. El is menénk sötét éczaka nagy bajjal az Almási szoros ösvényen által a kietlen erdőn, de azok mind az erdőkre szaladának. Oda is utánnok mentünk, mint a rókákot ugy kurkáztuk, soha ki nem vehetők őket, mi is visszajövénk Brassóban kevés kárral: egy rácz zászlótartónak lövék el a lovát, más rácznak a kezét. Csakhamar azután a commendáns a ráczokot Háromszékre küldé portára, nem tudván hogy Csáki András ott volna két ezer kuruczczal. A ráczok együtt Eresztenenyig menének, imitt amott a falukban praedáló kuruczokban felesen is levágának. Csáki András azalatt a hadait mind egybengyüjtvén, elejekben mene, a ráczok másfél száznál többen voltak, megijedvén a számtalan kurucztól, megfutamodnak, Uzonnál utólérik, ott csakhamar huszonnégyet közülök levágnak; a többi is egy lábig ott veszett volna, az Isten csudálatoson tartá meg. Az uzoni templom kőkeritése azelőtt régen hoszszan egy darabig leomlott vala; azon a törésen beszaladának és a templomból székeket hordván ki, a törést hamar becsinálák, mivel nemesek is valának közöttök egynehányan, s ki kezdének puskázni a kuruczokra. A kuruczok körülszállák a templom keritését hogy kiéheztessék a labanczokot, két éczaka s egy nap étlen itlan magok lovok ott nyomorgának, s már fel kell vala adni magokot, de a brassai commendáns megértvén dolgokot, kétszáz muskotélyossal s két tábori toroczkkal estve felé Brassóból kiindula, s hajnalban érkezvén Uzonhoz, a kuruczok az eb fiai elszaladának, a ráczok kiszabadulván, a commendánssal együtt békével visszajövének. Egy rácz Popa nevü kapitányt főbenlőttek vala a kuruczok, sebesen ide hozák, meghala s nagy militaris pompával a commendáns eltemetteté. Csakhamar azután a törcsvári rationista, Hamar Ferencz, ki azelőtt mellettem a thesaurariatusi officiumban cancellista vala, Brassóból kimene Törcsvárára, felmehet vala éczakára a várban, ott senki sem bántotta volna, alatt marada a vámháznál, éczaka a kuruczok rá menének, megölék, a testét behozák Brassóban s itt temeték el.

Tompa Miklós penig majd ezered magával éczaka Rosnyó alá mene és a brassai biró ott levő feles juhait elhajtatá; bizony nem vala több harmincz rácznál a ki Vidombákhoz eleiben mene, igaz dolog, azok után, de messze voltanak több labanczok is, de mind sem voltak két százan, az a sok barom marhahajtó kuruczság a magahányó büszke Tompával mingyárt megszaladának, Feketehalomig mind vágák őket s megadák a berbécshus árrát,

sokat el is fogának s itt a fellegvári sánczot ásatá a commendáns velek. Ugyan akkor mindjárt a commendans kimene s hajnalban érkezék Lisznyóra, hol a kuruczok felesen sánczban valának, ott is mihelt a puskaropogást hallák, elfutának, az erdőig vágák őket a ráczok, több nyolczvannál ott vesze, sok rabokkal s nagy praedával megrakodva ugy jöve vissza a commendáns Brassóban. Sokszor néztük a fellegvár oldaláról: ötven hatvan hitván brassai paraszt szászokból s valami rosz oláhokból rácz nevezete alatt álló Frén companiából valók nyolcz kilencz száz kuruczot mint hajtottanak a Barcza mezején, szégyenlettük magunk, kivált a brassai szászoktól, hogy olyan rosz emberek. Többi között egy Vajszmiller nevü német officiálist, kit a kuruczok Fekete Lejtinánnak nevezének s féltek is ugy attól mint a tüztől, negyven muskotélyos levén vele, a mint Hétfaluból jő vala, három ezerig való kurucz körülfogá a sik mezőn, azt tudtuk egy sem jő be közülök, puskázni kezdének a németek, a kuruczok mind szélyelfutának, békével bejöve s novellában csudául irták meg innen Bécsben.

Egyczer esék egy kis suspus a brassai labanczokon épen apró szentek napján. Mert Pekri felesed magával bejövén a Barczára Hermánban, hogy a Barczaságot megsaczoltassa, meg is saczoltatá: a commendáns meg akarván tudni, miért jött be, a ráczokban kiküldе hogy fogjanak nyelvet, megparancsolván nekik, tovább Szent-Péternél ne menjenek. A ráczok Szent-Péterre menvén, ott valami kuruczok ittak, azokban levágának, el is jöhetnek vala békével, de ott innya kezdenek; a commendáns látván hogy késnek, a furier siczekkel mintegy negyvened magával kimene, harmincz muskotélyost is szerencséjére a mezőre kül a hostáton megállita. Mikor a commendáns a Tömös vizéhez érkezék, hát már szaladnak a ráczok, utánnok a sok ezer kurucz, mert a Szent-Péterről elszaladt kuruczok hirt adának Pekrinek, ő minden hadával rájok mene. A commendánsnak sem lőn mit tenni, megszalada, egy tarka lón ül vala, azt meg is lövék a kuruczok, huszat levágának, a ráczok s furierek közül több is vesz vala, de a muskotélyosokot meglátván a kuruczok, visszanyomulának. Pekri azután csakhamar kimene, és Hárság mellett erős sánczot csináltata, a hadaknak jobb részét oda szállitatá.

Gróff Bethlen Mihály, Miklós fia, itt Brassóban meghala, a testét kivivék Zabolára s ott temeték el; nem az apja esze vala nála, örökké ivutt, már az elméje is megtébolyodott vala a sok borital miatt,

1707. Isten ő szent Felsége ada a feleségemnek itt Brassóban egy kis leánykát Évát 14 decembr. éczaka négy s öt óra között, de nem sokáig éle, a más esztendőben meghala. Szebenben is nem sokan valának a kik oda szorulának. A gubernátor, Haller István, Haller György, Naláczi Lajos, Korda Zsigmond, Lázár György, Sárpataki Márton, Kornis Zsigmond s István, Luczai László, Récsei István, Balásfi Zsigmond, Veselényi István, Bogáti János, Bethlen László, Bethlen Sámuel, ott is hala meg s a felesége Haller Istvánhoz mene, s más egynehány becsületes fő s nemes rendek. Ezek kiküldének Rabutinhez ki még Debrecennél vala, s kérék hogy segélje meg az országot s Pekri tyrannussága alól szabaditsa fel. Rabutin válogatott két ezer lovas németet s nyolcz száz ráczokot ada Baron Tis commendója alá s megparancsolá, Erdélyben jöjön s Szebent oltalmazza addig, mig ő is a több hadakkal bejő. És hogy az erdélyi kuruczok eszekben ne vegyék mit akar, maga addig Debrecenben marada, azt tétetvén, mintha onnan akarna Erdélyben jőni. S a kuruczok mind Kolosvár felől vigyáznak vala Rabutinra, Baron Tis azalatt a vele való hadaknak minden szekereit bagásiáját egybenrontatván s megégettetvén, csak könnyü szerrel megindula Debrecentől, és lemenvén a Hunyadvármegyei hegyeken, hirtelen bejöve, nem is tudák meg a kuruczok mig Szászvároshoz érkezék. Ott vala Draguly s Jósika Dániel valami koborló kuruczokkal vigyázatlanul, azokot felveré s egyenesen szebeni kapura jöve, akkor vevék eszekben a szebeniek is s megörülének. Szebenben a hadait megszállitá, és mivel az élés igen megfogyatkozott vala Sze-

benben, mindennap furrásira jártak ki a németek ráczok a körül való tartományra, ugy hordották lóháton a szénát zabot s egyéb victuálékot, s a vágni való marhákot penig lábán hajtották, s megbövüle csakhamar a városban mindenféle naturále. Pekri szintén lakadalmaz vala mikor megvivék hogy Baron Tis Szebenben beérkezett, s akkor vevé eszében magát hogy többet tud nálánál Rabutin a hadi practicához, s oda van már a reménség hogy Szebenből kiéheztesse a németeket; azért Kolosvár alá mene a hadakkal, hogy bár csak azt vehesse meg, s az ott levő németeket levágathassa. Abban sem telék semmi, mert Baron Tis Szebenből kijöve s Kolosvárhoz mene, Pekri meg sem várá, elálla előle, Baron Tis a kolosvári praesidiumot kihozá békével, a várost pusztán hagyá, a kuruczok beszállának s megsaczóltaták a szegény kolosváriakot. Nem is forgott Erdélyben egy város anynyi változásokon, a kincses Kolosvárból koldus Kolosvár lön a kétféle had között; annál több keritett magyar város sem vala Erdélyben, az is elpusztula Rákóczi miatt.

Már Baron Tis a hadakkal Kocsárdra érkezett vala s nem gondolván hogy a kuruczok utána jőnének, bátran a hoszu faluban szélyel a hadak megszállának, s mivel addig éjjel nappal a nagy hidegben mind strázsáltanak, elsonyorodván, ott levetkezének s jó tüzeket rakván a házakban, jól lakának s elnyugovának. Pekri penig szemben nem mervén anynyi ezered magával aval a kevés némettel menni, azon mesterkedék, éczaka valahol megtréfálhassa. Thordától azért megindulván, és a hajduságnak hordókkal hozatván szekerekkel az égettbort s azokat megrészegitvén, neki biztatá, menjenek rajta a németen s ő a lovas hadakkal utánok nyomul. A hajduk az erős italtól megbolondulván s a német strázsáját megkerülvén, olyan vakmerőképen berohanának a faluban, hogy a németek, mikor már a házakban be is mentenek vala a hajdukban, akkor láták mi dolog. Elsőben, imitt amott levén szállásokon, annyira confundálódtak vala a németek, hogy maga is Baron Tis desperált vala, mert készületlenek valának mind magok lovok, sőt noha maga lóra ült vala s lármát fútatna, alóla is ellövék a lovát a hajduk, s már a földre esvén, egy hajdu fejét akarja vala venni, ha a pistolya egyik kezében nem lett volna, azzal lövé melyben a hajdut, ugy kapa más lóra. A hajduk még a németek ágyuit is elnyerték vala, és ha józonok lettek volna s rendesen bántak volna a dologgal, csak a magok ágyuival is sok kárt tehetnek vala a németben, de mint részeg bolond emberek, csak jártak egyik házból s másikban, s mivel a Kolosvárról kijött németeknek sok szekerek ládájok vala, azokot hasogatták praedálták. Pekri is egynehány ezer lovassal a szőlőhegy tetején közel állott, s onnan nézte mit csinálnak a hajduk, mert ha lejő vala a lovasokkal s megsegélte vala a hajdukot, egy német sem jött volna el onnan, s akkor épen Szeben a kuruczok kezében esik vala. Azzal is veszték a hajduk, hogy a falut felgyujtogaták, mert a setétben csak bódorgának vala a németek, de a tűz világosságánál inkább együvé gyülének, oda, a hová már Baron Tis felesed magával rendben verte vala magát. Azért Baron Tis látván, csak bolondoskodnak inkább mint sem harczolnának a hajduk, elszéledvén mindenfelé, rájok inditá a németeket és mindenfelől erősen puskázni kezdék őket. A hajduk nem gyülekezhetének egyben, azért rend nélkül futni kezdének. Ott közel egy nádas vizes hely van a falu mellett, ott körülfogák a németek, többet más fél ezernél ellövöldözének, a többi elszaladának, a németek közül is nyolczvanöt megsebesedék, száznál penig több marada ott halva. Nem lett volna csuda ha egy lábig ott vesztenek volna, a micsoda nagy confusioban elsőben valának s épen a kezekben valának a hajduknak, ha Pekri jó hadi generál lett volna; de az Isten a sok istentelen gonoszságért praedálásért ott sem segélté meg őket s már a szájokban levő falatot is kirántá a fogok közül. Baron Tis más nap a harczhelyről megindula s békével Szebenben s nagy dicsérettel bemene, s csakhamar generálisságra promoveálták, a kuruczok távulról kisérvén mint szent Péter Christus urunkot, mig Szebenben bemene.

Pekri szokása szerint hazug hirrel eltölté az egész országot, hogy a németeket mind levágatta Kocsárdnál, sőt Rákóczinak sem szégyenlé olyan szemtelenül azt megirni, rá is inditá hogy jőjön be Erdélyben, mert Szebent mindjárt feladják a németek. Be is jöve Rákóczi a hires eperjre, és Marusvásárhelyre gyülést hirdetvén, ott nagy pompával a pünkösti királyságra, erdélyi fejedelemségre instellálta magát, megesküvén a kün való ország lakosainak, az ország is Rákóczinak. Ott a mellette való erdélyiek bolond hizelkedésből Felséges titulust adának neki és Patriae Paternek nevezék, nem tudom miért, hanem talám azért hogy Erdélyországát örökké való nyomoruságban jobbágyságban ejté. Két rosz jelt observáltanak a kik ott jelen voltanak az instellátioban, egyiket: mikor megesküttették, pápista mód szerint gyertyákot gyujtván meg, a gyertya hirtelen magától elalutt, mikor penig a fényes theátrumról lejött és lóra akart ülni, a süvege fejéből kiesett; ki is esett csakhamar a fejedelemségből. Ott az országgyülésében, mintha az Austriai ház fenekestől felfordult volna, olyan bolond articulusokot irának, bizony akármely csekély elméjü ember megitélheti érette őket. Mert elsőben: a szegény iffiu Apafi Mihályt proscribálák, hogy az erdélyi fejedelemséget a német császárral elcserélte, mintha jó akaratából, nem kételenségből cselekedte volna. Azután mocskos fertelmes szókkal az Austriai házat és a római császár directióját örök átok alatt kiátkozzák, és a császár birodalma alól Erdélyt irással felszabadítják, mintha rajtok állott volna; az erdélyi gubernátort és a várakban szorult urakot főrendeket megnotáznak és örökösön Erdélyből exterminálják, Rákóczi mellé tanács urakot tesznek, még penig az erdélyi nyilván való szabadcság ellen, és a mely soha a régi igaz valóságos fejedelmek idejében sem volt, a Partiumból Vay Ádámot, ki disznópásztornak lett volna jobb mint tanács urnak, declarálják egyik erdélyi tanács urnak, tábla fiait, itélőmestereket, directorokot is constituálnak, mintha mind övék volna a diófáig s az erdélyi fejedelemséget épen fél-állítják, de bár számot vetettek volna elsőben József császárral. Barta András, egy rosz melancholicus aláválό ember forgolódván igen Rákóczi mellett, kit itélőmesternek tett vala, kuruczvilágban ugyan meglehet, de másként még itélőmester deákjának is rosz lett volna, annak a bolond embernek conceptusa lőn az a mocskos articulus, mintha szóval szitokkal levághatnák a római császár hadát. Vevé is hasznát, mert száz aranyat ajándékozának neki; ugy is volt az örökké Erdélyben, a ki romlását veszedelmét munkálódta az országnak, a vett nagyobb jutalmat magának. Pekri Lőrincz az articulusokban kettőt beküldе Szebenben, baron Tis megbecsülé, mert a hóhér által a pelengéren megégetteté. A Gubernium penig és a több uri főrendek protestatiót küldének ki irásban, és a Marusvásárhelyi gyülést mint illegalet s az ott csinált articulusokot cassálának s Rákóczi Ferencz fejedelemsége ellen contradicálának.

Szintén akkor nagy lárma esett vala Szebenben, mert a németek, kétség kivül alattomban Rákóczi embereitől némelyek körülfascináltatván, rebellálni akarának és elsőben a város piaczát felpraedálván, azután a magyar urak sőt a baron Tis s több német officérek szénáját, buzáját felzsákmányolván. Kétség kivül, ha a német gyalogság is egyetért vala a lovasokkal, akkor mind a magyarok kik Szebenben valának, mind a német tisztek épen elvesznek s minden jovok praedára hányatik vala, Szebent is Rákóczinak feladták volna, nem is tartották egy óráig való életeket a szegény oda szorult magyarok; de a gyalogság nem consentiála velek, baron Tis is hevenyében keményen fogá a dolgot s a kik inditói valának kettőt felakasztata bennek, s megparancsolá hogy a lovas németeket, ha valamely uczában huszan harminczan csoportozni kezdenek, a muskotélyos tisztek a gyalogokkal mindjárt rájok menjenek s egyben lövöldözzék őket. Azalatt épen jókor érkezék egy német kapitány Bécsből, ki kereskedő embernek tétetvén magát, Péterváradja felől a török földen ugy jöve be Havas-alyföldében, onnan Szebenben, hat ezer aranyat varratván

titkon a nyergében, kit a császár külde a hadak számára; azt a pénzt Baron Tis a hadaknak kiosztá, ugy csendesedének meg utoljára. A császár is megértvén mely spiczen maradott meg dolga Szebennek, csakhamar ujabb armadát külde be Erdélyben Rabutin generállal.

Rákóczinak a vala intentiója hogy Marusvásárhelyről a hadakkal Brassó alá jőjön, s már Feketehalomban készítik vala is számára a quártélyt. Bizony mi is Brassóban megijedtünk vala, mert ha ide jő vala, ezt az erőtelen várost könnyen megveheti vala, de Isten meggátolá dolgát, igen hirtelen sietve visszamene Magyarországban, azolta be sem jöve.

Mert Magyarországban egynehány vármegyék, elunván a kuruczságnak sok istentelenségét, azt is általlátván, Rákóczi Ferencz a mivel bíztatá a magyarokot, hogy a török, francia, svécz, muszka pénzzel haddal megsegéltik, a csak hazugság volt, és naponként szállton száll a kuruczok szerencséje, s a német császár dolgai penig mind a francia ellen mind Magyarországban boldogul, s a szabadcságkeresés mellett már épen az ország elpusztult: egybenvégezének, hogy tovább Rákóczi mellett ne hadakozzanak, hanem ha a császárral meg nem akar békélleni, ők külön a császár hűségére redeáljanak. Ez a hir vivé ki Rákóczit Erdélyből. Azért Bercsénivel tanácskozván, azt végezék, hogy Ónadra gyülést hirdessenek, és hogy függőben a dolog tovább ne legyen, a státusok tegyenek confoederátiót egymás között s az Austriai háztól örököseképen elszakadjanak. Mert valamig az ország lakosinak reménségek lesz, hogy még valaha békeség által a római császárra viszszaszáll a magyar királyság, addig mindenkor a státusok között visszavonás leszen, és alattomban a német császárral való conspiratio. Igazán bolond tanács lőn, nem kell vala olyan extremumra fokadni s fegyvert adni a császár kezében, mert addig, mint király, a tőle egy kevéssé elidegenedett subditusival lágyan bánt a császár a rebellio kezdetétől fogva, de mikor az ónodi gyülésben a császárról szóval levonák a királyságot, azolta mint ellenségeivel ugy kezde bánni a magyarországiakkal.

Ónodra azért gyülést hirdetvén, mindenfelől a magyarok sok ezeren oda gyülének. Legelsőben is a Thuróczvármegyei és más azzal egyet értő vármegyék követei, becsületes tanult öreg közönséges jót szerető követek menének be, és supplicátiót adván be Rákóczinak, azon kérék, hogy mentől hamarébb igyekezzék a német császárral jó conditiók alatt megbékélleni, mert ha mégis tovább hadakozik, az egész ország elpusztul, s már soha nem győzik hogy magok személyek szerint táborozzanak, oda haza penig a cselégyek szüntelen portiózzanak, még penig oly nagy mértékben, hogy a német idejében való adózást superálja. Az a bolond kevély negédes Bercséni mingyárt felindula s felkiálta: árulók vadtok ti ilyen s ilyen fiai s a német császárral conspiráltatok, kardot ránta, hozzájok vága, maga is Rákóczi s a többi fegyverhez nyulának, s hallatlan pogány kegyetlenséggel a jó tanácsadó ártatlan embereket ott felmészárolák, és azon vármegyékbeli sergeket előhivatván, azoknak zászlójokot dobjokot egybenszaggaták s a holttestekre rakák, a sergeket fegyverekből kifosztván, a táborról kicsapák, és a vármegyéket a több vármegyék között felosztták s minden privilegiumoktól különös directiójoktól levetkezteték; sőt a holttesteket is nem engedék meg hogy eltemessék, csak azért hogy a többi elrémülvén, könnyen rá hajoljanak a mire Rákóczi s Bercséni intendálna. Azután a gyülésben proponáltatá Rákóczi hogy végképen szakadjanak el az Austriai háztól, és örök átok alatt proscribálák a császárt a magyarországi királyságból, s Interregnumot állitának fel, s egymás között erős hit s kemény büntetés alatt confoederatiót szerzének hogy soha az Austriai házból királyt nem válasszanak; és hogy király nélkül a státusok jobb formában igazgattassanak, Senátust erigálának, kinek praesesének Rákóczit denominálák, s a Senátus eleiben bizonyos instructiót irának, a melyek szerint dirigálja a magyarok dolgait. Ugyanott a német császár mellett megmaradott palatinust s több magyar urakot megsententiázák, jószágokot confiscálák s in perpetu-

um számkivetésre itélék. Nem teczék sokaknak az a conclusum, de a turóczvármegyei követeknek siralmas példája szemek előtt forogván, senki nem mére ellenkezőt szólani.

Ugyan akkor Magyarországból a jesuitákot proscribálák; azt bizony helyesen is cselekedék, mert eleitől fogva Magyarországban minden rosz dolgoknak azok voltak koholói, és minden háboruságnak inditói s eszközei. És noha egynehány vármegyék, a melyekben derekasabb residentiájok vala a jesuitáknak, a jesuiták intimatiojából supplicatiót adának be Rákóczinak nagy protestatióval, hogy ők semmiképen a jesuiták proscriptiojának nem annuálhatnak, holott a magok fiok közül sokan közülök már jesuiták között volnának, s képtelen dolog volna azokat is exiliumban küldeni, sőt különben is a pápista religionak felette nagy kárával s hátramaradásával lenne, ha a jesuitákot Magyarországból kiüznék, s a római pápa is azért megneheztellene. Mert miolta a jesuiták Magyarországban származtanak, azolta a deáki tudományok floreálnak, a tanulóknak nagy könnyebbségekkel, kiket a jesuiták, keresztényi indulatból, nem szánván fáradcságokot, ajándékon tanitanak; a sok eretnekség is mely azelőtt Magyarországban elhatalmazott vala, a jesuiták serénységével nagyobb részint kigyomláltatott, ha pedig a jesuiták kiüzetnének, mind a tudomány elfogyna Magyarországban, mind az eretnekek jobban megszaporodnának. Rákóczi Ferencz megfelele a vármegyék supplicátiojára. Az Isten csudálatos vezérléséből pápista emberrel mondatá ki az igazságot, és a jesuitáknak minden istentelen practicájokot napfényre vele kiadatá. Czikkelyenként felvevé Rákóczi a vármegyék supplicátioját s remonstrálá erős és megczáfolhatatlan ratiokkal, hogy nem tudják mit kivánnak, és mind magoknak, mind az egész országnak romlására veszedelmére czéloz a jesuiták mellett való instántiájok. Remonstrálá, hogy mig a jesuiták szerzete támadott, addig mind a több keresztény országokban mind Magyarországban, mind a religió tisztábban s igazabban, mind a deáki tudomány jobban s rendesebben nevekedett, és a mit a jesuiták tanitanak is, noha azt hazudják hogy az ő munkájok, de mind a régi más szerzetekbeli tudós emberek inventioi, hanem a jesuiták a másoktól készitett étket magok tálokban rakták s ugy adták elé; sőt a theologiát, mely minden tudománynak feje s lelke, hátrahagyván, olyan öszve szőtt font, értelem nélkül való haszontalan philosophiai tudománynyal vesztegetik az iffiuság elméjét, hogy egyebet abból nem tanulnak, hanem csak tiszta hazugságot és miképen kellessék akármely nyilván való igazságot is meghamisítani; és akármely tudósoknak láttassanak is a jesuiták academiájában, mikor külső politiára a haza szolgálatára fogják őket, hát semmit nem tudnak egyebet hazugságnál. Remonstrálja: minemü istentelen s a keresztény világtól egynehányszor átok alatt kirekesztett tudományt tanitanak, tudniillik hogy egymásnak adott hitet megszeghetik, külsőképen, ha kénszeritik, csak bátran megesküdjenek, de belől az elméjekben mást gondoljanak; mind a lélekidvességre szükséges tudományt pedig, mind egyéb, politiában felette hasznos mesterségeket, mint a jurisprudentiát, medicinát, architecturát s egyebeket affféléket respuálnak, s tanitani nem akarnak; és hogy ajándékon tanitanak, az is csak szemfényvesztés s nem köszönhetik a jesuitáknak, hanem a régi kegyes fundátor magyaroknak, kik sok ezerekből álló jövedelmü jószágokot conferáltanak a jesuitáknak, melyekből pompáson s kényesen élnek, s nem esik ajándékon a tanítások. Remonstrálja: hogy semmi kegyesség nincs abban a szerzetben, az isteni szolgálatot is nem ugy mint a régi jó szerzetek, hanem épen comoedia módjára, sok czifra készülettel s pompával viszik véghez, hogy a tudatlan község azoknak nézésével s azokon való álmélkodással inkább hozzájok édesedjék; és hogy a római pápával titkon conspiratiót tartanak, sem királynak, sem országnak a hüségre magokot kötelezni nem akarják, hanem csak egyedül a római pápának, kinek authoritását tüzzel vassal készek oltalmazni az ország veszedelmével is; hogy az eretnekek kiirtására erős hittel kötelezik magokot,

és noha tudománynyal őket nem tudják megtériteni, de erővel s persecutioval addig kénszeritik, hogy az országot felháboritják, és a más religiokon való keresztény királyokot herczegeket afféle cselekedettel felingyerlik s annál inkább meggyülöltetik a pápista religiot azokkal, midőn baromi zelussal, melyet a Szentirás kárhoztat, akarván a pápista religiót szaporitani, több kárt tesznek inkább s a római ecclesiát darabokra szaggatják. Remonstrálja, hogy semmiféle státusnak nem hivek, hanem mindenütt az Isten dicsősége terjesztésének nevelése alatt örökké a magok hasznokot keresik, a mint az ő példájában is megmutatták, mert egy felől őtet a császár ellen felinditották, más felől a császárnak elárulták, ők a császárral őtet megfogatták, ugyan ők a német kapitány által elszabaditották, egy felől a császárral megsententiáztatták, más felől titkon Lengyelországban pénzzel segéltették, egyfelől Magyarországban Nagy Szombatban, Erdélyben Kolosváratt neki hizelkedvén, triumphalis portákot erigáltanak számára, másfelől a császár győzedelmén szemben örvendeztenek, a császár ellenségével a franciával titkon egyetértének, másfelől a császár előtt a franciát átkozzák, kárhoztatják; hogy igy, akár ő vegyen győzedelmet a császáron, tőle nagy ajándékokot vehessenek, akár a császár őtet s a magyarokot debellálja, ugy is a császártól a confiscált jószágokból magoknak részt vegyenek. És hogy mindenütt, nem csak a több keresztény országokban, hanem még Indiában, Chinában is hasonló csalárd politiával élnek, hol azt tétetik hogy a chinák bálványát, Confutius nevüt tisztelik, másfelől a pápista religiót terjesztik, csak azért hogy a két közön a chináktól tisztcltessenek és kincset kaphassanak. Remonstrálja azt, az ő édes n. anyjával Rákóczi Györgynével mint bántanak, a kitől minden pénzét, kincsét kicsalták s ellopták, s egy ládában rakván, mintha könyvek volnának benne, alattomban el akarták küldeni, de Tökölyi Imrének, az ő mostoha apjának hirével esvén a dolog, aládákot visszahozatta; felnyittatván, hát mind drága kincscsel vadnak megrakva. Remonstrálja: mint elhatalmaztanak már az egész világon, hogy semmi királyságnak anynyi kincs nincs tárházában mint a jesuitáknak, minden külső dolgokot ők akarnak igazgatni, a közöttök tanuló iffiuságot elámitván, és erős hittel magoknak kapcsolván, azokot promoveálják a külső tisztségekre, hogy inkább azok által minden dolgokot a magok hasznokra fordíthassanak, senki a világi emberek közül nem mervén ellenek szólani, mert ha szólnak, azokot mindjárt kiátkozzák, vagy addig mesterkednek mig veszedelemben ejtik. És hogy a vármegyék bolondul cselekeszik, hogy jesuitaszerzetben állott fiok számkivetésén törődnének, holott jól tudják, abban a szerzetben a tartatik tökéletesebbnek, a ki apját, anyját, atyafiait örökösön megveti, megutálja, arra is szoktak megesküdni, mert addig a szerzetben be nem bocsátják. Remonstrálja, más religión való királyok fejedelmek udvara mely szép dicsérettel igazgatatik, jó tanács urak levén mellettek, de a pápista religióban, valahová a jesuiták a királyok udvarában beférkeztenek, fenekestől felfordították azoknak udvarát. A római császár felsége is azolta naponként kisebbedik, miolta Ferdinandus idejétől fogva a jesuiták oda férkeztenek, és Magyarország is azolta kezdett romlani pusztulni, miolta a jesuitákot admittálták. Sok egyéb istentelen, pogányok között is hallatlan gonoszságokot remonstálja a jesuitáknak, utóljára azzal rekeszti be irását, hogy csak menjenek ki Magyarországból, s mint a maltai vitézek, kik ha az egész kereszténység megbékéllenék is a pogánysággal, hittel kötelesek örökké a török ellen való hadakozásra, ők is egy olyan tengeri szigetet keressenek magoknak, s onnan hadakozzanak az eretnekek ellen, vagy hagyjanak békét a keresztényeknek, bizzák más régi szerzetekre a keresztények téritését, ők penig, ha olyan szent és buzgó emberek, menjenek a sült pogányok közé s azokot téritsék a keresztény hitre. Bizony drága s szép munka, méltó volna az egész keresztény világon mindenütt minden nyelveken kinyomtatni s a Rákóczi tanácsát abban a materiában megfogad-

ni, tudom kétség kivül, annyi háboruság nem esnék a keresztények között. Rákóczi azért a confoederatus magyarok jesuiták ellen való végezését effectumban vételé s kiüzeté a keze alatt való helyekről a jesuitákot, kik a császárhoz futának, és a császár erejével ujobban magokot a hová lehete befurák.

A császár penig felette megindulván azon, hogy a magyarok az Austriai házat kiátkozták, és őtet a magyar királyságból kifordítani akarják, az egész keresztény világra pátenst bocsát ki, melyben a magyaroknak és Rákóczinak az Austriai ház ellen való rebelliojokot és az ónodi gyülésben esett tyrannusságot bővön irásban tételi, remonstrálván, hogy a mit az ónodi gyülésben végeztenek, noha Magyarország neve alatt adták fel, de csak két három ember erőszaktétele miatt lett, mert az ártatlan követeket felméhszárolván, a többi megijedtenek s nem mértenek kezek alá szólani; és az a magyarok confoederatioja törvénytelen s az Interregnum is tilalmas, ő levén Magyarországnak megcoronáztatott királya: azért kéri a keresztény királyokot fejedelmeket, a Rákóczi hazugságának hitelt ne adjanak, a magyarok rebelliójának ne patrocináljanak, hogy abból a rosz példából a több királyok s fejedelmek subditusi is tanuságot ne vegyenek s legitimus urok ellen fegyverrel ne támadjanak; az ónodi gyülést pedig, mint nem tőle, ugy mint magyar királytól hirdetett conventiculumot cassálja, semmivé teszi, annak minden végezését elrontja s felbontja, s magát legitimus magyar királynak declarálván, megparancsolja: valakik a magyarok közül mentől hamarébb a hüségre nem redeálnak, az ország törvénye szerint mint nyilván való rebelliseket perduelliseket pronunciáltatja, és mint olyan megsententiáztatott személyeket valahol találtatja, tüzzel fegyverrel megbünteti, minden jovokot jószágokot pedig a magyar törvény szerint confiscáltatván, a maga hüsége mellett szenvedett magyaroknak conferáltatja. Sőt a magyarországi palatinus is, Eszterhási Pál a több császár mellett való magyarokkal egybengyülvén, közönséges névvel az ónodi gyülést nem akarván admittálni, az ellen solenniter contradicálnak, protestálnak, a császárt pedig legitimus királyoknak pronunciálják s agnoscálják, és a császárnak praesentálják. Azt is a császár a maga neve s pecséte alatt expediáltatván, kiküldé mindenfelé Europában; catalogust is irának a patenseknek végében a végre, hogy a Rákóczival való magyarság csak község volna s nem ország, hanem a kik a császárral vadnak magyarok, a magyar törvény s rend szerint azok az igaz státusok, a mint nevekről s tisztségekről leirák őket, ugymint: két érseket, huszonhárom püspököt, a külső világi urak közül a magyar palatinust, judex curiaet, Horvátországi bánt, a magyar cancelláriust, és a hét első bárókot, ugymint a a főasztalnokot, főhopmestert, főbejárót, főinnyaadót, főajtónállót, fölovászmestert, főkomornyikot, harmincznégy főispányokot, huszonhárom gróffokot, huszonnégy bárókot, sok abbasokot, praepostokot, hat captalanságokot, tizenhárom szabad királyi városokot, azonkivül sok főrendeket, nemeseket, és más nemzetekből a magyarok közé incorporáltatott fejedelmeket, herczegeket, gróffokot, bárókot, urakot, azonkivül Horvát- és Tóthországokot, kik a magyar coronához tartoztanak. Mind ezek még a császár hüségében valának.

És hogy a császár ne láttassék csak szóval fenyegetőczeni, valósággal is megmutatá, hogy a mely magyarok őtet királyoknak nem akarnák agnoscálni, ő is azokot ugy tartja mint ellenségeit, megparancsolja azért a német generálisoknak, hogy a magyarokot kik hódolni nem akarnak, mindenütt vágják öljék feleségestől gyermekestől, a városokot falukot elpraedálják s felégessék. A mint többi között szomorán megérzé az ónodi gyülésnek gyümölcsét Kecskemét városa, hol a ráczok irtózásra való dolgot követének el. Mert feles kuruczok menvén a városban, törökök is levén velek együtt, generál Rabutin a ráczokot rájok küldé, a tolvajló kuruczok szaladásra vevék magokot, a ráczok a várost felpraedálák, sok száz embert, aszonyt, gyermeket fegyverre hányának, sok aszonyokot leányokot

erőszakkal megfertezténék, a várost felégeték, s számtalan praedával megrakodván, onnan békével eljövének. Két millió tallér érőnél több kár esék akkor Kecskeméten, mert olyan gazdag város nem vala Felső-Magyarországban.

Rabutin penig tartván attól, hogy az ő competentiája miatt generál Starenberggel, mind Erdélyt a kuruczok ujobban elfoglalták, mind Magyarországban Rákóczi Ferencz dolgai promoveálódtanak, melyért kicsinyben mulék el, meg nem fogák Bécsben, meg is érdemlette volna hogy a bécsi kapura felakaszszák, a császárnak compromittálá magát hogy ujobban Erdélyt visszafoglalja és a kuruczokot onnan kihajtja. Megindula azért Bécsből, nem vala több hat ezer németnél vele, az a sok baromi kuruczság még sem mére eleiben állani, maga könnyen száz ezer fegyverfogható kurucz vala Rákóczi mellett, mint az apró vizslák a medvét, távul keringik s ugatják, közel nem mérnek menni, ők is ugy kisérték Rabutint. A generál mind a Dunán Tiszán általköltözék békével, sokszor megállott rendelt seregben hogy megharczoljon, akkor elszaladtanak előle a kuruczok, ő is boszujában valahol eljött, mindenütt égette pusztitotta a magyar városokot, mint Pápa, Tata, Rima-Szombat városokot az egész körül való tartományokkal együtt, kik mai napig is hamuban hevernek. Ilyen hasznát vevé magyar uram az Interregnumnak. Szintén Károlyi Sándor akkor Aradot bloquadáztatja vala, Rabutin oda érkezék, elszalada a hires generál Károlyi, Rabutin a körül való falukból éléssel megrakja Aradot, és onnan megindulván, a Hunyadvármegyei szoros havasokon békével bejöve Erdélyben, pátenseket bocsátván ki, hogy valaki meg nem hódol, tüzzel vassal megbünteti.

Jól tudja vala Pekri a Rabutin jövetelét, s ha annyi bátorsága lett volna a harczra mint a praedára, könnyen megállhatja vala a szoros helyeken Rabutinnak utját, s ha fegyvert nem fogtanak volna is, csak kövekkel is agyonverheték vala a németeket: de ő nagy fastussal Hunyadvármegyében leindulván, Esze Thamás nevü gyalog kapitányt küldé el egynehány száz hajduval Rabutin eleiben, maga a sok hajdusággal lovasokkal nagy messze ott hevere héjában. Esze Thamás is nem akará magát a vele való kevés hajdusággal veszedelemre vetni, csak nézte mint takarodik által a havason a német ármáda, s visszanyomula Pekrihez. Pekri csak meg sem meró nézni a németet, elszalada gyalázatoson, és mind a fejérvári, enyedi református professorokot, papokot, mind az erdélyi nemességet erőszakkal maga előtt kihajtá az országból feleségestől gyermekestől, a szász városokot is felpraedáltatván, a polgármestereket, királybirókot onnan elvivé s kimene a rettenetes ragadománynyal Erdélyből; bár még az anyja méhében holt volna meg. Rabutin feljebb nyomula Enyedhez és a föld népét ujobban meghódoltatván, minthogy Enyed pusztán maradott vala, minden jovokot, ugy a collegium pénzét s drága bibliothecáját egy titkos, föld alatt való criptában rejtették vala, egy kis leánykát fogának el a ráczok, a rá viszi a criptára, felbontják, megbecsülhetetlen sok jókot találnak benne, mind elpraedálják, a könyveket egybenszaggatják. Igy romlék meg az a gyönyörüséges enyedi reformátum collegium s nem is épül meg talám soha ugy a mint volt, megemlegethetik itéletnapig a Rákóczi Ferencz rebellióját.

Baron Tis is kijöve Szebenből s Rabutinnal conjungálá magát, és mivel Abrudbányán s tul is Désnél még valami lézzegő kuruczok valának, portásokot küldvén mindenik helyre, felverék őket s kivált az Almás vize mellett a német kuruczokban sokat levágának, sok rabokot el is fogának. Csakhamar Bethlen várát is Rabutin megvéteté, Görgényt penig obsideáltatá, s a hadakot mindenüvé quártélyban dislocálván, maga a generál Szebenben mene.

Mi penig Brassóban voltunk ebben az esztendőben is, hol Ágoston János hires tanult orvos doctor meghala mind feleségestől, a brassai biró is Retter András meghala, én penig kis karácson napján megbetegedém, egész pünköstig mind feküttem sulyos nyavalyában. A kuruczok néha néha eljöttenek a

barczai falukra, de a ráczok kimenvén, szüntelen ölték vágták fogták őket, hogy már a sok kurucz rab el sem tér vala a fellegvárban. Nem is esett semmi kár a kuruczok miatt, hanem egy rácz Kira nevü kapitány Vidombákra menvén harmad magával, nem tudván hogy ott sok kurucz volna lesben, megszoriták a falu között, megölék, a testét behozák Brassóban s nagy militaris pompával temeték el. Valóban mesterkedének azon, hogy a brassai mezőn való gabonát a szászok be ne arathassák; a commendáns mindennap ráczokot s gyalog németeket küldvén ki az aratók mellé, meg sem merék büzlögni a kuruczok, learaták s betakariták minden gabonájokot. Egyczer ugyan felesen jöttenek vala Höltövényre, a Pekri maga veres liberiáju ezere, a commendáns két század magával nappal kimene rájok, mindjárt elszaladának, Földvárig mind vágák őket, sok lovokot nyerének el, tizenöt veres köntösü kurucz rabot hozának be a fellegvárban sáncz ásni. Nem sokára azután Ágoston Jankót, hires vitéz labanczot véletlenül megölének, midőn a mezőben egy forrásból leszállott volna lováról, közel egy bokorból meglövék, s a testét megfoszták, a holttestét Brassóban behozák, a commendáns vitézi pompával eltemetteté a magyar templomban, mert igen szerette vitéz bátorságaért. Donát Pált penig és Bakcsi Lászlót Ajtáról behozák a labanczok a commendáns parancsolatából, mert igen hős kuruczok valának oda ki, a fellegvárban raboskodának, száz száz tallért fizetvén ugy szabadulának meg.

Ugyan itt Brassóban példás casus történék: egy városi szász méhszáros hetven esztendős öreg ember, más uras szásznéval, ki is már hetvenöt esztendős vala, titkon huszonöt esztendeig éltek paráznaságban; kitudódván dolgok, mind a kettőnek fejét vevék. Nemes Thamást a commendáns arestáltatá, mert noha józon korában emberséges moderatus ember, de mikor részeg, teljességgel bolond, részegségében sokat fecsege, hogy ő most is igaz kurucz s ezen két nap zászlóstól megyen ki Brassóból a kuruczok közé. Több helytelen szavai is voltanak, a commendáns sokszor megintette, mert annál jámborabb, alázatosabb, maga alkalmaztatóbb, magyarszeretőbb német uri embert soha nem láttam, csak nem jobbitá meg magát Nemes Thamás; azért megfogatá, a fellegvárban vivék, de csakhamar elbocsáttatá, addig törekedénk mellette. Bizony ha más commendáns lett volna Brassóban, a mennyi sok alkalmatlanságot elkövettenek a magyarok, sokat megöletett volna bennek.

Mikor Rabutin bejöve s Pekri elszalada, grőff Mikes Mihály vala akkor háromszéki s csiki kuruczoknak generálja, rá is mene a brassai commendáns épen Uzonig és Szent-Ivánig, de Mikes a kuruczokkal együtt elszalada előtte. Meghallván penig Rabutin bejövetelét, megparancsolá, hogy mind a nemesség, mind az egész földnépe elköltözzék, hagyják pusztán házakot s Moldvában általmenjenek, s a kik nem akartak elmenni, azokot praedálták, hajtották, kergették. Azalatt colonellust Actont expediálá Rabutin Háromszék s Csik hódoltatására, a brassai commendáns is kimene Brassóból, hogy Rabutin tul s ő innen megszoritsák a kuruczokot; de mig a brassai commendáns elérkezék, Acton nyolcz száz lovas némettel s egynehány száz ráczczal addig fel is veré az Ojtoznál egybengyült kuruczokot, kik feleségestől gyermekestől marhástól, szekerek hátán futnak vala Moldva felé. Sokan veszének ott a háromszékiek közülök, minden marhájok, egynehány száz szekerek rajtok levő egyetmással együtt a németek és ráczok praedájára juta, Mikes Mihály is igen nehezen szaladhata el Moldvára. Acton jó nyereséggel járván, sietve Csikban mene és ott is a kuruczokot felvervén s azokot Molduvában bekergetvén, grőff Petki Dávid csicsai szép házait felégetteti és ott a Petki szolgáiban levágat, lovait elnyeri, Balintik Györgyöt s Baranyai Mihályt elfogatja, mert Petki nem vala akkor házánál, azelőtt való nap hivatta vala Mikes Mihály Kászonban, különben ő is kézben akadott volna. A csikiak mindjárt meghódolának, de a nemesség egészlen elfutott vala Moldvában mindenestől fogva. Már az egész ország meghódolt vala.

mégis azok a nyomorult vakmerő paraszt gyergyaiak Rákóczi mellől el nem akarának állani, hanem az erdőn, a mint Gyergyóban mennek Csikból, erős sánczot csinálván, mind oda gyülének fegyveresen; egy német kurucz kapitány is vala velek, a biztatá hogy a németet be ne bocsássák, Elekes András levén királybirájok, kit a kuruczok választottak vala. Igazán kurucznak való királybiró is volt az, egy büszke rosz ember, fiával együtt fellázasztják a populét, a ki nem akart is, erővel a sánczban hajták. Acton három izben is külde hozzájok, ne bolondoskodjanak, hódoljanak meg, készen a grátia, de amazok hozzá lövődözének az Acton követeihez. Acton megboszonkodék, oláhokot kerestete, kik valamely ösvényen bevigyék, Szent-Thamásról megindula, rettenetes kietlen kősziklás helyeken, hol soha többször ember nem járt, beérkezék Gyergyóban; a sánczot odahagyák a székelyek, közel levén az erdő, oda szaladának, a németek ráczok a kiket elérének levágák, a falukot mind felégeték számtalan gabonájokkal együtt, marhájokot, méneseket elhajták. Valának egynehány örmények, azok is fegyvert fogának, a német mind levágá őket, a szárhegyi kastromot is felverék, megdöfölék jól a kuruczos barátokat s minden ott találtatott egyetmást felpraedálának, rettenetes nyereséggel visszajövének. Ott vágák le a szegény Both Andrist s a notáriust Solyom Thamást. A gyergyaiak azután grátiát kérének. Ilyen bolondul veszték mind magokot mind a széket. Rabutin penig megparancsolá, hogy Háromszéken s kivált Csikban, mert azokra neheztel vala inkább, az elfutott nemesek házait elrontsák, el is ronták mindenütt. Lázár Ferencz szárhegyi szép kastélyát Acton felégetteté a gyergyai romláskor.

Szörnyü irtóztató executió mene véghez az egész országban, mert nagy portiót vetettek fel a militia számára, s a Rákóczi átkozott rézpénze miatt minden jóféle moneta kikölt vala Erdélyből. Nem levén a szegénységnek pénze, honnan a portiót megadja, kinozták, kötözték, nyomorgatták, hogy ugyan nem adhatott, minden marháját elvették, egy jó pár ökröt hat forintban, a brassai szebeni méhszárosok meg is gazdagodának, mind azok vevék meg az executoroktól a marhákot rettenetes hallatlan olcsó áron. Láttam én a brassai kapu előtt, nyolcz száz bárányos juhot bárányokkal együtt nyolcz száz marjáson vőn meg Drauth György a brassai biró; egy jó tehenet két három márjáson adtanak el az executorok. Ilyen szép szabadcságot nyere Erdély Rákóczi Ferencz fejedelemségével.

Nekem ujobban megparancsolá mind a Gubernium mind a generális, Csikban inspectorságra bemenjek; bizony sirva indulék meg, mert tudtam mennyi bajom leszen a sok executorokkal, lőn is annyi, már szintén megbolondulok vala közöttök. Eleget irtam a generálnak, mint bánnak a németek a szegénységgel, mintha nem a császár országa volna Erdély, hanem vagy a törökė vagy a francia királyé, de csak a volt válaszom, minthogy a székelység, kivált Csikszék, sokat vétett a császár ellen, nagyobb büntetést is érdemlenek, köszönjék meg hogy életek megmaradott, mert arra sem voltak méltók, akár csak portiózzanak, mert ők praedálták el a vármegyéket és szászokot. Sokszor puskára is költünk a német executorokkal, mert én sem hadtam könnyen magamot s oltalmaztam a mennyire lehetett a szegénységet, az executorok is, vevén eszekben hogy én ben laktam a várakban s nem voltam kün a kuruczokkal, nem annyira bátorkodtanak ellenem. A szegénység nem állhatván a rettenetes kinzást, pusztán hagyák a falukot, mind az erdőkre futának, csak mi maradánk a militiával együtt Alcsikon, Szent-Imrén, mig onnan kijövénk.

Rákóczi, látván hogy a császárt az ónodi gyüléssel meg nem ijeszthetik, noha azelőtt is sokat jártatá a törököt, a francia király oratora is munkálódván a dologban, hogy a német ellen felinditsa, sok igéretet tevén a török császárnak, ujobban Pápai Jánost s Henter Mihályt küldé a Portára, kérvén segéltséget tőle; de a császár megizené, menjenek vissza, mert ő a némettel való békességet Rákóczi Ferencz barátságáért fel nem bontja. A tatár hámot is eleget jártatá, hogy

küldjön tatárokot Erdélyre s pusztitassa el az országot, hogy a német inkább kimenjen onnan (jeles fejedelem az ilyen, a ki az országot pogány rabságában akarja ejteni); a tatár rá is veszi vala magát a nyereségért, de a török császár megparancsolá hogy veszteg üljön. A muszka czárhoz és a svéciai királyhoz elküldе, hogy adjanak a magok hadából egynehány ezeret, s ő annyi ezer magyar hadat ad helyében, mert a német a magyart semmiben hajtja, de ha idegen segitsége lenne, attól inkább tartana. Mind a muszka mind a svét azt izené, semmi szüksége nincsen magyar katonára, ha Rákóczi s a magyarok meg akarnak a német császárnál békélleni, készek a császár előtt mellettek instálni, ha pedig nem, a mit főztek egyék azt. A franciai király eleget biztatá, de magának is ebül folyván dolgai, felejté vala Rákóczit haddal segélteni, csak magát oltalmazhassa a császár s ánglusok ellen; valami egynehány francia officialisokot külde hogy tanitsák ordinantiára a Rákóczi hadát, de ag lóból nehéz porozkát csinálni. Egy oratort is küldött vala a francia sok levelekkel együtt a törökhöz, arra ingerelvén, a magyarok mellett keljen fel; az orator Erdélyben jöve, Rákóczi embere is levén mellette, mikor Baron Tis Kolosvárra mene, elfogatá, s hogy Kocsárdnál a kuruczok rá menének, a Rákóczi embere elszalada, a francia oratort pedig rajta érvén hogy az is szaladni akar, elüték a fejét, a vele való leveleket a császárnak felküldék Bécsben, kiket a császár pareáltatván, a keresztény királyoknak fejedelmeknek elküldе, s a francia királytól annál inkább elidegedének, látván, a pogánysággal a kereszténység veszedelmére mint correspondeál.

Már a francia király mellől mind a portugalliai király, ki elsőben confoederatusa vala, elálla az Austriai ház mellé, s a leányát a császár öcsének Carolusnak a spanyol királynak adá házasságra, mind penig a sabaudiai Regens Herczeg, kit a francia elsőben sok igéretekkel megcsalt vala. A francia király azért nagy armadát külde Sabaudiára és kegyetlenül kezdé pusztitani az országot, nem csak a falukot városokot égettetvén meg, hanem még az élőfákot is mindenütt kivágatván. A sabaudus a császárhoz folyamodik, mert a maga városában Turinban szorította vala a francia s szörnyen bombáztatja vala. A császár, fő hadi generálisát Eugeniust küldi a testvérbátyja segitségére, a ki nagy sietséggel Turin alá érkezik, és nagy dicsőséges triumphussal a francia armadáját egészlen debellálja, a várost s a bátyját az obsidio alól felszabaditja, a több helyeket is visszaveszik a franciától és egész Sabaudiából a franciát kikergetik, azután Belgium Hispanicumra fordítja minden erejét, a hol is minemü progressusa volt a császár és ánglus fegyverének, ezután meghalljuk.

Még Rabutin be nem jött vala a hadakkal Erdélyben, mikor Baron Tis, Dévát akarván éléssel megsegélteni, kiindula Szebenből, Pekri Nagy-Szegi Gábor kurucz generálist, ki a német világban a gubernátor mellett többire mint egy bolondos jáczi ember ugy tartatott, s az igaz militiában nem hogy generálisságot de lejtinanságot sem nyerhetett volna el, hét ezered magával küldi Szeredahely felé, hogy Baron Tist impediálja a dévai uttól. Brassón alól egy völgyben szemben találkoznak egymással, a sok ezer rosz kurucz a kevés német előtt ott is mindjárt elszalad, a ráczok németek üzték kergették. Hallottam azon a harczon jelenlevő becsületes embertől, hittel mondotta, látta hogy öt rácz hét zászlóalj kuruczot üzött, senki nem fordult meg közülök, a brassai tóban számtalanon belé halának, mert a németek a partról mint a réczéket ugy lőtték őket. Nagy-Szegi generált, Gyulai Istvánt elfogák, Szebenben hozák, Gyulai Istvánt azután kiválták más német rabbal. Székely Zsigmondot is azután Abrud-Bánya táján, mikor nagy gőgösen vadászna, elfogák a ráczok; öt száz arany vala a derekán, de nem az apja jószágából kereste vala, hanem a sok praedából, a ráczok elvevén tőle, maga még most is mikor ezt irom, Szebenben raboskodik.

1708. Még Görgény a kuruczok kezében vala, mert Rákóczi a maga palotás hajdui közül ugyan válogatva száz hajdut egy Rátoni János nevü vitéz gyalog kapitány commendója alatt küldött vala Görgényben; ki is tanult hadi

ember levén, a várat erősen fortificáltatja vala, a falukról számtalan élést, buzát, bort, szalonnát, fát takaríttata a várban, kovácsokot, lakatosokot, mives czigányokot, faragó embereket vitete be, szénát sokat hordata, s hogy a tüz ne ártson neki, felül földdel vastagon meghompoltatá, a kut eleiben erős sánczot csináltata, hogy a szőlőhegyről lövéssel kárt ne tehessenek a kutban, a mocsárról sok zsákkal csere makkot hozata, azt erősen megfőzeté, azután pokróczokra teregetvén, megszáraztatá, sok kárt is tett azzal a németekben, mert az ágyukot, toroczkokot azzal tölteté s a németekre ugy sütögetette, a várban levő házakról a sendelyt mind leverette s megnyuzott marhák bőreivel mind bevonatta az épületeket; egy szóval, olyan provisiót tett a várban, hogy magok a tanult hires német officérek is megvallották, akármely császár király ármadájában egy hadi officiálisnak beillett volna. A német had elérkezvén, öt száz lovas s meg annyi gyalog, sánczokot készítvén alatt a fiscalis udvarháznál, lőtetni kezdé a várat, és mind onnan mind a szőlőhegyről bombázták; s már három száz hatvan bombánál többet hántak vala, hogy valami faépület a várban volt, mind egybenromlott, csak a csonka kőfalak bástyák látszottanak, mégis Rátoni a várat fel nem igéré. Rabutin a maga fiát, ki már generál adjutant vala, küldé, a várat kérje, Rátoni a bástyáról egy pohár bort köszöne az öreg Rabutin generál egésségeért az iffiu Rabutinra s megivá, s azt izené neki, hogy ő a várat valamig életben leszen, fel nem adja, mert Rákóczinak hittel levén köteles, ő reája ugy bízta; ha a generál Rákóczihoz kiküld s Rákóczitól olyan parancsolat hozat, hogy a várat feladja, akkor mindjárt kimegyen Görgényből; különben a generálnak, mint olyan hires méltóságos uri embernek, a mennyiben Rákóczihoz való kötelessége megengedi, jó szivvel szolgálni igyekezik. Rabutin pedig megparancsolá Kaltemplatnak, ki Nejperg regimentjének v. colonellusa és a görgényi obsidionak commendója vala, ne heverjen annyit Görgény alatt, hanem ostromoltassa meg a várat. Kaltemplatnál akkor Erdélyben hiresebb tanultabb hadi officialist nem tartnak vala, de kevélységével veszté mind magát mind az ostromot, mert contemnálá a Görgényben való hajduságot, és ebéden jól lakván, minden igaz hadi rend ellen, déltájban, holott még a kőfalakot le sem rontatta vala, a kinek törésén kellene irrumpálni, a nagy magos hegyen levő erős várnak inditja a muskotélyosokot, a kik magok jól látták hogy nyilvánvaló veszedelemre vakmerőképen mennek s mondották is Kaltemplatnak, de a németek között való szoros ordinantiának engedni kelle; és maga Kaltemplat is az ostromra indula, holott ő levén commendó, neki nem kellett volna oda menni a hadi regula szerint. Tul a várban, noha már Rátoni, az előtt való éczaka a mint a strázsákot járta, a vár közepén nagy tüz levén, annak világosságánál a német sánczából hozzá arányozván a Kaltemplat jágere s meglövén oldalban, sebben fekszik vala, a mint csakhamar azután meg is hala, mindazáltal nagy vitézi bátorsággal megbiztatván a hajdukot, és a mely felől a német ostromnak akara jőni, sok köveket hordatván oda, és a várban levő minden férfiat aszonyt gyermeket a kövek mellé állitván, az ágyukot is makkal kövekkel szakadékokkal elkészitetvén s arra a helyre vonatván, sőt egy hoszu vastag öreg boronát megfurdaltatván, és keresztül hegyes vasas végü fákot vonatván sok helyen belé, s a két végére két erős kereket csináltatván s a megromlott kőfalra felvonatván, készen várja vala a németeket, maga az ágyban feküvén s ajtaját végre kinyittatván, egy pár puskát s flintát tétet eleiben egy asztalra, ha a várat megtalálják ostrommal venni, ott haljon meg kezén. A hol ostromnak csak közel egy fen való ház van, kiben mikor én is azelőtt Görgényben szorultam volt a kuruczok miatt, a sógorom Bánfi László vala szálláson, annak ablakai épen arra nyilnak vala; abban a házban Rátoni feles hajduságot állita, mindenik mellett öt hat puska készen levén töltve, hogy onnan az ostromra jövő németeket ellövődözzék; ugy is lőn. Harmincz granatéros jött elől, utánok Kaltemplat három száz muskotélyossal, felmenének a meredek hegyoldalon épen

a kőfal alá, mihelt oda érkezének és már három granatéros a kőfalra felhágott vala, egyszersmind az ágyukot rájok kisütegötik, a hajduk a sok köveket kihányigálák rájok, tul is a ház ablakáról szintén kezdének lőni a németekre, de mind azok felett az a borona confundálá,kit lebocsátván a magos kőfalról,széltében seprette a németeket, ugy annyira,hogy vissza kelle szaladniok; de a kőfalról mindenkor a hátokban lövődözvén, több száz németnél ott vesze. Kaltemplat is lövés miatt meghala, két kapitánynyal s egynéhány tisztekkel együtt, s a mikházi klastromban temeték őket. Igy jár a ki ellenségét semminek tartja.

Rabutin, megértvén mint jártak az ostrommal, a szebeni commendánst Henist ujabb haddal s lövőszerszámokkal küldé Görgény alá, ki Kaltemplat casusán tanolván, okosobban bánék az obsidióval, és három helyről kezdé lőtetni a várat, a szőlőhegyekről penig ugy bombáztatja vala, mihelt a bombát a mozsárból kilőtték, azon szempillantásban mellette való ágyukból köveket lőtet vala a várban, azért, mert a kurucz hajduk mindenkor készen valának s mihelt a bomba leesett, vizes marha bőrével beborították, ugy semmi kárt nem tehetett, de azután a kövek miatt nem mehetének közel a bombához, mert sokat közülök a behullott kövek megölének. Már Rátoni megholt vala, el is temették vala, mégis a hajduk a várat fel nem akarák adni, hanem azt végezék, mivel a várat tovább nem tarthatják, éczaka kiszökjenek belőle, s ki is indulának; de Henis minden éczaka alatt a vár körül egy lovas regimenttel strázsáltat vala. Azt nem tudták a hajduk, s mikor a várból kijöttenek, rá akadának a németekre, a többi meg ijede, visszaszaladának a várban, mivel erdélyi darabantok is valának s egynehány nemes emberek közöttök, de a hajduk mintegy harminczan a németeken által vágák magokot; német is ott vesze egynehányan egy kapitánynyal együtt, a hajdukból is tizenhat elesék, a többi elmenének az erdőkre, onnan kimentek Magyarországra. Henis sem örülhete a győzedelemnek, harmadnap mulva a gutta megüté, s a mikházi klastromban három ezer forintot testála s ott temeték. Komor kedvetlen, magának való, magyargyülölő ember vala, sőt még magok a németek sem szereték. Más nap a várban maradott nép feladá a várat, az erdélyieket elbocsátják, a hajdukot mintegy huszig valót Szebenben visznek fogva, a várat egészlen elhányák, azolta pusztán áll. E lőn vége a görgényi obsidionak. Rátoni János örökkévaló dicséretes emlékezetet hagya maga után a németek közöttis; ha mind olyan volna a kurucz mint ő s azok a görgényi hajduk, eddig általestek volna a némettel egymáson.

Rabutin véghezvivén a mit a császárnak fogada, Erdélyből kimene, fel Bécsben, azolta ott van, semmi tiszte nincsen, elveszté a császár előtt való kedvességét a fen megirt competentiával. Generál Chusani marada helyében, ezt igen szereték vala az erdélyiek, mert nyájas alázatos vigkedvü fejedelmi ember vala, azért is ránták ki Erdélyből és Georgius Fridericus liber baro a Krickpaumb jöve be egész plenipotentiával erdélyi generális commendánsnak, kinél kedvetlenebb haragosabb generált nem ismertem; a felesége penig, katonás uri aszony, gyakrabban férfiköntösben paripán jár, férfimódon ülvén a nyeregben, a ki nem ismerné, azt tudná maga viseléséről lovaglásáról hogy egy német gavallér; bizony kár olyan szép vig kedvü aszony olyan sárkány természetü vad embernek. Generál Chusani szerencsétlenül jára, mert Hunyadvármegyében a Maroson akarván általköltözni, a kuruczok felesen rá ütének, s szolgáiban megölének, minden argenteriáját, husz ezer forint érőt, elnyerének tőle, maga mégis békével a Maroson általmene. Az öcsém is ott volt mellette, azon sem esék semmi, az urával együtt Bécsben menének, onnan olaszországi jószágában Mediolánumban.

Mihelt generál Krickpaumb bejöve Szebenben, Rákóczi is Károlyi Sándort erős haddal, nyolcz ezer hajduval, tiz ezer lovassal, sok lövőszerszámmal beküldé Erdélyben, s nagy bódulás is vala az országban, mert Károlyi mindenfelé patenseket bocsátván ki, sok hazug biztatásokkal akarja vala esmét az országot a Rákóczi hűségére hódoltatni, és Ko-

losvárhoz jövén, onnan egy rész hadát Szász-Sebesre küldé. Ott vala a nagy kongó városban ötven muskotélyos egy lejtinánnal, a kuruczok az erőtlen rosz város kőfalait meghágák, a németeket levágák, a város népében is sokat levágának, és minden jovokot elpraedálván a szegény város népének, a várost felégeték. Ilyen nagy dicséretes dolgot cselekedék vitéz Károlyi uram Erdélyben. Generál Krickbaum, noha a köszvényben kinlódnék, meghallván Károlyi bejövetelét, három ezer lovas némettel, ezer muskotélyossal s egynehány száz ráczczal Kolosvárhoz mene, mert Károlyi erős hittel parolát adott vala hogy ott megvárja s megharczol vele, meg is harczolhat vala bizony azzal a kevés némettel ha szive lesz vala. De mihelt megtudá, jő a német, mindjárt Fejérvárhoz nyomula, a német nyomában mene, ő pedig Abrud-Bánya felé indula, mig a német oda juta, ő Thordához szálla, hogy a német Thordához juta, ő Szomosujvár felé ballaga, a német oda is elmene, Károlyi penig nagy gyalázattal, minekutána hat hetig tekergett volna a német armáda előtt, Erdélyből kiszalada Magyarországra. Nyuzó kapitányt hagyá mintegy három ezered magával ben. De sokan a Károlyi hadából, kivált a kik erdélyiek valának, látván hogy csak hazugság a kuruczságnak minden dolga, mikor ki akarna menni Erdélyből, visszaszökének, s a generáltól grátiát kérvén magoknak, haza takarodának; sőt Magyarországról is sokan az erdélyiek, feleségestől gyermekestől szekerestől hazajövének, a fejérvári, enyedi professorokkal papokkal együtt, noha sokan szegények közül, a kuruczok utánok jövén, minden jovokbol kifosztatának, vissza is vivének bennek csaknem mezitelenül, maig is ott raboskodnak. A kik ott maradának is Rákóczi mellett az erdélyiek közül, mint a kutyák ugy tartatnak, semmi hitelek, becsületek nincs a magyarországiak előtt, szidják csufolják. Ebadták, ugymond, a magatok országát elpusztítottátok s már ide jöttetek ránk Magyarországban, hogy minket is elpusztitsatok. Valahol az erdélyi embert kaphatják, kifosztják mindenéből, sőt meg is ölik, és noha mind aval bíztatta Rákóczi mikor innen kimentenek, hogy Magyarországban jó quártélyt rendeltet számokra s fegyverrel behozza Erdélyben, de semmit sem praestála; ha van pénze, egyék, ha nincs, koplaljon, az utakot mindenfelől strázsáltatja hogy be ne szökhessenek Erdélyben, fegyverrel sem tudja behozni, mert magát sem oltalmazhatja már Magyarországban, haza sem ereszti nyavalyásokot, semmit nem is ad nekik, csak ugy kinozza őket. Ihol édes hazám Erdély, örülhetsz már a Rákóczi Ferencz fejedelemségének, a magyarországiakkal való confoederatiónak, lecsalának lábadról, kicsalának országodból s már mint az ebet ugy hordoznak porázon, ők meghizának mint a disznók a makkon az erdélyi urak fő rendek jovaiból s mégis neheztellik már a kibujdosott szegény atyánkfiainak szállást is adni. Ha valaha isten haza hoz benneteket s még egyczer békeséget érnétek, talám megtanulnátok mint kellene valaki hazugságára édes hazátokot elhadni. Jobb hogy az erdélyi kutya egyen meg bennünköt, mint sem idegen ország jó akaratára szoruljunk.

Nyuzó itt tekerge a Mezőségen egy darabig, s Madarasnál le is vágata a németekben, kik egynehányan százan portára mentenek vala, de a generál ujabb hadat küldvén utána, nem meré megvárni, hanem Magyarországra kiment. A generál penig patenseket bocsáta ki, mivel Károlyi kiszaladott s semmi fenálló hada a kuruczoknak nincsen, azért a mely tolvajok imitt amott keringenek, azokot a földnépe kergesse, fogja, ölje. De mivel mert fegyverek nem vala a földnépének, a sok tolvajok penig mindenütt az országban megszaporodának, praedálták fosztották kivált a nemes embereket, sokakot a magok házokban meg is öltenek, senki békével nem lakhatott házánál, hanem vagy várban kellett szorulni esmét mint azelőtt, vagy ha kin maradott, kivált éczaka, imitt amott bujkált, ugy nyomorgott nagy félelemmel és rettegéssel. A generál penig hogy inkább azokot a szélyeltekergő tolvajokot kiirthassa, mind Csikban mind Háromszéken magyar sergeket állíttata a székelyekből, és azoknak szabadcságot engede

hogy ne portiózzanak. Csikban Bocskor János gyüjte sereget, ki azelőtt nagy praedáló kurucz vala, Háromszéken Németh János, Thuri György, azok sem voltak jobbak Bocskornál. Ezek hogy már a tolvajokot kergetik s magok még jobban praedálják a szegénységet, minden istentelenséget elkövetnek, soha nem tudja a földnépe, a kurucztól féljen-e vagy a magyar labanczoktól, mert egyik eb a másik kutya, ha mi egyiktől elmarad, elpraedálja a másik. Ha ebéden tolvaj jő rájok, vacsorára labancz érkezik, az isten szánja meg dolgunkot s elégelje meg már egyczer ezt a rettenetes inséget nyomoruságot mely rajtunk forog.

A generális commendáns, Károlyi elmenetele után generál Grávent küldé portára Nagy-Bányáig, ki a kuruczokot felveré, de a mellett Nagy-Bányát is felpraedáltatá, egynehány becsületes városi embereket hoza elfogva, azokot egynehány ezer forintokban saczoltatá meg; sőt valahol eljött, a föld népének marháját mind elhajtatá, maga azok szegények semmit nem vétettek, mert akár német akár kurucz menjen rájok, kételenek meghódolni, nem resistálhatván nekiek. Grávennek sem lőn szerencséje a bitang marhákhoz, mert Beszterce vidékén teleltetvén, a máramarosi kuruczok kicsapának s mind elhajták, a marhák mellett való szolgáit levágák. Még sem marada Gráven kárban, mert a szegény falukon felrántá a kuruczoktól elhajtott marháinak az árrát valamint akará. Nyavalyás Jankó Mihályt ebben az esztendőben ölék meg a tolvajok Szacsván, éczaka rámenvén a házára, kivonák s az erdőre vivén, ott megkinozák s a gégéjét elmeczék. S noha azután esztendővel egy Csulak Marti nevü háromszéki hires kurucz tolvaj, ki megölte vala Jankó Mihályt, kézben esék, s generál Vellenstein a brassai commendáns, mint jólelkü ember a háromszéki tiszteket egynehányszor a fülem hallatára kérte s parancsolta nekik hogy kezekhez adatja s mint tolvajra gyilkosra láttassanak törvényt, exequáltassák, mert ő jure belli fogván el mint kuruczot, meg nem ölhetheti már: de a háromszéki tisztek közül némelyiket a Csulak atyafi megajándékoztanak, csak elmulaták a rája való törvénytételt. A generál, látván a háromszéki tisztek tergiversatióját, a brassai tisztek kezében adá Csulakot, noha azok is nehezen nyulának hozzá, azt vetvén okul, hogy ezután a magyarok őket rá keresik, miért elegyitették magokot háromszéki ember dolgában, utoljára a generál rájok erősödvén, törvény hozának rája; s másnap, mikor egy Lengyel Pál nevü hasonló tolvajjal együtt exequáltatni akarák, a tömlöczet megásák, noha a németek guardiája csak közel ott volt, mégis tizenketten kiszökének s a Szabók-bástyáról leereszkedvén, elszaladának. Tudom, ezután lesz is bajok miattok a háromszéki nemességnek, mert bizony megkeresik őket azok az tolvajok házoknál, csak azokon ne essék meg, a kik conscientiájok ellen pártját fogák olyan nyilvánvaló gyilkos embernek.

Rákóczi Ferencznét a császár ki eddig Csehországban Prágában arestumban tartatott, mind az apja a hassiai Langravius intercessiójára, mind penig hogy ne láttassék aszonyok ellen keménykedni, elbocsáttatja, és az urához menvén Rákóczihoz, Lengyelországban mene lakni pro securitate, de a Rákóczi két fiai oda maradának a németek kezében, senki nem tudja hová tették őket. Ugyan ebben az esztendőben Rákóczit nagy szerencsétlenség éré, mely miatt Károlyinak is ki kelle menni Erdélyből. Mert Rákóczi Trincsen várát vitatja vala, Pekri Lőrincz egynehány ezered magával Morvára küldvén pusztitani; ott vala négy regimenttel generál Hajszter, de Pekri sem mere Hajszterre menni, Hajszternek sem vala annyi hada hogy Pekrit exturbálhassa Morvából, hanem titkon a horváthországi bánhoz Pálfi Jánoshoz külde, hogy küldjön segéltséget neki. Pálfi János Horváthország szélében vala német s horvát hadakkal hogy a kurucz oda be ne csapjon; nem is penetrálhata csak egyczer is a kuruczság oda, mert a horvátok mind fejenként a császár hüségében megmaradának. Pálfi válogatott három lovas német regimentet külde Hajszter mellé, azt Pekri megértvén, kinyomula Morvából, megizenvén

Rákóczinak, vigyázzon magára. Haiszter mindenütt a nyomában Pekrinek épen Trincsenig, mert nem tudja vala hogy Rákóczi ott vagyon a hadakkal, csak elhüle hogy meglátta a sok kuruczságot, visszamegyen vala örömest, de már későn vala. Rákóczi már rendelt seregekkel készen vala, és bolondcságból azt gondolván, a német elszalad, a lovas hadat Trincsenen alól elküldé, hogy a vizen által menjenek és a németet tartóztassák. Hajszter azt meglátván, hamar általjő a vizen, megparancsolja a németeknek, hogy tegyék le a puskát, csak karddal lássanak hozzá; hamarjában Rákóczira rá mene, ki a gyalogsággal és csak kevés lovassal maradott vala. Oly nagy furiával rohanának a lovas németek a Rákóczi gyalogira, hogy az első impetuson mindjárt felgázlák őket, Rákóczi alól is a lovat ellövék, magát alig kapák a katonái s ugy vivék el a harczhelyről, mind orczáján orrán a lóról való elesésből nagy sebeket kapván. A gyalogokot a viznek szoriták a németek, ott veszének hét ezeren, más fél ezeret elfogának bennek, a lövőszerszámokot is elnyerék a németek; a Rákóczi lovas hada látván a gyalogság veszedelmét, nem mene segitségére, hanem elszaladának. Hajszter nagy nyereséggel járván s Trincsent az obsidió alól felszabadítván, Nyitra várát a kuruczoktól elveszi, és a Bányavárosokra rá menvén, az ott való kuruczságot kihajtja, a bányákot császár számára elfoglalja s a városokot erősen fortificáltatván, nagy praesidiummal megrakja, azolta a császár számára verik a pénzt. Nem csak az erdélyi operatióját zavará meg ez a harcz Rákóczinak, hanem magyarországi szerencséjét is felforditá, mert azelőtt a Bányavárosokból retteneteskincset gyüjtött mind magának, mind a hadak fizetésére, de a Bányavárosok megvétele után nincs honnan fizetni a hadaknak, a praedálásból is kifogyának, s már csak agonizálnak azolta. A Dunántul való magyarság is a császár hűségére visszaálla, sőt a maga hires Ocskai nevü generálisa is, Bezerédivel együtt, az is hires kurucz kapitány volt, az alattok való kuruczokkal a német mellé állanak s sok kárt is tesznek azolta a kuruczokban.

A franciai király pedig esmét alattomban practicához nyula, és Hyberniában, mivel mind pápisták s neheztellik hogy az ángliai református királyok uralkodnak rajtok, a főrendekkel conspirál hogy Dux de Vallist hozzák be magoknak királyságra, kit a francia nagy tengeri classissal elkészített vala, hogy Hyberniában bemenjen s onnan Angliát is elfoglalja, s Anna királynét kikergesse. Ha véghez viheti vala, épen nyaka szakad vala a császár francia ellen való hadakozásának. És hogy sem a császár sem az anglus eszekben ne vegyék hogy ő mit akar, Belgiumból a fenálló hadait kihozatá, csak a városokban hagya erős praesidiumot, s megizené a császárnak hogy ő kész a békeségre, ne ontsanak annyi keresztény vért, küldjön a császár plenipotentiáriusokot, ő is elküldi a maga részéről valókot, hogy ott tractáljanak a békeségről. El is mentek vala mind két részről a követek, hozzá is fogtanak vala a tractához, s olyan conditiokot proponáltak vala a franciai követek, hogy a császár is maga részére alig kivánhatna jobbakot, de a mit egy nap végeznek vala, a franciai plenipotentiáriusok másnap felrugják vala, hogy igy az időt vontatnák addig, mig Dux de Vallis Hyberniában bemegyen. De a jó isten nem akará a gonosz istentelen királynak csalárd intentióját boldogitani, mert az ángliai királynénak tudtára esék a dolog, azért mindjárt mind vizen szárazon nagy armadákot készittete, és a mely felől a tengeren Hyberniában passus vala Galliából, nagy erős tengeri classissal a passust keresztül állitatá és a hajókot egymáshoz erős vas lánczokkal egybencsatoltatá, a szárazon való ármáda penig, mely harmincz ezer emberből állott, Hyberniában bemene és a városokot a hybernusoktól elvevén, erős ángliai praesidiumot szállíttata azokban, megparancsolván, hogy a hybernusok valamig a franciával való hadakozás tart, azt a harmincz ezer emberből álló ármádát magok költségeken interteneálják; azután kikeresvén szorosan a rebelliónak inditóit, nagy urakot, főrendeket, sőt a pápista pap urak közül is kik a franciával conspiráltanak vala, megfogatván, minden kedvezés

nélkül irtóztató halállal megöleté, s azoknak minden jovokot, jószágokot confiscáltatá, s csakhamar azt a veszedelmes rebelliót dicséretesen megcsendesité. Bár a megholt császár is ily hevenyében bánék vala a magyarországi rebellióval, nem pusztult volna el annyi ország Rákóczi Ferencz miatt.

Megindult vala már Dux de Vallis, a francia hajóival Hybernia felé, de megértvén hogy az ánglusok már ben vadnak, orczapirulva mint azelőtt visszamene, az ángliai királyné pedig megizené a franciának, soha többször olyan állhatatlan hamis csalárd emberrel tractában nem ereszkedik, hanem Isten segéltségéből addig hadakozik ellene, mig a spanyol birodalmat egészlen kezéből kiveszi, s a római császár öcsének mint igaz haeresnek adja; a maga plenipotentiáriusait is a tractától visszahivatja, a császárnak is megizeni, ne tractáljon a franciával, mert hamisság minden dolga, Marleoburg herczegnek penig megparancsolja, hogy Belgium Hispanicumot a francia kezéből kifoglalja. A franciai király, igy kinyilatkozván csalárd intentiója, nagy ármádát küld ismét vissza Belgiumban. Marleoburg megegyezvén a császár generálisával Eugeniussal, rá mennek a francia táborára, ki egy erdő mellé vonta vala meg magát, hogy jobb commoditással harczolhasson; nem segélte meg Isten, mert erősen megverették, nyolcz ezeren esének el a harczon, tizenhat ezer letevé a fegyvert Marleoburg lába eleiben, s rabságra adák magokot, tizenegy generális ott vesze, s minden hadi készülete a francia tábornak, a confoederátusok tábora penig egynehány városokot megostromoltata, a francia praesidiumnak fel kelle adni, s a császár praesidiumát szállíták bele.

Magyarországban penig a császár, a mellette való magyar urak törekedésére Posonban közönséges országgyülését hirdete, és mind Magyarországban mind Erdélyben megparancsolja regálisok által, hogy minden vármegyékről, székekről, városokról követeket választván, oda gyüljenek, mivel maga is személye szerint oda lejő, hogy ott a magyarok megbántódásit, a mennyiben a királyi felségnek méltósága megengedi, megorvosalja, és azt a nagy háboruságot megcsendesítse. Nagy öröm vala mindenütt, nagy reménségek levén minyájoknak, hogy vége szakad már az eddig való nyomoruságnak, a minthogy talám ugy is lett volna, nem teczék istennek, hátra vala még a sok bünért való ostor, megbolondulának esmét a magyarok. Mert Rákóczi Ferencz Bercséni tanácsából a császár leveleit fel nem szakasztatá, sőt minden helyekről kemény parancsolat alatt együve comportáltván, a palatinusnak visszaküldé, megirván nagy dölfösen és kevélyen, hogy a magyarok a császárt nem ismerik uroknak, azért a regálisait is nem acceptálják, a posoni gyülésre is el nem mennek, semmi commerciumok nem levén az ónodi gyülés után az Austriai házzal; sőt Rákóczi Magyarországra mindenüve patenseket bocsátván ki, megparancsolja hogy senki a ki hozzája tartozik a posoni gyülésre ne merészeljen menni, mocskos szókkal mind a császárt, mind a palatinust és a császár mellett való magyarokot gyalázván s azokot árulóknak nevezvén, és hogy a császár, megijedvén hogy az ónodi gyülésben a confoederatus magyarok a királyságot róla levonták, azért hitegetné Posonban hogy ott ujobban magát a magyar királyságban confirmáltatná, és abból a szép szabadcságból, melyet eddig való hadakozásokkal s vérek kiontásával nyertenek, esmét a régi jobbágyságban ejtené a magyarokot! Boldog isten, bezzeg vakmerő cselekedet az ösztön ellen ennyire rugódozni; bár csak két vagy három embert küldenek vala magok közül oda, mégis hallották volna meg a császár mit akar azzal a gyüléssel. A császár megértvén a magyarok kevély feleletét, ő sem mene le Posonban, hanem a palatinust egynehanyad magával oda küldé, kik is majd két esztendeig ott ülének, várván, ha Rákóczi s a vele való magyarok eszekre fordulnának s oda küldenének magok közül. Azalatt a császár a magyarok azelőtt beadott punctumait oda küldi a palatinusnak hogy ventilálják, s a hol mi megorvosolható dolgot látnak, adják informatiojokot felőle. Azok el is követék s

bizony a magyarok részéről hasznos informatiókot is adának, de Rákóczi csak megbaklá magát s semmire nem akara lépni. A császár is megboszonkodván, a posoni gyülést elbontá, és Rákóczit s Bercsénit in perpetuum proscribálván a magyar birodalomból, azoknak jószágait el is igéré másoknak, a többinek penig valakik hat hét alatt grátiára viszszajőnek, nagy kegyelmesen perpetua amnestiát igére. Azolta bizony szüntelen csak jőnek vissza mind Erdélyben mind Magyarországban a kik jöhetnek, s félek, utoljára Rákóczi Bercséni kevesed magával fog a szabadcság mellett maradni. Addig vagdalkozik falu fejében, hogy a maga nyaka szakad el érette.

De a császárnak, a honnan nem várta is busulása érkezék, mert az oloszországi spanyol coronához tartozó tartományokot a franciától fegyverrel elvevén, az Imperiumhoz tartozó parmai s placentiai herczegségeket is visszahódoltatja, és mivel ott is mint Magyarországban, a püspökök, abbások nagy jószágokot birnak, melyekről szintén ugy mint a külső világi urak contribuálni tartoznak, a császár armadája a franciát kihajtván, oda quártélyban szálla és portiót vete fel, megegyezvén a császár commissáriusa a parmai herczeggel, mi formában fizessék a portiót a státusok. A püspökök magok jószágiról nem akarának contribuálni, azt állítván, hogy ők sem császár sem herczeg directiojától nem függenek, hanem csak a római pápától és ők a pápa hire nélkül a jószágokot portiózni nem engedik. A császár generálja Viskonti, tudván az ott való rendet, a papok jószágira militaris executiot küld és a portiót felhajtatja rajtok, amazok a pápára mennek panaszolni, a pápa nagy kevélyen levelet ir a császárnak: parancsolja meg generálisának, a parmai placentiai clerust ne háborgassák. A császár engedelmesen megfelel s remonstrálja, hogy semmi törvénytelen dolgot nem cselekedtek az ő generálisai akkor, mikor az Imperiumhoz tartozó provinciában a hadak intertentiójára portiot vettenek fel, holott a clerus is eleitől fogva tartozott contribuálni a maga jószágiról mind Parmában mind Placentiában. A pápa nem lőn contentus a császár választételével, hanem ördögi negédcségből manifestumot bocsátván, hogy a császár a római ecclesiának jószágin potentiáriuskodott és az Isten örökségét pusztítatja, excommunicálja mind a császárt mind az Oloszországban levő egész ármadáját s megparancsolja a püspököknek patereknek, hogy a császár praesentiájában misét ne mondjanak, és akármely püspök, érsek különben cselekednék, azokot is erős átok alatt kárhoztatja. De rá talála pápa uram is társára, mert az ártatlan császár, elboszonkodván a római antichristusnak olyan törvénytelen s méltatlan cselekedetén, contra manifestumot bocsát ki a pápa ellen, remonstrálván mely szemtelenül és istentelenül akarná a pápa az Imperium és császár nyilvánvaló authoritása s jusa ellen a külső világi dolgokban magát elegyíteni, és hogy nem az isten örökségének pusztulása, hanem a parmai s placentiai herczegség emelygetnék a pápa gyomrát, a melyeket hamis uton módon magának akar vindicálni; nem sir, ugy mond, a római clerus akkor, mikor az egész europabeli királyok szabadcságát elrontani igyekező gonosz franciai király a pápa jószágait adóztatja, a püspököt, papokot saczoltatja, most kezd már sírni, mikor látja, hogy Isten a francia királyt sok gonoszságaért bünteti, és mind az oloszországi, mind a neapolisi országokot, kiket istentelenül s hatalmasul elfoglalt, Isten csudálatoson az Austriai háznak visszaadta; remonstrálja a császár, hogy a pápa ..... menyköve excommunicatiója nem igaz sőt törvénytelen, mert halálos vétkekért szokta a római ecclesia excommunicálni hallgatóit s akkor is ugy, ha sokszor megintetés nem akartak megtérni, ő pedig semmit abban nem vétett, hogy az Imperium jószágiban a maga militiájának számára portiót vetett fel; azt is világoson megbizonyítja, hogy a méltatlan excommunicatio nem árt annak a kit excommunicálnak, hanem arra forduljon vissza, a ki nem helyesen excommunicál. Azért megparancsolja a császár minden birodalmában levő püspököknek, érsekeknek azon manifestumban, hogy

a római pápa fenyegetésével semmit ne gondoljanak, sőt életek jószágok tisztségek elvesztése alatt, a mit ő parancsol a tevők legyenek; Visconti generálnak is megirja, hogy kéczer nagyobb militaris executiót küldjön a parmai, placentiai pap uraknak nem a jószágira, hanem a magok házokra, s ugyancsak jóformában megsaczoltassa őket, ha bánja a pápa vegye el rólok. Bizony gyönyörüséges manifestum, melléje tehetik a Rákóczi jesuiták ellen való irásának, s méltó hogy a császár példája szerint felnyissák a szemeket a több pápista religion való királyok, s ne engedjék magok authoritását attól a parázna aszonytól ugy elnyomattatni mint eddig, hogy isten gyanánt imádták. És mivel Bécsben a pápa parancsolata szerint misét a papok nem akarának mondani, a császár megizené, mindjárt misézzenek, mert mig a pápának hirével leszen, bizony rendre akasztatja őket; bezzeg ők sem vevék tréfára a dolgot, eleget misézének.

A pápa eszében vevén, hogy a szent Péter kolcsával nem gondol a császár, a szent Pál pallosát rántá elő, és hadat gyüjtvén, Parma ellen inditá, a császár is megparancsolá, a pápa táborára mindjárt rá menjenek, és a pápa maga jószágait is elpusztítsák. Megijede a pápa, letevé a fegyvert, szép szóra fogá a dolgot, s megbékéllék a császárral, Parma, Placentia ugyancsak a császárnál marada. Nem csak a marja vala a pápa bélét, hogy a pármai clerus adózik, hanem hogy a császár a francia ellen az eretnek ánglusokkal s hollandusokkal confoederált, sokszor intette is a császárt, jobb lesz hogy a maga jusából cedáljon a császár a franciának, mint az eretnekek fegyverével hadakozzék az igaz római keresztény király ellen; de a császár sem vala olyan bolond, hogy tizenhét koronás királyságokot, kikből áll a spanyol birodalom, a pápa hazugságára oda engedjen a franciának.

Ebben az esztendőben Szebenben hala meg az erdélyi gubernátor, Losonczi gróff Bánffi György. Még miolta ezelőtt tiz esztendővel Bécsben jára, azolta soha egéssége nem volt, csak köhögött télben nyárban, most penig a szemei kezdettek vala fájni; egy átkozott Princz nevü német borbély elaltatá, meggyógyitja, olyan orvossággal curálá, egészlen mindenhasa elapada, csak a csontja marada. A gubernátor, vevén eszében utoljára hogy igen roszul vagyon, a borbélyt nem admittálá, hanem Köleseri Sámuelt, hires excellens doctort hivatá, a penig megmondá, hogy lehetetlen már curálni, mert a borbély egészlen minden belső részeit elvesztegette, azért ő nagysága csak halálához készüljön. A gubernátor a generált Kriecpaumot magához hivatja, és sok bölcs beszéddel Erdélyt neki ajálván, tőle elbucsuzék, annyira is busult a generál rajta, látván hogy csak meghal, két nap enni nem akart bánatában. Azután a Guberniumot, ki már egy magyarból, Haller Istvánból s két szászból, a szebeni királybiróból Véber Péterből és a megyesiből Conrád Sámuelból, áll vala, magához hivatván, azt mondja nekik: Énnekem már meg kell halnom, tudom hogy sok balitélet volt felőlem, hogy én restségemmel, sok álommal mulattam el sok erdélyi dolgokot, de én azt szántszándékkal cselekedtem, mert ha sok dolgokot afféle praetextusokkal nem háritottam volna el magamról s az országról, még ezelőtt régen abban a labyrintusban esett volna az ország a kiben most jutottunk; kglteket is azon kérem, ne praecipitálja a dolgokot, hanem a mennyiben lehet, igen csendesen s óvást bánjék minden occurentiákkal, mert a német hamar alattok önti a forró vizet. Azzal is sokan mocskoltak engemet, hogy religióm ügyét ugy nem forgattam a mint kellett volna; abban sem vádol conscientiám, mert religiómot igazán szerettem, de mikor láttam, hogy sok ellene való dolgokot nem lehet megorvosolni, haszontalannak tartottam a szóval való veszekedést. Kgldet penig, Haller uram, azon kérem, mivel már az én holtom után kgd lesz elsőbb ember Erdélyben, s tudom jól, a pápista iffiu urak könnyen kgldet lecsalják a lábáról s minden rosz dologra rá veszik, hogy kgld moderálja magát és ne kivánja a maga religioját a több religiók oppressiójával promoveálni, mert az Isten kgldet bizony megbünteti. Végre sok szép szóval

intvén a Guberniumot az egyességre, egymás szeretetére s a közönséges igazságnak kiszolgáltatására, elbucsuzék tőlök is. Azután maga dictálván, deákul hoszu levelet irata a császárnak : mivel Istennek ugy teczett, hogy egy istentelen borbély által végződjék élete, bánja hogy ő felségének tovább nem szolgálhat, eddigvaló szolgálatában esett fogyatkozásiról alázatoson bocsánatot kér, s ő felségétől végső bucsuját veszi, kérvén azon, ő felsége tekintsen kegyelmes szemeivel erre a megnyomorodott Erdélyországára, és kegyességgel inkább mint keménységgel igyekezzék Erdélyt igazgatni, megemlékezvén maga szent diplomájáról s fogadásáról; utoljára a maga boldogtalanul maradott árva házát s fiait ajánlja a császár kegyelmességében. A meglevén, egy borbélyt hivat, megborotválkozik, s egy tallért ad neki: menj el, édes barátom, megmondhatod, te borotváltad meg legutolszor halála előtt az erdélyi gubernátort. Azután maga jovairól jószágiról dispositiót tétet mind irásban, fiainak leányinak mit legált, leiratja, végre asztalost hivatván s koporsóját megcsináltatván, azt bevonatja maga előtt, lepedőjét, vánkosait, szemfedelét a maga leányival maga szeme előtt megszabatja megvarratja, s mindenképen előkészitetvén, eltéteti, a két fiát eléhivatja s két donatiót ládájából kivétet, melyek által egyik fiának a kolosvári, másiknak a dobokai főispánységot adta vala a császár örökösön familiára, mert soha azelőtt olyan perpetuum officiumban azoknál több Erdélyben nem volt, noha Magyarországban sok vagyon, azokkal a fiait megajándékozza, és elrendelvén micsoda köntösben öltöztessék fel holttestét, s igy minden világi dolgait elvégezvén, a papját Zilahi Andrást, tudós kegyes ifju embert behivatja, s mindeneket a házból kiküldvén, azzal sokáig beszéle s imádkozék, azután csakhamar szép csendesen meghala; kinek nagy bátorságán resolutióján és halálos kinjai között olyan nagy praesens elméjén s bölcs dispositióin a német urak is nagy álmélkodással csudálkoztanak; bizony méltán is. Életében fösvényül éle, különben olyan gazdag ember az egész magyar birodalomban a kuruczok irruptiójáig nem vala. Tovább lőn föld szinén a teste esztendőnél Szebenben, onnan nagy pompával vivék Kolosvárra, ott temeték el felesége gyermekei mellé. Két fia maradt vala, Dénes és György, a nagyobbik, mikor az apja testét eltemeték, meghimlőzék Kolosváratt, a nagy hidegben kiinditák betegen s Csanádig hozák, ott hala meg. Elég nagy kárára esék nem csak a reformáta religiónak, hanem az egész Erdély országának annak az embernek halála, mert neki egyedül mind a császár udvarban nagy hitele tekintete, mind a németek előtt becsülete authoritása vala, s meg mert mozdulni a haza dolgai mellett; de azolta bizony olyak vagyunk, mint a pásztor nélkül való juhok, vagy mint az uczán való sár, a kinek kell is, a kinek nem kell is, szabadon tapod bennünket. Haller István lágy félénk ember, egyet nem mer szólani a német előtt, ha mind fenekestől felforditanák is a szegény országot.

Az én gyermekeim is mind négyen egyczersmind megbetegedének itt Brassóban, a a két nagyobb leánykáim s a lelkem fiam József hólagos himlőben, azok akkor meggyógyulának, a kisebbik leánykám Éva vizkórságban, eleget orvosolá a doctor, meghala s itt temettetém a hegyen való oh brassai templom keritése mellé, hol több szegény magyarok teste is fekszik. Soha el nem felejtem, a kis koporsójában a gyermeknek a mely derekalyocskát csináltak vala, nem lőn elég a forgács kivel megtölcsék, elküldék egy szász asztaloshoz, adjon egy marokkal, soha pénz nélkül nem ada, olyan istentelen irgalmatlan emberek ezek a brassai szászok.

Ide többen is szorulának mint azelőtt való esztendőkben a tolvajok miatt, ugymint : Abafi János feleségestől, Abafi Gábor, László és Sándor, Székely Mihály feleségestől, itt is hala meg, Székely András feleségestől, Székely Márton feleségestől, Székely Sámuel feleségestől, Antos György, Antos István feleségestől, Antos Máté feleségestől, itt hala meg a felesége, Benkő Mihály fiaival, Damokos István, Péter feleségestől, Pocsa János, Pocsa

Ferencz feleségestől, Krakkai Boldizsár, Boda Sándor. Én négy holnapig Csikban bajoskodám a németekkel, meg is ruga egy lovam ugy a baloldalomban, kicsinyben hogy meg nem halék. Csikból a militia kijövén, én is Brassóban jövék. A brassai commendáns megértvén hogy Csikban esmét feltámadtak a tolvajok, és a nagy erdő utján a német executoroktól a Csikból kihajtott feles marhákot elvették, igazán rosz németek valának azok, mert másfél száz némettől tizenkilencz rosz gyalog tolvaj elvevé a sok marhát, egy németet meg is lövének, pünkösd napjára virradólag kiindula Brassóból, nekem is megparancsolá, vele elmenjek. A Mitács utján éczaka bemenénk, tul a Málnás utján is küldött vala portásokot; mig mi beérkezénk, a portások Kozmáson le is vágának vagy 28 hajdut s Csulák Martit, ki hadnagyok vala, elfogák, Bocskor Kelement is a maga házánál Tusnádon levágák, Szent-Simonon, Kászon-Ujfaluban is vágának le egynehányat, a többi elszaladának az erdőkre. Mi kijövénk onnan Vásárhelyre, éczaka a commendáns elmene Bereczkre, tolvajok kergetésére, Fekete Istvánt a bereczki rationistát akkor vágák le a ráczok. Onnan Brassóban jövénk, s Apor Péterrel, Korda Zsigmonddal együtt Szebenben menék, gróff Apor István jovait s jószágát nagy bajjal közöttök felosztani; senki nem volt más a divisióban, csak egyedül bajoskodtam, mig meg tudám egyeztetni őket. Onnan Apor Péterrel visszajövénk Brassóban; csak az Isten oltalmaza meg, a sinkai erdőn fel nem verének a tolvajok. A brassai biró, Jekelius György, öreg ember levén, a gutta megüté s meghala, nagy frequentiával temeték el a nagy templomban. Az Apor Péter nagyobbik leánykája is meghala. Hollaki János penig a tömösi rationista Szotyori András leányát vevé el feleségül, a kisebbik leányát Gereb Antal. A commendáns ujobban Csikban bemene, engemet is elvűn magával, mivel quártélyban akará szállitani a hadakot. Sok tekergő tolvaj kurucz vala Csikban; mikor mi a hadakkal Rákosnál voltunk, ők Madarasnál a szomszéd faluban ittanak, de hirekkel esvén, hogy a német bejött, közel levén a gyergyai erdő, oda szaladának, eleget üzők, de már estve is vala; csak fél óránk leszen vala a napvilágban, mind elverhetjük vala őket. Gyergyóban penig egy Fekete Vaszily hires oláh tolvaj három század magával bejöve; mi a commendánssal Csikból éczaka megindulánk Gyergyóban, s ha continuáljuk vala utunkot, épen ott lepjük vala Alfaluban. de Vaslábunál megállapodánk, s egész estig ott várakozánk, hogy éczaka menjünk rájok. Fekete Vaszily megtudá hogy bementünk, ő is általmene az erdőn Görgény felé, ott veré fel a marusvásárhelyi német. Mi éczaka a nagy hidegben megindulánk, egész éczaka virratig mind jártuk a gyergyai falukot, sohul egyet sem kaphatánk meg bennek. Gyergyóból kijövénk, s Szeredában szállitá a commendáns a hadakot, erős sánczot ásatván körüle, maga visszamene Brassóban.

Szintén a tájban a Székelységen főtisztek nem levén, a Gubernium a császár parancsolatából főkirálybírákot akara felállítani, és Háromszékre Apor Pétert, Udvarhelyszékre Korda Zsigmondot, Marusszékre Lázár Györgyöt, Csikban engemet recommendálának, mert aranyasszéki főkirálybiró Szilágyi András életben vala Szebenben. Apor Péter s Korda Zsigmond még a gubernátor életében be is állitatának, és ha a gubernátor meg ne haljon, én sem maradok vala ki Csikból. De Haller István, noha a Gubernium irántam való recommendátióját a gubernátorral együtt subscribálta vala, mégis alattomban megirá a csikiaknak, hogy minden módon impediálják, református főtisztet ne válaszszanak; azalatt a gubernátor is meghala, Haller István kezére kerüle a kolcs, akkor bezzeg aperte kiadá magát ellenem, csak azért hogy református voltam, és mind a generális commendánst requirálá (ki totus quantus jesuita vérből való), hogy az én választásomot felbontsa, mind a csikiaknak a szebeni catholicus status neve alatt levelet irata, sok ratiokkal remonstrálván, minemü nagy kárára leszen a pápista religiónak, ha én leszek főtiszte a széknek. A csiki paterek barátok is

nagy átkozódással untaták mind a nemességet, mind a községet, hogy mellőlem elvonhassák; a csiki német commendáns Vaiszmiller is, a választás napján ebédre hivatván a csiki nemes embereket, s megrészegitvén, azon kérte, meglássák mit csinálnak, református tisztet ne válaszszanak, mert ha egyczer a ködmönben a tetűt beeresztik, nehezen tisztitják ki onnan. Ennyi sok ellenem való factió között is majd minyáján rám akarának voxolni, az egy Mikó Jánoson és alcsiki Szabó Balás Deákon kivül, kit én promoveáltam vala vice királybiróságra. Mind a kettő álnok, practicus, huzó vonó, főtisztei alá supplantáló ember volt eleitől fogva. A többi mellettem voltanak, sőt a földnépe felkiáltott mellettem, mert igen szerettek, a mig inspector voltam, protegáltam őket hogy a nemesség a régi szokása szerint ne opprimálja a szegénységet. Hogy láták Mikó Jánosék, a vox az én részemre leszen, a pápista vicariust egynehány paterekkel együtt a székben behivaták, s Erdélyben eddig hallatlan szokás ellen, azoktól kérdének voxot. A vicarius nagy oratióval declamála ellenem, az istenért, a boldogságos szüzért, az Istennek minden szenteiért kérvén a széket, hogy református tisztet s kivált engemet, ne válaszszanak, mert én templomot csináltatok, református papokot vitetek be s erőszakkal is a földnépét cálvinistákká teszem. A Bocskor János katonái is bemenének a gyülésben részegen, fegyvercsen, s fenyegetni kezdék, valaki rám voxol, elütik a fejét. Confundálódának, egy része Apor Pétert választá, egy része Geréb Jánost, nagyobb része akkor is engemet. Maga én akkor Brassóban voltam, nem akartam oda menni, ne mondhassák hogy magamra voxoltatok erővel. Én megértvén a dolgot, hogy az én személyemben a reformata religiót persequálják, az ország uniója, a császár Diplomája ellen, megirám mind a generálnak, mind a Guberniumnak, mind külön a szebeni református uraknak, de a generált a jesuiták s Haller István már praeoccupálta vala, a Guberniumban az egy Haller István vala magyar, ő penig az én religiómnak halálos ellensége vala, a két szász urnak kevés gondja lön a reformáta religióra mint azelőtt, csak ők a magok religióját oltalmazhassák, a református urak is könnyen elmulaták, holott ha valaha egyczer, akkor kell vala megmozdulni religiónk mellett. És igy engemet kiforditának a tisztségből, s hogy Haller István contentumot tegyen nekem, azt fogá rá, az a gyülés nem volt jó formában, és sem én, sem Apor Péter, sem Geréb János nem választattunk legitime; megirá a csikiaknak, ujabb választás legyen, és Kászoni Jánost recommendálá, mind a maga, mind a catholicus status, mind a generalis. A csikiak nem merének ellene szólani, Kászoni Jánost állíták fő királybirójoknak. Én nem szégyenlem, sőt dicsőséges dolognak tartom religiómért szenvedni; lássák a jó reformatus urak, de félek, az én rajtam esett példából több hímet is varnak ezután az erdélyi pápisták a reformátusok ellen.

Nyavalyás Lázár György ellen is igy practicálódék Haller István, mert az öcsét Kornis Zsigmondot, hogy pápista, akará marusszéki fő királybirónak tenni, de a szék csak Lázár Györgyöt választá. Kornis Zsigmond elárulá hamisan a marusszékieket, hogy többen öt száznál fegyveresen gyültek volt egyben a székben, holott Bethlen Sámuelnének egy Pápai János nevü marusszéki nemes ember szolgáján kivül senkinek csak egynek is a szék gyülésében fegyvere nem volt, a minthogy Szebenben lakott, szabad volt vele hogy fegyvert viseljen, a többi ki bottal, ki korbácscsal járt. A generál mindjárt megparancsolá Haller István intimatiójából, hogy a marusszékiek többször egyben ne gyüljenek, s kicsinyben mulék el, hogy Szilágyi Lászlót, Dosa Pétert a vice királybirókot meg nem fogák Szebenben; de amazok remonstrálák, hogy hazugság volt a Kornis Zsigmond vádja, a generalis is ugy csendesedék meg. Haller István pedig azt kezdé mondani, nem legitime választatott Lázár György, mert a Guberniumot megkellett volna elsőben találni, hogy a szék mit akar; a pedig csak color volt, mert soha a székelység nem tartozott még a regens fejedelmeket is megtalálni, kit válasz-

szanak fő királybiráj oknak; mert az Approbata szerént a fejedelmek adhatnak ugyan főkapitányokot, de a főkirálybirák választása tulajdon csak a székek szabadcságában áll. Még sem engedé meg Haller István hogy a szék Lázár Györgyöt beeskettesse, noha a székely natio közönségesen külde követeket a Guberniumhoz; csak halogatja azolta Haller István s azon munkálódik, hogy Kornis Zsigmondot tehesse be; de nem hiszem, oly könynyen rá vegye a marusszékieket, kik nagyobbára mind reformátusok, Lázár György ellen, mint a csikiakot rá vevé ellenem.

1709. Grófl Pekri Lőrincz, minekutána mind az Istennel sokat jáczodék, religioját világi promotiójáért változtatván, sem pápista, sem lutheranus, sem hév sem hideg, csak habozván a két religio között, mind penig sok istentelen gonoszságot praedálást elkövetett volna, meghala hirtelen Máramarosban, ott is temeték el. Amaz régi közmondás szerint, jól járának gyermekei vejei, kik a számtalan praedával felosztozának; lássa már az apjok a más világon, mint ad számot róla. Teleki Pál is megbolondula, mert a generáltól elkéreczvén hogy a kuruczoknál levő felesége utban levén, az eleiben megyen Havas-alyföldében, onnan Rákóczihoz mene minden igaz ok nélkül, holott a kik eddig ott szenvedtek is, kiki haza szándékozik inkább onnan jőni, nem hogy innen oda menne. Kétség kivül a felesége atyja, Vay Ádám, ki Rákóczinak udvari kapitánya, csalta meg s a hiteté oda Rákóczi mellé. A bátyját is, Teleki Mihályt szintén akkor expediálván Rákóczi a török császárhoz segéltségért, az is, elhiszem, izent az öcsének; de Lándor-Fejérvárnál tovább nem mehete, megizené a basa, menjen vissza Rákóczihoz, a török császárnak nem a gondja, hogy a magyarok bolondcságában elegyítse magát, mert szintén akkor történék a svéciai királynak nagy szerencsétlensége Muszkaországban. A mint oda fel megirtam, a svéciai király sok izben megvervén a muszka czár táborát, Kozákországot maga mellé hódoltatja, a kozák hetmán rábiztatja a királyt, csak menjen be Moscoviában, ő is az egész kozáksággal együtt utána megyen. A király bemegyen, a hetmán is egynehány ezered magával vele együtt. A muszka czár az egész birodalmában levő hadait, egynehány száz ezer embert egybengyüjt, és mindenütt a svécz előtt elpusztítja a földet, a zsákmányosait pedig kik élésért kimentenek, szüntelen csipdestette. A svécz mellől a kozákok mind elszökének s haza menének, a hetmán marada kevesed magával; a svéciai király egy városban beszállítá hadát, s erős sánczczal bekeriteté, azalatt elküld mind Svéciában mind Kozákországban segéltségért, de a muszkának sok hadai levén, az utakot mindenfelől elállották. A kozákok is látván, roszul volna dolga a svécznek, semmi segéltséget nem küldének, a svecusok táborán elfogya minden élés, csak ki kelle menniek a sánczból mezőre hogy megharczoljanak, mint sem ott éhel haljanak. Noha a hoszas obsidioban igen megerőtlenedtenek vala, mindazáltal a király megbiztatván őket, mint olyan desperatus had ugy excipiálá a muszka czár hadait, hogy sok ezeren a lövés miatt elhullának és az a nagy baromi sokaság már meg is futamodott vala, ha a muszka czár fizetett németekből álló negyven ezer hada a svecusokot vissza ne tolja. Azzal is sokáig harczola a svecus, el sem akarának szaladni, hanem kiki a harczon a mely rendben állott, vitézül ugy hullának el. A svéciai király penig válogatott két ezer lovassal elszalada, és Tatárországban Tyginye városában mene, a több tábora egészlen mind ott vesze, számtalan lövőszerszámival, minden tábori készületével együtt. Melyhez hasonló casus soha a svéciai coronán nem esett, noha több két ezer esztendeinél miolta az a királyság durál. Igy jár a ki a maga szerencséjét zabolán nem akarja hordozni, s ellenségét contemnálja. A muszka czár a harczhelyen a svécusok testéből négy nagy halmokot rakatván, felyül bádoggal beboritatá és örök emlékezetre azt a viadalt feliratá; azután mindjárt Kozákországot meghódoltatá, a kozák hetmán elszalada a török császárhoz. Kozákországból a muszka armáda által mene Lengyelországban Kamenyicz mel-

lé, és mivel megérté, hogy a svéciai király Tiginyében vagyon, a török császárhoz egynehány izben követeket külde, s mint ellenségét a svécust kézben kéreté. De a svécus már annakelőtte confoederatiot tett vala a török császárral a muszka ellen, azért a török semmiképen kézben nem adá, sőt egynehány ezer jancsárt külde Tiginyéhez, hogy a muszka ellen megoltalmazzák; a muszka is hadat denunciála a török ellen, és Tiginyéhez nagy tábort külde hogy a svéciai királyt obsideálják, a tatárságot is szüntelen jártatja, álljanak el a török császár mellől, s ő jó hópénzt ad nekik minden esztendőben. Mire veheti, a következendő esztendő megmutatja, s félő, hogy esmét nagyobb motusok ne legyenek, mert a svéciai király anyja is megértvén hogy a fia elszaladott a harczról, nagy armádát készitetett segélcségére, a brandeburgus prussai király is igére succursust, a muszka penig a német császárnak régi confoederátusa, s tartozik a muszka czárnak segéltséggel lenni; annál inkább ha a török ugyan felkel a muszka ellen a svécz mellett, az egész kereszténységnek bele kell elegyedni a török ellen való hadakozásban, mert erős confoederatiója van a muszkával a keresztény királyoknak a török ellen. Az isten bölcsesége szerint találjon módot azoknak a dolgoknak lecsendesitésében.

A svécusok közül mintegy ezeren a harczról elszaladván, kik a királylyal megindultanak vala, nem akarván tatárok közé menni, Molduvában jövének, onnan egynehányan ide Erdélyben a németek közé állának, a többi ott maradának. A muszka rájok csapa Lengyelországból, levága bennek, a többit elrablá. A török császár a molduvai Rakovicza Mihály nevü vajdát, azért hogy az oda futott svécusokot nem oltalmazta és hogy a muszkával conspirált, mindenét felpraedáltatván, elviteté s a maga csuhadárját Mauro Cordatus fiát küldé ki molduvai vajdaságra; még a havasalyföldi vajda is, Constantinus Brankován, nehezen marada meg, de számtalan kincse levén, pénzzel a török portát contentálá, s ugy marada a vajdaságban, mert felőle is olyan hir volt a portán hogy a muszka czárral egyetért; s talám ugy is vagyon.

A császárnak penig a confoederatus anglusokkal hollandusokkal együtt csak egyczer is még olyan nagy szerencséje s nyeresége nem lőn mint ebben az esztendőben. Az egész Belgium Hispanicumban valamit még a francia bir vala, azt mint elvevék tőle. Elsőben a hires erős Rinszfeld városát obsideálák, kiben egy francia generál sok ezer praesidiummal s négyszáz öreg lövőszerszámokkal szorult vala, s valóban lőtetett is ki a várból a császár hadaira, de innen kivül is emberül megbombázák, hogy már agonizálna a város. A francia király száz ezer embert külde segéltségére, de a confoederátusok oly erős sánczban verték vala magokot, hogy soha a francia tábor nem penetrálhata. Hogy azért bár csak valami praesidiummal s puskaporral succurálhassanak a városnak, ilyen practicát gondolának: Levén feles német regimentek is a francia táboron, három ezeret kiválogatának, és mindeniknek a lovára egy egy zsák puskaport kötözének, hogy a városban bevigyék. Azok megindulván, mintha ők a császár hadából valók volnának, és portára mentek volna ki a sánczból s most jőnének vissza, magok közül egynehányat orczájokon kezeken bekötözének hogy sebesek volnának, s jó reggel a confoederátusok sáncza eleiben menének. A strázsák kérdezik, micsoda emberek volnának; amazok nagy haraggal felelnek: nem ismértek-e, ugymond, hiszen mi portára voltunk a francia ellen s most jövünk vissza. A strázsákot megcsalják s bebocsátják őket a sánczban, s egyenesen a város kapuja felé kezdének menni. Eugenius s Marleoburg megismerik, hogy nem az ő felekjek, a tábort mindjárt felültetik s utánok mennek; mindenfelől a sok ezer ember puskázni kezdi őket, a lovokon való puskapor felgyulad a rettenetes tüzben, s szörnyü veszedelemmel mind magokot lovokot egybenszaggatja, a többi ott veszének, öt száz beszalada a városban. Annál inkább bombáztatni s ostromolni kezdik a várost, a francia generál tovább nem tarthatja, accorda által feladja; minden lövő-

szerszámot ott kelle hagyniok, csak magokot bocsáták el, a várost a császár és angliai hadakkal praesideálják. A francia tábor frustrálódván, elszáll onnan, és Tornacum város mellett erős hármas sánczban veri magát, hogy akár csak azt oltalmazhassa meg, de nem lehete. Mert Eugenius és Marleoburgh, látván hogy a francia armáda miatt Tornacumhoz nem férhetnek, elvégezék, hogy megostromolják a francia sánczát, ha szintén tudnák is, hogy nagy veszedelemmel leszen; mert a franciai régi hires generálok, Boufelrus és Villars, mind két felől oly erős sánczot csináltattak vala, erős bástyákkal, palánkokkal s azokon levő sok lövőszerszámmokkal együtt, hogy akármely kerített városnál is erősebb vala, és hatvan battalióval több vala a francia tábor mint a confoederátusok hada (egy battalio öt száz gyalogból áll). De nem levén igaz causája a franciai királynak, ott is csudálatoson confundálá Isten. Sokáig egymást ágyuk lövésivel vesztegeték, mert a francia had is extremumot próbála, tudván, ha rajta veszti, oda leszen Belgium Hispanicum, kit annyi esztendők alatt sok vérontással oltalmaztanak, a confoederátusok is emberül forgódának, és hat egész óráig olyan rettenetes tüzet adtak egymás ellen, hogy száz esztendő alatt a keresztények között olyan rettenetes harcz nem volt. A francia magát az erős sánczczal oltalmazza vala, a confoederátusok hada pedig vakmerőn a sánczot hágja vala, és a német armáda, kit Eugenius commendóroz vala, nem állhatván a francia lövését, vissza kezdett vala nyomulni s magát is Eugeniust a nyakánál meglövék, de azzal semmit nem gondola, sőt annál nagyobb furiával neki hajtá a sáncznak a németeket. Tul Marleoburg herczeg az ánglusokkal, minden veszedelmet contemnálván (különben is semmiféle nemzet oly bátran s vakmerőn nem szokott a harczra menni mint az ánglusok), noha sok ezeren elhullának közülök, csak megvevé a sánczot, és akkor a franciát mint a barmokot ugy lőtték fogták, a kik hamarjában el nem szaladhatának; száz husz öreg bombázó mosárokot, sok ágyukot, réz dobokot, zászlókot, minden hadi apparatust a franciától elnyerének, több husz ezer franciánál vesze a harczon, rabot is többet fogának el hat ezernél; a confoederátusok hadából is mig az erős sánczot megostromolák, közel tiz ezeren elesének. Nagy örömére lőn Eugenius herczegnek ez a győzedelem, mert ugyanazon napon, 15. septembris, ezelőtt tizenkét esztendővel verte vala meg Magyarországban Szentánál a török császár táborát, mely után meg is békélének.

A confoederátusok ilyen nagy győzedelemmel járván, mindjárt Tornacum városát kezdék vitatni s csakhamar meg is vevék; onnan ama hires Mons nevü város alá menének, azt is addig bombázták mig fel kelle magát adni, és igy Isten hirével az egész Belgium Hispanicumot a császár visszavevé, mely a spanyol coronához tartozván és az Austriai házat illetvén, a francia hatalmasul elfoglalt vala.

De Magyarországban is a francia király confoederatusának Rákóczi Ferencznek hasonló szerencséje lőn mint a franciának. Mert a trincseni veszedelem után harczot nem mervén állani, s hadainak is a Bányavárosok elvétele után nem levén honnan fizetni, magát Munkácson megvonja, s onnan kezdé nézni mint pusztítja a német Magyarországot. Generál Hajszter azért a Dunántul való magyarságot egészlen meghódoltatja és Simontornyát, Veszprimet, Sümeget a kuruczok kezéből kiveszi. Megrakta vala Rákóczi erős praesidiummal, s hogy inkább fel ne adják a császárnak, németekből kuruczczá lett commendánsokot praeficiála bennek, azok sem tarthaták meg. Hajszter a magyarokot az accorda szerint békével bocsátá, de a kurucz német commendánsokot, mivel a császárt elárulták s Rákóczi mellé állottanak vala, a hadi törvény szerint a megnevezett várak kapuja eleiben felakasztatá. Ilyen hópénzt fizetének nekik a hitszegésért. Rahutin is azelőtt Erdélyben ha kiket olyan németből lett kuruczokot elfoghatata, szörnyü kinnal megöleté Szebenben.

Hallatlan s rendkivül való hidegek lőnek

ezen a télen nem csak Erdélyben, hanem egész Europában mindenütt, melyhez hasonlót ötszáz esztendők forgása alatt a historiák nem említenek. Számtalan embereket, barmokot öle meg a hideg, és majd minden gyümölcsfák kiszáradának miatta; az egész tavaszon penig és nyár kezdetén rettenetes szárazság lőn, a gabona sem nőhete meg, a fű is mind kiége a réteken, őszszel penig mikor vetni kellene, s a fű is megsarjazott vala, szörnyü árvizek, égszakadások, egynehány hetekig való szüntelen való sebes esők lőnek, kik mind a kalangyában levő gabonát elvesztegeték, mind a lekaszált füvet elseprék. Azért olyan szűk most mindenütt a széna Erdélyben, sőt nem is vethetének az emberek a mikor ideje vala a vetésnek, a nagy esők miatt; félő, a jövő esztendőben ugy is aratnak, a szőlő is mindenütt egyben rothada, a mi kevés bor lőn is, semmire kellő.

A Gubernium leányágra szorulván, s a sok munkát nem győzvén, Sárpataki Mártont, ama régi hires itélőmester fiát küldé fel Bécsben, hogy a császár a Guberniumot suppleálja. Ez a Sárpataki a kolosvári reformatum collegiumban tanula, de a testvér nénje Apor István mostohafiánál, Korda Zsigmondnál levén házasságban, gyakrabban ott lakott Apor István mellett; addig hitegeté, csalogatá igérettel, promotioval, pápistává lőn, s olyan persecutor válék belőle, ha rajta állana, a mennyi reformatus ember e világon vagyon, egy nap bizony mind halomban vágatná. Elég szenvedése vagyon a feleségének is, Daniel Péter leányának miatta, noha még eddig azt el nem fordíthatá, ha ezután nem. Sárpataki Bécsben felmene, régen vágyott is arra hogy oda küldjék, nem is akarják vala őtet küldeni, de Haller István a míg hirével lőn a többinek, addig expediálá. Ott noha sokat reménlett sollicitált is magának, forgolódtak is a lélekvesztő jezsuiták mellette, de keveset foga nyerni, hanem gróffi titulust, mely a német udvarnak egy pénzében sem állván, bővön szokott osztogatni, adának neki; a régi igaz magyar grófoknak penig jó ha csak asztali szolgája is lehetett volna Sárpataki uram, s ide alá csak nevetik vele. A Guberniumot pedig a császár nem suppleálá, hanem megparancsolá, hogy candidáljanak tizenhat personát mind a négy religióból egyenlő számmal s Deputatio nevezete alatt azok legyenek a Gubernium mellett mig a dolgok megcsendesednek, akkor mind a Guberniumot mind a táblát s egyéb vacans tisztségeket ő felsége feláll it (mikor leszen a, nem tudom). A candidatio véghez mene Szebenben; valóban mesterkednek vala a pápisták, hogy Haller Istvánt gubernátornak tehessék, s a candidátusok közül is az unitaria religión való értelmesebb capaxabb személyeket ki akarának tudni, mint Biró Sámuelt, Sándor Gergelyt: mindenikben frustrálódának. Haller István is elesék a gubernátorság mellől, az unitáriusok is obtineálák hogy egyenlő számmal legyenek a Deputatióban, a confirmatio lejöve a tizenhat personáról, ugymint a papisták közül Haller István, Haller György, Jósika Gábor, Kornis Zsigmond; a reformátusok közül: Veselényi István, Teleki László, Bethlen László, Naláczi Lajos, a lutheranusok közül: a szebeni királybiró Véber Péter, a polgármester Tajcs Doctor, a megyesi királybiró Conrád Sámuel, a brassai öreg biró Drauth György; az unitariusok közül Biró Sámuel, Sándor Gergely, Maurer Gábor és Gidófalvi Gábor Deák. Ezeket a császártól küldött instructio szerint beesküték, öt öt száz német forintot rendelvén a császár mindeniknek annualis solutiojokra, ugy hogy Szebenben resideáljanak. E már hetedik forma directio a kit Erdélyben értem, még hányadikon állapodik meg, Isten tudja. Mert elsőben Apafi Mihály fejedelemi directióját értem a tanács urakkal együtt, azután a tanács mellé negyven személyből álló deputatiót rendelének, kik az országot repraesentálják. A fejedelem halála után Consilium Status erigálták, azután gubernátorság állíták fel, a gubernátorság helyében Gubernium lőn, most már a Gubernium mellé esmét Deputatiót rendelének. Való dolog, noha iffiu urak, de különben olyan nagy elméjü magnanimus reformatus emberek menének be a mostani Deputatioban isten csudálatos gond-

viseléséből, hogy csak az egyiknek több esze van, mint a négy pápista deputátusoknak. S most könnyen a reformata religio dolgát jó karban állíthatnák Erdélyben, mert a császár is propter conjuncturas nem igen vigyáz az erdélyi pápisták promotiójára, hanem arra közönségesen, mint szerezhessen egyességet a statusok között. De ha ezután is csak ugy viselik magokot a mint elkezdették a jó reformatus urak, ne adjanak a nyereségében. Ilyen hamar Haller István ugy megnyergelte őket, valamit akar, bizony mind arra hajolnak. Nem is maga authoritásával vagy nagy eszével vette rá őket Haller István, mert amazokhoz képest csak álom minden elméje, hanem titkon sug bug mindenikkel, a kuruczok jószágival kinálja őket s egyéb proventussal, egyiket a másikkal egyben hordja; nem veszik eszekben hogy mindeniket hálóban keriti; nem volna boszuság, ha Haller Istvánnak vagy esze vagy authoritása több volna, mint nekik. Nyissátok fel a szemeteket, reformatusok, elég példa előttetek, azelőtti időkben mint bánának a pápisták a mi religiónkkal. Jámbor ember külsőképen Haller István, de belől ebül áll a mája a reformátusok ellen, bizony a vizre viszen egyenként benneteket, sőt Isten előtt is számot kell adnotok, a mikor észt, értéket, módot, alkalmatosságot adott Isten kezetekben, mégis religiótoknak nem akartok szolgálni.

Régen mesterkedék azon is Haller István, hogy az öcsét Kornis Zsigmondot Bécsben küldhesse v. cancelláriusságra Kálnoki Sámuel halála után, s noha a pápisták között nálánál sokkal jobb s arra a hivatalra capaxabb uri személyek vadnak, mégis erőszakkal azt akarja candidáltatni, holott ha jó hazafia volna, a publicum bonumot feljebb kellene becsülni a privatumnál s atyafiságnál. Sőt a minapi főkapitányok s főispányok candidatiójában is minden református mellé egy egy pápistát szurt be s alattomban a parte ugy recommendálja azokot az udvarban; megválik, mint leszen exitusa, mert most vitte fel a candidatiót Sándor Zsigmond. Abban is a maga atyafiait nem felejtette el, mert Háromszékre a sógorát Gyulai Lászlót iratta, ki emberséges jámbor alázatos ember, de ugyan csak a háromszéki főkapitányság nagyobb embert illetne, Csikban penig Balintik Györgyöt, ki mind kurucz volt, s a kuruczok közül fogák el a németek Csikban s ugy szabaditá ki Szebenben, ki nem is oda való, sőt idegen, jószága sincs Csikban; engem penig most is kituda Haller István mint azelőtt, azért hogy református vagyok, noha igaz ős nemes jószágos ember vagyok Csikban. A mi református uraink, kik a candidatióban ben voltak, csak elhallgaták ennyi sok gonosz practicáit Haller Istvánnak; igazán betelék a szegény gubernátor halála előtt a mit jövendőle Haller István felől. Ha Rabutin volna most erdélyi generális, Haller uram sem nyargalna a religió paripáján olyan szabadon, mert neki nem kellett külső dolgokban pater, jesuita, barát, de Krickpaumbnak, minthogy testvérbátyja is jesuita a császár udvarában, maga is szűvel lélekkel azoknak barátja, a mi religiónknak penig nagy ellensége, különben tanult vitéz hadi generális. Ki is még a télen generál Montecuculit kiküldé egy rész haddal, és Váradra a körül való falukról, városokról sok élést szállítatá be Váradra. Valának akkor a váradi bloquáda alatt feles kuruczok: Bagosi Pál (ez azelőtt a császár hadában magyarok fő colonellusa levén, Oloszországban a franciák elfogák, Párisban vivék, onnan a császár kiszabaditá s a regimentét visszaadá, s már generálisságot akarnak vala neki conferálni, megbolondula s elszökék Rákóczi mellé; a regimentet Gyulai Ferencznek adá a császár, ki a gubernátor harmadik leányát vevé feleségül), Kun István a feleségem bátyja, Szent-Iváni s más kurucz kapitányok commendója alatt. Ezek mihelt a német jövetelét érték, nem hogy impediálták volna az élés bevitelét Váradra, hanem mind elszaladának. Montecuculi békével visszajöve, s a mely helyeken eljött, a földnépének minden jovait, marháit elpraedáltatá. Bagosi Pált reggel az ágya előtt halva találák; ki azt mondja, a gutta ütötte meg, ki penig hogy a kuruczok fojtották meg, azzal vádolván, hogy a né-

metekkel conspirált; mert ugyan szokásban jött már a kuruczoknál, akármi szerencsétlenség essék rajtok magok vigyázatlansága vagy félénkségek miatt, mindjárt a tisztekre fogják hogy áruló s csakhamar megölik érette vagy van vétke vagy nincsen.

Generál Kricpaumb penig nyárra kelve mezőre kiszálla táborban Kolosvárhoz, onnan két ezer lovassal öt száz gyaloggal sok szekerekkel megindula, a több hadakot Erdélyben hagyván vigyázni, hogy Váradot éléssel ugyan jól megrakja; s mindenféle élést bőven hordatván a várban, s munitioval is fortificálván, Erdély felé visszaindula. Károlyi Sándor szintén akkor készül vala be Erdélyben, és a Király utjánál egy szoros erdős helyen erős sánczot ásata, hat ezer hajdut állítván belé. Abban a német semmit nem tudott mig arra a szoros helyre nem érkezék, akkor láták meg az erős sánczot előttök, honnan a hajduk szertelen kezdének puskázni. Már sem elé nem mehetnek vala sem hátra, mert hátul Károlyi ezer lovassal megállotta vala az utjokot, s mind a németek, mind maga a generál confundálódott vala, a vele való sok szekerek miatt nem is állithatván rendben a hadait. Épen kezekben vala a német a kuruczoknak, most is mondják a német tisztek kik ott voltak, hogy nem gondolták, csak egy is elevenen onnan közülök eljőjön; de az Isten a sok praedálásért, istentelen átokért ott sem segélté meg őket. Mert generál Kricpaumb látván a nagy confusiót, a szekereket hamar egybenrontatá s tágasságot csináltata a regimenteknek, generál Vellensteint penig egynehány száz muskotélyosokkal, kik között elől granatérosok valának, a hajduk ellen expediálja, maga a lovas hadakkal utána nyomula, hátul is szemben Károlyi lovasai ellen egynehány lovas compániát rendele. Vellenstein minden tartózkodás nélkül a hajduk sánczához felmene gyalog, mihelt a granatérosok hánni kezdék be a gránátokot, az a sok tolvaj akasztófáravaló ezer hajdu megijede, fegyvereket köpenyegeket elhányák s az erdőben szélyel futának; hátul Károlyi is semmit nem emberkedék, látván futnak a hajduk, ő is meghökkölé magát s visszanyomula. Öt német esék el, huszonegy sebesedék meg. Ilyen kevés kárral szabadulának meg a nagy veszedelemből, s sok nyereséggel megrakodván, békével Erdélyben visszajövének. A kuruczok közül mennyi veszett, senki nem tudja, mert a generálnak nem a vala gondja, hogy a holttesteket olvastassa, hanem mentől hamarább abból a szoros helyből kijöhessen a hadakkal. Ládd-e magyar, hogy nincs Isten veled, héjában fucz, fáracz, héjában keresed a szabadságot, mert Isten megvonta segitségét tőled, hányszor volt épen a markodban a német s kezeden tartottad a victoriát, mégis gyalázatoson elszaladtál.

Károlyi ilyen nagy dicsérettel viselvén magát s desperálván az Erdélyben való béjövetel felől, hogy inkább distractiót tegyen az erdélyi német hadnak, Szent-Iványit feles hajdukkal és Cserei Jánost, a Rákóczi Ferencz udvari lovas székely hadaival Zarándvármegyére küldé, hogy onnan Erdélyben becsapjanak, Bagosi Lászlót kurucz granatéros hajdukkal az Almás vize mellé, hogy onnan Szamos-Ujvár felől beüssenek, Hunyadvármegyében Draguly kapitányt küldé, hogy a Szászvároson levő németeket felverje. Azokon kivül Fekete Vaszily Marus-, Udvarhelyszékekben, tolvaj Balika Aranyasszéken s más helyeken, tolvaj Kimpian Bukur Háromszéken keringenek s praedálnak vala, de minyáján szerencsétlenül járának. Mert Szent-Iváni ellen Kricpaumb generális Vellensteint német és rácz hadakkal expediálja, ki Ribicze nevü falunál felveri a kuruczokot; Szent-Iványinak titkon megviszik a német jövetelét, ő a hajdukkal elindul s megparancsolja Cserei Jánosnak, a lovas kuruczokkal ott várakozzék egy nap, azután ő is nyomuljon utána, csak azért hogy ő azalatt a hajdukkal jobban elszaladhasson. A lovas kuruczokban hatvanig valót levágának a ráczok, Cserei János is alig szaladhata el, a vezetékjét elnyerék több százig való lovakkal együtt, és az udvari székely kapitányokot majd mind elfogák: Rácz Mihályt, Bakcsi Gábort, Szörcsei Ferenczet, Bodosi Istvánt, Nagy Eleket és sokakot másokot,

kik mind czifra köntösökben, mind jó paripákkal fegyverrel levén, a ráczokot jól megruházák. A rabokot Szebenben küldék, Vellenstein nagy dicsérettel visszajöve a generál táborára.

Bagosi László ellen penig generál Montecuculi mene; harczot is adának a hajduk, de háromszáznál több ott vesze bennek, a többi elszaladának, sokan rabbá is esének, egy francia granatéros kapitánynyal együtt, ki most is Szebenben raboskodik, noha nagy keményen biztatja vala magát, hogy az ő felséges fejedelme Rákóczi Ferencz nyolcz nap alatt kiváltja. Sok kurucz granatér süvegeket több egyéb praedával hozának el a németek; ilyen roszul tudák hánni a granátot a jó kuruczok. Balikára Rácz Pivoda labancz kapitány mene Aranyasszékre; az is a tolvaj eb fia elszalada, levágának a ráczok egynehányat a tolvajiban, tizet elevenen elfogának, negyven lovat sok praedával tőle elnyerének.

Fekete Vaszily tolvaj kapitány penig Marusszéken általjövén Kibéden, mivel a szegény falusiak a generál parancsolatából a kapukot betöviselték vala, hogy inkább afféle kóborlók ne üssék magokot mindjárt be a falukban, a falut egybenégetteté, és az ott levő becsületes nemes emberek Dósáék, kik nekem is vér szerint való atyámfiai voltak, a templom keritésében futván be előttök, kihuzták onnan, s kegyetlenül megölték, a templomot is felégeték. Onnan Udvarhelyre jöve, egynehány napot üle a sok tolvajokkal, mind a városi embereket, mind a körülvaló nemességet megsaczoltatván, számtalan praedával onnan elmene. Ha generál Vellenstein lesz vala itt Brassóban commendáns, bizony kiment volna ő Vaszilyra, s megtréfálta volna, de generál Faberit hozák ide commendánsnak, addig huzá halogatá, holott mind Csikban, mind Háromszéken, Illyefalván, Szentléleken, mind itt Brassóban feles lovas rácz hadak valának s könnyen megkerithetik vala, Vaszily is azalatt elmene a számtalan praedával Nagy-Sinkban, hogy a nagy-sinki kastélyt felpraedálja. Jó szerencséjekre a nagy-sinkieknek, épen azelőtt való nap küldött vala oda a generál egy német kapitányt száz lovassal vigyázni; az meglesvén a tolvajok jövetelét, noha többen voltak négy száznál, mindjárt lóra ül s kimegyen elejekben a mezőre, s mihelt közel érkezik, a kalapját levevén, reverentiát teszen nekiek, kalapját feltevén fejében, kapja a flintáját, közekben lő s egy tolvaj mindjárt elesik, a többi futni kezdenek, utána a németek, Szászhalomig üzik, több hatvannál elvesz bennek; ott közel a kik elhullottak, tizenhármat temetnek el a nagy-sinkiek. Fekete Vaszily visszamene Udvarhelyszékre, s mivel ott döghalál grassál s a német oda nem megyen portázni, ő ott vendégeskedik s praedálja a szegény falukot. Kimpián Bukur kevesed magával mind itt a háromszéki s brassai havasokon tekerge, s bolgárszegi kereskedő embereket a Tömösön felvere, meg is ölék nyavalyásokot, számtalan görög portékát találván nálok, de a labanczok őket is felverék, s minden praedájokot elvevék s ők gazdagulának meg vele. Kimpián Havas-alyföldében szalada. A mint halljuk, ha igaz, a havas-alyföldi vajda, mert ott is egy monaszteriát felvert vala, megfogatván, nyársban vonatta; ha ugy nincs is, ne mentse Isten attól a tolvaj eb fiát. Csikban is két hires tolvajt fogának el a labanczok a moldovai erdőn, egyiket Orbán Istvánt, ki nagy eszköz volt az én megfogatásomban, másikot Menykő Pált; mindenik vérengező ember s nagy tolvaj volt, egynehány ártatlan embereket öltenek is meg éczaka házoknál; nekik is itt üték el a fejeket, noha karóban itélték vala, de az örmény püspök gratiát kére nekik, ne karózzák fel hanem fejeket vegyék.

Sőt a nagy praedáló Horváth Györgyöt is Isten kézben akasztá, ki Molduvában a számtalan erdélyi praedából gazdagon él vala. Sámuel Deákot a csiki commendáns harmincz lovassal épen Molduvában küldi, s mikor nagy bátran ott nyujtozik Horváth György a felesége mellett az ágyban, kapják kurtát s kihozzák onnan; most is a fogarasi tömlöczben fűtözik. Mert ő azt gondolta, nem mer a német Molduvában beküldeni, fizeti most az én

kanczáimot, juhaimot, ökreimet s más becsületes emberektől elpraedált sok jókot; bizony ő is megérdemlené ugy a hegyes karót mint a szép leány a koszorut. Draguly elsőben szerencsésen jára s a szászvárosi németek marháját elhajtá, másodczor is próbálni akará, akkor levágának a hadában felesen, magának is meglövék a lábát, s ugy halljuk, Tömösváratt vett házat magának a sok praedából s le akarja magát tenni. A generál a campániát dicséretesen elvégezvén, s Károlyi kün maradván, Beszterczén, Kolosváratt, Enyeden, Fejérváratt, Hunyadvármegyében a hadakot quártélyban díslocálja, maga penig Szebenben bemene.

De mivel nem szünék a sok istentelen gonoszság a magyar nemzetben, s annyi sok büntetés után melyet a fegyver szerze, csakugyan nem akarának Istenhez megtérni, más rettenetes hallatlan itéletet is bocsáta Isten mind Erdélyre mind Magyarországra : a pusztitó döghalált, melyhez hasonló soha Erdélyben nem volt, miolta ember kezdette lakni. Az elmult esztendőben Havas-alyföldében Bukuresten kezdődék a pestis, oda Törökországból jött, s egynehány ezer ember meghala, onnan Molduvában mene által; valami gyergyai czigányok, kik a kuruczok előtt futottak vala Molduvában, betegen kijövének Gyergyó-Szent-Miklósra, ott meg is halának; egyiknek pokróczát más czigány gyermek elveszi, benne hál, az is megbetegedik, meghal, onnan a több falusi emberekre is kihat a contagio. A németnek hirével esvén, mindenfelől az utakot bevágatja s strázsákot állit, senki se be ne menjen Gyergyóban, se onnan kijőjön; de már azelőtt egy segesvári szőcs vadbőrök vételére ment vala Gyergyóban, s mihelt hazamene Segesvárra, maga elsőben, azután minden házanépe s a szomszécsági is meghalának. A Rabutin regimentje vala ott quártélyban, kijöve onnan a táborra Küküllőváratt, hálának egy éczaka Küküllőváratt, mindjárt elkezdődék a pestis, azután Marusvásárhelyen és az egész Marusszéken, Thordavármegyében szörnyen kezdének halni, Segesváratt penig mai napig is mind halnak, már épen pusztán maradott a város. Mert azelőtt is sokszar volt Erdélyben pestis, sokan meg is holtanak, de ugyan maradtanak is meg emberek a pestises helyeken, de most valahová beeshetik, épen mind kitakaritja a halál a lakosokot. Udvarhelyszékre a Segesváratt szolgáló leányokról elhatalmazék, és szörnyüképen halnak az egész székben, Megyesen hasonlóképen és Küküllővármegyében. Ha Isten meg nem szán bennünket, félő, az egész országot elfogja és végképen elpusztul ez a szegény ország. Mert Szebenben is már a himlőben nagy emberek, kicsiny gyermekek erősen kezdettek halni, mely nyavalya mindenkor a dög halálnak előljárója. Magyarországban is, ugy hallatik, sok helyeken grassál. És nem hogy az emberek megjobbulnának, sőt annál inkább elfajultanak; beszélik hogy Segesváratt, a kik megmaradtanak is, esznek isznak házasodnak, s ha a templomban harangoznak is, azt mondják a papnak: miért mennénk mi a templomban, lám eleget könyörge sira ez a város az Istennek. még sem könyörüle meg rajtunk; ezen két nap mi is meghalunk mint a többi, akár csak addig éljünk kedvekre. A Gubernium látván az Istennek rettenetes ostorát, az egész országban minden religion valóknak közönséges böjtöt hirdete, hogy minden vasárnap, még háromszor a templomból ki nem jőnek, addig senki ne egyék igyék; de azt a böjtöt is a ki akarja csak ugy observálja, a honnan semmi jót nem várhatunk magunkra. A generál pedig minden helyekre a hol még a pestis nincsen, strázsákot rendele, hogy megvizsgálják ki honnan jő s hová megyen, s nagy bajjal tud most akárki csak a szomszéd faluig is menni; a mellett patenst bocsáta ki, hogy a pestises helyekről senki a falu vagy város határán kivül ne járjon, mert meg van parancsolva, az olyan embereket minden kedvezés nélkül megöljék, és ha a strázsák meg nem ölnék, a strázsákot magokot a generál megöleti; és hogy minden városokon falukon kivül a mezőre házakot csináljanak, és ha valaki megbetegszik, akár ur akár szegény legény legyen, kivigyék mindjárt azokban a házakban, s oda pedig ne legyen szabad senkinek menni, hanem az enni-

valót tegyék le közhelyen, s a betegek hordják el magoknak; s ha meghalnak is, se apjának, unyjának, gyermekinek oda ne legyen szabad menni a holttestet csókolni vagy siratni, harangozni, praedicállani, kisérni, hanem a mezőn ássanak nagy vermeket, s arra rendeljenek minden városokon falukon két három embert, azok vigyék ki éczaka a holttesteket, s minden coeremonia nélkül temessék el. Ha penig otthon a maga házánál valaki meg talál halni, a házat minden benne levő egyetmásokkal együtt a földig elégessék, s a ház cselédit az erdőkre csapják ki, s negyven napig ott legyenek. A mint már sok helyeken meg is történt ez a halálnál nehezebb s terhesebb parancsolatnak véghez vitele, melyet csak hallani is rettenetes irtóztató dolog, s épen elfonyasztott már csak arról való gondolat is, s nem tudunk mit csinálni. Mert ha itt maradunk a városban, s az Isten szent fiáért őrizzen, a pestisben valamelyikünk meg talál halni, bepecsétlik a házakot az életben maradtakra, s ott kell éhel is meghalni; ha kimenyünk falukra, kivált majd ha az idő tavaszodik, a pestis nélkül is megölnek a tolvajok. Sőt Segesváratt történt is olyan dolog: a testtemető szászok majd nyolczvan embert megöltenek, kivált a kiknél valamit érzettenek, ha beteg nem volt is megfojtották, koporsóban tették s eltemették. Egy leányt is már a koporsóban betették vala, a száját ruhával bedugván, s a bátyja szintén akkor ment vala a háztól más házhoz, a míg visszamegyen, hát már viszik a hugát koporsóban, a polgármesterre felmegyen, hirt ád, utánok küldnek, felszakasztják a koporsót, s hát még a leány életben vagyon; azokot a gyilkosokot megfogják, s megvallják mennyi embert temettenek már ugy el elevenen, őket is ugy öleté meg a polgármester. Az Isten oltalmazhat bennünköt is, mert már nem tudunk mit mivelni, hanem a kegyes Josafáttal együtt szemeinket csak az égre fordítjuk.

A szebeni doctorokot is a generál egybengyüjtvén, megparancsolja, hogy a mostani pestis ellen orvosságokat irjanak ki mindenfelé az országban, s ki is küldék irásban. Az orvosság ugyan jó s Istentől rendeltetett eszköz is, de mindenek felett való orvosság volna az igaz megtérés, mert a nélkül az orvosság sem használ. Azt jovallják, hogy minden reggel a házakot fenyőtövissel füstöljék, a házak falait minden héten fejérícsék, éhomra senki házából ki ne menjen, kivált a fenyőmagot, égettbort vagy nyers bor italt, fenyőmagos ételt, fenyőmag rágását, a citromos ételt, mézet, diót, foghagymát, mondolát, a dohányszivást igen jovallják. Már a kiknek közülünk oda ki van jószága, mint nekem Marusszéken, Thordavármegyében, épen elrekedénk onnan is, még hirt sem hallhatunk, mert nem szabad az oda való járás, küldözés. Eddig az esztendeig a kuruczok miatt nem vehetém semmi hasznát a jószágomnak, most mikor szabadulást várunk vala, a pestis jobban megszorita, minden oeconomiám esmét oda sülyedt. Isten tudja, magunk is mint maradunk s még ide hátra mire jutunk, én semmi jót nem tudok reménleni.

Különben is reméntelen s minden eddig rajtam gyermekségemtől fogva általment sok szűhasogató bánatok, kárvallások, betegségek, rabság, nyomoruságok felett való nagy és vigasztalhatatlan keserüséggel látogata meg Isten. Mert a lelkem angyali szépségü s természetü egyetlen egy életben levő József fiam itt, Brassóban a vereshimlőben megbetegedék. Én is akkor a hagymázban feküttem, s nem is tudék egyelsőben nyavalyájával gondolni, mert mint gyermek könnyen szenvedte, de azután elnehezedvén, rettenetes példa nélkül való szomjuság forróság volt szegényen tizenhárom napig, egy falatot nem ett, csak kinlódott. Mihelt megbetegedék, azt kezdé mondani: Apám uram, menjünk haza; mindjárt megijedék, a doctort hivatám, eleget is curálá az ide való doctor Lucas Zeulerus s mind bíztata, hogy bizony meggyógyul, de nekem csak vágyita a szivem hogy meghal. Azután is mind csak azt mondotta: én bizony haza megyek; sőt a nagy beteg gyermek felkölt az ágyból s futni kezdett, ugy ragadták meg, s kérdették, hova akart menni, azt felelte: ő haza megyen. Halála

előtt való napon én a boltban feküttem betegen, oda behozatta magát, mellém fekütt, s a gerendában felnéze, nagyot kaczaga, arról is mindjárt gondolám hogy meghal. Meg is hala 18. julii éczaka éjfél után egy s két óra között. Halálára szép selyem köntöst, csipkés süveget készítettem vala, s még életben volt de betegen, felvette a dolmányát s a süveget fejében tétette. Itt Brassóban koporsóban tétetém, innen, minthogy magam beteg levén, ki nem mehettem, anyám asszonynyal együtt kiküldém Ajtára, ott temeték el tisztességesen. Ki nem mondhatom, most is minemü keserüséggel vagyok utána, és noha a ki engem ismert, egy erős férfitermészetü embernek tartottak engemet, de most is mikor ezt irom, a könyveim szaporán hulnak szememből, mert soha annál életemben jobb indulatu s természetü gyermeket nem láttam. Még egészlen öt esztendős nem vala, mégis valaki annak csinos magaviseletét s beszédét hallotta, elcsudálkozott rajta; soha meg nem vertem, mégis ugy tudta kedvemet keresni, ha látta megharaguttam, mindjárt előmben borult s a lábamot megcsókolta; csendes szép szemérmes gyermek volt, ha Isten éltette volna, ugy is igyekezém vala nevelni, becsületet vallottam volna vele; az Isten megfosztа tőle, legyen ugy a mint ő szentfelségének teczik, de a mig élek, örökké kesergek utána, mert még az idegenek is, szász, német, oláh, magyar Brassóban, a kik azelőtt ismerték s látták, nagy keservesen siratták a holttestét, s még ma is sokan sohajtják.

Ugyan itt Brassóban, a fiam halála előtt ada Isten egy leánykát a feleségemnek, Susit, 20. februarii éczaka kilencz s tiz óra között; de igazán megadám a kölcsönt, a mint oda fel is emlitém, valamikor négy gyermekem volt egyczersmind életben, egyik mindjárt megholt, most is harmadczor ugy történék meg rajtam : mihelt a kis Susi lőn, csakhamar elmene a lelkem édes fiam e világról. A koporsójára ilyen verseket irtam :

Ne dulces ferres fructus mellite Josefe
Decussit flores mors inimica tuos.
Orbitaris miserae miserere Hospes
Unica Parentum Spes, unica Lux,
Egregia forma, rara indole Puer,
Quinquennio non exacto hic e suorum
Complexu raptus, clauditur.
En rerum humanarum conditio.

Josephus Cserei de Nagy Ajta obiit Anno 1709. 18. Julij aetatis suae Annorum IV. mensium 8.

Én ebben az esztendőben is itt nyomorgék a brassai hosszas exiliumban, a több nemesség mind kitakarodék, ki a maga házához, a többi, kiknek közel volt oda jószágok, Illyefalvára és Szent-Lélekre, mert a német, hogy inkább zabolában tarthassa a székelyeket, s a tolvajokot is inkább kergethesse, mind Illyefalván, mind Szent-Léleken erős sánczokot csináltata, mind Csikban, Szeredában, és oda mind gyalog németeket mind lovas németrácz magyar hadakot collocála, kik télben nyárban azolta ott laknak és mindenfelé a hová kivántatik portáznak. Én is Brassóból egynehány nap Illyefalvára menék, s Geréb János leányát megkérém Abaffi Lászlónak feleségnek. A gazdaasszonyom, szép iffiu asszony, gyermekágyban meghala. Marus-székre is télben kifordultam vala puszta jószágom látni, azolta, esztendőtől fogva, oda se nem meheték, se nem küldheték. Visszajöttömben Dersben voltam gróff Bethlen László kézfogásában, onnan Brassóban, Brassóból Szebenben az országgyülésére hivának regálissal a Deputatio candidálására; onnan Apor Péterrel viszszajövénk, s Gyulai László Ágnes nevü leánykája meghala itt Brassóban, azután gróff Kálnoki Sámuelné is itt Brassóban meghala, ki csak azelőtt négy héttel jött volt ide Havasalyföldéből, oda pedig Bécsből jöve le; én készítetém el a koporsóját minden készületével együtt. Szinte akkor a bozzai rationistát, Hodor Zsigmondot, egy rácz a ki kisérte, meglőtte, s meghala; a ráczot megfogák s fejét vevék itt a piaczon. Nemes Thamást penig a maga házánál éczaka Oltszemén a tolvajok elfogák s a kászoni erdőre vivék, hatszáz forinttal váltá meg a felesége. De ő nálamnál szerencsésebb lőn, mert az egyetmása mind Brassóban vala s nem praedálhaták el mint az enyémet a tolvajok; a saczát is Há-

romszék fizeté meg. Szaporán kezdének hazajőni az erdélyi kuruczok Molduvábol gratiára, mint Bodó Gergely, ki akárhol beférhet egy praedáló tolvajnak, Széki István, épen hasonló, Apáti Péter, Nagy Zsigmond, Henter Benedek, Barabás Péter, Tompa János, Imecs Mojses, István, Csató János, Incze István, Sándor Péter, Pál, ama nagy praedáló Sándor János fiai, Biró Sándor, Gálfalvi Gergely Deák, Henter József, Endes Mátyás az én hóhérom, Maurer József, Ugron János, Torma Sámuel, Nemes Mátyás, Boer Pál, Boer László, Donáth György és mások sokan; a többi is mind hazajődögélnek naponként a hugyos körtövélyre. Én az innepek előtt Nagy-Sinkre menék, ott levő adósságom iránt, de a rajtok levő német executio miatt keveset fizetének; a karácsoni innepekre ide Brassóban visszajövék. E már hetedik karácson napja, melyet bujdosásban tölték el, Rákóczi Ferencz szabadságkeresése miatt ki kelletvén házunktól bujdosni sokkárvallással, költéssel, szenvedéssel, nyomorusággal; kettőt görgényi szorulásban tölték el, egyet gyergyai futásomban, négyet pedig itt a brassai exiliumban, s még mikor leszen vége ennek a háboruságnak, Isten tudja csak egyedül. Mert mikor jó békeségben valánk, nem tudók megbecsülleni, már most sohajtjuk, várjuk, örömest megbecsüllenők ha valaha megérhetnők; de igy szokott a járni, a ki az isten áldásával sem akar megelégedni; az uraságot keresé Erdély s jobbágyságot találа.

1710. esztendőnek kezdetében kimenék Ajtára, ott a vérben megbetegedtem, onnan visszajövén, mentem Rosnyóra gróff Apor Istvánné aszonyomhoz, mivel Szebenből minden cselédivel együtt kijött vala, Rosnyón lakék egy darabig a télen, onnan ide Brassóban jöve, innen pedig pünkösd után visszamene Szebenben. Ugyan akkor télben küldék Kornis Zsigmond uramot a Barczára, Háromszékre és Csikban inspector commissariusnak, mivel a császártól uj decretum jöve az erdélyi militia iránt, hogy az eddig usuált discretiók, melyekkel az ország felette aggraváltatott, tolláltassanak, és minden császári bellicus commissarius mellett egy egy erdélyi inspector commissarius legyen, kiknek instructiójok adatott, mely szerint prospiciáljanak a militia excessusaira; sőt az is inhibeáltaték, az erszág in natura hust ne tartozzék adni a militiának mint eddig, melyből sok kára következett mindenkor a hazának. Mert a marhákot ha lábán vette be a militia, a mely marha háromszáz fontot tett volna is, csak száz fontban limitálták, és a husán felül mind bőre fagyja oda maradott ajándékon, ha pedig lenyuzták is, a tisztek egynehány fontot ajándékon elvontak belőle. De azolta pénzül fizetik a militiának, minden font hust két két pénzzel, s abból igen nagy könnyebbsége van a szegénységnek; bár ezelőtt egynehány esztendővel practizáltatott volna.

Az erdélyi generális Krickpaumb januáriusban felette hideg időben jöve ide Brassóban, nagy pompával excipiáltatá a brassai generális Faberi. Oly szándéka vala, Háromszékre s Csikra is elmenjen, a pasussokot investigálja, de a köszvény ujobban rá jöve, innen vissza kelle menni Szebenben. Ez nem sokára meghala, ott is temeték a németektemetőhelyén, a császár udvarának nagy szomoruságával, mert igen kedves embere volt a császárnak, austriai nemzet levén. A bizonyos, a militiát nagy disciplinában tartotta. és az erdélyi urakot is zaboláról kezdette vala itatni; különben felette papos, s a reformata religiot halálban gyülölő ember volt, s ha tovább élt volna, mind religionkot mind a politiát szabadságában megrontotta volna, mert csak már is az austriai törvény szerint kezdette vala a dolgokot folytatni. A felesége innen Bécsben felmene.

Ez idő tájban, az ifiu Rabutin vice colonellus portára mene épen Somlyóig, mert két ezer kurucz ott volt Gyulai István s Balog Péter commendója alatt. Éczaka indulván meg, szintén tiz óra tájban érkezett Somlyóhoz; a kuruczok egész éczaka mind lóháton voltanak, reggelre kelve, gondolták, már a német rájok nem megyen, kiki szállására takarodott, szintén enni készültenek, Rabutin. ködös idő levén, mindenütt sebesen vivén a

hadait, véletlenül rájok üt, mintegy másfélszázig valót levágnak a kuruczokban, nyolczvan rabot két (?) zászlóval együtt elnyernek, dobokkal és számtalan praedával együtt, a castélyt is megveszik, a benne való hajdukot levágják, a castélyt fortificálják s német praesidium szál bele, a több kuruczok imide amoda elszaladoznak.

Nem sokára azután generál Montecuculi Kővár vidékére ment portára, és ott feles hajdukot levágatván s jó nyereséggel járván, minthogy a generalis commendans megholt vala, Szebenben jöve, s övé volt az erdélyi commendo míg az actualis generalis commendans Steinville bejöve.

Februariusban temeték el a gubernator Bánffi György testét Kolosváratt nagy pompával; ugyan ott a nagyobbik fia Bánffi Dénes meghimlőzék, a nagy hideg időben betegen megindítják, Csanádra hozzák, ott hal meg iffiu korában; ha élt volna, noha igen subtilis elméje nem volt, de különben jó hazafia lett volna belőle. Még egy fia maradott azon kivül, azt is Bánffi Györgynek hiják.

Én itt Brassóban szerencsétlenül járék, mert egy szeredán jó reggel le akarék az istállóban menni, a szállásomon levő grádicson minden igaz ok nélkül, mintha a földhöz csapott volna valaki, hirtelen leesém, a kő grádicsban ugy megütém az oldalamot, nem szólhattam egy darabig; azután két hétig feküttem, az ágyban magamtól meg sem mozdulhattam, sok belső s külső orvosság után nehezen tudék kigyógyulni belőle. Hogy felgyógyulék, Korda Zsigmond urammal együtt Brassóból megindulván, Csikban menénk; ott Somolyón (?) introducáltatik a császár diplomája mellett Kornis Zsigmond és Mikó Ferencz uram által gróff Kálnoki Ádám uram csiki főkapitányságra, ki is az anyja testét eltemettetvén Köröspatakon, felmene Bécsben a feleségéhez. Keresztesi Sámuelné asszonyom is meghala Szebenben, s Draston temeték el; Haller István uram penig 2. maji hoszas betegsége után mulék ki e világból Szebenben, a kit noha minden ember jámbor embernek tartott míg a gubernator éle, de mihelt a Gubernium praesesének tevék, igen megismerteté magát az egész országgal, és a mi fogyatkozások titkoson voltanak ennekelőtte benne, a méltóság kimutattatá vele; jobb lett volna ha azelőtt holt volna meg, nagyobb dicséretet s jobb emlékezetet hagyott volna maga után. Mert mihelt praeses lőn, üldözni kezdé a mi reformata religionkot, affelett az ajándékon halálban kapott, valaki jobban fizethetett, az igazság ellen is annak szolgált, soha a publicumot nem curálta, hanem a privatumot, az öcsét Kornis Zsigmondot épen erőszakoson candidáltatá bécsi cancellariusságra, noha a catholicus urak között arra a hivatalra sokkal capaxabb személyek voltanak. Meghalván Haller István s Szent-Pálon testét eltemetvén, a Deputatio praesese Veselényi István lőn, a ki szintén ugy mutatá ki magát mint a vas szeg a zsákból, a jámborságnak s hallgatásnak szine alatt megvan a nagyravágyás mind magában mind a feleségében, kevés reménsége lehet a szegény hazának iránta. És mivel mind Haller István meghala, mind Kornis Zsigmond a bécsi cancellariusságra promoveáltaték, a Deputatioban való vacantiákra a catholicusok közül ujabb személyek candidáltatának, ugymint Mikola László s Kornis István. A szebeni királybiró is juniusban meghala Szebenben, Véber Péter, haszontalan fösvény vargaforma ember volt; a szebeni polgármester Tajcs állítaték helyében szebeni királybirónak.

Erdélyi fő-commissáriusság felett sok competentia vala, mert egy része a Deputationak Bethlen Lászlót, a más rész Biró Sámuelt választá. Biró Sámuel pártját az erdélyi generalis gróf Steinville s a fő commissarius Haan potenter manuteneálja vala, ellenben a deputatus elsőbb urak Bethlen Lászlónak favealának; és mivel magok között meg nem alkhatának, mind a generalis commendans a maga opinioját, mind a Deputatio feladá az udvarban. A császár sem a generált sem a Deputatiot disgustálni nem akarván, egyiket sem admittálá, hanem Jósika Gábort denominálá fő commissariusnak. Itt telék be ama közönséges mondás: Inter duos litigantes tertius gaudebit hae-

res. Jámbor emberséges uri ember a szegény Jósika Gábor, de az erdélyi fő commissariusi hivatal keményebb s resolutusabb embert kivánna, érzi is a szegény haza, a lágyság miatt mennyi sok rosz dolgot követ el a militia naponként.

Az én szegény gazdám is itt Brassóban, Aranymives Miklós igen iffiu korában meghala hosszas betegsége után, kisded gyemekével együtt, ugy Apor Péter leánykája is, kinek temetésére mentem Torjára. Onnan vissza jövén, Apor Péter urammal együtt mentünk Szebenben, ott Kaszoni János csiki főkirálybiró maga hugát adá feleségül csiki Czikó Ferencznek, kinek lakadalmában jelen voltam. Szebenből visszajövén, itt Brassóban celebráltatott a vámháznál a havasalyföldi vajda Constantinus Brankován doctorának gróff Ferrari Bertalannak lakadalma, néhai gróff Kálnoki Sámuel leányával Ágnessel, nagy pompával, a hol jelen voltanak az itt való generál Faberi sok német officerekkel, német asszonyokkal, havasalyföldi generalis Cantacucenus Thamás, a vajda fő hopmestere Balian fiastól, Roset nevü boer, az itt való vajda Georgius Cantacucenus feleségestől ipastól, azon kivül az itt való szász urak és magyarok közül Nemes János, Thamás, Gábor, Bernált János, Kálnoki József, Jankó Péter, én s mások is. Más nap a lakadalom után estve a generál a vendégeket kihivatta bolgárszegi kapu eleiben tractatiora, ott tüzes szerszámból szép mesterséget csináltanak. Ferrari uram penig feleségestül a vele valókkal együtt visszament Havasalyföldében. Én pedig Nagy-Sinkre mentem, onnan visszajövén Brassóban, voltam lakadalomban itt való biró S a d a s i (?) Bartos uramnál, ki öreg özvegy ember levén, egy igen iffiu özvegy asszonyt vőn el feleségül, iffiabb V a k i s Sámuel özvegyét, ki ennekelőtte egynehány esztendővel Rosnyónál egy oláhot meglövén, fizetéssel dolgát elcsinálta a brassai tanács előtt, de isten nem szenvedé el a gyilkosságot, mert azután nem sokára ő is Feketehalomban történetből maga puskájával magát meglövé, mely miatt meg is kelle halni. A lakadalom után Marusszékre fordulék ki, mivel két esztendeig a pestis miatt nem mehettem ki puszta jószágomban; ugy találám pusztán a házamot, minden jobbágyim feleségestől gyermekestől megholtanak a pestisben, a tisztartóm hasonlóképen, s a mi kevés pénzt gyüjtött volt is számomra az oeconomiámbol, elásta volt nyavalyás a földben a tolvajoktól való félelme miatt; azalatt míg én kimentem, hirtelen mirigye szökött, a szava elállott, megholt, a pénzem is oda lett. Ilyen szörnyü itéletét szenvedtem az én büneimért az Istennek ebben az esztendőben is. Mikor már Kálban volnék, ezek a jó deputatus urak, nem vigyávén arra, hogy én mennyit szolgáltam uramnak s a hazámnak, ujobban a Beszterczeszéki, Kolos- és Thordavármegyei inspectorságot vették a nyakamban a Darmastad, Gronszfelt lovas és Virmond gyalog regimentje mellett; collegám volt bellicus commissárius Matthioski Zsigmond, igen jó humanus servilis ember. Bizony dolog, nehezen esék, hogy ennyi hoszszas bujdosásom után most érkeztem vala kimenni puszta jószágom megtekintésére, mégis olyan bajos hivatallal nyomoritának meg, mind azáltal nem lőn mit tennem, csak el kelle mennem Beszterczére, onnan Tekében gróff Orseti colonellus mellé, onnan Batosbàn colonellus gróff Czernin mellé. Ott laktam hat holnapig, és igen nagy barátsággal éltem mind a colonellussal, mind a regiment tiszteivel; nem is láttam annál a colonellusnál emberségesebb, alázatosabb, jobb, magyarszerető uri embert, és mind asztalát mind udvara népét oly pompáson tartotta, köntöse, lovai s minden apparatusa olyan móddal, akármelyik országban is számot tenne. Én a míg élek, jó emlékezettel leszek felőle, mert sok jó akaratával éltem míg Batosban laktam.

Szörnyü és irtóztató csuda dolgok történének mindenütt Erdélyben ebben az esztendőben. Itt Brassóban husvét éczakáján a bolgárszegi oláh templomban egy crucifixus kép vérrel veritékezett, azután egynehány napokon az egyik széméből szüntelen jött a nedvesség, melynek nézésére magam is elmentem. Itt ben a városban 11. septembr. virradólag a nagy templomban szörnyü ropogás csattogás hallatott, mintha ágyukkal lőttek

volna; a nagy pap közel lakván a templomhoz, oda ment az utcza-őrzőkkel, semmit nem láttanak, hanem rettenetes világosság volt az egész templomban. Juniusban, juliusban oly rendkivül való szörnyü száraz meleg idők jártanak, melyhez hasonlókot soha nem értem; az emberek teljességgel semmit nem szánthattak, a gyümölcsök a fákon egyben főttenek fonyadtanak, a tavaszgabonák fel nem nőhettenek. Septemberben penig Molduvából számtalan sáskák jövének ki, kik a napnak fényét sokaságokkal befedték és az egész országot egybenjárták, mindenféle zöldséget megettenek, végre Kolosvárnál egybengyülvén mindenfelől, egymással megvíttanak az aërben, és oly dühösséggel marták ölték egymást, hogy a földre lehulván, nagy darab helyen bokáig jártanak az emberek a holt sáskák között, s ott büszhöttenek egyben; adná Isten, valami ujabb idegen nemzet ne jöjön a szegény országra, mint annakelőtte mindenkor megtörtént. Fogarasföldén vasárnap sütvén egy oláhné kenyeret, vérré vált a kemenczében; Háromszéken Szent-Lélek táján fen az aërben szárnyas hangyák nagy sokasággal, rettenetes tusakodással egyben mentenek mint két tábor, s ugy víttanak. Kolosváratt, Szebenben fényes nappal fen az aërben, férfi ábrázatban, mezitelen fegyvert tartván kezében, ugy állott; ugyan Kolosváratt leány képében szörnyü jajszóval kerülték a várost, és ott közel egy tóban a kigyók, békák egymást szörnyüképen mardosták ölték, ugy hogy a viz is megvéresedett tőlök

De mindenek felett a pestis grassála az egész országban. Elsőben a lovak, marhák, disznók, kutyák kezdének dögleni. Segesváratt, minekutána harmad fél ezeren és Marusvásárhelyen is annyin megholtanak volna pestisben, Udvarhelyszéken tizennyolcz ezeren, Marusszéken szintén annyin, végre azokon a helyeken megszünék, hanem Kolosváratt kezdődék el juniusban. A mint mondják, egy pestises helyről jött ember ment Kolosvárra a patikában orvosság vásárlani, mindjárt a paticarius cselédestől megholt, azután kihatván a városra, egy nap ötven hatvan testet is kivittenek, mig utoljára ötödfél ezer ember meghalván, ugy szünt meg. A német praesidium is, a ki ben maradt volt, többire mind megholt. Kolosvárról valami kereskedő görögök Szebenben jővén, a mely házhoz beszállottanak, a gazdának felesége gyermeke harmadnapra megholt; azután többen kezdvén halni, mind a német militia kiszállott onnan közel az erdőben, csak keveset hagyván a muskotélyosok közül ben a város bástyáin, mind penig a városi rendeknek a nagyai, többen nyolczszáz familiánál, mindeneket oda hagyván, kijöttenek és szélyel, imide amoda magokot elvonták. Az ott levő magyar urak fő és nemes rendek is nagy bódulással kitakarodtanak; a deputatus urak elsőben Disznódra, onnan Nagy-Sinkre, végre penig Megyesre jöttenek, s azolta ott vagyon a Deputatio residentiája. A generalis commendans, a több militaris és cameralis tisztekkel Fejérvárra mentenek, és a várat reparálván s több lakóházokot a belső városban, azolta ott resideálnak. Szebenben négyszáz embernél több nem holt meg, Kolosvármegyében, Thordavármegyében, Küküllő vármegyében, Aranyasszéken, Thoroczkón, Thordán, Enyeden, Széken, Koloson, Fejérvármegyében penig sok ezereken holtanak meg. A már egészlen, sok keserves experientiából megbizonyosodott, hogy ez a három esztendőtől fogva grassaló s pusztitó pestis nem az aërnek corruptioja miatt esett, hanem per communicationem, és a ki Istent hiván segitségül, olyan helyről jó idején elment s pestises emberekkel nem conversálódott, életben megmaradott, a ki penig vakmerőségre veteté magát, megdöglött a többivel együtt. A mint példa erre az enyedi professor s doctor Pápai Ferencz, kinek felesége, atyafiai pestisben meghalván Marosvásárhelyen, a pestis megszünése után oda ment, s a megholt asszonynak egyet másit elvitte Enyedre; két hajadon leányi mihelt afféle köntösben öltöztenek, mindjárt mirigyek szökött s megholtanak, s az ő házától terjedett el a több városi emberekre a pestis. Porumbákon a molnárnak Szent-János hegyéről egy ember szőlőt vitt, hogy a molnár ha-

marább öröljön, szorgos levén az őrlés mindenütt a nagy szárazság miatt, a molnár felesége két gyermekével együtt mihelt ettek a szőlőben, mirigyek szökött s megholtanak. Nagy-Sinkszékben, Szászhalomi falu mellett egy pestises helyről jött ember megszállott, valami gyermekek kimentenek, enni vittek az embernek, a gyermekek visszamenvén, mind magok, mind apjok, anyjok kétháztól egészlen kiholtanak; hire esvén a nagy- sinki német commendansnak, oda küldött, azokot a házakot minden házi eszközökkel együtt egybenégettette, s ugy szünt meg a pestis. Több ilyen példák számtalan helyeken estenek Erdélyben, én rövidségnek okáért elhallgatom, ezeket azért jegyzém fel, a posteritás tanuljon s szántszándékkal magát ne veszesse. Egész Magyarországban, Lengyelországban, Máramarosban oly szertelenül grassált a pestis, hogy némely falukban két három ember alig maradott meg, Debreczenben tizenkilencz ezer ember holt meg. Igy akará Isten az egész magyar nemzetet a bünért megbüntetni. Az egy Csikban, Háromszéken, a Barczán, itt Brassóban hogy még eddig a pestis be nem jött, ha ezután Isten a bünért el nem küldi.

Az erdélyi commendans meghalván, a mint feljebb emlitém, sok competitora vala a császár udvarában az erdélyi commendansságnak; végre generál Rabutin intimatiojából gróf Steinville candidaltaték, le is jöve junius havában Szebenben. Szerencsétlenül jára az uton, mert Dévánál a Marosban lesülyede ahajó kiben bagasiáját hozták, s többire oda vesze. Ez azelőtt is lakott Erdélyben, akkor colonellus vala, nemzetére lotharingus; mikor a francia király a lotharingiai herczeget kiüzte országából, ennek az atyja akkor jött volt el a herczeggel, s mind a császár udvarában nevekedett, s onnan promoveálódott; felesége soha nem volt, söt az asszonyembert nem is szenvedi házánál; igen hires chymicus, szüntelen csak a metalumok körül forgolódik, deákul keveset tud, tolmács által kell vele beszéleni, alázatos, humanus ember, nem is interessatus, és mint- hogy maga is semmi discretiot senkitől el nem veszen, ugy a commendója alatt levő militiának sem engedi meg az eddig való ingyen élődést, melyet igen neheztellenek az officérek. Mikor táborra szállott is, meg nem engedte, hogy az eddig való szokás szerint feles bagasiát vigyenek magokkal a tisztek, azt mondván nekik: minket nem henyélni, hanem vitézkedni küldött a császár Erdélyben, a tábori embernek nem kell mindenkor meleg étek, szintén elég, ha egy darab kenyere s a mellé egy darab sült husa vagyon; Erdélyországa a császáré, nem miénk, azt oltalmazni kell nem rontani, nekem vagyon annyi fizetésem mint generalis commendansnak, melyből az én állapotom szerént tisztességesen élhetek, nektek is tisztekül kinek kinek hivatala szerint annyi fizetése jár, a kiből a maga statusát eltarthatja, csak a kapitány ne kivánjon ugy élni mint a colonellus, a colonellus mint a generál, hanem mindenitek tartsa a maga határában magát; a mit a császár fizet, azzal érjétek még, az ingyen élődésnek békét hagyjatok, mert ha panasz jő rám, elhigyétek, bizony példáson megbüntetlek, mert nekem olyan orderem vagyon a felséges udvartól.

Ez a generalis commendans Szebenből kiszálván táborban a regimentekkel, többire Suk és Bonczida között táborozott, mivel a pestis mindenütt grassálván, semmi derekas opetióhoz nem kezdhetett. És hogy a militiát jobban conserválhassa a contagiotól, sok reggeli italt főzetett gabonából, abban fenyőmagot, ruta levelet hántanak s minden reggel a companiáknak ugy osztogatták, azt itták, nem is döglöttenek meg. Egy rész haddal colonellus Acton Bonyhán a Bethlen Elek castélyát fortificáltatván, ott vigyázott, portásokot pedig mind szüntelen küldözött a generál a kuruczok és más praedáló tolvajok kergetésére, ugy mint generál Gravent, ki is Magyarországra kimenvén, Somlyón tul jó darabig az ótt lézzegő kuruczokot felverte, levágatván bennek és tizennyolczat elfogván közülök. nagy praedával jött vissza, mert ki s bejovő utjában, hol elment, a földnépének is marhá-

ját elhajtatta, a honnan ökörpásztornak is nevezték, mert soha ugy portázni nem ment, hogy a szegénység marháit el nem hajtatta s a mieket találta, el nem praedáltatta. Somlyón pedig a mely commendans volt, mind az ott levő német és magyar praesidiummal, mind a váradi commendánstól is kérvén succursust, két száz labancz hajdukkal, meg annyi magyar lovas haddal és ötven muskotélyossal, kik között granatérosok is voltanak, portára menvén Károlyhoz, Vai László kurucz kapitányt egész hadával együtt felveri, és sokakot levágatván, a kuruczok számtalan praedát szekerekre rakatván, visszatér. Az alatt más helyeken levő kurucz hadak, a dolgot megértvén az elszaladtaktól, mintegy három ezeren egybengyülekeznek, és a németeket utólérik; a labancz hajduk, meglátván a sok kuruczságot, szaladásra veszik a dolgot s mind egy lábig levágatnak a kuruczoktól, a lovas magyar labanczok is megszaladnak, azoknak is jobb része ott vesz; a commendans penig az ötven muskotélyossal, a vele levő szekerek közé recipiálja magát, a kuruczok egynehányszor nekik mentenek, de mindenkor oly tüzet adott a német, hogy semmit nem tehettek nekik, s több ötszáz kurucznál ott veszett a lövés miatt, s látván hogy nem birnak a némettel, visszamennek, a commendans penig minden kár nélkül a németeket nagy dicsérettel visszaviszi Somlyóra.

A tolvajok penig Balika s Fekete Vaszily commendója alatt, mig a generál táborozott, szerte szélyel sok praedálást tettenek az országban, mint a farkasok, éczaka titkon rá rohantanak a falukra s felpraedálták, mint Kolosvármegyében Batost, kinek a templomát is felverték s számtalan praedával megrakodván, elmentenek; sok becsületes nemes embereket házoknál megfogtanak, megöltenek s mindenéből kifosztottanak. A mint hogy Nagy-Ajtán jó reggel Donáth György és Donáth Pál házaira rá menvén, a mit házoknál kaphattak, elvitték, magok szerencséjekre a castélyban háltanak, egyetmásoknak is a jova ott volt a kastélyban. Hasonlóképen Szász-Fenesen Mikola Lászlót is a maga házánál elfogják, mindenét elpraedálják, magát is megölték volna, de egy ismerője levén közöttök, a nem engedte hogy megöljék, ugy bocsátották el. A generalis eszében vevén hogy többire mind Debrecen és Somlyó tájékáról, a Hajduvárosokról jőnének azok a sok kóborló tolvajok, rácz Tökölyi hires vitéz colonellust feles hadakkal kiküldi Debrecen tájékára. Ki is a körül levő tartományt szörnyen kezdi pusztítani praedálni, a kuruczokot vágatni, mely miatt megijedvén, minthogy Rákóczitól semmi segéltséget nem várhattanak, közönséges akaratból mind az egész Hajduvárosok, és azok is, kik a sarkodi sánczban recipiálták volt magokot, a debreceni birót egynehányad magával beküldik az erdélyi generálhoz, és grátiát kérvén,behódolnakDebrecennel együtt, s a császár hüségére beesküsznek. A debreceni biró ezer aranyat, egynehány hordó tokai bort, sok egyéb ajándékot hozott vala, de a generál az aranyat mind visszaadá, a borokot pedig elvevé, azt mondván a birónak: nekem pénzre nincs szükségem, a mit nekem hoztatok, vigyétek visza, jó lesz a jövő télre portióban fizetni, a bort penig egésségtekért megiszom, ezután semmi bántódástok nem lesz a császár vitézitől. Azalatt Hadadhoz is egy rész hadat külde a generál, kiben feles hajdusággal gróff Csáki István vala a kuruczok részéről commendans; valóban is emberül tartá egy darabig, azután accorda által feladá a várat a németeknek, maga visszajöve Erdélyben, jószágát tisztét megadák. És eképen Somlyó, Hadad megvételével s Debrecen behódolásával épen a Tiszáig szabad passussa lön a németnek, s a jó kuruczok dolga napról napra leányágra kezde szorulni.

Mert Magyarországban, látván a statusok, Rákóczi Ferencznek minden dolga csak bolondság s hazugsággal való bíztatás, felette elidegenülének tőle, sőt Bercséni Miklós, ki minden rosznak inditója volt, eszében vevén hogy a magyarok disgustálódtak, félrevoná magát. Rákóczi Ferencz is, a hadai naponként fogyván, Érsekujvárat erősen fortificáltatja s nagy praesidiumot hagyván benne, maga Munkácsra megyen. A német generál Hajszter

erős bloquada alá veszi Érsek-ujvárat, Rákóczi éléssel s munitioval megakarván segélleni, a németek elejekben kiszálnak, a szekérkisérő kuruczok elszaladnak, mind a szekerek mind a profont s munitio a németek kezében esik. Rákóczi azért látván, Érsekujvár oda leszen, Lengyelországban bemegyen és a muszka czártól elkergettetett Stanislaus lengyel király hadait megfogadja, Potoczki lengyel generalis commendója alatt, svéték is voltanak mintegy ezeren, a lengyelek pedig hatezeren. Ezekkel kijövén Munkácsra, onnan elküldé Érsekujvár segitségére, és az Érsekujvár alatt levő bloquádat dissipálják, s a várat ujabb éléssel munitioval fortificálják. Generál Hajszter San-Croi colonellust ezer száz lovas német haddal küldé az ellen a gyülevész had ellen, kik is már, kuruczok is felesen érkezvén melléjek, tiz ezer emberre gyültek vala; a németek, noha kevesen valának, resolválák magokot, megütközének. Elsőben annyira a confundálák a németeket, hogy több négy száznál ott vesze bennek, de azonban a német magát rendben vevé, és azt a sok ezer hadat megveré. Két ezernél többen veszének el; elsőben is a magyarok szaladának meg, azután a lengyelek, a svéték majd négy óráig állák meg a harczhelyet, ott is veszének nyavalyások. Az elszaladott lengyelek Kecskemétre menének, és ott hallatlan praedálást s több istentelenséget követének el. A pétervāragyai commendans generál Ulhem rácz és német hadakot külde rájok, éczaka megüték őket, több nyolcz száznál ott vesze bennek, a többi visszamenének Lengyelországban s többször ki nem jövének Rákóczi segéltségére. A német pedig Komáromból, Budáról öreg lövőszerszámokot hozatván, derekasan kezdé Érsekujvárat ostromoltatni egynehány hétig, az élések is elfogyván, feladák a németnek accordára septemberben, a kurucz praesidiumot szabadon elbocsátják, a városban német praesidium szálla be. Igy cseppent el Rákóczi Érsekujvártól, a kit francia incsenirek által sok száz ezer forint költséggel annyira fortificáltatott vala, hogy egész Magyarországban mása nem volt; jól esék a németnek, hogy ajándékon juta a nagy erősséghez. Igy szokott a járni, a ki a maga bolond tanácsán indul meg s magánál nagyobb erő ellen akar viaskodni.

Ennekelőtte két esztendővel Csikban fogatott vala el generál Vallenstein egy hires tolvajt, Csulak Martit, ki is mikor főstrázsamester Schram német hadakkal Leszfalván volt quártélyban, Jankó Mihály nevü nemes embert, éczaka titkon házára menvén tolvaj társaival együtt, megfogatván, az erdőre kivitette s ott mészároltatta fel; ezt a tolvajt a generál törvény szerint megparancsolta hogy a háromszéki tisztek exequáltassák, de a tolvajnak apja anyja sok ajándékokkal Bernált Jánost, ki akkor inspector vala és Nemes Thamást vice királybiróságában elcsinálták. Látván a generál, csak halogatják, a brassai magistratus kezében adatta, kik is mindjárt az inquisitio szerént törvényt látatván rája, megsententiázák s másnap exequálták volna is, de a tolvaj, több rabokkal együtt levén, a nagy erős tömleczet megásták, és kijövén éczaka, épen a vártaház mellett a kőfalról leugrándoznak s elszaladnak, és nem sokára több tolvajokot gyüjtvén maga mellé, a Málnás erdején a brassai árus embereket, kik a csiki sokadalomból jőnek vala, felveri, meg is ölnek bennek, számtalan praedával megrakodván, elmene, s nem régen a pacificatio alkalmatosságával haza jöve, senki nem bántja, a nagy nyilvánvaló gyilkos szabadon jár, de bizony kikeresi még az igaz isten az ártatlan vért a kezéből.

Horváth György, kiről feljebb emlékezém, general Krickpaumb halála után addig jártatá generál Montecuculit, kezességen elbocsátatja, erős hit alatt beesküszik a császár hüségére, bemegyen Csikban, onnan éczaka elszökik Molduvában. A gonosz lelkü tolvaj ember a kezeseit cserben hagyá, azokot szegényeket a generál megfogatta, a brassai fellegvárban raboskodának miatta; csak ugy legyen ezután valamely emberséges nemes ember kezes olyan hitehagyott tolvajokért.

Magyarországban a vadkerti harcz után

hol Sancron a kuruczokot és lengyeleket megverte, Bártfa s Eperjes városokot a német accorda által megveszi generalis Haiszter commendója alatt. Lőcséhez menvén a német tábor, mivel fel nem akarták adni a kuruczok, ostrommal veszik meg, és mind a praesidiumot mind a város népe közül felesen levágnak bennek s nagy praedával megrakodván, a városban német praesidiumot szállitanak. Rákóczi uram Munkácsról nézdegélte a német victoriáját, s akkor kezdé eszében venni, hogy nagy potentatus a német császár, s bolondul kötett fegyvert ellene. Ugyan az idő tájban generál Haiszter Miskolcznál egybengyülekezett kuruczokot keményen megveré, majd nyolcz százan veszének közűlök, a többi elszaladának. Igy veszték bolondul magokot, mind penig országunk szabadcságát.

Felesen jövének haza ebben az esztendőben is a kuruczok Magyarországból, Moldovából, Havasalyföldéből, eszekben vevén, hogy csak hazugságból áll Rákóczi Ferencznek mind eddig való bíztatása, ugymint Földvári Pál, Sárosi Zsigmond, Bánffi Zsigmond, Kemény Jánosné, Bethlen Mihályné, Gyerőfi Györgyné, Henter Mihályné fiaival együtt, Fogarasi Sámuel a doctor, Henter Gábor, Keresztúri Miklós, ki is a hugomot Boér Simon leányát vevé el, a másikot penig az iffiu Jósika Gábor, Baranyai Mihály, Jósika Sámuelné, Tompa Miklós, és többen sokan, feles szekerekkel, kik közül is a magyarországi tolvaj kuruczok utjokot megállván, felvertenek és mindenekből kipraedáltanak. Ilyen szép szeretettel voltak eleitől fogva a magyarországiak az erdélyi emberekhez,

A franciai király ellen ez esztendőben is sok szép és nagy győzedelmeket ada Isten a római császárnak és az öcsének Carolusnak a spanyol királynak, mind Belgiumban, mind Hispaniában, melyeknek örömét nagy solennitással háromszor lőtték meg mindenütt Erdélyben, itt Brassóban is. Mert a franciai király látván, szemben való harczczal nem bir a confoederátusokkal, Flandriában a hires fortalitiumot Duakot minden kigondolható mesterséggel megerősítette és tiz ezer praesidiumot tett belé. Hasonlóképen Artesiában, Arras, Bethune és Veriat nevü erős városokot is mind éléssel mind haddal megrakatta, hogy igy a német császár armadája ne penetrálhasson azok miatt Galliában. Eugenius herczeg az angliai Marleburg fő generállal egyetértvén, és mind a német mind az angliai s belgiumi hadakot egybengyüjtvén, elsőben Duak alá mentenek és sánczokot ásatván, nagy öreg feles lövőszerszámokkal kezdették bombáztatni. A franciai commendáns elsőben csak comtemnálta s nevette, még a város kapuit sem tétette be; de minekutána a confoederátusok egynehány ostromot tettenek volna, és többen öt ezer franciánál az ostromon elestenek volna, annyira megijedt, hogy több ostromot nem mervén megvárni, nagy submissioval accordálni kezde Eugeniussal, és a nagy nevezetes erősséget a német császárnak feladá. Duak alól egyesen mene az armáda Artesiában, és Arras s Bethune városokot, minekutána erősen lőttette 's ostromlotta volna, az ott levő franciai commendánsok nem tarthatván semmiképen tovább, a franciai királynak nagy gyalázatával s kárával feladák mindenik erősséget. Igy vevék vissza sok bajjal s nagy vérontással a franciától a sok városokot, melyeket hamisan s istentelenül ennekelőtte való esztendőkben árultatással a spanyol megholt királytól Carolustól elszedegetett vala; nem engedé Isten sokáig birhassa. A megvett városokot erős praesidiummal Eugenius megrakatván, egyenesen Galliában bemegyen, és Delphinatusi provinciában a nyári expeditiók miatt elfáradott hadakot jó quártélyban szállítja, s a franciai király provinciájára terhes portiót vetett fel s azzal fizet a hadaknak, a mint a francia király is annakelőtte szokott volt cselekedni, hogy a maga hadait mindenkor az ellenség országában quártélyoztatá, s a maga országát penig nyugodalomban tartotta.

Carolus penig a spanyol király nagy victoriát nyere a francia király unokája Philippus Dux de Anjou ellen, kit erőszakoson coronáztata meg a nagyapja spanyol királyságra. Ugyanis midőn Carolus az egész Catalo-

nia országot Hispaniában meghódoltatta volna, beljebb indul, és Sartagossa (kit az előtt Caesare Augustának hitták, de minekutána a Maurusok egész Hispaniát elfoglalták vala, per corruptionem Sartagossának neveztek) város mellett szemben találkozván Philippussal s a francia armadával, noha sokkal többen valának a franciák, mégis Carolus megbiztatván szép oratioval a német hadakot, egyenesen rá megyen, és egynehány óráig való conflictus után keményen megverik a franciát, nyolcz ezeren elesnek, hat ezeren letevén fegyvereket, rabságra jutnak, három ezeren a városban szaladnak, kikre is a harcz után mindjárt Carolus obsideálván a várost, meg kelle mind a várossal együtt magokot adni. Philippus mintegy két század magával csak alig szaladhata el a harczról, a felesége Madritum városban levén, utána küldet, s onnan kihozatta Navarrában, tartván attól, ha Carolus Madritumra küld s elfogatja. A mint hogy el is küldött vala a harcz után egynehány regimenteket, de már azelőtt való nap kiment volt Philippusné onnan. Ilyen híres győzedelemmel járván Carolus, Valentia országot Hispaniában, sok provinciákkal együtt maga részére behódoltatja.

A franciai király ilyen nagy gyalázatot vallván, s látván, már a confoederátusok hadai Galliának egy részében mentenek, igen megijed. Azért országában mindenütt az egész nemességnek megparancsolja, házájok oltalmára fejenként minyáján felüljenek, sőt a clerusnak is meghagyá hogy minden parochialis pater egy egy lovas embert fegyverrel együtt készítsen táborban, és ujobban rettenetes armadát készit a német császár ellen a jövő esztendőre. Micsoda operatiók fognak penig lenni, az idő megmutatja.

A muszka czár minekutána a svéciai király hadát egészlen debellálta, hadait mindenfelől egybengyüjtvén, kijő Moschoviából, és Kozákországot visszafoglalja, ugy Kalmuk- és Cserkeszországokot is behódoltatja, azután Lengyelországra jő, és a svéciai királytól tétetett Stanislaus királyt az országból kikergeti, a ki is exiliumban Svéciában megyen, a saxoniai electorhoz pedig követeket expediálván, a lengyel királyságra nagy pompával visszahozatja, s Lengyelországot melléje hódoltatja, a kik penig Stanislaus pártján voltak, azoknak jószágokot szörnyüképen elpusztitatja. Onnan penig Livoniában megyen, és a nagy erősséget, Riga városát sokáig ostromoltatván, végre megveszi, számtalan temérdek kincscsel és praedával együtt. A hol is egy igen felette szép ábrázatu özvegy svét asszonyt meglátván, annyira felgerjede szerelmében, hogy mindjárást feleségül magának elvevé, és királyné módon, drága köntösökben felöltözteté. Ugy a több városokot is az egész provinciában behódoltatá, és a Fekete tengerre rettenes nagy készülettel való classist vitete. Bucsukra penig és Chrimben a tatárok ellen nagy armadákot külde, söt a persiai királylyal is confoederatiót tőn, hogy ő innen, a persa penig tul napkelet felől minden erejével a török birodalom ellen felkeljenek. A Danus is az alkalmatosságnak örülvén, nagy haddal Sveciára mene, de szerencsétlenül jára, mert a sveciai király anyja az ország népét felvevén, keményen megveré a dániai király táborát, s nagy szégyennel s kárvallással vissza kelle menni országában.

A sveciai király Benderben szaladván kevesed magával, a török Portát követei által jártatja hogy mellette insurgáljon a muszka czár ellen; a török császár nem akarja vala, a békeségnek örülvén, sőt a fővezér is nem jovallja vala, hogy egy ember kedvéért az egész birodalmat koczkára vessék. De midőn tul a franciai király sok ratiokkal remonstrálta volna a török császárnak, mely nagy hasznos volna a töröknek a svecus mellett insurgálni, nagy tumultus lőn Constantinápolyban, két részre hasadván a város, és a militia egy része a hadakozást, más része a békeséget szeretvén. Mely miatt is egyben bolondulván, a fővezért megölik, a jancsárság is egymásra támadván, majd husz ezerig valót magok közül megölnek, sőt a császárt magát is megölték volna ha el nem szaladott s bútt volna. Megcsendesedvén a tumultus és más fővezért tevén, ki mindenkor a hadakozást joval-

lotta, nem lőn mit tenni a török császárnak, kételenség alatt annuálni kelle a jancsárok kivánságának, és a muszka czár residensét arestáltatá, s publice declarálá magát a muszka czár ellen való hadakozásra s a svecus manutentiojára. A minthogy mindjárt harmincz ezer embert külde Benderhez, kik vigyázzanak, hogy a muszka czár arra ne menjen; Bendert penig incsenierek által keményen fortificáltatá, és mind éléssel mind lövőszerszámokkal muniáltatá, a sveciai király intertentiójára nagy királyi költséget küldvén, s az egész Ásiában, Europában mindenüvé parancsolatot ada ki, hogy a jövő tavaszszal minden felől a hadak Drinápolyhoz gyüljenek, hogy onnan minden erejével a muszka czár ellen meginduljon. A molduvai vajdát penig Mauro Cordatust elvádolák a Portán, hogy nagy keménységgel viseli magát, és a Molduvában kereskedő törököket is kicsiny dologért mindjárt kalafában vereti; azért a török császár visszaviteti Constantinápolyban; kevés ideig ülhete nyavalyás a fejedelemségben, és Demetrius Kantumirt promoveálák vajdaságra helyette. Ennek az esztendőnek végén generál Montecuculi, generál Graven, colonellus Acton a Montecuculi és Rabutin lovas regimentjével, kik eddig Erdélyben voltanak, rettenetes hideg időben megindulának, és Debrecenben menének, mivel a császár generál Pálfi Jánosnak egész plenipotentiával adá a magyarországi commendot, s megparancsolá neki, hogy az egész télen a kuruczokot szüntelen portázza, mig vagy debellálja vagy kényszerítetnek grátiára megtérni. Épen ugy is lőn.

1711. Mert a Rákóczi pártján levő magyarok, elunván a kuruczságnak elviselhetetlen igáját, saczoltatását, ingyen való quártélytartását, rettenetes portioztatását, mely a német directiója alatt sem volt olyan mértékben, látván egyczersmind, hogy a császár hadai naponként praevaleálnak Magyarországban, mivel generál Virmond két regimenttel csak nem régen is nyolcz ezer kuruczból álló hadát Rákóczinak felverte, és két ezernél többet bennek levágata, és már Erdély teljességgel a német hatalma alá esvén, oda refugiomok, mint azelőtt nem lehetne; a Dunántul való vármegyék is egészlen a császár hűségére redeáltanak, minden fortalitiumok német kézhez estenek, és generál gróff Pálfi János commendója alatt erős német armáda Debrecennél volna, kinek meg volt az udvartól parancsolva, hogy az egész télen szüntelen infestálja a kuruczokot: — mindenfelől környülök látván a veszedelmet, s nem levén erejek tovább hogy resistálhassanak, elidegenülének Rákóczitól. Ki is látván a nemzetnek ellene való indulatját, jó idején Bercsénivel, Forgács Simonnal, Eszterhási Antallal, Vaj Ádámmal, és maga idegen nemzetekből álló fizetett hadaival Lengyelországban bemegyen, s a Magyarországban maradott egész kuruczságnak commendója Károlyi Sándorra marad. Ő pedig igen ravasz és practicus ember levén, hogy magának promotiót és jövendőbeli securitást szerezzen, alattomban tractálni kezde a német generálokkal s kivált Pálfi Jánossal, a kiktől is sok igéretekkel s biztatásokkal fascináltatván, az alatta levő kuruczságot, kik már felette disgustátusok valának Rákóczi iránt, disponálni kezdé, hogy midőn látják, már Rákóczi, Bercséni s több kurucz urak, kik ennek a rebellionak inditói voltanak, elvonták magokot, az országot elpraedálván, nagy gazdagsággal idegen országban általmentenek, és onnan nézik már, mint bánik a német a szegény magyarokkal, s semmi reménség nincsen hogy valahonnan segitségek jőjön, ne veszessék bolondul magokot, hanem menjenek compositióra a császárral, lám eleget hadakoztanak annyi esztendőtől fogva héjában, mégis semmire nem mehettenek. A kuruczság azért könnyen rá hajla, és Károlyi Sándor maga elmenvén Debrecenben Pálffi generálhoz, ott harmad napig mulata, titkos correspondentiát tartván vele, és ugy concludála, hogy mind két részről armistitium legyen, és gyűljenek mindkét részről Szathmárra s ott egyezzenek meg. Visszajövén Károlyi, beküld Lengyelországban Rákóczihoz, hogy a kuruczok egyáltalában tovább fegyverkedni nem akarnak, hanem a császárral békeségre fogják a dolgot, azért Rákóczi jőjön ki, s

lássák, mentől jobban vigyék véghez a compositiót. Ki is jöve kevesed magával Rákóczi, és Szalontánál szemben lőn general Pálfival s a több generálokkal, együtt is ebédlének s tractálának, vala is nagy reménség, hogy Rákóczi, maga is a compositionak annuál, mivel mind személyének mind jószágának sub assecuratione gratiát igérének; de azután mit gondolván, maga tudja, visszamene Lengyelországban, és megirá mind Károlyinak mind a kuruczságnak, semmiképen compositiora ne menjenek a némettel, mert rövid időn nagy succursussal fog kijőni.

De mind Károlyi mind a kuruczság afféle hazug biztatásokkal már eltelvén, Rákóczi intimatiojának helyt nem adának, hanem mindenestől fogva Szatmárhoz gyülének; a bécsi udvar is egy Joannes Locherer nevü bellicus consiliariust külde le Pálfi mellé, generál Pálfinak egész plenipotentiát hozának irásban, hogy valaminemű conditiokkal a kuruczsággal megbékéllik, mindazokot az bécsi udvar helybenhagyja s confirmálja. Ott, ugyan Szathmártt, egynéhány héti tracta után a compositio véghez is mene, nem ugy a mint a szegény magyar nemzet jova s megmaradása kivánta volna, hanem a mint a német generálok akarák, Károlyinak kevés gondja levén a publicumra, csak a maga privatumát stabiliálhassa. A pacificatio tiz punctumokból áll; az első szól Rákóczinak adandó grátiáról ha amplectálni akarja; a másodikban Rákóczi mellett eddig megmaradott kuruczságnak minden személyválogatás nélkül fejeknek jószágoknak gratia adatik; a harmadikban a recepta religióknak szabadcsága confirmáltatik; a negyedikben ebben a revolutioban megholt kuruczok özvegyeinek s árváinak jószágok adatnak vissza; az ötödikben, Törökországban, Havasaly, Molduva és Lengyelországban Erdélyből Magyarországból kibujdosott embebereknek gratia adatik és hazájokban való visszajövetel engedtetik; a hatodikban, a hadi raboknak hasonló amnestia és gratia igértetik; a hetedikben, a pacificatio után ha mind két részről egyik fél a másiknak kárt teszen, annak refusiója igértetik; a nyolczadikban ezen pacificationak a bécsi udvartól való confirmatiojáról igéret vagyon; a kilenczedikben Magyar- s Erdélyországának szabadcságában való megtartásáról vagyon emlékezet, és hogy a hűségben megmaradtak a kuruczokot ne merészeljék gyalázni vagy csufolni; a tizedikben a jövő ország-gyülésében szabadcság engedtetik, hogy a statusok a mi megbántódása van az országnak proponálják, és a császár megorvosolja.

Ilyen gyönyörüséges hasznos pacificatiót szerzének a jó kuruczok nemzeteknek; azért bizony csak tíz magyarnak sem kellett volna levágatni magát, mert a revolutio előtt mind ezeket birtuk; sőt ezeknél hasznosabb volt a Diploma; mert minden törvényünknek, lelki testi szabadcságunknak a Diploma volt az ereje, azt pedig most a pacificatioban elé sem hozzák, nem is reménlem többször a bécsi udvar confirmálja, a nélkül pedig a pacificatio olyan mint a holttest lélek nélkül. Bezzeg nem ilyen a Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György pacificaitoi a némettel; nem is méltó hogy pacificationak neveztessék, hanem csak grátiaadás az elpártolt magyaroknak, eléállhatnak vele, vehetik hasznát a maradékok is jövendőben.

A pacifiicatio véghezmenvén, a kuruczok zászlójokot general Pálfinak mind beadák, magok a császár hűségére beesküvén, haza oszlának, olyan nagy fastussal s bűzzel, mintha ők triumphältanak volna a császáron; hánták vetették, aző fegyverekkel minemű dicsőséges pacificatiot szerzettenek a hazának, az itthon maradott s császár hűségében szenvedett urakot fő embereket contemnálták, csufolták, s azzal kérkedtek, hogy már ők, kik oda ki hadakoztanak, se magok, se jószágok nem portiózik, a jobbágyok is kik velek együtt voltanak, mind nemes emberek lesznek. S bizony nagy mortificatióink voltak miattok; de lassan lassan meg kezdék ismerni magokot; mert a német quártélyban minden respectus nélkül beszáll fegyverviselő uram házához, s meg is üti jól a hátát ha szót nem fogad, s akkor veszi eszében hogy német az ur, ő pedig csak subditus; a jobbágyokból álló vitéz

kuruczok is a régi statusra visszajövének, letevén a forgót és farkasbőrt, zekében bocskorban asáte kapáte, mert nem disznó orrában való az arany perecz. Nem hogy szabadcságot érdemlenének jobbágy uraimék, inkább érdemlenének nyársot akasztófát a sok tolvajságért.

Semmi oly keservesen nem esék minékünk kik a császár hüsége mellett annyi esztendeig várakban szenvedtünk s minden jovainktól megfosztattunk, mint az, hogy a pacificatioban minden személyválogatás nélkül generalis amnestialis gratia adatott mindeneknek. Ugyanis ámbár azok, kik igaz fegyverviselő, bizonyos kurucz commendo alatt táborozó kuruczok voltanak, ha commendójok parancsolatából a császár hüségén valóknak kárt tettenek, már a közönséges csendességre nézve amnestialis grátiában vétettek is, azt nem annyira sajnáljuk, de hogy minden tolvaj, gyilkos, keringő, kurucz nevezet alatt sok becsületes urakot, fő és nemes rendeket minden order nélkül megfogtanak, megkinoztanak, megöltenek, megsaczoltattanak, hogy azoknak is hasonló gratia adatott, e már, ugy teczik, természet ellen való dolog. Haza jöttek a sok praedával, szemeinkkel látjuk nálok tőlünk elpraedált jovainkot, még nem is szabad kérni tőlök, mindjárt a császárral generállal fenyegetnek, csak türnünk, szenvednünk kell. A császár sem ada semmit ennyi kárvallásunkért, még azoknak van nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban mind a németek előtt. Bolond magyar a ki ezután a német hűségéért magát öleti, fogatja, praedáltatja, hanem ő is csak huzzon, vonjon, praedáljon, mert a ki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek annak. Átkozott amnestia, e miatt veszett örökké a szegény Erdély ország, ezután is a miatt vesz el végképen,

Károlyi Sándor igy véghezvivén a pacificatiot, Bécsben felmene, a hol is megjutalmazák ugy a császár ellen való rebellióért, ha mind örökké a császár hűsége mellett hadakozott volna is, nem remélhetett volna anynyit. Mert a szathmári egész dominiumot, a hatvani és máramarosi jószágokot, a Jászságon is nagy uri jószágot adának neki, ötven ezer kősót is, kit nagy drága pénzen eladata, general marschal lejtnánnak tevék és nagy reméntelen promotioval s temérdek gazdagsággal lejöve maga házához. Valami lesz az exitusa, a bizonyos; olyan gazdag és nagy jószágu magyar nincsen most az egész Magyarországban, használa neki hogy rebellis volt.

Még a pacificatio véghez nem ment vala, a római császár Josephus Bécsben meghimlőzék, és 17 aprilisban meg is hala reméntelenül, midőn annakelőtte Lamberg nevű fejedelem, ki legkedvesebb embere s első ministere volt, nagy iffiu korában véletlenül megholt vala. Ez a császár hat esztendők alatt nagy dicsérettel s dicsőséggel viselé a birodalmat; mert az atyja holta után a bavarust debellálá, Oloszországból a franciát kihajtá, rettenetes véres harczokon egynehány izben a francia táborát megveré, Belgiumban felette nagy fortalitiumokot erős ostromokkal a franciától megvőn, a magyarok motusát megcsendesité, és ha tovább élhet vala, kétségkivül az egész Hispaniát a franciától elnyerte volna, mert az egy Carolus Quintuson kivül az austriai felséges házból ennél győzedelmesebb, szerencsésebb imperator nem volt csak egy is, a ki oly kevés idő alatt olyan victoriákot obtineált volna, és csak egyczer is az ő idejében szerencsétlenség nem esett armadáiban. Bizony a reformata religiónak nagy kárára és szomoruságára lőn ennek a dicsőséges imperatornak halála, mert noha catholicus volt, mindazáltal oly moderatioval viselte magát, hogy sohult az ő birodalmában a persecutiót meg nem engedte, noha kivált a gonosz istentelen jesuiták szüntelen ingerlették a persecutiora, és azzal akarták elálltatni, ha a reformatusokot üldözi, a boldogságos szüz Mária, minden ellenségi ellen nagy győzedelmet fog neki adni; eleget protestáltanak, soha arra rá nem vehették. Bizony az isten is világos jelekkel megbizonyitotta hozzája való szerelmét, mert kevés erő által olyan victoriákot adott neki a francia ellen, melyhez hasonlókot egynehány saeculum alatt nem olvasunk a historiákban. Az anglus és hollandus is

szivvel lélékkel mind szárazon vizen minden erejekkel mellette voltanak. De mihelt meghala, és a testvér öcse Carolus Hispaniában levén, az öreg Leopoldus császár özvegye Eleonóra directiója alá került az igazgatás, a jesuiták mindjárt kimutaták fogok fejérét, és a mit régen vártanak s József császár miatt hozzá nem férhettenek, az öreg császárné engedelméből hozzá fogának mindjárt Magyarországban a persecutiohoz a pacificatio után. Pápán, Rimaszombaton, Losonczon és más helyeken, mind alsó felső Magyarországban, a hol mindenkor tiszta reformátusok voltanak, a templomokot elvevék erőszakoson, a reformatus, lutheranus papokot kiüzék, a községet erővel kezdék kényszeríteni a pápista religióra, s meg nem engedék hogy a városokon és falukon a reformátusok még csak háznál is isteni tiszteletre egybengyüljenek, hanem a mezőkre kell kimenni, s ott pap nélkül magok egyben gyülvén, ugy énekelnek, imádkoznak. A pataki hires collegiumot is, kit Rákóczi Ferencz (mivel azelőtt is a reformatusoké volt) régi szép virágzó statusban állitott vala, fegyveres németekkel a jesuiták rá menvén és tizenkilencz deákokot fegyverre hányatván, erőszakoson elvevék, a több szegény szegény deákok, professorok, papok elszaladván, Erdélyben bejövének; ugy más sok helyeken is hasonló kegyetlen persecutiot vínek véghez. Ilyen szép gyümölcsét kezdők érzeni a pacificatiónak; és noha az anglusok s hollandusok, megértvén ezeket a dolgokot, mind az öreg regens császárnét, mind Carolust Hispaniában meginteték, hagyjanak békét a persecutiónak, de semmi haszna nem lőn; mely miatt annyira megidegenülének az austriai háztól, hogy a franciával különös compositiora kezdének menni, a mint alább meghalljuk, és azolta az austriai háznak a francia ellen való nagy szerencséje megkezde hanyatlani. Igy jár, valaki az Isten anyaszentegyházát üldözi.

József császár halála után nem csak az Imperiumban, hanem egész Europában nagy motusok lőnek, kivált az austriai ház felől mindnyájan ugy gondolkoztanak, többször a császárságot nem obtineálja, mivel Józsefnek fia nem maradott, Carolus penig messze Hispaniában hadakozván a francia ellen, nem successio szerint, hanem per electionem levén a császárság, majd lehetetlennek tartották hogy Carolus succedáljon. Kivált a franciai király, ki halálos ellensége az austriai háznak, minden kigondolható mesterségét megveté hogy Carolust amoveálhassa a császárság mellől; és elsőben, tudván hogy a prussiai király, ki egyczersmind brandeburgumi elector, leghatalmasabb volna az Imperiumban, titkon azt kezdé jártatni: most ideje, ha a császári méltóságot, melyet már több két száz esztendeinél az austriai ház per fas et nefas a maga familiájában continuál és már szintén haereditariumának tart, a maga részére occupálja, melynek is jobb móddal való elnyerésére, ha kivánja, akár ötven regimentet mindjárást küld segitségére. De a prussai király nem ada helyt a francia király intimatiojának, mivel Josephus holta után Eugenius herczeg mindjárt postára ülvén, legelsőben is a prussai királyhoz menvén, Carolus nevével praecocupálta vala. A király azért, noha tudná hogy a császári méltóság jure electitio biratnék, és ha választásra kellene menni, méltán ő praetendálhatná magának, mint az imperialis fejedelmek között hatalmasabb elector, kinek sok provinciái levén, a császári felségnek mindeneknél jobban megfelelhetne, de ellenben, előtte viselvén hogy Carolusnak nagy potentiája levén és sok fegyvere, ha barátságoson neki nem cedál, neki hoszas és nehéz hadakozásban kell elegyedni; azért ultro a maga jusát oda engedi Carolusnak. Eugenius megörülvén ilyen szép igéretnek, egyenesen az angliai királynéhoz, onnan pedig a hollandiai hatalmas Ordokhoz elmegyen, és azokot is Carolus részére megcsinálja, Carolusnak pedig megizeni, hogy mentől hamarébb Hispaniából kijőjön, és Németországban siessen, mivel az electorok a császár választására szokás szerint Francofurtumban gyültenek vala. És hogy jobb móddal Carolus részére mehessen a választás, Eugenius a mely armádát Flandriában a fran-

cia ellen collocált vala, oly praetextus alatt, mintha a francia a Rhenus vizén az Imperium pusztítására által akarna jőni, Sveviában, nem messze Frankofurtumhoz mezőben szálla, és mindaddig ott lőn míg az electio véghez mene.

Az electorok azért felesen confluálván, a franciai király is követeit oda küldé és minden mesterségével azon munkálódék hogy az austriai háztól elszakaszsza a császárságot; és mivel a brandeburgumi electort rá nem vehette, a nála számkivetésben levő bavariai elector számára szivvel lélekkel munkálja vala a császári koronát. A lengyel király is, egyczersmind saxoniai elector, nem emlékezvén meg arról hogy az austriai ház mennyit fáradott mellette mikor a lengyel koronát elnyerte, háladatlanul maga követe által protestáltata a Carolus választása ellen. Sokan valának mind az electorok mind az imperialis fejedelmek közűl mások is corruptusok a franciától, kik Carolus választását nem akarják vala, de midőn az angliai és hollandiai követek terhes ratiokkal peroráltak volna Carolus mellett és az ellenek fecsegő francia oratort a gyülekezetből kiveteték volna, tul penig Eugenius szüntelen jártatván az electorokot és adhortálván hogy Carolusra adják votumokot, különben a mely ármadával vagyon, mindjárt rájok megyen és fegyverre hányatja, azért elutóljára, noha nehezen, mindazáltal ugyan csak rá kelle hajlaniok és 30. septembr. Carolust, Josephus testvér öcsét választák római császárnak, és nagy solennis követséggel utána küldének Hispaniában s invitálák a birodalomban. Ugyan akkor ilyen verseket is irának:

Carole bella geris pugnando visque potiri
Omnibus Hesperiis, tuque Philippe simul.
Aut nihil aut caesar volo esse, dicit uterque;
Carole caesar eris, tuque Philippe nihil.

A francia követ látván hogy akarata ellen a választás csak véghez megyen, szokott practicája szerént, titkon sok pénzzel embereket fogad meg, kik a mely nagy palotában az electorok és fejedelmek a császár választására egybengyültenek vala, az alá puskaport ástanak, hogy mind az electorokot fejedelmeket, mind az egész Europából odagyült királyok követeit egyczersmind a házzal együtt felvetessék s megöljék. De az Isten csudálatos gondviseléséből, a hires kanót későbbre ége és juta a puskaporhoz, mintsem azok a gonosz emberek órákra elrendelték vala. Mikor azért már a választás után mindnyájan szállásokra oszlottak, és ott nagy pompás készületű vendégségekben volnának foglalatosok, hirtelen a ház alá ásott puskapor fellobbana, és mind azt a palotát mind a mellette való épületeket szörnyü ropogással felhányá és elrontá, mely miatt mindnyájan elijedvén, mivel olyankor a kapuk mind bezárva szoktanak lenni, mindenfelé kiküldvén, tudakozódni kezdék, honnan támadott az a tüz, és két német köntösben levő franciákot találának, kik megvallák hogy ő dolgok, és azokot szörnyü kínnal megöleték másoknak rettentő példájokra.

Carolus penig az imperialis követeket kedvesen fogadván és megajándékozván, utra készüle, és noha a francia mind vizen szárazon, mind nyilván mind titkon való lesekkel utjait elállatta vala, mindazáltal isten segéltségéből mind azokot szerencsésen eltávoztatván, a tengeren Oloszországban jöve, a hol is mikor a partra kiszállana, a hajó a nagy habok miatt egyben rontatván, kicsinben mulék a tengerben nem vesze. Oloszországból Prágában jöve, és ott megholt császár bátyjának nagy halotti pompával exequiát celebrála; ugyan akkor itt is, Erdélyben, minden városokon olyan halotti coeremonia celebráltatott. Prágából egyenesen Francofurtumban mene, hová ujobban az egész imperiumi statusok egybengyültenek vala, és ott nagy császári s királyi pompával a monguliai electortól és érsektől római császárságra mindeneknek vélekedése kivül megkoronázták 27 xbris, a császári arany koronával. Onnan, az Imperium dolgait rendben vevén, Bécsben a maga residentiájában jöve nagy pompával, a hol is József császár udvarát egészlen reformálá, a ministereket amoveálá, a sok ezer cameralistákot kevesebb számra reducálá, a

musikásokot, számtalan vadászokot, sok comediajáczókot, kikben Josefus császár igen gyönyörködött, és sok száz ezer forintokot költött minden esztendőben rájok, azoknak mind bucsut ada, és minden dolgokot császári méltóságához illendő rendben állita, minden igyekezete a levén, hogy a provinciák jövedelmei ne fordíttassanak olyan haszontalan helyekre mint az atyja és bátyja idejében, hanem a francia ellen való hadaknak fizetésére és oda kivántató hadi készületekre. Különben is maga példájával minden jóra akarja visszahozni az udvari szolgákot, kik azelőtt csak a kényes élethez, heveréshez, vendégeskedéshez szoktanak volt; most már nehezen esik hogy kinek kinek a maga hivatala szerint való dolgához kell látni. Mert Carolus császár maga mindenkor igen jó reggel fel szokott kelni, és felöltözvén, maga privata devotioját elvégezvén, a maga religiója szerént való cultusra templomban megyen, onnan mindjárt a bellicum consiliumra menvén, bizonyos ideig ott consultálódik, ott is dolgát elvégezvén, maga házában egy óráig mindeneknek a kiknek vele dolga vagyon, privata audientiát ad; azalatt az ebéd elkészülvén, igen rövideden s mértékletesen ebédel, ebéd után mint egy óráig maga rendes mulatságára időt veszen, és mindjárt esmét a közönséges dologhoz nyul, mely után vecsernyére a templomban megyen, templom után esmét egy óráig privata audientiát szokott adni. Az egész napot igy tölti, neki kártya, koczka, muzsika, vadászat, comoedianézés, egyéb haszontalanság nem kell; sem az anyja az öreg császárné, sem a bátyja felesége, sem a belső ministeri közül is senki meg nem meri azt próbálni hogy valakit recommendáljanak vagy tisztre vagy jószág-megnyerésre a császárnak, hanem mikor maga a császár valamelyiktől valami informatiót kiván, akkor szóljon, egyébkor hallgasson. Bizony ebben a császárban minden virtus megvagyon, csak szintén mivel már tiz esztendőtől fogva Hispaniában neveltetett, azoknak baromi zelusokot és a reformata religió ellen való gyülölséget felette imbibálta, és a jesuiták tanácsán jár, a honnan, hanemha Isten, csudálatos gondviseléséből, akadályt vet elejekben, nem remélhetünk egyebet a persecutionál. Bécsben is igy az uj császár dolgait jó rendben vevén, Pozsonyban a magyaroknak közönséges gyülést hirdet, a hová is maga személye szerint elmegyen, és a mi dolgok tractálódnak, a következendő esztendő megmutatja.

A pacificatio után Cassát, Munkácsot, Murányt, Ecsedet és több helyeket, kik még eddig a kuruczok kezénél voltanak, a németnek kézhez adják, ki is minden helyekre erős praesidiumot szállit és éléssel megrakatja; ugy hiszem, nem oly könnyen jut ezután kurucz uram a várakhoz, mint ezelőtt, mert a német is megtanulta maga kárán. A Moldnvában, Havasalföldében, Lengyel- és Törökországban elbujdosott magyar urak és főemberek, nemesek is minden cselégyekkel együtt haza jövének Erdélyben, kivált gróff Mikes Mihálylyal sok becsületes fő emberek jövének Brassóban, a hol is a császár hűségére megesküvének, és közönséges akaratból Pongrácz Györgyöt küldék fel az öreg császárnéhoz Bécsben, ki által a pacificatiot confirmáltaták. Bizony jó lesz vala, ha mindjárt a pacificatio után Erdélyországa közönséges akarattal követeket küld vala fel Bécsben és a Diplomát confirmáltatja vala; meg is lehet vala könnyen addig, míg Carolus Hispaniában mulata, mert mivel kevés reménsége vala a császár coronához, az öreg császárnétól könnyen mindent az ország javára s megmaradására megnyerhetnek vala; de nem lőn senkinek gondja a közönséges jóra. A deputationak kell vala ezt véghez vinni, de ők attól tartván, ha országgyülése leszen s más forma directio állitatik fel, ő közülök sokan kiesnek az uraságból, azért minden mesterséggel impediálák mind az ország gyülését, a hol a szegény hazának sok rendbeli megbántódásit irásban vehették és az udvarban felküldhették vala, mind penig a Bécsben küldendő követeket. Azalatt Carolus is véghez vivé maga dolgait, már post festum bizony sirhatunk addig a mig orvosságát találjuk. Igy volt e mindenkor

Erdélyben, a kutya privatum szerelme miatt elrontották a publicum bonumot, s nem veszik eszekben, mikor a publicum oda leszen, bizony a privatum sem dural akkor. Az Isten szánja meg szegény országunkot s adjon valaha igaz hazafiakot boldogtalan nemzetünknek.

Ugyan ezen esztendőben, mivel a vármegyék fő tisztek nélkül valának, és csak a v. tisztek gázolják vala a dolgokot, az öreg császárné főispányokot denominála, de csak egyet egyet a vármegyékre; Fejérvármegyében gróff Teleki Lászlót, Küküllőben gróff Bethlen Lászlót, Hunyadban Naláczi Lajost, Szolnokban Haller Györgyöt, Thordában Jósika Imrét; Kolosvármegyében penig Csáki István levén főispán, Veselényi István practicája által kivetteték és maga Veselényi István obtrudálá magát valamig birhatja. Gróff Bethlen Ádám majd mondani gyermek levén, megházasodik a gubernátor Bánfi György leányával, a kinek még egynehány esztendeig tanulni, idegen országban experiálni kellett volna; a bátyja, Bethlen György, Kemény Péter özvegyét veszi el. Azért is vadnak olylyan tudatlan urak Erdélyben, mihelt az anyjok teje szájokról elszárad, mindjárt házasodnak, s minden experientia nélkül applicáltatnak a haza szolgálatára, érezzük is a gyermeki directiónak keserü gyümölcsét. Száva Mihály is sokáig özvegyülvén, iffiu gróff Csáki László özvegyét veszi el feleségül.

Az erdélyi fő commissariusság sok ideig vacalván, arra való személynek választásában a deputatio meghasonlik, egy része gróff Bethlen Lászlót, más része Biró Sámuelt, practicus és hazája romlására szüntelen practicáló s projectizáló személyt, candidálják; az erdélyi generál a cameralis commissióval Hannal együtt, Biró Sámuelt, ő is cameralis persona levén, recommendálják az udvarban, a több magyar urak penig Bethlen Lászlót. A bécsi udvar, hogy sem a generalist se a magyar urakot ne disgustálja, egyiket sem confirmálja, hanem Jósika Gábort denominálja, a ki noha maga személyében emberséges jámbor uri ember, de arra a hivatalra teljességgel alkalmatlan; érzi is a szegény ország nagy kárával, de nem tehet róla, csak hallgatni s nyegni kell. Bizony az is nagy kárával esék mind az országnak, mind kivált Háromszéknek, hogy Kálnoki József, kinél annyi idősben sem szebb termetü sem nagyobb elméjü iffiat Erdélyben nem ismertem, még harmincz esztendős sem levén, meghala Nádáson, ki azt mondja, bolond hagymázban, ki penig hogy felesége anyja Szaláncziné asztalánál a páterek etették volna meg, mivel igen constans reformatus vala és felsége pápista levén, nem igen kedvére tartotta. Isten tudja micsoda nyavalyában holt meg, ha élt volna, egy jó igaz hasznos hazafia válék vala belőle; nekem kiváltképen való kedves atyámfia volt, meg is siratám keservesen.

Szintén József császár halála előtt ötöd nappal Galliában Párisban hala meg Ludovicus XV, másképen Delphinus, az öreg francia király fia. E szegény gyakran panaszolkodott azon: Meus pater est rex, meus filius est rex et ego non sum rex. Az öreg király, fia holta után annak nagyobbik fiát a franciai királyságra megkoronáztatá, és maga a nagy vén hetven négy esztendős ember hosszas özvegylése után egy fris dámát vőn feleségül, kivel az europai királyok szokása szerint bal kézzel tőn copulatiot, jelentvén azzal, mivel az előszöri feleségétől való fiától unokái vadnak, kiknek a franciai királyságban succedálni kell, ha ettől az asszonytól gyermeki lesznek is, a coronához semmi praetensiójok nem lehet. A minthogy egy leánya is lőn tőle.

Rákóczi, Bercséni, Eszterhási Antal, Forgács Simon, Vaj Ádám s többen, kik a pacification jelen nem voltanak, látván hogy az ő akaratjok ellen is csakugyan a kuruczok viszszaállottanak a császár mellé, noha ő nekiek is hasonló gratia mind fejeknek jószágoknak adatott volna, meg is kinálták egynehány izben, ha ki akarnak jőni, készen a gratia, de a muszka czár hatalmában bizván, semmiképen a pacificatiót nem amplectálák, hanem egyenesen a muszka czár mellé menének, bizván ahoz, hogy a törököt a muszka debel-

lálván, Rákóczit erdélyi fejedelemségre kihozzák, de felette igen megcsalatkozának.

Mert a muszka szertelen nagy ármádát készítvén, egyenesen Livoniában megyen és ott Riga nevü erős várost ostrommal megveszi. Ott volt egy igen szép termetü német asszony, annak szerelmére felgerjedvén, magának feleségül elveszi, és királyi módon felöltözteti; több fortalitiumokot is megostromol, és az egész Livoniát maga számára elfoglalja. Tul penig a dániai király, confoederátusa levén a muszka czárnak, nagy haddal a tengeren Sveciában bemegyen, és azt pusztítani kezdé, de szerencsétlenül jár; mert a Benderben levő sveciai királynak anyja erős hadat készítvén, a dániai király táborát keményen megveri és az országból kihajtja, és azon győzedelmes ármádáját megindítja, hogy a király segitségére Benderhez menjen, de el nem mehetének, mivel a muszkának több más fél száz ezer embere volt táborban, kik utjokot megállották. A muszka czár, Livoniát meghódoltatván, és mind Cserkesz, Kalmuk, más keze alatt való országokból baromi nagy sokaságot hozatván maga mellé, oly szándékkal vala, hogy Tatárországot debellálván, onnan Benderre menjen és a svéciai királyt onnan kihozván, által menjen a Dunán és Rácz-, Bolgárországokkal conjungálván magát, egyenesen Constantinápolyra menjen s a törököt Europából kihajtsa. S bizony dolog, ha okoson bánik vala dolgaival, sokra is mehet vala, mert Havasalyfölde, Moldova, Rácz- és Bolgárországok, az arnótok és más nemzetek, kik Constantinápolyig laknak, keresztények s görög valláson levén, várva várták a muszka czárt, s mihelt a Dunán általment volna, mindjárt conjugálták volna magokot vele, sőt ben Constantinápolyban voltak már negyven ezer keresztények corruptusok, kik mihelt a muszka czár hadai közelitettek volna, mindjárt a törökök ellen fegyveresen felköltenek volna; a mely dolgokot a török is vevén eszében, annyira megijedtenek volt, hogy erővel sem tudja vala a fővezér kihajtani táborra a törököket. De az Isten a nagy kevélységért eszét veszté a muszka nagy készületének, mert már az egész europai királyokot semminek tartá, és még a madarat meg sem fogta, immár melyesztette, s mintha kezében volna Constantinápoly, a török császárságot magaé gyanánt usuálni akarta, és a mely erős armádával, ha együtt lettek volna, igen könnyen a török császárnak minden táborát dissipálhatja vala, bolond tanácsból imide amoda dissipálja hadait. Egy részét Constantinus Cantacuzenus Thomas commendója alatt (ki havasalyföldi generalis és felette gazdag de ambitiosus ur levén, titkon a vajda hire nélkül hetvened magával a muszka czárhoz szökött vala) Havasalföldében Brailla nevü gazdag kereskedő török városra küldi; ott a várost megostromolják, vérrel megveszik, és mind férfiat, asszonyt, gyermeket fegyverre hánnak, rettenetes praedával megrakodván, a várost felégetik. Más rész hadát küldé a bucsáki tatárok ellen, és azokban sok ezeret levágnak, számtalan marhát takaritanak el onnan; ott vesz a harczon a lengyel hires generál Potoczki, ki a czárnak kedves embere vala. Harmadrendbeli armadáját Chrimben küldé a tatár hám ellen, azok is szerencsésen járnak, és sok ezer tatárokot levágnak, számtalan praedával megtöltöznek; maga penig a czár és Szeremer nevü fő generálja Molduvában Jászvásárra jőnek, ott valának mintegy ezer svecusok, kik a sveciai király mikor megvereték Muszkaországban, a harczról elszaladtanak, és a török császártól Jászvásárra disponáltattak vala, hogy ott interteneálja a vajda míg Benderben mehetnek királyokhoz. Azokot a muszka felveré, levágja s elfogja, egynehányan szaladának el, kik Erdélyben jövének s a császár hadai közé állának. A moldvai vajda penig bolond hirtelenségből az országnak boérival együtt a czár hüségére állanak a török császár ellen rebellálván, a czár hüségére beesküsznek, és az ország fegyveres népét felvevén, a czár mellé mennek táborozni. A havasalyföldi vajdától is azt kivánja vala a czár, hogy az ország népével felüljön és melléje menjen; noha penig a vajda halálban kivánja vala a muszka czár szeren-

céjét a török ellen, de régi tanult practicus ember levén, el nem szakada aperte a töröktől, gondolván a hátul ütő pálczát, hanem a czárnak alattomban nagy ajándékokot küldvén, és magát titkon oda kötelezvén, nyilván penig a török császárhoz minden hűséget mutata, és mind pénzzel mind éléssel a török táborát segélté, maga is felüle az ország népével, hogy már a fővezérrel együtt akarna táborozni, azalatt nagy summa pénzzel a fővezért megcsinálá s megengedteték neki hogy otthon maradjon; nem is követé őtet, sem az országát semmi veszedelem. Ilyen szép isten áldása midőn valamely országnak tanult okos fejedelme vagyon, de ahoz nem volt szerencséje szegény Erdélyországnak. Jászvásárról a czár visszamegyen, és a Prut vizén által kelvén, nem mene a Dunán által, vagy bár csak ott verte volna sánczban magát, s ne engedte volna hogy a fővezér által jőjön, melyet igen könnyen véghez vihet vala, hanem Bender felé continuálá utját, a hol a sveciai király, mind a várost keményen fortificáltatván, mind erős török hadak levén mellette, bátran ül vala. Ott addig keringe alá s fel, míg oda lőn a jó alkalmatosság, a hadának intertentiojára penig semmi provisioja nem volt, s ugyan a lőn az nagyobbik oka, hogy gyalázattal jára.

Mert a török császár, noha elsőben igen confundálódott vala, megijedvén a muszka czárnak nagy készületétől, és gondolván hogy a német császár a czárnak confoederatusa, mindjárt solennis legatiót küld Bécsben, ki is a császár Josephus halála előtt beérkezvén, és nagy nagy császári ajándékokat vivén, ujobban a német császárral való békeséget confirmáltatja. A követek visszajövetele után, mind az egész török imperiumból nagy sokaságot hajtott ki táborra, valahol csak egy török volt is fegyverkezni való, mind kihajtatja, ugy annyira hogy két saeculum alatt aunyi barom sokaságu pogányt senki nem látott együtt mezőben, és számtalan lövőszerszámokkal mind szárazon mind a Dunán szállítandó éléssel, a fővezért megindítja a muszka czár ellen, a tatár hámnak is megparancsolja, hogy minden erejével a fő vezér mellé menjen, ki is el jöve nagy erővel. A fővezér penig éjjel nappal utját continuálván, és a Dunán nagy hamarsággal hidat készíttetvén, minden akadály nélkül egész hadát által költözteti, és ott a hid végén erős sánczot csináltatván s praesidiumot hagyván a hid őrizetére, megértvén hogy a muszka czár hadai eloszolva vadnak, minekelőtte azok együve gyülnének, nagy hirtelenséggel a muszka czár tábora eleiben megyen. A sveciai király is Benderből a fővezér táborára megyen.

Szintén akkor a muszka a Neszter vize mellett vala táborban, nem levén több ötven ezer embernél vele, már penig késő vala imitt amott messze levő hadait egyben gyüjteni, és mivel már el sem nyomulhat vala a török elől, nem is vala olyan ereje hogy mezőben megharczoljon vele, ex desperatione erős sánczban veré magát. A fővezér látván hogy confundálódott a muszka, a tatár hámot és a sveciai királyt által küldi a Neszteren, hogy onnan infestálják a muszkát, maga penig az egész táborával és minden lövőszerszámival éczaka erős sánczot ásatván, ugy környül veszi a muszka tábort, hogy sem egy sem más felé nem mehetne. Ott egy hétig ellenkeztenek, és mikor a muszka kijött, mindenkor megtolyá a török portásit, s többet két ezernél levágtanak a törökben; de már egy falat kenyerek sem volt, a sánczban a lovok marhájok is éhel kezdett megdögleni, mert ollyan rettenetes sok sáska volt a táborhelyeken hogy térdig jártanak benne. Látván ilyen extremitásokot, alattomban a fővezért jártatni kezdék, és a mint némelyek mondják, két millio pénzt igérvén a parte a fővezérnek, csakhamar a sveciai király és a tatár hám hire nélkül a fővezér megbékéllik a czárral, oly conditiokkal: hogy 25 esztendeig a két birodalom között békeség legyen 2. Azák városát egész tartományával együtt minden lövőszerszámokkal a muszka a töröknek cedálja 3. A Fekete tengeren a török ellen készített minden hadi classisát a muszka a török kezéhez bocsássa. 4. A lengyel királyt a muszka meg ne segítse a svecus ellen. 5. A svecus ha hazájában visz-

sza akar menni, a muszka békével elbocsássa. Itt mondhatnák a muszka czár felől, Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.

Az alatt míg a tracta volt, a fővezér bizonyos hadait küldvén Braillához, general Thoma meg nem meré várni, hanem elszalada, a vele való muszka hadak eloszolnak, maga Erdélyben, Brassóban szökik, és itt német köntöst csináltatván magának s szolgáinak, az erdélyi generalis elkisértetvén, beszterczei passuson Lengyelországban, onnan a czárhoz megyen; szép uri jószágát, tisztségét el kelle hagyni s bujdosásra juta a nagy ambitioja miatt; ne is várja soha, hazájában visszamenjen, mert a török azt meg nem engedi. A tatárokot pedig Molduvára küldé a fővezér, a vajda és a boeroknak egy része elszaladnak a czár mellé, maig is oda vadnak, örökké is oda lesznek, sokan penig Brassóban, Háromszékre futottanak ki nyavalyások; már ugyan egynehányan grátiát nyervén magoknak, visszamentenek. A tatárok, mintegy tizezer, két egész hétig Molduvában keresztül kosul szörnyü pusztitást égetést tesznek, a boerokot a kiket kaphattak, feleségestől gyermekestől kardra hánták, minden jovokot, marhájokot elvivék, többet tizenkétezer embernél Tatárországban fogva elvittenek, és kimondhatatlan praedálást cselekedtenek. Igy fizeték még nyavalyások bolond vajdájok miatt a töröktől való elpártolást és a czár mellé való hódolást. A havasalyföldi vajdát penig semmi sem találá, sőt a török császár előtt nagyobb hitele kedvessége lőn.

A sveciai király, megértvén hogy a fővezér megbékéllett a czárral, nagy furiával a sátorában megyen a fővezérnek, és minden uton módon adhortálja hogy meg ne békéljék; de midőn semmit nem tehetne, a tatár hámmal consultálodván, maga a hám a portára megyen és a török császárnak, a svecus is levelet irván, elvádolják a fővezért, s a császár megfojtatja. A bizonyos, ha a fővezér igaz szolgája lett volna a császárnak, s bár csak harmad napig várakozott volna, a muszka czár mind táborostól vagy éhel döglött volna meg, vagy mind maga a czár mind az egész armadája a török rabságában esett volna, és avval a nagy barom haddal mindjárt mehetett volna Muszkaországban s végképen elpusztíthatta volna, soha többször a muszka lábra nem állott volna. De az Istennek csudálatosok az ő dolgai kivált a hadakozásban, mert ha az a békeség nem lett volna, a pogányság az egész keresztény világot confundálta volna. Vadnak olyak is, kik a fővezért azzal mentik, nem pénzért árulta az urát, hanem mint okos tanult hadi ember, látta, mely nagy desperatioban van a muszka tábor, és tartott attól, ha ugyan látják, meg kell lenni, kijőnek a sánczból s harczot adnak, az olyan desperatus emberek penig gyakorta nagy táborokot megvertenek, a mint a bizonyos is a historiákból, és ha megtalálták volna verni a török tábort, szabadoson ment volna Constantinápolig a muszka, azért jobbnak itélte, hogy a török birodalomnak hasznára megbékéljék. Ez ugyan szép ratio, de a ratio mellett fővezér uramnak elesék a feje.

A török tábor eloszolván, a muszka czár régi szokása szerint a practikához nyula és azt kivánni kezdé a Portától, hogy a sveciai királyt adassa kezéhez, mert ő különben sem Azákot vissza nem adja, sem penig a békeséghez magát nem tartja. És ujobban mindenfelől hadait egybegyüjtvén, Lengyelországban Kamenyicz melle collocálja táborban, hogy a sveciai királyt hazájában el ne bocsássák; a dánussal penig és a prussai királylyal ujabb confoederatiot teszen a sveciai corona ellen. A sveciai király penig Benderben visszamegyen, kinek sustentatiojára a török császár egynehány százezer forintokot küld, és ujobban erős parancsolatot ad az egész imperiumban, hogy a jövő esztendőre nagy erővel táborban szálljanak; mi lesz kimenetele, az idő megmutatja. Maga penig a czár Csehországban megyen feredni; kivántatik is bizony a feredő, míg azt a nagy gyalázatot lemoshatja magáról; a micsoda nagy hire neve vala az egész világon, már olyan kisebbségben gyalázatban vagyon mindenütt, jobb lett volna veszteg ült volna Moscoviában. A fának,

kit holta után successornak denominált, az uj császár, Carolus felesége testvér öcscse aszszonyt kéreté meg házastársul és nagy királyi pompával lakadalmaznak. Rákóczi a mellette való urakkal igy meg jáczodtatván, Lengyelországban maradának. Erdélyből nincs több mellette, hanem az öcsém Cserei János, Cserei Farkas fia, Kálnoki Mihály, Kálnoki Thamás fia, Mikes Kelemen, Mikes Pál fia. Ha boldogulna valaha Rákoczi, kétség kivül azoknak lenne promotiója.

A franciai király ellen ebben az esztendőben is szép victoriát ada Isten az uj császárnak. Mert Hispaniában Madritum városhoz közel, maga Carolus a francia táborát megveré, a hol sok ezeren elestenek, öt ezer rabot fogtanak és minden tábori munitioját készületét elnyerte a franciának. Az angliai királyné fő generálja penig, Marleburg herczeg, Flandriában ugyan a francia armádát mezőben megveri, sok ezer ember veszedelmével és rabságra való jutásával, és ugyan akkor Buson nevü erős várost per accordam megveszen. Sabaudiában a mely német és francia ármádák voltanak egymás ellen, mikor szintén septemberben a harczra készülnének, oly szokatlan s rendkivül való tempestas érkezék egy éczaka s oly nagy dög hó esék, hogy mind a két tábort ellepte, sátorokot felforgatta, egyben szaggatta, számtalan embereket barmokot ölt meg mind két részről, ugy hogy minden bagasiájokot el kelletett hagyni, és nagy veszedelmekkel s károkkal csak el kellett egymástól oszlaniok; a német armáda Oloszországban, a francia armáda penig minden hadi operatio nélkül Galliában visszament. A francia király penig látván, hogy már Flandriából egyenesen a maga országára által megyen a német ármáda, a véghelyeket mindenütt szörnyüképen kezdé pusztítatni, falukot apró városokot egyben rontatni, a gabonát felégetni, az embereket beljebb szállítani, hogy az ellenségnek ne legyen subsistentiája.

Az erdélyi generalis még a pacificatio előtt sok száz hordó lisztet szállitat Hadadra és Somlyóra, és mivel a muszka s török között való hadakozás miatt Erdélyben is tartanak vala, a háromszéki és csiki passusokra az egész nyáron feles lovas és gyalog militiát collocála, kik éjjel nappal vigyáztanak, és magos hegyekre nagy rakás szalmákot hordottanak, hogy avval jelt tennének, meggyujtván, ha a tatár becsapna. Az Isten ingyen való irgalmából megoltalmaza bennünket, és mihelt a muszka s török megbékéllenek, az Erdélyben eddig levő regimentek, u. m. a Gronszfeld, Chusani, Rabutin lovas regimentjei, a Neiperg és Pálfi gyalog regimentje, kik sok esztendőktől fogva laktak Erdélyben, kimenének Magyarországra, onnan penig mások jövének helyekben, ugymint Steinville, Prajner és Vel lovas, Czigin és Toled gyalog regimentje, kik is nem oly disciplinával kezdének bánni az haza fiaival mint a régi regimentek, sőt mindenütt nagy excessusokot cselekednek naponként, s nincs ki megorvosolja. A pacificatio mellett minden roszat elkövetnek rajtunk, egy a büze akár fidelis akár rebellis volt.

Gróf Csáki Istvánnét, Mikola László testvér hugát, a maga jobbágyai Bilaki házánál éczaka kegyetlenül megölik s darabra vagdalják, mivel nyavalyás felette keményen bánt a jobbágyaival, saczoltatta, kinoztatta őket, tovább nem állhatták. Példa lehet minden nemes embernek, ne bánjék ugy jobbágyaival mint a barmokkal. A sófalvi kamaraispán iródeákját pedig éczaka a tolvajok, rá menvén és sokáig kinozván hogy a pénzt elédadná, utóljára megölik, és feles pénzt s lovakot vivén el, dolgokra elmennek.

A pestis ebben az esztendőben is grassál sok helyeken, kivált Szebenszékben, Szolnok, Doboka, Kolos és Thordavármegyékben, sok falukban. Magyarországban a palatinus városonként, falunként hiteles emberek által felcircáltatván, mennyi emberek estenek el ebben a revolutióban, ugy találtatott, hogy pestisben holtanak meg háromszáz és tiz ezeren, fegyver miatt pedig nyolczvanöt ezeren. Erdélyben még ugyan senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szünt, de gondolom, nincs héja a százezernek kik eddig a pestisben megholtanak; bizony

fegyver miatt is sok ezeren hullottanak el. Rettenetes nagy itélete Istennek rajtunk, még sem térünk meg.

Ezen kivül minden helyeken az egész országban rettenetes baromdög volt, és vagyon maig is, ugy annyira, hogy sok helyeken nem is szánthatnak vethetnek az emberek a marha szűke miatt, és már felette megdrágodott a mi kevés marha megmaradott. Soha is senki nem emlékezik Erdélyben, nem is olvasta a historiákban, hogy ilyen szertelen és rendkivül való marha döge lett volna valaha Erdélyben; annál egyéb kincse sem vala az országnak, az igaz itéletü Isten azt is elvevé tőlünk a mi bűneinkért. Jó lélekkel merem mondani, hogy három millio pénznél több kár esett a marha döge miatt Erdélyben, mégis a rettenetes portiózás annál nagyobb mértékben vagyon rajtunk. Nekem is, a mi kevés marhát szerzettem vala azután hogy a kuruczok két izben is kifosztának mindenemből, azok is mind eldöglének, ugy annyira, hogy semmi marhám nem marad vala.

Ujobban ezen esztendőben mind Erdélyben mind Magyarországban is rendkivül való dolgok történének. Mert Szegednél a Tisza vize minden látható és tapasztalható ok nélkül elenyészék, annyira hogy a számtalan halak a Tisza száraz fenekén kün maradván, nem győzték az emberek kifogdosni. Ugyan ott közel a mezőben nagy öreg saskeselyük sereggel gyülvén öszve, a barmokot kergették és ölték, ugy az embereket is, sőt a falukban is minden tartózkodás nélkül bementenek a házokra sereggel, ugy kergették az embereket; a sáskák hasonlóképen ellepték a földet, és minden zöldséget megemésztettenek. Háromszéken szintén ugy sereggel jártanak a sáskák, és nagy öreg sasok, sőt a havas alatt való falukban nappal a medvék bementenek, és ottan sok marhákot megöltenek. Az egész tavaszon és nyáron egy héten néha háromszor is olyan rendkivül való hallatlan égszakadások és árvizek voltanak, hogy csudául szemlélték az emberek, számtalan malmokot, épületeket és élőfákat elrontottanak, mind a vetésekben mind a szénarétekben megbecsülhehetetlen károkot tettenek, mely miatt buza is igen szegényül termett, széna majd mondani semmi sem lett, mert a sokszori árviz elseprette, a szőlők öszverothadtanak, nyomoru szegény bor lett mindenütt. Magyarországban a Duna és Tisza vizei megáradván, falukot seprettenek el sok száz emberek és barmok veszedelmekkel; sőt egynehány izben olyan szörnyü jégesők voltanak, hogy mint az embernek az ökle akkorú jégdarabok hullottanak; azok miatt is rettenetes sok kár esett a gabonában és szőlőben. Kálban mikor a buzámot aratni kellett volna, a szőlőmet is mind elverte a jég; sőt itten Brassóban, Háromszéken, és más helyeken is, die 17. octobr. virradólag egy s két óra között szertelen nagy földindulás tapasztaltatott, melyet én is még akkor Brassóban levén, másokkal együtt nagy félelemmel tapasztaltam, érzettem és hallottam. Melyekből semmi jót nem remélhetni; mert noha a földindulás felől a tudós embereknek sokféle opinióik vadnak, de Erdélyben bizonyos experientiákból már kitanulták, hogy a földindulás Erdélyben mindenkor a jelenvaló állapotnak megváltozását jelenti. Én eddig három rendbéli földindulásra emlékezem; egyczer mikor Apafi Mihály meghala, azután mikor a kuruczvilág támada; mindenkor az akkori állapot megváltozék a szegény országnak nagy romlásával; bizony elhiszem hogy mostan sem jóra, hanem még ennél is roszabbra változik dolgunk. Szebenben penig kisasszony havában egy jó reggel, mikor a város népe a templomban volna, hirtelen a menykő egy tornyot megiit, az holott a militia számára puskaport tartottanak, a puskapor felgyuladván mind a tornyot elhányta, mind a mellette való kőfalt, mind pedig a körül való házakot felgyujtván, majd hatvanig valókot, rettenetes bódúlással és sok embereknek veszedelmekkel öszverontotta. Félő hogy ne praesagiálja azon városnak nagyobb veszedelmét.

A pacificatio után csakhamar a magyarországiak gondot viselvén magokra, Cassán egybengyülnek, és a Partiumokot, melyek eddig Erdélytől dependeáltanak, ugymint Kraszna, Maramaros, Zaránd, Arad és Bihar vármegyéket, Kővár vidékével együtt az erdélyi

directiotól elszakasztják; sőt immár azon munkálódnak hogy Erdélyországát reuniálják Magyarországhoz, és aztán a magyarországi directiótól függjön. Vihetik-e véghez vagy nem, Isten tudja; bizony a mi jó uraink provisiójok mellett könnyen is véghez vihetik, annál penig ártalmasabb dolog és károsabb nem lenne egy ennek a szegény hazának. Szatmárt is, melyet Rákóczi földig elhányatott vala bolondul, a német ujolag a népet reá hajtván, jó formában fortificálni kezdette.

Miolta a pestis elkezdődött, alá és fel járni, mert passus nélkül a szomszéd faluig is nehezen mehet az ember, a német commendánsok jól járának, mert sok ezer forintokot gyűjtének magoknak a passusadásból. Ennek a szegény magyar nemzetnek nem eshetik olyan nyomorusága, melyből mindjárt a német magának hasznat nem tud hajtani; az ország népe döglik a pestisben, az ő erszénye pedig telik pénzzel.

Engemet, a mint oda fel említém, az ország inspector commissariusnak rendele. Bátosban lakám májusnak közepéig, sok járásom volt az egész télen, mert Beszterczére is gyakorta kellett mennem; Bilakra is elmentem a deputatio parancsolatából, ottan megfogattam a kikhez gyanuság lehetett a Csáki Istvánné halálában, és Beszterczére küldöttem őket. Bátoson létemben ilyen casus esék rajtam, hogy a colonellushoz gróf Cserninhez jöve egy vasárnapon Teleki László, gróff Bánfi György a gubernator fia, Boér Ferencz és sok német officérek, két asztalhoz leülénk, a colonellus kére engemet hogy köszönjek poharakot az urakra. Mikor szintén jobban laknánk, Bánfi György minden igaz ok nélkül belém akada, mocskoson kezde velem bánni; mondom nekie: Méltóságos urfi! kérem nagyságodot, hagyjon békét nekem, mert én nagyságod ellen semmit nem vétettem, a nagyságod méltóságát megbecsültem, rendemen én is egy nemes ember vagyok, magam kicsiny becsületemet megvárom. Amaz a bolond elkezdi publice mondani: sz. . . . . m a nemességedbe! Én is azon hirtelen mondék: sz. . . .m én is a nagyságod grófságába. Az urfi elkezdi: nekem mondád, székely? lélek bestye lélek kurva fia! Én is mondék: nagyságodnak mondám, lélek bestye lélek kurva fia. Az urfi azt mondja: kurva legyen az anyád; én is mondék: a nagyságod anyja legyen kurva. A német és magyar urak mindnyájan conturbálódván, felrugák az asztalt, a colonellus megparancsolá, hogy a strázsán levő militia mind az urfit mind a szolgáit egyben lövődözze; de az urfi tréfára nem vevén a dolgot, elmene azon éczakán; mi azután Teleki Lászlóval és a német tisztekkel virradtig ittunk. Az urfi mindjárt ment a generalis commendansra, a sógorával Veselényi Istvánnal együtt, kit elsőben requirálván, hamis informatiókkal reám haragitott, és ketten azon kérék, hogy engemet arestáltasson; a generál mind Teleki Lászlótól mind a colonellustól hit szerént való informatiót vevén, és látván hogy semminek oka nem voltam, azt iratja Veselényinek: Mivel én a császár ellen semmit nem vétettem, ő excellentiája bizony senki barátságáért engemet nem arestáltat; ha mi dolga vagyon Bánfi Györgynek velem, keressen törvénynyel; emberséges ember voltam, hogy a mit nekem mondottanak, vissza mondottam. Az Isten itten is megoltalmaza, nekem semmi bajom nem lőn, sőt az egész országban minden emberek dicsérettel emlékeztenek azoltától fogva felőlem.

Még Brassóban voltam, mikor a középső leányom, Klárikó, Kálban jáczodván más hozzá hasonló idejü leánykákkal, egy kecskétől megijed és a nagy nyavalya kitöri, tizennyolczszor harmadnap alatt; felette busultam rajta, mert igen szerettem, a brassai doctor isten kegyelméből reménségem kivül szépen kigyógyitá belőle. A feleségem is nem sokára olyan hirtelen és szörnyü nyavalyában esék, hogy kezei és lábai megzsugorodván, szava elállott, mint a holt ugy feküdt, semmi reménség nem volt élete felől, azt is a brassai doctor gyógyitá fel, noha azolta mai napig sincsen olyan egéssége mint azelőtt volt, talám nem is leszen soha. Én Bátosban az inspectorságot elvégezvén, a computusra Megyesre menék, ottan is dolgaimot Isten ke-

gyelmességéből, gonosz akaróimnak boszujokra, dicséretesen véghezvivén, menék Jásra gróf Székely Ádámhoz, ki is engem hites bátyjának fogada; onnan feleségemhez gyermekeimhez jövék Brassóban. Mert noha a pacificatio véghezmene, de mégis a sok tolvajok miá nem vala bátorságos otthon lakni. A feleségem atyja is, ki a kuruczokkal bujdosni indult vala, haza jöve. Brassóból menék az urhoz Mikes uramhoz Zabolára, onnan colonellus Cserninhez Zágonban, s ott mulattam egynehány napon, és Brassóban visszajövén, megindulék hogy Nagy-Sinkre menjek, kevés adósságom felszedésére; Uledénynél utamban találám a colonellust gróf Csernint, a generalis commendans orderével, hogy a Gronszfeld regimentjét Magyarországra kikisérjem; bizony nehezen esék nekem hogy mások csak hevernek és engemet rántanak elé minden közönséges szolgálatra, csak meg kelle lenni. Visszamenék Zágonban, onnan a regimenttel megindulván, rettenetes alkalmatlan esős havas sáros időben épen Kővárig menék, ottan elbucsuzván, Megyesre visszajövék hat hét mulva a commissariatusra. Mégis jól járék, mert száz német forintot adának fáradságomért, és az egész deputatio recognoscálá hogy nagy hasznára volt az országnak szolgálatom. Megyesről Brassóban menék, onnan karácson előtt negyed nappal Ajtára menék, mivel az atyám igen sulyos nyavalyában betegett vala meg, a minthogy azon ágyából fel sem kelhete többször. Ugyan ott Ajtán menék lakadalomban, Donát György adván a nagyobbik leányát Annát férjhez Ürmösi Maurer Józsefnek. Ennek az esztendőnek végéig mind Nagy-Ajtán voltam az atyám betegsége mellett, és igy töltém Isten jóvoltából ez esztendőt, noha többnyire bujdosásban, sulyos szolgálatban és sok alá s fel való járásban, mindazonáltal az én Istenem örökkévaló jóvoltának dicséretével hirdetem, hogy sok rendbeli áldását tapasztaltam az én Istenemnek én rajtam ebben az esztendőben, melyhez hasonlókot sok esztendőktől fogva nem érzettem, melyért övé legyen a dicsőség mind örökké.

1712. Ennek az esztendőnek kezdetében a brassai hosszas exiliumból felszabadulván a feleségem és gyermekeim, Isten kegyelmes tetszéséből onnan kijövének és Marusszékre elpusztult Káli házunkhoz jövének; én pedig Ajtán maradtam, mivel a szegény atyám nyolcz esztendeig nyomorogván az arenában, utoljára a hagymázban megbetegedett, és öt hétig feküvén, 5. januarii virradólag szép csendesen meghala, életének hetvenkettődik esztendejében, kinek is testét szép frequentiával és solennitással ugyan Nagy-Ajtán a templomban ős temető helyünkben eltemettettem. A temetés után Kálban kijöttem; de ott nem sokat mulathattam, mivel a szegény gróff Apor István bátyám successorai, az ur mellett való sok esztendőkig eltöltött szolgálatomat megtekintvén, adtanak volt Thorda vármegyében egy Alsó-Köhér nevü fiscalis falut nekem, kit is a szegény ur, Marus-Járai Baranyai Mihálytól vásárlott volt ezer forintokban, de a pénzben csak két száz forintot fizetvén meg, Baranyai Mihály gróff Mikes Mihályt, mint testamenti Aporiani supremus exequtort requirálván felőle. . . . . .

60 -/ M 354

Esterházy M 792
Zrínyi M 3485
Cserni M 557

769

rendkívül értékes..

: : . : : | : :

